

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XXIII No. III

2024

GASUN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

ISSN: 1303-0094

e-ISSN: 2149-5459

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University

Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU

Assistant Editors

PhD. Candidate Cansu YASAV
Graduate Student Sema ERSERİN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Senem KURTAR
Prof. Dr. Atınc OLCA Y
Assoc. Prof. Ayhan ÖZER
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Mesut ŞÖHRET
Assoc. Prof. Mustafa CAN
Assoc. Prof. Ferihan A YAZ
Assoc. Prof. Zeynep Serap TEKTEN
Asst. Prof. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Gülşah Gaye FİDAN
Asst. Prof. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Eray Sinan DEMİRHAN

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Nuri YAVAN
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Erol ERKAN
Assoc. Prof. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. İsmail YILMAZ
Asst. Prof. Hamidreza SOHRABIABAD

Vol. 23, Issue 3, July 2024

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XXIII Issue III, 2024

Reviewers List

Asst. Prof. Aydın BAYRAM	Asst. Prof. İbrahim YAVUZ
Assoc. Prof. Bahar KAYIHAN	Asst. Prof. İlker İbrahim AVŞAR
Asst. Prof. Başak ÇÜN	Lec. İren Dicle AYTAÇ
Assoc. Prof. Begüm KURT	Prof. İsmail KIVRIM
Asst. Prof. Belgin TARHAN	Prof. Kurtul GÜLENC
Prof. Berna BALCI İZGİ	Rest. Asst. Mehmet Anıl ÜNAL
Rest. Asst. Büşra TATAR	Assoc. Prof. Mehmet Vahit EREN
Assoc. Prof. Can ŞEN	Assoc. Prof. Melik KOYUNCU
Prof. Ceval KAYA	Asst. Prof. Merve GENÇ
Asst. Prof. Cihan DABAN	Dr. Meryem ARSLAN
Asst. Prof. Cihan ORUÇ	Dr. M. Safa KARATAŞ
Assoc. Prof. Çiler SİZEĞE	Asst. Prof. Murat YILMAZ
Assoc. Prof. Elif Özlem ÖZÇATAL	Prof. Mustafa ALKAN
Asst. Prof. Emre AYKOÇ	Assoc. Prof. Orhan ECEMİŞ
Asst. Prof. Emre ÇAKAR	Asst. Prof. Reyhan BAL
Prof. Engin ÇETİN	Asst. Prof. Rüştü KAYA
Prof. Erdem ÖZDEMİR	Assoc. Prof. Segâh TEKİN
Asst. Prof. Erkin KIRYAMAN	Assoc. Prof. Selami ÇAKMAKCI
Assoc. Prof. Fatih BAYRAM	Rest. Asst. Serap GÜN
Assoc. Prof. Fırat ADIYAMAN	Assoc. Prof. Serpil GERDAN
Prof. Filiz GÖLPEK	Assoc. Prof. Sevilay GÖK
Assoc. Prof. Habip DEMİR	Assoc. Prof. Şule ARDIÇ YETİŞ
Assoc. Prof. Hakan AŞKAN	Lec. Yeliz KARADENİZ
Lec. Halil İbrahim GEMİCİ	Prof. Yücel KARADAŞ
Dr. Hatice Ümit AKSOY UĞURLU	Prof. Yüksel ÖZTÜRK
Assoc. Prof. Hilal ŞAHİN	

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XXIII Issue III

2024

CONTENT

Editör'den / From Editor

Yavuz Sinan ULU

THEOLOGY

**Mosque and Society: Cambridge Central Mosque "A British Mosque
for the 21st Century"**

781-793

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Merve ÇETİNKAYA & Nur EFEOĞLU

SOCIOLOGY

**Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Aile, Akrabalık ve
Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Durumu**

794-816

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Şevket ÖKTEN

COMMUNICATION

**Küreselleşme ve Göç: Yerel Gazetecilerin Göç Olgusuna Bakış
Açısının Değerlendirilmesi**

817-840

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Fırat ADIYAMAN & Ali SARIGÜL & Aslıhan SEZEK

Kübra YILMAZ & Hatice KAYA

**Gaziantep Yerel Medyasında Çalışan Gazetecilerin
Prekaryalaşma Deneyimleri**

841-864

(Research Article/Araştırma Makalesi)

Revşan ŞEN

ART

- Representations of Rap Music in Cinema: Forms of Resistance and Reconciliation in *Casablanca Beats*** 865-879
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Erdoğan YILMAZ

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

- Bir Dikotomi Sarmalında Geleneksel Müziğin Yüz Yıllık Temsilcisi: Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikalarında Âşık Veysel** 880-900
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Süleyman FİDAN
- Dîvânu Lugâti't Türk'te Harp Tasavvuru** 901-913
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih KÖSE & Recep KOÇAK
- Bir Soykırım Hikâyesi: "Beyaz Lale"** 914-938
(Review Article/Derleme Makalesi)
Ahmet ÖZPAY
- Eski Uygurca Tıp Metinlerine İlişkin Birkaç Fragman** 939-953
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Uğur UZUNKAYA

ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

- "Tender Murderer": A Psychoanalytic Reading of Jeffrey Lionel Dahmer in Thom Gunn's *Boss Cupid*** 954-971
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Tülay DAĞOĞLU
- Rediscovering Bruegel: Art and History in Michael Frayn's *Headlong*** 972-984
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Asya Sakine UÇAR

HISTORY

- Atık Şikâyet Defterleri'ne Göre Antep (Ayntab) Vakıflarında Yaşanan Sorunlar** 985-1009
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Berna TORAKAK
- Babürlü Devleti'nde Vekil ve Vezirlik Makamı Bağlamında Öne Çıkan İsimler (1556-1707)** 1010-1028
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sevilay KARATAŞ YOZGAT

ECONOMICS

- Türkiye'de Enflasyon Oranlarının Makine Öğrenme Yöntemi ile Tahmini** 1029-1045
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serkan NAS & Ayşe AKBOZ CANER & Ayşe ERGİN ÜNAL
- Does the Exchange Rate Have a Pass-Through Effect on Domestic Food Prices in Türkiye? An Empirical Study Using a Combined ANN Algorithm and VAR Method** 1046-1059
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Salih ÇAM

BUSINESS & FINANCE

- Rethinking Human Resources in Public Administration: An Empirical Analysis of the Problem of the Ineffective Usage of Human Resources in the Public Sector** 1060-1071
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Adem ESEN & M. Zahid ÇIĞMAN
Mustafa DEMİRKOL & M. Hüdayi ÖZGÜL
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın İşgücü ve İstihdamı: Kalkınma Planları Perspektifinden Bir İnceleme** 1072-1092
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Adviye Aslı DENİZLİ POLAT
- Dijital Pazarlama Kampanyaları için Risk Analizi: Bulanık HTEA Yaklaşımı** 1093-1114
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Remzi Reha DURUCASU & Fatma YAŞLI ŞEN

Firma Özelliklerinin Finansal Raporların Yayınlanma Zamanlamasına Etkisi:
Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketler Üzerine Ampirik Bir Analiz 1115-1129
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Sedat ÇEREZ & Abdullah Kürşat MERTER
Yavuz Selim BALCIOĞLU & Gökhan ÖZER

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

Bağlantısızlık Hareketinin Soğuk Savaş Siyasetindeki Etkinliği:
Bağlantısızlık 2.0 için İmkân ve Kısıtlar 1130-1148
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hakan MORÇİÇEK & Yasin AVCI

Şangay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya'da Bölgesel Güvenlik 1149-1166
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Muhammet Faruk ÇAKIR

Hans-Hermann Hoppe'nın Argümantasyon Etiği ve
Özel Hukuk Toplumu 1167-1186
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emre DİDİN

Yerel Yönetimlerin Afet ve Acil Durum Yönetimindeki Yeri:
Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği 1187-1213
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Cafer YILMAZ

TOURISM, HOSPITALITY AND SPORTS

Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliğin Bibliyometrik Analizi 1214-1227
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra ÇIKMAZ

*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'*nin Temmuz 2024 sayısında İşletme Finans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Türk Dili ve Edebiyatı'ndan dörder; İktisat, Tarih, İletişim, İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan ikişer; Sosyoloji, Sanat, İlahiyat, Turizm Otelcilik, Konaklama ve Spor'dan birer tane olmak üzere toplam on bir alandan yirmi dört makale yer almaktadır. Bu makalelerden on sekizi Türkçe, altısı İngilizce olarak yazılmıştır.

İlahiyat alanında Nur Efeglu ve Merve etinkaya makalelerinde 2019 yılında İngiltere'de "evre dostu" sloganıyla ilk kez ortaya çıkan Cambridge Merkez Camii'ni örnek olay çalışması olarak kullanarak camilerin ağdaş toplumlarda İslami ve kültürel kimlikleri ifade etme açısından nasıl konumlandırıldığını irdelemiştir.

Sosyoloji alanda şevket kten çalışmasında, mevsimlik tarım işçilerinin gittikleri çalışma alanlarına da taşıdıkları akrabalık ilişkilerinin ve bölgede egemen toplumsal cinsiyet değerlerinin kadının tarla ve yaşam alanlarındaki konumu, iş yükü ve emeği üzerindeki tasarrufunu nasıl etkilediğini ele almıştır.

İletişim alanında Fırat Adıyaman, Ali Sarıgl, Aslıhan Sezek, Kübra Yılmaz ve Hatice Kaya; "Küreselleşme ve Gç: Yerel Gazetecilerin Gç Olgusuna Bakış Açısının Değerlendirilmesi" başlıklı makalelerinde gazetecilerin düşüncelerine göre küresel gçlerin gçlere neden olduğu, iletişim alanındaki gelişmelerin küresel gçlerde etkide bulunduğu, gçlerin ucuz iş gücü oluşturduğu ve küresel gç yönetiminin adil olmadığı ŗeklinde bulgular elde etmişlerdir. Revşan şen ise önemli bir toplumsal kurum olarak yerel demokrasileri güçlendirme potansiyeline sahip olan yerel medyada çalışan gazetecilerin çalışma koşullarını prekarya tartışmaları bağlamında analiz etmeyi amaçlamıştır.

Sanat alanında Erdiç Yılmaz, rap müzik alt-kültürel pratiklerin *Kazablanka Ritimleri* (Ayouch, 2021) adlı filme nasıl yansıdağı, Raymond Williams'ın "egemen", "kalıtsal" ve "doğmakta olan" tanımlamalarıyla ele aldığı kültür çerçevesinin rehberliğinde incelemiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı alanında Süleyman Fidan makalesinde Âşık Veysel'in kültür politikalarıyla örtüşen ve örtüşmeyen yanlarını, geleneksel Türk müziğinin yirmi birinci yüzyıla aktarılmasındaki görevini, günümüz müzik anlayışında ve resm yaklaşımlardaki konumunu tespit etmeyi hedeflemiştir. Fatih Köse ve Recep Koçak, "Dvnu Lugti't Türk'te Harp Tasavvuru" başlıklı makalelerinde *Dvnu Lugti't Türk'te* yer alan savaş sahnelerinden hareketle Türk harp tasavvurunu incelemiş; harp öncesi, harp sırası ve harp sonrası olmak üzere kronoloji yöntemini izleyerek 11. yy. Türk savaş sanatını ortaya koymuşlardır. Ahmet Özpay, Ömer Seyfettin'in "Beyaz Lale" hikyesini nesneleştirilen insan unsuru ve soykırım suçları bağlamında değerlendirmiştir. Uğur Uzunkaya makalesinde Eski Uygurca tıp konulu ŗimdiye değin neşredilmemiş dört fragmanın neşrini konu almış ve bu dört fragmanın yazı çevirimini, harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarımını, açıklamaları ve szlgn okuyucuya sunmuştur.

İngiliz Dili ve Edebiyatı alanında Tülay Dağoğlu; Thom Gunn'ın seri katil Jeffrey Lionel Dahmer'den dinlediğimiz "Hitch-hiker", "Iron Man", "The Visible Man", "A Borrowed Man" ve "Final Song" adlı beş şarkıyı içeren son kitabı Boss Cupid'de (2000) yer alan "Troubadour" şiir koleksiyonunu Jacques Lacan'ın insan aklının  tanısalsal teorisi, Nevroz, Psikoz ve Sapkınlık, üzerinden incelemiştir. Asiyeye Sakine Uçar'ın çalışması ise Michael Frayn'ın *Headlong* Romanında Martin'in yolculuğunun, Bruegel'in eserlerinde bulunan ve insan davranışlarının karmaşıklığını irdeleyen tematik unsurları taşıyan bir maceraya nasıl dönüştüğünü incelemeyi ve anlamayı amaçlamaktadır.

Tarih alanında Berna Torkak, 1649-1837 yılları arasında Atik şikyet Defterleri zerinden Antep vakıflarında yaşanan sorunlara odaklanmaktadır. Sevilay Karataş Yozgat, alışmasında Babürlü Devleti'nin kuruluşundan (1526) Evrengiz döneminin sonuna kadar (1707) siyasi alanda n salmış isimlere yer vermiş ve Babürlü Devleti siyasetinde varlık gösteren vekil ve vezirlik kurumunun kavram yanılığını ortadan kaldırmak ve bu makamlar arasındaki hiyerarşiyi göstermeyi amaçlamıştır.

İktisat alanında Serkan Nas, Ayşe Akboz Caner ve Ayşe Ergin nal "Türkiye'de Enflasyon Oranlarının Makine ğrenme Yöntemi ile Tahmini" başlıklı çalışmalarında karar ağacı modelinin, rastgele orman ve çok katmanlı algılayıcıya oranla en doğru enflasyon oranını tahmin ettiği ve Türkiye'de enflasyonun en yüksek belirleyicisinin Amerikan doları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Salih am ise döviz kurları ile yurt içi gıda fiyatları arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemiş ve döviz kurunun yurt içi gıda fiyatlarına geçiş etkisini hesaplamıştır.

İşletme Finans alanında Adem Esen, M. Zahid Çığman, Mustafa Demirkol ve M. Hüdayi Özgül kamu sektöründe insan kaynaklarının etkin kullanılmaması sorununun olası neden ve sonuçlarını, kamu sektöründe "kızak kadro" olarak da nitelendirilen pasif kamu görevlileri üzerinden araştırmışlardır. Advıye Aslı Denizli Polat, Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın işgücü ve istihdamını kalkınma planları perspektifinden incelemiştir. Remzi Reha Durucasu ve Fatma Yaşlı Şen "Dijital Pazarlama Kampanyaları için Risk Analizi: Bulanık HTEA Yaklaşımı" başlıklı çalışma kapsamında elde ettikleri bulgulara göre, dijital pazarlama kampanyalarını başarısızlığa iten en riskli unsurların içerikle ilişkili ırkçılık, güzellik/mükemmellik algısı, cinsiyetçilik, şiddet/terör ile siyasi unsurlar olduğu ve bu hataların en fazla müşteri kaybettirme potansiyeline sahip hatalar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sedat Çerez, Abdullah Kürşat Merter, Yavuz Selim Balcıoğlu ve Gökhan Özer makalelerinde finansal raporlama zamanlılıklarının firma özelliklerine bağlı olarak değişip değişmediğini incelemişler ve bu amaçla 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden elde edilen 2345 firma/yılı verisi kullanılarak lojistik regresyon analizi gerçekleştirmişlerdir.

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında Hakan Morçişek ve Yasin Avcı Bağlantısızlık Hareketi'nin Soğuk Savaş dönemindeki etkinliği üzerinden 21. yüzyılda Bağlantısızlık 2.0 için imkân ve kısıtları irdelemişlerdir. Muhammet Faruk Çakır, Şangay İşbirliği Örgütü ile Orta Asya'daki bölgesel güvenlik arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Emre Didin, Hoppeci argümantasyon etiği ve özel hukuk toplumu kavramlarını Türk literatüründe ilk kez inceleyen bir makale yazmıştır. Cafer Yılmaz ise yerel yönetimlerin afet ve acil durum yönetimindeki yerini Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinde ortaya koymuştur.

Turizm alanında Esra Çıkma makalesinde kadın girişimciliği konusunda yapılan çalışmaları bibliyometrik açıdan irdelemeyi amaçlamış ve araştırma kapsamında bilimsel makalelerin yöntemlere göre dağılımı, araştırmacılarının bağlı oldukları kurumlar, alıntılanma sayılarına göre dağılımı ve incelenen makalelerdeki en çok tekrar eden kelime frekansları, kelime bulutları oluşturularak değerlendirilmiştir.

Bu sayının hazırlanmasında büyük emekleri olan editör yardımcılarımız Cansu Yasav'a ve Sema Erserin'e yayın kurumumuzun muhterem üyelerine, değerli alan editörlerimize, kıymetli yazarlara ve makaleleri objektif olarak değerlendirerek görüş ve yorumlarıyla sayımıza destek olan saygıdeğer hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz. Ekim 2024 sayısında görüşmek ümidiyle...

Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU
Baş Editör

From Editor

In the July 2024 issue of Gaziantep University Journal of Social Sciences, there are twenty-four articles from a total of eleven fields, four each from Business Finance, Political Science and International Relations, Turkish Language and Literature; two each from Economics, History, Communication, English Language and Literature; and one each from Sociology, Art, Theology, Tourism Hotel Management, Hospitality and Sports. Eighteen of these articles are written in Turkish and six in English.

In the field of theology, Nur Efeoğlu and Merve etinkaya examined how mosques are positioned in terms of expressing Islamic and cultural identities in contemporary societies, using the Cambridge Central Mosque, which emerged for the first time in the UK in 2019 with the slogan ‘environmentally friendly’, as a case study.

In the field of sociology, Şevket kten examined how the kinship relations that seasonal agricultural workers carry with them to their workplaces and the dominant gender values in the region affect women's position in the fields and living spaces, their workload and their disposition over their labour.

Fırat Adıyaman, Ali Sarıgöl, Aslıhan Sezek, Kübra Yılmaz and Hatice Kaya in the field of communication; ‘Globalisation and Migration: Evaluation of Local Journalists’ Perspective on Migration’, they found that according to the opinions of journalists, global forces cause migration, developments in the field of communication have an impact on global migration, migration creates cheap labour and global migration management is unfair. Revşan Şen, on the other hand, aimed to analyse the working conditions of journalists working in local media, which has the potential to strengthen local democracies as an important social institution, in the context of precaria debates.

In the field of art, Erdiñç Yılmaz analysed how rap music subcultural practices are reflected in the film Casablanca Rhythms (Ayouch, 2021), guided by Raymond Williams's cultural framework, which he defines as ‘dominant’, ‘residual’ and ‘emerging’.

In the field of Turkish Language and Literature, Süleyman Fidan aims to determine the aspects of ÂŞık Veysel that overlap and do not overlap with cultural policies, his role in the transfer of traditional Turkish music to the twenty-first century, and his position in today's understanding of music and official approaches. Fatih Köse and Recep Koçak, in their article titled ‘The Conception of Warfare in Dıvânu Lugâtı't Türk’, examined the Turkish conception of warfare based on the war scenes in Dıvânu Lugâtı't Türk; they revealed the 11th century Turkish art of warfare by following the chronological method as pre-war, during war and post-war. Ahmet zpay evaluated mer Seyfettin's story ‘White Tulip’ in the context of objectified human element and genocide crimes. Uğur Uzunkaya's article deals with the publication of four fragments on medicine in Old Uıghur that have not been published so far and presents the transliteration, transliteration, translation into Turkish, explanations and dictionary of these four fragments to the reader.

In the field of English Language and Literature, Töluy Dağoğlu analysed the poetry collection ‘Troubadour’ in Thom Gunn's last book Boss Cupid (2000), which includes five songs from serial killer Jeffrey Lionel Dahmer, ‘Hitch-hiker’, ‘Iron Man’, ‘The Visible Man’, ‘A Borrowed Man’ and ‘Final Song’, through Jacques Lacan's three diagnostic theories of the human mind, Neurosis, Psychosis and Deviance. Asiye Sakine Uar's study aims to examine and understand how Martin's journey in Michael Frayn's Headlong turns into an adventure that carries thematic elements found in Bruegel's works that examine the complexity of human behaviour.

In the field of history, Berna Torkak focuses on the problems experienced in the foundations of Ayntab between 1649-1837 through the Atik Şikâyet Notebooks. Sevilay Karataş Yozgat, in her study, includes the names that became famous in the political field from the foundation of the Mughal State (1526) to the end of the Evrengzib period (1707) and aims to eliminate the misconception of the institution of vizier and vizier in the politics of the Mughal State and to show the hierarchy between these offices.

In the field of economics, Serkan Nas, Ayşe Akboz Caner and Ayşe Ergin Ünal in their study titled ‘Forecasting Inflation Rates in Turkey with Machine Learning Method’ concluded that the decision tree model predicts the inflation rate more accurately than the random forest and multilayer perceptron and that the highest determinant of inflation in Turkey is the US dollar. Salih am analysed the complex relationship between exchange rates and domestic food prices and calculated the pass-through effect of exchange rates on domestic food prices.

Adem Esen, M. Zahid ığman, Mustafa Demirkol and M. Hüdaiyi zgöl investigated the possible causes and consequences of the problem of inefficient use of human resources in the public sector through the passive

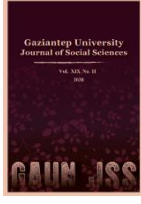
public servants in the public sector, also known as ‘sled cadres’. Adviye Aslı Denizli Polat examined women labour force and employment in the Republic of Turkey from the perspective of development plans. Remzi Reha Durucasu and Fatma Yaşlı Şen, ‘Risk Analysis for Digital Marketing Campaigns: Fuzzy HTEA Approach’, they concluded that the most risky elements that push digital marketing campaigns to failure are content-related racism, beauty/perception of perfection, sexism, violence/terrorism and political elements, and that these errors have the potential to lose the most customers. Sedat Çerez, Abdullah Kürşat Merter, Yavuz Selim Balcıoğlu, Abdullah Kürşat Merter, Yavuz Selim Balcıoğlu and Gökhan Özer examined whether financial reporting timeliness varies depending on firm characteristics and for this purpose, they performed logistic regression analysis using 2345 firm/year data obtained from companies traded in Borsa Istanbul between 2009-2019.

In the field of Political Science and International Relations, Hakan Morçişek and Yasin Avcı analysed the opportunities and constraints for Non-Alignment 2.0 in the 21st century through the effectiveness of the Non-Alignment Movement during the Cold War. Muhammet Faruk Çakır examined the relationship between the Shanghai Cooperation Organisation and regional security in Central Asia. Emre Didin has written an article analysing the concepts of Hoppesian argumentation ethics and private law society for the first time in Turkish literature. Cafer Yılmaz, on the other hand, has presented the place of local governments in disaster and emergency management on the example of Gaziantep Metropolitan Municipality.

In the field of tourism, Esra Çıkmaz aimed to examine the studies on women entrepreneurship from a bibliometric point of view in her article and within the scope of the research, the distribution of scientific articles according to the method, the institutions to which the researchers are affiliated, the distribution according to the number of citations and the most repeated word frequencies in the articles examined were evaluated by creating word clouds.

I would like to thank our assistant editors, Cansu Yasav and Sema Erserin, who contributed to the publication process of this issue, the honorable members of our editorial board, our valuable field editors, valuable authors, and our esteemed referees who supported our issue with their opinions and comments by evaluating the articles objectively. Hope to see you in the October 2024 issue...

Assoc. Prof. Yavuz Sinan ULU
Chief Editor

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Mosque and Society: Cambridge Central Mosque “A British Mosque for the 21st Century”

Cami ve Toplum: Cambridge Merkez Camii: “21. Yüzyıl için Bir İngiliz Camisi”

Merve ÇETİNKAYA^{a*} Nur EFEOĞLU^b

^aDr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-6737-0781

^bDr., University of Exeter, Exeter / Birleşik Krallık

ORCID: 0000-0002-5392-0172

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Kasım 2023

Kabul tarihi: 3 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Camii,
Mimari,
İngilizlik,
Kültür,
Kimlik.

ÖZ

Camiler, özellikle gayrimüslim toplumlarda Müslüman yaşamının merkezinde yer alır. Göçmenlerin kültür ve milliyet çeşitliliği, Britanya'daki cami kavramını belirlemektedir. Britanya'daki camiler kültürel, ulusal ve mezhepsel kavramlar açısından farklılık göstermektedir. Camilerin çoğu ya belirli milliyetlere ya da mezheplere odaklanmaktadır. Çevre dostu camiler İslam'ın başlangıcından beri İslam mimarisinin gündeminde olmuştur. Tarihte buna örnek verilebilecek birçok camii mevcuttur. Örneğin Konya'da bulunan Eşrefoğlu Camii ekolojik malzeme kullanılarak inşa edilmiş ve 900 yıldır mevcudiyetini sürdürebilmiştir. 21. yüzyılda sanayileşmenin artması ve buna bağlı olarak pek çok çevre problemlerinin ortaya çıkması nedeniyle çevre dostu binalara olan ilgi artmıştır. Bu durum, İslam'ın ve Müslümanların hayatında her zaman temel bir kavram olan sürdürülebilirliğe yeniden odaklanmamız gerektiğini bize hatırlatmıştır. Bu konuya güzel bir perspektif sunan Cambridge Merkez Camii tüm Müslümanlar, kadınlar ve aileler için kapsayıcı bir alanı temsil etmekle beraber, modern toplumda çevre dostu, sürdürülebilir ve aynı zamanda sosyal yapıyla iç içe bir örnek teşkil etmektedir. Bu makale, 2019 yılında İngiltere'de "çevre dostu" sloganıyla ilk kez ortaya çıkan Cambridge Merkez Camii'ni örnek olay çalışması olarak kullanarak camilerin çağdaş toplumlarda İslami ve kültürel kimlikleri ifade etme açısından nasıl konumlandırıldığını araştırmaktadır. Mevcut çalışma öncelikle Cambridge Merkez Camii'nin mimari, sürdürülebilir ve sosyal yönlerini incelemeye odaklanmaktadır. Makale, caminin tasarım özelliğine değindikten sonra İngiliz Camii'nin işlevi ve çok kültürlü yapısı açısından ne anlama geldiğini sorgulamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 4, 2023

Accepted: May 3, 2024

Keywords:

Mosque,
Architecture,
Britishness,
Culture,
Identity.

ABSTRACT

Mosques are at the heart of Muslim lives, especially in non-Muslim communities—the variety of cultures and nationalities of the immigrants determines the concept of mosques in Britain. The landscape of the mosques in Britain differs in regard to the cultural, national and denominational concepts. Most of the mosques are focused on either specific nationalities or denominations. The current article explores the ways in which mosques are situated in contemporary societies in relation to expressing Islamic and cultural identities, using Cambridge Central Mosque, which debuted in Britain in 2019 with the motto "eco-friendly", as a case study. The current research focuses primarily on examining the architectural, sustainable, and social aspects of the Cambridge Central Mosque. After engaging with the design feature of the Mosque, the article questions the meaning of 'British Mosque' in its functioning and multicultural structure. Eco-friendly mosques have been on the agenda since the beginning of Islam. There are many mosques in history. For example, Eşrefoğlu Mosque in Konya was built using ecological materials and has survived for 900 years. In the 21st century, the increased interest in eco-friendly buildings due to the growing rate of industrialisation and the ensuing pollution of the environment has reminded us to focus on sustainability, as it has always been a core concept in Islam and Muslim lives. Offering a good perspective on this issue, The Cambridge Central Mosque represents an overarching space for all Muslims, women, and families. It is an example of environmentally friendly, sustainable, and integrated with the social structure in the modern world.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mervecetinky@gmail.com

Introduction

Mosques are the primary environment for Muslims and Muslim societies, especially in non-Muslim countries. Mosques are where society comes together as a community, acts together, shares mutual interests, and expresses its identity (Omer, 2014). In highly diverse, multicultural, and multifaith communities, expressing cultural and religious identity is becoming necessary for individuals. While the number of Muslims from diverse backgrounds has increased in non-Muslim, European countries, Muslims are adapting to living as minorities within this society (Husain & O'Brien, 2000). The Mosque has a crucial role in this adaptation and is a way of expressing Muslim culture. These expressions may involve specific cultural, architectural, or aesthetic points.

In contemporary times, another point comes into the scene, which is environmental problems, such as climate change, pollution, environmental degradation, and resource depletion. It is important to understand and respond to these aspects by Muslim communities and the centres, mainly mosques. Although, in the history of Muslim cultures, mosques were always considered a place to gather, pray, and interact with each other. Moreover, mosques have also served as a valuable resource for exploring broader perspectives on nationality, culture, and religion, especially in places that consist of immigrants from Muslim countries such as Britain. A mosque is not just a physical place; it is also an important space for rehearsing and voicing issues of culture and identity (Villis & Hebing, 2014). This article presents a brief landscape of the mosques in Britain. It examines the Cambridge Central Mosque as a case study by analysing contemporary society's discourse on identity, culture, and ecological design.

The history of mosques in the United Kingdom is closely tied to the presence and growth of Muslim communities with various existences regarding multicultural and national aspects. William Henry Quilliam, a Liverpool solicitor and Muslim convert, was the first Muslim to buy a house on Brougham Terrace for the Liverpool Muslim Institute; it was England's first fully functioning Mosque in 1889 (Geaves, 2010). Cardiff is also mentioned as the first place where a mosque was registered in 1860 (Gilliat-Ray, 2010). The existence of the Muslim community started around the 18th and 19th centuries with Muslim immigrants from South Asia and Africa, mainly from India, Pakistan, and Bangladesh. With a growing Muslim population, more mosques were constructed to accommodate Muslim communities' needs in London, Birmingham, Manchester, and other major cities. For instance, the City Council of Birmingham marketed the central Mosque as a representation of the Englishness and Islam of the city's multicultural identity (Gilliat-Ray, 2010, p. 417). An overview of contemporary British Mosques will be presented in detail in the next chapter.

In the 21st century, the variety of mosques has increased depending on nationalities, religious sects, and opinions. In the big cities, the characteristics of the Muslim communities have been different due to the diverse religious backgrounds, nationalities, and modern social norms. The issues of gender equality, sustainability, and inclusivity have increased in importance among British Muslim communities, especially second and third-generation immigrant families (Shannahan, 2014). Initially, these mosques were established to accommodate religious and community perspectives in our constantly changing modern society. More concerns have been established as a need for the Muslim community. Therefore, a requirement to answer these concerns has been raised. Hegazy (2014) has examined contemporary mosques as a way of reinterpreting 'the Prophet Medine Mosque' by developing a mosque design that harmoniously meets the needs of Muslims and their society. The Medine Model can be considered a way to gather diverse Muslim communities together, provide an understanding of the needs of Muslims, and respond to these needs in contemporary Britain.

In this article, the Cambridge central mosque will be examined from architectural, sustainable, and social perspectives in this context. The research questions are:

- 1- What role does the Cambridge Central Mosque play in exemplifying sustainability within the context of contemporary mosques?
- 2- How do this mosque's characteristics affect British Muslim society?

In this article, the case study will be used to understand, analyse and examine the context of sustainability and society in the context of mosque architecture and social impacts. The case study approach allows in-depth, multi-faceted explorations of complex issues in research (Flyvbjerg, 2011). In order to answer these research questions, the Cambridge central mosque will be a case study to examine sustainable Mosques in contemporary society. This method will allow us to examine sustainability in mosque architecture in detail as the case study approach has been extensively used as an established research design in a wide variety of disciplines, particularly in the social sciences.

So far, a clear introduction and methodology have been provided with research questions. Next, a literature review on contemporary mosques in Britain will be presented, focusing on two contexts: the general statutes of mosques in contemporary Britain and sustainability and mosque architecture. After that, a brief introduction to the Cambridge central mosque will be provided, following the examination of the Mosque's design in terms of sustainable and social effects on society and individuals. Lastly, the overall discussion and conclusion will be finalised in the paper.

Current literature has been scarce regarding the positionality of the mosque in Muslims' lives in contemporary societies. Although some studies have examined the effects of mosques from a physical perspective, this study will be an important addition to the literature by discussing social and physical functionalities together.

Mosques in Contemporary Britain

To begin with, a brief look at the general situation, functions and funding of mosques in contemporary Britain, McLoughlin quotes Nielsen (1992, p. 43) and states, 'Britain has no generally applicable legal framework for religious communities'—the majority of mosques in Britain function within the legal framework governing charitable organisations. Compliance with the law involves securing planning permission from local authorities for any proposed mosques. Nevertheless, there are instances where efforts to establish mosques face opposition during the application process (McLoughlin, 1998).

While Muslims are not required to have a specific space for individual prayers, mosques play a dual role as locations for communal prayers and, from a historical standpoint, as spaces that foster social cohesion. Mosques function as social hubs and networks where Muslims can gather, acquire knowledge, engage in preaching and studying, share meals, and come together at the conclusion of the day. As per McLoughlin, when confronted with social exclusion in Britain, a significant number of Muslims have frequently regarded mosques as 'secure spaces,' providing alternatives to the institutional and prevalent racism in the broader society. In fact, mosques have been utilised by Muslims as focal points for organised resistance against marginalisation (McLoughlin, S., 1998).

In the 21st century, the variety of mosques has increased depending on nationalities, religious sects, and opinions. In the big cities, the characteristics of the Muslim communities have been different due to the diverse religious backgrounds, nationalities, and modern social norms. The issues of gender equality, sustainability, and inclusivity have increased in importance among British Muslim communities, especially second and third-generation immigrant families (Shannahan, 2014). Initially, these mosques were established to

accommodate religious and community perspectives in our constantly changing modern society. More concerns have been established as a need for the Muslim community. Therefore, a requirement to answer these concerns has been raised.

Examining the organisation of mosques, particularly in the context of Britain, reveals that a majority are segmented based on specific ethnicities or religious sects. In certain mosques, sermons are delivered not in English but in the language specific to the respective community. Despite constituting a minority, certain mosques lack a designated area for women to engage in prayer.

Hegazy (2014) has examined contemporary mosques as a way of reinterpreting 'the Prophet Medine Mosque' by developing a mosque design that harmoniously meets the needs of Muslims and their society. The Medine Model can be considered a way to gather diverse Muslim communities together, provide an understanding of the needs of Muslims, and respond to these needs in contemporary Britain. This approach holds significant importance, particularly in nations with a diverse Muslim population, such as Britain. The inclusion of the Cambridge Central Mosque as a case study in this paper is driven by its exemplary illustration of this approach, coupled with its sustainable architectural features.

Cambridge Central Mosque

Cambridge Central Mosque officially opened its doors to the public on 24 April 2019 and is described as the "British mosque of the 21st century" on its website (A British Mosque for the 21st Century, n.d.). Focusing on the term "British mosque" is necessary to understand this Mosque's architectural and social structure. Britishness or Englishness is inherently multicultural and based on tolerance of differences (Villis & Hebing, 2014). According to such views, the Mosque is intrinsically a positive aspect simply by being "different". The aim of the statement is that the Cambridge Central Mosque is a British mosque that emphasises multiculturalism, multinationalism, and tolerance to diversity, which is thought to be included in the expression of Britishness. This Mosque is an expression of British religious identity and a celebration of diversity on its terms. However, for some others, Islam is seen as a threat to British multiculturalism, particularly to the multiculturalism of the Mill Road area (Villis & Hebing, 2014).

The existence of Muslims in Cambridge for over a hundred years and the multinational and diverse structure of the Cambridge Muslim community seems to have been influential in the emergence of this term. The reason for this diverse Muslim community is its location within a university town and its partial growth from its roots therein (Insoll, 2001). This diverse Muslim community involves a large population of Cambridge University students and academic staff.

Today, according to census figures, the Muslim population in the Cambridge area is around six thousand. The largest ethnic group is Bangladeshi (38%). There are also a significant number of Muslims of Arab, Turkish, Nigerian, Pakistani, and Iranian origin. Ten per cent of Cambridge Muslims are of 'white' origin (Frequently Asked Questions, n.d.). The Mosque has adopted a mission to unite this diverse and rich community and is not affiliated with any denomination. It welcomes Muslims of Sunni, Shi'i, or other backgrounds. This idea was also reflected in the Mosque's design, which aimed to make Muslims from all backgrounds feel like they belonged here. For example, the 16 pillars in the main prayer hall symbolise the 12 imams in the Shia tradition and the four schools of thought in the Sunni tradition (Frequently Asked Questions, n.d.). After this brief introduction of the Mosque, its design features will be provided in detail in the next section.

Design

The design of the Cambridge Central Mosque stands out not only for being environmentally friendly but also for combining Islamic and English religious architectural features. There are many examples of buildings converted from churches to mosques (e.g., Hagia Sophia in Istanbul, Hagia Sophia in Thessaloniki, and Church of Saint Nicholas in Chania) or from mosques to churches (e.g., Giralda Bell Tower in Seville, Mosque–Cathedral of Córdoba and Downtown Candlemas Church of the Blessed Virgin Mary in Pécs). These structures necessarily and naturally bear the general characteristics of both religious architectures. However, the Cambridge Central Mosque deliberately combined and emphasised these in its design from scratch, which is new and unusual.

The final design was brought together by UK-based specialists to create a synthesis combining the geometry and horticultural elements of traditional Islamic architecture with indigenous English materials, plants, and craftsmanship (A British Mosque for the 21st Century, n.d.). When looking at the British religious architectural features used in the design of the Mosque, the wooden tree-like columns that form the defining feature of the Mosque reach up to support the roof in an interlaced octagonal lattice vault structure reminiscent of the English Gothic fan vault, famously used at the King's College Chapel in Cambridge.

Figure 1: Timber pillars inside the Cambridge Central Mosque.

Figure 2: The English Gothic fan vault ceiling of the King's College Chapel in Cambridge.

In terms of Islamic religious architecture, octagonal geometry, which symbolises infinity, the cycle of inhalation and exhalation – the 'Breath of the Divine' in Islamic art, was used to illuminate the interior space of the Mosque (Figure 1 and Figure 2).

Decorating walls with Arabic calligraphy and passages from the Quran is a common traditional method in mosque architecture. As a modern continuation of this, in the Cambridge Central Mosque, the external brick tiles covering the CLT structure are of traditional Cambridge Gault in red brick colours. The bricks form an Arabic Kufic calligraphy pattern that reads, "Say he is God (the) one" (Quran, Surah Al-Ikhlās, 112, p.1) (Figure 3). This form of application of calligraphy in the Mosque even reminds of the wall tiles frequently used in Ottoman mosques.

Figure 3: The exterior walls of the Cambridge Central Mosque covered with calligraphy.

Geometric art, which has an essential place in Islamic design and serves the religious purpose of showing "what is behind the visible world", is placed everywhere in the Mosque, from its structure to its decoration. The Mosque is located in the middle of a garden called the 'Islamic Garden'. After entering the garden, worshipers are first greeted by a covered portico and then an atrium and finally, they reach the prayer hall. The impression is created that the worshipers are offered a gradual transition from the outside world to the place of worship.

The Cambridge Central Mosque's designers noted that the combination of gardens, fountains and vaulted prayer spaces, as seen in the Alhambra, one of the finest examples, has been used to significant effect throughout Islamic history and reminds us of the interconnectedness of humans and the natural world (A British Mosque for the 21st Century, n.d.). As in the general design of the Mosque, some symbolism is also used in the garden. The octagonal geometry design is also seen in the garden fountain. Oak benches are provided for visitors to enjoy the garden, which is full of mixed seasonal plants accompanied by the sound of water (Figure 4). Specialist Islamic Garden Designer Emma Clark states that the green areas of the Mosque offer worshipers and passers-by a break from the hectic pace of the city and combine traditional Islamic and British features (A Calm Oasis within a Grove Trees, n.d.).

Examining the diverse makeup of Muslims in Cambridge and the users of this mosque, it is noticeable that specific cultural symbolisms are not included in the mosque's design. Instead, the architecture incorporates universal elements like calligraphy, geometry, courtyards, gardens, and water—features commonly found in mosques across various Muslim nations. This design choice reflects the mosque's commitment to welcoming Muslims from a global spectrum. The general structure of the British Mosque has been discussed above section; Mosque in Contemporary Britain.

Sustainability

Constructing a mosque that is both sustainable and adheres to established standards is imperative to fulfil its purpose and accommodate the essential needs of human beings. In this regard, the planning of an environmentally conscious mosque should prioritise strategies that optimise the utilisation of resources, including energy, climate considerations, and building materials. Additionally, attention should be given to indoor air quality, necessitating a design that is adaptable and accommodating. Cutting-edge mosque strategies should incorporate spatial design to promote the well-being and comfort of those within. Furthermore, sustainability must extend to economic and social dimensions, with social sustainability encompassing factors such as social equity, well-being, and overall quality of life (Sobri et al., 2021).

Eco-mosques are becoming increasingly common around the world. Morocco and Indonesia show the leading examples of these mosque designs. For example, the As-Sounna Mosque in Rabat, Morocco, installed energy-efficient technology to reduce its energy bill by more than 80%, saving \$7000 annually (Morocco's Green Makeover For 600 Mosques, n.d.). Although sustainable mosque design seems to be a new trend that emerged with the climate crisis, these are the principles that already exist at the core of Islam. There are numerous quotes from the Holy Quran and hadiths (sayings of the Prophet Muhammad) on sustainability and wise use of natural resources. All these verses and hadiths reveal the conclusion that all species, habitats and ecosystems in the perfect universe were created by Almighty Allah. Therefore, respecting the law of nature and all its components is, by definition, an obligation of every Muslim who has "surrendered" to the Creator with his/her whole body and soul (Matali, 2012). The Messenger of Allah (PBUH) said, "Even if the Resurrection were established upon one of you while he has in his hand a sapling, let him plant it" Musnad Ahmad (12902) (6 Lessons the Quran and Hadith Teach us About the Environment, 2021).

Over-consuming is also prohibited in Islam, and people are advised to always control their consumption habits for the sake of the Earth and its constituents. All of these reveal and reflect their Creator's infinite kindness and glory. By nature, all created beings submit to the will of their Lord and serve and exalt their Creator. The Quran says, "...But waste not by excess, for God loves not the wasters..." (Al-A'raf, p. 31). And also narrated from 'Abdullah ibn 'Amr ibn al- 'Aas that the Prophet (PBUH) passed by Sa'd when he was doing wudu', and he said, "What is this extravagance, O Sa'd?" He said: Can there be any extravagance in wudu? He said, "Yes, even if you are on the bank of a flowing river" (Imam Ahmad (6768) and Ibn Maajah (419)) (6 Lessons the Quran and Hadith Teach us About the Environment, 2021). Hence, sustainability is a religious as well as a humanitarian necessity for Islamic institutions. It is important to produce sustainable energy solutions that are more environmentally friendly and reduce carbon footprints.

We have been talking about sustainability for just 20 years (after the Brutland Report in 1987), but the previous generations were building sustainable constructions hundreds of years ago. Designing for sustainability involves considering the complete immediate and prolonged repercussions of societal influence within the design. Hence, the pivotal concern is ensuring long-lasting durability. For example, the Suleymaniye Mosque, an Ottoman Mosque built in Istanbul, Turkey (1550 - 1557). This historical structure stands out as a sustainable construction that caused minimal environmental impact. Throughout its development, there was no emission of CO₂ gas, demonstrating Architect Sinan's success in ensuring that no harm was inflicted on the environment even four centuries ago. Several sustainable solutions were incorporated into the design of this mosque. For instance, the use of light-coloured concrete walls serves to diminish the need for interior lighting, consequently reducing energy consumption within the building. Natural lighting through strategically placed windows plays a crucial role in sustainability by further minimizing energy usage (Aktuglu, Y., et al., 2007).

The interior air quality posed a challenge, not only due to human respiration but also from the soot generated by burning candles and lamps during nights and dark winter days. This brings ventilation and air purification problems. However, Architect Sinan ingeniously addressed this issue by creating a room above the entrance door designed to extract and expel polluted indoor air. The soot collected in this space is utilised for producing high-quality ink, showcasing a resourceful and sustainable approach (Kuban, 1997).

If we turn our attention back to the subject of this paper, the Cambridge Central Mosque stands out as Europe's first ecological mosque with a zero-carbon footprint. Timber was chosen as the primary material for the building due to its sustainability credentials. Its form and fabric features ensure that the building is naturally illuminated during daylight hours and naturally

ventilated throughout the year. Photovoltaic cells on the roof help generate renewable energy from sunlight. The mosque, which is very well insulated and naturally ventilated, is heated and cooled with locally generated energy, which produces much more energy than it consumes due to high-efficiency heat pumps in the basement. This type of heat pump extracts energy from the relatively constant temperature of the air or groundwater, heating the building as needed and cooling the building during times of high occupancy or excessive heat gain (Environment, n.d.). The mosque is partially powered by solar energy, which provides all of the hot water used, cooling of the building, and 13 percent of the heating. It also collects rainwater for toilet flushing and irrigation.

Figure 4: The Garden of the Cambridge Central Mosque

One of the striking features of the design is that it also considers green transportation. It is easily accessible by pedestrians and has ample space for bicycles. In addition, the underground car park opened up space for the mosque and gardens, allowing more congregations to pray simultaneously. In the garden design, attention was paid to sustainability, biodiversity and insect-friendly planting. The gardens aim to strike a harmonious balance between Islamic structure and relaxed English herbaceous and native vegetation (Figure 4) (Environment, n.d.).

Also, the mosque is designed to be compatible with its surroundings, which is a very responsive behaviour to build an aesthetic architecture. Care has been taken to use local materials, and the mosque complements its neighbouring structures on Mill Road.

In conclusion, the utilization of space in a religious structure is crucial, as overlooking environmental considerations can adversely affect the user experience in unfavourable circumstances. Therefore, the effective integration of green and sustainable practices in mosque design is essential for enhancing the functional quality of the building and meeting the needs of the Muslim community (Sobri et al., 2021).

The Cambridge Central Mosque is a good example of how architecture can embody religious and cultural philosophy and traditions using sustainable and contemporary materials. A contemporary "British mosque" that is both specific to its place and time and that can set an example for those after it in terms of architecture and social aspects has been created. Next, the social effects of the mosque will be discussed in the section below.

Social Aspect

The Cambridge Central Mosque has become a place that serves a harmony of needs for religious and social aspects for Muslim communities in local, national, and international aspects. In that regard, the Mosque can be examined as a sample of the 'Prophet Medina Mosque', answering the needs of Muslim societies in the 21st century. These needs have been expressed as a way of updating the understanding of the community, taking an overarching

approach to the Muslim population of different nationalities, sects, and understandings, and answering the timely issues that Muslim society has been facing. The demographic of the Muslim community in the area of Cambridge is highly diverse, and the Mosque aims to provide an umbrella to all communities. For example, the Mosque has three imams from highly educated backgrounds and different nationalities and traditions: Turkish, Bosnian and American Muslim (Our Imams, 2024).

Figure 3: Iftar preparation in the Mosque

For the local Muslim community, the Mosque serves various programs, events, and gathering places for people of diverse backgrounds by addressing cultural and religious boundaries. For daily prayer, Nikah (wedding), Janazah (funeral service), and shahadah services (converting to Islam) are highly important for Muslims who reside in non-Muslim countries. All mosques in the UK provide these services; the point of Cambridge Central Mosque is that these services are comprehensive for all nationalities, cultures, and understandings. Initiatives and community outreach, such as iftars gathering during Ramadan, volunteering, and training, contribute to a more integrated and harmonious society in Cambridge.

The Mosque provides an environment for families with kids and toddlers. It also has a soundproof room for the babies and kids, who can play loudly when the parents are praying (Figure 6). The Cambridge Central Mosque project aimed to create 'one of the UK's leading women-friendly mosques, an aspect that Marks Barfield also took into consideration when designing the space' (Carlson, 2021). Although some of the mosques in Britain do not provide space for women and kids, the Cambridge central mosque has provided soundproof rooms alongside multiple women's spaces. The Mosque also provide opportunities and spaces for events such as gatherings, art galleries, and conferences.

All in all, the Cambridge Central Mosque provides an alternative space for all Muslims in 21st-century Britain, alongside its Eco-friendly nature. In this case, it can be a leading example of future design in sanctuaries. The Mosque embraces multicultural aspects of the community and structural views.

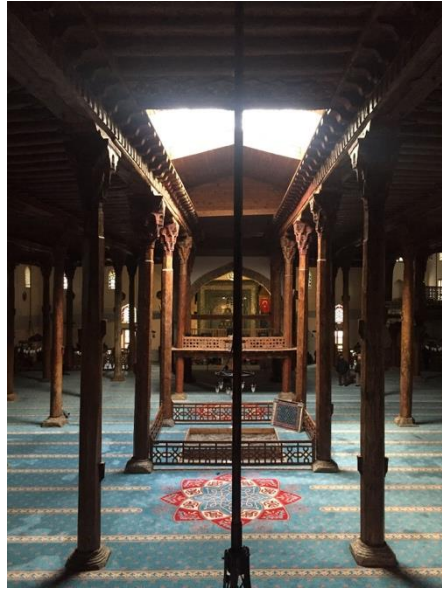
Figure 6: Soundproof rooms for kids and families

Discussion and Conclusion

The characteristics of the city have an important effect on the Cambridge Central Mosque, as the needs of a highly intellectual and multicultural society are different. Because of the university, many immigrants, specifically university students and academic staff, have been located in Cambridge City. Due to the multicultural environment, a comprehensive approach is needed. As the aim of the foundation of the Mosque has been stated as a women-friendly, environmentally friendly, comprehensive approach to the nationalities, cultures, and understandings, the characteristics of the Mosque will be discussed around these aspects. As a comparison between other European mosques, such as Mezquita de Granada in Spain and Gran Mezquita de Paris in France, as they were built by the community, the Cambridge Central Mosque is the one and first eco Mosque in Europe. Both Mosques provide facilities for Muslims and have a space for the Muslim community to come together and practice the religion Islam in a non-Muslim environment; they are not adapted as the Cambridge Central Mosque did in Britain.

The Cambridge Central Mosque has expressed Islamic and cultural identities, combining British and Muslim heritages. Willis and Hebing (2014) have stated that the Englishness and multiculturalism characteristics of the Cambridge Central Mosque have been combined. The British culture has been mentioned as having a multicultural approach, as the society has a wide range of immigrants and cultures. A contemporary understanding of Britishness can be understood as a cross-cultural concept. The community is highly multicultural; as expressed earlier, the Cambridge community involves Muslims who come from diverse backgrounds, British (convert) Muslims, South Asian Muslims, and many more from the Cambridge University academic community and others. Cambridge Central Mosque reflects the multicultural structure of its community in its architecture by bringing together British religious architecture, Andalusian gardens, and fundamental elements of Islamic art such as geometry and calligraphy.

The case of the Cambridge Central Mosque is a sample of a combination of cross cultures on either the design or community bases regarding Britishness and Islamic heritage. The assimilation of the Prophet Medina Mosque can be explained in one way with regard to these overarching cultural approaches at Cambridge Central Mosque. In another way, it answers the needs of society in the contemporary environment. For example, sustainability has been the fundamental concept of the entire Mosque, from its design to its functioning. This plan overlaps with the core concept of Muslim life, as also seen in the history of the Mosque from the Seljuk to the Ottoman periods. For example, the Esrefoglu Mosque in Konya (built in 1297-1299) is known as the largest flat-ceiling Mosque built on timber pillars. The Mosque is one of the oldest and most remarkable examples of sustainable mosque architecture, which has survived for seven centuries without decay despite being made of wood. This Mosque, which was built seven hundred years ago using natural materials and maintained itself with a natural and sustainable solution, is a clear indication of the importance Islam attaches to the subject. According to the research that has been done about the Mosque, the humidity created by the gradual melting of the snow that fills the 4-5 meter deep well called "karlik" in the middle of the Mosque protects the timber pillars inside the Mosque, and above the "karlik" there is an opening called the lighthouse (Koc and Mazlum; 2022). This opening provides natural lighting inside the Mosque (Figure 7).

Figure 7: Interior view of Esrefoglu Mosque

As previously stated, this method was also implemented at the Cambridge Central Mosque, where the harvested rainwater serves the purpose of flushing toilets within the Mosque and watering the garden. Additionally, using natural lighting is another environmentally friendly practice implemented in the Cambridge Central Mosque.

As a result, the Cambridge Central Mosque provides a shared space and unifying language for Muslims in Britain, irrespective of their race, sect, or gender. This commitment is also underscored by an eco-friendly architectural design. The Mosque responds to the intellectual quest of Muslims and serves by offering initiatives, conferences, art galleries, meetings and newsletters. Additionally, the Mosque provides spaces for British Muslims to express their identity as Muslims in Britain, interact with the extended community and a place to serve equality to women, kids, and families.

In this study, the Cambridge Central Mosque has been analysed from a perspective of eco-friendly characteristics that may be a great example of future Mosque constructions. This study did not explore the whole picture, but what is visible in the analysis of the Mosque is that the Mosque present a great combination of sustainability and social harmony for the society and environment. Future studies may focus on these themes in detail by providing Qualitative and Quantitative data from the mosque participants and further analysis of other mosques in similar contexts.

References

- 6 lessons the Quran and hadith teach us about the environment. (2021). Retrieved November 2023, from Islam Channel: <https://www.islamchannel.tv/blog-posts/6-lessons-the-quran-and-hadith-teach-us-about-the-environment>
- A British mosque for the 21st century. (n.d.). Retrieved November 2023, from Cambridge Central Mosque: <https://cambridgecentralmosque.org/design/>
- A calm oasis within a grove of trees. (n.d.). Retrieved November 2023, from Cambridge Central Mosque: <https://cambridgecentralmosque.org/garden/>
- Aktuglu, Y. K., Altun, M., Kiray, M. T., Karaman, Y., Secer, Ö., Bozdog, Ö., Kahraman, I. (2007). *Sustainability of Constructions. Suleyman's Mosque, Istanbul*. International Conference on Sustainable Construction, Materials and Practices (pp.1110-1111). Lisbon, Portugal.
- Avcioglu, N. (2007). Identity-as-form: The mosque in the West. *Cultural Analysis*, 6, 91-112.

- Bayram, A. (2013). *Sunni Muslim religiosity in the UK Muslim diaspora: mosques in Leeds compared*. University of Leeds.
- Bhimji, F. (2009). Identities and agency in religious spheres: a study of British Muslim women's experience. *Gender, Place and Culture*, 16(4), 365-380.
- Environment. (n.d.). Retrieved November 2023, from Cambridge Central Mosque: <https://cambridgecentralmosque.org/environment/>
- Flyvbjerg, B. (2011). Case study. *The Sage handbook of qualitative research*, 4, 301-316.
- Frequently Asked Questions. (n.d.). Retrieved November 2023, from Cambridge Central Mosque: <https://cambridgecentralmosque.org/faq/>
- Geaves, R. (2010). *Islam in Victorian Britain: The life and times of Abdullah Quilliam*. Kube Publishing Ltd.
- Gilliat-Ray, S. (2010). 'The first registered mosque in the UK, Cardiff, 1860': The evolution of a myth. *Contemporary Islam*, 4, 179-193.
- Hegazy, O. (2014). Towards a contemporary mosque: Rethinking the Prophet-Mosque in Medina via applying socio-semiotics. *International Journal of Religion & Spirituality in Society*, 4(1).
- Husain, F., O'Brien, M. (2000). Muslim communities in Europe: Reconstruction and transformation. *Current Sociology*, 48(4), 1-13.
- Insoll, T. (2001). The Cambridge Mosque and Muslim Community. *Proceedings of the Cambridge Antiquarian Society*, XC 1tp, 127-132.
- Koç, S., Mazlum, D. (2022). Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde gerçekleştirilen onarımların ICOMOS IWC 2017 prensipleri açısından değerlendirilmesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 866-903.
- Kuban, D. (1997) *Sinan'ın sanatı ve Selimiye*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Marks Barfield submits Cambridge "eco-mosque" plans. (2011). *The Architects' Journal*.
- Matali, Z. H. (2012). Sustainability in Islam. *Faith Values and Education for Sustainable Development*, 35-38.
- McLoughlin, S. (1998). The mosque-centre, community-mosque: multi-functions, funding and the reconstruction of Islam in Bradford. *Scottish Journal of Religious Studies*, 19, 211-228.
- Morocco's Green Makeover For 600 Mosques. (n.d.). Retrieved November 2023, from The Eco Muslim: <https://www.theecomuslim.co.uk/2017/11/morocco-green-mosques.html>
- Omer, S. (2014). The Mosque as a community center (A Concept and Evolution). Retrieved June, 9, 2019.
- Rasdi, M. T. H. M. (1998). *The mosque as a community development centre: Programme and architectural design guidelines for contemporary Muslim societies*. Penerbit UTM.
- Shannahan, D. S. (2014). Gender, inclusivity and UK mosque experiences. *Contemporary Islam*, 8, 1-16.
- Sobri, M. I. M., Ismail, S., Sabil, A., Yusof, H. Asif, N., Setiyowati, E. (2021). Systematic review of sustainable design approach for mosque. *Journal of Islamic Architecture*. 6(4), 369-375.
- Villis, T., Hebing, M. (2014). Islam and Englishness: Issues of culture and identity in the debates over mosque building in Cambridge. *Nationalism and Ethnic Politics*, 20(4), 415-437.

Figure Reference List

Figure 1: <https://cambridgecentralmosque.org/>

Figure 2:

<https://www.pictorem.com/9564/Ceiling%20Of%20King%27s%20College%20Chapel.html>

Figure 3: <https://www.dezeen.com/2021/01/20/cambridge-central-mosque-marks-barfield-architects/>

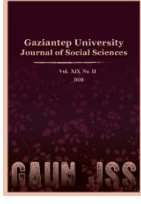
Figure 4: <https://www.gardensillustrated.com/gardens/town-and-city/cambridge-central-mosque-garden>

Figure 5: <https://cambridgecentralmosque.org/wp-content/uploads/2020/09/ccm-newsletter-issue-n5-2019.pdf>

Figure 6: <https://cambridgecentralmosque.org/>

Figure 7: The picture taken by Nur Efeoglu

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Aile, Akrabalık ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Durumu

The Condition of Women in Seasonal Migratory Agricultural Labor in The Context of Family, Kinship and Gender

Şevket ÖKTEN^{a*}

^a Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8240-4911

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Eylül 2023

Kabul tarihi: 7 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Mevsimlik gezici tarım işçiliği,
Güneydoğu Anadolu Bölgesi,
Akrabalık,
Aile,
Toplumsal cinsiyet.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 19, 2023

Accepted: May 7, 2024

Keywords:

Seasonal migratory agricultural work,
Southeastern Anatolia Region,
Kinship,
Family,
Gender.

ÖZ

Mevsimlik gezici tarım işçiliği birçok faktörün etkisinde gelişen, kadın, erkek, çocuk ve yaşlı bütün aile bireylerinin katıldığı ve genelde akrabaların/tanıdıkların birlikte hareket ettiği bir iş gücü biçimidir. Çalışma ilişkilerinin aile birimi üzerinden kurulması, kadınların mevsimlik gezici tarım işçiliği sürecine yoğun bir şekilde katılmalarının en önemli nedenidir. Türkiye'deki gezici mevsimlik tarım işçiliğinin en yoğun olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve en yoğun olan il ise Şanlıurfa'dır. Bu durum, Bölge'nin ve Şanlıurfa'nın sosyal ve ekonomik özgül koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın analiz ve yorumları, mevsimlik gezici tarım işçileri konusunda başkaları tarafından yapılmış çalışmalar ile Şanlıurfa'da yaşayan mevsimlik gezici tarım işçileriyle 2023 yılında tarafımızca gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasının kadınlar ile ilgili bölümün verilerinden oluşmaktadır. Yöntem kısmında daha detaylı ele alınan bu çalışmada toplam 644 kişiye anket, 42 kadın işçile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, mevsimlik tarım işçilerinin gittikleri çalışma alanlarına da taşıdıkları akrabalık ilişkilerinin ve bölgede egemen toplumsal cinsiyet değerlerinin kadının tarla ve yaşam alanlarındaki konumu, iş yükü ve emeği üzerindeki tasarrufunu nasıl etkilediği ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda; mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadın ve kız çocukların emeğinin son derece önemli bir konumda olmasına karşın, bölgede geçerli olan akrabalık ideolojisi ve toplumsal cinsiyet değerlerinin etkisiyle kendileriyle ilgili neredeyse hiçbir konuda yeterince etkili olamadığı görülmüştür. Bu değerlerin, eğitim, sağlık, çalışma ve yaşam alanlarındaki neredeyse tüm konularda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletildiği ve kadınların hem çalışmaları hem de yaşam koşulları bakımından hem de yaşam alanlarında erkeklere göre daha fazla zorluk çektiği görülmüştür.

ABSTRACT

Seasonal migratory agricultural work is a form of labor that develops under the influence of many factors, in which all family members, men, women, children and the elderly, participate and generally relatives/acquaintances act together. Establishing working relationships through the family unit is the most important reason for women's intense participation in the seasonal migratory agricultural work process. The region with the highest density of migratory seasonal agricultural labor in Turkey is the Southeastern Anatolia Region and the province with the highest density is Şanlıurfa. This situation is directly related to the specific social and economic conditions of the Region and Şanlıurfa. The analysis and interpretations of this study consist of studies conducted by others on seasonal migratory agricultural workers and data from the section on women of a field research conducted by us in 2023 with seasonal migratory agricultural workers living in Şanlıurfa. In this study, which is discussed in more detail in the method section, a survey was conducted with a total of 644 people and in-depth interviews were conducted with 42 female workers. In the study, it is discussed how the kinship relations that seasonal agricultural workers carry to the work areas they go to and how the dominant gender values in the region affect women's position in the fields and living spaces, their workload and their savings on their labor. As a result of the study; Although the labor of women and girls in seasonal migratory agricultural work is in an extremely important position, it has been observed that it is not effective enough in almost any issue related to them due to the influence of the kinship ideology and gender values prevalent in the region. It has been observed that these values are operated to the detriment of women in almost all matters in the fields of education, health, work and living, and that women experience more difficulties than men in terms of both working conditions and living spaces. These values are operated to the detriment of women in almost all aspects of education, health, work and life. The main problems faced by seasonal agricultural worker women, whose education levels are generally quite low can be listed as heaviness of workload due to being responsible for both field work and all kinds of household chores and care of her husband and children, being unable to keep their earning, being unable to access to health due to various reasons, and difficulties they experience in working and living areas that are designed especially for males.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sevketoken@harran.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Seasonal migrant agricultural labor is a process influenced by various structural factors, involving the participation of all household members and often the joint movement of relatives/acquaintances in the workforce. Seasonal agricultural workers, who are generally poor, choose to employ all family members to maximize income and minimize possible expenses.

Seasonal agricultural workers, who are generally related to each other, carry the moral codes generated by the kinship ideology they grew up with, to the places they move to. Therefore, the traditional gender norms in the region largely continue to prevail. Based on this, this study examines how the kinship relationships carried to the work areas and the dominant gender values in the region affect the position of women agricultural workers in the fields and living spaces, as well as their workload and control over their saving/ labor.

To scientifically establish the situation of seasonal agricultural workers, this study embraces methodological pluralism, utilizing both quantitative and qualitative techniques. Quantitative data were collected using the survey technique applied to 644 adult household agricultural worker men and women living in Şanlıurfa. In addition to quantitative data, semi-structured interviews were also conducted in the study, which allowed agricultural workers to capture the depth of their opinions and experiences from their own perspectives and allow interpretation by the researcher.

This study, aiming to determine how the family and kinship relationships carried by seasonal migrant agricultural workers living in Şanlıurfa to the areas where they work, along with the prevailing gender regime in the region, affect the position, workload, and agency of female workers in the fields and living spaces, has resulted in the following conclusions:

The prevalent family type identified in the research area is the nuclear family, with a rate of 83%, while the extended family rate is 17%, close to the national average rate in Türkiye. In the Şanlıurfa province, the rate of polygamous marriages, which has been on a declining trend, was identified as 2.1%. The primary reason for engaging in polygamy was found to be the absence of children or sons. The average number of children, serving as an indicator of the total fertility rate, for agricultural worker families interviewed in the context of the research was determined to be 5.13 children. This average is significantly higher than the average number of children in both Turkey (1.88) and Şanlıurfa province (3.89).

It has been determined that nearly three-quarters (73%) of the married agricultural workers participating in our study are related to their spouses. Seasonal agricultural workers are observed to carry their kinship values to the places they go, utilizing kinship relationships intensively in various areas. The relationships of men, women, and children with relatives and strangers in the fields and living spaces are determined by these values.

Despite the significant importance of women's labor in seasonal agricultural work, it is perceived as cheap and invisible unpaid labor. The daily tasks performed by women are considered their "duty" and "responsibility" within a sexist ideology, rendering women's labor invisible. Additionally, the wages they receive can be lower than those of men. The roles and responsibilities of women workers in the fields and beyond are related to their societal positions constructed according to prevailing gender values in the region. These roles, drawn by traditional patriarchal values, introduce a sharp hierarchical division.

Women, burdened under the heavy and exhausting workload, face significant health risks, much like in many other aspects. Due to the mobile nature of agricultural laborers, pregnant women as well as children cannot be adequately monitored as they are not registered with family doctors. It has been understood that women do not have information about sexual and reproductive health, pregnancy and postpartum due to their illiteracy and social roles.

The literacy rate, as one of the most acceptable indicators of education levels has been found very low among seasonal agricultural worker women. The lower literacy rate among women compared to men is attributed to the prevailing gender discrimination in the region.

Women are one of the groups that most deeply experience the serious problems experienced in seasonal agricultural work. In terms of accessing basic human necessities such as education and healthcare, women find themselves in a much more deprived position compared to men. Not only are they exposed to harsh working conditions in the fields and living areas outside the fields, but they also must live in the most unsuitable conditions in tent areas. Women are seen to struggle more in shared spaces that require privacy, such as toilets and baths. It has been determined that women who cannot adequately maintain personal hygiene and care due to these conditions also suffer negative health effects. In summary, seasonal agricultural female workers, who generally have very low levels of education, face significant problems wherever they go. The fundamental problems that women encounter include the increasing burden of both fieldwork and all household chores, responsibility for the care of their spouses and children, the inability to have control over the income earned from their work, the inability to access health services for various reasons, and the difficulties in work and living areas designed more suitable for men according to traditional gender values. These challenges rank among the most significant issues faced by female agricultural workers.

Giriş

Bugün milyonlarca insan, geçimlerini sağlayabilmek için sürekli yaşadıkları evlerini terk etmekte, mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Çok boyutlu bir olgu olan mevsimlik gezici tarım işçiliğine katılanların niteliği dolayısıyla çok katmanlı yapı arz etmektedir. Bir meslek ve yaşam biçimi haline dönüşen ve kuşaktan kuşağa aktarılan mevsimlik gezici tarım işçiliğinin farklı boyutları ile ilgili birçok çalışma yapıyor olsa da işçilerin sesinin yeteri kadar duyulduğu ve sorunlarıyla yeterince ilgilenildiği söylenemez. Son yıllarda bu kapsamda gerçekleştirilen iyileştirme çalışmalarında giderek artış olsa da konuya dair bilgi, farkındalık ve duyarlılık oldukça sınırlı bir düzeydedir. Zira sayıları giderek artan mevsimlik gezici tarım işçilerinin sorunları da farklılaşarak artmakta, işçilik yapan hanelerin birçoğu yoksul kalmaya devam etmekte ve çocuklarına da aktardıkları bu yoksulluk döngüsünden bir türlü çıkamamaktadır.

Mevsimlik tarım işçileriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında tarım işçilerinin sosyoekonomik sorunları (Akbiyık, 2011), çalışma ve yaşam koşullarını ele alan çalışmaların (Benek ve Ökten, 2011; Kalkınma Atölyesi, 2014; Karacan, 1991; Kaleci, 2007; Koruk, 2010; Kutlu, 2011; Pelek, 2010; Semerci vd., 2014;) daha ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Yıldırak vd. (2002), kadın tarım işçilerinin çalışma yerlerine ulaşımı, çalışma koşulları, çalışma süreleri, ücret durumları, iş bölümü, barınma koşulları, sağlık koşulları, sosyal güvenlik, aile içi ve dışı rolleri ile bu biçimde çalışmanın toplumsal yapıyı nasıl etkilediği ortaya koymaya çalışmıştır. Kasınoğlu (2006), çalışmasında, Diyarbakır'da çalışan kadın tarım işçilerinin sosyodemografik özellikleri, sağlık sorunları, üreme sağlığı durumları, yaşam ve çalışma koşulları ile gelecek dönemdeki iş hayatlarına dair istek ve beklentileri incelemiştir. Kaleci (2007), Eskişehir bölgesinde yaptığı alan çalışmasında, mevsimlik işçiliğin sosyolojik bakış açısıyla, kadın ve yoksulluk, aile, güç ve otorite ilişkileri analiz etmiştir. Türk (2011), çalışmasında Kilis ili Elbeyli ilçe merkezindeki tarım işçisi kadınların sosyal ve ekonomik cinsiyet yapılanmasını incelemiştir; kadınların eğitim, çevre ile ilişkileri, ücret yapısı, çalışma ve yaşam koşulları açısından etkilendiğini ortaya koymuştur. Özbekmezci ve Sahil (2004), "Çukurova Yöresindeki Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yerleşim Dokuları ve Yaşam Üniteleri" isimli çalışmalarında; mevsimlik tarım işçilerinin barınma koşulları ele alınmış, yerleşim dokularında ve yaşam ünitelerinde sorunlar ve yetersizlikler tespit edilmiştir. Şimşek ve Koruk (2009), çalışmalarında Şanlıurfa ilinde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocukların, yaşam koşulları incelenmiş, tarım alanlarındaki yaşam koşulları ve çalışma şartlarına bağlı olarak çocuklarda görülen hastalıklar ve davranışlar tespit edilmiştir.

Geçgin (2009) araştırmasında mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları sorunlar tespit etmiş, sosyoekonomik özelliklerin yanı sıra etnik gruplaşma eğilimleri de incelenmiştir. Gülçubuk (2010), mevsimlik tarım işçiliğinde çalışan çocukların çalışma koşulları ve çalışırken karşı karşıya kaldıkları tehlikeler ortaya koymuştur. Davran ve Tok (2011), çalışmasında; Adana'da patates üreten tarım işletmelerinin sosyoekonomik yapısı, sorunları ve toplumsal cinsiyet yapılanması incelenmiş ve araştırma alanındaki toplumsal cinsiyet yapılanmasının eğitim, meslek, iş bölümü vb. bakımından kadınları olumsuz açıdan etkilediği ortaya konmuştur. Benek ve Ökten (2011), çalışmalarında da Şanlıurfa İline bağlı Hilvan ilçesinde büyük oranda geçimlerini tarım işçiliğiyle sağlayan topraksız veya az topraklı mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşulları belirlenmiştir. İşçi ailelerin ve işçi çocuklarının mevsimlik tarım işçiliği dolayısıyla yaşadıkları sorunlar tespit edilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Bu çalışma, diğer çalışmalarda değinilmemiş veya üstünkörü işlenmiş önemli bir konuyu ele almaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin büyük bir çoğunluğu Güneydoğu

Anadolu kökenli insanlardır. Büyük oranda akraba/tanıdıklarıyla birlikte, ailecek bu göçe katılan insanlar yaşadıkları bölgede etkili olan toplumsal cinsiyet ve akrabalık ilişkilerini gittikleri çalışma alanlarına da taşımaktadırlar. Dolayısıyla bölgenin bu toplumsal değerleri kadınların tüm hayatında önemli etkilere sahiptir. Bu çalışmada, kadınların aleyhine işletilen bu değerlerin yaşam ve çalışma alanlarında kadını nasıl etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Gerçekliğin maddi ve manevi olmayan bir yapıda olduğu ontolojik varsayımına dayanan bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada kullanıldığı karma araştırma deseni tercih edilmiştir. Gerçekliğin, ölçülebilir, nesnel alanlarında nicel teknikler, diğer taraftan kanaatler ve deneyimlerin derinliğini öznelere kendi bakış açılarından yakalama ve araştırmacı tarafından yorumlanma imkânı vermesi (Davies, 2007), diğer bir ifadeyle anlamın nasıl inşa edildiğini anlamak açısından değerli bilgiler sağladığı için (Neuman, 2006) nitel tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada, 497'si erkek ve 147'si kadın olmak üzere toplam 644 mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkine anket, 42 kadın işçiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Mevsimlik gezici tarım işçiliğine kadınların katılım oranı oldukça yüksektir. Tarım işçiliğinde hem işveren ve hem de aileleri açısından son derece önemli olan kadın emeği, buna karşın görünmeyen, ucuz ve ücretsiz bir emek türü olarak değerlendirilmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan kadınların emeklerinin bu şekilde değerlendirilmesi, içinden geldikleri toplumsal çevrede egemen olan toplumsal cinsiyet değerleri uyarınca kendilerine biçilen konumlarından kaynaklanmaktadır. Kadın işçilerin çalışma ve yaşam alanlarındaki rol ve sorumlulukları, bölgede egemen olan toplumsal cinsiyet değerlerine göre inşa edilmiş olan toplumsal konumlarıyla ilişkilidir. Geleneksel ataerkil değerlerle çizilen bu roller, keskin bir hiyerarşik ayrışmayı getirmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların yapmakta oldukları günlük işler, cinsiyetçi bu ideoloji bağlamında onların “görevi” ve “sorumluluğu” olarak algılandığı için kadının emeği “değersiz”, “ucuz” ve “görünmez” bir komumdadır.

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinin bütün aşamalarında kadınlar, yoğun bir iş yükü altında olmalarına, aile ve çocuklarla ilgili büyük sorumluluklar üstlenmesine rağmen, hem iş hem de toplumsal açıdan hak ettikleri bir konumda oldukları söylenemez. Bunun temel sebebi daha çok ev içi alan ile ilişkilendirilen kadınların, üretimdeki eylemleri de kendilerine biçilen geleneksel rollerinin bir devamı olarak görülmektedir. Ev işleri ve çocuk bakımı kadınların temel işleri olarak görülürken, tarladaki yaptıkları da bu işlerin bir devamı gibi kabul edilmektedir. Kadınların tarımsal üretimdeki iş yüklerinin erkekler kadar yoğun olması, tarımsal alan dışındaki yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet temelindeki yeniden üretime yönelik rol sorumluluklarında herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır. Bu da doğal olarak tarım işçisi kadınların yüklerini daha da arttırmaktadır.

Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların eğitim seviyeleri düşüktür. Bölgenin toplumsal cinsiyet değerleri uyarınca erkeklere göre ikincil bir konumda olan kadınlar, gittikleri yerlerde çok önemli sorunlar yaşamaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlarının yaşadıkları bu sorunların ve kendileriyle ilgili neredeyse tüm konularda yeterince etkili olamamasının da temel nedeni, içinden geldikleri toplumun toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş olan bu konumlarıdır. Kadınların toplum içindeki konumunu anlamak için ait oldukları toplumsal, ekonomik, sınıfsal, etnik kimlik ve bu kimliklerin ürettiği toplumsal cinsiyet gibi süreçleri incelemek bu yüzden son derece önemli ve gereklidir. Buradan hareketle bu çalışmada, mevsimlik gezici tarım işçilerinin gittikleri çalışma alanlarına da taşıdıkları aile, akrabalık ilişkileri ve bölgede egemen toplumsal cinsiyet rejiminin kadın işçilerin, tarla ve yaşam alanlarındaki konumu, iş yükü ve emeği üzerindeki tasarrufunu ne şekilde etkilediği analiz edilmektedir.

Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Aile Yapısı

Yapısal işlevci kuram; modernleşme, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte geniş aile oranlarının zorunlu olarak düşüşünü öngörür. Daha önceleri aile kurumu tarafından gerçekleştirilen birçok fonksiyonun endüstri toplumlarında başka kurumlar tarafından yerine getirildiğini savunan yaklaşımlar, sanayileşme ile birlikte çekirdek aileye doğru, zorunlu ve doğrusal bir değişim çizgisini kabul eder (Parsons, 1961). Ülkemizde yapılmış bazı temel çalışmaların bu genel kabulü doğrulamasına (Kandiyoti, 1984, s. 24) ve birçok araştırmanın da büyük oranda geniş aileden çekirdek aileye geçişin bu evrensel doğrultuda olduğunu ortaya koymasına rağmen, dünyanın pek çok yerine ilişkin araştırma bulguları, bu yaygın yaklaşımı desteklememektedir. Geniş aile ve ilişkilerine en klasik örnek olarak gösterilen Hindistan'da 1951 sayımı sonuçları ortalama aile büyüklüğünün 4,9 kişi olduğunu göstermiştir. Japonya ileri derecede sanayileşmesine ve kentleşmesine rağmen geniş aile biçimini belli bir oranda sürdürmektedir. Ayrıca, Sjoberg, oldukça güvenilir verilere dayalı olarak sanayi öncesi toplumlarda, geniş ailenin kırsal bölgelerden daha ziyade kentlerde görüldüğünü ortaya koymuştur (Timur, 1972, s. 10-11).

Uzmanlar sanayi öncesi toplumlarda geniş aile normu bulunsa da yüksek ölümlülük düzeyinden ötürü üç neslin bir arada yaşadığı geniş ailelerin başat bir yaşam biçimi olmadığını ileri sürerek çekirdek aile biçimiyle modernleşme süreci arasında kurulan zorunlu ilişkiyi reddetmişler. Laslett ve çalışma arkadaşları (1972), Avrupa'da çekirdek aile biçiminin çok eskilerden beri başat olduğunu geçmişe dayanan verilerle ortaya koymuştur. Duben, Osmanlı Dönemi'nde de Anadolu'da çekirdek ailelerin egemen olduğunu anlatmaktadır. Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarından başlayarak yaşanan sosyodemografik ve ekonomik dönüşümler, aile biçiminin değişmesine ve farklı aile yapılarının görülmesine neden olmuştur. Bu süreçte, geleneksel aile biçimlerinin fonksiyonları giderek ortadan kalkmış ve modernleşme sürecinin getirdiği yeni yaşam biçimlerine uygun aile biçimleri toplumsal yaşamda önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Özbay, 2014: 57).

Tablo 1: Katılımcıların sahip olduğu aile tipi

Aile tipi	Sayı	%
Çekirdek aile	532	82,6
Geniş aile	112	17,4
Toplam	644	100,0

Araştırma sahasında, büyük oranda çekirdek aileye rastlanılmıştır. Katılımcıların %82,6'sı çekirdek aile tipine sahipken, %17,4'si geniş aile tipine sahiptir. Bu oranlar Türkiye geneli oranlarına yakındır. ADNKS verilerine göre; Türkiye'de 2022 yılında çekirdek aile biçimindeki hane halkları oranı 64,5 ve geniş aile hane halklarının oranı, ise %12,8 olmuştur (TÜİK, 2022).

Ailedeki birey sayısına göre bölgedeki yaygın aile formuna bakıldığında geleneksel yapısından ötürü geniş aile biçiminin daha yaygın olacağı öngörüsünün tersine, bölgede çekirdek aile biçiminin daha başat olduğu saptanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde gerçekleştirilmiş bazı detaylı çalışmalarda çekirdek ailelerin oranı %60'tan aşağı düşmemiştir (GAPKİ, 1996, s. 17; Sencer, 1993, s. 263). Şanlıurfa kırsalında gerçekleştirilmiş bir çalışmada; geniş aile oranı sadece %3 oranında bulunmuştur (Baran vd.,1998, s. 21).

Çok Eşlilik

Geleneksel değerlerin birçok alanda etkili olduğu bölgede, yüksek bir oranda (% 95,3) tek eşlilik eğilimi egemendir ve nesnel veriler, çok eşliliğin düşme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Çok çocukluluk eğiliminin teşvik ettiği iki eşli bireylerin oranı bölgede

%4,7'iken, ikiden fazla eşli olana bulunmamıştır. Bu dağılım tüm kentlerde aynı olmamakla birlikte, Adıyaman ve Gaziantep'in kent merkezinde çok eşli olana rastlanılmazken, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da bu oran nispeten yükselmektedir (Sencer, 1993, s. 281). Çok eşli olanların oranı başka bir çalışmada %6 olarak bulunmuştur (Ökten, 2004, s. 72). Çok eşlilik oranlarının düşük bir düzeyde çıkmasından hareketle, geçmişte görece daha yaygın olan bu geleneğin, insan gücüne duyulan ihtiyacın eskisine nispeten azalması, eğitim düzeyinin yükselmesi kadınlara bakışın eskiye nazaran daha olumlu bir seviyeye gelmesi vb. sebeplerden ötürü yaygınlığını yitirdiği söylenebilir.

Çok yaygın olmasa da bölgede görülen çok eşliliği, çok boyutlu bir yaklaşım ve bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı bağlamında açıklamak gerekir. Tarımın önemli bir ekonomik faaliyet olduğu bölgede, aile işletmeleri egemendir ve iş gücü ihtiyacının önemli kısmı hane halkı bireylerince karşılanmaktadır. Geleneksel değerlerin etkili olduğu bölgede, ailenin gücünü belirleyen ölçütlerden birisi olarak değerlendirilen çok çocuk isteğiyle toplumsal yapının boşanmayı onaylamaması çok eşliliğinin en temel nedenleridir (Ökten, 2009, s. 307).

Tablo 2: Şu anda birlikte yaşanan eş sayısı

Sayı	Kişi Sayısı	%	Geçerli %
1	481	74,7	98
2	9	1,4	1,8
3	1	,2	,2
Toplam	491	76,2	100
Cevapsız	153	23,8	
Toplam	644	100,0	

Şanlıurfa ilinde önemli oranda gerilese de çok karılılık biçimindeki çok eşli evlilik türleriyle yer yer karşılaşılabilir. Bu bağlamda görüşülen tarım işçisi evli olan 481 erkekte sadece 10 tanesi (%2,1) birden fazla eş olduğunu belirtmiştir. Çok eşli olan erkeklerden 9 tanesinin (%1,8) 2 eş, 1 tanesinin (%0,2) ise 3 eş bulunmaktadır.

Tablo 3: Çok eşli erkeklere göre çok eşliliğin nedenleri

Nedenler	Kişi Sayısı	%
Erkek çocuğum olmadı	7	70
İlk eşim hastaydı	2	20
Gelenek-adet olduğu için	1	10
Toplam	10	

Sınırlı da olsa henüz rastlanılan çok eşliliğin nedenleri olarak değişik gerekçeler öne sürülmüştür. Çok eşliliğe ilişkin öne sürülen nedenler arasında, erkek çocuğum olmaması durumu en yüksek oranda (%70) çıkmıştır. Çocuk/erkek çocuk isteği vurgusu, bölgeyle ilgili çalışmaların ortaya koydukları verilerle uyumlu bir görünüm arz etmektedir.

Çok çocuk doğurmanın, özellikle de erkek çocuğu doğurmanın açık bir şekilde kadının yararına olduğu (Sancar vd., 2006, s. 21) bölgede, bu konudaki verilere bakıldığında; doğurganlığı/erkek çocuğu doğurganlığını destekleyen, teşvik eden kültürel normların önemli bir oranda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tarımın etkili olduğu kırsal alanlarda; ihtiyaç duyulan iş gücünün büyük ölçüde hane halkı tarafından karşılanması çok çocukluk eğilimini de etkilemektedir. Diğer taraftan bölgede etkin bir konumda olan aşiret yapısı, diğer birçok alanda olduğu gibi doğurganlık eğilimini de önemli bir oranda etkilemektedir. Geleneksel değerlerin birçok alanda etkili olduğu bölgede, çocuk, özellikle erkek çocuk sayısı aile ve bireylerin nüfuzunu belirleyen önemli unsurlardan birisidir (Ökten, 2009, s. 307). Bölgede kadınların doğurganlığı ve sahip olduğu çocuk/erkek çocuğu sayısı, kadınların statüsünü

belirlemede önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle kadınlar da bu konuda en az erkekler kadar istekli ve ısrarlı olmaktadır. Zira bölgede geçerli toplumsal cinsiyet değerlerine göre kadının temel görevlerinin başında çocuk doğurmak gelmektedir.

Akrabalık: Sosyal Dayanışma ve Kontrol

Akrabalığın, yerel gündelik hayatı yönetme biçimi olduğu bu yörelerde toplum, akrabalık ilişkileri vasıtasıyla örgütlenmiştir. Akrabalık bir kimlik, bir aidiyet, bir davranış haritasıdır. Toplumun yöneten bir dünya görüşü, bir toplumsal cinsiyet rejimi, bir iktidar mekanizmasıdır. Akrabalık ideolojisi, toplumun tüm gözeneklerine nüfuz etmiştir. Şehre göçen insanlar, tanıdıkları, kendilerine yakın buldukları insanların yanlarına yerleşmeye, etraflarına akrabalarını toplamaya çalışır. Şehirde hemşeri olarak adlandırılan bu mekanizma bir çeşit modern akrabalık yaratma çabaları olarak değerlendirilmelidir. Akrabalık, sosyal, ekonomik, siyasal ve ahlaki bir düzendir (Tillion, 2006, s. 22-27). Aşiret ideolojisinin evlilikten siyasete birçok alanda bireyin davranışlarını belirlediği bölgede akrabalık, yardımlaşma ve dayanışmanın da temel düzlemini oluşturmaktadır. Bu yüzden bölgedeki topluluklar, büyük ölçüde gerçek ya da kurgusal kan bağına dayanan akrabalıklar esasına göre oluşmuştur (Ökten, 2009, s. 102).

Toplulukların büyük oranda akrabalık aracılığıyla örgütlendiği, mirasa sahip olmanın belli bir aileye mensubiyetten geçtiği bu toplumlarda, mensubiyet de ancak ailenin üyesi bir anneden veya babadan dünyaya gelmiş olmakla mümkündür. Baba soyunun bireylere, topluluğa aidiyet ve önemli bir nüfuz kazandırdığı buralarda soyluluk da baba soyundan akrabaların evlenmesiyle ilişkilidir; soyluluk için bu kurala uyulması gereklidir. Grubun içinden yapılan evlilik soyluluğu da arttırır. Mağribin hemen her yerinde ve Doğu Akdeniz'in büyük kısmında "ideal evlilik" bugün bile, akraba ile yapılandır (Tillion 2006, s. 53). Ortadoğu toplumlarında yaygın bir şekilde görülen akraba evliliği, Türkiye'de ve özellikle araştırma bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde daha yüksek oranda görülmektedir.

ADNKS verilerine göre, 2021 de toplam resmi evlilikler içinde, son evliliğini birinci dereceden kuzenleriyle yapmış, 16 ve üzeri yaştaki bireylerin oranı %8,3'tür. Akrabalık türüne göre bakıldığında, akraba evliliği yapmış bireylerin %46,6'sının hala/dayı çocuklarıyla, %27,2'sinin amca çocuklarıyla ve %26,2'sinin ise teyze çocuklarıyla evli olduğu saptanmıştır. İllere göre bakıldığında, 2021 yılında akraba evliliği oranının en yüksek olduğu il %18,4 ile Şanlıurfa'dır (TÜİK İstatistiklerle Aile, 2021).

Tablo 4: Eşlerin akrabalık durumu

Akrabalık Durumu	Sayı	Yüzde	Geçerli yüzde	Toplamlı yüzde
Akrabalık Durumu	166	25,8	27,5	27,5
Akrabalık yok	372	57,8	61,7	89,2
Kuzen	65	10,1	10,8	100,0
Uzak akraba	603	93,6	100,0	
Toplam	41	6,4		
Cevapsız	644	100,0		

Çalışmaya katılan, evli tarım işçilerinin dörtte üçe yakın bir kesiminin (%73) eşleriyle akraba olduğu saptanmıştır. Bunların %62'si eşlerinin kuzeni (amca, dayı, hala ve teyze çocukları) olduğunu belirtirken %11'i eşleriyle uzak akrabadır. Eşiyle akrabalık bağı olmayanların oranı %27'dir. Tarım işçisi hane halkı reisi ve eşleri arasında hısım-akrabalık bulunanların oranı (%73), bölgede akraba evliliklerinin önemli bir zemine sahip olduğunu gösteren bir düzeydedir. Bu durum konu ile ilgili yapılmış diğer çalışma verileriyle desteklenmektedir. Semerci ve Erdoğan'ın çalışmasında görüldüğü gibi tarım işçilerinin %54'ünün eşleriyle akrabalık ilişkileri bulunmuştur (2017, s. 82).

Geleneksel toplum yapısına sahip bölgede, ihtiyaçların karşılanmasından sorunlarla başa çıkılmasına akrabalık ilişkileri, önemli oranda işlevselliğini sürdürmektedir. Bölgede yoğun olarak başvurulan akrabalar arası evlilikler, toplulukları bir tür akrabalık birliğine çevirmiştir. Akrabalık ilişkileri, kuşatıcı bir çerçeve ve dayanışma zemini oluşturmaktadır. Bölgede yaygın olarak rastlanan akraba evliliklerinin önemli motivasyonlarından biri de sosyal ve ekonomik eksenli “güvenlik” kaygıdır. Akrabalar arası evliliklerin, akrabalarla olan sosyal ve ekonomik ilişkileri pekiştirdiği, sorunların aşılmasında dayanışma unsuru oluşturduğu düşünülmektedir. Baba soyluluk ilkesi temelinde örgütlenmiş bölgede, bireyler arasında dayanışmanın niteliği de akrabalık derecesine göre belirlenmektedir. Bu anlamda baba soyuna yakınlık soyluluğun derecesini belirlediği için, soy içi evlilikler ve özellikle babasoylu akrabalar arası evlilikler daha çok tercih edilmektedir. Bu kaygılar, amca çocukları evliliklerini arttıran önemli toplumsal kaygılardır. Bölgede gündelik yaşamda önemli bir şekilde etkili olan akrabalık ideolojisi, yüksek oranda görülen akraba evliliklerinin de temel nedenidir.

Bizim burada genelde akraba ile evleniriz. Akrabalar birbirlerine yardım ederler. Akrabalar bildiğimiz, tanıdığımız insanlar olduğu için alışmak da kolay oluyor. Akraba olunca fazla yanlış yapamaz sana. Çevremiz de hep akraba zaten. Pek başkalarını da tanımlıyoruz ki (Kadın işçi, 49).

Baba soyuna dayalı akrabalık ilişkilerinin geçerli olduğu bölgede, akraba evlilikleri de daha yüksek oranda görülmektedir. Baba soyuna dayalı aşiret örgütlenmesinde kişiler, içinde yer aldıkları sülalelere göre değerlendirildiğinden itibar ve nüfuz kaynağı olan sülale yapıları titizlikle korunmaktadır. Sülale birliklerini korumak için en çok başvurulan yöntem ise sülaleler içinde gerçekleştirilen evliliklerdir. Bu bakımdan, akraba evlilikleri ile aşiret tipi örgütlenme arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Aşiret birliğinin sürdürülmesinde aynı soy içinde yapılan evlilikler; soy birliğinin “dayanışması” ve güçlü bir “biz” algısının oluşturulmasında önemli işlevler ifa etmektedir. Dolayısıyla, aşiret yapısı soy içi evlenmelerini de etkileyen temel bir unsurdur (Ökten, 2009, s. 102).

Bu toplumsal yapı içinde doğup büyüyen mevsimlik gezici tarım işçileri, tarım işçiliği sürecinde de akrabalık ilişkilerini yoğun bir şekilde kullanırlar. Şanlıurfa’dan Türkiye’nin değişik yerlerine mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaya giden hane halkları, bu süreçte karşılaşılabilecekleri risk ve maliyetleri en aza indirmek için genelde akrabaları, köylüleri ve/veya tanıdık hemşerileriyle birlikte ve akraba/tanıdık bir elçi ile birlikte hareket ederler. Genelde birbirleriyle akraba olanların beraber gittikleri yerlerdeki çalışma ve birlikte yaşama kurallarının uygulanmasında akrabalık ilişkileri ve bu ilişkilerin ürettiği ahlaki kodlar önemli oranda etkili olmaya devam etmektedir. Böyle bir durumda, kendi memleketlerinin dışına çıkmış olmalarına rağmen gidilen yerlerde akrabalık değerleri, çalışma ilişkileri içinde yeniden üretilmektedir. Diğer bir ifadeyle, mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve çadır alanlarında da büyük oranda aşiret/akrabalık sisteminin değerleri geçerlidir. Çadırların kurulacağı yer ve yerleşme düzeni, çalışma ilişkilerin nasıl gelişeceği de büyük oranda çok bu akrabalık düzenlerine uygun bir şekilde kurgulanmaktadır.

Akraba olunca seni koruyor yeri gelince. Namusunu da koruyor. Çoğu akrabalarımız, kadınlarımız kendini güvende hissediyor. Çadırdaki işte birbirlerine yardım ediyorlar. Akraba senin sırrını saklar, açığımı kapatır yani. O yüzden akrabalık iyidir yani (Erkek işçi, 51).

Akrabalık bağları, iş bağlantıları kurmak, tarlada/bahçede ve ortak yaşam alanlarında zorlukların aşılması ve bu göç sürecinin maliyetini hafifletme gibi çeşitli işlevleri yerine getiren enformel bağlılıklardır. Paylaşımçı ve dayanışmacı bu ilişkiler akraba olan mevsimlik tarım işçileri arasında sağlam bağlar geliştirmekte, var olan bağları daha da güçlendirmektedir. Daha çok kadınlar olmak üzere birbirleriyle dayanışmakta, aynı zamanda geldikleri toplumsal yaşamda geçerli olan geleneksel kural ve değerlerin dışına çıkılması da engellenmiş olmaktadır.

Bu durum bölgeden götürülen toplumsal yapının -değişime uğrasa da- yeniden üretilmesini de sağlamaktadır.

Bu anlamda bölgeden giden mevsimlik gezici tarım işçilerinin konumu ve davranışlarını büyük oranda bölgede de geçerli olan kültürel değerlere uygun oluşan ataerkil denetim mekanizmaları şekillendirmektedir. Erkek, kadın ve çocukların tarlada/bahçede, yaşam alanlarında, akrabalar ve yabancılarla olan ilişkileri bu değerlere göre belirlenmektedir. Gidilen yerlerde tarım işçisi kadınlar kapalı bir çevrede hareket etmekte ve çoğunlukla, tanıdık, yakın akraba çevresiyle çalışmakta, iletişim kurmaktadır. Aynı aşiretten, köyden veya mahalleden tanıdıkları ile birlikte hareket edilmekte ve geldikleri bölgenin sosyokültürel değerleri büyük oranda buradaki hayatlarını da belirlemektedir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin dünyasında, hangi işin hangi koşullarda yapılacağı, barınma yerinin belirlenmesi, ücretin miktarı ve nerelerde kullanılacağı gibi konularda büyük oranda erkeklerin belirleyici olduğu bir düzen geçerlidir. Başka memleketlere çalışmaya giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar beraberlerinde tanıdık bir erkek olmadan çalışmaya gidememektedir. Kadınlar genelde evliyse kocası ve kocasının akrabaları, bekâr ise erkek kardeşleri veya akrabaları ya da akraba olan bir elçi/aracı ile ancak çalışmaya gidebilir. Bu anlamda bölgedeki mevsimlik gezici tarım işçiliği ile akrabalık iç içe geçmiş durumdadır. Akraba evlilikleri, akrabalık ilişkilerini, bu ilişkiler üzerinde yükselen aşiret ideolojisini ve bu ideolojinin ürettiği değerleri pekiştirmenin ve yeniden üretmenin temel yollarından birisidir.

Toplumsal Cinsiyet ve Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğindeki Görünümleri

Kadınların toplum içindeki konumunu anlamak için ait oldukları toplumsal, ekonomik, sınıfsal, etnik kimlik ve bu kimliklerin ürettiği toplumsal cinsiyet gibi süreçleri incelemek gerekir. Genelde tüm hane halkı bireylerinin katıldığı mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadın ve kız çocukları hem işin niteliği ve hem de kadınların kendi durumları itibariyle tarım işçiliğinde son derece önemli bir konumdadır. Böyle olmasına rağmen, kendileriyle ilgili neredeyse tüm konularda yeterince etkili olamamakta ve bunun temel nedeni ise; içinden geldikleri toplumun toplumsal cinsiyete göre belirlenmiş konumlarıdır.

Bu hiyerarşik toplumsal cinsiyet anlayışı, eğitim, sağlık, çalışma yaşamı vb. bütün alanlarda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletilmektedir. Eğitim başta olmak üzere bu alanlardaki düzey düşüklüğü kadınların aleyhine olan bu süreci daha da pekiştirmektedir. Bölgedeki bütün kadınlar için farklı düzeylerde de olsa geçerli olan bu durum kırsal ve özellikle az topraklı ya da topraksız mevsimlik gezici tarım işçileri için daha da belirgindir.

Bölgede kadınların statüsü ve rolleri önemli ölçüde geleneksel değerler tarafından belirlenmektedir. Buna göre kadın, toplumsal cinsiyet temelindeki iş bölümüne göre “ev kadını”, “annelik” gibi rolleri yerine getiren geleneksel bir konumdadır. Bölgede yapılmış bir araştırmada, kadının konumuna ilişkin dile getirilen ifadeler de önemli oranda buna benzer eğilimi yansıtmaktadır. Görüşülenlerin çoğunluğu (%64,3) kadının görevini “analık” (çocuk doğurmak ve yetiştirmek) olarak tanımlarken, %22’si kadının görevini “ev işlerini yapmak ve eşine bakmak” olarak tarif etmiştir. Daha eşitlikçi bir konumu işaret etmek anlamında, kadını “eşinin hayat arkadaşı” olarak tanımlayanlar ise %13,8 olarak bulunmuştur (Ökten, 2004, s. 160). Erkeğin ve kadının toplumdaki görevleri, sorumlulukları, hakları, kişilik özellikleri vb. içinde yaşadığı toplumun cinsiyet anlayışına göre şekillenir. Buna istinaden de kadınlar özel alana, erkekler ise kamusal alana yönlendirilir. Kadınların yaşam alanının sınırları ev, eş ve çocuklarla belirlenir. Ev işleri, çocuk doğurmak ve bakımı ve eşin yeniden üretime hazırlanma işleri kadının varoluş sebebi olarak görülür (Helvacıoğlu, 1996, s. 41).

Kadın ve erkeklere atfedilen davranış kalıpları, rol modelleri toplum tarafından kabul edilmiş doğrular olarak görülür (Sankır, 2010). Erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıkların salt

biyolojik farklılıklarla ile açıklanamayacağını, kadın ve erkeklerin rolleri, kadın ve erkeklerden toplumun beklentileri bakımından kültürler arasında büyük farklılıklar olduğuna dikkati çeken toplumsal cinsiyet çalışmaları, bunların toplumsal düzlemde inşa edildiğini savunur. Dolayısı ile kadın ve erkeklerin toplumsal konumları, hayata katılım düzey ve biçimleri, kendilerine atfedilen rol ve davranış biçimleri, yaşadıkları toplumsal cinsiyet rejiminden önemli oranda etkilenir. Ailede kadın ve erkeğin işlevi, iş bölümü ve rol dağılımı anlamada toplumsal cinsiyet göz ardı edilemez.

Nitekim, araştırma bölgesinde yapılan diğer bazı çalışmalar, kadının ve erkeğin aile içindeki görevlerinin tanımlanmasında bölgenin geleneksel değerlerine göre bir ayrıma gidildiği; erkeğin aile içerisindeki en temel görevleri ailenin geçimini sağlama, aileyi, aile şerefini ve namusunu koruma olarak belirtilmişken, kadınların aile içerisinde en önemli görevlerinin ise aile üyelerinin (eş, çocuk, ana, baba vb.) bakımı ve ev işlerinin yapılması olduğu savunulmuştur (Davran vd., 2020, 2019; Sevinç ve Davran, 2017).

Tablo 5: Kadınların ailedeki en önemli görevleri

Görevler	Erkek		Kadın		Toplam		Asymp. Sig. (2-sided) *
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Annelik (çocuk doğurmak ve yetiştirmek)	326	65,6	113	76,9	439	68,2	0,010**
Ev işlerini yapmak	118	23,7	18	12,2	136	21,1	
Eşinin hayat arkadaşı	53	10,7	16	10,9	69	10,7	
Toplam	497	100,0	147	100,0	644	100,0	

* Pearson Chi-Square
** 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,75.

Çalışma bağlamında katılımcıların, kadınların aile içerisindeki en önemli konumu/görevinin ne olduğuna ilişkin verdikleri yanıtların da büyük oranda bölgede egemen toplumsal cinsiyet değerlerine paralel oldukları anlaşılmaktadır. Hem kadın hem de erkek katılımcılar, kadınların aile içerisindeki en önemli görevinin çocukların doğurulması ve yetiştirilmesi anlamına gelen analık olduğunu belirtmişlerdir.

Erkek işçilerin %65,6'sı kadınların en önemli görevinin analık olduğunu düşünürken bu oran kadınlarda %76,9'a çıkmaktadır. Kadınların en önemli görevinin ev işlerinin yapılması olduğunu düşünen erkeklerin oranı %23,7 iken aynı konuda kadınların oranı %12,2'dir. Eşine hayat arkadaşı olmalıdır görüşüne yönelik kadın ve erkek katılımcılar yaklaşık oranlarda fikir beyan etmişlerdir. Kadın ve erkekler arasında görüş farklılığının tespiti ve bu farklılığın istatistiki olarak anlamlılığını ölçmek amacıyla ki-kare testi yapılmış, test sonucunda kadın ve erkeklerin "kadının en önemli görevi" konusunda farklı düşündükleri ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p=0,01<0,05$).

Kadının anne ve eş olarak, evin idaresi, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi, eşine hizmeti temel görevleri olarak vurgulayan ve her zeminde bu asli görevlerini hatırlatmak suretiyle, varlığını devam ettiren geleneksel anlayış, bir anlamda, modern toplumun dönüştürücü etkilerine karşı koyarak, erkek egemen yapının devamına katkıda bulunmaktadır (Çaha, 1996). Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar toplumun her alanda gelişmesinde çok önemli bir konumu teşkil etmektedir. Toplumun her alanında en az erkek kadar sorumluluk yüklenmesine rağmen, genel olarak üstlendikleri ağır sorumluluklarla uyumlu bir statüyü temsil ettikleri söylenemez. Bu durum kırsal kesimde daha keskin ve yaygındır. Geleneksel yapının

görece daha egemen olduğu kırsal kesimde kadına yüklenen sıfatlar toplum içindeki konumu kentlerdeki hemcinslerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. “Evinin kadını”, “çocuklarının anası” olarak görülen kadınların temel görevi eşinin ve çocuklarının bakımını sağlamak, evin işlerini yapmak olsa da kırsal kadını, evin geçimini sağlamada da önemli görevler üstlenirler.

Bölgeden gelen tarım işçisi kadınların, ailedeki erkeklerle birlikte tarladaki/bahçedeki işlerin hemen her aşamasında çalışırken diğer taraftan tarla dışındaki yaşam alanlarında temizlik, çocukların bakımı, yemek yapma, yakacak temini gibi ev işlerinin tümünü de üstlenmektedir. Bu kadar yoğun görevlerine rağmen kadınların emeği yeterince görünür değildir, olsa bile karışıklıklarını alıp kullanamamaktadırlar. Kadınlar tarladaki işleri aksatmamak için diğer tüm işleri(ni) buna göre ayarlamak durumundadırlar. Sabah erkenden tarlaya gitmek zorunda olan kadınlar dinlenme zamanlarından kısarak gece geç saatlere kadar ev işlerini de yapmaktadırlar. Bu anlamda üretim ve aile yaşamının her alanında önemli sorumluluklar üstlenen tarım işçisi kadınların ekonomik ve toplumsal statüsünü yükseltmeye yönelik çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

Ağır bir yük ve sorumluluk yüklenmiş olan gezici tarım işçisi kadınların tarladaki ve tarla dışındaki konumları, büyük oranda içinden geldikleri toplumsal cinsiyet rejimi tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda bölgeden gelmiş gezici tarım işçisi kadınların -Türkiye genelinde kadınların tarımsal kesimde ve bilhassa köy hayatında olduğu gibi- erkeğe göre daha fazla çalışması, içinde doğup büyüdüğü toplumsal değerler bakımından doğal sayılmaktadır (Kazgan, 1982; Yıldırak, 1987). Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların iş ve çalışma ilişkilerinin belirlenmesi, ücreti üzerindeki kontrolleri, çalışma yaşamı dışındaki toplumsal rol ve sorumluluklarının anlaşılmasında, işçi kadınların da ait oldukları toplumsal yapının kadın ve erkeğe ilişkin yaklaşımları son derece önemlidir. Zira “tarımda kamusal ve özel alanın ayrılmamış olması ve ataerkil mülkiyet yapısı, kadının cinsiyete dayalı iş bölümü içerisindeki konumunu önemli ölçüde etkilemektedir” (Karkıner, 2006, s. 27).

Gezici mevsimlik tarım işçiliğinde kadının emeği, iş yükü de işçilerin geldikleri toplumsal cinsiyet rejiminin inşa ettiği toplumsal statüye göre şekil almaktadır. Bu ataerkil toplumsal yapıda kadınlar, erkek karşısında ikincil ve birçok bakımdan erkeğe bağımlı bir konumdadır. Üstelik sadece köylerden giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar değil, büyük oranda kırsaldan kentin periferilerindeki gecekondu mahallelerine taşınmış olan kadınlar da büyük oranda benzeri bir durumdadır. Zira gerek kentlerin gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların kentsel mekândaki konumları ve gerekse tarım işçisi olarak çalışan kadınların konumları büyük oranda bölgedeki geleneksel değerler tarafından kendilerine atfedilen roller tarafından belirlenmektedir. Bu aileler hem yaşadıkları gecekondu mahallelerine ve hem de gittikleri başka yerlere, içinde doğup büyüdüğü toplumsal değer ve normları da beraberinde götürmekte ve bu değerleri buralarda da yeniden üretmektedir.

Bu anlamda özellikle kadınlar açısından kente taşınmış olmak ya da başka şehirlere gezici tarım işçisi olarak çalışmaya gitmek toplumsal rol ve statüleri bağlamında pek de olumlu açıdan bir etkide bulunduğu söylenemez. Çünkü gecekondu alanlarında yaşayan kadınların kentin sunduğu varsayılan imkânlardan yararlanıp yararlanamamaları ya da göç sürecinden olumlu ya da olumsuz etkilenmeleri, aile içindeki konumları ile ve aile içi dinamiklerden oluşan değişikliklerle yakından ilişkilidir (İlkaracan ve İlkaracan, 1999, s. 321).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden başka memleketlere giden gezici mevsimlik tarım işçileri, gittikleri yerlerde de çalışma ilişkilerinde ve kaldıkları yaşam alanlarında, içinde doğup büyüdüğü aşiret/akrabalık ve bunun ürettiği geleneksel değerleri yeniden üretirler. Yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşiye dayanan bu ataerkil ilişkiler sisteminde kadınlar ve

gençler/çocukların üzerinde belirgin bir egemenlik durumu söz konusudur. Kadınların çalışıp çalışmayacağı, ne kadar ücrete çalışacağı ve hareket alanları büyük oranda erkekler tarafından belirlenmektedir.

Kadınların yaşam alanları gibi tarla/bahçede çalışma ilişkileri de toplumsal cinsiyet değerleri tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden her iki alanda da çok yoğun çalışmalarına rağmen yapmış oldukları bütün bu işler geleneksel cinsiyetçi ideolojiye göre onların temel görevi ve sorumluluğu olarak değerlendirildiği için emekleri de görünmez kılınmış olmaktadır. Kadınların gittikleri tüm yerlerde tarımsal üretim ilişkilerindeki iş yüklerinin erkekler kadar yoğun olması, tarımsal alan dışındaki yaşam alanlarında toplumsal cinsiyet temelindeki yeniden üretime yönelik rol sorumluluklarında herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır. Bu da doğal olarak tarım işçisi kadınların yüklerini daha arttırmaktadır.

Kadınlar her ne kadar tarlada erkeklerle birlikte ve erkekler kadar çalışsalar da bu emekleri ücretli bir faaliyet olarak değerlendirilmemektedir. Toplumsal cinsiyete dayanan iş bölümü bağlamında kadınların yaptıkları işler ikinci derecede önemli, erkeklerin yaptıkları işlerse birinci derecede önemli olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanan iş bölümüne dair bir ayrımcılığı değil, aynı zamanda kadınların yaptıkları işin önemsiz görüldüğü, kalıplaşmış erkek egemen toplumsal yapıyı da yansıtmaktadır (Hoşgör, 2011, s. 228). Kadınların ev kadını pozisyonunda görülmesi, emeğini görünmez kılarken, kazancını alamayan ve toplum içindeki konumunu da olumsuz etkilemektedir. Kendisiyle ilgili ekonomik, sosyal ve siyasal kararlara katılımının erkeklerle göre daha düşük düzeylerde olması kadınların aleyhinde olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha derinleştirmektedir.

Kadın Emeği: Önemli, Ucuz ve Fakat Görünmeyen Emek

Yoksul olan mevsimlik gezici tarım işçileri için son derece önemli olan kadın emeği hem ucuz ve hem de görünmeyen, ücretsiz bir emek türü olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların emeklerinin kontrolünün hanedeki erkeklerce yapılması, kadınların üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamaları için değişik baskı biçimlerinin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlar, emek yoğun tarımsal üretim sürecinde en zor koşullarda ve farklı deneyimleri bir arada yaşayan dezavantajlı grupların başında gelmektedir (MİGA, 2011: s. 11).

Yoksul ve büyük oranda başka gelir elde etme alternatifleri de bulunmayan, elde edilecek geliri maksimize edebilmek ailecek yapılan mevsimlik tarım işçiliğinde kadın emeği merkezi önem taşır. Yeterli mesleki donanıma sahip olmadığı için işe ulaşmakta güçlük çeken, çoğunlukla çalışmasına sıcak bakılmayan kadınlar, tarım işçiliğinde kontrol edilmeyi mümkün kıldığı, alenin bir arada göz önünde olmasını sağladığı ve memlekette çıkmış erkeklerin ihtiyaçlarını da karşıladıkları için yoğun olarak yer alırlar. Üstelik mevsimlik gezici tarım işçiliğindeki kadınlar, toplumsal cinsiyet bağlamında kendilerine yüklenmiş olan roller ve sorumluluklar bakımından erkeklerle göre daha fazla çalışmak durumunda kalmaktadır.

Bölgede kırsal kadının ücretli emeğe ulaşmasının önünde bazı yapısal engeller vardır. Bölgede miras sistemindeki uygulamalar ve yetersiz gelir nedeniyle toprak sahibi olmayan kadınların mülkiyet ilişkileri üzerinde kontrollerinin olmaması, kendi emekleri ve eğitimleri üzerinde söz sahibi olmalarını engellemektedir. Bu durum, kadını ailede karar verme konumlarını da zayıflatmaktadır. Türkiye tarımında ağırlıklı olarak ataerkil olan mülkiyet yapısı, tarihsel olarak kadının mülksüzlüğü olarak ortaya çıkan, bir kadın sorunudur. Miras olarak yasal açıdan hak ettiği toprakları bölgenin, geleneksel değerlerine göre alamayan kadınların, parası olsa da yeni toprak alıp mülk edinmemesi, kadının ailedeki diğer malların mülkiyetini ve kadının emeği üzerindeki kontrolünü olumsuz biçimde etkilemektedir

(Karkıner, 2006, s. 26). Nitekim kadın işçilerden birinin bu konuda aktardıkları, özellikle bölge kırsalındaki kadınların mülkiyet durumları ve emekleri üzerindeki kontrolleri ile ilgili resmi ortaya koymaktadır.

Biz de kadınlara miras verilmez. Evlerimizin toprağımızın tapusu erkeklerin üstünedir. Mirası erkek kardeşlerimiz alır. Rızı olmasak ta yani mecbur veriyoruz onlara. Mahkeme falan ayıptır yani. Boşandığın zaman hiçbir şey elinde olmuyor senin. Baba, kardeş ya da erkek çocuklar sana bakıyor. Bölgede kadınlar pek çalışmaz. Çalışanlar da kazandıklarını kocalarına, babalarına verir (Kadın işçi, 42).

Kadının İş Yükü: Ağır ve Değersiz İş Yükü

Toplumsal hayattaki sınıf ve cinsiyetler arasındaki eşitsiz ilişki biçimlerinin belirlediği sınırlar içinde yer alan kadınlar, emek gücünün, yeniden üretim sürecinin ağırlığını gündelik hayatta yoğun biçimde yaşamaktadır (Lefebvre, 2015, s. 103). Kadınların yapmakta oldukları günlük işler cinsiyetçi ideoloji göre görevi ve sorumluluğu olarak kabul edildiğinden kadının emeği de görünmez kılınırken, tarlada/bahçede çalışması karşılığında aldıkları ücretler de erkeklere göre daha düşüktür. Tarım işçiliğinde geçerli olan sigortasız, güvencesiz emek mevsimlik gezici işçilikte kadın emeği için de geçerlidir (MİGA, s. 2012). Kaldı ki erkeklere oranla daha düşük ücretler alan kadınlar bu ücretlerine de doğrudan ulaşmamaktadır. Ataerkil ilişkiler, kadınları sosyal hayattan dışlayıp ve ataerkil yapıya bağımlı hale getirmektedir (Geçgin, 2009, s. 28).

Tarla/bahçedeki üretim faaliyetlerinden sonra erkeklerin sorumlulukları biterken ya da azalırken kadınların sorumlulukları, yeniden üretim için yaşamsal faaliyetlerini yerine getirmek için kesintisiz bir şekilde ve daha da artarak devam etmektedir. Sadece tarla/bahçeyle sınırlı kalmayan, yemek, bulaşık, çamaşır gibi işlerle kendisini gösteren tarla dışındaki işler, kadınların bu yeniden üretim sürecindeki konumunu göstermektedir. Tarlada/bahçede beraber çalıştıkları erkekler, işi bıraktıktan sonra dinlenmeye çekilebilirken kadınlar barınma yerlerinde değişik işler için çalışmaya devam ederler. Kadınlar, her gün ekmek için hamur yoğurmak, yemek ve diğer işlerde kullanmak üzere ihtiyaç duyduğu sıcak su için genelde etraftan kuru ağaç, çalı çırpı toplamak zorundadır. Bu da kadının çok çalıştığı için daha fazla yorulduğu anlamına gelmektedir. Türkiye'nin çok değişik yerlerinde çalışan mevsimlik gezici işçisi kadınların, tarla/bahçe dışındaki iş yükü ve emeğinin, mevsimlik iş gücünün yeniden üretiminde oynadığı rolün ağırlığı ve önemi, bu alanda yapılmış hemen her çalışmada üzerinde durulan konulardan biridir (Bu konuda bkz: Gülçubuk vd, 2003, Yıldırım 2014, Çınar 2014). Mevsimlik gezi tarım işçisi kadınlar ile yapılan görüşmelerde dile getirilenler, kadınların bu konuda ne kadar şikâyetçi olduklarını ve işlerinin gerçekten ne kadar yorucu olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Sabah erkenden kalkarız, yatakları falan toplarız. Ondan sonra herkes tarlaya gideriz. Akşam çadırlara döndüğümüzde, bütün işler seni bekler yani. Çadırı süpür, yemek yap, ekmek yoksa ekmek yap, çamaşır yıka bulaşık yıka, çocukları doyur, üstünü başını temizle, erkeklere çay yap. Yani bir dakika bile boş yok. Gece olunca artık bayılacak kadar yoruluruz. Yatağa yığılırız artık. Sabah erkenden kalk tekrar. Yani Allah iyi geceyi yaratmış ki biraz uyuyoruz (Kadın işçi, 46).

Etnik, kültürel ve toplumsal cinsiyete dayalı yapılan iş bölümünce erkekler çoğunlukla sadece tarımsal işleri yaparken kadınlar, tarladaki işlerin yanında aile bireylerinin bakımı, gereksinimlerinin karşılanması, günlük yaşamın devam ettirilmesi sürecinde emeklerini yoğun bir şekilde ve çift yönlü olarak kullanmaya devam ederler (Güneş, 2016, s. 17). Kadınların tarla ve tarla dışındaki rol ve sorumlulukları bölgede toplumsal cinsiyet değerlerine göre inşa edilmiş olan toplumsal konumları ile ilişkilidir. Geleneksel ataerkil değerler ile çizilen bu roller, keskin bir hiyerarşik ayrışmayı getirmektedir. Üstelik kendilerine biçilen bu rolleri erkekler kadar kadınların da içselleştirmiş bir şekilde davrandıkları görülür. Bu davranışların kadınların

“kadınlık” rollerinin getirmiş olduğu normal davranışlar olarak kabul edildiği kadınların ifadelerinden açıkça görülebilmektedir:

Çocuklara bakmak yemek yapmak bulaşık yıkamak bunlar kadın işidir. Erkekler bu işleri beceremez. Erkeklerin bu işleri yapması ayıptır bizde (Erkek işçi, 47).

Bizim buralarda kadın olmak zordur. Çocuklara bakmak, temizlik yemek falan bunlar kadınların işi tabi. Erkekler bunları bilmez hiç de yapmazlar yani (Kadın işçi, 43).

Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde büyük yaştaki kadın ve erkeklerin çalışma koşulları için geçerli olan durum, büyük oranda kız ve erkek çocukları için de geçerlidir. Tarlada/bahçede çalışma açısından cinsiyet farkı gözetmeksizin erkek ve kız çocukları birlikte çalışırken, yaşam alanlarında ev işlerinin büyük bir kısmı kız çocuklarının üzerindedir. Yaşam alanlarında iş yükleri görece daha düşük olan erkek çocuklara karşın kız çocukları, yemek yapmak, su taşımak, çadır temizliği yapmak ve ekmek pişirmek gibi ev işlerinin çoğunluğunu ya kendisi üstlenmekte ya da annesine yardımcı olmaktadır. Hem evdeki iş yükü açısından ve hem de okula gönderilme bakımından kız çocuklarının erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmektedir. Bölgedeki toplumsal yapının bir devamı olarak yaşam pratikleri Lefebvre’in (2015) “parçalanmış gündelik yaşam ilişkileri” dediği kadın ve erkeğe biçilen rollere göre ayrıştırılmıştır. Bu anlamda, kamusal ve özel alanlardaki deneyimler, bölgenin toplumsal yapısına göre şekillenen “kadınlık” ve “erkeklik” kategorilerine göre farklılaşmaktadır.

Kadınlar tarlada ne kadar çalışsa da çadırda ev işlerini kadınlar yapar. Yemeği kadınlar yapar, çocuklara kadınlar bakar elbet. Bizim erkekler bunu yapmaz yani çok ayıp olur (Kadın işçi, 51).

Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan kadınlar tarladaki üretim faaliyetlerine aktif olarak katılsın veya katılmasın üretim mekânlarının dışındaki yaşam alanlarında “ev(in) kadını”, rolüne yüklenen ve Davidoff’a (2012, s. 147) göre kültürel olarak inşa edilmiş bütün görev ve sorumlulukları aksatmadan ve üstelik sorgulamadan yerine getirmek durumundadır. Kadınlar da “yeniden üretime yönelik bu faaliyetleri, “ev kadını” ve “annelik” görevlerinin bir gereği olarak içselleştirerek yerine getirirler. Tarla/bahçedeki ve özellikle de yaşam alanlarındaki yeniden üretim faaliyetleri kapsamındaki deneyimleri “kadınlık” kimliğinin doğal bir parçası olarak değerlendirildiği için kadın emeğini değersizleştirmekte ve görünmezleştirilmektedir:

Tabii ki yemek yapmak, çamaşır yıkamak, çocuklara bakmak kadının işidir. Bunu erkekler bilmez ki. Yani bunlar kadın işi, anladın mı? Erkek yapamaz yani (Erkek işçi, 42).

Mevsimlik tarım işçilerinin içinde buldukları yoksulluktan, bu yoksulluğun neden olduğu şartlardan en çok etkilenenlerin de yine kadınlar olduğu açıkça görülebilmektedir. Bölgeden giden mevsimlik gezici tarım işçileri, gittikleri yerlerde de memleketteki aşiret/akrabalık değerlerine göre hareket ettikleri için bölgedeki geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı burada da aynen devam etmektedir. Maruz kalınan zor çalışma ve yaşam koşulları bu toplumsal cinsiyetçi bakışı açısı nedeniyle kadınlar açısından çok daha çekilmez bir hâl alabilmektedir.

Kırsal yoksulluk şartlarından daha fazla etkilenen ve çok zor şartlarda çalışmak zorunda kalan mevsimlik kadın işçileri, eğitim olanaklarından, toprak sahipliğinden ve emeğinin karşılığını almaktan yoksundur. Kırsalda ve evde çalışan kadının, evin dışında yaptığı iş; ev işlerinin bir devamı olarak görülmekte ve bir ekonomik iş olarak kabul edilmemektedir. Bu kadınlar “ücretsiz aile işçisi” konumunda çalışırken, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir neticesi olarak “evdeki kadın” ve “tarladaki ırgat” olarak değerlendirilmektedir (MİGA, 2011, s. 11). Aynı şekilde çalışmaya gidilen yerdeki zorlu koşullara rağmen hanenin bakımı, yemeği ve temizliğinden kadınların sorumlu olması, onların toplumsal rol ve sorumluluklarının doğal bir uzantısı olarak görüldüğünden, bu yorucu yeniden üretim faaliyetlerinin de yeteri

kadar önemsenmediği anlaşılmaktadır. Tarım işçisi ailelerin beraberinde götürdükleri geleneksel toplumsal yapının ürettiği cinsiyete dayalı iş bölümü kadın emeğinin önemsizliğini, görünmezliğini beslemekte ve doğallaştırmaktadır (Yıldırak vd., 2003, s. 67).

İşçi aileleri için önemli bir gelir getirici ve iş sahipleri için ucuz emek olarak değerlendirilen kadın emeğinin denetimi çoğunlukla hane reisi olan erkeklere bırakılmıştır. Kadınların çalışmalarına karşılık gelen ücretleri, ailenin reisi olan baba ya da kocaya, duruma göre erkek kardeşe ödenir. Aynı şekilde tarım işçiliğinin organize edilmesi, ne zaman ve nerede çalışılacağı ve ne kadar ücretle çalışılacağına kararları da ailenin erkek bireyleri tarafından alınır. Hiyerarşinin yaş ve cinsiyete göre kurulduğu bu anlayışa göre, kadınlar ve çocuklar çalışıyor olsa bile ücret ödemesi hanenin reisi erkeğe yapılmakta, aile reisi olarak erkeğin elinde toplanan paraların ne şekilde kullanılacağı da büyük oran da erkekler tarafından belirlenmektedir. Bu durum bölgeden gelen toplumsal cinsiyet değerlerinin bir yansıması ve kadın emeğinin bu değerler gereği aile içi emeğin bir devamı olarak görüldüğünü göstermekte ve kadının konumunu perçinleştirmektedir:

Nereye gideceğiz, ne yapacağız erkekler karar verir. Elçiler ile onlar görüşürüz yani... Para konusunu biz karışmayız. Elçiler erkekler ile görüşür (Kadın işçi, 38).

Alanda mevsimlik tarım işçileriyle yapılan görüşmelerde, bölgedeki toplumsal cinsiyet düzenine göre şekillenmiş olan bir ilişki sisteminin geçerli olduğu açık bir şekilde görülmüştür. Erkeği merkeze alan bu değerler sisteminde kadınlar ev içine, erkekler ise kamusal alana yönlendirilmektedir. Dışarıyla olan tüm ilişkiler büyük oranda erkekler üzerinden gerçekleştirmekte, çalışma koşulları, tarla sahipleri ve araçlarla ilişkiler, ücret ile ilgili her türlü karar erkeklerin tasarrufundadır. “Evin kadını” ve “çocukların anası” olarak değerlendirilen kadınlar, daha ziyade ana-kız ve gelin-görümce olarak hane içi işlerinden sorumludurlar.

Ataerkil Kontrol

Ailecek yapılan mevsimlik gezici tarım işçiliğinde ailenin kontrolünü baba, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise aile reisi konumundaki en büyük erkekler yerine getirir ve iş ilişkileri büyük oranda bu erkekler üzerinden yürütülür. Bölgenin toplumsal cinsiyet, etnik ve kültürel değerlerinin önemli ölçüde etkili olduğu bu ilişkilere göre, mevsimlik tarım işçiliğine gidecek olan kadınlar bu ilişkilere hiçbir şekilde müdahil olamazlar, kadınların bu işlere karışması hoş da karşılanmaz.

Mevsimlik tarım işçiliğinde çalışma yeri, çalışma süresi ve ücret gibi işin niteliği ve çalışma koşulları büyük oranda elçiler/aracılar üzerinden belirlendiği için işçiyle işveren arasında bu konuda özgür ve şeffaf bir ilişkiden bahsedilemez. Sözel veya yazılı sözleşmenin araçlar tarafından gerçekleştirildiği bu sistemde işçiler, aslında emeğini bu şekilde elçiler aracılığı ile işverene kiralamış olurlar. Erkek tarım işçilerinin bile emekleri üzerindeki kontrolü büyük oranda devrettikleri bir durumda, kadın tarım işçilerinin emekleri üzerindeki kontrolden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Elçiler, işveren için işçi toplama işini erkekler üzerinden gerçekleştirmektedir. Diğer bir ifade ile kadın ve çocukların da dâhil olacağı işler için bu kadın ve çocuklardan sorumlu erkek ile müzakere yapılır. Dolayısıyla kadınlar, yapılacak iş ve çalışma koşullarına ilişkin karar süreçlerinin hiçbirine müdahale etme durumunda değildirler. Kadın ve çocuklar aile reisi olarak erkeklerin aldığı kararlar doğrultusunda, ailenin bir üyesi olarak hareket etmek konumundadırlar.

Patron ile kadınlar konuşmaz. Pazarlık yapmaz. Bunlar erkeklerin işidir. Zaten elçiler erkekleri tanıyorlar. Ne iş olacak nereye gidilecek elçi erkekler ile konuşur. Erkekler dururken kadınların pazarlık yapması olmaz (Kadın işçi, 39).

Elçi gelir erkekler ile konuşur. İş nerede, ne işidir, yevmiye ne kadar onu konuşurlar. Erkekler kabul ederse, biz oraya gideriz. Biz sadece çalışırız pazarlığı da parayı da erkekler alır (Kadın işçi, 41).

Başka memleketlere çalışmaya giden mevsimlik tarım işçisi kadınlar beraberlerinde tanıdık bir erkek olmadan kolay kolay çalışmaya gidemezler. Kadınlar genelde evli ise kocası ve kocasının akrabaları, bekâr ise erkek kardeşleri veya akrabaları ya da akraba olan bir elçiyle çalışmaya gidebilirler. Güneydoğu Anadolu'dan giden mevsimlik tarım işçiliği ile akrabalık iç içe geçmiş durumdadır.

Tarlada tüm akraba/tanıdık olan aile bireylerinin bir arada çalışması, kadın ve çocuk işçilerin davranışlarını da sınırlayan bir kontrol mekanizması görevi görmektedir. Tanıdık erkeklerin kontrolünde olan bu alanlarda, yabancı bir erkeğin ailenin kadınlarını rahatsız etme ya da kadınların aile/akrabalar dışından yabancı erkeklerle görüşmeleri, hâl ve hareketleri erkekler tarafından kontrol altına alınmaktadır. Bu yoğun kontrol, zaten insani bir yaşam bakımından hiç de uygun olmayan çalışma ve barınma alanlarında kadınların hayatlarını ciddi anlamda zorlaştırmaktadır. Özellikle de bekâr olanlar başta babaları olmak üzere, güvencikleri tanıdık bir erkek olmadan çalışmaya gidemeyen kadınlar gittikleri yerlerde de birçok alanda tek başlarına hareket edemezler. Barınma yerlerinde özellikle tuvalet banyo gibi mahrem alanların yeterince uygun olmaması, kadınların bu konuda çok dikkatli davranmasını gerektirmektedir. Kadınlar, doğabilecek dedikoduları ellerinden geldiğince önlemeye çalışırlar. Gittikleri yerlerde alışverişe zorunlu olmadıkça çıkmayan kadınlar, gerekli durumlarda da mutlaka yanında aileden bir erkekle gitmek durumundadırlar. Zaten çalışmaya genelde akraba/tanıdıklarla gitmek istemenin önemli nedenlerinden birisi de özellikle kadın kontrolünün sağlanmasıdır. Çoğu tanıdık/akraba olan gruplar içinde kadınların daha güvende olacağı düşünülür.

Ataerkil kontrolün bir diğer etkisi ise çalışma alanları ile ilgili kararlarda olduğu gibi hane içi ile ilgili bir konuda da kadınların yeterince etkili olmamasıdır. İş ve ekonomik süreçlerde erkeklerin karar verdiği bu ailelerde, daha çok gündelik yaşamda çadır içerisinde gerçekleşecek işlerde kadınların söz hakkı söz konusudur, Çocukların eğitimi, evlilikleri, gidilecek yer ve yapılacak işler ilgili kararların tümü büyük oranda erkekler tarafından verilmekte kadınların bu süreçte pek söz hakkı bulunmamaktadır.

Kadın ve Sağlık

Gebelik ve üreme sağlığı, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar için sağlık bakımından önemli hususlardan birisidir. Genelde aile olarak çalışan mevsimlik tarım işçilerinde çok çocukluluk eğilimi önemli oran da etkilidir. Bu durum gerek tarlada ve gerekse çadır alanlarında ağır ve yorucu iş yükünün altında ezilen kadınların, diğer birçok konuda olduğu gibi önemli sağlık riskleriyle yüzleşmesine neden olmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin gezici özelliğinden dolayı, aile hekimine kayıtlı olmamaları nedeniyle çocuklar gibi gebe kadınların takipleri de yapılamamaktadır. Bu yüzden gebe olduğunu bilemeyen, öğrendikten sonra da takibini yapamayan birçok kadın bulunmaktadır:

Hamile olsan da aynen, son güne kadar tarlada da çalışıyoruz. Çadırın tüm işlerini yapıyoruz. Çok kadın hamile olduğumu çok sonradan anlıyor. Yani karnında bebekle tarlada çalışıyor. Kışın yağmurda çamurda, yazın güneşin altında hamile olmak çok zor. Ben doğumlarımı çadırdaki yaptım. Şimdi bazıları sağlık ocağına gidiyor. Ama ben gitmedim (Kadın işçi, 47).

Kadınların okur-yazar olmamaları ve toplumsal rollerinden dolayı cinsel sağlık ve üreme sağlığı, gebelik ve lohusalık hakkında birçok konuda bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır. Görüşmelerde diğer birçok konuda olduğu gibi tarım işçisi kadınların sağlık hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları, okuma yazma oranlarının düşük olması ve Türkçeyi iyi konuşamamaları nedeniyle sağlık sisteminden düzenli ve etkin bir biçimde yararlanamadıkları görülmüştür.

Kadınların hem tarlada ve hem de tarla dışındaki ağır iş yükleri nedeniyle, normal zamanlarda ve özellikle gebelik ve lohusalık dönemini yeterince dinlenmeden geçirmekte, kendi kişisel bakımını ertelerken, bebeğinin bakımını ailenin yaşlılarına devretmektedir. Bu da beraberinde hem anne ve hem de bebekleri için ciddi sağlık risklerine neden olmaktadır. Bu istenmeyen durumun önlenmesi için mevsimlik tarım işçisi kadın ve çocukların sağlık sisteminde kayıt altına alınarak, takip ve kontrollerinin yapılması ve özellikle kadınların sağlık hakları konusunda bilgilendirilmesi gerekir.

Kadın ve Eğitim

Toplumsal ilişkiler, din, ırk, sınıf, yaş, cinsiyet gibi toplumsal farklılıklar arasındaki güç ilişkileriyle sürdürülmekte ve eğitim de bu güç ilişkilerinin bir önemli parçası durumundadır. Toplumlarda geçerli olan eğitim sistemleri, büyük oranda toplumda cari olan toplumsal cinsiyet rejiminin bir yansıması olarak, geçerli toplumsal ilişki ve uygulamalara meşruiyet zemini kazandırır. Ancak eğitim, geleneksel cinsiyetçi düzenin yeniden üretilmesini sağlamanın yanında kadınların kendi gücünü ve kendilerini güçsüz hale getiren mekanizmaları fark edebilmeleri ve bu mekanizmaları dönüştürmeleri için zemin yaratma potansiyelini de taşır (Tan vd., 2000, s. 25).

Devletin yurttaşlarına sunduğu en önemli sosyal haklardan bir tanesi de eğitimidir. Bir sosyal politika enstrümanı olarak değerlendirildiğinde, eğitimle “yoksulluğun” kuşaklar arası aktarılma sürecine müdahale edebilmek için bütün öğrencilerin olanaklarının eşitlenmesini sağlamak gerekir. Fakat aynı zamanda eğitim alanı, erişebilirliği, niteliği ve etkinliği bakımından değerlendirildiğinde var olan eşitsizliklerin en görünür alanlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır (Keyder ve Üstündağ, 2006, s. 91).

Temel eğitimin sekiz yıla çıkartılması ile okullaşma oranında gözle görülür bir artış olmakla birlikte, Türkiye’de kırsal ve kentlere, bölgelere, cinsiyete ve eğitim sürelerinin göre dağılımında bariz farklılıklar göstermeye devam etmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için eğitim göstergeleri oldukça düşüktür. Eğitim seviyesinin en anlamlı göstergelerinden biri ve en alt seviyesi olarak okur-yazarlık oranı, bölgede -özellikle kadınlar bakımından- düşüktür. Bu durum bölgenin kalkınması bakımından önemli bir engeldir. Okur-yazar olanların oranı Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında, bölge bu düzey için bile ortalamanın çok altındadır (Sencer, 1993, s. 410).

Eğitim düzeylerini gösteren nesnel veriler, mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların eğitim hakkına erişimi noktasında toplumsal dışlanmaya maruz kalan bir topluluk olduğunu göstermektedir. Bölgede, okuma yazma bilen kadınların oranı erkeklere göre daha düşüktür. Kadınların öğrenim düzeyini gösteren istatistiklerde, kırsaldaki kadınların %74,4 gibi büyük bir kesiminin okuma yazma bilmemektedir. Kadınların öğrenim düzeyinin erkeklere oranla daha düşük olduğu bölgede, ailelerin -uygun olması durumunda- okul çağındaki çocukları ilköğretimden sonra okutma istekliliğinde de cinsiyete göre ayırma gidildiği gözlenmiştir. Erkek çocuklarını okutma isteği %94,3 iken, bu isteklilik kız çocukları söz konusu olduğunda bu oran %71,8’e kadar gerilemektedir (Ökten, 2004, s.136).

Dezavantajlı bir kesim olarak mevsimlik gezici tarım işçilerinin eğitim seviyesinin en düşük kesimlerden biri olduğu yapılan birçok çalışmada ortaya konulmuştur (Kutlu, 2011: 25).

Çalışmada da okuma yazma bilmeyen kadınların oranı (%42,9) erkeklere oranla (%16) daha yüksek bulunmuştur. Tüm eğitim seviyelerinde erkeklerin gerisinde olan kadın katılımcıların eğitim düzeyleri ortaokul sonrası devam etmemektedir.

Tablo 6: Eğitim Durumu

Eğitim Düzeyi	Erkek		Kadın		Toplam	
	Kişi Sayısı	Yüzde	Kişi Sayısı	Yüzde	Kişi Sayısı	Yüzde
Okuryazar değil	103	16,0	63	42,9	103	16,0
Okuryazar	92	14,3	30	20,4	92	14,3
İlkokul	333	51,7	43	29,3	333	51,7
Ortaokul	93	14,4	11	7,5	93	14,4
Lise/Meslek Lisesi	14	2,2	0	0,0	14	2,2
Lisans	8	1,2	0	0,0	8	1,2
Yüksek Lisans	1	0,2	0	0,0	1	0,2
Toplam	497	100,0	147	100,0	644	100,0

Kadın ve Mahremiyet

Mevsimlik gezici tarım işçisi kadınlar, yoksulluğun ve ataerkil toplumsal değerlerin önemli oranda belirlediği iş ve yaşam alanlarında, bir yandan kadın olmalarından kaynaklanan zorlukları, diğer taraftan yoksulluğun dayattığı yaşam koşullarında yaşamaya çalışmaktadır. Bu anlamda kadınların bu mekânlarda yoksulluğu ve yaşamı tecrübe etme biçimleri de önemli oranda farklılaşmaktadır. Daha çok erkeklere yönelik düzenlemiş mekânlarda geleneksel değerlerin kendilerine biçtiği rol ve sorumluluklar nedeniyle rahat hareket edemeyen kadınlar, yeniden üretim sürecinden birinci derecede sorumlulukları nedeniyle, gündelik yaşam için gerekli birçok temel ihtiyacı yoksullukları nedeniyle karşılayamamaktadır. Önemli bir kesimini kadın ve çocukların oluşturduğu bu yaşam alanlarının fiziksel ve diğer birçok bakımdan yeterince uygun olmadığı, bunun da çocuk ve kadınlar açısından güvenliksiz, ihmal-istismar potansiyeli bakımından sorunlar taşıdığı tespit edilmiştir. Tüm aile bireylerinin birlikte yaşadığı ve uyuduğu, kalabalık ve mahremiyetin büyük oranda ortadan kalktığı bu yaşam mekânlarında kadınlar çok ciddi sorunlar yaşamaktadır. Kişisel bakım ve ihtiyaçlarının karşılanmasında ciddi sıkıntılar yaşayan kadınlar için bu ortamlar ihmal ve istismar alanları olabilecek potansiyelleri barındırmaktadır.

Fiziksel şartlara karşı yeterince korunaklı olmayan çadırlar, genelde erkek ve kadınların birlikte kaldıkları kalabalık ortamlardır. Çoğu zaman çekirdek aile dışındaki akrabaların da yaşadığı bu çadırlarda kalmak durumunda olan kadınların hiç de rahat etmediği görülmüştür. Bu istediği zaman ve rahat kıyafetlerle yatmaya kadar birçok alanda geçerlidir. Bütün gün erkeklerle aynı işi yapan kadınlar mesaiden sonra da kadınlık rollerinin gereği ev hanımı olarak ayrıca erkeklere hizmet etmek durumundadır. Bir erkeğin istediği zaman uyuma özgürlüğü varken kadınların çoğu için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu hem yapmaları gereken işlerden ve hem de “kadınlık” pozisyonlarından dolayı mümkün değildir. Mesaiden sonra yemek yapmak zorunda kalan kadınlar bulaşıkların yıkanması, çocukların üstünün başının düzeltilmesi ve bunun yanında yarınki mesai için yemek hazırlanması gibi ağır iş yükü dolayısıyla gece geç saatlere kadar çalışmak durumundadırlar. Öte taraftan iş olmaması durumunda bile erkeklerle aynı çadırda kalan kadınların bölge geleneksel değerlerine göre evin erkeğinden önce yatması doğru karşılanmaz. Bütün bunlar zaten bütün gün ağır koşullarda çalışmış olan kadınların sırtına ayrıca ağır yükler yüklemektedir.

Bütün gün tarlada canımız çıkıyor zaten. Çadıra gelmek bile istemiyorum. Bu defa yemek bulaşık, çocuklar, erkeklerin ihtiyaçları tarladan da zor. Geç saatlere kadar sürekli bir şeyler yapıyoruz. Sabah da yine erkenden kalkıyoruz. Bazen erken uyumak istersen, erkekler uyumadan olmuyor (Kadın işçi, 48).

Öte taraftan tuvalet, banyo gibi mahremiyet gerektiren alanlarda kadınlar çok daha zorlanmaktadır. Bir erkek istediği zamanda banyosunu yapabilirken kadınlar için bu durum pek mümkün değildir. Aynı şekilde çadır dışında ve güvenli olmayan tuvaletleri kullanmak da kolay değildir. Kişisel hijyen ve bakımlarını yeterince yapamayan bu kadınların sağlık

bakımından da olumsuz etkilendikleri belirtilmelidir. Geleneksel namus anlayışına göre kendilerini korumak durumunda olan kadınlar, tuvalet, banyo gibi spekülasyona açık ortamları kullanmak da çok zorlanmaktadır. Çalışma alanlarında tuvalet ihtiyacı, çadırların yakınında, kazılan etrafı bezlerle kapatılarak oluşturulan alanlarda giderilmektedir. Banyo ihtiyacı ise, ya çadırın içinde banyo için ayrılan alanlarda ya da tuvalet yerlerine benzer şekilde çadırın yanına eklenmiş ve etrafı bez veya naylon ile çevrilmiş alanlarda giderilmektedir. Fiziksel bakımdan güvenliksiz bu alanlar, özellikle de hijyen koşulları bakımından oldukça kötü şartlarda ve bulaşıcı hastalıklar için son derece elverişli bir ortamlardır. Dışarıdaki tuvaletleri kullanmak zorunda kalsa bile kadınların çoğunlukla banyo ihtiyacını erkeklerin olmadığı zamanlarda çadırları içinde gidermeyi tercih ettikleri görülmüştür.

Kadınların yaşam alanlarında çadırın içerisi kadar dışarısında da erkek işçiler kadar rahat davranmadığı gözlenmiştir. Çadırların yakınındaki kanal, gölet ya da nehirlere erkekler istedikleri zaman çok rahat yıkanmaya gidebilirken kadınların değil yıkanması buralara yaklaşması bile uygun karşılanmamaktadır. Kadınların erkekler gibi, çadırların arasında ya da köylere gidip dolaşması pek olası değildir. Dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçisi kadınların yaşadıkları farklı sorunlar, işin niteliği kadar ve belki de bundan daha ziyade geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışının ürettiği yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Çalışma ilişkilerinin aile birimi üzerinden kurulması, kadınların mevsimlik gezici tarım işçiliği yapabilmelerinin en önemli nedenidir. Bölgede genelde akraba veya tanıdıkların olduğu ve erkekler tarafından korunan bu alanlarda kadınlar, “göz önünde” ve “güvende” oldukları için memleketlerinde başka işlerde çalışılmasına izin verilmeyen kadınların tamamına yakını mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Kaldı ki, mevsimlik tarım işçisi kadınların büyük çoğunluğunun toplumsal hayatta sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayelerinin zayıf olması kentsel mekânda sigortalı ve güvenceli iş bulma alternatiflerini sınırlandırmakta ve biraz da mecburen mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar:

Tarlada çalışmak daha güvenlidir. Ailecek beraber çalıştığımızda erkeklerin yanında olduğumuz için gözü arkada kalmıyor yani. O zaman daha güveniyor. Başka iş yok bizim yapacağımız. Bizim erkekler bile iş bulamıyor (Kadın işçi, 38).

Bölgenin toplumsal cinsiyet algısı, güçlü ataerkil ilişkiler ile etno-kültürel kodlar kadınların hem tarladaki ve hem de tarla dışındaki yaşam alanlarındaki gündelik yaşamlarını büyük oranda şekillendirirken, kadınların yaşam tarzları, sahip oldukları sermaye türlerinin azlığı veya çokluğuna göre de oluşmaktadır (Bourdieu, 2006; Bourdieu, 2017).

Yapılan gözlemlerde, tarlada üretimin ve yaşam alanlarındaki yeniden üretim faaliyetlerin her safhasına aktif bir şekilde katılan kadınlar, elde edilen maddi getirilerinden hak ettiği payı alamamakta, hayatın her alanında yeterli derecede söz sahibi olmadıkları gibi, yoksulluktan en fazla etkilenmektedir. Bu durum kadınlar açısından geldikleri bölgelerde de geçerlidir. Bölgenin egemen toplumsal cinsiyet rejimine bakımından erkeğe göre ikincil konumda bulunan, bölgedeki kalkınma uygulamalarına katılımı söz konusu olmayan kadınların kalkınmanın olanaklarından da yeteri kadar pay alamamaktadır. İnsani gelişme endeksleri bakımından görece daha geri konumda bulunan bölgede, kadınlar, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim bakımından erkeklere göre daha geri konumdadırlar. Türkiye’de en yoksul toplumsal kesimlerinden birisi olan mevsimlik tarım işçileri içinde kadınların insani bir yaşam koşullarından uzakta olup en çok çalışan ve fakat en fazla ezilen kesimlerinden birisidir. Bu durumda en önemli sebebi içinde doğup büyüdükleri ve gittikleri yerlerde de içine sıkıştırıldıkları toplumsal cinsiyet anlayışıdır.

Sonuç

Bölgede çalışılmasına büyük orana sıcak bakılmayan kadınlar, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde önemli bir iş gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni, aile olarak gidilen bu çalışma sürecinde kadınların erkeklerin kontrolünde olması ve ailenin ihtiyaçlarını karşılama olmasıdır. Kadın emeğinin erkeğe göre nispeten daha ucuz olması işverenler açısından da tercih edilmesini sağlamaktadır.

Büyük oranda tanıdıkların/tanıdıklarıyla birlikte hareket etmeyi tercih eden mevsimli/mevsimlik tarım işçileri, bölgedeki akrabalı/akrabalık ideolojisini ve toplumsal cinsiyet değerlerini gittikleri yerlere de taşımaktadırlar. Bu toplumsal değerler, mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınların önemli olmalarına rağmen, kendileriyle ilgili bütün konularda yeterince etkili olamamalarına ve eğitim, sağlık, çalışma yaşama vb. bütün alanlarda kadınların aleyhine olacak bir şekilde işletilmesine neden olmaktadır.

Kadınların, toplumsal cinsiyet bağlamında yüklenilen rol ve sorumlulukları bağlamında erkeklerden daha yoğun çalışmalarına rağmen, emekleri görünmez kılınırken, aldıkları ücretler de erkeklere oranla daha düşüktür. Bölgenin miras sistemindeki uygulamaları ve kadınların mülkiyet ilişkileri üzerinde kontrollerinin olmaması, kendi emekleri ve eğitimleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını olanaksız hale getirmektedir. İş yükleri oldukça ağır olan kadınlar, içinde bulunulan yoksulluk ve bu yoksulluğun neden olduğu yaşam şartlarından da daha fazla etkilenmektedir. Bölgenin toplumsal cinsiyet ve kültürel değerlerinin önemli ölçüde etkili olduğu mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar, emekleri ve ücretleri üzerinde de herhangi bir tasarrufları olmadığı gibi hane içi ile ilgili konularda da yeterince etkili değildir.

Çok çocukluluk eğiliminin önemli oranda etkili olduğu mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kadınlar, diğer birçok konuda olduğu gibi sağlık alanında da önemli sıkıntıları yaşamaktadırlar. İşçilerin gezici özelliği, aile hekimine kayıtlı olmamaları nedeniyle gebe kadınların takipleri de zorlaşmaktadır. Kadınların eğitim düzeylerini gösteren veriler, eğitim hakkına erişimi anlamında da en toplumsal dışlanma yaşayan bir grup olduğunu göstermektedir. Çalışmada kadınların büyük oranda okur-yazar olmadıkları ve bundan dolayı cinsel sağlık ve üreme sağlığı, gebelik ve lohusalık hakkında birçok konuda bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmıştır.

Temel insani olanaklardan, erkeklere oranla çok daha yoksun bir konumda olan kadınlar, gerek tarla/bahçe ve tarla/bahçe dışındaki yaşam alanlarında ağır çalışma şartlarına maruz kalmaktadır. Kalabalık çadırlar ve tuvalet, banyo gibi özel mahremiyet gerektiren ortak kullanım alanlarında kadınlar çok daha zorlanmaktadır. Kişisel hijyen ve bakımlarını yeterince yapamama durumları kadınların sağlığını da olumsuz etkilemektedir.

Sonuç olarak: Bölgenin toplumsal cinsiyet rejiminin kadınların rol ve statüsünü belirlediği ve bu durumun gerek ev içi alanda ve gerek çalışma koşulları bakımından kadınları olumsuz bir şekilde etkilediği görülmüştür. Erkeklere oranla daha düşük eğitim seviyelerine sahip kadınlar, çeşitli sebeplere bağlı olarak sağlık hizmetlerine erişimde de ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Kadınlara biçilen roller gereği tarlada çalışan kadınlar, yaşam alanındaki her türlü ev işleri, eşi ve çocuklarının bakımından da sorumludurlar. Toplumsal rolleri gereği bu yoğun çalışması karşılığında genelde gelir edememekte, elde ettiği gelire de büyük oranda sahip olamamaktadır. Daha çok erkeklere göre dizayn edilmiş bu dünyada kadınlar, yaşamın her aşamasında erkeklere göre daha fazla zorluk yaşamaktadırlar.

Kaynakça

Akbıyık, N. (2011). Malatya'da çalışan mevsimlik tarım işçilerinin sosyal ve ekonomik sorunlarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 10 (36). 132-154.

- Benek, S., Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarına ilişkin bir araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2). 653-676.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler*. (Çev. H. U. Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. (Fırat, D., Berkkurt, G. Çev.). Heretik Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Çelik, K., Şimşek, Zeynep., Yüce Tar, Y., Kırca Duman, A. (2015). *Mevsimlik tarım işinde çalışan kadınların çalışma ve yaşam koşullarının irdelenmesi*. World Bank. <http://tplondon.com/books/9781910781364/978191078136406.pdf>.
- Çınar, S. (2016). Ataerkillik ekseninde işgücünün feminizasyonu: Mevsimlik tarım işçisi kadınlar. (Yaman. M., Dedeoğlu. S. Der.). *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği neoliberal ve muhafazakâr dönem*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist tarih yazımında sınıf ve cinsiyet*. (Ateşer, Z., Somuncuoğlu, S. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davies, M. B. (2007). *Doing a successful research project: Using qualitative and quantitative methods*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Davran Kantar, M., Tok, N. (2011). *Adana ilinde erkenci patates üreten tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal cinsiyet yapılanması*. Ankara: Tarım ve Köy işleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Dedeoğlu, S., Sinem Sefa B., Özgür Ç. (2019). Yoksulun umudu çocuk: Türkiye’de Suriyeli tarım işçisi çocuklar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 4(63), 2585-2610.
- Fazlıoğlu, A. (2014). Dezavantajlı bir aile çiftçiliği grubu olarak “mevsimlik tarım işçileri”. *Ulusal aile çiftçiliği sempozyumu*. (Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Yener A., Elmalıpınar, A. Ed.). 30-31 Ekim, Ankara.
- Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği, [http://www.festuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/d%C3%BCnyadan_12%20\(1\).pdf](http://www.festuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/d%C3%BCnyadan_12%20(1).pdf), adresinden 15.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Geçgin, E. (2009). Ankara-Polatlı örneğinde sosyal dışlanma açısından mevsimlik tarım işçiliği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 3-35.
- Gülçubuk, B. (1999). Tarımsal üretimde ve kırsal kalkınmada kadının yeri ve önemi. *Tarım ve Köy Dergisi*. (125), 36-41.
- Gülçubuk, B. (2010). Child labor under the worst conditions: Child laborers in cotton production in Turkey. *African Journal of Agricultural Research*. 5 (12). 1388-393.
- Helvacıoğlu, F. (1996). *Ders kitaplarında cinsiyetçilik 1928-1995*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- İlkkaracan, İ., P. İlkkaracan, (1999). 1990’lar Türkiye’inde kadın ve göç. (Baydar, O. Der.). *75. Yılda Köyden Şehirlere*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 305-322.
- Kaleci, H. (2007). *Mevsimlik tarım işçilerinin sosyolojik analizi: Eskişehir örneği*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kalkınma Atölyesi (2018). *Bir yevmiye bir yevmiyedir: Tarım araçları ve Türkiye’de tarımsal üretimde çocuk işçiliği*. Ankara: Kalkınma Atölyesi Yayınları.
- Kalkınma Atölyesi (2013). *Mevsimlik tarım göçünden etkilenen 6-14 yaş grubu çocuklar için temel araştırma (findık, şeker pancarı ve pamuk hasadı ile örtü altı alçak tünel sebze yetiştiriciliği)*. Ankara: Altan Matbaası.
- Kandiyoti, D. (1984). Aile yapısında değişme ve süreklilik: Karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Türkiye’de ailenin değişimi toplumbilimsel açıdan incelemeler*. İçinde (ss. 15-34). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Karkiner, N. (2006). Tarımda kadın ve bazı yapısal ilişkiler. *İktisat Dergisi*, 2006 (469), 24-30.

- Kasinoğlu, E. (2006). *Tarımda çalışan kadınların sorunları*. Dicle Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Kazgan, G. (1982). Türk toplumunda kadın. *Türk ekonomisinde kadınların işgücüne katılması, mesleki dağılımı, eğitim düzeyi ve sosyo ekonomik statüsü*. (Abadan Unat, N. Der.). İstanbul: Kent Basımevi.
- Keyder, Ç., Üstündağ, N. (2006). *Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında sosyal politikalar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sosyal ve ekonomik öncelikler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Koruk, İ. (2010). İhmal edilen bir grup: göçebe mevsimlik tarım işçileri. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 10(38), 18-22.
- Kutlu, S. (2011). *Erişkin göçebe mevsimlik tarım işçilerinin yaşam kalitesi düzeyi ve etkileyen faktörler*. Harran Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Lefebvre, H. (2015a). *Gündelik hayatın eleştirisi I*. (Ergüden, I. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015b). *Gündelik hayatın eleştirisi II*. (Ergüden, I. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MİGA (Mevsimlik İşçi Göçü Ağı). (2012). *Tarımda mevsimlik işçi göçü Türkiye durum özeti*. İstanbul: Friedrich Ebert Stung.
- Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*, Singapore: Pearson Education.
- Ökten, Ş. (2009). Aşiret, akrabalık ve sosyal dayanışma: Geleneksel hayatı yönetme biçimi. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*. 5(18), 99-110.
- Ökten, Ş. (2006). GAP Bölgesi'nin sosyo-kültürel ve yapısal özelliklerinin aile yapısına etkileri. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*. 3(9), 23-34.
- Özbay, F. (2014). Akrabalık ve komşuluk ilişkileri. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler içinde* (56-85). İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Özbekmezci, Ş., Sahil, S. (2004). Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal, ekonomik ve barınma sorunlarının analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 261-274.
- Parsons, T. (1961). *Theories of society: Foundations of modern sociological theory*. Free Press.
- Pelek, D. (2010). *Seasonal migrant workers in agriculture: The cases of Ordu and Polatlı*, Boğaziçi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Semerci, Uyan P., Erdoğan, E. (2017). *Ben kendim büyüdüm demiyorum-Adana'da (mevsimlik gezici) tarım işçilerinin çocuklarının yaşam koşullarının çocuğun iyi olma hali perspektifinden iyileştirilmesi projesi araştırma sonuçları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye de köylülüğün maddi temelleri*. Ankara: Ant Yayınları.
- Tan, M., Ecevit Y., Sancar Üşür, S. (2000). *Kadın-erkek eşitliğine doğru yürüyüş: Eğitim, çalışma yaşamı ve siyaset*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2010). *Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve sosyal hayatlarının iyileştirilmesi stratejisi ve eylem planı*. Ankara.
- Timur, S. (1972.). *Türkiye'de aile yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tillion, G. (2006). *Harem ve kuzenler*. (Tekeli, Ş., Sirman, N. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- TÜİK (2022). *İstatistiklerle Aile 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara
- Türk, N. K. (2006). *Kilis ili Elbeyli ilçesi merkezindeki kadın tarım işçilerinin sosyal ve ekonomik yapıları*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yıldırak, N. (1987). *Köy toplumunda kadın*. Ayyıldız Matbaası.

Yıldırak, N., Gülçubuk, B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M. (2003). *Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Tarım-İş Sendikası Yayınları.

Yıldırım, U. D. (2015). *Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve mevsimlik tarım işçileri: Sakarya örneği*. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Küreselleşme ve Göç: Yerel Gazetecilerin Göç Olgusuna Bakış Açısının Değerlendirilmesi¹

Globalization and Migration: Evaluation of Local Journalists' Perspectives on Migration

Fırat ADIYAMAN^{a*} Ali SARIGÜL^b Aslıhan SEZEK^c Kübra YILMAZ^d Hatice KAYA^e

^a Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4933-4082

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0009-0003-2602-7156

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0009-0002-9120-5222

^d Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0009-0006-3535-9269

^e Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Malatya / TÜRKİYE

ORCID: 0009-0001-8673-7112

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Mayıs 2024

Kabul tarihi: 8 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Küreselleşme,

Yerel gazetecilik,

Göç,

Mülteciler.

ÖZ

Küreselleşme, göçü şekillendiren ve hızlandıran bir unsura dönüşmektedir. Küresel sermaye hareketlerinin yer değiştirmesi, bölgesel savaşlar ve daha iyi bir yaşam arayışına yönelik arayışın teknolojiyle kesişmesi göç olgusunu, küresel kamuoyunun önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Ülkelerin durdurmakta güçlük çektiği insan hareketleri, sınırları zorlamaya devam etmektedir. Küresel ölçekte artışa geçen göçün ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla daha çok yereldeki insanlar karşılaşmaktadır. Medya, göç konusunun birçok açıdan tartışıldığı bir alan olarak kamuoyunun şekillenmesinde önemli bir araçtır. Benzer şekilde yerel medya, küresel bir sorun olan göç sorununun farklı açılardan ele alındığı bir alandır. Daha çok yerel olayların haberleştirildiği yerel medyada, küresel olaylar da kaçınılmaz bir şekilde ele alınmaktadır. Göç konusu da yerel medyanın önem verdiği konular arasına girmiştir. Bu bağlamda yerel gazetecilerin göç konusu hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu çalışmanın problemi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, küreselleşme bağlamında yerel gazetecilerin göç olgusuna nasıl yaklaştığını belirlemektir. Ayrıca çalışmada yerel gazetecilerin küreselleşme, ekonomi, sosyokültürel ve medya hakkındaki düşünceleri analiz edilmektedir. Çalışmada, nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji uygulanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmeler, gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre küreselleşme başlığında gazetecilerin düşüncelerinde ön plana çıkan temalar; küresel güçlerin göçlere neden olduğu, iletişim alanındaki gelişmelerin küresel göçlerde etkide bulunduğu, göçlerin ucuz iş gücü oluşturduğu ve küresel göç yönetiminin adil olmadığı şeklindedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: May 11, 2024

Accepted: July 8, 2024

Keywords:

Globalization,

Local journalism,

Migration,

Refugees.

ABSTRACT

Globalization is turning into a phenomenon that shapes and accelerates migration. The displacement of global capital movements, regional wars, and the intersection of the search for a better life with technology has made the phenomenon of migration one of the important agenda items of the global public sphere. Countries have difficulty stopping human movements that push the boundaries. The economic and social consequences of the increasing migration on a global scale are more frequently encountered by local people. The media is an important tool in shaping public opinion, as it is a platform where the topic of migration is discussed from various perspectives. Similarly, local media is an area where the issue of migration, a global problem, is addressed from different angles. In local media, which mostly reports on local events, global events are inevitably covered as well. The issue of migration has become one of the important topics for local media. In this context, the problem of the study is to understand the opinions of local journalists about the issue of migration. This study aims to determine how local journalists approach the phenomenon of migration in the context of globalization. In addition, the study analyzes local journalists' thoughts about globalization, economy, socio-cultural and media. In the study, phenomenology, one of the qualitative research designs, was conducted. In-depth interviews were conducted as a data collection technique in the study. According to the findings, the themes that come to the fore in journalists' thoughts under the heading of globalization are; It is stated that global forces cause migrations, developments in the field of communication have an impact on global migrations, migrations create cheap labor and global migration management is unfair.

¹ Çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü Yüksek Lisans Programı Göç ve Medya dersi kapsamında hazırlanmıştır.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: firat.adiyaman@inonu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to determine the thoughts of local journalists about the phenomenon of migration in the context of globalization. The causes of migration are global, and their consequences affect more local areas. Based on this idea, how local journalists handle the immigration problem is the subject of this study. It also aims to determine what local journalists think about the effects of immigration on the economy and culture. In addition, it is aimed to determine the thoughts of local journalists about the relationship between media and immigration. Thus, it is aimed to determine how journalists build their professional identities when approaching the immigration problem.

Phenomenology, one of the qualitative research designs, was applied in the research. In the study, the interview technique was used as a data collection tool, which is frequently preferred in phenomenological research (Yıldırım and Şimşek, 2013, p. 80). It was tried to learn the thoughts of journalists about migration through the in-depth interview technique (Uslu and Demir, 2022, p. 289). Semi-structured interview technique was used in the study. In this way, in addition to a questionnaire created, researchers will have the flexibility to add new questions according to changing situations during the interview (Akman Dömbekci and Erişen, 2022, p. 145). Random sampling was adopted for the study. First, a pilot interview was conducted and the clarity of the questions was tested. After the clarity of the questions was tested, other interviews were held. Interviews were held with a total of 10 journalists in Malatya. The interviews were ended after it was decided that the data obtained reached a certain saturation. The interviews were held between January 20 and February 16, 2024. Two researchers interviewed three journalists each, and two researchers interviewed two journalists each. The transcripts of the interviews were read and checked among the researchers. Descriptive analysis was adopted to analyze the data. Thanks to this technique, prominent themes in the data were identified. Similar and differing thoughts of journalists were coded and marked. The themes that became evident later were interpreted and analyzed. To ensure the credibility of the data, the analysis process was shared with another researcher who was not involved in the study.

The questions to be asked during the interview are as follows:

Could you introduce yourself briefly? (age, gender, newspaper he/she works for).

1. What do you think about the effects of immigrants on culture?
2. What do you think about the integration and education (language) of immigrants?
3. What do you think about the effects of immigrants on the economy?
4. What do you think about the media's approach to immigrants?
5. What do you think about the relationship between immigration and crime?
6. What do you think about the relationship between globalization and migration?
7. What would you like to add last?

According to the findings of the study, journalists think that migration is not managed fairly in a global world. According to this idea, developed Western countries avoid the management of migration and prefer to leave the problem to Turkey. In this sense, according to journalists, Turkey is struggling alone on this issue. In addition, a journalist reminds us of the possible effects of global warming on migration on a broader level and states that there is no global policy on this issue. Some journalists think that developments in communication technologies have made the world more global and that the search for a better life has accelerated for this reason. Another important theme that comes to the fore under the theme of globalization is that immigrants create a cheap labor force. Accordingly, immigrants may be seen as more attractive in terms of employment.

However, some journalists see global powers as a factor that triggers migration. The local impacts of migration are complex. When journalists' thoughts are summarized, journalists think that immigrants are employed in heavy work in the agricultural and industrial sectors. At this point, this workforce, which plays a savior role in some periods, also leads to an informal economy. In this respect, some journalists believe that immigrants have a negative impact on the employment of locals. Journalists think that politics and ideological references are decisive in the media's approach to immigrants. The majority of journalists state that they adopt universal journalistic values in their approach to immigrants. In this context, journalists attach importance to framing immigrants' problems in the public sphere. However, some journalists are considering deporting immigrants who commit crimes out of the country because of the cultural and demographic fabric may be disrupted. On the other hand, while some journalists see a connection between immigration and crime, some think that there is no connection.

All of the journalists interviewed in the study are men. An attempt was made to reach female journalists, but no meetings took place due to the limited number of female journalists in Malatya city. In this sense, the lack of female journalists in the sample has become one of the main limitations.

It is possible that the research can offer various suggestions for social and political areas. According to the findings of the research, journalists are afraid of the possible negative consequences of irregular migration in the future. In this sense, economic, cultural and social measures need to be taken. However, migration, one of the negative consequences of globalization, is not managed fairly, as journalists point out. The immigration problem is mostly transferred to the first country that is exposed to immigration, and these countries are left alone. Therefore, considering the possible effects of global warming in the future, it becomes clear that migration requires a global policy.

The research is original in terms of determining the thoughts of local journalists in Turkey about immigration. Studies in Turkey mostly focus on how refugees or immigrants are presented in the media. In this context, the study is unique in that it determines how journalists in the city of Malatya approach a global problem.

Giriş

Küreselleşme, göç olgusunun tüm dünyada etkisinin artmasını sağlayan bir fenomene dönüşmüştür (Karataş ve Ayyıldız, 2021, s. 474). Teknolojik gelişme, küreselleşmeyle yakından ilişkili bir unsur olarak göç olgusuna etkisi olabilecek bir sürece işaret etmektedir. Teknoloji, ulaşım ve iletişimin maliyetlerini düşürmede ve göçmenler arasındaki bağı artırmada etkili olabilmektedir. Ayrıca internet ve diğer kitle iletişim araçları, insanların yeni ülkeler keşfetmesini sağlayabilmektedir (Czaika ve Haas, 2014, s. 284-285). Tarihsel süreçte, kırsaldan kente göç olarak kategorileştirilen insan hareketi bu özelliğini korumakla birlikte daha fazla küresel bir boyut kazanmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri ortaya çıkan küresel göç (Colic-Peisker, 2017, s. 2) tüm dünyayı yakından etkilemektedir.

Ekonominin küreselleşmesi, ülkeler arasındaki ticareti serbestleştirmeyi sağlarken sermayenin akışı göç olgusunu etkilemektedir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu, uluslararası eşitsizliği artıran bir etmen olarak göçün bir tercihten çıkmasına ve bir zorunluluğa dönüşmesine yol açmaktadır (Čiarnienė ve Kumpikaitė, 2008, s. 42). Küreselleşme bağlamında merkez ve çevre ülkeler arasındaki sermaye hareketleri, iş gücü maliyetleri kapsamında gerçekleşebilmektedir. Merkez ülkeler, çevre ülkelerden göç alabilmektedir. Öte yandan merkez ülkelerdeki sermaye, iş gücü maliyetlerinin daha ucuz olduğu çevre ülkelere geçiş yaparak çevre ülkelerdeki iç göçü harekete geçirebilmektedir (Çağlayan, 2006, s. 81). Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerdeki iç göçü, ekonomik gelişmeyle tetiklemektedir. Bu süreç ise ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkilerinin hissedilmesiyle beraber yeni iş imkânlarına yönelen insanların oluşturduğu göç, kentlerde problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Taşkesen, 2017, s. 32-33). Ayrıca küreselleşme, uluslararası ticari ilişkilerden ortaya çıkan faydaların daha çok gelişmiş ülkelerin lehine olmasına yol açan bir süreç olarak gelişmekte olan ülkelerdeki gelir dağılımının eşitsiz olmasına neden olmaktadır (Baş, 2009, s. 65). Bu eşitsizlik, göçün daha refah ülkelere hareket etmesine yol açmaktadır. Eş deyişle küresel kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak insanlar, zorunlu göçe maruz kalabilmektedir.

Küreselleşerek birçok ülkenin etkilenmesine yol açan göç; politikleşmektedir. Başta iç politika olmak üzere ulusal güvenlik politikaları, uluslararası göç hareketlerinden etkilenmektedir (Castles ve Millet, 1998, s. 9). Göçün politikleşmesi, ulusların iç siyasetinde kullandığı bir sürece denk gelmektedir. Politikacılar, seçimlerde göçmenleri bir nesneye dönüştürerek insanların oy tercihlerini etkilemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte devletler, düzensiz göçleri bahane edip güvenlik politikalarına yönelerek demokrasinin aşınmasına yol açabilmektedir.

20. yüzyılın sonlarından itibaren devletler göç hareketlerini sınırlandırmaya başlamıştır. Buna rağmen göç olgusu farklı şekillerde meydana gelmeye devam etmektedir. Mülteci ve sığınmacı statüsü, göçün zorunlu bir şekilde gerçekleştiğini ifade ederken göçmen ise gönüllü bir yer değiştirmeye karşılık gelmektedir. Düzenli göç, yasal yollarla gelen insanları tanımlamak için kullanılırken düzensiz göç yasadışı yollarla sınırları geçen insanları tanımlamakta kullanılmaktadır (Köşk ve Özbek, 2017, s. 250-251). Küreselleşen dünyada göç, ulus devletlerin sınırlarını zorlayan bir olguya dönüşmektedir. Ulus devletler, uluslararası kurumlar aracılığıyla göç hareketlerini sınırlandırmanın yanı sıra asimilasyon veya çok kültürlülük politikaları aracılığıyla bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmaktadır (Topcu, 2019, s. 59). Öte yandan küresel göç hareketlerinin yol açtığı problemlerle mücadelede ulus ötesi bir yaklaşımın gerekliliğine işaret edilmektedir. Eş deyişle, küreselleşme ile birlikte devletlerin göç üzerindeki kontrolünün zayıflaması böylesi bir ihtiyacı doğurmaktadır (Ün ve Paydak, 2017, s. 187-188).

Savaşlar, küresel göç hareketlerini artırmaktadır. 20. yüzyılda meydana gelen iki dünya savaşının göç üzerinde etkileri olmuştur (Görgün, 2017, s. 1320). Yakın zamanda dünyada yaşanan çeşitli krizler, özellikle Orta Doğu’da yaşanan Arap Baharı sonrasında gelişen iç karışıklıklar insanların kitleler hâlinde göç etmesine neden olmuştur. Türkiye’ye komşu olan ülkelerden Irak ve Suriye’yi de etkisi altına alan olumsuz gelişmeler sonucunda, büyük çoğunluğu ülkemizin güneyinde bulunan ülkelerde Arap Baharı sonrasında siyasi yönetim başarısızlıkları ve iktidar değişimi nedenleriyle iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır (Ertan ve Ertan 2017, s. 9). Bu göç dalgasından Türkiye de fazlasıyla etkilenmiştir. Türkiye 2011 yılından günümüze kadar pek çok Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. 19 Ekim 2023 tarihi itibari ile Türkiye’de 3 milyon 264 bin 248 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır (Mülteciler Derneği, 2023). Diğer milletlerden olmak üzere yaklaşık 320 bin mülteci daha Türkiye’de yaşamaktadır. Sözü edilen rakamlarla birlikte Türkiye, dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumundadır (UNHCR, 2024).

Göç küresel bir olgu olup, yerel toplulukları ve şehirleri daha çok etkilemektedir. Özellikle düzensiz göç, küresel ilişkilerden ve nedenlerden kaynaklanmaktadır. Küreselleşmenin etkili olduğu göç olgusunun tek bir ulusun üstesinden gelebilecek bir sorun olmadığını söylemek mümkündür. Kaynağı küresel olan göç hareketlerinin çözümü ile uğraşmak ise yerele düşmektedir. Bu bağlamda yerel gazetecilerin göç olgusu hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı Malatya yerel basınında çalışan gazetecilerin göç hakkındaki düşüncelerini belirlemektir. Çalışma yerel gazetecilerin göçün “toplumsal, kültürel ve ekonomik” boyutlarıyla ilgili düşüncelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Göç Olgusu

Göç, bir kişinin ya da bir grubun savaş, ekonomik zorluklar, olumsuz iklim şartları ve çeşitli olumsuz sebeplerle daha iyi şartlarda yaşamak ve ölmek adına buldukları bölgeyi terk etmeleridir (Kartal ve Başçı, 2014, s. 277). Bir diğer tanım ise bireysel olarak bir insanın veya bir grup insanın kendi ülkelerinin dışında kalan uluslararası bir sınırı geçip nedeni, göç etme şekli, süresi ne olursa olsun başka bir devlete gitmesidir (Perruchoud ve Redpath-Cross, 2009, s. 35). Göçün birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; yüksek bir kazanç elde etmek ve buna paralel olarak hayat kalitesini arttırmak, ekonomik nedenler (Aksoy, 2012, s. 294), savaşlar, terör olayları, iç karışıklıklar, bazı politik gelişmeler ve farklılaşmalar gibi siyasi nedenler, nüfus dinamiği ve eğitim yetersizlikleri, dini kanaat liderlerinin fetvaları (Taşçı, 2009, s. 186-191) gibi sosyal ve kültürel nedenler, iklim değişiklikleri ve doğal afetler gibi doğal nedenlerdir.

Göç eden insanlar, göç etmeye karar verme süreçlerinde pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalırlar. İlk ve en önemli sıkıntı ise göç etmeyi kararlaştırma sürecidir. Kişide göç etme zorunluluğu oluştuğunda, göç etmeyi kararlaştırma sürecinde alınacak üç karar vardır. Bunlardan ilki ve önemlisi, önce kişinin göç etmeye karar vermesidir. İkincisi göç edecek kişilerin varış yerlerindeki çeşitli fırsatlar arasından birini tercih etmesidir. Üçüncüsü ise göç eden kişinin bu fırsatlar için diğerleri ile rekabet etmesidir (Bal vd., 2012, s. 195). Bu yarışta göç edilen ülkenin yerli halkı tarafından göçmenler, bir sorun olarak görülebilmektedir. Çünkü göçmenler, gittikleri ülkede çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik, toplumsal sorunlara sebep olmaktadır (Göker ve Keskin, 2015, s. 231). Bu sorunların en başında toplumsallaşma sorunu gelmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin göç edilen yerlerdeki yerli halk ile uyum içerisinde yaşayabilmeleri için göç alan ülkelerin oluşturdukları göçmen politikalarının göçmenlerin uyumunu kolaylaştıracak şekilde olması önerilmektedir (Doğan, 2021, s. 278). Bu bağlamda göç sürecinde göç edenle yerli halkın düzenli, bütüncül toplum oluşturma durumunu yansıtan uyum olgusu, göç edilen ülkenin sosyal hayatının tüm basamaklarıyla bütünleşmeyi belirtir.

Göçmenlerin Medyadaki Temsilleri

Göçmenlerin geldikleri topluma uyum sağlamaları konusunda etkili olan gücün başında medya gelmektedir. Göç konusunda toplumsal kabulün kolaylaşmasında medya organlarının rolü azımsanamayacak ölçüde önemlidir. Medya organlarında üretilen içerikler, göçmenlere yönelik ötekileştirmede, toplumdan dışlamada ve kabul süreçlerinde oluşturdukları etkiyle toplumun göç edenlere karşı olumlu ya da olumsuz bakış açısını veya fikirlerini şekillendirmektedir (Ateşgöz, 2022, s. 122). Ayrıca medyanın gündem belirlemedeki etkili rolü, olayları sınırladığı kare, haberleri iletirken kullandığı söylemin etki mekanizması ve haberleri iletmiş sıklığı halkın algısını yönlendirebilmektedir (Sarılar, 2018, s. 156). Medyanın servis ettiği haberlerde göçmenlerin maruz kaldıkları kötü şartlar ve uğradıkları hak ihlallerinin yerine vardıkları ülkede daha çok problemlerle ilişkilendirilmektedir (Doğanay ve Keneş, 2016, s. 145). Göçmenler medyada “mağdur” veya “yardım edilmesi gereken bir kitle” olarak da sunulmaktadır (Pandir vd., 2015, s. 21-22). Haberlerde mülteciler nesneleştirilmektedir. Belirli konularda kendilerine söz verilmemekte daha çok onlar hakkında yöneticiler konuşmaktadır (Kurt, 2018, s. 282).

Medyanın gündem belirlemedeki güçlü rolü ve kamuoyu oluşturmadaki etkisi yadsınamaz bir gerçektir (Ateşgöz, 2022, s. 128). Öyle ki insanların mültecilere ilişkin edindikleri bilgilerin bir kısmı medyadan gelmektedir. Örneğin bazı haber sitelerinde günlük en az bir haber göç ile ilişkili olabilmektedir (Ata ve Tamer, 2018, s. 732). Göçmenlerle ilgili televizyon haberlerinde üretilen içerikler, televizyonların ideolojik görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca hükümet ve sermaye sahipleri, haber üretim biçimini etkileyebilmektedir (Boztepe, 2017, s. 117). Eş deyişle medyanın göçmenlere yönelik bakış açısının temelinde medya kuruluşlarının yayın politikalarının yanı sıra politik ve ekonomik ilişkiler de yatmaktadır.

Ülkemizde göçmenler, özellikle Suriyeli sığınmacılar, toplumsal ve ekonomik yaşamda giderek görünürlük kazanmalarıyla birlikte, sıklıkla haberlerde sorun olarak ya da mağduriyet çerçevesinde olumsuzluk olarak yer bulmaktadır (Göker ve Keskin, 2015, s. 230). Gezik’in (2022) çalışmasında Suriyeli mültecilerin medyadaki temsili “problem kaynağı olma, suç işleme ve suç işlemeye meyilli olma, öteki, ekonomik yük, biz-onlar” gibi sorunlu dilin belirginleştiği saptanmıştır. Ayrıca çalışmada Suriyelilerle ilgili olumsuz haberlerde daha çok fotoğraf kullanıldığı, yazıların renklendirildiği ve dikkat çekmek amacıyla büyük puntolarla yazılması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Medyada sadece Suriyeli mültecilere yönelik değil Rus-Ukrayna Savaşı nedeniyle göç etmek durumunda kalan, Türkiye’ye sığınan Ukraynalı göçmenlere yönelik de sorunlu dil hâkimdir. Ukraynalı sığınmacıların haberlerde savaş kaçağı, yardıma ihtiyacı olan, güvenlik endişesi yaşayan, sosyoekonomik yük ve yabancı olarak temsil edildiği görülmektedir (Demir ve Yıldırım, 2023, s. 121). Boztepe’nin çalışmasında (2017, s. 91-119) televizyon haberciliğinde göçmenlerle ilgili verilen haberlerde temsil ve söylem biçimlerinin sorunlu olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte çalışmada, haberlerin toplumun sorunu kavrayış şeklini biçimlendirerek mültecilere karşı olan korkuları ve tedirginliği alevlendirdiği ve mülteci sorunun nasıl çözüleceğine dair bilimsel bir yaklaşımın haberlerde yeteri kadar yer almadığı belirtilmektedir.

Yeni medya ve internet haberciliğinde göçmenlerin temsili geleneksel medyanın temsillerinden farklı değildir. Pandir ve arkadaşlarının (2015, s. 22) beş ulusal gazeteyi incelediği çalışmasında, Suriyeli mültecilerin basında yardıma muhtaç, sığınmacı sorunu, tehdit unsuru olma, yerel halkla uyumsuzluk gibi temsillerle yer aldığı görülmüştür. Araştırmacılara

göre görsellerde sığınmacıların keyifli hallerinin yer almaması ise onları “sığınmacı” kimliğinden koparmamaktadır.

Göç ve Kültür

Kültür, bir milleti veya sosyal kitleyi belirginleştiren bilgiler, gelenekler, kurallar, hukuk ve inançların tümünün birleşimiyle meydana gelen yaşam tarzını ifade eder (Giddens ve Sutton, 2020, s. 259). Kültür, bir arada yaşayan bireylerin kurmaya çalıştıkları yaşam alanlarının inşası ve düzenidir (Aksoy, 2012, s. 298). İnsan müdahalesi sonucunda değiştirilebilen şeylere kültür, değiştirilemez ve insan gücünün ötesinde olan şeylere ise doğa, denilmektedir. Kültüre ait olanın değiştirilebilir olması ise istenen bir durumdur (Bauman, 1999, s. 157). Bu bağlamda kültür, insan gücü ile değişen ve şekillenen bir unsurdur. Bireyler göçlerle birlikte sadece bir alandan başka bir alana yer değiştirme eylemini meydana getirmiyorlar aynı zamanda üretme ve tüketme alışkanlıklarını, yaşam şekillerini, rutinlerini de değiştirmektedir. Köklerinden ayrılan bireyler, toplumları hem etkilemekte hem de gittikleri yerlerden etkilenmektedir.

Sosyal psikoloji alanında göçmen topluluklar ile yerel halk arasındaki ilişkileri ele alan “sosyal kimlik” kuramına göre bireyler, içinde oldukları sosyal grubun konumunu başka gruplarla kıyaslayarak belirler (Şeker, 2015, s. 13). Kültür değişimlerinin ana nedenlerinden biri göçtür. Çünkü göçler hem göçle gelen bireyi hem de mesken edindikleri alanı değiştirmektedir. Göçmenler kısa sürede düşük ekonomik durumunun farkına varır ve durumdan kurtulmanın yollarını arar. Önce kendi sonra da ailesinin geleceğini ve ekonomik durumunu bir an önce güvence altına alması gerektiğini anlar. Göçmen birey, bulunduğu yerde eğitim alarak mesleğini eline almak ister. Sonrasında bu yoldan kazanç sağlamasıyla birlikte sosyal yapı içinde yüksek bir konuma gelmeye çalışır. Bu süreçle birlikte göç, bireylere yeni bir kimlik sunar (Karpat, 2010, s. 82-83).

Göçler, coğrafi ve kültür olarak farklı insanlar arasında köprü görevi görmekte ve kültürlerini zenginleştirmektedir. Aynı zamanda göçler, kültürün temel unsurlarını harekete geçirir ve daha güncel değerler meydana getirir. Göçün gerçekleşmesiyle birlikte göçmen kişilerde tatminsizlik, güvensizlik, istikrarsızlık vb. birçok psikolojik sorunlar meydana gelmektedir. Bu zorlu sürecin sonunda ise göç eden kişi geldiği yere uyum sağlamaktadır (Balcıoğlu, 2007, s. 58, 70).

Kültürleşme, göçlerle birlikte başka kültürlerden gelen kişinin ya da grubun maddi ve manevi unsurlarla belli bir kültüre girmesi ve var olan kültür ile gelen kültürün etkileşime girmesiyle birlikte her ikisinin de değişmesi ve dönüşmesidir (Güvenç, 1979, s. 131). Kültürleşme ise kişinin içinde var olduğu kültürü aile köklerinden başlayarak farklı toplumsal oluşumlar aracılığıyla deneyimleyerek öğrenme pratiğidir (Ergur, 2018, s. 34). Göçmenlerin yeni bir kültürü deneyimleme süreci ise entegrasyonla ilişkilidir. Göçün sistemli bir şekilde, kişilerin kendi isteği doğrultusunda gerçekleştiği durumlarda entegrasyon daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Öte yandan kendi istekleri dışında savaş, afet vb. durumlarda zorunlu olarak kendi yaşam alanlarını terk etmek durumunda kaldıklarında yeni yerleşim birimine hazırlıksız, birikimsiz gelen göçmenlerin uyumu daha zor olmaktadır. Öyle ki göçle gelen bireylerin ya da geldikleri yerleşim alanının kültürel yapısı da uyum sürecinin başında gelmektedir (Tümtaş ve Ergun, 2016, s. 1348).

Çok kültürlülük, farklı değerleri keşfeden bir bakış açısıyla yol almakta devletin baskıcı ve tekçi başka kültürleri yıldırıcı politikalarına karşı bir varoluş durumudur (Duman, 2011, s. 212). Kültürel çoğulculuk veya çok kültürlülük farklı sosyal kültürlerin bir bütün hâlinde tartışmadan yaşamlarını idame ettiren bir toplum biçimidir (Adıgüzel, 2016, s. 164-165). Bu kavram, toplumların içindeki çeşitliliği kutlamayı ve zenginlik olarak görmeye açık bir ortam oluşturur. Farklı kültürlerin bir arada var olmasıyla birlikte toplumlarda kültürel çeşitlilik

artmış, bununla birlikte çok kültürlülük kavramı meydana gelmiştir. Göçmenler, problemlerle ilişkilendirilmelerinin yanı sıra çok kültürlülüğe katkı sağlayan bir unsur olarak da ele alınmaktadır.

Göçmenlerin kültür alanında karşılaştıkları bir diğer durum kültür şokudur. Güvenç'e (1979, s. 131) göre; farklı kültürlerden koparak gelen bireylerin başka bir kültüre uyum sağlama noktasında karşılaştığı zorluklara, tedirginliklere ve güçlüklerle vermiş olduğu tepkilere "kültür şoku" denir. Diğer bir ifade ile kültür şoku; bireylerin farklı bir kültüre geçişte yaşadığı şaşkınlık hâlidir (Doğan, 2012, s. 394). Özetle göç eden insanlar alışkın olduğu bir ortamdan çıkıp hiç bilmediği yeni bir ortama girdiği zaman genellikle zorlanmakta ve uyum sorunu yaşamaktadır. Bu durumda göçlerle gelen bireyler kültür şoku yaşamaktadır. Kültür şokundan sonraki dönem ise uyum sürecidir.

Göç ve Uyum Süreci

Göç olgusunun öznesi olarak insan, vardığı ülkenin kültürüne uyum sağlamakta güçlük çekebilmektedir (Akıncı vd., 2015, s. 67-68). Uyum süresi sadece göç edenleri değil ev sahibi toplumu ilgilendiren bir süreç olarak birçok alana yayılmaktadır (Topçu ve Büyükbeşe, 2020, s. 26). Göç eden insanlar, toplulukları getirdikleri kültür ile ev sahibi kültür arasında hayatlarını idame ettirmeye çalışırken sosyal, ekonomik, eğitim ve siyasi alanda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Entegrasyon ise göç edenlerin karşılaştığı güçlüklerin başında gelmektedir.

Göç, geçici ikamet, turizm ve uluslararası eğitim gibi etkileşimler, farklı grupların karşılaşmasına yol açmaktadır. Bu karşılaşmalar ise beraberinde değişimleri getirmektedir (Canbey-Özgüler, 2018, s. 8). Toplumsal olanı sebep-sonuç çerçevesinde açıklamaya çalışan bütün sosyolojik kuramlar, toplumların gelişip ilerlemesi için değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bakımdan göç olgusu, olumlu ve olumsuz etkileri olan bir sosyal değişim sürecine işaret etmektedir (Çakır, 2011, s. 139). Son dönemlerde yaşanan yoğun göç ile birlikte sosyal değişimler, "uyum ve aidiyet" kavramlarının yeniden yorumlanmasına ve gündeme gelmesine neden olmuştur (Sözer, 2019, s. 418). Uyum, göç alan ve göç veren ülkeler açısından önemli bir kavramdır. Göç edilen yerdeki yerli halk ve göçmen arasındaki uyum sürecini ifade eden toplumsal uyum, göç edenlerin kültüründen ödün vermeden entegrasyonunu ifade etmektedir. Aynı zamanda uyum kavramı, ev sahibi ülkenin yeni gelenlerin ihtiyaçlarına cevap vermesiyle de ilişkilidir (Canbey-Özgüler, 2018, s. 1).

Arap Baharı sonrasında Orta Doğu'da yaşanan iç karışıklıklar nedeni ile Türkiye, güneyinde bulunan ülkelere fazlasıyla göç almıştır. Bu göç dalgası nedeniyle ülkeye gelen sığınmacılar ile yerli halk arasında uyum sorunu yaşanabilmektedir. Ülkelerinde yaşanan siyasi sorunlar ve iç savaş nedeniyle Türkiye'ye geçici sığınmacı olarak gelen yaklaşık 3 milyon Suriyeli, yerleştikleri şehirlerde sosyal hayat, kültürel uyum ve ekonomi gibi temel alanlarda birçok sorun yaşamış olup bu sorunlar eşliğinde de topluma uyum sorunu ortaya çıkmıştır (Karasu, 2016, s. 995-996). Başlangıçta Türkiye'de toplumun Suriyeli sığınmacılara bakış açısı "misafir" şeklinde olmuştur. Ancak, başlangıçta misafir olarak görülen bu grup zamanla kalıcı hale geldiği anlaşılmıştır (Özütürk, 2019, s. 2; Yıldırım alp vd., 2017, s. 107; Bolgün ve Uçan, 2020, s. 257). Kalma sürecinin uzaması ise toplumsal uyumun kaçınılmaz olmasına denk gelmektedir.

Yıldırım alp ve arkadaşlarının (2017, s. 123) çalışmasında Suriyelilerin toplumsal kabul ve uyum sürecinin yeteri düzeyde sağlanmadığı belirtilmektedir. Araştırmacılar, dil sorununun çözülerek Suriyelilerin, yeterlilikleri ve iş gücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda işlere yerleştirilmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca araştırmacılar, Suriyelilere eğitim imkânlarının yeterince sunulması ve ulusal ve yerel medyada Suriyelilerin temsillerinde

kullanılan dile dikkat edilmesi gerektiğini ifade edilmiştir. Araştırmacılar bu önerilerin gerçekleşmesi durumunda toplumsal kabulün sağlanabileceğini ifade etmektedir.

Göç edilen ülkeye ilk defa yerleşen göçmenlerle sonradan bu sürece dâhil olan göçmenlerin şartları aynı olmamıştır. Sonradan gelenlerin geldikleri ülkede kendilerinden birilerini görmesi uyum sürecini kolaylaştırabilmektedir (Çağlayan, 2006, s. 86). Öte yandan, daha önceden göç edenler, kendilerinden sonrakilerin göç etmesinde teşvik edici bir etmene dönüşerek göçün artmasına neden olabilmektedir (Güllüoğlu, 2012, s.72). Göç ettikleri yerde göçmenlerin yaşantısını zorlaştıran sebepler, göçmenleri aynı çatı altında birleştirmektedir (Ekşi, 2009, s. 69). “Gettolaşma” göçlerle yaşadığı yerden koparak gelen bireylerin belirli mahallelere topluca yerleşmesi ve bu bölgelerin kısmen içe dönük bir şekil alarak hâkim kültürden tamamen bağını koparmadan varlığını devam ettirmesidir (Sağlam, 2006, s. 43). Gettolar, genel olarak göçler sonucunda toplumlara sonradan katılan insan gruplarının yurt edindiği, düşük olarak ifade edilen kentsel mekânlardır. Gelişmiş toplumlarda bazı kentlerin önemli bir özelliği de bazı alanlarda belli hiyerarşiye sahip toplumsal tabakanın varlığıdır. Gettolar ise bu hiyerarşinin en düşük mekânsal alanlarıdır. Genellikle göçmenler, bu mekânlarda diğer göçmen topluluklarıyla ve yerel halkın daha dışında tutulmuş kesimiyle birlikte yaşamlarını devam ettirmektedirler. Gettolarda yaşamını idame ettiren göçmenler, çoğunlukla katılmış oldukları toplumlar içerisinde fonksiyonları belli ve sınırlı düzeydedir (Erder, 2006, s. 247-248). Dolayısıyla gettolar, göçmen bireylere kendi öz dilini konuşma fırsatı sunmakta ve kültürlerini kendi vatanlarından uzak tanımadığı, bilmediği bir ülkede yaşatma imkânı vermektedir (Adıgüzel, 2016, s. 155). Bu bağlamda, gettolaşmanın toplumsal uyum açısından bir engele dönüşebileceğini söylemek mümkündür. Eş deyişle mekânsal ayrışma, ev sahibi kültür ile göçmen kültürünün kaynaşmasını geciktirebilmektedir.

Göç eden toplum, gittiği ülkede başta dil olmak üzere bir bütün olarak yaşama entegrasyonda güçlük çekebilmektedir (Gün, 2006, s. 28). Eğitim, okul çağında olan göçmenleri önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. Öğrencilerin eğitim süreçlerine dâhil olamama ya da dâhil olduktan sonra karşılaştıkları güçlükler, eğitim sistemine ve sistemin içeriğine adaptasyonunda ön plana çıkan sorunlardır (Gencer, 2017, s. 839). Eğitim sürecinde MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün 2022 verilerine göre okullaşan 935.731 bin yabancı uyruklu öğrenci varken, okullaşamayan 430.153 öğrenci vardır (MEB, 2022, s. 4). MEB sürecin başından itibaren geçici koruma altında bulunan çocukların eğitiminin temel bir hak olduğunu düşünmüştür. Bu çocukların geleceğe sağlam adımlar atmaları için sağlıklı bir eğitim almaları yönünde ciddi çalışmalar yapmıştır (Unicef, 2019, s. 11). Göçmen öğrenciler, verilen “Geçici Koruma Belgesi” sayesinde devlet okullarına kayıt yaptırarak eğitim öğretim sürecinin bütün basamaklarından diğer öğrencilerle eşit bir şekilde faydalanabilmektedir (Güngör ve Pehlivan, 2021, s. 54-55). Yapılan bu faaliyetler Türkiye’de bütünleştirici ve destekleyici bir sürecin yürütülmeye çalışıldığının işareti olarak değerlendirilebilir.

Savaş sonucunda Suriyeli çocuklar, ülkeleriyle beraber okullarından da kopmuştur (Turan ve Fansa, 2021, s. 13). Eğitim sürecinde yaşanan önemli sorunlardan biri de dil bariyeridir. Programlanan eğitim ve bu eğitimde öğretilecek konular, konuların sıralaması, öğretmenin konuları ne sürede bitireceği müfredat içeriğinde belirtilmiştir. Dolayısıyla dil yetersizliği olan öğrencilerin eğitimi alabilmeleri için dil eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır (Baldık, 2018, s. 44-48) Bu bağlamda ailelerin bilinçlendirilmesi ve öğretmenlerin göçmen çocukların seviyesine uygun öğrenme yöntem ve teknikleri geliştirilmesi önerilmektedir. Eğitimin diliyle ana dillerinin farklı olması çocukların akranlarıyla sağlıklı bir iletişim kuramamasına sebep olmuş okula uyum sürecini zorlaştırmıştır (Şahin, 2020, s. 382-384). Bu tür sorunlar, çocukların gittikleri ülkenin kültürüne uyum sağlamalarını güçleştiren etmenlere dönüşmektedir.

Eğitimciler, göçmenlerin geldikleri ülke ve o ülkenin sosyokültürel yapısıyla çocukların akademik başarısı arasındaki ilişkiye odaklanmıştır (Ereş, 2015, s. 25). Göçmenlerin okullaşma esnasında yaşadıkları dil çatışması, sosyal ve psikolojik uyum sorunu öğrencilerin tam anlamıyla eğitim sisteminden faydalanmalarını engellemektedir. Benzer şekilde dil problemi, eğitimcilerin akademik anlamda öğrencilere ulaşmasını zorlaştırmaktadır (Aydeniz ve Sarıkaya, 2021, s. 399-400). Bununla birlikte göçmen çocukların beraberinde getirdiği kültürel kodlar ve yaşam tarzı, ev sahibi ülkedeki eğitime uyumu güçleştirebilmektedir (Akyavuz vd., 2020, s. 10). Kültürel yozlaşma korkusu, çocukların yeni öğrendiklerinin eski öğrendiklerini unutturacağı düşüncesi, özünü kaybetme endişesi ve kültürel kodlar (evlilik yaşı, erkek kız karma eğitim ortamı) velilerin okula olan bakış açısında önemli bir etkidir (Taştan ve Çelik, 2017, s. 39). Eğitim sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için çeşitli öneriler sunulmaktadır. Okullarda Türkçe dil kursları, sosyal uyum ve güçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilebilir. Çocukların sosyal, bilişsel, akademik yönlerinin gelişmesi, velilerin sürece olan inancıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda velilerin de sürece dâhil edilmesi önerilmektedir (Şahin, 2020, s. 383-388). Okullarda olumlu ebeveynlik çalışmaları artırılabilir bu da çocuklarda başarı ve uyumu maksimize eder (Taştan ve Çelik, 2017, s. 62). Aksi takdirde çocukların toplumsal uyumu güçleşebilmektedir. Çocuklar, Bauman'ın ifadesiyle "dışlanmaya maruz kalarak yersiz yurtsuz kategorisine" dönüşebilirler (Bauman, 2022, s. 90). Eğitim öğretim hayatıyla bütünleşemeyen çocuk okula, öğretmene, akranlarına yabancılaşma ve uzaklaşma eğilimi gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu bireyler akranları ve diğer sosyal çevresi tarafından dışlanmayla karşı karşıya kalabilmektedir.

Sosyal dışlanma sebepleri; ekonomik, kültürel ve siyasi olabilir ancak bunların yaşattığı his aynıdır. Göçmenler, statülerini kaybederek geldikleri toplumda yaşamlarını sürdürebilmek için korkunç bir mücadele içindedirler. Dışlanma ise kin ve öfkeye neden olabilmektedir. Bauman, göçmenleri küreselleşmenin atıkları olarak tanımlıyor. Bauman'ın tanımlamasından yola çıkarak çeşitli nedenlerle okullaşamayan çocuklar zamanla gözden çıkarılabilir, standartlara uymayan bozuk bir ürün, ihtiyaç fazlası gibi görülebilir ve âtil bir kesim olarak ifade edilebilir (Bauman, 2022, s. 22-69). Örneğin Yıldırım ve arkadaşlarının (2017, s. 123) çalışmasında Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin yaşadığı ayrımcılığın toplumdan izole olmalarına neden olduğu saptanmıştır.

Eğitim, göçmen çocukların ev sahibi ülkelerde iş gücü piyasalarına eklenmelerini ve toplumsal uyumu kolaylaştıran bir araç olarak değerlendirilmektedir (Baldık, 2018, s. 16). Ancak göçmen öğrenciler, okullarda ekonomik bir yük getirebilmektedir. Dolayısıyla eğitimciler bu okulların daha fazla desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Göksoy, 2020, s. 458).

Göç ve Suç İlişkisi

Göçmenlerin gittikleri ülkelerde suça meyilli veya daha fazla suç işleyen gruplar arasında olduklarına ilişkin yaygın bir düşüncenin olduğu belirtilmektedir. Ancak bazı araştırmalar, göç ve suç arasında bir ilişkinin varlığını doğrularken bazı araştırmalar ise tam tersi, ilişki olmadığını ortaya koymuştur (Kızmaz, 2018a, s. 564). Göç sonucunda meydana gelen birtakım sorunlar ev sahibi halkın tepki göstermesine sebep olabilmektedir. Buna bağlı olarak bireylerde ve devlette, göç ve suç olgusunun bir arada olduğu algısı ortaya çıkmaktadır (Tekin, 2021, s. 18). İletişim araçlarında ve sosyal medya içeriklerinde suç ve şiddet gibi pek çok olayın sorumluları olarak göçmenler lanse edilip bu iddialar hedef göstermeye kadar gidebilmektedir (Kızmaz, 2018b, s. 397). Göç ve suç ilişkisine ilişkin oluşan inanç, göçmen karşıtlığı politikalarına zemin oluşturabilmektedir (Kızmaz, 2018a, s. 564). Göçmenlerin suç işlemeye eğilimli olduğu inancı, yabancılaşmaya ve ayrımcı politikaların hayata geçmesine neden olabilmektedir (Güçlüten ve Cereci, 2021, s. 22).

Suç ve göç arasında ilişki kuran araştırmalar, göçmenlerin dezavantajlı durumlarının suç davranışına neden olduğunu belirtmektedir. Ekonomik olarak düşük olan bölgelerdeki göçmenlerin suça karışma şekilleri genellikle hırsızlık, soygun, madde kullanımı ve şiddet artışı biçimindedir (Arslan ve Taş, 2022, s. 17). Göç, toplumsal kurallara ve kurumlara olan bağlılığı aşındıran bir etkiye sahip olarak kentlerdeki suç türlerinin çeşitlenmesinde bir etkiye sahiptir (Ekici ve Tuncel, 2015, s. 17). Kentleşmeyle birlikte artan nüfus ve göç olgusunun yol açtığı problemler suç olaylarına zemin hazırlamaktadır. Çarpık kentleşme, göçün kontrol edilmesini zorlaştıran bir unsur olarak suç eğilimiyle de ilişkili olabilmektedir (Yıldırım, 2004, s.146).

Sosyal teoride yapısalcı yaklaşımlar ise toplumu bir organizmaya benzeterek organizmanın varlığının anlaşma ile sürdüğünü belirtmektedir. Buna göre göç, savaşlar ve doğal afetler gibi durumlar, var olan dengenin bozulmasına yol açarak toplumun düzenleyici ve kontrol edici işlevlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda bu yaklaşım, suç olgusunun tek başına bireysel bir eylem olarak ele alınamayacağını söyleyerek suçun sosyal yapı ile olan ilişkisine vurgu yapmaktadır (Dolu, 2012, s. 54). Dolayısıyla göçün kendisi değil göçe yol açan durumlar, suça neden olmaktadır. Bu sebepler herkes için suça yönlendirebilen bir durum olarak ele alınabilmektedir. Sonuç olarak göç ve suç ilişkisini önlemek adına göçmenlerin yaşadığı ortamların ve iş olanaklarının iyileştirilmesi önerilmektedir (Tekin, 2021, s. 34).

Göç ve Ekonomi

Ekonomik sorunlar ve daha iyi bir yaşam arayışı göçün temel nedenleri arasında yer almaktadır (Tamer, 2020, s. 2812). Küresel düzlemde göç hareketleri, ülkelerin iş gücü ihtiyacına, iş gücü ücretlerine veya ağır sanayinin mekânsal hareketliliğine bağlı olarak değişebilmektedir (İnce, 2019, s. 2597). Uluslararası göç hareketleri, ulusal kalkınmada etkisi olabilecek bir unsur olarak da ele alınmaktadır (Aktaş, 2014, s. 37). Bu sebeple, günümüzde Kanada ve Almanya gibi gelişmiş ekonomiler, ülkelerinin ihtiyaç duyduğu alanlarda işçi alımı yapabilmektedir. Ancak, göç ve ekonomi arasındaki ilişkinin toplumsal algıdaki yansıması göçmenlerin ekonomik bir yük olduğu şeklinde olabilmektedir. Dolayısıyla ekonomi ve göç ilişkisi, sosyolojik yönü olan bir olgudur.

Göç eden topluluklar, gittiği ülkenin sosyal ve kültürel yapısının yanı sıra geldikleri ülkenin ekonomisini de etkilemektedir (Bakkaloğlu, 2021, s. 206). Göçmenler, buldukları ülkelerde işsizliğin sebeplerinden biri olarak görülebilmektedir. Ancak göçmenler, gittikleri ülkenin ekonomisine üretim ve tüketim süreçlerine dâhil olarak ekonomik anlamda fırsatların ve risklerin bir arada bulunduğu bir sürece yol açmaktadır (Taştan vd., 2016, s. 12). Dolayısıyla göç, hedef ülkenin ekonomisinde olumlu veya olumsuz etkileri olabilecek bir harekettir. Göç; istihdam, işsizlik, gelir dağılımı gibi faktörlerle yakından ilişkili olup ülke ekonomilerini etkileyen bir dinamiğe dönüşebilmektedir.

İş sahibi olmak; diğerleri tarafından kabul görmek, saygınlık kazanıp çeşitli sosyal statüleri işgal etmek, sosyal düzene dâhil olmak ve kazanç elde edip ilerlemek gibi hem ekonomik hem de sosyal boyutu olan bir olgudur (Keser, 2004). Öyle ki, iş hayatına dâhil olamayan, istihdamın dışında kalan göçmenler zamanla ötekileştirilebilmektedir. Verimli olamayan göçmenler, zamanla evrendeki atık, işe yaramayan bir grup olarak etiketlenmektedir. Küreselleşme ise bu atık olarak sınıflanan grupların üretiminde önemli bir araca dönüşmektedir (Bauman, 2022, s. 16-21).

Göçmenlerin uzak ülkelere göç edecek sosyo ekonomik gücünün olmayışı ve gelişmiş ülkeler tarafından kabul görülmemeleri ülkemize gelmelerindeki önemli etmenlerdir. Geldikten sonra göçün hareketi ve yönü üretim faaliyetlerinin yoğunlukta olduğu illere doğru olmuştur (İnce, 2019, s. 2585). Göçmenlerin yaşadıkları bölgenin ekonomisi tarım, sanayi, hizmet

sektörlerinden hangisine bağlıysa iş kolu da ona göre şekillenmiştir. Örneğin göçmenler Marmara bölgesinde sanayi sektöründe Akdeniz bölgesinde ise tarım sektöründe istihdam edilebilmektedir. Dolayısıyla, göçmenler, sanayi üretiminin olduğu yerlerde sanayide istihdam edilirken tarımın baskın olduğu yerlerde ise tarımda istihdam edilmektedir (Aygül, 2018, s. 73).

“6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanununun 6. maddesi uyarınca yabancıların çalışma izni olmaksızın Türkiye’de çalışmaları veya çalıştırılmaları yasak olup buna aykırı olarak yabancı çalıştıran işverenlere ve yabancılara aynı Kanunun 23. maddesi uyarınca idari para cezası uygulanmaktadır” (UİK, 2016). Türkiye, çalışma izni olmayan göçmenlere yönelik süreci takip etmektedir. Çalışma iznine yönelik talepler artmaktadır ama talep eden herkese bu hak tanınmamaktadır. İşletmelerin belli sayıda göçmen istihdam etmesiyle ilgili kararlar vardır. Ancak konuyla ilgili düzenlemeler yapılırken ekonomik dengenin ve çoğunluğun menfaatlerinin de göz önünde bulundurulması önerilmektedir (Koç vd., 2015, s. 86-87). Ekonomik destekler, göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalabilmektedir. Bu kapsamda göçmenlerin yardıma muhtaç bir kitleden üretken bir gruba geçişinin sağlanması önerilmektedir. Göçmenlerin ihtiyaçlarının temin edilmesinden ziyade, göçmenlerin bunu nasıl temin edeceğinin öğretilmesinin ve yönlendirilmesinin daha faydalı olduğu vurgulanmaktadır. Eş deyişle, göçmenlerin ekonomide üretime eklemlenmelerinin sağlanması ön plana çıkmaktadır (Uzun, 2015, s. 118-119).

Türkiye’de kalan Suriyelilerin geleceğinin belirsiz olması ekonomide haksız rekabet, güvencesiz iş ortamı ve emek sömürüsü gibi sorunlara yol açabilmektedir (Dikkaya ve Dinçer, 2023, s. 196). Türkiye’deki Suriyeli göçmenler, ucuz ve güvencesiz iş gücü olarak prekaryalaşmaktadır. Göçmenler ilgi, yetenek ve becerilerine göre değil de nitelik gerektirmeyen işlerde düşük ücretlerle işveren tarafından, daha çok talep edilmişler (Şahankaya Adar, 2018, s. 20-31). Dolayısıyla, göçmenlerin iş gücü piyasalarındaki görünümünün daha çok ucuz iş gücü şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

Yöntem

Malatya’da yerel gazetecilerin göç olgusu hakkındaki görüşlerini inceleyen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma yöntemi ile katılımcıların belirli bir fenomeni nasıl algıladıkları, anlamlandırdıkları ve bu fenomen hakkındaki bakış açıları merkeze alınmaktadır (Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020, s. 158). Fenomenolojik araştırma sayesinde katılımcıların belirli bir olguya verdikleri tepkiler de incelenmektedir (Fraenkel vd., 2023, s. 387). Bu bağlamda, çalışmada yerel gazetecilerin göç olgusu hakkındaki bakış açıları ve bu olguya nasıl tepki verdikleri incelenmektedir.

Araştırmada olgu bilim araştırmalarında sıklıkla tercih edilen veri toplama aracı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 80). Derinlemesine görüşme tekniği aracılığıyla gazetecilerin göç hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Uslu ve Demir, 2022, s. 289). Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu sayede oluşturulan bir soru formunun yanı sıra araştırmacılar görüşme sırasında değişen durumlara göre yeni soru ekleyebilme esnekliğine sahip olacaktır (Akman Dömbekci ve Erişen, 2022, s. 145). Çalışmanın rastgele örnekleme benimsenmiştir. İlk olarak pilot görüşme gerçekleştirmiş soruların anlaşılabilirliği test edilmiştir. Soruların anlaşılabilirliği test edildikten sonra diğer görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Malatya ilinde toplamda 10 gazeteci ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Gazetelerde çalışan sayısı az olduğu için muhabirlerin çalıştığı gazetelerin ismi gizlilik açısından saklı tutulmuştur. Gazetecilere ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Deneyim	Kurum
K1	39	Erkek	24	Yerel Gazete
K2	58	Erkek	32	Yerel Gazete
K3	63	Erkek	47	Yerel Gazete
K4	46	Erkek	16	Yerel Gazete
K5	30	Erkek	12	Yerel Gazete
K6	65	Erkek	35	Yerel Gazete
K7	35	Erkek	7	Yerel Gazete
K8	49	Erkek	30	Yerel Gazete
K9	69	Erkek	40	Yerel Gazete
K10	64	Erkek	50	Yerel Gazete

Elde edilen verilerin belirli bir doygunluğa ulaştığına karar verildikten sonra görüşmeler sonlandırılmıştır. Görüşmeler, 20 Ocak-16 Şubat 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2 araştırmacı üçer gazeteci ile 2 araştırmacı ikişer gazeteci ile görüşmüştür. Görüşmelerin deşifreleri, araştırmacılar arasında okunarak kontrol edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz benimsenmiştir. Bu teknik sayesinde verilerde ön plana çıkan temalar belirlenmiştir. Gazetecilerin benzer ve farklılaşan düşünceleri kodlanarak işaretlenmiştir. Daha sonra belirginleşen temalar, yorumlanarak analiz edilmiştir. Verilerin inandırıcılığının sağlanması amacıyla analiz süreci çalışmada yer almayan başka bir araştırmacı ile paylaşılmıştır. Görüşme kapsamında sorulacak sorular aşağıdaki gibidir:

Kendinizi kısaca tanıtır mısınız? (Yaş, cinsiyet, çalıştığı gazete)

1. Göçmenlerin kültür üzerindeki etkileri hakkında neler düşünüyorsunuz?
2. Göçmenlerin entegrasyonu ve eğitimi (dil) hakkında neler düşünüyorsunuz?
3. Göçmenlerin ekonomi üzerindeki etkileri hakkında neler düşünüyorsunuz?
4. Medyanın göçmenlere yaklaşımı hakkında neler düşünüyorsunuz?
5. Göçmenlik ve suç ilişkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
6. Küreselleşme ve göç ilişkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
7. En son neler eklemek istersiniz?

Bulgular

Bu başlık altında elde edilen bulgular, belirginleşen temalar altında yorumlanmış ve analiz edilmiştir.

Göçmenlerin Kültürel Etkileşimleri

Göç olgusunun kültür üzerindeki etkileri hakkında gazetecilerin düşünceleri farklı temalar üzerinden şekillenmektedir. Bu temaları; “kültürel etkileşim kaçınılmazdır, göçmenlerin yerel kültür üzerindeki etkisi sınırlıdır, Suriyelilerin kültürel değerlerinin farklı olması, kültürel entegrasyonun gerekliliği ve yerel dokunun kaybolma riski” şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

K4, Anadolu kültürünün yabancılara karşı hoşgörülü davrandığını ve misafirperver olduğunu söylemektedir. Bu kültürün ayrıca geleneklerine bağlı olduğunu vurgulayan K4'e göre dışarıdan gelenler, kültürü etkilememektedir. Ona göre yaşanan durum göçmenlerin adaptasyonun uzun sürmesidir. K7 ise kısmen de olsa kültür alışverişinin karşılıklı olduğunu düşünmektedir. Ona göre göçmenler, kültürler arası geçişte önemli olup iki taraf da birbirine katkı sunmaktadır.

K1, insanların göçlerle birlikte kültürlerini de taşıdıklarını ifade ederek yerel kültürün göçlerden etkilenmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir:

Tabi bildiğiniz üzere insanlar gittikleri yerlere kendi kültürlerini de götürüyorlar. Bazı kültürler eşleşse bile, adetler, gelenekler, görenekler eşleşse bile bildiğiniz gibi eşleşmeyen, uymayan taraflarımız var. İnsanlar gittikleri yerlerde atıyorum yemek yeme kültüründen yaşama kültürüne kadar kendi kültürlerini de götürdükleri için nüfus sayıları arttıkça ister istemez diğer insanlar da bundan etkilenmektedir. Tabi dediğim gibi biz son savaşlardan sonra Suriye'den çok göçmen aldı Malatya. Bir süre bu göçmenler kampta kaldı. Dolayısıyla şehrin çok uzağındaydı ama sonrasında kamptan çıktıktan sonra bir şekilde içimizde yaşamaya başladılar. Onlar da mahalle kültürü yaşamaya başladılar. Dolayısıyla bir kültürel etkileşim de oldu. K1

K5, Türkiye'de toplumun kültür açısından kapalı toplum özelliği taşıdığını söylemektedir. Buna göre yeni bir kültürle karşılaşıldığında başlangıçta bir direnç gösterilmektedir. Ancak zamanla kurulan iletişimle beraber karşı tarafın kültüründen geçişler yaşanmaktadır. K5, bu değişimi Suriyeli kadınların başörtüsü giyim tarzının Türkiye'deki kadınlar arasında yaygınlaşmasıyla örneklendirmektedir. Dolayısıyla, K5'e göre giyim tarzı, ticaret ahlakı ve çalışma tarzı gibi alanlarda kültürün etkilenmesi olasıdır. Ancak gazeteciye göre olumlu veya olumsuz yaşanan bu yaşanan kültür geçişleri aile yapısını da etkilemektedir. Ona göre göçmenlerin gelmesiyle birlikte bazı bölgelerde tek eşlilikten çok eşliliğe bir geçiş yaşanmıştır.

Aile yapısındaki farklılığın etkisine dikkat çeken bir diğer gazeteci K10'dur. K10'a göre tarihsel süreçte Malatya her zaman kontrollü göç alan bir şehir almıştır. Ancak son dönemde yaşanan düzensiz göçün sonuçları kültürel açıdan olumsuz göstergelere sahiptir. K10, Anadolu kültüründe yaşayan toplumsal grupların karşı çıktığı ve hoş karşılamadığı küçük yaşta evliliklerin ve çok eşliliğin göçmenler arasında yaşandığını söylemektedir. Gazeteciye göre küresel güçler, savaştan kaçan bir toplumun başka bir ülkede demografik açıdan artmasını teşvik etmektedir. K10'a göre bir erkeğin birden fazla eşinin olması kabul edilebilir değildir:

...Şimdi bir erkeğin, bir kaç tanesine ben rastladım, 2-3 tane çocuk yaşta hanımı var artık hanımı diyor, etrafında gezdiriyor. Şimdi bunu biz burada nasıl kabul edeceğiz? Yani öyle bir şey, tarihleri de incelediğiniz zaman ben hiçbir tarihte hiçbir yerde rastlamadım. Bizim insanlarımız mesela 60 yılında insanlar ekonomik mübadelede Almanya'ya gittiler. Almanya'ya gidip Almanya'nın en ağır işlerde çalıştılar ama orada evlenip de çocuk yapmayı hiç kimse aklına getirmede. Bir başka yere giden Türkler var, arkadaşlarımız var, genç delikanlılar var, gidip orada evlenip de orada çoğalmayı üremeyi hangi akla hizmet yaparlar. İnanın ki kimse anlamıyorlar. K10

K3, doğal afetlere dikkat çekerek Malatya'nın göç dengesinin bozulduğunu belirtmektedir. Buna göre 6 Şubat depremleriyle birlikte Malatya göç vermiştir. Bu durum ona göre "Malatyalı" kimliğini tehlikeye atmaktadır. Öyle ki böyle giderse şehirde Malatyalı kalmayabilir. K3, göçlerle birlikte kentlerde gettoların kurulduğunu ve belirli mahallelerin farklı ülkelerden gelen insanlarla anılmaya başladığını söylemektedir. Bu anlamda ona göre kültürel uyum kaçınılmazdır:

Gelen göçmenleri de kendi kültürümüze, istediğiniz şekle yönlendiresiniz. Bu konuda büyük bir sıkıntı var. Düzensiz göçmen diyelim. Türkiye'de olduğu gibi Malatya'da da büyük bir sorun. Bu Antep'te de sorun. Van'da da sorun. İşte bu İstanbul'da da sorun. Türkiye'nin dört bir yanında bu sorun. Göç idaresi işte geri gönderme kampları falanla bu işlerin çözüleceğini zannetmiyorum. Şehirler, gelen göçmenleri asimile edecekler. Kendilerine benzetecekler. Şehirde yerli kalmadı ki onları asimile etsin. Çok değişik şeyler duyuyoruz. Ne kültürümüze uygun ne yaşantımıza uygun. Ne geleneğimize ne göreneğimize uygun. Türkiye'de bu büyük bir sorun oldu. Bu sorun de devam ediyor. K3

K6 da kültür değişiminin gettolaşma nedeniyle sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Göçmenlerin kendi mahallelerinde kültürlerini yaşamaları, yerel kültürle etkileşimi sınırlandırmaktadır. K6'ya göre Malatya'da yaşayan Türkmenler görece kültürel benzerlikler sergilerken Suriye'den gelenler bambaşka bir kültüre sahip olup kendi kültürünü yaşamaktadır:

... Mesela örneğin Suriyeli göçmenler çok. Bunların Malatya kültürü üzerinde önemli bir değişiklik olduğunu düşünmüyorum. Şöyle ki bunlar zaten kendi geldikleri yerin kültürünü yaşıyorlar. Örneğin burada Taştepe mevkiinde olanlar var. Eski Malatya tarafında oturanlar var. Bunlar kendi fırınlarını kendi oluşturmuşlar. Çünkü onların ekmekleri farklı. Gerçi bir deprem yaşadık. Bunları bir miktar kaybettik ama genelde kendi kültürlerini yaşıyorlar. Fakat bunlarda da bizim gözlemimize göre değişik yani birkaç grup var. Atıyorum Kobani'den gelenler var. Bizim gözlemlerimize göre. Mesela örneğin Karakavak bölgesinde yaşayanlar var. Bunları da yani ne bir böyle doğru dürüst bir çocuk bakımı, ne bir doğru dürüst aile ortamı. Yani bir kapıdan kırk kişi girip, kırk kişi çıkıyor. Bunları gözlemliyoruz. Doğru dürüst bir iş yaptıkları yok... K6

Gazeteciler, kültürel entegrasyon konusuna farklı açılardan ayrışsalar da entegrasyonun bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Gazetecilerin bir kısmına göre yaşanan göçün kontrolsüz olması entegrasyon sürecini sekteye uğratmıştır. Devletin sorumluluğuna dikkat çeken gazeteciler, sivil toplum örgütlerinin de bu konuda aktif olması gerektiğini belirtmektedir.

K4, Malatya'da göçmenlerin entegrasyonu konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin başarılı çalışmalar yürüttüğünü söylemektedir. K3'e göre devletin yanı sıra gazeteciler ve sivil toplu örgütlerine önemli görevler düşmektedir:

Göçmenlerin eğitimi gerçekten de çok önemli. Devletimize büyük görevler düştüğü gibi sivil toplum örgütleri vardır. Ha diyeceksiniz deprem bölgesinde sivil toplum örgütü mü kaldı? Nasıl bu konuda şey edecekler. Demin dediğim gibi asimile etmek, kendimize benzetmek. Bunu başarmak istiyoruz. Bunu başarmalıyız. Bu konuda da devlete, belediyeye büyük görev düşüyor. Bu arada gazetecilere de büyük görev düşüyor. Suriyeli, Afganlar, Doğu ve Güney Doğu'daki gelen göçler var Malatya'ya. Bunların eğitimi gerçekten çok önemli. Bunlar bir ara şeyde, konteynir kentte kalıyorlardı. O zaman bir sorun yoktu. Şehre dağıldıktan sonra sorunlar yaşanmaya başlandı. Aynı kültürden değilsin. İstenmeyen olaylar yaşanmaya başladı. Bu konuda dediğim gibi devlete büyük görevler düşüyor. Bizlere de düşüyor, sivil toplum örgütlerine de düşüyor. K3

K8, coğrafya ve din yakınlığının entegrasyonu kolaylaştıran bir unsura dönüştüğünü ifade etmektedir:

...Mesela Afganlılarla aynı kültürü yaşamasak bile aynı dinin insanlarıyız. Türkiye'de birçok noktada bölgede Afganlar çobanlık yapıyor evine alıyor, evinin kapısını açıyor, çiftliğini teslim ediyor. Onlarla yani aynı din ve dil -yani burada dil ve din çok önemli- entegrasyonu kısa sürede oluşturabiliyor. Mesela Suriye'den gelen Araplar da var. Türkler de var. Ama birçok Suriyelinin akrabası aynı zamanda bizim sınır illerde akraba ve aşırı akrabalıkları var. O nedenle entegrasyon, uyumsuzluk fazla yaşanmadı ama yetiştirilme kültür tarzından dolayı sıkıntı yaşandı...K8

K1 de farklı bir açıdan entegrasyonun kolay gerçekleşebileceğini düşünmektedir. K1'e göre Türkiye'de doğan çocuklar Türkiye ve Malatya kimliği taşımakta ve yerli kültür içerisinde büyümektedir. Türk kültürüne alışkın olan bu çocuklar, K1'e göre sıkıntı yaşamayacaktır. K7 ise Türkiye'de kayıtlı olan tüm göçmenlere eşit yaşam şartlarının sunulması gerektiğini söylemektedir. Ona göre kayıt dışı göçmenler, ülkenin kültürel olarak farklı bir boyuta geçmesine neden olabilecek bir riski barındırmaktadır. Ancak kayıtlı göçmenlere, gıda, barınma, güvenlik ve dil eğitimi konusunda eşit şartlarda hizmet sunulmalıdır. Öyle ki, K7'ye göre göçmenler kendi dillerinde eğitim alabilmelidir. K2 de benzer şekilde göçmenlerin kendi dillerinde eğitim almalarının daha sağlıklı olacağını düşünmektedir. Türkçe eğitimin vatandaşlık konusunda bir etkisi olabileceğini düşünen K2, gazetecilik mesleğinin kamusal hizmet yönünü hatırlatarak entegrasyonun sağlıklı gerçekleşmediğini belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre eğitim kendi dillerinde de olabilmelidir.

K10, göçmenlerin eğitiminin bir gereklilik olduğunu ifade etmekle birlikte ülke kaynaklarına yüklenen baskıya dikkat çekmektedir. Buna göre ülke kaynakları sınırlı olup vatandaşların eğitime ve sağlığa erişiminde bile zorluklar yaşanabilmektedir. Ancak ona göre Afganistan'dan gelen genç erkeklerin varlığı ulusal güvenlik için tehdit oluşturabilecek bir riske sahiptir. K10'a göre bir kısmı silah eğitimi almış bu gruplar zaman

zaman küresel güçler tarafından kullanılabilir. Dolayısıyla bu grupların eğitimi ve entegrasyonu bir zorunluluğa dönüşmektedir:

...Türk vatandaşları yeni T.C. kimliğiyle parmak izine kadar kayıtlıdır. Yani yapacağınız bir şey yok ama göçmenleri ve diğer insanların büyük bir bölümü kayıt altında değil. Bunları kayıt altına almak gerekiyor. Ondan sonra topluma entegre etmek gerekiyor. Eğitim noktasında o şekilde eğitebilirsiniz. Burada kalmasına müsaade ediyorsunuz, yani yapacağınız bir şey yok mecbur eğiteceksiniz. Eğitimsiz daha kötü olacaktır. Onun için insanlar işlediği her suçla buradaki vatandaşın bu devletin başına bela olacaklardır. Onları mecbur eğiteceksiniz. K10

K5, Türkiye'nin entegrasyon konusunda başarısız olduğunu düşünmektedir. Ona göre göçmenler belirli mahallelerde yoğunlaşmış ve gettolaşma yaşanmaktadır. Her ne kadar mahallelerde belirli bir kota olsa da limit aşılmış ve göçmenlerin sayısı artmıştır. K5, Arapça konuşanların sınıflarda artmasının yerli çocukların eğitiminde bir gerilemeye neden olduğunu söylemektedir. Ona göre 30 kişilik bir sınıfta 10 yabancı öğrencinin olması yerli öğrencilerin müfredattan geri kalmasına neden olmaktadır. Çünkü eğitim sürecinin bir parçası göçmenlerin dil eğitimine ayrılmaktadır. Bu durum ise K5'e göre yerli öğrencilerin başarısını bir şekilde olumsuz etkilemektedir.

Göçmenlerin Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Gazetecilerin büyük çoğunluğu göçmenlerin ekonomi üzerindeki etkileri konusunda benzer fikirlere sahiptir. Bu düşünceler; "göçmenler ucuz iş gücü olarak çalıştırılıyor, göçmenler kayıt dışı çalıştırılıyor, göçmenler tarım ve sanayi sektöründe kimsenin yapmak istemediği işleri yapıyor" temaları olarak şekillenmektedir. Kimsenin yapmak istemediği işin yapılması tartışmalı bir konudur. Gazeteciler, ağır işlerin göçmenler tarafından yapıldığını ve bunun bazı sektörler için hayati öneme sahip olduğunu söylemektedir. Öte yandan göçmenlerin bu işleri yapması yine de yerlilerin işsiz kaldığı algısına yol açabilmektedir. K1, K2 ve K7 hayvancılık sektöründe Afgan çobanların tercih edildiğini söylemektedir. Türkiye'de bu meslekte istihdamın zor gerçekleştiğini belirten gazeteciler, Afgan çobanların bu ağır mesleği yaparak üretimde oluşabilecek bir boşluğu doldurduğunu söylemektedir.

Malatya yerinde göçmenlerin, en çok istihdam edildiği sektörlerden biri tarımdır. Örneğin K3'e göre bahçelerden kayısının toplanmasında Suriyeliler de çalıştırılmaktadır:

...Göçmenlerin ekonomiye katkısı, şehirde işçi bulunamıyor. Gelen göçmenler çalıştırılıyor. Bak Malatya hem sanayi hem tarım kenti. Kayısıda çalışanlar Suriyeliler ve Doğu'dan gelenler. Bu konuda diyelim, baya şey kattılar. O konu inkâr edilmez...K3

Gazeteciler, göçmenlerin ucuz iş gücü olarak zor koşullarda çalıştırıldığını söylemektedir. K3, K4, K7 ve K8, Türkiye'de çalıştırılan göçmenlerin genellikle sigortasız çalıştırıldığını söylemektedir. Ucuz iş gücü olarak istihdam edilen bu grup, gazetecilere göre kayıt dışı bir ekonominin doğmasına neden olmaktadır. İşveren açısından daha cazip olan bu grup, gazetecilerin bir kısmına göre yerli çalışanların istihdamını olumsuz etkilemektedir:

...Göçmen yarasından kaynaklı. Sigorta girişi olmadan çalışanlar var. Bu da Türkiye'deki o yerlerde çalışacak olan işçilerin bir tık geriye düşmesine sebep oluyor. Bunun SGK, devletin, maliyenin, göçmen bürolarının denetimlerini yaparak özellikle fabrikalarda denetim yaparak bunun önüne geçmeleri gerektiğini düşünüyorum. Bunun dışında bir şey yok. Denk geldiğimiz ya da bizim duyduğumuz farklı bir şey yok. Ucuz iş gücünün işsizliğe sebep olmasının şeyi şu, sigorta yatırmayınca fabrika diyor ki, işletme diyor ki, işveren, ben bir sigorta kâdayım diyor... K4

K10, göçmenlere eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımların maliyetine dikkat çekerken K8, Malatya'ya gelen düşük gelirli sığınmacıların daha sonra esnaf olarak lokanta, kahve ve kuaför gibi işletmeler açarak vergi ödediklerini söylemektedir. K6 da benzer şekilde göçmenlerin kendi iş yerlerini açarak alışveriş üzerinden il ekonomisine katkı sağladıklarını düşünmektedir. K7 ise sığınmacıların bir şekilde üretime dâhil olduklarını ancak kayıt dışı

ekonominin bir faydasının olmadığını belirtmektedir. K5, Türkiye’deki sığınmacıların bir gün Türkiye’den gitme umuduyla döviz biriktirdiğini söylemektedir. Günün birinde gitme hayaliyle biriktirilen bu dövizler ise K5’e göre Türkiye’nin döviz probleminde bir etkiye sahiptir. K2, bir ekonomide para sirkülasyonunun önemli olduğunu söylemektedir. Ancak ona göre sığınmacılar, uluslararası kuruluşlardan aldıkları yardımlar nedeniyle sınırlı bir sirkülasyona dâhil olmaktadır.

Medyanın Göçmenlere Yaklaşımı

Gazeteciler, çoğunlukla medyanın göçmenlere yaklaşımının olumlu olduğunu ifade etmektedir. Evrensel gazetecilik değerlerine atıfta bulunan gazeteciler, meslekleri gereği ırk ayrımı yapmadan sığınmacılara yaklaştıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte, gazetecilerin medya ve göçmen konusundaki görüşleri; evrensel gazetecilik değerleri, ideolojik farklılaşmanın göçmenlere yaklaşımı belirlediği ve yerel medyanın göçmenlerin sorunlarını gündeme getirmeye çalıştığı şeklinde belirginleşmektedir.

K2, vatandaşların sığınmacılarla ilgili şikâyetlerinin medyadaki yansımalarından kaynaklı olarak basının göçmenlere karşı olduğuna ilişkin bir algının oluştuğunu düşünmektedir. Ancak ona göre kamu görevi üstlenen gazetecilik mesleği, mültecilerin ekonomi ve sosyal yapı üzerindeki olası zararlarına rağmen onları “insan” olarak görmeyi zorunlu kılmaktadır:

...Ben onlara bakış açım insandır. Ne diline bakarım ne dinine bakarım. Ne yaşayışına bakarım. Onun bir insan olduğunu düşünürüm. Yani buradaki hiçbir insanı sınıflandırmam. O mültecinin kendi arzusu isteğiyle mi buraya geldiğini düşünüyorsun? Hayır, arzu ve isteğiyle gelmedi. Neticede bir iç savaş, iç karışıklık. Bu yüzden göç etmek zorunda kaldılar. Hiç kimse bir düzenini bırakamaz... K2

K6 da medyanın göçmenlere insan odaklı yaklaştığını söylemektedir. Göçmenlerin sorunlarını ve ihtiyaçlarını duyurduklarını belirten K6, medyanın göçmenleri misafir olarak gördüğünü ifade etmektedir. K3 ise medyanın göçmen konusunda en başarılı kurumların başında geldiğini söylemektedir. Ona göre medya göçmenlerin yaşadıkları sorunlar görünür olmasını sağlamaktadır:

En iyi yaklaşan dünyada göçmenlere en iyi yaklaşan medyadır. Suriye’den gelmiştir. Onun derdiyle ilgilenir. Sorunu varsa gündeme getirir işte. Suriyeli aile ev arıyor, ev bulamadı, ev bekliyor, işte geçinemiyor diye gündeme taşır. Gerçekten de medya bu konuda zirvededir. Medyadan arkadaşlarım da hakkı ile üzerlerine düşen görevleri yerine getirmiştir... K3

Medyada göçmenlerin haber değeri taşıyan olaylar aracılığıyla yer bulduğunu ifade eden K4, gazeteci olarak göçmenlere ideolojik yaklaşmadığını ancak medyada göçmen sorununa ideolojik yaklaşmanın bir algıya yol açabileceğini söylemektedir:

...Medyanın ilgisini çeken olaylar var. Haber değeri taşıyan olaylar, fiili duruma göre hareket ediyor medya. Tabi medya kuruluşunun fikirleri, dünya görüşleri, düşünceleri de bunu etkiliyor. İdeolojik olarak bakan da var bakmayan da var. Mesela biz ideolojik olarak bakmayız. Allah yaratmış, herkes insan. İnsana insan olduğu için bakıyoruz. Dengeyi devletin kurması lazım. Bu çok önemli bir konu. Haberi takip edenler medya temsilcisinin ideolojisine göre göçmen haberlerini okuyorlar. Benim bir süzgecim var, diğer medya temsilcisinin farklı bir süzgeci var. Ona bakarak hareket ediyorlar. Bu da illaki algı oluşturuyor. Oluşturmuyor değil... K4

Gazeteci kimliği çerçevesinde sığınmacıları mağdur olarak gördüğünü söyleyen K9, medya kuruluşlarının siyasi düşüncelerinin sığınmacılara iyi veya kötü yaklaşmakta belirleyici olduğunu belirtmektedir. Göçmenlere karşı oluşabilecek algının şekillenmesinde politikanın belirleyici olduğunu söyleyen K5, medyanın başlangıçta sığınmacılara din kardeşliği üzerinden yaklaştığını belirtmektedir. K5’e göre devlet, göçmenlere yönelik nefret söyleminin oluşmaması için toplumsal olay ve çatışmalarda failin göçmen olduğu durumlarda bunun belirtilmesini istememektedir. K5’e göre din kardeşliği söylemi ve devletin nefret söylemini

engelleme konusundaki politikası, göçmenlerin oluşturduğu risklerin doğru bir şekilde medyada ele alınmasına engel olmaktadır. K7 de medyanın göçmenlere yönelik bakış açısının politikanın etkisinde kaldığını söylemektedir. K7, zorunluluktan Türkiye'ye sığınanlara olumlu baktığını ancak keyfi gelenlere ve suça karışanlara gazeteci olarak karşı durduğunu belirtmektedir. Sığınmacıların daha fazla çocuk yapmalarının nüfusu değiştirebilecek bir potansiyele sahip olduğunu söyleyen K7, suça bulaşmış olanların sınır dışı edilmesi gerektiğini düşünmektedir. K8 medyanın olumlu yaklaştığını ifade etmekle birlikte göçmen ve sığınmacıların hızlı nüfus artışına dikkat çekmektedir. Bu noktada gazetecilerin mesleki değerleri esas almakla birlikte nüfus konusunda tedirgin olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak K10, medya olarak göçmen sorununa sağduyulu yaklaştıklarını belirtmekte ancak göçmen sorununun ekonomi üzerinde büyük bir baskıya dönüştüğünü söylemektedir.

Gazetecilerin Göçmenler ve Suç İlişkisi Üzerine Düşünceleri

Gazetecilerin büyük bir kısmı göç ile suç oranlarının artması arasında bir ilişki görmemektedir. Sadece K1 ve K3 göç ile beraber suç oranlarında bir artış olduğunu düşünmektedir. K1, sığınmacıların kamplardan şehir merkezine geçmesiyle birlikte suç oranlarında bir artış olduğunu söylemektedir. Bir bütün olarak ele alındığında gazetecilerin bu konudaki düşünceleri; suç oranı artmıştır, küçük olaylar dışında suç oranlarında bir artış olmamıştır, suçu oluşturan koşulların varlığı, denetim ve suç işleyenlerin sınır edilmesi şeklindedir.

K2, Malatya'ya gelen sığınmacıların çok fazla suç işlemediğini ve bunun nedeninin gelen insan profiliyle veya şehirdeki konjonktür ile açıklanabileceğini söylemektedir. K2, suçu oluşturan koşullara dikkat çekerek "açlık" gibi zor durumlarda insanların suça yönelebileceğini düşünmektedir. Ayrıca K2'ye göre genç sığınmacılar 10 yıl sonra suç oranlarının artmasına neden olabilecek bir potansiyel barındırmaktadır. K4, gazetecilerin göçmenlere insan gözüyle baktığını ancak herkesin göçmenlere insan olarak bakmadığını düşünmektedir. Ona göre Suriyeliler arasında suça meyilli insanların varlığı olasıdır. Ancak psikolojik ve sosyolojik değerlendirmeler ve gözetimle birlikte suç oranı kontrol altına alınabilir. K5 de her göçmenin potansiyel suçlu olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte K5'e göre Afganların kültüründe kadınların arka planda kalmasından kaynaklı olarak Afganlar, Türkiye'de kadınları video çekimleriyle taciz etme suçuna karışmışlardır. K5 de K2'ya yakın bir noktadan suçu meydana getiren koşullara dikkat çekmektedir:

...Onu bir diğer tarafı var, ekonomik boyut. Göçmen rahat bir şekilde iş bulamaz. Eğer işini ehli değilse. İş bulamazsa eğer bunu devlet destekli bir iş bulamazsa ya da biraz anlayamazsa hâliyle bu sefer kolay paraya yönelir. Çünkü kolay para ona tatlı gelir kayıt dışı olduğu için. Takip edilemeyen bir kişi olduğu için yapacağı suçun cezası da olmayacağı için bir nevi kendince yani tabii kanunlar çerçevesinde geri gönderme merkezleri bunları geri gönderiyor ama hani kendi düşüncesi bu... K5

K10 da göçmenlerin fazla suç işlemediğini düşünmekte ve kayıt dışı durumların yarattığı zorluğun suça sebebiyet verebileceğini düşünmektedir. K10, suç haberlerinde "Suriyeli" gibi tanımlamalardan kaçındıklarını çünkü herkesin suç işleyebileceğini belirtmektedir. Göçmenlerin daha fazla suç işlediğine ilişkin algının abartıldığını düşünen K9, medyanın suç oranlarını daha fazla veya daha az gösterebilme durumunun olduğunu söylemektedir. Son olarak K7 ise suça dâhil olanların sınır dışı edilmesinin daha doğru olduğunu düşünmektedir.

Gazetecilerin Küreselleşme ve Göç İlişkisi Hakkındaki Düşünceleri

Gazetecilerin küreselleşme ve göç ilişkisi hakkındaki düşünceleri "küresel eşitsizlik ve adaletsizlik" üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gazeteciler, Türkiye'nin yaşadığı göç sorununda yalnız bırakıldığını düşünmektedir. Ayrıca gazetecilerin düşüncelerinin "Avrupa'nın sadece

kalifiyeli göçmen aldığı, Türkiye'nin kalifiyesiz göçmenlere maruz kaldığı, göç sorununda küresel bir politikanın olmadığı, küreselleşmenin sağladığı imkânlar insanların uzak mesafelere gitmesini sağlıyor, göçmenler ucuz iş göçüne dönüşüyor ve küresel güçlerin göçlere neden olduğu" şeklinde belirginleştiğini söylemek mümkündür.

Macaristan'da kucağında çocuğu olan babaya çelme takan gazeteciyi hatırlatan K9, Avrupa'nın göçmen sorununu para ile Türkiye'de çözmeye çalıştığını belirtmektedir. Avrupa'da bazı ülkelerin hiç göçmen almadığını söyleyen K9, Türkiye'nin merhamete sahip olduğunu düşünmektedir. K3 ise göç konusunda dünyanın sınıfta kaldığını ve göçe daha çok Türkiye'nin maruz kaldığını söylemektedir. K2 de benzer şekilde Avrupa ülkelerinin sadece nitelikli mültecileri aldığını söyleyerek geri kalan göçmenlerin Türkiye'de kaldığını belirtmektedir:

...Şimdi Avrupa'ya baktığımızda Avrupa işte en az dikkat edin yani Yunanistan değil mi insanları ölüme terk ettiler. İçeri almadılar tel örgüler çektiler. Avrupa'nın geneline baktığımızda özellikle nitelikli olanları aldılar. Hatta bazen Almanya çok fazla olmadı bir ay önce işte şu kadar doktor şu kadar işçi şu kadar şurada çalışacak 15 bin insan alacağım dedi ve göçmenler içince bunu seçti. İşe yarayabilecek suça karışmamış ondan sonra güçlü kuvvetli sağlıklı insanları alıyor. Ama Türkiye'nin en büyük dezavantajı bu oldu...K2

K1, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından küresel ısınmanın çözümsüzlüğüne dikkat çekmektedir. İklim kaynaklı göçlere yönelik herhangi bir küresel politikanın olmadığını vurgulayan K1, ülkelerin kendi politikalarıyla bunu çözmeye çalıştığını belirtmektedir:

...Özellikle savaşları konuşuyoruz ama çok yakında iklim krizi olacak. Çok daha ciddi bir krizden bahsediyorum. Bu milyonlarca insanı direk etkileyecek. İklim göçleri başlayacak artık. Küresel olarak buna bir çare var mı? Adım var mı? İşte toplantılar yapılıyor. Ama ortaya konulan bir şey yok. Su, yani bir profesörü dinledim. Şöyle demişti: "Bir gün belediye anons yapacak. Diyecek ki su bitti." Biz artık buna doğru gidiyoruz. Dolayısıyla artık iklim göçlerine doğru gidiyoruz. Bu çok daha büyük tehlike olarak karşımıza çıkıyor. Daha çok göçmenin olacağı anlamına geliyor. Dolayısıyla onunla ilgili net bir politika da yok açıkçası. Yani ülkeler kendi koymuş oldukları kurallar çerçevesinde bunu yürütmeye çalışıyorlar. K1

K4, küresel sermayeyi yönetenlerin çıkarları doğrultusunda dünyanın farklı bölgelerinde karışıklık çıkararak göçlere neden olduğunu belirtmektedir:

Küresel sermayeyi yönetenler gelişmemiş toplumlarda kargaşa çıkarırlar. Toplumların buradaki karmaşası, silah satışı ve benzeri, buldukları bölgenin yer altı zenginlikleri ile alakalı küresel sermaye yönetenlere fayda sağlayacak konuları ve onla alakalı meta oluşturacak şeyleri yapmak için gelişmemiş toplumların yaşadıkları yerlerde ciddi savaşlar, iç savaşlar, saldırılar yapacak gruplara destekler sağlarlar ki o insanlar terk edip gitsin. O bölgelere de bir menfaat olsun diye...K4

K10 da küresel güçlerin Anadolu ve yakın coğrafya üzerindeki hedeflerinin göçlere neden olduğunu söylemektedir. Ona göre göç politikaları, toplumsal olaylarla gerçekleşmeyen hedeflerin bir sonucu olarak devreye sokulmuştur:

...Tabi bu küresel güçler zaten öyle bir coğrafyada yaşıyoruz ki Anadolu dünyanın en güzel coğrafyalarından bir tanesi. O nedenle de sürekli küresel güçlerin burayı yıllar önce kaybetmişlerdir. Bir üzüntüleri var. Onun da etkisiyle birtakım oyunlarla devam ediyorlar. Toplumsal olaylar meydana gelmişler, insanlar öldürüldü, göçler yaşandı onunla birlikte. Bundan bir sonuç alamayınca şimdi göç politikalarını bence devreye soktular...K10

K5, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte insanların ortak bir kültüre sahip olmasına değinmektedir. Ona göre çeviri programlarıyla birlikte insanların ortak dili rahat konuşabilmesi gidilen ülkede iletişimi kolaylaştırabilmektedir. En önemlisi ise küreselleşme arttıkça insanlar daha uzak mesafelere gitmeyi düşünmektedir:

...Küreselleşme göç ilişkisi diye bakıldığında, hani şu an anladığım şeyi söyleyeyim size. Artık bir İngilizce konuşabilen kişi sayısı daha önce azdı şimdi çok. Medyanın yayımlanması yani sosyal medyanın ya da işte internet medyasının internetin yaygınlaşması. Belli bir ana kitleyi ana kültürü ortadan kaldırdılar artık ortak kültürü sahibiz. Sosyal medya sahibiz. Tüm dünyanın hepsi artık ortak bir sosyal medya kültürünün sahip.

Herkes artık ortak bir dile sahip olabiliyor. Rahat bir şekilde ülkeye gittiği zaman o ülkede yaşayabiliyor ya da işte bir şekilde yaşamını devam ettirebiliyor. Telefon sayesinde işte bilgisayar sayesinde, internet sayesinde. İşte yapay zekâ sayesinde translate mesela hızlı bir şekilde çözebiliyor. Küreselleşme arttıkça yani. Bir şekilde diğeri bir yerde savaş olduğu zaman ya da doğal afet olduğu zaman doğal afet olduğu zaman o yerdeki insanlar her zaman yakın çevresine kaçardı. Ama artık yakın çevreye düşünmüyor. Daha çok. Küreselleşme arttıkça insanlar daha uzak yerlere gitmeyi planlıyor... K5

K7 de benzer bir noktadan küreselleşmenin göçü kolaylaştırdığını düşünmektedir. K7 beyin göçü, düşük ücretler ve gelişmiş ülkelerdeki daha iyi yaşam şartlarının küreselleşme ile birlikte göçü belirleyen etkenlere dönüştüğünü belirtmektedir:

...İnsanlar ister istemez küreselleşme ile birlikte daha iyisini arıyor. Bizler de burada ülkemiz bazında düşünelim çoğu insan beyin göçü yapmak istiyor. Sebebi yani düşük maaş şartları, küreselleşmiş daha iyi ülkelerde, daha iyi şartlar var. Ben bu şekilde düşünüyorum. Hani küreselleşme gelişmiş toplumlarda daha iyi olduğu için insanlar göçe yöneliyor bu sadece savaş, doğal afetler değil beyinsel anlamda da olarak da yani teknolojik anlamda da kendilerini dahi geliştirmesi için ister istemez göçten etkileniyor ve göç edebiliyor...K7

K8, küresel ölçekte mültecilerin ucuz iş gücüne dönüştüğünü belirtmektedir. Göçmenlerin yolculuğunun büyük bir ticarete dönüştüğünü söyleyen K8, Avrupa'nın düşen iş gücünü göçmenler üzerinden tamamlamayı istediğini belirtmektedir:

... Akdeniz'de her gün gemilerinin battığını görüyoruz. Yani bir de müthiş ticaret de var bu işte. Dünyanın bana göre en büyük ticareti göçmen ticaretine dönüştü ama birçok Avrupa'da iş gücü düştüğü için fırsat işi bulamadıkları için onlar da istiyorlar gibi geliyor bana. Ucuz işçilik, ucuz insan gücü... K8

Sonuç ve Tartışma

Küreselleşme, birçok açıdan göç olgusunu etkileyen bir fenomene dönüşmektedir. Ulusların sınırlarını zorlayan akıntılardan birine dönüşen göç, devletlerin tek başlarına üstesinden gelmekte zorlandığı bir alana dönüşmektedir. Ekonomik çıkarların yarattığı bölgesel savaşların tetiklediği göçlerin yanı sıra daha iyi bir yaşam arayışının teknolojinin sağladığı avantajlarla birleşmesi, göç olgusunu birçok ülkenin kamusal alanında tartışılmasına yol açmaktadır. Küreselleşme, göçün meydana gelmesinde önemli bir noktada dururken göçün sonuçlarıyla daha çok devletler ve yerel topluluklar baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu çalışma, Malatya şehrinde yerel gazetecilerin göç hakkındaki düşüncelerini belirtmeyi amaçlamıştır. Küreselleşme bağlamında gazetecilerin göçe nasıl yaklaştığını saptamayı hedefleyen çalışma, göçün kent üzerindeki ekonomik ve sosyokültürel etkileri hakkında gazetecilerin ne düşündüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Aynı zamanda çalışma, gazetecilerin entegrasyon ve medyanın göçmenlere bakış açısı hakkında neler düşündüklerini analiz etmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre gazeteciler, küresel bir dünyada göç olgusunun adil bir şekilde yönetilmediğini düşünmektedir. Bu düşünceye göre gelişmiş batı ülkeleri, göçün yönetiminden kaçmakta ve sorunu Türkiye'ye havale etmektedir. Bu anlamda gazetecilere göre Türkiye bu konuda tek başına mücadele etmektedir. Ayrıca bir gazeteci, daha geniş bir düzlemde küresel ısınmanın göç üzerindeki olası etkilerini hatırlatarak bu konuda küresel bir politikanın olmadığını belirtmektedir. Bazı gazeteciler ise iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin dünyayı daha küresel hâle getirdiğini ve daha iyi yaşam arayışının bu nedenle hızlandığını düşünmektedir. Küreselleşme başlığında ön plana çıkan bir diğer önemli tema, göç edenlerin ucuz iş gücü oluşturmalarıdır. Buna göre göçmenler istihdam açısından daha cazip görülebilmektedir. Bununla birlikte, gazetecilerin bir kısmı küresel güç merkezlerini, göçü tetikleyen bir unsur olarak görmektedir. Buna göre küresel çıkarlar yeri geldiğinde insanların yaşadığı yerleri terk etmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, Bauman'ın küreselleşme analizlerini gazetecilerin düşüncelerinde okumak mümkündür. Bauman, (2012, s. 25) küreselleşmenin kutuplaştırıcı etkisine dikkat çekmekte ve küreselleşmenin yeri geldiğinde toplulukların üzerinde bulunduğu toprakların kaymasına neden olduğunu ifade etmektedir.

Göçün yerel üzerindeki etkileri karmaşıktır. Gazetecilerin düşünceleri özetlendiğinde tarım ve sanayi sektöründe göçmenler, ağır işlerde istihdam edilmektedir. Bu noktada bazı dönemlerde kurtarıcı bir role bürünen bu iş gücü, diğer taraftan kayıt dışı bir ekonomiye yol açmaktadır. Bu açıdan gazetecilerin bir kısmı, yerlilerin istihdamında göçmenlerin olumsuz bir etkiye olduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte çalışmayan göçmenler, ülke ekonomisine yük oluşturabilmektedir. Bu açıdan gazetecilerin bir kısmı bu konunun üzerinde daha fazla denetimin olması gerektiğini düşünmektedir.

Gazeteciler, medyanın göçmenlere yaklaşımında politikanın ve ideolojik referansların belirleyici olduğunu düşünmektedir. Gazetecilerin büyük çoğunluğu göçmenlere yaklaşımlarında evrensel gazetecilik değerlerini benimsediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, gazeteciler, göçmenlerin sorunlarının kamusal alanda yer almasına önem vermektedir. Ancak bazı gazeteciler, kültürel ve demografik dokunun bozulabileceği endişesiyle suç işleyen göçmenlerin sınır dışı edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Öte yandan gazetecilerin bir kısmı göç ile suç arasında bir bağ görürken bir kısmı bir bağın olmadığını düşünmektedir. Son olarak gazetecilerin kültür ve göç ilişkisi üzerindeki düşünceleri farklılaşmaktadır. Gazetecilerin bir kısmı kültürel etkileşimin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kültürel alışveriş yaşanmaktadır. Öte yandan göçmenlerin farklı bir kültüre sahip olması ve gettolaşma gibi etkenler bazı gazetecilere göre kültürel etkileşimin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Gazetecilerin düşüncelerinde en çok belirginleşen tema, nitelikli göçmenlerin Avrupa'ya gitmiş olmasıdır. Bu bağlamda kalan göçmenlerin gelecekte toplumsal bir soruna dönüşmemesi için toplumsal uyum konusu önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akıncı, B., Nergiz, A., Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 67-68.
- Akman Dömbekci, H., Erişen, M.A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 141-160.
- Aksoy Z (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Aktaş, M. T. (2014). Göç olgusu ekonomik kalkınmada itici güç olabilir mi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 37-48.
- Akyavuz E. K., Gezeroğlu, E. ve Toma, Ş. G. (2020), Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan sorunlarla ilgili okul yöneticilerinin görüşleri. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Arslan, T., Taş, B. (2022). Türkiye’de uluslararası göç-suç ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 17.
- Ata, F., Tamer, M. (2018). Yeni medyada yer alan göç haberleri üzerine bir analiz. *Journal Of International Social Research*, 11(61), 726-733.
- Ateşgöz, K. (2022). Türkiye medyasında mültecilerin temsili “Mültecilerin medyadaki temsili üzerine bir derleme çalışması”. (Akdal, T. Ed). *Medya ve Öteki*. (s. 121-137). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aydeniz, S., Sarıkaya, B. (2021). Göçmen çocukların eğitiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 385-404.
- Aygül, H. H. (2018). Mülteci emeğinin Türkiye işgücü piyasalarındaki görünümü ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 68-82.
- Bakkaloğlu, A. (2021). Uluslararası göç yönetim ve entegrasyonu, Türkiye örnekleme. *The Journal of International Scientific Researches*, 6(2), 204-217.

- Bal, H., Aygöl, H. H., Oğuz, Z. N., Uysal, M. T. (2012). Göçle gelenlerin toplumsal sorunları (Isparta örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(27), 191-210.
- Balcıoğlu, İ. (2007). *Sosyal ve psikolojik açıdan göç*. İstanbul: Elit Kültür Yayınları,
- Baldık, Y. (2018). *Ana dili Türkçe olmayan göçmen toplulukların eğitim sistemine katılımında Türkçe öğretiminin önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baş, K. (2009). Küreselleşme ve gelir dağılımı eşitsizliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 49-70.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik düşünmek*. (2. Baskı), (Yılmaz, A. Çev.) Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bauman, Z. (2000). *Küreselleşme. Toplumsal sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.). (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2022). *İskarta hayatlar: Modernite ve safraları* (O. Yener, Çev.). (2.Baskı). İstanbul: Tellekt.
- Bolğün, C., Uçan, G. (2020). Birlikte yaşamak mümkün mü?: Okur yorumlarında “Suriyeli sığınmacı” söyleminin inşası. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 250-269.
- Boztepe, V. (2017). Televizyon haberlerinde Suriyeli mültecilerin temsili. *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, 4(1), 91-122.
- Canbey-Özgüler, V. (2018) Migration and integration policies. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1 (1), 1-14.
- Castles, S., Miller, J. M. (1998). *International population movements in the modern world*. (2. Baskı). London: Macmillan Press LTD.
- Čiarnienė, R., Kumpikaitė, V. (2008). The impact of globalization on migration processes. *Socialiniai Tyrimai*, (3), 42-48.
- Colic-Peisker, V. (2017). *Globalization and migration*. Farazmand, A. (Ed.). *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*. içinde (s. 1-7). Switzerland: Springer International Publishing.
- Czaika, M., De Haas, H. (2014). The globalization of migration: Has the world become more migratory?. *International Migration Review*, 48(2), 283-323.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(24), 139.
- Çakırer Özservet, Y. (2015). *Göçmen çocukların şehre uyumu ve eğitim politikası*. Yakup, B. (Ed.). *Uluslararası göç ve mülteci uyumu sorununda kamu yönetiminin rolü* (s. 93-111). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi-Umuttepe Yayınları.
- Demir, E., Yıldırım, M. N. O. (2023). Ukraynalı mülteci ve sığınmacıların Türk medyasında görünümü ve temsili. *İçtimaiyat*, 106-123.
- Dikkaya, M., Dinçer, S. (2023). Türkiye iş gücü piyasasında Suriyeli sığınmacılar. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 187-198.
- Doğan, C. (2021). Göç ve yeniden toplumsallaşma. Xvi. International Balkan And Near Eastern Congress Series On Economics, Business And Management Kongresinde Yayınlanmış Bildiri. İstanbul.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyolojik kavramlar ve sorunlar*. (12. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Doğanay, Ü., Keneş, H. Ç. (2016). Yazılı basında Suriyeli ‘mülteciler’: Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye dergisi*, 40(1), 143-184.

- Dolu, O. (2012). "Bireyin toplumla olan ilişkilerinin bir ürünü olarak suç: sosyal etkileşim teorileri". Dolu, O. (Ed.). *Kriminoloji* (s. 60-79). Eskişehir: AÖF.
- Duman, B. (2011). Çok kültürlülükten ricat mi?, *Sosyoloji Dergisi*, (23), 241-257.
- Ekici, S., Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 17.
- Ekşi, A. (2009). *Mülteci ve göçmenlerde psikopatoloji*. 11. Anadolu Psikiyatri Günleri Tam Metni Kitabı.
- Erder, S. (2006). *Refah toplumunda getto*, (1.baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ereş, F. (2015). Türkiye’de göçmen eğitimi sorunsalı ve göçmen eğitiminde farklılığın yönetimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 017-030.
- Ergur, A. (2018). *Kültür sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Ertan, K. A., Ertan, B. (2017). Türkiye’nin göç politikası. *Contemporary Research In Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- Fraenkel, J., Wallen, N., Hyun, H. (2018). *How to design and evaluate research in education* (11. Baskı). New York: McGraw-Hill.
- Gencer, T. E. (2017). Göç ve eğitim ilişkisi üzerine bir değerlendirme: Suriyeli çocukların eğitim gereksinimi ve okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler. *Journal off International Social Research*, 10(54). 839-851.
- Gezik, Z. (2022). Suriyeli göçmenlerin anaakım medyada temsili. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 135-153.
- Giddens, A., Philip W, S. (2020). *Sosyolojide temel kavramlar*. (4. Baskı), (A. Esgin Çev.). Ankara: Phonix Yayınevi.
- Göker, G., Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mültecilerin Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2015 (41), 229-256.
- Göksoy, S. (2020). Milli Eğitim Bakanlığının mülteci öğrencilere yönelik eğitim politikaları ile ilgili eğitimci görüşleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (81), 449-466.
- Görgün, M. (2017). Küreselleşme sürecinde göçmen ilişkileri ağının önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1317-1327.
- Güçlüten, Ç., Cereci, S. (2021). Uluslararası göç temelinde göçmen ve suç ilişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 22.
- Güllüpınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Gün, Z. (2006). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38). 27-41.
- Güngör, T. A., Pehlivan, O. (2021). Kapsayıcı eğitimin Türk eğitim sistemindeki yeri ve önemi. *Studies in Educational Research and Development*, 5(1), 48-71.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. (3. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hüseyin, Bal., Aygül, H. H., Oğuz, Z. N., Uysal, M. T. (2012). Göçle gelenlerin toplumsal sorunları (Isparta Örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(27), 191-210.
- İnce, C. (2019). Göç kuramları ve Suriye göçü üzerine bir değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2579-2615.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa’da yaşayan Suriyeli sığınmacıların kentle uyum sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 995.

- Karataş, K., Ayyıldız, A. (2021). Bugünün Türkiye'sinde göç gerçeği: küresel hareketliliğin neresindeyiz?. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 473-500.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. (Tırnakçı, B. Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, B., Başçı, A. G. E. (2014). Türkiye'ye yönelik mülteci ve sığınmacı hareketleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 275-299.
- Keser, A. (2004). Çalışma-birey ilişkisi ve çalışmanın bireyin yaşamında yeri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 6(2).
- Kızmaz, Z. (2018a). Göç ve suç arasında bir ilişki var mı?: bütüncül bir bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 562-599.
- Kızmaz, Z. (2018b). Suriyeli sığınmacılar: Güvenlik kaygıları ve suç. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 397.
- Koç, M., Görücü, İ., Akbiyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.
- Köşk, U. C., Özbek, Ç. (2017). Küreselleşme ve uluslararası göç ilişkisinde değişen göçmen algısı. *Researcher*, 5(1), 247-265.
- Kurt H. (2018). Göçmenlerin medyadaki temsillerine ilişkin bir değerlendirme. *Toplum ve Hekim*, 33(4), 277-283.
- MEB. (2022). 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Verileri https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf (Erişim tarihi: 02.05.2024).
- Mülteciler Derneği (2023). <https://Multeciler.Org.Tr/Turkiyedeki-Suriyeli-Sayisi/>. (Erişim Tarihi: 03.11.2023)
- Özgüler, V. C. (2018). Göç ve uyum politikaları. *Gıy Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1(1), 8.
- Özütürk, Ş. (2019). *Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecinde STK'ların göç yönetimindeki rolü: Denizli ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pandır, M., Efe, İ., Paksoy, A. F. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsili üzerine bir içerik analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 1-26.
- Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (2009). *Göç terimleri sözlüğü: Uluslararası göç hukuku*. (Çiçekli, B. Çev.). *İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü (Iom)*, Issn, 2074-6709. https://Publications.Iom.Int/System/Files/Pdf/İml31_Turkish_2ndedition.Pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2023).
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, (5), 43.
- Sarılar, N. B. E. (2018). Türk basınında, ana akım medyada mülteci/sığınmacı temsili. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 139-157.
- Sözer, A. (2019). Göç, toplumsal uyum ve aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 418.
- Şahankaya Adar, A. (2018). Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü? *Çalışma ve toplum*, 1(56), 13-36.
- Şahin, H. (2020). Göç olgusu, mülteci çocukların eğitimi ve Suriyeli mülteci çocukların Türk eğitim sistemine entegrasyonu süreci. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(1), 377-394.
- Şeker, B. D. (2015). Göç ve uyum süreci: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. (Der: B. D. Şeker, İ. Sirkeci ve M. M. Yüceşahin). *Göç ve Uyum*. Londra: 13 Transnational Press London.

- Tamer, M. (2020). Göç, göçün nedenleri ve uluslararası göç üzerine kavramsal bir analiz. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 7(60), 2808-2818.
- Taşçı, F. (2009). Bir sosyal politika sorunu olarak göç. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 10, 177-204.
- Taşkesen, M. Ö. (2017). Küreselleşme sürecinde Türkiye'de iç göç ve çalışma hayatı. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 20-35.
- Taştan, C., Çelik, Z. (2017). Türkiye'de Suriyeli çocukların eğitimi: Güçlükler ve öneriler. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi. https://www.researchgate.net/publication/320288420_Turkiye'de_Suriyelilerin_Egitimi_Guclukler_ve_Oneriler (Erişim tarihi: 24.04.2024).
- Taştan, C., Kavuncu, A. Ç., Akbulut, A. M., İrdem, İ., Osmanoğlu, E., Özkaya, Ö., Küçükler Yıldız, A. (2016). Uluslararası kitlesel göçler ve Türkiye'deki Suriyeliler. *Uluslararası Göç ve Güvenlik Konferansı Sonuç Raporu*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları. https://www.academia.edu/42963550/Uluslararası%C4%B1_Kitlesel_G%C3%B6%C3%A7ler_ve_T%C3%BCrkiyedeki_Suriyeliler.
- Tekin, H. H. (2021). Uluslararası literatürde göç ve suç ilişkisi. *SDE Akademi Dergisi*, 1(2), 12-40.
- Tekindal, M., Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-182.
- Topcu, N. (2019). Küreselleşme, uluslararası göç ve Avrupa Birliği göç politikaları. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (3), 50-65.
- Topçu, E., Büyükbeşe, T. (2020). Göç bağlamında toplumsal uyum göstergeleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 23-34.
- Turan M., Fansa M. (2021). Göçmen çocukların Türkçe öğreniminde yaşadıkları problemler. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 11-26.
- Tümtaş, M. S., Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1348.
- UİK, Uluslararası İşgücü Kanunu (2016). Resmî Gazete. 29800, 13/8/2016. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6735.pdf>. (Erişim tarihi: 04.01.2023).
- UNICEF (2018). UNICEF Turkey 2018 humanitarian situation report.
- UNICEF, (2019). Geçici koruma altındaki çocukların eğitim istatistik raporu.
- UNHCR, (2024). Türkiye'deki mülteciler ve sığınmacılar. <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar> (Erişim tarihi: 04.01.2023).
- Uslu, F., Demir, E. (2022). Nitel bir veri toplama tekniği: Derinlemesine görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 289-299.
- Uzun, A. (2015). Günümüzün sosyal ve ekonomik sorunu olan Suriyelilerin mülteci ve ekonomi hukuku bakımından değerlendirilmesi. *Ankara barosu dergisi*, (1), 105-120.
- Ün, M. B., Paydak, U. A. (2017). Küreselleşen dünyada düzensiz göç ve Türkiye: Adana ili yabancılar misafirhanesi çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 187-204.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve kentleşme sürecinde göçün suç olgusu üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E., Cemal, İ. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 107-126.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Gaziantep Yerel Medyasında Çalışan Gazetecilerin Prekaryalaşma Deneyimleri

Precarization Experiences of Journalists Working in Gaziantep Local Media

Revşan ŞEN^{a*}

^a Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Medya ve İletişim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0189-1031

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Şubat 2024

Kabul tarihi: 28 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Yerel medya,
Gazetecilik,
Prekarya,
Esnek çalışma,
Yeni medya.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 8, 2024

Accepted: April 28, 2024

Keywords:

Local media,
Journalism,
Precaria,
Flexible work,
New media.

ÖZ

Çalışma koşullarında yaşanan güvencesizliğin derinleşmesi prekarya kavramına dönük çalışmaların artmasına neden olmuştur. Neoliberal politikaların etkisiyle risk faktörü dışında birçok olgunun geçicilik ve belirsizlik içermesi, çalışanların başta çalışma koşulları olmak üzere tüm yaşam alanlarını derin biçimde etkilemektedir. Meslek, yaş, cinsiyet ve coğrafya ayırt etmeksizin birçok alanda çalışanları etkileyen bu görece yeni koşullar, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de medya çalışanlarını da güvencesizliğe tabi kılmaktadır. Bu araştırma, önemli bir toplumsal kurum olarak yerel demokrasileri güçlendirme potansiyeline sahip olan yerel medyada çalışan gazetecilerin çalışma koşullarını prekarya tartışmaları bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemine başvurulmuş çalışmada, toplamda on yerel gazeteci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda, gazetecilerin her an işten çıkarılma endişesi yaşadıkları, kadın gazetecilerin evlenmek ve çocuk doğurmak gibi kararları bu belirsizlik süreci içerisinde ertelemek zorunda kaldıkları görülmüştür. Herkesin birbirini tanıdığı bir yerel medya ortamında dayanışma ağları geliştiremeyecek ölçüde az sayıda oldukları belirtilen yerel gazetecilerin birbirleri ile girdikleri rekabet de güvencesizliğin daha yoğun biçimde deneyimlenmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte istihdam güvencesinden yoksun olan gazetecilerin bu rekabet ve belirsizlik ortamında işlerinden atılmamak için işverenlerin talep ettiği her işi üstlenmek zorunda hissettikleri tespit edilmiştir. Yoğun biçimde hissettikleri bu güvencesizlik biçimlerine bakıldığında yerel gazetecilerin az sayıda yerel medya kuruluşu arasında yapmak zorunda hissettikleri seçim nedeniyle de güvencesiz çalışma koşullarının yeniden üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The deepening of precarity in working conditions has led to an increase in studies on the concept of precariat. With the impact of neoliberal policies, the transience and uncertainty of many phenomena other than the risk factor deeply affects all areas of life, especially the working conditions of employees. These relatively new conditions, which affect workers in many fields regardless of profession, age, gender and geography, subject media workers to precariousness in Turkey as in the world. This study aims to analyse the working conditions of journalists working in local media, which has the potential to strengthen local democracies as an important social institution, in the context of the precarity debates. In this qualitative study, semi-structured interviews were conducted with a total of ten local journalists. As a result of the interviews, it was observed that journalists were worried about being dismissed at any time and that female journalists had to postpone decisions such as marriage and childbirth within this uncertainty. In a local media environment where everyone knows each other, the competition between local journalists, who are too few in number to develop solidarity networks, leads to a more intense experience of precariousness. In addition, it has been determined that journalists, who lack employment security, feel obliged to undertake every job demanded by employers in order not to be dismissed from their jobs in this environment of competition and uncertainty. Considering these forms of precariousness that they feel intensely, it has been concluded that precarious working conditions are reproduced due to the choice that local journalists feel obliged to make between a small number of local media organisations.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: revsansen@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

This research is mainly concerned with the fact that local media workers experience precarity in a profound way due to the dynamics operating at the local level. The precariat, which is aware that its job and earnings are under constant threat, is based on the lack of seven types of security according to Standing. Labour market security, which includes full employment conditions with opportunities to earn sufficient income; employment security, which includes the prevention of arbitrary dismissals; and occupational security, which aims to ensure the health and safety of workers and prevent irregular working hours and occupational accidents, The security of reproduction of skills, which ensures the reproduction of skills and the use of acquired skills in business life, income inequality, which aims to prevent income inequality, and finally the security of representation, which aims to guarantee the possibilities of employees to form solidarity networks, are the seven types of security that Standing states and explains precariatization through the lack of these. Numerous important studies on the precariatization processes of national media workers make it necessary to examine how local media dynamics affect the precariatization process. Based on this necessity, the research focuses on the precariatization processes of journalists working in the local media in Gaziantep.

In this research, on the ways in which journalists working in Gaziantep local media experience the process of precariatization, a semi-structured interview technique was used as a qualitative data collection technique. In the process of thematising the findings of the research, which was carried out under the guidance of a pre-prepared questionnaire, Standing's seven types of assurance forms were taken as a reference.

Studies showing that in regions where local media actively focus on citizens' agendas, citizens are more knowledgeable about their personal rights and more determined to protect these rights reveal that this area is an important force that triggers the development of human rights and freedoms (Ulusoy Nalcıoğlu, 2007; Girgin, 2009). The ability to cover events within the borders of narrow-scale geographies, to warn citizens about what is happening there, and to provide information about the effects of larger-scale events in the local area puts local media in an important position. However, some studies show that the way local media functions in Turkey prevents it from fulfilling this role (Vural, 2001; Güven, 2007; Güllü, et al. 2009). According to studies showing that there are important reasons for the local media's failure to fulfill this function, one of the main factors in this process is the local media bosses who prioritise their own interests over the interests of the local region and who prioritise their own interests when these interests conflict. The fact that local media bosses, who pursue a similar interest calculation in competition processes with other institutions, use the journalism process as an intermediary in such conflicts, and the fact that the relevant local media organisation is established in order to serve the capital owners in the local region or evolves into this functioning in the process prevents the local media from fulfilling its duties in local democracies. Another important part of local media is the local media employees working in it. The fact that they can obtain a press card despite not taking an active role in any local media outlet, and the fact that a small number of employees are expected to fulfill many tasks despite significant workloads are important factors in this regard (Yılmaz, 2019; Yücebaş et al. 2019). The fact that some local media employees cannot obtain press cards is exacerbated by different difficulties in their working conditions. These conditions of local media employees, where low incomes are added to working practices with insufficient technical equipment, also affect the quality of research news and limit the diversity of news in local media channels (Ulusoy Nalcıoğlu, 2007, p. 198).

As these studies show, there is an important relationship between the role of local media in the process of establishing human rights and freedoms and the conditions of local media workers. Based on this relationship, the study aimed to reveal the forms of precarity experienced by journalists working in Gaziantep local media.

The findings reveal that the participants working in Gaziantep local media, which has a long-established history, predominantly experience precarity in all its forms. Journalists who are afraid of being dismissed from their jobs feel obliged to constantly acquire new qualifications. However, in a field where communication technology and practices are rapidly developing and changing, the employees think that the qualifications they have acquired are generally insufficient, and with this concern, they spend their free time trying to acquire new qualifications. Women journalists worry about being unemployed while making decisions they consider important, such as getting married and having children, and generally think that their working life is too busy to make these decisions. In addition, participants working in local media organisations, where there are fewer media outlets and therefore it is more difficult to find a job compared to national media, stated that they are not in solidarity with other colleagues. Local media workers, where a small number of journalists see each other as competitors, are not able to raise their voices at a level that will enable them to voice their problems because they cannot establish a solidarity network, and they feel obliged to constantly acquire new qualifications in order to 'win' over their 'competitors'. The process of acquiring these qualifications costs employees both their rest time and they have to make financial expenditures for some training.

Giriş

“Bu loş sığınaklar yaşam topallarının buluşma yerleridir.”

(Baudelaire, 2001, s. 49)

1970’li yıllarda dünyada yaşanan neoliberal dönüşümün sonucunda yaygınlaşan esnek çalışma biçimleri, yeni bir sömürü düzeni olarak tanımlanmaktadır (Bourdieu, 1998; Bauman, 2005). Güvencesiz çalışmanın esnek çalışma olarak tanımlandığına dikkat çeken bu araştırmalar (Standing, 2014; Uzunoğlu, 2017; Oğuz, 2011), esnekliğin genellikle patronların çalışanlar karşısındaki konumunu güçlendirdiğini ve güvencesizliği derinleştirdiğini savunmaktadır. Bu alanda çalışan önemli isimlerden Guy Standing, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (2014) adlı kitabında, bir adım daha ileri giderek güvencesiz çalışma koşullarının “küreselleşmenin çocuğu” olarak tanımladığı “prekarya” (*precariat*) isimli yeni bir toplumsal sınıf yarattığını ifade etmektedir.

Standing’in vurgusuyla prekarya, meslek, yaş, cinsiyet veya etnisite sınırlarının tamamını aşan küresel bir güvencesizliğin önemli yansımalarından birini oluşturmaktadır. Tüm meslek gruplarının içinden çok sayıda çalışanın oluşturduğu prekarya, günümüzün önemli alanlarından biri hâline gelen medya çalışanlarını da içine almaktadır. Zihinsel emeğin yükselişe geçtiği ve “enformasyon toplumu”, “ağ toplumu” (Castells, 2005, s. 25), “bilgi endüstrisi” (Machlup, 1962) gibi kavramlarla adlandırılan günümüz toplumlarında, toplumsal konumu itibarıyla medya ve gazetecilerin çalışma koşullarının ortaya koyulması önemlidir.

Dijital dönüşümün de etkisiyle günümüzün merkezî araçlarından birisi hâline gelen medya ve enformasyon mobil teknolojiler yoluyla her an erişilebilir bir duruma gelmiştir. Küresel ve ulusal alanda olduğu gibi yerel demokrasilerin oluşturulma ve güçlendirilme sürecindeki önemli kurumlardan biri olan yerel medyanın yerel toplumların yararına hareket edebilmesi için yerel gazetecilerin özgürlüğü ve çalışma koşulları büyük önem taşımaktadır.

Gelişmiş ülkelerde medyanın küreselleşme ve yerelleşme olarak iki önemli eğiliminin olduğunu belirten Girgin’e (2009, s. 236) göre yerel medya, belirli bir bölgede yaşayan insanların o bölgeye ilişkin bilgi edinebilmeleri ve sorunlarını bölgenin gündemine getirebilmeleri açısından önemli bir kaynaktır. Yerel medyanın güçlü olduğu bölgelerde yaşayan yurttaşların kişisel haklarına güçlü biçimde sahip çıktıklarını belirten Ulusoy Nalcıoğlu’na (2007, s. 198) göre, toplumun sosyal konulara yönelik değerlendirmelerini etkileyen ve bu noktada önemli imkânlar sunan bu alanlar insan hakları ve özgürlüklerin gelişebilmesinin önünü açmaktadır. Fonksiyonel ve içinde yetiştiği yerel bölgenin yurttaşlarına karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden yerel medya kuruluşlarının, yerel yönetimlerin en önemli denetleyicilerinden biri olacağını belirten Vural’a göre “*kentin kimliği yerel medyanın da kimliğini ve işlevselliğini etkileyebilmektedir*” (2001, s. 117).

Küreselleşmenin sunduğu tüm olanaklara karşın tektipleştirici yönlerinin risklerine değinen Güven, yerel hareketlerin zaman ve mekân duygusunun alt üst oluşuna karşı girişilen önemli bir imkân olabileceğini belirtmektedir. Çoğulculuğun korunması açısından önemli bir potansiyele sahip olan yerelleşme, yerel medyanın sunacağı desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ancak yerel medya bu işlevi gerçekleştirebilmek için birtakım sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır (Güven, 2007, s. 332). Yılmaz’a göre (2019), Türkiye’de yerel medyanın bu önemi doğrultusunda kullanılmamasının da kritik nedenleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, kurumsal çıkarları olan medya kuruluşlarının kendi çıkarları için ters düştüğü farklı kurumlar aleyhine propaganda yapması, yerel coğrafyadaki sermaye sahiplerine hizmet etmek amacıyla kurulması ve işletilmesi, yerel medya kuruluşlarındaki yoğunluk ve fiilen gazetecilik yapmasa da basın kartı almaya hak kazanabilmek amacıyla kuruluşun bünyesi altında gösterilmesidir.

Bu önemli unsurların yerel medya kuruluşlarının yaşadığı sorunlardan bazıları olduğunu belirten Yılmaz, yerel medyanın bu nedenlerden dolayı o bölgede yaşayan yurttaşların güvenini kaybettiğini belirtmektedir. Medyanın hem toplumsallaşma deneyiminin hem de toplumsallığın yeniden üretiminin bir aracı olduğunu ifade eden Yücebaş, Köksalan, Gökgez, Yücebaş, Güven, Şahin, Aydın, Madak, Göksu, Akbaş, (2019), Türkiye’de yerel medyanın sınırlı etkilere sahip olmasının nedenlerinin; yerel medya kuruluşlarına sağlanan maddi desteğin yetersizliği, yerel medyanın faaliyet gösterdiği bölgenin gazete okuma oranındaki düşüklüğü, gazetelere duyulan güvensizlik, ülkenin medya politikaları ve yerel medya çalışanlarının mesleki haklarından yoksun olmaları veya mesleki becerilerinin yetersiz olması gibi hususları içeren; ekonomik, kültürel, toplumsal, tarihsel, siyasi ve çalışma ilişkilerinden kaynaklı olduğunu belirtmektedir.

Türkiye’deki yerel medya ve çalışanlarının sorunları üzerine bir çalışmada Ulusoy Nalcıoğlu (2007, s. 198), İstanbul basınıyla yerel gazetelerin birbiriyle yarışabilecek durumdayken zamanla yerel gazetelerin İstanbul basınına gerisinde kaldığını belirtmektedir. Yerel basın kuruluşlarındaki teknik donanımın büyük oranda yetersiz olması ile birlikte bu kuruluşlarda çalışan gazeteciler geçimlerini sağlamaya yetmeyecek ücretlerle çalışmak zorunda kalmaktadır. Kurumlardaki gazeteci yetersizliği de birçok gazeteciyi birden fazla sayıda görevi yerine getirmek zorunda bırakılmakta ve bu yetersizlikler gazetenin niteliğine yansımaktadır. İş yükünü sırtlanmaya çalışan az sayıda gazetecinin, düşük ücretler nedeniyle farklı işlerde çalışmak zorunda kalması, haber içerikleriyle detaylı bir şekilde ilgilenilememesi ile inceleme araştırma haberleri ile köşe yazılarının sayı ve niteliğinde ve haber çeşitliliğinde düşüşlere yol açmaktadır.

Bu çalışma, yerel medyanın demokratik potansiyelinin öneminden ve bu potansiyelin çalışanların emek süreçleriyle olan yakın ilişkisinden hareketle, Gaziantep yerel medyasında çalışan gazetecilerin güvencesizliği ne ölçüde deneyimlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareketle, kentteki yerel medya kuruluşlarında çalışan toplam on gazeteci ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Güvencesizliğin Yeni Yüzü: Prekarya Tartışmaları ve Medya

Gazetecilik mesleği 1980’lerde büyük dönüşümlerden geçmiştir. Bu dönüşümün doğru bir şekilde açıklanabilmesi için öncelikle meslekle doğrudan ilişkisi olan kitle iletişim araçlarının 1980’li yıllarda yaşadığı küresel dönüşümün bilinmesi gerekmektedir. Küreselleşme kavramı genellikle kültürel ve ekonomik kanalların ulaşım ve iletişim yoluyla küresel çapta genişlemesi ve hızlanmasına işaret etmektedir (Peksevgen, 2016, s. 588). Keynesyen iktisadın müdahaleci devlet politikalarının artık uygulanabilir olmadığı gerekçesiyle ortadan kaldırıldığı 1970’li yıllarla birlikte özel sektörün hâkim olduğu bir ekonomik düzeye geçilmiştir. Bunun sonucunda 1980’lerde devletin büyük oranda geri çekildiği piyasa ekonomisinde özel sektörün ağırlığı oluşmuştur (Oktayer ve Susam, 2010, s. 146).

Bu süreçle birlikte medya teknolojileri, artan çok uluslu pazar ve firmalarının iletişim ihtiyaçlarının karşılanması için önemli bir mecra hâline gelmiştir. Bu yönüyle küresel firmaların ilgisini çeken iletişim ve medya teknolojileri, bu firmaların medya ve iletişim teknolojileri alanına girmesine neden olmuş ve bu gelişmeler her iki alanda da önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Küresel holdinglerin medya teknolojileri ile kurduğu yakın ilişkinin ardından medya, giderek daha az sayıda şirketin kontrolü altına girmiştir (Dowd, 2013, s. 243). Bu sürecin gazetecilik mesleğine birçok etkisinin olmasıyla birlikte, özellikle halkla ilişkiler alanıyla arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden olduğunu belirten Herman ve Chomsky (2012, s. 21) bu gelişmelerin medyanın tekelleşmesine yol açtığını ve bunun kamusal yayıncılığı çökerttiğini ifade etmektedir.

Kitle iletişim araçlarının önem kazanması ve tekelleşmesi süreciyle birlikte emekçilerin çalışma koşullarında değişimler yaşanmış ve bu değişimler önemli tartışmaların konusu hâline gelmiştir. Artık göz önünde olan geleceği belirsizleştirilmiş, güvencesiz ve parçalı yapısıyla beyaz yakalılar olarak tanımlanan işçiler, yeni emek biçimlerinin büyük oranda esneklediği çalışma düzeninin önemli bir kesimi hâline gelmiş ve bu da güvencesiz istihdam biçimlerine yönelik tartışmaların yaygınlaşmasına neden olmuştur (Vatansever, 2013, s. 5). Medya çalışanlarının emeklerinin görünür olmaması ve yeni sömürü biçimlerine maruz kalması da kitle iletişim araçlarını emek tartışmaları bağlamında merkezi bir noktaya taşımaktadır. Bu bağlamda ön plana çıkan dijital emek kavramı, dijital medyanın ortaya çıkarılması, üretilmesi, yayılması, kullanılması gibi tüm aşamalarında ihtiyaç duyulan karşılığı ödenmiş veya ödenmemiş emek biçimlerinin tamamını kapsamaktadır. Dijital medyanın yaygınlığı ise bu ortamla ilişkili emek ve güvencesiz çalışma biçimlerini önemli tartışma konuları olarak belirlemektedir (Fuchs, 2015, s. 422- 423).

İlk kez Fransa’da işsizliğin ve düzensiz çalışmanın ortak noktalarını vurgulamak ve bunun üstesinden gelmenin mücadelesini verenlere bu ortaklığı hatırlatmak amacıyla kullanılan prekarya kavramı daha sonra yeni bağlamlarda tartışılmıştır (Günerigök ve Oğur, 2018, s. 140). İş koşullarında yaşanan güvencesizliğin tüm sektörlerle yayılmış olduğunu vurgulayan Bourdieu (1998, s. 82), geçici, yarı zamanlı ve gündelik işlerin sanayiden eğitim kurumlarına, gazetecilikten medyaya tüm alanların, güvencesizliğin etkisi altında olduğunu belirtmekte ve okulların çok sayıda mezun vermesi gibi etkenlerin neden olduğu yedek işçi ordularının artışıyla keskinleşen güvencesizlik tehdidinin herkesin zihninde yer ettiğini vurgulamaktadır.

Prekaryayı, *“toplumun çeperinde güvencesiz bir varoluş yaşayan insanlar”* olarak tanımlayan ve bu insanların belirli bir topluluk olmanın ötesinde toplumun önemli bir parçası hâline geldiğini belirten Chomsky’ye (2012) göre, 1970’li yıllarla başlayan ekonomik değişikliklerle yoğunlaşan servet, paralelinde siyasi gücün de yoğunlaşmasına neden olmuş ve bu durum kolay ve hızlı bir şekilde yeni süreçlerin, yasalarının yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Nüfusun yüzde onluk bir kesiminde büyük bir servetin yoğunlaşmasına neden olan bu süreç, nüfusun geri kalan çoğunluğunun yaşam koşullarında önceki dönemlere göre ciddi gerilemelere yol açmıştır. *“Sağlıklı ekonomi”* adı altında geliştirilen bu yeni yöntemle planlanan, işçilerin güvencesizleştirilmesi ve nihayetinde kanaatkâr çalışanlar hâle getirilmesidir.

Sosyal politikalarda büyük gerilemelerin yaşandığı bu dönemde, sendika gibi dayanışma ağları büyük oranda sönmüş ve yeniden yapılanan emek piyasası içerisinde işçilerin yaşam şartları köklü biçimlerde dönüştürülmüştür (Fanelli ve Shields, 2016, akt. Uzunoğlu, 2017, s. 23). Bu köklü dönüşümler için *“esnek kapitalizm”* sözüne yer veren Sennett (2016, s. 22), *“uzun vade”* kavramına olan düşmanlıktan ve her şeyin kısa vadeli yaşama ve düşünme dayatmasının etkisine kapıldığını belirtmektedir. Emeğin günümüzde geldiği konumu güvencesizlik tartışmaları üzerinden yürüten Bauman, esnekleşmeyi yurttaşların zaman ufuklarının değişmesi bağlamında tartışmaktadır. Önceki dönemlerde zamana ilişkin kavrayış uzun vadelere dayansa da 1970’li yılların ardından, *“bu durum artık değişmiştir ve bu değişimin malzemesi ‘uzun vadeli’ zihniyetin yerini almak üzere ortaya çıkan ‘kısa vadeli’ yeni zihniyettir”* (Bauman, 2005, s. 35). Her şeyin kısa vadeli ufuklara hapsediği bu süreçte emeğe de böyle bakıldığını belirten Bauman’a göre, günümüzün en önemli sloganlarından biri olan esneklik, emek piyasasında kısa vadeli sözleşmeler veya sözleşmesiz ve güvencesiz çalışma biçimlerini yaygınlaştırmıştır. *“Şarta bağlı istihdam”* olarak da tanımlanan prekaryalaşma sosyal yardım ve haklardan sınırlı biçimde yararlanabilen, belirsiz ve düşük gelir karşılığında çalışmak biçiminde açıklanmaktadır. Geçici olmamak, haftada 40 saat çalışmak ve sosyal haklara sahip olmak üzerinden tanımlanan standart istihdam ilişkilerinden yoksunluk olarak değerlendirilen prekaryalaşma (Muntaner, 2018) yarı zamanlı, sözleşmeye dayalı ve geçici

çalışmanın, standart istihdamın yerini alması olarak tanımlanmaktadır (Vosko, 2010, akt. Cohen, 2015).

Günümüz toplumlarının tüm alanlarına yayılan risklerin neden olduğu güven yoksunluğundan söz eden Beck (2014, s. 47- 48), risk ve güvenlik yoksunluğu bölüşümünün eşit biçimde dağılmadığını vurgulamaktadır. Beck, tepede biriken servetin aksine riskin dipte yoğunlaştığına dikkat çekerek, yoksullukla yoğun risk altında olmanın ve güvenlikten yoksun olmanın ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir:

(...) sınıflı toplum ile risk toplumu arasında çok geniş örtüşme alanları vardır. Risk bölüşümünün tarihi, tıpkı servet gibi risklerin de sınıfsal modellere sadık kaldığını gösterir, ama bu sefer tersten: servet tepede birikir, risklerse dipte. O bakımdan riskler sınıflı toplumu ortadan kaldırmaz, aksine güçlendirir. Yoksulluk, güvenlikten yoksun olmayı ve sakınılması elzem olan risk bolluğunu kendisine çeker. Buna karşılık (gelir, güç ya da eğitim bakımından) zenginler, risk karşısında güvenlik ve risk muafiyetini satın alabilirler. Risklerin sınıfa özgü bölüşümüne dair bu “kanun” ve bununla bağlantılı olarak risklerin yoksul ve zayıfların tarafında yoğunlaşması nedeniyle sınıf karşıtlıklarının keskinleşmesi uzun zamandır sürüyordu ve riskler bazı başlıca boyutları bakımından günümüzde de hala varlığını koruyor.

Tüm bu eşitsizliklerin küresel ve çok yönlü biçimde gerçekleştiğini belirten Fuchs (2015, s. 169)’a göre, karşılığı hiç ödenmeyen veya az ödenen işlerde çalışmak zorunda bırakılan kadın, göçmen işçi, yasadışı güvencesiz işçiler, ev işçileri, gelişen ülkelerdeki işçi sınıfı ve prekarya işçileri zorlu çalışma şartlarına mecbur bırakılmaktadır. Ödemenin yetersiz olduğu, geçici, güvencesiz işçiliği tanımlayan prekarya tipi çalışma koşulları, sosyal güvenceden, sendika ve sağlık olanaklarından yoksunluğu içermektedir. Bu kırılğan yapısı ile prekarya tipi çalışma günümüzün yaygın çalışma biçimi hâline gelmiştir.

Emek piyasasındaki güvencesizleşme üzerine çalışan önemli isimlerden Standing (2014, s. 19-29), “precarious” ile proletarya yani “proletariat” isimlerinin birleşmesinden meydana gelen prekaryanın esnek piyasa modelinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Standing’e göre prekaryalaşma işin ve çalışma durumunda gelirlerin güvence altında olmadığı, işçinin kazancının ve işinin devamlılığının kırılğanlaştığı bir duruma işaret etmektedir. Buna göre, prekaryanın ayırt edici özelliği, işinin ve kazancının daima tehdit altında olmasıdır. Standing, güvencelerden yoksun olarak tanımladığı prekaryanın doğru biçimde anlaşılabilmesi için, emeğe dair güvenceleri yedi başlık altında sıralamakta ve prekaryalaşmayı bu güvencelerden yoksun olmakla açıklamaktadır. Bu başlıklar; emek piyasası güvenliği, istihdam güvenliği, iş güvenliği, çalışma güvenliği, vasıfların yeniden üretiminin güvenliği, gelir güvenliği ve temsil güvenliğinden oluşmaktadır.

Enformasyon, internet yayıncılığı, medya, finans, bilişim alanlarında çalışan sayısının artması, prekaryanın küresel nitelik kazanmasının önünü açmıştır (Çakır, 2018, s. 75). Kesintisiz, anlık ve küresel düzeydeki iletişimlere olanaklı kılan neredeyse tüm ağ tabanlı teknolojiler, gündelik hayat, sürekli bağlantıda olma hâli ile iş hayatı arasında iç içe geçen yeni bir iş-yaşam tarzı ortaya çıkarmıştır. Özellikle medya çalışanlarını merkezi bir noktaya taşıyan bu gelişmeler, ağ tabanlı yeni medyanın gündelik yaşamın merkezine oturmasının bir parçasıdır. Bu merkezi konumu nedeniyle yeni medyanın risk bölüşümü noktasında da önemli bir paya sahip olduğunu ve bu riskten medya çalışanlarının da payını aldığını belirten Deuze (2006)’e göre, modern dönemde birbiri ile iç içe geçen iş ve yaşam alanları, riski de tüm bu alanlara yayılan bir olgu hâline gelmiştir.

Bir fikir işçisi olan gazetecilerin medya sektörlerinde yaşanan yapısal değişimlerin ardından güvencesizleştirilmesi, onların prekarya tartışmaları bağlamında incelenmesini gerekli kılmaktadır. Gazeteciler, bir kurumda çalışabilmelerinin yanı sıra gelişen yeni iletişim teknolojileriyle birlikte bağımsız çalışabilme olanağını da yakalayabilen, bazen alanda bulunurken bazen plazada çalışan ve genellikle tekelleşmiş medya sektörünün sömürsüne açık

hâle gelen bir kesimi oluşturmaktadır (Özkan, 2018, s. 58). Medyanın önemli bir haber kaynağı olarak toplumsal konumu, bu işleyişi etkileyen bir unsur olarak gazetecilerin çalışma düzenlerinin analiz edilmesini gerektirecek önemdedir. Medya çalışanlarının koşullarını etkileyen önemli bir faktör olarak küresel dönüşümlerin Türkiye’deki medya sektörü açısından da önemli sonuçları olmuştur.

Gürbilek’in (2010) temel özelliklerini baskı, yasak ve devlet şiddeti ile kurumsuz, kısırtıcı ve içerici iki iktidar biçiminin etkisi altındaki yıllar olarak tarif ettiği 1980’lerde Türkiye basını sanayi, finans gibi farklı sektörlerle iş birliği içine giren bir iktidar alanına dönmüştür (Toktaş, 2010). 24 Ocak Kararlarının 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte uygulamaya konulmasının ardından ülke küresel pazara açılarak bir görüşe göre dünyaya kapılarını aralamış ve çağa ayak uydurmuş, bir diğer görüşe göre ise gelişime dayalı ulusal hedeflerini yabancı sermaye uğruna tek taraflı biçimde gözden çıkarmıştır. Tüm bu görüşlerin uzlaştığı nokta ise bu kararların önemli ekonomik, siyasal ve toplumsal sonuçlarının olduğudur (Öztürk, Nas, İçöz, 2008, s. 16). Grevlerin önlenmesi, devletin ekonomik yatırım ve müdahale sürecindeki rolünün azaltılması ve çalışan ücretlerinin düşük tutulması gibi taleplerle ön plana çıkan kararların uygulamaya konulduğu bu dönemde basına yönelik baskı ve yasaklamalar keskinleşmiş, birçok gazete belirli aralık ve sürelerle kapatılmıştır (Durna ve İnal, 2020, s. 133).

Medya, gerçekleştirilen politik müdahalelerin ve ekonominin tekelleri girişimlerin önünü açacak biçimde düzenlenmesinin sonucunda, zengin iş adamlarının dâhil olduğu bir alana dönmüş ve 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde büyük oranda sermaye gruplarının hareket alanı hâline gelmiştir (Gezgin, 2006, s. 167). Basın ilişkilerinin içerisine siyasal ve ekonomik çıkarların bu denli dâhil olması ve piyasanın neden olduğu güç ve kâr arzusu, gazetecilikten gelmeyen sermaye sahiplerinin sektöre egemen olmasına neden olmuş bu gelişmeler birbirleriyle dayanışma duyguları olmayan ve toplumsal sorumluluktan uzak bir gazetecilik tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönüşümler, medya çalışanlarıyla medya patronları arasındaki ilişkileri etkilemiş, gazetecilerin örgütlü güçlerinin kırılması amacıyla başlayan sendikasılaşma hareketinin yarattığı sonuçlar gazeteciliğin temel dayanaklarının aşındırılmasına yol açmıştır. Bu durum medya kuruluşlarının kâr getirisinden ibaret olan bir iş alanı olarak görülmesine neden olarak gazetecilerin iş güvencelerini medya patronlarının tutumlarına bağımlı kılmıştır (Özkan, 2018, s. 58, akt. Yılmaz, 2009). Derinleşen güvencesizlik koşullarından diğer meslek gruplarının yanı sıra gazetecilerin de önemli ölçüde etkilendiğini belirten Bourdieu (1998, s. 84) artan işsizlik nedeniyle bulunan işlerin “her şeye rağmen” arzu edilir hâle geldiğini ve bunun da işverenlerin işçileri sömürmelerine neden olduğunu belirtmektedir. Aynı koşulların neden olduğu bir diğer sonuç ise, işçiler arasında artan rekabetin dayanışma ağlarını temelinden sarsmasıdır. Birbirinden farklı tahakküm yapılarının etkilerini deneyimlemekle birlikte süreklileşen işsizlik tehlikesi altındaki gazeteciler, haberleri medya patronlarının talep ettikleri biçimde ele almak zorunda bırakılmakta ve bu ortamın neden olduğu bir sansür mekanizmasıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Değişen teknoloji de gazetecilerin güvencesizleşmesine neden olan faktörlerden biridir. Dijitalleşmenin gazeteciliğe etkileri üzerine detaylı bir çalışma yapan Uzunoğlu (2018) güvencesizliği ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, dijitalleşmeyle birlikte artan güvencesizlik durmadan yayılmakta; ücretsiz çalışan gazetecilerin sayısı da artmaktadır. Aynı zamanda gazetecilerin önemli bir kısmı sigortasız çalıştırılmakta, ürettikleri içeriklere ödenen telifler geciktirilmekte ve işten çıkarılma tehdidi nedeniyle sessiz kalmak zorunda bırakılmaktadır.

Medya çalışanlarının çoğunluğunun 5953 Basın İş Kanunu dışındaki sözleşmelerle mesleklerini sürdürmek zorunda kaldıklarını belirten Keten'e (akt. Özkan, 2019, s. 131) göre, birçoğu basın kartlarının olmaması nedeniyle stajyerlik süreçlerinde uzamalara maruz kalmaktadır. Popüler olan muhabir ve gazeteciler karşısında da bir güvencesizliğe itilen medya çalışanları meslek içerisinde yükselbilme imkânlarını kaybetmektedir. Basındaki çalışma saatleri ve koşullarının düzensiz olması ve çalışanların önemli bir kısmının Basın İş Kanunu'na göre istihdam edilmemesi, ayrıca mesleğin neden olduğu iş kazaları ve bu kazalara karşı alınan önlemlerin yetersizliği de gazetecilerin karşı karşıya kaldıkları güvencesizlik biçimleri arasındadır.

Kâr dürtüsüyle hareket eden medya kuruluşları, günümüzde az sayıda gazeteci çalıştırarak onlardan çok fazla iş yapmalarını beklemektedir. Bu nedenle gazetecilerden çok sayıda beceriye sahip olmaları, güncel gelişmeleri takip etmeleri ve bunları uygulamaları beklenmektedir (Bulut, 2019, s. 195). Önemli bir toplumsal alan olarak medyanın dönüşümleri önemli haber kaynakları olan gazetecilerin çalışma koşullarında büyük sorunlar meydana getirmiştir.

Gaziantep'te Yerel Basının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Gaziantep, 1950'lilerden başlayarak 1970'li yıllara kadar devam eden köylü göçü, 1990'lı yıllarda başlayarak 2000'lerin ortalarına kadar devam eden Kürt göçü (Akdemir ve Öngel, 2017) ve 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı ile birlikte yaşanan Suriyeli göçü sonucunda (Lale, 2022) günümüz nüfusu TÜİK nüfus sayımı sonuçlarına göre, iki milyon yüz yüz altmış dört bin yüz otuz dört olan (TÜİK, 2023) büyük şehirlerden biridir.

Kentte ilk basımevi 1831'de kurulmuş olsa da Amerikalı misyonerlerin kurduğu bu basımevinde 1843 yılına kadar Türkçe İncil basılmış, ilk gazete 1872'de basılmıştır. Adı "Ayıntap" olan bu ilk gazete o dönem kent nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Ermenilerin de Türkçe konuşmaları nedeniyle Ermenice harflerle Türkçe basılmıştır. Haftalık basılan bu gazeteyi kentin ikinci gazetesi olan "Avedaper" takip etmektedir. 1896'da kapanan bu gazete 1090 yılında "Harzetvan" kardeşler tarafından ikinci defa çıkarılmış ve Antep harbine kadar basımına devam edilmiştir. Kentin üçüncü gazetesi Amerikalılar tarafından basılan "Kolej"dir. Bu gazete, yine Ermenice harflerle basılan Türkçe gazetedir (Barlas, 1972, s. 11-21).

Ermenice harflerle Türkçe yayınlanan bu ilk üç gazetenin sonrasında Hüseyin Cemil Göğüş tarafından çıkarılan Meclayı Muarif'i bu gazetelerden ayıran en önemli özelliği Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çıkarılan ilk Türk gazetesi olmasıdır. 1903 yılında çıkarılan gazete toplamda 8 sayı olarak basılmıştır. Bu tarihten sonrasında da kentte Türkler tarafından farklı gazeteler basılmaya devam etmiştir. Aynı yıllarda Celal Kadri Barlas ve İshak Rafet Işırtman tarafından İmam Baba, Sait Sabit Erel tarafından Palyaço, Celal Kadri Barlas tarafından Türk Tepe ve Amerikan Koleji mensupları tarafından "Rehnuma" gazeteleri basılmıştır (Barlas, 1972, akt. Uçar, 2020, s. 61).

Ardından tarihe Antep Harbi olarak geçen ve Gaziantep ve bazı çevre illerde yaşanan işgallerin kentteki kültür sanat faaliyetlerinin gelişimini yavaşlattığı görülmektedir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk kuvvetlerinin elinde kalan Antep antlaşmanın 7. (Avcı, 2020, s. 426) maddesine dayanılarak, 17 Aralık 1918 tarihinde İngiliz işgaline uğramıştır. Kent bir yıl sonra İngiliz ve Fransız yetkililerin aralarındaki bir anlaşma sonucu Fransızların işgaline bırakılmış, Fransızlar ve Antep'iler arasında başlayan çatışmaların sonucunda sosyo-ekonomik açıdan gerilemiştir (Aydın, 2015, s. 223- 224). Kent içerisinde çatışma merkezleri oluşturulmuş ve kentin işgalden kurtulması için çok sayıda insan bu çatışmalara katılmıştır. Bu savunma sürecinde (6 Şubat 1921) kente Gazi ünvanı verilmiştir. 11 Mart 1921 tarihinde dönemin Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey

ile Fransa Başbakanı Briyan (Briand) arasında Antep, Kilis ve çevresinin Türklere bırakılacağını kararlaştıran anlaşmanın ardından Fransız askerleri Gaziantep'ten çıkmaya başlamıştır (Pamuk, 2019, s. 16-81). Bu tarihe kadar kentin kuşatma altına alınması açlık tehlikesini beraberinde getirmiş ve yaşanan bu sorunlar Gaziantep yerel basınına durma noktasına getirmiştir.

Barlas'ın (1972, s. 25) kitabında yer verilen yerel gazetelerin tarihleri göz önüne alındığında Antep Harbi döneminde basımı devam edebilen yerel bir gazeteye rastlanmamaktadır. Kayıtlara göre yalnızca İngiliz işgali sırasında (1918) yayınlanmaya başlayan Antep Haberleri gazetesi harp sırasında zaman zaman çıkarılabilmiş olsa da kentin Fransızlara esir düşmesinin sonucunda kapanmıştır. Kuşatmanın bittiği ve kentin toparlanmaya başladığı 1922 yılından itibaren çok sayıda yerel gazetenin basılmaya başlandığı görülmektedir. 1 Haziran 1958 yılına gelindiğinde Uğuroğlu Barlas ve Metin Esen tarafından Gaziantep basın tarihinin ilk haber ajansı olan "Gaziantep Haberler Ajansı" kurulmuş kentte yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı hızla artmıştır.

Literatür Taraması

Uluslararası literatür incelendiğinde güvencesiz çalışma koşullarının farklı yönlerine dönük çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında güvencesiz çalışma koşullarının etkilerinin tekdüze bir biçimde gerçekleşmediği, bu sürecin karmaşık etkilere yol açtığı Avustralya'daki tam zamanlı ortaokul öğrencilerinin perakende sektöründeki çalışma deneyimi üzerinden örneklendirmektedir. Buna göre çalışma deneyimi haftanın belirli saatleri ile sınırlı olan öğrencilerin çalışma biçimi güvencesiz görünse de bu belirli saatler sayesinde güvencesizleşmenin önemli risklerine maruz kalmaktan belirli oranlarda kurtulabilmeleri de mümkündür (Campbell ve Price, 2016). Dijitalleşmenin belirli meslek gruplarında güvencesiz istihdamı pekiştirici bir etkisinin olduğu (Deuze, 2006; Cohen, 2015) ancak güvencesiz çalışma koşullarıyla mücadele edebilme noktasında da dijital medyaya başvurulduğu ve çeşitli dijital platformların iş bulma amacıyla kullanıldığı da ortaya konulmuştur (Churchill ve Craig, 2019). Prekaryalaşmanın küresel süreçlerin çalışma koşullarına olan genel etkilerinin ötesinde de bir takım belirleyici güçlerinin olduğunu ifade eden çalışmalar belirli ülkelerin (Japonya, Güney Kore, Çin ve Tayvan) karşılaştırmalı analizi sonucunda ekonomik, kültürel, tarihi ve sosyal etkenlerin bu sürecin önemli unsurları arasında yer aldığını savunmaktadır (Kalleberg ve Hewison, 2013). Prekaryalaşmanın çok sayıda meslek grubunu etkilediğini belirten araştırmalar içerisinde aynı dönemde medya kuruluşlarında ve farklı işlerde çalışan serbest gazetecilerin mesleki kimliklerini ne şekilde oluşturdukları, nasıl tanımladıklarına yönelik araştırmalar bulunmaktadır. Makale yazarlığı, fotoğrafçılık, editörlük ve içerik üreticiliği gibi gazeteciliğin farklı uzmanlık alanlarında çalışan serbest gazetecilerin birçoğunun pandemi döneminde işsiz kaldığı ve bu nedenle gazetecilikle alakasız işlerde çalıştıkları, onları daha özgür hissettirdiği gerekçesiyle kendilerini gazeteciden çok yazar olarak tanımladıkları ancak bu gibi tanımlamaların ve ek görevlerin gazetecilikle içerik üreticiliği arasındaki sınırları bulanıklaştırdığı bulgularına ulaşılmıştır (Edstrom ve Ladendorf, 2012; Josephi ve O'Donnell, 2023). Haber kuruluşlarında hem teknik gereksinim hem olay yerinde bulunma zorunluluğu gibi gerekçelerle riskli pozisyonlarda değerlendirilen foto muhabirlerin güvencesiz çalışmanın artışı ile birlikte mesleklerini icra edebilme olanaklarının zorluklarından söz eden araştırmalarla birlikte (Hudson, 2023) hiçbir editoryal kadrosu bulunmadan tüm haberlerin diğer gazetelerden kopyalanarak oluşturulan gazeteler için kullanılan zombi gazeteleri güvencesiz çalışma koşulları bağlamında ele alan araştırmalar yerel zombi gazetelerinde çalışan az sayıdaki gazetecinin güvencesizliği kısılacı bulgularını bulgulamıştır (Assmann, 2023).

Türkiye'de kavramın çok çeşitli konular ve disiplinler etrafında tartışıldığı görülmektedir. Prekaryanın sayısız meslek grupları, cinsiyet, yaş ve etnik grubunu barındıran

bir olgu olduğu neredeyse tüm çalışmalar tarafından vurgulansa da çalışmaların odağına aldığı konu bakımından bu çalışmaları belirli kategoriler altında toplamak mümkündür. Çalışmalar arasında öncelikle güvencesiz işçiliği ezilen kimlikler bağlamında değerlendiren Alpman'ın (2015) bu kimliklerin güvencesizleşme sürecine çekilmelerindeki çoklu baskı mekanizmalarını inceleyen çalışması yer almaktadır. Alpman'a göre, toplum içerisinde dışlanan kimlikler bu dışlanma ile birlikte prekarizasyona maruz kalmakta kesişen bu iki durum yoksullaşmayı da derinleştirmektedir.

Bazı araştırmalar prekarya kavramsallaştırmasının farklı meslek gruplarını ve kimlikleri yan yana getirerek bütünlüklü bir direniş hattı oluşturabilmesi bağlamında yararlı bulurken onun yeni bir sınıf olarak tanımlanmasının sakıncalarının olacağını belirtirken (Oğuz, 2011; Oran, 2015) bazıları ise prekarya kavramının sınıf-ötesi yapısını kabul ederken onun mücadele potansiyelinin dikkate alınması gereken tarihsel bir özne olabilme kapasitesini vurgulamaktadır (Vatansever, 2013; Vatansever, 2016). Prekaryalaşmanın göçmen emeği bağlamında incelendiği araştırmalar ise göçmenlerin kırılğan konumları nedeniyle çoklu güvencesizlik biçimlerine aynı anda maruz kaldıklarını, yedek işgücü olarak kullanıldıklarını (Odabaş, 2020) büyük oranın Türkiye'ye iç savaşla birlikte göç etmeye başlamış olan Suriyeli göçmenlerin çalışma pozisyonlarının güvencesizliğinin de derinleştiğini ve her işi yapmak zorunda bırakılmalarının mevcut çalışma niteliklerini olumsuz biçimde etkilediğini (Adar, 2018) göstermektedir.

Prekarya ve sinema ilişkisinin analiz edildiği çeşitli çalışmalara da rastlanmaktadır (Göker, 2018; Gürsoy Atar ve Gürsoy Ulusoy 2020; Akın ve Duman, 2021; Kına, 2022). Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak seçilen bazı film ve belgesel örneklerinden yola çıkılarak güvencesiz işçiliğin ve prekaryalaşmanın sinemaya yansımaları incelenmiştir. Gürsoy Atar ve Gürsoy Ulusoy'un çalışmasında ise (2020) kendilerini prekarya veya beyaz yakalı olarak tanımlayan kadın ve erkeklerden oluşan aileler ile anket ve odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş; yoğun ve güvencesiz çalışma koşullarının aile içi ilişkilere olan etkileri ve bu ilişkilere sinemanın etkileri incelenmiştir.

Bu araştırma için önem taşıyan ve bu nedenle ayrıca yer verilecek olan bir diğer kategori belirli meslek gruplarının prekaryalaşma süreçlerini ve/veya deneyimlerini inceleyen çalışmalardır (Uzunoğlu, 2015; Kızılca ve Kızılca, 2018; Günerigök ve Oğur, 2018; Özkan ve Cengiz, 2019; Bulut, 2019; Dağdelen, 2021; Gezer, 2021). Bunlar arasında ücretli görev yapan öğretmenlerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştiren Günerigök ve Oğuz (2018), çalışma hayatındaki esnek uygulamalar nedeniyle ücretli öğretmenlerin güvencesiz çalışma koşulları altında çalışmak zorunda kaldıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu kategori içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer önemli çalışma, Türkiye'de farklı finansal kaynaklara sahip olan çok sayıda dijital haber odalarının ortaya çıktığından söz eden Uzunoğlu'nun (2018) dijital haber odalarının artışıyla birlikte platformlara haber üreten serbest gazetecilerin dijital güvencesizlikten hangi biçimlerde etkilendikleri üzerine yaptığı çalışmasıdır. Çok sayıda dijital haber mecrasında çalışan serbest muhabirle anket gerçekleştiren Uzunoğlu'na göre, haber endüstrinin "yeni normal"i hâline gelen güvencesiz çalışma koşulları, gazetecilerin birbirinden farklı işlerde çalışmalarına neden olarak etik çalışma sorumluluğunu tartışmalı hâle getirmektedir. Bununla birlikte meslektaşlarıyla dayanışma ağları oluşturamamaları, beklenen performansın karşılığında üretilen içeriğin niteliğinde düşüş yaşanması gibi önemli sorunlara da neden olmuştur. Bu bulgulardan da anlaşılacağı üzere gazeteciler güvencesizlik koşullarından etkilenen önemli bir meslek grubunu oluşturmaktadır.

Metodoloji

Prekaryalaşma veya güvencesiz çalışma koşullarının yerel medyada çalışan gazetecileri ne ölçüde etkilediği ve Gaziantep yerel medya çalışanlarının güvencesiz çalışma biçimlerinden nasıl etkilendiği soruları bu çalışmanın temelini oluşturmakta ve prekaryalaşma tartışmalarına sunacağı katkının bu hususta olması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla, Gaziantep yerel medyasında basılı ve internet gazetelerinde çalışan gazetecilerle görüşülmüş ve veriler doyum noktasına ulaşıldığında görüşmeler sonlandırılmıştır. Görüşmeler toplam on gazeteci ile yarı yapılandırılmış görüşme ve e-görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. 04.02.2022 ve 20.02.2022 tarihleri arasında yapılan görüşmeler katılımcıların talepleri göz önünde bulundurularak yüz yüze ve çevrim içi ortamda gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler ortalama kırk dakika sürmüş, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve ardından deşifre edilmiştir. E-görüşmeler katılımcıların talepleri üzerine soruların elektronik ortamda yöneltilmesi yoluyla gerçekleştirilmiş elde edilen bulgular dikkatle incelenerek ilgili başlıkların altına yerleştirilmiştir. Katılımcıların çalışma koşulları nedeniyle zaman ve mekân esnekliği talep ettiği bu görüşmeler ortalama dört gün ile bir hafta içerisinde tamamlanmıştır.

Sosyal bilimlerde bilgi üretmeyi evrensel doğrulara ulaşmakla ilişkilendiren bilimsel iktidar olgusunun değişmesi gerektiğine yönelik girişimler, beraberinde yerel çeşitliliklerin bilimsel araştırmalardaki önemini ortaya çıkarmıştır. “Pozitivist Ortodoksi”nin eleştirisi olarak bu girişim, sosyal dünyanın karmaşıklığını kabul ederek bu karmaşık yapıyı anlayabilmek için daha derinlikli bir bakış açısı sunan nitel araştırma yaklaşımını önemli bir çıkış olarak sunmuştur. Bu yapı içerisinde: “*Bireyin sosyal dünyada hangi koşullar içinde nasıl davrandığını anlamak, biçimsel bir kurallar dizisi içinden bakan pozitivist yaklaşımdan çok daha ayrıntılı ve derinlemesine bir kavrayışla mümkün olabilecektir*” (Kümbetoğlu, 2005, s. 28). Bu yöntemde doğruluk ve geçerliğin ölçütü objektiflik ve tarafsızlık ilkelerinden daha çeşitli ve karmaşık ilkeleri ve süreçleri gerektirmektedir. Araştırmacının katılımcılarla yakın etkileşimini gerektiren bu durum, araştırma konusunun kapsamlı ve derinlikli biçimde anlaşılmasını, katılımcılarla derinlikli etkileşimler kurulmasını ve onları doğru biçimde gözlemlemeyi zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte araştırmacının yaşadığı kültürel ortamdan bağımsız olamayacağının kabulü araştırmacının subjektifliğinin kabul edilmesini gerektirmektedir. Araştırmanın doğruluğu ise, araştırma sürecinde elde edilen tüm verilerin doğru biçimde yorumlanması ve katılımcıların dikkatli bir şekilde gözlemlenmesi ile olanaklıdır (Shenton, 2004).

Katılımcıların araştırma konusuyla alakalı deneyimlerini, düşünce ve tutumlarını anlamayı amaçlayan görüşme yöntemi, araştırmacının iletişim becerisinin önem kazandığı ve bu sayede gerekli bulgulara doğru biçimde erişilebilmesini sağlayan yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Aziz, 2020, s. 80). Yüz yüze görüşme yöntemi, araştırmacının görüşmenin yapıldığı ortamda bulunması nedeniyle gerektiğinde ek sorular sorabilme fırsatı sunması, araştırmacının katılımcıyla bir arada bulunması nedeniyle soruların yanıtlanma oranını arttırabilmesi, katılımcının soruların birçoğuna yanıt vermesi ve gerektiğinde görüşmenin akışına göre soruların sorulma sıralamasında ve soru biçimlerinde değişiklikler yapabilmesi noktasında araştırmacıya avantajlar sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 120). Görüşme yönteminin bir türü olarak kabul edilen yarı yapılandırılmış görüşmede, her görüşmenin kendine özgü dinamiklerinin olduğu kabul edilerek ön hazırlıklar yapılmaktadır. Görüşme esnasında hazırlanan soruların düzeltilmesi veya beklenmedik soruların ortaya çıkabileceği kabul edilmektedir (Polat, 2022, s. 172). Katılımcıların bir takım zamansal ve mekânsal engellerden ötürü yarı yapılandırılmış soru formlarının onlarla paylaşılması üzerine soruları

elektronik ortamda yanıtlayarak araştırmacıya yöneltmesi görüşme yönteminin bir türü olarak kabul edilmektedir (Linabary ve Hamel, 2017, sf. 99, akt. Yıkılmış, 2020, s. 185).

Sağladığı bu avantajlar nedeniyle tercih edilen bu yöntemlerle yapılan görüşmelerde, katılımcıların izniyle ses kaydı alınmış, kayıt için cep telefonu kullanılmış ve ardından ses kayıtları bilgisayara aktararak deşifre edilmiştir. Katılımcıların da talepleriyle isim ve soy isim gizlilikleri korunmuş, isimleri verilmeden her bir katılımcı, “K” harfiyle kodlanmış, birden ona kadar sıralanmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 1’de görüşme yapılan yerel medya çalışanlarının demografik bilgilerine yer verilmiştir.

Tabloda görülebileceği üzere katılımcıların dokuzu iletişim fakültesi, biri güzel sanatlar fakültesi mezunudur. Yaş aralıkları da birbirine yakın olan genç gazetecilerin en genci yirmi dört yaşındayken en olgunu henüz otuz üç yaşındadır. Görev süresine bakıldığında katılımcıların mesleki deneyimlerinin en az 6 ay en fazla on yıl olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Tecrübe	Görev	Eğitim
K1	Kadın	28	6 Yıl	Sosyal Medya Yönetimi	İletişim Fakültesi
K2	Kadın	29	6 Yıl	Muhabir	İletişim Fakültesi
K3	Kadın	27	5,5 Yıl	Muhabir-Kameraman	İletişim Fakültesi
K4	Kadın	24	6 Ay	Muhabir	İletişim Fakültesi
K5	Erkek	28	3 Yıl	Muhabir- Editör	İletişim Fakültesi
K6	Erkek	33	10 Yıl	Muhabir- Editör	İletişim Fakültesi
K7	Erkek	26	3 Yıl	Muhabir- Editör	İletişim Fakültesi
K8	Erkek	33	10 Yıl	Muhabir	Güzel Sanatlar Fakültesi
K9	Erkek	29	5 Yıl	İnternet Sitesi Genel Yayın Yönetmeni	İletişim Fakültesi
K10	Erkek	30	4 Yıl	Muhabir- Editör	İletişim Fakültesi

Bulgular

Saha bulgularının temalaştırılması sürecinde, Standing’in (2014) ileri sürdüğü emeğe dair güvencelerden; istihdam güvenliği, iş güvenliği, çalışma güvenliği, vasıfların yeniden üretimi güvenliği, gelir güvenliği ve temsil güvenliği referans alınmıştır.

Yerel Medya Çalışanlarının İstihdam Güvenliğine Bakışı

Guy Standing (2014, s. 26) tarafından, “*Keyfi işten çıkarmalara karşı koruma, işe alım ve işten çıkarmalar konusunda düzenlemeler, kurallara uymayan işverenlere karşı mali yaptırımlar*” olarak tanımlanan istihdam güvenliği, yerel gazetecilerin mevcut çalışma düzenleri içerisindeki güvencesiz konumlarının anlaşılabilmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Gazetecilik alanında baskın hâle gelen ve Bulut’un (2019, s.192-197); siyasi otoriterleşme, yeni teknolojiler ve dijitalleşme başlıkları altında detaylı bir şekilde yer verdiği üç temel eğilim, istihdam biçimlerinde güvencesizleşmenin önemli nedenleri olarak ifade edilmektedir. Bu üç eğilim mesleğin hangi ilkeler etrafında biçimlendiğinden, icra edildiği

mekân ve zamana, bunlarla birlikte çalışanların nasıl istihdam edildiğine değin önemli koşulların yönünü güvencesizliğe doğru dönüştürmektedir.

Bu noktada çalıştığı işten çıkarılma korkusu yaşayıp yaşamadıkları sorulan katılımcıların tamamı işten çıkarılmalarına karşı bir güvencelerinin olmadığını ve her an işsiz kalma korkusu yaşadıklarını belirtmiştir. K2 işten çıkarılma kaygısını bir kadın gazeteci olarak yoğun biçimde hissetmesine ilişkin şunları belirtmiştir:

Her an işsiz kalabilirim. Günümüzde yükselmek için güçlü bir torpilin olması gerek bu da olamadığı zaman yerinde sayıp duruyorsun. Bir süre sonra “ben ne yapıyorum” diye soruyorsun ve işi kendi isteğinle bırakıyorsun. Küçük bir hatan senin tüm kariyerini bitirebilir. Çocuk sahibi olmak istediğin (kadın için) zaman kurumlar seni kapı dışarı edebiliyor (K2).

Benzer biçimde K4 de güvencesizliğin kadın gazeteciler tarafından daha derin biçimde hissedildiğini şu şekilde ifade etmektedir:

(Emek piyasasını) Çok eşitsiz ve dengesiz buluyorum. Özellikle Antep’te buna çok rast geldim. Birincisi kadın olduğum için baktığım birçok yerde, “kadın stajyer öğrenci istemiyoruz” diyorlar. Sebebi de istedikleri saatte istedikleri haberlere gönderememeleriymiş. Ya da biraz daha pasif kalıyorlar, geride kalıyorlar. Hiçbir deneyimime bakmadan ya da daha önce çalıştığım yerlere bakmadan karar veriyorlar. Bunu çok eşitsiz buluyorum. Mesai saatlerinde çok fazla çalışıp emeğimin karşılığını alamamak var. “Zaten tecrübesizsin sana tecrübe kazanman için yer açıyoruz ama emeğinin karşılığını da vermiyoruz” diyorlar. Birçok yerde denk geldim ve çevremdeki insanlardan da duyduğum kendim de gözlemlediğim kadarıyla sen daha fazla çalışacaksın emeğinin çok daha azını kazanacaksın. Hele ki kadınsan senden yazma konusunda, her şey konusunda biraz daha çaba bekliyorlar (K4).

Güvencesiz çalışma koşulları altında geliştirilen, “az sayıda çalışana çok ve çeşitli işler yaptırma” pratiğine kadın gazetecilerin daha yoğun biçimde maruz kaldığını belirten K4’e benzer biçimde K3 de üzerine yüklenen aşırı sorumluluğu şu şekilde vurgulamaktadır:

Kameraman aynı zamanda muhabirim. Genel olarak freelancer çalışan bir haberciyim ama daha önce çalıştığım yerel basın/medya kuruluşlarında tabii ki görevlerin sınırı yoktu. İşin olmayan işleri bile yapıyorsun, yaptırıyorlar. Hem editör hem muhabir hem kameraman olabiliyor ve aynı zamanda montajı da yapabiliyorsun. Yerel medyada bu çok hâkim. Ulusal sahada çalışmak ise biraz daha rolleri, görevleri net tutabiliyor (K3).

Yerel medya patronlarının süreçteki rolünü vurgulayan K1, “*Bu meslekte yalnızca benim değil benim gibi bu mesleğin eğitimini almış kişilerin de geleceği olduğunu düşünmüyorum. Geleceğimizin olabilmesi için yerel medya patronlarının da bizim dilimizi konuşabilmesi, hatta okuma-yazma bilmesi gerekiyor...*” değerlendirmesini yapmaktadır.

K6, yerel medyada çalışan bir gazeteci olarak istihdam güvencesizliğinin nasıl deneyimlendiği hususunda şunları aktarmaktadır: “*Meslekte geleceğimi maalesef göremiyorum. En azından yerel medyada çalışırken geleceğimiz maalesef yok. Tek çıkar yol kurumsal bir firmada ya da belediyelerde işe girebilmek oluyor*”.

Uzunoglu’nun (2018, s. 212) araştırmasında yer verdiği, “*güvencesizliğe bağlı olarak bir güvensizlik hali*” içinde oldukları durumu kendini Gaziantep yerel medyasında çalışan gazetecilerde de göstermektedir. İşyerleriyle güven ilişkisi kuramayan çalışanlar için kaygı çalışma hayatlarının rutini hâline gelmektedir. İstihdam güvencesizliğinin neredeyse tüm meslek grupları açısından yoğun biçimde deneyimlendiğini ve bunun da bir sonucu olarak çalıştığı kurumdaki devamlılığına dair bir güveninin olmadığını ifade eden K9, bu sürecin yerel bir gazeteci olarak onda yarattığı etkileri “*sürekli tedirgin bir biçimde yaşamak*” olarak belirtmektedir:

Zaten ortamın kendisi tedirgin. Serbest piyasa ortamında çalışıyorsun. Adı konmamış sürekli bir kriz ortamı var. İşten çıkarılır mıyım? Hani bunu çok ben kendi açımdan düşünmüyorum ama işin geleceği ne olur? Belki baskı maliyetleri artar, belki diğer maliyetler artar. Belki kendini devam ettiremeyebilir. Yarın, öbür gün, “ben kendimi feshedeyim” diyebilir (K9).

Tüm bunların yanı sıra yerel medya kuruluşlarında bir stajyer olarak çalışmanın da söz konusu güvencesizliği derinleştiren bir faktör olduğunu belirten “stajyer” gazeteci K4, stajyerlik konumunu değerlendirmesi istendiğinde şu yorumda bulunmuştur: “*Stajyer olarak ve çalışan olarak görünüyorum. Çalışan olarak görünmek demek aslında başkalarına, ‘bu insan benim yanımda çalışıyor ama ben bu insana emeğinin karşılığını vermiyorum’ demek*”.

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere, her biri çalışma hayatları içerisinde istihdam güvencesizliğini derin biçimde deneyimlemektedir. Bazı katılımcılar güvencesizliğin nedenlerinin toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizlikle derinleştiğini belirtirken, bazıları yerel, ulusal ve/veya küresel etkilerin bu eşitsizlikleri pekiştiren unsurlar olduğunu belirtmektedir. Deneyimleme gerekçelerinin değişiyor olmasına karşın işsiz kalma korkusunun tüm katılımcılar açısından tedirgin edici bir çalışma hayatı anlamına geldiği ve kendi konumları buna bağlı olarak gelecekleri ile birlikte çalıştıkları kurumlarla da bir güven ilişkisi kuramadıkları görülmektedir.

Yerel Medya Çalışanlarının İş Güvenliğine Bakışı

Güvencesizliğin doğrudan etkilediği çalışanlar dışında her an her yerde hissedilir durumda olması nedeniyle toplumun geri kalanını da büyük oranda etkilediğini belirten Bourdieu (1998), tüm çalışanların iş güvencesizliğinin tehdidi altında olduğunu belirtmektedir. Her daim “işsizlik hayaletiyle” birlikte yaşayan ve tüm ülkelerde sayıları kalıcı işlerde çalışanları geçmiş olan geçici statülerde çalışanlar, işlerinin ve statülerinin geçiciliğinin kaygısıyla her işi her koşulda yerine getirmek zorunda bırakılmaktadır. İş güvencesizliğinin prekaryalaşma sürecinde önemli bir yerinin olduğunu belirten Standing (2014, s. 26-27), çalışanların, iş yerlerinde bir mevki kazanma olanağını yakaladığı ve sahip olduğu vasıfların önemini veya geçerliliğini yitirdiği değişken durumlara karşı korunduğu ve hem statü hem maddi kazancının sağlandığı yukarı hareketliliğin güvencesi olarak tanımladığı iş güvenliğini, yedi tip güvenceden biri olarak görmektedir. Standing, istihdam güvenliği ile iş güvenliği arasındaki ayrımın iyi bilinmesi gerekliliğine dikkat çekerek, uzun süreli sözleşmeler yoluyla istihdam güvenliği sağlanmış çok sayıda çalışanın keyfi pozisyon değişikliklerine karşı herhangi bir güvencelerinin olmadığını ve bu durumun çalışanlar üzerinde olumsuzluklar yarattığını belirtmektedir.

İş güvencesine ilişkin detaylı bilgilerin yer aldığı soruya katılımcılar yoğunluklu olarak iş güvenliklerinin sağlanmadığı yanıtını vermiştir. Katılımcıların dördü çalışma hayatı içerisinde mevki kazanma olasılıklarının zor ancak mümkün olduğunu belirtirken diğer altısı meslekte mevki kazanma olasılıklarının olmadığını belirtmiştir.

K6, yerel medyadaki çalışma ortamında mesleğindeki konumunun gelecekteki olası değişimlerine ilişkin şu yorumda bulunmuştur: “*Maalesef sektörümüzde muhabir ve emekçilerin yükselme ihtimali yok. Sektörde yalnızca parası olup gazete alanların yükselme ihtimali var. Çünkü maalesef parayı veren mevki sahibi oluyor*”.

K7 de nedenlerini gazetecilik mesleğinin işleyişi ve mesleğe duyulan güvenin yitirilmesi üzerinden açıklamaktadır: “*Sermaye karşısında ezildiğimiz sürece ve gazetecilik mesleğinin bu kadar önemsizleştirildiği bir yerde bunun pek mümkünü yok. Ayrıca sahici gazetecilik yaptığınız anda medya patronları beton yığını gibi karşınıza*”.

K3, mesleğinde yükselmeye dair inancının olduğunu ama söz konusu şartlarda böyle bir değişimin herhangi bir garantisinin olmadığını belirterek şu ifadeye yer vermektedir:

Mümkün ama çalışma koşulları ciddi bir fedakârlık gerektiriyor bunun için. Gazetecilik/habercilik her anlamda fedakârlık isteyen bir meslek. Yükselbilme ihtimali bir yandan çok kolay ve sürpriz (yaptığımız bir haberin patlamasıyla yeni veya daha iyi iş imkânlarının kapısını arayabiliyor) olabiliyorken bir yandan da ağır ve zor işleyen bir süreç hâlini de alabiliyor.

Yerel medya kuruluşlarının az sayıda gazeteciyi birçok farklı alanda kullanmak istediklerini belirten K2 iş güvencesizliğini çalışma hayatı içerisinde birbirinden farklı alanlarda görevlendirilmek üzerinden açıklamaktadır:

Yerel medyada çalışan bir gazeteciden her şey bekleniyor maalesef. Muhabir sadece haberi bulur gelir yazar normalde, bizde öyle değil. Bazen muhabir, bazen editör, bazen seslendirmen, bazen fotoğrafçı, bazen spiker olabiliyorum. Dolayısıyla, “benim görevim budur” demek çok zor.

Benzer biçimde K3 de ulusal medya içerisinde görevlerin daha net biçimde bölünebildiğini ancak yerel medyada bu noktada bir muğlaklık olduğunu ve bu muğlaklığın tüm gazetecilerin her işi üstlenmek zorunda kalmalarına yol açtığını belirtmiştir.

Yeni kapitalizmin yarattığı kültürel farklılaşmayı çeşitli başlıklar altında tartışan Sennett (2004, s. 108), bireylerin bir iş bulmaları ve çalıştıkları işlerde statülerini iyileştirebilme veya koruyabilmelerinin onların kendilerini durmadan geliştirmeleri ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Ancak statüdeki sabitlik veya yukarı hareketlilik umuduyla yeni vasıflar edinmeye devam eden çalışanların kaygan konumları herhangi bir çalışma sürecinin ya da statünün garantisini vermemektedir. Her teknolojik gelişmenin yeni vasıfları gerekli kılması ve işverenlerin bu vasıfların kazanılmasında çalışanlarına destek sunmamasının güvencesizliği derinleştiren etkisi, çalışanların “anlık kapasitelerine” odaklanan işverenlerle görünür hâle gelmektedir. Katılımcılar arasında başta muhabirler olmak üzere çok sayıda gazeteci, çalıştığı kurum içerisinde çabalarının ve arzusunun olması durumunda bile kendi çalışma pozisyonunda olumlu bir değişiklik beklemediğini belirtmiştir. Katılımcılar genellikle aynı iş yerinde birden fazla alanda çalışmakta ve bu durum Standing’in belirttiği biçimiyle iş güvenliklerinin ihlaline yol açmaktadır.

Yerel Medya Çalışanlarının Çalışma Güvenliğine Bakışı

Sennett’e (2016) göre, şimdiki zamana odaklanma eğiliminin yaygınlaşması sonucunda, işverenlerin her an değişebilen talepleri karşısında hazır durması beklenen çalışanların yaşamındaki istikrarsızlık gündelik hayatlarının tamamına yayılmaktadır. Çalışma ve çalışma dışı saatlerinin belirsiz olmasını da içeren bu gelişmelerin çalışanların tüm hayat akışlarına etkilerinin olduğu ve esnek – zaman olarak tanımlanan bu sürecin çalışanlar üzerinde farklı baskılar yarattığını belirten Sennett’e göre,

Rutine karşı başlatılan isyanın vaat ettiği yeni özgürlük sahtedir. Kurumlarda işleyen veya bireyin yaşadığı zaman, eskinin demir kafesinden kurtulmuş olsa da, yukarıdan aşağıya işleyen yeni bir denetime ve gözetime tabidir. Esnekliğin zamanı yeni bir iktidarın zamanıdır. Esneklik düzensizlik yaratır, ancak sınırlamalardan kurtulmamızı sağlamaz (2016, s. 65).

Hardt ve Negri’ye göre (2019, s. 171), 1980’ler ve sonrasında endüstriyel emeğin yerini bilgi, enformasyon ve iletişime dayalı dijital emeğin alması iş koşullarında ve çalışma zamanı olgusunda değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu alanlardaki değişimler özellikle de içeriklerin kimler tarafından üretilip tüketildiği ve kimlere kazanç sağlayıp kimleri sömürdüğü noktasında tartışmalara yol açmıştır. Tartışmanın önemli bir parçasını “üreten tüketiciler” olarak ön plana çıkarılan yeni kullanıcılık deneyimi oluşturmaktadır. Buna göre bu tür deneyimlerin reklamcılar ve pazarlamacılar tarafından kasıtlı biçimde abartıldığı bu alan, emek sömürsü gibi olguları da içinde barındıran daha karmaşık bir tablo yaratmaktadır. Nitekim artan prekarya istihdamına paralel biçimde ekonomik seçkinlerin kârlarının da artışı bu tabloya yönelik önemli göstergeler sunmaktadır (Fuchs, 2015, s. 222).

Bu değişimler çalışma hayatındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. İş zamanının gündelik hayatın tüm anlarına yayılmaya başladığı bu dönem ve sonrasında çalışanlar, sürekli biçimde yeni ve istikrarsız değişimlere uyum sağlamak zorunda bırakılmaktadır. Standing (2014, s. 26), çalışma saatlerinin sınırlandırılması gerekliliğini çalışma güvenliğinin

sağlanmasının önemli bir aşaması olarak belirterek, çalışanların sağlık güvencelerine ilişkin düzenlemeleri, kadın çalışanların geceleri çalışma sürelerini, iş kazalarını ve çalışma sürecinden kaynaklanan hastalıklardan korunma koşullarının geliştirilmesi ile bu süreçten kaynaklanan mağduriyetlerin karşılanması hususlarını çalışma güvenliğine dâhil etmektedir.

Katılımcıların tamamı çalışma saatleri konusunda herhangi bir saat sınırlandırmasının olmadığına işaret ederek, çalışma saatleri olarak belirlenen saat aralıklarının yalnızca ofiste bulunma sürecini kapsadığını ancak ofis dışında da çalışmaya devam ettiklerini belirtmiştir. K7 çalışma güvencesinin olup olmadığına ilişkin soruya şu şekilde yanıt vermiştir:

Çalışma saatlerimin sabah saat dokuz akşam altı arasında olması gerekiyor. Fakat bu imkânsız. Patron mesai bitiminden sonra da çalışmamı istiyor. Hatta kendisi hep “Gazetecinin çalışma saati olmaz. Bu memurluk işi değil. Gazetecinin gözü 7-24 açık olacak. Haber takip edecek ve haber girecek siteye” sözünü kullanır (K7).

K1 de çalışma hayatlarında mesai kavramının olmadığını ve günün tüm saatlerinde çalışmaya hazır bir hâlde bulduklarını belirtmiştir: “*Mesai saatleri işin yoğunluğuna bağlı. Yalnızca işe gideceğimiz saati biliriz, dönüşü belirleyemeyiz. Siyasi seçim gibi önemli günlerde 24 saat çalıştığımız da olur*” (K1). Gazeteciliğin belirli bir zamanda gerçekleştirilebilecek bir meslek olmadığına değinen K3’ün çalışma güvencesine dönük soruya yanıtı şu şekildedir: “*Habercilikte mesai kavramı yok. Çünkü haberin saati yok. Aynı zamanda biz işi ofiste bırakamıyoruz. Kafamızın içinde, cebimizdeki telefonda. Yanımızdan ayırmadığımız mikrofon ve kameralarda işimiz. Çünkü ilgilendiğimiz durumların saati, yeri yok*” (K3).

Çalışma saatlerinin tüm katılımcılar açısından zorlu bir çalışma hayatına neden olduğu bu gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Standing’in (2014), kadınların çalışma saatlerinin belirlenmesine ilişkin vurgusunu hatırlatarak K2’nin yorumuna da yer vermek önemlidir:

Bazen gece birlere kadar çalışabiliyoruz. Tatil kavramı yok gibi bir şey. Gazetecilik yapıyorsan düzenli bir hayat kurman çok zor. Düzensizlik düzenimiz olmuş dersem yanlış bir şey dememiş olurum. Hele bir de kadın gazeteciysen evliliği – çocuk sahibi olmayı ertelemek zorundasın (K2).

Katılımcıların çalışma saatlerinin belirsizliği ve sınırsızlığının yanı sıra çalışma esnasında oluşabilecek kazalara karşı herhangi bir güvencesinin olmadığını belirten K7’nin de yorumu da özellikle yerel medyada çalışan gazetecilerin iş güvenliklerinin olmadığı yönündedir: “*İş güvenliğim yok. Özellikle yerelde çalışan muhabirlerin işi çok zor. Haberin altında isminiz var ve yaptığınız bir haberin muhatapları ya da habere konu olan kişiler zaman zaman sizi dövmekle, mahkemeye vermekle, hatta ölümle tehdit edebiliyor*” (K7).

Çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve düzenlenmesi ile yaşanabilecek kazalara karşı gerekli tedbirlerin alınması hususunda katılımcılar tamamen güvencesiz olduklarını belirtmektedir. Günün her saatinde çalışmak için hazır olmaları beklenen yerel gazetecilerin düzenli bir hayat kurmalarını zorlaştıran bu etkenler, iş kazalarının önlenmesi için gerekli koşulların sağlanamaması ile keskinleşmektedir.

Vasıfların Yeniden Üretimine İlişkin Bulgular

İçinde yaşadığımız koşulların “risklerle çevrili” oluşundan hareketle, “risk toplumu” olarak tanımladığı günümüz toplumlarının karşı karşıya kaldığı önemli risklere değinen Beck (2014), risk üretici faktörlerden biri olarak rekabetten söz etmektedir. Sık sık ön plana çıkarılan rekabetin vasıfları durmaksızın dönüştürdüğünü belirten Beck, rekabetin büyüttüğü risk altında tüm bireylerin ortak eğitim, ortak deneyim gibi etkileşimlerden uzaklaşarak bireysel kazanımlara yoğunlaştıklarını belirtmektedir. Herkesi rakibi olarak gören bireyin durmaksızın sahip olduğu nitelikleri yokladığı ve daha çok vasıf edinmek için uğraştığı bu aşamada hem vasıfların niteliğinde hem de “ortak hareket etme” pratiğinde aşınmalar meydana gelmektedir. Rutin’e karşı yeni bir başkaldırı olarak da tanımlanan çalışma hayatındaki hareketliliğin farklı

sonuçlarının olduğunu belirten Sennett, bir pozisyondan diğerine giden hızlı ilerleyişi ve yeni vasıflar elde etme arzusunun geçmişin rutin ve “sıkıcı” gündelik döngüsünü dönüştürebilme potansiyelinden söz etmektedir. Ancak Sennett (2016), gelinen noktada bu hareketliliğin bir sürgüne dönüştüğüne işaret etmektedir. Aynı çalışma hayatında risk faktörleriyle rutin biçimde karşı karşıya gelinmesine yol açan bu güvencesizlik hâlinin çalışanları getirdiği konum, “yerinde saymak”tan duyulan kaygının sonucunda oluşan aşırı vasıflılıktır.

Teknolojik araçlardaki gelişmelerin tüm sektörlerde durmaksızın yeni bilgi ihtiyaçlarını doğurması çalışanların bu yeni bilgilere erişimlerinin de güvence altına alınmasını zorunlu kılmaktadır. Standing’in (2014, s. 26), çalışma hayatı içerisinde önemli bulduğu bir diğer güvence biçimi olan vasıfların yeniden üretimi; çeşitli mesleki eğitimler aracılığıyla vasıf ve becerilerin kazanılması ve geliştirilmesine dönük fırsatların sağlanması olarak belirtilmektedir. Çalışmada yer alan katılımcılar genellikle ek mesleki eğitimler aldıklarını ancak bu ihtiyaçlarını internet ortamlarında yer alan kaynaklardan ve sivil toplum kuruluşlarının sundukları gazetecilik eğitimleri üzerinden sağladıklarını ifade etmiştir. Eğitimler alan katılımcıların tamamı kazandıkları yeni becerileri çalışma hayatlarında kullanabildiklerini belirtmiştir:

Ben seslendirme ve spikerlik yaptığım için özellikle diksiyon, beden dili üzerine özel eğitimler alıyorum. Bunun yanı sıra fotoğrafçılığa ilgim olduğu için haber fotoğrafçılığı üzerine eğitimler de alıyorum. Öğrendiklerimi uyguluyorum. Çünkü işin içindeyim ve kimse kısıtlamıyor beni (K2).

Birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar pandemi yaşadım ama ben bu süreçte bir vakfa bağlı İç İşleri Bakanlığı’nın desteğiyle düzenlenen bir fotoğraf eğitimine katıldım. Fotoğraf bilgisi edinmek, bildiklerimi oturtmak adına eğitimi aldım. Bir dönem radyoda tecrübe edinmeye çalıştım. Onun sonrasında üçüncü sınıfa başladığımda okulumun düzenlediğini Indesign, Photoshop eğitimleri, İllustratör eğitimlerine katıldım. Şu an dördüncü sınıfta da ODTÜ’nün sertifikalı eğitim programlarını Photoshop, Indesign, Canva, sosyal medya gibi eğitimlerini sertifikalı bir şekilde belgelendiriyorum (K4).

Aldığım eğitime ek olarak sertifikalı eğitimlere katılarak kendimi geliştirmeye çalışıyorum (K6).

Lisans dönemindeki öğrenimi ile sahadaki gazetecilik pratiğine ilişkin K3 ve K10 şunları ifade etmiştir: *“Eğitimden ziyade sahada tecrübe edindim. Beceri ve tecrübelerimi işe aktarmakta da sorun yaşamadım”* (K3).

Katılımcıların edindikleri vasıfları iş yerlerinde kullanabilmeleri, mesleki gelişimleri açısından yararlı olsa da emek piyasasında hareketliliğe ve vasıflardaki aşırılığı sorununa değinmek yerinde olacaktır. İçinde bulunduğumuz dönemde belirsizleşen kavramlardan birinin de “vasıf” olduğunu ifade eden Standing (2014, s. 205), “uzmanlar” tarafından sürekli biçimde bir “vasıf açığı”ndan söz edildiğini bu nedenle modern piyasa toplumunda milyonlarca işçinin işsiz kalmamak adına durmadan yeni vasıflar edinmek zorunda kaldığına dikkat çekmektedir. Oysa Standing’e göre durum belirtilenin aksine işaret etmektedir. Bu vasıfların birçoğunun kullanılmadığı, bunun için yeterli zamanın ve fırsatın bulunmadığı bir vasıf fazlalığı söz konusudur. Tek bir işçinin çok sayıda farklı işlerde kullanılmasının da önünü açan gelişmeler “esnekliğin” bir başka yönünü görünür kılmaktadır.

Gelir Güvenliğine İlişkin Bulgular

Çalışma hayatı içerisindeki önemli konulardan birini oluşturan gelir güvencesi Standing (2014, s. 26) tarafından, *“Asgari ücret mekanizması, gelir sınıflandırılması, kapsamlı sosyal güvenlik, gelir eşitsizliğini azaltmak ve düşük gelirliyle destek olmak için ilerici bir vergi sistemi gibi yöntemlerle yeterli bir sabit gelirin sağlanması”* biçiminde tanımlanmaktadır. Katılımcıların tamamı elde ettiği gelirin geçimini sağlayabilmek için yetersiz olduğunu belirtmiştir: *“Yeterince gelir getiren bir iş yaptığımı düşünmüyorum. Sanırım sektörde gelir getiren bir işi biz yapsak da gelir bize ulaşmadan yukarıda eritiliyor. Gelir düzeyimiz çok düşük, asgari ücretin altında”* (K1).

Günerigök ve Oğur'un (2018) ortaya koyduğu çalışma yoksulluk, yoksullaşma ve prekarya arasındaki ilişkiye dönük bulgular sunmaktadır. Buna göre, çalışanlar onlara verilen ücretlerin oldukça düşük olması durumunda bile aynı işte çalışmaya devam etmek zorundadır. Bu "çaresizlik" durumu, prekaryanın koşullarını yeniden üretmekte ve onları geleceğe hazırlanmaktan da alıkoymaktadır. Gelirlerin düşük, belirsiz ve garantisiz oluşuyla birlikte prekarya sağlık sigortası gibi haklardan da mahrum bırakılmaktadır. Uzunoğlu'nun (2018) da belirttiği gibi, "*Tam zamanlı sigorta, dolayısıyla emeklilik, tazminat, işsizlik maaşı gibi haklar bir prekerin sahip olmadığı haklardır*". K6 yoksun olduğu sosyal haklarına ilişkin şunları belirtmektedir: "*Sektörümüz maalesef emeği görmüyor ve emeğin karşılığını vermiyor. Mesleğimiz yeterli saygınlığı görmediği gibi hakkımız olan ücreti dahi alamıyoruz (K6)*".

Günümüz koşullarının bir risk makinesi gibi işlemesi durumundan söz eden Beck'e (2004) göre, bu zorlu süreçlerden uzaklaşabilmek için hayatlarını kolaylaştırabilecek yerlerde ikamet edebilmek, tatile çıkabilmek gibi yollara başvurabilmesi beklenen güvencesiz çalışanlar toplam riskin çoğunluğuyla baş etmek zorunda kaldıkları için bu tür olanaklardan da yoksundur. K9'un kazandığı gelirin düşük oluşunun neden olduğu sonuçlara ilişkin vurgusu bu noktada önemlidir:

Yeterli değil tabii ki. Gelir düzeyimizin de yeterli olmamasının en büyük nedeni şu an aldığımız para belli, kirada değilim neyse ki. Ama kirada olsam maliyet belli, alım gücü belli. İşte bir öğle yemeğine gidiyorsun yediğin yemeğin fiyatı belli. Yıllık izinde bir Avrupalı gibi ekstra bir şehir değiştirebilmek bizim için zor oluyor (K9).

Çalıştıkları kurumdan elde ettikleri kazancın yetersizliğinden söz eden katılımcılar bu yetersiz kazanç dışında hiçbir destek görmediklerini ifade etmiştir. İletişim fakültesinde okuyan öğrencilerin stajyer olarak çalıştırıldıkları süreçte hiçbir kazanç elde edemediklerini belirten K7 şunları aktarmaktadır:

Özellikle yerel gazetelere baktığımızda medya patronlarının gazetecilikle uzaktan yakından ilgisi yok. Sırf sermayesi var diye veya başka dallarda iş yapıyor diye kendi reklamını yapmak ve çevre edinmek için bu işi yapıyor. Bunu yaparken de iletişim fakültesinde gazetecilik okuyan emekçi gazetecilerin emeğini çalarak hem ekonomik hem de manevi anlamda ezerek bunu yapıyor. Gelir kısmına gelindiğinde ise çok komik rakamlarla karşılaşmaktayız (K7).

Yetersiz kazanç tartışmalarının bir yönünü de stajyerlik oluşturmaktadır. Bulut'a göre (2019, s. 199), gazeteci adaylarının mesleği pratik alanda deneyimleme olanağı buldukları stajyerlik süreci güvencesizliğin bir başka yüzü olarak ortaya çıkmaktadır. Ucuz işgücü olarak değerlendirilen stajyer gazeteciler iletişim fakültelerinde okuyan veya mezun olan öğrencilerin emeklerinin sömürüldüğü bir güvencesizlik konumu hâline gelmektedir. Bir iletişim fakültesi öğrencisi olarak yerel medyada çalışan K4, mesleki tecrübe kazanabilmek için stajyer olarak çalıştığını ancak herhangi bir gelir elde etmediğini ifade etmektedir:

Hiçbir ücret almıyorum. Bu durum beni zorluyor açıkçası bir yerden sonra. Burslu bir öğrenci olsam bile zorluyor. Çünkü şartlar belli ülkede. Yaşanan şartlar. Zorluyor ama belli bir zaman bedel ödemek gerek diye düşünüyorum (K4).

Bulgulardan da anlaşılabilceği gibi katılımcılar emeklerinin karşılığında sunulan gelirlerin geçimlerini sağlamaya yetmediğini ifade etmektedir. Mesleki tecrübe kazanabilmek için hiçbir gelir elde etmeden çalışmak zorunda kalan gazeteciler gelir güvencesizliğinin bir başka yönünü göstermektedir. Kızılca ve Karagöz Kızılca'nın (2018) Türkiye'deki iletişim profesyonellerinin prekarleşen emeklerine ilişkin çalışmasında ulaşılan verilere göre, tüm bölgesel etkiler de göz önünde bulundurulduğunda işsiz kalma korkusuyla birlikte, özel sektörde çalışan iletişim profesyonelleri düşük gelirlerle de karşı karşıya kalmaktadır.

Temsil Güvenliğine İlişkin Bulgular

19. yüzyılda ortaya çıkan ve belirli sektörlerin kendi aralarında ücret pazarlığı yapabilmelerini sağlayan bir örgütlenme biçimi olarak sendikaların, emek rejiminin değişmesiyle birlikte bu yeni dönemde işsizleri, kısa sözleşmelerle çalışmak zorunda bırakılan esnek işçileri de içermesi gerektiğini belirten Hardt ve Negri (2004, s. 152-153) eski sendikaların ekonomik örgütler olarak sınırlanmalarının aksine bugünün sendikalarının toplumsal ve siyasal talepleri içerecek biçimde genişletilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak tüm bu ihtiyaçlara rağmen özellikle de 1980 yılından günümüze değin çok sayıda baskı ile karşı karşıya kalan sendikalaşma hareketlerine olan ilgi büyük bir düşüş yaşamaktadır (Yücesan-Özdemir, 2009).

Esnek çalışma biçimleri sendikaların geri plana itilmesindeki nedenler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişkiden hareketle Standing (2014, s. 19), sendikal örgütlenme biçimleri gibi dayanışma ağlarından yoksun bırakılmayı prekaryalaşmanın bir unsuru olarak belirtmektedir. Çalışanların var olan güvencesiz koşullar altında haklarını tartışabilecekleri ve diğer meslektaşlarıyla dayanışma ağları oluşturabilecekleri olanakların sağlanması veya kısıtlanmaması anlamına gelen temsil güvenliği, bağımsız sendikalar yoluyla işçilerin ortak bir ses çıkarabilmeleri haklarının güvence altına alınmasına işaret etmektedir.

Katılımcıların bir kısmı mesleki dayanışmanın sağlandığını fakat bu dayanışmanın sendikalar aracılığıyla değil kendi bireysel girişimleri yoluyla gerçekleştiğini belirtmiştir. Bir kısmı ise, herhangi bir mesleki dayanışmanın olmamasının yanı sıra meslektaşlarıyla aralarında bölünmelerin olduğunu belirtmiştir. Meslektaşlarıyla geliştirdiği dayanışma ağlarının somut koşullarına hiçbir yansımalarının olmadığını belirten K1 şu yorumu yapmaktadır: *“Meslektaşlarımız ile dayanışma halindeyiz fakat bu soyut anlamda. Somut olarak bir cemiyet ya da grup halinde bir araya gelmek için siyasi destek gerekiyor” (K1)*. K6 dayanışma ağlarının yetersizliğinin üstesinden meslektaşlarıyla daha sıkı ilişkiler kurmakla gelmeye çalıştığını belirterek, *“Meslektaşlarımız ile birbirimizi korumaya ve dik tutmaya çalışıyoruz. Çünkü bizi bizden başka savunacak kimse, cemiyet veya topluluk mevcut değil” yorumunu yapmaktadır.*

Mesleki dayanışmayı parçalayan bir unsur olarak rekabet, katılımcıların meslektaşlarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Gaziantep yerel medyasının görece küçük bir çevreden oluştuğunu ve bu nedenle tüm gazetecilerin birbirlerini tanıdığını, bildiğini ve *“kuyusunu kazdığını”* belirten K7 şunları aktarmaktadır: *“Hiç anlam veremediğim bir rekabet var. Haber atlama denen bir durum var. Çoğu zaman teyit edilmeyen veya doğruluğu araştırılmayan haberler sırf diğer kurumları geçmek için haberler giriliyor. Bundan dolayı da iş birliği yapmak, uzlaşmak çok zor” (K7)*.

K4 ve K9 da mesleki dayanışma ağlarının rekabet nedeniyle zayıf olduğuna dikkat çekmektedir. Dayanışmanın kurulamamasının yanı sıra yerel medya çalışan sayısının az olması nedeniyle birbirleri ile tanışmaları görece daha kolay olan ve birbirleriyle arkadaşlık ilişkileri geliştirebilen katılımcılar arasında bile gizli bir rekabetin ve bundan kaynaklanan güvensizliklerin olduğu ifade edilmektedir:

Dayanışma göremiyorum ben yerelde. Yerelde farklı gazetelerdeyseniz ama arkadaşsanız o arkadaşınız bile sizin kuyunuzu eşleyebiliyor. Normal arkadaşlık ilişkilerimiz var elbette ama aynı işte, aynı sektörde çalışıyorsanız bu bir çıkar ilişkisine dönüşüyor artık (K4).

Mesleki dayanışmamız oldukça minimal alanlarda olur. Ben yerelde çalışıyorum ama yerelde bu işi yapanlarla çok muhatap olmuyorum. Olabildiğince onlardan uzak durup, onlarla diyaloga ve iletişime geçmemeye çalışıyorum. (...) Çünkü herkesin herkesle bir şekilde bir çıkar ağı olduğu ve o çıkardan beslendikleri için, yarın öbür gün kendisinin ihtiyaç duyacağı bir çıkar ağına dâhil olma ihtimali olduğu için birbirleriyle mesleki dayanışma gösterebileceklerini düşünmüyorum (K9).

Görülebileceği gibi katılımcılar arasındaki mesleki dayanışma ağlarının olmamasının yanı sıra rekabet olgusu aralarındaki arkadaşlık ilişkilerinin de güvencesizleşmesine neden olan bir etken olarak işlemektedir. Toktaş (2013) medya emekçilerinin sendikal örgütlenme süreçlerine yönelik çalışmasında gazetecilerin işverenlerden korktukları için sendikal örgütlenmeler içerisinde bulunamadıklarını ifade etmiştir. “Sendika” ve “örgütlenme” gibi kavramların işverenleri ürküttüğünü ifade eden Toktaş, güvencesiz gazetecilerin işten atılmamak için bu tür faaliyetlere katılmadıklarını ve bu nedenle de temel güvencelerini ifade edebilecekleri yollardan mahrum bırakıldıklarını belirtmektedir.

Sonuç

Belirli bir bölgede yaşayan yurttaşların gündemindeki önemli olayların ve tartışmaların yer alabileceği bir alan olarak yerel medya, ulusal ve küresel çapta yaşanan gelişmelerin söz konusu bölgeye olan etkilerini değerlendirmek gibi hususlarda da önemli bir bilgi edinme ve tartışma alanına dönüşebilme potansiyeli taşımaktadır. Yerel medyanın bu rolü ne oranda yerine getirebileceği içerikleriyle ve o bölgede yaşayan yurttaşların güvenini kazanması ile ilişkilidir.

Köklü bir yerel medya geçmişine sahip olan Gaziantep yerel medyasında çalışan gazetecilerin prekaryalaşma deneyimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada elde edilen temel bulgular katılımcıların güvencesiz çalışmayı çok yönlü biçimde deneyimlediklerini göstermektedir. Tamamının kendilerini güvencesiz konumlarda görüyor olmalarının yanı sıra güvencesizlik konumlarını kendi içlerinde derinleştiren farklı etkenler de bulunmaktadır. Tüm katılımcılar işten çıkarılma korkusuyla yaşadıklarını ve çalışma hayatlarını bu korkuyla sürdürdüklerini belirtirken kadın gazeteciler evlenmek ve çocuk doğurmak gibi planlarını işsiz kalma korkuları nedeniyle ertelemekte veya bu planlardan tamamen vazgeçmektedir.

Mesleki dayanışmayı parçalayan bir unsur olarak rekabet, katılımcıların meslektaşlarıyla olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Gaziantep yerel medyasının görece küçük bir çevreden oluştuğunu ve bu nedenle tüm gazetecilerin birbirlerini tanıdığını, bildiğini ve “kuyusunu kazdığını” belirten K7’nin ifadeleri bu noktada önemlidir. Sınırlı sayıdaki yerel medya kuruluşu arasında çok fazla seçenekleri olmayan “bir avuç gazeteci” olarak yerel medya çalışanları birbirlerini rakip olarak görmekte ve bu nedenle çalışma şartlarının geliştirilebilmesi için dayanışma ağları geliştirmekten geri durmaktadır. Meslektaşların rakipler hâline geldiği bu evrede katılımcılar kendilerini kanıtlamanın ve çalıştığı kurumda kalıcı olmanın bir yolu olarak durmaksızın yeni vasıflar edinmek zorunda bırakılmaktadır. Bu nedenle sürekli yeni eğitimlere katılmak zorunda hisseden gazeteciler belirsiz çalışma saatlerinden kalan dinlenme zamanlarını yeni vasıflar edinmek için harcamaktadır. Yeni vasıflar edinmeye çalışmanın maliyeti de güvencesiz çalışma koşulları altında değinilmesi gereken bir diğer konudur. Katılımcılardan bir kısmı ücretsiz eğitimlere erişme olanağı yakalamış olsalar da gazetecilik mesleği içerisindeki farklı uzmanlık dallarının gerektirdiği çoklu ve derinlikli vasıfları edinmek kazandıkları düşük ücretler göz önünde bulundurulduğunda mümkün görünmemektedir.

Gazeteciler yerel medya çalışanlarının sayısının görece az olması nedeniyle birbirlerini kısa bir süre içerisinde tanımaktadır. Ancak bu tanışma ve bazı örneklerde görülen arkadaşlık ilişkileri bir mesleki dayanışmaya dönüşmenin aksine bir rekabet ilişkisine yol açmaktadır. Meslekî risklerle baş edebilme stratejileri geliştirme noktasında da güvencesizliğin kısılcasına takılan yerel medya çalışanlarının elinden bu güvencesizlikle baş edebilme yolları da alınmaktadır.

Tüm bu süreçlere bakıldığında yerel medyanın sahip olduğu önemli potansiyeli yerine getirebilmesi için yerel topluluklarda güven oluşturmakta zorlanacağı anlaşılmaktadır. Bunlarla

birlikte çalışmada deneyimlerine başvurulmuş bütün gazetecilerin üniversite mezunu oldukları unutulmamalıdır. On katılımcının dokuzunu iletişim fakültesi mezunu iken, biri ise güzel sanatlar fakültesi mezunudur. Bu durum güvencesizliğin hiçbir sınır gözetmeksizin tüm eğitim, meslek, cinsiyet ve yaş gruplarının deneyim sahası içerisine nüfuz ettiğinin de önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Üniversite mezunu yerel gazetecilerin özerkliklerini tehlikeye atan bu güvencesizlik koşullarının, asgari ücretin altındaki ücretlerle derinleştirilmesi ve bu koşulları kabullenmek zorunda bırakılmaları güvencesizliğin yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Teşekkür

Bu çalışmaya değerli fikirleriyle katkı sunan Hakan Kılınç'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Adar, A. Ş. (2018). Türkiye’de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?. *Çalışma ve Toplum*, 1(56), 13-36.
- Akdemir, N., Öngel, F. S. (2017). Gaziantep’te göç ve yerellik üzerinden birikim dinamikleri. *Emek Araştırma Dergisi*, 8(11), 55-74.
- Akın, K., Duman, Ç. (2021). ‘Normal’ emeğin kırılmalılığı ve eşitleme: Eve sığmayan hayatlar ve pandemide seks işçileri belgesellerini prekarya üzerinden düşünmek. *Viraverita E-Dergi*, (13), 209-234.
- Alpman, S. P. (2015). Enformelleşme, kimlik, prekarizasyon emeğin Kürt hali. *Katki. Sosyal Araştırmalar Vakfı*, 6-23.
- Assmann, K. (2023). Rise of the zombie papers: Infecting Germany’s local and regional public media ecosystem. *Media and Communication*, 11(3), 360-370.
- Atar Gürsoy, Ö., Ulusoy Gürsoy, Ş. (2020). Günümüzün modern teknolojik işçileri prekarya çalışanların evliliklerinde aile iletişimi kavramına bakışları. *Kurgu*, 28(1), 194-215.
- Aydın, E. (2015). Antep savunması: Bir albayın hatıratı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 53, 221-253.
- Aziz, A. (1990). *Araştırma yöntemleri teknikleri ve iletişim*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Barlas, U. (1972). *Gaziantep basın tarihi 100. yıl*. Karabük: Gaziantep Kültür Derneği Yayını.
- Baudelaire, C. (2001). *Paris sıkıntısı*. Dünya Klasikleri. Ankara: Çağdaş Matbaacılık.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*, (Y. Alogan, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2014). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. İstanbul: İthaki Yayınları
- Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance*. New York: New Press.
- Bulut, Ç. K. (2019). Yapılanma, çözülme, belirsizlik: Gazetecilik pratikleri ve basın iş hukuku. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2019(49), 187-206.
- Campbell, I., Price, R. (2016). Precarious work and precarious workers: Towards an improved conceptualisation. *The Economic and Labour Relations Review*, 27(3), 314-332.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür I. Cilt Ağ toplumunun yükselişi I*. (Kılıç, E. Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chomsky, N. (2012). Plutonomy and the precariat: On the history of the U.S. economy in decline, *The Huffington Post*. Erişim Tarihi: 15.05.2023 <https://Chomsky.info/20120508/>
- Churchill, B., Craig, L. (2019). Gender in the gig economy: Men and women using digital platforms to secure work in Australia. *Journal of Sociology*, 55(4), 741-761.
- Cohen, N. S. (2015). Entrepreneurial journalism and the precarious state of media work. *South Atlantic Quarterly*, 114(3), 513-533.
- Çakır, M. (2018). Bilgi toplumu kuramları ve prekarya tartışmaları. (Çakır, M. der.) *Bilgi Toplumu Tartışmaları*, 19-114.

- Dağdelen, M. Ç. (2021). Prekarya'nın pandemi döneminde yaşadıklarına dair bir örnek çalışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (7), 1706-1739.
- Deuze, M. (2006). Akışkan yaşam, yakınsama kültürü ve medya çalışması. Erişim Tarihi: 26.04.2024. <http://hdl.handle.net/2022/3343>.
- Dowd, D. F. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadı: Eleştirel bir tarih*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Durna, T., İnal, A. (2010). 12 Eylül, medya ve demokratikleşme sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 123-145.
- Edstrom, M., Ladendorf, M. (2012). Freelance journalists as a flexible workforce in media industries. *Journalism Practice*, 6(5-6), 711-721.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*, (Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Çev.) NotaBene.
- Gezer, G. (2021). İşgücünün prekerleşmesi sürecinde beyaz yakalılar: AVM'de çalışanlar üzerine bir alan araştırması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 197-219.
- Gezgin, S. (2006). *Medya ve Demokrasi. Medya merceğinde Almanya ve Türkiye*, 20. Alman-Türk Gazeteciler Semineri. 18-20 Mayıs 2006. Antalya. Erişim Tarihi: 06.12.2022. <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/19gezgin.pdf>.
- Girgin, A. (2009). *Türkiye'de yerel basın*. İstanbul: Der Yayınları.
- Göker, N. (2018). Sinemada prekarizasyon: Filmlerde güvencesizliğin mikro anlatıları. *Journal of International Social Research*, 11(55).
- Güllü, K., Kacur, M., Tanyeri, E. (2009). Okuyucuların yerel gazeteleri tercihlerinde etkili olan faktörler ve demografik özellikler itibarı ile algısal farklılıklar. *Öneri Dergisi*, 8(32), 271-282.
- Günerigök, M., Oğur, K. (2018). Prekarya sosyolojisi: Ücretli öğretmenler örneği. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 138-156.
- Güney, G. Ö., Cengiz, S. (2023). Göç, göçmen politikaları ve Türkiye'de işgücü piyasalarında prekaryalaşma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(20), 236-249.
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güven, O. Ö. (2007). *Küresel medya-yerelleşme ve yerel medya*. (Gezgin, S. Ed.) İçinde, *Türkiye'de yerel basın*, 321-336. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Hardt, M., Antonio N. (2004). *Çokluk*, (Yıldırım, B. Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M., Negri, A. (2019). *Meclis*, (Pilgir, A. E. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Herman, E. S., Chomsky, N., Abadoğlu, E. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği*. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Hudson, A. (2023). Freelance photojournalists redefine their work: Perspectives on a precarious field. *Journalism Practice*, 1-18.
- Josephi, B., O'Donnell, P. (2023). The blurring line between freelance journalists and self-employed media workers. *Journalism*, 24(1), 139-156.
- Kalleberg, A. L., Hewison, K. (2013). Precarious work and the challenge for Asia. *American Behavioral Scientist*, 57(3), 271-288.
- Keten, E. T. ve Aydın, U. U. (1998). *Medya endüstrisinde emek rejimi ve sendikal örgütlenme*. Erişim Tarihi: 04.02.2022. <https://Halagazeteciyiz.Net/2018/06/21/Hala-Gazeteciyiz-Medya-Raporu-Haziran-2018-Medya-Endustrisinde-Emek-Rejimi-Ve-Sendikal-Orgutlenme/>.
- Kına, S. A. (2022) Türk sinemasında yeni beyaz yakalı temsili: son çıkış ve küçük şeyler örnekleri. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* (28), 125-139.

- Kızılca, F. K., Kızılca, G. K. (2018). Türkiye’de iletişimciler ve “preker” emek: Gözden kaçmış bir veri tabanından bulgular. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (29), 9-30.
- Lale, L. (2022). Suriye göçünün Türkiye’nin kentleşme süreçlerine etkileri: Gaziantep kenti örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 75-96.
- Machlup, F. (1962). *The production and distribution of knowledge in the united states*, ABD: Princeton University Press.
- Merve, A. (2020). *Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Türk tarihi açısından tarihsel önemi üzerine bir inceleme*. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(105), 422-435.
- Millar, K. M. (2017). Toward a critical politics of precarity. *Sociology compass*, 11(6), E12483.
- Muntaner, C. (2018). Digital platforms, gig economy, precarious employment, and the invisible hand of social class. *International Journal of Health Services*, 48(4), 597-600.
- Odabaş, Y. (2020). Göçmen karşıtlığı ve prekarya. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (49), 531-566.
- Oğuz, Ş. (2011). Tekel direnişinin ışığında güvencesiz çalışma/yaşama: proletaryadan" prekarya" ya mı?. *Mülkiye Dergisi*, 35(271), 7-24.
- Oktayer, N., Susam, N. (2010). Kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi: 1970-2005 yılları Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Oran S. (2015). Kitap incelemesi: Modern zamanların tutunamayanları prekarya: Sınıf mı, sınıftan kaçış mı?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 237-247.
- Özkan, E. İ., Cengiz, A. A. (2019). Prekerleşen meslekler içerisinde gazeteciliğin izdüşümü: Eskişehir’de yerel gazeteciler üzerinde bir inceleme, *Emek Araştırma Dergisi* (Gead), Cilt 10, Sayı 15, Haziran 2019, 103-132
- Öztürk, Ş., Nas F., İçöz E., (2008). 24 Ocak kararları, Neo-liberal politikalar ve Türkiye tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32.
- Pamuk, B. (2019). *1918-1921 Antep savunması kronolojisi*. Ankara: Dumat Ofset Mat. San. ve Tic. A.Ş.
- Peksevgen, B. S. (2016). Global dünyada değişen basın ve gazetecilik. *Global Media Journal Tr Edition*, 6(12), 587-600.
- Polat A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161-182.
- Sennett, R. (2016). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*. (Yıldırım, B. Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for information*, 22(2), 63-75.
- Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni tehlikeli sınıf*, (Bulut, E. Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toktaş, S. (2010). 1980 sonrası değişen medya ortamında gazeteci: Zanaatkâr mı, profesyonel mi?. *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 147-170.
- Toktaş, S. (2013). Medya emekçilerinin sendikal örgütlenme sürecine yönelik kavrayışları: Sorunlar ve çözüm önerileri / Unionization as Conceived by Media Labourers: Problems and Alternatives. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 61-100.
- Uçar, Bahri (2020) *Haber üretim sürecinde otosansür: Gaziantep yerel basın örneği*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2007). *Türkiye’de yerel medya çalışanları, yerel medyanın sorunları ve çözüm önerileri*. İçinde, *Türkiye’de yerel basın*. (Gezgin, S. Ed.), 197-210, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Uzunoğlu, S. (2015). Yeni medyada dijital emek sömürüsü: tüketiciden üreticiye yeni medya, yeni sömürü pratikleri. *Intermedia International E-Journal*, 2(1), 181-194.

- Uzunoglu, S. (2017). *Gazetecilikte preker emeğin Türkiye'deki durumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunoglu, S. (2018). Gazeteci emeğinin dönüşümü ve güvencesizleşme: Türkiyeli dijital haber odalarının serbest muhabirleri üzerine bir çalışma. *Moment Dergi*, 5(2), 195-218.
- Vatansever, A. (2013). Prekarya geceleri: 21. Yüzyıl dünyasında geleceği olmayan beyaz yakalıların rüyası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-20.
- Vatansever, A. (2016). Proletarya ile orta sınıf arasında: siyasi aktör olarak prekarya. Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik. Erişim Tarihi: 02.02.2022. https://D1wqtxts1xzle7.Cloudfront.Net/54929780/Siyasi_Aktor_Olarak_Prekarya_Final_Version-Libre.Pdf?1509994217=&Response-Content-Disposition=Inline%3b+Filename%3dproletarya_Ile_Orta_Sınıf_Arasında_Siyas.Pdf&Expires=.
- Vural, M. A. (2001). Toplumsal gelişim sürecine katkı sağlayan bir araç olarak yerel medya. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (11), 115-126.
- Yaylagül, L. (2018). Enformasyon toplumunun ekonomi politikası. *Journal Of Communication Theory & Research / İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (46).
- Yıkılmış, M. S. (2020). Nitel araştırmalarda e-görüşme tekniği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 183-197.
- Yıldırım, A., Simsek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, N. (2009). Yerel basının etik sorunları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty Of Communication Journal*, 1(36), 131-143.
- Yücebaş, M., Köksalan E., Gökgöz G., Yücebaş S., Güven, O. Ö., Şahin, E., Aydın, B. A., Madak, M., Göksu O., Akbaş, N. (2019) *GAP bölgesinde yerel medya: sorunlar, tespitler, imkanlar*. Erişim Tarihi: 10.04.2023. https://Www.Academia.Edu/40901242/Gap_B%C3%B6lgesinde_Yerel_Medya_Sorunlar_Tespitler_%C4%B0mkanlar.
- Yücesan-Özdemir, G. (2009). *Emek ve teknoloji: Türkiye'de sendikalar ve yeni iletişim teknolojileri*. Ankara: Tan Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Representations of Rap Music in Cinema: Forms of Resistance and Reconciliation in *Casablanca Beats*

Sinemada Rap Müziğin Temsilleri: Kazablanka Ritimleri Filminde Direniş ve Uzlaşma Biçimleri

Erdoğan YILMAZ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Film Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1693-3481

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 3 Nisan 2024

Kabul tarihi: 26 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Fas sineması,

Alt kültürler,

Rap müzik,

Baskın kültür,

Yükselen kültür.

ÖZ

Sinema, toplumsal dönüşümün aktörleri olan gruplarla etkileşim kuran ve toplumsal gerçeklik ile yakından bağlantılı bir sanattir. Baskın kültürler içerisinde sesini duyuramayan gruplar altkültürler aracılığıyla kendilerine alternatif bir alan açarak baskın kültüre karşı bir direniş geliştirebilmekte veya onunla uzlaşma yoluna gidebilmektedir. Dolayısıyla, altkültürler her ne kadar bir direniş biçimi gibi algılsa da bazen toplumla uzlaşma yolunda işlevsel olabilmektedir. Alternatif bir ifade biçimi olarak altkültürler birçok farklı ülkede üretilen son dönem filmlerde kendisine bir temsil alanı bulabilmektedir. Bu çalışmada, rap altkültürünün sinemada nasıl temsil edildiği incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Fas Sineması'nın son yıllarda dikkat çeken örneklerinden biri olan *Kazablanka Ritimleri* (Ayouch, 2021) filmi Kasıtlı Örneklem yoluyla seçilmiştir. *Kazablanka Ritimleri* 'nde (Ayouch, 2021) genç karakterler arasında dinamik bir rap alt kültürünün ortaya çıkışı ve bu yol ile gençlerin kendilerine bir kaçış hattı oluşturarak normatif değerlere karşı bir faillik oluşturmaları ele alınmaktadır. Bu çalışmada, rap müzik alt-kültürel pratiklerin *Kazablanka Ritimleri* (Ayouch, 2021) adlı filme nasıl yansıtıldığı, Raymond Williams'ın "egemen", "kalıtsal" ve "doğmakta olan" tanımlamalarıyla ele aldığı kültür çerçevesinin rehberliğinde Betimsel Analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, ilgili filmde genç karakterlerin alt kültürel pratikleri yoluyla özerk bir ifade alanı buldukları, grup aidiyeti oluşturdukları, toplumsal belirlenimlere meydan okudukları ancak diğer taraftan ise baskın kültürü dönüştürerek onunla bir uzlaşma çabasına girdikleri saptanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: April 3, 2024

Accepted: June 26, 2024

Keywords:

Moroccan cinema,

Subcultures,

Rap music,

Dominant culture,

Emergent culture.

ABSTRACT

Cinema is an art connected to social reality, interacting with groups that are actors of societal transformation. Groups that cannot make their voices heard within dominant cultures can develop a resistance against the dominant culture or find a path of reconciliation with it through subcultures, thereby creating an alternative space for themselves. Therefore, although subcultures are often perceived as a form of resistance, they can sometimes be functional in the path towards reconciliation with society. As an alternative form of expression, subcultures can find an opportunity of representation in recent films produced in many different countries. This study examines how rap subculture is represented in cinema. With this aim in mind, the film *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021), which is one of the noteworthy examples of Moroccan cinema in recent years, has been selected as an example. *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) addresses the emergence of a dynamic rap subculture among young characters, and how through this path, they create a lifeline for themselves by forming a resistance against normative values. In this study, the reflection of rap music subcultural practices in *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) is examined using the Descriptive Analysis method guided by Raymond Williams' framework of the "dominant", "residual", and "emerging" cultures. The results of the study reveal that in the film, young characters find a space of autonomous expression through subcultural practices, form group identities, challenge societal determinants, but on the other hand, they are also observed to engage in efforts to reconcile with the dominant culture by transforming it.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ylmzrdnc@gmail.com

Introduction

Cinema has a close relationship with reality and this relationship manifests itself in various ways. Films can make the viewer see the world from different angles by disclosing reality. As Kracauer (1960, p. xlix) famously states “*films come into their own when they record and reveal physical reality. Now this reality includes many phenomena which would hardly be perceived were it not for the motion picture camera’s ability to catch them on the wing*”. Therefore, cinema presents images of countless realities including different cultures, times and experiences. By situating these images before the gaze of the audience, cinema creates an awareness on the subjects that are sometimes ignored by social agents.

Subcultures can be counted as one of these realities which are sometimes overlooked and on many occasions deliberately marginalized. Basically defined as “*an ethnic, regional, economic, or social group exhibiting characteristic patterns of behavior sufficient to distinguish it from others within an embracing culture or society*” (Merriam-Webster Dictionary, n.d.), the term subculture is characterized by being a small entity within a larger community. This definition assumes the existence of two sides, hence situating subcultures in a dichotomy with the society and the meanings it creates. In other words, subculture is a social issue that can be examined within a social context as well as a cultural context. They are often regarded as forms of resistance against the social and cultural norms. Hebdige (2002, p. 90) highlights the potentiality of subcultures to represent an “*interference in the orderly sequence*” and a kind of “*anarchy*” in the social sphere. This identification is primarily concerned with the symbolic meaning of the term in the social realm. The marginalized image of the subcultures causes them to be regarded as “*a...mechanism of semantic disorder*”. This means that the counter characteristics of the subcultures stem from the perception of the majority. On the other hand, subcultures often have positive effects on their members. Subcultures, in the opinion of Willis (1990), are important in helping group members figure out who they are and how to go about building an identity. These groups can help mold a person's transition into adulthood because there is no one "complete" or unified culture to cling to, and thus no pre-established values or role models to follow (as cited in Macdonald, 2001, p. 180). From this perspective, subcultures become a space for empowerment and reconciliation.

As a subcultural formation, rap music is practiced in many parts of the world and it is widely represented in cinema. Like many other subcultural activities, rapping is widely associated with deviance and delinquency. Upon considering the cinematic representations of this dichotomy, it is observed that the clash between rap subculture and society is, in fact, the result of society's determinative gaze upon the rap subculture.

This study investigates the rap music subculture, concentrating on the representation of the genre in cinema. The main objective of the study is to examine how the film *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) makes use of cinematic devices to characterize this cultural phenomenon and explain how the realms of social and subcultural rap spheres interact. Since the study adheres to a realistic approach to cinema, the film was chosen purposefully for its realistic claim. A literature review has initially been undertaken on the frameworks of cultural theory and rap subculture, then a descriptive analysis has been conducted in order to trace the portrayal of rap subculture in the sample film. Within the framework of descriptive analysis, this study endeavors to investigate whether the portrayal of the rap subculture aligns with the societal perception of resistance, or if it reflects a theme of reconciliation seeking a middle ground between the practitioners and the society.

Contextual Framework

Theorizing Subcultures

The word "culture" has been used historically in a variety of contexts and with differing meanings. Its various interpretations frequently lead to paradoxes or conflicts. This ambiguity results from the fact that culture is a broad category that includes a wide range of human behaviors, viewpoints, and values, which has led to changing uses and interpretations of the term over time. These interpretations lead to so many definitions of the term that Raymond Williams (1983, p. 87) famously declares culture as "*one of the two or three most complicated words in the English language*" because the term has been employed by numerous disciplines and research areas. Yet, Williams (1960, p. xvi) conceptualizes the term "culture" in an historical account and defines it in four particular definitions: the practice of art, a collection of moral and intellectual endeavors, an entire way of life and a state or habit of the mind. Culture, in the context of these definitions, encompasses the individual experience and the collective encounters as well as the practice and perception of arts. In the discourse of cultural studies, culture is often conceptualized as a comprehensive way of life, similar to language, shaped by representations, utilized as a tool, embodied in practices and artifacts, organized spatially, imbued with power dynamics, classified as high or low culture, and recognized in mass and popular forms (Barker, 2004, p. 44). More illustrative definitions are also made by researchers. Matsumoto and Luang (2003, p. 27) defines culture as "*The set of attitudes, values, beliefs, and behaviors shared by a group of people, but different for each individual, communicated from one generation to the next*". Likewise, Spencer-Oatey (2008, p. 3) specifies culture as the shared beliefs, values, customs, and behaviors of a community that shape its members' perceptions and actions around them.

Building on these definitions, it might be suggested that culture constitutes an umbrella term comprising of a multitude of concepts, meanings and subcategories. The term "subculture" is often uttered among these subcategories. Within the context of a "subculture," the term "culture" typically refers to a comprehensive way of life or systems of understanding that aid members in making sense of the outside world. The prefix "sub" conveys concepts of individuality and departure from the mainstream. Thus, people who adhere to particular norms and values that are distinct from those of the prevailing society constitute a subculture (Barker, 2004, p. 193). Hebdige (2002, p. 2) basically conceptualizes subcultures as "*the expressive forms and rituals of those subordinate groups*". In this definition, a dualism immediately catches the eye; the mainstream which is the dominant entity vs. the alternative which is a smaller constitution.

The dichotomy between the dominant and the subordinate is regarded in different contexts by different research disciplines of culture. The University of Chicago is known for being one of the most influential schools which produced the first theories on urban sociology as well as culture. Also known as the Chicago School, the center focused its attention on urbanization and the social transformation process it brought about from the industrialization period to the 20th century. In its earlier stages in the 1920s, noteworthy scholars such as Park and Burgess regarded urban landscape as an active, living organism. Numerous encounters take place in this social realm and new dynamics are continuously produced. This rapid change disrupts the social control mechanisms which creates disorganized formations. Therefore, a tense relationship between the dominant social structure and subordinate formations builds up which leads to a negative point of view towards the subcultures. For early Chicago School representatives, a subculture was employed to characterize a group of delinquent or criminal individuals that authorities sought to halt or rehabilitate. The traces of this point of view can still be observed in some studies (Haenfler, 2014, p. 4). More noteworthy scholars in the Chicago School such as Blumer, Hughes and Becker explore the potential of the individual to

---

build a self in a social context (Smith, 1988, p. 145-146). They interrogate how social structures and the external environment, as opposed to a person's genetic makeup or personal characteristics, affect people's behaviors and perceptions of the social sphere around them. According to this viewpoint, social and environmental structures significantly influence behavior, placing more emphasis on the effects of the outside impacts than on innate traits (Hall, 2009, p. 4918). In general, the Chicago School's understanding of culture was dynamic, focusing on the interactions that occur in urban settings between people, groups, and their surroundings. They viewed culture as the result of social interactions, historical contexts, and spatial arrangements in an urban setting.

Another school producing thought on the issue of culture is The Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS), which is informally referred to as the Birmingham School, located at the University of Birmingham. CCCS primarily put emphasis on the intersection between culture, particularly popular culture and subcultures, and hegemony. Founded in 1964 by Richard Hoggart and proceeded to operate under the supervision of Stuart Hall until 1988, CCCS investigated a wide range of subjects including the authoritarian state, youth subcultures, gender, race, and the media. The principal concentration of CCCS was shaped by the leftist approach of its representatives. Highly influenced by Marxist and Gramscian thinking that drew attention to the hegemonic practices of the authority on the working class, CCCS produced works on the "lived experiences" of the subordinate groups (Barker, 2007, p. 298). CCCS researchers tried to reveal the hegemonic relationships created and recreated in the cultural environment; however, unlike the Chicago School, they concentrated on the cultural practices of subordinate groups as a form of resistance against the mainstream culture. Hoggart's highly-acclaimed book *The Uses of Literacy* (1960) can be shown as an example to this view. The book explores the changing cultural dynamics and everyday life experiences of the British working class. It also examines the youth subcultures that arose in the 1950s and how media consumption affected them. The book highlights how youth subcultures were a component of resistance by concentrating on the social and cultural experiences of the working class. Hoggart demonstrates how a new youth identity and culture were formed as a result of the media and consumer culture challenging traditional working-class values. Along with Hoggart, CCCS scholars prioritized the subcultural practices and their symbolic meanings against the dominant culture. For example, in his book *Subculture: The Meaning of Style* (2002), Hebdige examines the ways in which subcultures express meaning through symbols, attitudes, music, and art in addition to how they look and dress. According to Hebdige, subcultures frequently question society's accepted norms and as a result, forge their own identities and meanings. Through punk culture in particular, the book illustrates how subcultures can serve as a forum for resistance and creativity. The opposition and defiance of youth subcultures toward prevailing social norms is symbolized by punk music, fashion, and attitudes. According to Hebdige, subcultures are a type of "counterculture" that rebel against the established social order and are typically formed by members of socially marginalized groups. It is worth mentioning at this point that Hebdige (2002, p. 74) bases this duality of dominant cultural and social structures and subcultures on the changing lived experiences of people from different economical backgrounds. Although there has been a certain improvement in the spending power of the working class in Britain after the World War II, the class division has been reluctant to disappear. In fact, some time-dependent changes such as the emergence of mass media, the changes in the family structure and the organization of the school, work and leisure has had an undeniable impact on how the class divisions are perceived. By virtue of these changes, the awareness of class distinctions hasn't vanished; it has actually deepened even further. The emergence of subcultures can be seen as a part of this polarized social realm.

Another way of understanding subcultures within the CCCS is offered by Murdock and Brake who, in similar discourses, state that subcultures are the meaning systems and ways of expressing oneself that groups within specific social structures develop as a result of their shared struggles to reconcile the inconsistencies of their social circumstances. Subcultures are attempts to address issues that are experienced collectively and result from inconsistencies in the social structure. They also provide a collective identity that can be used to create an individual identity that is distinct from that which is determined by factors such as class, education, and occupation (as cited in Calluori, 1985, p. 44-45). According to this point of view, subcultures function as a kind of counter entity that builds a sphere for the subordinate to survive, so it can be read as a strategy to sustain their lives. Brake sees the space of subculture as a third territory where the members can feel free of the social norms and the control of the authority. In this free space, they can practice their identity without restraint. McRobbie acknowledges the liberating function of the subcultures by seeing the members as “*active agents whose sense of self is projected on to and expressed in an expansive range of cultural practices*” (as cited in Macdonald, 2001, p. 180). According to this view, the subcultural existence doesn't mean a total distinction from the mainstream culture; it is an alternative space that helps especially young people determine who they are and explore their identities. Therefore, subcultures may be observed as a tool for empowerment rather than a seclusion from the outside world.

In line with the empowering function of the subcultures, the classical counter position of subcultures may easily be perceived as a reconciliation between the dominant and the subordinate with Raymond Williams' concepts “residual”, “dominant” and “emergent” cultures. Residual culture is about the collective behaviors, practices or attitudes that are passed from the older generations and they are usually about belief systems. Secondly, the term “dominant culture” refers to a culture consisting of cultural norms, values, beliefs and practices that are adopted and accepted by large segments of the recent society. This culture is often determined, guided and propagated by powerful groups, institutions or elites in the society. Dominant culture is a reflection of the dominant forces, ideologies and structures in the society (Williams, 1990, p. 98). Lastly, Raymond Williams' concept of “emergent culture” refers to new and emerging cultural elements from within the society in addition to the dominant culture. Williams does not limit culture only to the dominant one, but also takes into account the emerging, developing and changing cultural elements rising from different segments of the society. These emergent cultures are often ignored or suppressed by the dominant culture, but they gain strength and acceptance over time. These new and emerging cultural elements are often a reflection of social change and begin to spread among large segments of the society (Williams, 1990, p. 99). Residual, dominant, and emergent cultures are not distinct categories that exist side by side never coinciding and reconciling with each other. On the contrary, they are constantly intertwining, interacting and influencing one another. When we apply Williams' triad of culture to the dichotomy between the mainstream culture and the subcultures, it may be deduced that these seemingly countering concepts actually exist within each other. This inference suggests that subcultures are not only forms of resistance, they are also mediators or reconciliators between the clashing groups in the society.

Rap Subculture and Its Representation in Mainstream Cinema

Rap music is known for being the musical expression of the broader hip-hop culture characterized by spoken word poetry, hip-hop dance and visual arts such as graffiti and painting. Rap as a music genre heavily relies on oral performance and storytelling which can be found historically in some components of African culture (Price-Styles, 2015, p. 11). As an extension to the music, hip-hop dance presents a movement that is “*central rather than peripheral to the culture*”. Along with the music, hip-hop dance encompasses an important form of expression

conveying meanings of social and economic exclusion, processes of marginalization and dominant gender roles (Johnson, 2015, p. 30). Graffiti, on the other hand, is a visual art form that embraces writing or painting stylized letters often on the walls of public spaces like subway systems (Miller, 2015, p. 32). It is clear that rap music is surrounded by hip-hop culture and its elements since the beginnings. Rap is practiced alongside the core elements of hip-hop culture, serving as a medium for self-expression through a diverse range of components. To decipher the subcultural practices of this particular music genre, it is crucial to initially examine the historical development of it.

Rap was originated in the South Bronx area of New York City in the 1970s. The emergence of rap music was closely related to the socio-economic conditions of the region. Characterized by a predominantly African-American and Hispanic population (ICIS, 2009), South Bronx experienced a period of social, economic, and infrastructural decline in the 1970s, resulting in a substantial transformation of the area. The area was marked by deserted buildings and empty streets, having lost thirty percent of its population and thirty-six percent of its housing stock. More than 80,000 empty housing units by the 1980s demonstrated urban decay (Chronopoulos, 2017, p. 935). Rap music flourished in impoverished, abandoned, burned-out or deteriorating structures of South Bronx (Swanson, 2010). Therefore, the meanings of being in the streets of the urban areas constitute the primary concern of rap music.

The information regarding the originating conditions of rap music highlights its unique and separate existence from mainstream cultural products. Rap is seen as an African American art form that embodies disobedience and rebellion. It produces a distinctive sound by reconstructing already-existing sounds, images, and technologies into a new artistic medium. Rap's rebellious essence comes from its roots in a history of diasporic creative expression (Negus, 1999, p. 84). However, rap subculture cannot be reduced to a resistance ground because it is practiced by a wide range of people which makes it a multifaceted issue. Though it was originally associated with subordinate groups with limited economic means, it is now a significant part of a large, mainstream commercial domain (Guthrie P. Ramsey, 2003, p. 164). However, the economic transformation of rap music should not be regarded as a clean-cut shift. Different facets of rap music co-exist in different settings. For example, it may be an opportunity for freedom of speech in a constraining realm. In an interview, rapper JT the Bigga Figga declares that "*The rap come from the voice of the ghetto . . . Hip Hop and the streets...is one, you might as well say that . . . Straight from the streets*" (as cited in Alim, 2006, p. 1). Besides being a resistance, it is a way to speak out within one's own circumstances. Practitioners of rap music may express their economic, social or ethnic background, identity, experiences and life circumstances in their own production of style (Huq, 2006, p. 110).

Although the initial discourse on rap music is mostly associated with African-Americans, it is now a global issue. Many artists from around the world, regardless of their ethnic background, can practice this style of music. Therefore, rap music has come to reflect many different realities and themes in various settings. In the USA, rap music is mostly famed for its ganster themes which accentuate violence and ghetto life. It is a musical representation of "*ghettocentricity*" with an emphasis on the black ghetto underclass. While other forms of rap document the *black* experience in a more general way, gangsta rap focuses on black urban street life. This subgenre is thought to provide a unique portrayal of the realities of the ghetto and an insider's view into black urban street life. However, it is mostly criticized because of relying heavily on the themes of crime and violence (Kubrin, 2005, p. 361). Despite certain negative aspects, gangsta rap offers an unvarnished perspective on the shortcomings of social services and government aid programs, shedding light on the harsh realities of inner-city life. It also draws attention to the ongoing problems like racial profiling, police brutality, and legal system shortcomings. In this way, the ferocious demands for justice and equality that its early pioneers

made are preserved in gangsta rap (Price, 2006, p. 61). On the other hand, it is generally accepted that American themes had an impact on the globalization of rap music especially in the earlier stages until the local discourses reaches authenticity. Local rappers in different countries gradually found their voice and they interpreted American influences in a way unique to the area. Rap has been used by local artists as a platform to address social, political and cultural issues in their home countries. In this way, rap music has been adopted in countries outside the US, gaining a unique identity and becoming a global voice (Warner, 2004, p. 164). From this standpoint, rap music seems to be ontologically tied to the social reality in which the performers find a place for themselves to express their circumstances of being.

Rap music, as an American-born music genre, has been featured as the main theme in some American films and also in other global samples. It is observed that the representation of rap music in American cinema draws parallels to the themes of social injustice, poverty, reaching fame and economic power, street culture, love, etc. which mostly coincide with the rap music discourse. The movie *8 Mile*, directed by Curtis Hanson, serves as a good illustration of the representation of rap music in American cinema. The film *8 Mile* (Hanson, 2002), which features autobiographical aspects from world-famous rapper Eminem, takes place in a destitute and unstable area of Detroit. Rabbit, the protagonist, is a young man trying to use his rapping talent to advance in life. The main character is portrayed as a white working-class man who lives in a neighborhood where most of the residents are black. Growing up in a low-income household, he tries to manage his younger sister's needs while coping with his mother's mood swings and gambling addiction as well as the harsh economic and social circumstances of his surroundings. Amidst the social and economic challenges in his neighborhood, he endeavors to establish himself by engaging in Detroit's music scene. The struggle of Rabbit to find his voice through rap music serves as the film's central theme. It also looks at the gap between the white and black residents in the city and how poverty affects youth culture and music. The film explores issues of urban poverty, black-white tension, youth experiences, and the subculture of rap music. The film raises questions about racial issues in the US utilizing the dichotomy between the white identity of Rabbit and his black surroundings. What seems to be advantageous turns to a menace in his life. Although Rabbit has gone through all the detrimental condition of the neighborhood, he is constantly being discriminated in the black community because of his skin color. This contradiction can be expanded to several more dichotomies such as poverty–wealth, power–weakness and community–alienation. Always in the underprivileged side, Rabbit struggles to triumph over the community that imposes the cruel reality of the unfair social realm on him.

Although the majority of acclaimed films about rap music originate from the USA, there is an increasing trend in international cinema to incorporate rap music themes. Traces of rap music and hip-hop culture in general can be found extensively in the *banlieue* films of French cinema. The *banlieue* films are characterized by depicting the lives and hardships of people who live in peripheries that encircle large cities. These movies usually deal with issues like crime, unemployment, racial discrimination, social inequality, and conflict between various cultural groups which are themes also employed by rap music. Films like Mathieu Kassovitz's *La Haine* (1995) portray the harsh realities and socioeconomic struggles faced by the youth and immigrant communities in these marginalized areas. While not explicitly categorized as a film centered on hip-hop culture, *La Haine* (1995) effectively explores themes of resistance through its use of rap music. Likewise, the themes of rap music have flourished in Turkish cinema since the 2010s. Films such as *Çekmeköy Underground* (Türkmen, 2015) and *When I'm Done Dying* (Dağ, 2020) depict young individuals striving to break free from their circumstances and economic as well as social constraints, and fulfill their potential. Building on the themes of resistance and reconciliation present in these films, this study examines *Casablanca Beats*

(Ayouch, 2021) as a significant international example that explores the cultural and social forms of rap music.

Method

This study explores the subcultural practices associated with rap music as portrayed in movies by focusing on a contemporary international example of the genre. The main purpose of the study is to examine the social realities that underpin and define this cultural phenomenon through cinematic representations in the film *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021). The sample film was purposefully chosen upon the observance that it portrays the rap subculture in a social context realistically. Another reason for choosing this example is that the movie was made outside of the established studio system, claiming to be a true representation of reality. This study utilizes the descriptive analysis method, a qualitative research approach, to clarify the aforementioned interaction between rap subcultural practices and their social context as represented in cinema. A descriptive research “*highlights the outstanding characteristics of a sample, or of the population from which the sample was drawn*” (Gray, Williamson, Karp, & Dalphin, 2007, p. 398). In order to conduct a descriptive analysis, the researcher must first present a theory that lays out the general guidelines he/she will adhere to throughout the investigation (Berg, 2001, p. 230). Therefore, a literature review was formed in the context of rap subculture, its social background and its place in cinema. Within this contextual background, Raymond Williams’ terms “residual culture”, “dominant culture” and “emergent culture” were used as a guideline to describe the main issues in the study. In the second part of the study where the analysis takes place, two subcategories relevant to the literature review were employed. To illustrate the main context, the socio-economics of the space where the narrative takes place was described and then the subcultural representations of rap music were exemplified in Williams’ terms. Using this method, the study seeks to offer a thorough grasp of the ways in which the larger social context interacts with the rap subculture and how cinema reproduces this relationship.

Findings

Casablanca Beats (Ayouch, 2021) is a Moroccan drama film which depicts the struggling story of a youth sub-cultural group at an art school located in a ghetto close to Casablanca called Sidi Moumen. The plot starts with the arrival of Anas, a former rap singer, to a community cultural centre in Sidi Moumen. The participants of the school come from the neighborhood and some of them establish a group to practice rap music. As a newcomer Anas tries to assist them to express themselves and find their voices. In time, these youngsters (Ismail, Meryem, Abdou, Amina, Soufiane and others) get the hang of rap music and start using music as a tool to struggle against harsh socio-economic conditions and cultural pressures. The characters try to learn more about rap music and eventually organize a rap-gig that showcases authentic songs and dance moves. As the plot progresses to the event, the characters become increasingly aware of their social circumstances, improve their ability to express themselves, but also grow more weary of the social and economic constraints they face. *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) tells a powerful story about the experiences of Morocco's young generation and the liberating as well as unifying power of rap subculture. The film delves into the significance of the rap subculture in Morocco and its societal role through the lens of a youth group. It is worth mentioning that *Casablanca Beats* is a film that has strong ties with reality. Ayouch, the director of the movie, also acknowledges the realistic claim of the film by stating that he aimed to depict the outcome of what they go through on a daily basis (Abraham, 2023, p. 383). The storyline is inspired by a hip-hop project in an art centre in Sidi Moumen and non-professional people from the neighborhood are employed as actors. Within the narrative and imagery of the film, viewers observe a comprehensive portrayal of the rap subculture, encompassing elements

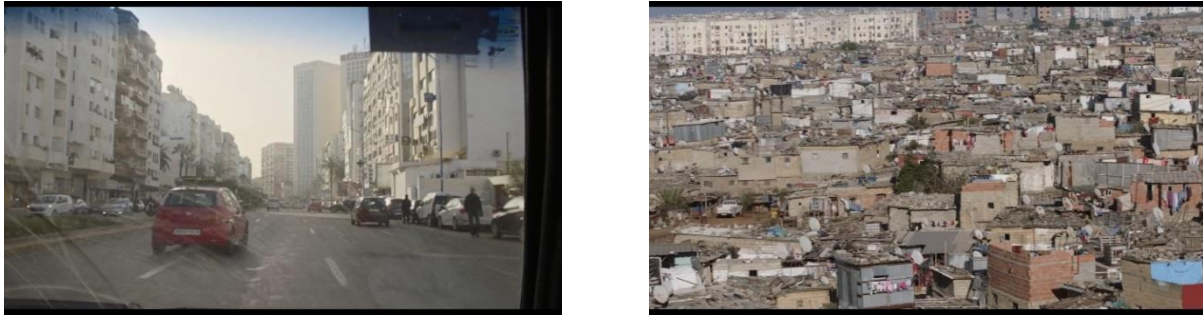
such as rap songs, hip-hop dance, graffiti art, and the distinctive hip-hop fashion and explore the resisting nature of hip-hop culture as well as its positive essence.

The Socio-Economic Characteristics of the Slums and their Reflections on the Use of Space

The setting of the film is inspired from a real neighborhood called Sidi Moumen, a slum area close to Casablanca. The film's quest to recreate a world that is closely knit with reality is observed in the use of space. While the plot, the storyline, and the characters are fictional, the film evokes a sense of plausibility, suggesting a potential for reality thanks to the realistic use of space. Hence, providing demographic information regarding the locality of Sidi Moumen would be beneficial. Sidi Moumen is a densely populated area with 452.863 inhabitants. The population predominantly consists of young individuals. 27.95% of the population falls below the age of 15, while 65.10% are aged between 15 and 59, leaving only 6.95% for individuals older than 60 years (Ville de Casablanca, n.d.). As indicated in the demographics, Sidi Moumen is a thriving space with a dominance of young people in the public sphere. One of the biggest problems in the area is the housing. The housing pattern in the area reflects an unplanned urbanization and uncontrollable expansion since the 1950s when the area attracted a huge number of informal settlers because of the industrialization. As a result, the expansion of tin shacks in Sidi Moumen was closely linked to the region's industrialization and poor economic conditions of the working class. These disadvantageous circumstances detained laborers to dwell in adequate residences (Aoussar, 2018, p. 551).

In the film *Casablanca Beats*, the portrayal of the neighborhood is closely linked with the real circumstances mentioned above. There are quite a lot of images that illustrate the crowded urban space placing significant emphasis on the poor conditions and collective way of living. We may divide the examination of the use of urban space into two subcategories: houses and the streets.

Houses in *Casablanca Beats* are the indicators of the poor economic conditions of the dwellers in the Sidi Moumen slums. In the first scene where Anas drives through the city of Casablanca to arrive in Sidi Moumen, the change in the general look of the cityscape and the economic indicators can clearly be observed. As he approaches the slums, the overall appearance of the landscape transitions abruptly from that of a well-maintained city to that of an informal settlement with irregular structures and inadequate environmental upkeep. While the city center is home to a clean environment, fairly-maintained apartment buildings and adequate roads and highways, the slums are dominated by large piles of garbage scattered along the roads, single-storey makeshift houses and bumpy and improperly constructed roads. Closely interconnected, the houses form a tightly woven pattern. They are positioned in such proximity that their roofs are intertwined. The fact that the houses look entangled reveals the population density of the area and the inadequacy of the houses. In addition to their dense and irregular arrangement, the exterior design of the houses also effectively conveys the financial difficulties that the occupants are facing. The slums are characterized by rusty awning roofs and bare, unpainted walls, which dominate the overall visual landscape. This complex settlement and unplanned urbanization give the impression that the area was built outside the control of the governmental authority. Lack of control and planning is reflected in people's lives, making it difficult to deliver services to them. This notion can be observed in the testimonial lyrics of the rap songs which are written by the students in the art school. An example can be seen in the lyrics of Ismail's song, where he expresses the stark reality that financial resources are required not just for education but also for healthcare. Therefore, it can be claimed that the socio-economic conditions in the setting of the film are not adequate for the characters.

Figure 1: The difference between the appearances of the cityscape and the ghetto

The interiors of the homes give the same impression conveyed by their exteriors. The houses consist of small, sparsely furnished rooms, which are shared by multiple occupants. The children, parents and grandparents collectively use the spaces of the houses leaving no privacy for any of the family members. The young characters have a hard time practicing rap music at home because of the lack of private space and family pressure. The older members of the families think that young people should do what the society imposes on them. However, the young characters seem to contradict these social norms and this contradiction is conveyed through the use of the home settings in the film. For instance, upon returning home from school, Ismail heads straight to the kitchen where he playfully interacts with his mother and sister. This behavior; however, displeases his father, who believes that the kitchen is a space reserved for women. He perceives Ismail's actions as a deviation from traditional gender roles. In addition, young characters are seen listening to rap music with their headphones and singing in a whisper at home. The subcultural practice always continues to exist even if it is silent. In Raymond Williams' terms, this coexistence of people correspond to the existence of residual, dominant and emergent cultures simultaneously. While the dominant culture tailors a normative field for the young characters to embrace, the emergent culture always circulates in the space. The emergent culture shows itself in the contrasting behaviors of the old and young people and the sound design. The young characters create a joyful energy at their homes dancing and singing whereas the old characters are mostly portrayed without movement and emotion. These contrasting images show that there is a clash between the dominant and emergent cultures.

The images of the streets convey similar meanings as the houses do. As a public space, streets accommodate numerous social actors and their daily activities. The characters practice subcultural agency, interact with people and at the same time they are ostracized through these random encounters in the streets. There are three specific scenes portraying these interactions, generating visual representations of the clash between dominant and emergent cultures. In the first scene, the girl members of the subcultural group dance while they are walking in the street. They encounter an old woman while dancing and the old woman looks at them intimidated by their activity. The activity of dancing to rap music is seen as a kind of deviance from the cultural norms of the society. Another scene shows Ismail experiencing a creative and self-expressive moment in the streets. Late at night, he wakes his sister up and asks her to come with him. They start running in the narrow streets of the slums and then he starts singing "*I'm gonna make it, gonna dig you out of the dirt we were born in. Though life for us is locked*". There is a strong correlation with the lyrics of this song and the streets because the narrowness of the streets seem like a spatial barrier before them to overcome. In addition, Ismail's timing is important in that scene because he chooses the midnight when there is nobody around for this liberating act. This preference shows that there is a pressure on youngsters to hide their subcultural agency. In the last scene, the students are trying to sell tickets in the crowded spaces of the city for their upcoming concert. Most of the people walking by refuse to buy tickets, and some of them admonish the young people for not working and being idle, pointing out that things like listening to rap music are futile. These scenes that reveal a dichotomy of the dominant culture of the

society and the emergent culture of the young people can be regarded as a new social formation that is interwoven with different points of view. It manifests that the cultural sphere is in a process of transformation. Therefore, spatial connotations of the subcultural practice involving rap music can be regarded as a reconciliation with the dominant culture more than it is a form of resistance. Furthermore, the liberating actions of young rappers can be viewed as an outgrowth of an emerging culture. They endeavor to express themselves and gain visibility in the public sphere, aligning with the aspiration that their current struggles may one day go hand in hand with the dominant culture. It seems like the emergent culture lingers in the public field as a ghost that the dominant culture refuses to see. The physical actions of the young people can be viewed as the practices of the emergent culture trying to be a part of the social realm.

The use of space in *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) reflects the socio-economic conditions of the slums in Morocco and it also embodies significant meanings regarding the rap subculture embraced by the characters. The everyday lives of the residents and the way they communicate their existence with the outside world are effected significantly by the circumstances of the place they live in. As mentioned before, rap music is closely associated with streets and underprivileged communities. Therefore, the use of space in the sample film gives a realistic portrayal of the rap subculture and its link with the neighborhood.

Emerging Subcultural Agency in a Dominant Cultural Sphere

As mentioned before, *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) portrays two opposing aspects of the Moroccan society that are often at odds with one another. One of these aspects is the youth culture in an emerging process and the other aspect is the dominant culture which is resistant to change. The young characters are representatives of a newly rising worldview which embraces freedom, prosperity and tolerance. However, the dominant culture is highly conservative of its long-established values. The clash between these two beings form an intersection point which embodies a field of struggle. This struggle can be characterized as a form of resistance aimed at challenging both the interpretation of religion by the society and gender-related disparities within the societal framework.

One of the biggest concerns of the film is the interpretation of religion and the way it is articulated in the society. This issue is highly problematized by rap music because it is a substantial barrier that makes it difficult for the young characters to be truly a part of the society. There is a consensus within the society that protest arts like rap music cannot go with religion. Therefore, the way the religion is perceived and uttered in the social sphere stands as a hindrance to the self-expression of the young people. Ayouch (2021, p. 385) also acknowledges this assertion by stating that youth is forced to choose either religion or art. However, the film shows that there are ways to combine both. In fact, the positive consolidation of religion through rap music is not something uncommon. Rappers try to strike a balance between their religious beliefs and their pursuits within the hip-hop subculture by incorporating other aspects of the subculture, such as dance, graffiti, and clothes (Price-Styles, 2015, p. 53). However, the general view of religion seems to prevent this positive correlation to expand to the social field.

Casablanca Beats (Ayouch, 2021) presents some stark indicators suggesting that there is a growing tendency in youth to blend their own voice with religion. For example, the characters Meryem and Amina raps with their veils on and they employ this unity in their lyrics. In a relevant scene, Amina goes on to stage to sing, but she is interrupted by the sound of the call to prayer coming from the mosque. Out of respect, she waits for the prayer to finish. Then, she speaks words about being religious and rapping: “*they curse me coz I sing with my veil. Do I need to undress to tell my tale?*”. These words may appear to be a rejection against the religious norms, but it is actually a reconciliation with it. It shows that religion can be a part of

everyday life and so can rap music. In the subsequent parts of the film, Amina is forced to leave the art center by her mother. Her presence and activities in the subcultural group is seen as a deviant behavior against religious and social norms. However, she secretly comes back to school and keeps on practicing rap music. Another scene that explores the complex and ambivalent relationship between religion and rap subculture is expressed through a male character, Abdou. Abdou is a young man who has lived his whole life according to religious norms and with the introduction of rap music he starts questioning the way the society perceives and reflects upon religion. After a heated debate on what women should wear to exist in the society and what kind of clothes would be appropriate for religious views, he meets a few of the male members of his extended family and gets preached about the incompatibility of rap music and religion. One of them subjectively states that “*some musical instruments are permitted, others forbidden*” and one another says that “*dance means intermixing. In our religion, men and women don’t mix*”. At some point of the conversation, the cinematic aesthetics non-diegetically changes and Abdou starts day-dreaming about a hip-hop dance group confronting a religious group in a dance contest on the street.

Figure 2. Two contrasting groups of young people encountering in a dance contest

The location of this confrontation holds significance, as rap music is intricately linked with urban streets, thereby shifting the context to the realm of the subcultural space. This scene compresses the two contradicting social fields in one cinematic image and melts them in a pot. This co-existence should not be regarded as a total peace between the two realms; however, it is an indicator that dominant cultures cannot impose an absolute power on the emergent cultures. They all exist together, interact on some levels and create new meanings in the social sphere. Later in the scene, Abdou starts singing with the lyrics “*...in this clash of civilizations and religions, I can’t tell what is allowed or forbidden. Where is the line between fate and deviance?... Some sully our religion with their allusions*”. Through these lines, he declares that he is in search of truth and advocates his subjective way of expressing an emerging approach to belief systems.

Another issue that is problematized in the narrative is the dominant gender roles circulating in the social sphere and prevailing over youth agency. Gender roles are determinative on the lives of both male and female members of the group. Male members are supposed to act within the patriarchal system. They have to work and provide for the family which means that there is no time for the subcultural endeavors. On the other hand, female members are supposed to remain at home and engage in household chores. What’s more, they have to yield to the social norms and lead a conservative life under the patriarchal pressure. Meryem is a good example to the juxtaposition of gender roles and feminine agency through rap subculture. In a particular scene, Meryem takes off from the art center and she sees her brother waiting to escort her on the way back home. Meryem is clearly upset because she feels that it is a violation of freedom. On the way, she utters a spoken poetry with the lyrics “*For you, women are slaves and it makes me sick. For you, being a man means dominating us...I want us to be equal, man and woman. Same rights and freedom. Being my brother gives you no*

rights over me". In these lines, it is observed that Meryem defies the patriarchal social system and how it is shaped in favor of male members of the society. Though singing about patriarchy with self-expressive words is a resistance, Meryem doesn't entirely reject the male members of the society and seek solitude. Instead, she tries to compromise with men in equal terms. Moreover, Meryem adds that she feels obligated to hide her identity, but the rap subculture opens a third space for her in which she can express her identity. She says "*I can only be me on stage where I am free, where color and appearance make no difference...I am myself when I rap*". Although the dominant culture seem like it doesn't leave any space for the minor voices, they never cease to exist. In this way, it is highlighted in Meryem's discourse that the dominant culture and the emergent culture are parts of an everchanging entity and they are in a process of transformation.

The conclusion of the film delivers a clear message about the clash between the dominant and emerging cultures. The rappers from the Positive School stage a performance that sparks significant social backlash, temporarily halting their rap activities and prompting Anas to contemplate leaving his job. However, in the final scene, the young characters appear on the school rooftop, defiantly singing and making their voices heard. While it appears to be a conclusion, this scene actually symbolizes an ongoing resistance and reconciliation. This is a resistance against social norms because they express themselves even though the society wants to silence them, and it is a reconciliation because they raise their voices in a public space where everybody can hear them. This scene is important to show that emergent cultures cannot be terminated and that they are a part of the social sphere.

Conclusion

Cinema has the potential to reproduce and portray reality in such a powerful way that it turns to a platform of interaction between artistic expression and social agents. It possesses the capacity to make something seen which otherwise may miss to be noticed in real life experiences. To put it differently, cinema reveals the hidden aspects of the real world. One of these realities is the subcultural communities that try to find their voices, react against the dominant social structures and cultures and simply sustaining their lives within a determinative social realm. This struggle is sometimes regarded as a form of resistance and sometimes as a reconciliation with the dominant cultures. Cinema is an important medium that portrays this struggle realistically and that carries it to a larger audience.

Rap music, as a striking example, is a part of a vibrant subculture that uses lyrics, music, and performance arts to interact with the society on a deep level. Rap, which is mostly popular among youth, uses lyrics that highlight social injustice, economic disparity, political criticism, and personal experiences to address social issues. Through music and art, this subculture contributes significantly to young people's process of developing their identities. Additionally, by giving subordinate groups a voice and a platform for expression, rap music and the subculture surrounding it support social change. In this situation, the rap subculture manages to carve out a distinct space for itself in society by means of both resistance and reconciliation.

This study focuses on the portrayal of rap subculture in cinema. For this main purpose, the film *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) was purposely chosen because it is observed that it constitutes a realistic example to depict the issue in a social context. As a result of the descriptive analysis conducted on the sample film, it is observed that the contextual framework on the rap subculture is illustrated in a realistic way. To be more precise, the film takes place in a slum that is home to a large number of economically deprived and socially marginalized people. Deeply ingrained traditional values have a big impact on this society, which makes it a pervasive place where young people who want to live different lives have to deal with a lot of social pressure. These demands are a result of a cultural conservatism that values following the

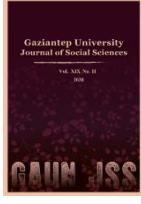
status quo, which presents difficulties for the younger generation that chooses different routes. Youth's freedom of choice and expression is frequently restricted by the society's expectations of them to be in line with the dominant social meanings. Within this dichotomy established between the dominant culture of the society and the emergent culture of the subcultural communities, rap music steps in as an escape route that functions as a third space. In this third space, young people can express their thoughts, emotions, hopes and criticisms. Moreover, they can interact with the dominant culture and work on changing it.

The film vividly portrays the fraught relationship between young people and social authority, centering its themes around the notion of rap music. It highlights key aspects of rap through the use of space and the exploration of gender issues and religion, which are central to the narrative. By employing these elements, the film creates a multitude of images that realistically depict young rappers navigating the social realm, sometimes through resistance and sometimes through reconciliation. Therefore, it might be asserted that *Casablanca Beats* (Ayouch, 2021) represents the rap subcultural practice as both a resistance and a reconciliation with the dominant culture in a way that doesn't compromise on the practitioners' personal rights and authentic voice.

References

- Abraham, N. (2023). Changing lives through hip-hop in Casablanca Beats: Interview with Nabil Ayouch and review of the film. *Review of Middle East Studies*(56), 382–388. DOI: 10.1017/rms.2023.9
- Alim, H. S. (2006). *Roc the mic right: The language of hip hop culture*. New York: Routledge.
- Aoussar, Y. (2018). The spatial and functional dimensions of the urban policy in the internal urban margins of the city of Casablanca: The case of Sidi Moumen District. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 23(4), 541-558.
- Ayouch, N. (Dir.). (2021). *Casablanca beats* [Motion Picture].
- Barker, C. (2004). *Sage dictionary of cultural studies*. London: Sage Publications.
- Barker, C. (2007). Birmingham School. Ritzer, G. (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology* (pp. 297-301). Oxford: Blackwell Publishing.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative reseach methods for the social sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Calluori, R. A. (1985). The kids are alright: New wave subcultural theory. *Social Text*, 12, 43-53.
- Chronopoulos, T. (2017). The rebuilding of the South Bronx after the Fiscal Crisis. *Journal of Urban History*, 43(6), 932-959. <https://doi.org/10.1177/0096144217714764>
- Dağ, N. (Dir.). (2020). *When I'm done dying*. [Motion Picture].
- Gray, P. S., Williamson, J. B., Karp, D. A., & Dalphin, J. R. (2007). *The research imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guthrie P. Ramsey, J. (2003). *Race music: Black cultures from bebop to hip-hop*. Berkeley: University of California Press.
- Haenfler, R. (2014). *Subcultures: The basics*. London: Routledge.
- Hall, P. M. (2009). Symbolic interaction. Ritzer, G. (Ed.). *The Blackwell encyclopedia of sociology* (4th Edt., pp. 4917-4922). Oxford: Blackwell Publishing.
- Hanson, C. (Dir.). (2002). *8 Mile* [Motion Picture].
- Hebdige, D. (2002). *Subculture: The meaning of style*. London: Routledge.
- Hoggart, R. (1960). *The uses of literacy*. Middlesex: Penguin Books.
- Huq, R. (2006). *Beyond subculture: Pop, youth and identity in a post-colonial world*. London: Routledge.

- ICIS. (2009). *Population characteristics and trends in the South Bronx*. The South Bronx Environmental Health and Policy Study. Retrieved from https://www.icisnyu.org/south_bronx/Demographics_001.html adresinden alındı
- Johnson, I. K. (2015). Hip-hop dance. Williams, J. A. (Ed.), *The Cambridge companion to hip-hop* (pp. 22-31). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kassovitz, M. (Dir.). (1995). *La haine*. [Motion Picture].
- Kracauer, S. (1960). *Theory of film: The redemption of physical reality*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kubrin, C. E. (2005). Gangstas, thugs, and hustlas: Identity and the code of the street in rap music. *Social Problems*, 52(3), 360-378.
- Macdonald, N. (2001). *The graffiti subculture: Youth, masculinity and identity in London and New York*. Palgrave Macmillan: New York.
- Matsumoto, D., & Juang, L. (2003). *Culture and psychology* (3rd Edt.). Wadsworth Publishing.
- Merriam-Webster Dictionary. (n.d.). *Subculture*. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/subcultures>
- Miller, I. (2015). Hip-hop visual arts. Williams, J. A. (Ed.). *The Cambridge companion to hip-hop* (s. 32-41). Cambridge: Cambridge University Press.
- Negus, K. (1999). *Music genres and corporate cultures*. London: Routledge.
- Price, E. G. (2006). *Hip hop culture*. Santa Barbara: ABC Clio.
- Price-Styles, A. (2015). MC origins: Rap and spoken word poetry. Williams, J. A. (Ed.). *The Cambridge companion to hip-hop* (pp. 11-21). Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, D. (1988). *The Chicago School: A liberal critique of capitalism*. London: Macmillan Education.
- Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally speaking. Culture, communication and politeness theory*. London: Continuum.
- Swanson, A. F. (2010, 08 02). *South Bronx: Where hip-hop was born*. Retrieved from WNYC News: <https://www.wnyc.org/story/89709-south-bronx-hip-hop-year-zero/>.
- Türkmen, A. (Dir.). (2015). *Çekmeköy underground*. [Motion Picture].
- Ville de Casablanca. (n.d.). *Population*. Retrieved from <https://sidimoumen.casablancacity.ma/fr/article/436/population>.
- Warner, S. (2004). Global noise: Rap and hip-hop outside the USA by Tony Mitchell. *Ethnomusicology Forum*, 13(1), 162-166.
- Williams, R. (1960). *Culture and society 1780-1950*. New York: Anchor Books.
- Williams, R. (1983). *Keywords: A vocabulary of culture and society*. New York: Oxford University Press.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve edebiyat*. (E. Tarım, Trans.) İstanbul: Adam Yayınları.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Dikotomi Sarmalında Geleneksel Müziğin Yüz Yıllık Temsilcisi: Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikalarında Âşık Veysel

A Century Old Representative of Traditional Music in a Spiral of Dichotomy: Âşık Veysel in the Musical Politics of the Republican Era

Süleyman FİDAN^{a*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000 0001 6033 4983

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ocak 2024

Kabul tarihi: 30 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Musikî devrimi,
Kültür politikaları,
Âşık müziği,
Folklor,
Derleme.

ÖZ

19. yüzyılda müzik ve kurumlardaki yenileşme hareketleriyle Türk müziğinde Alaturka-Alafranga ayrımları belirginleşmiştir. Bu, müzik alanında ikilemlere, tartışmalara ve çekişmelere sebebiyet vermiştir. Klasik müzik, Türk musikisi, Enderun musikisi, sanat müziği gibi adlandırılan, şehir merkezli oluşan ve meşk usulüyle kuşaklararası aktarılan müzik tarzının müzelik ve arkeolojik bir malzeme olarak görülmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla modernleşme hareketi müzik politikalarında da kendini hissettirmiş ve Batı müziği temelli yeni-çağdaş Türk müziği oluşturma çabaları başlamış, yerel müzik unsurların Batı müziği usullerine göre armonize edilmesi anlayışı doğmuştur. Halk müziği hedeflenmese de bu yaklaşım ve politikalar, kentli müzik aydınlarının halka yönelmelerini sağlamış; halk müziği kentli aydınlar tarafından "keşfedilmeye" başlanmıştır. Âşık Veysel, bu dönemin ilklerindedir. Âşık Veysel; yaşamı, hassas bir işleyiş tarzı, cumhuriyeti ve devrimleri idrak ediş, Türkçeyi kullanma tarzıyla öne çıkmış, döneminde ve sonrasında bir ikon olmuştur. Devletin devrimlerini anlatma görevi halkevleri, dernekler, konserler, turneler ve köy enstitüleri vasıtasıyla ozana verilmiştir. Çok partili dönemde devletin müziğe yaklaşımı politikasızlık olsa da bu dönemde kültür endüstrilerinin yaygınlaşması, âşığın müzikteki rolünü dönemin araçlarıyla devam ettirdiği görülür. Bu çalışma Âşık Veysel'in kültür politikalarıyla örtüşen ve örtüşmeyen yanlarını, geleneksel Türk müziğinin yirmi birinci yüzyıla aktarılmasındaki görevini, günümüz müzik anlayışında ve resmi yaklaşımlardaki konumunu tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda müzikte modernleşme yaklaşımlarının âşıklık geleneğine ve halk müziğine etkileri, politikaların sonuçları, günümüz müziğine yansımalarının tartışılması ve değerlendirilmesi çalışmanın temel noktası olacaktır. Çalışmada öncelikle müzik politikalarıyla ilgili literatür taranmış ve okunmuştur. Ardından içerik çözümleme tekniğiyle geleneksel müziğin evrilmeye süreci tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak dönemin politikalarının planlanan hedefleri ve yöntemleriyle olmasa da geleneksel müzik-çağdaş müzik dikotomisinin Âşık Veysel özelinde sağlandığı görülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 19, 2024

Accepted: March 30, 2024

Keywords:

Music revolution,
Cultural policies,
Music of âşık,
Folklore,
Compilation.

ABSTRACT

With the innovation movements on music and institutions in the 19th century, the Alaturka-Alafranga distinctions have become evident in Turkish music. This has caused dilemmas, debates and disputes in the field of music. Classical music, Turkish music, Enderun music, so-called art music, the city-centered style of music, which is transmitted between generations through the meshk method, has caused it to be considered as a museum and archaeological material. With the establishment of the Republic, the modernization movement also made itself felt in music policies, and efforts to create new-contemporary Turkish music based on Western music began, and the understanding of harmonizing local musical elements according to Western music procedures was born. Although folk music is not targeted, this approach and policies have enabled urban music intellectuals to turn to the public; folk music has started to be "discovered" by urban intellectuals. Âşık Veysel is one of the first of this period. Âşık Veysel; he came to the fore with his life, sensitive functioning style, understanding of the republic and revolutions, style of using Turkish, and became an icon during and after his period. The task of narrating the revolutions of the state was given to the poet through public houses, associations, concerts, tours and village institutes. Although the state's approach to music in the multiparty period was non-political, it is seen that the expansion of cultural industries in this period continued the role of the lover in music with the tools of the period. This study aims to identify the aspects of Âşık Veysel that overlap and do not overlap with cultural policies, his task in transferring traditional Turkish music to the twenty-first century, his position in today's understanding of music and official approaches. In this direction, the effects of modernization approaches in music on the tradition of minstrelsy and folk music, the consequences of policies, the discussion and evaluation of their reflections on today's music will be the main point of the study. In the study, first of all, the literature on music policies was scanned and read. Then, the evolution process of traditional music was tried to be determined using the content analysis technique. As a result, it can be seen that the traditional music-contemporary music dichotomy was achieved in the case of Âşık Veysel, although not with the planned goals and methods of the policies of the period.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: suleymanfidan@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Dichotomy, which brings together different concepts and completes them harmoniously, has become the political goal of the field of music. Today's music contains differences and contradictions together. With the beginning of modernization in the 20th century, âşiks, who are representatives of folk music, succeeded in using the concepts of tradition and modernity in harmony, instead of being a tool of conflict. Âşık Veysel, with his imaginative personality and poems, became a prominent âşık in the process of using different concepts in harmony and transforming them into dichotomy.

Music, which has been used as a political device throughout history, became associated with politics as ideological movements came to the fore in the 20th century. In many cultures, musicians were supported by politicians. So their duties were no longer just to entertain, and they also undertook various roles such as reaching the masses through the patronage system, disseminating adopting ideas. Areas of patronage have expanded in time, from social aid events to scientific meetings, and to social media environments. The patronage system also enabled âşiks to gain popularity in the 20th century, which we can consider it as the most productive century of âşık literature.

During the Ottoman modernization period, instruments such as piano and violin were trained, operas were performed, and studies based on Western music continued. Romantic-nationalist views on Turkish music, which started with these activities, formed the basis of the music policies of the Republican Era. With the activities of various institutions in the Early Republican Period, such as sending of Turkish musicians abroad for education, and training of our first musicologists, the Republic of Turkey has developed policies towards a certain musical goal. In addition to all these activities carried out in the name of new and contemporary music, it was desired to make the public adopt the understanding of music through formal and non-formal education. The steps were accelerated with "the music revolution" in the 1930s. The main purpose of all studies on music between 1922 and 1952 was to reveal a new national music that would be the common voice of the nation, rooted in the people and processed with contemporary forms of Western music, just like the Russians and Hungarians did. Even though the desired success and results were not achieved, the studies carried out led to important gains for folk songs.

With the music policies of the early Republican Era, which were aimed at creating new and contemporary music, instilling this music in the public and making them reach a certain taste in art and music, it was aimed to process folk music in a new style with new artistic tastes. Âşiks have also been seen as resource persons to realize this aim. One of the names seen as the ideal subjects of this purpose is Âşık Veysel. Known for his devotion to the Republic, Turkishness, admiration for the Turkish language, Turkey and Atatürk, Veysel has become an ideal subject for this purpose, with his skill in both representing the local values with a universal way, who was met by Ahmet Kutsi Tecer and Mustafa Sarısözen in 1931, became a well-known name throughout the country in a short time.

Another important development for music is compilation studies. Many compilation studies have been carried out in order to bring locally collected melodies together with the public by blending them in the axis of Western music. With the inclusion of Âşık Veysel's poems in these compilations and being sung Âşık Veysel's folk songs by different artists in the following period, he became a symbol of the musical policies of the age. As a narrator who expresses the revolutions of the Republic, a minstrel, who can keep up with the times he lives in, and who is loved by the public Veysel has been an important ecrole that has managed to maintain its existence from past to present. Policies implemented with the aim of providing the public with a certain taste in music and presenting the traditional by blending with the modern have changed, developed, transformed and taken different forms in the process.

As a result, the goal of creating a new and contemporary music and making it accepted by the public, set in the early Republican Period, was not successful. However, especially the popular music movements of the 1960s, developments in cultural industries and music technologies brought folk music into a different channel. A dichotomy has occurred with popular music instead of classical Western music. Âşık Veysel has undertaken the role of being the main source in these new musical styles and traditional music. His works have been performed in every period and transferred to the future.

Giriş

“Meşakkatin adın murat koymuşlar...”

Dikotomi birbirini tamamlayan iki farklı yapıyı ifade eder. Düalizmde birbirine tamamen zıt iki kavram varken dikotomide zıt görülen kavramlar bütünü uyumlu bir şekilde tamamlar. Türk kültürünün temellerinde siyasî ve askerî yapıdan inanca, sosyal yaşamdan tarım faaliyetlerine ikili yapı yüzyıllar boyu sürmüştür. “Türk düşüncesinde, tabiat güçleriyle uyumlu yaşamak ve bu güçlerin ‘kut’unu kazanarak iyilik hâline ulaşılacağı” (Türkmen, 2011, s. 12) düşüncesi temel hayat görüşlerindedir. Sosyologların çerçevesini çizmeye çalıştıkları dikotomi “yapı-fail, süreklilik-değişme, kamusal-özel, lokal-küresel, ırk-etnisite, aktif-pasif” (Jenks, 1998; Türkmen, 2011, s. 12) gibi ikili yapıları temsil eder. Türk kültüründeki gök-yer, ak-kara, sol-sağ, iç-dış gibi kavramlar bütünü tamamlayan unsurlardır. Bu çalışmada ele alındığı üzere müzik alanındaki politik hedef de bu uyumdur. Her ne kadar modernleşme sürecinde Doğu ve Batı kavramları geleneksel Türk düşünce sisteminin tersine anlamları çağrışırsa da nihâi hedef dikotomi olmuştur. Bu uyumlu yapıyı oluşturmak için temel malzemenin halkta var olduğunun anlaşılması “halk müziğinin keşfi”ni gerçekleştirmiştir. Halk müziğinin temsilcilerinden olan âşıklar da 20. yüzyılda gelenek-modernite kavramlarını çatışma unsuru olmaktan çıkarıp dikotomiye dönüştürmeyi başarmışlardır (Açar, 2022). Âşık Veysel de halk müziğinin keşif evresinden romantik-milliyetçi evreye, egzotik evreden popüler evreye¹ müzikteki uyum sürecinde kendisi ve eserleriyle aktif rol alan âşıkların başında gelmiştir. O, politikalarda belirtilmese de geleneksel müzik-çağdaş müzik uyumunu farklı bir boyutta ve doğal sürecinde sağlayan aktörlerden biridir. Geleneksel müzik onun popülerliğiyle geniş kitlelere ulaşmış ve yeni, güncel müzikal yorumlarla kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla hedeflenen dikotomiden farklı bir boyutta, Âşık Veysel üzerinden yeni bir dikotomi hayata geçmiştir.

Türk Modernleşme Sürecinde Müzik Politikaları

Türkiye’de erken dönem müzik politikalarını savunanlar ve saldıranlar şeklinde iki ana taraf/taftar kitle ortaya çıkmıştır. Saldıranlar veya daha yumuşak bir tabirle olumsuzlayanlar, kayıtlı olmayan ve meşk usulüyle aktarılan makam müziğinin çeşitli kısıtlama ve yasaklarla aldığı yaranın iyileşmesinin imkânsızlığına vurgu yaparlar. Savunanlar tarafı ise birkaç alt kitle şeklinde kendini gösterir. İlk grup devlet politikasının eleştirilemez olduğu bakış açısıyla yaklaşanlar ve sorgulamadan destek olanlardır. Diğer grup ise erken dönem müzik politikası doğrultusunda Batı müziği temelli yetişmiş ve Batı müziğine hayranlıklarını sürekli ifade eden, bir nevi etnosantrik-Avrupamerkezli bakış açısının yerel temsilcisi şeklinde öz-oryantalist² bir

¹ Türkü kültüründeki değişim sürecini ele aldığı çalışmasında M. Çevik (2013), Tanzimat sonrası fikir tartışmalarıyla politikaların eyleme geçmeye başladığı dönemi keşif evresi, erken cumhuriyet döneminin romantik-politik evre, Ankara Devlet Konservatuarı’nın son resmî derleme gezisi ile neoliberal politikaların benimsendiği 1990’lara kadar geçen süreci egzotik evre ve 1990 sonrası popüler evre olarak değerlendirmiştir.

²Kavramsal çerçevesini, A. Gramsci (1967)’nin Hegemonya eleştirisinden hareketle E. Said (1978; 2016)’in çizdiği Oryantalizm, kısaca Batı’nın Doğu’yu görme şeklini ve ona tahakküm etme anlayışını ifade eder. Müzik alanında da fazlasıyla yer edinen Oryantalizm ile ilgili kapsamlı çalışmasında Onur Güneş Ayas, öz-oryantalizmi şu şekilde açıklamaktadır:

“Dünyanın pek çok yerinde toplumların modern müzik kimliklerini inşa ederken Edward Said’in açık, gizli ve içselleştirilmiş Oryantalizm olarak tanımladığı tutumlara sıklıkla başvurdukları görülür. Ancak bu toplumlar, Batılı Oryantalistlerin basit taklitçilerinden ziyade kendi Oryantalist söylemlerinin yaratıcılarıdır. Oryantalist temsilleri bizzat yeniden üretmekle kalmazlar; onları kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde yeniden formüle ederler, çarpıtır, yeni nüanslar yaratırlar ve içselleştirdikleri bu söyleme orijinal haliyle pek ilgisi kalmayan, hatta kimi zaman onunla çatışmaya giren yeni unsurlar eklerler. Kısacası oryantalist söylemin yarattığı Doğu-Batı

tavır takınanlardan oluşur. Savunanlar tarafının üçüncü grubu ise politik argümanlara sessiz kalarak halk müziğinin temel malzeme olarak görülmesi doğrultusunda ürünlerin derlenmesi, kaydedilmesi, yeniden icra edilmesiyle bugüne gelebilmesini olumlayanlardır. Bu son grupta müzik politikalarındaki aksaklıkları veya ulaşılmak istenen nihai hedefi bir kenara bırakarak politikaların halk müziğini/folkloru yücelten söyleminin gurur okşamasıyla ve sürecin sonuçlarından ziyade, süreç esnasındaki az da olsa olumlu adımlarla yetinenler ağırlıktadır. Bu hususta her tarihî olgunun veya olayın kendi zemininde ve zamanında değerlendirilmesi ilkesini de göz önünde bulundurarak meseleye bütün olarak ve tarafsız bir çerçeveden bakmanın bilimsel bir duruş olacağını vurgulamak gerekir.

Müzik ve politika kavramları arasındaki ilişki her ne kadar 20. yüzyılda ideolojik akımlarla ön plana çıkmış olsa da tarihî süreç içerisinde müzik politik bir aygıt olarak kullanılmıştır. Farklı kültür ve devlet sistemlerinde müzisyenlerin devlet yöneticileri veya aristokratlar, burjuva sınıfı, beyler, ağalar tarafından desteklenmeleri bunu göstermektedir. Hamilik/patronajlık sistemiyle sanatçılardan sadece eğlendirme, hoşça vakit geçirme işini yapmaları değil, aynı zamanda iktidarın söylemini kitlelere duyurma, yayma, özümsetme işlevini de yerine getirmeleri beklenmiştir. Türk kültüründe de eski dönemlerden beri yönetici ve yaratıcı aktör arasında patronajlık ilişkisi varlığını sürdürmüştür. Patrimonyal devlet düzeninde her türlü beğenilme, kabul, mertebe ve ödüllendirme yönetici katında mümkün olmuştur (İnalçık, 2003). Osmanlı sarayında da divan şairleri ve musikişinasların yanında ozan, âşık, meddah, kıssahan gibi geleneksel kültürün yaratıcı aktörlerinin -kısıtlı derecede de olsa- kabul edilmeleri ve ödüllendirilmeleri, onların mensubu oldukları geleneklerini 20. yüzyıla taşımalarını sağlamıştır (Durmuş, 2021, s. 99). Cumhuriyet yönetim sistemi içinde de patronajlık farklı modellerle devam etmiştir. En başta devlet sanatçılığı, devlet koroları, şeref madalyaları, cumhurbaşkanlığı yılın sanatçısı ödülleri gibi doğrudan desteğin yanında siyasal, toplumsal, kamusal, geleneksel, bireysel, kültürel patronajlık gibi alanlarda sanatçı-patronaj ilişkisi sürmüştür.

Halkın beğenisi, desteği, bayram, şenlik, buluşma, gece, yarışma, atışma toplumsal patronajlık; her türlü sosyal yardımlar, kitap basımı, CD çıkarılması, kültür evlerinin açılışı, şiir ve hikâyelerin yayımlanması, Yaşayan İnsan Hazine programı, etkinlikler, bilimsel toplantılar gibi bunların her birisi kamusal alandaki kültürel patronajlık örnekleridir (Özdemir, 2021, s. 1035-1039). Bunun yanında değişen sosyokültürel ve teknolojik şartlara kültürel-yaratıcı endüstriler ve dijital kültür ortamında şekillenen sosyal medya başta olmak üzere geleneksel belleğin yer aldığı etkileşim ortamlarını yeni patronaj alanları olarak da değerlendirmek mümkündür (Yıldız Altın, 2023, s. 212). Tüm bu patronajlık alanları bazı yaratıcı aktörlerin yaşadıkları çağda ve sonrasında ön plana çıkmalarında önemli bir etkiye sahiptir. Nicelik açısından âşıklık geleneğinin en verimli yüzyılı olarak görebileceğimiz 20. yüzyılda popülerliğe kavuşan âşıkların, ters orantılı bir şekilde sayıca az olmalarının nedenlerinin başında bu patronajlık sistemini görebiliriz. Âşık Veysel bu az sayıdaki âşıkların başında gelir. Gerek dönemin münevver tipini temsil eden Ahmet Kutsi Tecer ile ilişkisi, onun

---

ayrımının aynasında kendi kimliklerini inşa etmeye girişirler. Oryantalizm araştırmalarındaki bu odak değişimi, aynı zamanda Said'in kuramsal çerçevesindeki en temel problemlerden birine de çözüm sunmaktadır. Zira Doğu'yu sadece Batılı özne tarafından temsil edilen bir şey olarak kavramak, hem Oryantalizmin nasıl hegemonik hale geldiğini açıklayamaz hem de Doğu toplumlarını ikinci kez susturmak anlamına gelir. Hâlbuki 'Doğulu' öznelerin öteki konumunu doldurarak konuşmaları, her ne şekilde olursa olsun, onlara bir öznellik alanı açar. Birbirinden çok farklı yaklaşımları içinde barındırabilen bu öznellik alanı, literatürde 'kendini Şarklılaştırma', 'Garbiyatçı fantezi', 'oto-oryantalizm', 'self-oryantalizm' veya burada tercih edilen 'öz-oryantalizm' gibi kavramlarla açıklanmaktadır" (Ayas, 2023, s. 117).

---

vesilesiyle medyada yer alabilmesi; bayram, festival, konser programlarına katılması; şiirlerinin yayınlanması; plaklarının basılması; kurumlarda bağlama öğretmeni olarak görev verilmesi; TBMM tarafından maaş bağlanması hem müzik politikaları hem de sanatçı-patronajlık ilişkisini açıklamak için veri olarak değerlendirilmelidir.

Yakın tarihe baktığımızda Osmanlı yenileşme hareketinden bugüne müzik adına atılan her adımın arka planında bir politik hedef olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nde III. Selim'le başlayan ve 19. yüzyılın başlarında II. Mahmud'la somutlaşan yenileşme/modernleşme hamleleri müzik alanında da görülmeye başlamıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması aynı zamanda Mehterân bölüğünün de lağvedilmesi sonucunu doğurmuştur. Askerî müziğin kadim kurumunun yerine 1827'de *Muzikâ-yı Hümayun* kurulmuş, başına Manguel getirilmiş (Temiz, 2010, s. 329) ve bir yıl sonra da kurum İtalyan operacı Guiseppe Donizetti idaresine bırakılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması dolaylı olarak Yeniçerilerin müdavimi oldukları âşık kahvehanelerinin ve mensubu bulunmaları hasebiyle Bektaşî tekkelerinin de yara almasına sebep olmuştur. Geleneksel müzikler açısından görülmeyen bir "sessiz darbe" gerçekleşmiştir. Tarihi süreçte hep var olan müzik-politika ilişkisi Osmanlı'daki bu ilk adımlarla görünür hâle gelmiştir. Resmî tarihin kaydettiği bu hamleden sonra Batı müziği tarzları makam müziğinin yerine idame ettirilmeye çalışılmıştır. Devamında kurumların açılması, kapanması, müzik insanların davet edilmesi, Avrupa'ya eğitime müzik insanların gönderilmesi, müzik topluluklarının kurulması vs. şeklinde kendini gösteren bu ilişkinin temelinde F. Kutluk'a göre hedef belirleme, strateji ortaya koyma, devletin ideolojik aygıtları ve bu doğrultudaki uygulamalarla ideolojik bir şekilde müzik politikalarının bileşenleri ortaya çıkmıştır (2018, s. xiii). Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet ideolojisinin yeni ve çağdaş bir Türk müziği yaratma konusunda attığı tüm adımlar politiktir.

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan miras aldığı ve çağın olağan politikası olarak görülebilecek modernist ve romantik-milliyetçi yaklaşım, geleneksel müziklerde yaşanan dikotominin bir asırlık serüvenini başlatmıştır. Dikotomi, bir bütünün iki ayrı yüzüdür. Çelişkiler yumağı olarak görülen zıt kavram, söylem veya eylemler aslında bütünün iki yüzüdür. Özellikle erken Cumhuriyet evresinde, 1926-1936 arasında müzik politikaların belirginleştiği on yıllık süreç bu dikotomiyi bugüne taşımıştır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Müzik Politikaları Doğrultusunda Eylemler

Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde Fasl-ı Atık topluluğunun yanına Fasl-ı Cedîd topluluğun kurulmasıyla başlayan ve 19. yüzyılın başlarında II. Mahmud'la somutlaşan yenileşme/modernleşme hamleleri, sonraki müzik politikalarını şekillendiren adımlar olarak görüldüğü üst başlıkta dile getirilmişti. Saraya Batı müziğinin girmesi, Batılı müzik adamlarının sarayda piyano, keman gibi enstrümanların eğitimini vermeleri, opera temsillerinin yapılması, bandonun kurulması, Sultan Abdülaziz, V. Murad gibi padişahların Batı müziği formlarında besteler yapmaları ve bunların nota kitabı olarak basılması, Alaturka-Alafranga tartışmalarının başlaması bu dönemdeki politikaların bazı yansımalarıdır. Bir yandan da 1890'larda Necip Asım'la başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluş evresinde Ziya Gökalp'le şekillenen Türk müziği üzerine romantik-milliyetçi görüşler, Cumhuriyet'in müzik politikalarında etkili olmuştur. Z. Gökalp (1923a), *Yeni Mecmua*'da "Bedii Türkçülük" başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Kısa bir süre sonra piyasaya çıkan *Türkçülüğün Esasları* (1923b) başlıklı öncü kitabında da bu konuya bir kez daha değinmişti. Onun temel mottosu O. M. Öztürk'ün vurgusuyla "halk ruhunu garp fenniyle terkip etmek" (2016, s. 18) şeklindedir. Ziya Gökalp'ın millî öz arayışında çizdiği rota el değmemiş, dokunulmamış türkülere, deyişlere, koşmalara doğrudur. Z. Gökalp, Herderci yaklaşımla bu metinlerin derlenmesini ve çağdaş müziğin kurallarına göre yeniden ele alınmasını önerir. Diğer taraftan Şark musikisi olarak ifade ettiği, Farabi'den beri şekillenen makam müziği geleneğini yabancı ve arızalı görerek reddeder. Osmanlı'nın son dönemini

yaşayan ve Cumhuriyet döneminin de ilk Türk müzikologları arasında yer alan Rauf Yekta Bey de Avrupa müzikolojisindeki pozitivist akımın ektisi altındaki evrimci, ilerlemeci, etnosantrik (Öztürk, 2021) söylemi ve çalışmalarıyla Türkiye'deki müzik cereyanında önemli rol oynayan isimlerdendir. Bir yandan Alaturkacı görüşünü, bilimsel ilkelerle sürekli dile getirmiş, diğer yandan modernleşme sürecine müzikolojik açıdan katkı sağlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Rauf Yekta Bey, "Lawignac Müzik Ansiklopedisi ve Konservatuvar Sözlüğü" için Fransızca kaleme aldığı Türk müziği maddesinde halk müziğine değinmeyi ihmal etmiştir. Yine Cumhuriyet Döneminin ilk müzikologlarından M. Ragıp Gazimihal, Z. Gökalp'ın müziğe dışarıdan bakan biri olarak Osmanlı dönemi makam müziğini (Şark Musikisi) reddiyesini eleştirir. Genç bir müzikolog olarak kaleme aldığı "İlimde Sathiliğin Mahzurları" yazısıyla Z. Gökalp'ın görüşlerine, öne sürdüğü delillerle ayrıntılı bir şekilde karşı çıkar. Gazimihal, diğer yandan öz müzik ve pentatonizm arayışı noktalarında ana akım politikanın eylem adamlarından biri olmuştur. Z. Gökalp'ın müzik üzerine görüşlerinin, bazı farklarla (Klasik Türk müziğini reddetme ve temele halk müziğini alma) Osmanlı Devleti'nin müzik alanındaki politik adımların bir nevi Cumhuriyet dönemi müzik politikalarına da tesir etmesi, daha somut ve keskin hamlelerin gerçekleştirilmesine kapı aralaması olarak da yorumlanabilir. Müzik üzerinde oluşan bu söylem, özellikle 1926'da Darülelhan'da Türk müziği eğitime son verilmesiyle eylem aşamasına geçer³.

1831'de Batılı anlamda ilk müzik okulu olarak Muzikâ-yı Hümâyûn Mektebi Maçka'da faaliyete geçmiştir. Osmanlı'da resmî olarak gerçekleştirilen bu ilk hamleden sonra Batı müziği tarzları makam müziğinin yerine idame ettirilmeye çalışılmıştır. Muzikâ-yı Hümâyûn, aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi politikaların aktörleri olacak olan müzik insanlarını yetiştiren kurum olma hüviyetindedir. Kurumsallaşma açısından bakıldığında ilk müzik eğitiminin Edirne Sarayı'nda başladığı daha sonra Enderun, tekkeler, mehterhâne müzik eğitiminin başat mekânları olduğu görülür. Modernleşme sürecinin başlamasıyla müzik eğitimi veren birimler, 1845'te Maarif Meclisine bağlı olarak tek bir çatı altında toplanmıştır (Özden, 2015, s. 81). Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki müzik üzerine gerçekleşen politik eylemlerden bir diğeri de yaklaşık yüz yıl önce Mehter yerine kurulan Muzikâ-yı Hümâyûn'un orkestraya dönüştürülmesidir. Kurum, 1922'de Makâm-ı Hilâfet Muzikası, 1924'te Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti, 1957'de Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (URL-1) olarak varlığını sürdürmüştür. Başta askerî müzik ve marşlarla şekillenen, sonrasında eğitim kurumu rolü üstlenen kurum, dönüşüm sürecinde Batılı anlamda bir senfoni orkestrası hâlini almıştır.

Osmanlı son döneminde asıl öne çıkan kurum ise Darülelhan'dır. Darülbedayi çatısı altında başlayan faaliyetlerden sonra 1917'de Türk müziği ve Batı müziği eğitimlerini vermek üzere ayrılan Darülelhan, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte 1925'te İstanbul Konservatuvarı adını almış, 1926'da Türk müziği eğitime son verilmiş; daha sonra 1944'te İstanbul Belediye Konservatuvarına⁴, 1986'da ise İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'na dönüştürülmüştür. Darülelhan'da müzik eğitiminin yanında, kurumda rol alan hocaların gayretiyle derleme faaliyetleri, Darülelhan Mecmuası'nın çıkarılması ve buradaki yazılarla

³ Özlem Doğu Varlı müzikteki bu modernleşme hamlelerini, kavramsal çerçevesini Jean Baudrillard (2003)'ın çizdiği "simülasyon" kavramı ekseninde tartışır. "Cumhuriyet sonrası Türk müziği politikaları içinde, müzik vasıtasıyla oluşturulmaya çalışılan kültürel milliyetçilik, ulus devletin ulusal müziğini inşa etme çabaları hem uygulama anında hem de sonrasında yaşanan psikoloji tam bir simülasyon örneğidir" (2016, s. 224).

⁴ Süleyman Şenel (1999), Daülelhan'ın İstanbul Konservatuvarı'na dönüştürülmesini 1928, İstanbul Belediye Konservatuvarı adını almasını ise 1932 olarak belirtmektedir. Kubilay Kolukırık ise kurumun İstanbul Belediye Konservatuvarı'na dönüştürülmesini 20 Ocak 1927 olarak not düşmüştür (2014, s. 487).

müziğin bilimsel olarak ele alınmasına dönük gayret de göze çarpar (Özdemir, 2022, s. 378-379). Ayrıca Darülelhan'da 1926'da Türk müziği eğitimine son verilmesine rağmen, kurulan Türk Musikisi Tasnif Heyeti aracılığıyla 1926-1929 yıllarında fonograf eşliğinde dört derleme gezisi yapılması ve eserlerin kayıt altına alınıp yayımlanmasıyla derleme faaliyetlerinin öncüsü olmuş; sonraki süreçte Ankara Devlet Konservatuarı, TRT, HAGEM gibi kurumlarca yapılacak derlemelere rehberlik etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi müzik politikalarının özünde ulusallık, yönteminde çağdaşlık, niteliğinde evrensellik vardır (Güdek, 2014, s. 633) Bu ilkelere göre gerçekleştirilmeye çalışılan inkılapta eğitime başlıca rol verilmiştir. Öncelikle ulus devlet inşasında halkın belirli bir duyuş, düşünüş, yaratım kapasitesine gelebilmesi için tüm aygıtlarla eğitim seferberliğine gidilmiştir. Bu stratejiyle gerçekleştirilen bir diğer politik atılım da Batılı anlamda bir müzik eğitim kurumu olarak Zeki Üngör öncülüğünde 1924'te Musiki Muallim Mektebi'nin kurulmasıdır. Genç Türkiye'nin başkentinde müzik öğretmeni yetiştirmek amacıyla kurulan bu okul, 1938-39'da Gazi Orta Öğretim Terbiye Enstitüsü'nün Müzik Şubesine dönüştürülmüş ve idare Alman müzisyen Eduard Zuckmayer'e bırakılmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim adına atılan önemli bir adım da Türk müzik insanlarının yurt dışına gönderilmesidir. 1900'lü yılların başında doğan ve temel müzik eğitimlerini Osmanlı'nın ilk Batılı müzik eğitim kurumlarında alan isimler özellikle Paris, Viyana, Prag ve Leipzig gibi Avrupa kentlerine yüksek müzik tahsili için gitmişlerdir. Cumhuriyet Dönemindeki ilk müzikologlarımız Rauf Yekta, M. Ragıp Gazimihal, Halil Bedii Yönetken, Ekrem Zeki Ün, Cezmi Erinç (Paçacı, 1999) gibi isimlerin yanında "Türk Beşleri" olarak adlandırılacak olan Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, Hasan Ferit Alnar, Necil Kazım Akses (Küçük Kaplan, 2022) gibi isimlere, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin belirli bir müzik kültürü seviyesine erişmesine öncülük etmeleri için Avrupa'da yöntem öğrenmeleri ve döndüklerinde bunu tatbik etmeleri misyonu yüklenmiştir. Bu isimlerin çalışmaları, özellikle Ahmet Adnan Saygun'un ana müzik politikası doğrultusunda ortaya koyduğu eserleri ve çabası öne çıkmaktadır. Derleme çalışmalarına yön vermesi, geleneksel temaları operalarına konu olarak seçmesi, halkevlerinin müzik çalışmaları için görüş üretmesi, bu çalışmanın konusu olan Âşık Veysel ile iletişimi ve ona verdiği önem dikkat çekmektedir.

Müzik eğitimi ve halkı çağdaş, yeni müziğe alıştırmaya adına atılan iki önemli adım da halkevleri ve köy enstitülerindeki müzik faaliyetleridir. 1932'de Türk Ocakları kapatılarak halkevlerine dönüştürülmüştür. Anadolu'nun en ücra yerleşim birimlerine kadar şubeler/odalar açılmıştır. Gerek merkez halkevi konumundaki Eminönü Halkevi gerekse şubelerin yayın faaliyetleriyle dönemin medya imkânları aktif bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca derleme faaliyetleri ile dönemin müzik politikalarının temelindeki hammadde olarak görülen türküler yazılı da olsa kayıt altına alınmıştır. Halkevlerinin müziğe yaklaşımında halkın kendinden olan müzikle ve bunun çağdaş tarzdaki icralarıyla buluşturmak. Kuruluş amacı kitlelerin ideolojik-kültürel inşasını tesis etmek (Zıraman ve Kutluk, 2016, s. 117) olan halkevlerinin temel müzik politikası müzik faaliyetleriyle halkı çoksesli müziğe alıştırmak ve ısındırmak olarak belirlenmişti (Tunalı, 2014; Güray, 2018, s. 30). A. A. Saygun, bunun için koroların rolüne dikkat çekmiştir (1940, s. 17). Armonize edilmiş türkülerden, vatanî ve millî şarkılardan vs. eserlerle oluşturulacak özel bir repertuvarın oluşmasını temsil eden ve toplu yerlerde gramofon aracılığıyla dinletilecek eserlerle ve propagandayla (Tunalı, 2013, s. 71) halkın kulağının yeni müziğe alışacağını ifade etmiştir. Saygun, geleneğin devamı için âşıkların konumunun da bilincindedir. Âşıklar sadece derleme için kaynak kişi olarak görülmez, geçiş sürecinde birer kültürel aktör olarak da onlara halkevlerinin müzik faaliyetlerinde görev verilir. Halkevleri noktasında dikkat çeken bir diğer husus ise dönemin önemli müzik insanı Béla Bartók'un

Türkiye'ye davet edilmesidir. Macar millî müziğinin mimarı sayılan Bartók, Ankara Halkevi'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelir ve üç konferans verir. Bartók'un konferanslarında en dikkat çekici nokta pentatonizm olmuştur (Çevik, 2013, s. 141). Millî musikide kök arayışlarında bir temel olarak düşünülen pentatonizm arayışları Orta Asya müziğiyle türküler arasında ilişki kurulmasında bir göstere olarak görülmüştür. Bartók aynı süreçte Saygun, Erkin ve Akses ile birlikte önce Ankara'da, daha sonra Çukurova'da derleme faaliyeti yürütmüştür. Bu derlemeler ancak 1976'da Amerika'da ve Macaristan'da yayımlanabilmiştir. Türkçeye kazandırılması ise Bülent Aksoy'un gayretiyle 1991'i bulmuştur (Aksoy, 1991).

1937'de Çifteler ve Kızılçullu'da faaliyete geçen köy enstitülerinin, 19 Haziran 1942'de çıkarılan teşkilat kanunuyla faaliyetlerinin daha sistemli ve kontrollü yürütülmesi sağlanmıştır (Türkmen, 2022, s. 64). 1954'te kapatılıncaya dek toplam 21 merkezde (Gazalcı, 2018, s. 26) varlığını sürdüren enstitülerin temel amacı, nüfusun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı köylerde kalkınmanın ve köylünün yurttaş temelli modern ilkelerle yetişmesinin sağlanmasıydı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'la ismi müsemma olan enstitüler, köylüyü eğitmek için öncelikle köy öğretmenlerinin çok yönlü ve donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi için hareket etmiştir. Köy enstitülerinde uygulanan müzik politikası halkevlerininin devamı niteliğindedir. Özellikle türküler, halk oyunları ve "nadiren" de bağlama malzeme olarak görülmüştür. Türkülerden hareketle çağdaş ve evrensel müziğe adım atmanın yolları aranmıştır. Bu doğrultuda keman, mandolin, ağız armonikası, akordeon, piyano gibi enstrümanların eğitimine ve koroların, orkestraların kurulmasına çaba harcanmıştır. C. Güray'a göre bu faaliyetler halkevlerindeki gibi sistemin bütünleştirici ve tekâmül ettirici özelliğini gösterir (2018, s. 33). Bu amaçla Â. Veysel, Dursun Cevlanî, Ali İzzet Özkan gibi âşıklara da köy öğretmenlerinin belirli bir kültür ve estetik anlayış seviyesine erişmelerine katkı sağlamaları için rol verilmiştir. Ancak köy enstitüleri noktasında dikkatimizi çeken önemli husus "mandolin"nin neredeyse millî enstrüman kimliğine büründürülmesidir. Köy enstitülerinin eğitim planlaması incelendiği halka çok sesli müzik zevkinin aşılmasının temel hedef olarak belirlendiği görülür. Bedri Akalın'ın oluşturduğu "Köy Enstitülerinde Müzik Eğitimi Kılavuzu"nu teferruatlı bir şekilde değerlendiren O. M. Öztürk'ün de vurguladığı üzere, Batı müziği kaidelerinin detaylı bir şekilde yerleştirilen programda armonize edilen türkülerden, koro ve orkestralarla operet temsillerine kadar her sınıf için planlamanın yapıldığı görülmektedir. Bu programda özellikle türkü ve halk oyunlarından faydalanılmasına vurgu yapılırken hiçbir halk müziği enstrümanının eğitimine değinilmemiştir. Çalgı eğitiminde birinci sınıftan itibaren ağız armonikası, mandolin, keman ve akordeon gibi eşit-aralıklı ses sistemine uygun Batı çalgılarının öğretimi esas alınmıştır. Köy enstitülerinde yürütülen müzik eğitimi, halkevlerindeki gibi Batı temelli bir program şeklinde ortaya çıkmıştır (Öztürk, 2020a, s. 24-26). Bu dönemde etkili şekilde kullanılan tüm köycü, halkçı ve Türkçü söylemlere rağmen, Batı merkezci müzik anlayışı, hegemonik şekilde belirleyici durumdadır (Özmenteş ve Şenel, 2019). Bu hegemonya çalgı eğitimine de açık bir şekilde yansımıştır. Bağlama ile ilgili hiçbir planlamaya yer verilmemiş; bağlama, öğrencilerin boş zaman etkinliklerinde kullanabilecekleri bir enstrüman olarak görülmüştür. Köy enstitüleriyle özdeşleşen mandolin ise, hemen hemen genel müzik eğitiminde olduğu gibi çalgı eğitiminde de birçok yönden son derece elverişli, kolaylaştırışlı ve kullanışlı bir başlangıç, geçiş ve sıçrayış çalgısı olarak görülmüş ve nitelendirilmiştir (Uçan, 2016, s. 147). Bu başat rol, mandolinin, köy enstitülerinin modernlik kavrayışları içinde özel ve simgesel bir yer sahibi olmasına yol açmıştır (Öztürk, 2020a, s. 34).

1930'lı yıllarda musiki inkılabı adına atılan adımlara hız verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1934'teki Meclis açılış konuşmasında güzel sanatlara ve müziğe özel olarak değinmesi sonrasında müzik alanında izlenecek politikaların daha planlı yapılabilmesi

doğrultusunda 26 Kasım 1934'te bir komisyon oluşturulmuş ve yasal düzenlemeler daha hızlı gerçekleştirilmiştir (Balkılıç, 2009, s. 87). Bunun yanında 1930'lu yıllarda atılan önemli adımlardan biri de alanında uzman yabancı bilim insanlarının ülkeye davet edilmesi ve onların katkılarıyla atılımların hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin arzu edilmesidir. Bu süreçte öncelikle Almanya olmak üzere Avrupa'dan gelen müzik insanlarının görüşleri ve raporları, başta eğitim alanı olmak üzere müzik politikalarında etkili olmuştur. 1932'de Prof. Joseph Marx, 1934'de Lico Amar, 1935'te Paul Hindemith, 1935'te Hermann von Schmeidel, 1936'da Béla Bartók, Eduard Zuckmayer, 1939'da Carl Ebert gibi isimler, bu süreçteki müzik insanlarındandır (Güdek, 2014, s. 636). Bu isimlerden Paul Hindemith, müzik eğitimi kurumlarının yapılandırılması üzerine davet edilmiş ve hazırladığı raporlarla Ankara Devlet Konservatuvarı'nın açılmasında öncü olmuştur. Bu süreçte Musiki Muallim Mektebi'nin altyapısı ve yetiştirdiği sanatçılar konservatuvarın kuruluş sürecini hızlandırmıştır⁵. Hindemith raporlarının ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nın halk müziği açısından önemi ise tıpkı genel müzik politikasında olduğu gibi Hindemith'in de çağdaş, özgün besteler yaratmak için halk müziğini kaynak göstermesidir. Bu doğrultuda Konservatuvar bünyesinde kurulan "Folklor Arşiv Şefliği"nde görev yapan Muzaffer Sarısözen'in, türkü repertuarı oluşturması bir kazanım olarak görülür.

Türkiye'de "Halk Müziği"nin Keşfi: Çokseslilik Arayışlarında Ulusu Tek Seste Birleştirmek

"Cumhuriyet Dönemi kültür politikalarının geleneksel müziğe yaklaşımı 'halk müziği' denilen kültürel üretime 'dönüştürücü' ve 'bütünleştirici' iki ayrı işlev atfederek toplumsal dönüşümü desteklemesi hedeflenmiştir. Halk müziğine bu 'kritik' iki işlev aracılığıyla yüklenen özel konum, bu müziği kültür alanındaki tartışmaların odak noktaların birine yerleştirmiştir" (Güray, 2018, s. 15). Tartışmaların temel noktası klasik müzik diye de tabir edilen makam müziğinin dışarıda tutularak halk müziği yaratımlarının Batı müziği formatında yeniden ele alınarak ülkenin ve ulusun yeni müziğinin inşa edilebilmesi süreçlerinde görülmektedir. Aslında bu politikayı besleyen, yani türkülerin ve folklorun keşfi, İttihat Terakki dönemindeki çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasıyla birlikte. Öncelikle 1913-1914 yıllarında yayımlanan üç makale Türkiye'de folklor çalışmalarının bilimsel bir zeminde başlamasını sağlamıştır⁶. Bunun yanında Musa Süreyyâ'nın 1915'te kaleme aldığı "Asker Türküsü" yazısıyla türkü derlemelerinin önemine dikkat çekilmiştir (M. Süreyyâ, 2006). Bu işaret fişekleri Türkiye'de türkü derlemelerinin yeni bir ulus inşasındaki gerekliliği fikrini oluşturmuş ve resmî hamleler başlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki daha öncesinde belirli bir resmî politika güdülmeden, farklı amaçlarla da Osmanlı coğrafyasında derleme faaliyetlerinde bulunulmuştur. Önceki yüzyıllardaki çeşitli mecmua ve cönk gibi yazma eserlerin yanı sıra Ignác Kúnos, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında halk edebiyatının farklı türleri yanında türkü derlemeleri de yapmış ve yayımlamıştır (1906). Ayrıca Anadolu sahasında ses kaydı alınan ilk derleme arkeolog Felix von Luschan'ın 1902'de Islahiye-Zincirli derlemeleri⁷

⁵ Ankara Devlet Konservatuvarı ile ilgili detaylı bir kurum monografisi için bkz. (Okyay, 2013).

⁶ Türkiye'de halkbiliminin bir disiplin olarak ortaya çıkmasının miladı olarak Ziya Gökalp (1913), Rıza Tevfik (1914) ve Fuat Köprülü (1914)'nün kaleme aldıkları üç yazı kabul edilmektedir. Bu makaleler, Türkiye'de halkbilimi alanının bilimsel bir disiplin olarak oluşmasında ve cumhuriyet döneminin kültür politikalarına yön verme noktasında etkin olmuşlardır.

⁷ Zincirli höyüğü kazılarında görevli arkeolog Felix von Luschan, 1889 ve 1890'da aynı zamanda antropolojiyle ilgili çalışmalar yapmış; Tahtacılar ve Yörüklerle ilgili yayınları kaleme almıştır. Beşinci ve son kazı (1902) esnasında yöreden fonografla kayıtlar alır. Luschan, 31'i günümüze ulaşan toplam 33 fonograf kaydı yapmıştır. Bunlardan 20 Türkçe kaydı 12 yaşlarındaki bir Ermeni olan Avedis'ten almıştır. Ayrıca Maraşlı Ali, Abdal Ali,

olarak görülmektedir (Duygulu, 1995; Akat, 2016, s. 609; Yavuz, 2020). Bunun yanında Stavros Stavridis'in Osmanlı coğrafyasında yayımlanan ilk derleme mecmuası "Anatol Türküleri" (1896; 2017), Hubert Pernot'un Sakız Adası derlemeleri⁸ (Tahtaişleyen ve Alpman, 2020), Gomidas Vartabed derlemeleri⁹ Türk müzik politikası dışında Osmanlı topraklarında gerçekleştirilmiş ilk çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Ancak resmî politikanın ürünü ilk çalışmalar 1922'de Darülelhan'ın anket yoluyla gerçekleştirdiği türkü derlemeleridir.

1922'de Darülelhan müdürü olan Musa Süreyyâ ve yardımcısı Yusuf Ziya Demirci, detaylı bir şekilde hazırladıkları anket formunu 2000 civarında çoğalttırıp Maarif Vekâleti aracılığıyla yörelere göndererek ilk resmî derleme çalışmasını başlatmışlardır. Bu formlardan üç yılda ancak 100 kadarı geri döner. Darülelhan heyeti bunlar içerisinde 85 tanesini seçip 1926'da iki defter hâlinde yayımlamıştır. İkinci önemli derleme faaliyeti ise müzik insanlarının bizzat alana çıkarak Ege Bölgesi'nde gerçekleştirdikleri çalışmadır. Seyfettin ve Sezai Asaf kardeşler Maarif Vekâleti'ne bağlı Hars Dairesi bünyesinde 1925'te yaptıkları derleme sonucunda dikte yoluyla kaydettikleri türkülerden seçilen 76 nota "Yurdumuzun Nağmeleri" (1926) adıyla basılmıştır (Altınay, 2008). 1926'da çıkan bu iki yayın aynı zamanda resmî derlemelerin ilk çıktıkları olma hüviyetindedir. Ancak bu çalışmalardaki aksaklıklar türkü derlemelerinde ses kayıt cihazı kullanmanın gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Darülelhan'ın yeni müdürü Yusuf Ziya Bey'in girişimleriyle o sıralarda Paris'te bulunan Cemal Reşit aracılığıyla bir fonograf elde edilir. Cihaz gelir gelmez başlatılan derleme gezileri dört yıl sürmüştür. Sonucunda kamera da kullanılmış ve Karadeniz Bölgesi'nden halk oyunu kayıtları da alınmıştır. Bu dört derleme gezisi sonucunda önce on iki defter hâlinde, daha sonra ilk ikisi "Anadolu Halk Şarkıları" ve son ikisi "Halk Türküleri" olmak üzere dört cilt hâlinde yayımlanır (Şenel, 1999). Devamında 1932'de bir derleme çalışması daha yapılmıştır. Yeni adıyla İstanbul Konservatuarı ile Halk Bilgisi Derneği ortaklığında yapılan bu derlemeyle resmî anlamda türkü derlemelerinin ilk evresi tamamlanmıştır (Çevik, 2013, s. 135). Ankara Devlet Konservatuarı'nın 1936'da kurulması ve 1927'de kurulan ve birçok binada yayın yapmaya çalışan Ankara Radyosu'nun 1938'de Sıhhiye'deki yeni binasına taşınmasıyla resmî türkü derleme çalışmalarının ikinci safhası başlar. Bu ikinci aşamada özellikle Muzaffer Sarısözen ismi ön plana çıkmıştır.

Ahmet Kutsi Tecer, 1938'de Milli Eğitim Bakanlığı'nda Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü görevine getirilmesinin ardından, Ankara Devlet Konservatuarı bünyesinde kurulan Folklor Arşivi biriminin şefliğine Sivas'tan tanıdığı Muzaffer Sarısözen'in getirilmesini sağlamıştır. Sarısözen'in Ankara'ya gelişi Türk halk müziği için bir dönüm noktası olarak görülür. Sarısözen, bir yandan çağdaş Türk müziğinin temel çekirdeği olan

---

Zincirlili Yusuf, Diyarbakırlı Ali, Hamlı bir Kürt kayıtlarda geçen diğer kaynak kişilerdir. Luschan bu kayıtları Otto Abrahams ve Eric von Hornbostel ile paylaşmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda Petersburg'a, daha sonra da Doğu Berlin'e götürülen kayıtlar ancak 1990'larda dinlenilecek imkâna kavuşmuştur. Bu geziye gönüllü olarak katılan Le Coq da Türkçe ve Kürtçe kayıtların yanında kendilerini Teber olarak nitelendiren yöredeki Abdallardan derlemeler yapmıştır (Yavuz, 2020, s. 81-97).

⁸ Hubert Pernot dilbilim çalışmaları yapmak üzere 1888-1889'da iki kez Sakız Adası'nda derleme yapmıştır. Bu süreçte fonografla 114 ezgi kaydetmiş, bunlardan 17'sinin Paul Le Flem tarafından yazılmış notasını *Türkü Diyarında: Sakız Adası* adlı rapor niteliğindeki çalışmasına eklemiştir (Tahtaişleyen ve Alpman, 2020, s. 19-79).

⁹ Kütahya doğumlu Gomidas Vartabal (1869-1935) Kütahya'da akrabalarının söylediği 66 Türkçe eserin yanında özellikle Ermenice ve Kürtçe birçok ezgiyi Hampartzum notası kullanarak kayda geçirmiştir. Gomidas'ın 19. yüzyılın sonlarında yaptığı derlemeler Anadolu'da ilk etnomüzikolojik çalışmalardan sayılmaktadır. Ayrıca Gomidas, dönemin romantik-milliyetçi akımının etkisiyle ortaya koyduğu eserlerle de Ermeni millî müziğinin öncüsü kabul edilmektedir (Güvener ve Güray, 2020).

---

türkülerin derlenmesini Konservatuvar bünyesinde devam ettirirken arşiv oluşturmuş; diğer yandan Ankara Radyosu'nun yeni ve donanımlı binasında program yapma fırsatı yakalamıştır. Başlangıçta çok kısıtlı süreyle de olsa başlayan türkü yayınları zamanla adı Muzaffer Sarısözen'le anılacak "Yurttan Sesler" korosunun kurulmasına vesile olmuştur. Sarısözen aynı zamanda Ankara'ya gelip giden âşıklardan konservatuvarda kayıtlar alırken onların radyoda seslerini duyurmalarını da sağlamıştır.

Ulusü kültürel olarak birleştirme misyonuyla hareket eden radyonun Türkiye'de asıl gelişimi 2. Dünya Savaşı yıllarındadır. "1937'de TTTAŞ ile olan anlaşmanın süresi dolmuş ve radyo işletmeciliği devlete geçmiştir" (Eryılmaz, 2005, s. 88). Ankara Radyosu'nun da yeni binasında düzenli yayınlar yapmaya başlamasıyla içerikler istendik düzeyde oluşturulmaya başlanmıştır. Radyo, modernleşmenin ve yeniliğin aracı olarak görülmüş, toplumsal dönüşümü sağlamada etkin bir şekilde kullanılmıştır. Sözlü kültür dinleyicisine uygun içerikli programlarla, halk ikincil kültür ortamına hazırlanmış, alıştırmıştır (Özdemir, 2008, s. 133). Çok kısıtlı da olsa bu süreçte geleneksel müzik de radyoda yer bulabilmiştir. İlk Sadi Yaver Ataman 1938-1940 yılları arasında Ankara Radyosu'nda "İzahlı Halk Müziği" programlarıyla geleneksel müzik belleğinin düzenli olarak radyoda yer bulmasını sağlamıştır. Sadi Yaver Ataman'ın farklı görevler nedeniyle Ankara'dan ayrılmasından sonra konservatuvarda görevli Muzaffer Sarısözen radyoya davet edilmiştir (Fidan, 2017, s. 65). M. Sarısözen, 1941'de dönemin müzik yayıncıları şefi Mesud Cemil'in gözetiminde, çarşamba akşamları on beş günde bir 20.45'te yayınlanan "Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz" programlarını hazırlamış ve yönetmiş, halk müziğine yatkın olan sanatçıları belirlemiştir (Yazgan, 2006, s. 115-116). Sarısözen'in çabaları sonlarında halk müziği korusu için sanatçılar belirlenmiş ve daha sonra adına "Yurttan Sesler"¹⁰ denilecek olan koro oluşturulmuştur. Bu yıllara kadar İstanbul Radyosu'nda sadece Tamburacı Osman Pehlivan ve Âşık Veysel'e açılan radyonun kapıları, bütün eksikliklerine ve aldığı eleştirilere rağmen, Ankara Radyosu'nda geleneksel müzik adına adeta halka açılmıştır.

1922-1952 yılları arasındaki müzik ile ilgili yapılan tüm bu çalışmaların temel amacı tıpkı Rusların, Macarların yaptığı gibi kökünü halktan alan ve Batı müziğinin çağdaş formlarıyla işlenmiş, ulusun ortak sesi olacak yeni bir millî musiki ortaya çıkarmaktı. Sürecin çıktıklarına baktığımızda bu amacın gerçekleştirilemediğini görürüz. Çoksesli müzik arayışlarının, koroların kurulmasının, türkülerinin armonize edilmesinin, opera vb. yaratımlar içine geleneksel müzik motiflerinin monte edilmesinin ulusta, yani halkta istenilen karşılığı bulamadığı ortadadır. Ancak süreç odaklı baktığımızda özellikle türküler için kayda değer kazanımların gerçekleştiği görülmektedir. Türk milleti henüz sözlü kültür çağındayken derlemeler yoluyla müzikal materyalin yazılı ve elektronik kültür ortamlarında kaydedilmesi, radyonun kapılarının gerek programlar yoluyla türküler açılması, gerekse yerelin kültürel aktörleri âşıkların ve mahallî sanatçıların kısıtlı sürelerde de olsa seslerini ulusal ölçekte duyurabilmeleri ve burada sesi duyulan âşıklarla ilgili biyografik yayınların yapılması; sonraki süreçteki kültür endüstrisi araçlarına yön vermiş, müzik politikalarında da geleneksel müziğinin eğitim kurumlarına girebilmesine zemin hazırlamıştır. Geleneksel müziklerin yaygınlık, eğitim, icra, çalgı vb. açılardan bugünkü konumuna baktığımızda, bunun erken Cumhuriyet Dönemi politikalarının amacının değil, yaşanan sürecin bir sonucu olduğu gayet açıktır. Yaşadığımız çağın müziğindeki "özgünlükler ve farklılıklar" arayışının kaynağı da yine geleneksel müziktir. Türkülerin "ulusun ortak sesi" olmanın ötesinde ulus ötesi bir konuma (Dünya

¹⁰ Yurttan Sesler ile ilgili kapsamlı bir monografi çalışması için bkz. (Alpyıldız, 2018).

müziği) doğru gittiğini ve türkülerin Türk millî müziğinin temel yapıtaşı olma özelliği, söylem ve politikadan ziyade kültür endüstrileri ile somut bir şekilde tescillendiği gerçeği de ortadadır.

Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikalarında Âşık Veysel: Politikasızlık Söyleminde Âşık Veysel ve Politika İlişkisi

Erken Cumhuriyet Dönemi müzik politikalarının ana hedefi yeni ve çağdaş bir müzik yaratmak ve ulusu belirli bir sanat seviyesinde ortak seste birleştirmektir. Bu amaca dönük geliştirilen stratejilerin başında da halkın kolektif yaratmalarını yüksek sanat zevki barındıran yeni üsluplarla işleyerek halka “sanatsal” anlamda tekrar sunmaktır. “Ulus devletlerin ortak gelecek tasavvurları, ‘eski düzenin yerine ortak yeni bir alternatif’ öneren ortak toplumsal ‘ütopyalar’ yaratılarak ortaya konmaktadır” (Güray, 2018, s. 19). Bu ortak ütopya hayata geçirecek olan da modern öznedir. Modern özneyle uyumlu bir ortak müzikle de kutlu bir geleceğe ulaşılabilecektir. Bunun için de aranan Anadolu’nun köylerindeki el değmemiş halk müziği örnekleri ve bunları icra eden âşıklardır. Bu süreçte Âşık Veysel, ideal olarak benimsenmiş köy müziğini Cumhuriyet sahnesinde temsil etmeye olağanüstü uygun bir âşık tipini simgelemiştir (Güray, 2018, s. 25). Burada Âşık Veysel’in ideal özne olarak belirlenmesi ve yerelin bir simgesi olarak gösterilmesi dönemin müzik politikalarının uzantısıdır. Başka bir âşık değil de neden Veysel’in ideal özne olarak belirlendiği sorgulandığında onun, dönemin kültür politikalarının eylem adamları olan Tecer, Saygun ve Sarısözen ile erken dönemde tanışması, onların teşviği; Veysel’in yöreyi temsil ederken ulusal ve evrensel bir duyuş ve söyleyiş tarzına, başta doğa olmak üzere insanlığın ortak temalarını işleyiş maharetine meyilli olması; Cumhuriyet, Türklük, Türkçe, vatan ve Atatürk’e olan hayranlığı ve bağlılığı, bağlamayı çalışındaki özgünlük cevaplarını buluruz.

Âşık Veysel’in kültürel politik aktörler tarafından “keşfi” onun için hiç de erken bir yaş olmayan 37 yaşında (1931) I. Sivas Halk Şairleri Bayramı ile gerçekleşmiştir. Sivas’ta Maarif Müdürü olan A. K. Tecer ve Sivas Lisesi öğretmenlerinden M. Sarısözen’in yukarıda bahsedilen idealleri gerçekleştirme doğrultusunda kurdukları Halk Şairleri Koruma Derneği¹¹ kapsamında yörenin geleneksel müzik aktörlerini buluşturmak ve yerelin temsilcilerini kentli halkla kaynaştırmak adına 5-7 Kasım 1931’de bir bayram tertip etmişlerdir (Tecer, 1932, s. 2-4). Bu bayram daha sonraki yıllarda Feyzi Halıcı ile Konya Kültür ve Turizm Derneği’yle özdeşleşecek, âşıklar için yeni bir icra mekânı olacaktır. Bir ilk olma özelliği gösteren Sivas Halk Şairleri Bayramı’na Â. Veysel dâhil on iki sanatçı (Revanî, Sûzanî, Âşık Süleyman, Karşlı Mehmet, Hikâyeci Ağa Dayı, Âşık Müştak, Yarım Ali, Talibî, Yusuf, Sanatî, Âşık Ali) katılmıştır. Bu vesileyle Âşık Veysel sesini Emlek yöresi dışında duyurma fırsatı yakalamıştır. Ayrıca Tecer’in verdiği belgeyle, yani devletin icazeti ve patronajlığıyla Â. Veysel artık sazıyla rahatça dolaşma, sanatını icra etme imkânına kavuşmuştur (Öz, 2013, s. 60). Aynı zamanda yeni ve çağdaş şiir ile müzik için ihtiyaç duyulan ortak özne/kaynak tespit edilmiştir. Bu etkinliğe Veysel ismini kimin önerdiği veya Veysel’e nasıl haber ulaştığı yönünde ise bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak Veysel’in içinde doğduğu Alevi-Bektaşî inancı dolayısıyla kendi köyünde ve civar yerleşim birimlerinde Cem ayınlarına katıldığını ve yörede tanındığını söylenebilir. Özellikle Salman Baba’nın dergâhında cemlere katılması, bazı günler orada kalması Veysel’i besleyen önemli noktalandır. Başta babası Karaca Ahmet olmak üzere, ilk bağlamasını veren Ortaköy Mustafa Abdal Tekkesi mürşidi Hasan Baba, Zaralı Kürt Kasım,

¹¹ Derneğin resmî bir şekilde kuruluşuyla ilgili herhangi bir emareye rastlanılamamıştır. Ancak kişisel anlatılardan bu derneğin varlığından veya tahayyül edilmesinden haberdar olabilmekteyiz. Âşıklık geleneğinde kurumsallaşma ve âşık dernekleri konusunda bkz. (Özdal, 2024).

Salman Baba, Musa Aslan, Ali Özsoy Dede, Hıdır Dede, Kul Fakir gibi isimler Âşık Veysel'in Cem erkânını öğrenmesinde, bir zakir olarak yetişmesinde, sazında ustalaşmasında, maneviyatının ve anlam dünyasının gelişmesinde etkili olmuşlardır (Kurt, 2022, s. 33-52). Özellikle belirtmek gerekir ki 1925'teki Tekke ve Zaviyeler Kanunu sonrasında Hacıbektaş'tan Sivrialan'a yakın bir köy olan Mescit köyüne gelen Salman Baba, burada bir dergâh kurmuştur. Veysel'in de bu dergâha sık sık gittiği kayıtlıdır. Dolayısıyla çevrede tanınmış olan Veysel'e muhtarlar veya Veysel'i çevreden tanımış olan Ağcakışla nahiye müdürü Ali Rıza Bey tarafından bir davet ulaşılmış olma ihtimali yüksektir. Aynı isim Sivas'taki bayramdan iki yıl sonra Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları için bir şiir yazıp nahiyede okumasını istemiştir. Â. Veysel de *Cumhuriyet Destanı-Türklerin İhyası Hazreti Gazi* ile kuruluşuna tanıklık ettiği Cumhuriyet'in hangi şartlarda, ne bedeller ödenerek kurulduğu, Cumhuriyet'in faziletleri ve getirdikleri yenilikler başta olmak üzere, Menemen ve Şeyh Sait olayları gibi Cumhuriyet karşıtı girişimleri de dile getirerek yeni Türk devleti ve rejimin ozan gözüyle aktarımını gerçekleştirir (Alibekiroğlu, 2023, s. 133). Böylelikle o güne kadar usta malı deyişler okuyan Veysel yazdığı destan ile artık kendi şiirlerini dile getirmeye başlamıştır.

Üst başlıklarda değinildiği üzere Cumhuriyet'in yeni yurttaş kimliğini oluşturmada halkevleri ve köy enstitüleri eylem aşamasında işe koşulmuştur. Halkevlerinin temel müzik anlayışı yurttaşlı belirli bir müzik terbiyesine ulaştırmaktı. Bu kurumlarda halkın hem geleneğin kendisi hem de sanatın gelişmiş hâliyle temas etmesi amaçlanmıştı (Güray, 2018, s. 32). Burada hassas nokta Türklük hususiyetlerinin, yani "öz"ün kaybolmadan çağdaş bir müzik anlayışının bu uygulama alanlarında yerleştirilmesine önem verilmişti. "Öz"ü bünyesinde barındıran âşıklardan ve halk oyunlarından faydalanılması ve orkestra, korolar vs. aracılığıyla birikimin ortak coşkuyu aktaracak şekilde çağdaş bir tarzda halkla buluşturulmasına dikkat çekilmekteydi (Tunalı, 2014, s. 320-323). Âşık Veysel de kentli aydınlarca keşfinden sonra, politik aktörlerin desteğiyle, halkevlerinde konserler vesilesiyle rol almıştır. Gerek Saygun'un gerekse Tecer'in çabalarıyla ve halkevleri aracılığıyla Âşık'ın halkla teması sağlanmıştır. Ayrıca ilk şiir kitabı halkevleri yayın organları tarafından basılmıştır. Kendisi de *Halkevi I* (Kaya, 2011, s. 161) *Halkevi II* (Kaya, 2011, s. 205-206) gibi şiirleriyle kurumun önemine dikkat çekmiştir.

Dönemin eğitim politikasının bir aygıtı ve kurumu olan köy enstitüleri de Âşık Veysel'in sanat yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Her ne kadar bu kurumun müzik politikasında halk müziğine, bağlamaya ve halk sanatçılarına açıkça yer verilmemiş olsa da dönemin politik aktörleri Ahmet Kutsi Tecer ile İsmail Hakkı Tonguç'un girişimleriyle Âşık Veysel usta öğretici/saz öğretmenini sıfatıyla köy enstitülerinde görev almıştır. Veysel, her yıl bir enstitüde olmak üzere sırayla: Adapazarı-Arifiye (1941), Ankara-Hasanoğlan (1942), Eskişehir-Çifteler (1943), Kastamonu-Gölköy (1944), Yıldızeli-Pamukpınar (1945) ve Samsun-Ladik Akpınar (1946) Köy Enstitüleri'nde bir halk sanatçısı olarak 6 yıl süren halkla birlikteliğini gerçekleştirmiştir (Öz, 1994, s. 22; Özen, 1998, s. 56; Alptekin, 2004, s. 30; Kaya, 2011, s. 30; Işık, 2019, s. 39; Bekki, 2021, s. 46). Enstitünün eğitimdeki önemini anlatan şiirler de söyleyen (Kaya, 2011, s. 282-283) Âşık, köylerde görev yapacak öğretmenlerin halk şiirinin ve âşık müziğinin derinliklerini tanımlarını sağlamıştır. Aynı zamanda Âşık'ın vatanın farklı coğrafyalarını bizzat tanınmasıyla ufkunun ve şiir dünyasının genişlemesinde köy enstitülerinin rolü büyüktür.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin müzik politikaları doğrultusunda bir diğer somut adım da derlemelerdir. Yusuf Ziya Demirci'nin müdürlüğü döneminde İstanbul'a gelen halk sanatçılarının kayıtları alınmak suretiyle Columbia firmasıyla anlaşma yapılmıştır. Darülelhan arşivi için kaydedilen, türkülerden ve usta malı deyişlerden oluşan bu ses kayıtlarının büyük bir çoğunluğu aynı zamanda şirket tarafından 78'lik taş plak olarak piyasaya sürülmüştür. Yusuf Ziya Demirci 1938'de kaleme aldığı *Anadolu Köylerinin Türküleri/Köy Halk Türküleri* adlı

eserinde Âşık Veysel'in sesinden sekiz eserin kaydedildiğini belirtmektedir. Bu kayıtların yayın yılı 1936 olarak belirtilmektedir (Dökmetaş ve Şenel, 2022, s. 294). Yusuf Ziya Demirci'nin kitabının yayın tarihinden sonra da kayıtlar devam etmiş ve toplamda on dört eser Columbia tarafından kaydedilmiştir (Cömert, 2022, s. 359). Ankara Devlet Konservatuarı bünyesinde başlatılan derleme gezilerinin Sivas ayağında (1937) ise Âşık Veysel'den dokuz eser plağa kaydedilmiştir. Sekizi usta malı deyiş ve anonim olan kayıtlardan dokuzuncusu "Türk Milleti Türk Milleti/Cumhuriyet Türküsü" olarak not edilmiştir ki büyük ihtimalle âşığın kendi eseridir (Cömert, 2022, s. 360; Dökmetaş ve Şenel, 2022, s. 318-319).

Ankara Devlet Konservatuarı'nın kurulmasından sonra başlatılan sahada derleme gezilerinin temel amacı yeni tarzlarda işlenecek türküler Folklor Arşivi'ne aktarmaktı. Her iki konservatuarın Âşık Veysel kayıtlarına bakıldığında anonimliğe dikkat edildiği görülmektedir. Bu süreçte Veysel'den alınan ses kayıtlarındaki toplamda 23 eserin 22'si usta malı deyişler ve anonim türkülerden oluşmuştur. Âşık Veysel'in artık kendi deyişlerini de icra ettiği bu dönemde derlemecilerin âşığa ve âşıklık geleneği mahsulleri yerine temel müzik politikası doğrultusunda âşığın gelenek taşıyıcılığı rolüne odaklandıkları görülür. Derlemelerde kaynak kişi ve âşığın yerine derlemecinin ön plana çıkarılması âdetinin de dönemin derleme kayıtlarından ve fişlerinden günümüze miras kaldığını görmek mümkündür. Benzer durum radyoda da devam etmiştir. S. Şenel ve C. V. Kaya'nın tespitlerine göre 1939-40 yıllarında Âşık Veysel'in Ankara Radyosu'nun halk müziği neşriyatı için Sadi Yaver Ataman bir defter oluşturmuştur. Ataman, bu defterde Âşık Veysel ve o dönemki yol arkadaşı Cört İbrahim'in (Tutuş) çalıp söyledikleri dördü mükerrer otuz dokuz eseri yazmıştır (Şenel ve Kaya, 2022, s. 178-227). Defter incelendiğinde yine Veysel'in gelenek aktarıcı rolünün ön plana çıkarıldığı, Sivas türkülerine ve usta malı âşık deyişlerine kaynaklık ettiği görülür. Ancak bu durum 1960'lı yıllarda değişmeye başlamıştır. Milli Kütüphane müzik arşivine eklenmek üzere Âşık Veysel'den ve o dönemki yol arkadaşı Küçük Veysel'den kaydedilen beş makara bantta artık Âşık'ın kendi deyişlerine de yer verilmiştir (Cömert, 2022). Bu durum değişen siyasal ve toplumsal atmosferin müzik politikalarına yansımaları olarak da yorumlanabilir. Herderci yaklaşımla anonimliği ön plana çıkaran tutumdan, bir anda olmasa bile uzun yıllar içinde ancak uzaklaşabilmiştir/uzaklaşılmaya çalışılmaktadır.

Burada müzik politikalarının yürütülmesi konusunda medya endüstrisine özellikle değinmek gerekmektedir. Kamusal yayıncılığın ilk ortaya çıkışından günümüze medya, hükümet politikalarının halka aktarıcısı olarak görülmüştür. "Kamu hizmetleri yayıncılığı anlayışı, iletişim araçlarının topluma karşı sorumlu olduğu inancına dayanır. İletişim araçlarının bu sorumluluğunu, ulus devlet sınırları içinde yaşayan tüm kesimleri bir yurttaş olarak kabul edip onların toplumla bütünleşmelerini sağlayacak bir yayıncılıkla yerine getirecektir" (Timisi-Nalçaoğlu, 2005, s. 68). Özellikle Ankara Radyosu'nun 1938'de yeni binasına taşınmasından sonra düzenli yayınlara geçmiş ve "bir halk üniversitesi" (Yazgan, 2006, s. 65) olma anlayışını benimsemiştir. Radyo, modernleşmenin ve yeniliğin aracı olarak görülmüş, toplumsal dönüşümü sağlamada etkin bir şekilde kullanılmıştır. Sözlü kültür dinleyicisine uygun içerikli programlarla halk, elektronik kültür ortamına hazırlanmış, alıştırmıştır (Özdemir, 2008, s. 133). Geleneksel müzik açısından bakıldığında radyoda sesini ilk duyuran ismin Darülelhan'da da görev yaptığı yıllarda Tamburacı Osman Pehlivan olduğu görülür. Radyoda Türk müziği yayınlarına ara verilen 1934-36 yılları arasındaki yirmi iki aylık dönemden sonra Âşık Veysel geleneksel müziğin ulusal ölçekteki temsilcisi olmuştur. Â. Veysel, Mesut Cemil Tel yönetimindeki İstanbul Radyosu'nda bir programa katılmış ve Atatürk'ün de dinlediği bu programda türkülerini icra etme fırsatı bulmuştur. Ankara Radyosu'nda ise halk müziği yayın sorumlusu Sadi Yaver Ataman'ın hazırladığı programlarda 1939-40 yıllarında otuz beş farklı eseri halkla buluşturmuştur (Şenel ve Kaya, 2022). Ataman sonrasında halk müziği

programlarını planlama işi Ankara Devlet Konservatuarı Folklor Arşivi Şefi Muzaffer Sarısözen'e verilmiştir. Sarısözen, derlemeler yoluyla iletişim kurduğu âşık, mahallî sanatçı gibi geleneksel müzik temsilcilerini "misafir sanatçı" statüsünde radyoya davet etmiş ve programlarda yer almalarını sağlamıştır. Radyodaki bu "misafir sanatçı" ve "mahallî sanatçı" uygulamaları hem Yurttan Sesler kadrosunun, seslendirdikleri/seslendirecekleri eserin ilk ağızdan, ne şekilde okunduğunu duymalarını hem de geleneksel müzik temsilcisinin ve geleneksel ezgilerin, eserlerin dar bölgeden çıkıp ulusal ve uluslararası ölçekte tanınmasını sağlamıştır (Fidan, 2017, s. 70). Gelenek temsilcilerinin radyoyla kurdukları ilişki onların kayıtlı müzik endüstrilerine girmelerine de kapı aralamıştır. Medya endüstrisinden daha özerk ve içeriklerin dolayımlanması daha kolay olduğu kayıtlı müzik endüstrisi bir nevi müzik politikalarının aksi yönünde gelişmiş, geleneksel müziklerin yaygınlaşmasını/popülerleşmesini sağlamıştır. Kayıtlı müzik sektörü, özellikle 1960'lı yıllardan sonraki müzik endüstrisi teknolojileriyle gelenek-modernite dikotomisinin sağlanmasında asıl araç rolünü üstlenmiştir.

Yukarıda sıralanan derleme çalışmalarının asıl amacı yerelden alınan ezgileri Klasik Batı müziği ekseninde armonize etmek ve halkla buluşturaktır. Ancak bu amaç gerçekleştirilememiş, bu doğrultuda yazılmış eserlere pek rastlanılamamıştır. İstisnai bir örnek olarak 2006'da Veysel'in kendi türkülerinden oluşan ve renk katması açısından halk müziği enstrümanlarının da kullanıldığı bir oratoryo ortaya konabilmiştir. Bu eser de Murat Kodallı'nın, İzmir Devlet Senfoni Orkestrası'nın kendisine ısmarlamış olduğu "Âşık Veysel Oratoryosu" (Kara Toprak) adlı eseridir (Güleç, 2023, 136). Ayrıca yakın dönemde piyano sanatçısı Fazıl Say da Âşık Veysel'e ithafen "Kara Toprak" adıyla bir eser bestelemiştir. Bu politikanın bir sonucu olmasa da türkülerin armonize edilmesi ve Batı müziği formatında sunulmasında asıl başarıyı, yani dikotomiye ise popüler müzik tarzlarının temsilcileri sağlamışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan Amerikan pop kültürü, Türkiye'yi de kısa sürede etkilemiştir. Özellikle "folk müzik" akımında dönemin popüler müzik temsilcileri Anadolu'ya ve türkülerle yönelmişlerdir. Türkiye'de, Anadolu-pop adı verilen bir akımın da başladığı bu yıllarda ve sonrasında Âşık Veysel yine ana kaynak olarak görülmüştür. Barış Manço, Esin Afşar, Fikret Kızılok, daha sonra Selda Bağcan, Edip Akbayram türkeleri ve âşık deyişlerini kendi tarzlarında ve Batı müziği enstrümanlarıyla müzik piyasasına aktarmışlardır. Özellikle Barış Manço, farklı tarzı ve "7'den 70'e" kendini sevdiren kişiliğiyle, sözlü kültüre hâkim olmasıyla öne çıkmıştır. "Bu bağlamda erken cumhuriyetin elitist ve kompozitör-merkezli Batılılaşma beklentisinin, B. Manço'da, tam anlamıyla 'bizden', 'modern' ve dolayısıyla benimsenmesinde herhangi bir 'güçlük' veya 'sakınca' bulunmayan popüler bir müzik tarzı üzerinden gerçekleştirmiş olduğuna tanık olunmaktadır" (Öztürk, 2020b, s. 285). Halkın artık kendinden saydığı popüler müzik akımlarının aktörleri, günümüze değin türkeleri, bağlamayı ve âşıkları istedikleri oranda ve tarzda halka sunmaya devam etmektedirler. Günümüz pop müziği temsilcisi Tarkan'ın arabesk müziği temsilcisi Orhan Gencebay'la birlikte seslendirdikleri "Uzun İnce Bir Yoldayım" türküsü dijital platformlarda milyonlarca kez dinlenmiştir. Aynı platformlarda Âşık Veysel'in sesinden aktarılan bu türkü yine yüksek oranda dinlenme kapasitesi göstermektedir. Bu durumda diyebiliriz ki 21. yüzyıl müzik dinleyicisi/tüketicisi üzerinde türkülerin etkisi artarak devam etmektedir.

Âşık Veysel ve erken Cumhuriyet dönemi politikaları hususunda bir noktaya daha değinmek gerekmektedir. Müzik politikaları doğrultusunda, erken dönemde türkülerin saf hâliyle değil de arındırılmış, ezgi açısından "radyo tavrı"yla elden geçirilmiş, sözel metinleri yeniden inşa edilmiş hâllerinin halkla buluşturulması gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle etnisite, mezhep, siyasal söylem, erotik ifadeler, argo vs. noktasında son derece hassas davranılmıştır. Bu durumda Âşık Veysel'in ünlene deyişleri genellikle birlik beraberlik, doğa, aşk, yurt sevgisi, kurumların önemi, Cumhuriyet'in faziletleri, insan ömrünün gelip geçiciliği gibi

temalar içerir. Bir Alevi olmasına, sanatında ustalaşmasında Cem ayinlerinin ve dedelerin rolüne rağmen, Alevi müziği açısından öne çıkmamıştır/çıkarılmamıştır. Bu durum laik devlet anlayışının bir yansıması olarak düşünülebilir. Değişleri incelendiğinde tasavvufi söylemi dizelere yerleştiren Cumhuriyet aydını Âşık Veysel, kendisiyle de çelişmemek için Aleviliği bir propaganda aracı olarak kullanmamıştır¹². Bu konu özellikle 1960'lı yılların siyasal atmosferinde özellikle TİP (Türkiye İşçi Partisi) etrafında toplanan solcu sanatçılar-ozanlar tarafından Âşık Veysel'e eleştiri olarak yöneltilmiştir¹³. Aslında Alevi müziğinin 1990'lardaki kaset furyasından çok önce (1930'lardan itibaren), medya ve müzik endüstrisi aracılığıyla Âşık Veysel ile kamusal alana girdiğini söyleyebiliriz. 1990'larda ise Alevi müziği, bir "uyanış" yerine popülerleşmiştir diyebiliriz. Âşık Veysel değişlerindeki tasavvufi iklim ve vahdet-i vücud anlayışına vurguları; değişleri, devriyeleri, şathiyeleri ve özellikle sazıyla¹⁴ Alevi müziğini tüm yurttan dinletmiştir.

Ozanlar/âşıklar yaşadıkları dönemin kültürel politik aktörleridir. Bu yönleriyle diğer geleneksel müzik temsilcilerinden ayrılırlar. Devlet sistemi içerisinde politikaların hayata geçmesinde politik aktörlerin kararları kadar âşıkların yaratıcılıkları, eleştirel yaklaşımları ve çözümleyici öneriler sunmaları da önemlidir. Bu açıdan Âşık Veysel cumhuriyet devrimlerinin bir anlatıcısı ve aktarıcısı olmanın ötesinde yaratıcılığı ve çözümleyiciliğiyle öne çıkmış, halk nezdinde kabul görmüş; temsilcisi olduğu geleneğin 21. yüzyıla taşınmasında bir kültürel aktör olarak rol almıştır. "Bir geleneğin yaşayabilmesi ancak dönemsel değişikliklere adapte olabilme esnekliğine sahip olabilmesi ile mümkündür (Bohlman, 1998, s. 26). Gelenekler, "yapı bakımından, donuk, statik, ortaya çıktıkları andan itibaren kendini tekrarlayan kalıplar değildir. Aksine, onlar, ait oldukları milletin ihtiyaçlarına uygun biçimde değişen, gelişen, ortadan kalkan veya parçalanarak yeni geleneklerin doğmasını sağlayan dinamik bir yapıya sahiptirler" (Yıldırım, 1998, s. 82). Daha genel bir ifadeyle gelenek "geçmişten gelenle bugünün çözümlenmesi ve yönetilmesi; geleceğin kurgulanması ve planlanmasıdır" (Özdemir, 2008). Bu açıdan bakıldığında Â. Veysel, donuk gelenek savunucuların aksine ve daha yaşadığı dönemde aldığı bütün eleştirilere rağmen, kendisine sunulan çağın imkânlarını kullanarak adeta kendi "habitus"unu¹⁵ ve dolayısıyla âşıklık geleneğinin habitusunu genişletmiştir¹⁶. Yeni

¹² Süleyman Şenel, Âşık Veysel'in farklı bağlamlardaki ses kayıtlarını bir araya getirerek "Akıl Defteri" (2023) ve "Bize de Banaz'da Pir Sultan Derler" (2019) adlarıyla iki albüm hazırlamıştır. Bu albümlerde geçmiş dönem Alevi ozanların değişleri de Veysel tarafından havalandırılmaktadır. Veysel'den doğrudan miraciye, mersiye, duvaz-ı imam, nevrüziye gibi cemde icra edilen ana türler kaydedilmemiş olsa da bu albümlerdeki değişlerin bir kısmı muhabbet cemlerinde yaygın olarak söylenen değişlerdir.

¹³ Âşık Veysel'e özellikle "Alevicilik" yapmaması ve gündelik siyasal söylemlerden uzak durması noktasındaki eleştiriler için bkz. (Bekki, 2021).

¹⁴ Alevi müziği özdeşleşen enstrüman, Âşık Veysel'in de çaldığı kısa sap, çöğür, bağlama olarak anılan, bağlama düzeninde akortlanan, çalım tekniği açısından icracıya kolaylık sağlayan ve yaygınlığıyla ulusallaşmış bir enstrümandır (Özdemir, 2023). Bağlama düzeni, Âşık Veysel'in müziği ve Alevi müziği-âşıklık geleneği ilişkisi ile ilgili Erdem Özdemir'in teferruatlı çalışmalarına bkz. (Özdemir, 2020; 2023).

¹⁵ Bourdieu'nun *habitus* ve Lefebvre'nin *mekân* yaklaşımlarıyla âşıklık geleneğini çözümleyen Sevilay Çınar'ın şu görüşleri, âşıklık geleneğinin esnek yapısının önemini açıklar niteliktedir: "Âşık müziğinin temsil edildiği, tarihsel, toplumsal değerleriyle birlikte özgün niteliksel veriler barındıran söz konusu icra ortamları (mekân) içinde bulunduğu sosyo-kültürel koşullarla (*habitus*) biçimlenirken; sanatın âdeta zeminini oluşturan mekân, âşıkların değerler bütünü içerisinde mekâna özgünlüğün yansımalarıyla âşıkların yaratıcı-üretici faaliyetine kaynaklık eder" (2021, s. 171).

¹⁶ Âşık'ın daha yaşadığı dönemde Fransızlar tarafından ses kayıtları alınarak albümünün yapılması (Cömert, 2022), Amerikalı rock müzikçi Joe Satriani'nin Kara Toprak'ı kendi üslubuyla icra ederek albümüne koyması, Yunanistan'da Veysel'in şiirlerinin yeniden bestelenmeleri (Kurt, 2023), bağlama sanatçısı Petra Nachtmanova'nın Viyana başta olmak üzere birçok Avrupa kentinde verdiği konserlerde Veysel türküleri söylemesi, ayrıca

sosyokültürel mekânlar ve kültür endüstrileri sayesinde sesinin ve aynı suretle müzik geleneğinin Şarkışla'dan evrensel ölçüğe ulaşmasını sağlamıştır. Bugün onun bir "halk edebiyatı kanonu"¹⁷ veya "müzik ikonu"¹⁸ görülmesinin altında yatan da geleneğin esnekliğini iyi kullanması ve âşık müziğinin yeni habitusunu oluşturmasıdır. Dolayısıyla baştan beri çözümlenmeye tabi tuttuğumuz yeni-çağdaş müzik yaratma projesi farklı bir boyuta evrilmiş ve gelenek-çağdaş dikotomisini Â. Veysel; eserleri, imgeleşen kimliği ve sonraki kültür aktörleri için açtığı yolla gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Yeni bir devletin kuruluş sürecinde tüm alanların yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Bu alanlardan biri olan müzik üzerine de politikalar geliştirilerek yeni ve çağdaş bir Türk müziği oluşturma sürecine girilmiştir. Bu süreçte dönemin politik anlayışının etkisiyle malzemesini, dokusunu, imgelerini halktan ve Türklükten alan ve Batı müziği temelinde yeniden işlenen müzik tarzı tahayyül edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda özellikle 1922-1952 arasında müzik alanında yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların etkileri bugünün müzik yaşamında farklı şekillerde de etkisini sürdürmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş evresindeki hızlı/aceleci bir şekilde yürütülen ve müzik politikalarının merkezine konan yeni-çağdaş müzik hedefinin gerçekleştirilemediğini görmekteyiz. Bunda bir müddet sonra yürütücü organların politikasızlık tavrı sergilemelerinin de etkisi olabilir. Sonuçta arzulanan dikotomi <klasik Batı müziği ile halk müziği uyumu> gerçekleştirilememiştir. Ancak farklı açılardan baktığımızda süreç boyunca Türk müziği üzerine kazanımların gerçekleştiği ve başka dikotomilerin politikalar dâhilinde olmasa da hayat bulduğu ortadadır. Özellikle halk müziği geleneklerinin 21. yüzyıl müziğinde yer edinmelerinde o dönemin politik eylemlerinin etkisi görülmektedir. Keşif evresinde yürütülen derleme faaliyetleri, icracılara sesini duyurma imkânı verilmesi, yayınların yapılması geleneksel müziğin ulusallaşmasında etkin olmuştur. Ancak dikotomide politikalarından ziyade asıl rol kültürel yaratıcı endüstrilerininidir. Gerek medya gerekse kayıtlı müzik sektörü geleneksel müziğin yaygınlaşmasında, farklı müzik tarzlarına kaynaklık etmesinde, âşıkların ulus ötesi şöhretlere ulaşmalarında politikaların önüne geçmiştir. Bugün genç müzisyenlerin gelenek taşıyıcılığı rolü üstlenmelerinde, müziğe yeni yorumlar getirmelerinde, estetik arayışlarında Veysel'in ve nice âşıkların etkisi göz ardı edilemez.

Diğer taraftan baktığımızda hâlâ Batı müziği hegemonyasının özellikle eğitim kurumlarında devam ettiğini görmekteyiz. Türk müziği konservatuarları dâhil olmak üzere piyanonun, Batı müziği yaylı sazlarının etkisini, müfredatlardaki ders isimlerinde ve ders saatlerinde bu olguyu görebiliriz. İlköğretimde mandolin olmasa da önce flütün sonra melodikanın tercih edilmesi erken dönem müzik politikalarından mirastır. Her ne kadar "yerli ve millî" politika anlayışıyla ilköğretim ve ortaöğretim ders müfredatları elden geçirilmiş olsa da bu anlayışın sadece konservatuarlara ve ilahiyat fakültelerine dinî musiki programları eklemenin dışına çıkıp uygulamalarda somut sonuçlar doğurması bugün için erken görülmektedir. Hakeza söylemin eylem aşamaları, kültür politikalarında ve siyasî parti programlarında net bir şekilde açıklanmamaktadır. Akademik açıdan konuyu ele aldığımızda,

---

hazırladıkları "Saz" belgeseliyle Batı Avrupa'dan Orta Asya'ya bağlamanın izini sürmesi (URL-2), bunlar dışında yurtiçinde ve yurtdışında onlarca farklı icracının Veysel türkülerini kendi tarzlarınca icra etmeleri (Bekki, 2021) Âşık Veysel'in yarattığı habitusu örneklendirmektedir.

¹⁷ Bkz. (Çalışkan, 2023).

¹⁸ Bkz. (Yıldırım, 2023).

müzik ile ilgili farklı alanlarda yapılan lisansüstü tezlerde de hegemonyanın ve yeni-eski ötekileştirmelerin farklı yansımalarını görürüz. Öte yandan gerek özel kurslarda gerekse halk eğitim merkezlerinde başta bağlama olmak üzere geleneksel müzik enstrümanlarına dönük kursların her geçen gün artması, bağlama imalatı oranları, benzer bir şekilde müzik dinleme platformlarındaki halk müziği dinleme oranları geleneksel müziklere rağbetin gözle görülür bir şekilde artmakta olduğunu göstermektedir.

Yaşanan bu süreçte Âşık Veysel ismi ve eserleri hem müzik hem de edebiyat açısından hegemonik yaklaşımlardan, geçmişteki ve günümüzdeki “öteki” algılarından uzak bir şekilde imgeleşmiştir. 2023 anma yılı ile UNESCO ve Cumhurbaşkanlığına Veysel isminin tarihe kaydı tescillenmiştir. 2023 ve 2024 yıllarında “Âşık Veysel” başlığıyla yapılan birçok toplantı, yayın, konser; onun adının bir kültür aktörü ve gelenek temsilcisi olarak 21. yüzyılda da epeyce zikredileceğine işaretir.

Kaynakça

- Açar, Y. (2022). Gelenek ve modernite dikotomisinde âşıkların icra-mekân serüveni. *Turkish Studies*, 17(3), 397-411.
- Akat, A. ve Kızmaz, İ. (2016). *Halk bilgisinin müziğe ve dansa dönük temsilleri*. Aça, M. (Ed.). *Halk bilimi el kitabı* (595-654). Konya: Kömen Yayınları.
- Aksoy, B. (1991). *Küçük Asya’da Türk halk musıkisi-Bela Bartok*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Alibekiroğlu, S. (2023). 100 yıllık Cumhuriyet’te Âşık Veysel’in tarihe düştüğü notlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 127-145.
- Alptekin, A. B. (2004). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alpyıldız, E. (2018). *Yurttan Sesler-Ankara Radyosu’ndan Türkiye’ye açılan pencere*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altınay, R. (2008). *Yurdumuzun nağmeleri/Seyfettin Asaf-Sezai Asaf*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Âşık Veysel (2019). *Bize de Banaz’da Pir Sultan derler*. Şenel, S. (Hzl.). İstanbul: Kalan Müzik.
- Âşık Veysel (2023). *Akl defteri*. Şenel, S. (Hzl.). İstanbul: Kalan Müzik.
- Ayas, O. G. (2023). *Müzikolojide ötekinin temsili ve Oryantalizm*. Öztürk, O. M. (Ed.). *Eleştirel boyutlarıyla müzikoloji* (93-126). Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2003). *Simülakrlar ve simülasyon*. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Balkılıç, Ö. (2009). *Cumhuriyet, halk ve müzik-Türkiye’de müzik reformu 1922-1952*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Bekki, S. (2021). *Halk müziğinin seyyar radyosu Âşık Veysel*. İstanbul: Mühit Kitap.
- Bohlman, P. V. (1998). *The study of folk music in modern world*. US. : Indiana University Press.
- Bölükbaşı, R. T. (1914). “Folk lore”, *Peyam Gazetesi*, (5 Mart 1914).
- Cömert, E. (2022). *Âşık Veysel’in Milli Kütüphane’deki ses kayıtları*. Şenel, S. (Hz.). *Âşık Veysel* (358-385). İstanbul: İBB Yayınları.
- Çalışkan, D. Ş. (2023). *Halk edebiyatında kanonlaşma örneği olarak Âşık Veysel Şatiroğlu*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel* (122-131). İstanbul: İhlamur Kitap.
- Çevik, M. (2013). *Türkü ve algı-türkü kültüründe değişim süreci*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Çınar, S. (2021). *Mekân ve habitus ekseninde âşık müziği*. Şayhan, F. (Ed.). *Âşık sanatı sempozyumu-2021 Hacı Bektâş-ı Velî yılı (171-188)*, Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, Y. Z. (1938). *Anadolu köylerinin türkülleri/köy halk türkülleri*. İstanbul: Burhanettin Matbaası.

- Doğuş Varlı, Ö. (2016). *Bir politik simülasyon örneği olarak cumhuriyet dönemi Türk müziği politikaları*. Kutluk, F. (Ed.). *İllüzyon-Cumhuriyet'in klasik müzik serüveni* (213-230). İstanbul: H2OKitap.
- Dökmetaş, K. ve Şenel, S. (2022). *Âşık Veysel diskografisine hazırlık*. Şenel, S. (Hz.). *Âşık Veysel* (292-329). İstanbul: İBB Yayınları.
- Duygulu, M. (1995). *Gaziantep türküleri*. İstanbul: Sistem Ofset.
- Eryılmaz, T. (2005). *Radyo ve radyoculuk*. Alankuş, S. (Ed.). *Radyo ve radyoculuk*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Fidan, S. (2017). *Âşıklık geleneği ve medya endüstrisi-geleneksel müziğin medyadaki serüveni*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gazalcı, M. (2018). *Köy enstitüleri sistemi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve toplum*. İstanbul: Çan Yayıncılık.
- Güdek, B. (2014). Cumhuriyet dönemi müzik alanında yabancı uzman raporları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 17, 629-659.
- Güleç, E. S. (2023). *Halk şiirinin ve ezgilerinin çağdaş ozanı Âşık Veysel*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel* (132-140). İstanbul: Ihlamur Kitap.
- Güray, C. (2018). *Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının halk müziğine yaklaşımı: bir toplumsal dönüşüm modeli*. Kutluk, F. (Ed.) *Cumhuriyetin müzik politikaları* (15-45). İstanbul: H2O Kitap.
- Güvener, D. ve Güray, C. (2020). Gomidas: hayatına, derlemelerine ve derlemelerindeki halk ezgilerine bir bakış. *Eurasian Journal of Music and Dance*, 16, 231-252.
- Işık, C. (2019). *Gerçek Âşık Veysel*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Işinsu Durmuş, T. (2021). Himaye ilişkileri bağlamında Osmanlının ozanları, âşıkları, saz şairleri, meddah ve kıssahanları. *Millî Folklor*, 132, 89-101.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron: patrimonial devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Jenks, C. (1998). *Temel sosyolojik dikotomiler*. Londra: Sage.
- Kaya, D. (2011). *Âşık Veysel*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kolukırık, K. (2014). Osmanlı Devleti'nde ilk resmî konservatuvar olan Dârülhanda derleme ve yayım faaliyetleri. *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 479-498.
- Köprülü, M. F. (1914). Yeni bir ilim: halkiyat: folk-lore. *İkdam Gazetesi*, (6 Şubat 1914).
- Kúnos, I. (1906). *Ada-kálei Török népdalok (Adakale türküleri)*. Budapest.
- Kurt, N. (2022). *Âşık Veysel'in yaşamını etkileyen olaylar ve halk sanatkarları*. Şenel, S. (Hz.). *Âşık Veysel* (33-52). İstanbul: İBB Yayınları.
- Kurt, N. (2023). *Öte yakadaki Veysel*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel* (277-283). İstanbul: Ihlamur Kitap.
- Kutluk, F. (2018). *Müzik ve politika*. İstanbul: H2O Kitap.
- Küçük Kaplan, U. (2022). *Türk beşleri-ideolojiden tahayyüle bir cumhuriyet ütopyası*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- M. R. Gazimihalzade (1924). İlimde sathiliğin mahzurları. *Millî Mecmua*, 15, 230-235.
- M. Süreyyâ (2006). Asker türküsü. *Çanakkale 18 Mart 1915 'Yeni Mecmua'nın nüsha-i fevkaladesi*, (Çulcu, M. Hz.), İstanbul.
- Okyay, E. (2013). *"Atatürk müzik devrimi"nin simge kurumu-Ankara Devlet Konservatuvarı 1936*. Ankara: Seveda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları.
- Öz, G. (1994). *Bütün yönleriyle Âşık Veysel-yaşamı sanatı şiirleri*. Ankara: Ayyıldız.
- Öz, G. (2013). *Alevilik Bektaşilik bağlamında Âşık Veysel*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Özdal, A. (2024). *Âşıklık geleneğinde kurumsallaşma-halk şairi Giryani*. İstanbul: Ihlamur Akademi.

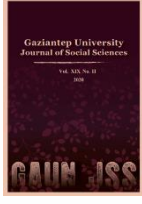
- Özdemir, E. (2020). Âşıklık geleneği, âşık müziği ve Alevilik. *UHAD-Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 194-215.
- Özdemir, E. (2023). *Veysel'i âşık eden sazıdır*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel* (141-156). İstanbul: İhlamur Kitap.
- Özdemir, N. (2008). *Medya, kültür ve edebiyat*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Özdemir, N. (2021). *Âşıklık geleneği ve kültürel patronajlık*. Çelikten, H. vd. (Ed.). *Doğan Kaya armağanı 70. yaş hatırası 2*. Sivas: Vilayet Kitabevi.
- Özdemir, U. (2022). *Türkiye'de etnomüzikoloji: musiki folkloruyla müzikoloji arasında bir varoluş mücadelesi*. Özdemir, U. vd. (Ed.). *Etnomüzikoloji-kültürler ve müzikler* (376-416). İstanbul: İthaki.
- Özden, E. (2015). *Osmanlı maârifinde mûsikî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özen, K. (1998). *Âşık Veysel-selâm olsun kucak kucak*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Özmenteş, G. ve Şenel, O. (2019). Türkiye'de hegemonik bir araç olarak müzik eğitimi ve kanonik söylemleri. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 2(1), 50-85.
- Öztürk, O. M. (2016). *Milli musiki ütopyası: 'halk ruhunu garp fenniyle terkip etmek*. Kutluk, F. (Ed.). *İllüzyon-Cumhuriyet'in klasik müzik serüveni* (3-73). İstanbul: H2O Kitap.
- Öztürk, O. M. (2020a). Mandolinle muasırlaş(tır)mak: Türkçülüğün mûsikî sahasındaki programı ışığında köy enstitülerinde müzik eğitimi. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 3(1), 18-55.
- Öztürk, O. M. (2020b). 'Musikide inkılabı popüler müzikle yapmak': Barış Manço ve armonize edilmiş türküler. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 3(2), 275-294.
- Öztürk, O. M. (2021). *Türk müzikolojisinin Pozitivist ve Evrimci temelleri: Rauf Yekta'dan günümüze eleştirel bir bakış*. Doğu Varlı, Ö. (Ed.). *Müziğin kimlikli halleri-ideoloji, etnografi, popüler kültür* (53-103). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Paçacı, G. (1999). *Cumhuriyetin sesli serüveni. Cumhuriyet'in Sesleri* (10-29). İstanbul: Tarih Vakfı.
- S. Asaf ve S. Asaf (1926). *Yurdumuzun nağmeleri*. İstanbul: Memleket Matbaası.
- Said, E. (2016). *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saygun, A. A. (1940). *Halkevlerinde musiki*. Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Stavridis, S. (1896). *Anatol türküleri*. İstanbul (Der-i Saadet): Anatoli Gazetesi Matbaası.
- Stavridis, S. (2017). *Anatol türküleri-Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk türkü mecmuası*. Balta, E. ve Çokona, A. (Hz.), İstanbul: Literatür.
- Şenel, S. (1999). Cumhuriyet Dönemi'nde Türk halk müziği araştırmaları. *Folklor/Edebiyat*, 17, 99-128.
- Şenel, S. ve Kaya, C. V. (2022). *Sadi Yaver Ataman'ın Ankara Radyosu program defterinde kayıtlı (1939-1940); Âşık Veysel kaynaklı türküler ve deyişler*. Şenel, S. (Hz.). *Âşık Veysel* (178-227). İstanbul: İBB Yayınları.
- Tahtaişleyen, N. ve Alpman, E. (2020). *Hubert Pernot'un Türkü Diyârı: Sakız Adası fonograf kayıtları*. Yavuz, E. D. vd (Hz.). *Fonograf alanda-erken dönem karşılaştırmalı müzikoloji çalışmaları ve Türkiye* (19-79). İstanbul: Berceste Yayınevi.
- Tecer, A. K. (1932). *Sivas halk şairleri bayramı*. Sivas: Kamil Matbaası.
- Temiz, E. (2010). Türkiye'de cumhuriyet döneminden önce kurulan resmî ve gönüllü müzik kuruluşları. *NWSA-New World Sciences Academy*, 5(4), 324-332.
- Timisi-Nalçaoğlu, N. (2005). *Küresel iletişim ortamı ve yerel radyolar*. S. Alankuş (Dr.). *Radyo ve radyoculuk*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Tunalı, S. (2014). Halkevlerinde yürütülen sanat çalışmaları 1932-1950. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 59-76.
- Türkmen, F. (2011). Oğuzların idarî yapı ve boy teşkilatlarında dikotomik özellik. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11(1), 11-14.

- Türkmen, İ. (2022). *Köy enstitüleri 1940-1954*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uçan, A. (2016). *Atatürk ve köy enstitülerinde müzik eğitimi*. Ankara: Arkadaş.
- Yavuz, E. D. (2020). *Felix von Luschan ve 1902 Zincirli kayıtları*. Yavuz, E. D. vd (Hz.). *Fonograf alanda-erken dönem karşılaştırmalı müzikoloji çalışmaları ve Türkiye (81-97)*, İstanbul: Berceste Yayınevi.
- Yazgan, T. (2006). *Önce radyo vardı- bir halk üniversitesi Ankara Radyosu ve diğerleri 1928-2005*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, V. (2023). *Anadolu'da bir müzik ikonu: Âşık Veysel*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel (334-343)*. İstanbul: Ihlamur Kitap.
- Yıldız Altın, K. (2023). *Kültürel patronajlık ve bağlamlar-arasılık kavşağında Âşık Veysel*. Fidan, S. (Ed.). *Âşık Veysel (211-226)*. İstanbul: Ihlamur Kitap.
- Z. Gökalp (1913). Halk medeniyeti-I, başlangıç. *Halka Doğru*, (23 Temmuz 1913).
- Z. Gökalp (1923). Bedii Türkçülük. *Yeni Mecmua*, 83, (Ağustos 1923).
- Z. Gökalp (1923). *Türkçülüğün esasları*. Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
- Zıraman, E. D. ve Kutluk, F. (2016). *Hars ve medeniyet ekseninde cumhuriyet dönemi müzik politikalarının kitlesele uygulama alanı halkevleri*. Kutluk, F. (Ed.). *İllüzyon-Cumhuriyet'in klasik müzik serüveni (111-138)*. İstanbul: H2O Kitap.

e-kaynaklar

URL-1: cso.ktb.gov.tr (ET: 25.12.2023)

URL-2: https://www.youtube.com/watch?v=Q5Kb1xaQ_vI&t=4216s (30.12.2023)

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dîvânu Lugâti't Türk'te Harp Tasavvuru

Warfare Concept in Divanu Lugati't Türk

Fatih KÖSE^{a*} Recep KOÇAK^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-7493-7494

^b Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-5122-9786

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Aralık 2023

Kabul tarihi: 30 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Dîvânu Lugâti't Türk,
Türk harp sanatı,
Türk savaş sanatı,
Askerî kavramlar,
Askerî terminoloji.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 27, 2023

Accepted: March 30, 2024

Keywords:

Divanu Lugati't Turk,
Turkish war art,
Turkish battle art,
Military concepts,
Military terminology.

ÖZ

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't Türk* adlı eseri, Türkçenin ilk sözlüğü olmasının yanında, Türk kültür tarihi içerisinde birçok kavramı barındırması hususunda da önem arz etmektedir. Bu öneme binaen, keşfedildiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar birçok çalışmaya konu olmuştur. Türk dilinin söz varlığı içerisinde; Türk boylarının ağız özelliklerinden Türk boy ve alt boylarına; 11. yy. Türk dünyası şehir, kasaba, köy, akarsu, göl ve dağ adlarından kişi adlarına; halk edebiyatı ürünlerinden gelenek ve göreneklere; halk hekimliğinden Türk savaş terminolojisine kadar birçok kavramı ihtiva eden eser, çok geniş perspektiften değerlendirilebilecek bir başucu kitabı mahiyetindedir. Kelimelerin anlamlarıyla birlikte kayıt altına alındığı salt kelime deposu değil, aksine terminolojik bütünlüğün sinematografik bir anlatım üslubuyla verilmesi hususunda yüzyılları Türk kültür ekolojisi çatısı altında bağdaştıran bir bileşke kabı görünümündedir. Bu bağlamda; 11. yy. Türk harp geleneği içerisinde büyük bir askerî terminolojinin mevcudiyetini, tam teşekküllü ordu yapılanmasından askerî strateji ve uygulamalara kadar birçok kelime, kavram ve örneği sinematografik bir üslupla ortaya koyduğumuz çalışmada; *Dîvânu Lugâti't Türk'te* yer alan savaş sahnelerinden hareketle Türk harp tasavvuru incelenmiş; harp öncesi, harp sırası ve harp sonrası olmak üzere kronoloji yöntemi izlenerek 11. yy. Türk savaş sanatı ortaya konulmuştur. Sonuç olarak çalışmada, 11. yy. askerî teşkilat mekanizmasına ait tasavvurlardan hareketle dünya tarihinde kültür ve medeniyetin inşası bağlamında harp sanatı ve felsefesinin başında gelen Türk milletinin siyasi ve askerî başarısının tesadüfi olmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

The manuscript of Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't Turk*, is not only the first dictionary of Turkish but also important for containing many concepts within the history of Turkish culture. Due to this importance, it has been the subject of many studies from the first quarter of the 20th century when it was discovered to the present day. The work, which contains many concepts ranging from the linguistic features of Turkish tribes to the names of cities, towns, villages, rivers, lakes, and mountains in the 11th-century Turkish world, as well as personal names; from folk literature to traditions; from folk medicine to Turkish military terminology, is a bedside book that can be evaluated from a very broad perspective. It is not just a repository of words recorded with their meanings, but rather, it appears as a composite vessel that combines centuries of Turkish cultural ecology under the roof of terminological integrity, given in a cinematographic narrative style. In this context, in our study where we present many words, concepts, and examples of a comprehensive military terminology within the 11th-century Turkish military tradition, ranging from a fully-equipped army structure to military strategy and practices, using a cinematographic style; the Turkish concept of war is examined through the war scenes in the *Divanu Lugati't Türk*, and the 11th-century Turkish art of war is revealed by following the chronological method of before, during, and after the war. As a result of the study, it is seen that the political and military success of the Turkish nation, which is at the forefront of the art and philosophy of war in the construction of culture and civilization in world history, is not accidental, based on the concepts related to the military organization mechanism of the 11th century.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: fkose@cumhuriyet.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Humanity has felt the need to struggle with other living beings and subsequently with its own kind for the continuation of its existence. These struggles can be described as a reflex of life in the face of nature for humans. War, on the other hand, is defined as the armed struggle between states or nations to forcibly obtain things that cannot be acquired by other means. When the written history of humanity is examined, it is seen that there has not been a period of three hundred years without war. Among the reasons for war are the acquisition of rights, the increase of state power through acquiring land, the spread of political and religious theories, the preservation of independence against threats, and the sentiment of conquest.

Theoretically, war has both a winner and a loser. Factors such as the high morale and motivation of soldiers on the battlefield, their equipment status, maneuverability, pre-war preparations, advanced weapon skills, and war management skills determine the winner of the war. When we look at world history, we see that the Turkish nation has always had a warrior spirit. This warrior spirit is a reflection of the collective resistance shown by the Turkish nation towards its national existence and values. This collective spirit possessed by the Turkish nation is a manifestation of the "Army-Nation" consciousness in the Turkish nation.

The Turkish military system consists of regular, continuous, mobile, lightly equipped, and largely cavalry units. Thanks to these features, the Turkish army has high maneuverability. The Turkish military system includes basic principles such as obedience to orders, instant decision-making, and hitting the target shown. Information about Turkish perceptions of war, military terminologies, army formations, and war strategies can be found in sources such as the "Divanu Lugati't Turk." The Divanu Lugati't Turk is the first dictionary of the Turkish language and has an encyclopedic dictionary character from Turkish to Arabic. The work contains information about 11th-century Turkish society in many fields, from history to geography, from mythology to folk literature, from national culture to traditions and customs. The work also includes the Turkish nation's perceptions of war.

The military successes of the Turkish nation throughout history are not only based on strategies developed during the actual battles but also on the preparations made before the war. These preparations include various factors such as morale, motivation, and equipment. From the information narrated by Kaşgarlı Mahmud, it can be observed that in the 11th century, pre-war preparations in the Turkish world were carried out in a highly systematic and disciplined manner. Among these preparations were steps like preparing weapons against the enemy, preparing city walls for war, gathering the army, recording the names of soldiers and their provisions. Additionally, personal preparations of soldiers were also important, such as wearing armor, arming themselves, and tying their belts. Special measures were also taken for the movement and accommodation of the army. These measures included the presence of guides, providing food and drink, establishing headquarters, and taking precautions against night raids. Special strategies were developed for variable enemy movements.

The Turkish military tradition encompasses many rituals, tactics, and signs employed during warfare. According to this tradition, it is common practice to send envoys to both gather intelligence on the enemy's situation and to offer peace. These peace offerings can sometimes be interpreted as a covert tactic of war, aiming to lull the enemy into complacency and disrupt their discipline.

Communication, order, and discipline are of great importance during warfare. The Turkish army's battle formation follows a specific order. In Divanu Lugati't Turk, the term "cherig" is used to describe the battle formation.

The words and expressions used during war are also significant. For example, the term "olud" means to fight to the death, while "sule" means to attack the enemy. Divanu Lugati't Turk also contains words used to describe the continuation of the war and the soldiers' state of mind.

The tools and equipment used during war can also be decisive. The text contains many words related to war tools and weapons.

Deception and games are also important during war. Turkish soldiers use various tactics to disrupt the enemy's formation and achieve victory. Among these tactics is a game called "ulker cehrig."

Divanu Lugati't Turk also includes words, concepts, expressions, and practices related to the aftermath of war. It mentions that the blood of slain enemy soldiers makes their swords so thick that they no longer fit in their scabbards. It also describes how the blood of the fallen mixes with that of the horses, and how the army remains on alert for a while after the war. It discusses the capture and captivity of prisoners, as well as the gestures of kindness shown by the ruler to the soldiers after the war. The text also mentions the soldiers being sent back to their countries and the peace between two rulers after the war. The Turkish people in the 11th century possessed a rich military terminology that evolved around warfare. It is evident from Divanu Lugati't Turk that this work contains many words, concepts, and examples related to military philosophy, army organization, military equipment, military strategy, and practices. This study of military concepts in Divanu Lugati't Turk provides a panorama of why and for what reasons the Turkish people fought, how they prepared for war, the strategies they developed during war, and what occurred after the war in the context of the 11th century. In the context of the construction of culture and civilization in world history, it is evident that the political and military success of the Turkish people, which is at the forefront of the art and philosophy of war, was not accidental. This comprehensive mechanism of action, including the pre-war, wartime, and post-war periods, as well as the military organization and the understanding of the army and the people, has been presented in the context of the 11th century.

Giriş

İnsanoğlu en eski devirlerden günümüze kadar türünü, yani varlığını devam ettirmek için doğayla ve diğer canlılarla mücadele etme gereği duymuştur. Bu mücadeleler, insanın tabiat karşısındaki yaşam refleksi olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra zaman içerisinde kan bağına yahut birtakım müşterekliklere dayalı sosyal organizasyonlar meydana getiren insanlar, bu organizasyonları ya da organizasyon dâhilinde sahip olduklarını savunmak ya da genişletmek amacıyla kendi türünden olanlarla da mücadele etmiştir. Bununla birlikte savaş, “Devletler veya devlete benzer bölgeler arasındaki silahlı mücadele ya da uluslar veya aynı ülkelerdeki iki teşkilatın (iç savaş) arasında başka bir yolla elde edemediği şeyi kuvvet zoruyla almak istediklerini kabul ettirmek.” olarak tanımlanmıştır (Göksu, 2018, s. 23).

Beş bin yılı aşkın yazılı insanlık tarihinin kronolojisi göz önünde bulundurulduğu zaman, savaşı geçiren sürenin üç yüz seneyi bulmadığı görülür (Özkaya, 2019, s. 18). Dolayısıyla insanlık tarihinin vazgeçilmez bir olgusu olan savaşa, insanların neden gerek duyduğu hususunda birçok problem durumu ortaya çıkar. Hakların kazanılması ya da geri alınması, toprak elde ederek devletin gücü ve etkisinin artırılması, politik ve dinî teorilerin yayılması, tehditlere karşı bağımsızlığın korunması, kırılan gururun intikamı ya da fetih duygusu gibi çeşitli nedenlerle savaşlar yapılabilmektedir (Jomini, 2013, s. 17). Bu bağlamda birçok nedenden dolayı yapılan savaşın teorik olarak bir kazananı bir kaybedeni bulunur. Hangi amaçla yapılırsa yapılsın, savaş meydanındaki askerlerinin moral ve motivasyonları yüksek; teçhizat durumları, manevra kabiliyetleri, savaş öncesi hazırlıkları, gelişmiş silahları kullanma becerileri, savaş yönetimi becerileri iyi ve belki de en önemlisi “savaşçı ruh”lu milletlere sahip olan devletlerin savaşın kazananı oldukları görülür.

Dünya harp tarihine baktığımız zaman Türk ulusunun her çağda savaşçı bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Türk ulusunun sahip olduğu bu “savaşçı ruh” birçok bakımdan yorumlanabilir. Her şeyden önce Türk ulusu, tarih boyunca millî varlık ve değerlerine bir tehdit olması durumunda topyekûn karşı koyarak diğer dünya milletlerinden çok daha farklı bir kolektif ruha sahip olduğunu her fırsatta göstermiştir. Bu kolektif ruh, en eski devirlerden günümüze aks eden, Türk ulusundaki “ordu-millet” şuurunun tezahürüdür.

Ordu-millet anlayışının fiili yansımalarına en güzel örneklerden biri, Dîvânu Lugâtî't-Türk'ün “Türkmen” maddesinde nakledilen Şu Destanı parçasıdır. Zülkarneyn ile savaşan Hakan Şu'nun ansızın yürüyüşe geçtiğini gören Türk halkı, sefer hazırlıkları ve tedbirleri olmaksızın buldukları herhangi bir bineğe atlayarak hükümdarlarının ardınca menzili ve akıbeti sorgulamadan yürümüştür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 519-520).

Eli silah tutan herkesin asker sayıldığı bir anlayışın yansıması olarak geçmişten günümüze birçok askerî başarının elde edilmesi tesadüfi gözükmemektedir. Düşmana karşı milletçe taarruz ve savunma felsefesinin yanı sıra en eski zamanlardan beri -M.Ö. 209- Türk ulusunun düzenli bir orduya sahip olduğu da tarihî vesikalarla tespit edilmiştir (Taşağıl, 2018, s. 154).

Birçok yerleşik kavimde görülen hareketsiz kütle muharebesi usulüne göre hazırlanmış ağır teçhizatlı ve hantal orduların aksine Türk ordu sisteminin düzenli, sürekli, hareketli, hafif teçhizatlı ve büyük ölçüde süvari birliklerinden müteşekkil olması ile tüm bu etkenlerin bir çıktısı olarak yüksek manevra kabiliyetine sahip olması, savaş meydanlarından başarıyla çıkılmasını sağlayan en önemli sebepler olarak sayılabilir. Bununla birlikte Türk askerî sisteminde emre itaat, anında karar verme ve gösterilen hedefi vurma gibi bugün de geçerli olan temel ilkeler mevcuttur (Taşağıl, 2018, s. 165). Türk savaş sistemindeki başarının arka planında olan hareket ve sürat sistemi her şeyden önce atın etkin bir şekilde kullanılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Türkler sürat ve manevraların harp meydanlarındaki etkin rolünü

keşfetmiş, savaş tarzlarını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Türk savaş sisteminde müstakil ve hareketli birlikler en temel rolü oynar. Bu birlikler savaşta tam bir hareket serbestliği içinde sık sık dağılmakta ve birleşmekte, at üzerinde süratle giderken öne arkaya ve yana isabetli ok atışı yapabilmektedirler. Eski Türk savaş sistemlerinde, yıldırma ve yıpratma, sahte geri çekilme ve son olarak pusuya düşürme ve imha faaliyetleri mevcuttur (Taşağıl, 2018, s. 167-168).

Türklerin harp tasavvurları, askerî terminolojileri, ordu düzenleri ve savaş stratejileri ile ilgili bilgiler ihtiva eden pek çok kaynak mevcuttur. Bunlardan biri de *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Kaşgarlı Mahmud'un 11. yy.'ın ikinci yarısında yazdığı DLT; Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. Eserin tam adı *Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamında olmakla birlikte kısaca *Dîvânu Lugâti't-Türk* olarak anılmaktadır. Bir sözlük olmanın yanı sıra gerek eserde yer alan söz varlığının tematik çeşitliliği gerekse birçok kelime için yalnızca karşılık vermenin ötesinde yapılan açıklamalar, örneklemeler ve bilgi aktarmaları ile eser, bir Türkiyat ansiklopedisi hâline gelmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 17). Eser tarihten coğrafyaya, mitolojiden halk edebiyatına, millî kültürden, gelenek ve göreneklere, tıptan tedavi metotlarına ve devlet yapılanmasına kadar pek çok alanda 11. yy. Türk toplumuna ait bilgiler verir (Dankoff; Kerry, 1982, s. 14-15). Eserde verilen bilgiler arasında Türk ulusunun harp tasavvurları da yer almaktadır.

Eserin kaleme alındığı dönemde Türk dünyası, harp meydanındaki askerî başarılarla birlikte etki alanını Çin'den Rum ülkesine kadar genişletmiştir. 11. yy.'da siyasi bakımdan; Karahanlı, Gazneli, Uygur, Bulgar ve Selçuklu gibi hâkim devletlere sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte birçok Türk boyunun siyasi oluşumlarını boylar konfederasyonu şeklinde yaştıkları da görülür (Genç, 1997, s. 19).

Bir diğer mühim husus ise eserin tarihsel olarak Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından yazılmış olmasıdır. Bu bağlamda, bir bakıma DLT'de geçen harp tasavvurunu Malazgirt savaş sahnesinin bir yansıması olarak değerlendirmek de mümkündür. 11. yy. aynı zamanda Türklerin başka milletlerin övgülerine nail olduğu bir dönemdir. Bu dönemin Arap müelliflerinden İbnü'l Hassul; bütün kavimler arasında kahramanlık ve cesaret bakımından Türklerden üstün, büyük hedeflere ulaşmak için onlardan daha dirayetli hiçbir millet olmadığını, Cenâb-ı Hakk'ın onları arslan sıfatında yarattığını söylemektedir (Anadol; Abbaslı; Abbasova, 2002, s. 247). Savaşta ölmeyi şeref sayan, hastalanarak ölmekten utanan (Anadol vd., 2002, s. 250) Türk-ordu milletinin başka uluslar tarafından ağız dolusu övgülere nail olması elbette tesadüfi değildir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te yer alan savaş terimlerine ilişkin evvelce de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Üzülmüş (2012) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Divan'da geçen askerî ve idari kavramlar incelenmiş, Küçük ve Gemici (2023) tarafından yapılan çalışmada Divan'daki savaş terimleri, savaşa ilişkin çeşitli unsur, mekân ve yansımalar bakımından yedi başlık altında tasnif edilmiş ve tematik bir inceleme yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında ise *Dîvânu Lugâti't Türk* (DLT) bağlamında Türk harp tasavvuru; sinematografik bir anlatım yolu izlenerek ortaya koyulmuş, DLT'de yer alan harp tasavvuruna ait kavramlar harp öncesi, harp esnası ve sonrası olmak üzere kronolojik yöntemle 11. yy. Türk Harp tasavvuru bağlamında bir fikir vermesi bakımından değerlendirilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Türk Harp Tasavvuru

Tarih boyunca her millet kendisini diğer kavimlerden ayıran çeşitli hususiyetlere sahip olmuş ve birtakım özellikleriyle temayüz etmiştir. Genetik ve antropolojik özelliklerinin yanı sıra yaşam biçimleri, inançları, dünya tasavvurları, eğlence biçimleri, ritüelleri, ürettikleri ve kullandıkları gereçler; silahlar ve araçlar toplumları birbirinden ayıran faktörler olmuştur. Sümerlilerin yazıyı icat etmeleri, eski Mısırlıların piramitler ile yükselttiği yapı ustalıkları,

Fenikelilerin ve Venediklilerin denizcilikleri, Antik Yunanlıların üzüm ve şarap ticaretindeki maharetleri gibi hususiyetler, dünya devletlerini farklı yönleri ile temayüz ettiren ve dünya kültür/medeniyet tarihine damgalarını vurduran belirleyici vasıfların örneklerindedir (Göksu, 2008, s. 85-86).

Dünya tarihinde, kültür/medeniyet inşası bağlamında askerî kültür ve savaş sanatı bakımından temayüz eden milletlerin başında Türkler gelmektedir. Türk milletinin tarih boyunca elde etmiş olduğu siyasi ve askerî başarılar bunun en belirgin göstergesidir. Türklerin askerlik sanatındaki ustalıkları, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejiler, sahip oldukları gelişmiş silahlar ve savaş anındaki manevra kabiliyetleri gibi birçok ayırıcı özellik bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koyar (Göksu, 2018, s. 45).

Türk devlet ve toplum hayatında askerliğe bağlı savaş mefhumlarının birinci derecede öneme sahip olduğuna dikkat çeken Göksu'ya göre, "Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Türk destanlarında ve ilk dönemlere ait yazılı metinlerde kendilerine 'Cihan Fatihi' sıfatı ve misyonunu yükleyen Türklerin ilk devirlerinden itibaren geliştirdikleri askeri kültür ve savaş geleneği, hem toplumsal hem de bireysel faaliyetlerin özünü teşkil eder." (2015, s. 86). Bu bakımdan Türk harp geleneği içerisinde, millet hayatımızda ordu-millet anlayışı üzerine şekillenen tasavvurların bir sonucu olarak her Türk bireyinin savaşa her zaman hazır olduğu, askerliği özel bir meslek olarak görmeyip bunu günlük talimler ile bir yaşam tarzına çevirerek savaşa hazırlık süreçlerini daima diri tuttukları görülür (Göksu, 2018, s. 47-48). Türklerin harbe ve savaşçılığa bakışlarının felsefi arka planında cihan hâkimiyeti ülküsü bulunmaktadır. Nitekim DLT'de nakledilen; Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğu, onların mülkleri üzerinde göklerin feleklerini döndürmüş olduğu, Tanrı'nın Türkleri yeryüzünün hakanı yaptığı, hakanları onlardan çıkardığı, dolayısıyla dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdiği inancı; Türk cihan hâkimiyeti anlayışının arka planını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 1).

Tek bir Tanrı'ya ve onun cihan hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine samimiyetle inanan Bilge Kağan; Tanrı irade ettiği için tahta oturduğunu ve dört bir taraftaki milletleri nizama soktuğunu, Tanrı güç verdiği için Türk askerinin kurt gibi düşmanların ise koyun gibi olduğunu, Çin esareti zamanında da Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yardım ettiğini anlatmaktadır. Dolayısıyla hakimiyetin semai menşeiyle birlikte Tanrı'nın Türk milletini kurtuluş yoluna sevk etmek ve korumak iradesinin varlığı da sezilir.

Benzer bir şekilde Attila'nın, Tanrı'nın kırbacı olarak nitelendirilmesi, hükümdar-yaratıcı-devlet üçlemesinde idealize edilmiştir (Ögel, 2001, s. 464). Dolayısıyla bu idealize edilmiş, ordunun disiplinli hareket etmesi ve her bakımdan güçlü olması gerektiği inancının psikolojik zeminini hazırlamıştır. Bu düsturla hareket eden Türklerin her bir bireyi, küçük yaşlardan itibaren askerî talim ve terbiye ile ordu-millet anlayışının bir unsuru olarak yetiştirilmiştir. Türk askerinin ve milletinin savaşa daima hazırlıklı bulunması, bozkır hayatındaki güçlülüğün yanı sıra sosyal yaşam tarzıyla da alakalıdır. Atlı-göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler ağırlıklı olarak hayvancılıkla geçinmekte, hayvanlarına otlaklar bulmak için mevsimlere bağlı olarak yaylak ve kışlaklara göç etmekteydi. Bu yaşam tarzı ise elbette güçlü bir fiziksel ve ruhsal yapıyı gerektirmekte ve beraberinde getirmekteydi. Üstelik belirli dönemlerde; bazen bizzat kağanın önderliğinde, bazen de beylerin sevk ve idaresinde, bir tür askerî talim niteliği taşıyan törensel avlara iştirak etmekteydiler. Ayrıca her bir birey daha çocukluktan itibaren koyunların üzerinde biniciliği, yay ve ok ile kuş avlamak suretiyle de atıcılığı öğreniyordu (Gömeç, 2006, s. 75).

Kaşgarlı Mahmud; Türklerin askerî karakterlerini, kabiliyetlerini ve savaşçılık yönünden ne denli yüksek bir seviyeye ulaştıklarını çeşitli yönlerden göstermeye çalışmıştır.

“Türk” adını izah ederken onun harp ile ilgili olduğunu bildirmiş; Türk’ün Allah tarafından verilmiş bir isim olduğunu, Tanrı’nın Türk adlı bir ordusunun var olduğunu ve herhangi bir ulusa kızarsa Türkleri o ulus üzerine musallat edeceğini bildiren bir hadis nakletmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 151). Bu misyon ve ideal doğrultusunda her bir Türk neferi, doğuştan kutlu bir görev için var olduğunun bilinciyle ve âleme nizam verme ülküsüyle yetiştirilmektedir. Bu felsefeyle yetişen, yetiştirilen her bir Türk çocuğu daha küçük yaşlardan itibaren stratejik oyun mahiyetinde askerî eğitime tabi tutulmuştur. Kaşgarlı’nın bildirdiğine göre, Karahanlılar döneminde çocuklar atıcılık eğitimi için “tüwek” denilen bir ağaç tüfeği kullanmışlardır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 167). Yaş söğüt ağacının ve buna benzer ağacın kabuğu boru gibi çıkartılarak serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konulmak suretiyle atılan tüwek, aslında küçük yaşlardan itibaren çocukların askerî talim ve terbiyeye hazırlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Hun çocuklarının koyun ve kuzulara binip önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak biniciliğe ve atıcılığa alıştıkları aktarılır. Göktürkler ve Uygurlarda, sekiz yaşında iyi bir binici olduğu aktarılan, küçük yaşlardan itibaren askerî talim ve terbiyeyle yetişen Türk çocuklarının ilerleyen yaşlarda atıcılıkta ve binicilikte üstün konumda olacakları tahmin edilmesi zor bir durum olarak gözükmemektedir (Gülcan, 2003, s. 69).

Türk tarihinde Hunlardan itibaren, bir cihan hâkimiyeti ve dünyaya nizam verme ülküsünün tezahürleri görülmektedir. Türk hakanları, “güneş bayrağımız, gök çadırımız” diyerek bu egemenlik ülküsünü dile getirmişlerdir (Kösoğlu, 2002, s. 857).

Bununla birlikte Kaşgarlı’nın aktardığı “Türk dilini öğreniniz, çünkü Türkçenin uzun bir saltanatı vardır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 1) hadisi; Türk askerî üzerinde psikolojik yönden olumlu etki yaratmıştır. Zira Türk dilinin uzun dönem saltanatının olması Türk devletlerinin de uzun dönemler boyunca hâkim olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla bu inanç savaş anında Türk askerinin motivasyonunu artıran etmenler arasında sayılabilmektedir. Cihana hâkim olma ülküsünün İslami kisveye bürünmüş hâli olarak düşünebileceğimiz bu hadis sayesinde Türk askerî; tıpkı ataları gibi, bir ülkü uğrunda savaşmak felsefesi ile motivasyonlarını diri tutmuşlardır.

Hayatlarının önemli bir kısmını mücadele ve savaşlarda geçiren Türkler, hiç şüphesiz savaştan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra bazı hususî davranışlarda ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlar zamanla askerî kültürün temelini oluşturan birer gelenek (Koca, 2019, s. 472), savaş sanatı ve savaş felsefesi hâline dönüşmüştür. Bu bağlamda *Dîvânu Lugâti’t Türk*’te aktarılan Türk harp felsefesi, geleneği ve sanatının birer göstergesi olarak Türk savaş tasavvurunu üç bölümde incelemek mümkündür.

Harp Öncesi Tasavvurlar

Tarih boyunca kazanılan askerî başarıların altında savaş anında gelişen stratejilerin yanı sıra savaş öncesi yapılan hazırlıklar da önemli bir yer tutar. Dolayısıyla askerî başarıların arka planında; moral motivasyon, teçhizat gibi birçok faktör bulunabilmektedir. Kaşgarlı Mahmud’un aktardığı bilgilere göre 11. yy. Türk dünyasında savaş öncesi yapılan hazırlıkların oldukça sistemli ve disiplinli bir şekilde yürütüldüğü görülür.

DLT’de düşmana karşı hazırlanmak anlamında “anunmak” kelimesi verilir. DLT’de, “anutmak” kelimesi düşmana karşı silah hazırlamak anlamında; “ol yağıka tulum anuttı” ifadesinde kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103; Atalay, 1998, s. 215). DLT’de savaş öncesi düşmanlara karşı silah hazırlatanların toy bulacağı, silah hazırlatmayanların ise tutsak olacağı, “tulum anutsa kulun bolur / tulum unutsa bulun bolur” vecizesi ile işaret edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s.103; Atalay, 1998, s. 215).

DLT’de savaş hazırlığı için ordunun yanında şehrin surlarının da savaşa belirli ölçüde hazırlandığına ilişkin bilgi aktarılır. Bu konuda “ükek” kelimesi, şehrin surlarında savaş için hazırlanan burç olarak verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 37; Atalay, 1998, s. 78). Hükümdarın savaş emriyle toplanan askerlerin niceliğini anlatmak için “su telim irkildi (büyük sayıda asker toplandı)” ifadesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 114; Atalay, 1998, s. 254). Askerlerin toplanmasına “Bög-” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 273, 303). DLT’de, toplanan askerlerin isimlerinin ve erzaklarının yazılı olduğu “Ay Bitigi” defterinden de söz edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 18; Atalay, 1998, s. 40).

Bir savaşa hızlı iştirak edebilmek için Türk ordusundaki bütün erkekler, hangi komutanın emrinde yer alacağı bilgisi ile birlikte önceden kaydedilmektedir (Gömeç, 2006, s. 74). Toplanan askerlerin isimleri kontrol edildikten sonra içtima yapılmaktadır. DLT’de verilen “Kur” kelimesi içtima anlamında kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 235; Atalay, 1998, s. 318). DLT’de “Sü” kelimesi ordu, “Süle-” fiili ise ordu sevk etmek anlamında verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 33-536; Atalay, 1998, s. 69-292). Savaş hazırlıkları kapsamında askerlerin toplanmasının yanında askerlerin ferden ferda bizzat yaptığı hazırlıklar da vardır. DLT’de zırhını giymiş askere “yarıglıg” veya “yarıglıg er” denir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 369; Atalay, 1998, s. 49). Divanda verilen “tulum” veya “tolum” kelimesi genel olarak bütün silahlar anlamını karşılar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103-242; Atalay, 1998, s. 30). Askerlerin savaş için silah kuşanması için “er tulum mandı” (adam silah kuşandı) ifadesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 242; Atalay, 1998, s. 30). Askerlerin savaş hazırlıkları kapsamında bellerine kuşak bağlamaları manasında “man-” fiili kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 193; Atalay, 1998, s. 30). Ayrıca, DLT’nin verdiği bilgilerden savaş için hazırlanan atların da özel olduğu anlaşılabilir. Zira DLT’de geçen “ulaga” kelimesi savaş atı anlamında verilmektedir (Atalay, 1998, s. 172).

Savaş alanına veya düşman ülkesine hareket eden ordunun arazide yol alma güçlüklerinin güvenlik bakımından değerlendirmesi hayati önem taşır (Tzu, 1996, s. 30). DLT’de, Türk ordusunun bu hususta da tedbir ve tedarik sahibi olduğuna dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Eserde “yizek” / “yezek” kelimesi askere öncülük eden, yol gösteren kişi anlamında verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 355; Atalay, 1998, s. 88). Ordunun harekât sırasındaki yiyecek içecek ihtiyaçları, sağlık ve haberleşme hizmetleri ile yol koşullarının sağlanması anlamında ise “yetüt” (askerî lojistik) kelimesi kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 320; Atalay, 1998, s. 287).

Ordunun başında hükümdar ve komutanların yanı sıra birçok savaşa katılmış, savaş tecrübesi olan yaşlı kişilerin olmasına da ayrıca dikkat edilmektedir. DLT’de, İskender Çin’e ulaştığı zaman onunla savaşmak için Türk hakanının tamamen gençlerden oluşan ordu göndereceği sırada, vezirin tavsiyesi üzerine savaşta tecrübeli ve yaşlı birinin de ordunun başında gönderildiğine ilişkin bilgi bulunur. Birçok savaş tecrübesi olan bu yaşlı kişi için eserde “öge” kelimesi verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 44; Atalay, 1998, s. 90-91). Ayrıca ordunun başındaki rehber ve komutanlar için ise “çuwga” kelimesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 184).

Ordunun savaş alanına yakın bir yere varmasıyla birlikte karargâhların kurulduğu, birçok tarihî vesikada geçen ve bilinen bir gelenektir. DLT’de geçen “toy” ve “kelim” kelimeleri hakanın kurmuş olduğu karargâhı karşılamaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 405). Savaş alanına yakın yerde kurulan karargâhta; dolayısıyla ordunun konaklayacağı, dinleneceği yerde güvenlik unsurlarının en üst düzeyde olması gerekir. Ordunun güvenliğini sağlayacak nöbetçi veya muhafız alaylarının olması elzemdir. Divanda verilen “yortug” kelimesi muhafız alayı anlamında (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 367; Atalay, 1998, s. 42), “yatgak” ise muhafız anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 366; Atalay,

1998, s. 42).

Savaş öncesi kurulan ordugâhlara yönelik gözetleme faaliyetleri ile gece baskınları; düşman hakkında bilgi edinmek, düşmana darbe vurmak ve onu yok etmek için uygulanan oldukça önemli savaş stratejileri olarak kabul edilmektedir. DLT’de bu faaliyetler ile bunlara yönelik tedbirleri ifade eden kelime ve kavramlara da rastlanır. “Basıg” kelimesi gece yapılan baskın anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 299; Atalay, 1998, s. 372). Geceleyin hücum ederek düşmana baskın yapan ordu birliği “akınçı” kelimesiyle ifade edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 36-103; Atalay, 1998, s. 77-212). DLT’de, düşman gözcülerini ve ileri karakollarını etkisiz hâle getirmek için geceleyin çıkarılan ve “tutgak” şeklinde adlandırıldığı aktarılan atlı birliklerden de söz edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 204; Atalay, 1998, s. 467). Düşman tarafından yapılacak olası gece baskınları için ordunun teyakkuz hâlinde olması, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları, DLT’de “sak sak” (uyanık olmak) ifadesiyle verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 145; Atalay, 1998, s. 333).

Ordunun savaş hazırlıkları kapsamında arazinin durumuna göre hazırlanan siper ve sığınaklar da bulunur. Divanda “turag” kelimesi siper ve sığınak anlamında verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 276; Atalay, 1998, s. 152). Düşman ordularının savaş alanına gelmesi DLT’te verilen “yağı akıttı” (düşman birlikleri geldi) cümlesiyle ifade edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 103; Atalay, 1998, s. 212). Düşman birliklerinin savaş alanına gelmesiyle birlikte savaşın fiilen başladığı tasavvur edilmektedir.

Harp Sırasındaki Tasavvurlar

Savaş başlamadan önce karşı tarafa elçi göndermek ve barış teklifinde bulunmak Türk harp geleneği arasında sayılmaktadır. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Malazgirt Savaşı’ndan önce hem Bizans ordusunun durumunu öğrenmek hem de barış teklifinde bulunmak için bir heyet gönderdiği, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın ise Miryokefalon Savaşı’ndan önce Bizans İmparatoru Manuel’e barış önerisinde bulunmak için arka arkaya iki defa heyet gönderdiğine ilişkin bilgiler tarihî kaynaklarda mevcuttur (Koca, 2019, s. 476-477). DLT’de, barış görüşmelerini reddeden düşman ordusunun savaş sırasında pişman olmasını ifade eden “kutı udunmak, kutı odhunmak” (talihi sönmek) deyimini yer alır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 99; Atalay, 1998, s. 200). Savaş öncesi düşmana barış teklifinde bulunmanın aynı zamanda gizli bir savaş taktiği olduğu da yorumlanabilmektedir. Yeterliyen yetersizmiş gibi, etkinken etkin değilmiş gibi davranmak, azami harekâta zafer için son derece önemli şaşırtma unsurlarıdır (Tzu, 1996, s. 31). Dolayısıyla düşman unsurlarınca barış talebinin, barışı teklif eden tarafın güçsüzlüğü veya acizliği düşünülmesi, savaş sırasında düşman ordusunun ve komutanlarının rehavete kapılmasına da neden olabilmektedir. Karşı tarafın aciz olduğunu düşünerek rehavete kapılan düşman ordusunda disiplinin ve tedbirin bozulacağı da değerlendirilir. Bu bağlamda savaş öncesi barış isteme geleneğinin gizli ve manipüle edici bir savaş taktiği olduğu da yorumlanabilir. Düşman tarafının barış görüşmelerini reddetmesi ile savaş için engeller de aradan kalkmış sayılmaktadır.

Kaşgarlı’nın verdiği bilgilere göre Türk ordusu tarafından savaşın hemen öncesinde yapılan bazı uygulamalar mevcuttur. Tuğlar kaldırılıp davullar vurulduğu zaman düşman ordusunun üzerine harekete geçildiği; “korvı / kurvı çuvaç kuruldı, tuğum tikip uruldı” dizeleriyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 97; Atalay, 1998, s. 195).

Türk harp geleneğinden olan ve neferin ölmeye hazır olduğu manasını ihtiva eden savaş öncesi at kuyruğu düğümlleme veya bağlama eylemi, aynı zamanda savaş sırasında kullanılan silahların kuyruğa takılmasını, kuyruğun çeşitli nesnelere veya yerlere dolanmasını ve çamur, çer çöp toplayarak atı rahatsız etmesini engellemek için yapılan bir uygulamadır. DLT’de bu

uygulama için “at çermetmek” (at kuyruğunu düğümlemek) kelimesi geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 341; Atalay, 1998, s. 143). Sultan Alparslan’ın Malazgirt Savaşı’na başlamadan önce atının kuyruğunu bizzat bağladığı aktarılır. Savaşa girecek erin, atının kuyruğunu bağlama veya kesme eylemi eski Türk toplulukları arasında “tullama” terimiyle ifade edilmektedir (Gömeç, 2006, s. 78).

Savaş gününde takınılıp kuşanılan ve savaşçıya nişane olan bazı alametler söz konusudur. Kaşgarlı’nın verdiği bilgilere göre savaşçı kendisini ucunda ipek parçası bulunan sarık “batrak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 203-426; Atalay, 1998, s. 465) ve ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan bez “beçkem” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 211; Atalay, 1998, s. 483) ile tanıtır. Bu alametlerin temel işlevlerinin tarafları, alayları belirtmek ve savaş hengâmesinde yaşanabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçmek olduğu düşünülmektedir.

Savaş sırasında birlikler arasındaki haberleşme kabiliyeti ve mevcudiyetinin savaşın seyrine doğrudan etki edeceği aşikârdır. DLT’de savaş sırasında posta için kullanılan erler ve atlar “ulag, ulaga” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, Atalay, 1998, s. 172) kelimeleriyle verilmektedir.

Türk savaş tasavvurunun ana çekirdeğini disiplin ve intizam oluşturur. Dolayısıyla savaş sırasında orduların çarpışmasından önce askerler arasında saf düzeninin olması bir gerekliliktir. DLT’de savaş sırasında safları tanzim eden ve askere zulüm yapmaktan uzak olan kişi için “çavuş” kelimesi kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 158; Atalay, 1998, s. 368). Türk ordusunun harp esnasında saf tutması belirli bir düzen dâhilindedir. Türk süvarilerinin atlarının rengine göre dizildikleri de zikredilir (Gömeç, 2006, s. 81). Selçuklularda küçük rütbeli subaylara çavuş denilmektedir. Göktürkler zamanında “çabış” şeklinde söylenen bu unvan, birçok Türk devletinde kullanılmış olup günümüze kadar gelmiştir (Koca, 2019, s. 257). DLT’de savaş düzenindeki saf, sıra için “çerig” kelimesi nakledilir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 62- 141, Atalay, 1998, s. 123). Karahanlılarda savaş düzenine girmiş ordu saflarına “çer” veya “çerig”, saf tutmaya da “çerig tüzme” denilmektedir. Karahanlılarda, “çerig tüzme”, yani orduyu saf düzenine geçirmekten çavuşların sorumlu olduğu da aktarılır (Koca, 2019, s. 254).

DLT’ye göre saf düzenine geçen ordular, şiddetli bir savaş için artık hazır bulunmaktadır. Divanda tokuş / tokış kelimesi savaş için verilirken (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 426; Atalay, 1998, s. 103-367) “etleşmek / küreşmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 111) işteş kelimesi, savaşmak anlamında verilmiştir. Bununla birlikte Dîvân’da verilen “ölüt” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 24; Atalay, s. 52) kelimesi öldüresiye savaşmak veya ölümcül savaş; “süle-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 464; Atalay, 1998, s. 272) kelimesi ise düşman üzerine hücum edip savaşmak anlamındadır. İki beyin savaşı ise “uruş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 8- 257; Atalay, 1998, s. 61- 414) kelimesiyle verilmiştir.

DLT’de savaş anında askerlerin büründüğü ruh hâlleri ile bu ruh hâllerinin yüzlerine yansıyan ifadeleri de yer almaktadır. Savaşçıların birbirlerine kızgın gözlerle bakmaları Dîvân’da “eren arıg ürpeşür” ve “öçin kekin irteşer” (bazıları bazılarının öcünü almak istiyordu) ifadeleriyle verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 108; Atalay, 1998, s. 229).

Türk harp tasavvuruna göre savaşlar, yiğitlerin ve namertlerin birbirinden seçildiği hadiselerdir. Dîvân’da geçen “alp yağıda, alçak çonıda” vecizesi bunu güzel bir şekilde yansıtır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 19; Atalay, 1998, s. 41). Yine Dîvân’da, savaşın şiddetlendiği günde alpların belli olacağı “alp çerigde, bilge tirigde” ifadesiyle anlatılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s.19; Atalay, 1998, s. 388).

DLT’de, savaş sırasında tarafların birbirlerinin üzerine yürümesi “uğraş-” fiiliyle karşılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110). Kahramanların çetin bir şekilde birbirlerine girerek savaşmaları ise “alpler etleşti” ifadesiyle anlatılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 119).

DLT’de düşman saflarına tek başına saldıran yiğide “alpagut” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 74-522; Atalay, 1998, s. 144-422), düşman saflarını yarıp onların savaş düzenini bozan yiğitlere ise “sökmen” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 192; Atalay, 1998, s. 22). Dîvân’da düşman saflarının tek başına yarılmasının zor olduğu, yiğitlerin ardı ardınca saldırması gerektiği “arkasız alp çerig suyumas” (kahraman düşman safını arkası olmadan kıramaz) vecizesiyle ifade edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 64). Dîvân’da geçen “tarıg orulmak” ifadesi savaş sırasında düşmanların ekin biçilircesine biçildiğini anlatmak için kullanılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 97; Atalay, 1998, s. 194). DLT’de iki tarafın birbirlerini yok etmesi “alkış-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110; Atalay, 1998, s. 237), kahramanların birbirlerini yok etmesi ise “alplar arıg alkışur” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110; Atalay, 1998, s. 237) ifadeleriyle yer alır. Kahramanların birbirlerine ölüme aldırmandan ok atmaları “Alplar arıg alkışur / Küç bir kılıp arkaşur / Bir bir üze alkaşur / Edgermedip ok atar” dizeleriyle nakledilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 110-111; Atalay, 1998, s. 238).

DLT’de çam kozası şeklinde olan, içi oyulup üç tarafından delik açılan tahta parçasının oka takıldığından ve ıslık gibi ses çıkardığından bahsedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 171; Atalay, 1998, s. 397). Bu gereç, tarihî vesikalarda geçen, Türklerin harp esnasında kullandıkları “ıslıklı ok” temrenidir. Islık çalan oka tarihî kayıtlarda ilk kez Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Sima Qian’ın kaydettiği anlatıya göre Maotun>Mo-tun>Bo-tun>Bodun tarafından icat edilerek kullanılmıştır. “Çavuş oku” olarak da adlandırılan bu okun işlevi savaş meydanında askerlerin güç duruma düştüğü yerlere atılarak sestem hareketle diğer askerlerin o bölgeye yardıma gitmelerini sağlamak, orduyu sevk ve idare etmektir. Bununla birlikte ıslık çalan ok, savaş anında yoğun bir şekilde atılarak ortaya çıkan ses ve gürültüden düşman askerlerinin moral ve motivasyonunu bozmaya yönelik olarak bir psikolojik harp unsuru olarak da kullanılmıştır (Yıldırım, 2008).

Savaşta iki adamın birbirini mızraklaması sünüş- fiilinde “ikki er birle sünüşdi” örneğiyle verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 511; Atalay, 1998, s. 393).

Harp sırasında atılan naralar düşmana korku verdiği gibi askerinin moral ve motivasyonunu üst seviyeye çıkarması açısından bir otokontrol vazifesi de görmektedir. DLT’de savaş anında yiğitlerin birbirlerine bağırdığı “alplar kökreşti” ifadesinde yer alır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 297; Atalay, 1998, s. 222). Savaş sırasında nara atmaktan sesi kısılan erlerin durumunu ifade etmek için DLT’de “öçükmek” fiili ile “er tını öçükti” (savaşta adamın sesi azaldı ve kısıldı) örneği kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96; Atalay, 1998, s. 176).

Savaş sırasında kullanılan araç ve gereçlerin işlevsel ve ileri teknoloji ürünü olmasının yanı sıra onları kullanan askerlerinin marifetli olması da harbin kaderini belirleyen etmenlerdendir. Kaşgarlı, İskender Uygur vilayetini kurduğu zaman Türk hakanının ona dört bin kişi gönderdiğini, bu askerlerin öne nasıl ok atıyorlarsa arkaya da o şekilde iyi ok attıklarına dair bilgiler nakletmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 54; Atalay, 1998, s. 111-112).

Türk harp tasavvurunda yer alarak savaş esnasında uygulanan hile ve oyunlar, düşmanın saf düzenini bozduğu gibi düşman ordusunu topyekûn yok edecek seviyede büyük bir galibiyet kazanılmasına da imkân sağlamaktadır. Bu savaş hilelerinin en meşhuru şüphesiz hilal taktiği olarak da anılan Turan taktiğidir. DLT’de savaş anında Türk askerlerinin “ülker çerig” adı verilen bir oyun oynadıklarından da bahsedilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 46; Atalay,

1998, s. 95). Bu oyunda askerlerin bölükler hâlinde ayrıldığı, ilk bölüğün hücum ettikten sonra diğer bölüklerin de hücum ederek karşı tarafı yıpratmaları, dolayısıyla bu hileyi yapanların çok nadir yenildiklerinden söz edilir. Çarpışma esnasında bir manevra ile düşmanın sağından saldırmaya ise “böğürlemek” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 483; Atalay, 1998, s. 332).

Savaşın en şiddetli zamanlarında bile Türk askerinin en ufak bir yılgınlık göstermeyerek savaşa dayandığı, DLT’de verilen “keriş” sözcüğüyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 159; Atalay, 1998, s. 370).

Çarpışma esnasında askerlerin düşman askerlerine karşı zor duruma düştüğü zaman gönderilen takviye kuvvete “yetüt” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 320; Atalay, 1998, s. 287).

Savaşlar taşrada olduğu gibi kimi zaman da şehirlerin içinde gerçekleşmektedir. DLT’de ordunun sel gibi akarak düşman şehirlerine girdiği “kelnizleyü aktımız / Kedler üze çıktımız” dizelerinde tasvir edilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 149). Düşman askerlerinin şehrin içine girmesinden dolayı halk arasında meydana gelen durumu anlatmak için ise “ürkün” kelimesi kullanılmakta; ürkün durumunda içine düşülen telaş ve üzüntü sebebiyle halkın kale ve surlara koştukları aktarılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 53; Atalay, 1998, s. 108). Dîvân’da geçen “kıyım” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 418; Atalay, 1998, s. 168) ve “tezgi / tezik” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 186; Atalay, 1998, s. 429) kelimeleri ise düşmanın gelmesi üzerine halkın korku ve dehşete düşmesi durumunu karşılamaktadır.

Savaş esnasında teslim olup karşı taraftaki düşman ordusuna katılan askerler için “er içikti” denilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96; Atalay, 1998, s. 118-192). Savaş sırasında esir yakalamak için kullanılan kemente “ukruk” adı verildiği görülür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 49; Atalay, 1998, s. 100). Türk Karluk komutanı Ayyar Bey’in Kılıç Tamgaç Han’a isyan etmesinden sonra kement atılarak yakalandığı düşünüldüğünde “ukruk”un oldukça işlevsel bir silah olduğu anlaşılmaktadır (Huncan, 2019, s. 197).

Harp Sonrası Tasavvurlar

DLT’de yer alan “kılıç kınka küçün sığıdı” ifadesiyle öldürülen düşman askerlerinin kılıç üzerinde kuruyan kanlarından dolayı savaş sonrasında kılıçların kınlarına sığmadığından bahsedilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 154). Savaşta öldürülenlerin vücutlarından fişkırkan kanlarla atların kana gark olduğu; “bilel-” fiilinde, “at kana bileldi” ifadesiyle anlatılır. Türk savaş tasavvuruna göre, kazanılan harp sonrası ordu bir süreliğine teyakkuzda bekletilmektedir. Türk askerlerinin savaş bitiminde bir yerde bir süre kalmaları DLT’de “örüg” kelimesiyle verilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, 33; Atalay, 1998, s. 69). DLT’de savaş bitiminde ordunun, askerlerin on gün bir yerde kalıp bekledikleri ve bu süre zarfında savaş yapmadıkları “sü on kün örüg boldı” cümlesiyle anlatılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 33). Savaş sonrasında gerçekleştirilen esir alma eylemi “bulun / tutgun” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 96-296; Atalay, 1998, s. 194-219), esaret durumu ise “bulna-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 473; Atalay, 1998, s. 301) sözcükleri ile nakledilir. Düşmanlardan kendi isteğiyle teslim olan ve emniyete alınan askerler için DLT’de “içkin er” sıfatı kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 53; Atalay, 1998, s. 108). Askerlerin düşmana esir düşmesi karşılığında ise “ilinmek” sözü verilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 100; Atalay, 1998, s. 208). Kazanılan savaş sonrasında hükümdarın askerlerine ikram ve ihsanda bulunması “açınmak” fiiliyle verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 98). Savaş bitiminde askerlerin ülkelerine, memleketlerine gönderilmeleri “yas-” fiilinde “beg süsin yasdı” şeklinde ifade edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 376; Atalay, 1998, s. 59). Savaş bitiminde iki hakan arasında barışın olması DLT’de “iki beg birle il oldu” (iki hakan arasında barış oldu)

örneğiyle anlatılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 23).

Sonuç Yerine

Türk milletinin 11. yüzyılda, harp etrafında şekillenen büyük bir askerî terminolojiye sahip olduğu; *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün*; savaş felsefesinden ordu yapılanmasına, harp teçhizatından askerî strateji ve uygulamalara kadar pek çok kelime, kavram ve örnek ihtiva ettiği görülmektedir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te harp tasavvurunu incelediğimiz bu çalışma; 11. yy. bağlamında Türk milletinin niçin ve hangi sebeplerden dolayı savaştıklarını, savaşa nasıl hazırlandıklarının, savaş esnasında nasıl stratejiler geliştirdiklerinin, savaş sonrasında ise neler yaşandığının panoramasını sunmuştur. Dünya tarihinde kültür ve medeniyetin inşası bağlamında harp sanatı ve felsefesinin başında gelen Türk milletinin siyasi ve askerî başarısının tesadüfi olmadığı; 11. yy. bağlamında savaş öncesi, savaş anı ve sonrası tam teşekküllü hareket mekanizmasının bütün unsurları, askerî teşkilat ve ordu-millet anlayışından hareketle ortaya konulmuştur.

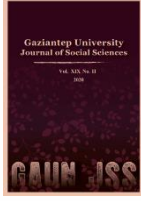
Öte yandan çalışmada harp öncesi, harp anı ve harp sonrası olmak üzere tespit edilen 11. yy. Türk savaş sanatı felsefesinin sinematografik uygulamaya dönük tarihsel savaş sahnelerinin canlandırılmasında, ilgililere fikir verip katkı sağlayabileceği de değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Anadol, C., Abbasova, F., Abbaslı, N. (2002). *Türk kültür ve medeniyeti*. Çetin Matbaacılık.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____ (2018). *Kutadgu Bilig'e göre Türk savaş sanatı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Gömeç, S. (2006). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülcan, Y. (2003). *Türk tarihi ve kültürü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Huncan, Ö. S. (2019). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 183-203). İstanbul: Kronik Kitap.
- Jomini, A. H. (2013). *Savaş Sanatı'nın ana hatları*. (Büyükonat, A. Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Koca, S. (2019). *Türk askerî gelenekleri*. Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 472-507). İstanbul: Kronik Kitap.
- Kösoğlu, N. (2002). *Kızılma, Türkler, II*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, S., Gemici, H. İ. (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki savaş terimlerine ilişkin bir tasnif denemesi*. *Journal of Old Turkic Studies*, 7 (2), 475-505.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özkaya, S. A. (2019). *Kültür tasnifi ve Türk askerî kültürüne giriş*, Özkaya, S. (Ed.). *Hunlardan günümüze Türk askerî kültürü tarih, strateji, istihbarat, teşkilat* (s. 11-142). İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşgöl, A. (2018). *Bozkırın kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tzu, S. (1992). *Savaş sanatı*. (Kılıçarslan, Ş. Çev.). İstanbul: Anahtar Yayınları.

-
- Üzülmez, Eşref. (2012). *Divanu Lugati't-Türk'de geçen idari ve askeri kavramlar üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yıldırım, D. (2009). Çok bağlamli bir metin, Divanu Lugati't- Türk ve ıslık çalan ok, Kaşgarlı Mahmut ve dönemi. Çelik-Şavk, Ü. vd. (Ed.). *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri* (s. 773-791). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Soykırım Hikâyesi: “Beyaz Lale”

A Genocide Story: “Beyaz Lale”

Ahmet ÖZPAY^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0009-0006-0928-2595

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Mart 2024

Kabul tarihi: 22 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Soykırım,

Lale,

Bulgar,

Ömer Seyfettin,

Balkanlar.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: March 2, 2024

Accepted: April 22, 2024

Keywords:

Genocide,

Tulip,

Bulgarian,

Ömer Seyfettin,

Balkans.

ÖZ

Ömer Seyfettin'in "Beyaz Lale" hikâyesi, Temmuz-Ekim 1914 tarihleri arasında *Donanma* mecmuasında tefrika edilir. Metin, Serez'de, I. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların vahşetin ve sadizmin en uç noktalarında Türklere karşı uyguladıkları katliamı ve tecavüzü, soykırım bağlamında ele alır. Radko, Serez'e girip kontrolü ele aldığı anda, şehrin yağmasını ve ahalinin katliamını, usul ve intizam dairesinde gerçekleştirmek gibi iki hassas ve mühim vazifesi olduğunun bilincindedir. Bunu yapabilmek adına hiçbir endişe duymamaktadır. Yapmayı planladığı her şeyin soykırım olup olmadığı da onun açısından üzerinde durulacak bir mesele değildir. Önemli olan Büyük Bulgaristan İmparatorluğu'nu kurmak ve yaşatmaktır. Bu hedefin önünde duracak her engeli yıkmayı, temel bir vazife olarak görür. Hikâyenin acımasız ve katliamcı başkışısı Radko Balkaneski, menfi bir tip; Lale de bu menfi tipin tecavüzüne uğrayan kurban tiptir. Ömer Seyfettin, baştan sona kronolojik bir seyir takip eden hikâyesini, Maupassant tarzı bir hikâye olarak kaleme almıştır. Bu bağlamda kişilerden çok olay önemlidir ve bu olayın anlatımı vasıtasıyla da anlatıcı, tezini güçlü bir şekilde vermeyi asıl amaç olarak görmektedir. "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nde yer alan hükümlerin neredeyse hepsinin örnekleri, "Beyaz Lale"nin satırları arasında yer alır. Bu yazıda, nesneleştirilen insan unsuru hem soykırımın nesnesi hem de sadizmden nekrofilie tecavüzün nesnesi olarak anlatılır. Hristiyanlaştırma, mimari yapının tahrip edilmesi, Türklerin servetinin yağmalanması da soykırım suçları arasındadır. Hikâye, gerçek hayattan alınan soykırım suçlarını, kurgunun gücü ve muhayyilenin kabiliyetiyle çok başarılı bir şekilde okuruna sunmaktadır.

ABSTRACT

Omer Seyfettin's story "Beyaz Lale" was serialized in *the Donanma (Navy)* magazine between July and October 1914. The text discusses the massacre and rape committed by the Bulgarians against the Turks in Serres, at the extremes of brutality and sadism, during the First Balkan War, in the context of genocide. When Radko entered Serres and took control, he was aware that he had two sensitive and important duties: to plunder the city and massacre the people in accordance with procedure and order. He has no worries about being able to do this. Whether everything he plans to do constitutes genocide is not an issue for him to focus on. The important thing is to establish and keep the Great Bulgarian Empire alive. He sees it as a fundamental duty to destroy every obstacle that may stand in the way of this goal. Radko Balkaneski, the cruel and murderous protagonist of the story, is a negative character; Lale is also the victim type who is raped by this negative type. Ömer Seyfettin wrote his story, which follows a chronological course from beginning to end, as a Maupassant-style story. In this context, the event is more important than the people, and through the narration of this event, the narrator sees it as his main goal to present his thesis strongly. Examples of almost all of the provisions in the "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" are found between the lines of "Beyaz Lale". In this article, the objectified human element is described as both the object of genocide and the object of rape, from sadism to necrophilia. Christianization, destruction of architectural structures, and plunder of Turks' wealth are also among the crimes of genocide. The story very successfully presents genocide crimes taken from real life to its readers with the power of fiction and the ability of the imagination.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aozpay@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The story "Beyaz Lale" was serialized in the 5th to 14th issues of *the Donanma (Navy)* magazine between July and October 1914. Although the story is known by many readers and critics, not much has been written about it; In Ömer Seyfettin's monographs, the subject is generally briefly mentioned. The text discusses the massacre and rape committed by the Bulgarians against the Turks in Serres, at the extremes of brutality and sadism, during the First Balkan War, in the context of genocide. Ömer Seyfettin divides his story into two parts. The first part is designed to prepare the reader for the negativities that will occur. The second part is the part where the basic conflict of the story is given, the main and intermediate knots are tied and resolved. Radko Balkaneski, the ruthless and murderous protagonist of the story, is aware that when he enters Serres and takes control, he has two sensitive and important duties: to plunder the city and massacre the people in order and order. He has no worries about being able to do this. Whether everything he plans to do constitutes genocide is not an issue for him to focus on. The important thing is to establish and keep the Great Bulgarian Empire alive. He sees it as a fundamental duty to destroy every obstacle that may stand in the way of this goal. Lale, who stands against a ruthless murderer like Radko, is the victim type who is harassed and raped by this negative type. Her misfortune is that Serez is emphasized by Turkish women as the most beautiful girl in the city. From that moment on, Lale became the person Radko desired. The narrator starts his story two days before the invasion of Serres. In this way, he places the events he will describe within a time period appropriate to historical reality. The applications of time expansion and contraction in the internal time of the story are quite successful. Ömer Seyfettin wrote his story, which follows a chronological course from beginning to end, as a Maupassant-style story. In this context, the event is more important than the people, and through the narration of this event, the narrator sees it as his main goal to present his thesis strongly. Examples of almost all of the provisions in the "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" are found between the lines of "Beyaz Lale". The massacre suffered by the Turks in the Balkan Wars, within the triangle of Bulgarian vandalism, chauvinism and sadism, is conveyed with harsh realism and in a very successful language. It is obvious that Ömer Seyfettin did this consciously, with the intention of strengthening the minds of the members of a nation that loves to boast about its victories but was defeated, with national sensitivity. "Beyaz Lale" is a text in which the result is seen. This result questions whether the Bulgarians, who were expected to be kept together with the idea of Ottomanism, had already broken away from the Ottomans with a chauvinistic perception of nationality, and whether the Turks' preferences between Ottomanism, Islamism and Turkism should be in favor of Turkism. The narrator reflects the incident that took place on 10 November 1912 in the Sanjak of Serres and caused the massacre of approximately 20,000 people, with the speeches of Radko, Rayef, Zankof and Lapof during the meticulous planning in the text. These and similar events, which were included in the German, Russian and French newspapers and magazines of those days and in the memoirs of those who witnessed the events, are evidence that shows the brutal face of the genocide. In the story, the treatment of Turkish women who are brought to the bakery to determine the most beautiful girl in the city are "acts that harm their physical and mental health". Moreover, the brutal rapes and massacres they suffered immediately after the interrogation exemplify the act of killing "with the intention of destroying, in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group because of this nature", carried out without the slightest appearance of mercy. The relationship between Radko and Lale, which can be described as the hunter and victim type of the story, is a relationship of self-protection from the hunter Radko, who is dominated by the sensual desires of the victim who is desperately trying to defend the privacy of her body. Lale's desperation makes her see death as a way of salvation in order to prevent her body from being touched. But Radko carries out his dirty ambitions on this dead body before its body cools down. While talking to the committee chiefs, Radko stated that women aged forty-five and over and men aged sixty and over would be Christianized; He emphasizes that the weak and ugly girls under the age of eight will be killed, the beautiful and healthy ones will be left alive but will be baptized and sent to Bulgaria, and they will be handed over to the villages and priests. This situation is an admission that, in the context of genocide, the crime of "forcibly transferring children belonging to the group to another group" was committed with great cold blood. The genocidal crimes committed by the Serbs, Greeks and Bulgarians during the Balkan Wars are told specifically about the Bulgarians in the story "Beyaz Lale". Around 1,500,000 people who tried to escape the genocide were displaced, displaced, or lost their lives. Nearly 650,000 of the people who were separated from the lands they lived in died as victims of massacres and rape. In this article, the objectified human element is described as both the object of genocide and the object of rape, from sadism to necrophilia. Christianization, destruction of architectural structures, and plunder of Turks' wealth are also among the crimes of genocide. The story very successfully presents the genocide crimes taken from real life to the reader with the power of fiction and the ability of the imagination.

Giriş

Türk hikâyeciliğinin yüz akı Ömer Seyfettin'in "Bedbaht Rumeli Müslümanlarına" ithaf ettiği "Beyaz Lale"¹ hikâyesi, 1914 yılında *Donanma* mecmuasında dokuz ayrı sayıda tefrika edilir. Tefrika, 14 Temmuz 1330 (27 Temmuz 1914)-22 Eylül 1330 (5 Ekim 1914) tarihleri aralığında *Donanma* mecmuasının II. Seri'sinin 5-14. sayıları arasında yapılır. Tefrikaya sadece 8. sayıda yer verilmez (Ömer Seyfettin, 2007, s. 40). Tahir Alangu, hikâyenin yazılış tarihi olarak "15 Eylül 1912 (1329)" tarihini göstermekte, bir yandan savaşın 8 Ekim 1912'de başladığını söyleyerek hikâyenin Balkan Savaşlarından önce yazıldığını iddia etmekte, diğer yandan da Ömer Seyfettin'in "bu hikâyesine, biraz da Balkan Savaşı izlenimlerini" karıştırdığını belirterek kendi kendisiyle tenakuza düşmektedir (Alangu, 2010, s. 249). Hikâyenin tefrikasına, *Donanma* mecmuası şöyle bir takdimle başlamıştır:

Memulün fevkinde bir rağbet-i hamiyetkâriye mazhar olan mecmua; bu nüsha ile kârilerine, millî-vatani hikâyeleri, milliyetperestane içtihadatı ile pek maruf olan Ömer Seyfettin Bey biraderimizin uzun, zavallı Rumeli'nin sernüvist-i siyahından pek acıklı bir sahifesini musavver bir hikâyesini takdim ediyor. Merakla, heyecanla, nihayet gözyaşlarıyla okunacağına eminiz (Ömer Seyfettin, 2007, s. 9).

Hikâye, hikâye kitaplarından birine de ad olduğu için çokça bilinir ama hakkında pek yazı yazılmamış, Ömer Seyfettin üzerine yazılan monografilerde konusuna kısaca değinilip geçilmiştir. Bunda, Ömer Seyfettin'in hikâyesinin bazı sahnelerini sert bir gerçekçilikle kurgulamasının payı olsa gerektir. Oysa sanatçının Bulgarların Vandallığı, şovenizmi ve sadizmi üçgeninde, Balkan Savaşları'nda Türklerin uğradığı katliamı, çok başarılı bir dille aktardığı; üstelik bunu, zaferlerini övünçle anlatmayı seven ama bozguna uğrayan bir milletin fertlerinin dimağını millî duyarlıkla güçlendirmek niyetiyle bilinçli olarak yaptığı bellidir. Çünkü "İlerleme ve yükselme isteyen milletler, olayların gerçeğini olanca çıplaklığıyla meydana koyarak tarihten ibret almaya çalışırlar" (Sabis, 2014, s. 52). Yenilgilerin, bozgunların sebepleri ve sonuçları, doğru tahlillere muhtaçtır. "Beyaz Lale", sonucun görüldüğü bir metindir. Bu sonuç, Osmanlılık düşüncesiyle bir arada tutulacağı hesap edilen Bulgarların şoven bir milliyet algısıyla Osmanlı'dan zaten koptuğunu, Türklerin Osmanlılık ve Türkçülük arasındaki tercihlerinin Türkçülükten yana olup olmaması gerektiğinin sorgulamasıdır.

Nihad Sami Banarlı, "Beyaz Lale" ve "Bomba" hikâyelerini kastederek Ömer Seyfettin'in realist hikâyeciliği fazla ileri götürdüğünü, Balkanlardaki zorbalara "gerek kendi kavimlerine gerek Türk milletinin kadın ve erkeklerine yaptıkları işkenceler(in), hele kadınlara tasallutun çirkin teferrüatı'nın anlatılmasını, okuyanların iğrenç bulduklarını söyler. Ömer Seyfettin'i "şehvet ve taarruz" sahnelerini "marazi bir ısrarla" işlemekle suçlar ve "Beyaz Lale"nin anlatımını, güzel bulmaz (Banarlı, 1983, s. 1105). Tahir Alangu, Nihad Sami'nin görüşünü yansıtırken bu görüşe katılmadığını, o günlerin Rumeli aydınları ve gençlerinin "yüreklere oturmuş" bu tür "barbarlık olaylarının ayrıntıları ile beslenerek" örgütlenmeye, öğ almaya hazırlandığını dile getirir (Alangu, 2010, s. 249). Necati Mert ise sadece olayı özetler, yorum yapmaz (Mert, 2004, s. 204-206).

Ömer Seyfettin'in niyeti, şüphesiz, gençlerin ya da okuyanların tensel arzularını uyandırmak değildir. O, mücadelesiz hayatın ölümün, yokluğun ta kendisi olduğunun bilincindedir. Bir sanatçının hislerine sınır çizilemez ve sanatçı, "karakterine, aldığı terbiyeye, nelere karşı bir meyil duyuyorsa onlara göre yazar". Kendisi, milliyet denilen manevi dairenin

¹ İncelemede Hülya Argunşah tarafından yayına hazırlanan baskı esas alınacaktır. Alıntılarda kullanılan sayfa numaraları da bu baskıya aittir: Ömer Seyfettin. (2007). *Beyaz Lale*. H. Argunşah (Haz.). *Bütün eserleri: Hikâyeler* 2 (s. 9-40) içinde. İstanbul: Dergâh Yayınları.

içinde mücadelesine devam edecektir (Ünaydın, 2000, s. 221). Çoktan beri milliyetini unutan millete, onun duygu dünyasına ve şuuruna seslenecek; medeniyetin temsilcisi olarak görülen Avrupa'nın çirkin yüzünü gösterecek; insanlık adına konuşan bu milletlerin Türk söz konusu olduğunda nasıl ikiyüzlü davranabildiklerini, insanlığı nasıl unutabildiklerini belgeleyecektir.

Yapısal Özellikleriyle “Beyaz Lale”

“Beyaz Lale”, Serez’de, I. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların vahşetin ve sadizmin en uç noktalarında Türklere karşı uyguladıkları katliamı ve tecavüzü ele alan bir hikâyedir. Ömer Seyfettin’in hikâyesine verdiği ad, metin içinde verilen kodlarla birlikte, metni bütünüyle kucaklamaktadır.

Maupassant tarzı hikâye anlatımının hâkim olduğu metin, iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, hikâyenin seriminin yapıldığı; ikinci kısım hem düğüm hem de çözüm bölümünün bulunduğu kısımdır. Bu kısımda, Bulgarların şehre girişinden Lale’nin Radko’nun saldırısı karşısında kendisini korumaya çalıştığı yere kadar anlatılanlar düğümü, çaresiz kalan Lale’nin tecavüze uğramamak adına ölümü seçtiği kısım da çözümü içerir. Hikâyede anlatılan olaylar, baştan itibaren kronolojik bir sıra takip eder.

Ömer Seyfettin, bölümlendirmeyi iki kısma ayırmakla okuyucuyu, olumsuzluklara karşı hazırlar. Birinci kısım, dört paragraftır. İlk iki paragraf, Türk ordusunun bozgununu, şehirden çıkışını, gayrimüslim ahalinin Türk ordusunun çekilişini hem alay ederek hem sevinerek nasıl kutladığını; üçüncü ve dördüncü paragraf, silahlı komitacı Bulgarların Türk mahallelerinde dolaşmaya başlamasını, Türklerin evlerine kapanmalarını, ertesi gün Bulgar ordusunun şehre girişini ve gayrimüslim ahalinin bu defa onları müzikle, şarapla, bayraklarla sevinç içinde nasıl karşıladığını anlatır. Böylece hem anlatılacak olan olayların dehşetinin okur üzerinde bırakacağı tesir için atmosfer hazırlanmış olur hem de okurun zihnini ve dikkatini hep uyanık tutması sağlanmış olur.

İkinci kısmın başlangıcı, hikâyenin temel çatışmasını ve düğümünü verir: “Şehrin yağmasını, ahalinin katliamını intizam ve usul dairesinde idare etmek” (s. 10). Bu temel çatışma, hikâyenin sonuna kadar tesirini devam ettirir. Türklerin kurban durumu, Radko ve komitacı reislerin söylemleri ve davranışları ile örneklendirilir. Hikâye, Radko’nun şehrin en güzel kızını tespit etmek için seçtiği ve uyguladığı yöntemle birlikte yeni bir yola evrilir. Bu yöntem, sadizmin hâkim olduğu bir barbarlığı ve sonrasında nekrofilie kadar varan bir tecavüzü içerir. Lale’nin şehrin en güzel kızı olduğu tespit edildikten sonra da Radko hedefini, Lale’ye ulaşma ve ona sahip olma arzusuna doğru yönelir.

Maupassant tarzı hikâyelerin çoğunda olduğu gibi şaşırtıcı bir sonla biten “Beyaz Lale”, tezli bir hikâye hüviyeti arz eder. Olay örgüsünün şekillenmesinde, nedensellik bağı başarıyla kurgulanır. Metne eklenen her bir olay, metni daha da güçlendirir; gerilimi tırmandırır ve okuyucunun dikkatini sürekli diri tutar. Türk kadınların fırına getirildiği kısma kadar, katliam planları, Radko’nun kavmiyet, milliyet, insaniyet ve Batılı ülkelerin katliamlarıyla ilgili açıklamaları ve tahlilleri dolayısıyla olayın ertelendiği bir görüntü çizerken fırından itibaren olayın daha ön plana çıktığı bir metin özelliğini kazanır.

Hikâyede önemli olan olayın kendisidir. Kişiler, olayın anlatımındaki tezi güçlü bir biçimde vermek üzere kullanılan vasıtalar durumundadır. Olay unsurunun kaynağında gerçekten yaşanmış bir katliam hikâyesi vardır. Ömer Seyfettin, şahsi gözlemleri ve duyumları yanında sanatçı muhayyilesinin katkılarıyla bu yaşanmış hikâyeyi dönüştürmüş; bu yaşanmışlığın millî, fikrî, ahlaki, insani, altyapısını oluşturmuş ve ona bir edebî metin hüviyeti kazandırarak Türk okuruyla paylaşmıştır.

“Beyaz Lale”nin başkışisi Radko Balkaneski, tavır ve davranışlarıyla menfi bir tiptir. Mükemmel bir tahsil görmüş, Galatasaray Sultanisini bitirmiş, 1900’de “Sofya harbiyesinden erkâniharplikle çıkmış”tır (s. 10). Babası zengin olduğu için onun parasıyla geçinen, paraya pula pek değer vermeyen, eğlenceyi çok seven Radko, bir taraftan da Makedonya’da komita teşkilatını örgütler. “Bütün yazlarını Makedonya’da söndürür, (...) komite mahkemesince verilip de nasılsa icra olunmayan muallak ve mukaddes kararları yerine getirir” (s. 10). Mefkûresi, Büyük Bulgaristan İmparatorluğunu kurmak ve yaşatmaktır. Bu uğurda, yapmayacağı fedakârlık (!), işlemeyeceği suç yoktur. Komitacı reisler, vahşi adamlar olmalarına rağmen söz konusu kişi Radko olduğunda, onun vahşiliğine ulaşamayacaklarını bilmektedirler. Çünkü Radko, bilgi alacağı adamı, öldürmek yerine bilgiyi aldıktan sonra diri diri yakmayı ve yanan kimseyi oturup keyifle seyretmeyi sevmektedir. Her şeyi planlı, programlı yapmak onun en önemli vasfıdır. Avrupalıları, kendi zulümlerine seslerini yükselteceklerini düşündüğü için, hain ve ahlaksız bulur. Riyakârlığı had safhadadır. Menfaati için yalan söylemekten, ikiyüzlü davranmaktan kaçınmaz. Daha hikâyenin başlangıcında, anlatıcının kendisiyle ilgili bilgileri aktardığı kısımda, “Şehirde en güzel Türk kızının hangisi olduğunu anlamak...” (s. 11-12) ifadesinin geçtiği yerde, onun karşı cinse düşkünlüğünün ilk işaretleri verilir. Okuyucu, hikâyenin sonunda sadist bir Radko tipiyle karşılaşır ve ondan nefret eder. Hikâyede anlatılan bütün olayları, o yönlendirir; olaylar, onun etkisi altında cereyan eder.

Başkışinin adının Radko olarak seçilmesi, diğer Bulgar adlarından birinin tercih edilmemesi, Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan’ın Üçüncü Ordu’suna kumanda eden Radko Ruskov Dimitriev’le (1859-1918) doğrudan bağlantılıdır. “Saldırgan tabiatlı kumandan”, emri altındaki orduyla Karaağaç’a kadar gelmiştir. I. Balkan Savaşı’nda inisiyatifin Bulgarlara geçmesinde, Kırkkilise ve Lüleburgaz muharebelerinde etkin bir rol oynamıştır. Fakat Çatalca muharebesinde, Nazım Paşa’nın derinlemesine savunması karşısında, Bulgar ordularının başarısızlığını hazırlayan da kendisi olmuştur (Erickson, 2013, s. 147, 153, 171). Bulgarlar açısından Radko Dimitriev, ulusal kahramanlardan biridir (Forsyth ve Hochschild, 1999, s. 41). Hikâyedeki Radko’da da Dimitriev’in kararlılığı ve Türk düşmanlığı vardır. Bir kumandan olarak Serez’deki her şeyi de kontrol etmektedir.

Şehrin tespit edilen üç kızından biri olduğu ve beyaz tenli olduğu için Radko’nun tensel arzularının kurbanı durumuna düşürülen Lale, hikâyenin arzu edilen kişisidir. Radko’yla ilk karşılaştıkları anda anlatıcı, onun fizikî tasvirini şöyle yapar:

Lali’nin arkasında siyah ve bol bir yeldirme ve başında kalın ve beyaz ipekten bir namaz bezi vardı. Yüzü beyaz bir rüya bulutunun arasından doğan hayalî bir ay kadar parlıyordu. Ve uzun boyu, bedii ve mükemmel endamı bol yeldirmenin altında, âli bir şiirin vezin ve kafiyelerle örtülen derin ve müheyyiç manası gibi, müphem bir vuzuh ile beliriyordu. (...) Sık ve kıvrıkcık kirpikleri minimini ve siyah halelerle gözlerini kapıyor, küçük ve pembe burnunun şeffaf ve pembe yanağına görünmez gölgesi düşüyor ve bir al gül tomurcuğundan daha harelî olan küçük ağzının rengi daha koyulaşıyordu (s. 34).

Edilgen bir tip görünümündeki Lale’nin adının hikâyenin adı hâline gelmesi dikkat çekicidir. Bundaki asıl etken, Radko’dur. Şehrin en güzel kızını tespit sorgulaması sırasında, beyaz bir kâğıda birbirine eşit üç çizgi çekmiş; birinci haneye beyaz, ikinciye kumral, üçüncüye esmer başlığını yazmıştır. Beyaz hanesinde adı en çok öne çıkan Hacı Hasan Efendi’nin kızı Lale Hanım’dır. Kendisine göre bütün Bulgar kızları esmer, Sofya’yı dolduran şantözlerin de çoğu kumral olduğu için bu iki hanedeki isimleri görmezden gelir. Kadınlardan birinin “Dünya güzeli Lale Hanım” sözü, bütün ilgisinin Lale’ye yönelmesine neden olur: “Beyaz... Beyazı... düşündü. En güzel bu beyaz hanesindeki Lale olmalıydı” (s. 26). Böylelikle beyaz renk ile Lale ismi yan yana gelmiş olur. Çiçekler arasında lale, aşkı, asaleti zarafeti temsil eder. Beyaz lale ise “Saflığı ve masumiyeti temsil etmenin yanı sıra bağışlamayı ve saygıyı simgeler” (Çiçek Diyarı, t.y.). Bu bağlamda Radko, “âdeta bir peri gibi büyümüş olan bu nefis Türk kızını” (s. 26) saflığı ve masumiyeti özelinde merak eder, arzular. Radko açısından Lale, birlikte olmayı

arzuladığı bir kadından öte bir şey değildir. Onun insani duyarlılığına, korkusuna hiç aldırılmaz. Nesneleştirdiği bu insana karşı, ölümünden sonra bile en alçakça muameleyi yapar.

Kubbealtı Lügati'nde Farsça kökenli “lale” kelimesinin beş ayrı anlamı verilir:

1. Zambakgiller familyasından, Asya menşeli olduğu sanılan, çok değişik türleri bulunan, mızrak biçiminde uzun yapraklı, çok yıllık soğanlı bitki. 2. Bu bitkinin, yapraklarının ortasından çıkan bir sap üzerinde bir tâne açan kadeh biçimindeki çiçeği. 3. Meyve toplamaya yarayan, ucuna dörtlü veya üçlü çatal geçirilmiş sırk. 4. Bir zincirle ağır suçluların boynuna takılan, iki ucu lâle biçiminde kıvrık demir halka, pranga, gul. 5. Bir topun ağzına yakın olan bileziğinden ağzına kadar olan kısmı (*Kubbealtı Lügati*, t.y.).

Kelimenin üçüncü ve dördüncü anlamlarını Türkçede kazandığı da aynı lügatte, belirtilir. Radko ve Hacı Hasan Efendi arasındaki konuşma esnasında, Radko “Lale” derken baba bu ismi “Lalî” şeklinde düzeltir: “Lale değil, Lalî, efendim” (s. 28). Anlatıcı, “Hacı Hasan Efendi tecvit ve Arapça gayretiyle ayın harfini şiddetle çatlatarak tashih etti.” der. Hem Arapça hem de Farsça yazılışları aynı olan, sadece söylenişte bir farkı bulunan “lâl” veya “la’l” kelimesi için *Kubbealtı Lügati*'nde yedi ayrı anlam verilir:

1. Parlak kırmızı renkli kıymetli taş. 2. Kırmızı böceği kabuğundan çıkarılan boya ile yapılan kırmızı renkte bir çeşit mürekkep. 3. Eskiden böcek kabuklarından ve özellikle kırmızı böceği kabuğundan çıkarılan parlak kırmızı boya, karmen [Kumaş boyamada, kırmızı mürekkep yapımında ve tezhipte kullanılırdı]. 4. Parlak kırmızı renk. 5. s. f. Bu renkte olan. 6. mec. (dîvan edebiyâtında) Sevgilinin kırmızı dudağı. 7. mec. Şarap (*Kubbealtı Lügati*, t.y.).

Şehrin en güzel kızının tespiti için fırına getirilen kadınlar açısından “Lale”nin isminin tespiti, “Bir zincirle ağır suçluların boynuna takılan, iki ucu lâle biçiminde kıvrık demir halka, pranga, gul”ü ifade eder. İsmi tespiti, onların boynuna ve bedenlerine pranganın geçirilişini sağlamış olur. Bu tespitten sonra artık hiçbir önemleri kalmamıştır. “Lalî” isminin öne çıkarılmasında “parlak, kırmızı renkli kıymetli taş” a vurgu yapılması; aynı zamanda, kelimenin 4, 5, 6, ve 7. anlamlarının sunduğu vurgular da Radko’nun tensel hayallerini güçlendirir.

Lale çiçeğinin Türk-İslam kültür ve sanat dünyasındaki sembolik anlamları da Ömer Seyfettin tarafından dikkate alınmış; hikâyesine ad olarak “Beyaz Lale”yi seçmesine neden olmuştur. Kökeni ta Orta Asya’ya kadar uzanan lale, Selçuklu ve Osmanlı güzel sanatlarında, camilerdeki süslemelerden çinilere, padişahların kaftanlarındaki desenlerden minyatürlere kadar güzel sanatların hemen her alanında farklı çizimleriyle kullanılan, kendini belli eden bir çiçektir. Tasavvufta, lale kelimesinin yazılışıyla Allah isminin, hilal kelimesinin yazılışında aynı harflerin kullanılışı, “ebced hesabıyla aynı değeri taşıması, lâleyi Allah kelimesini temsil eder hale getirmiş, maddî ve mânevî değerini arttırmıştır” (Mazak, 2007). Hikâyenin son cümlesi, bu manevî tarafla birlikte düşünülürse Ömer Seyfettin’in mesajı daha doğru anlaşılabilir: “Ve orada Lalî’nin şimdi soğuyan, donan, katılaştıran cesedi gayet ağır ve cehennemî bir taşın altında ezilmiş büyük, beyaz, manevi ve uhrevi bir lale sükûnuyla yatıyor, kanlanmış yastığın üzerinden aşağıya sarkan kolu sanki tutunmak için ademin nihayetsiz boşluklarını arıyordu” (s. 40). Anlatıcı, Lalî ve lale arasındaki ayrımı yapmış; bunu, okuyucunun fark etmesini sağlamış; Türk-İslam dünyasında Allah’ı temsil eden çiçeğin “gayet ağır ve cehennemî bir taşın altında ezilmiş büyük, beyaz, manevi ve uhrevi bir lale sükûnuyla” yattığını dile getirmiştir. Ayaklar altında çığnayan, bu manevi ve uhrevi taraftır. Yıllardır alınmayan tedbirler, şimdi “ademin nihayetsiz boşlukları”nda beyhude yere tutunacak dal aramaktadır.

Komitacı reislerden Dimçö Kaptan, hikâyenin yardımcı kişisidir. Anlatıcı tarafından “ak sakallı, (...) bu tamam yarım asır hiç dağdan inmemiş olan ihtiyar katil” (s. 13) diye tanıtılır. Komitacıların acımasızlığı, onun da üzerindedir. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sırasında Samakov’dan çekilen Türkleri, “bu eğri ve kısa pala ile kadın, erkek, bir tane kalmayınca

kadar, öküzleriyle, atlarıyla, arabalarıyla beraber doğramış, parçalamış” (s. 14), katletmiştir. Bu insanların tek suçları (!), Türk olmalarıdır. Dimço Kaptan, Radko’nun verdiği emirleri, eksiksiz yerine getirir. Hikâyede bulunmasının nedeni, onun yaptıklarını sorgulamaktan ziyade, yapmayı planladığı şeyleri, hangi ideal ve mantık dizgesi içinde yaptığını göstermek içindir. Radko’nun yaptığı vahşilikleri, özellikle fırında işlediği cinayeti seyredemez; yüzünü başka tarafa doğru çevirir. Onu engelleyebilecek bir gücü de yoktur.

Hikâyede anlatılan olaylardan olumsuz anlamda etkilenen kişilerden biri de Lale’nin babası Hacı Hasan Efendi’dir. “Balkan ordularının medeniyet, meşrutiyet getireceğini ümit” eden, Osmanlılığa inanmış, kimlik yitimine uğramış bir zavallıdır. Millî kimliğini, millî bilincini kaybetmiş böylesi insanlar, gücün karşısında kendilerini ayakta tutacak manevî güçten yoksun kalan yabancılaşmış tiplerdir. Ne kendilerine ne çevrelerindeki insanlara faydaları olacaktır. Abanî sarıklı, rahat ve saadetinden dolayı tombullaşmış görünümdeki bu adam, Radko’dan saygı ve iltifat görmeyi ummuştur. Millî ve ahlaki değerlerden yoksun, yozlaşmış bir tiptir. Ömer Seyfettin, toplumsal değer yargılarının belirlediği ölçülere sadık kalarak her yozlaşmış tipin karşılaşılabileceği kaçınılmaz sonu, Hacı Hasan Efendi’ye de yaşatır.

Fırında usturayla vücudu doğranan Türk kadını, yapılan ve yapılacak olan katliamların, tecavüzlerin, insanın kanını donduran bir örneği olarak durmaktadır.

Anlatıcının hikâyenin geniş mekânı olarak seçtiği Serez, kaynaklarda Sérés, Siros, Siroz, Serres adlarıyla da bilinir. Serez, Siroz (Serez) Sancağının merkez kazasıdır. Diğer kazalar, Menlik, Zihne, Razlık, Petriç, Demirhisar, Cumaybâlâ ve Nevrekop’tur. Bugün Serez, Yunanistan; diğer kazalar, Bulgaristan sınırları içerisindedir. Ömer Seyfettin ilk görev yeri Selanik’ten bazen seferî görevlerle ayrılmış, “Velmeğe, Pirlepe, Osenova, Pirbeliçe, Serez, İştîp, Babina, Demirhisar, Cumaybâlâ, Razlık, Yakorit, Köprülü” (Mert, 2004, s. 18) gibi yerlerde kısa sürelerle görev yapmıştır. Serez, onun bildiği bir yerdir. Diğer yerlerden bazılarının da adı, bazı hikâyelerinde mekân olarak geçer.

“Türklerin merkez kumandanlık dairesi”, fırın ve Hacı Hasan’ın evi, hikâyenin üç ana mekânıdır. Merkez kumandanlık dairesi, Serez’de yapılacak katliamların hangi yolla yapılacağına dair planlamaların konuşulduğu yerdir. Kararlar burada alınmakta, uygulamaya da buradan verilen emirlerle başlanmaktadır. Anlatıcı, mekânı tasvir ederken “Bir askerî mevkiden ziyade dul ve ihtiyar bir kadının hücrelerine benziyordu.” (s. 11) der. Mekânın görüntüsünün Radko’nun hareketli, aktif yapısıyla bir zıtlık oluşturduğu bellidir.

Dimço Kaptan’ın hazırlattığı fırın, vahşetin, sadizmin ve katliamın mekânıdır. Çarşı fırınlarının hiçbirine benzemeyen bu yer, geniştir ve tavanı yüksekçedir. “Büyük ve yüksek ocağı da nihayetinde” (s. 21)dir. Üst kısımları açılmış kepenklerden içeriye bolca ışık girmekte, fırını aydınlatmaktadır. Radko, buraya getirilen elli kadar kadından Serez’in en güzel üç kızının adını öğrenmeye çalışır. Bunu yaparken işlediği cinayetten zevk alır. Fırın, daha sonra yakılacak kimseler için de ürkütücü bir mekân olarak varlığını sürdürür.

Hikâyenin üçüncü ana mekânı, Hacı Hasan Efendi’nin konağı; özelde Lale’nin yatak odasıdır. Konağa giderken Müslüman mahallesinin huzur veren ortamı ve konak, Radko üzerinde bıraktığı tesirle uzunca tasvir edilir. Bu tasvirin içinde Bulgarların evleri ve parkları da karşılaştırılır. Onların hayvan gibi yaşantısı Radko’nun zihninden anlatılır. Oysa burası, sessiz, durağan hâliyle huzur ve saadet vermektedir. Radko’nun konağa adım atışı, bu huzur ve saadet ortamını bozacaktır. Lale’nin odası, onu tesiri altına alır:

... Hafif ve saf bir tuvalet, bir sabun, bir temizlik kokusu duydu. Bu latif koku beyaz ve sakit bir bahar fecrinin ne olduğu farkına varılmadan işitilen ruhani musiki gibi kulaklarını uğuldatmaya başladı. Açık eflatun ipekten perdeler baygın ve büyük kelebek kanatları hâlinde yere kadar uzanıyor, halının üzerinde tembel yığınlar hâsil ediyordu. Köşedeki cibinliğin minimini kubbesi yeşil kurdelelerle tavana asılan

beyaz ve geniş bir yatak, esirden havai bir peri mabedine, göklerden düşmüş bir melek yuvasına benziyordu (s. 35-36).

Bu oda, Radko için tensel arzularının uyandığı, Lale için yabancı bir adama göstermek zorunda kalmasından dolayı mahcubiyetle karışık bir utanma duyduğu yerdir. Radko burada, Lale'nin kendisine değil cansız bedenine sahip olur. Lale'nin intihar etmek için atladığı pencere, kurtuluşun, hürriyetin, namusunu müdafaaanın kapısı; Radko için dehşetin, şaşkınlığın ama aynı zamanda sadist tensel hislerinin uyandığı kapıdır.

Ömer Seyfettin, "Beyaz Lale"de aktüel zamanı, kesin bir dille belirtir: "Ertesi gün, teşrinievvelin yirmi dördüncü sabahı (...) bayraklarla bekleyen Hristiyan istikbalcilerin arasından muzaffer Bulgar ordusu mızıkça çalarak şehre girdi" (s. 10). Tarihî zamanı, kesin bir dille belirtmesi, tarihî gerçeklikle kurgusal gerçekliğin doğru bir zemine oturması bakımından önemlidir. Tam tarih, 24 Teşrinievvel 1328, yani 6 Kasım 1912² dir.

Hikâyenin kendi iç zamanı, bunun iki gün öncesinden başlatılır: 22 Teşrinievvel 1328. Anlatıcı, bu iki günü, bozguna uğrayan Türk ordusunun çekilişini ve muzaffer Bulgar ordusunun Serez şehrine girişini özetleyerek geçer. Üçüncü gün, hikâyede anlatılan her şeyin gerçekleştiği gündür. Zaman, o günün anlatımında genişletilir, ayrıntılara girilerek olaylar anlatılır. Zaman geçişleri, Radko'nun faaliyetleriyle ve onun söylediği zaman dilimleriyle belirginleştirilir: "Serez'e gireli iki saat olmuştu" (s. 18), "Bu alapompei tahkikat bir saatten ziyade sürdü." (s. 25), "Şehrin saati alaturka altıyı vuruyordu." (s. 27), "Ona üç saate kadar bir yere gideceğini, bu üç saat esnasında aranması lazım gelirse..." (s. 30), "Bu şedit boğuşma yarım saatten ziyade sürdü." (s. 36), "Onbeş yirmi dakikada Lalî'nin çırpıntısı dindi" (s. 38).

Zamanın böyle ayrıntılarıyla sık sık belirtilmesi, Radko'nun plan ve programı seven karakteristik yapısına uygundur. Aynı zamanda, Bulgarların Serez'de ne kadar programlı, sistemli çalıştıklarının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir: İşgal ve şehrin hâkimiyetini ele alma, sonra da şehir halkı ve malları üzerinde tasarruf hakkı...

Soykırımın Hikâyesi Olarak "Beyaz Lale"

Batı'nın tarihinde yüzyıllardır var olan soykırım, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, SSCB, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi galip devletlerin algılarıyla ve yönlendirmeleriyle sınırları belirlenip kavramsal bir çerçeveye kavuşturulur. Ancak gerçeği tam anlamıyla ifade etmekten yine de uzak kalır. Soykırım kavramının tanımını şekillendiren isim, aynı zamanda bir Aşkenazi Yahudisi olan Polonya kökenli hukukçu Raphael Lemkin (1900-1959)'dir. Ona göre "soykırım: direkt olarak kişileri hedef almaz, kişinin dahil olduğu grubu hedef alır; kişi de bu gruba dahil olduğu için saldırıya uğrar" (Yürükel, 2005, s. 1). BM tarafından 1948 yılında kabul edilip 1951 yılında yürürlüğe giren sözleşme, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" adını taşır. 1948 yılından önce işlenmiş soykırım suçları, 1939-1945 yılları arasındaki Yahudi soykırımı hariç, bu kapsama dâhil edilmemiştir (Özsoy, 2012, s. 14-15).

Sözleşme uyarınca, "ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, bu niteliği yüzünden kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla" öldürmek; "fiziki ve zihni sağlığını bozucu eylemler"de bulunmak, "fizik varlığının yok olmasına neden olacak yaşam koşullarına tabi

² Serez'e gelen Türk askerleri, Nevrekop Müfrezesi'nden geriye kalanlardır. Edward J. Erickson, Serez'e çekilen askerlerin geliş tarihi olarak 28 Ekim 1912'yi göstermektedir (Erickson, 2013, s. 257). Erickson, teşrinievvelin ekim ayına dönüştürünce her şeyin hallolacağını düşünmüş ama Rumî takvimle Miladî takvim arasındaki gün farkını hesaba katmamıştır: Tarih, 28 Ekim 1912 değil, 28 Teşrinievvel 1328'dir. Yani 10 Kasım 1912.

tutmak”, “gruba ait çocukların zorla başka bir gruba transfer edilmesi”ni sağlamak soykırım suçudur (Yürükel, 2005, s. 1).

Soykırımlar ideolojik bir güdü olmadan gerçekleştirilemez. İdeolojisiz soykırım olmaz. Çünkü soykırım devlet erki, askerî silahlar, kültürel ve bilimsel aygıtlar ve kitle seferberliği olmadan başarıya ulaşamaz. Soykırım sistemli ve eşgüdümlü bir eylemdir. İddia edildiğinin tersine salt bir devlet suçu değil kitlesel bir suçtur (Özsoy, 2012, s. 18).

Mustafa Kemal, 16 Mart 1923 tarihini taşıyan konuşmasında, millî hayatımızda yediden yetmiş her Türk’ün bilmesi gereken zafer günleri olduğu gibi acısını dünya durdukça hissedeceği millî felaket günlerinin de olduğunu dile getirir. 1877-1878 Türk-Rus Harbi sırasında yapılan göçlere, Türk’ün kökünü kazımak için Haçlı zihniyetinin giriştiği toplu katliamlara, 1912 Balkan Savaşına, Türklere reva görülen zulüm ve işkencelere dikkat çeker:

Tarihin bu acı mirasları her TÜRK’ün kalbinde unutulmamak üzere dünya durdukça muhafaza edilmelidir. Milletimizin kalbinde hiss-i intikam olmalı!.. Bu alelade bir intikam değil; hayatına, ikbaline, refahına düşman olanların mazarratlarını izaleye matuf bir intikamdır (Balkanlar’da Türk ve Müslüman soykırımı-2).

“Beyaz Lale” hikâyesi, Mustafa Kemal’in on yıl sonra Türk milletine bir vasiyet gibi söylediği bu sözlerin, on yıl önce Ömer Seyfettin tarafından aynı kaygı ve millî duyarlılıkla kaleme aldığı bir edebî eserin sayfaları arasında vücut bulmuş şeklidir. Hikâye, aynı zamanda, soykırım gibi büyük bir insanlık suçunun, yine bir edebî eser çerçevesinde dile gelmiş eleştirisidir.

Soykırımın Nesnesi Olarak İnsan

Anlatıcı, yaklaşık otuz bir sayfalık metnin yarısını, Türk nüfusun katledilme şeklinin programını anlatmaya ayırmıştır. Radko’nun kendince haklı sebepleri ve gerekçeleri vardır.

Hikâyenin ilk paragrafının son cümlesi, gelmekte olan felaketi haber vermektedir. Serez’den çekilen Türk askerleri, büyük bir üzüntü içerisindeyken Hristiyan ahali, evlerinin penceresinden bu bedava büyük eğlenceyi seyretmektedir. Çocuklarsa “beşikten beri ruhlarına akıtılan Türk düşmanlığını meydana vurmak için tam fırsatı bulmuşlardı(r)” (s. 9). Ellerini burunlarına götürerek asker kümeleri arasında dolaşp onların gidişleriyle eğlenmekte askerlerden biraz uzaklaşınca da arkalarını dönüp “Kopsi ha... Keranadis Türkos, okso, okso” (s. 9) sözleriyle alaycı düşmanlıklarını haykırmaktadırlar. Askerin çekilmesinin ardından ellerinde Mannlicher³ marka tüfeklerle önce Bulgar komitacıları, ertesi gün de Bulgar ordusu şehre girecektir. Bu defa aynı Hristiyan ahali, Bulgar ordusunu “tatlılarla, kızartılmış etlerle, köpüklü şaraplarla, mandolinlerle, gitarla, bayraklarla” (s. 10) sevinç ve coşku içinde karşılayacaktır. Türkler ise evlerinin perdelerini indirmiş, kadın-erkek korku ve endişeyle kapalı kapıların arkasında elleri kalplerinde bütün gece pineklemişlerdir.

Durumu böylece özetledikten sonra anlatıcı, işgale ve işgalcilerin uygulamalarına yönelik anlatımına başlar. Daha şehre girmeden önce merkez kumandanı tayin edilmiş olan

³ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yapımı, kurmalı bir tüfek olan Mannlicher, 1895 yılında Ferdinand Mannlicher tarafından tasarlandığı için bu adla bilinmektedir. Mannlicher M1895 marka tüfeğin üretimi 1895-1920 yılları arasında yapılmış; I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ordusunun standart piyade tüfeği olarak kullanılmıştır (Mannlicher M1895, t.y.). Savaşın başlangıcında prens daha sonra Bulgar kralı olarak anılacak olan Ferdinand, Viyana’da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde doğmuştur. Avusturya kökenli, Saxe-Coburg ve Gotha Hanedanı’na mensuptur. Mannlicher marka tüfeklerin Bulgarların elinde olması, sürpriz bir sonuç değildir. Üstelik Avusturyalıların Bulgarların, Sırların, Rumların yaptıkları vahşiliklere engel olmak adına adım atmamaları da hiç sürpriz görülmemelidir.

Radko Balkaneski'nin hassas (!) ve mühim (!) iki vazifesi vardır: Şehrin yağmasını ve ahalinin katliamını, usul ve intizam dairesinde gerçekleştirmek. Bu bağlamda anlaticı, Radko'yla ve Serez'le ilgili bilgi verir. Onun fizikî ve ruhî tasvirinin yapıldığı kısımlar vasıtasıyla Serez'deki Türklerin nasıl bir tehditle karşı karşıya olduğu belirginleşir. Bu adamın tipik bir görüntüsü vardır. Yürürken ve ayakta dururken sol kolunu kalçasına dayamaktadır. Az konuşan ama çok iş yapan bir idealisttir. Onun ideali, Büyük Bulgaristan İmparatorluğu'dur.

Merkez Kumandanlığı dairesindeki odasının penceresinden dışarıyı seyrederken bir yandan da zihninde, neleri nasıl yapacağını kurgulamaktadır. Serez'deki Türkler, çok zengindir. Bunların kaçamayanları, hemen toplanacak; işkenceyle evlerindeki ya da bankadaki paralarına el konulacak; “sonra fidye gibi bütün mülkleri Bulgar mekteplerine verdirilecek, en nihayet hepsi vaftizlenip Hristiyan yapıldıktan sonra öldürülecekti(r)” (s. 11). Yani onlara zorla her şey yaptırılacak, Hristiyanlığı kabul etseler dahi öldürüleceklerdir. Radko'ya göre bu, yarım saat içinde yapılacak bir iştir.

Planlarını gerçekleştirebilmek için evvela ordudan önce şehre girmiş olan komitacıların reislerini yanına çağırır. Onlarla konuşurken çok rahattır. Çünkü her iki taraf da birbirinin dilinden gayet iyi anlamaktadır. Serez, mühim bir yerdir. Çok sayıda ülkenin konsolosu vardır. Bundan dolayı, “Yapılacak ameliyat bu hain ve ahlaksız Avrupalıların gözlerine görünmemeli” (s. 13)dir. Radko, planının ana hatlarını incelikleri de gözeterek anlatır:

Şehrin en büyük fırını hazırlanacak, âli mahkeme için lüzumu olan sandalyeler, büyük masa, kırmızı örtü, İncil, ip, zeytinyağı, kerpeten, ustura, şiş vesaire gibi şeyler oraya götürülecek, vakit geçirmeden işe girilecekti. Zenginlerden paraları tamamıyla alındıktan sonra umumi yağmalara izin verilecek, şehrin Türk kızları askerlere dağıtılacak(tı).

(...)

Sekiz yaşından aşağı kızlara dokunulmayacak, bunların çirkin, zayıfları öldürülecekti. Güzel, kuvvetlileri toplanıp vaftizlenerek Bulgaristan'a gönderilecekti. Yalnız çok ihtiyarlar, Hristiyan olurlarsa sağ bırakılacaktı. Bir yaşından altmış yaşına kadar erkek, sekiz yaşından kırk beş yaşına kadar bütün kadınlar, kızlar, cesetleri meydanda kalmamak üzere sessizce kesilecek, geceleri merkez taburundan çıkarılacak angaryalar vasıtasıyla, yine iki komita reisinin nezareti altında şehrin dışarısındaki hendeklere gömülecekti (s. 13-14).

Bu plana, temelinde itiraz olmayan tek sorgulama, yaşlı komita reisi Dimço Kaptan tarafından yapılır. Buraları ele geçirdiklerine göre küçük çocukları, kadınları öldürmelerinin ne lüzumu vardır? Onlar, kendilerine karşı tek kurşun atmamıştır. Zaten burada kalmayıp muhtemelen göç edeceklerdir. Bu sorgulamaya Radko'nun verdiği cevap, yaşlandığı için kalbinin yumuşadığını düşündüğü Dimço'nun 93 Harbi'nde Samakov muhacirlerini niçin kestiyse onun için kesmeleri gerektiği yolundadır. Çünkü merhamet, kendilerini zayıf düşürecektir. Gerçek bir erkeğe de merhamet yakışmaz. Radko, niçin bu kadar Türk'ü “kesmek” zorunda olduklarını⁴, biraz daha açıkça beyan eder:

⁴ Esir edilen askerler, savaş hukuku göz ardı edilerek bu “kesme” faaliyetinin içinde katledilirler:

“... Üç gün sonra, muhtelif muharebelere esir edilen ve miktarı on bin kadar tahmin olunan kilitli Türk askerleri Siroz'a getirildiler; bunların arkalarında elbise namına: beyaz bir gömlekle bir don var idi. Zavallıları bir gece hükümet konağında yatırdılar ve ertesi gün, tayin edilen mahallere gönderilmek bahanesiyle şehirden çıkardılar. Lakin, biçare esirler, Siroz civarında kamilen öldürüldüler. Bunlar onar ve on beşer bağlandıktan sonra katledilmişlerdi.’

Bu kasaplığın şahitlerini ortadan yok etmek pek o kadar kolay değildi. Nakil-i vaka: ‘Zira, bu korkunç katlin icra edildiği esnada, Siroz'da müthiş Bulgar kuvveti 18 taburdu. Bundan maada, şehrin Rum ahalisini muhafaza etmek için Selanik'ten gelen bir alay Yunan süvarisi vardı. Bu alay, katliama iştirak etmeyerek seyirci oldu.’ diyor” (Nivet, 1329, s. 160-162).

Altmış yaşını geçmiş erkeklerin, kırk beşini geçmiş kadınların çocukları olmaz. Onlar kum basmış tarlalara benzerler. İşte Büyük Bulgaristan'a düşman yetiştirmeyecek olan böylelerini Hristiyan yapıp bırakacağız. Sekiz yaşına kadar olan kızları Bulgaristan'a gönderip köylere, papazlara teslim edeceğiz. Hepsini Bulgar olacak. Düşünmek ister. Biz çocukları kesmeyeceğiz. Yarının büyük adamlarını keseceğiz⁵. Genç bir kadın, karından on beş tane düşman çıkarabilir. Bir genç kadını, yahut kızı öldürmek on beş düşman birden öldürmek demektir. Eğer Türkler buralarını aldıkları vakit ihtiyarlarının laflarını dinleyip hepimizi kesselerdi bugün bir Bulgaristan olacak mıydı? (...) Kesilmeyen Bulgarlar, çiftleşe çiftleşe çoğaldılar, kuvvetlendiler. Merhametli, yani zayıf hâkimlerinin altından kalktılar. İşte şimdi de tepesine bindiler (s. 14-15).

Anlatıcı, bu noktada, komitacı reisleri hakkında bilgi verir. Bunlar Dimço Kaptan gibi cahil değil; gazeteleri okuyup anlayan, siyasî akımların farkında olan, idealist, aydın tiplerdir. Aralarından dört tanesi, Lozan'da hukuk ve tabiiyat bölümlerinden mezun olmuştur. Radko, bütün reislerin ruhlarına dokunacak bir sesle konuşmakta, onlar üzerinde etkili olmaktadır. Hepsine, birlikte oluşturdukları âli meclisin kararının kesin olduğunu, hiçbirinin muhalefet edemeyeceğini, katliamın içtimai bir ilaç olduğunu, içtimai vücutların uzvi vücutlardan farklı olmadığını, hastayı tedavi etmenin yolunun fena mikropların vücutta kalmasına müsaade edilmemesinden geçtiğini söyler. Çünkü ele geçirdikleri bu yerlerde, yabancı unsurun kalmasına izin verilerse bu mağluplar, zaman içerisinde, "galiplerine karşı besleyecekleri pek tabii olan kin, gazele silahlanarak" (s. 15) çoğalacaklar, kendilerinin zayıf oldukları bir zamanda da intikam almak isteyeceklerdir. Bu hataya düşmemeleri gerekir.

Radko, Merkez Kumandanlığına tayin edilme sebebini ispat edercesine karşısındaki komitacı reislere, katliamı niçin yapmaları gerektiğinin felsefesini anlatmaktadır. Medeniyet, insaniyet, merhamet gibi kalbi, sınırları etkileyecek muzır yalanlardan uzak duracaklar; dimağlarıyla, fikirleriyle hareket edeceklerdir. İspanyollar, vatanlarını kurtardıktan sonra, "numune için, müzeler için olsun bir tek Arap bırakmamışlar" (s. 16); Arap tehdidinden kendilerini bu şekilde koruyarak rahat yaşamışlardır. Radko sözü Türklere getirerek onları aşağılar, küçümser. Etnografyayı bilmedikleri gibi, onun esaslarına da inanmadıklarını, kavmiyet, milliyet düşüncelerini inkâr ettiklerini, kendi milliyetçilerini bile hakaretle karşıladıklarını, tarihlerinin Cengiz, Hülagu gibi büyük imparatorlara küfürlerle dolu olduğunu dile getirir. "Bu milliyetsizlik yüzünden edebiyatsız, sanatsız, medeniyetsiz, kuvvetsiz, ailesiz, ananesiz kalan Türkler, tabii en basit hakikatlere akıl erdiremiyorlardı" (s. 16). O yüzden Türkler, ele geçirdikleri yerlerdeki kavimleri temizlemek, yutmak, Türk yapmak yerine onlara reaya diyerek en vasi hürriyeti sunmuştur. Radko, bu sözü alaya alır. Çünkü bu kelimenin anlamı, "hürmet edilecek adamlar" demektir. Bu sersem Türklerin (!) bugün başlarına gelen bu hâl, kendileri için ibret alınacak bir derstir. Mithat Paşa bile ilk Bulgar ihtilalindeki millî dayanışmayı kavrayamamış, bunun iktisadî sebeplerden kaynaklanan adımlar olduğuna kanaat getirerek Anadolu'nun parasıyla Bulgar topraklarını "imara, caddeler, mektepler, kiliseler açmaya" (s. 16) çalışmıştır. Oysa Bulgarların en küçük bir köy hocası bile "etnoğrafyanın bilgisine vâkıftır" (s. 16).

⁵ Hikâyenin bu kısmında Radko'nun dilinden okurla paylaşılan bu düşünce, I. Balkan Savaşı sırasında sadece Bulgarlar değil, Sırp ve Yunanlar tarafından da vahşice uygulamaya konulmuştur. Türk düşmanlığı had safhadadır:

"Selanik kurbunda bir köyde, erkekler çocuklar ve ihtiyarlar, kadınlar katlolundular. Çocukların karınları yarılarak içine taş ve pislik atılıyordu. Yalnız genç kadınlar sağ bırakıldı. Bu vahşetleri irtikap edenler Bulgarlardı. Rumlar, çocukları niçin öldürdüklerini bunlardan sordukları zaman: 'Büyüyerek Türk olacaklar!' cevabını aldılar" (Nivet, 1329, s. 159).

Balkaneski'ye göre aslolan kuvvettir. Bunu karşısındakilere, yeni bir din, kendisi sanki bu dinin Mesih'i, karşısındakiler de havarileriymiş gibi anlatmakta, onları ikna edecek dili yakalamaktadır. Bu, tabiatın bir kanunudur. Bütün hayat bir mücadeleden ibarettir. Yutulan zaafardan kuvvet doğduğu için ölüm, öldürme, yeni ve taze bir hayatın çıkış müjdesidir. Sosyalistlerin insaniyet fikri, dünyanın en rezil, en saçma fikridir. Bu fikir, Hristiyanlıktan evvel de birçok milletin mahvına sebep olmuştur.

Avrupalılar, konuşurken başka, iş yaparken başka davranmaktadırlar. Onların konuşmalarına bakıp aldanmamak gerekir. Radko, Alman Prens Bismarck⁶'ın savaşta yaptıklarını anlatır. Bu anlatıştaki ayrıntılar, onun Bismarck'a ne kadar özendiğini, ona ne kadar benzemeye çalıştığını gösterir. Hikâyenin sonraki sayfalarında Bismarck'ın Fransızlara yaptığını, kendisi Türklere yapacaktır. Bismarck, esir ettiği Fransızları, bir eve doldurup canlı canlı yakmış; alevli dumanı koklayarak piposunu içmiş; yanan Fransızların kavrulmuş soğan gibi koktuğunu söyleyerek onların çılgınlıklarını bir musiki gibi dinleyip eğlenmiştir. Aynı Bismarck, beyaz bayrak çekip teslim olan kale halkını topa tutmadığı için generallerine kızmış; "Fransızı biraz kazıyımız, altında Türk bulacaksınız." (s. 17) diye hem Fransızları aşağılamış hem de Türk düşmanlığını dile getirmiştir. Hakikaten dahi olan bu adam (!), Fransızlara hiç acımamış; askerlere de sivil halka da mümkün olan en ağır fenalıkların yapılmasını emretmiştir. Hatta "Kendi büyük ruhunun büyük kuvvetini bütün milletinde aynıyla göremediği için" (s. 17) canı sıkılmış; Alman askerleri Fransızları öldürdükleri hâlde, arzuyla, iştahla öldürmedikleri için hayıflanmıştır. Fransızlar da Afrika'da esir aldıkları Araplara ağır işkenceler yapmıştır. İtalyanlar ise daha yakın zamanda Trablus'u birkaç saat içinde temizlemiştir.

Radko'nun Bismarck kadar İngilizlere de hayran olduğu bellidir. Bu milletin yaptığı katliamları saymak mümkün değildir. İngilizler, ciddi ve akıllıdır. Hâkimiyetleri altına aldıkları toplulukların asaletine, güzelliğine, ihtiyarlığına, çocukluğuna bakmaz, tam bir sadakat bekler. Bu sayede şimdi bütün dünyaya hükmetmektedirler. Kandi şehrinde "yüksek ve tarihî mabedin içinde güzellikleri masallara geçen minimini Modeliya prensçiklerini bıldırcın keser gibi" (s. 18) kesmişlerdir⁷.

Çin'e, Almanlarla birlikte İngilizler, Fransızlar, Ruslar girmiştir. Yanlarında da bir sürü Yahudi⁸ gelmiş, onların yağmaladıkları malları satın almıştır. Bu seferin ardından Avrupa,

⁶ Otto von Bismarck (1815-1898), Alman Konfederasyonu içinde birliği kurmuş, güçlü bir imparatorluğa dönüşmesini sağlamış ve ilk başbakanı olmuştur.

⁷ Kandy, başkent Kolombo'dan sonra Sri Lanka'nın ikinci büyük kentidir. Ömer Seyfettin'in bahsettiği "yüksek ve tarihî mabet", Sri Lanka'nın en kutsal yerlerinden biri olan Kandy'deki Budist mabetlerden Kutsal Diş Tapınağı'dır. Sömürgeci İngilizlerin "bıldırcın keser gibi" başlarını keserek idam ettikleri prensler de Keppetipola ve Madugalle adlı prenslerdir. Hikâyede Modeliya olarak geçen yer, İngiliz krallığına karşı Gongale Goda Banda ve Puran Appu liderliğinde 1848'de gerçekleşen Matale Ayaklanması'nın vuku bulduğu yerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Palitha Kohona. (2018, December 9). Sri Lanka's heroic freedom struggles of 1818 and 1848-part 4. *IDN-InDepthNews*; Senaka Weeraratna. (2018, November 26). Colonial crimes in British occupied Ceylon during the freedom struggles (1796-1948). *Lankaweb*; David Howell. (n.d.). The British conquest of Ceylon and the massacre at Kandy 1803. *The Napoleon Series*.

⁸ Balkan Savaşları sırasında çok sayıda Yahudi de Bulgarların katliamından nasibini almış, öldürülmüştür. Serez Müslüman Cemaati Lideri Yusuf Efendi tarafından yazılıp imzalanan ve mühürlenmiş 5 Eylül 1913 tarihli raporda Türklerin malları yağma edildiği gibi Yahudilerin ve Rumların mallarının da yağma edildiği bildirilmektedir (Pikova Mübadilleri, t.y.). Balkan Mezalimi Neşr-i Vesaik Cemiyeti tarafından görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak hazırlanan raporlarda, Müslümanlarla birlikte kıyıma uğrayanlar arasında Yahudi ve Rum ahalinin de adları geçmektedir. Bu raporlar, Fransızcaya, İngilizceye ve Macarcaya çevrilmiştir (Balkan Mezalimi Neşr-i Vesaik, t.y.).

ipekli kumaşlarla dolmuştur. Girdikleri yerlerde altın ve gümüşe dair ne varsa yağmalamışlardır. Fakat hepsinin de ortak bir yanı vardır: tecavüz ve katliam.

Pekin ve civarında kız oğlan kız kalmadı. İstila muharebesi edilmediği hâlde kendilerini hiç müdafaa etmeyen zararsız ahali süngüleniyor; asker süngülemekten yorulup şikâyet edince, bu ömründe eline silah almamış, kör bir tavuk kadar korkak ahalinin nehirlerle atılıp boğulması için emirler veriliyordu. Bu sefere iştirak eden bütün askerlere yağma edilen şeyler esmanından yüzer frank verildi (s. 18).

Radko, insaniyetin, merhametin akla uygun delillerle, tarihî ve ilmî örneklerle boşluğunu, bir millet için zararını, korkunç bir tehdit ve tehlike olduğunu anlatır. Bu fikirlerle başka milletleri zehirlerken kendileri bunun tam tersini yaptıkları için Avrupalıları sevmez, onlardan nefret eder. Bu nedenle, konsoloslara karşı dikkat etmek gerekir. “Konsoloshanelerin kıyafetleri değiştirilen, Türk esvabı giydirilmiş nöbetçileri çıkarılacak, daima bunlar gözaltında bulundurulacaktı(r)” (s. 18). Çünkü bunların bir fitne çıkarması muhtemeldir. Radko, programa sadık kalmaları için komitacı reislerin defterlerini çıkarmasını ister. Çünkü “intizam ve birlik” (s. 19) hem işlerini kolaylaştıracak hem de kendilerini yormayacaktır. Dimço Kaptan, en büyük iki fırını yarım saate kadar yakıp hazır hâle getirecek; âli mahkeme için gerekli olan şeyler de orada hazır bulundurulacaktır. Şehrin en zenginleri, yarım saat içinde ayrı bir binada toplanacak; burayı merkez taburundan bir takım bekleyecek; her çeteye yardımcı olmak üzere “ikişer manga asker ve birer süvari posta neferi verilecekti(r)” (s. 19). Radko, acilen Türk mahallelerinden yetmiş seksen kadar kadının sorgulanmak niyetiyle ilk yanan fırına getirilmesini de ister ve komitacı reisleri vazifelerinin başına gönderir.

Yaverini çağıran Radko, ona birtakım emirler verir. Her şeyi hem planlı hem de çabucak yapmayı ister. Yardımcısına, “askerlerin, kışlaların emniyet altına” alınması vazifesini yükler. Binadan çıkıp yaveriyle birlikte caddenin karşısındaki hükûmet konağına geçer. Burada Serez’in yeni mutasarrıfı Rayef, yeni jandarma komutanı Zankof, polis müdürü Lapof’la buluşur. Katliamın programını birlikte kararlaştırırlar:

Teşrinievvelin yirmi sekizinde mutasarrıf Rayef “On sekiz yaşından kırk beş yaşına kadar olan Müslümanlar akşamüzeri alaturka on buçukta hükûmete müracaatla isimlerini kaydettirsinler. Kaydolmayanlar ceza görecek.” diye sokaklara bir ilan yaptırtacak ve tellal çağtıracaktı. Katliamdan şüphelenmeyen ahali hükûmetin avlusuna ve caddeye toplanacaklardı. Toplananların adedi dokuz, on bini geçince bir silah patlatılacak ve hemen:

“Türkler bir Bulgar zabiti vurdular.” şayiası çıkarılacaktı. Ondan sonra parolayı bilen askerler, jandarmalar, polisler bahçenin içindekileri hep kurşuna dizecekler, sokaktakileri köşelerden çevirip kılıçla, bıçakla mahvedeceklerdi. Çünkü birer birer toplayıp konsoloslara görmesin diye gizli gizli kesmek -vakia muvafık ise de- başa çıkılacak bir iş değildi (s. 20-21).

Hikâyenin burasında anlatılan kurgusal gerçeklik, aynı zamanda tarihî bir gerçekliği de ifade etmektedir. Ömer Seyfettin, Serez’de yapılan katliamın bahanelerinden birini, hikâyesinin kurgusuna başarıyla yerleştirmiştir. Radko, Rayef, Zankof ve Lapof’un hassasiyetle yaptıkları plan, başarıya ulaşmış; o gün Serez’de yüzlerce insan katledilmiştir. Bu katliam bilgileri, görgü tanıklarının ya da konsolosluk görevlilerinin veya konsolosluk çevresindeki kimselerin görgü tanıklığına ya da duyumuna dayanmaktadır. Yukarıdaki plan, Kavala’da bir ecnebi madamın Viyana’daki babasına gönderdiği ve *Weinersunon Montag Zeitung* gazetesinde yayımlanan mektubunda şöyle anlatılır:

Siroz’da nefisini müdafaaaya kalkışan Türkler, düşman askerlerinden 2 kişiyi öldürdüklerinden, Bulgar zabiti, “Şimdi saat 4’tür, yarın saat 4’e kadar Türkler’e istediğinizi yapabilirsiniz.” demiştir! Bulgarlar bu

müsaade üzerine canavarlar gibi katliam yapmışlardır. 24 saat zarfında öldürülen Müslümanların miktarı 1.200, bir rivayete göre de 1.900'dür (Balkanlar'da Türk ve Müslüman soykırımı-2)⁹.

Serez'in de içinde bulunduğu "Siroz sancağındaki 134.000 Müslüman nüfusun 20.000 kadarı" benzer yöntemlerle "Balkan müttefiklerince katledilmiştir" (Halaçoğlu, 2002, s.311). Ömer Seyfettin, hikâyesinin kurgusunda bu katliamı, 28 Teşrinievvel (10 Kasım 1912) tarihini vererek hatırlatır ama metnin bünyesinde ayrıntılarına girerek vermez. Radko vasıtasıyla katliamın bir başka boyutunu, fırın kısmını vererek Serez Türklerinin karşılaştığı katliamın aslında bütün Balkanlarda yapıldığını, sadece Bulgarların değil Rumların da Sırpların da aynı suçu ve günahı işlediklerini anımsatır.

Radko, katliam planını kararlaştırdıktan sonra Dimço Kaptan'ın hazırlattığı büyük fırına gelir. İçeride farklı mahallelerden toplanmış elli kadın vardır. Radko, bunlar arasından yaşlı olanlarını ayırır. On bir tanesinin yaşı kırkın üstündedir. "Geriye kalanların içinde on sekiz yaşında kızlar, kundaktaki çocuklarına meme veren genç ve taze analar" (s. 22) vardır. Radko, onlara karşı hem alaycı hem aşağılayıcı bir üslupla üstlerinde hiçbir şey kalmayacak derecede soyunmalarını emreder. Kadınlar emre itaat etmeyince komitacılar, dipçiklerle vurmaya; çarşafalarını, yeldirmelerini yırtmaya çalışırlar ama hiçbirinin soyunmasını sağlayamazlar. Radko, buna sinirlenir. Askerlerini durdurur. Zaten fırın yanmaktadır. İçlerinden birini yakınca nasılsa diğerleri itaat edecektir. İki komitacı, kendisinin emriyle "balık etinde, kumral ve genç" (s. 22), ancak yirmi, yirmi beşinde görünen bir kadını kollarından tutarak Radko'nun önüne getirirler. Kadının kucağında kundaklı bir bebek, ağlamaktadır. Radko, diğerlerine söylediğini bu kez sadece kadına söyleyerek soyunmasını ister. Kadın, yalvarmak üzere ayaklarına kapanır. Kadını ikna edemeyeceğini anlayınca aniden kucağındaki bebeği alır, kadının yalvarışlarına aldırmadan "hâlâ susmayan çocuğu ocağın içine" (s. 23) fırlatır. Evladının fırının alevleri içinde kaybolduğunu gören anne Radko'nun boğazına yapışır. Komitacılar, diğer kadınları susturmak için kafalarına, gözlerine vurup her yanlarını kana boyarlar. Radko, kadının parmaklarının arasından kurtulur ve onu üç komitacıya bırakır. Bu adamlar, "yere yatırdıkları kadının esvaplarını (...) yırttılar, kopardılar. Çırlıçıplak bıraktılar. Ve ellerini arkaya bağladılar" (s. 23). Bu aşamada Radko, bir kez daha soyunmaları konusunda kadınları uyarır. İbret almaları için bu kadını "pişireceklerini" söyler.

Hikâyenin bu kısmı, okuyanın kanını donduracak kadar sert bir gerçeklikle kurgulanmıştır. Başkişi Radko'nun sadist tarafını en iyi gösteren satırlardır buraları. Bismarck'a nazire yaparcasına bu genç kadın üzerinde sadistliğinin en keskin taraflarını uygular. Masanın üzerinden bir ustura alır. Anlatıcı, onun Makedonya tecrübelerini yansıtır. Komitacı bir yanı da bulunan Radko'nun karanlık yüzü burada ortaya çıkar.

Kebap yapılacak kestaneleri nasıl çatlamasın diye yararlırsa o da fırında yakacağı adamın vücudunu öyle yararlı. Yarılmamış bir adam çabuk yanmazdı. Hâlbuki yarılırsa tatlı bir cızırtı çıkararak, çabucak tutuşur, mavi ve sincabi bir buhar bırakarak kül oluverirdi. Bu mavi ve sincabi buhar... Radko onun manzarasından ziyade kokusunu severdi. Ve bu koku yakılan adamın milliyetine göre değişiyordu. Radko çok dikkat ve tecrübe etmişti. Hatta şimdi yakılan bir adamın uzaktan kokusunu duysa hangi milletten olduğunu yanılmadan söyleyebilirdi. Bulgar köylüleri kavrulmuş sarımsak, Sırplar yanmış patates, Rumlar kızartılmış balık ve şarap kokusu çıkarırlardı. Henüz bir Alman, bir İngiliz, bir Fransız

⁹ Bu bilgi için ayrıca bk. Ahmet Halaçoğlu. (2002). Bulgar mezâlimi. H. C. Güzel vd. (Ed.). *Türkler* (Cilt. XIII, s. 308-315) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 311; Ahmet Halaçoğlu. (2014). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 49.

yakamamıştı. Onların kokusunu bilmiyordu. Fakat Türkler... Balkan'ın bu en kuvvetli ve kanlı adamları keskin bir süt, bir tereyağı kokusu neşrederlerdi (s. 23-24).

Anlatıcı, ondaki bu sadist yanı vurguladıktan sonra uygulamasını da yaptırarak Bulgar şovenizminin vardığı noktayı gösterir. Bu şovenizm, kendilerinden başka kimseye hayat hakkı tanımamaktadır. Komitacılar elleri bağlı kadının arkasını çevirmelerini ister. Az sonra yapacağı işlemde önce kadının vücudunu inceler. Burada hem tensel arzu hem de aşağılama duygusu iç içe yansıtılır. Usturasını ustalıklarla kadının üstünde dener.

İki büyük haç yaptı. Belden başlayan saçların sapı baldırların üstüne kadar iniyordu. Kadın etine giren, sinirlerini koparan, kemiklerine dokunan keskin ve müthiş usturanın acısıyla haykırdı. Çırpınmak istedi. Lakin katilleri onu sınıksız tutuyorlardı. (...) Kanlı usturayı şiş ve süt dolu memelerin üstünden ufki olarak geçirdi. Sonra daha çabuk bir hareketle bu keskin ve kırmızı aleti zavallı kadının rahmine soktu. Ve yukarıya doğru o kadar hızlı çekti ki, bir anda yarılan karnından mide ve bağırsaklar, kırmızı ve kalın ip yumakları hâlinde dışarı fırladı (s. 24-25).

Bu noktadan sonra yapılacak şey bellidir. Komitacılara, hemen fırına atmalarını emreder. Kadının kollarından ve bacaklarından tutan iki komitacı, onu fırının içine atar. Bir anda alevlerin sardığı kadın, mavi ve sincabi bir duman arasında iniltileyle, haykırışlarla yanar. Radko, sandalyesine oturup gözünü fırının ocak kısmına dikerek bu yanışı zevkle izler, kokuyu içine çeker: “O süt ve yağ kokusunu Radko şimdi duyuyor, gayet tatlı ve hayalî bir sütlü kahve içiyormuş gibi derin derin kokluyordu” (s. 25). Radko, bu anda sanki Balkanların Bismarck'ıdır¹⁰. Bu görüntü, hastalıklı, şizofren, sadist bir ruhun yansımasıdır. Sadizm, başkalarının rahatsızlıklarından ya da acı çekmesinden zevk alma hâlidir. Sadistler, karşıya eziyet etmekten, acı çektirmekten hoşlanırlar. Bu tip kişilik bozukluğu olan kimseler hem saldırgan hem de merhametsizdir. Zihinsel olarak şiddetle uzun zamandır iç içe olan bu insanlar, karşılarındaki insanları taktiksel olarak korkutup kendi arzu ve istekleri doğrultusunda yönlendirirler (Budak, 2005, s. 646; Cevizci, 2002, s. 899).

Radko'nun yapmak istediği budur. Kadınlar, yanan kadından çıkan cızırtıyı, sesleri duymamak için kulaklarını, kokuyu almamak için burunlarını kapatırlar. “Hepsi akıllarını, dillerini kaybetmişler, hepsinin sesleri kesilmişti(r)” (s. 25). Radko, bir kez daha soyunmalarını emrettiğinde artık hiçbiri karşı gelememektedir. Hepsi, tereddütlerle, yavaş yavaş da olsa soyunup çıplak kalırlar. Sonuç aldığı için memnun bir şekilde masasına oturup bir kâğıt çıkaran Radko, kâğıdı üç “müvazi” çizgi çekerek üçe ayırır. Sırasıyla beyaz, kumral, esmer yazar. Çünkü o, “bütün Bulgarlar gibi, bütün mütemeddin ve ciddi adamlar gibi” hakiki sonuca istatistikle ulaşılabileceğine inanır. Kadınlar, onar onar karşısına getirilir. “Selikavi ve şuursuz bir ısrar ile ellerini tesettür yerlerine örtü yapan” kadınlara, mahallelerindeki en güzel üç kızın adlarını sorar. Yan yana dizilen kadınların önce “kollarını yukarı kaldırtıp bacaklarını sağa sola açtırır” (s. 25). İfade verenleri, o dakikadan sonra fırının arkasındaki geniş ambarda komitacıların tecavüzü ve katliamı beklemektedir. Kadınlardan hiçbiri sağ kalmayacaktır. Bu

¹⁰ Ömer Seyfettin'in burada örnek olarak kurguladığı diri diri yakma vahşeti, savaş sırasında pek çok yerde vuku bulmuştur:

“Sırp ve Bulgar sâlibunu, gerek münferiden ve gerekse müçtemian, Müslümanları diri diri yakmak sanatında pek ziyade maharet gösterdiler. Odun yığınları üzerinde 100 bin bi-günahı yakan İspanya Engizisyonu'nun hatırasını ihya etmek emelini besleyen Makedonya'nın Ortodoks Hristiyanları, Türk köylerine suret-i tasarruflarını bir şule-i meşum ile tenvir eden ‘insan yakmaya mahsus ateşleri’ hemen her yerde yaktılar.

(...)

‘Avrathisar kazasına tabi 200 evli bir karye olan Kürküt Müslümanları camilere toplanıldı, vücutlarına gaz sürüldükten sonra diri diri yakıldı. Köyün ihtiyar kadınları dahi aynı vechile üç samanlıkta ihrak olundu’ ” (Nivet, 1329, s. 157-158).

tahkikatın sonunda, şehrin en güzel kızının Hacı Hasan Efendi'nin kızı Lale Hanım olduğuna kanaat getirir. Hem Radko hem de komitacıların bu tür sadizmi, despotik ya da tranik sadistlik olarak tanımlar. Zalim ve korkutucudurlar. Kendilerine boyun eğmeyen mağdurlarını sindirmeye ve "itaat etmeye zorlamak, onlara özel bir tatmin hissi verir". Eylemlerinde, Radko'nun istatistiğe inanması, sorgulamak üzere kadınları karşısına onar onar getirmesi gibi, "sistemli ve dikkatlidirler". Benlik saygıları düşük, kendi iç güvensizliklerini gizlemeye çalışan bu insanlar, kendilerini güvende hissetmek için davranışlarıyla, tavırlarıyla başkalarını kontrol altına alırlar. Bu sırada "kurbanlarını, saldırıya uğradıklarında ayakta kalmamaları ve savaşmamaları için oldukça dikkatli seçerler" (Hxbenefit, 2017). "Organize katiller cinayetleri ayrıntılı planlar, evreler ve bu cinayetler güçlü bir biçimde fantezileri tarafından yönlendirilir. Eylemlerini kurban canlıyken gerçekleştirirler" (Kılıç ve Balcıoğlu, 2012, s. 60).

Anlatıcı, Radko'nun yaptığını, "alapompei tahkikat" olarak tanımlar. Buradaki göndermesi, Pompei'deki her türlü edepsizliğe, ahlaksızlığa, fuhşa, sapkınlığa olduğu kadar, devrin Roma İmparatoru Caligula (MS 12-41)¹¹'yadır. Fırına attırdığı kadın üzerinde usturayla yaptıkları, sonra diğer kadınlara yaptıkları, komitacıların o kadınların üzerinde yaptıkları vahşi uygulamalar ve tecavüzler, Caligula'nın ve Pompei halkının ahlaksızlıklarından, sapkınlıklarından farksızdır. Radko, bir çeşit Caligula; komitacılar da Pompei'den fırlayıp gelmiş sapkınlar gibidir.

Lale'yi kendisine ayırmaya karar veren Radko, evin içindeki herkesten de kurtulmayı planlar. Dimço'ya Hacı Hasan Efendi'yi on dakika içinde yanına getirmelerini, evinin kapısına iki nöbetçi bırakmalarını, kimsenin dışarıya çıkmamasını emreder. Arkadaki ambardan gelen haykırışmalara aldırış etmeden fırından dışarı çıkar ve atına binip Merkez Kumandanlığına gelir. Jandarma Kumandanı Zankof'la Polis Müdürü Lapof'u kendisini beklerken bulur. İşler yolunda gitmektedir. Söylediklerine göre "konsoloslardan bazıları Mutasarrıf Rayef'e işgal sırasında gösterilen intizam ve adaletten dolayı teşekkür bile etmişlerdi(r)" (s. 27). Aralarında civardaki ve ovadaki köylerde temizliğin nasıl yapılacağını kararlaştırıp katliamcıları tayin ederler. İş geciktirmemek için Zankof'la Lapof çıkarlar. O sırada da Hacı Hasan Efendi, dört komitacının arasında getirilir. Hacı Hasan Efendi hem korkmaktadır hem de düşman kumandanından beklediği iltifatı görmediği için şaşkındır. Radko ondan bankadaki ve evindeki paranın ne kadar olduğunu sorar. Bu soru karşısında daha da şaşırarak Hacı Hasan Efendi, Balkan ordularının getireceğini ümit ettiği "medeniyet, meşrutiyet" in boş bir ümit olduğunu anlar. Orduyla beraber Selanik'e gitmediğine pişman olur. Radko'nun para sorgulamasına cevap vermez. Evinde kaç kişi olduğunu, adlarını vererek tek tek söyler. Radko ona, kendisini mahkemeye göndereceklerini, Lale'nin dışında herkesin evden çıkarılacağını, Lale'nin de evin temizliğine bakmak için kalacağını belirtir. Hacı Hasan Efendi'nin şaşkınlığı bir kat daha artar: "Böyle şey olur muydu? Bu kadar konsoloslar varken... Cevap vermedi. Yutkundü. Baş dönüyor, bilekleri titriyordu" (s. 29). Radko, karşısındaki komitacılara, bu adamı fırındaki mahkemeye teslim etmelerini, sorgulamasını kendisini beklemeden yapmalarını, parasını

¹¹ Aşırı savurgan, deli, tensel anlamda sapkın, ahlaksız, işkenceci bir kimliğe sahip olan Caligula, üçüncü Roma imparatorudur ve dört yıllık imparatorluk süresi içinde kendisini tanrı ilan etmiştir. Üç kız kardeşiyle tensel ilişki yaşayan, bunlardan birini hamile bırakan, diğer ikisini kendi açtığı özel genelevde senatörlerle birlikte olmaya zorlayan bir sapkındır. Sapkınlıkta hiçbir sınır tanımayan, öldürmeye doymayan kişiliği, duygusal dengesizliğiyle birlikte onu canavarlaştırır. İşkence etmekten zevk alır. İnsanları ikiye böldürmek, kafalarını kestirmek onun için sıradanlaşmıştır. İşkence gören insanları seyretmekten hoşlandığı için bu işkenceleri, halka açık bir hâle getirerek sadizmini doruk noktaya çıkarır. En sevdiği işkence yöntemi, insanların vücutlarını parçalara ayırmaktır. Bu işlem, kendisinin özel olarak tasarladığı aletlerle yapılmakta ve kurbanın hemen ölmesi önlenmektedir (Akyüz ve Üreten, 2022, s. 378-383; Caligula hakkında ayrıca bk. Dede, 2021, s. 49-51).

sakladığını, Lale dışında evindeki on iki kişinin beş dakikaya kadar evden çıkarılmasını, bunların serbest olduğunu, boyunlarına hemen hürriyet kurdelesi bağlamalarını emreder. “‘Hürriyet kurdelesi bağlayınız’ demek ‘kafasını kesiniz’ demenin komitacısıydı” (s. 29). Hacı Hasan Efendi, bir şey söylemesine fırsat verilmeden dışarıya çıkarılır.

Ömer Seyfettin’in Radko ile Hacı Hasan Efendi’yi karşı karşıya getirmesi, Batıcı, Osmanlıcı ve İslamcı yaklaşımları, okuyucunun zihninde tartıştırmak içindir. Hacı Hasan Efendi’nin Müslüman, dindar kimliği “hacı” sıfatıyla vurgulanır. Yaşadığı topraklar, evinin ve çocuklarının bulunduğu mekân el değiştirirken kendisi “Balkan ordularının medeniyet, meşrutiyet getireceğini” (s. 28) ümit eden bir gafildir. Aynı zamanda çıkarıcıdır. Bu “abani sarıklı, rahat ve saadetinden, hareketsizlikten kalınlaşmış, tombul, nazik” adam, hâli ve mevkii takdir edilmediği için şaşkınlıktan aptallaşır. Elinden parasının, evinin, canının, bütün aile efradının alınacağını anladığı anda pişman olur. Osmanlılığı inandığı da düşünülebilir. Fakat Radko, Osmanlıcı düşünenler açısından tam bir hayal kırıklığıdır. Bütün tahsilini, terbiyesini Osmanlı kimliği altında mükemmelen görmesine, İstanbul’da Galatasaray Sultanisi gibi bir yerde okumasına, Sofya Harbiyesinden erkâniharplikle çıkmasına rağmen birikimini, Osmanlılık zihniyeti için değil Bulgar milliyetini ihya için kullanmıştır. Böylelikle Ömer Seyfettin, Türk milliyetine yaslanmayan bütün yaklaşımların iflas edeceğini, okuruna hem sorgulatmış hem kabul ettirmiş olur.

Sadizmden Nekrofilie Tecavüzün Nesnesi Olarak İnsan

“Beyaz Lale”de Radko ve komitacıların yaptıkları tecavüzler, anlatıcının dikkatiyle olabilecek en örtük dille anlatılır. Bu örtük dil, yapılan vahşetin ve işlenen suçun boyutlarını gizlemek için değil tecavüz gibi bir suçun bir edebî eserin sayfaları arasında olabilecek en uygun dille anlatılması için gösterilen hassasiyetin bir gereği olarak düşünülmelidir. Tecavüz kelimesi, *Büyük Türkçe Sözlük*’te şöyle tanımlanır: “1. Saldırı. (...) 2. Namusuna saldırma, sarkıntılık. 3. Başkasının hakkına el uzatma. 4. esk. Aşma, ötesine geçme” (*Büyük Türkçe Sözlük*, t.y.). Hikâyede Radko ve Bulgar komitacılar, bu tanımlamalardaki bütün fiilleri gerçekleştirirler.

Radko’nun katil tarafı, zenginlerin paralarına nasıl el konulacağını, katliamları nasıl gerçekleştireceklerini planlarken; zevkine düşkün tarafı, bundan daha zor bir işi nasıl yapacağını sorgulatmaktadır: “Şehirde en güzel Türk kızının hangisi olduğunu anlamak...” (s. 11-12). Anlatıcı, Radko’nun geçmişini anlatırken komitacıların tecavüz ve katliamlarına da değinir. Cumayıbala, Osenova tarafında on dört, on beş yaşlarında dokuz kızı seçerek Radko’ya getirmişler; o da çadırında bunların elbiselerini çıkartıp vücutlarına bakmış, incelemiş, hiçbirini beğenmemiş; ağlamalarına sızlamalarına sinirlenip hepsini taburun askerlerine vermiştir. Onlar da aralarında bu kızları her takıma bir tane düşecek şekilde paylaşmış; soyup, şarabı içirtip sabaha kadar tecavüz edip eğlenmişler sonra da süngüleyip öldürmüşlerdir. Radko, kendisine layık kızı Serez’de bulacağına inanmaktadır. “En güzellerinden üç tane ayıracak, muharebenin nihayetine kadar öldürmeyip keyif çatacağı(r)” (s. 12). Bunların hayali, gözünün önünden gitmemekte; Türk kızlarının sırlı kokularının “Paris’teki aktristlerin ve Sofya’daki şantözlerin balina, kauçuk, helyotrop kokan şüpheli lezzetlerinden” (s. 12) çok farklı olacağını düşünmektedir.

Komitacı reislerle yaptığı toplantıda, katliam planlaması içinde Türk kızları ve kadınları için biçilen rol, tüyler ürperticidir¹²:

¹² Balkan Savaşları sırasında, Türk kadınlara yönelik tecavüz ve katliamlara dair pek çok tanık vardır. Bu tarz

Şehrin Türk kızları askerlere dağıtılacak, askerlerin arasında kavgaya, rekabete meydan vermemek için mahalleler bölük dairelerine ayrılacaktı. Her bölük kendi dairesindeki kızları, bir hafta sıra ile alıkoyacak, bu esnada kimsenin münasebetsizlik etmemesine komiteler tarafından tertip olunacak devriyeler dikkat edecekti.

Kızların yanında bütün gece kalmak, rakı, şarap içmek yasaktı. Bir nefer bir kızın odasında bir saatten ziyade durmayacak, işini bitirdikten sonra sırasını bekleyen askere bırakacaktı (s. 13).

Radko'nun uzun uzun izahatlarda bulunduğu toplantıdan sonra komitacı reisler çıkarırken Dimço Kaptan'ın mahallelerden toplanacak yetmiş, seksen kadına lüzum olmadığını, zenginlerin yerini kendilerinin bildiğini söylemesi üzerine Radko, kadınların para tahkiki için değil şehrin en güzel kızlarının tespiti için getirileceğini anlatır. Çünkü gelecek olan generaller, miralaylar, kumandanlar için yarın gece "kız lazım, kadın lazım, eğlenme lazım" (s. 20)dir. Her mahalleden gelecek kadınlara sorarak tespit yapacaklar, tasnif edeceklerdir. "Tabii her şeyde intizam, her şeyde sıra ve saygı gerek" (s. 20).

Fırına getirilen kadınlar, gördükleri muamele ve şahit oldukları vahşet karşısında emredildiği gibi soyunmuşlar, ifadelerini verdikten sonra fırının arkasındaki ambara doğru gönderilmişlerdir. Orada kendilerini bekleyen komitacılar vardır. Bu sarhoş katiller, kendilerine gönderilen kadın zenginliği karşısında şaşırmakta, çılgınlaşmakta, ne yapacağını bilememekte; sonra sadizmin en alçakça fantezilerini, bu çaresiz kadınlar üzerinde uygulamaktadırlar.

Bu fantezilerden "canlı çukur" dedikleri en müthişiydi. Evvela yere şişman bir kadın yatırıyor. Onun üzerine beğendikleri diğer ikinci bir güzel kadını, arkası üstü ve çapraz uzatıyorlardı. Bu kadının da ellerinden, ayaklarından birer kadına tutturuyorlardı. Sonra sıra kendisinin olan komita yaklaşıyor, çıplak ve fırlak karnının ta ortasına, göbeğin biraz aşağısına küçük kasaturayı saplıyor ve hemen çıkarıyordu. Sonra koyu kırmızı bir kan fışkıran bu küçük deliğin üzerinde nefisini körletiyor, zavallı çırpınan, haykıran kadının karnında, kanlı bağırsaklarının arasında, hayvanlığının en şeni, en pis, en çirkin ateşlerini söndürüyordu (s. 26).

Serez'in en güzel kızı olarak Lale'yi tespit ettikten sonra Radko, bir an önce ona sahip olabilmek için yaptığı her işi hızlandırmaya başlar. Hayalinde bir harem dairesi canlandırır. "Her yabancı ve ecnebi gözden uzak, gölgeler ve ipekler içinde âdeta bir peri gibi büyümüş

elim olaylar, tarihe kaydedilmiştir:

"Zilhova Posta ve Telgraf Müdürü:

'Siroz'da babalarının, kardeşlerinin, kocalarının, çocuklarının katledildikleri hanelerden çıkarılan yüzlerce bedbaht Müslüman kadınları, Hükümet Konağı'nın karşısındaki Mülkiye İdadisine kapatıldılar. Badehu, elli kadar Bulgar askeri, mezburelerin üzerlerine atılarak hem iffetlerini telvis ve hem de suret-i gaddaranede bed-muamele ettiler.

Bulduğum mahalde (yani mektebe muttasıl postaneden) bu zavallıların nevidane feryatlarını işittiğim gibi irtikap edilen vahşet ve denaeti de görüyordum.

Gece olunca Bulgar kıtaatı Türk evlerine girerek her yerde kadınların ve kızların perde-i ismetlerini çâk çâk eylediler ve hoşlarına gitmek felaketine uğrayanları da alıp götürdüler' diyor" (Nivet, 1329, s. 142).

"Bir rapor: 'Siroz'da (19 Teşrinisani 1912), ne genç, ne de güzel olan müftünün zevcesiyle mektep müdürünün zevcesi, zevçlerinin gözleri önünde telvis edildikten sonra bu canavarlar [Bulgarlar] tarafından alınıp götürüldüler.' diyor" (Nivet, 1329, s. 145).

Avram Galanti'nin Rus gazetesi *Zayeti*'ye dayanarak verdiği bilgiye göre bütün Balkanlarda birbirini aratmayacak derecede vahşice tecavüz ve katliamlar yapılmıştır:

"Karaşof köyünde Bulgarlar'la Rumlar, 14'den 18 yaşına kadar 16 Müslüman genç kızı esir etmişlerdi! Esir etmek demek, hepsi birlikte ırzlarına tasallut etmek demektir!.. Bilâhare onları birer cariye gibi kullanmak arzusundaydılar!

Okuyucu benim bazı istisnaî halleri hikâye ettiğimi zannetmesin!.. Vaki olan cinayetler istisna değil, umumî kaide idi!.. Her tarafta ırza tecavüz, her şey yağma, her yerde katliamlar icra olunuyordu!" (Galanti, 1951).

olan bu nefis Türk kızı” (s. 26) Lale, büyük ipek perdeler arasında, divanda kendisini beklemektedir. Bu hülya bile Radko’yu kendisinden geçirecek kadar güzeldir.

Lale’nin evine vardığında onunla güven veren bir sesle konuşur. Evlerinin güzel olduğunu, kontrol etmek için geldiğini, prenslerinin burada oturacağını ve bu süre içinde evde bir iğne dahi kaybolmasına müsaade etmeyeceklerini, kendilerinin sayesinde Makedonya’nın İslam ve Hristiyan ahalisinin “katil Jön Türkler’in zulmünden” kurtulacağını, hakiki kardeşliğin, eşitliğin, adaletin geleceğini söyler. Hatta Lale’nin güvenini kazanmak için yüzünü örtmesini ister. Çünkü kendileri namuslu adamlardır ve başkalarının namusunu kendi namuslarından mukaddes ve yüce görmektedirler. Eğer kendisinin fena bir niyeti olsa kapıyı çalmaya gerek görmez pencereden de girebilirdi. Lale hem onun güven dolu sesine inanır hem de ailesinin başına kötü bir şey gelmesine meydan vermemek niyetiyle kapıyı açar. Radko, gördüğü güzellik karşısında hayranlıkla bir süre donakalır. Lale, ona evi gezdirirken de evdeki ayrıntılara dikkat etmez. Bütün dikkati, Lale’nin üzerindedir.

Genç kız, evdeki odaların hepsinin kapısını açıp gösterir. Kendi odasını açmaz ama Radko orayı da görmek ister. Lale, yabancı birisine odasını gösterecek olduğu için sıkılır, utanır, istemeye istemeye de olsa kapıyı açar. Zaten odanın kendisi, her an etkilenmeye hazır olan Radko’yu tesiri altına alır. “Köşedeki cibinliğin minimini kubbesi yeşil kurdelelerle tavana asılan beyaz ve geniş bir yatak, esirden havai bir peri mabedine, göklerden düşmüş bir melek yuvasına” (s. 36) benzemektedir. Radko, daha fazla beklemeyi lüzumsuz bulur ve Lale’nin beline sarılır. Lale de ondan kurtulmak için mücadele eder. On dokuz yaşın verdiği çeviklikle düşmanın hücumlarına dayanır, onunla boğazlaşır, yumuşak sözlerine kandığı için hayıflanır: “Aşağı kapıyı açmasaydı sağ olarak ele geçmeyecek, ölüncüye kadar karşı gelerek vücudunu bu namussuz zalimin dudaklarına kirlettirmeyecekti” (s. 36). Lale’nin Radko’yla mücadelesi, yarım saatten fazla sürer. Bu arada Radko’nun yakası yırtılmış, apoleti sökülmiş, kılıcının kayışı kopmuştur. Lale, kendisine dokunmaması, öldürmesi için yalvarırken Radko ona “Seni öldürüp ne yapacağım güzel Lale, (...) senin ölüne değil, bana dirin lazım...” (s.36) demekte, hücumlarına devam etmekte, bu arada artık iyice yorulan Lale’nin elbiselerini yırtmaktadır. Daha fazla direnemeyen, çırılçıplak kalan baygın bir hâldeki Lale’yi yatağa götürür. Anlatıcının dikkati hem Radko hem Lale üzerindedir. Radko, karşısındaki Lale’ye o kadar hayran kalmıştır ki tapılacak bir mabut gibi görmektedir. Lale ise ne yapacağını şaşırılmış bir hâledir:

Şimdi ne yapacaktı? İşte her yerine mukaddesat tanımayan düşmanın seni tükürükleri sürülmüştü. Namusu zorla parçalanıyordu. Bağırmalarına hiçbir cevap aksetmiyor, imdadına kimse yetişmiyordu. Demek o, vahşi bir hayvanın en kirli ve iğrenç eğlencelerine alet olacaktı. Hayır, hayır, hayır... Ama nasıl kurtulacaktı? Kuvveti bitmiş, kımıldayacak hâli kalmamıştı. Kollarını zorla oynatıyordu. Sanki boğazına demirden halkalar geçirilmiş, arkasına görünmez ve kurşundan bir işkence gömleği giydirilmişti (s. 37).

Radko, Lale’nin mücadeleyi bırakmasına sevinir. Lale de ondan, biraz dinlenmek için izin ister. On beş, yirmi dakikalık bir süre içinde Lale’nin nefes nefese hâli biter. Radko kendisine doğru yönelirken Lale üşüdüğünü, pencereyi kapatacağını söyleyerek yataktan kalkar ve pencerede bir anda gözden kaybolur. Radko, Lale’nin intiharı karşısında ilk şaşkınlığı geçer geçmez pencereden aşağıya bakar ve onun cansız bedenini görür. Zaten binlerce insanın ölümüne soğukkanlı bir biçimde karar veren Radko’nun bu ölümden de etkilenmemesi beklenir. Radko’yu asıl etkileyen durum, Lale’nin ölümü değil ölmeden önce ona sahip olamamasıdır. Bu üzüntü ve heyecanla merdivenleri dörder beşer atlayarak aşağı iner, bahçeye çıkar, Lale’nin nabzını kontrol eder. Öldüğünü anlayınca bu kez bu “paha biçilemez ölü”ye, vücudu soğumadan sahip olmak ister. “Cennetin hurilerinden ve müminlerden uzak ve تنها bir köşesinde Allahına ibadet ederken uyumuş kalmış bir melaikeciği kaçırın hain bir şeytan itidaliyle” (s. 39) Radko, kucağındaki Lale’yi yukarıya çıkarır, yatağa uzatır, ona istediği şekli

verir. “Üstünde seni arzusunun en karanlık, en pis, en kirli ateşlerini tutuşturdu. Onun son kalan hararetlerini içti” (s. 39).

Sadizmden nekrofilie akan süreçte ölü Lale’ye istediğini yapan Radko, “Morarmış ağzı ile söylenilmez şikâyetleri susarak haykıran siyah ve minimini bir çukur hâlinde gözleri açık” (s. 39) durumdaki Lale’nin görüntüsünden bir an için ürker, geriye çekilir. Ancak ona baktıkça ürkmeye artacağına tam tersine “yeniden iştahlan(ır)” (s. 40). “Ön tarafı harap bu ölüyü, başka türlü de hırpalamak ve kirletmek için, bu sefer yüzükoyun çevirmek” (s. 40) ister ama bu isteğine kapının çalan çingirak sesi engel olur. Giyinip evden çıkar.

Ölü sevicilik anlamına gelen nekrofil, cinsel açıdan sapık bir eylemdir ve çoğunlukla şizofren hastalar arasından çıkmaktadır. Bu sapkınlığı, Selçuk Budak şöyle tanımlamaktadır: “Kişinin, cesetle cinsel ilişki kurarak -veya cesetleri seyrederek- cinsel doyum aldığı ender görülen bir sapma. Hemen hemen tamamı erkek ve çoğu psikotik olan ve normal cinsel ilişkiye hiç ilgi duymayan bu kişiler, bazen kurbanı önce öldürüp sonra ilişki kurarlar (Budak, 2005, s. 525-526). “Cesetlere cinsel tecavüzde bulunan kimselerde kesin olarak psychopatik bir durumun varlığı dikkate alınmalıdır” (Enç, 1964, s. 158). Bazı seri katillerin de öldürdükleri kurbanlarının cesetlerine tecavüz ettikleri bilinmektedir. Burada katil hem kurbanına hükmetme hem de onu aşağılama arzusundadır. Kriminal bir suç makinesi olan Radko’nun Lale’nin kendi yaşamına son verişinden sonra yapıp ettikleri, onun nekrofilik ve sadist kişiliğini gözler önüne serer.

Bulgar komitacıların fırının ambarında Türk kadınlarına tecavüzleri sırasındaki “canlı çukur” fanteziyle Radko’nun Lale’nin ölü bedenine yaptıkları arasında hiçbir fark yoktur. Fanteziye kendini kaptıranlar da yarı ölü ya da ölü kadınlar üzerinde kirli emellerini gerçekleştirmiştir. “Sadism, seçtiği kişiye acı ve ıstırap vermektense cinsel uyarım ve doygunluk elde edenlere verilen isimdir”. Sadistlerin acı vermektense zevk duyması, onların zayıf cinsel güdülerini harekete geçirmeye hizmet eder. Kan dökülmesi, bu heyecanın elde edilmesini kolaylaştırır. “Sadist’ler, cinsel konularını öldürmekten haz duymazlar. Sadece kan görmek, bunları tahrik ettiği için cinsel konularını en fazla akan karın ve boyun bölgelerinden yaralarlar” (Enç, 1964, s. 156-158). Savaşların galipleri açısından mağlup kesimin insanları için hak yoktur ve savaşların mağluplarının karşılaştacağı istenmeyen sonuçlardan en belirgin olanları tecavüz ve katliamdır.

Hristiyanlaştırma, Mimari Yapının Tahribi ve Türklerin Servetinin Yağmalanması

“Beyaz Lale”de soykırma ilişkin vurgulanan diğer durumlar, Müslüman halkın Hristiyanlaştırılması, Müslümanlara ait camilerin dönüştürülmesi ya da tahribi ve Türklerin mal ve mülklerinin yağmalanmasıdır.

Radko, komitacı reislerle konuşurken kırk beş yaş ve üzerindeki kadınlarla altmış yaş ve üzerindeki erkeklerin Hristiyanlaştırılacağını¹³; sekiz yaşından küçük kızların zayıf ve çirkinlerinin öldürüleceğini, güzel ve sağlıklı olanlarının sağ bırakılacağını ama vaftizlenerek Bulgaristan’a gönderileceğini, bunların köylere, papazlara teslim edileceğini vurgular. Yaptıkları vahşetin haklı bir gerekçesi olmasa da hedeflerini, “Makedonya’nın İslam ve

¹³ Zorla Hristiyanlaştırma faaliyeti, hemen arkasından tecavüzü ve katliamı da getirmektedir:

“Gülgün’de icra edilen katliamda, en güzel kızlardan yirmisi öldürülmedi. Bunlar, ölüm tehdidiyle vaftiz ayinine tahammül ettiler, badehu ... cebren zavallıların perde-i ismetleri çâk çâk olundu.

İçlerinden biri muavenet göstermek istedi. Mezbure, bütün çete efradının kurban-ı ihtirasatı olduktan sonra şehit edildi” (Nivet, 1329, s. 146).

Hristiyan ahalisi(ni) katil Jön Türkler'in zulmünden" (s. 33) kurtarmak olarak izah eder. I. Balkan Savaşı'nı bir Haçlı Savaşı gibi gösteren Bulgar Prensi Ferdinand'ın bu arzusunun yerine getirir şekilde hareket eder Radko.

Şehrin en meşhur ve büyük camii olan Sultan Camii'nin mümkün olduğu kadar süratle minaresi yıkılacak ve kapısına "Prens Boris Kilisesi"¹⁴ levhası asılacak. Kubbenin üzerindeki hilal indirilerek yerine Bulgar arması takılacak. Gazi Evrenos Camii'ne halkalar mihlanarak ordu mekkârelerine ahır, Halil Paşa Camii domuz pastirmalarına depo olacak. Kataköz, Süleyman Efendi ve Tarhuncu Muhiddin camileri, lüzumları olmadığından, ta temellerinden yıkılacak. Yarın sabah duası papazlar tarafından bu yeni "Prens Boris Kilisesi"nde yapılacak (s. 19).

Oysa Serez, 1383'te Gazi Evrenos ve Çandarlı İbrahim Paşa tarafından savaştan teslim alındığında, bu özelliğinden dolayı Osmanlı, kentten eski sakinlerinin oturduğu kale içine Müslüman yerleştirmemiş, kiliseleri camiye çevirmemiştir (Mübadele bölgeleri, t.y.). Balkan Savaşları başladığında, 28.000 nüfusa sahip Serez'in nüfusunun 13.000'i Müslümanlardan oluşmaktadır ve toplam elli altı mahalleden otuz beşi Müslümanların ikamet ettiği mahallelerdir. Cami sayısı yirmidir (Dönmez, 2012).¹⁵ Bunların en eskisi, 1385-86 yıllarında Çandarlı Halil Hayrettin Paşa tarafından yaptırılan Eski Cami ya da Kurşunlu Cami olarak da bilinen Atik Camii'dir. 1913'te Yunanlar, Bulgarlardan şehri teslim alınca Atik Camii, törenle Türklere teslim edilir. Bulgarların yıktığı minaresi de yeniden yaptırılır (Atik Cami, t.y.). 1916-1918 yılları arasındaki ikinci Bulgar işgali sırasında, Bulgarlarca Aziz Kiril ve Methodiy'nin anısına Bulgar Kilisesine dönüştürülür. Minaresinin soğan tipi parlak başlığı yıktırılır. Bu başlıksız hâli (Theodoridou, 2018, s. 27) 1937 yılında, yerine alışveriş merkezi yapılmak üzere yıkılmasına kadar devam eder (Yunanistan'daki Osmanlı, t.y.). Hâlihazırda camiiin yerinde, içinde çok sayıda ofisin bulunduğu bir bina vardır (Theodoridou, 2018, s. 27).

Prens Boris Kilisesi'ne dönüştürülmesi istenilen Sultan Camii de XVI. yüzyılın sonlarında, Sultan II. Bayezit'in kızı Selçuk Sultan adına çocukları tarafından yaptırılan Selçuk Sultan Camii ya da diğer adıyla Zincirli Camii olmalıdır. Camiiin mimarisi ve yerleşim planı, Mimar Sinan ekolünü devam ettirmekte ve İstanbul'daki camilere benzemektedir (Zincirli Camii, t.y.).

Hikâyede Radko, camilerin içindeki eski halıların, seccadelerin, kıymetli eşyaların cesur çarları Ferdinand'a ait olduğunu, bunların Sofya'ya gönderilmek üzere Merkez Kumandanlığına teslim edilmesi gerektiğini vurgular¹⁶. Kültürel varlıklar da böylece soyguna ve soykırıma uğrar.

¹⁴ Hristiyanlığı kabul edip vaftiz olan Türk kökenli ilk Bulgar prensi, kendisine ad olarak Boris'i seçmiştir. Kilisenin adının Prens Boris Kilisesi olarak tanımlanması, sembolik anlamda, Hristiyan Bulgar tarihinin başlangıcını ifade etmesi bakımından manidar bir seçimdir. Hikâyede Prens Boris Kilisesi olarak belirtilen isim gerçekte tarih kitaplarına, "Aziz Boris Kilisesi" (Kaftanzis, 1996, s. 222) olarak geçmiştir.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Serez'deki camilerin bazılarının isimlerini ve özelliklerini verir: "Makramalı Camii, Alaca Camii, Selçuk Sultan Camii, Nurlu Türbe Camii, Koca Mustafa Paşa Camii ki bu cami büyük, bir sanat eseri camidir. Bütün imaretleri, medrese ve mektebi kurşun ile örtülüdür; Kara Ahmed Camii, Kara Hasan Camii, Abdizâde Camii, Ali Bey Camii ve Namazgâh Musallası. (...) Bu camilerin çoğu kurşun örtülü kubbeli, büyük camilerdir. Cami, tekke ve mescitleri ile Siroz şehri tam doksan bir mihraptır" (Serez, t.y.).

¹⁶ İşgal sırasında, Bulgaristan Ulusal Müzesi Müdürlüğü vazifesini yürüten Bogdan Filov, daha sonra kaleme aldığı *Trakya ve Makedonya Günlükleri* adlı eserinde bu yağmayı günlüğüne şöyle kaydeder:

"6 Şubat 1913, Çarşamba: Aziz Boris Kilisesi'ne dönüştürülen Eski Caminin Kütüphanesini göstermesini istedik. Bu camideki halılardan çoğunun özel kişilerce yağmalandığını öğrendik. Papaz Evgeniy'in topladığı, çoğu eski ve yıpranmış 14 halıdan 8'ini Pançev müze için almış.

7 Şubat 1913, Perşembe: Öğleden sonra Türk kütüphanesine uğradık ve büyük hayretle güzel süslemeli çok sayıda Türk elyazması bulduk. 26 tanesini aldık ve valiliğe teslim ettik.

Sonuç

Balkan Savaşlarındaki katliamlar ve göçlerle yaşanan felaket, Türk milletine, tarihin son büyük uyarısıdır. Bu travmatik uyarı, Osmanlılık fikrine dayanan millet algısının boyasının dökülmesini sağlamış; Türk milleti, geleceğinin Türk millî kimliğine dayanmakla mümkün olacağını büyük acı ve soykırımın neticesinde kavramıştır. Bu anlamda Balkan felaketi, Türk milleti için Osmanlılıktan millî kimliğe doğru adım atışın en acı başlangıç noktası olmuştur. Cumhuriyet'i kuran kadro tarafından da doğru okunan ve doğru algılanan bu uyarı, Millî Kurtuluş Savaşı'ndan sonra karşılıklı mübadeleyi de getirmiştir. Tarih, yaşananlardan ders çıkaramayan, gaflet ve dalalet içinde yüzmeye devam eden milletler için hiç şüphesiz ezelî bir tekerrürdür.

“Beyaz Lale” hikâyesi, Balkanlardaki soykırımın bir edebi metnin sayfaları arasında söze dökülmüş gözyaşlarını temsil eder. Aynı zamanda hikâye, Raphael Lemkin tarafından sınırları belirlenip 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından yürürlüğe konulan, 1948 yılından önce işlenmiş soykırım suçlarını, 1939-1945 yılları arasındaki Yahudi soykırımı hariç kabul etmeyen “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi”nde yer alan hükümlerin neredeyse hepsinin örneklerinin yer aldığı önemli bir metindir. Sözleşme uyarınca, “ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba, bu niteliği yüzünden kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla” öldürmek; “fiziki ve zihni sağlığını bozucu eylemler”de bulunmak, “fizik varlığının yok olmasına neden olacak yaşam koşullarına tabi tutmak”, “gruba ait çocukların zorla başka bir gruba transfer edilmesi”ni sağlamak, soykırım suçu olarak kabul edilmektedir. Bütün bunlar, hikâyede Radko Balkaneski'nin tavır, davranış ve eylemleriyle vücut bulur.

Radko ve yanındaki komitacılar, Serez'i işgal etmekle yetinmezler. Onlar için Türklerin katliamını usule uygun, Avrupa ülkelerinin tepkisini çekmeden yapmak çok önemlidir. Hikâyede, sözleşmenin “ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba, bu niteliği yüzünden kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla” öldürmek maddesi, harfi harfine gerçekleştirilir. Türk kadınlarının fırında yapılan sorgulaması ve sonrasında uğradıkları tecavüzler ve katliamlar, “fiziki ve zihni sağlığını bozucu eylemler”in en vahşi, en Vandalca olanlarındandır. Sekiz yaşından küçük çocuklara dokunulmaması ama bunların çirkin ve zayıf bulunanlarının öldürülmesi, güzel ve kuvvetli olanlarının toplanıp vaftiz edilerek Bulgaristan'a gönderilmesi düşüncesi, “gruba ait çocukların zorla başka bir gruba transfer edilmesi”ni sağlamak suçunun en belirgin örneğidir. “Bir yaşından altmış yaşına kadar erkek, sekiz yaşından kırk beş yaşına

8 Şubat 1913 Cuma: Öğleden önce valiyle, elyazmalarının tam bir listesini oluşturduk ve herhangi bir zarara uğramaları için, bunları özel bir kuryeyle Sofya'ya göndermeyi kararlaştırdık. (...) Ardından Teğmen Konstantinov ile yağmalanmaması için Eski Cami Kütüphanesini mühürlemeye, sonra ise, öteki eski Türk halılarını görmek için yakındaki Jöntürk Askerî Kulübüne gittik. Bunlardan ikisine müze için el koyduk. Serez'de, Eski Cami önündeki çeşmenin yalağı olarak bulduğum tek antik yazıtı not ettim.

9 Şubat 1913, Cumartesi: Sayın Bakanım

Şimdilik Makedonya'da eski eserlerin toplanması çok başarılı gidiyor. Küçük nesneleri genelde kendimiz, daha ağır olanları ise imza karşılığı alıyoruz. İl veya ilçe idarelerine bunları, ilk fırsatta Sofya'ya göndermeleri için teslim ediyoruz. Derlediğimiz renkli süslemeli eski Türk elyazmaları özel ilgi uyandırmaktadır. 22 adet elyazması, üç eski halı, birkaç eski silâh, yatağan vb. Serez Valiliğine bırakıldı. Özel olarak Sofya'ya getireceğim en değerli dört elyazması, buradaki güvensiz ortamdan ve koşullardan dolayı kimseye teslim edemediğimden bende kaldı. Bunlardan biri, açıklamalı bir Kurân-ı Kerim'dir. Türk paleografisinin olağanüstü güzel bir örneğidir. Bundan dolayı özel bir dikkati hak etmektedir. Elyazması, hepsi renkli süslemeli 532 sayfadan oluşuyor. Başında, altınla ve en güzel doğu üslubuyla işlenmiş tam dört sayfa harika resim bulunuyor. Sanatsal işçiliği ve kayda değer kaligrafisiyle, Kavala'daki ender Türk elyazmalarıyla ünlü Hidiv Kütüphanesindeki en iyi örneklerle karşılaştırılabilir. Bu ender buluntuyla Ulusal Müzemiz yine eski süslemeli Türk elyazmalarından oluşan ve değeri birkaç on bin levayı bulan zengin bir koleksiyon kazanmaktadır” (Filov, 2010, s. 62-68).

kadar bütün kadınlar, kızlar, cesetleri meydanda kalmamak üzere sessizce kesilecek, geceleri merkez taburundan çıkarılacak angaryalar vasıtasıyla, yine iki komita reisinin nezareti altında şehrin dışarısındaki hendeklere gömülecekti.” cümlesinde dile getirilen düşünce de Türklerin “fizik varlığının yok olmasına neden olacak yaşam koşullarına tabi tut(ulması)” suçunun işlenme arzusunun anlatır.

Ömer Seyfettin 1920 yılı şubat ayı başında vefat eder. “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” de onun ölümünden yirmi sekiz yıl sonra kabul edilir. Ömer Seyfettin’in soykırım suçu olarak kabul edilen suç unsurlarının hepsini, “Beyaz Lale”sinde okuruna sert bir gerçeklikle sunmayı başarması, garip bir tesadüfün ötesindedir. “Beyaz Lale”, kurgusal bir metindir ama aynı zamanda, yaşanan gerçekleri, bütün travmatik yapısına rağmen başarıyla verebilmiş bir metindir.

Balkan Savaşları esnasında, Sırp, Yunan ve Bulgarların işledikleri soykırım suçları, bu hikâyede Bulgarlar özelinde anlatılır. Soykırımdan kurtulmak için çaba gösteren insanlardan 1 milyon 500 bin civarında kişi yerinden, yurdundan ya da canından olur. Yaşadıkları topraklardan kopan insanların 650 bine yakını, katliamların ve tecavüzlerin kurbanı olarak hayata gözlerini kapatır. Diğerleri tutunmak üzere geldikleri yeni topraklarda, varlık mücadelelerini türlü güçlüklerle yürütür. Acı olan bu soykırım suçunu işleyenlerin hiçbir zaman cezalandırılmamış olmasıdır. Türk çocukları, atalarının yaşadıkları katliamın ve uğradıkları soykırımın nedenlerini kavramak, bunun travmatik yükünü sonraki nesillere aktarmamak adına “Beyaz Lale” gibi hikâyeleri, okumak ve anlatmak sorumluluğunu da taşımak durumundadır. Bu sorumluluk, millî damarın güçlü kalmasını sağlayacağı gibi, tarihin ezeli bir tekrür olmasını da önleyecektir.

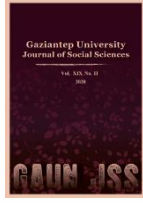
Kaynakça

- Akyüz, E. D. ve Üreten H. (2022). Caligula ve dönemine farklı bir bakış açısı. *History Studies*, 2(14), 375-396.
- Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin-Ülkücü bir yazarın romanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atik Cami. (t.y.). (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://ottoman.mfa.gov.tr/eser.aspx?g=38ff716d-3c7a-4b89-aa29-771ecb13de15>
- Balkan Mezalimi Neşr-i Vesaik Cemiyeti ve Ahmet Cevat. (t.y.). (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://yolageldili.com/Icerik/balkan-mezalimi-nesr-i-vesaik-cemiyeti-ve-ahmed-cevat>
- Balkanlar’da Türk ve Müslüman soykırımı-2. (t.y.). (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.angelfire.com/rnb/atadiyar/atalda.html>
- Banarlı, N. S. (1983). Ömer Seyfeddin. *Resimli Türk edebiyatı tarihi* (Cilt: II, s. 1103-1107) içinde. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). Sadizm. *Paradigma felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 899.
- Çiçek Diyarı. (t.y.). Lale çiçeği anlamı, özellikleri nelerdir?. (2020, 19 Aralık). Erişim adresi: <https://www.cicekdiyar.com/blog/lale-cicegi-anlami-ozellikleri-nelerdir>
- Dede, M. D. (2021). Bir Roma İmparatorunun değişken ruh halleri ve yönetime etkisi: Caligula örneği. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1 (2), 48-53.
- Dönmez, İ. (2012). Balkan savaşlarında bir kentin dramı: Serez. *e-gazete -anadolu.edu.tr*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://egazete.anadolu.edu.tr/kampus/29074/balkan-savaslarinda-bir-kentin-drami-serez>
- Enç, M. (1964). *Ruh sağlığı bilgisi*. 3. bs. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Erickson, E. J. (2013). *Büyük hezimet-Balkan Harpleri’nde Osmanlı ordusu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Filov, B. (2010). *Rumeli’nin esaret günleri*. H. Mevsim (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Forsyth, A. ve Hochschild, A. (1999). *Airplane, women, and song*. New York: Syracuse University Press.
- Galanti, A. (1951). *Tarih Mecmuası*. Cilt. III içinde. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.angelfire.com/rnb/atadiyar/atalda.html>
- Halaçoğlu, A. (2002). Bulgar mezâlimi. H. C. Güzel vd. (Ed.). *Türkler* (Cilt. XIII, s. 308-315) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (2014). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Howell, D. (n.d.). The British conquest of Ceylon and the massacre at Kandy 1803. *The Napoleon Series*. <https://www.napoleon-series.org/military-information/battles-and-campaigns/the-british-conquest-of-ceylon-and-the-massacre-at-kandy-1803/>
- Hxbenefit. (2017). Sadistik kişilik bozukluğu. J. Yapıcı (Çev.). *Libido*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.libidodergisi.com/sadistik-kisilik-bozuklugu/>
- Kaftanzis. (1996). Aziz Boris Kilisesi. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=27910bcd-a5c0-40ce-903f-25177fe7f0f1>
- Kılıç, Ö. ve Balcıoğlu, İ. (2012). Seri cinayet ve cinsel sadizm. *Adli Tıp Dergisi*, 1 (27), s. 60.
- Kohona, P. Sri Lanka's heroic freedom struggles of 1818 and 1848-part 4. *IDN-InDepthNews*. (2018, December 9). <https://indepthnews.net/sri-lanka-s-heroic-freedom-struggles-of-1818-and-1848-part-4/>
- Lâle, lâl, la'l. (t.y.). *Kubbealtı Lügati*. (2020, 19 Aralık). Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/lale>; <http://lugatim.com/s/L%C3%82L>
- Mannlicher M1895. (t.y.). *Vikipedi-Özgür Ansiklopedi*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: http://www.turkcewiki.org/wiki/Mannlicher_M1895
- Mazak, F. O. (2007). Lâlenin kültürümüzdeki yeri. *Gezgin*. (2020, 19 Aralık). Erişim adresi: <https://gezgindergi.com/lalenin-kulturumuzdeki-yeri/>
- Mert, N. (2004). *Ömer Seyfettin-İslamcı, milliyetçi ve modernist bir yazar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mübadele bölgeleri: Siroz-Serez sancağı. (t.y.). *Lozan Mübadilleri Vakfı*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/siroz-serez-sancagi/>
- Nivet, H. (1329). *Balkan Ehl-i Salip seferinde Avrupa siyaseti ve Türklerin felaketi*. Ragıp Rıfki (Çev.). İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Ömer Seyfettin. (2007). Beyaz Lale. H. Argunşah (Haz.). *Bütün eserleri: Hikâyeler 2* (s. 9-40) içinde. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özsoy, A. (2012). *Balkanlar'da Türk soykırımı*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Pikova Mübadilleri. (t.y.). Balkan savaşlarında Makedonya'da yaşanan mezalime tanık olanların ifadeleri. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.pikovamubadilleri.com/?Syf=26&Syz=379593&/>
- Sabis, A. İ. (2014). *Balkan harbinde neden mağlup olduk?*. H. Saygılı (Haz.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Serez. (t.y.). (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://ottoman.mfa.gov.tr/Kategori.aspx?k=27910bcd-a5c0-40ce-903f-25177fe7f0f1>
- Tecavüz. (t.y.). *Türk Dil Kurumu büyük Türkçe sözlük*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd0601aa6f5f1.40713569
- Theodoridou, Lila. (2018). Serres yangınında ticarete konu olan Müslüman mülkleri hakkında daha yeni araştırma verileri: Eski Cami örneği. *Koreografiler*, 5 (1), 23-33.
- Ünaydın, R. E. (2000). *Ömer Seyfettin. Diyorlar ki*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

-
- Yunanistan'daki Osmanlı camileri listesi. (t.y.). *Vikipedi-Özgür Ansiklopedi*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan%27daki_Osmanl%C4%B1_camileri_listesi#Kaynak%C3%A7a
- Weeraratna, S. Colonial crimes in British occupied Ceylon during the freedom struggles (1796-1948). *Lankaweb*. (2018, November 26). <https://www.lankaweb.com/news/items/2018/11/26/colonial-crimes-in-british-occupied-ceylon-during-the-freedom-struggles-1796-1948/>
- Yürükel, S. M. (2005). *Soykırımlar tarihi I-Batının insanlık suçları*. Nicosia: Near East Publishing.
- Zincirli Camii (Serez). (t.y.). *Vikipedi-Özgür Ansiklopedi*. (2018, 20 Eylül). Erişim adresi: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Zincirli_Camii_\(Serez\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Zincirli_Camii_(Serez))
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Eski Uygurca Tıp Metinlerine İlişkin Birkaç Fragman¹

A Few Fragments of Old Uyghur Medical Texts

Uğur UZUNKAYA^{a*}

^a Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4534-9305

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Kasım 2023

Kabul tarihi: 15 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Eski Türkçe,

Eski Uygurca,

Din dışı metinler,

Tıp metinleri,

Metin neşri.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 28, 2023

Accepted: April 15, 2024

Keywords:

Old Turkic,

Old Uyghur,

Non-religious texts,

Medical texts,

Text edition.

ÖZ

Eski Uygurca esasen tercüme bir dinî edebiyat temelinde oluşmuştur. Bunun yanında din dışı olarak adlandırılan metin ve metin parçaları da mevcuttur. Bu metin ve metin parçalarını mektuplar, hukuki belgeler, kutlama, takvim ve tıp metinleri oluşturmaktadır. Bunlar arasında önemli bir yere sahip olan tıp metinleri halk tıbbi, Süryani, Hint ve Çin tıbbi gelenekleri üzerine inşa edilmiştir. Bu metinlerde bitki, hayvan ve maden adlarıyla birlikte bunlardan üretilen droglara, muhtelif hastalıklara, ağrılara, sağaltım metotlarına, tıbbi reçete ve müdahalelere yer verilir. Eski Uygurca tıp metinleri üzerine yapılan ilk çalışmaları metin neşirleri oluşturmaktadır. Bunu ise bitki adları, ilaç terkipleri ve benzeri konuları ihtiva eden leksik çalışmalar izlemiştir. Bunların yanında tıp tarihi alanında yapılan incelemelerle de bu metinlerin Orta Asya Türk tıbbındaki gelişimi incelenmiştir. Bugün gelinen noktada Eski Uygurca tıp metinlerinin büyük oranda neşirlerinin yapıldığı, leksik ve tıp tarihi açısından incelendiği belirtilmelidir. Bu yazı da Eski Uygurca tıp konulu şimdiye değin neşredilmemiş dört fragmanın neşirini konu almaktadır. Bu fragmanlar bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 353 (T II D 177-1), U 116 (T II K x 12), U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g) ve U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X) arşiv numaralarıyla saklanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen dört fragmanın yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklamaları ve sözlüğü sunulmuştur.

ABSTRACT

Old Uyghur language emerged as a result of translating religious texts. Additionally, there are also written works and fragments that are categorized as non-religious. The collection of texts and fragments includes letters, legal documents, celebration records, calendars, and medical texts. Medical texts are based on ancient medical traditions from different cultures, such as folk medicine, Assyrian, Indian, and Chinese. These texts include the names of plants, animals, minerals, drugs, diseases, treatments, and medical interventions. The earliest research on Old Uyghur medical texts involved the editing of texts. Subsequent to this, there were studies focused on lexicon, encompassing plant names, drug compositions, and related subjects. Furthermore, studies in the field of medical history were conducted to examine the development of these texts in Central Asian Turkish medicine. It is worth noting that Old Uyghur medical texts have largely been published and analyzed for lexical and medical history up to this day. This article presents four previously unpublished fragments on Old Uyghur medicine. The fragments, known as Mainz 353 (T II D 177-1), U 116 (T II K x 12), U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g), and U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X), are now part of the Berlin Turfan Collection. This paper presents the transcription, transliteration, Turkish translation, explanations, and dictionary of the aforementioned fragments.

¹ Bu yazı, TÜBA-GEBİP projesi kapsamında desteklenmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Old Uyghur, a historical period of the Turkish language, is primarily based on religious literature translations. Furthermore, there are comparatively fewer texts that are not related to religion. Old Uyghur non-religious written sources include various documents such as letters, sales and exchange, adoption, pledge, manumission and will documents, lease contracts, harvest, new year celebration, calendar, and medical texts. Various diseases and their treatments are covered in Old Uyghur medical texts. In addition, these texts contain the names of plants, animals, minerals, drugs, diseases, treatments, and medical prescriptions. Old Uyghur medical texts were written in Syriac, Brāhmī, and Sogdian Uyghur letters, drawing from Assyrian, Indian, Chinese, and folk medicine traditions. The initial studies of Old Uyghur medical texts were based on text publication, which were formed under the influence of these medical traditions. Subsequent to these studies, there were further investigations into lexicons, with a particular focus on plant names, drug compositions, and related topics. Furthermore, studies in the field of medical history were conducted to examine the development of these texts in Central Asian Turkish medicine and their impact on the Anatolian region. In this article, we present four previously unpublished fragments on medicine written in Old Uyghur and provide a philological analysis. The textual fragments analyzed in the study are currently preserved in the Berlin Turfan Collection, identified by the archive numbers Mainz 353 (T II D 177-1), U 116 (T II K x 12), U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g), and U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X).

The initial fragment in the study bears the archive number Mainz 353 and the find sign T II D 177-1. The front side of the fragment featured in this article is inscribed with Uyghur letters derived from Sogdian and comprises thirteen lines. The first line and the final three lines of the mentioned fragment have been subject to considerable textual harm. The manuscript has partially damaged line breaks. The fragment's back side features Brāhmī letters, but only the front side is included in this article as published by Maue. In the article, the second fragment is identified by the archive number U 116 and the find mark T II K x 12. The fragment has a total of twenty-six lines on pages A and B. The first two lines of page A are heavily damaged and have damage at the beginning of the lines. The last line of page B also has textual damage due to damaged line breaks. This article contains a third fragment with the archive number U 238 and the find marks T II D 177 and T II D 177 g. The fragment has eighteen lines on both sides. The front of the fragment is damaged at the line breaks, and only a few letters remain in the last line. The back side of the fragment is damaged at the beginning of the lines, and only a few letters can be detected in the third, fourth, fifth, sixth, and ninth lines of the manuscript. The back of the fragment has page numbering in the format "beš p(a)t(a)r". Both sides of the fragment make a reference to Ātreya (OU *atari arži*), who is considered the grandfather of Indian medicine. The fourth and final fragment in the study has the archive number U 239 and the find marks T II D 177 and T II D 177 X. The fragment has a total of twenty-four lines on both sides, A and B. Unfortunately, the first three lines of page A have suffered extensive damage, while other lines are relatively well-preserved. Similarly, page B of the manuscript is damaged in the first five lines.

This article provides a transcription, transliteration, and translation of four fragments. The text transcription and transliteration are based on the procedure in *Uigurisches Wörterbuch* (cf. Röhrborn, 1977-1998, pp. 9-10 and pp. 13-14; Röhrborn, 2010, pp. XXXIII-XXXV). Due to partial or complete damage to some lines, a line-by-line transfer method is followed when translating the text into Turkey Turkish. The text explanations include text repairs, reading and interpretation hesitations, grammatical structures of the vocabulary encountered for the first time in the historical periods of Turkish, reduplications, some medical terms, and the structure of loan words. The dictionary and index section are created by taking all the words that are fully witnessed in the text as the beginning of the article. The origin information of these headings, their meanings in the text, and the context in which they occur are included.

The study has yielded the following results: 1. Four fragments, consisting of 81 lines written in Uyghur letters of Sogdian origin, have been published for the first time. 2. The vocabulary of the study has identified 111 items, of which 99 (89.18%) are nouns, and 12 (10.81%) are verbs. 3. The vocabulary of the text has 8 (7.20%) loan words. 4. The study has identified the word *talkın-* which means "to twist, to curl" and was not previously documented in the historical periods of the Turkish language. 5. The second textual source of the expression "yäk iç[gä]k [yek] y[el]pik", which has been accepted as hapax legomenon for the texts so far, is determined based on the word "yek". 6. The influence of Indian medicine is observed in the study, as evidenced by the word *atari arži* which means "Wise Ātreya" found in these texts. 7. The texts published for the first time with this article will be a source for both Old Uyghur research and Central Asian Turkish medical studies.

Giriş

Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Uygurca esasen dinî bir tercüme edebiyat üzerine temellenmiştir. Bunun yanında görece daha az sayıda din dışı metinler de bulunmaktadır. Eski Uygurcanın din dışı yazılı kaynaklarını mektuplar, satış ve değiş tokuş, evlat edinme, rehin, azat ve vasiyet belgeleri, kira kontratları, hasat, yeni yıl kutlama, takvim ve tıp metinleri oluşturmaktadır. Eski Uygurcayla kaleme alınan tıp veya sağlık metinleri, muhtelif hastalıkları ve ağrıları konu alır ve bunların tedavileri üzerine odaklanır. Bunun yanında bu metinlerde bitki, hayvan ve maden adlarıyla birlikte bunlardan üretilen droglara, hastalık tanımlamalarına, sağaltım metotlarına, tıbbi reçete ve müdahalelere yer verilir. Soğd kökenli Uygur harfleri yanında Süryani ve Brāhmī harfleriyle de kaleme alınan Eski Uygurca tıp metinlerinin kaynaklarını halk tıbbı, Süryani, Hint ve Çin tıbbi geleneklerinin oluşturduğu bilinmektedir (Zieme, 2007, s. 308). Bu tıbbi geleneklerin etkisinde oluşan Eski Uygurca tıp metinleri üzerine yapılan ilk çalışmalar metin neşri temelinde gelişmiştir (krş. [Arat], 1930; [Arat], 1932; [Arat], 1937; Gabain, 1954; Maue ve Sertkaya, 1986; Maue, 1996; Ölmez, 1996; Zieme, 1999; Maue, 2008; Gürgan, 2010; Abudurexiti, 2013; Maue, 2015 ve Sertkaya, 2021). Bu çalışmaları bilhassa bitki adları, ilaç terkipleri ve benzeri konuları ihtiva eden leksik çalışmalar izlemiştir (krş. Bailey, 1953; Maue ve Sertkaya, 1991; Çelik, 2012; Batmaz, 2013; Çetin, 2021 ve Tokyürek, 2021). Bunların yanında tıp tarihi alanında yapılan incelemelerle de bu metinlerin Orta Asya Türk tıbbındaki gelişimi ve Anadolu sahasına etkileri irdelenmiştir (krş. Gürgan, 2010; Acar, 2022). Bu bağlamda bu yazı da Eski Uygurcayla kaleme alınmış şimdiye kadar neşredilmemiş tıp konulu dört fragmanın metinsel neşrini ve filolojik incelemesini konu almaktadır. Çalışmaya dâhil edilen metin parçaları Berlin Turfan Koleksiyonu'nda Mainz 353 (T II D 177-1), U 116 (T II K x 12), U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g) ve U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X) arşiv numaralarıyla saklanmaktadır.

Çalışmadaki ilk fragmanın arşiv numarası Mainz 353 ve buluntu işareti ise T II D 177-1'dir. Fragmanın bu yazıda neşredilen ön yüzü Soğd kökenli Uygur harfleriyle yazılıdır ve on üç satırdan oluşur. Mezkûr metin parçasının ilk satırı ve sondan üç satırı büyük oranda metinsel hasara maruz kalmıştır. Yazmanın satır sonları da kısmi hasarlıdır. Söz konusu fragmanın ön yüzünün tıp hakkında olduğu Zieme (2013, s. 491) tarafından belirlenmiştir. Fragmanın bu yüzü henüz kataloglanmamıştır. Fragmanın arka yüzü ise Brāhmī harfleriyle kaleme alınmıştır. Maue, fragmanın dört satırdan oluşan arka yüzünü neşretmiş ve bunun ketebe kaydı ve son dörtlüğü olan belirlenememiş bir metnin sonu olarak tarif etmiştir (Maue, 1996, s. 194-195). Fragmanın arka yüzü Maue tarafından neşredildiğinden bu yazıda yalnızca ön yüzünün neşrine yer verilmiştir.

Yazıda ele alınan ikinci fragman U 116 arşiv numarasını ve T II K x 12 buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın A ve B sayfasında toplam yirmi altı satır mevcuttur. Satır başlarından hasarlı A sayfasının ilk iki satırı yoğun hasara maruz kalmıştır. Satır sonlarından hasarlı B sayfasının ise ilk iki satırıyla sonuncu satırı metinsel hasar taşımaktadır. Tıp konulu söz konusu fragman hakkındaki ilk bilgilere Zieme (2013, s. 491) yer verse de fragmanın fiziksel bilgilerini ihtiva eden katalog Ünal (2023) tarafından hazırlanmıştır.

Bu yazının üçüncü fragmanı U 238 arşiv numarasına ve T II D 177 ile T II D 177 g buluntu işaretlerine sahiptir. Fragmanın ön ve arka yüzünde toplam on sekiz satır mevcuttur. Fragmanın ön yüzü satır sonlarından hasarlıdır ve son satırında da sadece birkaç harf kalıntısı vardır. Fragmanın arka yüzü ise satır başlarından hasarlıdır ve söz konusu yazmanın üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve dokuzuncu satırlarında sadece birkaç harf kalıntısı tespit edilebilmiştir. Fragmanın arka yüzünde “beş p(a)t(a)r” biçiminde sayfa numaralandırması mevcuttur. Yine fragmanın her iki satırında da Hint tıbbının büyükbabası kabul edilen Ātreya'ya (EUyg. *atari arži*) atıf yapılır (krş. Zieme, 2013, s. 491). Bu yazmanın fiziksel

bilgilerine Knüppel (2013, s. 75-76) yer verir.

Çalışmadaki dördüncü ve son fragman U 239 arşiv numarasını ve T II D 177 ile T II D 177 X buluntu işaretlerini taşımaktadır. Fragmanın A ve B yüzünde toplam yirmi dört satır mevcuttur. Yazmanın A sayfasının ilk üç satırı yoğun bir hasara maruz kalmıştır. Diğer satırlar ise görece iyi korunmuştur. Yazmanın B sayfası ise ilk beş satırından hasarlıdır. Fragmanda geçen *arsayan* (oku: *rasayan*) “yaşam iksiri”, *bögür* “böbrek”, *ämlä-* “tedavi etmek”, *otaçı* “hekim”, *yelpik otu* “şeytan otu”, *sigşil* “yaşam gücü” vb. ifadeler metnin tıp metni olduğunu kanıtlar türden sözcüklerdir. Fragmanın fiziksel özelliklerine ilişkin bilgileri Knüppel (2013, s. 76) paylaşır.

Bu yazı yukarıda bahsi geçen dört fragmanın yazı çevirimini, harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarımını, açıklamalarını ve sözlüğünü içermektedir. Çalışmanın metin kısmındaki yazı çevirimi ve harf çevirisinde *Uigurisches Wörterbuch*'daki (krş. Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV) usul esas alınmıştır. Metnin Türkiye Türkçesine aktarımında, kimi satırların kısmi veya bütünlüklü hasarı sebebiyle, satır satır aktarım usulü takip edilmiştir. Metnin açıklamalarında metin tamirlerine, okuma ve anlamlandırma tereddütlerine, Türkçenin tarihsel dönemleri için ilk kez karşılaşılan söz varlığının dil bilimsel yapılarına, ikilemelere, kimi tıp terimlerine ve alıntı sözcüklerin yapısına değinilmiştir. Sözlük ve dizin kısmı metinde bütünlüklü olarak tanıklanan bütün sözcüklerin madde başı olarak alınmasıyla oluşturulmuştur. Bu madde başlarının köken bilgisine, metindeki anlamlarına ve geçtiği bağlama yer verilmiştir.

Eski Uygurca Metin

		Mainz 353 (T II D 177-1)
		ön
(01)	01	... .. /// /// (P) l// ... ..
(02)	02	bo yertinçü yer suv yañ... .. pw yyrtynçw yyr swv y'nk... ..
(03)	03	ärkän bo yer suvda ... .. 'rk'n pw yyr swvd' ty/... ..
(04)	04	yalñok yok ärür ... .. y'lnkwq ywq 'rwr ... ..
(05)	05	yerintäki t(ä)ñrilär ... .. yyrynt'ky tkry l'r p/... ..
(06)	06	kudı entilär ... .. qwdy 'ynty l'r ...r ... ..
(07)	07	etilmistä ... .. /ytylmyšt' 'y///... ..
(08)	08	t(ä)ñri yeri ... .. tkry yyry t.../ ... ..
(09)	09	... .. /r nynk /...wy... ..
(10)	10	kün ay [t(ä)ñri] ... .. kwyn 'y /// ... ..
(11)	11	... .. // ... ..
(12)	12	... .. y... ..
(13)	13	... .. '/... ..

U 116 (T II K x 12)**A sayfası**

- (14) 01 .....
...../ ... /...
- (15) 02 .....
.....w//...
- (16) 03 ..... bol[tı]
.....r pwl//
- (17) 04 ..... ätöz
...../ 't'wyz
- (18) 05 ..... talkıntı
...../ 't'lqyntı
- (19) 06 ..... karıngu boltı
.....q' r' n/qw pwlty
- (20) 07 ..... kamağ yalḥoklar
..... q' m' q' y' lḥkwq l' r
- (21) 08 ..... künintä
...../ kwynynt'
- (22) 09 *kün* [a]y t(ä)ḥri o[r]d[o]sı b(ä)lgülüg
kwyn //y tḥkry ' //d/sy plkwlwk
- (23) 10 boltı *anta* temin *ken* ... ..
pwlty ' 'nt' tymyn *kyn* tḥ//
- (24) 11 ... .. kolu adıra biltılär
yyl ... .. / q'wlw ' 'dyr' pyltyl' r
- (25) 12 ... .. [k]üçlüg boltı
..... //yçlwkw pwlty
- (26) 13 ..... ol ...
..... 'wl ...

B sayfası

- (27) 01 .....
...../ .....
- (28) 02 .....
...//yw... ..
- (29) 03 tutungu[luk] .....
twtwnqw/// .....
- (30) 04 vitilär ol .....
vytyl' r' wl .....
- (31) 05 el han bäg .....
'yl q' n p' k .....
- (32) 06 arḥi bir täğ .....
'rz y pyr t' k .....
- (33) 07 t(ä)ḥri yerintäki .....
tḥkry yyrynt' ky / .....
- (34) 08 yuklar ärti yalḥo[k] .....
ywql' r' rty y' lḥkw/ .....
- (35) 09 karımak iğl[ä]mäk ölmäk bilmäz
q' rym' q' ykl/m' k' wylm' k' pylm' z
- (36) 10 ärtılär *anta* basa .....
'rty l' r' 'nt' p' s' ... .. w/qyn
- (37) 11 *üläştıl*[är] .....
'wyl 'şty l// s/...k // .....
- (38) 12 *biltılär on* .....
pyltyl' r' wn .....
- (39) 13 .....
...../ty .....

U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g)**ön**

- (40) 01 inçä kaltı atari ar[ži] ... ..
'ynç' q' lty ' t' ry ' r// ... ..²
- (41) 02 tegm[ä] ot äm bilmäk ... ..
tykm/ /wt' m pylm' k ... ..
- (42) 03 ... ..
''k/wçy ...y ... .. /n t' nt/...
- (43) 04 yäk iç[gä]k [yek] y[el]pik
y'k 'yç//k /// y//pyk
- (44) 05 ämlämi[ş] ... ..
'ml' my/ ... ..
- (45) 06 bakm... ..
p'qm/...y ...y (P) ... ..
- (46) 07 şast(i)r ... .. [atari]
ş' str y/... (P) ... .. //
- (47) 08 arži yıd [yıpar] ... ..
'rż y yyd (P) // ... ..
- (48) 09 ... ..
/.../ty ... ..

arka

beş p(a)t(a)r

pyş ptr

- (49) 01 ... .. l(i)g üzä ig t[oga] ...
... .. lq 'wyz 'yk t/// qy
- (50) 02 ... .. atl(i)g tnl(i)g ...
... .. / ... 'tlq tynlq .../yq
- (51) 03 ... ..
... .. ty// ... // ... .. /q
- (52) 04 ... ..
... .. kwy... .. s' p
- (53) 05 ... ..
... .. //yyş
- (54) 06 ... ..
... .. /ydy p
- (55) 07 ... .. y(a)rıkancuç[ı]
... .. yrlyq' nçwç/
- (56) 08 [köñül] ... .. atari arži
// ... .. 't' ry 'rż y
- (57) 09 ... ..
... .. 'dy...y

U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X)**A sayfası**

- (58) 01 ... ..
/... ..
- (59) 02 sış ... ..
syş s... ..
- (60) 03 başın ... ..
p'şyn /... ..
- (61) 04 beşinç ağızı ... .. bilmä[k]
pyşynç 'qyz y /.../... pylm' /
- (62) 05 arsayan (oku: *rasayan*) katmak ... ..
'rs' y' n q' tm' q' /.../ ...ykyt

² Satırın üstünde <l' r> harfleri mevcuttur.

- (63) 06 kılmak öz yaş ... .. kılmak
qylm'q 'wyz y'ş ... ..n qylm'q
- (64) 07 altınç kânç ... .. ämlämäk
'ltyñç k'ñç .../...yş 'ml'm'k
- (65) 08 süt içürmək yetinç işlä[r]
swyt 'yçwrm'k yytynç 'yşl'/
- (66) 09 yelpik oti katmakta ulatı
yylpyk 'wty q'tm'q t' 'wl'ty
- (67) 10 sigşil ämlämäk s[äkiz]inç ärninç
sykşyl 'ml'm'k s/// ynç 'r nynk
- (68) 11 beş bädük yeti anu[k] böğür
pyş p'twk yyty 'nw/ pwykwr
- (69) 12 yamamak äd asmak ... .. kılmakka
y'm'm'q 'd 'sm'q 'dq/r qylm'q q'
B sayfası
- (70) 01 .....
...../k
- (71) 02 .....
...../q
- (72) 03 ..... ämlämiş
..... ml'myş
- (73) 04 ..... köñül
...m'k /... .. / kwynkwł
- (74) 05 ..... [a]nçulayu
...nqwrn/// //...m/ ... //nçwl'yw
- (75) 06 tüz kön[i] .....
twyz kwyn/ .../...t/.../.../.../y nynk
- (76) 07 baştınkı ..... ol kim
p'ştyñqy //... .. /yty 'wl kym
- (77) 08 otaçı at... .. ämlägäli sakınsar
'wt'çy 't... ..yk 'ml'k'ly s'qyns'r
- (78) 09 äñilki sä[kiz] [tör]lüg ärdäm bilmiş
'nk'yly s'/// ///lwk 'rd'm pylmyş
- (79) 10 k(ä)rgäk inçi[p] ... ol säkiz törlüg
krk'k 'ynçy/ .../ 'wl s'kyz twyrlwk
- (80) 11 ärdäm tep ... .. inçä bilmiş k(ä)rgäk
'rd'm typ ...//... 'ynç' pylmyş krk'k
- (81) 12 äñilki köküzta üstün başkatägi
'nk'yly kwykwz t' 'wyz twn p'şq t'ky

Eski Uygurca Metnin Aktarması

Mainz 353 (T II D 177-1) ön

(01) ... .. (02) bu dünya₂ suret... (03) iken bu dünyada ... .. (04) insan yoktur. ...
... (05) yerindeki tanrılar ... .. (06) aşığı indiler. ... .. (07) yaratıldığında ... .. (08) tanrı
ülkesi ... .. (09) ... .. (10) güneş ve ay ... .. (11) ... .. (12) ... .. (13) ... ..

U 116 (T II K x 12) A ve B sayfası

A sayfası (14) ... .. (15) ... .. (16) ..... oldu. (17) ... .. beden (18) ... ..
kıvrıldı. (19) ... .. karanlık oldu. (20) ... .. bütün insanlar (21) ... .. gününde (22) güneş ve
ay sarayı belli (23) oldu. Hemen₂ sonra ... .. (24) ... .. vakt(i) ayrıntılı bildiler. (25) ... ..
güçlü oldu. (26) ... .. o ... **B sayfası** (27) ... .. (28) ... .. (29) tutunmak için ... .. (30)
ritüellerdir. ... .. (31) hükümdar ve bey ... .. (32) bilge aynı şekilde ... .. (33) tanrılar ülkesi
... .. (34) kalıntılar idi. İnsa[n] ... .. (35) yaşlılık, hastalık ve ölüm bilmez (36) idiler. Ondan
sonra ... .. (37) paylaştıl[ar]. ... .. (38) bildiler. On ... .. (39) ... ..

U 238 (T II D 177; Glas: T II D 177 g)

ön (40) tıpkı bunun gibi Ātreya ... .. (41) denen ilaç₂ bilme ... .. (42) ... .. (43) şeytan, vampir, hayalet, goblin (44) iyileştirmiş ... .. (45) ... .. (46) Budist öğretisi metni (Skt. *śāstra*) ... .. Ātreya (47) koku₂ ... .. (48) ... .. **arka** beş(inci) yaprak (49) ... .. ile hastalık₂ ... (50) ... adlı canlı ... (51) ... .. (52) ... .. (53) ... .. (54) ... .. (55) ... .. merhamet (Skt. *karuṇā*) (56) ... .. Ātreya (57) ... ..

U 239 (T II D 177; Glas: T II D 177 X)

A sayfası (58) ... .. (59) apse ... .. (60) başını ... .. (61) Beşinci: Ağzı ... .. bilme. (62) yaşam iksiri (Skt. *rasāyana*) katma ... .. (63) yapma, hayat₂ ... yapma. (64) Altıncı: Embriyo ... tedavi etme, (65) süt içirme. Yedinci: İşleyen (66) cin (çarpması) otu katmada ve benzeri (67) yaşam gücü tedavi etme. Sekizinci: İnsanın (68) beş büyük yedi hazı[r] böbrek (69) onarma, sperm (?) artırma ... yapmaya **B sayfası (70)** ... .. (71) ... .. (72) ... .. tedavi etmiş. (73) ... .. gönül (74) ... .. bu şekilde (75) düz ve doğr[u] ... .. (76) birinci ... .. o ki (77) hekim ad... tedavi etmek için düşünse, (78) ilk olarak se[kiz] tür[lü] fazileti bilmeli. (79) Böylec[e] ... o sekiz türlü (80) fazilet diyerek ... bu şekilde bilmeli. (81) İlk olarak göğüsten yukarı başa kadar

Eski Uygurca Metnin Açıklamaları

(02) yaṅ...: Sözcüğün anlamı metin hasarı sebebiyle kesin değildir.

(10) kün ay [t(ä)ṅri]: Bu metin tamiri için krş. 22. satır: *kün* [a]y t(ä)ṅri.

(18) talkın-tı: *talkın-* fiili belirlenebildiği kadarıyla Türk dilinin tarihî dönemlerinde belgelenmemiştir. Sözcüğün kökünü oluşturan *talk-* biçimine ise “zarar vermek; ayıp sayılmak” anlamlarıyla *Dīvānu Lugāti ’t-Türk’*te rastlanmaktadır (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828a; krş. Clauson, 1972, s. 495b). Erdal, *talk-* fiilinin DLT’de mecazi anlamda kullanıldığını belirtir ve *talku*, *talguç*, *talkıg*, *talkış-* ve *talkıt-* sözcüklerinin anlamlarından ötürü *talk-* fiilinin birincil anlamının “gerginliklerini arttırmak için ipleri bükmek” veya “deriyi germek için bükmek” olduğunu ifade eder (Erdal, 1991, s. 360). DLT’de belgelenen bu sözcüklerin yapıları ve anlamları şöyledir: *talku* [*talk-gu] “eğrilmiş, bükülmüş” (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828b; Clauson, 1972, s. 496a); *talguç* [*talk-guç] “denk (hayvan yükü) ile ip arasına sokulan ve ip birkaç kez bükülünce yükü sıkıp dengin sarkmasını önleyen bir tahta parçası [toka ?]” (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828a; Clauson, 1972, s. 496a); *talkıg* “bir işe mani olma, sürüncemede bırakma” (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828b; Clauson, 1972, s. 496a); *talkış-* [< *talk-ış-*] “dürüp bükümde yardım etmek” (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828b; Clauson, 1972, s. 497b) ve *talkıt-* [< *talk-it-*] “(işe) mani olmağa yönlendirmek” (Kaçalın ve Ölmez, 2023, s. 828b; Clauson, 1972, s. 497a). Bu ifadelerden sonra tarihî dönemler için *hapax legomenon* olarak değerlendirilmesi gereken bu sözcüğün yapısının *talk-in-*, anlamının ise – metinde bağlam söz konusu olmadığından ihtiyatla – “bükülmek, kıvrılmak” olduğunu belirtmek gerekir.

(30) viti+lär: EUyg. bu sözcüğün geçtiği satırdan bir önceki satır büyük oranda hasarlıdır. Bu sebeple söz konusu sözcüğün kendisinden önceki başka bir sözcüğün devamı olup olmadığı kesin değildir. Metindeki okuma ve anlamlandırmaya ihtiyatla yaklaşılması gerekirse de EUyg. *viti* sözcüğü Skt. *vidhi*’ye “ritüel; biçim, yol; kural, yön, eğilim, yöntem, slogan” (Monier-Williams, 1899, s. 967b; Edgerton, 1953, s. 488b; Davids ve Stede, 1921-25, s. 623; Wilkens, 2021, s. 848a) dayanır.

(34) yuk+lar: Sözcüğün okuma ve anlamlandırmasına ihtiyatla yaklaşılmalıdır; çünkü satır başında yer alan bu sözcüğün öncesindeki satır büyük oranda hasarlıdır ve bu durum sözcüğün başka bir sözcüğün devamı olup olmadığı şüphesini doğurmaktadır. Sözcük metinde

“artık, kalıntı, sıyrıntı” (Wilkens, 2021, s. 918a) olarak anlamlandırılmıştır; ancak sözcükten sonra gelen *ār-ti* “idi” ifadesinden dolayı bunun kendisinden önceki satırda tespit edilemeyen herhangi bir fiilin üzerine gelen görülen geçmiş zaman {-yUk} eki, {+IAr} çokluk üçüncü kişi şahıs eki – her ne kadar bu tespit edilemese de – ve *ār-ti* yapısıyla oluştuğu ihtimali de düşünülebilir.

(40) **atari ar[ži]**: EUyg. bu ifade “Bilge Ātreya” karşılığındadır. Bilge Ātreya, “Taxila’da dünyaca ünlü bir hekimdir ve genellikle Āyurvedik risale olan *Carakasamhitā*’nın yazarı olarak tanımlanır.” (DDB).

(43) **yāk iç[gäk] [yek] y[el]pik**: Daha evvel *Maitrisimit*’te de *yāk içkāk yik yilpik* biçiminde tanıklanan bu yapı “Dämon, Vampir, Geist, Kobold || şeytan, vampir, hayalet, goblin” olarak tercüme edilmiştir (Geng, Klimkeit ve Laut, 1988, s. 323). Erdal, metinde geçen *yek* sözünün *ye-k* veya *ye-g* biçimiyle *iç-gäk* sözüne anolojiyle bir defaya mahsus bir yaratık adı olabileceğini ve bunun da şimdiye kadar *hapax legomenon* olması sebebiyle basit bir hata olarak kabul ettiğini belirtir (Erdal, 1991, s. 175). Bu metinde geçen örnek, sözcüğün *hapax* bir unsur olmadığını kanıtlar türdendir.

(47) **yıd [yıpar]**: Bu metin tamiri için krş. *yıd yıpar* “güzel koku₂, misk₂” (Şen, 2002, s. 354; Ölmez, 2017, s. 305).

(49) **ig t[oga]**: Bu metin tamiri için krş. *ig toga* “hastalık₂” (Şen, 2002, s. 115; Karaman, 2022, s. 176).

(55) **y(a)rlıkançuç[ı] [köñül]**: Bu metin tamiri için krş. *y(a)rlıkançuçı köñül* “merhamet (Skt. *karuṇā*)” (Wilkens, 2016, s. 1106b).

(62) **arsayan (oku: rasayan)**: EUyg. bu sözcük, Toharcanın A diyalektinde *rasāyam* “uzun yaşam iksiri” (Poucha, 1955, s. 255; Carling ve Pinault, 2023, s. 386a) şeklinde tanıklanmıştır. Sözcük esasen Skt. *rasāyana*’ya “iksir” (Monier-Williams, 1899, s. 869b; Wilkens, 2021, s. 568a) dayanır.

(66) **yelpik otu**: Daha evvelki EUyg. metinlerde tanıklanmayan bu ifade “şeytan / cin (çarpması) otu / bitkisi” olarak aktarılmıştır.

(68) **anu[k]**: Bu sözcüğün metindeki belirsiz yazımı sebebiyle okuma ve anlamlandırmaya ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

(69) **äd asmak**: Burada *äd* sözcüğünün anlamı çok kesin görünmemekle birlikte bir tıp metni olması sebebiyle “sperm” (Wilkens, 2021, s. 95b) olmalıdır.

Sözlük ve Dizin

A

adıra “ayrıntılı” *kolu a. biltilär* (24)

agız “ağız” *a. +ı* (61)

altınc “altıncı” *a.* (64)

[a]nçulayu “bu şekilde” *[a]*. (74)

anta, anta “sonra, ondan sonra” *a. basa* (36); *a. temin ken* (23)

anu[k] “hazır” *a.* (68)

arsayan (oku: rasayan) < Toh. A *rasāyam* < Skt. *rasāyana* “yaşam iksiri” *a. katmak* (62)

arži, arži, ar[ži] < Soğd. *rz’y* < Skt. *ṛṣi* “bilge” *a.* (32); *atari a.* “Ātreya” (40), (56); *[atari] a.* (47)

asmak “artırma” *äd a.* (69)

- at** “ad” *a.* (77)
- atari, atari, [atari]** << Skt. *Ātreya* “Ātreya, Hint tıbbının büyükbabası” *a. arži* “Ātreya” (56); *a. ar[ži]* (40); [*a.*] *arži* (46)
- atl(ı)g** “adlı” *a.* (50)
- ay, [a]y** “ay” *kün a. [t(ä)ηri]* (10); *kün [a]. t(ä)ηri* (22)
- B**
- basa** “sonra” *anta b.* (36)
- baş** “baş” *b.+ın* (60); *üştün b.+katägi* (81)
- baştınkı** “ilk” *b.* (76)
- bäđük** “büyük” *b.* (68)
- bäg** “bey” *el han b.* (31)
- b(ä)lgülüg** “belli, görünür” *b. boltı* (22)
- beş** “beş” *b.* (68)
- beşinç** “beşinci” *b.* (61)
- bil-, bil-** “bilmek” *b.-müz* (35); *b.-miş* (78), (80); *b.-tilär* (24), (38)
- bilmäk, bilmä[k]** “bilme” *b.* (61); *ot äm b.* (41)
- bir** “bir” *b. täg* (32)
- bo** “bu” *b. yer suvda* (03); *b. yertinçü yer suv* (02)
- bol-** “olmak” *b.-[tı]* (16); *b(ä)lgülüg b.-tı* (23); *karangu b.-tı* (19); [*k*]üçlüg *b.-tı* (25)
- bögür** “böbrek” *b.* (68)
- Ä**
- äd** “sperm (?)” *ä. asmak* (69)
- äm** “ilaç, deva” *ot ä.* “ilaç₂” (41)
- ämlä-** “tedavi etmek” *ä.-gäli* (77); *ä.-miş* (72); *ä.-mi[ş]* (44)
- ämlämäk** “tedavi etme” *ä.* (64); *sigşil ä.* (67)
- äñilki, äñilki** “ilk olarak” *ä.* (78), (81)
- är** “insan” *ä.+niñ* (67)
- är-, är-** “yardımcı eylem, -dır; var olmak, mevcut olmak” *ä.-kän* (03); *ä.-ti* (34); *bilmüz ä.-tilär* (36); *yok ä.-ür* (04)
- ärdäm, ärdüm** “fazilet” *sä[kiz] [tör]lüg ä.* (78); *säkiz törlüg ä.* (80)
- ätöz** “beden” *ä.* (17)
- E**
- el** “ülke, devlet” *e. han bäg* (31)
- en-** “inmek” *kudı e.-tilär* (06)
- etil-** “yaratılmak” *e.-miştä* (07)
- H**
- han** “hükümdar” *el h. bäg* (31)
- İ**
- iç[gä]k** “vampir” *yäk i. [yek] y[el]pik* “şeytan, vampir, hayalet, goblin” (43)
- içürmäk** “içirme” *süt i.* (65)
- ig** “hastalık” *i. t[oga]* “hastalık₂” (49)
- igl[ä]mäk** “hastalanma” *karımak i. ölmäk* (35)
- inçä, inçä** “bu şekilde, tıpkı bunun gibi” *i.* (80); *i. kaltı* (40)
- inçi[p]** “böylece” *i.* (79)
- işlä-** “işlemek, çalışmak” *i.-[r]* *yelpik otı* (65)
- K**
- kaltı** “bu şekilde” *inçä k.* (40)
- kamag** “bütün” *k. yalñoklar* (20)

karaygu “karanlık” *k. boltu* (19)

karımak “hastalık” *k. igl[ä]māk ölmāk* (35)

katmak, katmak “katma, karıştırma” *arsayan k.* (62); *yelpik otı k. +ta* (66)

känç < Soğd. *knc ~ qnc* “embriyo” *k.* (64)

k(ä)rgäk “gerek; {-mIş} ile birlikte -mAlI” *bilmiş k.* (79), (80)

ken “sonra” *anta temin k.* (23)

kılmak “yapma, etme” *k.* (63), (63); *k.+ka* (69)

kim “ki” *ol k.* (76)

kolu “vakit” *k. adıra biltilär* (24)

köküz “göğüs” *k.+tä* (81)

kön[i] “doğru” *tüz k.* (75)

könül, [könül] “gönül” *k.* (73); *y(a)rlikançuç[ı] [k].* “merhamet” (Skt. *karuṇā*) (56)

kudı “aşağı” *k. entilär* (06)

[k]üçlüg “güçlü” *[k]. boltu* (25)

kün, kün, kün “gün; güneş” *k. ay [t(ä)ḡri]* (10), *k. [a]y t(ä)ḡri* (22); *k.+intä* (21)

O

ol, ol “o, işaret sıfatı; -dIr, kopula” *o.* (26), (30), (76), (79)

on “on” *o.* (38)

o[r]d[o] “saray” *kün [a]y t(ä)ḡri o.+sı* (22)

ot, ot “ilaç, deva” *o. äm* “ilaç₂” (41); *yelpik o.+ı* (66)

otaçı “hekim” *o.* (77)

Ö

ölmäk “ölüm” *karımak igl[ä]māk ö.* (35)

öz “kendi” *ö. yaş* “hayat₂” (63)

S

sakın- “düşünmek” *ämlägäli s.-sar* (77)

säkiz, sä[kiz] “sekiz” *s. törlüg ärdäm* (79); *s. [tör]lüg ärdäm* (78)

s[äkiz]inç “sekizinci” *s.* (67)

sış “apse, yara” *s.* (59)

sigşil “yaşam gücü” *s. ämlämäk* (67)

suv, suv “su” *bo yer s.+da* (03); *yertinçü yer s.* “dünya₂” (02)

süt “süt” *s. içürmāk* (65)

Ş

şast(i)r < Toh. A ve Toh. B *sāstār* < Skt. *śāstra* “Budist öğretisi metni” *ş.* (46)

T

talkın- “bükülmek, kıvrılmak” *t.-tı* (18)

täg “gibi” *bir t.* (32)

t(ä)ḡri, t(ä)ḡri, [t(ä)ḡri] “tanrı” *t.* (08); *t.+lär* (05); *kün ay [t].* (10); *kün [a]y t.* (22), *t. yerintäki* (33)

te- “demek, söylemek” *t.-p* (80)

tegm[ä] “denen, adli” *t.* (41)

temin “hemen” *anta t. ken* (23)

tın(l)g “canlı” *t.* (50)

t[oga] “hastalık” *ig t.* “hastalık₂” (49)

törlüg, [tör]lüg “türlü” *säkiz t. ärdäm* (79); *sä[kiz] [t]. ärdäm* (78)

tutun- “tutunmak” *t.-gu[luk]* (29)

tüz “düz” *t. kön[i]* (75)

U**ulatu** “ve benzeri” *u.* (66)**Ü****ülüş-** “paylaşmak” *ü.-til[är]* (37)**üstün** “üstte, yukarıda” *ü. başkatägi* (81)**üzä** “ile” *ü.* (49)**V****viti** < Skt. *vidhi* “ritüel, tören” *v.+lär* (30)**Y****yalñok, yalñok, yalño[k]** “insan” *y.* (04), (34); *kamag y.+lar* (20)**yamamak** “onarma” *bögür y.* (69)**yañ** < Çin. 樣 *yang* “suret” *y.* (02)**y(a)rhlkançuç[ı]** “merhametli” *y. [köñül]* “merhamet” (55)**yaş** “yaşam, hayat” *öz y.* “hayat₂” (63)**yäk** < Orta Hintçe *yakkha* “şeytan” *y. iç[gä]k [yek] y[el]pik* “şeytan, vampir, hayalet, goblin” (43)**[yek]** “hayalet” *yäk iç[gä]k [y]. y[el]pik* “şeytan, vampir, hayalet, goblin” (43)**yelpik, y[el]pik** “goblin, cin türünde hayalet” *y. otı* (66); *yäk iç[gä]k [yek] y.* “şeytan, vampir, hayalet, goblin” (43)**yer, yer** “yer, yeryüzü” *y. suvda* (03); *y.+intäki t(ä)ñrilär* (05); *t(ä)ñri y.+i* (08); *t(ä)ñri y.+intäki* (33); *yertinçü y. suv* “dünya₂” (02)**yertinçü** “dünya” *y. yer suv* “dünya₂” (02)**yeti** “yedi” *y.* (68)**yetinç** “yedinci” *y.* (65)**yıd** “koku” *y. [yıpar]* “koku₂” (47)**[yıpar]** “koku” *yıd [y].* “koku₂” (47)**yok** “yok, mevcut olmayan” *yalñok y. ärür* (04)**yuk** “kalıntı” *y.+lar* (34)**Sonuç**

Eski Uygurcayla kaleme alınmış tıp konulu fragmanların filolojik neşrinin gerçekleştirildiği bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: (1) Bu çalışma ile şimdiye kadar neşredilmeyen Soğd kökenli Uygur harfleriyle yazılı 81 satır hacmindeki dört fragman neşredilmiştir. (2) Bu çalışmanın söz varlığı incelendiğinde 111 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarından 99’u (% 89.18) isim kök veya gövdesini oluştururken 12’si (% 10.81) fiil kök veya gövdesini oluşturmaktadır. (3) Metnin söz varlığında 8 (% 7.20) alıntı sözcük tespit edilmiştir. (4) Bu yazıyla beraber daha evvel Türk dilinin tarihî dönemlerinde belgelenmeyen *talkın-* “bükülmek, kıvrılmak” sözü tespit edilmiştir. (5) Yine EUyg. metinler için şimdiye kadar *hapax legomenon* olarak kabul edilen *yäk iç[gä]k [yek] y[el]pik* ifadesindeki *yek* sözcüğünden hareketle bu ifadenin geçtiği ikinci metinsel kaynağın tespit edildiği belirtilmelidir. (6) Bunun yanında bu metinlerde tespit edilen *atari arzi* “Bilge Ätreya” sözünden hareketle çalışmada Hint tıbbının etkisinin gözlemlendiği görülmektedir. (7) Bu yazıyla ilk kez neşredilen metinlerin hem Eski Uygurca araştırmalarına hem de Orta Asya Türk tıbbi incelemelerine kaynaklık edeceği açıktır.

Kısaltmalar

... ..	Metindeki hasarlı kısımları gösterir.
... ²	ikileme
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
DLT	<i>Kaşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti 't-Türk</i> , bk. Kaçalın ve Ölmez, 2023.
EUyg.	Eski Uygurca
krş.	karşılaştırınız
(P)	pothī deliği
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti
t.y.	tarih yok

Kaynakça

- Abudurexiti, B. (2013). 古代维吾尔语医学文献的语文学研究 *Gudai weiwu'er yu yixue wenxian de yuwen xue yanjiu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Minzu Üniversitesi, Pekin.
- Acar, H. V. (2022). Orta Asya Türk tıbbının Anadolu'ya bıraktığı miras. *Anadolu Tıbbı Dergisi*, 1(1), 19-31.
- [Arat], G. R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. [I]. Berlin.
- [Arat], G. R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren*. II. Berlin.
- [Arat], G. R. R. (1937). *Türkische Turfan-Texte. VII. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. Wolfram Eberhard*. Berlin.
- Bailey, H. W. (1953). *Medical plant names in Uigur Turkish*. Turan, O. (Ed.). *Mélanges Fuad Köprülü / 60. Doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı* (s. 51-56). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını.
- Batmaz, M. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde tıp terimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Carling, G. ve Pinault, G.-J. (2023). *Dictionary and thesaurus of Tocharian A*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon.
- Çelik, N. (2012). *Buddhist çevre Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tabâbet*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Çetin, E. (2021). Uygurca *yél ig* üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 3(2), 153-164.
- Davids, T. W. R. ve Stede, W. (1921-1925). *The Pali text society's Pali-English dictionary*. Oxford: Pali Text Society.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary. Vol. II: Dictionary*. New Haven: Yale University.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. Vol. I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*. Berlin.
- Geng, S., Klimkeit, H.-J. ve Laut, J. P. (1988). Das Erscheinen des Bodhisattva. Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit. *Altorientalische Forschungen*, 15, 315-366.
- Gürkan, M. (2010). *Orta Asya'daki eski Türk tıbbının, başlangıçtan 14. yüzyıla kadarki döneme ait bilinen Türkçe tıp metinlerinde, tıp tarihi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kaçalın, M. S. ve Ölmez, M. (2023). *Kaşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti 't-Türk: Türk dilinin ilk Sözlüğü*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Karaman, A. (2022). *Eski Türkçede ikilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

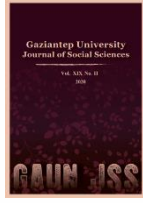
- Knüppel, M. (2013). *Alttürkische Handschriften Teil 17: Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Maue, D. (1996). *Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Maue, D. (2008). An Uighur version of Vāgbhata's Aṣṭāṅgahrdayasaṃhitā. *Asian Medicine*, 4, 113-173.
- Maue, D. (2015). *Alttürkische Handschriften Teil 19: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift Teil 2*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Maue, D. ve Sertkaya, O. (1986). Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I). *Ural-altaische Jahrbücher*, 6, 76-99.
- Maue, D. ve Sertkaya, O. (1991). Drogenliste und Dhāraṇī aus dem 'Zauberbad der Sarasvatī' des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II). *Ural-altaische Jahrbücher*, 10, 116-127.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Ölmez, M. (1996). Süryanî harfli Eski Uygurca bir tıp metni. 3. *Uluslararası Türk dil kurultayı* (s. 815-820). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2), 243-311.
- Poucha, P. (1955). *Institutiones linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A*. Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Wiesbaden: Steiner.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Steiner.
- Sertkaya, O. F. (2021). Göz hastalıkları ve tedavileri üzerine Eski Uygurca sūtra'lardan parçalar. *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), 380-392.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde tanrısal insan anatomisi ve fizyolojisi*. Kayseri: Kimlik.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcanın el sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Zieme, P. (1999). *Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren*. Hahn, M., Schetelich, M. ve Wyzlic, P. (Eds.). *Studia Tibetica et Mongolica (Festschrift Manfred Taube)* (s. 325-340). Swisttal-Odendorf: Indica et Tibetica.
- Zieme, P. (2007). Notes on Uighur medicine, especially on the Uighur Siddhasāra tradition. *Asian Medicine*, 3, 308-322.
- Zieme, P. (2013). Knüppel, Michael: *Alttürkische Handschriften. Teil 17. Heilkundliche, volksreligiöse und Ritualtexte*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2013. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band XIII, 25), *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 66(4), 489-494.

Elektronik Kaynakça

- DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net (Erişim tarihi: 27.11.2023).
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *Mainz 353 [T II D 177-1] (ön sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde https://turfan.bbaw.de/dta/mainz/images/mainz0353_seite1.jpg adresinden edinilmiştir.

-
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 116 [T II K x 12] (A sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0116seite1.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 116 [T II K x 12] (B sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0116seite2.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 238 [T II D 177; Glas: T II D 177 g] (ön sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0238seite1.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 238 [T II D 177; Glas: T II D 177 g] (arka sayfa)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0238seite2.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 239 [T II D 177; Glas: T II D 177 X] (A sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0239seite1.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv. (t.y.). *U 239 [T II D 177; Glas: T II D 177 X] (B sayfası)*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. 27 Kasım 2023 tarihinde <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0239seite2.jpg> adresinden edinilmiştir.
- Ünal, O. (2023, 26 Kasım). Mainz 342 [T II 638]. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland. https://orientkohd.dl.uni-leipzig.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001351
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

“Tender Murderer”: A Psychoanalytic Reading of Jeffrey Lionel Dahmer in Thom Gunn’s *Boss Cupid*

“Nazik Katil”: Thom Gunn’ın “Boss Cupid” Eserinde Jeffrey Lionel Dahmer’in Psikanalitik Okuması

Tülay DAĞOĞLU^{a*}

^aDr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0865-1740

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Ocak 2024

Kabul tarihi: 3 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Thom Gunn,

Jeffrey Dahmer,

Boss Cupid,

Lacan,

Psikanaliz.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 12, 2024

Accepted: July 3, 2024

Keywords:

Thom Gunn,

Jeffrey Dahmer,

Boss Cupid,

Lacan,

Psychoanalysis.

ÖZ

Bu makale, Thom Gunn’ın seri katil Jeffrey Lionel Dahmer’den dinlediğimiz “Hitch-hiker”, “Iron Man”, “The Visible Man”, “A Borrowed Man” ve “Final Song” adlı beş şarkıyı içeren son kitabı Boss Cupid’de (2000) yer alan “Troubadour” şiir koleksiyonunu incelemektedir. Gunn’ın şefkat duygusu içeren çalışmaları, Dahmer’in yoğun duygularını ve sapkın eylemlerini romantik bir tarzda kendi sesinden bize aktarırken, “ozan” rolünü oynayan bir katili ortaya çıkarıyor. Bu kendi adına konuşma eylemi, güçlü bir öz-farkındalık duygusunu öne çıkarır ve bir katilin, içinde bulunduğu sefil durumun farkında olmasını sağlar. Bu nedenle şairin katili ele alış tarzı, onun korkunç cinayet yöntemlerini romantikleştirme eylemi yoluyla böylesi her şeyi tüketen cinsel tutkuya karşı belli bir empati gösterdiğini ortaya çıkarır. Şairin herhangi bir eğilime karşı önyargısız olmasından, döneminin şiir üslubundaki geleneklere karşı çıkmasından yola çıkan bu çalışma, Gunn’ın Dahmer’i, ruh sağlığı bozuk olduğundan, partnerinin onu terk etmesini engellemenin tek yolu olan öldürmekten cinsel haz alan ve umutsuzca ilişki arayışında olan ‘nazik bir katil’ olarak tasvirini araştırıyor. Makale, bu şarkılarda Dahmer’in cinayet eylemlerinin şefkatli duygular üzerine kurulu aşamalarını ele alırken, Jacques Lacan’ın insan aklının üç tanınal teorisi, Nevroz, Psikoz ve Sapkınlık, üzerinden yapıyor. Bu temel teşhis kategorilerinin ikisi, nazik katilin cinayetlerinin arkasında yatan amacı/amaçları okumaya yardımcı olan belirli semptomları tanımlamak için kullanılacaktır.

ABSTRACT

This article examines Thom Gunn’s poem “Troubadour,” in his final collection Boss Cupid (2000), containing five songs “Hitch-hiker,” “Iron Man,” “The Visible Man,” “A Borrowed Man,” and “Final Song”, all of which are sung by the infamous serial killer, Jeffrey Lionel Dahmer. Gunn’s study of Dahmer, evoking compassion, furnishes a murderer who performs his own role of “troubadour” while singing his intense feelings and aberrant actions from his own voice in a romantic mode. This act of speaking for himself highlights a strong sense of self-awareness and renders a murderer who is cognizant of his miserable situation. Thus, the poet’s treatment is with a particular empathy for such all-consuming sexual passion through an act of romanticizing the killer’s horrendous ways of murdering. Based on the poet’s lack of prejudice towards any propensities and his courage of going against the poetic conventionalities in his time, this study explores Gunn’s portrayal of Dahmer as a ‘tender murderer’, a desperate intimacy seeker victimized by his damaged psyche, thereby having sexual gratification in killing, the only way to stop his partner from leaving him. While the article engages with the phases of Dahmer’s homicidal acts operating on tender feelings in these songs, it does so through Jacques Lacan’s theories of the psyche with its three diagnostic structures: Neurosis, Psychosis, and Perversion. Two of these fundamental categories of diagnosis will be utilized to define particular symptoms, which cater to reading the tender murderer’s motive(s).

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tulaydagoglu@aydin.edu.tr

Introduction

Thom Gunn, who grew up in England during the heat of the 30s and 40s sweeping the nation, is still celebrated with justifiable fame for his brilliant and multi-layered poems in a wide range of poetic forms and his poetic collections of homosexual male passion, love, grief, and urban life. His move to the United States in the 1950s indicates that his collections present a mixture of English tradition and American experience, a combination of formal structure and meter, and turbulent subject matters highly influenced by American poets. His final collection *Boss Cupid* (2000), read as a sequel to *The Man With Night Sweats* (1992), juxtaposes the brashness of youth with the melancholy and scholarliness of age, both lamenting for his friends who died of AIDS and hinting at a self-portrait of the poet who wears the traces of all the ages he has gone through. His poetic portrait presents a remarkable interest in the exploration and formation of identity, disguised as an existential hero in his collections, as in Donald Hall's elucidation in the *Los Angeles Times Book Review*:

... he may not be labeled by nationality or anything else. His identity is his resistance to the limitations of identity. He belongs to uncertainty, exploration, movement, and ongoingness... Here is the man without conventional supports who refuses title and easy chair, political party, and national identity (Poetry Foundation).

In forming Gunn's thoughts concerning existentialism, Jean-Paul Sartre played a massive role through his philosophical treatise *Being and Nothingness* (1956), which proposes that humanity is to reach its meaning in a doomed form of freedom presented in a senseless universe. However, John Keats's poetic theory, known as Negative Capability, offered more than existentialism as it enables the artist to "access to truth without the pressure and framework of logic or science" and navigates "the [poet's] power to bury self-consciousness [and] dwell in a state of openness to all experience", hence, he activates all his energies, present between wakefulness and sleep, for poetic creation (West, 2020, Negative Capability, para. 1). His influences go farther backward than Sartre's and Keats's. Shakespeare and Metaphysical poets, particularly John Donne provided literary forebears in the use of techniques, devices, and styles in his early poems (Fan, 2007, pp. 15-16) as he said "I was trying to be the twentieth-century John Donne" (Gunn, 1981, p. 36), yet, these influences became less frequent in his later poetry, which supposedly goes parallel with the differences between the British and American culture and law towards the issue of homosexuality. In one of his interviews, he stated:

When I first started to write, I was aware of being queer, but I didn't write about it because queer poems would probably not have been accepted by the editors I sent them to, and I probably would never have gotten to the United States to join my lover (Hennessy, 2005, p. 10).

Based on the above quotation, it is appropriate to suggest that Gunn may have referred to these canonical figures to seek a way to conceal his homosexuality and beautify the coded sexual references (or code the beautiful sexual references). The poems emerged from the famous sign of Cupid "devious master of our bodies" (Gunn, 2001, p. 101). Knowing the fact that Cupid was initially employed by Ovid as "Sir Cupid"¹ and Spenser as "Dan Cupid"², Gunn

---

¹ "Oh Venus and thy tender sonne, Sir Cupid, what delyght, / How present feeling of your sport hath touched mee this nyght. /How lay I as it were resolvd both maree, flesh, and bone." Arthur Golding, 2006, trans. *Metamorphoses*, IX, 573-5. London: Penguin Classics.

² "And after all came Life, and lastly Death; /Death with most grim and griesly visage seene, / Yet is he nought but parting of the breath; / Ne ought to see, but like a shade to weene, / Unbodied, unsourd, unheard, unseene. / But Life was like a faire young lusty boy, / Such as they faigne Dan Cupid to have beene, /Full of delightfull health and lively joy, / Deckt all with flowers, and wings of gold fit to employ." Spenser, *The Faerie Queen*, Mutabilitie Cantos, VII, vii, 46.

talks about his lyrical connection to his “Boss Cupid” through its poignantly meditative lyrics, shedding light on the fact that desire and love serve as the dominant themes in this chronicle. The poems in this collection are centred upon on social deviants, and Dahmer’s songs are given in the third section under the title “Troubadour”, resonating with the conventions of “the courtly code of love” (Michelucci, 2009, p. 147). This part includes five songs - “Hitch-hiker,” “Iron Man,” “The Visible Man,” “A Borrowed Man,” and “Final Song” - which present the serial killer Jeffrey Dahmer’s deviant desire for affection and practice of love. The poet’s lyrical wit and deft personas create a potent reminder that every existence is deeply imbricated with conflicts and differences. At first glance, the image on the cover of the book evokes such a muscular power, but the first meeting with the poems nullifies this and signifies, instead, a sense of tenderness and sympathy instilled in the lines. The sense of tenderness functions as a departure point and constitutes the essence of this study.

Born in May 1960 in Milwaukee, Wisconsin, Jeffrey Lionel Dahmer was a cannibal, necrophiliac, and gay serial killer. Serial killing, despite its varied definitions according to a cursory reading of the literature, shares one commonality that many experts agree: “The offender must have killed at least two victims in temporally unrelated incidents” (Knoll, 2006, p. 64) to qualify as a serial killer, and must also use the same method of execution. The method of operation is what enables the criminal to be recognized as the same person who has committed multiple crimes. Therefore, there must be a pattern in the crime-commission process for someone to be classified as a serial killer; simply committing multiple murders does not qualify someone as a serial killer. Adding to that, according to Ressler and Burgess, the FBI divided the serial murders and murderers into two distinct categories: organized and disorganized:

Table 1: Profile Characteristics of Organized and Disorganized Murder

Organized	Disorganized
Average to above-average intelligence	Below-average intelligence
Socially competent	Socially inadequate
Skilled work preferred	Unskilled work
Sexually competent	Sexually incompetent
High birth order status	Low birth order status
Father's work stable	Father's work unstable
Inconsistent childhood discipline	Harsh discipline as child
Controlled mood during crime	Anxious mood during crime
Use of alcohol with crime	Minimal use of alcohol
Precipitating situational stress	Minimal Situational stress
Living with partner	Living alone
Mobility with car in good condition	Lives/works near crime scene
Follows crime in news media	Minimal interest in news media
May change jobs or leave town	Significant behaviour change (drug/alcohol abuse, religiosity, etc.)

Table 2: Crime Scene Differences Between Organized and Disorganized Murderers

Organized	Disorganized
Planned offense	Spontaneous offense
Victim a targeted stranger	Victim/location known
Personalizes victim	Depersonalizes victim
Controlled conversation	Minimal conversation
Crime scene reflects overall control	Crime scene random and sloppy
Demands submissive victim	Sudden violence to victim
Restraints used	Minimal use of restraints
Aggressive acts prior to death	Sexual acts after death
Body hidden	Body left in view

Weapon/evidence absent Transports victim or body	Evidence/weapon often present Body left at death scene (1985, p. 19).
---	--

According to Jentzen's study, Dahmer was an organized serial killer (apparently in the initial phases of his murders), displaying all of the phases of the crime in a planned and coordinated manner. He chose his victims by prowling local bars in the area, and then took pictures of his victims (all of them male), both alive and dead. He kept these pictures and some mementos from his victims, including their body parts. However, later on, Dahmer was growing psychologically disorganized in his killing and disposal techniques, as evidenced by the increased frequency of the killings, the piling of bodies, and the requirement for additional containers (2017, p. 450). Thus, his name surfaces as a troubling paradox, an unmoulded serial killer rendering a confession including every detail and wishing to know what is wrong with him.

When caught, serial killers' sanity is questioned, necessitating a psychiatric examination. The results of the investigation classify the serial killer as either organized or disorganized based on a psychoanalytical approach to criminology. While psychoanalysis is concerned with investigating the human psyche, the psychoanalytical view of criminology deals with examining what factors may lead someone to break the law, making crime, insanity, criminal responsibility, psychosis, and perversion the domains of interest. It helps people understand no matter what crime is committed, there is always something hidden lurking behind it, prompting them to reveal their motivations and eschew any generalization of behaviours. In Dahmer's case, undoubtedly, the desire to cannibalize the lover suggests a psychoanalytic interpretation. In Jacques Lacan's *A Theoretical Introduction to the Functions of Psychoanalysis in Criminology* (1950), his insights "Psychoanalysis simultaneously resolves a dilemma in criminological theory: in unrealizing crime, it does not dehumanize the criminal" (p. 135), propose not to consider the offender as a monstrous being, but to investigate deeper what is going on in his/her psyche.

Lacan's structures of the psyche provide a way to categorize subjects and their motivations. Systematizing Freud's work on diagnostics groupings, he introduced a trio model concerning the functioning of the human mind and identified three diagnostic structures of the human mind: Neurosis, Psychosis, and Perversion, each of which defines particular symptoms. All three function differently in approaching and solving the problems of alienation and being restricted by the law regarding his/her *jouissance*. *Jouissance* is a French word whose equivalence in English is 'enjoyment' but has a deadly reference, an excessive kind of pleasure linked to pain. A little more elucidation is requisite here to comprehend the link between psychoanalysis and serial killing. According to Lacan, the subject discovers his individuality in the mirror stage – the central stage in one's development (6-18 months of age)³ -- by realizing that he is not one with his mother. Moncayo and Romanowicz's construal of Lacan presents that since we all go through the mirror stage, there is no such thing as a "normal" person for Lacan. This division places us all in the Neurotic structure, where we undergo Privation, Frustration, and Castration at the same time that we realize we are separate from our mother, and from then on, the father's authority, identified with the law, takes hold (Moncayo & Romanowicz, 2018, p. 1).

The discovery of the child's individuality in the mirror stage causes the subject to become split, and from that point forward, s/he will constantly be seeking her/his

³ It corresponds to the imaginary order in which the child moves from the stage of primary need to demands.

'completeness' which is possessed in the Real stage, but for this search to be accomplished, the child must express her/his needs verbally. This need brings about the use of language, which places the child in the Symbolic Order (18 months to 4 years of age), and now the child is an empty signifier (I) in the sphere of the Other. This symbolic order is what establishes the internalization of the law in the child. Associated with all the power, this law is determined by those having come before the child, in Lacan's terminology, "symbolic father" and the "Name-of-the-Father" (1958), namely social structures such as law, religion, education, etc.

As is argued in Lacan's *Écrits* (originally published between 1936 and 1966), the human subject exists within one of these diagnostic structures rather than being in a normal state. The most typical state that a subject shows is likely to be described as neurosis, whose primary definition is the question of existence itself (1998, p. 174). What determines the neurotic is the "existential values" (Ibid., p.190) of birth and death. As Fink observes:

The neurotic [in contrast to the psychotic] is unsure, maybe the person was there, maybe not; maybe the voices are coming from some outside source, maybe they are not; maybe what they say has some meaning, maybe not. The neurotic wants to know: 'Am I crazy to be seeing (hearing) such things? Is it normal? How should I be viewing such experiences?' (1997, p. 84-85).

Hysteria and obsessional are two major forms of neurosis. Lacan maintains that the subject's hysteria remains localized in the signifier's enigmatic reflection, particularly on these existential values, as well as displaying symptoms that arise from being associated with something structured, like a language (1993, p. 190). This diagnostic structure is normal since it functions as the structural and constituent of the human psyche. He views the signifier to indicate nothing in the sense that what it symbolizes cannot be discovered in nature; thus, the superego is developed to make sense of such an absence. The superego's job, then, is to be "indispensable to the functioning of a human organism that has to come to terms not only with a natural environment but with a signifying universe" (Ibid.). Fink argues that a characteristic of neurosis is repression, which is activated by a child's longing to be one with his mother. This repression works by suppressing emotions that cause one to feel ashamed, embarrassed, or out of line with one's ideals. Notwithstanding, anything that is suppressed in a subject will eventually surface as a symptom. This symptom may manifest physically or psychologically, but it is always a message conveyed to the Other (1997, p. 114).

If we elaborate further on obsessional neurosis and hysteria, Lacan states that obsessional neurosis bears on the interrogation of the subject's existence, while hysteria is more concerned with the question of the subject's sexual orientation such as "Am I a man or a woman?" or, "What is a woman?" (1993, pp. 170–175). In Fink's elucidation in *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis* (1997), that the obsessive fantasy has to do with the relationship with an object, even though he will always deny that this object is linked with the Other, more explicitly, the obsessive will always deny the loss of the object α . Lacan distinguishes both obsession and hysteria in the aspect of their fantasy. In her/his fantasy, the separation will be resolved because "the subject constitutes himself in relation to the breast, which serves as the source of his desire; unity or wholeness is restored to the subject by addition of the object" (p. 119). In the meantime, the hysteric's isolation from the object α is removed since s/he considers himself to be the missing piece that the Other needs; in other words, s/he becomes the essential object that the Other desire and "s/he constitutes herself on the subject side of the 'equation' as object α " (Ibid., p. 120).

The other structure is perversion, which is one of the most common structures in a criminal. Perversion, according to Lacan, is defined as "not simply an aberration concerning social criteria," but instead, the rejection of castration. To further elaborate, the subject recognizes the constitutive lack, which acts on desire and, as it suggests, it "constitutes the motivation of filling in this lack with desire objects" (Yazıcı, 2007, p. 63), yet s/he holds that it

is full of meaning and substance. This differs from neurosis in that the pervert lacks the “question”; “as neurosis is characterised by a question, perversion is characterised by the lack of a question” (Evans, 1996, p. 142). The pervert behaves purposefully to create the illusion that their *jouissance* is the Other’s *jouissance*.

The symbolic is generally unimpaired in both of these spheres. While the neurotic just denies castration but continues to try to fill the lack, the pervert is persuaded that his/her desire for the Other is fully intact. For the pervert, the Mother is always there, whereas for the neurotic, such presence is questioned. The constant presence of the Mother can be linked to Bond’s observation that “in perversion infantile fantasy still dominates; this may be characterized by and recognized in an apparent splitting or oscillation between an image of an *idealized mother* and another that represents a *repulsive mother*,” and he adds that perversion is an ongoing struggle against restrictions imposed, “locating the perverse subject in a socially coded context of subversion and sabotage” (2009, p. 34).

The third modality is psychosis. Lacan distinguishes the psychotic (or psychosis) from these two former diagnostic entities in two forms of negation. The first one is foreclosure, the equivalence of the Freudian term of *Verwerfung* that Lacan identifies as the process of psychosis, in which an element is denied beyond the scope of the symbolic order as though it had never existed (Evans, 1996, p. 65). The object of the foreclosure is the Name-of-the-Father (known as a fundamental signifier); thus, the application of meaning faces difficulty (Ibid.). Foreclosure defines psychosis. To Lacan, this enlightens why the psychotic either invents words to correspond to phenomena or frequently encounters meaning slippage. The symbolic totality is beyond resolution. For Lacan, this should be distinguished from neurosis. Repression only casts an aspect of signification to the unconscious, whereas foreclosure completely rejects it from the symbolic, with no possibility of recovery. Hallucinations, delusions, and paranoia are observed to be symptoms of the psychotic condition. The psychotic, in particular, makes meaning of the symbolic in the long run by redefining signifiers beneath the signified to match a delusional model.

Already believing they are whole in a way, psychotics perceive everyone else as an object; they are free to act any way they like. If they were criminals, they could kill without feeling guilty. This is what distinguishes a psychotic criminal, who will assert that they were only carrying out the order whispered by the voice because they were not established in the symbolic order. As they were not established in the Symbolic order, everything that was rejected in this phase may reappear as a hallucination. However, Dahmer “did not claim to hear voices or have hallucinations ... because he seemed perfectly ordinary, it was assumed that he seemed perfectly sane also” (Masters, 1985, p. 20). His normalcy in the manner and lack of characteristics attributed to a “mad” man evinced that cracking open his personality was difficult (Ibid.).

As Fink explains, at the heart of Lacan’s work lies his proposal pointing that these structures (Neurosis, Psychosis, and Perversion) are developed from the Freudian Oedipus complex:

The boy’s blithely polymorphous sexuality becomes organized, owing to the father’s function in bringing about repression of the boy’s Oedipal attachment to his mother. The father-who in Freud’s work is par excellence the symbolic father, the demanding, prohibiting father-brings about a socialization of the boy’s sexuality: he requires the boy to subordinate his sexuality to culturally accepted (that is to say, symbolic) norms.

This occurs, Freud tells us, even in the case of perverts: their polymorphous sexuality gives way to a hierarchization of the drives, but under the dominance of a zone other than the genital zone—oral, anal, scopic, and so on. Similarly, in accordance with Lacanian criteria, the pervert’s imaginary has undergone

symbolic rewriting of some kind-not the same rewriting as in neurosis, but a rewriting nevertheless, evinced by the ordering or structuring of the imaginary.

In psychosis this rewriting does not occur. We can, at the theoretical level, say that this is due to the unsuccessful establishment of the ego-ideal, the nonfunctioning of the paternal metaphor, the non-initiation of the castration complex, and a variety of other things. The point here is that the imaginary continues to predominate in psychosis, and that the symbolic to the extent to which it is assimilated, is "imagarized": it is assimilated not as a radically different order that restructures the first, but simply by imitation of other people (1997, p. 89).

To elaborate briefly, the symbolic father's role in organizing a child's sexuality is contrasted with the absence of symbolic rewriting in psychosis, where the imaginary continues to predominate without assimilating the symbolic as a distinct order.

Lacan proposes that these three structures are distinct and separate from each other; in other words, if a subject is diagnosed as neurotic, s/he cannot suddenly alter the category and become perverse since all these are mutually distinct spheres (Bond, 2009, p. 31). Three of the structures are different. However, I want to question the distinctiveness surrounding these three structures drawing from Kaltenbeck's proposal (2017, p. 101) based on his conclusions based upon Lacan's notes on "Kant with Sade" (1969). Can we not claim that perversion sets the stage for psychosis? Are both structures possible to be affected by each other, furnishing a nexus for the hypothesis of examining Jeffrey Dahmer through both perversion and psychosis? Therefore, the study explores whether Lacan's claim that any instance of how a human being functions must be representative of at least one of the three modalities can be challenged.

When revisiting *Theoretical Introduction* (1950), one finds Lacan's contemplating whether "the search for truth that constitutes the object of criminology in the order of judicial things, and also what unifies its two faces: the truth of crime on its police face, the truth of the criminal on its anthropological face" (p. 9). He essentially interrogates whether unearthing truth is the ultimate goal that links the various inquiries with analyses within the framework of criminology. Hence, there are crimes that can only be understood, according to Lacan, "within a closed structure of subjectivity" (p. 10), suggesting that certain elements such as traumas, fears, and unconscious impulses influence a criminal's subjective experience. In the examinations, psychoanalytic theory provides ways to explore indications or symptoms seemingly in normal-looking subjects, like Dahmer.

The poet Tom Gunn illustrates an approach to this subjective experience and avoids portraying his respective protagonist as an evil figure by focusing on the killer's story rather than the victims'. Drawing on this standpoint, Dahmer's impenetrable case depicted in Gunn's poems can be better decoded with Lacan's influential theories by drawing attention to seemingly unfathomable details.

Tom Gunn's "Tender Murderer": Jeffrey Lionel Dahmer

For Dahmer, the idea of love and death fused. A serial killer puts his victims to sleep so that they do not suffer before killing them; at the same time, he has a genteel heart and thinks that he eats his partners he killed to keep them alive by filling the feeling of void inside him as he shared in one of the interviews that it is a way of "making me feel they were a part of me" (Bertram, 2021, n.p.).

With this, he could exhibit such a vivid picture of a romantic character, which made it hard to fathom that he murdered these people out of pure evil. As Fan points out, "Framing Dahmer's gay, murderous, cannibalistic and necrophiliac fantasies within the elaborate convention of courtly love, Gunn imagines him as an extreme version of a modern troubadour, composing and singing his own songs about his actions, self imprisoned in his own 'rapture'" (2007, p. 221). Following Lacan's thesis in *Theoretical Introduction* (1950), "Psychoanalysis

... does not dehumanize the criminal” (p. 135), Gunn humanizes serial killer Dahmer by portraying him as a wretched affection seeker, suggesting a tender murderer. The opening stanza, which is the first song, “Hitch-Hiker” in the section titled “Troubadour”⁴, written in “elegant Elizabethan” (Wilmer, 2009, p. 2) style, is voiced by the romantic outsider character:

Oh do not leave me now.
All that I ever wanted is compressed
In your sole body. As you turn to go
I know that I must keep you, and know how,
For I must hold the ribbed arch of your chest
And taste your boyish glow. (Gunn, 2000, p. 85)

Unlike a cold and calculating murderer, the speaker evokes sympathy in the reader through his sense of loneliness and desperate seek of intimacy and love as encapsulated in “Oh do not leave me now/ All I wanted is compressed in your sole body” (lines 1-3), painting a picture of a lover who only wants to cuddle up and to be loved, and cared, simply to feel ‘worthy.’ This raises the idea that Dahmer had never been valued in his whole life, even more awful or pitiful in the case of his parents. This negligence appeared first when his mother Joyce rejected breast-feeding and distanced herself from her son; thus, “do the rejection and distance become incorporated, absorbed, into their view of their own place in the world, and gradually presumed natural and deserved, or just ‘right’” as penned by Brian (1993, pp. 27-28). When Dahmer’s mother’s desire moved towards her demanding schedule rather than being with her son, his killing, which is supposedly a form of satisfaction, may have been the manifestation of his stolen pleasure with the mother. In light of the paternal function, there are two phases; the first one defines the moment when an authority, specifically the father, prohibits the child from the *jouissance* that s/he attains from the mother, marking a semi-detachment. When the father announces this separation, “the child is constituted as the object by which the mOther as Other obtains satisfaction. Alienation, this first movement of the paternal function, does not occur completely for the psychotic but is firmly instated for both the pervert and the neurotic” (Swales, 2012, p. xiv). In this phase, the split of conscious and unconscious occurs, the effects are alienation and repression. Could Dahmer’s plea of “Oh do not leave me now” (line 1) hint at the primal repression? I think it is possible to propose this.

The second phase is separation, which appears when the mother’s desire is inclined to other objects or other pleasures, in particular, responsibilities outside the home. Then, the child enters a symbolic space where s/he obtains her/his subject position relying on her/his own desires. For the pervert, there is no separation; s/he is “stuck identifying with being the actual object of the Other’s *jouissance*. Most perverts are male, and so they identify with the penis as the actual object of the mOther’s desire (Swales, 2012, p. xiv). In the context of these insights, Dahmer’s mother’s desire was captured by her schedule and then her other baby urged him to move into his own subject position, but he may not have achieved it. The consequence of his denial of the castration is perversion.

Therefore, these phases of parental function culminated in his impairment – which he is aware of - and dysfunction: “he has said that he is not good at coping with disappointment” (Brian, 1993, pp. 28). At this point, drawing on psychoanalytic perusal of him and simultaneously his motives for killing, the tender wish shifts into an *unwanted* compulsion forcing him to stop his partner from leaving him for now, but to him for good: “As you turn to go/ I know that I must keep you” (lines 3-4). The expression of *unwanted* highlights that what

---

⁴ Troubadour is defined as a French medieval lyric poet who composed and sang in Provençal in the 11th to 13th centuries, especially on the theme of courtly love (Oxford Dictionary).

he does is not consciously intended by a healthy mind but rather out of his pervert or psychotic psyche. The only way he knows to make his partner stay is to “hold the ribbed arch” (line 5) of his chest and taste his “boyish glow” (line 6). His reference to “the ribbed arch” manifests his desire to possess the heart of his partner, implicating again the desperate desire to attain attention and affection. In addition, Gunn stages Dahmer’s plan of constructing a skeletal altar out of his victims’ ribcages. The expression of “ribbed arch” (line 5) insinuates his fetish for the male chest, whereas his tasting the partner’s “boyish glow” (line 6) finds parallel expression in Dahmer’s dismembering all of his partners and eating them, which signifies his uncontrollable lust for people who partner him. A nineteenth-century German psychiatrist and author, Richard von Krafft-Ebing, first utilized the term fetishism for sexual behaviour. He defined fetishism “as a sexual perversion in which sexual excitement is absolutely dependent on the presence of a specific object (the fetish)” (Evans, 1996, p. 64). If, as Lacan states, “perversion is a sort of accident in the development of the drives” (2020, p. 105), then fetishism is possible to arise out of any impairment in Dahmer’s drives. To Lacan, a fetish is a substitute for the phallus serving as a protection against ... castration anxiety (2020, p. 15), suggesting a strive for access to this lack of object symbolising phallus. Thus, that someone is defined as fetish is both related to the perception of the absence of a phallic organ in the female subject, and also to the negation of this absence (Ibid., p. 16). The serial killer Dahmer’s fetish desire for a male chest is then examined as his protection against castration anxiety and the negation of the absence of the phallus.

The criminals act in the Real order in a symbolic fashion (Costello, 2002, p. 91). To him, crime is committed when family and society do not function properly; and it is associated with the interruption of the paternity function and the deterioration of the father’s involvement as a third to the duality between mother and child, that is, with the dysfunction of the symbolic order. He maintains that:

.... we “normal neurotic” subjects act in the Symbolic order in a real way whereas the criminal acts in the Real order in a symbolic way. We take the Symbolic as Symbolic; the criminal mistakes the Symbolic for the Real. He takes the structures of the Symbolic for something they are not (Ibid., p. 117).

Lacan defines the stage of the Real as a time of completeness that is irrevocably lost through the entrance into language, which brings about a search for satisfaction. Nevertheless, the Real continues to impact us as adults because it is the foundation that all of our fantasies and linguistic structures inevitably break. Every time we are forced to realize the materiality of our existence, for instance, the real continues to erupt. This realization is typically traumatic since it puts our entire “reality” in jeopardy, but it also fuels Lacan’s *jouissance*. Based on this account, a criminal’s confusion between the Symbolic and the Real, as mentioned by Costello, can be accounted as a downward journey from the Real into the Symbolic, leaving irremediable wounds; however, above all, this search for satisfaction unavoidably turns out something different or more precisely aberrant unlike that of a “normal neurotic” subject. Lacan’s account of such a scene suggests that Gunn delineated Dahmer as the hero/protagonist who was swept away by both a dark undertow in his psyche and by social and familial malfunctioning, rendering him to crave satisfaction, possession, and affection, previously denied. He was disabled by all these and unable to function in normal ways. The fact that he was abandoned by his mother for good and that he could not stop her may have been projected on his victims. Thus, he figured he could only stop them if he simply killed them.

Apart from its association with language, the Symbolic is also “the realm of radical alterity”, which Lacan alludes to as the Other” and it contains the unconscious, the discourse of this Other, and “the realm of the Law” which controls desire in the Oedipus complex (Evans, 1996, pp. 203-204). Through the lens of his clinical structures, “the perverse - his *Verleugnung* - is one that is characterized as an intrinsically male response to Oedipus” (Bond, 2009, p.37),

thereby identifying Dahmer as a lust killer or more pertinently a perverse killer due to his sexual propensity towards the “boyish glow” (line 5) and “ribbed arch” (line 6). Dahmer lacked any principles which controlled his pleasures and desires.

Considering the fact that Dahmer’s first victim was a hitch-hiker named Stephen Hicks murdered in 1978, the first song is a tribute to Hicks. The typical lover characterization in “Of my desire to own the elusive one / I have not even possessed” (lines 8-9) eerily evolves into the speaker’s success in stopping his partner: “I thought you were gone / But you are here and will remain with me /Your long hair floods the pillow that we share” (lines 13-15). But how? How did he convince his partner to stay? The clue surfaces in the following line with the word “mute” (line 16); it is not like a tacit acceptance to stay, but forced, so the result is the perpetual muteness of the partner. This presents full possession and control to the tender murderer as insinuated in “in which I’m free” (line 17), leading to stripping his “body bare” (line 17) and rendering the dead a sort of doll to sexually toy with till he consumes him to his last piece as a trophy and till a new one is wished. In Lacan’s “Kant with Sade” (1963), one may find a form of exploration of satisfaction bereft of any kind of restrictions or limitations evinced through a sort of Sadean maxim of desire: “*I have the right of enjoyment over your body, anyone can say to me*” (Gault, 2003-2004, p. 7). This is interpreted as a declaration of right; however, the first part of the sentence sounds like it is said to the person by someone else, and s/he reports it to the person s/he speaks to. Thus, the “I” reports what is said to him/her, and “I” does not refer to the addresser but to the Other, testifying to the possibility of hearing this declaration from anyone, so it points to the existence of the Other. Lacan’s elucidations on Freud’s view of the Other as “supreme Other in “Evil,” namely superego, indicate that superego does not seem like the Other that chooses the good side, but the Other that is after evil (Ibid., pp. 7-8). It appears that Dahmer’s Other seems evil through the macabre dimensions of the Other’s imperatives. The lonely lover’s declaration of right over, namely erotic desire, his partner is the possession of him to the point of killing, rather aberrant, which simply alludes to why and how he finds peace and full assurance in the dead’s silence. His murderous reality is obscenely masqueraded as a mutilated body in ‘mute consent’. This is very much related to his wish for the partner to be completely submissiveness to him and to exercise full control over him. His declaration of right over the victim’s body is confirmed with “in which I’m free” (line 17).

In the castration complex, it is observed that the child discovers that the Other- the first one is the mother- is missing after separation which leads to a lack in the Other. To Lacan, if the child cannot separate her/himself from the imaginary relation with the mother to embark on the real world, s/he may encounter several peculiarities, one of which is perversion. Thus, in the light of these accounts, it is probable to conclude that Dahmer is a victim of his self-absorbed mother who denied her baby at an early stage and super busy father; “always saw him as a man working rather than loving or being with him” (Brian, 199 p. 100), also “autocratic to the point of bossy” (Ibid., p. 105), possibly leading to chain of negative consequences in the formation of psyche and psychosexual development. When there was no relationship with the mother, could have been there separation from the mother? My argument reaches the answer ‘no’. With this personal information, it is safe to link it with Lacan’s Seminar II, in which he asserted that perversion and psychosis, also phobia, culminate from when “something is essentially incomplete in the Oedipus complex” (1998, p. 201). He added that there is a vital blockage even prior to the first time of the Oedipus complex in psychosis, whereas in perversion, the complex is performed the third time, but instead of identifying with the father, the subject identifies with the mother and/or the imaginary phallus, thereby recollecting the imaginary preoedipal triangle; the mother, child, and phallus (Ibid.), in which fetishism is also rooted. In this context, we can propose that Dahmer could not identify with his father as a result of not being able to detach

himself from the imaginary relation with the mother due to impairments, so to say, he identifies with his mother, meaning, he is stuck in the imaginary triangle of mother, child, and phallus.

Portrayed as a lonely man hungry for physical intimacy urged by Boss Cupid's commands, Dahmer wished for absolute submissiveness from his partner, and when denied, this placed him in a vicious circle which is presaged in the first poem: My song in each reprise / Will follow the first order, strain by strain" (lines 19-20). This taps into Dahmer's self-awareness about the feeling of loss similar to his ephemeral thought of "full possession" (line 23). Why did he want "full possession"?

Gunn portrayed the serial killer's excessive desire by bringing us closer to him through a picture of a lonely, depressed, and confused young man who finds happiness in his way when abandoned by his divorced parents. We hear him in the second song "Iron Man" versing: "sullen moody summer" (line 1) when he "sat in the kennel of inaction" (line 2) while his parents "were away / Getting divorced" (lines 3-4), suggesting his dangerous and erotic solitary experience awash with his unquenchable toying with his own body and fantasizing with a muscled iron Man: "all of the day I masturbated" (line 6), "I played with myself, played with myself, absorbed in the study" (line 10). His asking "what could I do with such a body" (line 12) does not require an answer as it lacks a question mark in the end since he knows well what to do by beginning to design the next step in his fantasies which is supported by "And good enough to eat" (line 13). The word "taste" in the first song reappears as "eat," which presents the idea that the recurring theme is consumption. This can be interpreted as his false desire to become one with his partner highlighting the presence of the first Other – his mother – in his life, already impaired. This is the darkest shadow of that separation. What lies at the heart of his act of consuming is to keep them alive inside.

A breakthrough classic in psychiatric studies of serial murder, Lunde's *Murder and Madness* (1975) concludes that:

Most murderers can be characterized as one of two distinctly different types: they are usually either paranoid schizophrenics or sexual sadists. Paranoid schizophrenia is a psychosis characterized by hallucinations ("hearing voices" in most cases), delusions of grandiosity or persecution, bizarre religious ideas (often highly personalized), and a suspicious, hostile, aggressive manner. Sexual sadism in its extreme form is a deviation characterized by torture and/or killing and mutilation of other persons in order to achieve sexual gratification (p. 48).

Dahmer was compelled to commit all the crimes due to his sexual drive and desire to achieve sexual gratification in killing and decomposing the body. A psychoanalytic, in Dean's words, "is the one who approaches sexuality diagnostically, classifying it as normal or pathological; the unconscious casts doubt on the very notion of the normal" (2014, p. 155). From Lunde's and Dean's standpoints, it would be appropriate to suggest that Dahmer's pathological sexuality is intricately linked to his sexual drives and unconscious. Dahmer's lurid desires manifest as the results of an unhealthy subtraction, a phenomenon of cracked splitting. This nurtured, in my view, his violent motives in his unconscious. While Freud defined the term unconscious through neurosis, Lacan's first handling of it by way of psychosis. When referring to Lacan's unconscious, we reach a point of convergence for Dahmer's case: Lacan uses the phrases "impediment," "failure," and "splitting" to describe the unconscious (Miller, 1995: 9). This void or break in the symbolic chain is what is known as the unconscious. Your unconscious produces emotions and mental images that are predicated upon the other's language, and hence, he asserts that "the unconscious is the discourse of the Other" (Ibid., p. 150). To focus on desire, Lacan argues that it swims against the notion of identity and "Desire is neither the appetite for satisfaction, nor the demand for love, but the difference that results from the subtraction of the first from the second, the phenomenon of their splitting" (1977, p. 287). To further elaborate on psychosis, in his seminar *The Psychoses*, he argues that the core idea of psychosis, defined

by the activity of foreclosure, is madness (1993, p. 4). In this activity, a hole is transpired in the symbolic order because the Name-of-the-Father foreclosed and not absorbed into the psychotic's symbolic order; if the Name-of-the-Father is foreclosed, being the essential signifier, there is no normal proceeding in the subject, in other words, no paternal signification. Mentioning a gap in the symbolic order does not point that the psychotic lacks an unconscious mind; rather, psychosis is characterized by "a present unconscious mind that is not functioning" (cited in Evans, 1996, p. 157). This causes the psychotic structure due to this malfunctioning of the Oedipus complex; in other words, a lack in the paternal function. In other words, the paternal function, in psychosis, is decreased to "the image of the father (the symbolic is reduced to the imaginary)" (Ibid.).

Based on these elucidations, Dahmer's malfunctioning unconscious, foreclosure (whose object is the name-of-the-father) that regulates the pleasure principle, takes him to *jouissance*, which Lacan used to refer to the pleasure of masturbation, as orgasm. The pleasure principle, controlling the limit to enjoyment, is damaged, thus, he transgresses the restrictions, and the result is pain. Dahmer's mentioning of "all of the day I masturbated" (line 6), "I played with myself, played with myself, absorbed in the study" (line 10) testifies his "*jouissance* is suffering" (Lacan, 1986, p. 185). The contradictory gratification that the subject gets from his symptom—or, in other words, the pain that he gets from his own satisfaction—is so aptly expressed by the term *jouissance*. The killer transgresses twice by transforming his orgasm through masturbation into orgasm by killing his partners and consuming them, as in "what could I do with such a body" (line 12) followed by "And good enough to eat" (line 13). The pleasure principle, in Dahmer, was not transgressed but was literally annihilated. Certain excess *jouissance* is also referred to in the following song with further explanation.

In the next song, "The Visible Man", we read about Dahmer's advancement into the next phase showing how he now easily makes his partner(s) stay in his way. I say 'easily' to mark his transformation into an accomplished partner who can rely on his convincing skills finding an expression in "Now I can count on you" (line 1). His grown-up version, which is his metamorphosis into a serial killer, is translated into an address to his lover, but actually, he is talking to himself: "But you no longer have a young man's heart" (line 3), connoting his wisdom in when and how to murder his lover and sealing the union with the "We do not need to part" (line 6). The line "Yet nothing lasts, you know" (line 7) implicates his (un)witting acceptance of the short-term union as the partner will die and his corpse will decay soon. Dahmer's stay with his grandmother provides him with an opportunity to invite potential victims to his new altar, where he ritually sacrificed his offerings not to gods or ancestors but to himself. Jamie Daxtator and Richard Guerrero are two of them whose "... blood was easily hosed down the drains" (Masters, 1985, p. 120) and the head is kept for collection as a new relic for his shrine. His altar is represented in "crawl-space" (line 10), "hidden at the center" (line 9) which is specified with a division between the house, symbolizing his pretended normalcy, and the real self, manifested in his shrine. Dahmer, as he shared in his confessions, wanted full possession and control of the men that he developed some sort of fancy; and he took it a step further with his horrendous experimentation "with the removal of certain parts of the brain, in which he poured chemical mixtures in an attempt ... to give life to automatons that would be responsive to his will and obedient to his sexual desires" (Michelucci, 2009, p. 147). When he murders them, he gets what he wants: all his own. His full possessiveness, on the one hand, gives him the authority to allow the already-dead lover to experience his uncanny way of loving, all he knows, coded as a romantic coupling by him; on the other hand, it controls his object of love to have sex with him by penetrating, implicated with "Here, I will let you enter" (line 12). This last line suggests a normal sexual passion but, with Dahmer's extreme fantasy, it turned into a transgression of regulation of pleasure; the result is *jouissance* which is "always of the order of

tension, of forcing, of expenditure, even of exploit. *Jouissance* is undoubtedly there at the point where pain begins to appear” (1967, p. 46). Lacan, in his seminar focusing on fantasy, situates the perverse “as a no-holds-barred, *jouissance*-seeking activity, its less apparent aim is to bring the law into being: to make the Other as law exist” (Fink, 1997, p. 180), whereas the neurotic act functions to maintain the effect of desire. (2011, p. 163). A subject positions himself as object α and complements the Other with *jouissance*, thereby dividing her/his partner between surrendering to the commanding voice and rebelling against the abuse perpetrated. The pervert is unaffected by whether her/his partner gives consent to the submission, what matters for her/his is to be the subject of the lack. As Lacan maintains:

If there is one thing that we know today about the perverse, it is that what appears externally as an unbridled satisfaction is a defense, as well as the exercise of law, insofar as it restrains, suspends, detains the subject in the path of *jouissance*. The will to *jouissance* in the perverse, as in any other, is a will that fails, that faces its limit, its brake, in the very exercise of desire (as cited in Mendonça & Peixoto, p. 4).

The perverse subject’s unrestrained satisfaction is actually her/his defense mechanism. For the pervert, desire occurs when a law is subverted and supported. Dahmer’s endless pleasure was subverting a law to an extreme point.

His dissatisfaction with the victim’s cold body triggers his hunger to want what his “skin hides” (line 11), and then he indulges in dismemberment. Once another forbidden passion is transgressed, it also becomes insatiable; he, thus, repeats it over and over to attain self-gratification, but fails. Then he adds another dimension to his fantasy, this time collecting trophies from each victim to keep them alive in his solitary world. Gunn’s next song “A Borrowed Man” reads as a transition from collection to reflection on his trophies, suggesting Dahmer’s sort of inventory analysis:

From one a scalp, with hair’s regalia,
From one large hands and lazy grin,
From someone reddened genitalia,
And last, the image of the chest
From my original conquest,
The cage once tented in its skin,
Now great free-standing ribs that I’m
Leaving as bare bone rather than
Refleshing, best part of the best,
Only Love, Iron Man. (Gunn, 2000, p. 12-21)

What clearly emerges from this review of trophies is his unconscious striving to fill the hole of the Symbolic order which was deepened by his history of abandonment. Since he fears any type of loss, he fantasizes that he still has them - not him, all of them, adumbrating the profundity of the void and hunger for love. He deconstructs his unrestrained hunger for love and reconstructs it in the form of satisfying his understanding of tasting it in its denotative meaning. He literally tastes their flesh by heading “Off to the kitchen, where instead” (23) he will “find more tangible effects”, “Than what the memory collects.” (lines 24-25). The sense of Dahmer’s fetish is upgraded when he fries and eats his victim’s flesh “on the metal shelf” (line 29), which compensates for all his “orgasms past” (line 37). His cannibalism leads to orgasmic pleasure that is captured in the final lines “They mount, and break, and in recapture / Flood me with rightness of my rapture” (lines 41-42). Dahmer’s insatiable desire is encapsulated in Lacan’s object α which functions as an impediment in obtaining desire as Žižek phrases:

... the *objet a* prevents the circle of pleasure from closing, it introduces an irreducible displeasure, but the psychic apparatus finds a sort of perverse pleasure *in this displeasure itself* in the never-ending, repeated circulation around the unattainable, always missed object. The Lacanian name for this “pleasure in pain” is of course enjoyment (*jouissance*), and the circular movement which finds satisfaction in failing again

and again to attain the object, the movement whose true aim coincides therefore with its very path toward the goal, is the Freudian *drive* (1992, p. 92).

In other words, the presence of the object of desire itself is responsible for Dahmer's inability to satiate his desire, suggesting the ultimate exclusion of the possibility of satisfaction. Apart from his unquenchable desire illuminating his inventory, there are other key elements to be considered this time through the lens of Lacan's psychosis. As Lacan notes, "the foreclosure of the Name-of-the-Father in the place of the Other and the failure of the paternal metaphor [that] I designate as the defect that gives psychosis, its essential condition" (1958, p. 479), thus there is a malfunction path here. Bond's *Lacan at the Scene* (2009) offers two critical aspects for interpreting the crimes of psychotic subjects: "visual evidence of fragmentation and chaos may be interpreted as a consequence of foreclosure. And secondly that visual evidence of a bizarre or incomprehensible organizing logic may imply the presence of a-protective-delusional metaphor" (p. 34). This serves as a mirror illuminating Dahmer's "incomprehensible organizing logic" seen in his collection of trophies. "Incomprehensible organizing logic" is manifested as a disorganized murder and murderer since minimum level situational stress, living alone, living near or in crime scene, sexual acts after death, and, more relevant one is, leaving evidence in the crime scene are distinguishing features that are possible to attest to Dahmer according to FBI's distinct categories. He has nothing to hide, as observed by Fink: "[in psychosis] nothing is repressed, and thus there are no secrets to keep from oneself" (1997, p. 98). It appears that he thought there was no need to control the flow of perverse fantasy as "surprising objects in unexpected contexts" (Bond, 2009, p. 101), supported by Brian's accounts:

On the kitchen floor were four boxes of muriatic acid. The refrigerator contained, in addition to the man's head already noted, some blood drippings on the bottom, and, in the freezer compartment, three plastic bags. Two of them each contained a heart, and the third some portion of muscle... In the hallway stood a closet in which were found, together with bedding, some chemicals (formaldehyde, ether, chloroform), and two bleached skulls on the shelf (1993, p. 6).

These are scenes from the décor of Jeffrey Dahmer's flat testifying to his oblique confession of "I fell into myself / nothing could raise me now" (lines 1–2). This highlights the killer's self-prison of his overwhelming loneliness, implicating a dramatic scene of downfall. Perhaps a confrontation with his deviant crimes, which unavoidably erupted in his sunk into his cocoon, a backward journey. This "Final Song" begins with Dahmer's acceptance of defeat generated by a Sisyphean struggle of having, or making, an ideal partner who never leaves him, as he sings in his first song, "Hitch-Hiker." Meditating on the lifeless limbs, Dahmer is sarcastically reflecting upon his futile collection: "a head stood on the shelf / beside lard in a cup" (lines 3-4). The more limbs there are, the more normal they look; the more normal they look, the emptier Dahmer feels, which finds a parallel expression in Bond: "If the fundamental relational grid of signification has been so disrupted - or is nonexistent- it may be said that objects (and ideas) are not actually out of place at all, but exist "as is": they are experienced at face value" (2009, p. 101). Therefore, each item displayed- a head on the shelf- or casketed safely- other organs in the freezer- seems actually not out of place. These items also help the psychotic to remember his victim as Lacan describes their signification in the symbolic order that "every element has value through being opposed to another" (1993, p. 9). The tone of emptiness is imbibed in the words, evoking a sort of delirium hinted at by the unpunctuated lines. The line "only myself remained" (line 16) perhaps resonates with the first moment of Dahmer's self-doubt and being cognizant of the horror of his actions or unavailing attempt. He may be cognizant of the perverse actions, but oblivious to the vacuum in his psyche: "I wanna know why I am what I am" (Kennedy & Berlinger, 2022, 9:19) said he after his capture. The head "locked in its own surmise" (line 6) is representative of Dahmer himself, who is stuck in his own distorted perceptions. The psychotic, to Lacan, completely rejects castration, and this denial of the symbolic castration brings castration back to the Real. Lacan's configuration of

the notion of the “Borromean Knot” including the three orders (the Real, the Symbolic, and the Imaginary), suggests that they get jumbled. The general symptoms can be delusions and hallucinations – which may not be developed in or experienced by all psychotic, disorganized thinking. Which one(s) led Dahmer to take the most extreme path of all is indefinite; however, it seems more certain that he was detached from reality because of disorganized thinking. Based on Lacan’s expounds on the hole in the symbolic order transpired by foreclosure and indispensable imprisonment of the subject in the Imaginary ultimately results in a psychotic disorder (1993, p. 144).

The absolute solitude caters to a realisation of total disorientation caused by sexual perversion; he is the victim of his *murderous* sexuality as lamented in “burdened by my erection” (line 21). His realm occupied by limbs of the dead suggests his long being in another dimension, away from the precepts of the real world. As noted by Highsmith, Dahmer’s deprivation of “normal personality structure ... to build friendship or a relationship of any kind” (1993, p. 6) rests at the focus captivating his sexual unfulfillment within his enormous suffering from desperate loneliness.

Conclusion

Thom Gunn humanizes the serial killer Jeffrey Lionel Dahmer by rendering him as a modern troubadour who retells his story, but his version of it, through the convention of courtly love. By drawing us closer to Dahmer with his songs and portraying him as a solitary and confused young man who seeks happiness in his own way when his divorced parents desert him, Gunn depathologizes the perpetrator’s insatiable desire and whispers us to witness the tenderness in his murderer. This testifies to the fact that the poet follows Lacan’s thesis proposing the fact that psychoanalysis sheds light on the motives behind criminals’ homicidal acts, rather than dehumanizing them. Gunn’s humanizing Dahmer comes into focus with Lacan’s two of clinical structures of the psyche, namely perversion and psychosis, presenting a way to understand the killer’s motivations. Lacan identified three diagnostic structures of the human mind: Neurosis, Psychosis, and Perversion, each defines particular symptoms and functions differently in their approach to the criminal psyche within in the context of criminology. He is adamant about the exclusiveness of these structures, further indicating that any symptoms observed in human functioning must be handled as an example of merely one of these clinical modalities. However, this study has investigated whether Lacan’s argument that any instance of human functioning must represent at least one of the three modes can be contested. The conclusions drawn from the detailed analyses splitting Dahmer’s psyche to reach illuminating evidence show that the notorious serial killer Jeffrey Dahmer could be both pervert and psychotic. The impaired relationship with the separation from the fictitious relation with his mother, arising in the form of denial of this castration, may have been perversion. The imaginary relationship with the mother was also problematic in Dahmer’s case as his mother refused breast-feeding, which may have apparently caused more serious impairments. His mother’s refusal seems one of the recorded information but there may be unrecorded ones, too. This provides fruitful context to link it with his fetishism- a sexual perversion- which may have been caused by a sort of accident in his sexual drives, thus, he took the most extreme path of satisfaction in murdering and eating them. The foreclosure of the Name-of-the-Father and failure of the paternal function, here the father, results in psychosis. The Name-of-the-Father regulates the pleasure principle after the castration, but Dahmer transgressed the limits of the pleasure principle and killed his partners. *Jouissance* is the suffering/pain that the subject derives from her/his own satisfaction that is named as a path to death; however, it was not Dahmer suffering or seeking death out of suffering in his *jouissance*, but his partners suffered from his own satisfaction, since he was, based on the theory, created the illusion that his *jouissance* is the Other’s *jouissance*. When the Name-of-the-Father is foreclosed, it leaves a

perpetual hole in the Symbolic order that Dahmer could never fill, and projected on his entrapment in a morbid loop, highlighting his unquenchable sexual thirst.

For Lacan, the criminal acts in the Real but in a symbolic fashion, suggesting the dysfunction of the Symbolic Order. Thus, a criminal's confusion between the Symbolic and the Real which can be explained as a descent from the Real into the Symbolic, leaving permanent wounds, illuminates our understanding concerning Dahmer's motive to fulfil his sexual gratification. Above all, though, this quest for fulfilment inevitably results in something different, or more accurately, aberrant. Drawing on Lacan's description of this sequence, it is suggested that Gunn portrayed Dahmer as the protagonist/hero who was carried away by a negative psychological current as well as by dysfunctional societal and familial structures, which abnormalized his want of love, belonging, and fulfilment that he had previously been deprived of. All of them caused his inability to be 'normal' and, more precisely, hindered him from growing a healthy psyche. It is possible that he projected onto his victims the painful emotional and psychological damage due to the absence of paternal function. Thus, this absence is reasoned that the only way he could stop partners was to murder them. In his songs, "Hitchhiker," "Iron Man," "The Visible Man," "A Borrowed Man," and "Final Song," Dahmer sings about the journey from his extreme form of desire, which connotes his desperate need for coupling, full of intimacy, furnishing all forms of satisfaction to his inescapable loneliness, rendering him a tender murderer. Nothing justifies or excuses what Dahmer did but these poems in light of Lacan's theories provide us with greater insights into understanding his motives.

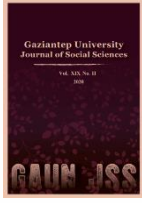
References

- Bertram, C. (2021). *Jeffrey Dahmer: A Timeline of His Murders, Arrests and Death*. <https://www.biography.com/crime/jeffrey-dahmer-timeline-murders>
- Bond, H. (2009). *Lacan at the Scene*. London: The Mit Press.
- Costello, S. J. (2018). *The Pale Criminal: Psychoanalytic perspectives*. London: Routledge.
- Dean, T. (2014). Queer Desire, Psychoanalytic Hermeneutics, and Love Lyric. (Marcus, L., Mukherjee, A. Eds.). *A Concise Companion to Psychoanalysis, Literature, and Culture* (pp. 151-166). UK: Wiley Blackwell.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London & New York: Routledge.
- Fan, C. (2007). *Thom Gunn and the occasions of poetry*. (PhD thesis). University of York. <https://etheses.whiterose.ac.uk/11075/>
- Fink, B. (1997). *A Clinical Introduction to Lacanian Psychoanalysis: Theory and Technique*. Cambridge: Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gunn, T. (1981). "Thom Gunn," Interview by John Haffenden. (Haffenden, J. Ed.). *Poets in Conversation* (pp. 35-56). London: Faber and Faber.
- Hennessy, C. (2005). *Outside the Line: Talking with Contemporary Gay Poets*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Highsmith, P. (1993). From fridge to cooler: Exploring the psychology of a serial killer. Rev. of *The Shrine of Jeffrey Dahmer*, by Brian Masters, and Jeffrey Dahmer, by Joel Norris. *TLS*, 5-6.
- Jentzen, J. M. (2017). Micro disasters: The case of Serial Killer Jeffrey Dahmer. *Acad Forensic Pathol*, 7(3), 444-452.
- Kaltenbeck, F. (2017). Perversion and psychosis II (in "Kant with Sade" by Jacques Lacan). *Savoirs et Clinique*, 23(2), 101- 108. <https://www.cairn-int.info/journal--2017-2-page-101.htm>

- Kennedy, L. (Writer), Berlinger, J. (Director). (2022). Sympathy For the Devil. [TV series episode]. In J. Berlinger (Executive Producer), *Conversations with a Killer: The Jeffrey Dahmer Tapes*; USA: Buffalo 8 Productions.
- Knoll, J. (2006). Serial murder: A forensic psychiatric perspective. *Psychiatric Times*, 23(3), 64-68. <http://www.researchgate.net/publication/242284458>
- Lacan, J. (1950). A theoretical introduction to the functions of psychoanalysis in criminology. (Fink, B., Fink, H., & Grigg, R. Trans.), *Écrits: The first complete edition in English* (pp. 102–122). New York: W. W. Norton.
- _____. (1958). On a question prior to any possible treatment of psychosis. In *Écrits: The First Complete Edition in English*. (Miller J.-A. Ed.), (Fink, B. Trans.). (pp. 445–488). New York: W.W. Norton & Company.
- _____. (1967). Psychanalyse et médecine. *Lettres de L'Ecole Freudienne*, 1, pp. 34–61.
- _____. (1977). The Signification of the Phallus. *Écrits: A Selection*. (Sheridan, A. Trans.), (pp. 281–291). New York: Norton.
- _____. (1986). *The Ethics of Psychoanalysis, Seminar VII 1959 - 1960*. (Porter, D. Trans.) Paris: Seuil.
- _____. (1988). *The Seminar of Jacques Lacan, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–1955*. Miller, J.-A., (Ed.), S. Tomaselli (Trans.) Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (1993). *The seminar of Jacques Lacan, Book 3: The psychoses 1955–1956*. Miller, (J.-A. Ed.), R. Grigg (Trans.). W. W. Norton & Company.
- _____. (2011). *The Seminar of Jacques Lacan, Book XIV: The logic of phantasy 1966-1967*. Gallagher, C. (Trans.).
- _____. (2020). *The Object Relation. Book IV, The seminar of Jacques Lacan*. (Miller, J.-A. Ed.), A. R. Price (Trans.). Cambridge, UK: Medford, MA: Polity Press.
- Lunde, D. T. (1975). *Murder and Madness*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Masters, B. (1985). *The Shrine of Jeffrey Dahmer*. Great Britain: Hodder and Stoughton Ltd.
- Michelucci, S. (2009). *The poetry of Thom Gunn: A Critical Study*. McFarland & Company, Inc., Publishers: Jefferson, North Carolina, and London.
- Miller, J.-A. (1995). An Introduction to Seminars I and II. (Feldstein, R., Fink, B. & Jaanus, M. Eds.). *Reading Seminars I and II Lacan's Return to Freud*. (pp. 3-35). New York: State University of New York Press.
- Moncayo, R., Romanowicz, M. (2018). *The Real Jouissance of uncountable numbers: The philosophy of science within Lacanian Psychoanalysis*. London, New York: Routledge: Taylor and Francis Group.
- Poetry Foundation. *Thom Gunn*. (<https://www.poetryfoundation.org/poets/thom-gunn>).
- Ressler, R. K., Burgess, A. W. (1985). Crime scene and profile characteristics of organized and disorganized murders. *FBI Law Enforcement Bulletin Volume*, 54 (8), 18-25.
- Swales, S.S. (2012). *Perversion: A Lacanian psychoanalytic approach to the subject*. New York & London: Routledge.
- West, P. L. (2020). Thom Gunn's "The Annihilation of Nothing" and the negative capability of dream poetry. *M/C Journal*, 23(1). <https://doi.org/10.5204/mcj.1637>.
- Wilmer, C. (2009). *Foreword. The Poetry of Thom Gunn: A Critical Study*. Michelucci, S. (Trans.) Franks, J. London: McFarland & Company, Inc.
- Yazıcı, S. (2007). *Encountering with The Real: A critical reading of the works of Lacan, Laclau, Žižek, and Badiou*. (PhD thesis). Middle East Technical University. (<https://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12608973/index.pdf>).

Žižek, S. (1992). *Enjoy your symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*. Taylor & Frances/Routledge.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rediscovering Bruegel: Art and History in Michael Frayn's *Headlong*

Bruegel'i Yeniden Keşfetmek: Michael Frayn'in Headlong Romanında Sanat ve Tarih

Asya Sakine UÇAR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Iğdır / TÜRKİYE
ORCID: 0000 0002 9653 2911

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Kasım 2023

Kabul tarihi: 29 Mart 2024

Anahtar Kelimeler:

Bruegel,

Headlong,

Aylar,

Sanat,

Tarih.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 23, 2023

Accepted: March 29, 2024

Keywords:

Bruegel,

Headlong,

Months,

Art,

History.

ÖZ

İngiliz oyun yazarı ve romancı Michael Frayn'ın 1999 tarihinde yayımlanan romanı *Headlong*, bir sanat tarihçisinin Flaman ressam Pieter Bruegel'in 1565 yılında yaptığına inanılan *Aylar* ya da *Mevsimler* resim serisinin kayıp altıncı tablosunun keşfine odaklanır. Roman boyunca söz konusu tablonun orijinalliğini doğrulama ve ona sahip olma güdüsüyle hareket eden başkahraman Martin Clay, Pieter Bruegel'in köylülerin, hasatçıların, avcılarının günlük ve kırsal faaliyetlerle meşgul olduğu kalabalık tablolarıyla ünlü sanatı üzerine derinlemesine ve kapsamlı bir inceleme yapar. Bruegel'in sanat anlayışı, dinsel çatışmalardan İncil'deki geleneklere, alegorik manzaralardan değişen mevsimler çerçevesinde ayların emeklerine kadar farklı ve zıt şekillerde yorumlanmıştır. Bu sebeple Clay'in tablonun ardındaki siyasi, entelektüel ve sembolik tarihe ilişkin spekülasyonları yalnızca kitabın özünü oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda karakterin belgelediği uzun ve özenli araştırmalar, İspanyol egemenliğinin bir sonucu olarak zulüm ve baskının yaşandığı on altıncı yüzyılın başlarında Hollanda'nın tarihsel arka planını sunar. Bu bilgiler ışığında, bu çalışma Martin'in yolculuğunun, Bruegel'in eserlerinde bulunan ve insan davranışlarının karmaşıklığını irdeleyen tematik unsurları taşıyan bir maceraya nasıl dönüştüğünü incelemeyi ve anlamayı amaçlamaktadır; zira Frayn, kayıp eseri sadece Bruegel'in kendine has üslup ve mirasını yansıtan yerinde betimlemelerle hayata geçirmekle kalmaz, aynı zamanda Hollanda tür resimlerinin anlatı ve sanatsal gelenekleri ile bağlantı kurarak eserin ikonografisini-ikonolojisini siyasi ve sanat tarihsel bir bağlamda açıklama yoluna gider.

ABSTRACT

British playwright and novelist Michael Frayn's 1999 novel *Headlong* centers on an art historian's discovery of the lost sixth painting from the collection *Months* or *Seasons* that Flemish painter, Pieter Bruegel is believed to have painted in 1565. Throughout the novel, driven by a quest to authenticate and possess the painting, the protagonist Martin Clay is engrossed in a thoughtful and thorough examination of Bruegel's art renowned for busy tableaux of peasants, harvesters, hunters engaged in daily and rural activities. From religious conflicts, biblical conventions to allegorical landscapes, labors of the months within the framework of changing seasons, Bruegel's artistic milieu has been interpreted and elicited in diverse and opposite ways. For that reason, Clay's speculations about the political, intellectual and symbolic history behind the painting are not only the substance of the book, but the lengthy and diligent research he takes on also provides historical backdrop of the Netherlands in early sixteenth century, a time of atrocity and oppression as a result of Spanish rule. In view of that, this study aims to examine and understand how Martin's journey turns into a headlong venture carrying thematic elements found in Bruegel's works delving into the complexities of human behavior. Frayn not only brings the missing masterpiece to life with relevant descriptions projecting Bruegel's idiosyncratic style and legacy, he also explicates its iconography-ikonology in a political, and art historical context showing affinity with the narrative and artistic traditions of Dutch genre paintings.

Introduction

Published in 1999 and shortlisted for Man Booker Prize, Michael Frayn's *Headlong* features a plot constructed around the world of art history, most prominently Dutch painter Pieter Bruegel (c. 1525-1530 -1569). The main character Martin Clay, an art critic is convinced that he has found the missing piece in Bruegel's *Months* or *Seasons* series, a collection of paintings corresponding to the months of the year reflecting the changing seasons and the activities associated with the time period. In an interview published in 2000, Michael Frayn reveals how he is drawn to the lost painting through frequent visits to Kunsthistorisches Museum. One day [he] "noticed a little sign saying that the paintings depicting the seasons were part of a series, and that one painting was missing" (Kahan). The landscape series is on the yearly cycle of changes in nature and each painting represents allocation of two months. Five, still in existence pieces are *Hunters in the Snow* (December- January), *Gloomy Day* (February-March), *Haymaking* (June-July), *Corn Harvest* (August- September) and *The Return of the Herd* (October-November). Frayn's novel intertwines fiction with art historical context using Bruegel's paintings as both inspiration and thematic guide as what drives the plot is not only the search for the lost piece from the series but the iconographic explorations of the allegorical landscapes also offer the readers intricate connections to be found between Bruegel's artistic heritage, Frayn's narrative and Clay's quest which turns into a progression from oblivion to irrational behavior mirroring the complex human nature depicted in Bruegel's works.

Frayn's *Headlong* and Bruegel's Art

The protagonist of the novel, Martin Clay is married to an art historian, Kate and decides to take a year off to launch a new career in writing a book on the impact of nominalism, art in Netherlands in fifteenth century. While working on his book with his wife in the country, he meets Tony Churt and his wife Laura who invite the couple for a dinner which supplies a promising and foreshadowing platform for Martin to dive into the theoretical aspects of art. While finding alternatives to writing his book, Martin already transitions to the territory of the philosophy of art rather than simply art with considerations and repetitive references to iconology and iconography. Discussions surrounding iconography and iconology go back to an essay published by Erwin Panofsky in 1955 as the renowned art historian attempted to decipher the interpretive approach to works of art which is based on three phases starting with pre-iconographical description, iconographical analysis and iconological interpretation putting emphasis on the gradual aspect built up with description, analysis and interpretation. "Iconography is that branch of the history of art which concerns itself with the subject matter or meaning of works of arts, as opposed to their form" (Panofsky, 1939, p. 3). To put it in another way, iconography focuses on identifying visual elements and symbols reckoning with historical and cultural context in that the ideas, allegories, stories behind what is visible to the eye denotes the cultural meaning amplifying the familiarity with the objects and events. Iconology seeks a broader approach taking into account the cultural and intellectual principles of the time shifting the focus to intrinsic meaning. The novel's associations with explaining artistic merits of paintings through a parodic language turns into nothing but misreadings or misapprehensions most notably manifested in the dialogues between Martin and Laura. At the dinner, in spite of Laura's relentless look, Martin attempts to explain the difference between the two informing how "plain iconography has to be read in conjunction with a wider conception of style and artistic intention" (Frayn, 1999, p. 26). With a humorous intuition Martin attempts to articulate iconography in terms of the pretentious expression of interest on Laura's face and how iconology actually conveys the mockery behind it.

Martin's emphasis on the disparity between iconology-iconography is not arbitrary as he deploys both conceptions as a means of obtaining clues in order to clarify and affirm

authenticity of the painting he casts his eye on at Tony's house. After the dinner Tony wishes to show some pictures from his collection so that he can get an opinion and probably sell if he can get the right price. While one of them is about Helen of Troy and belongs to an Italian artist named Giordano, the rest are Dutch pictorials. While Martin tries to gaze respectfully at those works with pedantry in order to sound and look as a serious art historian reminding himself that he should "concentrate on the iconography" (Frayn, 1999, p. 35), Tony shows one painting that Martin's fixation is blindingly evident. It is signed as "Vrancz: *Pretmakers in een Berglandschap (um 1600 gemalt)*" (p. 46) in other words, *Merrymakers in a Mountain Landscape*. With such a familiar title Michael Frayn not only creates an imaginary painting with a notional and compositional sense of ekphrasis¹, but in order to make it part of the series he refers to Bruegel's early drawings like *Mountain Landscape with River and Travellers* (1553) or *Mountain Landscape with Ridge and Valley* (c. 1552-1553). Apart from transmitting real artworks into fiction, devising a narrative logic of describing imagined paintings through art historical writing is the foundation upon which Frayn is constructing his storyline which elucidates Martin's conscientious inquisition of Bruegel's artistic heritage. Thereupon, the amount of research his fictional character Martin Clay does into the origins and existence of that lost picture mirrors what Frayn himself actually did and got completely obsessed in the process.

Although little is known about Bruegel and his life, his epitome of interest is ostensibly observing the "organic life of forms in nature" (2016, p. 12). In this group of paintings from *The Months* "nature appears in its varied seasonal garb with its different atmospheres and weathers, while the acutely and eloquently characterized figures who are occupied in their diverse activities and labors as hunters, tree pruners, cultivators of the fields, cattle drovers, and harvesters..." (Zagorin, 2003, p. 95). As mentioned in Ian Buchanan's work "The Collection of Nicolaes Jongelick: II The Months by Pieter the Elder", all with the exception of *Haymaking* are signed and dated 1565, belonging to the wealthy Antwerp merchant, Nicolaes Jongelink (1990, p. 541). The ongoing debate among art historians about the number of paintings in the series is added a new complication with the archival records from the mid-17th century. Buchanan refers to 1659 Inventory of Archduke Leopold Willhelm's collection which records originally five pieces but the possibility of being added a sixth painting to complete the series (p. 542). In the novel also, while pondering on the paintings, Martin constantly dwells upon the ideas by certain scholars like Charles de Tolnay, Gustav Glück, Wolfgang Stechow, Max J. Friedlander, some of whom argue that there were twelve paintings in total, each representing a single month, while others suggest that each painting may have depicted two months. Martin discerns that all these paintings appear under a collective heading which is not *The Seasons* but "De Twelve maenden-The Twelve Months" (Frayn, 1999, p. 63) which arouses more mystery and doubt as there might be even more missing. But even with this reasoning, the added painting, depicting April-May, appears to be lost leaving the current five in present which composes the genesis of Frayn's novel. Although the debate concerning the number of panels

---

¹ One of the best ways of interpreting the mutual correspondences between words and images is ekphrasis, expression of visual artworks in verbal terms, an ancient Greek concept that is still used in literary and art criticism. In evoking the essence and details of the paintings and bringing them to life through the undeniable power of words, Frayn also relies on the literary device *ekphrasis*. His imaginative render on the lost painting is elaborated as notional ekphrasis referring to a fundamental theoretical aspect of ekphrasis brought up by John Hollander who contemplates that actual ekphrasis details the portrayal of a particular painting while notional ekphrasis involves imagining and conceptualizing an abstract, non-existing piece of art (1995, p. 3). Accordingly Martin tries to designate and verbalize a presumably existing but lost and never-seen artwork.

in the original series has been a division in the opinions of scholars, a matter further complicated by lack of historical documentation, Martin is firmly convinced that he found the lost piece and rather than seven missing in the collection, it must be one and he found it.

The difference between iconology and iconography is a crucial distinction to hinge upon for Martin in his quest to verify that he has found the missing painting. While doing so, finding thematic parallels with what Bruegel has been through is the culprit around which the plot is constructed by the author. No certain data on Bruegel's birthplace, education or training is available except for the journey he made to the south of Italy, Sicily, the Alps probably between 1552-1554 which could explain the influences of classic Italian Renaissance in his art as illustrated in *Babel Tower* (1563) and the mountainous backgrounds recognized in the *Seasons* series. Bruegel's realm of art resonates not only with realistic portrayal but also philosophic and emotional references could be unearthed from his substantial aesthetic principles inspired by traditional Flemish genre paintings. By a majority, what shaped Bruegel's engravings is the changing atmosphere of the months, the seasons and the labors associated with them which can be found in early Renaissance tradition of the *Labours of the Months*, pictorial calendars and the exemplary manuscripts by Limbourg Brothers and Simon Bening, major miniature artists of Dutch tradition.

Martin believes that Bruegel chooses "labours and activities traditionally shown associated with particular times of the year in the calendar that formed part of a Book of Hours" (Frayn, 1999, p. 68) which is the book through which Martin first met his wife Kate on a flight to Munich who was working on the iconography of it. Martin casts his mind into the weather in the painting he found which is supposed to represent April and May as he indulges into finding the iconographic symbols of these months from the *Book of Hours*. According to Kathryn M. Rudy, *The Book of Hours*² "opens with a calendar bearing illuminated roundels alternating between the signs of the zodiac and the labours of the months" (2007, p. 313). Rudy makes it clear that it is hard to argue that Bruegel necessarily knew of the book but the possibility cannot be ruled out as he incorporated certain motifs. Martin elaborates on the fact that in accordance with the changing aspects of seasons based on the iconography of *Book of Hours*, what is expected from an April-May painting would be peasants at their labours like ploughing, milking and gentry at their pleasure like dancing or courting. But what is divergent for Bruegel is his adamant devotion to freely adapting his own ideas into the pictures, which makes it even harder for Martin to believe that the painting at Tony's house could belong to Vrancz, probably referring to another Dutch painter Sebastiaen Vrancz who followed the same tradition of depicting four seasons or months of the year. For him, it is only in Bruegel's painting that one could find the congruence in the transformation of the traditional and attributing the work to Vrancz could only be oversimplification.

As Leonard Barkan puts, iconography and iconology relate "artistic images of pre-existing verbal formulations and, conversely, seeing poetic works as composed of pre-existing motifs deriving from the same nexus of poetic and pictorial traditions" (1995, p. 328). This observation underscores a crucial point in throwing a light on Frayn's engagement with visual descriptions of pictures from Bruegel's oeuvre, trying to transport readers into viewers offering more than a glimpse. In retrospect, Martin does not give a lengthy, elaborative render on the

---

² "In the last quarter of the sixteenth century traditional representations of the Twelve months, allegorical landscapes and seasons were quite popular in Flemish painting. The tradition derived from calendar miniatures in Books of Hours, where each month is characterized by both the condition of the landscape and the typical human activities associated with the month" (Miegroet, 2023, p. 32).

---

painting he intuitively accredits as Bruegel's but depicts a springtime landscape keeping in mind that "occupations suitable for April and May would include leading sheep to pasture, milking cows in the fields, and ploughing and sowing- a significant omission from Bruegel's series" (Buchanan, 1990, p. 546). His accumulated recollection of it focuses on the valley, wooded hills, a village, a river and the mountains as what visually connects the paintings in the series is not just the adjacent months that they represent but also the mountainous landscape at the background. He describes:

It is spring. On the woods below the snowlike, and tumbling away in front of me from where I'm standing, there's the first shimmer of April green.... The season seems to shift in front of you from April to May as you travel south into the eye of the sun. Among the trees just below me is a group of clumsy figures, some of them breaking branches of white blossom from the trees, some caught awkwardly in the middle of a heavy clumping dance. A bagpiper sits on a stump; you can almost hear the harsh, pentatonic drone. People are dancing because it's again, and they are alive to see it. Far away in the mountains a herd is being moved up the familiar muddy scars towards its summer pasture (Frayn, 1999, p. 44).

Apart from real paintings, Frayn is also producing examples of notional ekphrasis in which the visual impression and narrative representation completely depend on the non-existing works of art; hence the imagination of the writer. *Merrymakers* (the title Martin refers to throughout the novel) has a visual and verbal existence in the novel only through the cognition of the writer which is lucidly impressed by his artistic configurations and introspections in art criticism and pictorial arts. On the other hand, Beatrix Hesse interprets this as "pastiche writing" (2003, p. 214) as the painting has an iconographic type and should bear some of the similar elements from the series making it rational and credible in the eyes of the readers. As iconography is concerned with astute details, identification and interpretation of visual elements, figures, colors, symbols in the work of art, Martin uses such prominent seasonal features that it becomes easier to identify the time of the year and the social, cultural interaction incorporated into the painting through certain agricultural activities.

Frayn is fully aware of the arduousness of providing specificity for *Merrymakers* which could be predicated upon both the anomalies of converting a visual experience into a verbal one and the non-existentiality of the painting. Martin's confessional dialogue with his wife about the painting and his ostensible discovery incorporating further remarks on *Merrymakers* supports this idea:

The shimmer on the leaves, the snow-capped peaks, the great diagonals, the feet stamping in the mud- they all flash through my mind and immediately fall victim to my drive for verbal economy. How can I condense it all into one unsystematic aphorism? (Frayn, 1999, p. 121)

Martin is so enamored by the painting that he underscores the difficulty of capturing the full essence of the visual experience. Therefore, he charts out his great project of taking the picture from the possession of Tony by giving a fully detailed account of Bruegel's *Months* and the missing piece from the collection. At this point, Frayn endows his character with such a voice that it leaves an impression of listening to an art historian's highly surveyed data, giving lengthy quotes from secondary sources with scholarly authenticity. Frayn almost fully documents a comprehensive historiographic search both on the Netherlands at the time and the artistic scholarship on Bruegel without trying to insert them into the plot. Such that, Martin even begins interiorizing the pictures by feeling the underlying emotions like going out on an expedition as the hunters do in *Hunters in the Snow* only to find that no one will ever give them a glance upon their return. For *Hunters in the Snow* he remarks that:

There they go again, those weary men with their gaunt dogs, on the walls of hospital waiting rooms and students' lodgings, on your mantel piece Christmas after Christmas, trudging away from us off the winter hills behind our backs, down into the snow bound valley beneath (Frayn, 1999, p. 58).

Apart from the procession of the hunters down the hill into village life, Martin's introductory

notes on the painting clearly adverts the reproductions of it given that *Hunters* is probably the most popular or familiar piece from the cycle.

Their heads are lowered, their spoils are meagre. Three hunters with thirteen dogs to feed and nothing but a single fox to show for their labors. There is no great rejoicing at their return; the women making a fire, outside the inn with the sign that's hanging half of its hooks, don't give them a glance, any more than the ploughman looks up to see Icarus vanishing into the sea in that earlier painting of Bruegel's that Auden made almost as famous as the *Hunters* (Frayn, 1999, p. 58).

Fig. 1: *Hunters in the Snow*, 1565, Kunsthistorisches Museum, Vienna.³ Photo by author.

Besides wintry landscape, celebration of peasant life and a group of men returning from a probably unsuccessful hunt as indicated with one fox in sight, the reference made to Icarus and the popularity of W. H. Auden's poem "Musée des Beaux Art" (1938) carries resonance with what Frayn is embarking on with a book totally built around the missing painting from Bruegel's series. It is possible to affirm that the title is suggestive in the sense that Martin himself is delving 'headlong' into an adventure. *Landscape with the Fall of Icarus* (1558) is the most dioristic work of art in eliciting the painter's treatment of frivolous human nature. The poem uses Bruegel's painting as a poignant inspiration and metaphor in reflecting the human tendency to overlook the suffering of the others by juxtaposing the detachment of those from seemingly unimportant Icarus and those in the foreground going on in their mundane activities. In that sense, it is possible to draw connections between Bruegel's works and Frayn's novel in exploring the aspects of human nature as Martin Clay embarks on a journey with potential consequences akin to Icarus's 'headlong' fall or unsuccessful hunt of the hunters.

Martin remembers the first time he saw *Hunters* along with other prominent pictures in the same room of Vienna's Kunsthistorisches Museum. He takes the readers into a visual journey through the rooms and corridors of the museum which houses many Bruegel paintings like *Babel Tower* (1563), *Children's Games* (1560), *The Wedding Banquet* (1567). But on the same wall with *Hunters*, two more paintings, *The Return of the Herd* and *Gloomy Day* are also exhibited which are plainly related to each other. The darkened sky, a simply portrayed

³ The photos of the paintings belonging to Kunsthistorisches Museum were taken by the author of the article.

peasantry life, men pollarding trees which is a common practice of February-March time of the year, predominate *Gloomy Day*.

Fig. 2: *Gloomy Day*, 1565, Kunsthistorisches Museum, Vienna. Photo by author.

Fig. 3: *The Return of the Herd*, 1565, Kunsthistorisches Museum, Vienna. Photo by author.

But Martin exclusively specifies that two more in the same series are separated from those pictures.

If you go to the National Gallery in Prague- or turn over the page of your Bruegel book, as I am doing now- you find yourself looking down on a fourth river and up to a fourth lot of precipitous cliffs. This time it's brilliant summer's day, and we're further back from the valley, on more level ground, watching the Haymaking (Frayn, 1999, p. 61).

Representing early summer, while haymaking as the central activity in the painting is thought to fall in July in the calendars, the ensuing harvesting coincides with August. He continues:

And if you turn over once again, or go to the Metropolitan Museum next time you're in New York, you're looking out over a fifth valley. The country here is gentler, the weather hotter. There are no high mountains, and only a flash of the river as it joins the calm and busy sea. You're in *The Corn Harvest* (p. 61)...

Fig. 5: *The Corn Harvest*, 1565, Metropolitan Museum of Art, New York

Each of these pictures represent four seasons “characterized by its ever-returning round of rural labours and weathers” (Frayn, 1999, p. 61). Peter Wagner coins such a remarkable and striking statement in his work saying “every museum of art is also a museum of words” (1996, p. 280). Frayn not only transposes those images into texts, he also demonstrates interpretive dimension and provides a framework for examining the deeper levels of meaning embedded in the common motifs in relation to broader contexts of culture, history and politics. The way Michael Frayn draws from various fields in an interdisciplinary manner is analogous to the approach of offering insights into the ways those artworks were produced creating layers of associations which is a key asset in Clay’s iconographic search.

While reading the historical and etymological scholarship in the Reading Room of London Library, Martin cannot help considering the epoch of turmoil in Netherlands against Spanish domination by the end of Bruegel’s life. What is echoed most in art historical enquiries regarding Bruegel is his political (un)consciousness. In particular, the reign of King Philip II of Spain against whose policies grew political and religious upheavals and armed resistance, projected the tensions and complexities of the time. Witnessing such a tumultuous period right before his death in 1569 might have penetrated into Bruegel’s compositional devices used in works like *The Massacre of the Innocents* (c. 1565-1567), *The Numbering at Bethlehem* (1566). As no-one knows in which order Bruegel painted the months, the comparison of a chronological progress is hardly available. While some condemn him for evading overt political stance in his depictions probably because of his reliance on being commissioned by rich, powerful patrons or using art as a form of escape during hard times, ingenious social expositions on human condition rather than direct, harsh propaganda that he capitalizes on cannot be overlooked. Such disregard of the political events in the country might align with the inattentive and reckless

attitude of his mass figures but no definitive answer is conjured up on the alternative scenarios whether he collaborated with the nationalist mutineers or Spanish oppressors. Yet with the awareness that 1560s were a harsh decade for Netherlands in every sense, Martin attempts to build a political course in accordance with the situation in the country. He begins his chronology around March which also meets *Gloomy Day* in the series. The gloomy atmosphere in the country is evidenced by King Philip's determination not to moderate the repression and no single change in the matter of religion is allowed. Skipping the months of the lost painting, Martin transitions to summer, the time of the Spanish Inquisition and the rising intensity of people's cry. In the meantime, Bruegel's *Haymaking* features women in hayfields, men carrying baskets with cherries, peas and down the hill men gathering hay. In the *Harvesters*, on a hot summer day, while some men are shading, refuging and a man laying asleep under a large tree, beyond them some other are stacking and bundling wheat. When the autumn comes, Bruegel renders workers, peasants bringing back a herd of cattle while in the streets of Netherlands, violent debates among leaders burst out with placards being posted outside the palaces. Finally, winter arrives, the continuation of the Inquisition in the country and the rumors of planning a massacre of Protestants coincides with the return of the hunters in the snow.

A similar political configuration is also traced in the scene Martin confesses his tentative discovery to Kate. After revealing his plans of getting it, Martin sees how panicked she is and identifies himself with "Saul, in the great Conversion" (p. 128) making a reference to Bruegel's 1567 work *The Conversion of Paul* which is also housed at Kunsthistorisches Museum.

Fig. 6: *The Conversion of Paul*, 1567, Kunsthistorisches Museum, Vienna. Photo by author.

In the Biblical narrative, on his way from Jerusalem to Damascus, Saul miraculously hears the voice of Jesus upon seeing a ray of light and turns into Paul, a Christian devotee. Although the same story has been portrayed numerous by different painters, most notably Caravaggio, Bruegel's version once again characteristically diverges in the sense that the main theme is embedded and almost lost within a large scene made up of the procession of an army through the mountains. Some art historians have attempted to find political interpretations in Bruegel's works which generally contain layers of symbolism with subtle and complex commentaries as this particular work could address 1567 Alpine crossing of the Spanish Duke

Alba. As in the painting, Martin feels “felled and blinded” (128), “small, unnoticed” (129) but cannot help putting an emphasis that he “shall rise as Paul and [his] awkward little fit will have changed the world” (129). Through such an introspection, Martin tries to draw parallelism between his discovery, its potential impact on the art world and Paul whose conversion had an eminent effect on Christianity. Finding such thematic elements incorporated into the narrative implies a liaison between Martin’s unfolding journey and the prospect of underlying characteristics in Bruegel’s works as his artistic range is too broad to be encompassed in one, single direction and the most notable recurring pattern in his art is his unique sense of observation on human experience, an aspect integrated into *Months* series.

Reindert Falkenburg discusses a different view of order through the representation of nature in *Months* which accentuates a religious context contradicting the dominant view of secularism in Bruegel’s paintings. From panoramic landscapes to religious conflicts, Bruegel’s artistic milieu has been interpreted and elicited in diverse and opposite ways as during his lifetime both Netherlands and northern Europe faced religious and political divisions. While northern Netherlands embraced Protestantism, southern parts were predominated by Spanish Catholics. Bruegel’s training and career thrived in Antwerp but his move to Brussels placed him in Catholic environment and in spite of spending most of his life in Catholic Spanish Netherlands, minimalist tendencies pertaining to Protestantism, rural scenes is also evident. Falkenburg holds the idea that even the order of the paintings is significant as it could be “brought out by small vignettes and signs with a religious theme that bring to mind particular events from the life of Christ and the History of Salvation” (2017, p. 83). As early 16th century landscape paintings thematize stories from the New Testament or Scriptures, contemplating the popularity of religious art in Middle Ages, presuming that it had a lingering echo in 16th century genre painting is deductive. On the other hand, the fact that Bruegel is a precursor in observing human activities and labors with humor should not go unnoticed. Although Bruegel’s associations with some mystical groups like Family of Love also known as the Familists rely purely on speculations rather than historical facts; exhibiting absurd, foolish or sinful aspects of human nature in his works resonate with a satirical and ironical approach while maintaining a humorous level. Besides following established iconography and using conventional motifs like “agricultural occupations such as sheep shearing (June), haymaking (July), harvesting corn (August), ploughing and sowing (September), gathering grapes for wine (October) or slaughtering pigs (December)” (Borchert, 2019, p. 97), Bruegel also infused anthropomorphic elements into his landscapes which is most distinctly put forward by Charles de Tolnay, a distinguished art historian whose works shed light on some painters’ life and artistic evolution.

In his book *Pierre Bruegel l’Ancien*, Tolnay proposes that Bruegel uses landscapes as settings for aspects of human life and folly (1935, p. 3) adding a new layer to the interplay between human existence, humanlike qualities and the natural world. Employing humorous imagery, Bruegel depicts human fatuities, idiomatic expressions with contemplation on human nature most notably in the iconic work *Netherlandish Proverbs* (1557). As a draughtsman, peasant, illustrator, landscape painter, he might be manifesting nature as a realm of escape from human follies or simply utilizing art to speculate on human beings defiantly disregarding anthropocentric perspectives in favor of topographic elements. In *Headlong*, what drives the plot is both Martin’s pursuit of the supposed lost painting with a historical curiosity on the art world of sixteenth century Netherlands underscoring the political tensions of the time and intellectual speculation and exploration with comical, hilarious situations which add intriguing layers to the narrative. By integrating human activities and nature into his landscape paintings, Bruegel recognizes the cyclical nature of life which aligns with hardships and joys of rural life in the changing aspects of seasons and could be expressing a subtle commentary with political undertones giving indirect insight into the complexities of human nature rather than discernible

allegorical themes or satirical elements. Chapman adverts that “*Headlong* reads like a Bruegelesque farce updated to the twentieth-century English countryside (2009, p. 786).” Situating Frayn’s novel in satirical farce genre given the misunderstandings and complications built upon one another until the denouement, is not arbitrary as the writer’s career has started with composing columns for certain newspapers with a humorous and witty touch and then consolidated with plays like “Noises Off” or most recent novel, *Skios*. Frayn engrosses farcical comedies to penetrate human behavior which could converge him into drawing comparisons or analogies with Bruegel whose artistic oeuvre has been discussed by many critics and scholars having philosophical allusions to human follies. Accordingly, in the novel Martin also muses on the ambiguity surrounding the philosophy of Bruegel which is a testament to the richness and depth of his art. The seasons are generally characterized by monthly labors but Bruegel also concentrates on the indifference and negligence of people while certain peasantry activities are carried out.

In order to verify the authenticity of the painting, Martin directs his attention to the question of whether there was a little walker in the picture as in some of his works like *The Painter and the Connoisseur* (1565), *The Peasant Wedding* (c. 1567-1568) and *The Sermon of St John the Baptist* (1566), Bruegel shows his face among the messy crowds and many figures. But Martin is so absorbed in the possession of the painting that, once he learns that Tony took it to a workshop for cleaning, he immerses into a great deal of anger, panic and shock. Rather than just simply seizing a chance to look at the painting again, he is dismayed at how Tony can entrust it to other people as Martin’s growing and blinded obsession for the ownership of the painting involves orchestrating and rationalizing a tenet that Tony is not capable of appreciating such an elusive discovery as well as gaining wealth and dignity from the art world. At that point, Beatrix Hesse draws attention to the inverse proportion in Martin’s increasing knowledge of Netherlandish art and his declining moral sense like “lying, cheating, making himself an accessory to Tony’s own attempts at tax evasion and theft and almost committing adultery with Tony’s wife Laura” (2003. p. 211). Martin’s discovery of Tony’s intentions, the misunderstanding with Tony’s wife, Laura, and the conflicts between characters, contribute to the narrative tension and likely build toward an explosive and engaging dissolution at the very end of the novel which also coincides with Martin’s final interpretation or examine on the *Merrymakers*. The car chase with Martin and Laura being pursued by crazed Tom culminates in an accident which leads the painting to be burnt to ashes in the fire. Martin notices that:

... the little man tumbling into the millpool has his head bound between his knees. That they are not ducking him. Not saving him. They’re drowning him. Way off in the middle distance, unnoticed by anyone around, remarked only by an eye outside the world of the picture, a secular martyrdom is taking place. The small event at the edge of things that gives the scents significance, just like the fall of Icarus and the blinding of Saul and the unnoticed arrival of that pregnant woman among the crowds in Bethlehem. The busy year revolves, but before the first season’s out the small concealed murder has occurred that turns the whole idyll into an irony (pp. 383-384).

The small, unnoticed events happening at the corners of the painting, most notoriously like Icarus is the focus of much critical response to Bruegel’s aesthetic principle. The indifference to a drowning man let alone save him equals to a murder for Martin and ironically a painting disclosing that incident turns into a murder victim as well. In *Landscape with the Fall of Icarus*, with just tiny legs in the sea, Bruegel not only marginalizes the Greek myth of Icarus who flew too close to the sun with waxed wings in order to stress the indifference to individual suffering in iconological sense, but he also delves into rural scenes, peasants engaged in daily labors as in the landscape series and many of his paintings while tragic events go completely unnoticed. As Panofsky’s iconology is applied to utter a broader meaning beyond apparent imagery, incorporation of subtle political messages or reflections on human conditions through changing seasons or rural life metaphors could be indicated as the ideas beyond immediate visual content.

According to Falkenburg's contention, the multi-scenic device that we often see in Bruegel's paintings "is derived from late medieval "Andachtsbilder", devotional images designed to engage the viewer in a process of meditation on events epigrammatically represented in minuscule figures" (2001, p. 260). In doing so, Bruegel illustrates more than peripheral attention but he also distinguishes the disregard, negligence and blindness which regrettably rule the world. Bruegel not only prompts viewers to meditate on events or narratives represented through minuscule figures, he also illustrates a means of critiquing societal and human shortcomings. What is more to the point, in contrast to the first iconographic depiction regarding *Merrymakers*, the final iconological figuration posits Martin as the incurious people in Bruegel's painting with his complete engrossment in the lost painting and cumulative insensibility to his family. Insomuch that Martin's identification with certain paintings turns into an embodiment of human follies Bruegel wants to underlie unclosing Michael Frayn's farcical convection in the overall of the novel.

Conclusion

Bruegel's composite pictures, which is a continuation of medieval traditions of allegorical landscapes, characterise a morally flawed world with a focus on the individual, mundane acts reflecting how irrational human behaviors could be. Martin's adventurous road to decipher and prove that *Merrymakers* is the lost painting is intertwined with Bruegel's life and artistic canon insomuch that the character's oblivion turns into irrational behaviors at some points drawing inspiration from scenes and figures depicted in Bruegel's works mirroring inherent complexities of human nature. Frayn's narrative strategy involves employing the conventions of art history writing to describe imaginative paintings which are projected into Martin's rigorous exploration of Bruegel's artistic legacy, creating a rich and layered narrative that combines elements of art and history. Martin Clay's quasi-obscure textual insights into the painting, which is reminiscent of Bruegel's method of demanding further, visual search and engagement, are emblematic of both iconography and iconology providing not only a visual language but a deeper understanding of the multivalent, symbolic representations in Bruegel's works.

References

- Barkan, L. (1995). Making pictures speak: Renaissance art, Elizabethan literature, modern scholarship. *Renaissance Quarterly*, 48(2), 326–351. <https://doi.org/10.2307/2863068>
- Borchert, T-H. (2019). Pieter Bruegel the Elder and Flemish book illumination. In A. Hoppe-Harnoncourt, E. Oberthaler, S. Penot, M. Sellink & R. Spronk (Eds.), *Bruegel The Hand of the Master: Essays in Context* (pp. 96-114). Hannibal.
- Bruegel the Elder, P. (1565). *The Harvesters* [Painting]. Met Museum, New York. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/435809>
- Buchanan, I. (1990). The collection of Nicolaes Jongelincx: II the "months" by Pieter Bruegel the Elder. *The Burlington Magazine*, 132(1049), 541–550. <http://www.jstor.org/stable/884354>
- Chapman, H. P. (2009). Art fiction. *Art History*, 32, 785 – 805. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2009.00702.x>
- Falkenburg, R. L. (2017). "Headlong" into Pieter Bruegel's series of the seasons. In A. D. West, H. Luttikhuisen, & D. T. Cashion (Eds.), *The Primacy of the Image in Northern European Art, 1400-1700: Essays in Honor of Larry Silver* (pp. 80-89). https://doi.org/10.1163/9789004354128_008
- Falkenburg R. L. (2001). Pieter Bruegel's series of the seasons: on the perception of divine order. In Vander Auwera J. (Ed.), *Liber Amicorum Raphaël De Smedt* (pp. 253-276). Leuven University Press.
- Frayn, M. (1999). *Headlong*. London: Faber and Faber.

-
- Hesse, B. (2003). Painting and writing in Michael Frayn's *Headlong*. In C. Bode, S. Domsch and H. Sauer. (Eds.), *Anglistentag: Proceedings of the Conference of the German Association of University Teachers of English*. (p. 211-220). Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Hollander, J. (1995). *The Gazer's spirit: poems speaking to silent works of art*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kahan, M. (2000, Oct 1). Michael Frayn. *Bomb Magazine*. <https://bombmagazine.org/articles/michael-frayn/>
- Masters of art: Pieter Bruegel the Elder*. (2016). United Kingdom: Delphi Classics Publishing.
- Panofsky, E. (1939). *Studies in iconology: Humanistic themes in the art of Renaissance*. Oxford: Oxford University Press.
- Rudy, K. M. (2007). Bruegel's Netherlandish proverbs and the borders of a Flemish book of hours. In J. Biemans, K. van der Hoek, K. Rudy, & E. van der Vlist (Eds.), *Manuscripten en miniaturen: Studies aangeboden aan Anne S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek* (pp. 311-336). Walberg Pers.
- Tolnay, C. (1935). *Pierre Bruegel l'ancien*. Brussels: Nouvelle societe d'editions.
- van Miegroet, H. J. (1986). "The twelve months" reconsidered: How a drawing by Pieter Stevens clarifies a Bruegel enigma. *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 16(1), 29–35. <https://doi.org/10.2307/3780612>
- Wagner, P. (1996). *Icons - texts - iconotexts: essays on ekphrasis and intermediality*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110882599>
- Zagorin, P. (2003). Looking for Pieter Bruegel. *Journal of the History of Ideas*, 64(1), 73–96. <https://doi.org/10.2307/3654297>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Atik Şikâyet Defterleri'ne Göre Antep (Ayntab) Vakıflarında Yaşanan Sorunlar

Problems in Ayntab (Ayntab) Foundations According to the Atik Complaint Books

Berna TORKAK^{a*}

^a Dr., Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1994-9956

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Şubat 2024

Kabul tarihi: 6 Temmuz 2024

Anahtar Kelimeler:

Antep,
Ayntab,
Vakıf,
Atik Şikâyet Defterleri,
Divan-ı Hümayun.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: February 13, 2024

Accepted: July 6, 2024

Keywords:

Antep,
Ayntab,
Foundation,
Atik Complaint Books,
Divan-ı Hümayun.

ÖZ

Bu çalışma 1649-1837 yılları arasında Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Antep vakıflarında yaşanan sorunlara odaklanmaktadır. Türk-İslam devletlerinin içtimai ve iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olan vakıflar, Osmanlı Devleti döneminde büyük bir gelişim gösteren müesseselerden biridir. Ancak bu müessese hem devletin içerisinde bulunmuş olduğu duruma bağlı olarak hem de vakıf sayısındaki artış ve diğer etkenlerden ötürü bozulup, yozlaşmaya başlamıştır. Bu da vakıf müessesesinde çeşitli sorunların ve sıkıntılıların yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu bu sorunların izlerini Atik Şikâyet Defterleri'nde takip etmek mümkündür. Bu defterler üzerinden Antep vakıflarındaki sorunların izlerini takip ettiğimizde temel problemin yönetim, denetim, gelir, hizmet ve hizmetlilerden kaynaklı olduğunu tespit etmekteyiz. Antep halkının Divan'a ilettikleri şikâyetlerde şahsi çıkarlarına yenik düşenler tevliyyete, gelirlere ve hizmetlilere karşı haksız müdahalede bulunarak bir kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Bu kazançlarını ise ehl-i örf istinat ederek, kadiyi tarafgir yaparak ya da askeri ve maliye tarafından berat aldıklarını iddia ederek gerçekleştirmişlerdir. Fakat tüm bu haksız iddiaları, Divan'a iletilen şikâyetler sonucunda bertaraf olmuştur. Çünkü Divan defterlere müracaat ederek, mahalline havale ederek ve mübaşir tayin ederek iddiaların asılsız olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. İşte bu çalışma Antep vakıflarıyla ilgili en yüksek yargı mekanizmasına iletilen şikâyetlerdeki sorunlara odaklanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın sıklık kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Atik Şikâyet Defterleri oluşturmaktadır. Yine çalışmada Mühimme, Ahkâm, Vakıf Defterleri, Şer'iyye Sicilleri ile muhtelif belgelerden ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

ABSTRACT

This study focuses on the problems experienced in the foundations of Ayntab through the Atik Complaint Books between 1649-1837. Foundations, which have an important place in the social and economic life of Turkish-Islamic states, are one of the institutions that showed a great development during the Ottoman Empire. However, this institution started to deteriorate and degenerate both due to the situation in which the state was in and due to the increase in the number of foundations and other factors. This led to various problems and troubles in the foundation institution. These problems can be traced in the Atik Complaint Books. When we follow the traces of the problems in the foundations of Ayntab through these books, we find that the main problems stemmed from management, supervision, income, services and servants. According to the complaints submitted to the Divan by the people of Ayntab, those who succumbed to their personal interests tried to make a profit by unfairly interfering with the trusteeship, revenues and servants. They did so by relying on the customary law, biasing the qadi, or claiming that they had been granted certificates by the military and finance. However, all these unjust claims were eliminated as a result of the complaints submitted to the Divan. This is because the Divan tried to prove that the allegations were unfounded by consulting the books, referring them to the local authorities, and appointing a bailiff. This study focuses on the problems in the complaints submitted to the highest judicial mechanism regarding the foundations of Ayntab. Accordingly, the main source of the study is the Atik Complaint Books in the Presidential Ottoman Archive. The study also makes use of Mühimme, Ahkâm, Vakıf Books, Şer'iyye Registers and various documents and research works.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bernatorkak44@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

This study deals with the complaints about the problems in the foundations of Ayntab in the Atik Complaint Books between 1649 and 1837. All kinds of complaints about the foundations of Antep in the books are evaluated within the scope of the study. In this context, the main purpose of this study is to analyze the problems in the foundations of Antep, how those who were subjected to injustice demanded justice from the Divan-ı Hümayun, and how the Divan-ı Hümayun produced a solution to prevent injustice in the face of complaints. Foundations, which have an important place in the social and economic life of the Islamic world, are a religious and legal institution that experienced its heyday with the Ottoman Empire. However, this institution lost its former function over time and started to deteriorate and degenerate. The traces of these deteriorations can be traced in the Atik Complaint Books. In the introduction of the study, the importance of the foundation institution and the factors that caused its deterioration over time are given and a brief information about the Atik Complaint Books is given. Again in the introduction, it is stated what the complaints about the foundations of Ayntab in the books generally stemmed from. Under the first heading, complaints about the management and supervision of the foundations are mentioned. In the second heading, complaints about the interference with the revenues of the foundations, which are called aqar and galle, are analyzed. The third and final section deals with complaints about unjust interventions against the social services and servants of foundations. The main source of the study is the 213 Atik Complaint Books in the Presidential Ottoman Archive. In addition, Mühimme, Ahkâm, Vakıf Books and various documents and research and analysis works were utilized. In this study, which was prepared in line with the document analysis method, first of all, complaints about the foundations of Antep were identified in all the books. These complaints were then transcribed and transferred to a Word file. These complaints in the files were then subjected to subject classification. The subject classification is listed under the headings of administration, supervision, income, service and servants.

It is seen that the trustee, who undertook the duty of trusteeship in the foundations of Ayntab, was subjected to unjust interference as well as being the subject of this interference. This interference, which is expressed by the word dahl in the complaints, was an unjust interference and led to complaints. Again, in filial foundations, it is observed that those who were or were not from the generation of the foundation made unjust interventions. Although the revenues of the foundation were stipulated to the offspring of the foundation or the offspring of the foundation, the offspring or offspring who violated these conditions tried to benefit from the revenues. Those who were not the children of the waqf tried to seize the revenues by posing as children. For those who succumbed to their personal interests, the revenues of the waqf were seen as a great source of profit. Those who wanted to take unfair advantage of this source of income interfered with the revenues, leaving both the waqf and its officials in a difficult situation. It is observed that there were complaints about the rents of commercial buildings, industrial enterprises and shops that provided income to the foundations of Ayntab, as well as the violation of the conditions of sale. The main purpose of the complaints arising from the violation of the terms of sale in the bedesten, which was among the revenues of the Lala Mustafa Pasha Foundation, and the violation of the terms of sale in the dyehouse, which was among the revenues of the Hüsrev Pasha Foundation, was to damage the revenues of the foundation. Again, the main purpose of those who wanted to underpay the rent and those who claimed ownership by claiming to have shares was to seize the revenues. Since some of the revenues were given in return for the services of the waqf officials, such a seizure directly affected them. As a matter of fact, the officials who could not receive this income were in a difficult situation and filed complaints. Another situation in which waqf servants were in a difficult situation was interference in their duties. These interventions were realized through military and fiscal certificates. While one side claimed to have been assigned to the duty with a military warrant, the other side claimed to have been assigned to the duty with a warrant issued by the finance. The Divan's examination of the books would clarify who was actually appointed with which warrant. In addition to the books, the Divan, which took care to give justice in the face of injustice, also eliminated injustice by referring the case to the local authorities and appointing a bailiff to the local authorities. While the Divan's attitude towards complaints was carried out in this way, the complainants legitimized their righteousness with evidentiary tools such as berat, hüccet, fatwa and temessük.

Giriş

Kişinin kendi mülkiyetindeki menkul ve gayri menkul malların tamamını ya da bir kısmını Allah rızasını kazanmak ve halkın ihtiyacını karşılamak üzere kamu yararına ebedi tahsis etmesi (Akgündüz, 1988, s. 42; Yediyıldız, 1999, s. 17), İslam medeniyetinin önemli bir hayır müessesesi olan vakıfları oluşturmuştur. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan vakıflar, VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl nihayetine kadar toplumun gerek sosyal gerekse de ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur (Yediyıldız, 2012, s. 479; Günay, 2012, s. 475).

Kamusal hizmet alanında önemli bir yer teşkil eden vakıflar yol, köprü, sulama işleri, ihtiyacı olanlara yardım ile medrese ve kütüphane gibi birçok hizmet sunarak toplumsal yaşama katkıda bulunmuştur (Işık, 2009, s. 1; Köprülü, 2005, s. 263). Toplumun tamamına eğitim, kültür, sağlık, diyanet, bayındırlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım sunan vakıflar, geniş bir hizmet yelpazesine sahip olmasına (Çınar ve Yavuz, 2017, s. 125) rağmen zamanla bu fonksiyonunu kaybetmeye başlamıştır. Çünkü tımar topraklarının vakıf haline getirilmesi, zürri vakıfların sayısında artış yaşanması, para vakıflarının çoğalması, vakıfların kira biçimlerinden olan mukataa, icareteyn ve gediklerde meydana gelen suistimaller, vakıfların tamirat ve bakımlarının yapılmaması ile yönetim ve denetimden kaynaklı problemler sistemin bozulmasına ve fonksiyonunu kaybetmesine neden olmuştur (Alkan, 2007, s. 70, 71).

Vakıf sisteminde meydana gelen bozulmaların izlerini Atik Şikâyet Defterleri'nde takip etmek mümkündür. Osmanlı bürokrasisinin önemli defterlerinden biri olan Atik Şikâyet Defterleri 1649-1837 yılları arasında kapsamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 213 adet bulunan Atik Şikâyet Defterleri, Ahkam ve Mühimme Defterleri'nin devamı olup şahsî, askerî ve mülkî davalara dair birçok şikâyet türlerini içermektedir (Emecen, 2005, s. 125; Aktaş, 1991, s. 68). Bu şikâyet türlerinden biri de vakıflardır. Dolayısıyla Antep¹ vakıflarında yaşanan sorunlara dair şikâyetler söz konusu defterlerde bulunmaktadır (Torkak, 2023, s. 76). Vakıflarla ilgili şikâyetler ağırlıklı olarak yönetim, denetim, gelir, sosyal hizmet ve hizmetlilerden kaynaklanmaktadır (Tuğluca, 2016, s. 216).

Tablo 1: Atik Şikâyet Defterleri'ndeki Antep Vakıfları

1	Kara (Lala) Mustafa Paşa Camii Vakfı
2	Ardıç Baba Zaviyesi
3	Akyol Camii
4	Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı
5	El-Hac Mustafa Vakfı
6	Sekkâkoğlu Vakfı
7	Koğacı Dede Medresesi
8	Mustafa Tekkesi Vakfı
9	Abdülkadir Geylani Vakfı
10	Kaşzâde Vakfı
11	Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı
12	Dülük Baba Zaviyesi
13	Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı
14	Mücellid Vakfı

¹ Atik Şikâyet Defterleri'nde Ayntab olarak geçmektedir. Ayn kelimesi Arapça göz, çeşme, pınar, nur ve dide anlamına gelmektedir. Tab ise Farsça mecal, kuvvet, takat, parlayan, parlatan ve aydınlık manasındadır. Bu bağlamda Ayntab kelimesi parlayan pınar, ışık kaynağı ve parıltı kaynağı anlamına geldiği söylenebilir (Şemseddin Sami, 2004, s. 958; 369; Devellioğlu, 1999, s. 1010; Koçak, 2010, s. 9; Özusu, 2016, s. 14).

15	Hacı Ömer Medresesi Vakfi
16	Mihaliye Medresesi Vakfi
17	Şeyh Muhiddin Erzincanî Vakfi
18	Alâüddeve Camii
19	Hatuniye Medresesi
20	Hasan Beg Mescidi Vakfi
21	Sinek Mehmed Vakfi (Mehmed Sinekoğlu Vakfi)
22	Hüsrev Paşa Vakfi
23	Sunguriye Medresesi
24	Ağa Camii
25	Ali Ağa Camii
26	Ali Neccâr Camii
27	Mustafa Ağa Camii
28	Alaybey Camii

Tablo 1’de görüldüğü üzere Atik Şikâyet Defterleri’nde yer alan Antep vakıflarıyla ilgili şikâyetler ağırlıklı olarak Divan-ı Hümayun’a gelerek ya da arzuhalle iletilmiştir. Bu şikâyetler sonrasında en yüksek yargı mercii olan Divan (Mumcu, 2020, s. 68) naip, kadı ve mütesellime hükümler göndermiştir. Yine mahalline mübaşir tayin ederek olayın araştırılmasını ve buna göre hakkın geri verilmesini istemiştir. Divan, mübaşir tayin ederek yerelin denetim mekanizmasını kontrol etmek istemiştir. Zira devletin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda içerisinde bulunmuş olduğu siyasî, askerî ve iktisadî sıkıntılı dönemler yereli denetleme ihtiyacını daha da arttırmıştır. Bu denetleme ihtiyacının bir sonucu olan Atik Şikâyet Defterleri ile bir geri bildirim mekanizması oluşmuştur (Tuğ, 2023, s. 299). Şöyle ki şikâyetleri ile merkezi haberdar eden halk ve bu şikâyetler karşısında yereli denetleyen merkez arasında geri bildirim mekanizması oluşmuştur.

Haksızlığın giderilmesi ve yerelin denetlenmesi konusunda oldukça hassas davranan Divan, bazı şikâyetlerde Evkaf, İcmal, Mufassal ve Anadolu Muhasebe Defterleri’ne müracaat ederek buradaki kayıtlar doğrultusunda bir karara varmıştır. Divan’ın şikâyetler karşısındaki tutumu bu şekilde olurken haksızlığa uğradığını düşünen taraf/ taraflar ise fetva, hüccet, berat ve temessük gibi delillendirme araçları ile haklılığını kanıtlamaya çalışmıştır. Vakıflarla ilgili sorunlarda bilhassa beratlar diğer delillendirme araçlarına nazaran daha ön plana çıkmaktadır. Divan-ı Hümayun’da iddiasını bu gibi meşrulaştırma araçları ile güçlendirmeye çalışanların haksızlığa uğradıklarını şikâyetlerdeki *gadr*, *taaddi*, *rencide*, *dahl* ve *kendi halinde olmadıkları* gibi kelimeler ile anlamaktayız. Özellikle vakıflarda meydana gelen sorunlar *dahl* yani *müdahale* kelimesi ile ifade edilmekteydi. Bu sebeple gelirlere, hizmete veya hizmetlilere karşı yapılan haksızlıkları müdahale kelimesi ile ifade etmekteyiz. Vakıflarda yaşanan tüm bu müdahaleleri yani haksızlıkları düzeltme girişiminde bulunanlar Divan-ı Hümayun’da hak ve adalet talep ederek haksızlığı engellemeye çalışmaktaydı. İşte bu çalışma Atik Şikâyet Defterleri üzerinden Antep vakıflarındaki müdahalelerin neler olduğu ve bu müdahaleleri nasıl engellemeye çalıştıklarına odaklanmaktadır.

Yönetim ve Denetim

Vakfın işlerini idare etmekle sorumlu olan mütevellinin, vakfı şer’i hükümler çerçevesinde yönetmesi gerekmektedir. Bu görev ve yetkiye tevliyet denilmektedir. (Arslanboğa, 2018, s. 553). Atik Şikâyet Defterleri’nde tevliyetle ilgili şikâyetler incelendiğinde vakıf yönetimini üstlenen mütevellilere yönelik haksız müdahalelerin olduğu görülmektedir. Bu müdahaleler mütevelliyeye karşı olabildiği gibi vekiline karşı da gerçekleşebilmekteydi. 1671 yılındaki şikâyet bu minvaldeydi. İlgin’da bulunan Kara Mustafa

Paşa Camii'nin² mütevellisi Şam'da bulunmasından dolayı yerine vekil olarak vakfın nazırı Seyyid İbrahim geçmiştir. Ancak mütevellinin Şam'da bulunmasından istifade eden bazı kişiler, kendilerinin müteveli vekili olduklarını iddia ederek gelirleri zapt etmişlerdi. Vakfın gelirlerinin bir kısmı mürtezikalara vazifelerine karşılık verilmekteydi. Bu ise Antep ve çevresindeki gelirlerden sağlanmaktaydı. Mürtezikalara vazifeleri karşılığında verilen bedeli alamadıklarından dolayı şikâyetçi olmuşlardı. Bu şikâyet üzerine Divan, bundan evvel verilen emir gereğince olayın çözüme kavuşturulmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 7, s. 46, h. 181). 1672 yılında yani şikâyetten 7-8 ay sonra aynı vakıf ve konuyla ilgili şikâyet tekrardan Divan-ı Hümayun'a iletilmiştir. Şikâyette müteveli vekili Seyyid İbrahim'in her sene mürtezikalara vazifelerinin karşılığını verdiğini ve *hizmetlerinde kusuru* olmadığı vurgulanmaktaydı. Fakat bu kusursuzluğa rağmen yine ilk şikâyetteki gibi aynı müdahale gerçekleşmiştir. Sebepsiz gerçekleşen bu müdahale sonrasında mürtezikalara şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d., 7, s. 52, h. 212). 1690 yılında aynı vakıfla ilgili bir diğer şikâyet Ilgın kadısı Süleyman tarafından Divan'a iletilmiştir. Şikâyete göre vakfın mütevellisi Mehmed, *vazifesine kanaat* etmemişti. Yaklaşık yüz seneden beri vakıf görevlilerine ve camiye sarf olunan gelirleri zapt eden Mehmed, kadı tarafından şikâyet edilmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 14, s. 79, h. 351). Ardıç Baba Zaviyesi'nde³ ise tevliye müdahale zaviyedar tarafından gelmiştir. Müsterek tevliye sahip olup aynı ismi taşıyan Ebubekirler, zaviyedar Ahmed'den şikâyetçi olmuştur. Çünkü Ahmed, Geçgin oğlu Ahmed ile bir olup *beratsız ve senetsiz* bir şekilde vazifelerine müdahale etmişlerdir. Mütevellilerin şikâyeti sonrası Divan, görevlerine müdahale ettirilmemesini ve olayın mahallinde çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 177, s. 92, h. 391).

Tevliye müdahaleler vakıf görevlileri veya kaza sakinleri tarafından meydana geldiği gibi zorba olarak adlandırılan mütegalibeler tarafından da gerçekleşebilmekteydi. 1733 yılında Akyol Camii ile ilgili şikâyet böyle bir müdahaleye örnek teşkil etmektedir. Seyyid Ebubekir'in şikâyetine göre caminin hem imamı hem de mütevellisi babası Hacı İbrahim'di. Babasının vefat etmesinden sonra bu yetki kendisine geçmiştir. Fakat Seyyid Ebubekir görevini yerine getirmesine rağmen mütegalibeden İdici oğlu Derviş Ağa diye bilinen Mustafa tevliye müdahale etmiştir. Bu müdahalenin ardından Seyyid Ebubekir, beratın kendi üzerinde olduğunu belirterek şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyete karşı Divan, beratına göre tevliyetin zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 141, s. 209, h. 680). Beratını özenle vurgulayan Seyyid Ebubekir, aynı zamanda karşı tarafın kendi halinde biri olmadığını değinerek haklılığını güçlendirmeye çalışmıştır.

² Lala Mustafa Paşa olarak da bilinmektedir. Zira şikâyetlerde de hem Lala hem de Kara Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Bu vakıf, Ilgın dışında Şam ve Erzurum'da da bulunmaktadır. Bkz. (BOA, TS. MA. d., 1404; BOA, TS. MA. d., 1379; BOA, TS. MA. d., 1279; BOA, TS. MA. d., 1295; BOA, TS. MA. e., 549/125; BOA, C. EV., 480/24254; BOA, AE. SMST.III., 154/12150; BOA, İ. EV., 9/72; BOA, BEO., 2854/214023; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4943, s. 19, h. 23; BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 3, s. 162, h. 3; BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 2, s. 151, h. 1; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4831, s. 206, h. 228; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4839, s. 233, h. 3; BOA, C. EV., 422/21389; BOA, C. MF., 40/1951; BOA, C. BLD., 19/929; BOA, İE. EV., 69/7443; BOA, BEO., 2683/201158; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4828, s. 115, h. 4; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4840, s. 19, h. 1; Mehmed Süreyya, 1996, s. 868; Acioğlu, 2012, s. 71; Söylemez, 2021, s. 255; Najm, 2020, s. 63; Canpolat, 2021, s. 197; Baş, 2018, s. 277).

³ Zaviye muhtemelen XIV. yüzyılda Memlukler tarafından yaptırılmıştır. Cemil Cahit Güzelbey, zaviyenin Mevlevihane Camii'ni yaptıran Mustafa Ağa'nın kardeşi Şeyh Şaban ile ilgisi olduğunu belirtmektedir. Ardıç Baba Zaviyesi Vakfı'nın 1619 yılında mütevellisi Mustafa Dede'dir (BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 312, h. 35; Güzelbey, 1990, s. 135; Özoğlu, 2021, s. 34).

Tevliyete müdahaleden sonra şikâyetlerde yer edinen konulardan biri de evlatlık vakıflardır. Genel olarak vakıflar, hayrî ve zürri olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Günay, 2001, s. 92). Hayrî vakıflar hayır amacıyla, zürri vakıflar ise çocukları veya soyunun fertleri yararına kurulmuş olan vakıflardır. Zürri vakıflar aynı zamanda evlatlık vakıflar olarak da bilinmektedir (Yılmaz, 2014, s. 53). Bu vakıfların gelirleri zükûruna (erkek) veya inasına (kız) şart edilmiştir. Aynı zamanda her ikisine birlikte şart edilen vakıflar da bulunmaktadır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 51, s. 457, h. 3). Evlatlık vakıflarda şikâyete neden olan kişiler, vakıf sahibinin neslinden olabildiği gibi olmayıp kendisine evlatlık süsü vermiş kişiler de olabilmekteydi. Neslinden olmayan kişiler, vakfın gelirini ele geçirmek için ben de bu *vakfın evladım* diyerek tevliyete müdahale etmekteydi. Halbuki gelirler, erkek evlatlara şart edilmiş olmasına rağmen müştereklik yoluyla gelir ve tasarrufu elde etmeye çalışıyorlardı. Buna dayanak ise askerî ya da maliye tarafından verilen beratları gösteriyorlardı (BOA, A. {DVNSSKT. d., 61, s. 528, h. 2). Fakat tüm bunlara karşılık vakfiyelerde, vakfın şart ve kaidelerine dair bütün hususlar yer almaktaydı (Şeker, 1993, s. 5). Nitekim haksız müdahale gibi durumlarda vakfın bir nevi kullanma kılavuzu ve senedi sayılan vakfiyeler, şikâyetlerde özellikle vurgulanmaktaydı (Turgut, 2018, s. 278). 1717 yılında Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfi ile ilgili şikâyette, vakfiyede tevliyetin kimlerin hakkı olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Vakfın mütevellisi Yasin, tevliyetin *evlâd-ı zükûruna* şart edildiğini ve bunun da vakfiyede kayıtlı olduğunu savunmuştur. Buna rağmen vakfın *evlâd-ı inasından* Mahmud, askerî tarafından berat ettirdiğini iddia ederek tevliyeti zapt etmiştir. Bunun üzerine Yasin, Divan'a arzuhal ileterek Mahmud'dan şikâyetçi olmuştur. Divan ise nişan kaydına bakarak beratın Yasin üzerinde olduğunu ve bu kayıt gereğince zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 73, s. 295, h. 2).

Antep'te erkekler kadar olmasa da kadınlar da vakıflarla ilgili bir konuda Divan'a giderek hak talebinde buldukları tespit edilmiştir. Fatma ve Hatice'nin cedleri el-Hac Mustafa Vakfi'nin gelirleri, erkek ve kız evlatlara şart edilmiştir. Ancak Ali'nin oğlu Yasin ile Ümmühan'ın oğulları İbrahim ve Mustafa vakfın evladı olmamalarına karşın biz dahi bu vakfın evladınız diyerek gelirleri ele geçirmişlerdi. Hilekâr ve mütegalibeden Kale Ağası, Balıoğlu Mustafa ve Molla Şeref'in himayelerinde bulunan bu şahıslar ayrıca kadıyı da tarafgir yapmışlardı. Bu kişilerin, buldukları mahalde muayyen olmaları ve kadıyı kendi yanlarına çekmeleri nedeniyle dava yerelde çözülememiştir. Bunun üzerine Divan, olay mahalline mübaşir tayin etmiştir. Böylece Divan'a arzuhal sunan Fatma, Hadice beraberindeki Seyyid Mustafa'nın şikâyeti neticesinde mübaşir inceleme yapıp, haklarını geri verecekti (BOA, A. {DVNSSKT. d., 112, s. 557, h. 1).

Evlatlık vakıflarda, vakfın evladından olan kişilerin de aynı şekilde şikâyete neden olduğu görülmektedir. Ebubekir, vakfın⁴ evladından olup bütün tasarruf hakkı sahip olmasına rağmen yine vakfın evladından Rabia gelirleri zapt etmiştir. Rabia vakfın evladı olduğundan dolayı gelirlerinden Ebubekir gibi hak sahibi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiaya karşı Ebubekir, 1733 yılında hüccetini de alarak itirazını Divan'a iletmiştir. Ebubekir, elindeki hüccet ile vakfın evladı olduğunu ve Rabia'nın vakıf gelirinden hakkı olmadığını hatta Rabia'nın zapt ettiği gelirin kendisine verilmesini istemiştir. Zira Ebubekir, tevliyetin erkek evlatlara şart edildiğini ve bunun da vakfiyede geçtiğini belirtmekteydi. Rabia ise tevliyette kız evlatların da hakkı olduğunu iddia etmekteydi. Tüm bu iddialara karşı Divan, yerel mahkemede duruşmanın yapılmasını ve vakıf gelirinin de haklı olan tarafa verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT.

⁴ Vakfın ismi belgede belirtilmemiştir.

d., 142, s. 33, h. 92). Vakfiye üzerinden gelirlerin kimlerin hakkı olduğuna dair bir diğer şikâyet örneğini Sekkâkoğlu Vakfı'nda görmekteyiz. Vakfın mütevellisi el-Hac Muhammed bin Mustafa, Muharrem bin Mahmud'un müdahalesi karşısında şikâyetçi olmuştur. Sekkâkoğlu Vakfı'nın gelirleri erkek evlatlara şart edilmiştir. Mahmud ise babası Muharrem'in bu vakfın evladından olduğunu ve babasının vefatıyla gelirlerin kendisine intikal ettiğini söylemektedir. Hatta Mahmud, babasının annesi Zeyneb'in de vakfın evladı olduğunu bundan dolayı Zeyneb'in hissesinin de kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Ancak müteveli, vakıf gelirinin erkek evlatlara şart edildiğini belirterek Antep mahkemesine şikâyetini iletmıştır. Bu mahkemede yapılan duruşma neticesinde vakfın, erkek evlatlara şart edildiğini ve bunlar var iken de kız evlatların müdahale edemeyeceği yönünde karara varılmıştır. Bu karara rağmen Mahmud, aykırı müdahalesine devam etmiştir. Bunun üzerine müteveli, hüccet ve fetvasını alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Divan da hüccet ve fetvası gereğince olayın çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 94, s. 231, h. 1).

Vakıf sahibinin neslinden olan ya da olmayanlar, gelir söz konusu olduğunda vakfiyelerdeki şartları görmezden geliyorlardı. Vakfın evladından olanların haksız müdahalelerde bulunması bir bakıma aile içerisinde dağılmaya sebebiyet verebilirdi. Çünkü evlatlık vakıflarının en önemli özelliği aileyi parçalanmadan bir arada tutabilmektir (Akipek ve Altaş, 1988, s. 146). Ancak gelirden nemalanma düşüncesi, aile içi bu tarz vakaların yaşanıp, şikâyet edilmelerine neden olmaktadır. Mehmet Genç, vakıf tesis ederek devletin ya da bu gibi vakfın neslinden olan veya olmayanların müdahalelerini engellemek isteyenlerin, kendinden sonraki nesillerin geleceğini sigorta altına aldıklarını belirtmektedir (Genç, 2014, s. 15). Kendi neslini garanti altına alma düşüncesinde bulunanlar, aile arasında bu gibi çatışmaların yaşanacağını muhtemelen tahmin edememişlerdi.

Antep vakıflarında tevliyetle ilgili bu gibi şikâyetler yer alırken denetim ve kontrolünü üstlenen kadıyla ilgili de şikâyetler bulunmaktadır. Bilindiği üzere vakıfların kontrol ve denetimi, merkezi idare tarafından yapılmaktaydı. Bu durum 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar devam etmiştir. Söz konusu nezaret kurulana kadar vakıfların denetim ve kontrolü kadı, nazır ve darüssaâde ağası tarafından yapılmaktaydı (Yediyıldız, 2003, s. 188, 189; Genca, 2014, s. 533, 534). Bunlar arasında kadı, vakıfların denetimden sorumlu olarak ilk sırayı almaktadır (Öztürk, 2002, s. 813). Ancak şikâyete göre vakfın denetim mekanizmasında ilk sırayı alan kadı denetim yerine denetimsizliğe neden olmuştur. 1718 yılında Koğacı Dede Medresesi⁵ müderrisi Mustafa Zeki'nin şikâyetine göre Sacur Suyu⁶ denilen suyun üzerine değirmen, çeşme ve dükkân inşa etmiştir. İnşa edilen bu yerleri kiraya veren Mustafa Zeki, daha sonrasında İstanbul'a gitmiştir. Mustafa Zeki'nin İstanbul'da olmasını fırsat bilen Antep kadısı Mahir Efendi, vakfa gelir sağlayan bu kaynakları zapt etmiştir. Kadının zaptı sonrasında kiracılar ise oğlundan bir sene iltizam ile aldıklarını belirterek karşı çıkmışlardır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 74, s. 83, h. 3).

⁵ Medrese, İstanbul'da Aksaray yakınında bulunmaktadır (BOA, İE. EV., 13/1585; BOA, İE. TCT., 25/2678; BOA, AE. SMHD. I., 230/18391; BOA, AE. SMST. III., 44/3192; BOA, C. MF., 122/6089; BOA, C. EV., 616/31079; BOA, MVL., 327/11).

⁶ Antep kadısı Mahir Efendi, Sacur suyunu şehir merkezine kadar getirmiştir. Bu su, Fırat'a dökülmekte ve Antep içinde doğal bir sınır oluşturarak Alleben deresi ismini almaktadır. 1839 yılında Mısırlı İbrahim, Sacur suyunu Halep'e aktarma girişiminde bulunmuştur. Mısırlı İbrahim'in kalabalık topladığı, peksimed yaptırdığı ve Basra'ya istila eylediğine dair bilgiler ulaşmıştır. Fakat bu girişimi duyulur duyulmaz hemen önlemler alınmış, Süleyman ve Bahri Paşalar İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, HAT., 379/20518; BOA, HAT., 378/20514; Darıcı, 2018, s. 14, 41; Uçaner, 2022, s. 241).

Vakfin nezareti, kadıya tevcih edildiği gibi darüssaâde ağasına da tevcih edilmektedir. Sarayın bölümlerinden biri olan hareme, darüssaade de denilmektedir. Buranın amiri ve idarecisi darüssaade ağasıydı (Turan, 1999, s. 127). Yine harem ağalarının, Haremeyn-i Şerîfeyn görevlilerinin, selatin ve vüzera görevlilerinin amiri de darüssaade ağası sayılmaktaydı (Altındağ, 1994, s. 1). Antep'te ise Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfı, Hacı Beşir Ağa'nın nezareti altında bulunmaktaydı (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 163, s. 114, s. 404; BOA, İE. EV., 43/4851).

Gelir (Akar ve Galle)

Vakıfların çeşitli hizmetleri sunabilmesi ve bunun sürekliliğinin sağlanabilmesi için gelirlere ihtiyaç duyulmaktaydı (İpçeş ve Üzümcü, 2016, s. 703). Bu gelirler tarım işletmeleri, meskenler, ticarî yapılar, dükkânlar ve sanayi işletmelerinden sağlanmaktaydı (Alkan, 2014, s. 128). Antep vakıflarına gelir sağlayanlar da bu işletme ve yapılarıydı. Antep'te vakfin gelirlerinden haksız bir şekilde faydalanmak isteyenler *beratsız ve senetsiz* şekilde müdahale etmekteydi. Böyle bir müdahale IV. Murad'ın (1623-1640) bina eylediği Mevlevihane'ye⁷ meşrut Mustafa Tekkesi Vakfı'nda yaşanmıştır.⁸ Vakfin şeyh ve mütevellisi Feyzeddin'in şikâyetine göre Antep voyvodası Hüseyin'in yardımcılarında Karagözoğlu İbrahim, Hayamlıoğlu Abdülkadir, Hasan ve Bayrakdaroğlu Hasan senet ve beratları olmamasına rağmen üç seneden beri vakıf gelirini zapt etmişlerdi. Bu zaptın ardından müteveli şikâyetçi olmuştur. Şikâyet üzerine Divan olayın çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 200, s. 169, h. 596).

İstanbul Tophane'de bulunan Abdülkadir Geylani Vakfı'nın (BOA, A. {DVNSAHK. ME., d. 2, s. 364, h. 1; BOA, C. EV., 379/19211) gelirlerinden biri Antep'teki Başkendi köyü idi. Bu köy, Abdülkadir Geylani Vakfı dahilinde olduğundan dolayı vergiye tabi değildi. Çiftçiler ziraat ettikleri ürünlerin vergisini kanun ve defterde belirlenen miktarlara göre vermekteydiler. Ancak buna rağmen Dimos⁹ mukataası eminleri iki seneden beri köye gelerek burasının kendi mukataaları dahilinde olduğunu iddia edip, vergi talep etmişlerdi. Haksız vergi talebi üzerine çiftçiler, 1730 senesinde Dimos mukataası eminlerinden şikâyetçi olmuşlardır.¹⁰ Bu şikâyet üzerine Divan, Evkaf ve Mufassal Defterleri'ne müracaat etmiştir. Bu müracaatta köyün vakıf dahilinde olduğunu belirtmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 124, s. 204, h. 3). Vergiyle ilgili Kaşzâde Vakfı'nın, Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı'nın ve Dülük Baba Zaviyesi'nin¹¹ de şikâyetleri bulunmaktadır. Kaşzâde Vakfı'nın mütevellisi Ali, Antep'te

⁷ Antep Mevlevihanesi hakkında bilgi için bkz. (Armağan, 2014, s. 203-226; Tanrıkorur, 1996, s. 475-477; Güler, 2016, s. 43-77; Yüksel, 1994, s. 43-46; Gülbahar ve Başboğa Çiçek, 2010, s. 189-195; Küçükdağ, 2000, s. 211-242).

⁸ Arşiv belgelerinde Mustafa Ağa Vakfı olarak geçmektedir. Bkz. (BOA, C. EV., 621/31315; BOA, C. EV., 403/20428; BOA, AE. SMHD. I., 233/18738; BOA, AE. SABH. I., 355/24876).

⁹ Demosion teriminden türeyen dimos kelimesi, vergi ölçü birimi anlamına gelmektedir. Bu birim Antep, Suriye, Halep ve Malatya'da uygulanmıştır (Canbakal, 2009, s. 73; BOA, MAD., 12795; BOA, MAD., 9840; BOA, AE. SMRD. IV., 5/454; BOA, AE. SMRD. IV., 5/455; BOA, TS.MA e., 887/12; BOA, AE. SMMD. IV., 90/10630).

¹⁰ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Dimos mukataası eminlerinin kanun ve defterlerde belirlenen miktardan fazla vergi aldıkları, gelirlere müdahale ettikleri ve maaşları haksız bir şekilde zapt ettiklerine dair şikâyetler bulunmaktadır. Bkz. (BOA, AE. SMST.II., 123/13554; BOA, İE. AS., 85/7664; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 21, s. 333, h. 1385; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 65, s. 373, h. 2; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 128, s. 79, h. 4; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 117, s. 755, h. 2).

¹¹ Dülük Baba Zaviyesi ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden biri Hz. Peygamber zamanında onun sahabelerinden biri Davud'un şehit olup, Dülük köyüne defnedilmesine dairdir. Rivayete göre Antep'e ticaret amacıyla gelen bir tüccar, Dülük civarında yolunu kaybetmektedir. Bu sırada çaresizliğe düşen tüccar, uykuya dalıp rüyasında Abdülkadir Geylani'den manevi bir işaret talep etmektedir. Bu talebi üzerine Abdülkadir Geylani kendisine değil burada medfun bulunan Davud'a dua etmesini bildirir. Bu işaret üzerine tüccar yolunu bularak

Nehrü'l-Cevaz nahiyesine bağlı köylerin vergilerini verdiğini ancak birkaçının vermediğini belirterek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan yine İcmal ve Mufassal Defterleri'ne bakıp, defter emini el-Hac Abdulkadir'in mahalleri tashih ettikten sonra arz göndermesini istemiştir. Defter emininin arzından sonra da kararın verileceğini belirtmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 84, s. 293, h. 1). Bu şikâyetler arasında Dülük Baba Zaviyesi'nin iltizam sistemi ile tasarruf edildiği görülmektedir. Tarım işletmelerinde uygulanan sistemlerden biri olan iltizamdandır (Temizer & Öztürk, 2020, s. 141) dolayı Mehmed şikâyetçi olmuştur. Çünkü Hasan, karşı tarafın temessük ve senedi olmasına rağmen iltizamı zapt etmiştir. Divan ise temessük gereğince zapt ettirilmemesini belirterek, mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 98, s. 363, h. 3). Boyacızâde Seyyid Ahmed Vakfı'nın mütevellisi Ebubekir ise vergi ile ilgili bir konudan dolayı şikâyetçi olmuştur. Mütevellinin şikâyetine göre köyün vergileri eskiden beri vakıf tarafından alınmaktaydı. Fakat mukataa mutasarrıfı, reayanın verdiği vergilere kanaat etmemiştir. Bunun üzerine müteveli eskiden beri vergilerin vakıf tarafından alındığını belirterek şikâyetini iletmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 146, s. 42, h. 142).

Antep'te önemli bir diğer vakıf Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarıydı. Halep'e bağlı olan bu vakfın gelirleri arasında bostan, hamam, dükkân, menzil, değirmen, tarla, bahçe bulunmaktaydı (BOA, EV. d., 15781, s. 2). Antep'teki Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın gelirleri her sene ecr-i misil ile kiraya verilmekteydi. Fakat kaza sakinlerinden Hallacoğlu Hacı Mehmed, Özütlüoğlu Abdurrahman ve Ahi Baba her yıl kiraladıklarını belirterek mislinden eksik bir şekilde kiralamaya çalışmışlardı. Bir kira bedeli olan ecr-i misil, ona benzer yerlerin bedeline göre belirlenmekteydi. Şikâyetteki gibi kira bedelinin eksik olması noksan-ı yesir olarak kabul edilmektedir (Akgündüz, 1984, s. 344; Kaya, 2014, s. 116). Bedelinden düşük şekilde kiralama çabaları 1739'da şikâyetle sonuçlanmıştır. Divan bu şikâyet üzerine mislinden eksik şekilde kiralama kastına özen gösterilmesini ve vakfın nazırı Darüssaade ağası Hacı Beşir Ağa'nın mühürlü mektup verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 163, s. 114, s. 404).

Ecr-i misili ile kiraya verilen yerler arasında Mücellid Hamamı¹² da bulunmaktaydı. Bu hamam, Mücellid Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktaydı. Hamamdan elde edilen gelir, mütevellinin vazifesine karşılık olarak verilmekteydi. Ancak aynı vakfın mürtezikaları *bizler de bu hamamın gelirlerinden vazifemizi alırsak* diyerek müdahale etmişlerdir. Bu müdahale onların, *ashab-ı ağraz* yani kötü niyetli kişiler olarak anılmasına neden olmuştur. Mürtezikalının müdahalesi sonrası müteveli Hacı Osman, 1740 yılında Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan, olayın çözümünü mahalline bırakmıştır (BOA, A. {DVNSSKT. d., 163, s. 53, h. 190). 1789 yılında ise Ardıç Baba Zaviyesi'nin zaviyedar ve mütevellisi Şeyh Ahmed bin Şeyh Mehmed,¹³ vakıf dahilinde bulunan arsayı her sene ecr-i misil ile kiraya vermekteydi. Fakat kaza sakinlerinden bazı kişiler, *arsalar bizim mülkiyetimizdir* diyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardı. Halbuki arsa zaviyenin yani vakfındı. Ancak buna rağmen mülkiyet yolu ile vakfa gelir sağlayan arsayı ele geçirmek

Antep'e gelir, ticaretini gerçekleştirdikten sonra buraya bir türbe yaptırır. Diğer bir rivayete göre ise Yavuz Sultan Selim'in önüne çıkan Dülük Baba onun Mısır'ı alacağını haberini padişaha verir. Haberi ileten Dülük Baba, Mısır zaptı sonrası padişahın kendisine gösterdiği tep üzerinde bir tekke yapmasını ister. Dülük Baba'nın söylediği çıkması üzerine Yavuz Sultan Selim Antep'e gelir. Ancak Dülük Baba vefat etmiştir. Bunun üzerine padişah, Dülük tepesinde medfun bulunan Dülük Baba'nın mezarı üzerine tekke ve zaviye yaptırmıştır (Akis, 2008, s. 91; Güzelhan, 1959, s. 6; Peirce, 2005, s. 62).

¹² Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde ismi geçen Mücellid Hamamı, bazı eski kaynaklarda Mücelle Hamamı ile aynı olduğu bilgisi yer almaktadır. Hamam 1845 yılında yıkılmıştır (Bozhüyük Şiraz, 2015, s. 33, 34).

¹³ Şeyh Mehmed, 1767 yılında tevliyet ve zaviyedar görevini kendi rızası ile Ahmed'e tevcih etmiştir (BOA, AE. SMST. III., 206/16228).

istemişlerdi. Mütevellî bunun üzerine fetvasını alıp, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyetin ardından Divan, Anadolu Muhasebe Defterleri'ne bakıp görevin Şeyh Ahmed üzerinde olduğunu belirtmiştir. Yine arsanın vakıf dahilinde olduğunu ve mülkiyet iddiasıyla zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 194, s. 21, h. 90). Söz konusu bu davada kira bedelini vermek istemeyenler mülkiyet iddiasında bulunarak mala çökmeye çalışmışlardı. Bir diğer mülkiyet iddiası 1742 yılında yaşanmıştır. Hacı Ömer Medresesi öğrencileri ve müderrisi Hasan, kaza sakinlerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bağ, bahçe ve bostandan oluşan vakıf geliri müderrisin vazifesine karşılık verilmekteydi. Fakat kaza sakinleri biz buraları satın aldık diyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardır. Bu iddiaya karşılık Divan, vakfiye şartları gereğince şer' ile görülüp, müdahalenin engellenmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 171, s. 9, h. 29). Vakıf gelirleri arasında yer alan bu yerlerin kiraya verilmesi büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Bu sorun kiracılar ya da kaza sakinleri tarafından gerçekleşmekteydi. Bu kişiler mülkiyet iddiasında bulunarak ya da hisseleri olduğunu iddia ederek gelirleri zapt etmeye çalışıyorlardı. Böyle bir şikâyet 1694 yılında Divan'a iletilmiştir. Celaleddin, bahçeden hasıl olan gelirleri Mihaliye Medresesi¹⁴ öğrencilerine şart etmişti. Ancak öğrenci olmamasına rağmen Abdullah ve Osman, *bizim dahi hisselerimiz vardır* diyerek gelirleri zapt etmişlerdir. İki defa gerçekleşen müdahalenin ilkinde yetmiş iki kuruş, ikincisinde ise kırk sekiz kuruş almışlardır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 18, s. 178, h. 844). 1729 yılında ise Boyacı Camii Vakfı'nın mütevellisi, kirayla ilgili yaşanan sorunlardan ötürü şikâyetçi olmuştur. Çünkü bazı kişiler vakfa gelir sağlayan kiralara müdahale etmişlerdir. Eline fetvasını alan mütevellî, vakfın gelirlerini korumaya çalışmıştır. Bunu korurken de *kadime* aykırı şekilde hareket ettiklerini belirterek eski düzene atıf yapmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 123, s. 338, h. 3).

Yine Antep'te miri arazi konumunda bulunan toprakların temlik yani mülk olarak verildiği görülmektedir. Tarihi XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarına kadar giden bu nevi tevcihler için (Abou-El-Haj, 2000, s. 44) temliknâme, temliknâme-i hümayûn veya mülknâme-i hümayûn adı verilen belge verilmektedir (İpşirli, 2011, s. 430; Pakalın, 1971, s. 613). Şeyhlere¹⁵ ve dervişlere temlik edilen yerler sayesinde buralar bir kültür, din ve imar merkezi haline gelmekteydi (Barkan, 1942, s. 290). Saltanat bağışi olarak verilen mülklerde (Singer, 2004, s. 38), vakıf ve mülk sahibi gerek idarî gerekse de vergi toplamak bakımından istiklal içindeydi (Gencer, 2011, s. 77). Devlet, birçok hakkı mülk sahibine bırakarak toprağın statüsünü serbest hale getirmekteydi (İnalçık, 2018, s. 144). Antep'te bu şekilde temlik edilen yerlerden biri Biriç nahiyesi bağlı Safi mezrasında bir miktar yerlerdi. Bu yerler Şeyh Muhiddin Erzincanî'ye temlik edilmiştir. Arşiv belgelerinde Sam veya Safi olarak geçen köy, Sultan Selim Han (1512-1520) tarafından Şeyh Abdurrahman Erzincanî evladından Şeyh Mehmed'e evladiyet üzere vakfedilmiştir (BOA, A. {DVNSMHHM. d., 25, s. 190, h. 1860; BOA, A. {DVNSMHHM. d., 2, s. 77, h. 704). Bu mezarın tasarruf ve geliri evlatlarına, torunlarına ve

¹⁴ Mihal Beyoğlu Yahşi Bey Medresesi olarak da bilinmektedir. Medrese ile aynı ismi taşıyan bir değirmen bulunmaktadır. 1590 yılında Mihaliye Medresesi Vakfı'nın mütevellisi Mehmed Çelebi, 1619 yılında ise mütevellî Mevlâna Yahya'dır. 1767 yılında Şeyh İbrahim'in ardından yerine müezzin olarak Mehmed geçmiştir. 1809 yılında da müezzinin vefat etmesi sonucunda tekrardan bir görev tevcihi yapılmıştır (BOA, C. MF., 184/9190; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4828, s. 108, h. 1; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4812, s. 14, h. 6; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 346, h. 114 BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 346, h. 115; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4816, s. 348, h. 119; BOA, C. MF., 153/7604; BOA, C. MF., 37/1848; Söylemez, 2021, s. 242; Altundaş, 2017, s. 106; Özoğlu, 2021, s. 85, 87).

¹⁵ Şeyhlere temlik edilen yerlere örnek verilecek olursa bunlardan biri Urfâ'da Şazeli Şeyhi Ali Dede'ye Karaköprü köyü, Diyarbakır'da ise Şeyh Mahmud Urmevi'nin evlatlarına Kabi köyü temlik edilmiştir (Ekinci ve Asoğlu, 2018, s. 189; Ekinci ve Torkak, 2023, s. 41).

İbnişeker mahallesindeki Şeyh Muhiddin Erzincanî Vakfı'na verilmiştir (BOA, C. MF., 157/7825; BOA, EV. d., 11687, s. 12). Söz konusu mezranın tasarrufunda kimlerin hakkı olduğu açık bir şekilde belli olmasına rağmen Şeyh Muhiddin Erzincanî'nin neslinden Mustafa, müdahale etmiştir. Öyle ki Mustafa, *ben ol yerleri tevliyet olmak üzere berat ettirdim, lakin sizin tevliyet beratınız yoktur* diyerek vakfın gelir ve tasarrufunu zapt etmiştir. Mustafa'nın vakfiyeye muhalefet bu tutumu karşısında, Şeyh Abdullatif ve Şeyh Mehmed şeyhülislamdan fetva alıp, 1731 yılında şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyete karşı Divan, fetva ve vakıf şartları gereğince olayın çözülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 131, s. 194, h. 2). Fetva, vakfiye ve mülknâme ile haklılığını güçlendirmeye çalışan bir diğer kişi Bardinzâde Ahmed idi. *Selâtin-i mâziyeden* beri bir miktar bahçe ve bostan dedesi Hasan'a temlik edilmişti. Vakfın gelirleri erkek evlatlara şart edilmesine rağmen Abdullah ve Mehmed, gelirler müşterek olur diyerek zapt etmişlerdir. Bunun üzerine Bardinzâde Ahmed fetva ve hüccet gibi delillendirme araçlarını alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Divan ise olayın fetvası gereğince çözüme kavuşturulmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 61, s. 528, h. 2).

Menzil ve hane olarak adlandırılan yapılar Antep'teki Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'nın, İbrahim Efendi Vakfı'nın ve Sekkâkoğlu Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktaydı (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 163, s. 114, h. 404; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 46, s. 83, h. 2; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 94, s. 231, h. 1). Yine ticarî yapılar ve dükkânlar da vakıflara gelir sağlamaktaydı. Vakıf gelirleri arasında en önemli ticarî yapılar arasında hanlar ve bedestenler bulunmaktaydı (Faroqhi, 2000; 31-43). Şehrin ticaret merkezini oluşturan bu yapılar, (Raymond, 1995, s. 162, 163) vakıfların güçlü gelir kaynaklarındandı. 1699 yılında Alâüddevle Camii Vakfı'nın eski mütevellisi el-Hac Mehmed'in şikâyeti bu güçlü gelir kaynağını elde etmek isteyenlerle ilgiliydi. Şikâyete göre müteveli, arsa üzerine üç adet dükkân inşa edip, bunun kirasını vakfa vermiştir. Vakfın gelir kaynağı olan bu dükkânları Ahmed ve Hızır zapt etmiştir. Zaptın ardından müteveli fetvasını alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 31, s. 292, h. 1126).

1722 yılında ise binaların kira gelirleri üzerinden usulsüzlük yapanlar ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kişiler olmuştur. Şam valisi Ali Paşa'nın bina eylediği camii ile Hatuniye Medresesi'ndeki hizmetlilerin vazifeleri haffâfhân¹⁶ dükkânlarının kirasından sağlanmaktaydı. Bu dükkânlarda bulunan esnaf, ashab-ı ağrazın müdahalesine maruz kalmışlardı. Bu müdahale sonucunda hem esnaf hem de vakıf geliri zarar görmüştü (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 96, s. 293, h. 2). 1742 yılında yine böyle bir olay Hasan Beg Mescidi Vakfı'nda meydana gelmiştir. Mescidin gelirleri arasında bir adet attar dükkânı bulunmaktaydı. Bu dükkân yüz seneden beri el-Hac Mustafa'nın dedesinin tasarrufundaydı. Dedesinden sonra ise bu hak Mustafa'ya intikal etmişti. Ancak caminin imam ve mütevellisi Ali, Mustafa'nın elinden tasarruf hakkını alıp, dükkânları zapt etmiştir. Bu zapt üzerine Antep naibi Süleyman şikâyetini Divan'a iletmıştır (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 171, s. 43, h. 1).

Ticarî binalar arasında yer alan bedestenler de ise satış şartlarının ihlalden kaynaklı şikâyetler bulunmaktadır. 1697 yılında Lala Mustafa Paşa Vakfı dahilindeki bedestende¹⁷ yaşanan böyle bir sorun kadın müteveli tarafından Divan'a iletilmiştir. Şikâyete göre bedestende *kadîmü'l-eyyâmdan* beri satılan emtialar belirli şartlar dahilinde satılmaktaydı. Bu şartlardan biri bedestendeki ürünlerin bedesten dahilinde satılmasıydı. Ürünlerin bedesten

¹⁶ Arapça bir kelime olup ayakkabı atölyesi anlamına gelmektedir (Parlatır, 2006, s. 554)

¹⁷ Lala Mustafa Paşa'nın Antep'te inşa ettiği külliye bedesten, han, hamam ve susamhânenen oluşmaktadır (Özkarı, 1995, s. 40, 41).

haricinde satılması yasaktı. Bu yasağı çiğneyenler şikâyet edilmekte ve cezalandırılmaktaydı. Ancak bu şartlara rağmen bazı tüccar taffesi bedestendeki emtiayı hariçte satmaya başlamışlardı. Bu satış neticesinde dükkânlar boş kalmıştı (BOA, A. {DVNSSKT. d., 25, s. 98, h. 384). 1724 yılında aynı vakıfla ilgili diğeri bir şikâyete göre dükkânlar dörder kuruş olarak kiraya verilmekteydi. Fakat vakıf mütevellisi, ehl-i örfe istinat ederek belirlenen miktardan daha fazlasını talep etmiştir. Bu talep sonrasında naip, fetvasını alarak şikâyetçi olmuştur (BOA, A. {DVNSSKT. d., 103, s. 18, h. 1).

Satış ve kiradan dolayı yaşanan problemler, 1731 yılında Sebil Hanı'nda¹⁸ da meydana gelmiştir. Mehmed ve Mustafa'nın şikâyetine göre Sinek Mehmed Vakfı'ndan olan Mağara Mescidi bitişindeki Sebil Hanı'nın tasarrufu, vakfın evladından olmalarından ötürü kendilerine intikal etmiştir. Fakat müteveli el-Hac Mehmed, Sebil Hanı'nın oda ve mahzenlerini kiraya, mescidin ise arsasını mülkiyet üzere Antep sakinlerinden şikâyette ismi yazılmamış kişiye satmıştır. Bu olay üzerine Mehmed'in oğlu Hamza ve diğeri kişiler muhalefet etmişlerdir. Hakkın verilmesine yönelik bir icranın mümkün olmamasından dolayı Mehmed ve Mustafa, şeyhülislamdan fetva alarak şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetin iletilmesi sonrasında Divan, bunların devlete arz edilmesini ve mahallinde şer' ile görülmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 131, s. 317, h. 1). Aynı tarihte bu defa Hamza'nın şikâyetçi olduğu görülmektedir. Daha öncesinde şikâyet edilen Hamza bu defa şikâyetçi konumunda Divan'da yer almaktadır. Mehmed Sinekoğlu Vakfı'nın mütevellisi olan Hamza, Sebil Hanı'nın tasarrufunun kendisine intikal ettiğini belirtmiştir. Vakfın eski mütevellisi el-Hac Mehmed, hanın dahilinde yirmi beş adet oda ve dükkân ihdas edip, bunları Seyyid Ali, Hacı Mustafa, Hacı Hüseyin ve Seyyid Mehmed'e satmıştır. Bu da yetmezmiş gibi mahzenleri de aynı kişilere kiraya vermiştir. Yirmi bir sene zapt altında tutulan hanın, senede beş yüz kuruş olan geliri de zapt edilmiştir. Yalanlara, arabozuculara ve yerel güçlere dayanarak mülkiyet üzere gerçekleşen zapt neticesinde Hamza şikâyetçi olmuştur. Şikâyetin üzerine Divan, Defter-i hâkânî ve Anadolu Muhasebe Defterleri'ne müracaat etmiştir. Bu defterler üzerinden yapılan incelemeler sonucunda tevliyetin Hamza'nın üzerinde olduğunu ve bostan, dükkân ile hanın Mehmed Sinek Vakfı'nda kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Bu kayıtlar doğrultusunda Divan, olay mahalline mübaşir tayin edilmesini ve Halep kadısının tetkikinden sonra Rumeli Kazaskeri Mehmed'in i'lam etmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 131, s. 483, h. 1).

Vakfa gelir sağlayan sanayi işletmeleri arasında boyahâne ve hamamlarla ilgili şikâyetler de defterlerde yer alan konulardan olmuştur.¹⁹ Yukarıda da değindiğimiz üzere Mücellid Hamamı'nın kirasından kaynaklı bir şikâyet bulunmaktadır. Boyahanelerle ilgili ise ihdas ve kiracılardan kaynaklı şikâyetlerin yer aldığı görülmektedir. İpliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanma işlemlerinin yapıldığı boyahâneler (Ünal, 2007, s. 164), bir şehrin tekstil üretimini aydınlatan önemli işletmelerden sayılmaktadır. Zira bu işletmeler şehrin eğirme ve dokuma faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Faroqhi, 2000, s. 182-189). Bu derece etkili olan boyahânelerin sayısındaki artış, şehrin ekonomik açıdan geliştiğini göstermekteydi. Antep'te de böyle bir artış görülmüştür. Fakat ihdas edilen boyahâneler,

¹⁸ Tek avlulu ve iki katlı inşa edilen Sebil Hanı, Karagöz mahallesinin Murvana köyünde eski Gümrük caddesi üzerinde yer almaktadır. Bu han aynı zamanda Çekirdekçi İrmeli Han ve Emir Ali Hanı olarak da bilinmektedir. Arşiv belgelerinde ise *Han-ı Sebil* ve *Ebnâ-ı Sebil* olarak geçmektedir. 1742 yılında Sebil Hanı Vakfı'nın tevliyeti ve abkeşliği Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir. 1811 yılında ise hitabeti Seyyid Hafız Ahmed Halife'ye verilmiştir (BOA, AE. SMST. III., 362/28965; BOA, AE. SMHD. I., 255/20824; BOA, HAT., 1494/17; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4872, s. 354, h. 2; Koçak, 2010, s. 43; Darıcı, 2018, s. 25).

¹⁹ Boyahâne dışında sabunhâne, basmahâne, perdahhâne ve tahmishâne bulunmaktadır (Bayraktar, 2014, s. 349).

Halep'te bulunan Hüsrev Paşa Vakfı'nın gelirlerini etkilemeye başlamasıyla beraber şikâyetler de artmaya başlamıştır. Çünkü yeniden kurulan boyahâneler neticesinde bu vakfa ait boyahânelerin gelirleri azalmaya başlamıştır.²⁰ Hüsrev Paşa Vakfı'na ait üç boyahânenin geliri azalması sonrasında vakıf yöneticileri ve boyahâne sahipleri karşı karşıya gelmiştir.²¹ Bu karşı karşıya geliş 1681 yılında Halep mollasına, Halep mütesellimine ve Antep naibine yazılan bir hüküm ile açıkça ifade edilmiştir. Yıllık geliri yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akçe olarak Defteri Hakani'de kayıtlı üç adet boyahânededen başka boyahâne kurulmamasına dair emir ve hüccet bulunmasına rağmen Antep sakinlerinden bazı kimseler tüm bu emir ve hücceti yok sayarak boyahâne ihdas etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 9, s. 17, h. 4; BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 35, s. 120, h. 500). Vakfın mütevellisi Halil, bu kişileri şikâyet etmesine rağmen bir türlü faaliyetleri son bulmamıştır. Nitekim 1683, 1702 ve 1773 yılındaki şikâyetler son bulmadığını göstermekteydi. 1683 yılında vakfın mütevellisi olan Ahmed Beg bin Osman, üç adet boyahane haricinde boyahânenin kurulmamasına dair emirler olmasına rağmen eski mütevellilerin bu emri yok saydıklarını belirtmektedir. Zira eski mütevelliler, elliye yakın boyahane inşa etmişlerdi. Bu da doğrudan gelirlerin azalmasına neden olmuştu (BOA, MŞH. ŞSC. d. 4839, s. 268, h. 1; Baş, 2018, s. 365). 1702 yılında vakfın mütevellisi tarafından Divan-ı Hümayun'a iletilen şikâyette ise bundan evvel verilen emirlere rağmen bunun bir türlü yasaklanmadığı belirtilmektedir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 35, s. 120, h. 500). 1773 yılında vakfın mütevellisi Halil, şikâyetinde de bazı kişilerin boyahane kurduğunu ve vakfın zarar gördüğünü belirtmiştir. Eline hüccetini ve daha öncesinde verilen emirleri alan Halil, haklılığını bu deliller ile ispat etmeye çalışmıştır. Divan da bu emirler doğrultusunda gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 187, s. 280, h. 1767).

Vakfın Sosyal Hizmetleri ve Hizmetliler

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynayan vakıflar, kamu hizmetine yönelik faaliyetleri de içeren müesseselerden biridir (Taşkesen, 2017, s. 62, 63; Teber, 2002, s. 197). Osmanlı döneminde sosyal hizmet çerçevesinde giyecek, yiyecek, barınma ve yakacak gibi ihtiyaçları karşılayan vakıflar, bunun dışında kamu hizmeti olarak adlandırılan hizmetleri de yerine getirmekteydi (Kırçıl Akkoç, 2010, s. 64; Ersoy ve Dikici, 2018, s. 576). Toplumun her kesimine eşit ölçüde hizmet sunan vakıflar aşevi, misafirhâne ve para yardımı gibi amaçlara hizmet etmekteydi (Kurt, 2003, s. 514). Antep'te barınma ihtiyacını karşılayan yerlerden biri Sekâkî Hanı idi. Sekkâk oğulları tarafından yapılan Sekkâkî Hanı, *haccâc-ı müslimîn vesair ayende ve ravendenin nüzul eylemeleri için* bina edilmişti (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 70, s. 390, h. 1). Yolcu hanı olarak inşa edilen hanın üst katında bulunan odalar, yolcuların ikamet etmesi ve barınması için yapılmıştı (Özkarcı, 1987, s. 49). Misafirhâne hizmetini sunan hana müdahale eden kişi müteveli ve paydaşı Emir Ali olmuştur. Müteveli el-Hac Mehmed, hana tayin olunan bir akçeyi vakfın şartlarına aykırı bir şekilde alıp, kendisiyle paydaş olan Emir Ali isimli kişiye vermişti. Emir Ali de hanı mülkiyet üzere zapt etmişti. Vakfın şartlarına aykırı yapılan bu hareket sonrası Antep ahalisi 1726 yılında şikâyetçi olmuştu. Ahalinin bu şikâyetine karşı Divan, çözümü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSŞKT. d., 70, s. 390, h. 1).

²⁰ Larende, Şehr-i Zol, Kayseri, Musul ve Selanik'te de boyahâne ihdasından dolayı gelir azalışı meydana gelmiştir. Bkz. (BOA, İE.ML., 119/11318; BOA, C. DH., 317/15839; BOA, C. EV., 355/18050; BOA, C. İKTS., 23/1137).

²¹ Hüsrev Paşa Vakfı'na ait boyahâneler hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kars, 2021, s. 113, 114; Çınar, 2013, s. 39).

Vakfın hizmetleri gibi hizmetlilerine yönelik de müdahalelerin olduğu görülmektedir. Görevlilerin hizmetlerine yönelik yapılan müdahaleler, vakıf görevlileri tarafından meydana gelebildiği gibi herhangi bir vakıfta görevli olmayan kaza sakinleri tarafından da gelebilmekteydi. Bu kişilerin müdahalesine maruz kalan taraf, beratını alarak kendi durumunu Divan'da özenle vurgulamaktaydı. Bunlardan biri Seyyid Mehmed idi. Mihaliye Medresesi müezzini Seyyid Mehmed, askerî tarafından verilen berat ile göreve tevcih edilmiştir. Sicilde kaydı bulunan Seyyid Mehmed'e karşı Ali de müezzinlik görevinin maliye beratı ile kendisine tevcih edildiğini iddia etmiştir. Bu iddia karşısında Seyyid Mehmed, Divan'a giderek şikâyetçi olmuştur. Divan da askerî kaydına bakarak görevin Seyyid Mehmed'e tevcih edildiğini, Ali'nin ise kaydının silindiğini belirtmiştir. Müezzinlik görevinin hangi tarihlerde kimler tarafından icra edildiğine dair verileri belirten Divan, görevin Seyyid Mehmed'e tevcih edildiğini ortaya koymuştur. Bu şikâyette kaydın silinmesine dair bir sorunun olduğu düşünülmektedir. Zira Divan, Anadolu Kazaskeri Abdullah'ın i'lamı gereğince Ali'nin kaydının silinmesini istemiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 172, s. 53, h. 1). Kaydın silinmemesi durumu her iki taraf arasında sorun yaşanmasına sebebiyet vermişti. Buna benzer bir diğer örnek Sunguriye Medresesi'nde²² yaşanmıştır. Hafız el-Hac Mehmed'in şikâyetine göre Osman, askerî berat alıp, aykırı davranışlarda bulunarak vakfa zarar vermiştir. Divan ise yine defterlere müracaat ederek Osman'ın kaydının silindiğini ve tevliyetin Seyyid Mehmed Halife ile Seyyid Mehmed Emin'in üzerinde olduğunu belirtmiştir (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 180, s. 139, h. 2).

Kaydın silinip silinmemesi haricinde bir de beratlarının kapışması vardı. Müdahaleyi gerçekleştirenler askerî veya maliye beratına güvenerek harekete geçebilmekteydi. Verildiği kalemlerden ötürü bu ismi alan beratlarla sorun teşkil eden durum istediği beratı alamayan kişilerin rüşvet ya da farklı yollarla diğer bir kalemde berat almasıydı (Kütükoğlu, 1988, s. 131, 132). Hak ve görev tevcihi için yalan beyanla berat almaya çalışanlar, hukuksuz bir yol tercih etmekteydi (Sarı, 2023, s. 105). Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı ile ilgili şikâyette askerî ve maliye beratının vurgulandığı görülmektedir. Şöyle ki vakfın mütevellisi Yasin, Divan-ı Hümayun tarafından verilen beratın üzerinde olduğunu belirtirken, Mahmud ise askerî tarafından berat ettirdiğini iddia etmekteydi (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 73, s. 295, h. 2.) Böyle bir durumda Divan, defterleri inceleyerek kimin görevli olup olmadıklarına bakmaktaydı. Defterlerde isimleri kayıtlı olmayan kişi ya da kişilerin ellerindeki beratların sahte olduğu ortaya çıkmaktaydı (Güneş, 2020, s. 160, 161).

Farklı camilerde aynı görevi icra eden görevlilerin vakfın gelirleri üzerinden hizmete müdahale ettiklerine dair şikâyetler bulunmaktadır. Örneğin Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed, Şehreküstü mahallesindeki Ağa Camii'nde imam olarak görev yapmaktaydı. Bu caminin etrafındaki bazı evler vakfa gelir sağlamaktaydı. Ancak Ali Ağa Camii'nde²³ kendileri gibi imam olan Abdurrahman Efendi, hüccet alarak evlere müdahale etmiştir. Abdurrahman

²² Medrese, Amu mahallesinde bulunmaktadır. 1666, 1668, 1768, 1784, 1799 ve 1823 yıllarında İbrahim, İbrahim Çelebi ibn Esad, Seyyid Mehmed Emin, Ömer, Seyyid Mehmed, Seyyid Ahmed, Seyyid Ahmed'in oğlu, Seyyid Selim ve Seyyid Mehmed mütevellî olarak görev yapmışlardır (BOA, C. MF., 73/3644; BOA, İE. EV., 13/1509; BOA, İE. EV., 3/348; BOA, AE. SMST. III., 322/25988; BOA, C. MF., 27/1313; BOA, C. MF., 87/4329).

²³ Şikâyette *cami-i mezbûr etrafında vaki Ali Ağa demekle ma'ruf kimsenin bina eylediği camii* şeklinde geçmektedir. Bu yüzden bu caminin Ağa Camii'nden ayrı bir cami olduğu düşünülmektedir. Zira Nusret Çam, Ağa Camii'ni yaptıran kişinin Antep'te kaymakamlık yapan Tunuslu Ferruh Bey olduğunu belirtmektedir. Her iki camii Şehreküstü mahallesinde bulunmasına rağmen gerek bu şikâyette gerekse de diğer belgelerde Ağa Camii ve Ali Ağa Camii'ne dair ayrı envanterler bulunmaktadır (BOA, İE. EV., 45/5149; BOA, AE. SAMD. III., 124/12209; BOA, AE. SMHD. I. 223/17700; BOA, EV. d., 15164, s. 2; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 156, s. 110, h. 5; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 157, s. 54, h. 223; Çam, 2006, s. 171).

Efendi'nin müdahalesi engellenmiş olmasına rağmen kendisinden sonra imam olan oğlu İbrahim tekrar gelirlere müdahale etmiştir. Babadan oğula geçen söz konusu bu müdahaleler doğrudan Seyyid Hasan ve Seyyid Mehmed'in görevine karşılık gerçekleşmiştir. Zira imamların vazifelerine karşılık aldıkları ücret, gelirlere sağlanmaktaydı. İmamın, imamlara yaptığı haksızlık karşılıksız kalmamıştır. Çünkü haksızlığa uğrayan imamlar, 1737 yılında Divan'a giderek meslektaşlarından şikâyetçi olmuşlardır. Divan ise çözümü mahalline havale etmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 156, s. 110, h. 5). Aynı yıl Ağa Camii'nde yine imamın vazifesine karşı müdahaleden kaynaklı şikâyetin olduğu görülmektedir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 157, s. 54, h. 223).

Vakıf görevlisi olmayan kişilerin görevli olanlara karşı müdahale örneği Ali Neccâr Camii²⁴ imamı Ömer yaşamıştır. Şikâyette hizmette kusuru olmadığı ve maliye beratıyla görevli olduğu belirtilen imama karşı müdahale İbrahim tarafından gelmiştir. Bu müdahale sonrasında Ömer, şeyhülislamdan fetva alarak Divan'a şikâyetini iletmıştır. Şikâyetinin ardından Divan, beratı gereğince zapt ettirilmemesini istemiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 24, s. 15, h. 39). Yine Mağara Camii imamı el-Hac Ali'nin vazifesi ile ilgili şikâyeti sonrasında Divan, yeni verilen beratı gereğince müdahale edilmemesi yönünde karar vermiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 42, s. 357, h. 1546). Bu gibi haksız müdahalelerde vakıf hizmetlilerinin görevini yerine getirdiği, müdahale edilmemesi gerektiği ve beratlı olduğu şikâyetlerde bilhassa vurgulanmaktaydı. Çünkü bu retorik söylem şikâyetçi tarafın haklı olduğuna işaret etmekteydi. Nitekim Mustafa Ağa Camii hatibi Seyyid Hüseyin'in ve Alaybey Camii imam ve hatibi Seyyid Molla Mehmed'in şikâyetinde de bu hususlar belirtilmiştir (BOA, A. {DVNSSKT. d., 144, s. 168, h. 565; BOA, A. {DVNSSKT. d., 177, s. 14, h. 59).

Sonuç

Atik Şikâyet Defterleri'nde Antep vakıflarındaki sorunları genel olarak değerlendirdiğimizde yönetim, denetim, gelir, hizmet ve hizmetlilere yönelik müdahalelerin olduğunu tespit etmekteyiz. Şikâyetlerde *dahl* kelimesi ile ifade edilen bu müdahale, haksız bir müdahale olup sorunların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Buna neden olan kişiler vakıf görevlisi olabildiği gibi kaza sakinleri ya da yaptıkları faaliyetlerden ötürü mütegalibe ve ashab-ı ağraz olarak adlandırılan kişiler olmuştur. Bu kişiler kadıyı tarafgir ederek veya ehl-i örf'e istinat ederek haksız müdahalelerini gerçekleştirmişlerdir.

Şikâyete neden olan müdahalelerden biri vakfın yönetimini üstlenen mütevellilere karşı yapılmıştır. Hizmette kusuru olmaması rağmen müdahaleye maruz kalan mütevelliler kadar vazifesine kanaat etmeyip müdahalenin öznesi olan mütevelliler de bulunmaktaydı. Mütevellinin kendi vazifesine düşen bedeli yeterli bulmamasının sonucu gelirleri zapt etmek olmuştur. Bu zapt sonrasında hem vakıf hem de vakıftaki görevliler zarar görmüştür. Zira vakfın gelirlerinin bir kısmı hizmetleri karşılığında görevlilere verilmekteydi. Bunu alamayan görevliler yargı yolunu tercih ederek şikâyetlerini Divan-ı Hümayun'a iletmışlerdir. Evlatlık vakıflarda da vakfın evladından olan ya da olmayanların müdahaleleri sonucu yine aynı yol tercih edilmiştir. Vakfiyedeki şartlara aykırı hareket eden nesiller, gelir ve tasarrufu ele

²⁴ Salankon sokağında bulunan Ali Neccâr Camii, Abdullah adlı bir kişi tarafından bina edilmiştir. Camii, 1689 yılında sefer-i hümayun için yapılan yoklamada ismi geçmektedir. Bu camii, gelir ve gider açısından en büyük camii vakıflarından biridir. 1759 yılında camiinin imamlığını Seyyid Mehmed yapmıştır. 1849 yılında ise yine aynı isme sahip başka bir kişi imam olmuş fakat görev ihmali nedeniyle azledilmiştir (BOA, EV. HMH. d., 552, s. 2; BOA, MŞH. ŞSC. d. 4868, s. 86, h. 122; BOA, C. EV., 569/28728; BOA, C. EV., 201/10031; Pamuk, 2014, s. 18; Özdeğer, 1988, s. 141, 142).

geçirmek için müdahale etmişlerdir. Vakfın neslinden olmayanlar ise kendilerinin vakfın evladı olduğunu iddia ederek gelirden nemalanmak istemişlerdir. Şahsi çıkarlarına yenik düşenler vakfa gelir sağlayan kiralara, dükkânlara, ticarî bina ve işletmelere müdahale ederek haksız bir kazanç elde etmek istemişlerdir. Yine bu kişiler vakıf malına çökmek için hisseleri olduğunu söyleyerek mülkiyet iddiasında bulunmuşlardır.

Vakıf hizmetlilerine yönelik müdahalelerde askerî ya da maliye tarafından alınan beratların iddiası ön plana çıkmıştır. Tüm bu iddialar karşısında hizmetliler, Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini ileterek adaletsizliği engellemek istemişlerdir. Divan bu şikâyetler sonucunda Evkaf, İcmal, Mufassal ve Anadolu Muhasebe Defterleri'ne başvurarak karara varmıştır. Yereli denetim ve gözetim altında tutmayı isteyen Divan, mahalline mübaşirler göndererek olayın araştırılmasını ve kararın ona göre verilmesini istemiştir. Elleri beratlarını, hüccetlerini ve fetvalarını alan şikâyetçiler, haklılıklarını bu araçlar ile meşrulaştırmışlardır. Ancak tüm bunlara rağmen önemli bir hayır müessesesi olan vakıflar bozulup, eski fonksiyonunu kaybetmiştir. Dolayısıyla Atik Şikâyet Defterleri'nde Antep vakıfları ile ilgili bütün bu şikâyetler söz konusu müessesenin zaman içerisinde bozulmasına ve yozlaşmasına dair önemli argümanları sunmaktadır.

Kaynakça

(BOA) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. {DVNSAHK. ME., d. ((Bab-ı Asafi-Maraş Ahkam Defterleri)

2; 3.

A. {DVNSMHM. d. (Bab-ı Asafi-Mühimme Defterleri)

2; 25.

A. {DVNSSKT. d. (Bab-ı Asafi-Atik Şikâyet Defterleri)

7; 18; 21; 24; 25; 31; 35; 42; 46; 51; 61; 65; 70; 73; 74; 84; 94; 96; 98; 103; 112; 117; 123; 124; 128; 131; 141; 142; 144; 146; 156; 157; 163; 171; 172; 177; 180; 187; 194; 200.

AE. SABH. I. (Ali Emiri-I. Abdülhamid)

355/24876.

AE. SAMD. III. (Ali Emiri-III. Ahmed)

124/12209.

AE. SMHD. I. (Ali Emiri-I. Mahmud)

223/17700; 230/18391; 233/18738; 255/20824.

AE. SMMD. IV. (Ali Emiri-IV. Mehmed)

90/10630.

AE. SMRD. IV. (Ali Emiri-IV. Murad)

5/454; 5/455.

AE. SMST. II. (Ali Emiri-II. Mustafa)

123/13554.

AE. SMST. III. (Ali Emiri-III. Mustafa)

44/3192; 154/12150; 206/16228; 322/25988; 362/28965.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası)

2854/214023; 2683/201158.

C.BLD. (Cevdet-Belediye)

19/929.

C. DH. (Cevdet-Dahiliye)

317/15839.

C. EV. (Cevdet-Evkaf)

201/10031; 355/18050; 379/19211; 403/20428; 422/21389; 480/24254; 569/28728; 616/31079; 621/31315.

C. İKTS. (Cevdet-İktisat)

23/1137.

C. MF. (Cevdet-Maarif)

27/1313; 37/1848; 40/1951; 73/3644; 87/4329; 122/6089; 153/7604; 157/7825;184/9190.

EV. d. (Evkaf Defterleri)

15164; 15781; 11687.

EV. HMM. d. (Evkaf-Haremeyn Muhasebesi)

552.

HAT. (Hatt-ı Hümayun)

379/20518; 378/20514; 1494/17.

İ. EV. (İrade-Evkaf)

9/72.

İE. AS. (İbnülemin-Askeriye)

85/7664.

İE. EV. (İbnülemin-Vakıf)

3/348; 13/1509; 13/1585; 43/4851; 45/5149; 69/7443.

İE. ML. (İbnülemin-Maliye)

119/11318.

İE. TCT. (İbnülemin-Tevcihat)

25/2678.

MAD. (Maliyeden Müdevver)

12795, 9840.

MŞH. ŞSC. d. (Gaziantep Şer'iyye Sicilleri)

4812; 4816, 4828; 4831; 4839; 4840; 4868; 4872; 4943.

MVL. (Meclis-i Vala)

327/11.

TS. MA. d. (Topkapı Sarayı-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri)

1279; 1295; 1379; 1404.

TS. MA. e. (Topkapı Sarayı-Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı)

549/125; 887/12.

Araştırma-İnceleme Eserler

Abou-El-Haj, R. A. (2000). *Modern devletin doğası (16. yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu)*. (Özel, O. ve Şahin, C. Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Acioğlu, S. (2012). *137 numaralı Ayntâb şer'iyye sicili'nin (H. 1216-1220/M. 1801-1806) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).

Akgündüz, A. (1984). İslam hukukunda ecr-i misil müessesesi ve günümüz hukukuna te'sirleri". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 339-375.

Akgündüz, A. (1988). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akipek, Ş. ve Altaş, H. (1988). Vakıflarda evladiye davaları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 47 (1), 145-151.

Akis, M. (2008). 16. yüzyılda Ayntab sancağında zaviyeler ve mali kaynakları. *Bilgi*, 46, 87-104.

Aktaş, N. (1991). Atik Şikâyet Defteri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 4, 68. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, M. (2007). Osmanlı vakıf sisteminde bozulma üzerine bazı düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 166, 67-83.

Alkan, M. (2014). *Adana vakıfları insan, vakıf ve şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Altındağ, Ü. (1994). Dârüssâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 9, 1-3. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Altındağ, Z. F. (2017). *8 numaralı Ayntâb şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Armağan, A. (2014). XVII. yüzyıl Güneydoğu Anadolu'sunun dini-sosyal hayatından bir kesit: Antep Mevlevîhanesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182 (182), 203-226.
- Arslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetiminde tevliyet: İstanbul örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 551-558.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I istilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Baş, G. (2018). *35 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M.1682-1683.S.146-288)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Bayraktar, H. (2014). *Ayntâb vakıfları*. Konya: Palet Yayınları.
- Bozhüyük Şiraz, E. (2015). *Geleneksel Gaziantep hamamlarının araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Canbakal, H. (2009). *17. yüzyılda Ayntâb (Osmanlı kentinde toplum ve siyaset)*. (Yelçe, N. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, B. (2018). *47 numaralı Gaziantep şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (126-267.sayfalar arası)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Canpolat, B. (2021). *27 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 1076-1077/M. 1666-1667)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Çam, N. (2006). *Türk kültür varlıkları envanteri Gaziantep 27*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çınar, H. (2013). Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki vakıf boyahaneleri. *Vakıflar Dergisi*, 40, 33-53.
- Çınar, H. ve Yavuz, F. (2017). Osmanlı'nın son döneminde yabancı devlet temsilcilerine ve gayrimüslim tebaaya vakıflardan yapılan tahsisler. Bulunur, K. İ., Bozkurt, F., İzgi, M. C. (Ed.). *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (s.125—152). İstanbul: Mahya Yayınları.
- Darıcı, Ç. (2018). *16. yüzyıldan günümüze Gaziantep'te tarihi ticaret merkezi arasa ve yakın çevresi işlevsel değişimi ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Demirci, M. A. (2017). *47 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (H. 11081109) (s.1-125)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekinci, A. ve Asoğlu, İ. (2018). Karköprü kariyesinin Şazeli Şeyh Ali Dede'ye temlikine dair fermân. Ekinci, A. (Ed.). *Osmanlı Urfası 2*. (s.189-195). Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.
- Ekinci, A. ve Torkak, B. (2023). Rumiye Şeyhi Mahmud Urmevî'nin evlatlarına ait temliknâme sureti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 58, 4154.

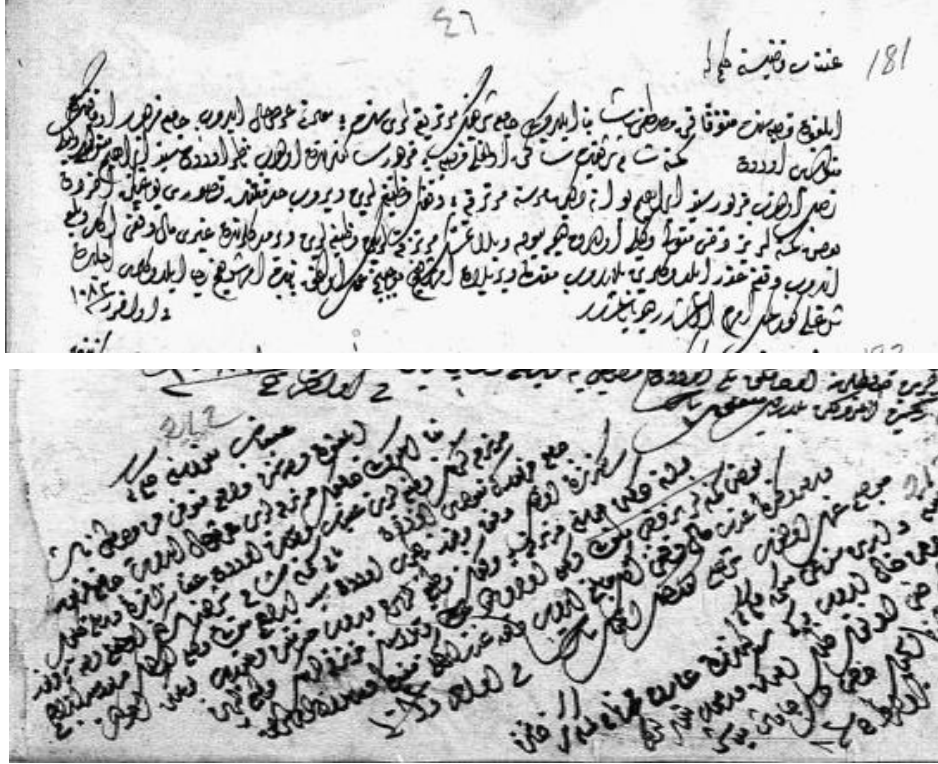
- Emecen, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 107-139.
- Ersoy, A. F. ve Dikici, E. (2018). Osmanlı döneminde sosyal hizmet faaliyetleri yapan bazı kuruluşlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (2), 576-594.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. (Kalaycıoğlu, N. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genca, E. (2014). Osmanlı hukukunda vakıfların denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1), 531-554.
- Gencer, F. (2011). Merkezîleşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sisteminin değişimi. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49 (30), 75-96.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı sosyal-iktisadî sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-18.
- Gülbahar, Z. ve Başboğa Çiçek, L. (2010). Gaziantep Mevlevihanesi vakıf müzesi. *Vakıflar Dergisi*, 34, 189-195.
- Güler, M. (2016). Antep (Ayıntab Mevlevihânesi'nin mimari olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi). *İstem*, 27, 43-77.
- Günay, H. M. (2001). *İslâm hukukunda ve Osmanlı uygulamasında kamu malları*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 42, 475-479. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, A. (2018). Anadolu ve Rumeli vilayetlerindeki Haremeyn-i Şerifeyn ve Kuds-i Şerif vakıflarının varidat ve masarifatı (1650-1651). Doğanay, R., Çelik, A., Özçelik F. (Ed.). *Rifat Özdemir'e Armağan*. (s. 158-181). İstanbul: Hiperyayın.
- Güneş, H. H. (2020). *Bir taşra şehrinde insan manzaraları (Osmanlı Kudüsü'nde vakıflar ve insanlar)*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1990). *Gaziantep evliyalari*. Gaziantep: İslami Hizmetler Vakfı Yayınları.
- Güzelhan, M. (1959). *Ayıntap tarihinden notlar (Düllük-Aynî Bedrettin-Ayıntabın tarihte uğradığı istilâlar)*. Gaziantep: Gazi Yurt Matbaası.
- Işık, H. (2019). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış*, (16), 1-10.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-1 (1300-1600)*. (Berktay, H. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (2011). Temlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 40, 430-431. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpdeş C. ve Üzümcü, A. (2016). Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde vakıfların gelir kaynakları. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 701-709.
- Kars, R. (2021). *Şer'îye sicilleri'ne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda iç ticaret: Ankara-Konya-Antep örneği (1700-1750)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, S. (2014). *Osmanlı hukukunda icâreteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kırçıl Akkoç, F. (2010). *Mahkeme sicillerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1550-1565) Bursa vakıfları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Koçak, Z. (2010). *Ayıntab şehrinin sosyal ve ekonomik yapısı (1600-1650)*. (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Köprülü, F. (2005). *İslâm ve Türk hukuk araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kurt, İ. (2003). Vakıf müessesesi XV. ve XVI. asır vakıfları. A. Özcan & İslami İlimler Araştırma Vakfı (Ed.). *XV. ve XVI. asırları Türk asrı yapan değerler*. (s. 501-543). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kuzucu, S. (2006). *123 numaralı Gaziantep şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Küçükdağ, Y. (2000). Antep Mevlevîhânesi ve vakfiyeleri. Küçükdağ, Y. (Ed.). *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*. (s. 211-242). Gaziantep: Arsan Basın Yayın.
- Külek, A. (2010). *71 numaralı Gaziantep şer'iyeye sicili transkripsiyonu (1-101. sayfalar-H.1132/M. 1720)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Kütükoğlu, M. S. (1988). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt: 3. Akbayar, N. (Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mumcu, A. (2020). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix.
- Muslu, C. Y. (2016). *Osmanlılar ve Memluklar (İslam dünyasında imparatorluk diplomasisi ve rekabet)*. (Rona, Z. Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Najm, D. (2020). *H. 1098-1099/M. 1686-1687 tarihli 36 numaralı Ayıntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (s. 1-107)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı asırda Ayıntâb livâsı I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İhtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Özkarıcı, M. (1987). *Gaziantep il merkezinde bulunan hanlar*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Özkarıcı, M. (1995). Gaziantep Lala Mustafa Paşa külliyesi. *Vakıflar Dergisi*, 25, 39-66.
- Özoğlu, S. (2021). *12 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. s.303-397)*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Öztürk, N. (2002). Osmanlı döneminde vakıflar. *Türkler Ansiklopedisi*. 10, 797-825.
- Özuslu, E. (Ed). (2016). *Şehr-i Ayntab-ı Cihan Gaziantep*. Gaziantep: T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, B. (2014). Ayntâb şehir hayatında vakıflar (XVI. yüzyıl). Altınöz, İ. (Ed.). *Antep-Halep vakıfları sempozyum bildirileri*. (s. 7-27). İstanbul: Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü Ortak Yayını.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Peirce, L. (2005). *Ahlak oyunları (1540-1541 Osmanlı'da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet)*. (Tansel, Ü. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı döneminde Arap kentleri*. (Berktay, A. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarı, A. (2023). *Osmanlı klasik çağında kanun, suç ve ceza*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Singer, A. (2004). *Osmanlı'da hayırseverlik (Kudüs'te bir haseki sultan imareti)*. (Şendil, D. Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Söylemez, Z. (2021). *24 numaralı Ayntab şer'iyeye sicili'nin transkripsiyonu ve değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>).
- Şeker, M. (1993). Vakfiyelerin Türk kültürü bakımından özellikleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 1-18.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. B. (1996). Gaziantep Mevlvihânesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 13, 475-477. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat*, 3 (5), 57-66.
- Teber, Ö. F. (2002). Osmanlı toplumunda bir sosyal kurum olarak vakıf çeşitleri ve işleyişi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), 197-205.
- Temizer, N. C. ve Öztürk, S. (2020). 19. yüzyılda Osmanlı tarım işletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık örneği). *Vakıflar Dergisi*, 54, 139-159.
- Torkak, B. (2023). *Atik Şikâyet Defterlerinde Ayntab, Diyarbakir ve Ruha (1649-1837)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Tuğ, B. (2023). *Namus siyaseti: 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda ırz, şiddet, hukuk*. (Akgün, G. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, A. N. (1999). Mahremiyetin muhafızları darüssaade ağaları. *Osmanlı Araştırmaları*, 19, 123-148.
- Turgut, B. (2018). İslâm medeniyetinde vakfiye: Hz. Ömer örneği. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 50, 271-293.
- Uçaner, M. (2022). *Hafızasını kaybeden kent Anteb*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ünal, M. A. (2007). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Yediyıldız, B. (1999). Osmanlılar döneminde Türk vakıfları ya da Türk hayrat sistemi. *Türkler*, Cilt: 5, 17-31. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 42, 479-486. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2014). Vakıf kurumunun dayandığı temel referanslar ve zürri vakıfların vakıf sistemindeki yeri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 17 (44), 43-66.
- Yüksel, H. (1994). Ayntab Mevlvihânesi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 1 (5), 43-46.

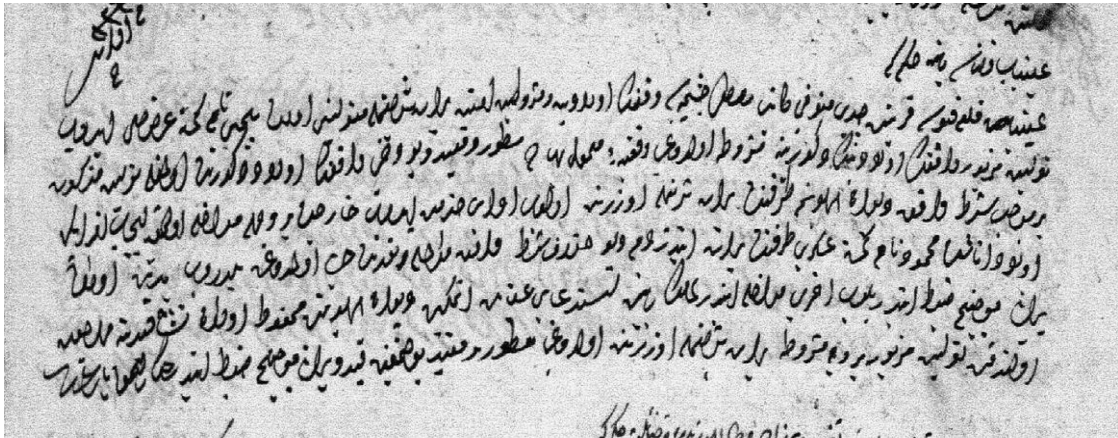
Ekler

Ek 1. Kara Mustafa Paşa Vakfı'nın Mütevelli Vekiline ve Gelirlerine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyetler

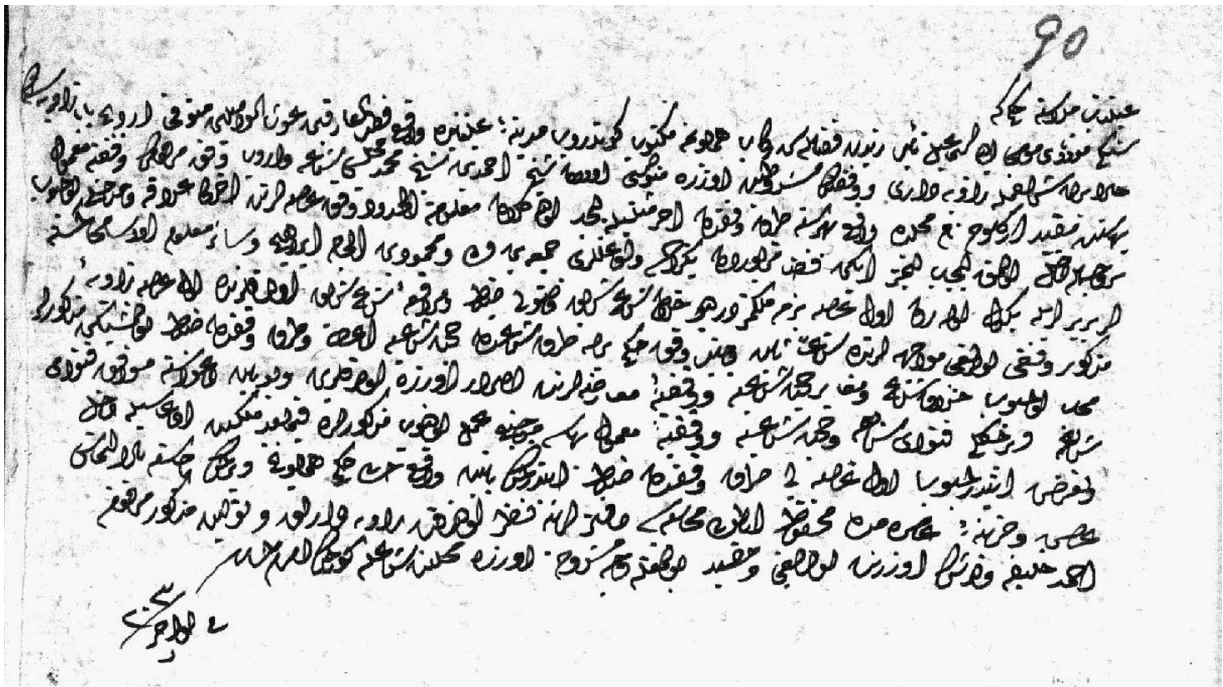
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 7, s. 46, h. 181; BOA, A. {DVNSŞKT. d., 7, s. 52, h. 212)

Ek 2. Kâtip Mustafa Çeşmesi Vakfı'nın Evlad-ı Zükurundan Yasin'in Tevliyetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

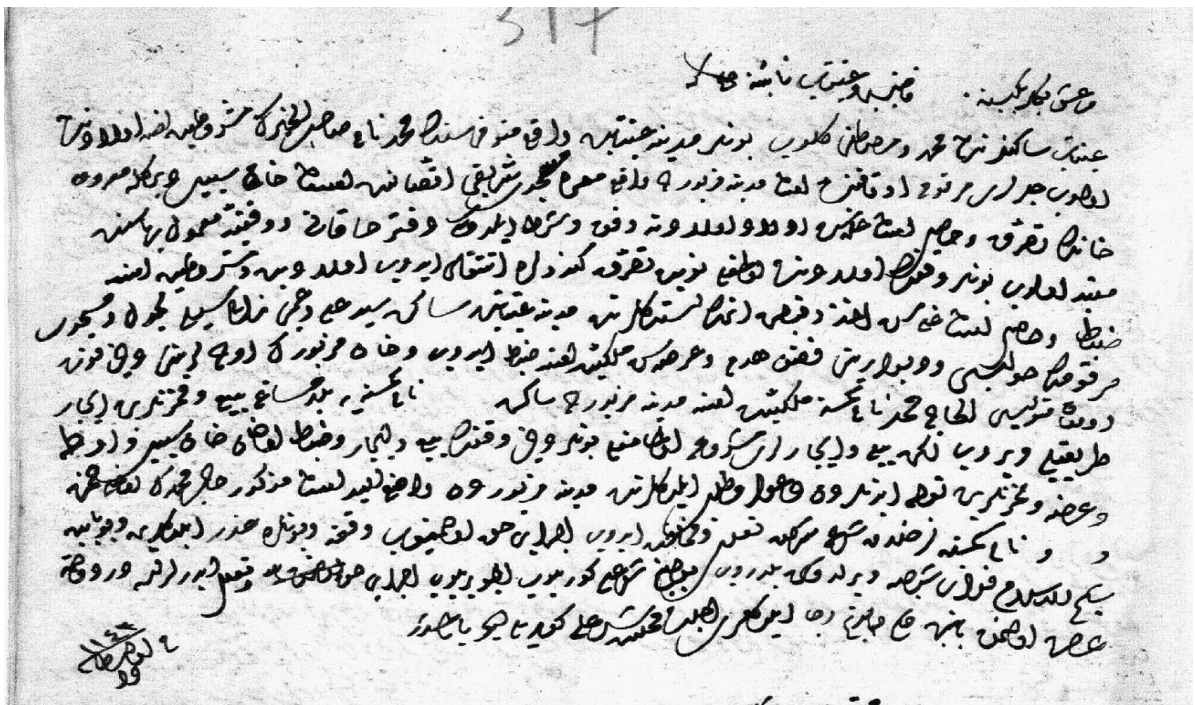
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 73, s. 295, h. 2)

Ek 3. Ardıç Baba Zaviyesi Dahilinde Bulunan Arsayla İlgili Mülkiyet İddiası

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 194, s. 21, h. 90)

Ek 4. Sebil Hanı'nın Kira ve Satış Yoluyla Zapt Edilmesine Dair Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 131, s. 317, h. 1)

Ek 5. Şeyh Muhiddin Erzincani'ye Temlik Edilen Safi Mezrası ile İlgili Şikâyet

قلمه و عتبات نانه و مورث قلمه جلاله
 عتبات کهنه بتیم عند اللطیف و شیخ العالی زید صلام کلون سلوهای قلمه و مورثی عتبات کهنه
 باجم ضایع مزراحی لایحه صورتی توفیق کرمی مویک حدیثی مع جمی الادی از زنجانی قدسی سره القوزده همه برتعلیای نام
 همده و در کتب صکوه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 وارنده اردو اولدی عتبات صده عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 معدله پهن عتبات و توبه اولدی عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 و در جمیع موقوفه قلمه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 موالد اولدی کلون موقوفه قلمه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 و انکه توفیق کرمی مویک حدیثی مع جمی الادی از زنجانی قدسی سره القوزده همه برتعلیای نام
 و توبه پهن عتبات و توبه اولدی عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 عتباتی مع اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 131, s. 194, h. 2})

Ek 6. Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın Geliri Olan Bedestende Satış Şartları İhlalinden Kaynaklı Şikâyet

کسیر و عتبات نانه و مورث قلمه جلاله
 عتبات کهنه بتیم عند اللطیف و شیخ العالی زید صلام کلون سلوهای قلمه و مورثی عتبات کهنه
 باجم ضایع مزراحی لایحه صورتی توفیق کرمی مویک حدیثی مع جمی الادی از زنجانی قدسی سره القوزده همه برتعلیای نام
 همده و در کتب صکوه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 وارنده اردو اولدی عتبات صده عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 معدله پهن عتبات و توبه اولدی عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 و در جمیع موقوفه قلمه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 موالد اولدی کلون موقوفه قلمه اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 و انکه توفیق کرمی مویک حدیثی مع جمی الادی از زنجانی قدسی سره القوزده همه برتعلیای نام
 و توبه پهن عتبات و توبه اولدی عتبات اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی
 عتباتی مع اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی اولدی

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 25, s. 98, h. 384})

Ek 7. Sekâkî Hanı'nın Mülkiyet Üzere Zapt Edildiğine Dair Şikâyet

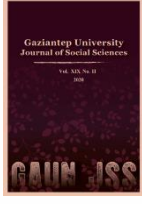
Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 70, s, 390, h. 1)

Ek 8. Ali Neccâr Camii İmamının Hizmetine Müdahale Edildiğiyle İlgili Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 24, s, 15, h. 39)

Ek 9. Mihaliye Medresesi Müezzini Seyyid Mehmed'in Hizmetine Müdahale Edildiğine Dair Şikâyet

Kaynak: (BOA, A. {DVNSŞKT. d., 172, s, 53, h.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Babürlü Devleti'nde Vekil ve Vezirlik Makamı Bağlamında Öne Çıkan İsimler (1556-1707)

Prominent Names in the Context of Wakil and Viziership in the State of Baburid (1556-1707)

Sevilay KARATAŞ YOZGAT^{a*}

^a Dr., Edime / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8112-7975

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Ocak 2024

Kabul tarihi: 10 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Babürlü Devleti,

Vekil,

Vezir,

Divan,

Mansab.

ÖZ

Türk devletlerinde hükümdar, devleti yöneten asıl idareci kabul edilmiştir. Her ne kadar iktidar erki hükümdar olsa da devletlerin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda çeşitli uğraş alanları olmuştur. Dolayısıyla hükümdarların, devletin farklı sahalarından bilgileri aktaran ve kendisine danışmanlık yapan bir yardımcıya ihtiyacı olmuştur. İşte bu noktada vekillik ve vezirlik müessesesi devreye girmiştir. Kuzey Hindistan'da kurulan Babürlü Devleti'nde de vekil ve vezirlik geleneği sürdürülmüştür. Özellikle Ekber Şah döneminden itibaren Babürlü hükümdarlarına stratejik anlamda destek olan, yol gösteren ve fikirleriyle ufuk açan vekil ve vezirler tarihe geçmiştir. Bu çalışmada Babürlü Devleti'nin kuruluşundan (1526) Evrenzib döneminin sonuna kadar (1707) siyasi alanda ün salmış isimlere yer verilmiştir. Vezirlik ve vekillik makamlarında bulunan isimler, yönetim çarklarının sağlıklı ve sorunsuz çalışabilmesi adına sorumluluk üstlenerek hükümdara bilgi vermiş ve danışmanlık yapmışlardır. Üstlendikleri görev ve yetkiler doğrultusunda devlet kademelerinin düzenli işleyişini tanzim etmişlerdir. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı; Babürlü Devleti siyasetinde varlık gösteren vekil ve vezirlik kurumunun kavram yanılgısını ortadan kaldırmak ve bu makamlar arasındaki hiyerarşiyi göstermek olmuştur. Babürlü Devleti'nde 18. yüzyılın başlarına kadar ön plana çıkan siyasi isimlere genel bir perspektiften bakmak ise bu çalışmayı önemli kılmıştır. Dolayısıyla sadece tek bir bürokratin siyasi kariyerinden ziyade -karşılaştırmalı bir araştırma olması dolayısıyla- Evrenzib'in ölümüne kadarki süreçte etkin olan vekil/vezirler incelenmiştir. Çalışmada hem tarama yöntemi hem de karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemler ile vezirlik ve vekillik makamlarının kavramsal rollerinin birbirinden ayrılması sağlanmış ve Babürlü Devleti'nin 1526-1707 tarihleri arasında öne çıkan vekil ve vezirleri araştırılmıştır. Elde edilen bu bulgular sayesinde literatürdeki önemli bir tartışmanın altının doldurulması amaçlanmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 18, 2024

Accepted: June 10, 2024

Keywords:

State of Baburids,

Wakil (Deputy),

Vizier,

Diwan,

Mansab.

ABSTRACT

In Turkish states, the ruler is accepted as the main ruler of the state. Although the channel of power is the ruler, states have had various areas of endeavor in social, political, economic and cultural terms. Therefore, the rulers needed an assistant who could convey information from different areas of the state and advise them. At this point, the institution of deputyship (wakil) and viziership came into play. The tradition of being a wakil and vizier was also continued in the State of Baburids established in North India. The wakil and viziers who strategically supported the Baburids rulers, guided them, and opened horizons with their ideas have gone down in history. In this research, famous names in the political field from the beginning of the State of Baburids (1526) to the end of the Aurangzeb period are included (1707). Those who held the positions of vizier and wakil took on responsibilities to ensure that the wheels of government worked properly and smoothly, and provided information and consultancy to the ruler. They regulated the regular functioning of the state levels in line with the duties and powers they assumed. Based on this, the aim of the study is; to eliminate the misconceptions of the institution of wakil and vizierate that existed in the politics of the State of Baburids and to show the hierarchy between these offices. This study examines the prominent political figures in the State of Baburids until the beginning of the 18th century from a general perspective. Therefore, rather than just the political career of a single bureaucrat -since it is a comparative research- the wakil/viziers who were active in the process until Aurangzeb's death were examined. Both scanning method and comparative research method were used in the study. With these methods, the conceptual roles of vizier and wakil offices were separated and the prominent wakil and viziers of the State of Baburids between 1526 and 1707 were investigated. Thanks to these findings, it is aimed to underline an important debate in the literature.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sevilaykaratas74@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

With this study, it has been revealed that the positions of vizier and wakil in the State of Baburids were confused in terms of jurisdiction and concept over time. When current literature is examined, it is seen that the same statesman appeared as both vizier and wakil on the same dates. The reason for this is that the term “prime minister” is used in English for both terms. Thanks to this article, the misconception has been eliminated. In this study, especially Akbarnama and Jahangirnama were used extensively. Apart from these, Baburnama, Iqbâlnâmah, Muntakhabu-t-Tawârikh, Maâthir-ul-Umara and travelogues have been the sources illuminating the founding and rise periods of the State of Baburids. In the study, both scanning method and comparative research method were used.

Our methodology in this study proceeded as follows. Firstly, the administrative structure in the State of Baburids organization was examined. Then, the position of vizier, its duties and powers were investigated. Finally, the bureaucrats who came to the vizier position were compared. The same process was carried out for the wakil authority. Later, the bureaucrats who took office were also examined. Finally, a table was created and the officials in these two positions were compared. Therefore, a research method from general to specific was also examined in this study.

The institution of wakil and vizier had an important place in the State of Baburids. Because in the political field, they were the most authorized person after the Padshah and had the authority to make decisions. When historical sources are examined, no viziers or wakils were found during the reigns of Babür Shah and Humayun Shah. However, with the institutionalization process of the State of Baburids during the reign of Akbar Shah, new institutions and civil servants came to light. The most important of these were the positions of vizier and wakil.

Statesmen who assumed the office of wakil/vizier in the State of Baburids played an important role in strengthening the bond between the administration and the society. In this study, especially the wakils and viziers of the periods of Akbar Shah, Jahangir Shah, Shah Jahan and Aurangzeb are included. Among these names are Bairam Khan, Munim Khan, Şihabuddin Khan, Shamsuddin Muhammad, Muzaffar Khan Turbati, Raja Todar Mal, Abdur Rahim Khan, Mirza Aziz Koka, Sharif Khan, Mirza Ghias Beg (Itmad-ud-Daulah), Jafar Beg, Abul Hasan (Asaf Khan / Yamin-ud-Daulah), Molla Shukrullah Shirazi (Afzal Khan), Sadullah Khan, Muhammad Saed Muazzam Khan (Mir Jumle), Jafar Khan (Umdat-ul-Mulk) and Asad Khan (Asaf-ud-Daulah / Jumdat-ul-Mulk). In this study, the years of service of the mentioned State of Baburids statesmen and the amount of mansab they received are tabulated. As a result of the information obtained, the status difference between the wakil and the vizierate office emerged, and the duties and authority areas of these bureaucrats were also separated from each other.

Statesmen of Turkish, Indian and Persian origin, who came to the office of wakil/vizier in the State of Baburids, which had a multicultural structure, played an important role in strengthening the bond between the administration and the society. In this study, the years of service of the mentioned State of Baburids statesmen and the amount of mansab they received are tabulated. As a result of the information obtained, the status difference between the wakil and the vizier office emerged, and the duties and authority areas of these bureaucrats were separated from each other. Thanks to this article, the wakil and viziers of the periods of Akbar Shah, Jahangir Shah, Shah Jahan and Aurangzeb, the powerful rulers of the State of Baburids, were looked at from a general perspective. Thus, a comparison was made between wakils and viziers. It has also been revealed in which Padshah's reign there were more wakils or viziers. For example, during the reign of Akbar Shah, there were more wakils. The reason for this is that professions are slowly becoming institutionalized.

In terms of rank and seniority, the wakil had a more important place than the vizier. The powers of wakils and viziers, who were at the center of the administrative structure of the State of Baburids from Ekber Shah to the period of Aurangzeb, changed over time. In the early periods, the wakil personally served on behalf of the ruler, was the ruler's representative, and carried a great responsibility. Thus, he became the most authoritative person after the ruler in the political life of the State of Baburids. The vizier, on the other hand, dealt with the issues coming from the provinces and was responsible for the economy of the State of Baburids. He consulted the ruler about the treasury and gave information.

Giriş

Thomas Patrick Hughes, vezir kelimesini etimolojik olarak üç temele dayandırmıştır. İlk Arapça “وَزْر” (Vizr) köküne dayanan *yük* kelimesidir. Çünkü vezir, devletin yükünü taşımıştır. İkincisi “وَزْرَة” (Vezere) köküne dayanan *sığınak* kelimesidir. Çünkü hükümdarlar, vezirlerinin tavsiyelerine başvurmuşlardır. Üçüncüsü ise “أَزْر” (Ezr) köküne dayanan sırt veya güç kelimesidir. Çünkü insan bedeni sırttan güç bulduğu gibi hükümdar da veziri sayesinde güçlenmiştir (Hughes, 1885, s. 666).

Vezir kelimesinin çıkış noktası hakkında farklı anlaşmazlıklar vardır. Kimi araştırmacılar vezirlik kurumunun Sasanilere dayandığını belirterek vezir kelimesinin Farsça olduğunu savunurken, kimileri ise Abbasiler döneminden çok öncesinde de vezir kelimesinin Araplar tarafından kullanılması sebebiyle Arapça olduğunu iddia etmişlerdir (Ayaz, 2013, s. 79). Türk Dil Kurumu ise kelimenin Arapça olduğunu belirtmiştir (TDK, 2022). Grunebaum’a göre vezirlik kurumunu ilk kez Sasani modelini örnek alan Müslüman Araplar başlatmıştır (Grunebaum, 1953, s. 159). Özellikle vezirlik kurumunu yükselten ise Abbasi Hükümdarı el-Mansûr olmuştur (Goitein, 1942, s. 381).

Vezirlik makamı, Türk devletlerinin tümünde önemli bir yer işgal etmiştir. Vezirlik, bir memurun sahip olabileceği en yüksek makam olmuştur. Vezir olan kişi, hükümdarın hemen yanında yerini almıştır (Hughes, 1885, s. 666). Tarih boyunca çeşitli Türk devletlerinde görülen vezirlik makamı, divan üyelerini denetlemekle mükellef olmuştur. Öncelikli görevi ise *beytül mâl* yani hazine olmuştur (Grunebaum, 1953, s. 160).

Çalışmanın bir diğer önemli kavramı ise vekildir. Vekil, bir meselenin hallolması için görevlendirilen kimseye denmiştir (Topaloğlu, 2013, s. 9). Annemarie Schimmel’e göre Babürlü Devleti’nde hükümdarın yönetimi altındaki en yüksek mevki, vekilliktir (Schimmel, 2004, s. 71). Vekillik, Babürlü Devleti’nin en yüksek memuriyeti olmuştur. Hükümdarın baş danışmanı olma görevini yürütmüştür. Terfi, atama ve azledilme konularında hükümdara tavsiyelerde bulunmuştur (Khatri, 2015, s. 93,95). Vekil; devlet ve hanedanla ilgili tüm konularda hükümdarın yardımcısı konumunda yer almıştır. Vekil, çok fazla güce sahip olmadığı dönemlerde bile hükümdarın güvenine sahip, dönemin en yüksek rütbeli memuru olmuştur. Vekil, bazı dönemlerde daha az görevi olmasına rağmen, hükümdarın yanında bir denetim merkezi görevini yürütmüştür (Qureshi, 2002, s. 71-72; Blake, 1979, s. 88). Babürlü hükümdarlarından sonra devletin en yetkili ikinci kişisi vekiller olmuş ve Vekil-i Mutlak olarak anılmışlardır. Ancak bu makam her zaman yürürlükte kalmamıştır (Çağlayan, 2005, s. 59). Khatri’ye göre Babürlü Devleti’nin üçüncü hükümdarı Ekber Şah, kurumlar arasındaki güç paylaşımı ve kontrol dengesini yeniden düzenlemiştir. Böylelikle vekillik makamının büyük ölçüde yetkileri elinden alınmış ve mali konular vezire devredilmiştir (Khatri, 2015, s. 95). Böylelikle denilebilir ki Ekber Şah, reformist bir yaklaşımla Babürlü Devleti’nin işleyişinde önemli düzenlemelere gitmiştir. Azmi Özcan da güçlü hükümdar Ekber Şah’ın Babürlü Devleti’nin gerçek kurucusu kabul edildiğini belirtmiştir (Özcan, 1998, s. 77).

Bu çalışmada genel olarak Babürlü Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemindeki vekil ve vezirlerine yer verilmiştir¹. Dolayısıyla Babürlüler, atalarından aldıkları mirası devam ettirebilmek için vezirlik makamını kullanmışlardır. Bu durum, Babürlü hükümdarlarının en

¹ Babürlü Devleti’nin kuruluş dönemi 1526 tarihi ile başlamış, Ekber Şah’ın devleti kurumsallaştırmaya başlamasıyla birlikte yükseliş dönemine geçilmiş ve Evrengzib’in 1707 tarihinde vefatıyla çöküş dönemi başlamıştır (Konukçu, 2002, s. 1324-1337).

önemli başarılarından biri olmuştur. İdari yapının işleyişi, siyasi, askerî ve sosyal meselelerin yerine getirilmesi vekillik ve vezirlik kurumunun düzgün çalışmasına bağlı olmuştur.

Bu araştırmada Ekbernâme (Ebul Fazl Allami) ve Cihangirnâme'den (Cihangir Şah) çokça istifade edilmiştir. Bunların dışında Hümayunnâme (Gülbeden Begüm), Vekayi (Babürnâme) (Babür Şah), İkbâlname (Mutemed Han), Muntakhabüt Tevârih (Abdülkâdir Bedâûnî), Maasir-ul Umera (Şah Navaz Han) ve seyahatnameler, Babürlü Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerini aydınlatan kaynaklar olmuştur. Bu kaynaklardan İkbâlname ve Cihangirnâme'nin Farsça metinlerinden istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra Laiq Ahmad, S. D. Goitein, Ibn Hasan, Syed Ali Kazım, Gulrukh Khan, Ishtiaq Husain Qureshi ve Samir Kumar Verma gibi isimler kıymetli çalışmaları ile literatüre katkı sağlamıştır. İsimleri anılan tarihçilerin kıymetli eserleri, bu çalışma için de pusula niteliği taşımıştır.

Babürlü Devleti'nde Vekil ve Vezirlik Makamı

Kautilya'ya göre egemenlik ancak yardımla mümkün hale gelmektedir. Çünkü tekerlek tek başına asla hareket edememiştir. Bu nedenle bir lider, bakanlarını görevlendirip onların görüşlerini de dinlemelidir (Kautilya, s. 18). Aynı durum, Babürlü Devleti için de geçerli olmuştur. Özellikle Ekber Şah'tan itibaren sistemli bir hâl alan kurumlar, zaman içerisinde düzenli bir işleyişe sahip olmuştur. Ekber Şah iyi bir yönetim sistemine sahip akıllı bir hükümdar olarak tarihe geçmiştir. Hükümdar her ne kadar nihai kararları kendisi alsa da bir dizi devlet adamına da sahip olmuştur (Khatrı, 2015, s. 88). Vezirlere tevdi edilen geniş yetkiler beraberinde makamın da sorumluluğunu getirmiştir. Vezirin konumu, devletteki en hassas makam görülmüştür (Hasan I. , 1970, s. 115). Bu doğrultuda hükümdarın atadığı kişiler, büyük sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla vezirlik makamı, Babürlü tarihinde prestijini koruyan bir memuriyet olmuştur.

Babürlüler, vezirlerine her zaman ihtimam göstermiştir. Örneğin Şehzade Dara Şükuh, Şah Cihan döneminin ünlü veziri Sadullah Han'ı (belirli ücretlerin verilmesi talebini usulsüz olduğu gerekçesiyle geri çevirdiği için) sert bir şekilde azarlamıştır. Bu durum Şah Cihan'ın kulağına gittiğinde Dara Şükuh'u kınamış ve vezirinin gönlünü almak için ona değerli hediyeler göndermiştir (Qureshi, 2002, s. 73). Bu örnek, Babürlü Devleti'nde vezirlere gösterilen hassasiyeti gözler önüne sermiştir. Bir hükümdarın, usulsüzlük davasında Şehzadeye karşı - haklılığından emin olduğu için- vezirinin tarafında durması, vezirlik makamının hassasiyetini kanıtlar nitelikte olmuştur.

Ekber Şah, Cihangir Şah ve Şah Cihan dönemlerindeki birkaç istisna dışında bu makamlara iyi bir hizmet geçmişi ya da yüksek statüye sahip önemli kişiler atanmıştır. İranlı soylular ise diğer devlet adamlarına nazaran daha önce tercih edilmiştir. Muzaffer Han, Şihabüddin Han, Cafer Asaf Han, İ'timâdüddeve, Ebul Hasan Asaf Han, İradet Han, Afzal Han, Sadullah Han, Muazzam Han ve Cafer Han İran soylu Babürlü devlet adamlarıdır (Ahmad, 1976, s. 24). Bu durum, Babürlü Devleti'nin kapılarını İran'dan gelen bürokratlara açtığını ve bu bürokratlara devletin idaresinde kıymetli görevler verdiğini göstermiştir.

Babürlü Devleti'nin Yönetiminde Vekil ve Vezirlerin Rolü

Babürlü Devleti'nde vekillik makamı daima yürürlükte olmamıştır. Ekber Şah döneminde başbakan konumunda olan memura vekil, maliye bakanı konumunda olan memura ise vezir denilmiştir. Devletin mührü Vekil-i Mutlak'ta bulunmuş, her tayin ve atamada onun imza ve mührüne ihtiyaç duyulmuştur (Bayur, 1987, s. 433).

Ekber Şah hem Bayram Han'dan² edinmiş olduğu tecrübe hem de o güne kadar Hindistan'daki Türk yönetiminin işleyişi hakkındaki bilgileri sayesinde vekillik makamının görev, yetki ve işleyişini tam anlamıyla kurmaya çalışmıştır. Ekber Şah, vekili Bayram Han'ı görevden aldıktan sonra genel idareden ayırdığı maliyeyi, Delhi valisi Şihabüddin Han'ın³ kontrolüne bırakmıştır. Böylelikle vekillik makamı aynı anda üç kişi tarafından paylaşılmıştır: Şihabüddin Han, Munim Han ve Şemseddin Eteke Han. Ancak Ekber Şah 1564 yılında Muzaffer Han'ı divana atayarak gelir ve maliye konularını onun kontrolüne bırakmıştır (Ahmad, 1976, s. 7-8). Böylelikle Ekber Şah (1556-1605), yarım asra yakın saltanatı boyunca vezir ve vekilin konumunu kesinleştirmek için uğraşmıştır. Ekber Şah istemese de güç, belirli kişilerin elinde toplanmıştır. Bu konudaki en önemli nokta ise Ekber Şah'ın tüm uğraşlarına rağmen vezir ve divanın eş anlamlı kelimeler haline gelmesi olmuştur. Görev yetkileri tamamen benzer duruma düşmüştür (Ahmad, 1976, s. 15).

Genel olarak Türk devletlerine bakıldığında vezirlerin görevleri arasında;

- a. Gelir kaynaklarını sabitlemek,
- b. Olası tehlikeleri önlemek,
- c. Tebaanın hayatını kolaylaştırmakla ilgili devlet politikalarını düzenlemek,
- d. Akıllıca harcamalar yaparak acil durumlar için yeterli miktarda para bulundurmak,
- e. Devlet hazinesini sağlamlaştırmak,
- f. Olası bir düşmana karşı her zaman teyakkuzda olmak,
- g. Yolları güvenli ve sağlam durumda tutmak,
- h. Orduyu organize etmek,
- i. Farklı milliyet / dinden insanları ve devlet görevlilerini uygun yerlerde tutmak yer almıştır (Hasan I. , 1970, s. 114).

Babürlü Devleti'ne bakıldığında da zaman içerisinde vezirlerin görev tanımları yerine oturmuş ve yukarıda Türk Devletleri için sıralanan maddeler, Babürlü Devleti için de geçerli hâle gelmiştir. Babürlü Devleti'nde vekil konumu boş olduğunda vezir, başbakan görevi görmüştür. Böyle durumlarda ona "vezîr-i azam" ya da "vezîr-i küll" denilmiştir (Bayur, 1987, s. 435). Babürlü Devleti vezirlerinin de geniş yetkileri olmuştur. İlk ve en önemli konu, devlet hazinesinin vezirin kontrolü altında olmasıdır. Vezirin mali raporları vekile göndermesi beklenirken, vezir vekilin emrinde hareket etmeme hakkını da kullanmıştır. Vezir, vereceği kararlar için vekilden onay almamıştır. Hükümdar, neredeyse tüm önemli konularda vezirine danışmıştır. Yine bütün önemli atamalarda vezirin fikri alınmıştır. Neredeyse tüm mali görevler vezirin himayesi altında gerçekleşmiştir. Taşra valilerinin ve divanların atanması teorik olarak vezirin yetkisi altında gerçekleşmiş, ancak son söz her zaman olduğu gibi hükümdara ait olmuştur. Pargana⁴ veya Sarkar⁵ gibi küçük birimlerin atamaları da vezir tarafından gerçekleşmiştir (Qureshi, 2002, s. 74).

Babürlü Devleti'nin hükümdarları, tüm yönetim sorumluluğunu ellerinde tutmuştur. Ancak geniş sınırlara ulaşan devletin idaresini tek başlarına yönetmek bir hükümdar için dahi kolay olmamıştır (Qureshi, 2002, s. 70). Vezirler özellikle Babürlü hükümdarının reşit olmadığı ya da eğlence hayatına daldığı dönemlerde daha fazla sorumluluk üstlenmişlerdir. Sivil bir görev olan vezirlik makamı, sadece anormal durumlarda askerî meselelerle ilgilenmiştir. Birçok

² Bayram Bey'e Han ünvanı Şah Tahmasb tarafından verilmiştir (Şahin H. H., 2019, s. 1195).

³ Şihabüddin Han, Mahım Anaga'nın damadıdır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 846).

⁴ Genellikle elli ile yüz köyden oluşan Babürlü Devleti'nin ilçelerine pargana denir (Kaur, 2011, s. 274).

⁵ Birçok pargananın birleşmesi ile Sarkar oluşur (Rashid, 2017, s. 212). Günümüzdeki illere benzediği düşünülebilir.

törende hükümdarın temsilcisi olarak yer almıştır (Verma, 2002, s. 87-88). Vezirler, Babürlü Devleti'nin gelir idaresinin başı olmuştur. Vezirler için divan sıfatı da kullanılmıştır. Ancak tüm divanlar vezir olamamıştır. Özellikle de Hindu divanlar, vezirlik makamına gelmemiştir. Vezirler, özellikle Evrengzib döneminden sonra devletin fiilen yöneticisi haline gelmişlerdir (Sarkar J. , 1920, s. 31-33; Verma, 2002, s. 87-88). Böylelikle 1720'li ile 1730'lu yıllar, Babürlü devlet otoritesinin sürekli erozyona uğradığı ve idari bozulmaların yaşandığı tarihler olmuştur (Parikh, 2005, s. 52). Ahmad'a göre de Evrengzib dönemiyle birlikte vezirlik makamı tam anlamıyla bir kurum olmuştur. Bu makam ayrıca baş vezir, veziri a'zam, veziri muazzam veya divanı âlâ gibi isimlerle de tanımlanmıştır. Bu dönemde vezir, idari hiyerarşide yüksek bir konuma sahip olmuştur (Ahmad, 1976, s. 26).

Babürlü Devleti'nin Altın Çağında Öne Çıkan İsimler (1556-1707)

Bu çalışmada Ekber Şah döneminden Evrengzib döneminin sonuna kadar geçen sürede öne çıkan Babürlü vezir ve vekilleri ele alınmıştır. Bu geniş sürede vezir ve vekillik görevlerine gelmiş tüm isimleri burada listelemek, çalışma alanının uzamasına sebebiyet vereceğinden sadece yapılan araştırmalar sonucunda öne çıkan isimler incelenmiştir. Babür Şah ve Hümayun Şah dönemlerinde de güçlü isimlerin öne çıktığı görülmüştür. Örneğin Babür Şah, dört yıllık saltanatında her zaman yanında olan Nizamüddin Ali Barlas'tan (Emir Halife) vezir ya da vekil olarak bahsetmese de Babürnâme'nin "Tarihi Özet" ve "Metne Yapılan Eklemeler" bölümlerine göre ve Gülbeden Begüm'ün kıymetli eseri Hümayunnâme'nin dipnotlarındaki açıklamalara göre Nizamüddin Ali Barlas, Babür Şah'ın başvekili ve veziri konumunda yer almıştır (Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, 2006, s. 111,618; Gülbeden, 1987, s. 179). Yine aynı şekilde dönemin çağdaş kaynağı olan Abdülkadir Bedâûnî'nin Muntehabü't-tevârih eserinde de vekil ve vezir olarak bahsedilen Emir Halife'nin (Bedâûnî, 2009, s. 451) buyruğu ise bir hükümdar emri gibi görülmüştür (Elliot ve Dowson, 1873, s. 38). Bayur da Babür Şah döneminde vezir ya da vekil yerine Halife ünvanının kullanıldığını tasdiklemiştir (Bayur, 1987, s. 434). Güncel literatürde ise vezir olarak kayıtlara geçmiştir (Demir, 2017, s. 75). Hümayun Şah döneminin siyasetinde öne çıkan isimlerden Hindu Bey ve Bayram Han ise devletin tüm sivil ve askerî işlerinden sorumlu olmuşlardır (Verma, 2002, s. 75; Hasan I. , 1970, s. 120). Sonuç olarak Ekber Şah döneminden itibaren Babürlü Devleti'nin bürokrasisinde çok sayıda devlet adamının varlık göstermesi sebebiyle çalışmanın zamansal aralığının 1556-1707 olması uygun görülmüştür.

Ekber Şah (1556-1605) Döneminde Öne Çıkan Vekil ve Vezirler

Bayram Han (ö. 1560)

1504 yılında Bedahşan'da dünyaya gelen Bayram Han, Babürlü Devleti'nin önemli devlet adamlarından biridir (Şahin H. H., 2019, s. 1195). Ekber Şah döneminin güçlü ismi Bayram Han (Hanlar Hanı), Şii mezhebine mensuptur. 1557 tarihinde Ekber Şah; kuzeni Selime Sultan Begüm ile Bayram Han'ı evlendirmiştir. Selime Sultan Begüm'den önce Bayram Han, Hintli bir Müslüman olan Mevat'lı Cemal Han'ın kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten Abdurrahim Han dünyaya gelmiştir. Selime Sultan Begüm'ün ne Bayram Han'dan ne de daha sonra evlendiği Ekber Şah'tan çocuğu olmuştur (Beveridge, 1913, s. 595).

Babür Şah ve Hümayun Şah dönemlerinde hükümdarların siyasal güçleri belirgin şekilde görülmüştür. Hem Babür Şah hem de Hümayun Şah, güçlü düşmanlara sahip olmuşlardır. Ancak Hümayun Şah'ın 1556 tarihinde vefat etmesiyle birlikte (Konukçu, 1998, s. 481) Ekber Şah on dört yaşında tahta geçmiştir (Konukçu, 1994, s. 542). Ekber Şah'ın genç yaşta hükümdar olması, Bayram Han'ın siyasi alandaki etkinliğini artmıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 371).

Bayram Han ve ailesi, Ekber Şah döneminin en köklü ve önemli soylu ailelerinden biri olmuştur. Bayram Han'ın babası Saif Ali, Babür Şah'ın hizmetinde çalışmıştır. Bayram Han da Babür Şah, Hümayun Şah ve Ekber Şah olmak üzere üç hükümdar döneminde Babürlü Devleti'ne hizmet etmiştir (Husain, 1978, s. 1). Ekber Şah tahta geçtiğinde Bayram Han vekillik görevinde bulunmuştur (Bayur, 1987, s. 63). Gulrukh Khan'a göre, Ekber Şah'ın üst düzey soyluların da onayıyla Babürlü Devleti'nin padişahı olmasını sağlayan kişi, Bayram Han olmuştur (Khan G. , 2008, s. 176). Bayram Han'ın görev yetkileri o kadar geniş olmuştur ki Ekber Şah, Bayram Han'ın otoritesinden rahatsız olmaya başlamıştır. Daha sonraki Babürlü hükümdarları döneminde de hiçbir Babürlü vekili bu kadar güçlü bir otoriteye sahip olamamıştır (Khatri, 2015, s. 6). 1556-1560 yılları arasındaki dört yıllık zaman dilimine Bayram Han dönemi denmiş ve Ekber Şah 20 yaşındayken Bayram Han vefat etmiştir (Şahin, 2020, s. 117-119). İbn Hasan'a göre, idari açıdan Bayram Han'ın dönemi, Babürlü tarihinde önemli bir örnek olmuştur. Bayram Han, Ekber Şah'ın saltanat vekilliğini yapmış ve tüm egemenlik yetkilerini kullanmıştır (Hasan I. , 1970, s. 121). Ekber Şah'ın çocukluk ve gençlik yıllarında hem koruyuculuğunu hem de danışmanlığını yaptığı Bayram Han, Babürlü siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Munim Han (ö. 1575)

Munim Han, siyasi kariyerine Hümayun Şah döneminde başlamıştır (Khan I. A., 1973, s. 154). 1560 yılında *Hanlar Hanı* ünvanını alan Munim Han, vekil göreviyle Babürlü Devleti'ne hizmetini sunmuştur (Abul Fazl Allami, 1997, s. 333; Hasan I. , 1970, s. 125; Verma, 2002, s. 78). Srivastava'ya göre her ne kadar başarılı olsa da Bayram Han kadar olağanüstü yeteneklere sahip bir devlet adamı olamamıştır (Srivastava, 1962, s. 52-53). İbn Hasan da Munim Han'ın vekillik kariyeri son derece başarısız bulmuştur (Hasan I. , 1970, s. 129). Munim Han ilk dönemlerde başarısız olmuş, bu yüzden Mahım Anaga'nın (Enege) desteğini kazanmaya çalışmış ve kendisini onun grubuna bağlamıştır. Ancak bir yıl kadar vezirlik yaptıktan sonra görevinden alınmıştır. O sırada Şemseddin Muhammed Eteke⁶ Han⁷ vekil olmuştur. Ancak Şemseddin Muhammed Eteke Han, Mahım Anaga'nın stratejilerine karşı duruş sergilemiştir. Bu yüzden Şemseddin Muhammed Eteke Han, Mahım Anaga'nın oğlu Ethem Han tarafından bir komploya uğrayarak 16 Mayıs 1562 tarihinde Divanı Has'ta öldürülmüştür. Ekber Şah ise bu duruma karşılık Ethem Han'ı öldürtmüştür. Olayın şokunu atlatamayan Mahım Anaga, oğlunun vefatının kırkıncı gününde hayatını kaybetmiştir. Genç hükümdar Ekber Şah, tekrardan Munim Han'ı vekil tayin etmiştir (Verma, 2002, s. 77-79; Bayur, 1987, s. 73; Çağlayan, 2005, s. 23; Hasan I. , 1970, s. 125). 1567 yılında Ekber Şah, Munim Han'ı Jaunpur'daki isyanları bastırmak için göndermiştir. Ancak o tarihten itibaren altı yıl boyunca sarayda başka bir vekil ismine rastlanılmamıştır. Verma, bu durumun iki sebebinin olduğunu belirtmiştir. İlki Munim Han'ın Jaunpur'da da olsa hâlâ resmî olarak vekil olması; ikincisi ise vekillik makamına gelebilecek uygun bir kişinin olmamasıdır (Verma, 2002, s. 80).

Munim Han'ın kariyeri, aynı zamanda vekilin Babürlü Devleti'ndeki durumunu da belirlemiştir. Gelir ve maliye konuları vekillik makamından ayrılmıştır. Ancak yine de devletin en üst memuru vekillik olarak kalmıştır (Hasan I. , 1970, s. 130). Munim Han, 1575 tarihinde vefat etmiştir (Khan I. A., 1973, s. 154).

⁶ Sütbaba anlamına gelen Ataka, Ata veyahut Ağa'nın kısaltılmış halidir (Bayur, 1987, s. 70).

⁷ Şemseddin Muhammed Han Eteke, Ekber Şah'ın süt annesi Cici Anaga'nın eşidir. Hümayun Şah, Şemseddin Muhammed Han'ı lütuflandırarak eşinin şehzadeyi emzirmesine müsaade etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 157; Khan G. , 2008, s. 182).

Muzaffer Han Turbati (ö. 1580)

Dönemin vekili Munim Han'ın başarısız siyasetini fark eden Ekber Şah, Muzaffer Han'ı divan⁸ olarak atamıştır (Hasan I. , 1970, s. 129; Haig, 1937, s. 87). Şah Navaz Han'a göre ilk olarak Bayram Han'ın divanı olmuş, ardından da Divan-ı Büyütât görevine yükselmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 359). Onun bu göreve atanmasıyla birlikte gelir ve maliye işleri birbirinden ayrılmıştır. Hem Bayram Han'ın yanında çalışmış hem de daha öncesinde Pargana memuru olarak görev yapmış olmak, maliyenin tabanından tavanına yükselmesini sağlamıştır. Muzaffer Han, Ekber Şah'ın (1556-1605) saltanatının on ikinci yılından on yedinci (tahminen 1568-1573 yılları arası) yılına kadar divan olarak görev yapmıştır. Muzaffer Han, Ekber Şah'ın saltanatının on yedinci yılında ise hükümdara karşı olan kötü davranışından dolayı makamından uzaklaştırılmıştır (Khatri, 2015, s. 97-98; Hasan I. , 1970, s. 127; Ahmad, 1976, s. 10). Muzaffer Han, görevinde bulunduğu sıralarda pek çok mali reform gerçekleştirmiştir. Bu sayede konumunu da güçlendirmiştir (Verma, 2002, s. 91). Yaptığı başarılarından dolayı Cümletül Mülk ünvanını almıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 361). Muzaffer Han, Ekber Şah'ın saltanatının yirmi ikinci yılı ile yirmi dördüncü yılı (1578-1580) arasında vekillik yapmıştır (Hasan I. , 1970, s. 131). 1580 tarihinde vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 364).

Raca Todar Mal (ö. 1589)

Ekber Şah döneminin soyluları arasında önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Maasir'ul Umera'ya göre Raca Todar Mal, Ekber Şah'ın on sekizinci hükümdarlık yılında hizmetine girmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 951). Ancak Bloochman'a göre Raca Todar Mal, bu tarihten çok daha önce Ekber Şah'ın hizmetine girmiştir (Abul Fazl Allami, 1997, s. 376). Ekber Şah'ın hükümdarlığının yirmi ikinci yılında (tahminen 1578), Raca Todar Mal vezir; yirmi yedinci yılda ise vekil (tahminen 1583) olarak atanmıştır. Todar Mal, devlet ekonomisinde büyük bir mali reform gerçekleştirmiştir. Bu reforma göre o güne kadar Hintçe tutulan gelir hesaplarındaki dil ve rakamlar, Farsça kaydedilmeye başlanmıştır. Todar Mal, bu reformla birlikte tüm devlet hesaplarının Farsça tutulmasını emretmiştir. Böylelikle Todar Mal, kendi milletini ve dindaşlarını, devletin saray dilini öğrenmeye zorlamış ve bu sayede Farsça öğrenmek zorunlu hale gelmiştir (Abul Fazl Allami, 1997, s. 376-377; Das, t.y., s. 74).

Ebul Fazl, genel anlamda Raca Todar Mal'ı pek sevmemiş, ancak dürüstlüğü, cesareti, iş bilgisi, yetenekleri ve Hindistan'ın idaresi konusunda çağın eşsiz örneği olduğunu belirterek övmüştür. Todar Mal, 2 Kasım 1589 tarihinde vefat etmiştir (Abu'l-Fazl Allami, 2000, s. 861-862; Verma, 2002, s. 85).

Abdurrahim (Hanlar Hanı) (ö. 1627)

Ekber Şah'ın vekili Bayram Han'ın oğlu Abdurrahim Han, Ekber Şah'ın saltanatının ilk yılında yani 1556 yılının aralık ayında Lahor'da doğmuştur (Konukçu, 1988, s. 290). Henüz dört yaşında iken babası Bayram Han şehit edilmiştir. 1562 yılında Ekber Şah, 6 yaşındaki Abdurrahim'i bizzat yetiştirmeye başlamıştır. Abdurrahim Han, ilerleyen yaşlarda Mirza Han ünvanını almıştır. Farsçaya çevirdiği Babür Şah'ın Hatıratı'nı Ekber Şah'a sunmuş ve büyük beğeni almıştır. 1590 tarihinde vekil olmuştur (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 50-52). Babasının ünvanı olan Hanlar Hanı ünvanıyla onurlandırılmıştır (Srivastava, 1962, s. 49).

⁸ Daha önce de bahsedildiği gibi divan, vezirler için kullanılmıştır. Ancak her divan vezir olamamıştır (Sarkar J. , 1920, s. 31-33; Verma, 2002, s. 87-88).

Todar Mal'in vefatından sonra idari meselelerle Ekber Şah'ın ünlü devlet adamlarından vekil-üs saltanat Bayram Han'ın oğlu Abdurrahim ilgilenmiş, ancak Todar Mal kadar etkili olamamıştır. Yine de devletin toprak genişletme siyasetinde yetenekleriyle dikkat çekmiştir (Verma, 2002, s. 85). Abdurrahim Han, Cihangir Şah döneminde 1627 yılında vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 61).

Mirza Aziz Koka (Han-ı Azam) (ö. 1624)

Ekber Şah'ın sütbabası olan Şemseddin Muhammed Eteke'nin oğlu Mirza Aziz Koka, Ekber Şah ile aynı yaşta ve oyun arkadaşı olmuşlardır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 319). Ekber Şah'ın saltanatının kırkıncı yılında (1596) vekil olmuştur (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 327). Verma'ya göre Hanlar Hanı Abdurrahim gibi Mirza Aziz Koka da yönetim işlerinde önemli bir rol oynamamıştır. Ayrıca Babürlü Devleti'nde tahtın varisi olarak Şehzade Selim (Cihangir Şah) yerine kendi damadı Şehzade Hüsrev'i desteklemiştir. Ekber Şah'ın 1605 yılındaki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür (Verma, 2002, s. 86). 1624 yılında Ahmedabad şehrinde vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 331).

Cihangir Şah (1605-1627) Döneminde Öne Çıkan Vekil ve Vezirler

Şerif Han (Emirül Ümera) (ö. 1612)

Şerif Han, şehzadeliği döneminden itibaren Cihangir Şah'ın üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Bu yüzden de Cihangir Şah tahta geçer geçmez Şerif Han'ı vekil olarak atamış ve Emirül Ümera ünvanını vermiştir. Cihangir Şah, tüzüğünde Şerif Han ile ilgili şöyle bahsetmiştir:

Şerif Han, çocukluğundan beri benimle birlikte büyümüştü. Ben şehzadeyken ona Han ünvanını vermiş, ona askeri rütbe vermiş (davul-tag) ve Allahabad'dan Yüce Babamı görmeye giderken onu 2500 rütbesine yükseltmiştir. Bihar valiliğini ona devrederek, işlerini serbestçe yürütmesine izin verdim ve oraya gitmesine izin verdim. Benim tahta çıkışımdan on beş gün sonra, Recep ayının dördüncü günü (5 Kasım 1605) biat etme saadetine kavuştu. Gelmesine çok sevindim, çünkü bana olan bağlılığı o kadar büyük ki onu bir evlat, bir kardeş, bir dost, bir yoldaş gibi görüyorum. Onun biatına, zekasına ve tecrübesine tamamen güvendiğim için onu vekilim ve vezirim yaptım ve ona üzerinde hiçbir hizmet ünvanı olmayan Emirül Ümera ünvanını verdim. Onu 5000 zat ve savar rütbesine yükselttim. Her ne kadar kendi makamında rütbenin bundan daha yüksek olması mümkün olsa da şöyle dedi: "Benim tarafımdan üstün bir hizmet yapılanaya kadar daha yüksek bir rütbeyi kabul etmeyeceğim (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 817).

Cihangir Şah'ın veziri Şerif Han'ın aşırı hastalanması ve unutkanlığının artması sebebiyle, Cihangir Şah vezirlik görevini 1607 tarihinde Cafer Asaf Han'a⁹ vermiştir (Nüreddin Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 60-61; Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 818; Hasan I. , 1970, s. 132). Ancak Cafer Asaf Han, Cihangir Şah'ın saltanatının dördüncü yılında (1609) Dekken'e görevlendirilmiş ve bir daha başkente dönmeden vefat etmiştir (Hasan I. , 1970, s. 132).

Muzaffer Han hapis hayatından çıktıktan sonra yükselerek vekil olmuştur. Şerif Han ise Cihangir Şah tahta çıkmadan önce hiçbir önemli memuriyete sahip olmamıştır. Ekber Şah döneminde Muzaffer Han'ın, Cihangir Şah döneminde de Şerif Han'ın vekilliğe atanmasının ardından vekillik makamı doğuştan bir ayrıcalığa, önemli bağlantılara veyahut uzun süreli hizmete sahip kişilerin tekelinde olmaktan çıkmıştır (Hasan I. , 1970, s. 139). Buradan

⁹ Cafer Bey (Asaf Han), Ağa Molla Devâtdâr Kazvini'nin torunudur. 1577 tarihinde aile büyükleriyle birlikte Şah Tahmasb'ın sarayından Babürlü Devleti'ne göç etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 282).

anlaşıldığı üzere hem başarı hem de bürokratların hükümdarlar üzerindeki prestiji, statülerini etkilemiştir.

Mirza Gıyas Bey (İ'timâdüddeve) (ö. 1622)

Gıyas Bey, babasının vefatının ardından 1577 tarihinde Tahran'dan Hindistan'a göç etmiştir. Kelimelerin anlamlarını çok iyi bildiği için yazma becerisinde ileri seviyede olmuştur. Benzer şekilde ticari zekâsı ile de öne çıkmıştır. Kapısına gelen hiç kimse hayal kırıklığına uğramamış, yoksullara cömert davranmıştır. Fetihpur'da Ekber Şah ile tanışmış ve kısa sürede divanlık görevine yükselmiştir (Elliot ve Dowson, 1875, s. 404). Gıyas Bey ilk olarak 300 atlık bir mansıbla (mansab) Ekber Şah'ın hizmetine girmiştir. Ardından Kabil'in divanı olmuş ve daha sonrasında ise 1596 tarihinde Divân-ı Büyûtât görevine terfi ettirilmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 1074; Motamad Khân, 1865, s. 55; Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 14).

Cihangir Şah, tahta geçtiği 1605 yılında İ'timâdüddeve'yi vezir tayin etmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 31; Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 14). İ'timâdüddeve'nin kızı Mihrünnisa (Nur Cihan Begüm), ilk kocasının vefatının ardından Cihangir Şah ile 1611 yılında evlenmiştir (Elliot ve Dowson, 1875, s. 404). Ancak güncel araştırmalar, İ'timâdüddeve ve ailesinin Babürlü Devleti'ndeki yükselişinin temellerinin -bu evlilikten çok öncesinde- Ekber Şah döneminde atıldığını belirtmiştir (Hasan S. N., 1958; Banks Findly, 1993, s. 12). Cihangir Şah dönemine gelindiğinde ise hükümdar ile vezir arasındaki bağ o kadar ilerlemiştir ki Cihangir Şah, purdah¹⁰ kurallarının etkili olduğu Babürlü haremde kadınların İ'timâdüddeve'nin yanında yüzlerini gizlememelerini belirterek İ'timâdüddeve'yi onurlandırmıştır (Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 200). Cihangir Şah, İ'timâdüddeve'ye *Hünermend* ünvanını vermiştir (Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 301). Schimmel'e göre Babürlü Devleti'nin bilinen en güçlü veziri İ'timâdüddeve'dir (Schimmel, 2004, s. 71). Prasad'a göre ise İ'timâdüddeve her koşulda terfi alacak bir kariyere sahip olmuş, ancak Cihangir Şah'ın kayınpederi olmasının ardından daha da hızlı bir şekilde yükselmiştir (Prasad, 1930, s. 186). Cihangir Şah, kayınpederi olduğu için İ'timâdüddeve'ye karşı sevgi ve saygı duysa da İ'timâdüddeve'nin başarılarının bu akrabalık bağı ile bir ilgisinin olduğu düşünülmemelidir. Zira İ'timâdüddeve, Ekber Şah döneminde Babürlü Devleti'nin hizmetine girmiştir. Ayrıca Nur Cihan Begüm ile Cihangir Şah'ın düşünlerinden çok öncesinde vezir olarak başarısını kanıtlamıştır.

Şah Cihan (1628-1658) Döneminde Öne Çıkan Vekil ve Vezirler

Ebul Hasan (Asaf Han / Yeminüddeve) (ö. 1641)

Ebul Hasan, İ'timâdüddeve'nin oğlu, Cihangir Şah'ın gözde eşi Nur Cihan Begüm'ün ağabeyidir. Cihangir Şah ile Nur Cihan Begüm evlendikten sonra Ebul Hasan, İtikad Han ünvanını almıştır. Mümtaz Mahal ünvanı ile bilinen kızı Ercüment Banu da Cihangir Şah'ın oğlu Şehzade Hürrem (Şah Cihan) ile evlenmiştir. Böylelikle Ebul Hasan, 1614 yılında Asaf Han ünvanını almıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 288; Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî, 1359/1980, s. 148). 18 Ekim 1626 tarihinde ise Cihangir Şah tarafından Babürlü Devleti'nin vekilliğine tayin edilmiştir. Divana başkanlık etmiş, idari ve mali işleri özerk bir şekilde yürütmesi emredilmiştir (Jahangir Shah, 1999, s. 448). Ancak Cihangir Şah döneminde Nur Cihan Begüm, Asaf Han'ın daha çok damadı Şehzade Hürrem'in (Şah Cihan)

¹⁰ Purdah, Babürlü Devleti'nde saray kadınlarının -kendilerini koruma amacıyla- yabancı erkeklerin onları göremeyeceği şekilde yaşamasıdır. Detaylı bilgi için bkz (Karataş Yozgat ve Kuş Büyüktaş, 2022).

çıkartmaları doğrultusunda hareket ettiğini düşünmüştür. Cihangir Şah hastalandığında ise Asaf Han, Daver Bahş'ı hapisten çıkarıp geçici olarak hükümdar ilan etmiştir. Nur Cihan Begüm ise ağabeyi Asaf Han'ı hapse atmak için sürekli haber göndermiştir. Ama Asaf Han çeşitli bahaneler uydurarak gelmemiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 288-289).

Şah Cihan tahta geçtiğinde Asaf Han'a Yeminüddeve (Devletin sağ kolu) ve Hanlar Hanı ünvanlarını vermiştir (Abul Fazl Allami, 1997, s. 575; Elliot ve Dowson, 1877, s. 46). Şah Cihan hem kayınpederi hem de vekili olan Asaf Han'a son derece saygı duymuş ama asla onun tarafından yönlendirilmeyi ve bu yüzden de gölgede kalmayı kabul etmemiştir. Bu yüzden Asaf Han'ın en yakın adamı İradet Han'ı görevden alarak Dekken'e göndermiş ve yerine Afzal Han'ı vezir tayin etmiştir. Vezir Afzal Han'ın statü ve üstünlüğü, Vekil Asaf Han'ı geride bırakmıştır. Öyle ki Şah Cihan hastalanıp yatağa düştüğünde de (1638) işlerin durumu hakkında danışmak ve bilgi vermek amacıyla huzura sadece Afzal Han alınmıştır (Ahmad, 1976, s. 21).

Asaf Han vefat ettiğinde Şah Cihan, onu hiçbir devlet memurunun sahip olamadığı rütbe ve saygınlığa (9000/9000) yükseltmiştir (Elliot H. M., 1875, s. 74; Elliot ve Dowson, 1877, s. 68; Hasan I. , 1970, s. 134). Asaf Han hem Cihangir Şah hem de Şah Cihan dönemlerinde divanda oturmuş ve siyasi / mali işlerle ilgilenmiştir. Asaf Han'ın vefatının ardından Şah Cihan bir daha vekil atamamış, atanmış kişiler ise Divan-ı Kul (Baş divan) olarak göreve gelmişlerdir (Hasan I. , 1970, s. 134-136).

Afzal Han (ö. 1639)

Gerçek ismi Molla Şükrullah Şirazi olan Afzal Han, Şiraz'da eğitim aldıktan sonra Cihangir Şah döneminde Şehzade Hürrem'in (Şah Cihan) hizmetine girmiştir. Rana (Udaipur) olayında barışı sağlamak için büyük etkisi olmuş ve böylelikle Şehzadenin divanı olmuştur. Şehzade Hürrem kendisine Afzal Han ünvanını vermiştir. Cihangir Şah'ın sevgili eşi Nur Cihan Begüm, Şehzade Şehriyar ile Şehzade Hürrem arasındaki rekabette -damadı olduğu için- Şehzade Şehriyar'ın tarafını tutmuştur. Bu kararında da sıklıkla Cihangir Şah'ı etkilemiştir. Şah Cihan da Afzal Han'ı Cihangir Şah ile görüşmesi ve düşüncelerinin tamamen yanlış olduğunu anlatması için saraya göndermiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 149-150; Karataş Yozgat, 2023, s. 189). Bu olay, Şehzade Hürrem'in Afzal Han'a ne kadar güvendiğinin bir örneği olmuştur.

Cihangir Şah'ın vefatının ardından (ö. 1627) Şehzade Şehriyar, kendisini Lahor hükümdarı ilan ettiğinde Afzal Han'ı da vekil tayin etmiştir. Ancak Afzal Han, Şah Cihan'ın hükümdarlığını istemiştir. Bu yüzden Şah Cihan'ın kayınpederi Asaf Han'ın düzenlemiş olduğu orduya karşılık kendi ordusuyla hareket etmek isteyen Şehriyar'ı, Afzal Han durdurmuştur. Şehriyar'ın orduyla gitmemesini ve ordudan haber gelene kadar beklemesini tavsiye etmiştir. Böylelikle komutansız kalan ordu çaresizce dağılmış ve 1628 yılında Şah Cihan tahta geçmiştir. Afzal Han hemen Şah Cihan'a biat etmiştir. Bu başarısından dolayı Afzal Han ilk yıl Mir Saman, ikinci yıl ise Baş Divan (Divanı Kul) olarak atanmıştır. Şah Cihan'ın saltanatının on birinci yılında (1639) 7000 mansıb rütbesine tayin olmuştur. Ancak artık yetmiş yaşına gelen Afzal Han 1639 yılında vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 151-153).

Sadullah Han (ö. 1656)

Beni Temin Kureyş¹¹ soyuna dayanan Sadullah Han, Lahor'un Cenab nehri kenarında yaşayan bir ailede büyümüştür. İleri bir zekaya, muhakeme yeteneğine sahip olmuş ve iyi bir

¹¹ Adnâniler'e mensup bir Arap kabilesidir. Detaylı bilgi için bk. (Aycan, 2011, s. 418).

eğitim almıştır. Bu eğitimler sonucunda hem hafız hem de usta bir hattat olmuştur. Şehzade Dara Şüküh'un fermanlarının altına "Marifet-i Hud" (Benim aracılığım) ifadesini eklemiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 638). İbn Hasan'a göre Sadullah Han, Şah Cihan'ın en bilgili, en etkili ve en iyi divanı olmuştur. Sadullah Han, vezirlik görevi sebebiyle devlet işlerinin yanı sıra Belh ve Kandahar seferlerinde de aktif rol oynamıştır (Hasan I. , 1970, s. 195-198).

Bernier'in seyahatnamesine göre Hindistan'ın o döneme kadarki en yetenekli ve dürüst veziri Sadullah Han olmuştur (Bernier, 1916, s. 23). Ebul Fazl, İ'timâdüdevle, Asaf Han ve Sadullah Han arasında yapılan bir değerlendirmeye göre en yüksek mevkiye gelen vezir, Sadullah Han olmuştur (Hasan I. , 1970, s. 201). Şah Cihan'ın emirlerini en etkili şekilde yerine getirmiş ve ülkeyi sefaletten kurtarmıştır (Elliot ve Dowson, 1877, s. 71; Haig, 1937, s. 206). Sadullah Han'ın vezirliği döneminde Hindistan zenginleşmiştir. Allami Fahami Cümletül Mülk ünvanının sahibi olmuştur. 7 Nisan 1656 tarihinde vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 643). Her ne kadar Dara Şüküh gibi bir şehzade Sadullah Han'a karşı çıksa da yaptığı şikayetler veziri etkilememiş ve Şah Cihan günün sonunda veziri Sadullah Han'a kıymetli hediyeler göndererek gönlünü almıştır (Hasan I. , 1970, s. 196-197). Sadullah Han'ın ölümü, Şah Cihan'ı bir divandan ve güvenilir bir danışmandan mahrum bırakmıştır (Hasan I. , 1970, s. 201). Qureshi; İ'timâdüdevle ve Sadullah Han'ın Babürlü Devleti tarihinin en büyük vezirleri (divanları) olduğunu belirtmiştir (Qureshi, 2002, s. 73).

Evrengzib (1658-1707) Döneminde Öne Çıkan Vekil ve Vezirler

Mir Cümle (ö. 1663)

Mir Cümle, 1591 tarihinde İran'ın Ardistan kentinde fakir bir petrol tüccarı olan Seyyid Mirza Hazaru'nun oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesinin yoksulluğuna rağmen edebiyat öğrenmiş ve belki de bu edebiyat bilgisi sayesinde bir elmas tüccarının kâtipliğini yapmıştır. Elmas ticaretindeki bu deneyimi, ileriki yaşlarında kariyerine önemli bir katkı sağlamıştır (Sarkar J. N., 1951, s. 1; Ahmad, 1976, s. 28).

Mir Cümle, ekonomik sıkıntılar sebebiyle İran'ı terk etmek zorunda kalmış ve büyük ihtimalle 1630 tarihinden önce Hindistan'ın güneyinde yer alan Golkonda eyaletine göç etmiştir (Sarkar J. N., 1951, s. 2; Manucci, 1907, s. 231). Mir Cümle ünvanını ne zaman aldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bu ünvan kendi ismiyle adeta bütünleşmiştir. Kutup Şah Hanedanlığından Abdullah Kutup Şah'ın hizmetine girmiştir. Sultan ile Avrupalılar arasındaki kilit nokta olmuştur. Sultanı görmek için saraya gelen biri ilk olarak Mir Cümle ile görüşmüştür. Mir Cümle tarafından onaylanmayan hiç kimse Kutup Şah'ın huzuruna çıkmamıştır. O dönemde Mir Cümle'nin gücüne eşit çok az kişi olmuştur (Ahmad, 1976, s. 34). Ancak tüm bunlara karşın Mir Cümle'nin otoritesi ve gücü o kadar artmıştır ki zamanla oluşan düşmanları -sadakat kisvesi altında- sorun çıkarmak amacıyla Kutup Şah'a asılsız raporlar sunmuştur. Abdullah Kutup Şah, Mir Cümle'nin gözlerinin kör edilmesi için saraya çağırıldığında, Mir Cümle'nin saraydaki oğlu Emin Han komployu babasına haber vermiştir. Böylelikle Mir Cümle saraya gitmekten vaz geçmiştir. Mir Cümle'nin başarılarını duyan Şehzade Evrengzib ise onun Babürlü sarayına gelmesini istemiştir. Abdullah Kutup Şah'a karşı nefret duyan Şehzade Evrengzib, Mir Cümle için babası Şah Cihan'ı ikna etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 188; Tavernier, 1889, s. 165; Ahmad, 1976, s. 38-41).

Şah Cihan'ın sarayına gelen Mir Cümle 5000 zat¹² /5000 savar¹³, oğlu Emin Han ise 2000 zat / 1000 savar rütbesine atanmıştır. Abdullah Kutup Şah bu haberi alır almaz, Mir Cümle'nin oğlu Emin Han'ı ve oğullarını hapse atmıştır. Babürlü Devleti Hükümdarı Şah Cihan ile Golkonda (Kutup Şah Hanedanlığı) hükümdarı Abdullah Kutup Şah arasında 23 Mayıs 1636 tarihinde imzalanan İnkıyad Name'ye göre Abdullah Kutup Şah, Şah Cihan'ın dostlarını dost, düşmanlarını da düşman olarak göreceğine söz vermiştir. Ancak bu antlaşmaya rağmen Abdullah Kutup Şah, Mir Cümle'nin oğlu Emin Han ve ailesini serbest bırakmadığı ve mallarına el koyduğu için iki devlet savaş kararı almıştır. Savaş 7 Şubat 1656 tarihinden 30 Mart 1656 tarihine kadar sürmüş, Abdullah Kutup Şah'ın af dilemesi, yapılan çatışma için haraç ödemesi, damatlarını rehin vermesi ve kızını Evrengzib'in oğlu Muhammed Şah ile evlendirme sözü vermesi ile son bulmuştur (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 189-191; Ahmad, 1976, s. 41-46).

Evrengzib, eğer hükümdar olursa Mir Cümle'yi bir memur olarak sarayın en yüksek mevkisine getireceğine, oğlu Muhammed Emin'i ise ikinci sıraya yerleştireceğine söz vermiştir. Bu süreçte ise Dara Şukuh ile herhangi bir dostane ilişkiye girmemesini istemiştir. Mir Cümle de eline herhangi bir fırsat geçtiğinde tüm gücüyle Evrengzib'i destekleyeceğini belirtmiştir (Ahmad, 1976, s. 47). Babürlü sarayına gelen Mir Cümle'ye Şah Cihan "Muazzam Han" ünvanını vermiştir. Şah Cihan'ın veziri Sadullah Han'ın 1656 yılında vefat etmesi üzerine Mir Cümle vezir olarak atanmıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 191; Ahmad, 1976, s. 48-49; Stein, 2015, s. 184). Evrengzib'in saltanatında da 7000/7000 rütbesiyle vezirlik yapmıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 194; Ahmad, 1976, s. 61).

Mir Cümle, Şehzade Evrengzib'in gücünün temellerini atmada önemli bir rol oynamıştır (Bernier, 1916, s. 16). J. N. Sarkar'a göre Mir Cümle, Babürlü tarihinde yaklaşık 30 yıl boyunca başarılı bir bürokrat, diplomat ve asker olarak görev almıştır. Diplomatik zekâsı ve bilgeliği sayesinde Hindistan'daki tüm çağdaşlarından üstün görülmüştür. Yine Sarkar'a göre zekiliği ve bilgeliğiyle tanınan Evrengzib bile veziri Mir Cümle'ye çeşitli konularda danışmıştır (Sarkar J. N., 1951, s. 295-296). Mir Cümle, yaptığı başarılar sonrasında kıymetli ünvanlarla ödüllendirilmiştir. Örneğin on altı ay süren Şehzade Şüca'yı yakalama görevini başarıyla gerçekleştiren Mir Cümle, Evrengzib'in saltanatının üçüncü yılında "Hanlar Hanı Sipahsalar" ünvanına layık görülmüştür (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 197). Şehzade Dara Şukuh da 40 yaşında biri olmasına rağmen kendi adamlarına Mir Cümle'nin yürüyüşü ve hareketlerini taklit etme emrini vermiş (Manucci, 1907, s. 226) ve Mir Cümle'ye karşı kötü niyet besleyerek muhalefet olmuştur (Elliot ve Dowson, 1877, s. 179-180). Örneğin Şah Cihan'ın hastalığını fırsat bilen Dara Şukuh, Mir Cümle'yi itaatsizlik suçuyla vezirlik görevinden almıştır (Ahmad, 1976, s. 53).

Sokak sokak dolaşarak ayakkabı satan Mir Cümle, zaman içerisinde büyük bir servete sahip olarak ünlü bir tüccar haline gelmiştir (Manucci, 1907, s. 232). Muazzam olan servetini, yalnızca Babürlü Devleti tarafından kendisine sunulan fırsatlarla değil, aynı zamanda dünyanın çeşitli yerleriyle yaptığı kapsamlı ticaretin yanı sıra, sahte isimler altında işlettiği elmas madenleri sayesinde de elde etmişti. En iyi elmaslarını Portekizlilere satmıştır (Bernier, 1916, s. 17; Sarkar J. N., 1951, s. 3). Ticari faaliyetlerini deniz üzerinden yürütmüş ve çok sayıda gemiye sahip olmuştur. Bu sayede Babürlü Devleti'nin ünlü bir tüccarı haline gelmiştir.

¹² Zat, Babürlü Devleti'nde bir memurun kişisel rütbesine denir (Jahangir Shah, 1999, s. 472).

¹³ Savar, Babürlü Devleti'nde bir memurun sahip olduğu atlı asker sayısına denir (Kaur, 2011, s. 276).

Kazanmış olduğu mal varlığını, Babürlü sarayında kendi çıkarlarını gözeten dostlar kazanmak için kullanmıştır (Sarkar J. N., 1951, s. 3).

Mir Cümle, Evrengzib'in saltanatı boyunca ülkenin doğu bölgesindeki düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Her zaman zorlu seferlerde mücadele etmiştir. Vezir olsa bile sadece bir komutan gibi yaşamıştır. Vezir olarak divana katılıp yeteneklerini sergileme fırsatı bulamamıştır (Ahmad, 1976, s. 87).

Cafer Han (Umdetül Mülk) (ö. 1670)

Cafer Han, Cihangir Şah'ın veziri İ'timâdüddeve'nin erkek kardeşi Muhammed Tahir'in oğlu Sadık Han'ın oğludur. Sadık Han'ın dört evladı arasından en yeteneklisi Cafer Han olmuştur (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 657). Sadık Han aynı zamanda Yeminüddeve Asaf Han'ın kız kardeşinin eşidir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 722). Hal böyle olduğunda Cafer Han, Yeminüddeve Asaf Han'ın yeğenidir.

Cafer Han, Evrengzib'in 1658 tarihinde tahta çıkmasıyla birlikte, devlet vezirliği görevinden Malva'nın valiliği görevine (1658-1663) tayin ettirilmiştir. Hasan'a göre bu durum kesinlikle bir rütbe düşürme olayı olmamıştır. Zira bir vezir kadar olmasa da valilik görevinde de büyük bir güce sahip olmuştur. Yine Evrengzib, Cafer Han'ın sadakati ve dürüstlüğünden emin olduğunda 1663 tarihinde vezirlik makamına yükseltmiştir (Hasan S. B., 1992, s. 25-26; Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b, s. 370). 1670 tarihinde Şahcihanâbâd şehrinde vefat etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 723).

Esad Han (Cümle-ül Mülk) (1717)

Asıl ismi Muhammed İbrahim olan Esad Han, Zülfikar Karamanlı'nın en büyük oğludur. Zülfikar Han da yukarıda ismi geçen Sadık Han'ın kızı ile evlenmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 270; Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c, s. 1046-1047). Hâl böyle olduğunda Esad Han, Cafer Han'ın yeğenidir.

Evrengzib'in son ve en gözde veziri olarak otuz yıldan fazla bir süre Babürlü Devleti için çalışmıştır (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 270; Ahmad, 1976, s. 100). 1676 tarihinde elli yaşındayken vezir tayin edilmiş ve 7000/7000 rütbesine çıkarılmıştır (Ahmad, 1976, s. 107). Esad Han; Nizamülmülk Asafüddeve ünvanı alarak vekil olmuştur. Evrengzib'den sonra tahta geçen Cihandar Şah, Esad Han'a amca diye hitap etmiş ve Esad Han'ın tahtın yanında oturmasına müsaade etmiştir (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a, s. 274-275).

Aşağıda Babür Şah döneminden Evrengzib'e kadar bu çalışmada isimleri anılan vekil ve vezirler listelenmiştir.

Tablo 1: Babürlü Devleti'nde Öne Çıkan Vekil ve Vezirler (1525-1707)

Vekil / Vezir İsmi	Ünvanı	Görevde Olduğu Dönem	Görevde Olduğu Yıllar	Aldığı Mansıb
Vekil Bayram Han	Hanlar Hanı	Ekber Şah	1556-1560	5000
Vekil Munim Han	Hanlar Hanı	Ekber Şah	1562-1567	5000
Vekil Şihabüddin Han	Bahadır Han	Ekber Şah	1562	5000
Vekil Şemseddin Muhammed	Eteke Han	Ekber Şah	1563	?
Vekil Muzaffer Han Turbati	Cümletül Mülk	Ekber Şah	1578-1580	5000

Vekil Raca Todar Mal	?	Ekber Şah	1583-1589	4000
Vekil Abdurrahim	Hanlar Hanı	Ekber Şah	1590-1605	5000
Vekil Mirza Aziz Koka	Han-ı Azam	Ekber Şah	1595-1605	5000
Vekil Şerif Han	Emirül Ümera	Cihangir Şah	1606-1607	5000/5000
Vezir Mirza Gıyas Bey	İ'timâdüdevle	Cihangir Şah	1605-1622	7000/7000
Vekil Cafer Bey	Asaf Han	Cihangir Şah	1607-1609	5000/5000
Vekil Ebul Hasan	Asaf Han İtikat Han	Cihangir Şah	1626-1627	7000/7000
Vekil Ebul Hasan	Asaf Han Yeminüdevle Hanlar Hanı	Şah Cihan	1628-1641	9000/9000
Vezir Molla Şükrullah Şirazi	Afzal Han	Şah Cihan	1630-1640	7000/7000
Vezir Sadullah Han	Allami Fahami Cümletül Mülk	Şah Cihan	1650-1656	7000/7000
Vezir Muhammed Said Muazzam Han	Mir Cümle	Şah Cihan	1656-1657	6000/6000
Vezir Muazzam Han	Mir Cümle Hanlar Hanı Sipahsalar	Evrengzib	1657-1663	7000/7000
Vezir Cafer Han	Umdetül Mülk	Evrengzib	1663-1670	6000/6000
Vekil Esad Han	Asafüdevle Cümle-ül Mülk	Evrengzib	1676-1707	7000/7000

Kaynak: Tablo 1., (Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, 2006); (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979a); (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979b); (Shâh Nawâz Khân ve Abdul Hayy, 1979c); (Abul Fazl Allami, 1997); (Bernier, 1916); (Elliot ve Dowson, 1873) (Elliot ve Dowson, 1875); (Elliot ve Dowson, 1877); (Sarkar J. N., 1951); (Kazım, 2008); (Ahmad, 1976) kaynaklarından alınan bilgiler ışığında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu tabloda, devlet adamlarının isimlerinin yanına vekil ya da vezir oldukları belirtilmiştir. Ardından en çok kullandıkları ünvanlara, hangi hükümdar döneminde çalıştıklarına, hangi yıllar arasında görev aldıklarına ve ne kadar mansıb aldıklarına yer verilmiştir. Tablo hazırlanırken çok fazla kaynağa başvurulmuş, tasnif ve tahlilin ardından çözüme kavuşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda Babürlü Devleti'nin önemli siyasi isimlerinin edinmiş oldukları en üst makam ve rütbeleri belirtilmiştir. Örneğin Muzaffer Han daha önce divan olarak da atanmıştır. Ancak edinmiş olduğu en üst makam vekillik olduğu için tabloda da bu şekilde kayda geçilmiştir. Yine bazı isimler iki hükümdar döneminde de önemli görevlerde bulunmuştur. Bu duruma Asaf Han ve Muazzam Han (Mir Cümle) örnek gösterilebilir.

Sonuç

Babürlü Devleti'nin siyasi alanında önemli bir yer tutan vekil ve vezirler, aynı zamanda siyasi kararlar üzerinde önemli bir güce sahip olmuşlardır. Devletin kuruluş dönemi hükümdarları olan Babür Şah ve Hümayun Şah dönemlerinde vezirlik kurumuna rastlanılmazken, Ekber Şah dönemiyle birlikte bu makam Babürlü tarihine geçmiştir. Babürlü Devleti'nin yönetiminin idari yapısında vekil ve vezir merkezde yer almıştır. Ekber Şah'tan Evrengzib dönemine kadar görev yetkileri değişkenlik göstermiştir. Vekil, 1556-1707 yılları

arasında Babürlü tarihinde hükümdardan sonraki ilk kişi olarak kayıtlara geçerken vezir ise hükümdarın emirlerinin uygulanması için aracı bir memur olmuştur.

Vekillik, vezirlikten daha üst bir makam olmuştur. Çünkü vekil, bizzat hükümdar adına görev yapmış, hükümdarın temsilcisi olmuş, büyük bir sorumluluk taşımıştır. Böylelikle Babürlü Devleti'nin siyasi hayatında hükümdardan sonraki en yetkili kişi olmuştur. Vekiller, Babürlü Devleti ve hanedan ailesiyle ilgili tüm konularda hükümdara vekalet etmiştir. Vezir ise eyaletlerden gelen meselelerle ilgilenmiş, Babürlü Devleti'nin ekonomisinden sorumlu olmuştur. Hükümdara hazine hakkında danışmış ve bilgiler vermiştir.

Çok kültürlü bir yapıya sahip Babürlü Devleti'nde vekillik/vezirlik makamına gelen Türk, Hint ve Fars kökenli devlet adamları, yönetim ile toplum arasındaki bağın kuvvetlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu çalışmada, ismi geçen Babürlü devlet adamlarının hizmet yılları ve aldıkları mansıplar miktarları tablolandırılmıştır. Elde edilen bilgiler sonucunda vekil ile vezirlik makamı arasındaki statü farklılığı ortaya çıkmış, bu bürokratların görev ve yetki alanları da birbirlerinden ayrılmıştır. Ekber Şah Döneminde Bayram Han, Cihangir Şah döneminde İ'timâdüddeve, Şah Cihan döneminde Asaf Han ve Evrengzib döneminde de Mir Cümle (Muazzam Han) kendi dönemlerinin en belirgin isimleri olmuştur. Çalışmada biyografilerine değinilen diğer bürokratlar da kendi hayatlarının büyük bir kısmını Babürlü Devleti'ne hizmet ederek geçirmiştir.

Ekber Şah, Cihangir Şah, Şah Cihan ve Evrengzib dönemlerinde öne çıkan vekil ve vezirlerin araştırıldığı bu makalede, siyasi isimlerin nereli oldukları, doğumları, Babürlü siyasetindeki etkin yılları, aldıkları mansıplar ve ünvanları ele alınmıştır. Babürlü Devleti'nde Türk ve İran kökenli bürokratlar, Hintlilere nazaran daha fazla mansıp almıştır. Örneğin Ekber Şah döneminde Hintli Vekil Raca Todar Mal 4000 mansıp alırken yine Ekber Şah dönemi vekillerinden Bayram Han, Munim Han gibi vekiller 5000 mansıp almışlardır. Bu durum, Hintli bürokratların Babürlü Devleti'nin siyasetinde Türk ve Fars bürokratlardan bir adım geride olduğunu göstermiştir.

Bu çalışma ile birlikte Babürlü Devleti'nde rastlanılan vezirlik ve vekillik makamlarının zaman içerisinde yetki alanı ve kavramsal olarak karıştırıldığı ortaya çıkmıştır. Güncel literatürler incelendiğinde aynı devlet adamının, aynı tarihlerde hem vezir hem de vekil olarak kaynaklara geçtiği görülmüştür. Bunun sebebi ise her iki terim için de yabancı dilde "başbakan" (prime minister) ifadesinin kullanılması olmuştur. Bu çalışma sayesinde kavram yanlışlığı ortadan kaldırılmıştır. Araştırmanın özellikle tahlil ve tenkit süreçlerinde titiz bir şekilde çalışılmış; böylelikle hazırlanmış olduğumuz tablodan da anlaşılacağı üzere terimin güvenilirliğinden emin olunmuştur.

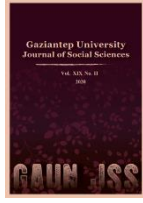
Kaynakça

- Abu'l-Fazl Allami. (2000). *The Akbarnama of Abul'l-Fazl*. (Cilt III). (Beveridge. H., Çev.). Calcutta: The Asiatic Society.
- Abul Fazl Allami. (1997). *The A-in-i Akbari*. (Cilt I). (Blochmann. H., Çev.). Delhi: Low Price Publications.
- Ahmad, L. (1976). *The Prime Ministers of Aurangzeb*. Allahabad: Chugh Publications.
- Ayaz, F. Y. (2013). *Vezir*. TDV İslam Ansiklopedisi. 43, s. 79-82, İstanbul.
- Aycan, İrfan. (2011). *Temîm (Benî Temîm)*. TDV İslam Ansiklopedisi. 40, s. 418-419, İstanbul.
- Banks Findly, E. (1993). *Nur Jahan empress of Mughal India*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bedâûnî, A. (2009). *Muntakhabu-t-Tawârîkh*. (Cilt I). (Ranking G. S. A., Çev.). Delhi: Idarah-i-Adabiyat-i-Delli.
- Bernier, F. (1916). *Travels in the Mogul empire 1656-1668*. (Constable. A., Çev.). Oxford: Oxford University Press.

- Beveridge, H. (1913). *Bairam Khân*. (Houtsma, M. T., Arnold, T. W., Basset, R. ve Hartmann R. Ed.). *The encyclopaedia of Islâm*. (Cilt I (A-D)). Leyden & London: Late E. J. Brill LTD Publishers and Printers; Luzac & Co 46, Great Russell Street.
- Blake, S. P. (1979). The patrimonial bureaucratic empire of the Mughals. *Journal of Asian Studies*, 39(1), 77-94.
- Çağlayan, H. (2005). Ekber Şah döneminde Hindistan (1542-1605). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Das, K. (t.y.). *Raja Todar Mal*. Calcutta: Saraswat Library.
- Demir, H. (2017). Babürlü Devleti'nde Hümayun dönemi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Elliot, H. M. (1875). *Shah Jahan*. (Ali, M. Ed.). Lahor: Cornell University Library.
- Elliot, H. M., Dowson, J. (1875). *The history of India as told by its own historians*. (Cilt VI). London: Trübner and Co. 57 and 59, Ludgate Hill.
- Elliot, H. M., Dowson, J. (1877). *The history of India as told by its own historians*. (Cilt VII). London: Trübner and Co., 57 and 59, Ludgate Hill.
- Elliot, S. H., Dowson, J. (1873). *The history of India as told by its own historians*. (Cilt V). London: Trübner and Co., 57 and 59, Ludgate Hill.
- Gazi Zahîreddin Muhammed Babur. (2006). *Baburnâme*. (Arat, R. R., Çev.). İstanbul: Kabcı Yayınevi.
- Goitein, S. (1942). The origin of the vizierate and its true character. *Islamic Culture*, XVI, 380-392.
- Grunebaum, G. E. (1953). *Medieval Islam a study in cultural orientation*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Gülbeden. (1987). *Hümayunnâme*. (Abdürrab Yelgar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Haig, W. (1937). *The Cambridge history of India*. (Cilt 4). (Burn, S. R. Ed.). Cambridge: Cambridge at the University Press.
- Hasan, I. (1970). *Central structure of the Mughal empire*. New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Hasan, S. B. (1992). Malwa under the Mughals (1562-1707). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Aligarh Muslim University, Aligarh.
- Hasan, S. N. (1958). The theory of the Nur Jahan 'Junta' - a critical examination. *Proceedings of the Indian History Congress*, 21, 324-335.
- Hughes, T. P. (1885). *Dictionary of Islam*. London: W. H. Allen & Co., 13, Waterloo Place, Pall Mall. S. W.
- Husain, A. (1978). The role of family groups of nobles in Mughal politics 1556-1627. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Aligarh Muslim University, Aligarh.
- Jahangir Shah. (1999). *The Jahangirnama, Memoirs of Jahangir, Emperor of India*. (Thackston, W. M., Çev.) New York: Oxford University Press.
- Karataş Yozgat, S. (2023). Babürlü Devleti'nde siyasi alanda kadının yeri ve önemine dair analitik bir çalışma: Nur Cihan Begüm. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Karataş Yozgat, S., Kuş Büyüktaş, C. (2022). *Babürlülerde harem ve purdah uygulamaları çerçevesinde Nur Cihan Begüm*. (Batal, S. Ed.). *Sosyal & Beşerî bilimlerde araştırma ve değerlendirmeler III*. (s. 205-231). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kaur, R. (2011). *Role of select courtiers and officials at Lahore darbar (1799-1849)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Punjabi University. Patiala.
- Kautilya. (tarih yok). *Arthashastra*. (Shamasastry, R., Çev.) https://csboa.in/eBooks/Arthashastra_of_Chanakya_-_English.pdf adresinden alındı.

- Kazım, S. A. (2008). A critical study of the role and achievements of Sayyid brothers. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Aligarh Muslim University, Department of History. Aligarh.
- Khan, G. (2008). The structure of Mughal polity: 1526-1575 A.D. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Aligarh Muslim University, Department of History, Aligarh.
- Khan, I. A. (1973). *The political biography of a Mughal noble: Mun'im Khan Khan-ı Khanan 1497-1575*. Aligarh: Orient Longman.
- Khatri, A. (2015). Dynamics of central administration under Akbar and Mughal's military system. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Purvanchal University, Jaunpur.
- Konukçu, E. (1988). *Abdürrahim Han*. TDV İslam Ansiklopedisi. 1, s. 290, İstanbul.
- Konukçu, E. (1994). *Ekber Şah*. TDV İslam Ansiklopedisi. 10, s. 542-544, İstanbul.
- Konukçu, E. (1998). *Hümâyün*. TDV İslam Ansiklopedisi. 18, s. 481-483, İstanbul.
- Konukçu, E. (2002). *Bâbürlüler: "Hindistan'daki Temürlüler"*. (Güzel, H. C., Çiçek, K., ve Koca, S. Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*. (C. 8). s. 1321-1345. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Manucci, N. (1907). *Storia do Mogor or Mogul India 1653-1708*. (Cilt 1). (Irvine, W., Çev.) London: John Murray, Albemarle Street.
- Motamad Khân. (1865). *The Iqbâlnâmah-i Jahângirî*. (Al-Haii, M. A. ve Ali, A. Ed.). Calcutta: Asiatic Society of Bengal.
- Nüreddîn Muhammed Cihângîr Gurkânî. (1359/1980). *Cihângirnâme-Tûzuk-i Cihângirî*. Tahran: Bunyad-i Farheng-i İran.
- Parikh, V. P. (2005). Polity and economi of Gujarat during the eighteenth century. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Maharaja Sayajirao University of Baroda, Faculty of Arts, Vadodara.
- Prasad, B. (1930). *History of Jahangir*. Allahabad: The Indian Press.
- Qureshi, I. H. (2002). *The administration of the Mughal empire*. Patna: N. V. Publications.
- Rashid, V. (2017). *Internal security system of Mughal India (1526-1707)*. (Doctor of Philosophy). University of Jammu, Jammu.
- Sarkar, J. (1920). *Mughal administration*. Calcutta: M. C. Sarkar & Sons.
- Sarkar, J. N. (1951). *The life of Mir Jumla the general of Aurangzeb*. (Sarkar, S. J. Ed.) Calcutta: Thacker, Spink & Co. (1933) LTD 3, Esplanade East.
- Schimmel, A. (2004). *The Empire of the Great Mughals*. (B. K. Waghmar, Ed., C. Attwood, Çev.) London: Reaktion Books.
- Shâh Nawâz Khân., Abdul Hayy. (1979a). *The Maâthir-ul-Umarâ*. (Cilt 1). (Prashad, B. Ed.). Beveridge, H., Çev.) New Delhi: Janaki Prakashan.
- Shâh Nawâz Khân., Abdul Hayy. (1979b). *The Maâthir-ul-Umarâ*. (Cilt 2 (1)). (Prashad, B. Ed.). (Beveridge, H., Çev.) Patna: Janaki Prakashan.
- Shâh Nawâz Khân., Abdul Hayy. (1979c). *The Maâthir-ul-Umarâ*. (Cilt 2 (2)). (Prashad B. Ed.). Beveridge, H., Çev.) New Delhi: Janaki Prakashan.
- Srivastava, A. L. (1962). *Akbar the great*. (Cilt 1). Agra, Delhi, Jaipur: Shiva Lal Agarwala & Company (P.) Ltd. Publishers.
- Stein, B. (2015). *Hindistan tarihi*. Arnold, D., (Ed.). (Günay, M., Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Şahin, H. H. (2019). Orta Çağ Hindistan'ında yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şah'a etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18/3, 1194-1204.
- Şahin, H. H. (2020). *Hindistan'da Türk Rönesansı Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî'si*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Tavernier, J. B. (1889). *Travels in India by Jean Baptiste Tavernier*. (Cilt 1). (Ball, V., Çev.) London: Macmillan and Co.

-
- TDK. (2022). *Vezir*. 09 01, 2023 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Topaloğlu, B. (2013). *Vekil*. TDV İslam Ansiklopedisi, 43, s. 9-10, İstanbul.
- Verma, S. K. (2002). Central administration of the Mughals. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Veer Kunwar Singh University, Ara.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Enflasyon Oranlarının Makine Öğrenme Yöntemi ile Tahmini

Estimation of Inflation Rates in Turkey with Machine Learning Method

Serkan NAS^a Ayşe AKBOZ CANER^{b*} Ayşe ERGİN ÜNAL^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0040-3091

^b Doktora Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0060-2007

^c Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Mersin / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-6551-8933

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Ekim 2023

Kabul tarihi: 20 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Enflasyon,
Makine öğrenmesi,
Rastgele Orman,
Karar Ağacı.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: October 4, 2023

Accepted: July 20, 2024

Keywords:

Inflation,
Machine learning,
Random Forest,
Decision Tree.

ÖZ

Karar birimleri ve politika yapıcıların başarılı politikalar geliştirebilmelerinin önemli etkileyenlerinden biri gelecek dönemlere ait makroekonomik değişkenlerin doğru tahmin edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Enflasyon, söz konusu makroekonomik göstergeler arasında yer almakta olup başarılı politikalar gerçekleştirebilmek için enflasyonun reel etkilerini ve şiddetini minimize etmek, gelecek dönem değişimlerini ve etkileyenlerini belirlemek, enflasyonu güvenilir tahmin etmek gerekmektedir. Enflasyonun doğru bir şekilde tahmin edilmesi demek kamu sektörü ve özel sektör tarafından hem uygulanacak politikalar açısından hem de alınacak yatırım kararları bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmada, Türkiye için 2008-2023 zaman aralığı kullanılarak üçer aylık veriler seçilmiştir. Çalışmada, geleneksel ekonometri yöntemleri yerine tahmin ile gerçeğin arasındaki farkın en aza indirildiği makine öğrenme yöntemleri kullanılmıştır. Alternatif makine öğrenme metotları olan rastgele orman, karar ağacı ile yapay sinir ağları yöntemi olan çok katmanlı algılayıcı kullanılarak enflasyonu etkilediği düşünülen Brent petrol, Reeskont avans faiz oranı, para arzı, TÜFE, vergi gelirleri, genel bütçe gelirleri, politika faizi, Amerikan Doları/TL paritesi, GSYİH öznitelikleri seçilmiştir. Seçilen öznitelikler ile doğru tahminlemenin yapılacağı yöntem ve etkileyenin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Analiz sonuçları karar ağacı modelinin, rastgele orman ve çok katmanlı algılayıcıya oranla en doğru enflasyon oranını tahmin ettiğini göstermektedir. Çalışma sonucundan elde edilen diğer bir bulgu ise Türkiye’de enflasyonun en yüksek belirleyicisinin Amerikan doları olduğu olgusudur.

ABSTRACT

One of the important factors of decision units and policymakers to develop successful policies is the correct estimation of macroeconomic variables for future periods. Inflation is among these macroeconomic indicators, and to realize successful policies, it is necessary to minimize the real effects and severity of inflation, determine future changes and their effects, and predict inflation reliably. Accurate forecasting of inflation is important both in terms of the policies to be implemented and the investment decisions to be taken by the public and private sectors. In this context, quarterly data were selected for Turkey using the 2008-2023 time period. In the study, machine learning methods were used instead of traditional econometric methods, in which the difference between prediction and reality was minimized. Brent oil, Rediscount advance interest rate, money supply, CPI, tax revenues, general budget revenues, policy rate, US Dollar/TL parity, and GDP attributes, which are thought to affect inflation, were selected by using random forest, decision tree and multi-layered detector, which is an artificial neural networks method, which are alternative machine learning methods. With the selected attributes, it is aimed to determine the method and influencer to make the correct estimation. The analysis results show that the decision tree model predicts the most accurate inflation rate compared to the random forest and multilayer sensor. Another finding from the study is that the highest determinant of inflation in Turkey is the US dollar.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ayse_akboz@tarsus.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Turkey is a country that may be affected by global events and crises from past to present and may suffer from economic problems. One of the most important of these economic problems is inflation. Inflation, which is an important indicator for economic growth and development, refers to the continuous increase in the general level of prices. Forecasting macroeconomic indicators is a difficult process. Achieving price stability and financial stability, which are the major objectives of central banks, is only possible by ensuring low and sustainable inflation. Forecasting inflation in a sustainable and accurate manner is important both for controlling it and for policymakers and investors. In order for an effective and strong monetary and fiscal policy to be implemented and for investors to maximize their profits, accurate forecasting of inflation dynamics is necessary. Forecasting inflation is a troublesome process for scientific research and policy makers. Machine learning method has started to be used in studies since it is a model that reports the closest result to reality.

Various methods such as machine learning methods and econometric analysis methods have been used for forecasting inflation. Although according to Araujo and Gaglianone (2023), the machine learning method is the most accurate method for forecasting inflation, due to the difficulties in interpretation, it is recommended to use a hybrid model that combines econometric analysis and machine learning method, Ülke, Şahin and Subaşı (2018) concluded that the machine learning method is superior to time series models for personal consumption expenditure and inflation forecasting, while the time series model is better for CPI. Medeiros, Vasconcelos, Veiga, and Zilberman (2019) have reported that the LASSO and RF method for inflation forecasting gives stronger results than other machine learning methods.

In this research, a dataset is prepared by selecting a quarterly time period between 2008 and 2023 from the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) Electronic Data Distribution System (EDDS). Brent oil price per barrel, interest rate used in rediscount advance transactions, money supply, CPI, tax revenues, general budget revenues, policy interest rate, US dollar Turkish lira parity, GDP variables are used in the data set. In the study, the machine learning method, which provides advantages in making accurate and reliable forecasts in large data sets, is used. Three different algorithms were used for forecasting with the machine learning method. These are the decision tree, which consists of a series of consecutive decisions to reach a certain result and is easy to interpret, the random forest, which utilizes the combination of multiple decision trees and is complex to interpret and understand, and the multilayer perceptron artificial neural network method, which works similar to the human brain.

Decision tree is a machine learning general-purpose prediction and classification mechanism that helps to find the most appropriate outcome by bringing together a series of decision possibilities or a particular problem. Random forest is a supervised machine learning algorithm, created by bringing together multiple decision trees, used in classification and regression problems that are more complex to interpret and understand than the decision tree method, and makes class or number prediction according to type of the problem. Random forest is a type of decision tree, but it has some differences. Random forest creates random subsets and uses these subsets to create smaller trees. This cause the result to have fewer errors. A multilayer perceptron is a complement to a feedforward artificial neural network that can produce a set of outputs with a set of inputs, arranged in a direct graph with at least three layers. The layers in a multilayer perceptron are input, output and hidden layer. In the input and output layer, the problem determines how many elements are required for the process. However, the decision-making process of the hidden layer is done through trial and error.

The data selected in the study were converted to values between 0 and 1 to be used in the algorithm. 80% of the data was divided into 80% for training and 20% for testing, and each algorithm measured the test data with the Mean Absolute Percentage Error Rate (MAPE). The calculation of this MAPE is the difference between the actual value and the output value generated by the machine learning algorithms.

The decision tree algorithm provides the best result with 83.1% according to the analysis results. The random forest and multilayer perceptron predicted correctly 82.73% and 77.04% of the time, respectively. The most influential variable according to the decision tree algorithm is the USD/TL parity with 86.5%. GDP affects inflation by 6.2%, general budget expenditures by 3.3%, Brent oil by 2.7% and other variables by 1.3%.

Giriş

Ülkelerin makroekonomik sorunlarından biri olan enflasyonu doğru tahmin etmek, politika yapıcılarının ve ekonomik aktörlerin isabetli finansal karar almalarını kolaylaştırmaktadır. Örneğin Merkez Bankaları (MB) enflasyona yönelik gelecek tahminleri yapmakta olup bir anlamda beklenti yönetimi oluşturmaktadır. Yapılan başarılı tahminlerin gerek MB gerekse ülke kredibilitelerini arttıracakları düşünülmektedir. Bu düşüncenin alt yapısında yatırım, üretim ve tüketim için karar alıcıların doğru tercihlerde bulunmaları yatmaktadır. Keza enflasyonun doğru tahmin edilmesi sayesinde yatırımların karlılığı artabilecek, üretim maliyetleri hesaplaması kolaylaşabilecek ve tüketici marjinal faydası yüksek mal sepeti tercih edebilecektir. Söz konusu durumu destekler biçimde Medeiros vd. (2019) enflasyon tahmininin haneler, işletmeler ve politika yapıcılar için büyük değer taşıdığını vurguladıkları çalışmalarında da merkez bankalarının sadece para politikasını bilgilendirmek için değil, aynı zamanda enflasyon beklentilerini sabitlemek ve böylece politika etkinliğini artırmak için önemini belirtmektedirler. Nitekim, ekonomik karar alma sürecini iyileştirme çabasının bir parçası olarak birçok merkez bankası enflasyon tahminlerini düzenli olarak açıklamaktadır. Diğer yandan ekonomide en önemli, önemli olduğu kadar da zor çalışmalardan biri olarak değerlendirilen söz konusu tahminlemeyi yapmada etkili olan pek çok farklı makroekonomik, finansal ve sosyolojik faktör bulunmaktadır. Enflasyonu etkileyen pek çok faktör yanında en doğru tahminlemenin yapılacağı yöntemi seçmek de oldukça önemlidir. Keza tahminlemede çalışılmış farklı yöntemler bulunmakla beraber ARIMA, makine öğrenme algoritmaları, Philips eğrisi modelleri, ya da regresyona dayalı yöntemler bunlardan birkaçıdır. Yapılan ekonometrik çalışmalarda belirli sınırlılıklar bulunmakla beraber özellikle regresyon yöntemlerinde karşılaşılan üç temel sorun mevcuttur. Koop ve Korobilis (2012)'e göre bunlardan ilki, modelde kullanılan açıklayıcı değişken diğer bir değişle tahmin ediciler üzerindeki katsayıların zamanla değişmesi olup Phillips eğrisinin eğiminin zaman içinde değişmesi bu soruna örnek teşkil etmektedir. İkinci sorun enflasyonu tahmin etmede kullanılacak olan değişken sayısının oldukça fazla olması iken son sorun, oluşturulan modelin zaman içinde potansiyel olarak değişebilme ihtimalidir. Örneğin durgunluk ya da canlanma dönemlerinde kullanılacak tahmin edicilerin oran ve nitelikleri farklı olmaktadır. Söz konusu sınırlılıklara karşın günümüzde kullanılan geleneksel istatistiksel yöntemler yanında özellikle ekonomi ve finans alanında yapay zekâ teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. Ülke vd. (2018) enflasyon tahmini için zaman serisi ve makine öğrenmesi modellerini karşılaştırdıkları çalışmalarında da bu duruma vurgu yapmışlardır. Çalışma bulgularında makine öğrenimi modellerinin, yüksek oynaklığa sahip çekirdek- Kişisel Tüketim Harcamaları fiyat endeksi (PCE) için zaman serisi modellerine karşı üstün olduğunu tespit ederlerken zaman serisi modellerinin, çekirdek-Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) enflasyon tahmininde başarılı sonuçlar verdiğini tespit etmişlerdir. Diğer yandan enflasyonun da içinde bulunduğu ekonomi ve finans değişkenlerinin yüksek belirsizlik ve volatiliteye sahip nitelikleri, söz konusu değişkenlere yönelik tahmin yapmayı zorlaştırmaktadır. Buna karşın örneğin enflasyona yönelik oranların gerçeğe oldukça yakın şekilde tahmin edilmesi özellikle yüksek riske sahip gelişmekte olan ülkelerin ekonomik karar alma ve politika oluşturmaları açısından önemlidir.

Bu çalışmada 2008-2023 zaman diliminde, yıllık veriler seçilerek alternatif makine öğrenme yöntemleri ve Türkiye'de enflasyonu etkilediği düşünülen Brent petrol, Reeskont avans faiz oranı, para arzı, TÜFE, vergi gelirleri, genel bütçe gelirleri, politika faizi, Amerikan Doları/TL paritesi, GSYİH öznitelikleri kullanılarak doğru tahminlemenin yapılacağı yöntem ve etkileyenin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın diğer çalışmalardan farkı enflasyon belirleyicilerinin uygulanan farklı makroekonomik politikalara göre sınıflandırılarak analize dahil edilmesi ve literatürde zaman serisi yöntemlerine oranla daha az kullanılan makine

öğrenme algoritmalarının tercih edilmesidir. Gerek enflasyona yönelik doğru tahminlemeyi sağlayacak makroekonomik göstergeyi belirlemesi gerekse kullanılacak en doğru yöntemin oransal açıklamasının yer alması noktalarında çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de Enflasyon Sorunsalı ve Tarihsel Süreci

Ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli rol oynayan makroekonomik politikalar, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması ve hızla gelişmesi için ortam yaratmakta olup bu durumun başarı ile gerçekleşmesi para ve maliye politikalarının uyumlu bir şekilde hareket etmesine bağlıdır. Birbirine bağlı bu iki politika, iki ayrı otorite tarafından yönetilmektedir. Ekonomi politikaları arasında uyumun sağlanamaması, pek çok ekonomik probleme yol açmaktadır. Örneğin mali disiplinin sağlanamadığı bir ekonomide sürdürülemeyen borç düzeyi, yüksek bütçe açığı gibi sorunlar yaşanmakta, bu durum maliye politikasının para politikasından baskın olmasına neden olmaktadır (Bölükbaş, 2018, s. 48). Maliye politikası kamu gelir ve harcamalarının, tür, şekil ve miktarında değişiklikler yaparak kullanılmasıdır. Kamu harcamaları arttırılarak deflasyonist baskı azaltılabilirken, kamu gelirleri arttırılarak enflasyonist baskı azaltılabilir (Bozkurt ve Göğül, 2010, s. 29). Para politikası, enflasyonist bir durumda, spekülative yatırımları önlemek açısından daha etkindir, çünkü faiz oranının alt veya üst sınırı yoktur. Bu nedenle, sermayenin marjinal verimliliğinin yüksek olması durumunda faiz oranını bu seviyenin üzerine çıkartarak yatırımları önlemek mümkündür (Birinci, 1989, s. 28-29). Küresel kriz sonrası Türkiye ekonomisinde talepte yaşanan durgunluğa karşı gevşek para ve maliye politikası uygulamaları görülmüştür. Bu bağlamda maliye politikası bütçe sürdürülebilirliğine öncelik verirken, para politikasının amacı fiyat istikrarı ve finansal istikrarın birlikte sağlanması olarak belirlenerek politika faizi ile beraber zorunlu karşılık oranı ve faiz koridoru gibi alternatif araçlar kullanılmıştır (Gürkaynak vd., 2022, s. 25; Başçı ve Kara, 2011, s. 4). Yaşanan pek çok makroekonomik soruna karşın uygulanan devlet müdahalelerinin ağırlıklı olarak para ve maliye politikaları araçlarının kullanımı şeklinde olduğu bilinmektedir. Diğer yandan ülkelerin önemli makroekonomik sorunlarından biri olan enflasyonun kontrol altında tutulması için uygulanacak politikalar seçilmeden, enflasyon türünün belirlenmesi, uygun politikalar seçmek açısından önemlidir.

Türkiye, 1970’li yıllardan günümüze dünya genelinde ve ülke çapında meydana gelen olumsuz gelişmeler ve krizlere bağlı olarak makroekonomik sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlardan biri yüksek enflasyondur. Enflasyonla mücadele için çeşitli politikalar uygulanmış, fakat kalıcı bir başarıya ulaşılamamıştır (Petek ve Çelik, 2017, s. 70). Günümüzde, hızlı ve sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleşme şartlarından biri enflasyonun makul bir seviyede olması ve bulunduğu seviyenin kontrol altında olması gerekmektedir. Çünkü yüksek enflasyonun olduğu ülkelerin ekonomisinde düzeltilmesi gereken sorunların olduğu düşünülmektedir. Birçok gelişmiş ülkede enflasyon oranı %5’in üzerine çıktığında önlem alma zorunluluğu hissederken, çift haneli yüksek enflasyon yaşayan ülkeler enflasyonla mücadeleden kaçınmakta, bu durum ülkeleri kendi sınırlarına hapsedmektedir (Çetintaş, 2003, s. 146).

TCMB enflasyon raporlarından yapılan derlemeye göre, enflasyonun en yüksek oranda seyrettiği 1970’li yılların başlarında olumlu gelişmeler yaşansa da dışsal şokların etkisiyle, makroekonomik uyumsuzluklar ile yüksek enflasyonun yaşandığı bir döneme girilmiştir. Petrol fiyatlarında ki artıştan kaynaklı maliyet enflasyonu, Türkiye ekonomisinin kısa vadeli dış borç yükünde artışa neden olmuştur. İthal kotaları, gümrük resimleri gibi ekonomik önlem paketleri uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak başarılı olunamamış ve TL sık sık devalüe edilmiştir. 1970’lerde maliyet enflasyonu ile başlayan enflasyonist süreç, yerini talep enflasyonuna bırakmıştır. 1980’li yıllar Türkiye ekonomisi açısından kritik reformların gerçekleştiği önemli

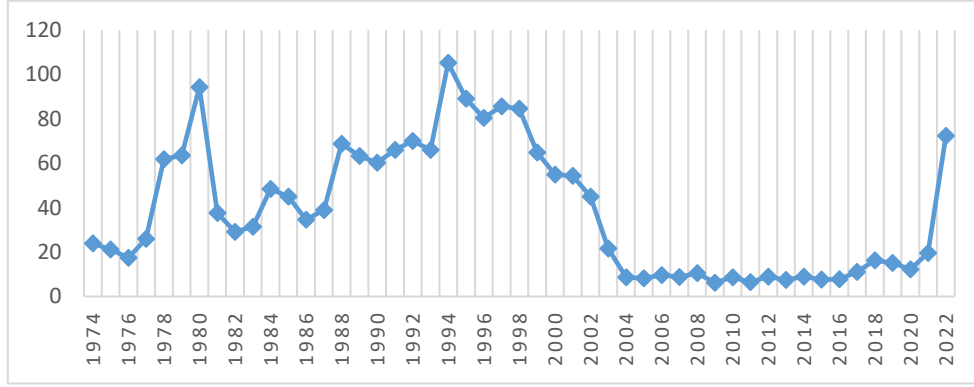

bir dönemdir. TCMB söz konusu dönemde reeskont kredileri, açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılık oranını kullanarak parasal büyüklükleri ve enflasyonu kontrol altına almayı amaçlamıştır. Bütçe dengesini sağlamak amacıyla TCMB kaynaklarının kullanılmaya devam ettiği 1990'lar enflasyonun hızla yükseldiği, TL'de önemli oranda değer kaybının olduğu yıllardır. 2000'lerde enflasyon hedeflerinin hükümetle beraber tahmin edildiği, enflasyon tahminlerinin kamu ile paylaşıldığı, faizin temel politika aracı olduğu yapısal dönüşüm sürecine girilmiş olup 2007 yılında kuraklık ile arz yönlü bir şok yaşanmıştır. Aynı dönem enerji fiyatlarında da artış yaşanmış ve maliyet enflasyonu artmıştır. Söz konusu dönemde özellikle TCMB'ye olan güveni artırmak adına enflasyon hedeflerinin artırıldığı görülmektedir. Diğer yandan 2008 yılında yaşanan krizin etkisi birkaç yıl sürmüş olup takibindeki dönemde talepte daralma ve enerji fiyatlarında düşüş yaşanmıştır. Bu durum talep ve maliyet kaynaklı enflasyonda azalma meydana getirmiştir. 2009 yılında enflasyonun hedeflenenin altında çıkması, TCMB tarafından fırsat olarak kabul edilmiş ve faiz oranında ciddi bir düşüş yapmıştır, borçlanma faizi 16,75'den 6.50'ye indirilmiştir. 2008 krizi TCMB için yeni bir anlayış yaratmış, temel hedefi revize edilmiştir ve fiyat istikrarı ile finansal istikrar olarak belirlenmiştir. 2010-2018 yılına kadar enflasyon oranı yatay seyrederken bu durumun nedeni olarak 2010 yılında alınan kararlar enflasyon oranında iyileştirilme yaşanana kadar sıkı para politikasına geçilmesi düşünülebilmektedir. 2018 yılında döviz kurunda meydana gelen ciddi dalgalanma, mal ve hizmet fiyatlarında olumsuz etki yaratmış, talep enflasyonuna neden olmuştur. 2019 yılında Çin'de başlayan ve kısa sürede küresel bir salgın haline gelen Covid-19, 2020 yılında Türkiye'de görülmeye başlamıştır ve sonrasında küresel çapta bir arz sıkıntısı yaşanmıştır. Bu durum, emtia fiyatlarında yaşanan artış, döviz kurunun artması, enflasyon üzerinde birden fazla şok yaratmış olup talep enflasyonu ve maliyet enflasyonunun beraber yaşandığı gözlemlenmiştir. 2020 yılında başlayan Covid-19 salgınına yönelik ekonomik kararlar; faiz indirimi ve doğal gaz fiyatlarında yaşanan artış sonrası 2022 yılında enflasyon oranının %85,51 seviyesine kadar çıktığı görülmüştür.

İncelenen enflasyon tarihçesine göre 1970'li yılların sonlarından günümüze değin yaşanan yüksek ve kalıcı enflasyonun varlığı, genel olarak aşağıdaki gelişmelerle paralellik göstermektedir (Kibritçioğlu, s. 43-44):

- Kamu kesimi bütçe açıklarının yüksek olması ve bu bütçe açıklarından para kazanmak,
- Hükümetlerin devasa altyapı yatırımları,
- Jeopolitik konum ile ilgili yüksek askeri yatırımlar,
- Seçim dönemleri ortaya çıkan popülist politikalar nedeniyle enflasyonist baskılara yol açan siyasi istikrarsızlık,
- İthal girdi mal fiyatında artış nedeniyle döviz kurlarındaki değişikliklerin enflasyonist etkileri,
- Petrol ve doğal gaz gibi kaynakların fiyatlarında artış olarak görünmektedir.

Şekil 1'de 1974 -2022 aralığında Türkiye'de tüketici fiyatları açısından enflasyon oranları yer almaktadır.

Şekil 1: Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %), Türkiye

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri, Dünya Bankası

Enflasyonun tarihsel süreci incelendiğinde uygulanan para maliye politikaları yanında sosyal ve siyasal gelişmelerinde oranlarda etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda 1974 yılında yaşanan küresel petrol krizi ve takibinde Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye uygulanan ambargolar sonucunda enflasyon 1976 yılından sonra artış eğimine geçmiştir ve 1978 yılında enflasyon oranında bir sıçrama yaşanmıştır. 1980 yılında yaşanan askerî darbe sonrası enflasyon oranı yatay olarak seyretmiş, 1994 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan kamu kesimi borç kesimi ile hiperenflasyon yaşanmıştır. 2000-2001 krizinden sonra IMF desteğiyle yapısal reform planı hazırlanmıştır ve Türkiye ekonomisinde enflasyon oranı 2018 yılına kadar düşük oranda ilerlemiştir. 2018 yılında başlayan döviz krizi, Mart 2020 yılında koronavirüs salgının ülkede görülmeye başlamasıyla ekonomik anlamda kötüleşme başlamıştır ve 2022 yılında enflasyon %72 seviyesine kadar yükselmiştir.

Literatür

Enflasyon tahminine yönelik yöntemlerin yapıldığı çalışmalar incelendiğinde ekonometrik analizlerin iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. İlk kategori tek değişkenli modelleri içermekte olup yalnızca enflasyon düzeyine ilişkin geçmiş verilere dayanmakta iken ikinci kategori ise çok değişkenli makroekonomik değişkenleri içeren modeldir (He vd., 2012, s. 649). Diğer yandan son dönemlerde makine öğrenimi algoritmaları kullanılarak yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda farklı açıklayıcı değişkenler ve farklı enflasyon tahmin yöntemlerinin kullanıldığı çalışma ve bulgularına yer verilmektedir.

Tablo 1: Enflasyon Tahminine Yönelik Çalışmalar

Çalışmanın Adı	YAZAR	ÜLKE	YÖNTEM	DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Comparative accuracy of forecasts of inflation: a Canadian study	Mitra ve Rashid (1996)	Kanada	Arıma, Var, Durağan Beklenti Modeli	Düşük Enflasyon, Yüksek Enflasyon, Durağan Enflasyon, Değişken Enflasyon	Bir dönem sonrası tahminlerde değişken enflasyon döneminde VAR, durağan enflasyon döneminde ise ARIMA modelleri daha üstün performans göstermiştir. Dört dönem sonrası tahminlerde ise artan belirsizlikle birlikte VAR modellerinin performansı artış göstermektedir.
Inflation forecasting for aggregates of the	Bikker (1998)	Avrupa Birliği	Var, Tek Değişkenli Otoresgresif		BVAR modellerinin ülkeler genelinde bir dönem ve iki dönem sonrası için iyi

EU-7 and EU-14 with Bayesian VAR models		e Üye Ülkeler	(Uar), Bayesian Var (Bvar) Ve Tek Değişkenli Bayesian Var (Ubvar)		sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmış.
Forecasting Austrian HICP and its Components using VAR and ARIMA Models	Fritzer, Moser, Ve Scharler, (2002)	Avusturya	Arıma, Var	12 Aylık Enflasyon Oranları	ARIMA modellerinin 8 periyot ileriye kadar VAR modellerinden daha iyi bir tahminleme performansı sağladığı, daha uzun periyotlarda VAR modellerinin daha iyi tahminler verdiği sonucuna ulaşılmış.
Can forecasting performance be improved by considering the steady state? An application to Swedish inflation and interest rate	Österholm (2008)	İsveç	Ar, Var	1980-2004 Enflasyon Oranları, Faiz	Modeller de sonuç birbirine yakın çıkmıştır ancak durağan dönemlerde faiz için farklılıklar bulunmaktadır.
ARMA ve Yapay Sinir Ağları Modellerinin karşılaştırmalı analizi: Türkiye örneği	İnsel, Sualp ve Karakaş (2010)	Türkiye	Arma, Sinir Ağı	Döviz Kuru, Enflasyon, Faiz, Reel Gayri Safi Milli Hasıla	Her iki modelde başarılı bulunmuş.
Arıma Modelleri İle Enflasyon Tahminlemesi	Meçik ve Karabacak (2011)	Türkiye	SARIMA, ARIMA	2003-2011 Tüfe serisi	ARIMA modelinin enflasyonu tahmin etmede daha başarılı olduğu görülmektedir.
Neural network models for inflation forecasting: an appraisal	Choudhary ve Haider (2012)	28 OECD ülkesi	Yapay sinir ağı, AR	Tüfe	Yapay sinir ağ modellerinin kısa dönemde enflasyon tahmin etmede daha başarılı olduğu çalışma sonucunda belirtilmiştir.
Box-Jenkins ve Yapay Sinir Ağı Modelleri ile Enflasyon Tahmini	Akdağ ve Yiğit (2016)	Türkiye	ARIMA yöntemi ile yapay sinir ağı	Ocak 2004-Aralık2013 yıllık Tüfe	ARIMA modelinin, yapay sinir ağı modeline kıyasla daha iyi performans gösterdiği görülmektedir.
Inflation forecasting using machine learning methods	Baybuza (2018)	Rusya	Makine Öğrenme	Şubat 2002-Ocak 2016 Tüfe	Rastgele orman modelinin ve Boosting modelinin enflasyon tahmininde daha iyi sonuç gösterdiğini ortaya koymaktadır.

A comparison of time series and machine learning models for inflation forecasting: empirical evidence from the USA.	Ülke, Şahin ve Subaşı (2018)	ABD	Makine Öğrenme	1984-2014 4 Enflasyon göstergesi	Makine öğrenimi modelinin kişisel tüketim harcaması enflasyon tahmini için zaman serisi modellerinden üstün geldiği, TÜFE için ise zaman serisi modelinin daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Forecasting Inflation in a Data-Rich Environment: The Benefits of Machine Learning Methods	Medeiros, Vasconcelos, Veiga ve Zilberman (2019)	ABD	Makine Öğrenme	Ocak 1960-Aralık 2015 122 Değişken	Makine öğrenme ile enflasyon tahminin mümkün olduğu kanıtlanan çalışmada, LASSO ve Random Forest yöntemleri diğer yöntemlere göre daha güçlü sonuçlar vermektedir.
Machine learning methods for inflation forecasting in Brazil: New contenders versus classical models	Araujo ve Gagliano (2023)	Brezilya	Makine Öğrenme	Tüfe 12 Aylık Enflasyon	Makine öğrenimi yöntemi diğer yöntemlere göre daha isabetli tahminler yapsa da yorumlamadaki zorluklar nedeni ile hibrit yöntemler önerilmekte.

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Literatürde yer alan çalışmaların bulunduğu tablo incelendiğinde, yapılan çalışmalarda makine öğrenme metodlarından yapay sinir ağı modelinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde, uygulanacak makine öğrenme yöntemleri ve açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışma kapsamında bir veri seti hazırlanmış olup makine öğrenme yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Makine Öğrenme

Öğrenme görevlerindeki farklılıklardan bağımsız olarak makine öğrenimi teknikleri genellikle insan ırkının var olduğu çağlar boyunca biriktirdiği bilgi ve deneyime dayalı olarak doğayı taklit etmeye çalışmaktadır. Makine öğrenimi tekniklerinden bazıları, insan beyni işlevinin nörolojik çalışmalarıyla, bazıları insan evrimini dikte eden süreçlerle, bazıları insanın bilgi edinme ve muhakemesine ilişkin matematiksel teoriyle ve bazıları da insan işbirlikçi davranışının arkasındaki sosyolojik teoriyle hazırlanmıştır (Min, 2009, s. 16). Mevcut verilerden matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanarak çıkarımlarda bulunan, bu çıkarımlar ile bilinmeyene ilişkin tahminlerde bulunan algoritma ve modellemeden oluşan yapay zekanın bir alt dalı, makine öğrenmesidir (Akay, 2018, s. 45).

Günümüzde standart makine öğrenme algoritmalarının sosyal bilgiler alanında öngörü problemlerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Makine öğrenmesi, çok sayıda değişkenin bulunduğu büyük veri setlerinde, yüksek dereceli ilişkileri ölçümlemede kolayca

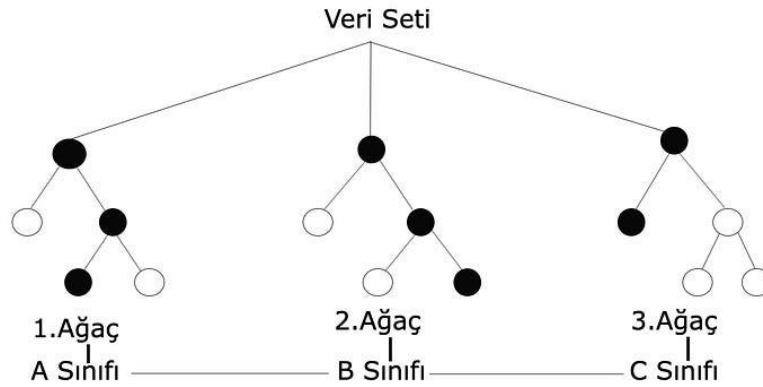
uygulanabilmekte, doğrusal olmayan ilişkileri açıkça belirtmeden tahmin etmesi açısından avantaj sağlamaktadır (Taştan, 2022, s. 136). Yöntemlerine bağlı olarak makine öğrenme birkaç kategoriye ayrışabilir (Min, 2009, s. 16):

1. Kavram öğrenimi; tümevarımlı bir öğrenme sürecinin ardından gelecekteki karar verme süreçleriyle ilgili kavramları doğru bir şekilde tanımak ve oluşturmak için tasarlanmıştır.
2. Karar ağacı öğrenimi; belirli özellikler için değerlerini test ederek ve ardından bir karar ağacı oluşturarak tüm nesnelere sınıflandırmayı amaçlamaktadır.
3. Algılayıcı öğrenme; algılayıcı adı verilen ağın tek bir katmanını kullanarak yararlı bilgi edinmeyi, hatayı azaltmayı ve karar problemlerini çözmeyi hedeflemektedir.
4. Bayesçi öğrenme; bilgisayarın olasılık fonksiyonlarının temsillerini öğrenmesi için eğitilmektedir.
5. Pekiştirmeli öğrenme; ödül biçiminde sürekli geri bildirimde bulunarak bilgisayarın yüksek seviyelerde performans göstermesi için eğitilmesidir.

Makine öğrenme algoritmalarında modelin karmaşıklığı çoğunlukla ayarlanma parametreleri veya hiperparametre diye adlandırılan modele özgü sabitlerin bir fonksiyonudur. Örneğin en yakın komşu algoritmasında hesaba katılacak gözlem sayısı K , karar ağacında ağacın büyüklüğü, rastgele ormanda değişken sayısı, LASSO'da ceza terimi ve boosting yönteminde öğrenme hızı ve iterasyon sayısı verilebilir. Nedensel etkilerin tahminlemede sapmanın azaltılması veya giderilmesi amacıyla ağaç bazlı makine öğrenme algoritmaları geliştirilmiştir (Taştan, 2022, s. 122- 136).

Rastgele Orman

İlk olarak Breiman (2001) tarafından tanımlanan Rastgele Orman (RF) algoritması, değişken ile ilişki biçimleri hakkında önceden herhangi bir varsayımda bulunmadan, çeşitli öngörücü değişken türlerine dayalı tahmin kuralları oluşturmak için standart bir parametrik olmayan sınıflandırma ve regresyon aracına dönüşmüştür. Rastgele Orman sınıflandırıcısı, eğitim kümesi ve değişkenlerinin rastgele seçilmiş bir alt kümesini kullanarak birden çok karar ağacı üreten bir topluluk sınıflandırıcısıdır. RF, kullanıcı tarafından ayarlanması gereken birkaç hiper parametreye sahiptir; bu parametreler, her ağaç için rastgele çizilen gözlem sayısı ve bunların değiştirilerek veya değiştirilmeden çizilip çizilmediği, her bir bölme için rastgele çizilen değişkenlerin sayısı, bölme kuralı, bir düğümün içermesi gereken minimum örnek sayısı ve ağaç sayısıdır (Probst vd., 2019, s. 1; Belgiu ve Dragut, 2016, s. 24).

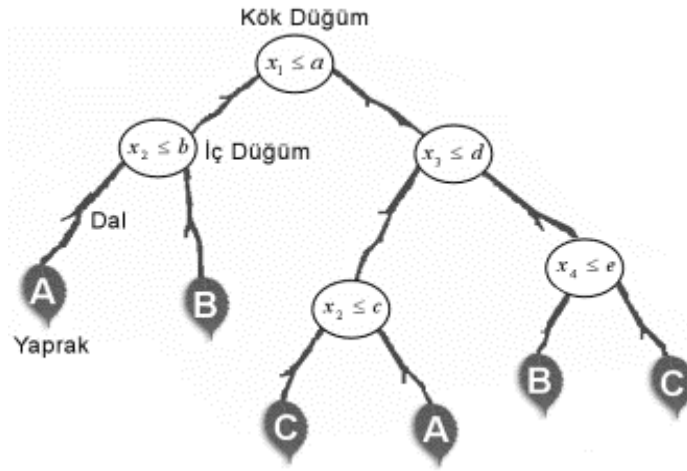
Şekil 2: Random Forest Algoritması

Kaynak: Tafralı, 2022.

Şekilde gösterildiği gibi rastgele orman birden fazla karar ağacı tarafından oluşan bir algoritmadır. Performans değerlendirme kapsamında, veri setinin 2/3 'ü kullanılır. Veri setinin dışlanan bölümü tarafından performans değerlendirmesi yapılmaktadır.

Karar Ağacı

Karar ağacı 20. yüzyılda elektronik biçimde uygulanan ilk istatistiksel algoritmalar arasında yer alan, genel amaçlı tahmin ve sınıflandırma mekanizmalarıdır. Karar ağacının temel özelliği, bölümler oluşturmak için ilişkili giriş alanlarının veya tahmincilerin değerlerine göre bir hedef veri alanının yenilenen bir alt kümesidir ve ağacın herhangi bir düzeyinde aşamalı olarak benzer düğüm içi hedef değerler ve aşamalı olarak farklı düğümler arası değerler içeren ilişkili alt veri alt kümeleri yapraklar veya düğümler olarak adlandırılmaktadır (Ville, 2013, s. 448).

Şekil 3: Karar ağacı yapısı

Kaynak: Kavzoğlu ve Çölkesen, 2010, s. 40.

Karar ağacı modelleri, gözetimli öğrenme modellerinin yanında, sınıflandırma ve regresyon modellerini de kullanmaktadır. Karar ağacı modelinde meydana gelen dallar sayesinde analize konu olan veri bütün modele işlenmiş olur. Diğer modellerin aksine hızlı sonuç vermekte ve veriler arasındaki etkileşimin yapısal olarak gösteriliyor olması modelin tercih edilmesine neden olmaktadır (Sel, 2020, s. 90).

Yapay Sinir Ağları

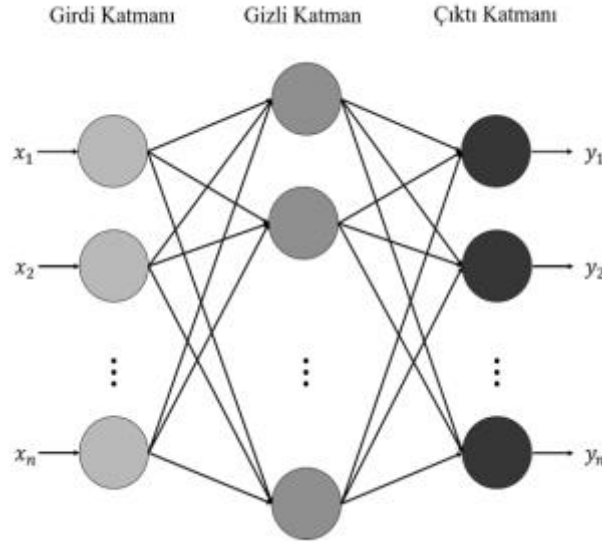
İnsan beyninin en öncelikli özelliği öğrenmedir. Yapay sinir ağları, öğrenme fonksiyonunu pekiştiren, öğrenme fonksiyonunu örnekler yardımıyla gerçekleştiren bir bilgisayar sistemidir. Yapay sinir ağları, birbirlerine bağlı hücrelerden oluşmaktadır (Öztemel, 2003). Yapay sinir ağ modelleri tek katmanlı, çok katmanlı algılayıcı, ileri beslemeli ve geri beslemeli yapay sinir ağları olarak dört grupta incelenebilir.

- **Tek katmanlı algılayıcı:** Yapay sinir ağ çalışmaları, tek katmanlı algılayıcı ile başlamaktadır. Tek katmanlı algılayıcının en önemli özelliği, problemi bir doğru ve bir düzlem ile sınıflandırmasıdır. Yalnızca girdi ve çıktıdan oluşan tek katmanlı algılayıcılarda sınıflar 1 veya -1 ile gösterilmektedir. Tek katmanlı algılayıcının en önemli sorunu doğrusal olmayan olayları öğrenmemeleridir (Öztemel, 2003).
- **Çok katmanlı algılayıcı:** Çok katmanlı algılayıcı, girdi katmanı, ara katmanlar ve çıktı katmanı olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır. Girdi ve Çıktı katmanları kaç adet proses elemanın gerekliliğine problem üzerinden karar verirken, Gizli katmanda böyle bir yöntem bulunmamakta, deneme ve yanılma yoluyla bulunmaktadır (Öztemel, 2003):

Girdi Katmanı: Herhangi bir bilgi işlemenin olmadığı bu katmanda dış dünyadan bilgiler toplanır.

Gizli Katman: Girdi katmanından alınan bilgilerin işlendiği, birçok problemin çözüldüğü katmandır.

Çıktı katmanı: Ara katmandan aldığı bilgileri işleyerek ağın ürettiği çıktıya ulaşır.

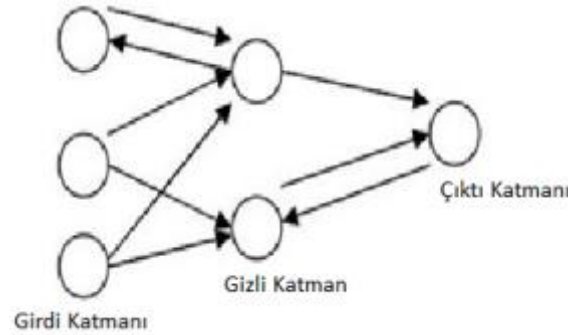

Şekil 4: Çok katmanlı algılayıcı

Kaynak: Konakoğlu, 2020, s. 704.

Bilgiler girdi katmanında toplanıp gizli katmana gönderilmekte, daha sonra çıktı katmanında işlenen bilgiler üzerinden sonuca ulaşılmaktadır.

➤ **İleri beslemeli yapay sinir ağları:**

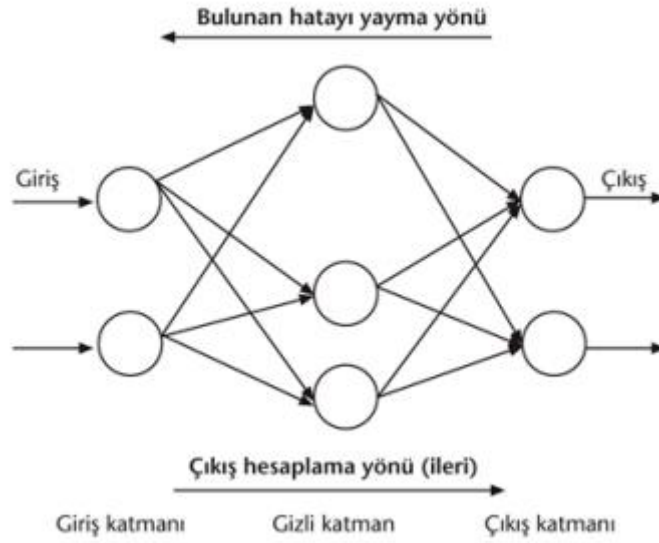

Şekil 5: İleri beslemeli yapay sinir ağ

İleri beslemeli modelde, nöronlar giriş ve çıkış arası düzenli katmanlar hâlinindedir. Bir katmandan yalnızca takibindeki katmana geçiş izni bulunmaktadır. Girdi katmanından alınan bilgiler, değişikliğe uğramadan gizli katmana iletilir, daha sonra çıktı katmanından geçerek raporlanmaktadır (Öztürk ve Şahin, 2018, s. 31).

Kaynak: Öztürk ve Şahin, 2018, s. 31

➤ **Geri beslemeli yapay sinir ağları:**

Şekil 6: Geri beslemeli yapay sinir ağ modeli

Kaynak: Gönül, Ulu, Bucak ve Bilir, 2015, s. 107

Geri beslemeli yapay sinir ağlarında, nöronlar kendi aralarında sinyal gönderimini geri besleme olarak yapmaktadır, sinyal iletimi ileri ve geri şeklinde olarak iki yönlüdür ve sistemde bir çıkış sinyali, giriş ve çıkışları dinamik biçimde kontrol edebilmektedir (Gönül vd., 2015, s. 106).

Bulgular

Makine öğrenmesinin en önemli amacı gerçek ile tahmin arasındaki farkın toplamının en aza indirgenmesidir. Bunun için de verilerin algoritmalar hazırlanması, farklı ölçeklerdeki verilerinde standartlaştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada veriler 0 ile 1 arasında değerlere çevrilerek algortmada kullanılmıştır. Verilerin %20'si test ve %80'i eğitim için bölünmüş ve her algoritmamız Mutlak Ortalama Hata Yüzde Oranı (MOYH) ile test verilerini ölçmlemiştir. MOHY değeri hesaplanırken makine öğrenme algoritmalarının oluşturduğu çıktı değerle gerçek değer arasındaki fark hesaplanır. Bu farkın mutlak değeri alınıp gerçek değere bölünerek bağıl değer bulunur. Yüz ile çarpılarak hatanın yüzde değerine ulaşılır. Gerçek değerın sıfır olmadığı durumlarda kullanılması gerekmektedir. Denklem 1'de formül ile gösterilmiştir.

$$MOYH = \frac{100}{n} \sum_j^n \frac{e_j}{A_j} \quad (1)$$

Tahminleme çalışması için öznitelikler belirlenmiştir. Bu özniteliklerin seçiminde literatürden faydalanılmış ve korelasyonun az olduğu düşünülen öznitelikler veri kümesine dahil edilmiştir. Veriler 2008 ile 2023 tarihleri arasında 15 yıllık olarak 3 aylık bazda derlenmiştir. Kullanılan öznitelikler ve kaynakları Tablo 2'de yer almaktadır. Öğrenme algoritmaları ve grafiksel gösterimler için Python programlama dilinden faydalanılmıştır.

Tablo 2: Öznitelik Tanımları ve Kaynak

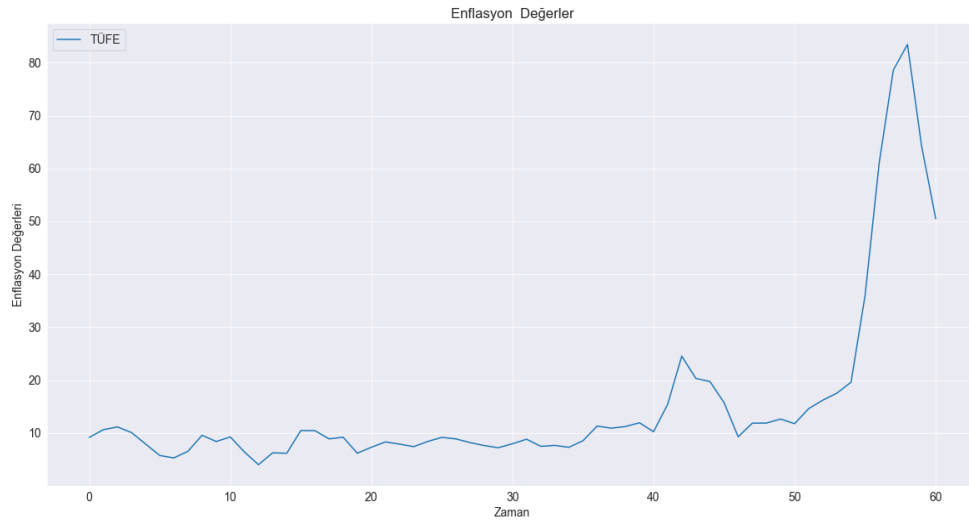
Öznitelik	Öznitelik Tanımları	Kaynak
BRENT	Varil Başına Düşen Brent Petrol Fiyatı	TCMB

• RF	• Reeskont işlemlerinde uygulanan avans faiz Oranı	• TCMB
• M2	• Para Arzı	• TCMB
• TÜFE	• Tüketici Fiyat Endeksi (Enflasyon)	• TCMB
• VG	• Vergi Gelirleri	• TCMB
• GBG	• Genel Bütçe Gelirleri	• TCMB
• PF	• Politika Faizi	• TCMB
• USD/TRY	• Amerikan Doları Türk Lirası Paritesi	• TCMB
• GSYİH	• Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	• TCMB

Tahmin edilmesi planlanan Enflasyon değerinin değişimleri Grafik 2’de gösterilmektedir.

Grafik 2: Hedef Veriye Ait Grafik

Bu çalışmada, 3 farklı makine öğrenimi algoritması kullanılmış olup farklı tahmin hata oranları elde edilmiştir. En iyi sonuçlar MOYH kriterine göre karar ağaçları %83,1, rastgele orman ağacı %82,79 ve çok katmanlı algılayıcılar %77,04 başarı oranında tahminlemede bulunmuşlardır.

Grafik 3: Tüketici Fiyat Endeksi Gerçek Değerler ile Tahmin Değerlerinin Grafiği

Karar ağacı algoritmasında, USD/TRY özniteliğinin etkisi %86,5 ile en çok etkileyen öznitelik olmuş, sırasıyla en çok etkileyen öznitelik ise %6,2 ile GSYİH, %3,3 ile GBG ve %2,7 ile Brent petrol olmuştur. Diğer özniteliklerin toplam etkisi %1,3 olarak gerçekleşmiştir. MOYH başarı ölçütüne göre en başarılı sonuca karar ağacı algoritması %83,1 olmuştur. Grafik 2’de tüketici fiyat endeksi değerleri ile (mavi renk) tahmin değerleri (kırmızı renk) gösterilmektedir.

Sonuç

2020 yılında ortaya çıkan salgın sonrasında hükümetler tarafından uygulanan politikalar talepte artışa neden olmuş, talep artışı ise arz problemine neden olmuştur. Birçok ülkede enflasyonda artış görülmeye başlanmıştır. Enflasyon, durgunluğa ve dolayısıyla refah kaybına neden olmaktadır. Enflasyon tahminlemesinin doğru bir şekilde yapılması, ekonomik birimler ve alınacak ekonomik kararlar açısından önemlidir. Özellikle Türkiye gibi kırılgan ekonomiye sahip ve kronikleşen enflasyon sorunu olan ülkeler açısından doğru tahminleme ile enflasyonla ilgili belirsizliğin azaltılması sağlanacağı, bu durumun ülke ekonomisine olumlu bir şekilde yansıtacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de yaşanan enflasyonist sürecin ortadan kalkması için enflasyonun parasal bir olgu olduğunun benimsenmesi ve parasal genişlemenin sonlandırılması gerektiğini savunan görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşün aksine 1980’li yıllardan sonra uygulanan neoliberal kuralların enflasyonu parasal araçlarla çözmeye çalışıldığını ancak başarısız olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır (Kartal, 2011, s. 78). Bu bağlamda çalışmada, sözü geçen iki farklı görüşün bir anlamda sınamasını yapmak üzere diğer bir değişle para ve maliye politikaları araçlarının enflasyon üzerindeki etkilerini belirlemek ve en doğru enflasyon oranını tahmin eden yöntemin bulunması hedeflenmiştir. Analiz dahilinde kullanılan değişkenlerden vergi gelirleri, genel bütçe gelirleri gibi değişkenler maliye politikasını temsil ederken faiz ve para arzı göstergeleri para politikasını temsil etmektedir. Diğer yandan enflasyonun türüne göre uygulanabilecek alternatif politikalar farklılaştığından maliyet enflasyonunu temsilen Brent petrol ve döviz kuru göstergeleri kullanılmıştır. Tahminlemeyi yapmak üzere ise üç farklı makine öğrenme algoritması kullanılmış olup bunlar karar ağacı, rastgele orman ve çok katmanlı algılayıcıdır. Analiz bulguları %83,1 oranı ile en iyi sonucu veren makine öğrenme algoritmasının karar ağacı algoritması olduğunu gösterirken, diğer yöntemlerden rastgele orman %82,79 ve çok katmanlı algılayıcı %77,04 oranında başarılı tahminleme yapmıştır. Yine karar ağacı algoritmasına göre makroekonomik özniteliklerden

özellikle kurun %86,5 oranı ile en etkili öznitelik olduğu tespit edilmiştir. GSYİH etkisi %6,2, GBG %3,3, BRENT %2,7 ve diğer özniteliklerin %1,3 etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda enflasyonu en başarılı şekilde tahmin etmede kullanılan özneliğin dolar kuru ve brent petrol olarak bulunduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Bilgin (2023) çalışmasında, petrol fiyatları ve dolar ile enflasyon arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Özellikle son dönemlerde enflasyonu hızlandıran olgu olarak enerji fiyatları ve döviz kurundaki artış görülmekte olup Türkiye ekonomisinin döviz kuruna karşı fazlaca hassas olduğu düşünülmektedir. Bu yapıyı tetikleyen önemli faktörlerden bir tanesi de cari açığın fazla olmasıdır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı olması, enerji fiyatlarındaki artışın üretime maliyet olarak yansımaya neden olmaktadır.

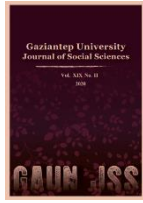
Elde edilen bulgular, maliyet enflasyonunun varlığına işaret etmekte iken vergi kullanılarak uygulanan maliye politikasının para politikası uygulamalarına kıyasla daha etkin olduğunu göstermektedir. Diğer yandan ekonomik büyümenin enflasyon tahminlemedeki etkisi talep enflasyonu ile açıklanabilmekte iken 2018-2020 yıllarında arz ve talep enflasyonları bir arada görülmüştür. Çalışmada elde edilen başarılı enflasyon tahminlemede ülke Merkez bankaları için önemli olduğu düşünülmektedir. Keza etkili para politikası, doğru enflasyon tahminlerine bağlı olup yanlış tahminleme durumunda politika duruşu gerekenden daha sıkı veya daha gevşek olacaktır. Bu durumda ise sistematik tahmin hataları merkez bankalarının güvenilirliğini ve enflasyon beklentilerini tutturma yeteneklerini zayıflatabilmektedir.

Kaynakça

- Akay, E. Ç. (2018). Ekonometride yeni bir ufuk: Büyük veri ve makine öğrenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(2), 41-53.
- Akdağ, M., Yiğit, V. (2016). Box-Jenkins ve yapay sinir ağı modelleri ile enflasyon tahmini. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (2), 0-0. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Atauniiibd/Issue/29907/322094>
- Araujo, GS., Gaglianone, WP (2023). Brezilya'da enflasyon tahmini için makine öğrenimi yöntemleri: Klasik modellere karşı yeni yarışmacılar. *Latin Amerika Merkez Bankacılığı Dergisi*, 4 (2), 100087.
- Başçı, E., Kara, H. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(302), 9-25.
- Baybuza, I. (2018). Inflation forecasting using machine learning methods. *Russian Journal of Money and Finance*, 77(4), 42-59.
- Belgiu, M., Drăguț, L. (2016). Random forest in remote sensing: A review of applications and future directions. *ISPRS journal of photogrammetry and remote sensing*, 114, 24-31.
- Bikker, J. A. (1998). Inflation forecasting for aggregates of the EU-7 and EU-14 with Bayesian VAR models. *Journal of Forecasting*, 17(2), 147-165.
- Bilgin, M. S. (2023). Enerji (petrol) fiyatları ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi, Türkiye örneği: Toda-Yamamoto Modeli ile ampirik bir analiz (2014-2022). *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Birinci, Y. (1989). Enflasyon, para politikası ve stratejileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4).
- Bozkurt, C., Göğül, P. K. (2010). Para ve maliye politikalarının koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2(2), 27-44.
- Bölükbaş, M. (2018). Para ve maliye politikalarının enflasyon üzerindeki etkisi: BRIC ülkeleri ve Türkiye için bir Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 105, 47-62.
- Çetintaş, H. (2003). Türkiye'de enflasyon ve büyüme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (28).

- Choudhary, M. A., Haider, A. (2012). Neural network models for inflation forecasting: An appraisal. *Applied Economics*, 44(20), 2631–2635.
- Fritzer, F., Moser, G., Scharler, J. (2002). *Forecasting Austrian HICP and its components using VAR and ARIMA models* (No. 73). Working paper.
- Gagliano, L. (2023). *Seizure prediction: From patient perspectives to advanced signal processing and machine learning algorithms*. (Doctoral dissertation, Polytechnique Montréal).
- Gönül Y., Ulu Ş., Bucak A., Bilir A. (2015). Yapay sinir ağları ve klinik araştırmalarda kullanımı. *Genel Tıp Dergisi*. 25(3), 104-111.
- Gürkaynak, R. S., Kısacıkoglu, B., Lee, S. S., Şimşek, A. (2022). Türkiye'nin enflasyon tercihleri. A. S. Akat and S. Gürsel (Eds.), *Çıkmaz yol: Düünden yarına türkiye ekonomisi*, (pp. 123-148) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İnsel, A., Sualp, M. N., Karakaş, M. (2010). Arma ve yapay sinir ağları modellerinin karşılaştırmalı analizi: Türkiye örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 25(290), 35-64.
- Kartal, F. (2011). Türkiye'de enflasyon hedeflemesi stratejisi ve para politikasının görünümü. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (91), 77-100.
- Kavzoğlu, T., Çölkesen, İ. (2010). Karar ağaçları ile uydu görüntülerinin sınıflandırılması. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 2(1), 36-45.
- Kibritçioglu, A. (2002). "Causes of inflation in Turkey: A literature survey with special reference to theories of inflation". Forthcoming in: *Inflation and Disinflation in Turkey*, (ed. by Kibritçioglu, A., L. Rittenberg, and F. Selçuk). Aldershot: Ashgate, pp. 43-76.
- Konakoglu, B. (2020). Çok katmanlı algılayıcı yapay sinir ağı ile jeodezik elipsoidal koordinatların (φ , λ , h) 3 boyutlu global kartezyen koordinatlara (X , Y , Z) dönüşümü. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10(3), 702-710.
- Koop, G., Korobilis, D. (2012). Forecasting inflation using dynamic model averaging. *International Economic Review*, 53(3), 867–886.
- He, Q., Shen, H., Tong, Z. (2012). Investigation of inflation forecasting. *Applied Mathematics and Information Sciences*, 6(3), 649-655.
- Meçik, O., Karabacak, M. (2011). Arıma modelleri ile enflasyon tahminlemesi: Türkiye uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11 (22), 177-198. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/Issue/28413/302352>
- Medeiros, M. C., Vasconcelos, G. F., Veiga, Á., & Zilberman, E. (2019). Forecasting inflation in a data-rich environment: the benefits of machine learning methods. *Journal of Business & Economic Statistics*, 39(1), 98-119.
- Medeiros, M. C., Vasconcelos, G. F., Veiga, Á., Zilberman, E. (2021). Forecasting inflation in a data-rich environment: The benefits of machine learning methods. *Journal of Business & Economic Statistics*, 39(1), 98-119.
- Min, H. (2009). Artificial intelligence in supply chain management: Theory and applications. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 13(1), 13-39.
- Mitra, D., Rashid, M. (1996). Comparative accuracy of forecasts of inflation: A Canadian Study. *Applied Economics*, 28(12), 1633-1637.
- Österholm, P. (2008). Can forecasting performance be improved by considering the steady state? An application to Swedish inflation and interest rate. *Journal of Forecasting*, 27(1), 41-51.
- Öztemel, E. (2003). *Yapay sinir ağları*. İstanbul: Papatya.
- Öztürk, K., Şahin, M. E. (2018). Yapay sinir ağları ve Yapay Zekâ'ya genel bir bakış. *Takvim-i Zekayi*, 6 (2), 25-36. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/takvim/issue/40063/427526>

-
- Petek, A., Çelik, A. (2017). Türkiye’de enflasyon, döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi (1990-2015). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (626), 69-87.
- Probst, P., Wright, M. N., Boulesteix, A. L. (2019). Hyperparameters and tuning strategies for random forest. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 9(3), e1301.
- Sel, A. (2020). Pandemi sürecinde altın fiyatları ile kripto para ilişkisinin makine öğrenme metotları ile incelenmesi, *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(1), pp. 85-98.
- Tafralı, S. (2022). “Yapay Öğrenme: Rastgele Orman.” E. T. 17.07.2023 <https://medium.com/machine-learning-t%C3%BCrkiye/yapay-%C3%B6%C4%9Frenme-rastgele-orman-e8debd886e7>
- Taştan, H. (2022). Ekonometri ve makine öğrenmesi etkileşimi üzerine. *Ekonomi-tek*, 11 (2), 107-149. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ekonomitek/issue/72833/1171361>
- Tay Bayramoğlu, A., Öztürk, Z. (2017). Arıma ve gri sistem modelleri ile enflasyon tahmini. *Itobiad: Journal Of The Human & Social Science Researches*, 6(2).
- The World Bank, World Development Indicators (2023), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/preview/on>
- Ülke, V., Sahin, A., Subasi, A. (2018). A comparison of time series and machine learning models for inflation forecasting: empirical evidence from the USA. *Neural Computing and Applications*, 30, 1519-1527.
- Ville, B. (2013). *Decision trees*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational statistics*, 5(6), 448–455. doi:10.1002/wics.1278
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Does the Exchange Rate Have a Pass-Through Effect on Domestic Food Prices in Türkiye? An Empirical Study Using a Combined ANN Algorithm and VAR Method

Türkiye’de Döviz Kurunun Yurtiçi Gıda Fiyatlarına Geçiş Etkisi Var mı? YSA Algoritması ve VAR Yöntemi ile Ampirik Bir Çalışma

Salih ÇAM^{a*}

^aDr., Çukurova Üniversitesi, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3521-5728

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Gıda fiyatları,
Geçiş etkisi,
YSA Algoritması,
VAR Metodu,
Döviz kuru.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 19, 2023

Accepted: May 11, 2024

Keywords:

Food prices,
The pass-through effects,
Artificial Neural Network,
VAR Method,
Exchange rate.

ÖZ

Döviz kuru dalgalanmalarının ekonomiler, işletmeler ve özellikle de tüketiciler için geniş kapsamlı sonuçları vardır. Bu nedenle, bu dalgalanmaların yurtiçi piyasalardaki gıda fiyatlarını hangi mekanizmalar aracılığıyla etkilediğini anlamak önemlidir. Bu çalışma, döviz kurları ile yurt içi gıda fiyatları arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemek için Ocak 2003-Temmuz 2023 dönemine ait aylık USD/TRY döviz kuru, dünya gıda fiyatları endeksi, gıda ihracat-ithalat oranı ve Türkiye’deki gıda üreticileri fiyat endeksi verileri kullanılmıştır. Analize dahil edilen değişkenlerin optimal gecikmelerini belirlemek için vektör otoregresyon (VAR) yöntemi, USD/TRY döviz kurunun yurtiçi gıda fiyatları üzerindeki geçiş etkisini hesaplamak için ise yapay sinir ağı (YSA) algoritması kullanılmıştır. Sonuçlar, değişkenlerin gıda fiyatları üzerindeki geçiş etkisinin cari ay, bir önceki ay ve iki önceki ay olmak üzere üç ay boyunca devam ettiğini göstermektedir. Döviz kurunun gıda fiyatları üzerindeki toplam geçiş etkisi %27’yi bulmaktadır. Bu etkinin yarısı gıda fiyatlarına bir önceki aydan aktarılmaktadır. Yani sıra gıda ihracatının gıda ithalatını karşılama oranı yurtiçi gıda fiyatlarındaki artışın yaklaşık %12’sinden sorumludur. Sonuçlar ayrıca en yüksek geçişkenlik etkisine sahip değişkenin üretici fiyat endeksi olduğunu ve gıda fiyatlarındaki artışın %90’ının iç dinamiklerden kaynaklandığını, yurtdışındaki fiyat artışlarının yurtiçi gıda fiyatlarına etkisinin sadece %10 civarında olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

Exchange rate fluctuations have far-reaching consequences for national economies, companies and, above all, consumers. It is therefore important to understand the mechanisms by which these fluctuations affect food prices in domestic markets. In this context, we examine the complex relationship between exchange rates and domestic food prices and attempt to calculate the pass-through effect of the exchange rate on domestic prices. To examine the pass-through effect of the exchange rate on food prices, we use monthly USD/TRY exchange rate data from January 2003 to July 2023 as well as the global food price index, the export-import rate for food and the producer price index for food in Türkiye. We employ the vector autoregression (VAR) method to determine the optimal lags of the variables included in the analysis and the artificial neural network (ANN) algorithm to calculate the overall pass-through effect of the USD/TRY exchange rate on domestic food prices. The results show that the pass-through effect of the variable on food prices persists for three months: the current month, the previous month and the two previous months. The total pass-through effect of the exchange rate on food prices reaches up to 27%. Half of this impact comes from the previous month's food prices. In addition, the ratio of food exports to imports accounts for about 12% of the increase in domestic food prices. The results also show that the variable with the highest pass-through effect is the producer price index and that 90% of the increase in food prices is due to domestic dynamics, while the effect of price increases in foreign markets is only about 10%.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: scam@cu.edu.tr

Introduction

The pass-through effect of exchange rates on domestic consumer prices is a critical and complex phenomenon with far-reaching implications for the stability of economies (Vo, Ho and Vo, 2020). This economic interplay becomes even more complicated when focusing on the food sector, where price fluctuations have an immediate and direct impact on household wealth and the overall social fabric of a nation (Alola, Usman, and Alola, 2023). In the case of Türkiye, a country characterized by a unique mix of domestic food production and significant dependence on imports, the relationship between exchange rate fluctuations and food prices becomes even more important (Ertuğrul and Seven, 2023). Türkiye occupies a prominent position on the global economic stage. It serves as a bridge between Europe and Asia and has a diverse agricultural landscape that stretches from the fertile plains of Anatolia to the Mediterranean coast. As such, the Turkish economy is inherently linked to the international market, making it vulnerable to exchange rate fluctuations. Over the years, Türkiye has experienced various economic shocks and challenges, including periods of currency devaluation, which have had a noticeable impact on the cost of living, particularly for food.

Türkiye's economic history has been marked by a series of financial and currency crises over the last seven decades. These episodes have repeatedly led to significant food price inflation, highlighting the critical link between exchange rate fluctuations and food security in the country. This vulnerability is partly due to the crucial role that agriculture plays in the Turkish economy. The fragile structure of the Turkish agricultural sector makes it particularly vulnerable to the effects of financial turmoil. The country's dependence on both domestic agricultural production and food imports necessitates a thorough examination of the impact of exchange rate fluctuations on food prices. Throughout its modern history, Türkiye has experienced numerous economic crises during downturns. Each of these crises has had a demonstrable impact on the cost of living, with financial and currency crises leading to significant increases in food prices. After the World War II, Türkiye experienced a severe currency crisis in 1946. High inflation and depleted foreign exchange reserves led to a significant devaluation of the Turkish lira. This devaluation, combined with rising inflation, contributed to an increase in food prices. Political instability and economic mismanagement triggered another economic crisis in 1960. The government introduced exchange controls and fixed the exchange rate, which led to the emergence of black markets for foreign currency. During this time, there was a significant devaluation of the Turkish lira and a loss of confidence in the currency, which further affected the affordability of food. The oil crisis of the 1970s had a profound impact on the Turkish economy. Rising oil prices and inflation contributed to a devaluation of the currency and economic instability, leading to several devaluations during this period. These devaluations in turn increased the pressure on food prices. The 1980 military coup ushered in a period of economic restructuring and reform in Türkiye. The government attempted to stabilize the exchange rate, control inflation and attract foreign investment. Despite these efforts, Türkiye faced another currency crisis in 1994, triggered by high inflation and a growing current account deficit. The government's decision to allow the Turkish lira to float freely led to a significant devaluation and financial turmoil, which further fueled food price inflation. One of the most severe economic crises in Türkiye's recent history occurred in 2000-2001, when a confluence of factors, including a crisis in the banking sector, unsustainable fiscal policies and external debt problems, led to a sharp devaluation of the Turkish lira. This devaluation, combined with the general economic turmoil, led to a significant increase in food prices. Finally, in 2018, Türkiye faced another currency crisis triggered by a diplomatic dispute with the United States, economic policy concerns and high inflation. The Turkish lira experienced a significant devaluation against the US dollar, which led to economic challenges and a subsequent rise in food inflation. To summarize, historical analysis reveals a consistent

pattern: Every financial or currency crisis in Türkiye has led to a significant increase in food prices. This vulnerability underscores the urgent need for policy measures that strengthen the resilience of the agricultural sector and mitigate the pass-through of exchange rate fluctuations to food prices in order to ensure Türkiye's food security.

The pass-through effects of currency fluctuations to domestic prices is a complex phenomenon that is influenced by a variety of factors in the economic environment. These factors include market competition, price elasticity, prevailing monetary policy, expected inflation, the composition of imports and exports and various other economic dynamics. In addition, the transmission of currency fluctuations to domestic prices may be subject to delays due to contractual agreements, inventory considerations, information dissemination and other inherent economic complexities. Understanding the intricacies of this pass-through effect is critical for policy makers, central banks and businesses alike, as it allows for the anticipation and management of potential inflationary or deflationary consequences of exchange rate fluctuations. Therefore, a comprehensive analysis of the variables affecting food inflation requires the inclusion of their lagged values in order to capture the full impact of these factors. Consequently, this study develops a model that examines the relationship between the food price index and the exchange rate in addition to the relevant explanatory variables and their lagged values. Thus, we can observe the pass-through effect of the exchange rate on food prices in Türkiye from January 2003 to July 2023. A vector autoregression model is employed to determine the appropriate lagged structure of the explanatory variables affecting domestic food prices. Then, the determined lagged values of these explanatory variables are used as input to an artificial neural network algorithm in order to calculate the overall effect of each variable on food prices.

Literature Review

Agriculture is one of the crucial sectors for the Turkish economy (Günçavdi, Küçükçifçi, and Bayar, 2013). Although Türkiye's liberalization policies in the 1980s were a turning point for the fragile economy, the subsequent crises of 1994 and 2001 increased the pressure on the local currency. The high inflation rates observed during these periods have always been of interest to policymakers and researchers. Many valuable studies have been conducted to get rid of the inflationary scourge that has plagued the country for almost a century and to unravel the mysteries behind inflation. An important part of the existing studies has focused on the impact of exchange rate fluctuations on overall consumer prices (Volkan, Saatçi and Korap, 2007; Kara and Ögünç, 2012; Korkmaz and Bayır, 2015; Karamollaoglu, 2018; Çakır and Kaya, 2023), while some studies deal with the asymmetric effect of the exchange rate on domestic consumer prices (Arbalı, 2003; Gokce, 2021). Of course, consumer prices are affected by domestic phenomena such as the interest rate set by the central bank. Independent central banks are the main institutions for ensuring domestic price stability. The main instrument used by central banks to achieve price stability is the interest rate. Central banks use the weapon of interest rate to stabilize market prices, especially in times of hyperinflation. Therefore, interest rates have a significant impact on domestic prices (Tekler, Alp, and Kent, 2012; Kose, Emirmahmutoglu, and Aksoy, 2012; Özen, Özdemir, and Grima, 2020; Turna and Özcan, 2021). Since Türkiye exports a significant share of its exports via imported intermediate goods, the contribution of the exchange rate to inflation via imports cannot be ignored (Ayдын et al., 2010; Ulke and Ergun, 2011).

Food inflation is a subcategory of headline inflation. It is influenced by a number of factors such as climatic conditions, technological progress in agriculture and the extent of government support for the agricultural sector. While an increase in headline inflation naturally leads to an increase in food inflation, the critical nature of food as a basic requirement for feeding a growing population requires a separate and in-depth analysis of food inflation from

different perspectives (Bayramoğlu and Yurtkur, 2015; Barbaros, Kalayci, Bakir, 2019; Sezgin and Sezgin, 2021; Ozdurak, 2021; Schroeder et al., 2022; Kesici, 2023). Oil is an important input for agricultural production, among other factors, and there are important studies analyzing the relationship between oil prices and food inflation (Altıntaş, 2016; Algan, İşcan, and Serin, 2021; Güngör and Deniz, 2022; İçen, İçen, and Polat, 2022; Demirtaş, Yıldırım, and Dur, 2023). An increase in world food prices naturally cause to an increase in food prices in countries like Türkiye which import food. The impact of foreign prices on the domestic market is reflected in the exchange rate at which trade is conducted (Campa, Goldberg, 2005; Campa, Goldberg, Gonzalez-Minguez, 2005). While fluctuations in global food prices undoubtedly have an upward impact on domestic food prices, it is critical to recognize that a significant portion of this inflation is due to internal dynamics within Türkiye. These internal factors include, but are not limited to, labor and transportation costs. Moreover, there is evidence that the impact of exchange rate volatility on food inflation has increased in recent years, particularly in the context of external events such as the COVID-19 pandemic and related global economic shocks (Nicomedes and Avila, 2020; Stoevska, 2020; Aydın and Özer, 2020; Selvi and Cavlak, 2021). Among them, the exchange rate is within the scope of this study and has a significant impact on food prices in countries that have experienced high volatility of their domestic currency (Lopcu and Şengül, 2018; Durgun, 2019; Ozdurak, 2021; Demirkılıç, Özertan, and Tekgüç, 2022; Uysal, Yilmaz, and Kasa, 2022). The effect of the current exchange rate shock is usually transmitted to prices in the next few days or months. Therefore, using the lagged exchange rate would reflect its full effect on food inflation.

Artificial Neural Network

Artificial neural networks (ANNs) are a class of computational models that have been inspired by the structural and functional properties of biological neural networks, particularly the human brain. These models consist of interconnected processing units, analogous to biological neurons, organized in different layers such as input, hidden and output layers. Each unit or "neuron" within the network processes information and passes it on to subsequent units. This interconnected structure enables the formation of a complex network that can be trained for a variety of tasks, including pattern recognition, classification, regression analysis and decision making. ANNs have become particularly important in the fields of machine learning and artificial intelligence due to their remarkable ability to learn complex patterns from data and subsequently make predictions or classifications in a variety of applications such as image and speech recognition, natural language processing, recommendation systems and autonomous driving systems.

The general mathematical form of an ANN is follows:

$$\hat{Y}_t = F_2[(V_t^T F_1(W_t \cdot X_t))] \quad (1)$$

Where, $X = (x_0, x_1, \dots, x_p)^T \in R^{(p+1) \times 1}$ is the input data matrix, $Y = (y_0, y_1, \dots, y_k)^t \in R^{(k+1)}$ is the output data vector/matrix, W is the weight matrix of the input layer and the hidden layer, F_1 is the function between the input layer and the hidden layer, V is the weight matrix of the hidden layer and the output layer, and F_2 is the activation function of the hidden layer and the output layer. Also $F_1(W_t \cdot X_t)$ in the equation (1) can be expressed as follows:

$$F_1(W_t X_t) = (F(\text{net}_{0(t)}), F(\text{net}_{1(t)}) \dots \dots F(\text{net}_{q(t)}))^T \in R^{q+1 \times 1} \quad (2)$$

Here, $\text{net}_{i(t)} = \sum_{j=0}^p W_{ij(t)} \cdot x_{j(t)}$ for $i = 0, 1, \dots, q$ and $W_{i0(t)}$ is error term of hidden layer. Lastly, $v_{ij(t)}$ $i = 1, 2, \dots, q, j = 1, 2, \dots, k$ is the weights from hidden layer to output layer and $V_{i0(t)}$ is the error term of output layer (Çam, Balli, and Sigeze, 2017).

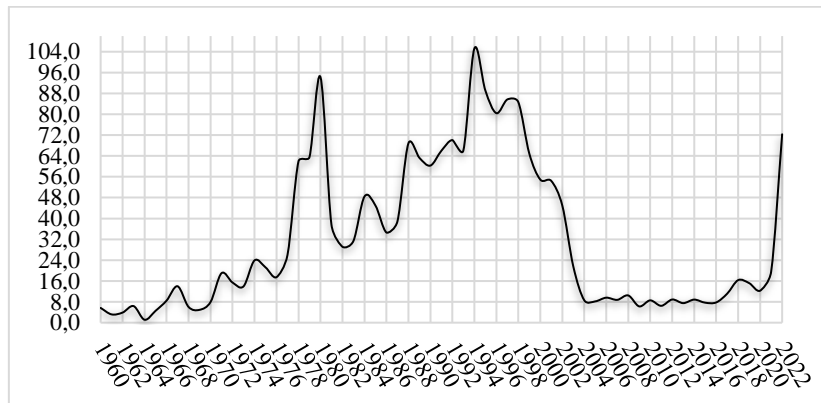
Data and Analysis

This study applies an empirical method to assess the extent and speed of the transmission of the exchange rate to food price inflation in the Turkish economy. It also examines the influence of various factors affecting this relationship, including the export-import (EI) ratio, the Producer Price Index for Food (PPI) and global movements in food prices as represented by the World Food Price Index (WFI). The analysis is based on monthly data, including the Consumer Price Index for Food (CPIF), the World Food Price Index (WFI), the USD/TRY exchange rate, food imports, food exports and the Producer Price Index for Food, covering the period from January 2003 to July 2023¹.

Table 1. Descriptive Statistics

	CPIF	PPI	USD	WFI	EI
<i>Mean</i>	364.378	175.833	4.059	104.551	0.614
<i>Median</i>	227.537	109.029	1.851	102.540	0.618
<i>Maximum</i>	2155.380	1190.396	26.510	156.671	0.940
<i>Minimum</i>	92.408	43.916	1.178	64.604	0.367
<i>Std. Dev.</i>	376.926	206.327	4.659	20.403	0.109
<i>Skewness</i>	2.623	3.132	2.451	0.181	0.196
<i>Kurtosis</i>	9.967	12.587	8.712	2.556	2.925

The average of CPIF and PPI is 364.38 and 175.83, respectively. The lowest value of CPIF is 92.41 and the lowest value of PPI is 43.92 during the same period. The maximum increase of CPIF is 2232% and that of PPI is 2604%. From January 2003 to July 2023, the minimum, maximum and average values of USD/TRY exchange rate are 1.18, 26.51 and 4.06, respectively. The increase of USD from bottom to top during the analysis period is about 2150%. World food prices increase by about 142.5% during the same period. The difference between WFI and CPIF reflects the domestic impact on food prices. It can be concluded that the impact of domestic shocks on domestic food prices is much larger than the impact of foreign shocks.

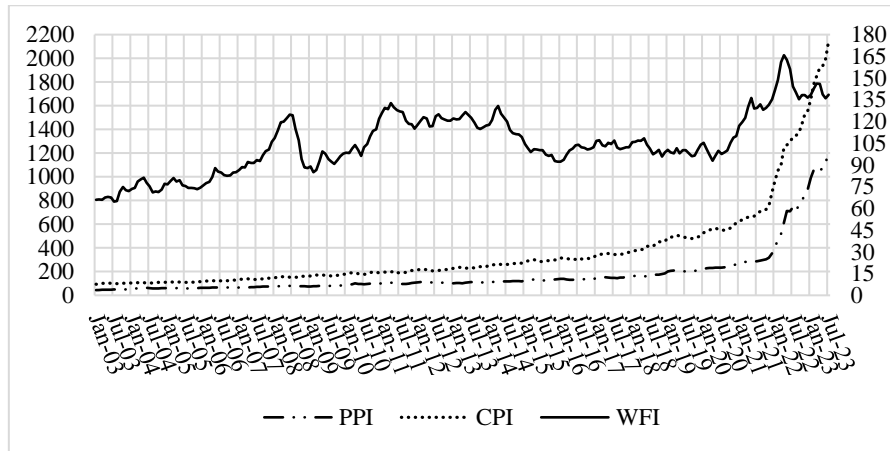

Figure 1. Annual Inflation Rate

Figure 1 shows the annual inflation rate for Türkiye. The figure shows the high inflation during the crisis periods. Until the introduction of inflation targeting in 2005, inflation in Türkiye was high on average. From 2005 to 2016, the average inflation rate was around 8%.

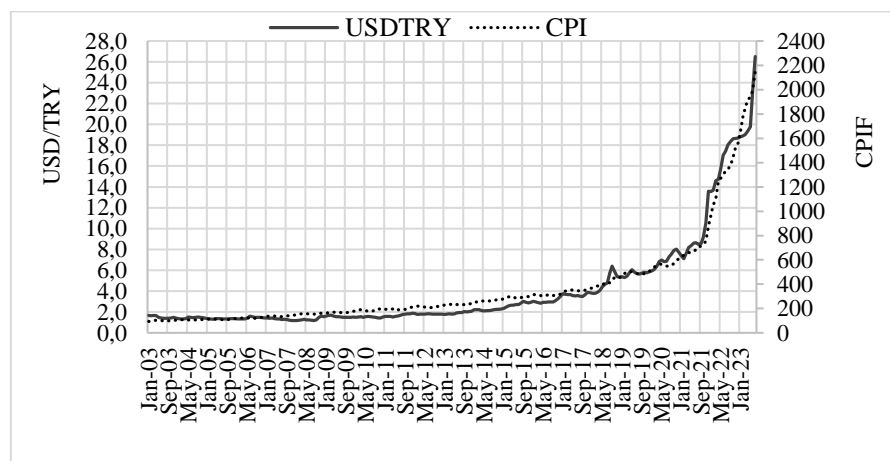
¹ Consumer price index for food, import and export data are obtained from TURKSTAT. World food price index is obtained from Trading Economics and USD/TRY exchange rate is obtained from database of the Central Bank of Türkiye.

However, it started to rise again with the currency crisis in 2018 and the Covid 19 pandemic in 2020. It is expected that the effects of the increase will last for at least another year. A similar situation may be observed in food prices. Food inflation accelerates, especially in times of exchange rate fluctuations.

Figure 2. Domestic, World Food Prices, and Production Prices

Figure 2 shows the monthly evolution of the World Food Price Index (WFI), the Consumer Price Index for Food (CPIF) and the Producer Price Index for Food (PPI) from January 2003 to July 2023. A pattern emerges in which the PPI and the CPIF generally show a congruent trend, while the WFI shows periods of both growth and decline. In particular, the period from 2003 to 2008 is characterized by a sustained upward trend in global food prices, followed by a decline coinciding with the mortgage crisis of 2008 and 2014. After a period of relative stability between 2015 and 2020, the pandemic era triggered a dramatic increase in global food prices. Domestic food prices also show a steady upward trend from 2003 to 2020, which accelerated after the COVID-19 pandemic outbreak. The domestic food PPI shows a trend that is broadly consistent with the domestic food CPIF. It is noteworthy that the average CPIF remains higher than the average PPI throughout the analysis period.

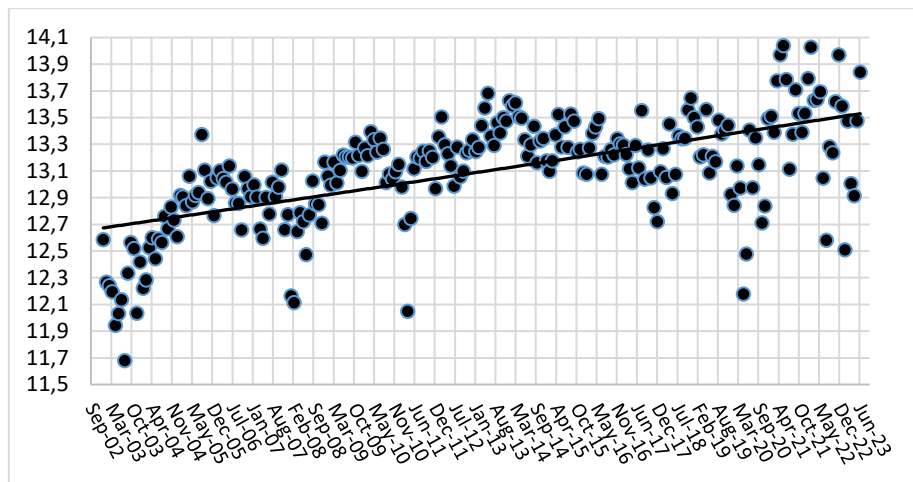

Figure 3. USD/TRY and Food Price Index

Figure 3 shows the series for the USD/TRY exchange rate and the domestic food price index. All series except USD/TRY are seasonally adjusted because the monthly data contain seasonality, which causes some technical problems in the analysis. Here, the graphs of the two series almost coincide. Whenever the exchange rate has increased, food prices have also increased in similar periods. Since 2018, the year of the currency crisis, the upward trend has accelerated for both series. Intuitively, this chart suggests a strong relationship between the two

series. Türkiye imports a significant share of the inputs and intermediates used in agriculture. As imports increase, so does the sensitivity of domestic prices to the exchange rate. Thus, the decline in foreign investment exerts price pressure on all consumer goods in times of crisis. The time series graphs above illustrate this fact. Thus, as long as dependence on imported goods is not reduced, it is not possible to reduce the pressure of exchange rate fluctuations on prices.

Agricultural products are a sector in which Türkiye has a trade surplus. While the country's exports are increasing, imports are also increasing. Imports and exports are concentrated in certain products. In 2021, hazelnuts (\$1.3 billion), flour (\$1.1 billion), and pasta (\$0.80 billion) were the most exported products, with these products accounting for about 13.9% of total exports. In 2021, wheat (\$2.3 billion), soybeans (\$1.5 billion), and crude sunflower oil (\$1.1 billion) were the top import items. These 3 products account for about 28.5% of total imports. Figure 4 shows the log difference between food exports and imports for the period 2003-2023. Although the difference between exports and imports decreases in some years and months, it increases steadily over the analysis period. As exports increase, imports also increase. Therefore, the reduction in import dependence is limited.

Figure 4. Difference Between Food Export and Food Import

ANN have proven to be powerful tools in various fields, including tasks such as clustering, pattern recognition, and prediction. In this study, the ANN algorithm is used for both prediction and duality analysis of the FPI with respect to explanatory variables such as the EI, USD/TRY exchange rate, PPI and WFI. It is well documented that the effects of currency crises, external shocks, and political interventions are often felt with a lag of days or months. Therefore, in order to accurately capture the overall effect of a variable on domestic food prices, the model must take into account not only the current values of the explanatory variables, but also their lagged values. The inherent advantage of ANN duality analysis is the ability to quantify the specific effect of each lagged variable on food prices, and second, to calculate the cumulative effect of all lagged values associated with a particular variable. Consequently, the ANN duality results provide the pass-through effect for each variable, including the exchange rate. However, choosing the right number of lags to include in the ANN model is critical. Including statistically insignificant lags can lead to an overestimation of the overall effect of a variable, while omitting relevant lags can lead to an underestimation. Both scenarios affect the accuracy of the calculated effects. To overcome this challenge, this study uses a vector autoregression (VAR) model in conjunction with various information criteria to determine the optimal number of lags to include in the ANN algorithm.

Table 2. ADF Unit Root Test

Variable	Model 1	Model 2	Model 3
<i>CPIF</i>	3.705	2.308	1.023
<i>CPIF</i> (%)	-11.544	---	---
<i>PPI</i>	6.985	6.239	2.270
<i>PPI</i> (%)	-7.225	---	---
<i>USD</i>	5.337	6.480	6.288
<i>USD</i> (%)	-11.644	---	---
<i>WFI</i>	-2.238	-1.640	0.858
<i>WFI</i> (%)	-11.117	---	---
<i>EI</i>	-6.977	-3.560	-0.115
<i>1% level</i>	-3.998	-3.459	-2.575
<i>5% level</i>	-3.429	-2.874	-1.942
<i>10% level</i>	-3.138	-2.573	-1.616
<i>Note: Model 1 includes trend and constant, Model 2 includes constant only, and Model 3 includes no trend and no constant.</i>			

A basic principle of time series analysis is that a prerequisite for meaningful modeling is the verification of the stationarity of the variables used. For this purpose, a series of unit root tests are usually performed, with the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test being a widely used method. As shown in Table 2, the results of the ADF test show that all variables except EI exhibit stationarity in their first difference. This indicates the presence of unit roots in their level forms, which require transformation to achieve stationarity. Consequently, the percentage change of each variable was calculated, making the time series stationary and suitable for further analysis. Following the VAR method, the lag structure was determined by finding the optimal number of lagged terms that minimizes the commonly used information criteria, such as the Schwarz Information Criterion (SIC) and the Akaike Information Criterion (AIC). Based on this analysis, a two lag structure was established, which means that domestic food prices are modeled as a function of the explanatory variables and their values in two previous time months. This paves the way for the application of the Artificial Neural Network algorithm, which is formulated as follows;

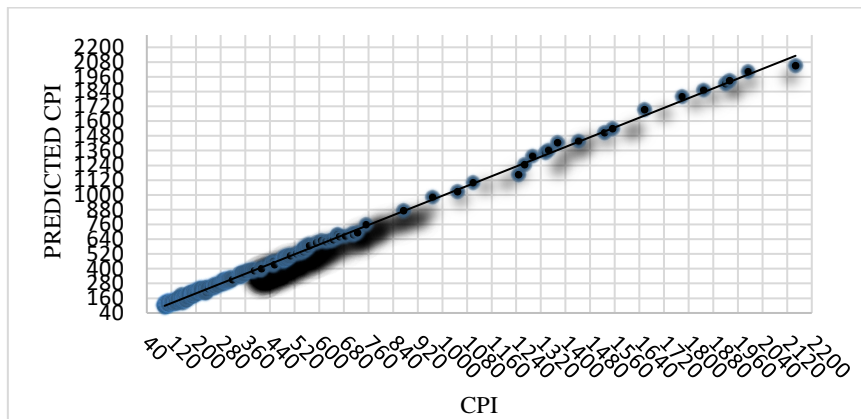
$$CPI_t = f\left(\sum_{i=0}^2 PPI_{t-i}, \sum_{i=0}^2 USD_{t-i}, \sum_{i=0}^2 EI_{t-i}, \sum_{i=0}^2 WFI_{t-i}\right)$$

The estimated weights associated with the artificial neural network algorithm are shown in Table 3. The input layer of the ANN consists of twelve independent variables, while the output layer consists of a single dependent variable. The architecture of the ANN is a multi-layered feed-forward structure that includes an input layer, a hidden layer and an output layer. Both the hidden layer and the output layer consist of six neurons, which have been shown to be the optimal configuration for the desired predictive performance of the ANN model.

Table 3. Parameters of ANN Algorithm

Predictor		Predicted						Output Layer CPIF
		Hidden Layer 1						
		H(1:1)	H(1:2)	H(1:3)	H(1:4)	H(1:5)	H(1:6)	
Input Layer	(Bias)	0.25	0.32	-0.93	0.08	-0.03	-0.13	
	WFI	-0.26	0.17	-0.06	0.27	-0.30	-0.15	
	PPI	0.33	0.40	0.28	0.27	0.08	0.07	
	USD	-0.35	0.01	0.35	-0.22	-0.07	-0.37	
	EI	-0.04	0.03	0.05	-0.28	-0.04	-0.13	
	WFI(-1)	0.03	0.17	-0.07	-0.27	0.08	-0.15	
	PPI(-1)	0.21	0.23	-0.14	0.30	0.20	-0.37	
	USD(-1)	-0.03	0.42	-0.46	0.25	0.18	-0.32	
	EI(-1)	-0.40	-0.47	0.34	0.14	-0.05	-0.35	
	WFI(-2)	0.20	-0.31	-0.01	-0.15	0.53	0.33	
	PPI(-2)	-0.07	0.04	0.39	-0.10	0.01	0.37	
	USD(-2)	0.16	0.18	-0.11	-0.05	-0.12	0.09	
	EI(-2)	-0.40	0.28	-0.27	-0.06	0.10	-0.35	
Hidden Layer 1	(Bias)							0.75
	H(1:1)							0.88
	H(1:2)							0.42
	H(1:3)							1.34
	H(1:4)							0.60
	H(1:5)							0.69
	H(1:6)							-1.01

The performance of the ANN algorithm can be measured by its ability to fit the predicted values to the realized values of the dependent/output variables. The more the predicted and actual values lie on a linear line, the better the performance of the model. The linear line is the union of the points where the model accurately predicts the actual values. In other words, the error terms on this line are zero.

Figure 5. Predicted and Realized Values of Domestic CPIF

Table 4 provides a visual representation of the predicted values versus realized values of domestic food prices. The high degree of correlation between these values, with the vast majority falling on the predicted line, demonstrates the effectiveness of the artificial neural network model used. However, a closer look reveals that the artificial neural network has a superior performance and shows a higher accuracy in predicting lower values of the Consumer Price Index for Food (CPIF). In particular, the model achieves a deviation close to zero at a CPIF of 1000, indicating a robust ability to capture the pass-through effect of the USD/TRY exchange rate on domestic food prices in this range. In addition, the ANN algorithm uses the concept of duality to assess the relative importance of each input variable. Duality quantifies the sensitivity of the dependent variable (CPIF) to changes in the independent variable (e.g.,

the USD/TRY exchange rate). Essentially, it measures the extent to which a 1% increase in the independent variable results in a corresponding change in the CPIF. This sensitivity analysis provides valuable insight into the extent of the pass-through effect under different economic conditions. By including this analysis, the study goes beyond simply demonstrating the predictive power of the artificial neural network model. It explores the underlying dynamics of the pass-through effect and provides a more complete understanding of the relationship between exchange rate fluctuations and domestic food price movements.

Table 4. Duality of ANN Algorithm and Total Importance

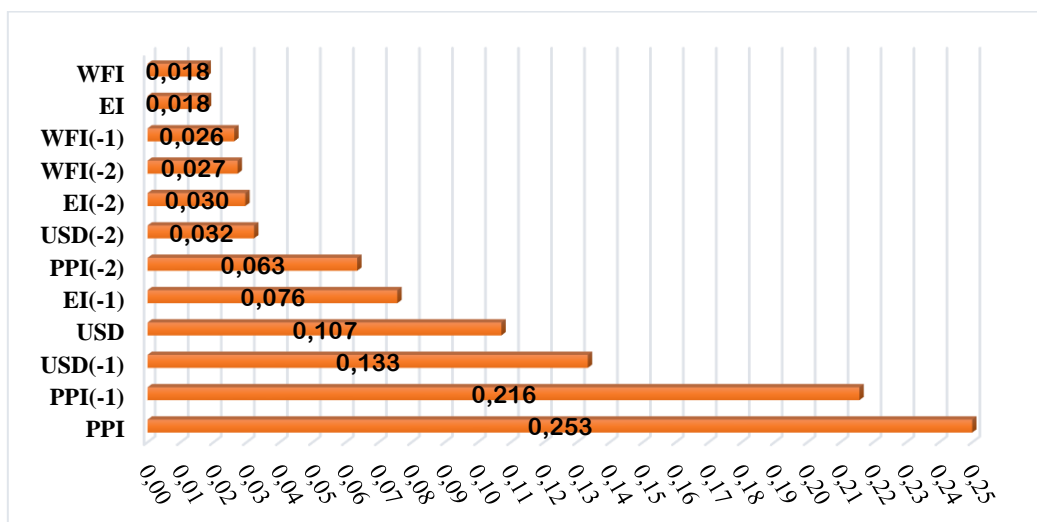
Period	Variable	Importance	Pass-through effect of (t)	Pass-through effect of (t)+(t-1)	Pass-through effect of (t)+(t-1)+(t-2)
<i>t</i>	<i>WFI</i>	0.018	<i>1.8%</i>	<i>4.4%</i>	<i>7.1%</i>
	<i>PPI</i>	0.253	<i>25.3%</i>	<i>46.9%</i>	<i>53.3%</i>
	<i>USD</i>	0.107	<i>10.7%</i>	<i>24.0%</i>	<i>27.3%</i>
	<i>EI</i>	0.018	<i>1.8%</i>	<i>9.4%</i>	<i>12.3%</i>
<i>t-1</i>	<i>WFI(-1)</i>	0.026			
	<i>PPI(-1)</i>	0.216			
	<i>USD(-1)</i>	0.133			
	<i>EI(-1)</i>	0.076			
<i>t-2</i>	<i>WFI(-2)</i>	0.027			
	<i>PPI(-2)</i>	0.063			
	<i>USD(-2)</i>	0.032			
	<i>EI(-2)</i>	0.030			

The results of the importance analysis of the estimated artificial neural network model, shown in Table 4, illustrate the relative influence of different factors on the variation of domestic food prices. In particular, the current producer price index for food has the largest impact, accounting for 25% of a 1% increase in domestic food prices. This means that the producer price index has the highest current pass-through effect, i.e. it has an immediate and direct impact on domestic food prices in the current period. Although the other variables have less pronounced direct effects, their contributions are still noteworthy. Current world market prices have a small impact, accounting for only 0.018% of the 1% increase. The current USD/TRY exchange rate has a moderate effect, contributing 10.7% to the change of food price. Similarly, the current food export/import ratio has a negligible direct impact, contributing only 0.018%. It is important to recognize that the pass-through effect of these variables is not limited to the current period. While part of the effect is immediate, the remaining effect may manifest itself in subsequent periods, increasing or decreasing the overall impact on domestic food prices over time. This lagged effect requires further investigation to fully understand the complex dynamics at play in the food price system. In essence, the importance analysis highlights the predominant role of the producer price index for food in the fluctuations of domestic food prices in the current period. However, the contributions of other variables, even if less pronounced in the short term, should be further investigated to gain a holistic understanding of the complex interplay of factors influencing the dynamics of domestic food prices.

WFI(-1), PPI(-1), USD(-1), and EI(-1) are lagged values of the World Food Price Index, the Producer Price Index for Food, the USD/TRY exchange rate, and the export/import ratio for food, respectively. Compared to the previous period, the impact of all variables except the USD has decreased. While the PPI still has the highest pass-through effect, the effect of the USD exchange rate increases from 10% to 13% from period (t) to period (t-1). The effect of world food prices in period (t-1) on current domestic food prices almost disappears. Overall, the two-month effects of the WFI, PPI, USD, and EI variables on current domestic food prices

are 4.4%, 46.9%, 24%, and 9.4%, respectively. These values show that 46.9% of a 1% shock to current domestic food prices is caused by the two-month total effect of the PPI variable and 24% is caused by the two-month total effect of the USD/TRY exchange rate. The first two-month effects show that most of the impact of an exchange rate shock occurs in the second month. While 10% of the total exchange rate effect is reflected in prices in the first month, it is 13% in the second month and 24% in the sum of period t and $t-1$.

According to the VAR model, the optimal number of lags was calculated to be two. The results of the VAR analysis show that the effect of the variables world food prices, USD/TRY exchange rate, food export/import ratio and food producer price index on food prices ends after two months. In other words, the effect of a shock on these variables lasts for two months. After two months, the pass-through effect of these variables on domestic food prices is muted. In fact, we find that the effects of all variables except the USD decline significantly from the current month to the previous month. From the figures in Table 4, we can see that the pass-through effect is almost over in period $t-2$ for all variables. Accordingly, the effects of PPI, WFI, EI, and USD were realized at 6.3%, 2.7%, 3%, and 3.2%, respectively, in period $t-2$. These rates also confirm the results of the VAR analysis. In particular, in periods t and $t-1$, the effects of the variables PPI and USD, which had the largest impact, almost disappeared. As a result, the total pass-through effect of world food prices on domestic food prices is 7.1%, while it is 12.3% for the ratio of exports to imports of food. The pass-through effect of the export-import coverage ratio is only 1.8% in the current month, while this effect was almost four times higher in the previous month. The producer price index for food has the largest pass-through effect on domestic food prices. This is not an unexpected situation for food prices as the Producer Price Index includes many cost items such as labor costs, transportation costs, storage costs, and fuel costs. In the case of an increase in labor costs, the producer must increase the price of the product he sells by at least the same amount as the increase in labor costs to avoid a loss. Therefore, an increase in labor costs will be reflected in food prices over the same period. However, the pass-through effect of the exchange rate is spread over time. Therefore, the producer price index for food will have the largest effect in the current month, while the exchange rate will have the largest effect in the following month or months.

Figure 6. The Individual Pass-Through Effect of Variables to the Food Prices

Figure 6 shows the individual impact of each variable, including lagged variables, on domestic food prices. Among the variables used in the analysis, the PPI has the largest impact on food prices, while world food prices have the smallest impact. The total impact of the exchange rate on food prices is calculated to be 27.3%. This means that almost a third of a unit

increase in food prices is due to the pass-through effect of the exchange rate. Half of the total pass-through effect of 27.3% comes from period t-1, while the other half comes from periods.

Conclusion

The dynamic interplay between exchange rate fluctuations and domestic food prices is a complex and multifaceted phenomenon with far-reaching consequences for economies, firms, and individuals. Understanding this intricate relationship is crucial in the broader context of macroeconomic analysis, as it directly affects the well-being of societies. This paper examines the mechanisms through which exchange rate fluctuations affect domestic food prices, including the producer price index for food, the world price index for food, and the export-import ratio for food. Our empirical results show a significant pass-through effect of exchange rate fluctuations on domestic food prices, reaching about 27.3%. In particular, a substantial part of this effect occurs within the first month after an exchange rate shock. Interestingly, half of the effect occurs only in period t-1, while the other half is spread over periods t and t-2. This suggests a relatively fast transmission of exchange rate fluctuations to domestic food prices. Moreover, the analysis using the Artificial Neural Network algorithm emphasizes the limited impact of global food price increases on domestic food price inflation in Türkiye. Our results suggest that more than 90% of domestic food price increases originate from the Turkish market, highlighting the country's vulnerability to domestic market forces in this area. Given the critical role that food prices play in ensuring food access and food security, it is crucial to understand the impact of exchange rate fluctuations on this important sector. Fluctuations in food prices are a significant barrier to food access and have a direct impact on the well-being of individuals and communities. Overall, the observed impact of exchange rates on domestic food prices underscores the interconnectedness of the global economy. Further, economic policies and robust market mechanisms are essential to mitigate food price volatility.

References

- Algan, N., İşcan, E., and Serin, D. (2021). Petrol fiyatının gıda fiyatları üzerine asimetric etkisi: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 11-21.
- Alola, U. V., Usman, O., and Alola, A. A. (2023). Is pass-through of the exchange rate to restaurant and hotel prices asymmetric in the US? Role of monetary policy uncertainty. *Financial Innovation*, 9(1), 1-19.
- Altıntaş, H. (2016). Petrol fiyatlarının gıda fiyatlarına asimetric etkisi: Türkiye için NARDL modeli uygulaması. *Journal of Management and Economics Research*, 14(4), 1-24.
- Arbalı, E. C. (2003). Exchange rate pass-through in Turkey: Looking for asymmetries. *Central Bank Review*, 3(2).
- Aydın, A. B., and Özer, N. (2020). Turkey: Covid-19'un rekabet hukukundaki etkileri: Rekabet otoriteleri salgına nasıl cevap veriyor? Accessed date: 15.09. 2021
- Aydın, F. Saygılı, H. Saygılı, M. and Yılmaz, G. (2010). Dış ticarete küresel eğilimler ve Türkiye ekonomisi. *TCMB Çalışma Tebliği*, No.10/01.
- Barbaros, M., Kalayci, S., and Bakir, D. (2019). Türkiye'de gıda ihracatı, gıda fiyatları ve enflasyon arasındaki nedenselliğin analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 537-548.
- Bayramoğlu, A., and Yurtkur, A. K. (2015). Türkiye'de gıda ve tarımsal ürün fiyatlarını uluslararası belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 63-73.
- Çakır, M., and Kaya, A. E. (2023). Türkiye'de döviz kuru geçişkenliği zamanla değişiyor mu? *İstanbul İktisat Dergisi*, 73(1), 359-383.
- Campa, J. M., and Goldberg, L. S. (2005). Exchange rate pass-through into import prices. *Review of Economics and Statistics*, 87(4), 679-690.

- Campa, J. M., Goldberg, L. S., and Gonzalez-Minguez, J. (2005). Exchange-rate pass-through to import prices in the Euro area. available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w11632/w11632.pdf
- Çam S., Balli, E., and Sigeze, Ç. (2017). Petrol fiyatlarındaki oynaklığın ARCH/GARCH modelleri ve yapay sinir ağları algoritması ile tahmini. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 588-597.
- Demirkılıç, S., Özertan, G., and Tekgüç, H. (2022). The evolution of unprocessed food Inflation in Turkey: An exploratory study on select products. *New Perspectives on Turkey*, 67, 57-82.
- Demirtaş, C., Yıldırım, E. S., and Dur, D. T. (2023). Do oil prices have an effects on food prices? Fresh evidences from Türkiye. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 79-91.
- Durgun, A. (2019). Döviz kuru dalgalanmalarının enflasyon üzerindeki geçiş etkisi: Türkiye örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(2), 117-137.
- Ertuğrul, H. M., and Seven, Ü. (2023). Dynamic spillover analysis of international and Turkish food prices. *International Journal of Finance and Economics*, 28(2), 1918-1928.
- Fred (Federal Reserve Bank of St. Louis), 2023. World food index data. Accessed date: 13/09/2023. Available at: <https://fred.stlouisfed.org/series/PFOODINDEXM#0>
- Gokce, C. (2021). Petrol fiyatı ve döviz kurunun gıda fiyatları üzerine asimetrik etkisi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 12(3), 599-611.
- Günçavdi, Ö., Küçükçifçi, S., and Bayar, A. A. (2013). Economic development and structural change: The role of the agriculture sector in Turkey. *Middle East Development Journal*, 5(2), 1350011-1.
- Güngör, S., and Deniz, E. (2022). Türkiye'deki gıda fiyatları ile petrol fiyatları ve döviz kuru arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin incelenmesi: Zamanla-değişen parametrelili VAR modelleri. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2481-2498.
- İçen H., İçen, N. M. E., and Polat, B. (2022). Türkiye'de gıda fiyatları, döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki asimetrik ilişki. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (37), 149-169.
- Kara, H., and Ögünç, F. (2012). Döviz kuru ve ithalat fiyatlarının yurtiçi fiyatlara etkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(317), 9-28.
- Karamollaoglu, N. (2018). Türkiye örneğinde döviz kuru değişimlerinin ihracat fiyatları ile yurtiçi fiyatlara yansımaları: Bir literatür taraması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 19(2), 27-42.
- Kesici, B. (2023). "Covid-19 and food inflation: A case study of ARIMA modeling in Turkey," in post covid era, Istanbul: *Istanbul University Press*, 2023, pp.21-45.
- Korkmaz, S., and Bayır, M. (2015). Döviz kuru dalgalanmalarının yurtiçi fiyatlara etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 69-85.
- Kose, N., Emirmahmutoglu, F., and Aksoy, S. (2012). The interest rate–inflation relationship under an inflation targeting regime: The case of Turkey. *Journal of Asian Economics*, 23(4), 476-485.
- Lopcu, K., and Şengül, S. (2018). Is the food price volatility responsible for inflation volatility? an investigation for Turkey. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 20(2).
- Nicomedes, C. J. C., and Avila, R. M. A. (2020). An analysis on the panic during COVID-19 pandemic through an online form. *Journal of Affective Disorders*, 276, 14-22.
- Ozdurak, C. (2021). Major determinants of food price volatility in Turkey: inflation surge aftermath of 2016. *Journal of Business Economics and Finance*, 10(3), 103-114.
- Ozdurak, C. (2021). Major determinants of food price volatility in Turkey: inflation surge aftermath of 2016. *Journal of Business Economics and Finance*, 10(3), 103-114.

- Özen, E., Özdemir, L., and Grima, S. (2020). The relationship between the exchange rate, interest rate, and inflation: The case of Turkey. Available at: https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/100372/1/The_Relationship_between_the_Exchange_Rate%2C_Interest_Rate_and_Inflation_The_Case_of_turkey_%282020%29.pdf
- Schroeder, K. G., Alver, M. U., Baffes, J., Kabundi, A. N., Schmitt, U. K., Tuchsneider, D., and Yasar, P. (2022). Drivers of food price inflation in Turkey (English), World Bank Group. United States of America. Accessed Date: 19 Sep 2023. Available at: <https://policycommons.net/artifacts/2446025/drivers-of-food-price-inflation-in-turkey-english/3467751/>
- Selvi, M. S., and Cavlak, N. (2021). Gıda fiyatlarındaki aşırı artışların olası nedenleri ve Covid-19'un etkisi. *Gıda*, 47(1), 42-54.
- Sezgin, B., and Sezgin, Ş. (2021). The impact of food inflation on poverty in Turkey. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 8(2), 256-273.
- Teker, D., Alp, E. A., and Kent, O. (2012). Long-run relation between interest rates and inflation: Evidence from Turkey. *Journal of Applied Finance and Banking*, 2(6), 41.
- Turkstat (Turkish Statistical Institute), 2023. Accessed Date: 13/09/2023. Available at: <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=fas%C4%B1llara%20g%C3%B6re%20enflasyon>
- Turna, Y., and Özcan, A. (2021). The relationship between foreign exchange rate, interest rate and inflation in Turkey: ARDL approach. *Journal of Ekonomi*, 3(1), 19-23.
- Ulke, V., and Ergun, U. (2011). Econometric analysis of import and inflation relationship in Turkey between 1995 and 2010. *Journal of Economic and Social Studies*, 1(2).
- Uysal, D., Yilmaz, K. Ç., and Kasa, H. (2022). Döviz kuru ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasındaki zamanla değişen nedensellik analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 57(1), 492-505.
- Stoevska, V. (2020). COVID-19 is driving up food prices all over the world. ILOSTAT. Accessed Date: 02/15/2021. Available at: <https://ilostat.ilo.org/covid-19-is-driving-up-food-prices-all-over-the-world/>
- Vo, A. T., Ho, C. M., and Vo, D. H. (2020). Understanding the exchange rate pass-through to consumer prices in Vietnam: The SVAR approach. *International Journal of Emerging Markets*, 15(5), 971-989.
- Volkan, A., Saatçioğlu, C., and Korap, L. (2007). *Impact of exchange rate changes on domestic inflation: The Turkish experience* (No. 2007/6). Discussion paper.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rethinking Human Resources in Public Administration: An Empirical Analysis of the Problem of the Ineffective Usage of Human Resources in the Public Sector¹

Kamu Yönetiminde İnsan Kaynaklarını Yeniden Düşünmek: Kamu Sektöründe İnsan Kaynaklarının Etkin Kullanılmaması Sorununun Ampirik Bir Analizi

Adem ESEN^a M. Zahid ÇİĞMAN^b Mustafa DEMİRKOL^{c*} M. Hüdayi ÖZGÜL^d

^a Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9720-6096

^b Asst. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kütahya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-9761-4102

^c Res. Asst. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tekirdağ / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-9860-8836

^d Res. Asst., İstanbul University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5455-2287

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 6 Eylül 2023

Kabul tarihi: 16 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

İnsan kaynakları,
İnsan sermayesi,
Kamu sektörü,
İnsan kaynaklarının etkin kullanımı,
Kamu personel yönetimi.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" felsefesinden referansla kamu sektöründe insan kaynaklarının etkin kullanılmaması sorununun olası neden ve sonuçlarını, uç bir örnek olan ve kamu sektöründe "kızak kadro" olarak da nitelendirilen pasif kamu görevlileri üzerinden araştırmaktır. Türk kamu yönetiminde insan kaynaklarının etkin kullanılmamasına odaklanan araştırmaların eksikliği, çalışmanın keşfedici yönü güçlü bir araştırma tasarımı kullanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle nitel araştırma tasarımının kullanıldığı bu çalışmanın önemi, sürekli dile getirilen ancak bugüne kadar ampirik olarak araştırılmamış olan kamu kesimindeki insan kaynaklarının etkin kullanımı sorunu odağında bilgi birikimine katkı sağlamaktır. Özellikle pasif kamu görevlileri gibi hassas konularda daha kolay veri toplamak ve analiz etmek için çalışma çerçevesinde yürütülmesi mümkündür. Nitel vaka tasarımı, belirli bir sosyal/ıdari durum, olay ya da grup hakkında detaylı bilgi edinmeye ve sorunlara ilişkin özgün keşifler yapmaya olanak tanır. Çalışma örnekleminde yer alan 47 kamu çalışanı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek alan araştırması tamamlanmıştır. Alan araştırmasından elde edilen bulguların analizine göre kamu kesimindeki insan kaynaklarının etkin kullanılmamasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir: Siyasi patronaj ilişkileri, kayırmacılık, beceriksizlik, bilgisizlik vb. Bununla birlikte insan kaynaklarının etkin kullanılmamasının sonuçları ise motivasyon kaybı ve olası iş tatminsizliği ve kişi-çevre uyumu sorunları, finansal zayıflık, ulusal performans kaybı, güven kaybı, bireysel performans kaybı ve verimsizlik olarak özetlenebilir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 6, 2023

Accepted: December 16, 2023

Keywords:

Human resources,
Human capital,
Public sector,
Ineffective usage of human resources,
Public personnel management.

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore the possible causes and consequences of the problem of ineffective utilization of human resources in the public sector, with reference to the philosophy of "Let the people live so that the state may live", through the extreme example of passive public servants in the public sector, who are also characterized as "benched". The lack of research focusing on the ineffective usage of human resources in Turkish public administration requires the study to use a research design with a strong exploratory aspect. The importance of this study is to contribute to the knowledge in the focus on the problem of effective use of human resources, which has been constantly mentioned but has not been empirically investigated until now. It is possible to be carried out within the framework of the study to collect and analyze data more easily, especially on sensitive issues such as inactive public officials. Qualitative case design allows to obtain detailed information about a particular social/administrative situation, event, or group and to make unique discoveries about problems. Face-to-face interviews were conducted with 47 public employees in the study sample. The reasons for the ineffective usage of human resources can be summarized as follows; Political patronage relations, nepotism, incompetence, unawareness, etc. Consequences of ineffective usage of human resources can be summarized as; loss of motivation and possible job dissatisfaction and problems of person-environment fit, financial weakness, loss of national performance, loss of confidence, loss of individual performance, and inefficiency.

¹ This study was financially supported by Istanbul University's Scientific Research Project Unit (project code SBA-2022-36779) and presented at the 8th International Conference on Lifelong Education and Leadership for All (ICLEL 2022).

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: mustafademirkol@nku.edu.tr

Introduction

One of the important problem areas of Turkish public administration is the public personnel system. The inability to create an effective, efficient, and merit-based system in the public sector has been called the “public personnel regime crisis” (Dinçer & Yılmaz, 2003, p.101) and the Public Administration Basic Law Bill (2003), etc. tried to be solved by regulations. The aforementioned crisis causes reform demands in the field of public sector human resources to remain on the agenda. The first stage of successful reform is to identify existing problems with their interactions. The establishment of the Presidential Human Resources Office and the initiation of the Kamu-Veri (Public-Data, Kamu-Veri, 2023) tool can be seen as important steps in this direction. With the support of studies to be carried out by independent researchers on public human resources, it is possible to provide the knowledge that will be a source for possible reform. This study will contribute to this knowledge in the focus on the problem of effective use of human resources, which has been constantly mentioned but has not been empirically researched until now. The studies can be carried out within the framework of the study is to collect and analyze data more easily, especially on sensitive issues such as passive public officials.

Complaints that public officials cannot be utilized effectively and that many civil servants receive salaries without working are frequently voiced in the public (Erdem, 2017). In the literature on Public Administration, there is a well-established opinion that the human resources employed in the public sector cannot be used effectively (Canman & Öktem, 1992). However, this opinion has not been supported by empirical research in a manner befitting its prevalence.

In this study, when it comes to the effective use of human resources, the causes and consequences of "ineffective use of potential human resources" in Turkish public administration will be discussed through the example of passive public servants (idle duties such as central governorships and idle consultancy). The study aims to contribute theoretically to the literature on the dimensions and consequences of human resource waste. It is aimed that the results of the study will provide an empirical basis for the transformations to be realized for a more effective human resources management in the public sector.

Passive public servants are a kind of public servants who cannot be used effectively because they are not given a task in line with their competencies. To be concrete, two types of passive public servants are envisaged within the scope of this study. The first of these is the public servants who were dismissed for any reason while performing a certain duty before and were brought to a position clearly behind the first in terms of functionality. The second is the public officials who are on the staff of an institution but do not have any duty or do not fulfill it even if they are given a task. The existence of these two types of public officials has also been determined by the violation decisions of the (Turkish) Council of Ethics for Public Officials (CEPO), Decision: 2009/37, 2010/28, 2011/4, 2012/2, 2012/19, 2012/26, 2014/63, 2018/138) However, this issue determined by the application is not the equivalent it deserves in the Public Administration literature. While the gap in the literature increases the importance of the study, it makes it difficult to establish the theoretical basis. To overcome this difficulty, it was found appropriate to construct the theoretical framework on issues related to the study's problems. In the study, in this direction; The relationship between politics and management, nepotism, violation of the principle of merit, motivation, job dissatisfaction, and performance will be discussed.

The main purpose of this study is to draw a picture of the inefficient use of human resources in Turkish public administration. It aims to examine the antecedents and consequences of inefficient human resources that have been claimed in the literature by

employing qualitative analysis. Moreover, it seeks to discover some antecedents and consequences of inefficient human resources that have not been mentioned in the literature.

Method

In this part of the study, the relevant concepts regarding the field study and the method used in its writing are expressed as follows: Research Design, Sample, Data, Analysis, and Research Questions.

Research Design: The lack of empirical research focusing on the ineffective use of human resources in Turkish public administration requires the study to use a research design with a strong exploratory aspect. Therefore, a qualitative case study research design (Piekkari & Welch, 2018; Schwandt & Gates, 2017) is appropriate for this study. Qualitative case design allows to obtain detailed information about a particular social/administrative situation, event, or group and to make original discoveries about problems (Berg, 2004, p. 251-258; Denscombe, 2007, p. 45). Unlike quantitative designs, which focus on testing causal interactions and hypotheses, qualitative case designs focus on causal mechanisms and the creation of hypotheses (Gerring, 2006, p. 39-48). The selected research design is a waste of human resources; It will allow a holistic approach in terms of reasons, appearance and results.

Sample: In this study, extreme case sampling, one of the purposive sampling methods, was applied. Extreme case sampling is a preferred sampling strategy in terms of obtaining rich observations about the relevant phenomenon from a sample in which a particular phenomenon is seen excessively. The mechanism, which is more evident in the extreme case, has the potential to contribute to the understanding of the average or ordinary aspects of the related phenomenon (Gerring, 2006, p. 101-102; Yıldırım & Şimşek, 2011, p. 108). In this study, inactive public officials are considered an extreme case in terms of effective use of human resources. The fact that they do not come to work for months despite receiving a salary, or that they cannot (be) assume a functional role despite being at the workplace, make these employees extreme cases of human resource waste. The knowledge to be obtained by researching passive public officials will pave the way for understanding and explaining lighter examples of ineffective resource use in Turkish public administration.

In qualitative case design, the sample should not be large enough to represent the population statistically but should be formed in a variety that will reveal different aspects of the relevant case. Semi-structured interviews have been conducted with 47 inactive public officials. Retired public officials who fit this definition were also included in the sample. As a matter of fact, it is thought that retirees can answer questions more fearlessly, unlike public officials who still hold their positions.

Data: Data has been collected by semi-structured interview techniques. One or two interviewers attended the interviews, and if the interviewees give permission, the interview has been recorded. If permission were not given, what was spoken during the interview has been recorded in writing by the interviewees with the help of a computer. In order to determine the general framework of the questions to be asked to the interviewees, a list of guide questions was prepared. (Annex-1) Due to the exploratory nature of the research, the questions to be directed to the participants were left open. First of all, questions were asked that will allow the participant to express his/her opinion as they are, and then questions that will test whether the issues stated in the summary of the literature are equivalent in the field. The main expectation from the interviews is to describe the research subject with rich examples and to reveal examples that will allow explanations beyond the explanations that can be made using the literature.

Analysis: In the first stage of the analysis, two researchers from the study team, one of the interviewers and one of the non-participants, coded the audio recording or the interview text. It is hoped that the coding is done by two independent researchers, which will increase the level of objectivity. In the second stage of the analysis, a theme lists were created by each researcher based on the codes. In the third stage, these theme lists were discussed among researchers and coding was done again by creating a common theme list. In the fourth stage, the codes were compared with each other, and the final theme list was created as a result of the discussion of all researchers. Based on this list, testable hypotheses were created.

Trustworthiness: Although it gains a different content than in quantitative research, a number of criteria have been developed in qualitative research that ensure sensitivity in terms of validity and reliability. Lincoln and Guba (1985) made some suggestions in line with the concept of credibility, which they put forward as the equivalent of the concept of validity in quantitative methods in qualitative research. Accordingly, in this study, diversification, academician opinions, referee evaluations and participant feedback were used. In addition, the data collection and analysis strategy of the research was reported clearly and in detail, as suggested by Ospina et al. (2018) and Reinhardt et al (2018) to increase the quality of qualitative Public Administration research.

Findings and Assessment

In our field research, it has been determined that there are two main reasons for taking on passive duty. The first of these is the change of political party. Politicians' desire to work with teams close to them can bring about a change in politics, leading to a change in the public bureaucracy. Public officials, who are passive with political motives, explain this situation with "political concern", "political interest", "political conflict" or directly "politics". In all of these statements, it is in the position of an explicit or implicit criticism directed at practices contrary to the separation of politics and administration.

The second reason for withdrawal is a change in senior management. Although this category resembles a political party change in that it is based on the managers' desire to work with names close to them, it differs from it in that teams close to the same party liquidate each other. Although it is not clear exactly which of these two falls, public officials may also associate their dismissal with alienation from merit and nepotism. In fact, it is possible to treat these two categories as two aspects of favoritism.

In this case, the following findings stand out regarding the public servants who have been put inactive:

1. Public officials seek their take on passive duties from the system, not because of their personal deficiencies. Accordingly, nepotism is the main reason for their taking on passive duties.
2. Nepotism has two main aspects: politics and intra-organizational groupings.

Opinions of public officials on the consequences of their withdrawal; can be examined under three headings as an individual, organizational and national. The first of the individual consequences is loss of motivation (demotivation). This sometimes manifests itself in the weakening of intrinsic motivation, sometimes in the form of underestimation of the new task as a result of comparison with the old task. Passive withdrawal can also cause a weakening in organizational commitment. Withdrawal from the passive, apart from these two; There are also emotional consequences such as reproach, fear, and sadness. In the field research, it has also been determined that the consequences of being passive will not always be negative. Some public officials may engage in efforts to improve themselves during their passive duties. In that

case, it is possible to make the following determinations regarding the individual consequences of withdrawal:

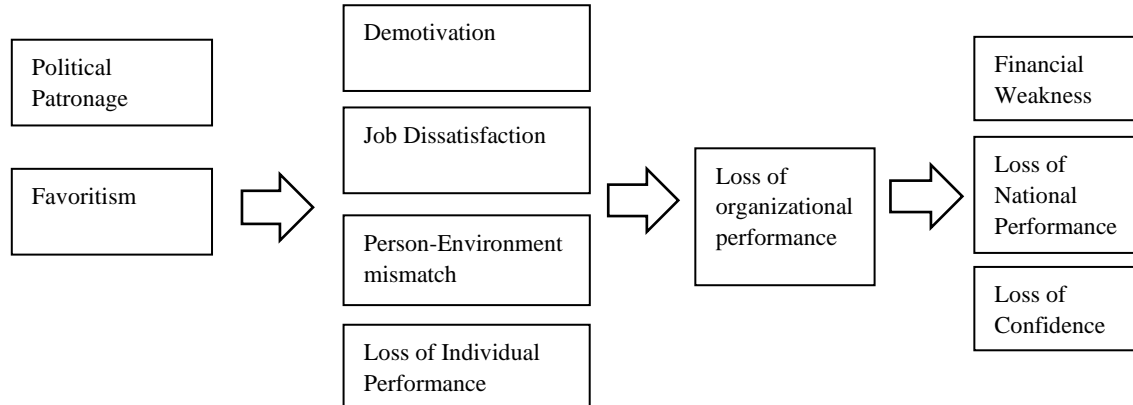
1. Passive public officials may have undesirable results such as loss of motivation, decrease in organizational commitment, and negative emotional states.
2. Some public officials consider being passive as a leisure opportunity where they can improve themselves.

Public officials think that their dismissal from important positions harms institutions rather than themselves. The point emphasized here is the claim that the newly appointed team lags behind them in terms of experience even if they are good at their job. Newly appointed managers are not able to show full performance while warming up to their duties. This reduces organizational performance.

1. Passive public officials claim that their institutions suffer real damage due to the lack of experience of the newly appointed ones.

It has been observed that public officials do not have a clear idea of the national consequences of withdrawal. Although there are public officials who associate passive withdrawal with organizational results, it has been observed that national results are only answered when asked. This response is also based on the assumption that an individual outcome, such as loss of motivation, will have a national impact through its prevalence.

1. Some public officials argue that being passive can have negative consequences affecting the whole country due to loss of motivation. However, this is less strongly advocated than the individual and organizational consequences of withdrawal.

Figure 1: Possible causes and consequences of ineffective use of human resources in the public sector

When focused on Figure 1, it is clearly seen that political patronage and favoritism cause demotivation, job dissatisfaction, person-environment mismatch, and loss of individual performance. These four cases cause the loss of organizational performance, as a result of this situation financial weakness, loss of national performance, and loss of confidence occurs.

This chapter can be summarized as two-dimension as reasons and results: 1. Reasons for Ineffective Use of Public Sector Human Resources; 2. Consequences of Ineffective Use of Public Sector Human Resources.

Reasons for Ineffective Use of Public Sector Human Resources: Merit is a set of practices that enable an effective public administration by appointing people with the qualifications required by the relevant task (Aykaç, 1990, p. 94-100). It is among the basic

principles of modern public administration (Brewer et al., 2022; Park & Liang, 2020). One of the three basic principles of Turkish public personnel management, which is enumerated in Article 3 of the Civil Servants Law (1965), is merit. The relationship between the ineffective use of human resources and merit can be considered in two contexts: The first is the ineffective use of human resources due to the deviation from the traditional principle of merit, and the second is the ineffective use of human resources caused by the inadequacy of the traditional principle of merit in terms of today's society and public administration.

Deviating from the traditional principle of merit means that public officials are appointed to a post because of their non-administrative affiliation. These connections may be political connections, as well as kinship, friendship, etc (Kerse & Babadağ, 2018; Panizza et al., 2018; Ragauskas & Valeškaitė, 2020; Stančetić, 2020). There may also be more personal connections. In any case, these people, whose reason for their appointment is not related to the administration, will strive not for an effective and legitimate administration, but to maintain and develop their connections. However, the change of power of the people contacted, etc. Disconnecting them from the task for any reason will render the established connections meaningless. Because the new patrons are often rivals of the previous ones, they will not want to have people who are loyal to the former ones under them. Taking into account the fact that the protected person is not indispensable for the management, there will be a possibility that these people will be appointed to passive duties.

Protective relations in the public sector are not only today's problem. It has been seen that public administration has changed hands between bureaucratic parties, so to speak, since ancient times. Turkey has witnessed the rivalries of bureaucratic parties. Especially with the beginning of the innovation movements, the rivalry between these bureaucratic parties has moved to a dimension that can be described as ideological. (Findley, 2014) When one of the traditionalist and innovative parties became stronger in the 19th century, this brought about the discrediting of public officials belonging to the other party. However, the established patronage relations cannot be explained only by the traditionalist-innovative distinction. Patronage relations continued on a larger scale with altruistic motives such as holding the hands of young people and selfish motives such as creating a bureaucratic base. There are serious doubts that similar patronage relations continue today. For example, the new mayors elected by the Municipal Councils upon the resignation of some mayors in 2017, chose to replace many senior municipal bureaucrats appointed by the previous Mayor, although they were from the same party. (www.hurriyet.com.tr, 2017)

A form of patronage relations with a more prominent political aspect than in the 19th century is the intertwining of politics and administration. Although the separation of politics and administration is one of the founding dogmas of the discipline of Public Administration (Dobuzinskis, 1997), this target has not always been realized in practice. An extreme example of the intertwining of politics and administration has been seen in the USA as the spoils system. In this country, the change of the ruling political party has resulted in the change of hundreds of thousands of civil servants, even the smallest. Even though the USA ended the robbing procedure with the Civil Service Act (White, 1958, p. 346-361), lighter forms of politics and administration are still observed around the world. In Turkey, II. Many political interventions were made in the public administration, from the public personnel reform during the Constitutional Monarchy period to the EMINSU incident (İlyas, 2016; Tural, 2009). Politicians still choose especially senior executives from among those they find close to them. This causes organizational bloating, as the public servants who are appointed to the place of the public officials who are close cannot be dismissed from the public due to the officer's assurance (Şen, 1995: p. 82-83). While public servants from the old period are promoted on a show basis, they are assigned to de facto passive duties.

In addition to political and bureaucratic patronage, more personal reasons may also cause public officials to be appointed to ineffective positions. Personal favoritism can be interpreted as a deviation from the impersonal characteristic of the Weberian bureaucracy (Weber, 2012). Favor of family and relatives, very close friends, or any close group are nepotistic practices seen in the public and private sectors and generally thought to have negative consequences (Mutlu, 2000; Pearce, 2015; cf. Jones & Stout, 2015). Recruitment or promotion of a person as a result of nepotism will cause the favored persons to be placed in a privileged position in terms of financial rights and duties (CEPO Decision: 2016/45), thus causing the pacification of other public officials. In addition to favoritism, discrimination and intimidation can be seen among the possible causes of human resource waste. (CEPO Decision:2018/6) Personal favoritism can cause human resource wastage due to managerial change, as in political favoritism. In addition, changes in personal preferences or bilateral relations may result in insufficient use of employees.

Both political and personal favoritism are the results of deviating from the traditional principle of merit. The question that needs to be asked here is how functional the principle of merit, with its established form, is in achieving an effective administration today. According to Şen (1995), there is no theoretical deficiency in the principle of merit, the problems arise from the application. However, the traditional principle of merit also has inadequacies due to untestedness. Moreover, this latter is also in question for the periods when the traditional principle of merit began to be institutionalized. There is only one degree of difference between the information age, where uncertainties increase, and the industrial age. The situation of incompetence due to untestedness is discussed in Peter's popular work, which has a solid social analysis under its humorous style. According to Peter, when people demonstrate their merit in a job, they are promoted to a higher position. It is doubtful that those who successfully perform their lower duties will be able to continue the same line after being promoted, as their new positions require different competencies from people. If they are successful in their new mission, they will be promoted again. However, this rise will not continue forever and will end when they reach a position where they do not have the required qualifications. The place where promotion ends is where one's unworthiness emerges. Thus, everyone will rise to the point of incompetence, which will lead to the occupation of almost all positions in society at a given moment by those who have proven their incompetence (Peter & Hull, 1976). If Peter's claims are true, it may be possible to put a public employee, whose incompetence in a certain position is understood, to a passive duty. This means the complete loss of the employee.

Consequences of Ineffective Use of Public Sector Human Resources: Consequences of ineffective use of human resources; It can be considered in three layers individual, organizational and public. The most important result in the individual layer is the loss of motivation and possible job satisfaction and person-environment compatibility problems. Although there is no research that directly addresses the subject in the literature, these results can be deduced from the existing theoretical ground. The possible relationship between the appointment of public officials to positions in which they are not effective, and the motivation problems can be justified on different theoretical grounds. Here, the focus will be on Goal Setting Theory (Locke & Latham, 1979), Self-Determination Theory (Ryan & Deci, 2004), and Public Service Motivation (Perry & Wise, 1990).

Sending public officials to positions in which they are not active does not indicate a loss in terms of money. Even in the central governorship, there are passive duties that are seen as hierarchical rise on paper and provide income increase. However, the fact that they do not suffer a loss of payment does not mean that they will not suffer from a loss of motivation. While accepting that money is an important tool in the motivation of employees, especially in terms of ensuring goal commitment, according to the Goal Setting Theory (GST), the main

determinant, in any case, is the goals. It has been shown by the experiments conducted on the GST axis that money cannot be a motivator unless the purpose is determined. (Locke et al., 1981) Simple and unclear tasks that can be assigned to passive public officials will also have low motivation potential. Because easy or ambiguous goals cannot be motivated enough (Locke & Latham, 2002).

One of the problems that the ineffective use of human resources can cause at the individual level is the possible decrease in the level of intrinsic motivation. Fundamental conditions such as money, promotion, and organizational policies, which are necessary for people to stay in business life, do not have motivational features. What motivates people is the work itself. (Herzberg et al., 1962, p. 113-119) The more internally a behavior is organized, the more it becomes a part of the self. Because internally organized work satisfies one's basic needs. (Ryan & Deci, 2000) Passive public servants are likely to experience problems in all of the autonomy, competence, and relational needs identified by the Self Determination Theory (SDT) as basic needs. Assigning public officials to jobs far below their capacity will lead to a lack of satisfaction with the need for competence. Being assigned to an undesirable staff and assigned with unimportant jobs will lead to a lack of satisfaction with the need for competence. Considering that an effective job will require close relations with other public officials and the society, passive duties will also mean a decrease in relational satisfaction.

Goal-setting and intrinsic motivation-based problems are common problems among segments. A more closely related consequence of the ineffective use of human resources is a possible decrease in the level of Public Service Motivation (PSM). According to Perry and Wise (1990), the basic motivation for people to enter the public office is their disposition to serve people and society. Research demonstrates that public officials are truly motivated to serve the public (Frank & Lewis, 2004; Naff & Crum, 1999). PSM level increases depending on the social impact of the task (van Loon et al., 2018). Passive public servants will probably see themselves as a burden to society, far from producing a positive social impact. This may result in a decrease in PSM levels. Another phenomenon to support this result is the negative relationship between extrinsic motivation and PSM. Since only extrinsic motivators are offered to passive public officials, this situation will rule out intrinsic motivation over time, and as a result, there will be a decrease in PSM (Bellé, 2015).

Considering the strong relationship between motivation and job satisfaction, it can be argued that the ineffective use of human resources will have a negative effect on job satisfaction. Job satisfaction (Locke, 1976) is a complex phenomenon with many determinants. Therefore, job satisfaction, which is expected to decrease in the framework of GST, SDT, and PSM, may be supported by other factors. The lightness of their official duties may have led these passive public officials to different interests. It is possible that these new interests compensate for the dissatisfaction with the task. It is also possible for job satisfaction to be provided by extrinsic motivators. The final effect of the ineffective use of human resources on job satisfaction will only be described by the work to be done in the field. Like job satisfaction, person-environment (Caplan, 1987) fit also has many determinants (Kristof-Brown & Guay, 2011). Therefore, it cannot be claimed that a decrease in motivation levels will irreversibly reduce person-environment fit. However, the negative impact of passive missions can be expected when other conditions are held constant. The fact that passive public servants perform unimportant jobs may cause them to become alienated from the job and the organization. This will bring about a decline in person-job fit (Edwards, 1991) and person-organization fit (Chatman, 1989). In addition, if the situation they are in causes these employees to not be able to manage the problems they have with their managers well, there will be deterioration in the person-supervisor fit (Jansen & Kristoff-Brown, 2006).

Conclusion

The effect of passive tasks on individual performance can be addressed in the short and medium-term. In the short term, when a public official is in a position where no functional work is expected from him, low performance is logically inevitable. The more important question for this study is whether their negative experience has a lasting effect when they return to active duties. The decrease in intrinsic motivation, PSM, and person-environment fit can be expected to have a permanent negative impact on individual performance. However, if the negative developments in the aforementioned variables are temporary, it may be possible for the public official appointed to active duties to catch up with the previous level in their performance. The medium-term effects of passive tasks on performance can only be explored through field research, as it is a neglected topic.

The short-term loss of performance in the passive public servant may be ignored by the self-sacrificing management. However, these public officials will have negative effects on organizational performance even in the short term. Employees will expect the ratio of their contributions to the organization and the organization to be at the same level as the ratios of other employees. At this rate, the motivation levels of the employees who think that there is a situation against them will decrease. The fact that they are paid as much or sometimes even higher than other public servants without participating in functional activities may cause the underperformance of the passive public servant to be transmitted to other employees. Therefore, passive public duties will cause not only individual but also organizational performance loss. In addition, not benefiting from the knowledge and experience of these public officials will negatively affect organizational performance.

The effective use of public sector human resources will also cause public/social negativities that go beyond individual and organizational layers. These disadvantages can be grouped under three headings. First, extreme examples of ineffective use, such as passive duties, fall within the scope of disguised unemployment. These tasks will cause serious damage to the state finances and the country's economy. Secondly, the consumption of public resources without relying on real production will constitute a justification for bureaucratic slanders. This effect is likely to undermine the trust in the state by going beyond the bureaucracy. Finally, due to the loss of performance in the public organization, which is known to be important for the development of the country, it will make it difficult to achieve national targets in all fields, especially in economy, foreign policy, and security.

The historical legacy of Turkish public administration is based on the practice of living and keeping alive based on justice in the social and institutional structure. In today's modern states, public officials are the main factor of sustainable organizational structure. As a matter of fact, public officials ensure the continuity of the state. Therefore, the human resources of the Republic of Türkiye, which has just entered its centennial year, should be considered as a kind of human capital, and treated accordingly. Research on the effective use of human resources in the public sector, which is the subject of this study, will contribute to national development in the institutional and economic context by preventing performance losses in different management processes such as economy, security, and public policy.

References

- Adams, J. S., & Freedman, S. (1976). Equity theory revisited: Comments and annotated bibliography. *Advances in Experimental Social Psychology*, Volume 9, 43-90.
- Aykaç, B. (1990). Personel yönetiminde yeterli ilkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(4), 91-109.
- Bellé, N. (2015). Performance-related pay and the crowding out of motivation in the public sector: A randomized field experiment. *Public Administration Review*, 75(2), 230-241. <https://doi.org/10.1111/puar.12313>

- Berg, B. L. (2004). *Qualitative research methods for the social sciences* (5. bs). Pearson.
- Brewer, G. A., Kellough, J. E., & Rainey, H. G. (2022). The importance of merit principles for civil service systems: Evidence from the U.S. Federal Sector. *Review of Public Personnel Administration*, 42(4), 686-708. <https://doi.org/10.1177/0734371X211026008>
- Canman, D., & Öktem, M. K. (1992). Kamu yönetiminde insan kaynağının geliştirilmesinde insangücü planlaması. *Amme İdaresi Dergisi*, 25(4), 31-55.
- Caplan, R. D. (1987). Person-environment fit theory and organizations: Commensurate dimensions, time perspectives, and mechanisms. *Journal of Vocational Behavior*, 31(3), 248-267.
- Chatman, J. A. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of Management Review*, 14(3), 333-349.
- Civil Servants Law No. 657 (1965). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>
- Council of Ethics for Public Officials (2009) Decision: 2009/37
- Council of Ethics for Public Officials (2010) Decision: 2010/28
- Council of Ethics for Public Officials (2011) Decision: 2011/4
- Council of Ethics for Public Officials (2012) Decision: 2012/2, 2012/19, 2012/26
- Council of Ethics for Public Officials (2014) Decision: 2014/63
- Council of Ethics for Public Officials (2016) Decision: 2016/45
- Council of Ethics for Public Officials (2018) Decision: 2018/138, 2018/6
- Denscombe, M. (2007). *The good research guide for small-scale social research studys* (3. bs). Open University P.
- Dinçer, Ö., & Yılmaz, C. (2003). *Kamu yönetiminde yeniden yapılanma 1. değişimin yönetimi için yönetimde değişim*. T.C. Başbakanlık.
- Dobuzinskis, L. (1997). Historical and epistemological trends in public administration. *Journal of Management History*, 3(4), 298-316.
- Edwards, J. R. (1991). Person-job fit: a conceptual integration, literature review, and methodological critique. In C. L. Cooper & I. T. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology*, Vol. 6, pp. 283-357. John Wiley & Sons.
- Erdem, F. (2017, Temmuz 22). 22 yıllık merkez valisi emekli oldu. *Takvim*. <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/erdem/2017/07/26/22-yillik-merkez-valisi-emekli-oldu>
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik reform: Babıâli (1789-1922)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Frank, S. A., & Lewis, G. B. (2004). Government employees: Working hard or hardly working? *The American Review of Public Administration*, 34(1), 36-51.
- Gerring, J. (2006). *Case study research: Principles and practices*. Cambridge university press.
- Herzberg, F., Mausner, B., & Bloch Snyderman, B. (1962). *The motivation to work* (2. bs). John Wiley & Sons.
- İlyas, A. (2016). 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin sancıları ve orduda tasfiyeler. *Türk - İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 163-178.
- Jansen, K. J., & Kristof-Brown, A. (2006). Toward a multidimensional theory of person-environment fit. *Journal of Managerial Issues*, 193-212.
- Jones, R. G., & Stout, T. (2015). Policing nepotism and cronyism without losing the value of social connection. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(01), 2-12. <https://doi.org/10.1017/iop.2014.3>
- Kamu-Veri. (2023). <https://www.cbiko.gov.tr/projeler/kamu-veri>
- Kerse, G., & Babadağ, M. (2018). I'm Out If Nepotism is in: The Relationship Between Nepotism, Job Standardization and Turnover Intention. *Ege Akademik Bakış*, 18(4), Art. 4. <https://doi.org/10.21121/eab.2018442992>

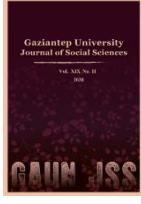
- Kristof-Brown, A., & Guay, R. P. (2011). Person–environment fit. In S. Zedeck (Ed.), *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol. 3. Maintaining, expanding, and contracting the organization* (pp. 3–50). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12171-001>.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.
- Locke, E. A. (1976). “The Nature and Cause of Job Satisfaction” in Dunnette, M. D. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (1st Ed.), Chicago, IL: Rand McNally. 1297-1349.
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (1979). Goal setting: A motivational technique that works! *Organizational Dynamics*, 8(2), 68-80.
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 57(9), 705.
- Locke, E. A., Shaw, K. N., Saari, L. M., & Latham, G. P. (1981). Goal setting and task performance: 1969–1980. *Psychological Bulletin*, 90(1), 125.
- Mutlu, K. (2000). Problems of nepotism and favoritism in the police organization in Turkey. *Policing: An International Journal*, Vol. 23 No. 3, pp. 381-389. <https://doi.org/10.1108/13639510010343056>
- Naff, K. C., & Crum, J. (1999). Working for America: Does public service motivation make a difference? *Review of Public Personnel Administration*, 19(4), 5–16.
- Ospina, S. M., Esteve, M., & Lee, S. (2018). Assessing qualitative studies in public administration research. *Public Administration Review*, 78(4), 593-605.
- Panizza, F., Larraburu, C. R. R., & Scherlis, G. (2018). Unpacking patronage: The politics of patronage appointments in Argentina’s and Uruguay’s Central Public Administrations. *Journal of Politics in Latin America*, 10(3), 59-98. <https://doi.org/10.1177/1866802X1801000303>
- Park, S., & Liang, J. (2020). Merit, diversity, and performance: Does diversity management moderate the effect of merit principles on governmental performance? *Public Personnel Management*, 49(1), 83-110.
- Pearce, J. L. (2015). Cronyism and nepotism are bad for everyone: The research evidence. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(1), 41-44. <https://doi.org/10.1017/iop.2014.10>
- Perry, J. L., & Wise, L. R. (1990). The motivational bases of public service. *Public Administration Review*, 50(3), 367–373.
- Peter, L. J., & Hull, R. (1976). *Peter Prensibi* (B. Tanç, Çev.). Bedir.
- Piekkari, R., & Welch, C. (2017). *The case study in management research: Beyond the positivist legacy of Eisenhardt and Yin?* In C. Cassell, A. L. Cunliffe, & G. Grandy (Eds.), *SAGE handbook of qualitative business and management research methods: History and traditions* (pp. 345-358). SAGE Publications.
- Public Administration Basic Law Bill (2003). <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss349m.htm>
- Ragauskas, R., & Valeškaitė, I. (2020). Nepotism, political competition and overemployment. *Political Research Exchange*, 2(1), 1781542. <https://doi.org/10.1080/2474736X.2020.1781542>
- Reinhardt, A., Kreiner, G. E., Gioia, D. A., & Corley, K. G. (2018). *Conducting and publishing rigorous qualitative research*. in C. Cassell, A. L. Cunliffe, & G. Grandy (Eds.), *SAGE handbook of qualitative business and management research methods: History and traditions*, SAGE, Publications.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68.

- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2004). *An overview of self-determination theory: An organismic-dialectical perspective*. In E. L. Deci & R. M. Ryan (Ed.), *Handbook of self-determination research* (ss. 3-33). The University of Rochester Press.
- Schwandt, T. A., & Gates, E. F. (2017). *Case study methodology*. In Denzin, N.K., Lincoln, Y. S., (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research*, SAGE, USA.
- Stančetić, V. (2020). Spoils system is not dead: The development and effectiveness of the merit system in Western Balkans. *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava: Časopis Za Teoriju i Praksu Javne Uprave*, 20(3), 415-438. <https://doi.org/10.31297/hkju.20.3.1>
- Tural, E. (2009). Son dönem Osmanlı bürokrasisi: II. Meşrutiyet Dönemi'nde bürokratlar, İttihatçılar ve parlamenterler. Ankara: TODAİE.
- Van Loon, N., Kjeldsen, A. M., Andersen, L. B., Vandenabeele, W., & Leisink, P. (2018). Only when the societal impact potential is high? A panel study of the relationship between public service motivation and perceived performance. *Review of Public Personnel Administration*, 38(2), 139-166. <https://doi.org/10.1177/0734371X16639111>
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*, c.2 (L. Boyacı, Çev.; C. 2). Yarn Yayinevi.
- White, L. D. (1958). *The Republican era: 1869-1901; A study in administrative history*. New York: Macmillan.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs). SeçkinYayınevi.
- Yılmaz, M. (2017). Ankara'da gecenin bombası: Dev kurumun genel müdürü görevden alındı. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankarada-gecenin-bombasi-dev-kurumun-genel-muduru-gorevden-alindi-40677535> (Erişim: 7.2.2020)

Annex-1

Research Questions

1. What are the reasons for the inefficient use of public sector human resources?
  - 1.1. Is the ineffective use of public sector human resources related to the reasons stated in the literature?
    - 1.1.1. Does the erosion of merit have an impact on the inefficient use of human resources?
    - 1.1.2. Does political patronage have an impact on the ineffective use of human resources?
    - 1.1.3. Does nepotism have an impact on the inefficient use of human resources?
  - 1.2. What are the reasons for the ineffective use of public sector human resources that are not foreseen in the literature?
2. What are the individual and organizational consequences of the ineffective use of public sector human resources?
  - 2.1. Does the ineffective use of public sector human resources lead to the individual and organizational consequences predicted in the literature?
    - 2.1.1. Does the ineffective use of human resources cause loss of motivation by damaging self-efficacy?
    - 2.1.2. Does the ineffective use of human resources cause a decrease in job satisfaction?
    - 2.1.3. What effects does the ineffective use of human resources have on individual and organizational performance?
  - 2.2. What are the individual and organizational consequences of the ineffective use of public sector human resources that are not foreseen in the literature?

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın İşgücü ve İstihdamı: Kalkınma Planları Perspektifinden Bir İnceleme

Women's Labor-Force Participation and Employment in The Republic of Turkey: An Examination from The Perspective of Development Plans

Adviye Aslı DENİZLİ POLAT^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5342-8049

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Kadın işgücü,
Kadın istihdamı,
Kalkınma planları.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 12, 2023

Accepted: December 11, 2023

Keywords:

Women's work force participation,
Women's employment,
Development plans.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı kalkınma planları çerçevesinde ülkemizde kadınların işgücüne katılımı ve istihdamının, nitel araştırma deseni izlenerek doküman analizi aracılığı ile incelenmesidir. Araştırmanın kapsamını oluşturan 1963-2023 arasındaki dönemde hazırlanan beşer yıllık on bir kalkınma planında, öncelikle analiz birimi olarak seçilen "kadın" sözcüğünün kaçar kez yer aldığı belirlenerek tablolştırılmıştır. Kalkınma planlarında, araştırmanın amacı doğrultusunda kadın işgücü ve kadınların istihdamına ilişkin temalar belirlenmiştir. Bu temaların belirlenmesinde, kadınların işgücü ve istihdamlarına etki edebilecek değişkenler seçilerek nüfus, sağlık, eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları olmak üzere beş tema oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar altında, "kadın" sözcüğünün kaçar kez yinelendiği saptanarak tablo hâlinde sunulmuştur. İlgili temalara dair bulgular, kalkınma planlarından alıntılara da yer verilerek yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılına ulaşırken ülkemizdeki kadın işgücü ve istihdamına, istatistikler aracılığıyla ışık tutulabilmesi için seçilmiş bazı istatistiklere de yer verilmiştir. Altmış yıllık dönemi kapsayan kalkınma planları ile kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, niteliklerinin artırılması, istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, çalışma yaşamına katılmaları ve bunu sürdürebilmeleri yolunda, özellikle 1970'lerden başlayarak önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Ancak kalkınma planlarıyla hedeflenenlerin, henüz istenilen düzeyde gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilir kılınması, günümüz toplumlarının önemli gündem maddeleri arasındadır. Bu çerçevede, kadınların güçlendirilmeleri için atılacak iyileştirme adımlarının sürdürülmesi ve bu adımların uygulamadaki etkinliğinin takip edilerek artırılması, gelecek için de önemini korumaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine women's labor-force participation and employment through a quantitative research pattern and document analysis. The number of times the word "women" selected as the primary unit of analysis appeared in eleven development plans announced between 1963-2023, which are the scope of this study, was determined and tabulated. The themes regarding women's labor-force participation and employment in the development plans were identified. In total, five themes, which are population, health, education-occupation, employment, and women's rights, were created by selecting variables that might affect the labor force and employment. The number of times the word "women" repeated under these themes was identified and given in a table. Findings about these themes were interpreted alongside references from the development plans. While the 100th anniversary of our Republic is right around the corner, we also included some statistical information in order to shed light on women's labor-force participation and employment in our country. We see that significant steps were taken starting from the 1970s to increase the education level of women, enhance its quality, extend the field of employment, their attendance to the labor force, and maintain it with the development plans covering the sixty-year period. However, it is clear that what was planned with the development plans is yet to be on the anticipated level. Development is on of the vital topics in the agendas of today's societies. Under this framework, maintaining the improvement steps to be taken to empower women and increasing the influence of their application shall be as crucial in the future.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: asli.denizli@marmara.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In terms of economy, the primary factor of development is the efficient utilization of production factors. In terms of utilizing the labor force, which is the main factor of production, there is an uneven gender distribution to the detriment of women in every single country of the world (Özer and Biçerli, 2003, p.56). On the other hand, choosing men over quality women labor-force hinders utilizing the full potential of the labor force and adversely affects the production level (Göçen, 2020, s.46). Even though in our country, women's participation in the labor force has accelerated in recent years, it significantly lags behind the EU and OECD averages. Therefore, it is seen in the development plans that special goals are set to support women's participation and employment in the labor force (Akgeyik, 2017, p.32-33).

The first development plan in our country was announced by the State Planning Organization in 1963, and so far, eleven development plans have been published in total. The role of women in the development process has been subject to studies for years (Singhal, 2003, p.166). In the related literature, we see that, especially in recent years, there is growing popularity in the studies that address the place of women in various aspects such as gender equality, education, and labor-force (Aslanpay Özdemir and Altay, 2018; Yantur, 2019; Demir Sargut, 2021; Belet, 2022; Sarıçoban, 2022; Şener, 2022; Tekeli and Şahyar Akdemir, 2022). However, no studies are focusing on women's labor-force participation and employment through document analysis and all eleven of the development plans from the 1963-2023 period were found. With the aim of contributing to this point which was identified in the literature, the aim of our study was set as to examine women's labor-force participation and employment through a qualitative research pattern and document analysis.

The number of times the primary unit of analysis, the word "women," appeared in eleven development plans announced between 1963-2023, which are the scope of this study, was determined and tabulated. No data analysis programs were used in this determination, only the counting method was used. The repetitions used outside the aim of this study (for example, words mentioned in the table of contents or index) were excluded from the evaluation. Then, the themes regarding women's labor-force participation and employment in the development plans were identified in accordance with the aim of this research. In total, five themes; population, health, education-occupation, employment, and women's rights were created by selecting variables that might affect the labor force and employment. The number of times the word "women" repeated under these themes was identified and given in a table. Following this, findings on these themes were interpreted along with references from the development plans.

Additionally, as we reach the 100th anniversary of our Republic, statistics regarding women were provided to reveal the place of women today. In terms of educational status, as of the end of 2021, while the rate of women who completed at least one educational level aged 25 and above was 87.3%, this rate was 97.1% in men. Again, according to data from 2021, the employment rate was (aged 15+) 28% in women, and 62.8% in men. While the labor-force participation was 32.8% in women, it was 70.3% in men. The rate of women in middle and senior executive positions was 14.4% in 2012; this rate increased to 20.7% in 2021 (TÜİK (Turkish Statistical Institution), 2023). Therefore, despite all the implemented policies and projects realized to increase the education level, labor-force participation, and employment of women, statistics show that women are still too far behind men.

It is understood from the findings obtained in the conclusion of the document analysis of the 1963-2023 period development plans that, similar to the rest of the world, women in Turkey still largely work in agriculture, as free family caregivers and in less qualitative works outside agriculture sector and are even employed informally.

Starting from the 1970s, development plans highlighted that women must be trained for employment in line with the demands of the economy. In addition, the idea that it is important for women to be directed towards modern occupations as well as traditional occupations, and that women's labor force participation and employment in non-agricultural sectors will increase through training them to meet the requirements of the market has started to become predominant.

Another topic covered in the development plan is the challenges encountered by women in business life. Again, it is clearly seen that the hardships working mothers faced with child care were coming to the fore in the 1970s' development plans. Up to this day, because women undertook child and even elder care due to their gender roles, their labor-force participation and employment were hindered, and in order to stop the career obstacles it is aimed to generalize child and other care services and make them easily accessible. Additionally, it is seen that to prevent women from disconnecting from work life, establish a family-work balance, realize the regulations in maternity leave, and secure flexible employment are made possible through laws regulating the working life. Some other topics in the development plans include preventing discrimination against women, male-female equality, positive discrimination for women, enabling women to benefit from all rights and opportunities equality, and preventing violence against women.

We see that significant steps were taken starting from the 1970s to increase the education level of women, enhance its quality, extend the field of employment, their attendance to the labor force, and maintain it with the development plans covering the sixty-year period. However, when the findings obtained from the document analysis and statistics regarding women's labor-force participation and employment are considered altogether, it is clear that what was planned with the development plans is yet to be on the anticipated level. Development can only be realized when a society is considered as a whole. Under this framework, maintaining the improvement steps to be taken to empower women and increasing the influence of their application shall be as crucial in the future.

Giriş

Ekonomi açısından kalkınmanın başat etkeni, üretim faktörlerinin etkin kullanımıdır. Üretim faktörlerinin başında gelen işgücünün kullanımı açısından ise dünyanın tüm ülkelerinde cinsiyet bakımından kadınların aleyhine dengesiz bir dağılım bulunmaktadır. Kadınlar, tarihsel süreçte üretimin önemli bir unsuru olmalarına rağmen emek piyasasında ücret karşılığı kendilerine yer edinmelerinin, Sanayi Devrimi ile yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir (Özer ve Biçerli, 2003, s. 56). Kadın işgücünün istihdamı, bilhassa kadınların erkeklere göre işgücüne katılımının daha düşük olduğu ülkeler açısından, ekonomik gelişme yönünde belirleyici bir etken olmaktadır. Kadınların işgücüne katılımları ve istihdam edilmeleri, ekonomide verimlilik ve gelişimi teşvik etmektedir. Nitelikli kadın işgücü yerine erkeklerin tercih edilmeleri ise işgücünün toplam niteliklerinden yararlanmanın önüne geçerek verimlilik ve üretim seviyesini olumsuz etkilemektedir (Göcen, 2020, s. 46). Ülkemizde kadınların işgücüne katılımı, son yıllarda bir ivme kazanmış olsa da geleneksel olarak Avrupa Birliği (AB) ve İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ortalamalarının oldukça gerisinde kalmaktadır. Bu nedenle kalkınma planlarında, kadınların işgücüne katılımı ve istihdamını desteklemek üzere özel hedeflere yer verildiği görülmektedir (Akgeyik, 2017, s. 32-33).

Kalkınma planları; önceden belirlenen kalkınma perspektifi doğrultusunda ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak üzere, kamu ve özel sektöre kılavuzluk eden, bazı durumlarda da bağlayıcı özelliği olan planlardır (Kızılboğa Özasan ve Alicı, 2014, s. 316). Ülkemizde ilk kalkınma planı, 1963-1967 arasındaki dönem için 1962 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanmış ve günümüze dek on bir kalkınma planına ulaşmıştır. Politika geliştirme, planlama ve uygulama gibi aşamaları barındıran kalkınma sürecinde, kadınların yeri ve üstlendikleri rollerin, yıllardır araştırmalara konu edildiği görülmektedir (Singhal, 2003, s. 166). İlgili yazında özellikle son dönemde, kalkınma planları bağlamında toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitim, işgücü gibi çeşitli açılardan kadının yerini ele alan çalışmalara artan bir ilgi söz konusudur (Aslanpay Özdemir ve Altay, 2018; Yantur, 2019; Demir Sargut, 2021; Belet, 2022; Sariçoban, 2022; Şener, 2022; Tekeli ve Şahyar Akdemir, 2022). Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde 1963-2023 yılları arasında oluşturulan on bir kalkınma planının tümü üzerinden, doküman analiziyle kadınların işgücüne katılımı ve istihdamına eğilen bir çalışmaya rastlanmamıştır. İlgili yazında fark edilen bu noktaya katkı sağlama hedefi doğrultusunda çalışmanın amacı, nitel araştırma deseni izlenerek doküman analiziyle kalkınma planlarında kadınların işgücüne katılımı ve istihdamının incelenmesidir. Kalkınma planlarının analizi aracılığıyla kadınların işgücü ve istihdamına yönelik son altmış yılda atılan adımlara ışık tutulması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra kadınlara dair güncel istatistikler üzerinden, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında kadınların işgücü piyasasındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kalkınma planları perspektifinden, kadın istihdamına ilişkin sorunlara vurgu yapılarak bunların çözümüne dönük öneriler üzerinde durulmuştur.

Türkiye'de Kadın İşgücü ve İstihdamı

Dünyada ve ülkemizde nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların, ekonomik faaliyetlere katılımlarında, aynı oranda temsil olanağı yakalayamadıkları bilinmektedir. 2022 yılı verilerine göre dünyada kadınların işgücüne katılım oranı % 47,4 olup erkeklerin (% 72,3) gerisindedir (ILO Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler, 2023). Benzer şekilde Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranı %36,6 olup erkeklerin işgücüne katılım oranından (%71,9) düşüktür (TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2022). Kadınların işgücüne ve istihdam katılımlarını analiz eden pek çok çalışma bulgusunun da ortaya koyduğu üzere; sosyodemografik faktörler (eğitim, yaş, medeni durum, aile yapısı, evli kadınlar için eşin eğitim düzeyi, doğurganlık oranı, çocuk sayısı gibi), makroekonomik faktörler (ekonomik gelişme, işsizlik, küreselleşme ve bu süreçte ülkelerde uygulanan ekonomik politikalar gibi) ve

sosyokültürel faktörler (toplumdaki kültürel değerlerce belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarından kaynaklı sosyal normlar gibi) bu durumun önemli belirleyicileri konumundadır (Ecevit, 2020; Dayıoğlu ve Kırdar, 2010; Toksöz, 2012; Aşkın, 2015; Akgeyik, 2017; Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2021). Bu faktörlerin belirleyiciliğinde kadınların istihdama katılımları şekillenmekte ve erkeklere göre sınırlı kalmaktadır. Özellikle toplum nezdinde kadının üstlenmesi gereken rollere ilişkin çerçeve, çoğunlukla bu durumun temel nedeni olarak gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve normlarından kaynaklanan ücretli ve ücretsiz faaliyetler arasındaki iş bölümüne ilişkin kadınların öncelikli görevinin, ev işleri ve çocuk bakımı olması yönündeki kültürel değerler, kadınların hem işgücü piyasasına katılırken hem de piyasaya katıldıktan sonra karşı karşıya kaldıkları sorunları derinleştirmektedir. Bu durumun kadınların işgücü piyasasına katılımlarının ve istihdamlarının düşük kalmasına yol açtığı belirtilmektedir (Özçatal, 2011; Özçatal, 2023). Sosyokültürel değerlerin getirdiği toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün sosyal normları, ev işleri ve çocuk bakımı gibi ücretsiz çalışmayı orantısız şekilde kadınların üzerine yüklemektedir. Bunun uzantısı olarak da örneğin kadınlar çocuk sahibi olduklarında artan ücretsiz iş yükü nedeniyle işgücü piyasasına katılamamakta ya da piyasayı terk etmekte, ev işleri ve aile üyelerinin bakımı nedeni ile yarı zamanlı veya kayıt dışı istihdama yönelmektedir (Dedeoğlu ve Yaman-Öztürk, 2010; Özçatal, 2011; Aşkın, 2015; Ecevit, 2021; Özçatal, 2023).

Sanayi Devrimiyle birlikte emek piyasasında ücretli olarak yer almaya başlayan kadınların, tarihsel süreçte kimi zaman savaş vb. dönemler dışında toplumsal üretimde yeterince yer bulamadıkları kimi zaman da ucuz ve vasıfsız işgücü olarak değerlendirildikleri görülmektedir (Negiz ve Yemen, 2011, s. 196). Sanayi Devrimi öncesinde, ev işleri ve çocuk bakımının dışında, çoğu zaman tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların, sanayileşmenin erken dönemlerinde kentlere göçün de etkisiyle emek piyasalarına işgücü olarak katılmaya başlamaları söz konusu olmuştur. Bu dönemde kadınlar, başta tekstil olmak üzere üretim sektöründe çalışmaya başlamışlardır. Sanayileşmenin ilerlemesi, zamanla firma sayısını artırmış dolayısıyla kadınların, yalnızca üretim alanında değil tezgâhtarlık, sekreterlik ve muhasebe elemanlığı gibi hizmet sektöründeki işlerde de çalışma olanağı doğmuştur (Özer ve Biçerli, 2003, s. 57).

Ücret karşılığında çalışmaları daha yeni olsa da üretime katkıları insanlık tarihi kadar eski olan kadınların, çalışma yaşamına katılımlarında Sanayi Devrimi kadar etkili olan bir başka gelişme ise savaşlardır. I. Dünya Savaşı ve özellikle II. Dünya Savaşı dönemlerinde hem erkeklerin cephede olmalarından kaynaklanan işgücü gereksiniminin karşılanması hem de gelir elde ederek ailenin geçimini sağlayabilmek için kadınların işgücüne katılımlarında, kayda değer biçimde bir artış izlenmiştir (Yılmaz ve Zoğal, 2015, s. 8). II. Dünya Savaşı'ndan günümüze değin geçen dönemde başta küreselleşme olmak üzere, teknolojinin yaygınlaşması, eğitim olanaklarının artması, hizmet sektörünün hızla gelişmesi, kadın çalışanları koruyucu ve destekleyici yasal düzenlemelerin artması, esnek çalışma biçimlerinin yaygın hâle gelmesi gibi etkenler, günümüzde kadın işgücünün ve istihdamının artmasını sağlamaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 198-199).

Osmanlı dönemine bakıldığında ise kadının geleneksel olarak çalışma alanları, tarım ve evlerdeki tezgâhlarda halı, dokumacılık gibi faaliyetlerdir. Sanayi Devriminin etkileri, Batıdaki kadar belirgin olmasa da 19. yüzyılın sonlarına doğru, kadınların yine ağırlıklı olarak halı ve dokumacılık alanlarında, önce atölyelerde sonra da fabrikalarda ücret karşılığı çalışmaya başladıkları görülmektedir. Kadınların gıda, ayakkabı, şemsiye üretimi gibi alanlarla birlikte sanayinin dışında hizmet sektöründe de yer edinmeleri söz konusu olmuştur. Savaşlar sebebiyle azalan erkek işgücünün kadınlar tarafından ikame edilmesine duyulan ihtiyaç, kadınların çalışma yaşamına katılmalarında belirleyici bir etken olmuştur (Makal, 2010, s. 13-14).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların, tarım dışında yine Osmanlı dönemindekine benzer şekilde ağırlıklı olarak dokumacılık, gıda ve tütün faaliyet alanlarında çalıştıkları görülmektedir. Bu dönemde kadınların toplumdaki konumuna ilişkin gelişmeler ve 1936 tarihli İş Kanunu'nda kadın işgörenleri koruyan düzenlemeler dolayısıyla kadın işgücünün, tarım dışında ücret karşılığında çalışmaları artarak devam etmiştir (Makal, 2011, s. 121).

Kadınların işgücüne katılımı, 1950'lerden sonra ivme kazanmıştır. 1950'li yıllarda hızlı kentleşmeyle birlikte kırdan kente göçte yaşanan artış, kadın işgücünün istihdamı üzerinde etkili olmuştur. İlk başlarda, kent yaşamına uyum süreci ve eğitim eksikliğinden kaynaklanan zorluklar görülse de zamanla toplumsal yapıdaki anlayış değişimiyle birlikte eğitim seviyesi artan kadınların, çalışma yaşamındaki yeri farklılaşmaya başlamıştır (Berber ve Yılmaz Eser, 2008, s. 3). 1970'li yıllarda, kent yaşamının ekonomik gereksinimleri ve kent kültürünün de etkisiyle kadınların işgücüne dâhil olma isteklerinin, önemli ölçüde arttığı ifade edilmektedir. Buna karşın 1980'li yıllarda sanayi alanının, kadınların çalışma isteğine yeterince istihdam olanağı ile yanıt veremediği, hizmet sektöründe kadın istihdamının daha geniş yer bulduğu ancak kadın işgücü arzını yine de karşılayamadığı belirtilmektedir. (Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 201). Bu durum, çalışmak isteyen kadınların kayıt dışı istihdama yönelmelerine ve kayıtlı işgücü katılım oranının düşmesine yol açmıştır (Özer ve Biçerli, 2003, s. 64).

1980 sonrası, Türkiye'nin karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişiyle uygulanan politikalar, ekonominin yanı sıra sosyal ve kültürel alanda da birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Günümüze dek geçen süreçte, evlilik ve çocuk doğurma oranlarında azalış izlenirken eğitim seviyesi ile boşanma ve istihdam oranlarında artış görülmektedir. Günümüzde kadınlar açısından evliliğin ekonomik güvence olarak görülmemesi, ekonomik gereksinimlerin ve eğitim seviyesi faktörlerinin etkisiyle kadınların çalışma yaşamına katılmaları artırmaktadır (Erdoğan ve Yaşar, 2018, s. 22). Bunun yanı sıra küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, aile içi sorumlulukları dolayısıyla çalışma yaşamına katılmakta zorluk çeken kadınlar için fırsatlar ortaya koymuştur (Özer ve Biçerli, 2003, s. 59-60). Tüm bu gelişmeler, kadınların çalışma yaşamına geçişinde kolaylıklar sağlasa da Sanayi Devriminden günümüze değin geçen süreçte, kadın işgücünün istihdamının arttığı ancak hâlâ erkeklerin gerisinde kaldığı görülmektedir (Erdoğan ve Yaşar, 2018, s. 22). Cumhuriyet'in yüzüncü yılında kadınlarımızın durumuna ışık tutmak üzere eğitim, işgücü ve istihdama ilişkin istatistikler çalışmanın son kısmında sunulmuştur.

Kalkınma Planları

Kalkınma en genel tanımıyla toplumsal ve ekonomik yapıda ortaya çıkan nicel ve nitel anlamda bir değişim sürecini ifade etmektedir. Planlama ise belirlenen amaçlara ulaşmak için tasarlanmış önlemler bütünü olarak nitelendirilebilmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak kalkınma planlarını, önceden belirlenen bir dizi kalkınma hedefine, belirli bir zaman aralığında ulaşmak üzere, çeşitli araçların geliştirilmesi ve karar alma birimleri arasında koordinasyon sağlama çabasıyla ortaya konan planlar olarak tanımlamak mümkündür (Mıhçı, 2014, s. 152). Kalkınma planları, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi hızlandırmak amacıyla başta düşük gelirli ve dezavantajlı gruplar olmak üzere, toplumun refahını geliştirmeyi hedef edinmektedir. Bunun yanı sıra toplumdaki bireylerin yeteneklerini ve potansiyellerini geliştirerek insan kaynağından, sosyal ve ekonomik ilerleme bağlamında en üst düzeyde yararlanma amacını taşımaktadır. Bu nedenle kalkınma planları, genellikle istihdam olanaklarını ve gelirleri artırmak ayrıca sosyal hizmetlerin tabanını genişletmek için tasarlanmış programlar içermektedir (Singhal, 2003, s. 168-169).

Ülkemizde doğal, beşerî ve ekonomik kaynak ile olanakları saptayarak ekonomik ve sosyal politika ile hedeflerin oluşturulmasına yardımcı olması, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlaması, bu planların takibini ve gerekli durumlarda güncellemesini yapması, plana ilişkin taraflar arasında koordinasyon sağlaması amacıyla 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (Resmi Gazete, 05.10.1960/10621). DPT tarafından “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere” ilk kalkınma planının 1962 yılında hazırlandığı görülmektedir (DPT, 1963). DPT tarafından beşer yıllık sürelerle olmak üzere, 1963-2013 yılları arasındaki dönemi kapsayan dokuz kalkınma planı hazırlanmıştır. Onuncu kalkınma planının (2014-2018), DPT'nin yerini alan Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlandığı görülmektedir. 2019-2023 yıllarını kapsayan on birinci kalkınma planı ise Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün birleştirilmesiyle oluşturulan Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada nitel araştırma deseni izlenmiştir. Belirli bir ortam ya da durumu ele alan nitel araştırma desenlerinde; gözlem, görüşme ve dokümanlar gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Elde edilen verilerin tümevarım yaklaşımıyla analiz edilerek betimsel olarak raporlanması söz konusudur (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 103). Son yıllarda nitel araştırma desenini izleyen araştırmacıların sayısında bir artış olduğu görülmektedir. Buna karşın araştırmacılar arasında nitel araştırmanın öğeleri ve çerçevesine ilişkin bir uzlaşma bulunmamakta, araştırmacıların farklı farklı nitel araştırma yöntemlerine yönelmeleri söz konusu olmaktadır (Coşkun vd., 2015, s. 303).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizi gerçekleştirilmiştir. Yazılı belgelerin içeriğini sistematik olarak analiz etmek için kullanılan doküman analizi, diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi ele alınan konuya odaklanarak anlam çıkarmak, anlayış oluşturarak bilgi geliştirmek üzere verilerin incelenmesi ve yorumlanmasını içermektedir (Kıral, 2020, s. 173). Uzun yıllar boyunca antropoloji, kütüphanecilik ve tarih gibi disiplinlerin sıklıkla kullandıkları bu yöntem, sosyal bilimlerin diğer alanlarında daha sınırlı bir kullanım alanı bulmuştur. Ancak son yıllarda yöntemin avantajları ve öneminin öne çıkmasıyla birlikte sosyal bilimler araştırmalarında daha yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Sak vd., 2021, s. 229-230).

Araştırmanın Kapsamı ve Verilerin Toplanması

İlgili yazında belgesel tarama olarak da adlandırılabilen doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı ifade etmektedir (Karasar, 2014, s. 183). Araştırmanın amacı doğrultusunda, kalkınma planlarında kadın işgücü ve istihdamının izinin sürülmesi hedeflendiğinden araştırmanın kapsamını, 1963 yılından 2023 yılına değin geçen altmış yıllık dönemde hazırlanan on bir kalkınma planı oluşturmaktadır. Kalkınma planlarına, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın internet adresinden erişilmiştir.

İlgili yazında dokümanların, istatistikler gibi diğer tür verilerle desteklenerek daha anlaşılır kılınabileceği savunulmaktadır (Kıral, 2020, s. 177). Bu doğrultuda kalkınma planlarının yanı sıra daha fazla bulguya yer verebilmek adına araştırmanın konusuna ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu'nun internet sayfası üzerinden araştırmacıların kullanımına sunduğu; cinsiyet ve yaş dağılımı, eğitim durumu ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranları gibi istatistiklerden de yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda dokümanlardan elde edilen bilgilerin kodlanması, analizi ve yorumlanması sistematik bir yaklaşım gerektirmektedir (Yıldırım, 1999, s. 10). Dokümanların bir araştırmanın salt veri setini oluşturmaları durumunda, araştırmanın amacı doğrultusunda kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmaları gerekmektedir. Bu sayede içeriklerin öne çıkan belirgin veya örtük anlamlarını, sistematik olarak analiz edebilmek mümkün olmaktadır (Sak vd., 2021, s. 236).

Araştırmanın konusu çerçevesinde dokümanların seçimi ve dokümanlara ulaşılması ile başlayan veri analizi sürecini, içerik analizi aşaması takip etmektedir. İçerik analizi için kategoriler ya da temalar oluşturulmalı, ardından analiz birimi (sözcük, cümle, paragraf, madde vb.) tercihi belirlenmeli sonrasında analiz birimleri ilgili temaların altına yerleştirilmelidir. Bu yolla elde edilen veriler, araştırmacının tercihi doğrultusunda sayısallaştırılarak sunulabilmektedir. Analizin son aşamasında ise verilerin raporlanarak yorumlanması safhası gelmektedir (Kıral, 2020, s. 182-183).

İncelenen dokümanın içeriğinde sözcük, ses, renk, marka vb. birimlerin bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa hangi sıklıkta yinlendiğinin belirlenmesi en çok başvurulan tekniklerdendir. Bazı özelliklerin kategoriler hâlinde gruplandırılarak dokümanların bu açıdan incelenmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu sayede genel olarak içeriğinin oluşumunda araştırmacının etkisi olmayan materyallerin, içeriğine ilişkin objektif bir değerlendirme olanağının yanı sıra içerikte gizlenmiş ilk bakışta görülemeyen birçok farklı yapının anlaşılması hedeflenmektedir (Kurtuluş, 2010, s. 50-51). Bir belgenin en temel birimini oluşturan sözcükler, araştırmanın amacına göre doküman analizinde analiz birimi olarak tercih edilebilirler. Bağımsız ve sonlu olmaları, sınırlarının açık ve net biçimde belli olması, tanınmalarının olduğuca basit olması gibi nedenlerle sözcüklerin analiz birimi olarak kullanılmasının avantajlı olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2006, s. 199). Ancak analiz sonucunda geçerli ve güvenilir bulguların ortaya konulması bakımından, analiz birimlerinin mutlaka tanımlanmış ve bağımsız olmaları önerilmektedir. Analiz birimi olarak seçilen temalar, araştırmacı için bilimsel bilgi oluşturma yolunda bir köprü görevi üstlenerek sonuçların daha objektif ve güvenilir olmasını sağlamakta aynı zamanda bulguların sayısal dilde ifade edilmesine olanak tanımaktadır (Coşkun vd., 2015, s. 328-329).

İlgili yazındaki bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın kapsamını oluşturan on bir kalkınma planında öncelikle analiz birimi olarak seçilen “kadın” sözcüğünün kaçar kez yer aldığı belirlenerek tablolaştırılmıştır. Bu belirlemede herhangi bir veri analiz programına başvurulmamış, sayma yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizinde verilerin, araştırmacı tarafından, araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili veriye ulaşacak biçimde taranması önem arz ettiğinden, veri analiz programı tercih edilmemiştir (Sak vd., 2021, s. 237). Araştırmanın amacı dışındaki yinelemeler (örneğin içindekiler ya da indeks kısmında geçen sözcükler), değerlendirme dışında tutulmuştur. Sonrasında kalkınma planlarında, araştırmanın amacı doğrultusunda kadın işgücü ve istihdamına ilişkin temalar belirlenmiştir. Temaların belirlenmesinde işgücü ve istihdama doğrudan ya da dolaylı etki edebilecek değerkenler seçilerek nüfus, sağlık, eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları olmak üzere beş tema oluşturulmuştur. Belirlenen bu temalar altında, “kadın” sözcüğünün kaçar kez yinlendiği saptanarak tablo hâlinde sunulmuştur. Bunun ardından ilgili temalara dair bulgular, kalkınma planlarından alıntılara da yer verilerek yorumlanmıştır.

Dokümanların analiz edilmesi sürecini, birbirleriyle ilişkili olan tarafsızlık ve güvenilirlik ilkeleri yönlendirmektedir. Aynı dokümanlar benzer koşullar altında başka bir araştırmacı tarafından analiz edildiğinde, aynı genel sonuçlara ulaşılıyorsa analiz güvenilir

kabul edilmektedir (Kıral, 2020, s. 181). Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen doküman analizinin güvenilirliğini sınamak üzere, analiz birimi olarak belirlenen “kadın” sözcüğünün kalkınma planlarında hangi sıklıkta yinelendiğinin ve araştırmacı tarafından belirlenen temalar altında yine hangi sıklıkta görüldüğünün alanda uzman farklı bir akademisyen tarafından da belirlenmesi sağlanmıştır. Ulaşılan bulgular, birbirleriyle karşılaştırılarak bulguların örtüştüğü, dolayısıyla analizden elde edilen bulguların güvenilir olarak nitelendirilebileceği görülmüştür.

Bulgular

Türkiye’de 1963-2023 arasındaki altmış yıllık dönem için hazırlanan on bir kalkınma planında, araştırmanın analiz birimi olarak belirlenen “kadın” sözcüğünün, hangi sıklıkta yer aldığına ilişkin analiz sonucunda elde edilen bulgular, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kalkınma Planlarında “Kadın”

Kalkınma Planı	Kapsadığı Yıllar	“Kadın” Sözcüğü Yinelenme Sıklığı	“Kadın” Sözcüğü Yinelenme Yüzdesi
Birinci Kalkınma Planı	1963-1967	8	2,53
İkinci Kalkınma Planı	1968-1972	50	15,82
Üçüncü Kalkınma Planı	1973-1977	21	6,65
Dördüncü Kalkınma Planı	1979-1983	9	2,85
Beşinci Kalkınma Planı	1985-1989	5	1,58
Altıncı Kalkınma Planı	1990-1994	13	4,11
Yedinci Kalkınma Planı	1996-2000	39	12,34
Sekizinci Kalkınma Planı	2001-2005	41	12,97
Dokuzuncu Kalkınma Planı	2007-2013	22	6,96
Onuncu Kalkınma Planı	2014-2018	30	9,49
On Birinci Kalkınma Planı	2019-2023	78	24,68

Tablodaki bulgular incelendiğinde, “kadın” sözcüğünün en çok yinelendiği kalkınma planlarında ilk sırayı %24,68 ile On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) aldığı, onu %15,82 ile İkinci Kalkınma Planının (1968-1972) izlediği, üçüncü sırada ise %12,97 ile Sekizinci Kalkınma Planının (2001-2005) olduğu görülmektedir.

Kalkınma planları çerçevesinde gerçekleştirilen doküman analizi amacıyla yapılan incelemede, kadın kavramının geçtiği konu başlıkları irdelenerek araştırmanın kapsamı doğrultusundaki temalar belirlenmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan kadın işgücü ve istihdam; çalışma çağındaki nüfus ve nüfusun esenliği açısından nüfus ve sağlık, işgücüne katılım ve istihdam bakımından eğitim-meslek, istihdam ve kadın hakları ile ilişkili olduğundan bahsi geçen bu temalar seçilmiştir. Kalkınma planlarında “kadın” sözcüğünün seçilen temalarda kaç kez yinelendiği belirlenerek Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Kalkınma Planlarındaki Temalarda “Kadın”

	Nüfus	Sağlık	Eğitim-Meslek	İstihdam	Kadın Hakları
Birinci Kalkınma Planı (1963-1967)	1	X	3	2	1
İkinci Kalkınma Planı (1968-1972)	14	7	22	3	X
Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977)	10	1	9	1	X
Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983)	4	X	1	4	X
Beşinci Kalkınma Planı	2	X	X	3	X

(1985-1989)					
Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994)	2	1	6	4	X
Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000)	4	1	11	10	13
Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005)	3	1	14	17	6
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	1	1	4	12	4
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	2	X	2	18	8
On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	2	3	21	22	13

Tablodaki bulgular incelendiğinde, nüfusa ilişkin tema altında “kadın” sözcüğünün en sık kullanıldığı kalkınma planının İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu Üçüncü Kalkınma Planının (1973-1977) izlediği diğer planlarda ise yineleme sıklıklarının birbirine yakın seyrettiği görülmektedir. Kalkınma planları üzerinden bu bulgulara ilişkin detaylı inceleme yapıldığında; kadın nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, evlilik oranları, doğurganlık, çocuk-kadın oranları, aile planlaması ve doğuşta beklenen ortalama yaşam süreleri açısından konuya yaklaşıldığı görülmüştür. İlk dönem kalkınma planlarında, doğurganlık azalışıyla nüfus artış hızının yavaşlatılması ve bu yolla istihdam olanaklarının artırılması hedeflenirken (DPT, 1963, s. 72), son dönemde ise doğurganlık artışı sağlamak üzere kadın çalışanlara yönelik doğum izni konusundaki düzenlemelerin geliştirilmesi, esnek istihdam biçimlerinin ve kreşlerin teşvik edilerek yaygınlaştırılması yönündeki politikaların ağırlık kazanması söz konusudur (Tekeli ve Şahyar Akdemir, 2022, s. 772).

Sağlık teması açısından tablodaki bulgulara bakıldığında, Birinci (1963-1967), Dördüncü (1979-1983), Beşinci (1985-1989) ve Onuncu (2014-2018) Kalkınma Planlarında “kadın” sözcüğünün yer almadığı görülmektedir. Sağlık teması altında “kadın” sözcüğünün en çok yinelenen planın ise İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) takip ettiği, diğer kalkınma planlarında ise “kadın” sözcüğünün sağlık temasında yalnızca bir kez yer aldığı anlaşılmaktadır. Bulguların detayına inildiğinde kalkınma planlarında kadın sağlığına ağırlıklı olarak istenmeyen gebeliklerin önlenmesi ve aile planlaması açısından yaklaşıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra son dönemde kadınlarda sağlık okuryazarlığının ve sağlık bilincinin geliştirilmesi, kadınlara yönelik sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve kanser tarama programlarına kadınların katılımının artırılması gibi hedeflere yer verildiği anlaşılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 141).

Tablodaki bulgular eğitim-meslek teması açısından incelendiğinde, Beşinci Kalkınma Planında (1985-1989) “kadın” sözcüğünün bu tema altında hiç yer almadığı görülmektedir. Bu dönemde sosyal yaşamda, sanayileşmede ve finans sektöründeki gelişmeler doğrultusunda kadınların eğitiminden çok, çalışma yaşamına daha aktif bir biçimde katılım sağlamaları ve bunu kolaylaştıracak uygulamalar üzerinde durulduğu düşünülmektedir (Sarıçoban, 2022, s. 2188). Dördüncü (1979-1983), Onuncu (2014-2018), Birinci (1963-1967) ve Dokuzuncu (2007-2013) Kalkınma Planlarında ise son derece sınırlı sayıda (1-4 arası) yer aldığı anlaşılmaktadır. Eğitim-meslek teması altında “kadın” sözcüğünün en çok yinelenen planın ise İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) olduğu, onu On Birinci Kalkınma Planının (2019-2023) izlediği görülmektedir. Bulgular detaylı incelendiğinde; erken dönemdeki kalkınma planlarında kadınların ev ekonomisi ve annelik rolünün vurgulandığı, kız sanat enstitüleri ve kız teknik öğretim okullarında kendilerine uygun mesleklere hazırlanmalarının, kadın eğitimi kampanyaları ve okuma-yazma seferberliklerinin hedef edinildiği görülmektedir (DPT, 1968,

s. 167-180). Zaman içerisinde ise bu bakış açısının farklılaşarak güçlü toplumun ancak kadınların eğitim yoluyla güçlendirilmesi sayesinde oluşturulabileceği vurgusuna evrildiği fark edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 125). İnsan kaynaklarının büyümede başat rol üstlendiği, dolayısıyla eğitim ve istihdam ilişkisinin gözetilerek eğitim olanakları yoluyla kadınların istihdam edilebilirliklerinin artırılmasının temel hedefler arasında yer aldığı görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 34-35).

Araştırmanın ana amacını oluşturan istihdam teması açısından tablodaki bulgular incelendiğinde; ilk altı kalkınma planında kadının istihdam teması altında oldukça sınırlı sayıda yinelenmeye yer bulunduğu görülmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda tüm kalkınma planlarının istihdam temasına ilişkin ayrıntılı incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Birinci Kalkınma Planı (1963-1967): İlk kalkınma planımız olan bu planda kadın istihdamına, yalnızca iki yerde değinildiği görülmektedir. Nüfus artış hızının azaltılması amacıyla hedeflenen alçak doğurganlığın, kadınların iş yaşamına geçişini kolaylaştıracağı dolayısıyla iş gücü arzının bu durumdan olumsuz etkilenmeyebileceği ifade edilmektedir (DPT, 1963, s. 72). Konserve sanayi bahsinde ise kadınların iş hayatına atılmaları ve gelirlerinin yükselmesiyle konserve tüketiminin artacağına değinilmektedir (DPT, 1963, s. 221). Ülkemizin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ile geleceğe dönük gereksinimlerinin göz önünde bulundurularak kadınların yapılarına uygun mesleklere hazırlanacağı belirtilmektedir (DPT, 1963, s. 461).

İkinci Kalkınma Planı (1968-1972): Bu planda kız sanat enstitüleri ile kız teknik öğretim okullarında, kadın işgücünü ekonominin talepleri doğrultusunda istihdam edilmek üzere yetiştirmeye yönelik programların geliştirileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca enstitülerde eğitim uygulamasının bir parçası olarak çalışan annelere yönelik çocuk bakım olanağı sunulacağı belirtilmektedir (DPT, 1968, s. 167). Bunun yanı sıra köylerde yaşayan kadınların, ekonomik ve sosyal hayatın gereklerine uymalarının sağlanması amacıyla programlar düzenleneceği, köyden şehre göçen ve şehirde çalışanlara yönelik eğitim ve işe yönlendirme hizmeti sunulacağı ifade edilmektedir (DPT, 1968, s. 257).

Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977): İlk planda kız enstitüleri aracılığıyla kadınların kendilerine uygun mesleklere hazırlanmaları ve üretim sisteminin ihtiyaçlarını karşılamaya yönlendirilmelerinin amaçlandığı, bu amaca dönük çalışmaların ikinci plan döneminde de devam ettiği ve sınırlı ölçüde başarıya ulaştığı belirtilmektedir (DPT, 1973, s. 750). Kız enstitülerinin, kız meslek liselerine dönüştürülerek kadınların geleneksel meslek dallarının yanı sıra çağdaş mesleklere yönlendirilmelerinin sağlanacağı ifade edilmektedir (DPT, 1973, s. 759). Kadın eğitiminin yaygınlaşması ile tarım dışı sektörlerde kadın işgücünün artmasının beklendiği, bu durumun da iş olanaklarının daha hızlı artırılmasını gerektirdiği vurgulanmaktadır (DPT, 1973, s. 108).

Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983): Plan öncesi 1950-1975 dönemleri arasında gerek kırsal kesimde gerekse kentlerde erkek ve kadınların işgücüne katılım oranlarında, sürekli bir düşüşün izlendiği ifade edilerek bu durumun iş aramaktan vazgeçen işsiz sayısının artmakta olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (DPT, 1979, s. 27). Bir önceki plan döneminin sonunda ev hizmetlerinde çalışan kadınların, toplumsal sigortalar kapsamına alındığı ancak uygulamada önemli aksaklıkların yaşandığı vurgulanmaktadır (DPT, 1979, s.138). Kadın işçilerin çalışma alanları ve koşulları, gece çalıştırmasının sınırları, ağır ve tehlikeli işlerde, yer ve su altında çalıştırma yasağı gibi belirli yasal düzenlemelere karşın uygulamada yeterli ve etkili bir denetim sisteminin kurulamadığı ifade edilmektedir (DPT, 1979, s. 154).

Beşinci Kalkınma Planı (1985-1989): Bu planda yalnızca işsizler arasında genç işsizlerin öneminden bahsedilerek il ve ilçe merkezleri açısından ele alındığında, genç işgücü fazlası oranının %28,5'e ulaştığı, kadınlarda ise %39,3 olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle plan döneminde, yıllık programlar aracılığıyla genç işsizlere yönelik istihdam artırıcı projelerin yürütüleceği ifade edilmektedir (DPT, 1985, s. 132).

Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994): Kadınların özellikle tarım dışında istihdamlarının yaygınlaştırılması için gerekli ortamı sağlamak üzere eğitim düzeylerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim olanaklarının artırılmasının hedeflendiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra çalışan kadınların çocuklarına yönelik bakım hizmetlerinin teşvik edileceği, kadınların çalışma yaşamında sosyal güvenlik, sağlık, yeniden işe alınma gibi durumlarda karşılaştıkları uygulamadan ileri gelen güçlüklerin giderilmesi için önlemlerin geliştirileceği ifade edilmektedir (DPT, 1990, s. 287). Kadınların eğitimi ve istihdamına ilişkin sorunların kısmen devam ettiği (DPT, 1990, s. 341), sosyal ve ekonomik kalkınmanın olanaklarından daha fazla yararlanabilmeleri için eğitim ve istihdam imkânlarının artırılacağı ve çalışma yaşamına daha fazla katılmalarını sağlayacak özel programlar ile projelerin geliştirileceği belirtilmektedir (DPT, 1990, s. 353-354).

Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000): Kadınların toplumsal statülerinin ve kalkınmaya katılımlarının yükseltilmesi için eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanlarındaki göstergelerin iyileştirilmesinin yanı sıra yasal açıdan düzenlemelerin de gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (DPT, 1996, s. 13). Çalışma yaşamını düzenleyen yasalarda kadının çalışma yaşamından kopmasının önüne geçmek üzere, gebelik ve doğum izni ile çalışan annelerin çocuklarına yeterli bakım olanağı sunulmasına yönelik değişikliklerin gerçekleştirileceği ifade edilmektedir (DPT, 1996, s. 40). Kentlerde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu (DPT, 1996, s. 14), toplam istihdamın yaklaşık %45'inin tarım sektöründe gerçekleştiği, tarım sektöründe ücretsiz aile işçilerinin %80'ini kadınların oluşturduğu, kentlerde ise kadınların işgücüne katılma oranının %17 olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, kentlerde kadınların işgücüne katılma oranının artması hedeflendiğinden, işgücü arzını karşılamaya yetecek düzeyde istihdam yaratma kapasitesinin artırılmasının önemi vurgulanmaktadır (DPT, 1996, s. 50).

Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005): Öncelikle mevcut durumdan bahsedilerek 1999 yılında kadınların işgücüne katılım oranının %31,1 olduğu, bu oranın kentlerde %16,9 iken kırsal kesimde %49,6 olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Ülke genelinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama oranının %28,4 iken kadınlarda %64,2 olduğu, tarımda çalışanların ise %57,8'inin ücretsiz aile işçilerinden oluştuğu, bunun %74'ünün kadın işgücü olduğu ifade edilmektedir. Kadınların işgücüne katılımlarının düşük olmasının başat etkenleri arasında ise sosyokültürel nedenlerle kentsel işgücü piyasalarına katılımlarının sınırlı olması gösterilmektedir (DPT, 2001, s. 103). İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğüne istihdam eğitim projesi kapsamında, kadınların istihdamına yönelik olanakların araştırılarak beceri edinmelerini sağlayacak kursların düzenlendiği vurgulanmaktadır (DPT, 2001, s. 93). Plan döneminde, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilerek kalkınma sürecine ve iş yaşamına daha fazla katılımlarının sağlanmasının amaçlandığı belirtilmektedir (DPT, 2001, s. 94). Kadınlar başta olmak üzere, çalışma yaşamında özel ilgi gereksinimi olan gruplara özen gösterileceği (DPT, 2001, s. 106), bu gruplara yönelik işsizliği önleyici tedbirler alınacağı ve niteliklerinin artırılarak işsizlik risklerini önlemeye dönük istihdam politikalarının uygulanacağı vurgulanmaktadır (DPT, 2001, s. 104).

Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Bu planda da öncelikle geçmiş döneme dair değerlendirme yapılarak kadınların işgücüne ve istihdama yeterince katılamamasından ötürü, AB ortalamasına göre düşük seviyede kalan işgücüne katılma ve istihdam oranlarında ilerleme

gerçekleştirilemediği, kadınların işgücüne katılma ve istihdam oranlarının erkeklerinkinin yaklaşık üçte biri olduğu belirtilmektedir (DPT, 2007, s. 37). Türkiye İş Kurumu tarafından kadınların iş bulması, istihdam garantili ya da girişimciliğe dönük eğitimlere katılmalarını sağlayan programların yaygınlaştırılma çalışmalarının devam ettiği vurgulanmaktadır (DPT, 2007, s. 39). Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak istihdama katılan kadınların niteliklerinin, kente göç ettiklerinde kentsel alandaki işlere göre yetersiz kalması ve farklı bir ortamın getirdiği sosyal baskı nedeniyle işgücünün dışına çıktıkları ifade edilmektedir (DPT, 2007, s. 43). Diğer taraftan eğitim seviyesinin yükseltilmesi, uygulanan işgücü politikalarıyla istihdam edilebilirliğin artırılması ve işgücüne katılımın özendirilmesi yoluyla işgücüne katılım oranında %2,1'lik artışın öngörüldüğü, bunun temel belirleyicisinin de kadınlar olacağına altı çizilmektedir (DPT, 2007, s. 62). Ayrıca işgücü piyasasında zorluklar yaşayan kadınlar için fırsat eşitliği sağlanacağı, kadınların işgücüne katılım ve istihdamının artırılması için çocuk ve diğer bakım hizmeti olanaklarına erişimlerinin kolaylaştırılacağı belirtilmektedir (DPT, 2007, s. 84). Kadınların istihdam edilebilirliğini artırarak ekonomik ve sosyal yaşama katılmalarını sağlamak üzere, mesleki eğitim olanaklarının geliştirileceği ifade edilmektedir (DPT, 2007, s. 89).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): Eğitim aracılığıyla kadınların iş ve sosyal yaşama katılmalarının artırılmasının, ekonomik ve sosyal gelişimi etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı, kadınların işgücüne katılmalarının eğitim-sanayi iş birliği yoluyla artırılmasına yönelik tedbirlerle ülkemizin işgücü potansiyeli açısından demografik fırsat penceresinden yararlanabileceği vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 10). Önceki plan döneminde kadının güçlendirilmesi noktasında, işgücüne katılımı ve karar alma süreçlerindeki etkinliğinin artırıldığı, Anayasaya kadına yönelik pozitif ayrımcılık ilkesinin eklendiği ve TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulduğu buna karşın konuya dair iyileştirmelerin sürdürülmesi ile uygulamaya dönük etkinliğin artırılması gereksiniminin devam ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle kadınların eğitim ve niteliklerinin yükseltilmesinin sağlanarak istihdamda ve karar mekanizmalarında daha fazla yer almalarının amaçlandığı ifade edilmektedir. Ayrıca iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması için güvenceli esnek çalışma, ebeveynlik izni gibi alternatiflerin uygulamaya geçirileceği bunun yanında kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılarak erişilebilir kılınacağı vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 40-41). Dokuzuncu Kalkınma Planı Döneminde işgücüne katılma ve istihdam oranlarının özellikle kadınlarda artış gösterdiği, buna karşın işgücü niteliğinin yükseltilerek kadınların işgücüne ve istihdama katılmalarının artırılmasının önemini koruduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle bölgesel, yerel ve sektörel işgücü dinamiklerinin göz önünde bulundurularak kadınlar için nitelikli istihdam olanaklarının geliştirileceği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 47). İşgücü piyasasının etkinleştirilmesi programı kapsamında, plan dönemi sonunda kadınların işgücüne katılım oranının %34,9 ve istihdam oranının ise %31'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılacağı, kadına dönük istihdam teşviklerinin etkin hâle getirileceği, çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin hizmetlerin yaygınlaştırılacağı ve kadın girişimcilerin destekleneceği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 164).

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Planda öncelikle küresel gelişmeler ve eğilimler ile bunların ülkemize yansımaları hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Bu bağlamda kadınların eğitim seviyesinin artmasına karşın, işgücüne katılımının ülkelere göre farklılaşsa da gerilemekte olduğu ve kadın işgücünün ağırlıklı olarak düşük nitelikli, kayıt dışı ve ücretsiz aile işçiliği alanlarında yoğunluğunun sürdüğü belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 8). Kırılgan kesimin istihdam edilebilirliğinin küresel ekonomik gelişmelerin yarattığı risklere duyarlı olması nedeniyle

kadınların işgücü piyasasının taleplerini karşılamak üzere güçlendirilmesinin önemini koruduğunun altı çizilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 12). Eğitim ve istihdam arasındaki ilişki çerçevesinde işgücü niteliklerinin artırılarak kadınların işgücüne katılımının teşvik edilmesinin, temel önceliklerden olduğu vurgulanmaktadır. İstihdam olanaklı politikalar aracılığıyla kadınların istihdam edilebilirliklerinin geliştirileceği, bunun yanı sıra esnek istihdam biçimleri ve artan çocuk bakım hizmetleri yoluyla iş yaşamına daha fazla katılmalarının destekleneceği belirtilmektedir. İşgücü piyasasına dönük politikalar aracılığıyla bilhassa kadınların iş yaşamına katılımlarının artırılmasının, işgücüne katılma oranını %56,4 seviyesine yükselteceğinin öngörüldüğü ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 35). Plan dönemindeki kalkınma perspektifinin, kadınlar gibi özel politika gerektiren tüm kesimleri gözeterек hazırladığı, işgücü piyasasına girişte ve devam etmede kadınların karşılaştıkları sorunlara çözüm odaklı yaklaşıldığı ve toplumun tüm kesimlerine insana yaraşır işler¹ sunulmasının amaçlandığı belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 125). Kadınların işgücüne katılmalarını kolaylaştırmak ve istihdam edilmelerini artırmak üzere, bakım hizmetlerine erişimin yaygınlaştırılacağı ayrıca iş ve aile yaşamını uyumlaştıracak uygulamaların dinamik hâle getirileceği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra işgücü piyasasının talepleri doğrultusunda kadınların istihdam edilebilirliklerine katkı sağlamak için özellikle, kodlama ve yazılım gibi teknoloji alanlarına yönelik eğitim ve geliştirme olanaklarının güçlendirileceği belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 132). Kadınları da kapsayan sektör ve bölge odaklı aktif işgücü programlarında, katılımcıların program sonrasında istihdamlarını kolaylaştıracak beceriler kazanmalarının sağlanacağı vurgulanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 133). Ekonomik yaşama etkin katılımlarının artırılması noktasında, illerin farklı işgücü gereksinimlerinin dikkate alınarak eğitim, staj ve işbaşı eğitimi gibi uygulamaların devamının etkin biçimde sağlanacağı belirtilmektedir. Özel sektörde kadınların üst kademelerde daha fazla yer bulmalarını destekleyecek yöntemlerin izleneceği, benzer şekilde kamuda da bunun teşvik edileceği ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 140).

Tablo 2'deki bulgular kadın hakları teması açısından incelendiğinde, İkinci (1968-1972), Üçüncü (1973-1977), Dördüncü (1979-1983), Beşinci (1985-1989) ve Altıncı (1990-1994) Kalkınma Planlarında kadın hakları temasının yer almadığı görülmektedir. Birinci Kalkınma Planında ise yalnızca bir kez, Sekizinci (2001-2005) ve Dokuzuncu (2007-2013) Kalkınma Planlarında ise sınırlı sayıda yer aldığı anlaşılmaktadır. Kadın hakları temasında en çok yineleme ise Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000) ile On Birinci Kalkınma Planlarında (2019-2023) görülmektedir. Bulguların detayına inildiğinde; zaman içerisinde kadın haklarının önemi ve kadınların eğitiminin, kalkınmanın itici gücü olduğunun giderek daha iyi anlaşıldığına dair bulgular dikkat çekmektedir (DPT, 1996, s. 4). Kadınların toplumsal statülerinin yükseltilerek kalkınmaya katılımlarının artırılabilmesi için yasal açıdan, kadın-erkek eşitliğini engelleyen noktalarda yapılması gereken düzenlemelerin gündeme geldiği görülmektedir (DPT, 1996, s. 13). Aile içi sorumlulukların eşit paylaşımı, kadına karşı şiddetin önlenmesi ve çalışma yaşamını düzenleyen kanunlarda kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesine

¹ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımına göre insana yaraşır iş kavramıyla kastedilen: "adil bir ücret karşılığında, güvenli bir işyeri ortamı ve aileler açısından sosyal koruma sağlayan, kişisel gelişim ve toplumla bütünleşme bakımından daha iyi olanaklar sunan, çalışanların kaygılarını rahatlıkla dile getirme özgürlüğünün olduğu ve onları etkileyen kararlara katılım sağlayabildikleri, kadın ve erkeklerin eşit fırsatlara sahip oldukları ve eşit muameleyle karşılaştıkları" işlerdir (ILO Politika Alanları, 2023).

yönelik düzenlemeler yapılması gerektiğine yönelik vurgular ağırlık kazanmaktadır (DPT, 1996, s. 40). Son dönemde ise kadına yönelik her türlü ayrımcılığın önlenmesi, kadınların toplumsal yaşamın tüm alanlarında hak, fırsat ve imkânlarından eşit biçimde yararlanmaları ve güçlendirilmelerini sağlamanın temel amaç olduğu belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 139). Kadına yönelik şiddetin, erken yaşta zorla evliliklerin ve her türlü istismarın önlenmesine yönelik düzenlemelerin etkin uygulanmasını sağlamak üzere çalışmalar yapılacağı ve farkındalığın artırılacağı ifade edilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 140). Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda hizmet sunan kurum ve kuruluşların kapasitelerinin ve aralarındaki koordinasyonun artırılacağına değinilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 141).

İstatistiklerle Kadın

Çalışma kapsamında Cumhuriyetimizin yüzüncü yılına ulaşırken ülkemizdeki kadın işgücü ve istihdamına, istatistikler aracılığıyla ışık tutulabilmesi için kalkınma planlarına ilişkin analiz sonrasında kadınlara dair seçilmiş bazı istatistiklere yer verilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 06.03.2023 tarihinde yayımladığı İstatistiklerle Kadın Bülteni'ne (TÜİK, 2023) göre 2022 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun %49,9'u (42.575.441 kişi) kadınlardan oluşmaktadır. Cinsiyet ve yaş grubuna göre nüfus oranları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye'de Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Nüfus Oranları

Yaş Grubu	Kadın	Erkek
0-14	48,7	51,3
15-29	48,9	51,1
30-44	49,5	50,5
45-59	49,9	50,1
60-74	52,2	47,8
75-89	59,3	40,7
90+	72,4	27,6

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 3 incelendiğinde, çalışma çağındaki nüfusu ifade eden 15-64 yaş aralığında kadın ve erkek nüfusunun birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi açısından bakıldığında, 2021 yılsonu itibariyle en az bir eğitim düzeyini tamamlayan 25 ve üzeri yaşta kadınların oranı %87,3 iken bu oran erkeklerde %97,1'dir (TÜİK, 2023). 2008-2021 yılları arasında en az bir eğitim düzeyini tamamlayanların cinsiyete göre oranı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: En Az Bir Eğitim Düzeyini Tamamlayanların Cinsiyete Göre Oranı (2008-2021)

Yıl	Kadın	Erkek
2008	72,6	89,8
2014	81,5	94,3
2020	86,4	96,7
2021	87,3	97,1

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 4'te yer alan oranlar incelendiğinde, en az bir eğitim düzeyini tamamlayan 25 yaş ve üzeri kadınların oranının, yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Ancak eğitim alanındaki gelişmeler ve kadınların eğitime katılımını teşvik eden tüm politika ve uygulamalara karşın, kadınların bu noktada halen erkeklerin gerisinde olduğu görülmektedir. Raporun detayında; 25 ve üzeri yaşta yükseköğretim ve fakülte ile yüksek lisans ve doktora mezunu olanların toplam nüfus içindeki oranının, 2008 yılında %9,8 iken 2021 yılında %23 olduğu belirtilmektedir. Cinsiyetler açısından bakıldığında, 2008 yılında 25 yaş ve üzerindeki yükseköğretim mezunu

olan kadınların oranı %7,6 iken erkeklerinki %12,1'dir. 2021 yılında ise bu oranlar, kadınlarda %20,9 iken erkeklerde %25'1 olarak belirtilmiştir (TÜİK, 2023). Dolayısıyla hem kadınlarda hem de erkeklerde yükseköğrenim mezunu oranlarının artmakta olduğu, ancak yükseköğrenim düzeyinde eğitim almış kadınların oranının erkeklere göre daha geride olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı itibariyle cinsiyete göre eğitim ve işgücüne ilişkin seçilmiş göstergelere dair oranlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Cinsiyete göre Eğitim ve İşgücüne İlişkin Seçilmiş Göstergelere Dair Oranlar (%)

	Toplam	Kadın	Erkek
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	3,5	6,1	1,0
Yükseköğretim mezunu nüfus oranı (25+ yaş)	23,0	20,9	25,1
İstihdam oranı (15+ yaş)	45,2	28,0	62,8
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	51,4	32,8	70,3
İşsizlik oranı (15+ yaş)	12,0	14,7	10,7

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 5'teki göstergelere dair oranlar incelendiğinde; 25 yaşın üzerindeki okuryazar olmayan nüfus oranında, kadınların payının erkeklerinkinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. 25 yaşının üzerindeki yükseköğretim mezunu kadınların oranının, erkeklerin gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. İstihdam oranlarına bakıldığında benzer şekilde 15 yaş üzerindeki kadınların istihdam oranının, erkeklerinkinden oldukça geride olduğu görülmektedir. Aynı durum işgücüne katılım oranlarında da izlenmektedir. İşsizlik oranı açısından değerlendirildiğinde ise kadınlarda işsizliğin erkeklere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 2021 yılı itibariyle cinsiyet ve eğitim durumuna göre işgücüne katılma oranları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre İşgücüne Katılma Oranları

	Kadın	Erkek
Okuryazar olmayanlar	12,8	29,6
Lise altı eğitilmişler	25,3	65,3
Lise	32,5	68,9
Mesleki veya teknik lise	38,5	80,1
Yükseköğretim	67,6	84,1

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 6'da yer alan oranlara bakıldığında, kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne daha fazla katılım sağladıkları görülmektedir. Bununla birlikte kadınların işgücüne katılımına dair uygulanan tüm politika ve hayata geçirilen projelere rağmen, kadınların işgücüne katılım oranlarının halen erkeklerin oldukça gerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Raporun detayı incelendiğinde; 2021 yılı hane halkı işgücü araştırması sonuçları çerçevesinde, yarı zamanlı çalışanların istihdam içindeki payının %9,9 olduğu, bu oranın kadınlarda %16,4 iken erkeklerde %7 olarak belirtildiği görülmektedir. Yine aynı araştırmanın

sonuçlarına göre; 3 yaşının altında çocuğu olan 25-49 yaş arasındaki kişilerin istihdama katılım oranı %58,9'dur. Bu oranın kadınlar için %26,1 iken erkeklerde ise %89,1 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023). Bu durum, kadınların toplumda hâlâ ağırlıklı olarak çocuk bakımını üstlenen taraf olmaları ve gerekirse bu nedenle kariyer kesintilerini kabullenmelerine işaret etmektedir. Bu nedenle çocuk bakım hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi, kadınların istihdama katılımlarını artırmak üzere, önemli bir sosyal politika müdahalesini temsil etmektedir. Kadınlar çocuk sahibi olduklarında istihdama katılımları düşmekte, buna karşın erkeklerin istihdama katılımları ise baba olduklarında artmaktadır. Bu açıdan kadınların çocuk bakım sorumluluklarına ilişkin sosyokültürel normlar, onların işgücü piyasasına katılımını şekillendirmede temel role sahip olmaktadır (Özçatal, 2023). Toplumsal cinsiyet normları bağlamında çocuk bakımının asli olarak kadına yüklenen bir sorumluluk biçiminde algılanması, kadının çocuk büyütmeyle sorumlu tutulması, erkeklerin değil kadınların işgücü piyasasına katılmamasına ya da çocuk sahibi olduktan sonra işlerinden ayrılmasına neden olmaktadır (Aşkın, 2015). Nitekim kalkınma planlarında da sosyokültürel nedenlerin kadın istihdamının düşük kalmasında etkili olduğu, bu bağlamda -çözüm politikalarından birinin- çocuk bakım hizmetlerinin geliştirilmesi olduğu, kadın istihdamının artırılması için çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekliliği vurgulanmakta ve bu önemli bir gündem maddesi olarak yerini korumaktadır.

Raporda (TÜİK, 2023) ayrıca hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre işletmelerde üst ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranının 2012 yılında %14,4 iken 2021 yılında bu oranın %20,7 olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda işletmelerde yıllar içerisinde kadınların yönetim kademelerinde daha fazla yer aldıkları görülse de kadın yönetici oranının hâlâ düşük olduğu dolayısıyla kadınların halen cam tavana maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ekonomik ve sosyal açıdan hem niteliksel hem de niceliksel bir gelişimi ifade eden kalkınmanın sürdürülebilir kılınması, günümüz toplumlarının önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Kalkınmanın temel unsurlarından biri de toplumların nüfusunun yaklaşık olarak yarısını oluşturan kadınlardır. Tarih boyunca kadınların, işgücü piyasalarında ücret karşılığı yer almasalar dahi üretim sürecine ciddi oranda katkı sağladıkları gerçeği ortadadır. Sanayi Devrimiyle birlikte işgücü piyasalarına adım atmaya başlayan kadın işgücüne özellikle II. Dünya Savaşı döneminde artan gereksinim, günümüzde de yükselerek devam etmektedir. Ülkeler açısından kalkınmanın yolu insan kaynağının geliştirilmesinden geçmekte, sahip olunan insan kaynağının ve bilhassa kadınların da dâhil olduğu kırılğan kesimin, niteliklerinin ve istihdam edilebilirliğinin artırılması kalkınma planlarında kilit rol oynamaktadır.

Kalkınma, tüm toplumu kapsayacak şekilde ele alındığında amacına ulaşabilen bir durumdur. Toplumu oluşturan kesimlerden bir kısmının kalkınma sürecindeki eksikliği, kalkınmayla hedeflenenlerin gerçekleşmesinin önüne geçmektedir. Bu bağlamda hem dünyada hem de ülkemizde, kalkınma konusunda özel ilgi gerektiren kadınlara dair hedef ve uygulamaların kalkınma planlarında ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte kalkınma planlarında yer verilen kadın işgücü ve istihdamına yönelik hedeflenenlerin henüz istenilen düzeyde hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Ülkemizde 1963-2023 yılları arasındaki dönemi kapsayan kalkınma planlarının tümünün doküman analiziyle incelenmesi sonucunda ulaşılan araştırma bulguları da bu durumu işaret etmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda, ülkemizde de dünyadakine benzer şekilde kadınların ağırlıklı olarak tarımda ve ücretsiz aile işçisi olarak

çalışmasının devam ettiği, tarım dışı sektörlerde de daha düşük nitelikli işlerde hatta kimi zaman kayıt dışı olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. Sunulan istatistiklerle birlikte incelendiğinde Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında kadınlarımızın eğitim, iş gücüne katılma ve istihdam konularında kaydedilen önemli ilerlemelere rağmen, halen istenen ve hedeflenen noktaya ulaşamadıkları görülmektedir.

Kadınların eğitime kalkınma planlarında özel bir önem atfedilmesine karşın, eğitim seviyelerinde artış görülmekle birlikte bu noktada kadınların hâlâ erkeklerin gerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Günümüze değin geçen sürede, kalkınma planlarının erken dönemlerinde kadınların eğitiminin, kız sanat enstitüleri ve kız teknik öğretim okulları aracılığıyla kendilerine uygun mesleklere hazırlanmaları vurgusuyla yer aldığı, zamanla bu bakış açısının farklılaştığı ifade edilebilir. 1970’li yıllardan itibaren kadın işgücünün, ekonominin talepleri doğrultusunda istihdam edilmelerine yönelik eğitim almaları gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca kadınların geleneksel mesleklerin yanı sıra modern mesleklere yönlendirilmelerinin önemli olduğu, kadınların piyasanın gereklerini karşılayacak şekilde eğitilmeleri aracılığıyla tarım dışı sektörlerde, işgücüne katılımları ve istihdamlarının artacağı düşüncesi ağırlıklı hâle gelmeye başlamıştır. Bunun yanında, kırsal alanda aile içi işlerde istihdam edilen kadınların, kente göç sonrasında toplumsal alanda ve işgücüne katılma noktalarında yaşadıkları zorlukların gündem edildiği ve buna yönelik eğitim programlarının, hedefler arasına girdiği görülmektedir.

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklar ise kalkınma planlarında ele alınan başka bir gündemi oluşturmaktadır. Çalışan annelerin yaşadığı çocuk bakım sorunlarının ise yine 1970’lerde gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Günümüze dek geçen süreçte, kadının toplumsal roller çerçevesinde, çoğunlukla çocuk hatta hasta ve yaşlı bakımını üstlenen taraf olması nedeniyle işgücüne katılımı ve istihdamının sektöre uğraması, kariyer kesintileri yaşamasını önlemek amacıyla çocuk ve diğer bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve daha erişilebilir kılınması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra çalışma yaşamını düzenleyen yasalar aracılığıyla kadının çalışma yaşamından kopmasının önüne geçmenin ve aile-iş dengesinin kurulmasının hedeflendiği, gebelik ve doğum izni, güvenceli esnek istihdam gibi konularda düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin sağlandığı görülmektedir. Ayrıca yine çalışma yaşamına ilişkin yasalarda, kadınların korunması temel alınarak gece çalıştırmasının koşulları, ağır ve tehlikeli işler ile yer ve su altında çalıştırma yasağı gibi düzenlemelere dair etkin kontrol mekanizmalarının gerekliliğinin vurgulanması söz konusudur. Kadına karşı ayrımcılığın önlenmesi, kadın-erkek eşitliği, kadınlara karşı pozitif ayrımcılık ve kadınların tüm hak ve fırsatlardan eşit biçimde yararlanmaları ile kadına yönelik şiddetin önlenmesi ise kalkınma planlarında yine bu bağlamda ele alınan konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlgili yazında kadınların yaşadıkları güncel kariyer sorunları arasında gösterilen, cam tavan sendromunun da özellikle son üç kalkınma planı döneminde üzerinde durulduğu görülmektedir. En yalın ifadeyle cam tavan, kadınların örgüt kademelerinde yükselirken karşılaştıkları görülmeyen engelleri ifade etmektedir. Son dönemde oluşturulan kalkınma planlarında kadınların güçlendirilerek işgücüne katılma ve karar alma süreçlerindeki etkinliklerinin artırılmasının önemine vurgu yapılarak özel sektörde kadınların üst kademelerde yer edinmelerini destekleyecek uygulamaların hayata geçirileceği ve kamuda da bunun teşvik edileceği belirtilmektedir.

Sonuç olarak altmış yıllık dönemi kapsayan kalkınma planları aracılığıyla kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi, niteliklerinin artırılması, istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi, çalışma yaşamına katılmaları ve bunu sürdürebilmeleri yolunda önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Buna karşın Türkiye’de -kalkınma planlarında yer alan düzenlemelerde de belirtildiği üzere- kadınların işgücüne ve istihdama katılımında iyileştirilmesi gereken pek çok alan bulunmaktadır. Kadınların istihdama katılım oranlarının halen erkeklerin oldukça

gerisinde kaldığı, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı eşitsiz bakım yükünün sürdüğü, kadının ücretsiz aile işçiliği temelinde istihdamının devam ettiği gözlenmektedir. Kalkınma planlarında bu sorunların çözümü için etkin önlemlerin ortaya konmasına gereksinim devam etmektedir. Bu kapsamda özellikle toplumun kadına yüklediği toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürme ve istihdama katılımı, bu cinsiyet rollerinin neden olduğu eşitsizliklerin giderilmesi yönünde tasarlanacak politika belgeleri önem arz etmektedir. Toplumların sahip oldukları insan kaynağının potansiyelinden en üst düzeyde yararlanarak sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilmeleri için başta kadınlar olmak üzere, insan kaynaklarının geliştirilmesi kaçınılmaz bir gereksinimdir. Bilgi ekonomisinin yükselişi, teknolojik gelişmelerin iş dünyasına yansımaları, çalışma yaşamının giderek artmaya devam eden dinamikliği ve bu doğrultuda istihdam edilebilirliğin ön plana çıkması bunu gerektirmektedir. Bu çerçevede kadınların güçlendirilmeleri için atılacak iyileştirme adımlarının sürdürülmesi, bu adımların uygulamadaki etkinliğinin takip edilerek artırılması, günümüzde ve gelecekte önemini korumaktadır. İnsan kaynağının geliştirilmesi toplumsal anlamda devlet tarafından sosyal politikalar yoluyla sağlanırken, işletmelerin de bu konuda sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir. İşletmeler tarafından kadınların eğitim düzeylerinin artırılmasına yönelik toplumsal sosyal sorumluluk projelerinin yürütülmesi ve yaygınlaştırılması, kadın çalışanların çocuk bakımı nedeniyle kariyer kesintileri yaşayarak istihdamdan çekilmelerinin önüne geçmek üzere, esnek çalışma alternatiflerinin (uzaktan çalışma, hibrit çalışma, kısmi zamanlı çalışma gibi) sunulması önemli görülmektedir.

Bu çalışmada, kadınların işgücüne katılımları ve istihdamları yalnızca kalkınma planları üzerinden ele alınmıştır. Kalkınma planlarının yanı sıra ileride gerçekleştirilecek araştırmalarda üst politika belgeleri ile kamuda strateji belgelerinin de analiz edilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Yıllık programlar ve orta vadeli programlar gibi üst politika belgeleriyle birlikte, ulusal istihdam stratejisi ve eylem planı ile kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı gibi kamuda strateji belgeleri aracılığıyla konun ele alınması, daha detaylı bulgulara ulaşılmasını sağlayarak bütüncül önerilerin ortaya konmasına ve daha güçlü adımların atılmasına yardımcı olacaktır.

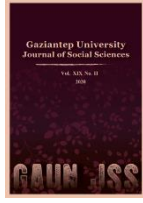
Kaynakça

- Akgeyik, T. (2017). Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılımını etkileyen faktörler: TÜİK verileri üzerine bir analiz. *Journal of Social Policy Conferences*, 70, 31-53.
- Aslanpay Özdemir, E., Altay, A. (2018). Kalkınma planları bağlamında Türkiye’nin kalkınma sürecinde kadınların yeri. *Fiscaoeconomia*, 2(3), 115-142.
- Aşkın, E. Ö. (2015). Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını etkileyen faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 43-66.
- Belet, N. H. (2022). “Kadın” tematik başlığında plan gibi bakmak: Türkiye Cumhuriyeti On Birinci Kalkınma Planı ve Kadın Özel İhtisas Komisyonu raporunun analizi. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 2(1), 79-98.
- Berber, M., Yılmaz Eser, B. (2008). Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (8. Basım.), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Dayıoğlu, M., Kırdar, M. G. (2010). *Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında belirleyici etkenler ve eğilimler*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dedeoğlu, S., Ekiz Gökmen, Ç. (2021). *Dünya’da ve Türkiye’de çalışma yaşamında kadın*, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Dedeoğlu, S., Öztürk, M. Y. (2010). *Kapitalizm, ataerkillik ve kadın emeği: Türkiye örneği*. İstanbul: Sav Yayıncılık.

- Demir Sargut, B. D. (2021). Kalkınma planları kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının kalkınma planlarındaki yerinin analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 71-82.
- DPT, (1963). Birinci Kalkınma Planı (1963-1967). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1968). İkinci Kalkınma Planı (1968-1972). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani1968-1972.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1973). Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma_Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1979). Dördüncü Kalkınma Planı (1979-1983). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani_1979_1983.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1985). Beşinci Kalkınma Planı (1985-1989). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1990). Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (1996). Yedinci Kalkınma Planı (1996-2000). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (2001). Sekizinci Kalkınma Planı (2001-2005). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf. adresinden edinilmiştir.
- DPT, (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf. adresinden edinilmiştir.
- Ecevit, Y. (2000). Çalışma yaşamında kadın emeğinin kullanımı ve kadın-erkek eşitliği, *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, TÜSİAD*, s. 119-196.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. Ankara: CEİD yayınları.
- Erdoğan, S., Yaşar, S. (2018). Türkiye’de kadın istihdamının gelişimi: Konya-Karaman örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 18-28.
- Göcen, S. (2020). Ekonomik gelişme ve kadın iş gücü istihdamı: Türkiye için nedensellik ilişkisi incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 29, 45-60.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. (4. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ILO, (2023). Dünyada İstihdam ve Sosyal Görümünüm: Eğilimler 2023. 06.12.2023 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_865505/lang--tr/index. adresinden edinilmiştir.
- ILO, (2023). Politika Alanları. 06.12.2023 tarihinde <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/dw/lang--tr/index.htm>. adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf. adresinden edinilmiştir.

- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. Basım). Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kızılboğa Özaslan, R., Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma planlarında yerel yönetimler ve yapılan reformlar çerçevesinde mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 315-342.
- Kocacık, F., Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Makal, A. (2010). Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum*, 2(25), 13-40.
- Makal, A. (2011). Türkiye’de 1950-1965 döneminde ücretli kadın emeğine ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 117-155.
- Mıhçı, H. (2014). Görelî geri kalmışlıktan kurtulma hamlesi ve Türkiye’de planlı kalkınma deneyimi (1963-1983). *Mülkiye Dergisi*, 25(231), 149-196.
- Negiz, N., Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: Yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195-214.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve kadının çalışma yaşamına katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Özçatal, E. Ö. (2023). Sosyo-kültürel ve yapısal faktörler temelinde işgücü piyasasında kadınların ekonomik güçlenme süreci önündeki sorunları ve nedenleri. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 2539-2571.
- Özer, M., Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(1), 55-86.
- Resmi Gazete, (05.10.1960/10621). 10.07.2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf>. adresinden edinilmiştir.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Sarıçoban, G. (2022). Türkiye’nin kalkınma planlarında kadın eğitimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(4), 2182-2194.
- Singhal, R. (2003). Women, gender and development: The evolution of theories and practice. *Psychology and Developing Societies*, 15(2), 165-185.
- Şener, R. (2022). Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması açısından 2000-2020 yılları arasındaki ulusal kalkınma planlarının incelenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 94-113.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). 10.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden edinilmiştir.
- Tekeli, S., Şahyar Akdemir, D. (2022). Kalkınma planlarında kadın: Amaç mı? Araç mı? *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(42), 756-784.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada kadın emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- TÜİK, (2022). İşgücü İstatistikleri Aralık 2022 Bülteni. 06.12.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Aral% C4%B1k-2022-49383&dil=1>. adresinden edinilmiştir.

-
- TÜİK, (2023). İstatistiklerle Kadın 2022 Bülteni. 26.06.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2022-49668&dil=1>. adresinden edinilmiştir.
- Yantur, P. (2019). Kalkınma planları ve yasal çerçeve kapsamında kadın işgücü: Türkiye örneği. *Lectio Socialis*, 3(1), 9-20.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M., Zoğal, Y. (2015). Kadının işgücüne katılımının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler: Türkiye ve Avrupa örneği (ss. 1-25). *Econ World 18-20 Ağustos 2015*, Torino: Italy.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Dijital Pazarlama Kampanyaları için Risk Analizi: Bulanık HTEA Yaklaşımı

Risk Analysis for Digital Marketing Campaigns: Fuzzy FMEA Approach

Remzi Reha DURUCASU^{a*} Fatma YAŞLI ŞEN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, EMYO Pazarlama Programı, Eskişehir / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4491-9671

^b Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, UMYO Raylı Sistemler İşletmeciliği Programı, Eskişehir / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0768-8392

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 6 Aralık 2023

Anahtar Kelimeler:

Dijital Pazarlama,

Risk analizi,

Hata türü ve etki analizi,

Bulanık mantık.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 16, 2023

Accepted: December 6, 2023

Keywords:

Digital Marketing,

Risk analysis,

Failure mode and effects analysis,

Fuzzy logic.

ÖZ

Dijital pazarlama, işletmelerin internet ve akıllı cihaz kullanan müşterilerine hızlı ve etkili bir şekilde ulaşmalarını sağlamakta oldukça işlevsel bir pazarlama yöntemidir. Dijital pazarlamanın tüketicilere erişim konusunda sahip olduğu hız ve onları harekete geçirme üstünlüğü, kampanya üreticileri için pek çok riski de beraberinde getirebilmektedir. Kampanyanın içeriği, paylaşımın teknik yönetimi ve varsa kampanya ünlüsünün yönetimi bileşenleri altında var olabilecek hata unsurları, kampanyaları başarısızlığa sürükleyip müşteri kaybına neden olabilmektedir. Bu noktada markanın gerçekleştirdiği dijital pazarlama kampanyasının başarısız olmasına neden olabilecek riskleri öngörmek hayati önem kazanmaktadır. Çalışma, dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığını risk analizi perspektifinden inceleyen öncü bir çalışma niteliğindedir. Dijital pazarlama kampanyalarının risk analizi için doğası gereği uzman görüşlerine mecbur kalınan problem alanlarında, uzman görüşleri ile kapsamlı risk analizi yapılmasını sağlayan Hata Türü ve Etki Analizi (HTEA) yöntemi ile analiz için gereken uzman görüşlerindeki muğlaklığı sayısallaştırıp daha etkin sonuçlara ulaşılmasını sağlayan bulanık mantıktan yararlanılmıştır. Metodoloji kapsamında, literatür incelemesi ve internet üzerinden erişilmiş 28 başarısız dijital pazarlama kampanyası aracılığıyla hata unsurları tanımlanmış, ardından da uzman yargıları ve bulanık mantık aracılığıyla hatalara yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, dijital pazarlama kampanyalarını başarısızlığa iten en riskli unsurların içerikle ilişkili ırkçılık, güzellik/mükemmellik algısı, cinsiyetçilik, şiddet/terör ile siyasi unsurlar olduğu görülmüş ve bu hataların en fazla müşteri kaybettirme potansiyeline sahip hatalar olduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Digital marketing is a highly functional marketing method that enables businesses to reach customers using the internet and smart devices quickly and effectively. The speed of digital marketing in reaching consumers and its superiority in mobilising them can bring many risks for campaign producers. The content of the campaign, the technical management of posting and the management of the campaign celebrity, if any, can lead campaigns to failure and cause customer loss. At this point, it is vital to anticipate the risks that may cause the brand's digital marketing campaign to fail. This is a pioneering study that examines the failure of digital marketing campaigns from a risk analysis perspective. For the risk analysis of digital marketing campaigns, the Failure Mode and Effects Analysis (FMEA) method, which enables comprehensive risk analysis with expert opinions in problem areas where expert opinions are required by nature, and fuzzy logic, which quantifies the ambiguity in the expert opinions required for analysis and enables more effective results to be achieved, were used. Within the scope of the methodology, the elements of failure were identified through a literature review and 28 unsuccessful digital marketing campaigns accessed online, followed by evaluations of the failures through expert judgements and fuzzy logic. According to the findings of the study, the riskiest elements that push digital marketing campaigns to failure were found to be content-related racism, beauty/perception of perfection, sexism, violence/terrorism and political elements, and it was concluded that these failures have the potential to lose the most customers.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: rehadurucasu@anadolu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Digital marketing is a highly functional marketing method that enables businesses to reach their customers using the internet and smartphones in a fast and effective way with the widespread use of e-commerce. Today, although it sounds attractive that the whole world can instantly be informed about the relevant campaign with a click, a possible mistake in the content of the campaign and the medium through which it is communicated can damage the brand value at the same speed. Failure of the campaign can lead to negative consequences such as a decrease in brand image, loss of customers, and even brand boycott. At this point, it is vital to anticipate the risks that may cause the brand's digital marketing campaign to fail.

When the relevant literature is analysed, it is seen that the studies are mostly on the promotion and strategies of digital marketing campaigns, while research focusing on the failures of digital campaigns is not very common. Considering the unobservability of their effects empirically and the impossibility of withdrawing a digital marketing campaign without leaving a trace, it is indisputable that each digital marketing campaign is critical. In this study, for the first time in the literature, a risk analysis methodology has been presented for digital marketing campaigns through the Fuzzy Failure Mode and Effects Analysis (FMEA) method.

Within the scope of the methodology, fuzzy logic is used because it enables the identification of failures that cause undesirable events to occur and also enables a comprehensive examination by taking into account their effects and manageability, and because it quantifies the ambiguity in the expert opinions required for the analysis and provides more effective results. Although the area where FMEA analysis emerged is the reliability of design and chemical systems, today it is a risk analysis method used in many areas such as accounting, finance, human resources, purchasing, production processes, etc. The main points in the emergence of risk factors related to the failure of digital marketing campaigns, the identification of failures, the probability of occurrence and the severity of the failures and the degree of difficulty of preventing these failures within the system are discussed. The fact that the parameters required for the analysis can be evaluated through the opinions of experts without the use of complex statistical methods has made the use of FMEA in this problem area, which by its nature requires expert opinions.

Within the scope of the methodology presented for the use of the FMEA approach in the risk analysis of digital marketing failures, 28 failed digital marketing campaigns accessed over the internet and 15 failure factors were identified through literature review, and linguistic expressions quantified through fuzzy logic and expert opinions were used for probability, severity and detectability parameter values for failure factors.

As a result of the analysis, it was seen that the failures that are most likely to cause digital marketing campaigns to fail are related to content. In particular, if racism, beauty/perception of perfection, sexism, increasing the prestige of the competitor and political elements are included in the campaign, it is expected that the relevant campaign is likely to receive a negative social reaction. If sensitive issues such as violence/terrorism, political, racist, beauty/perception of perfection and social insensitivity are included in the campaign and perceived negatively, consumers' reactions to the brand (severity of the effects of failures) are expected to be much higher than other failure elements. It has been observed that the element that needs the most attention is again related to the content. After the evaluation made according to the detectability of the failures for the prevention of failures, it was seen that the most difficult elements to be detected were related to celebrity management. The fact that the celebrity does not behave in accordance with the brand image after the campaign or that he/she reveals the fiction of the campaign can be considered as failures that are difficult to detect. In addition, it can be quite challenging to detect failures such as social insensitivity and hacker attacks due to the unpredictability of the reaction of the society.

It is accepted that the customer loss risk value can be determined by multiplying the probability that the failures will lead the campaign to failure by the severity of damaging the brand. Accordingly, the failure elements with the highest risk of customer loss were found to be racism, beauty/perception of perfection, political, violence/terrorism and sexism. The elements with the lowest risk of losing customers were determined as ad interference, fictionalisation and hacker attack.

When the findings of determining the risk priority values of the failures are observed, it is seen that the failure factors that digital marketing managers should pay the most attention to are racism, beauty/perception of perfection, sexism, violence/terrorism and politics. In addition, it can be said that the riskiest part of the process of preparing a digital marketing campaign is to create content, since these failure elements are included in the 'content' failure component. In this study, a comprehensive methodology that includes the stages of identifying, defining in detail, evaluating, risk analysing and discussing the findings of potential failures that lead digital marketing campaigns to failure is presented by using the FMEA method. With the outputs of the analysis, managerial recommendations are presented to reduce or even eliminate the risk of failure of digital marketing activities, and the proactive functionality of the control-query mechanisms in a way that does not allow for failures is supported by directing the limited resources, which are mostly defined as time and money, to the right elements. It is thought that the presented methodology will contribute to the evaluation of campaigns from a risk perspective before they are published, to control the possible failure elements of the campaign and to eliminate the possibility of failure by developing appropriate strategies. In order to improve the methodology, it is recommended that the study should be addressed with different evaluation scales and the use of advanced fuzzy numbers, or with methods that enable deep causal analyses such as Bayesian Networks or Fault Tree Analysis method, which are frequently used in the risk analysis literature.

Giriş

Dijital pazarlama; bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kapsamında internetin ve akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşması sonucunda e-ticaret ile birlikte ortaya çıkmıştır. Dijital dönüşümün güncel hâli olarak ifade edilebilecek olan her bir tüketicinin akıllı telefona sahip olması durumu, işletmelerin dijital pazarlama aracılığıyla mevcut ve potansiyel müşterilerine doğrudan erişebilme fırsatı yaratmıştır. Benzer şekilde bu fırsat müşteriye de işletme ile doğrudan etkileşime girebilme imkânı sağlamıştır. Dijital pazarlamada amaç geleneksel pazarlamada olduğu gibi müşteriyi ikna etme, marka değerini yükseltme, satışları artırma gibi rekabet avantajı yaratma olarak tanımlanabilir (Chaffey ve Chadwick, 2000; Constantinides, 2014; Opresnik, 2018; Dunakhe ve Panse, 2022; Suleman vd., 2022). Belirtilen amaçlara ulaşmak için kurgulanan kampanyalar aracılığıyla çok çeşitli dijital pazarlama kanalları kullanılır.

Teknolojinin sürekli güncellenmesi ve değişen kullanıcı alışkanlıklarıyla birlikte dijital pazarlama kanalları da sürekli yenilenmektedir. Günümüz dijital pazarlama kanalları e-posta pazarlaması, sosyal medya pazarlaması, görüntülü reklamcılık, satış ortaklığı pazarlaması, fenomen pazarlaması, mobil pazarlama (uygulama tabanlı ve oyun içi pazarlama vb.) arama motoru optimizasyonu ve pazarlaması olarak sıralanır (Taiminen ve Karjaluoto, 2014; Yasmin vd., 2015; Bala ve Verma, 2018; Desai, 2019; Srivastav ve Gupta, 2021). Markalar, kurguladıkları dijital pazarlama kampanyalarını ilgili kanalları kullanarak hedef kitlelerine ulaştırırlar. Günümüzde tüm dünyanın bir tıkla ilgili kampanyadan anında haberdar olabilmesi kulağa ne kadar cazip gelse de kampanyanın içeriği ve iletildiği mecra konusundaki olası bir hata da marka değerini aynı hızda zedeleyebilmektedir. Kampanyanın başarısızlığı marka imajının düşmesine, müşteri kaybına, hatta marka boykotuna kadar olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu büyük kayıplar dikkate alındığında başarısız olma ihtimalinin en aza indirilmiş, mümkünse de tamamen ortadan kaldırılmış olması gerekmektedir. Tam bu noktada, markanın gerçekleştirdiği dijital pazarlama kampanyasının başarısız olmasına neden olabilecek riskleri öngörmek hayati önem kazanmaktadır.

Dijital pazarlama ile ilişkili literatür çalışmaları incelendiğinde, çalışmaların çoğunlukla dijital pazarlamayı daha yakından tanımak üzere kavramsal ayrıntıları, dijital pazarlamanın gücünü ele alan ve strateji önerileri sunan çalışmalardan oluştuğu görülmektedir (Kiang ve Chi, 2001; Constantinides, 2014; Opresnik, 2018; Desai, 2019; Christina vd., 2019). Bazen beğeni ile bazen de istemeden ya da farkına bile varmadan sıklıkla maruz kaldığımız çarpıcı reklam faaliyetleri olan dijital pazarlama kampanyaları, beklentinin aksine, firma ya da markaları olumsuz anlamda da etkileyebilmektedirler. Etkilerinin deneysel olarak gözlemlenemezliği ve bir dijital pazarlama kampanyasının iz bırakmadan geri çekilmesinin imkânsızlığı da dikkate alındığında, her bir dijital pazarlama kampanyasının hayati düzeyde kritik olduğu tartışmasızdır. Olası olumsuzluklar, kampanyada temsil edilen taraf için bedeli ağır sonuçlar ortaya koyabildiğinden, dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlıkları için risk analizi yapmak, önemli bir çalışma konusudur. Buna rağmen dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlıklarına odaklanan araştırmalara literatürde çok yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığına yönelik kapsamlı araştırma yapabilmek için risk analizi yaklaşımı uygulanmıştır. İstenmeyen olayların gerçekleşmesine neden olan hataların tanımlanmasını ve ayrıca etkileri ve yönetilebilirliklerini de dikkate alarak kapsamlı bir inceleme yapılmasına imkân sağladığı için bir risk analiz metodu olan Hata Türü ve Etki Analizi'nden (HTEA) ve analiz için gereken uzman görüşlerindeki muğlaklığı sayısallaştırıp daha etkin sonuçlara ulaşılmasını sağladığından dolayı bulanık mantıktan yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde dijital pazarlama kapsamındaki başarı ve başarısızlık konularına ve HTEA yöntemine yönelik kapsamlı bir literatür araştırması sunulmuş olup üçüncü ve dördüncü bölümde sırasıyla çalışma kapsamında sunulan risk analiz metodolojisi ve analiz ile elde edilen bulgular verilmiştir. Son olarak çalışma bulguları tartışılarak sonuç ve öneriler bölümü verilmiştir.

Literatür

Dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlıkları üzerine sunulan risk analizi yaklaşımı ile ilişkili yapılan literatür araştırması, aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

Dijital Pazarlamada Başarı ve Başarısızlık

Dijital pazarlamanın, internet pazarlaması olarak ele alındığı 2000'li yılların başlarında, literatürdeki ilk araştırmaların, dijital pazarlamanın markalar için sunacağı faydanın potansiyeli üzerine yapıldığı görülmektedir (Wang vd., 2021; Stewart ve Zhao, 2000; Kiang ve Chi, 2001). Çalışma konuları yirmi yıl içerisinde pazarlamanın dijitalleşme ile geçirdiği dönüşüm (Constantinides, 2014), dijital pazarlama planlaması (Opresnik, 2018) ve dijital pazarlama kanallarının çeşitliliği (Christina vd., 2019) ile bu kanalların olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya konmasına (Desai, 2019) doğru çeşitlenmiştir. 2020 yılı sonrası literatürünün ise dijital pazarlamanın rekabet avantajı yaratma konusundaki katkısını arttırmak üzere strateji çalışmalarına ağırlık verildiği görülmektedir (Kingsnorth, 2022).

Pek çok marka günümüzde dijital ortamları, markanın prestijini artırma beklentisiyle pazarlama amaçlı kullanırken, kampanyanın başarısızlığı söz konusu olursa tüketicilerin olumsuz tepkisi ile karşılaşabileceklerini de göze alırlar. Diğer yandan tüketicilerin, kişisel bilgilerinin kullanılmasına yönelik mahremiyet kaygılarına sahip olmaları ve hatta bu konuda dijital mecraayı istilacı olarak adlandırmaları ile de mücadele etmektedirler (Aiolfi vd., 2021, s. 1090). Görüldüğü kadar kolay olmayan bu dijital pazarlama ortamında başarılı olmanın birtakım stratejiler gerektirdiği açıktır.

Dijital pazarlama kampanyasının başarılı olması için doğru içeriği; doğru zamanda, doğru kitleye, doğru mecra ile iletmek gerekmektedir. Dijital pazarlama kampanyalarında doğru içerik yönetimi ile marka farkındalığı, hedef kitle ile güven temelli ilişki kurma, azınlıkların sorunlarını çözme, özel bir ürüne yönelik bir ihtiyaç yaratmak, müşteri sadakati geliştirme, bir fikri test etme ya da bir fikre sahip kitle oluşturma hedeflenir (Patruti Baltes, 2015, s.117). Belirtilen hedeflere ulaşabilme adına en uygun içeriği oluşturmak hayati önem taşımaktadır. Hedef kitleye, doğru zaman ve doğru olmayan bir içerik oluşturulması markanın beklenenin aksine olumsuz tepkiler almasına sebep olabilir. Dolayısıyla içeriğin cinsiyetçilik, ırkçılık, hayvan hakları vb. konularda hassas davranılarak oluşturulması büyük önem arz etmektedir (Chaffey ve Chadwick, 2016, s.76).

Oluşturulan içeriğin hedef kitleye aktarımı konusunda en uygun dijital mecraayı seçmek gerekmektedir. Bu mecra e-posta, uygulama içi reklam ya da basit bir SMS olabileceği gibi Instagram, X, Facebook gönderisi de olabilir. Doğru mecraanın belirlendikten sonra gönderinin iletildiği mecraanın teknik olarak yönetimi ve takibi de hayati olmaktadır. Buna göre içerik paylaşıldıktan sonra içeriğin doğruluğu teyit edilmeli ve içerik için yapılan beğenme, paylaşım ve yorumlardan oluşan etkileşim sürekli takip edilmelidir (Patruti Baltes, 2015, s.114).

Dijital pazarlama kapsamında pazarlamacılara, reklam kampanyalarının etkinliğini arttırmak ve reklam hedeflerine ulaşmak için dijital medya araçları aracılığıyla ünlülerin desteklediği pazarlama içeriklerini kullanmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca bir marka veya ürünü desteklemek söz konusu olduğunda, güvenilirliği yüksek bir ünlü daha az güvenilir bir ünlüye göre daha iyi performans gösterdiği de ortaya konmuştur (Singh vd., 2021, s.147).

Dijital dünya birçok ünlü üretimine de neden olmuştur. Buna göre sanatçı ve sporcuların yanı sıra fenomen, influencer, youtuber olarak adlandırılan dijital dünya ünlülerine de markalar tarafından dijital pazarlama kampanyalarında yer verilmektedir. Eğer kampanya kapsamında hedef kitleyi ikna etmek üzere bir ünlü kullanımı söz konusu ise o ünlünün marka imajına olumlu katkı sağlayacağı gibi verebileceği muhtemel zararlar da göz önüne alınmalıdır.

Dijital pazarlama kampanyaları kapsamında stratejik hareket edilmesini gerektiren yukarıda belirtilen hususlara bağlı ilişkili başarısızlık risklerini öngörmek, olası zararlardan korunmak adına hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada dijital pazarlama kampanyalarının başarısız olması, istenmeyen olay olarak kabul edilmiş ve bu başarısızlığın yaşanmasında etkili olabilecek tüm hata unsurlarının ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesine yönelik kapsamlı bir risk analizi metodolojisi geliştirilmiştir.

Hata Türü ve Etki Analizi

Bir risk analiz metodu olan HTEA, ilk kez 1960'larda Amerika'da uzay çalışmaları kapsamında ve otomatik koruma sistemleri ile ilişkili beklenmedik tasarım sorunlarını yönetmek amacıyla ortaya çıkmış ve çok geçmeden pek çok kimyasal süreç güvenliği çalışmasında kullanılmıştır (Goble ve Brombacher, 1999; McDermott vd., 2008). HTEA analizinin ortaya çıktığı alan tasarım ve kimyasal sistemlerin güvenilirliği olsa da bugün muhasebe (Mirela, 2015), finans (Rahmati vd., 2022), insan kaynakları (Mojibian vd., 2017), satın alma (Kumru ve Kumru, 2013), üretim süreçleri (Tsai vd., 2017) vd. gibi pek çok alanda kullanılmaktadır ve günümüz literatüründe sistem, tasarım, süreç ve hizmet HTEA yöntemi olarak çeşitlenmiştir (Stamatis, 2003). Kısacası, HTEA ile her türlü sistem ve bileşenleri kapsamındaki sorun, bileşenleri ve özel unsurları ile birlikte sistem mühendisliği bakış açısıyla ele alınabilmektedir (Yuan, 1985).

Sistem içerisindeki istenmeyen bir olayın meydana gelmesinde etkili olan unsurlara hata adı verilir ve HTEA ile risk unsurunun ortaya çıkmasındaki temel noktalar olan bu hataların tanımlanması sağlanır. Analiz kapsamında yapılan bu tanımlamaların ardından bu hataların ortaya çıkma olasılığı, yaşanması hâlinde yaratacağı şiddet ve sistem içerisinde bu hataları engellemenin zorluk derecesi ile ilgilenilir. Hataların sistematik bir şekilde tanımlanması ve değerlendirilmesi, uygun risk yönetim stratejileri oluşturmak için önemli bir temel oluşturur.

HTEA, hataların risk değerlerini hesaplarken, risk unsurunun ortaya çıkmasına neden olabilecek her bir hata için "gerçekleşme olasılığı", "etkisinin şiddeti" ve "tespit edilebilirliği" parametrelerini kullanır. Bu üç parametrenin çarpımı aracılığıyla hataların risk öncelik değerleri tespit edilip sistem içerisinde en çok dikkat edilmesi gereken en riskli hatalar ortaya çıkarılır (Arabian-Hoseynabadi vd., 2010). Analiz için gereken parametrelerin karmaşık istatistiksel metotlar kullanılmadan uzmanların görüşleri aracılığıyla da değerlendirilebilir olması (Giannakis ve Papadopoulos, 2016), HTEA yöntemini risk analizi için geçmiş verilerin doğrudan ulaşılabilir olmadığı ya da doğası gereği uzman görüşlerine mecbur kalınan pek çok problem alanında kullanılabilir hâle getirmiştir.

Çalışma kapsamında, bulanık mantık ve sistem HTEA yöntemi aracılığıyla dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığının incelenmesine yönelik bir risk analizi gerçekleştirilmiş ve sistem içerisindeki risk bileşenleri ile ilişkili unsurlar sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Bir dijital pazarlama kampanyasının başarısız olmasına neden olmuş ya da olabilecek unsurlar, literatür ve gerçek hayat hikâyeleri ve uzman görüşleri aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Hata unsurlarına yönelik olasılık, şiddet ve tespit edilebilirlik parametre değerleri için bulanık mantık aracılığıyla sayısallaştırılmış olan dilsel ifadelerden ve uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Literatürde bulanık mantık ile HTEA yöntemlerini entegre eden pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Guimarães ve Lapa (2004) ile Jahangoshai Rezaee vd.

(2020) çalışmalarında bulanık HTEA metodunu kimyasal sistemlerin güvenliği üzerine kullanmışken, Balaraju vd. (2019) maden makinesi arızası için ve Xu vd. (2002) ise motor sistemlerindeki güvenilirliği arttırmak bulanık HTEA yönteminden yararlanmıştır. Diğer yandan, Chanamool ve Naenna (2016) hastane acil bölümlerindeki karar verme süreçlerini, Abdelgawad ve Fayek (2010) inşaat sektörü risk yönetimini, Kumru ve Kumru (2013) satın alma süreçlerini ve Chin vd. (2008) ise ürün tasarım sistemini ele alarak yönetsel unsurlarda gelişmeyi odaklayan bulanık HTEA metodunu kullanan çalışmalara örnek gösterilebilir. Bu makale ise dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlıklarını bulanık HTEA yöntemi ile risk analizi perspektifinden ele alan ilk çalışmalardandır.

Dijital Pazarlama Kampanyaları İçin Risk Analizi Metodolojisi

Çalışma, dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığını, risk analizi perspektifinden ele alan öncü bir çalışma niteliğindedir. Analiz için bulanık HTEA yaklaşımından yararlanılmıştır. Geliştirilen risk analizi yaklaşımı Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Dijital pazarlama kampanyaları için geliştirilen risk analizi yaklaşımı

Dijital pazarlama kampanyaları için sunulan risk analizi yaklaşımında; HTEA metodu gereği öncelikle literatür araştırması, gerçek olay araştırması ve uzman görüşleri alınarak hata bileşenleri ve hata unsurları tanımlanmaktadır. Ardından uzman görüşleri ve bulanık mantık yardımıyla HTEA parametre değerleri belirlenerek dijital pazarlama kampanyalarının başarısız olmasında etkili hataların risk öncelik değerlendirmeleri yapılmaktadır.

Dijital Risk Pazarlama Kampanyaları Kapsamında Hata Bileşenlerinin Tanımlanması

HTEA yöntemi ile risk analizi yapabilmenin temelinde, inceleme yapılacak sistemdeki hataların tanımlanmasında çatı oluşturacak bileşenlerin belirlenmesi yer almaktadır. Bileşenler, hataların gerçekleşmiş olmasından bağımsız olarak hiç gerçekleşmemiş olsa bile gerçekleşme ihtimali bulunan tüm hataların belirlenmesinde yol gösterici olmaktadır. Bileşenler, literatür araştırması ve gerçek olay incelemeleri aracılığıyla yazarlar tarafından Tablo 1’de gösterildiği gibi içerik, paylaşımın teknik yönetimi ve ünlü yönetimi olarak çıkarılmış ve çeşitli reklam ajanslarında yönetici pozisyonunda çalışan en az 15 yıllık deneyime sahip 5 kişiden oluşan uzman grubunca doğrulanmıştır.

Tablo 1. Dijital Risk Pazarlama Kampanyaları Kapsamındaki Hataların Ana Bileşenleri

İçerik	Paylaşımın Teknik Yönetimi	Ünlü Yönetimi
Hedef kitlenin ilgisini çekmek ve hedef kitleyi ikna etmek için kullanılan ve çeşitli resim, video, yazı vb. araçlar aracılığıyla aktarılan duygu, düşünce ve imgelerin bütünü (Patrutiu Baltes, 2015).	İçeriğin oluşturulması, paylaşılması ve etkileşim alması amacıyla kullanıldığı dijital mecrada doğru bir şekilde, en uygun zamanda, hedeflenen kitleye eriştirilmesi için gerçekleştirilen yönetim faaliyeti (Rauniar vd., 2013).	İçeriğin etkisi amaçlanan hedef kitleye hitap edebilecek, onları ikna edebilecek doğru ünlünün seçimi ve ünlü aracılığıyla dijital mecralarda yapılan paylaşımların kontrolü (Leung vd., 2022).

Hata bileşenleri olarak Tablo 1’de verildiği gibi içerik kapsamında hedef kitlenin etkilenmesi amaçlanmaktadır. Paylaşımın teknik yönetiminde ise hedef kitleyi etkilemek için kampanya içeriğinin aktarılmasında tercih edilen dijital mecradaki süreç yönetiminin doğru bir şekilde yapılması hedeflenmektedir. Son olarak ünlü kullanılması durumunda, kampanyanın olumlu etki sağlaması amacına paralel olarak ünlünün özellikle dijital mecralardaki paylaşım, yorum vb. eylemlerinin düzenli olarak takip edilmesi ile ilişkili unsurlar ele alınmaktadır.

Dijital Pazarlama Kampanyaları Kapsamındaki Hata Unsurlarının Belirlenmesi

Her bileşen kapsamındaki olası hata unsurlarının belirlenmesi ve tanımlanması için kapsamlı bir literatür araştırması ve gerçek olay incelemesi yapılmıştır. Hata unsurlarına yönelik yazarlarca yapılan çıkarımlar, uzmanlarla yapılan görüşmeler sonrasında doğrulanmış ve hata unsurları Tablo 2’deki gibi ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Dijital Pazarlama Kampanyaları Kapsamında Belirlenen Hata Unsurları

Hata Bileşeni	Kodu	Hata Unsuru
İçerik	H1	Şiddet / Terör
	H2	Güzellik-mükemmellik algısı
	H3	Cinsiyetçilik
	H4	Hayvan hakları
	H5	Irkçılık
	H6	Toplumsal duyarsızlık
	H7	Siyasi
	H8	Etik olmayan rekabet üstünlüğü
	H9	Rakibin prestijini arttırma
	H10	Negatif müşteri deneyimlerini tetikleme
Paylaşımın Teknik Yönetimi	H11	Yanlış bilgi-link verme
	H12	Reklamların karışması
	H13	Hacker saldırısı
Ünlü Yönetimi	H14	Kurguyu yansıtması
	H15	Marka imajına uygun davranmama

Çalışma kapsamında belirlenen hata unsurları ayrıntılı bir şekilde ele alınırken çok sayıda hatalı dijital pazarlama kampanyası sunulmuştur. Erişilmemiş olan hatalı dijital pazarlama kampanyalarının varlığı kabul edilmekle birlikte aşağıdaki açıklamalarda erişilebilmiş hatalı dijital pazarlama kampanyalarına yer verilmiştir. Buna göre:

H1. Şiddet/Terör: Markalar tüketicilerin dikkatini olumlu yönde çekme ümidiyle gündemdeki çarpıcı gelişmelerden faydalanmak ister. Tüketiciyi eğlendirme ve onların

dikkatini çekme amaçlı, hazırladıkları pazarlama kampanyalarında şaka ya da espri görüntüsüyle şiddet ve terör olaylarına yer verebilmektedirler. Örneğin “Snapchat’te Would You Rather?” adlı bir oyunun Instagram’da yayınlanan reklamında, kullanıcıya “Rihanna’yı tokatlamayı mı yoksa Chris Brown’a yumruk atmayı mı tercih edersiniz?” sorusuna yer verilmiştir. Rihanna ve Chris Brown’ın aile içi şiddet davasına atıfta bulunarak şaka yollu dikkat çekmek isteyen marka, içeriğindeki şiddet unsuru ile kampanyasını başarısızlığa itmiştir (URL-1). Benzer şekilde, NBA takımlarından Houston Rockets’ın sosyal medya hesabında bir galibiyet sonrası at ve tabanca emojiğini yan yana kullanarak attığı tweet hem pazarlama kampanyasının başarısız olmasına hem takipçilerin tepkisini çekmesine hem de sosyal medya yöneticisinin işten ayrılmasına neden olmuştur (URL-2). Her iki örnek de şiddetin toplum tarafından olumsuz algılanmasının her zaman olası (Haegerich ve Dahlberg) olduğunu doğrular niteliktedir.

H2. Güzellik-mükemmellik algısı: Markalar, tüketicinin kendisini daha iyi hissedebilmesini ve daha çok beğenmesini sağlayacağını düşündüğü ürünlerini pazarlarken, genellikle yüksek standartlara sahip bir güzellik algısı ortaya koyarak tüketicilerin ürünlerine yönelik ihtiyaç algısını arttırmak isteyebilirler. Güzellik algısına yönelik olarak Afful ve Ricciardelli (2015) yaptıkları araştırmada blog yazarlarının kilolu olmanın bir tercih olduğunu ve kilolu olmayı kabul eden bir yaşam tarzının normal karşılanması gerektiğini vurgulayan yazılar yazmayı tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Buradaki amaç kilolu olmanın son derece olağan olduğunu belirtmektir. Ancak günümüzde kilolu yaşamı reddeden pazarlama kampanyaları yapılmaya devam etmektedir. 2019’da son derece popüler olan vlog formatındaki bir reklam videosunda, Noel’de Peloton bisikleti hediye edildikten sonra bir yıl boyunca her gün egzersiz yapan bir kadın gösteriliyordu. Ancak izleyicilerin gördüğü tek şey, partneri kendisine dolaylı olarak şişman diyen bir kadındı ve videonun hantal kurgusu onu viral bir meme (internet ortamında mizah amaçlı kullanılan konu ile ilgili resim ya da ifade) hâline getirerek bir korku hikâyesi olarak yeniden konumlandırdı. Bu durum şirketin hisselerinde %10’luk bir düşüşe neden olmuştur (URL-3).

H3. Cinsiyetçilik: Markalar içerisinde espri bulunan bir kampanya ile vurucu bir şekilde tüketicilerin karşısına çıkmak isteyebilmektedir. Ancak esprinin dozu ayarlanmazsa, olumsuz anlamda büyük bir tepkiye maruz kalabilir. Bir otomobili satın almadan önce kontrol edilmesi gerektiğine dikkat çekmeye çalışan Audi’nin, dijital mecralarda yayımlanan reklam filminde damadın annesi mihraba doğru yürüyor ve müstakbel gelinini incelemeye başlıyor. Dudaklarını çimdikliyor, kulaklarını çekiyor, dişlerine ve diline bakıyor ve ardından oğluna başıyla onay veriyor. Ardından, sloganda "Önemli bir karar dikkatlice verilmelidir" yazıyor (URL-4). Bu reklamın, kadınları nesneleştirerek ve onların değerini bir araç değerine indirgeyerek mizahi olmaktan çok saldırgan bir hâl almıştır. Bir başka örnekte ise IHOP pankek reklamı için attığı “flat but has a great personality (düz ama harika bir karakter)” yazan tweetinde, pankekleri kadın vücudunun belirli bir bölümü ile kıyasladığı için cinsiyetçilik tepkilerinin ardından tweeti silmiştir (URL-5). Benton-Greig vd. (2018) yaptıkları araştırma sonucunda kuruluşların faaliyetlerinde cinsiyetçilikle ilişkili mesajların kabul edilemez olsa da cinsiyetçiliği içeren kampanyaların ele alınmaya devam ettiğini ortaya koymuştur.

H4. Hayvan hakları: İnsanlara karşı yapılan uygunsuz davranışlar kadar tepki çekmese de hayvanlara yapılan uygunsuz davranışlara tepki gösteren hayvan severler azımsanamayacak kadar fazladır. Dolayısıyla kampanyaları tasarlarken hayvansever kitlenin tepkilerini dikkate almak önemli bir gereksinimdir (Leslie ve Sunstein, 2007). Seaworld açtığı #AskSeaWorld başlık etiketi ile takipçileri ile etkileşim kurarak onların merak ettiği konularda konuşup olumlu bir imaj geliştirmek peşindeydi. Ancak orkalara yapılan muameleyi bilen takipçilerin, bu başlık

etiketini Sea World'e hesap sorma amacıyla kullanmaları, kampanyanın başarısız olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (URL-6).

H5. Irkçılık: Irkçılık o kadar hassas bir konudur ki ırkçılığı azaltmaya yönelik olarak Kwate (2014) çeşitli pazarlama kampanyalarının etkili olabileceğini savunmuştur. Çözebilmek için birçok gayretin sarf edildiği böyle büyük bir problem varken; markaların kampanyalarını yayınlamadan önce ırkçılığı tetikleyecek bir hata yapmamak adına içeriklerini birçok kez kontrol etmeleri gerekmektedir. Çünkü art niyet içermeyen yazılan bir kelime, markanın çok büyük tepki almasına neden olabilmektedir. Nivea'nın bir deodorantının reklamında "beyaz saflıktır" sloganı kullanması, Afro-Amerikalılar tarafından tepkiye sebep olurken; beyazların üstünlüğünü savunan gruplar tarafından da alkışlanmıştır. Burada Nivea istemeden de olsa ırkçılığı körükleyen bir kampanya yürütmüştür (URL-7). Benzer şekilde Facebook'ta yayımlanan Dove reklamında üstünü çıkararak bir Afro-Amerikalı kadın, beyaz tenli bir kadına dönüşüyor (URL-8). Temizlik maddesi olan Dove'un bu reklamında Afro-Amerikalıları temizleyip beyaz tenli insanlara dönüştürmesi şeklinde algılanması sebebiyle Dove özür dilemiştir.

H6. Toplumsal duyarsızlık: Dijital pazarlamada, geliştirilen kampanyanın hedef kitlesinin kapsamlı bir şekilde tanınması önemlidir. Aksi durumda veganlara et veya süt reklamı, çevrecilere suyun bolca tüketildiği bir faaliyetin tanıtımını göstermek markanın arzulanmayacağı sonuçlar doğurabilmektedir. Benzer şekilde bir felaketin yaşandığı bölgedeki insanların bazı kampanyalara karşı hassas olması olağandır ve markalar bunu bilerek hedef kitlesini saptamak durumundadır. Markalar, maruz kaldıkları afet sebebiyle insanların o anki ihtiyaçları ele alındığında birçok konu gibi pazarlamanın da yetersiz kalacağını farkında olmalı (Baker, 2009). Airbnb, su yüzeyinde duran su temalı bir evin görüntüsünü içeren "yüzen dünya" pazarlama kampanyasında "suyun üzerinde kalın" ve "bu yüzen evlerle suda yaşamayı deneyimleyin" ifadelerini kullandığında Harvey kasırgasından mustarip olan Houston halkının bu reklama olumlu tepki vermesi pek de mümkün değildi (URL-9). Toplumsal duyarsızlığa birkaç örnek daha eklemek mümkündür. Porto Rico'daki kasırganın yarattığı yıkımdan sonra Mark Zuckerberg, Facebook'un VR uygulaması Spaces'i kullanarak NPR tarafından hazırlanan Porto Rico'nun 360-videosunu gezdi (URL-10). Zuckerberg'in amacı insanların dikkatini Porto Rico'daki felakete çekmek olsa da genel tepki, Zuckerberg'in Facebook'un VR yeteneklerini göstermek için felaketten yararlanıyor gibi görüldüğü yönündeydi. Bir diğer örnekte ise ABD millî takımı Gana'yı futbol dünya kupasında mağlup ettikten sonra Delta havayollarının sosyal medya hesabından yapılan paylaşımda Gana'yı temsil eden fotoğrafta zürafaya yer verilmiştir (URL-11). Ancak Gana'nın bulunduğu coğrafi konumda zürafanın olmaması, Delta havayollarının gerekli araştırmayı yapmadan duyarsız bir şekilde paylaşım yaptığı şeklinde tepkilere sebep olmuştur. Bir başka toplumsal duyarsızlık örneğinde ise Coca Cola'nın Rusya için hazırladığı bir Noel tanıtımında kullandığı Rusya haritasının 1945 öncesine ait olması tepkilere neden olmuştur (URL-12). Bir diğer örnekte Adidas, Boston maratonuna katılan müşterine e-posta atmıştı. "Tebrikler, Boston Maratonu'ndan sağ çıktınız!" yazan e-postanın 2013 Boston maratonu bombalamasının hemen ardından gönderilmesi birçok insanı rahatsız etmiştir (URL-13). Benzer şekilde Kellogg's'un o zamanki adı ile Twitter'daki kampanyası da benzer şekilde tepki çekmiştir (URL-14). Kampanya, Twitter kullanıcılarının Kellogg's'un paylaşımı için yapacağı her bir paylaşım için ihtiyaç sahibi bir çocuğa kahvaltı vermek üzerine kurgulanmıştı. Ancak Kellogg's'un açlık çeken çocuklar üzerinden reklam yapma çabası tepki ile karşılanmıştır.

H7. Siyasi: Siyasi açıklamalar, terimler ya da semboller kullanarak takipçileri ile etkileşime giren markaların kısa sürede karşıt görüşten kişilerin tepkisini alması kaçınılmaz olabilmektedir (Grazzini vd., 2020). Wendy's, taze sığır eti kullanmaları konusunda takipçileri

ile tweetleşirken, yayımladıkları bir memede Kurbağa Pepe'ye yer vermişti. Marka bunun farkındaydı ya da değildi ama Pepe 2016'daki ABD başkanlık seçimlerinde beyaz üstünlükçüler tarafından kullanılmıştı. Bu bağlamda marka ne ifade ettiğini bilmediği bir görseli paylaşarak bir hata yapmıştır (URL-15). Marka değerini koruma adına siyasetten uzak durmak önemlidir. Benzer şekilde siyasi hata olarak ele alınabilecek örnekte, ABD Hava Kuvvetleri, viral Yanny/Laurel tartışmasını ABD'nin Afganistan'daki hava saldırılarının sesiyle karşılaştıran bir tweet'i, uygunsuz olduğu yönündeki eleştirilerin ardından kaldırılmıştır (URL-16).

H8. Etik olmayan rekabet üstünlüğü: Markalar paylaşımlarını yaparken rakiplerinin dezavantajlı koşullarından yararlanarak aslında Kilduff (2015) tarafından da araştırılmış etik olmayan bir rekabet üstünlüğü elde etmek isteyebilirler. Tinder'ın, Facebook'un Çin ve Kuzey Kore'de yasaklanması üzerine, Facebook kullanıcılarını Tinder'a davet etmesine yönelik attığı tweet, kampanyanın büyük bir tüketici kitlesinin tepkisini alarak başarısız olmasına neden olmuştur (URL-17).

H9. Rakibin prestijini arttırma: 2014 yılında Blackberry telefon firmasına ait bir tweet içeriği, her ne kadar tatmin edici olsa da bir Iphone markalı telefonda atılmış olmasının (URL-18) kampanyanın içeriğinde görünüyorsa, haber kanallarına yansıyan bir dijital pazarlama başarısızlığı olarak kabul edilmektedir.

H10. Negatif müşteri deneyimlerini tetikleme: Stephen (2016) dijital müşteri deneyiminin bir parçası olarak ağızdan ağza pazarlamaya odaklanmıştır. Bu da özellikle negatif müşteri deneyimlerinin paylaşılmasını kapsamaktadır. Avustralya'daki bir Taksi Birliği'ne ilgi çekme amaçlı Twitter'da başlatılan başlık etiketi kampanyası, kullanıcılarının kabalıktan yasa dışılığa varacak şekilde kötü deneyimlerini paylaşımlarıyla firmayı önemli düzeyde bir dijital pazarlama başarısızlığına sürüklemiştir (URL-19). Dijital pazarlama dünyasının gücünü yansıtan, tüketicilerle girilen negatif etkileşimli bu gerçek olay, her türlü kampanyanın, kullanıcılarını, dikkatle düşünülmezse markanın değerini arttırmanın tam tersi yönünde de etkileyebileceğini göstermektedir. Bir başka örnekte ise Urban Outfitters, Twitter'da markanın küçük işletme sahiplerinin tasarımlarını çaldığı iddialarına yanıt olarak 20 kelimelik bir tweet atmıştı. Ancak markanın iddiaları yeterince önemsememesi sonucu, marka saatler içerisinde 17.000 takipçisini kaybetmişti (URL-20). Başka bir örnekte ise İngiltere merkezli bir atıştırma şirketi olan Walkers, müşterilerinin büyük bir spor etkinliğine bilet kazanma fırsatı için özçekim gönderdiği bir sosyal medya kampanyası yürütmüştü. Ancak katılımcıların bazılarının diktatörlerin, seri katillerin ve suçluların fotoğraflarını göndermesi ve bunun yanı sıra markanın bu fotoğrafları kontrol etmeden paylaşması kamuoyunda tepkiye neden olmuştu (URL-21). Benzer şekilde The Sunny Co. yeni mayosunu tanıtan şirket, tanıtım fotoğrafını 24 saat içinde Instagram'da yeniden paylaşan ve etiketleyenlere 65 dolarlık ürünü ücretsiz olarak vermeyi vaat etmişti. İlk birkaç saat içinde 3000'den fazla kişi fotoğrafı paylaştı. Bunun üzerine Sunny Co. kampanyayı hızla sonlandırarak takipçilerinden tepki almıştı (URL-22). Bir başka örnekte de Coca Cola "GIF the feeling" kampanyasıyla takipçileri ile etkileşim kurmaya çalışmıştı (URL-23). Takipçilerin agresif yanıtlar verebileceğinden hareketle binlerce kelimeyi yasaklamış olsa da takipçiler kampanyayı agresif içeriklerle doldurmanın yolunu buldukları için Coca Cola kampanyayı sonlandırmıştı.

H11. Yanlış bilgi-link verme: Dijital pazarlama kampanyalarının başarısı, sadece içeriğin oluşturulmasına değil teknik süreçlerine de bağlıdır ve dijital pazarlama çalışmaları iletişim sektörü profesyonelleri tarafından yönetilir (Royle ve Laing, 2014). Dijital pazarlama kampanyalarında tüketiciyi farklı sitelere yönlendirmek için bağlantı (link) kullanmak gerekmektedir. Ayrıca bu bağlantı tüketiciyi doğru adrese yönlendirmelidir. Tüketiciyi yanlış adrese yönlendirmek ya da bağlantının bir türlü açılmaması gibi sorunlar teknik yönetim hatası olarak ele alınabilir. Örneğin Heinz'ın ürünlerinin üstünde yer verdiği QR kodların eriştiği

resmî web sitesinin süresi dolması üzerine; tüketicileri yanlış bir siteye tüketicileri yönlendirmesi çeşitli tepkilere neden olmuştur (URL-24).

H12. Reklamların karışması: Ünlüler ile çalışırken doğru içeriğin paylaşılması adına gerekli kontrollerin içeriği paylaşmadan önce mutlaka yapılması gerekmektedir. Her insan gibi ünlüler de basit hatalar yapabilir ancak bu hatanın dijital mecralarda yapılması sıkıntıya neden olabilmektedir (Nadanyiova vd., 2020). Çoklu reklamın bir arada yönetildiği organizasyonlarda reklamların karışması söz konusu olabilmektedir. Gerry Hamilton ESPN tweetinde yer verdiği linkin farklı bir reklama dair bilgi sunuyor olması, dijital pazarlama kampanyasının başarısızlığında bu hatanın önemine dair örnek teşkil etmektedir (URL-25).

H13. Hacker saldırısı: Teknik anlamda bir diğer sıkıntı ise dijital korsanların dijital mecraya müdahale edip markanın vermek istediği mesajı sabote etmesidir (Kumar vd., 2022). Öngörmesi pek de kolay olmayan bu saldırı marka imajını temelden sarsırsa da marka hakkında olumsuz görüşlerin özellikle sosyal medyada dolaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Burger King'in buna örnek teşkil eden tecrübesinde; Burger King Wikipedia'da yayınlanan burger içeriklerinin bir listesini akıllı cihazlardan okunmasını sağladığı kampanyada (URL-26), korsanların Wikipedia'daki yazıyı siyanür gibi maddeler içerecek şekilde değiştirmesiyle kampanya geri çekilmek zorunda kalmıştır.

H14. Kurguyu yansıtması: Markalar dijital pazarlama kampanyasında, takipçilerin ilgisini artırmak amacıyla ünlü kullanımını tercih edebilir. Ancak bu durum marka ile tüketici arasında bir kişi eklemek anlamına geldiği için o ünlünün tüketiciye vermesi gereken mesajı tam olarak verdiğinden emin olmak gerekir. Backaler (2018) çalışmasında fenomen (influencer) ile iş birliği yaparken; fenomenen kaynaklanabilecek hata konusunda markanın potansiyel risklerin farkında olması gerektiğini vurgulamıştır. Scott Disick adlı bir sosyal medya fenomeninin, Instagram'da bir tanıtım fotoğrafı için Booty Shake adlı markanın önerdiği başlığı, talimatlar hâlâ metindeyken paylaşmış olması, teknik anlamda doğru yönetilmeyen sürecin, tüketicinin güvenini belli ölçüde sarstığı düşünülmektedir (URL-27).

H15. Marka imajına uygun davranmama: Ünlü kullanımı, tanınmış bir kişinin bir ürün veya hizmetin tanıtımına yardımcı olmak için şöhretini kullanmasını içeren bir marka veya reklam kampanyası biçimidir (Hai-Xia vd., 2015, s. 357). Pazarlamacılar, ünlülerin tüketicilerin dikkatini çektiğine ve ünlülerin olumlu özelliklerinin markalara aktarıldığına inandıkları için ünlülerin kullanımı pazarlamada yaygındır (Chung ve Cho, 2017, s. 6). Markanın tercih ettiği ürünün ifade ettiği imaja ters düşmeyecek hareketlerde bulunacak ünlünün bulunması ve onunla çalışılması önem taşımaktadır. Örneğin ünlü futbolcu Ronaldinho Coca-Cola ile sponsorluğu devam ederken bir basın toplantısı önünde Pepsi Cola ile çıktığı için anlaşması feshedildiğinden kampanya başarısızlıkla sonuçlanmıştır (URL-28). Benzer hataları sosyal medyada da görmek mümkündür. 2019 yılında Millie Bobby Brown, markası Florence by Mills'i tanıtmak için sosyal medya hesabından yayınladığı videoda cilt bakım rutinini göstermiş olsa da (URL-29), hayranları onu sadece rol gereği yüzünü yıkıyormuş gibi yaptığı için eleştirip tepki göstermiştir.

HTEA Parametreleri

HTEA yöntemi, ele aldığı hatalara yönelik risk değerlendirmesi yapmak için gerçekleşme olasılığı (O), hatanın etkisinin şiddeti (Ş) ve hatanın tespit edilebilirliği (T) parametrelerini kullanılır. Çalışma kapsamında, dijital pazarlama kampanyalarına yönelik hatalara dair parametreler aşağıdaki gibi ele alınmıştır.

- *Hatanın kampanyayı başarısızlığa uğratma olasılığı (O):* Hata unsurunun var olması, kampanyanın başarısızlığa mutlak sürükleyeceği anlamına gelmemektedir. Her hatanın, dijital reklam kampanyasını başarısızlığa sürükleme etkisinin farklı olduğuna

düşünmek mümkündür. Bu noktada hata unsurunun, dijital pazarlamanın eriştiği kitlelerin ne derece dikkatini çeken bir konu olduğuna göre, her hatanın kampanyayı başarısızlığa sürükleme olasılığının değişkenliği önemli kazanır.

- *Hatanın başarısızlığa dönüşmesi hâlinde temsil ettiği firma ya da markaya olan etkisi (S)*: Her başarısız dijital kampanyasının temsil ettiği firma ya da markaya olan etkisinin aynı şiddette olması beklenemez. Kimi başarısızlıklar, müşterileri sonsuza kadar o markadan uzaklaştırabilme gücüne sahipken (örnek varsa anlatımı ve refiyle), kimi başarısızlıklar markanın müşteriler tarafından ancak kısa süreliğine protesto edilmesine sevk ederken, kimileri de müşterilerin satın alma davranışını hiç etkilemeyebilir. Dolayısıyla hatanın başarısızlığa dönüşmesi hâlinde temsil ettiği tarafa olan etkisinin şiddeti önemli bir parametre olarak kabul edilebilir.
- *Hatanın başarısızlığa dönüşmeden tespit edilebilirliği (T)*: HTEA yöntemi kapsamında hataların tespit edilebilir olması önemli bir parametredir. Hatanın gerçekleşmeden tespit edilebilirliği yüksekse ilgili hatanın düşük riskli bir hata, hatanın süreçler içinde gizlenebilirliğinden dolayı tespit edilebilirliği zor ise yüksek riskli bir hata olarak kabul edilir. Risk analizi perspektifinden istenmeyen olayların tespit edilebilirliği ve dolayısıyla engellenebilirliği önemli bir unsurdur. Dolayısıyla dijital pazarlama kampanyalarını başarısızlığa sürükleyen hataların tespit edilebilirliği de metodoloji kapsamında ele alınan önemli bir parametredir.

Bulanık Mantık Aracılığıyla Parametre Değerlerinin Belirlenmesi

Çalışma kapsamında, dijital pazarlama kampanyalarının başarısız olmasına neden olabilecek hatalarla ilişkili değerlendirmeler için bulanık mantık yaklaşımından ve uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Zadeh (1965) tarafından geliştirilen bulanık küme teorisi, özellikle analizlerin nicel girdilerini belirlemek için uzmanların yargılarına göre kesin olmayan ve belirsiz durumları yansıtmak için çok uygun bir araçtır. Bulanık mantık aracılığıyla “çok yüksek”, “yüksek”, “orta”, “düşük” ve “çok düşük” gibi farklı dilsel ifadelerin seviyeleri arası muğlaklıkları, matematiksel olarak ele alınabilmektedir. Uzmanların doğrudan gerçek bir sayı atamak yerine dilsel ifadeler kullanmasına olanak tanıyan bulanık teori, nitel değerlendirmelerin nicelleştirilmesinde büyük avantaj sağlamaktadır. Bulanık mantık literatüründe, bulanık kümelerin belirsizlikler üzerindeki kontrolü arttırmak için çok çeşitli uzantılara sahip olacak şekilde sürekli geliştiği açıktır (Torra, 2010; Yager, 2013; Atanassov, 2016; Gündoğdu ve Seyfi-Shishavan, 2022). Bu çalışmada, uzman yargıları ile yapılan risk değerlendirmesindeki belirsizlik, temsil ve hesaplama kolaylığı nedeniyle üçgen bulanık sayılar kullanılarak ele alınmıştır.

Bir üçgen bulanık sayı, “l” mümkün olan en küçük değerini, “m” en olası değerini ve “u” mümkün olan en büyük değerini temsil etmek üzere, (l, m, u) olarak gösterilir. Bu noktada bir bulanık kümenin matematiksel olarak tanımlanması ve üyelik derecesinin önemini sunmak gerekir. $\tilde{B}$ bir bulanık sayı kümesi olmak üzere, sahip olduğu üyeleri (x) ve bu üyelerin 0 ile 1 arasındaki üyelik dereceleri ‘ $\mu_{\tilde{B}}(x)$ ’ ile karakterize edilir ve Denklem 1’deki gibi gösterilir.

$$\tilde{B} = \{x, \mu_{\tilde{B}}(x) | x \in \tilde{B}, \mu_{\tilde{B}}(x) \in [0,1]\} \quad (1)$$

Bulanık sayılar, üyelik dereceleri üzerinden ele alınırlar ve bir üçgen bulanık sayısının üyelik derecesi Denklem 2’deki gibi tanımlanır.

$$\mu_{\tilde{B}}(x) = \begin{cases} \frac{r-l}{m-l} & \text{for } l \leq x \leq m, \\ \frac{u-r}{u-m} & \text{for } m \leq x \leq u, \\ 0 & \text{otherwise.} \end{cases} \quad (2)$$

Dijital pazarlama başarısızlıklarında etkili olan hataların HTEA yöntemi ile ele alınabilmesinde kullanılan parametre değerlerinin belirlenmesi için uzmanlara sunulan dilsel ifadeler ve karşılık gelen bulanık sayıları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Değerlendirme Skalası ve Bulanık Sayılar

Dilsel İfadeler			Üçgen bulanık sayı karşılığı (l, m, u)
Hataya dönüşme olasılığı	Hatanın etkisinin şiddeti	Tespit edilebilirliği	
Çok yüksek (ÇY)	Çok yüksek (ÇY)	Çok zor (ÇZ)	(0, 0.1, 0.3)
Yüksek (Y)	Yüksek (Y)	Zor (Z)	(0,1, 0.3, 0.5)
Orta (O)	Orta (O)	Orta (O)	(0,3, 0.5, 0.7)
Düşük (D)	Düşük (D)	Kolay (K)	(0,5, 0.7, 0.9)
Nadir (N)	Çok düşük (ÇD)	Çok kolay (ÇK)	(0,7, 0.9, 1)

Çalışma kapsamında farklı uzmanların görüşlerinden yararlanıldığından uzmanların sunduğu dilsel ifadeler, Tablo 3'te verilen karşılık gelen bulanık sayılara dönüştürülür ve bu sayılar bulanık aritmetik işlemler aracılığıyla bir araya getirilir. $\tilde{B}_1$ ve $\tilde{B}_2$ iki üçgen bulanık sayı olmak üzere, Denklem 3 ve 4'te gösterilen bulanık toplama ve bölme işlemleri ile her parametre için belirlenmiş olan ortalama değerler bulunur (Zadeh, 1965; Tsaur vd., 2002).

$$\tilde{B}_1 \oplus \tilde{B}_2 = (l_1, m_1, u_1) \oplus (l_2, m_2, u_2) = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (3)$$

$$\tilde{B}_1 / k = (l_1, m_1, u_1) / k = (l_1/k, m_1/k, u_1/k) \quad (4)$$

Son olarak bulanık mantık yaklaşımının nihai adımı olan durulaştırma (defuzzification) işlemi ile bulanık olmayan kesin (crisp) değerlere ulaşılır. Bunun için farklı yöntemler kullanılabileceği gibi bu çalışmada "ortalama alan yöntemi" kullanılmıştır (Lan ve Fan, 2010).

$$B^* = \frac{i+2m+u}{4} \quad (5)$$

Müşteri Kaybı Risk Değerlendirmesi

Dijital pazarlama kampanyası kapsamında tespit edilen bir hatanın, kampanyanın dijital ortamlarda yayınlanması ve tüketiciler tarafından olumsuz algılanması söz konusu olduğunda, belli bir müşteri kaybına neden olması kaçınılmazdır. Çalışma kapsamında, müşteri kaybı riski değerinin (MKRD), Denklem 6'deki gibi hatanın kampanyayı başarısızlığa sürüklenme olasılığı (O) ile markaya zarar verme şiddetinin (Ş) çarpımı ile belirlenebileceği kabul edilmiştir.

$$\text{Müşteri Kaybı Riski Değeri} = O * \text{Ş} \quad (6)$$

Risk Öncelik Değerlendirmesi

İstenmeyen olaya neden olan hata unsurlarının risk öncelik değerleri, HTEA analizinin temel çıktısı olup uygun risk önleme stratejilerinin geliştirilebilmesinde yol göstericidir. Dijital

pazarlama kampanyalarının başarısız olmasına neden olan hatanın, başarısızlık yaratma olasılığı (O), etkisinin şiddeti (Ş) ve tespit edilebilirliklerinin (T) uzmanlar ve bulanık mantık aracılığıyla belirlenmesinin ardından, hataların risk öncelik değerleri hesaplanır. Denklem 7’de görüldüğü gibi tüm parametre değerlerinin çarpımı ile elde edilen risk öncelik değerlerinin (RÖD) sıralanmasıyla risk analizinin ana çıktısına erişilir.

$$\text{Risk Öncelik Değeri} = O * \text{Ş} * T \quad (7)$$

Bulgular

Çalışma kapsamında, temsil ettiği markaya bekleneni sunmayan ve hatta çoğunlukla zarara uğratan başarısız dijital pazarlama kampanyaları, istenmeyen olay olarak kabul edilip bulanık mantık ve HTEA yöntemi ile risk analizi çerçevesinden değerlendirilmiştir. Değerlendirme için gereken verilerin elde edilmesinde reklam ajanslarında yönetici pozisyonunda çalışan ve her biri sektöründe en az 15 yıllık deneyime sahip 5 uzmandan yararlanılmıştır.

Alan literatürünün ve çoğu yayından kaldırılrsa da internette haber olarak varlığını devam ettiren yaşanmış başarısız dijital pazarlama kampanyalarının incelenmesi ile hata bileşenleri ve unsurları Tablo 2’deki gibi belirlenmiştir.

Her bir uzmana görüntülü konuşma yöntemiyle hata unsurlarına ve analiz için kullanılacak parametreler hakkında ayrıntılı bilgilendirme yapılmış ve hata unsurlarının olasılık, şiddet ve tespit edilebilirliğine yönelik değerlendirmeleri alınmıştır. Uzmanların değerlendirmeler için Tablo 3’te verilmiş olan dilsel ifadelerden yararlanması sağlanmıştır. Uzmanlardan alınan veriler Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Uzmanların Parametreler Üzerine Dilsel İfadelerle Sundukları Görüşleri

HATA KODU	Uzman 1			Uzman 2			Uzman 3			Uzman 4			Uzman 5		
	O	Ş	T	O	Ş	T	O	Ş	T	O	Ş	T	O	Ş	T
H1	O	Y	ÇK	D	ÇY	K	Y	Y	O	O	O	ÇZ	ÇY	ÇY	ÇZ
H2	ÇY	ÇY	O	ÇY	Y	Z	Y	O	O	D	Y	Z	Y	O	O
H3	O	O	Z	Y	Y	Z	O	Y	O	Y	Y	O	ÇY	O	Z
H4	D	ÇD	ÇZ	O	D	Z	O	O	O	O	Y	O	Y	O	K
H5	Y	O	Z	ÇY	D	O	ÇY	ÇY	O	Y	ÇY	K	Y	ÇY	O
H6	Y	O	ÇZ	D	Y	ÇZ	D	O	Z	N	Y	K	D	ÇY	O
H7	ÇY	ÇY	O	Y	ÇY	K	D	O	O	Y	O	Z	O	Y	O
H8	O	O	ÇK	O	D	K	Y	ÇD	Z	Y	D	O	O	O	K
H9	ÇY	O	ÇK	Y	D	K	O	Y	K	Y	O	Z	O	ÇY	Z
H10	Y	O	Z	ÇY	ÇY	O	O	Y	K	O	O	O	D	Y	Z
H11	D	ÇD	ÇK	O	ÇD	O	N	O	K	O	O	ÇK	O	Y	ÇK
H12	O	ÇD	ÇK	O	D	ÇK	D	D	K	D	D	O	N	ÇD	O
H13	D	ÇD	ÇK	D	ÇD	ÇZ	O	O	ÇZ	O	O	O	D	Y	ÇZ
H14	N	D	ÇZ	N	D	Z	O	ÇY	O	D	O	Z	N	Y	Z
H15	O	D	ÇZ	O	D	ÇZ	Y	Y	Z	D	O	O	D	Y	ÇZ

Uzmanların dilsel ifadeler aracılığıyla sundukları görüşleri yine Tablo 3’te verilmiş olan bulanık sayılara dönüştürülmüş ve Denklem 3 ve 4’te verilmiş olan bulanık işlemlerle birleştirilerek Tablo 5’te verilmiş olan bulanık sayılara ulaşılmıştır.

Tablo 5: HTEA Yöntemi Parametreleri için Belirlenen Bulanık Değerler

KODU	BULANIK ORTALAMA DEĞERLERİ								
	O			Ş			T		
H1	0.38	0.58	0.76	0.54	0.74	0.9	0.36	0.54	0.7
H2	0.5	0.7	0.86	0.46	0.66	0.84	0.38	0.58	0.78
H3	0.46	0.66	0.84	0.42	0.62	0.82	0.42	0.62	0.82
H4	0.3	0.5	0.7	0.24	0.42	0.62	0.38	0.58	0.76
H5	0.58	0.78	0.94	0.5	0.7	0.84	0.3	0.5	0.7
H6	0.16	0.34	0.54	0.46	0.66	0.84	0.46	0.66	0.82
H7	0.42	0.62	0.8	0.5	0.7	0.86	0.3	0.5	0.7
H8	0.38	0.58	0.78	0.16	0.34	0.54	0.2	0.38	0.58
H9	0.46	0.66	0.84	0.38	0.58	0.76	0.24	0.42	0.62
H10	0.38	0.58	0.76	0.46	0.66	0.84	0.34	0.54	0.74
H11	0.2	0.38	0.58	0.22	0.38	0.58	0.08	0.22	0.42
H12	0.16	0.34	0.54	0.06	0.22	0.42	0.14	0.3	0.5
H13	0.18	0.38	0.58	0.22	0.38	0.58	0.48	0.66	0.8
H14	0.08	0.22	0.42	0.34	0.54	0.72	0.5	0.7	0.88
H15	0.26	0.46	0.66	0.3	0.5	0.7	0.58	0.78	0.92

Tablo 5'teki bulanık değerler Denklem 5'te sunulan durulaştırma işlemi ile keskin hale getirilmiş ve her bir hata unsurunun müşteri kaybı riski ile genel risk öncelik değeri tespit edilmiştir. Bu noktada yorumlama konusunda hataların aldıkları değerlere göre sıralanması önemlidir. Tablo 6'da risk analizinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 6: Risk Analizinin Sonuçları

Kodu	DURULAŞTIRMA			Müşteri Kaybı Riski Değeri	Risk Öncelik Değeri	SIRALAMA				
	O	Ş	T			O	Ş	T	MKRD	RÖD
H1	0.575	0.730	0.535	0.420	0.2246	7	1	9	4	4
H2	0.690	0.655	0.580	0.452	0.2621	2	5	6	2	2
H3	0.655	0.620	0.620	0.406	0.2518	3	7	5	5	3
H4	0.500	0.425	0.575	0.213	0.1222	9	11	7	10	10
H5	0.770	0.685	0.500	0.527	0.2637	1	3	10	1	1
H6	0.345	0.655	0.650	0.226	0.1469	13	5	3	9	9
H7	0.615	0.690	0.500	0.424	0.2122	5	2	10	3	5
H8	0.580	0.345	0.385	0.200	0.0770	6	14	13	11	13
H9	0.655	0.575	0.425	0.377	0.1601	3	8	12	7	8
H10	0.575	0.655	0.540	0.377	0.2034	7	4	8	6	6
H11	0.385	0.390	0.235	0.150	0.0353	11	12	15	12	14
H12	0.345	0.230	0.310	0.079	0.0246	13	15	14	15	15
H13	0.380	0.390	0.650	0.148	0.0963	12	12	3	13	11
H14	0.235	0.535	0.695	0.126	0.0874	15	9	2	14	12
H15	0.460	0.500	0.765	0.230	0.1760	10	10	1	8	7

Tablo 6'da çalışma kapsamında belirlenmiş hata unsurlarına yönelik olasılık, şiddet ve tespit edilebilirlik parametrelerine dair bulanık mantık aracılığıyla elde edilmiş değerlendirme sonuçları, hataların müşteri kaybı riski ve risk öncelik değerleri ile sıralamaları verilmiştir.

Tartışma

Çalışmada dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığı üzerine bir risk analizi gerçekleştirilmiştir. Önerilen metodoloji kapsamında kampanyayı başarısızlığa uğratan nedenler bulanık HTEA yöntemi ile ele alınmış ve analiz için gereken parametreler olan hatanın kampanyayı başarısızlığa uğratma olasılığı, hatanın marka için yaratacağı şiddeti ve hatanın tespit edilebilirliği ile ilgili verilerin işlenmesinde ise bulanık mantıktan yararlanılmıştır. Analiz ile elde edilen bulgular 5 alt başlıkta sunulabilir.

Hataların kampanyayı başarısızlığa uğratma olasılığına göre değerlendirilmesi

Analiz sonucunda dijital pazarlama kampanyalarını başarısızlığa en fazla uğratma olasılığı olan hataların içerikle ilişkili olduğu görülmüştür. Tablo 6'da görüldüğü üzere, özellikle ırkçılık (H5), güzellik/mükemmellik algısı (H2), cinsiyetçilik (H3), rakibin prestijini artırma (H9) ve siyasi (H7) unsurların kampanyada yer alması durumunda, ilgili kampanyanın toplumsal boyutta olumsuz bir tepki alma ihtimalinin yüksek olması beklenmektedir. Kampanyada yer alması durumunda başarısızlığa dönüşme konusunda en az risk taşıyan unsurlar olarak kampanya için hazırlanan kurgunun yansımaları, reklamların karışması gibi hatalar ele alınmıştır. Teknik yönetimi gerektiren bu konular ve içerikler, toplumun belli bir kısmını ilgilendirdiği düşünüldüğü için kampanyayı bütünüyle etkilemeyeceğine inanılmaktadır. Bu durumda kampanyadan etkilenebilecek ya da kampanyaya tepki gösterecek azınlık kitlenin marka tarafından göz ardı edilmesi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu azınlık markayı duyarsızlıkla suçlayabilmektedir.

Hataların kampanya üzerinde yaratması muhtemel olumsuz etkinin şiddetine göre değerlendirilmesi

Hata unsurlarının içerisinde bulunduğu kampanyayı başarısızlığa sürüklemesi hâlinde yaratacağı etkilerin büyüklüklerinin farklı olacağı açıktır. Kampanyanın içerisinde şiddet/terör, siyasi, ırkçı, güzellik/mükemmellik algısı ve toplumsal duyarsızlık gibi hassas konuların yer alması ve olumsuz olarak algılanması hâlinde tüketicilerin markaya olan tepkilerinin diğer hata unsurlarına göre çok daha fazla olması beklenmektedir. En fazla dikkat edilmesi gereken unsurun yine içerikle ilişkili olduğu görülmüştür. Tüketiciler tarafından olumsuz olarak algılanmasına rağmen tepkilerin, diğerlerine nazaran çok daha az olduğu hata unsurlarının ise Tablo 6'da görüldüğü üzere reklamların karışması (H12), etik olmayan rekabet üstünlüğü (H8), yanlış link verme (H11), hacker saldırısı (H13) olarak tespit edildiği görülmektedir.

Hataların tespit edilebilirliğine göre değerlendirilmesi

Hataların önlenmesine yönelik tespit edilebilirliğine göre yapılan değerlendirme sonrasında tespit edilebilirliği en zor olan unsurların ünlü yönetimi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Tablo 6'da da görüldüğü gibi ünlünün kampanya sonrasında marka imajına uygun davranmaması (H15) ya da kampanyanın kurgusunu belli etmesi (H14) tespit edilmesi zor bir hatadır. Bunun yanı sıra toplumun tepkisinin öngörülememesinden dolayı toplumsal duyarsızlık (H6) ve hacker saldırısı (H13) gibi hataları tespit etmek oldukça zordur. Bu noktada sunulabilir ki, özellikle teknik altyapının kampanyayı çok boyutlu hacker saldırılarından korumak üzere güçlü bir güvenlik duvarına sahip olması gerekmektedir. Aksi durumda dijital pazarlama kampanyasına müdahalede bulunan hackerlar, tüketicinin ilgili markaya ve kampanyaya yönelik güvenini sarsabilmektedir. Ayrıca tüketiciler kişisel verilerinin korunmamasından veya bu bilgilerin üçüncü kişilerle paylaşılmasında rahatsızlık duymakta haklıdır. Bununla birlikte markanın böyle bir hata durumunda yasalara karşı da bir sorumluluğu söz konusudur. Buna bağlı olarak dijital pazarlama kampanyaları sayesinde imajını korumak ve güçlendirmek isteyen marka, teknik yetersizlik sebebiyle müşteri kaybıyla karşılaşabilir.

Konusunda uzman ve markalardan bir adım önde olabilen hackerların saldırısına hazırlıklı olmak; bir diğer deyişle hacker saldırılarına yönelik hataları tespit etmek zor olsa da oldukça kritiktir. Ayrıca dijital pazarlama kampanyasını çekici kılmaya çalışırken gözden kaçırılan cinsiyetçiliğe (H3) yönelik hata unsuru yine tespit edilebilirliği en zor hata unsurlarından birisi olarak ele alınabilir. İyi bir denetim ve kontrol mekanizmasıyla kolaylıkla tespit edilebilecek hatalar ise yanlış bilgi-link verme (H11), reklamların karışması (H12) ve rakiplerle etik olmayan etkileşim (H8) içeren kampanyalar olarak belirlenmiştir.

Hataların müşteri kaybetme riskine göre değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında, hataların kampanyayı başarısızlığa itme olasılığı ile hatanın gerçekleşmesi durumunda müşterilerin vereceği tepkinin büyüklüğüne ilişkin parametrelerin Denklem 6'da verildiği gibi çarpılmasının, müşteri kaybı riskini temsil ettiği kabul edilmiştir. Böylelikle hatanın marka için müşteri kaybettirmesine yönelik bir risk değerlendirmesinin yapılabileceği öngörülmüştür. Buna bağlı olarak Tablo 6'da da görüldüğü gibi müşteri kaybettirme riskinin en yüksek olan hata unsurlarının ırkçılık (H5), güzellik/mükemmellik algısı (H2), siyasi (H7), şiddet/terör (H1) ve cinsiyetçilik (H3) unsurları olduğu görülmüştür. Müşteri kaybettirme riski en düşük olan unsurlar ise reklamların karışması (H12), kurguyu yansıtması (H14) ve hacker saldırısı (H13) olarak belirlenmiştir.

Hataların risk önceliklerine göre değerlendirilmesi

HTEA yönteminin ana çıktısı olan hataların risk öncelik değerlerinin belirlenmesi bulguları Tablo 6'nın son sütununda görüldüğü gibi dijital pazarlama yöneticilerinin en fazla dikkat etmesi gereken hata unsurlarının ırkçılık (H5), güzellik/mükemmellik algısı (H2), cinsiyetçilik (H3), şiddet/terör (H1) ve siyasi (H7) olduğu görülmüştür. Ek olarak belirtilen hata unsurlarının, "içerik" hata bileşenin içerisinde yer almasından hareketle dijital pazarlama kampanyası hazırlama sürecinin en riskli kısmının içerik oluşturmak olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Risk analizi, istenmeyen olayların gerçekleşmesinde etkili olan nedenlerin ortaya çıkarılmasını, ayrıntılı tanımlanmasını ve ilgili analizler aracılığıyla bu istenmeyen olayların yaşanmaması için stratejik öneriler sunulmasını sağlar. Bu çalışma, dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlığını risk analizi perspektifinden ele alan öncü bir çalışma niteliğinde olup çalışma kapsamında başarısızlığı tetikleyen unsurların araştırılarak başarısız olma ihtimallerinin düşürülmesi ve hatta ortadan kaldırılması için stratejik öneriler sunabilmek amaçlanmıştır.

Dijital pazarlama kampanyalarının başarısızlıklarının risk analizi için bu çalışmada, bulanık HTEA yöntemi yaklaşımından yararlanılmıştır. Dijital pazarlama kapsamında, satışları artırma, marka imajını geliştirme, tüketici ile etkileşim kurma vb. amaçlarla oluşturulan kampanyaların beklentinin tam aksine oldukça olumsuz sonuçlanmasıyla birlikte haberlere konu olan hâli ve alan literatürü incelenmiştir. Yaşanmasından bağımsız olarak dijital pazarlamada başarısızlık yaratma potansiyeli olan tüm hataların, çalışmada hata bileşenleri olarak anılan, "içerik", "paylaşımın teknik yönetimi" ve eğer var ise "reklam ünlüsünün yönetimi" çatıları altında oldukları gözlenmiştir.

HTEA yöntemi, çalışmada ele alınan tüm hataların, etkilerini de dikkate alarak kapsamlı tanımlanmasını sağlarken, bulanık mantık yaklaşımı da uzmanların dilsel ifadelerle sundukları belirsizlik içeren görüşlerini sayısallaştırmayı sağlamıştır. Analiz çıktıları ile dijital pazarlama faaliyetlerinin başarısızlığına yönelik riskin azaltılmasını hatta ortadan kaldırılmasını sağlayacak yönetimsel öneriler sunulmuş ve çoğunlukla zaman ve para olarak tanımlanan kısıtlı

kaynakların doğru unsurlara yönlendirilmesini, kontrol-sorgu mekanizmalarının hatalara yer vermeyecek şekilde proaktif işlevselliği desteklenmiştir.

Bu çalışmada, dijital pazarlama kampanyalarını başarısızlığa sürükleyen potansiyel hataların tespit edilmesi, ayrıntılı tanımlanması, değerlendirilmesi, risk analizinin yapılması ve bulgularının tartışılması aşamalarını içeren kapsamlı bir metodoloji sunulmuştur. Gelecek çalışmalar için farklı değerlendirme ölçekleri ve insanlar tarafından sunulan verilerdeki bulanıklığı gidermek için gelişmiş bulanık sayıların kullanımı önerilmektedir. Ayrıca çalışmanın risk analizi literatüründe sıklıkla kullanılan Bayes Ağları ya da Hata Ağacı Analizi yöntemi gibi daha derin nedensel incelemeler yapabilmeyi sağlayan metotlarla ele alınması da mümkündür.

Kaynakça

- Abdelgawad, M., Fayek, A. R. (2010). Risk management in the construction industry using combined fuzzy FMEA and fuzzy AHP. *Journal of Construction Engineering and Management*, 136(9), 1028-1036.
- Afful, A. A., Ricciardelli, R. (2015) Shaping the online fat acceptance movement: Talking about body image and beauty standards. *Journal of Gender Studies*, 24 (4), 453-472.
- Aiolfi, S., Bellini, S., Pellegrini D. (2020). Data-driven digital advertising: Benefits and risks of online behavioral advertising. *International Journal of Retail & Distribution Management*. 49 (7), 1089-1110.
- Arabian-Hoseynabadi, H., Oraee, H., Tavner, P. J. (2010). Failure modes and effects analysis (FMEA) for wind turbines. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 32 (7), 817-824.
- Atanassov, K. (2016). Intuitionistic fuzzy sets. *International Journal bioautomation*, 20, 1.
- Backaler, J. (2018). *Digital influence*. Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.
- Baker, S. M. (2009). Vulnerability and resilience in natural disasters: A marketing and public policy perspective. *Journal of Public Policy & Marketing*, 28 (1), 114-123.
- Bala, M., Verma, D. (2018). A critical review of digital marketing. *International Journal of Management, IT and Engineering*. 8 (10), 321-339.
- Balaraju, J., Raj, M. G., Murthy, C. S. (2019). Fuzzy-FMEA risk evaluation approach for LHD machine—a case study. *Journal of Sustainable Mining*, 18 (4), 257-268.
- Benton-Greig, P., Gamage, D., Gavey, N. (2018) Doing and denying sexism: Online responses to a New Zealand feminist campaign against sexist advertising. *Feminist Media Studies*, 18 (3), 349-365.
- Chaffey ve Chadwick, (2000). *Digital marketing*. Pearson Education Limited. Edinburgh. United Kingdom.
- Chanamool, N., Naenna, T. (2016). Fuzzy FMEA application to improve decision-making process in an emergency department. *Applied Soft Computing*, 43, 441-453.
- Chin, K. S., Chan, A., Yang, J. B. (2008). Development of a fuzzy FMEA based product design system. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 36, 633-649.
- Christina, I. D., Fenni, F., Roselina, D. (2019). Digital marketing strategy in promoting product. *Management And Entrepreneurship: Trends Of Development*, 4(10), 58-66.
- Chung, S., Cho, H. (2017). Fostering parasocial relationships with celebrities on social media: Implications for celebrity endorsement. *Psychology and Marketing*, 34 (4), 481-495.
- Constantinides, E. (2014). Foundations of social media marketing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 40-57.
- Desai, V. (2019). Digital marketing: A review. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 196-200.

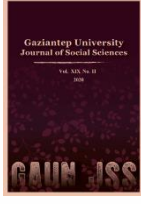
-
- Dunakhe, K., Panse, C. (2022). Impact of digital marketing – A bibliometric review. *International Journal of Innovation Science*, 14 (3/4), 506-518.
- Giannakis, M., Papadopoulos, T. (2016). Supply chain sustainability: A risk management approach. *International Journal of Production Economics*, 171, 455-470.
- Goble, W. M., Brombacher, A. C. (1999). Using a failure modes, effects and diagnostic analysis (FMEDA) to measure diagnostic coverage in programmable electronic systems. *Reliability engineering & system safety*, 66(2), 145-148.
- Grazzini, L., Acuti, D., Mazzoli, V., Petruzellis, L., Korschun, D. (2020). Standing for politics: What consequences for brands? *Italian Journal of Marketing*, 49-65.
- Guimarães, A. C. F., Lapa, C. M. F. (2004). Fuzzy FMEA applied to PWR chemical and volume control system. *Progress in Nuclear Energy*, 44 (3), 191-213.
- Gündoğdu, F. K., Seyfi-Shishavan, S. A. (2022). Picture similarity measures and their application to medical diagnosis. *Intelligent and Fuzzy Techniques for Emerging Conditions and Digital Transformation: Proceedings of the INFUS 2021 Conference, held August 24-26, 2021*. Volume 1 (pp. 865-872). Springer International Publishing.
- Haegerich, T. M., Dahlberg, L. L. (2011). Violence as a public health risk. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 5 (5), 392-406.
- Hai-xia, L., Guang, Y., Gang, W. (2015). Celebrity endorsement problem on social media: Formulation, analysis and recommendation algorithm. *International Journal of u- and e- Service, Science and Technology*, 8 (1), 357-370.
- Jahangoshai Rezaee, M., Yousefi, S., Eshkevari, M., Valipour, M., Saberi, M. (2020). Risk analysis of health, safety and environment in chemical industry integrating linguistic FMEA, fuzzy inference system and fuzzy DEA. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 34, 201-218.
- Kiang, M., Chi, R. (2001). A framework for analyzing the potential benefits of internet marketing. *Journal of Electronic Commerce Research*, 2 (4), 157-163.
- Kilduff, G. J., Galinsky, A. D., Gallo, E., Reade, J. J. (2015). Whatever it takes to win: Rivalry increases unethical behavior. *Academy of Management Journal*. 59 (5). 1-64.
- Kingsnorth, S. (2022). *Digital marketing strategy: An integrated approach to online marketing*. 3rd edition. New York. Kogan Page.
- Kumar, S., Pallathadka, H., Pallathadka, L. K. (2022). An analysis of cyber security threats in digital marketing. *Journal of Critical Reviews*, 9 (3), 85-94.
- Kumru, M., Kumru, P. Y. (2013). Fuzzy FMEA application to improve purchasing process in a public hospital. *Applied Soft Computing*, 13 (1), 721-733.
- Kwate, N. O. A. (2014). Racism still exists: A public health intervention using racism “countermarketing” outdoor advertising in a black neighborhood. *Journal of Urban Health*, 91 (5), 851-872.
- Lan, R., Fan, J. L. (2010). Complete metric on triangular fuzzy numbers and its application to decision-making. *Journal of Systems Engineering*, 25 (3), 313-319.
- Leung, F. F., Gu, F. F., Palmatier, R. W. (2022). Online influencer marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 50, 226-251.
- Leslie, J., Sunstein, C. R. (2007). Animal rights without controversy. *Law and Contemporary Problems*, 70 (1), 117-138.
- McDermott, R. E., Mikulak, R. J. ve Beauregard, M. R. (2008). *The basics of FMEA*. CRC Press.
- Mirela, N. E. (2015). Designing a framework for risk management in accounting field. *Revista Economica*, 67 (4).
- Mojibian, M., Jafari Nodoushan, R., Shekari, H., Salmani, Z., Heydari, M., Mahinpoor, H. (2017). The role of human resources management in risk and safety management of
-

- patient (case study: Dr. Mojibiyani Hospital, Yazd). *Journal of Community Health Research*, 6 (4), 229-239.
- Nadanyiova, M., Gajanova, L., Majerova, J., Lizbetinova, L. (2020). Influencer marketing and its impact on consumer lifestyles. *Forum Scientiae Oeconomia*, 8 (2), 109-120.
- Opresnik, M. O. (2018). Effective social media marketing planning – How to develop a digital marketing plan. *Springer International Publishing AG*. 333-341.
- Patrutiu Baltes, L. (2015). Content marketing - The fundamental tool of digital marketing. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences* 8 (57), 111-118.
- Rahmati, S., Mahdavi, M. H., Ghouschi, S. J., Tomaskova, H., Haseli, G. (2022). Assessment and prioritize risk factors of financial measurement of management control system for production companies using a hybrid Z-SWARA and Z-WASPAS with FMEA method: A meta-analysis. *Mathematics*, 10 (2), 253.
- Rauniar, R., Rawski, G., Yang, J., Johnson, B. (2013). Technology acceptance model (TAM) and social media usage: An empirical study on Facebook. *Journal of Enterprise Information*, 27 (1), 6-30.
- Royle J., Laing, A. (2014). The digital marketing skills gap: Developing a digital marketer model for the communication industries. *International Journal of Information Management*, 34, 65-73.
- Singh, R. K., Kushwaha, B. P., Chadha, T., Singh, V. A. (2021). Influence of digital media marketing and celebrity endorsement on consumer purchase intention. *Journal of Content, Community & Communication*, 14 (7), 145-158.
- Srivastav, P., Gupta, H. (2021). *Role and applications of digital marketing in digital era: A review*. 2021 9th International Conference on Reliability, Infocom Technologies and Optimization (Trends and Future Directions) (ICRITO) Amity University, Noida, India. Sep 3-4, 2021.
- Stamatis, D. H. (2003). *Failure mode and effect analysis*. Quality Press.
- Stephen, A. T. (2016). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. *Current Opinion in Psychology*, 10, 17-21.
- Stewart, D. W., Zhao, Q. (2000). Internet marketing, business models, and public policy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 19 (2), 287-296.
- Suleman, D., Rusiyati, S., Sabil, S., Hakim, L., Ariawan, J., Wianti, W., Karlina, E. (2022). The impact of changes in the marketing era through digital marketing on purchase decisions. *International Journal of Data and Network Science* 6, 805-812.
- Taiminen, H., Karjaluo, H. (2014). The usage of digital marketing channels in SMEs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22 (4), 633-651.
- Torra, V. (2010). Hesitant fuzzy sets. *International Journal of Intelligent Systems*, 25 (6), 529-539.
- Tsai, S. B., Zhou, J., Gao, Y., Wang, J., Li, G., Zheng, Y., Ren, P., Xu, W. (2017). Combining FMEA with DEMATEL models to solve production process problems. *PloS One*, 12 (8), e0183634.
- Tsaur, S. H., Chang, T. Y., Yen, C. H. (2002). The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM. *Tourism Management*, 23 (2), 107-115.
- Xu, K., Tang, L. C., Xie, M., Ho, S. L. ve Zhu, M. L. (2002). Fuzzy assessment of FMEA for engine systems. *Reliability Engineering & System Safety*, 75 (1), 17-29.
- Wang, L., Harncharnchai, A., Saeheaw, T. (2021). *Social media strategy for batik SMEs using customer knowledge management*. The 6th International Conference on Digital Arts, Media and Technology (DAMT) and 4th ECTI Northern Section Conference on Electrical, Electronics, Computer and Telecommunications Engineering (NCON).
-

- Yager, R. R. (2013). Pythagorean fuzzy subsets. In *2013 joint IFSA world congress and NAFIPS annual meeting (IFSA/NAFIPS)* (pp. 57-61). IEEE.
- Yasmin A., Tasneem S., Fatema, K. (2015). Effectiveness of digital marketing in the challenging age: An empirical study. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1 (5), 69-80.
- Yuan, J. (1985). A strategy to establish a reliability model with dependent components through FMEA. *Reliability Engineering*, 11 (1), 37-45.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8 (3), 338-353.
- URL-1: <https://www.usatoday.com/story/life/people/2018/03/15/rihanna-calls-snapchat-boycott-after-offensive-ad-refers-chris-asks-users-slap-rihanna-punch-chris-b/428083002/>
- URL-2: <https://ftw.usatoday.com/2015/04/the-houston-rockets-fire-man-behind-that-creepy-tweet-to-the-dallas-mavericks>
- URL-3: <https://edition.cnn.com/2019/12/03/us/peloton-ad-controversy-trnd/index.html>
- URL-4: <https://www.bbc.com/news/business-40652112>
- URL-5: <https://news.sky.com/story/ihop-regrets-immature-tweet-on-flat-pancakes-10342582>
- URL-6: https://www.dailymail.co.uk/travel/travel_news/article-3019299/Are-tanks-filled-orca-tears-SeaWorld-Twitter-campaign-backfires-water-park-hashtag-AskSeaWorld-hijacked-animal-rights-campaigners.html
- URL-7: <https://www.washingtonpost.com/news/business/wp/2017/04/05/niveas-white-is-purity-ad-campaign-didnt-end-well/>
- URL-8: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4960548/Dove-SLAMMED-ad-black-woman-white.html>
- URL-9: <https://qz.com/1064387/airbnb-sent-a-floating-world-marketing-email-in-the-middle-of-hurricane-harvey>
- URL-10: <https://www.cnbc.com/2017/10/10/facebook-ceo-mark-zuckerberg-slammed-for-puerto-rico-vr-video.html>
- URL-11: <https://news.yahoo.com/delta-ghana-giraffe-tweet-world-cup-120912430.html>
- URL-12: <https://www.theguardian.com/business/2016/jan/05/new-year-coca-cola-upsets-russia-ukraine>
- URL-13: <https://www.washingtonpost.com/news/early-lead/wp/2017/04/18/adidas-apologizes-for-email-congratulating-runners-who-survived-boston-marathon/>
- URL-14: <https://www.independent.co.uk/news/kellogg-s-twitter-campaign-rt-this-to-give-a-vulnerable-child-breakfast-sparks-online-anger-8932642.html>
- URL-15: <https://www.timesofisrael.com/wendys-tweets-image-of-hate-meme-pepe-the-frog/>
- URL-16: <https://time.com/5281046/air-force-yanny-laurel-audio-clip/>
- URL-17: <https://www.businessinsider.com/tinder-is-exaggerating-when-it-says-it-has-many-users-in-china-and-north-korea-2015-8>
- URL-18: <https://www.cbsnews.com/news/oops-blackberry-sends-out-tweet-from-an-iphone/>
- URL-19: <https://www.theguardian.com/australia-news/2015/nov/13/agency-behind-yourtaxis-campaign-fired-after-social-media-disaster>
- URL-20: https://www.washingtonpost.com/business/twitter-erupts-over-accusations-that-urban-outfitters-copied-designers-necklace-line/2011/05/27/AG0GJxCH_story.html
- URL-21: <https://www.dailymail.co.uk/femail/food/article-4542086/Walkers-social-media-stunt-spectacularly-backfires.html>
- URL-22: <https://www.teenvogue.com/story/sunny-co-clothing-promised-free-swimsuits-on-instagram#:~:text=The%20swimsuit%20saga%20began%20on,next%2024%20hours%2C%20Buzzfeed%20reports.>
- URL-23: <https://www.cbc.ca/news/trending/coca-cola-gif-the-feeling-campaign-trolled-tumblr-twitter-1.3426458>
-

-
- URL-24: <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3131418/Saucy-Heinz-forced-apologise-digital-code-ketchup-bottle-takes-customers-porn-website.html>
- URL-25: <https://www.usmagazine.com/celebrity-news/news/espn-recruiting-analyst-gerry-hamilton-accidentally-tweets-porn-link-2015221/>
- URL-26: <https://www.bbc.com/news/technology-39589013>
- URL-27: <https://www.usmagazine.com/celebrity-news/news/scott-disick-accidentally-pastes-instructions-into-instagram-ad-caption-w207208/>
- URL-28: <https://www.channelstv.com/2012/07/15/coca-cola-cancels-ronaldinhos-500000-a-year-contract-for-being-seen-with-pepsi-cans/>
- URL-29: <https://www.independent.co.uk/life-style/millie-bobby-brown-skincare-routine-fake-florence-by-mills-stranger-things-a9104381.html>
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Firma Özelliklerinin Finansal Raporların Yayınlanma Zamanlamasına Etkisi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketler Üzerine Ampirik Bir Analiz

The Effect of Firm Characteristics on the Release Time of Financial Reports: An Empirical Analysis on the Companies Traded in Borsa Istanbul

Sedat ÇEREZ^a Abdullah Kürşat MERTER^{b*} Yavuz Selim BALCIOĞLU^c Gökhan ÖZER^d

^a Araştırma Görevlisi, Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6443-6319

^b Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6874-1890

^c Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7138-2972

^d Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Bişkek / KIRGIZISTAN
Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Kocaeli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3255-998X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2023

Kabul tarihi: 24 Şubat 2024

Anahtar Kelimeler:

Firma özellikleri,
Finansal raporlar,
Zamanlılık,
İyi haber,
Kötü haber.

ÖZ

Günümüzün globalleşen ekonomisinde zamanında ve doğru finansal raporlamanın önemi her zamankinden daha fazla artmıştır. Bu raporlar, bir şirketin finansal sağlığı ve performansını detaylı olarak ortaya koymakta ve yatırımcılara, kredi sağlayıcılara ve diğer ilgili taraflara bilinçli kararlar almak için kritik bilgiler sunmaktadır. Finansal raporların yayınlanma zamanlamasını belirlerken iyi ve kötü haberlerin ağırlıklarına göre bazı stratejiler belirlemektedir. Şirketler, genellikle kurumsal itibarlarını desteklemek ve hissedar ile potansiyel yatırımcıların güvenini artırmak için olumlu haberlerini hızlı ve piyasanın açık olduğu dönemlerde açıklama eğilimindedir. Öte yandan şirketler, olumsuz piyasa tepkilerini en aza indirmek ya da geciktirmek için kötü haberleri saklama ya da piyasanın kapalı olduğu dönemlerde açıklama eğiliminde olabilmektedir. Bu stratejiler sayesinde firmalar, hissedarların ve yatırımcıların üzerinde olumlu veya olumsuz bir etki yaratmayı ve haberlerin etkisini en iyi şekilde kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, finansal raporlama zamanlılıklarının firma özelliklerine bağlı olarak değişip değişmediğini incelemektir. Bu amaçla 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden elde edilen 2345 firma/yılı verisi kullanılarak lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, firma büyüklüğü ve finansal kaldıraç gibi firma özelliklerinin finansal raporların hafta içi veya hafta sonu açıklanma zamanlaması üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, finansal raporlamada zamanlama stratejilerinin, firmanın bazı özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle, firmaların olumlu veya olumsuz haberleri nasıl ve ne zaman açıklayacaklarına karar verirken kullandıkları stratejilerin hem kendi özelliklerini hem de piyasa koşullarını göz önünde bulundurdıklarını göstermektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: August 19, 2023

Accepted: February 24, 2024

Keywords:

Firm characteristics,
Financial reports,
Timeliness,
Good news,
Bad news.

ABSTRACT

In today's globalizing economy, the importance of timely and accurate financial reporting has become more crucial than ever. These reports provide a detailed insight into a company's financial health and performance, offering critical information to investors, creditors, and other relevant parties to make informed decisions. While determining the publication timing of financial reports, strategies are set based on the weight of good and bad news. Companies tend to announce positive news quickly, especially during open market periods, to support their corporate reputation and boost the confidence of shareholders and potential investors. On the other hand, companies might be inclined to withhold or announce bad news during closed market periods to minimize or delay negative market reactions. Through these strategies, firms aim to create either a positive or negative impact on shareholders and investors and control the effect of news most efficiently. The purpose of this study is to examine whether the timing of financial reporting varies depending on firm characteristics. Logistic regression analysis was conducted using data from 2345 observation obtained from companies traded on Borsa Istanbul between 2009 and 2019. The results of the study indicate that firm characteristics such as firm size and financial leverage have a significant effect on whether financial reports are announced on weekdays or weekends. These findings reveal that the timing strategies in financial reporting can vary depending on certain characteristics of the firm. Notably, they highlight that when deciding how and when to announce positive or negative news, companies consider both their own characteristics and market conditions.

EXTENDED ABSTRACT

In today's rapidly changing business environment, financial reporting plays a vital role in disseminating information about a company's financial health and performance to stakeholders. Financial statements serve as a communication tool for management and allow them to report on the financial status of the organization. Timeliness and accuracy are essential elements of financial reporting, and the manner in which organizations release financial information affects the behavior of different classes of users. For instance, investors, creditors, analysts, regulators, suppliers, customers, competitors, and employees all require access to reliable and timely financial information to make informed decisions. Therefore, companies must develop appropriate strategies for publishing financial reports to satisfy the needs of each group of stakeholders while mitigating the effects of any adverse news.

Financial reporting strategies involve the selection of the time at which financial information should be released and the frequency of the releases. Organizations may choose to issue quarterly, semiannually, or annually financial statements, and some may also publish interim reports in addition to annual ones. The choice of the publication date depends on several factors, including the nature of the news being reported, the stage of the economic cycle, the level of competition, the volatility of stock prices, and the legal requirements. Companies usually prefer to disclose positive news during open markets since it supports their corporate image and increases the confidence of shareholders and potential investors. Conversely, negative news is often delayed until after the close of the market to avoid triggering panic selling or causing a sharp drop in the stock price.

The primary objective of this research is to investigate whether the timing of financial reporting varies depending on the firm characteristics. Specifically, we examine the influence of firm size, financial leverage, ROA, firm complexity and multinational firm on the choice of days for publishing financial statements. We also assess the effect of other factors such as market conditions and industry characteristics. To achieve our goals, we collected data from 2345 observations obtained from companies listed on the Borsa Istanbul exchange between 2009 and 2019. We used logistic regression analysis to identify the relationship between firm characteristics and the publication timing of financial reports. This method, known for its efficacy in understanding relationships and predicting categorical outcomes, was pivotal in revealing how various firm attributes correlated with the timing of financial report publications. Our endeavor, through this research, is not just to illuminate these correlations but to deepen the understanding of corporate decision-making processes and offer stakeholders, be it investors, analysts, or regulators, a clearer lens to interpret and anticipate financial report release patterns.

Our findings suggest that firm characteristics play a significant role in determining the day of the week on which financial reports are published. Specifically, we found that large firms tend to release financial information in the weekdays compared to smaller firms. Specifically, we found that large firms tend to release financial information in the weekdays compared to smaller firms. In addition, we found that large firms tend to release financial information in the weekdays compared to smaller firms. In addition, companies with higher levels of debt tend to release financial information in the weekends compared to lower firms. This findings may indicate that there is a correlation between firm size and the timing of financial information releases. It suggests that larger firms may have more resources and personnel to handle the release of financial information during weekdays, while smaller firms may face constraints that lead them to choose weekends for such releases. Furthermore, the association between higher levels of debt and weekend releases could imply that companies with greater financial obligations may strategically choose weekends to minimize potential market reactions or to manage investor perceptions.

Overall, our findings demonstrate that the publication timing of financial reports varies depending on firm characteristics. Stakeholder Management: Knowing when to release financial reports allows firms to manage stakeholder expectations better and reduce the potential fallout from adverse news. For instance, releasing negative news after market hours might give institutional investors and analysts time to digest the information and provide a more reasoned response upon market opening. Regulatory bodies could benefit from this knowledge by ensuring that there is a level playing field for all market participants. They might contemplate whether rules should be adjusted to ensure all stakeholders have equal access to information, irrespective of firm size or other characteristics. Companies can refine their communication strategies, incorporating the insights from this study, to maximize the positive impact and minimize potential negative reactions to their financial disclosures.

This study primarily focuses on firms listed on the Borsa Istanbul exchange. Future research could expand the scope by incorporating companies from various stock exchanges globally to ascertain if the observed trends hold universally. Additionally, exploring the psychological and behavioral reasons behind stakeholders' reactions based on the timing of the financial reports would offer a more comprehensive understanding.

Giriş

Sürekli gelişen kurumsal yönetim ortamında zamanında ve doğru finansal raporlama yapmak birçok firma için en önemli öncelik hâline gelmiştir. Finansal raporlar, bir şirketin finansal sağlığı ve performansı hakkında kapsamlı bir görünüm sunar (Ünlütürk, 2020). Bu raporlar; yatırımcılar, kredi verenler ve diğer paydaşlar açısından bilinçli yatırım kararlarının alınabilmesi için değerli bir araç olarak hizmet eder. Gelir tabloları, bilançolar ve nakit akış tabloları gibi finansal raporlar, bir şirketin mevcut mali durumu hakkında temel bilgiler sağlarken, gelecekteki büyüme ve genişleme tahminleri potansiyel yatırım fırsatları hakkında fikir verir. Bu raporlar genellikle yatırımcıların hisse senedi alım satımıyla ilgili bilinçli kararlar almasına yardımcı olan gelir, giderler, kârlılık ve gelecek tahminleri hakkında ayrıntıları içerir. Bu raporların kamuoyuna duyurulduğu tarih, yatırımcıların ticari faaliyetler açısından rekabet avantajı elde etmelerine olanak tanıyan finansal verilere daha erken erişim sağlayarak piyasa tepkisini ve yatırımcı duyarlılığını büyük ölçüde etkileyebilir.

Finansal raporlama zamanlılığı, belirli bir hesap dönemi sona erdikten sonra finansal tabloların kullanıcılara sunulma hızı olarak tanımlanmaktadır (Ashton vd., 1989; Afify, 2009; Sultana vd., 2015). Zamanlılık, finansal bilgilerin yararlılığının zaman ilerledikçe azalabileceği için tablolarda yer alan bilgilerin alaka düzeyini yansıtmaktadır (Vuran ve Adiloğlu, 2013). Firmalar, finansal raporlarının kamuoyuna duyurma tarihlerini belirlerken yatırımcının ilgisini en üst düzeye çıkarmak ya da başka yöne çevirmek amacıyla çeşitli stratejiler kullanabilmektedir. Bu stratejiler arasında finansal raporların hafta içi ya da hafta sonu açıklanması önemli bir rol oynamaktadır. Hafta içi açıklanan raporlar, piyasa koşullarının daha stabil olduğu ve yatırımcıların daha aktif olduğu günlerde duyurulduğu için daha fazla etkileşim alırken; hafta sonu açıklanan raporlar piyasanın kapalı olduğu günlerde duyurulduğu için etkileşim düzeyi daha düşük olabilmektedir.

Geleneksel finans teorileri, firmaların, olumlu hisse senedi fiyat hareketleri, olumlu paydaş tepkileri ve gelişmiş kurumsal itibar gibi etkileşimler elde edebilmek için iyi haberleri mümkün olduğunca hızlı bir şekilde açıklamaya daha meyilli olduklarını varsaymaktadır (Prosad vd., 2015). Öte yandan, firmaların hisse senedi fiyatlarındaki düşüşler veya olumsuz kamuoyu algısı dâhil olmak üzere olası zararlı sonuçları önlemek için kötü haberleri geciktirmeye veya gizlemeye çalışabileceklerini de ileri sürmektedir (Güleç, 2017). Bu nedenle, bir şirketin kötü haberleri duyurmak için daha fazla zaman harcaması veya bunları kamuoyuna açıklamakta tereddüt etmesi mümkündür. Bilgi asimetrisinin daha belirgin olduğu gelişmekte olan piyasalarda ister iyi ister kötü olsun, finansal açıklamaların zamanlaması daha fazla önem kazanmaktadır (Kanojia vd., 2023). Firmalar, iyi haberlerinin etkisini artırmak veya kötü haberlerin etkisini azaltmak için genellikle finansal açıklamalarını belirli bir zaman dilimine denk getirmeye çalışırlar. Örneğin, iyi haberlerini genellikle piyasa açılışından önce duyurarak yatırımcıların olumlu bir algı oluşturmalarını sağlamaya çalışabilirler. Aynı şekilde, kötü haberleri ise genellikle piyasa kapanışından sonra duyurarak piyasaların kapanış saatine kadar tepki vermesini engellemeye çalışabilirler. Bu stratejiler sayesinde firmalar, hissedarların ve yatırımcıların üzerinde olumlu veya olumsuz bir etki yaratmayı ve haberlerin etkisini en iyi şekilde kontrol etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı firma özelliklerinin finansal raporların yayınlanma zamanlaması üzerindeki etkisini incelemektir. Önceki literatür, firma özellikleri ile finansal raporların yayınlanma zamanlaması arasında ilişki olduğuna dair birçok ampirik kanıt ortaya koymuştur. Habib vd. (2019)'nin gerçekleştirdiği çalışmada, firma karmaşıklığının finansal raporların açıklanma zamanlılığını arttırdığını, firma kârlılığının ise azalttığını ortaya koymuştur. Afify (2009), firma büyüklüğünün, sektör dinamiklerinin ve kârlılığın finansal raporlama zamanlılığı ile ilişkili olduğuna dair ampirik kanıtlar elde etmiştir. Owusu-Ansah (2000); firma büyüklüğü,

kârlılık ve firma yaşı ile finansal raporlama zamanlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar firma özelliklerinin finansal raporların yayınlanma zamanlamasının önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Ancak yapılan çalışmalarda finansal raporların yayınlanma zamanlamasının, finansal raporların açıklandığı tarih ile mali yıl sonu arasındaki süreyi baz alarak hesaplandığı görülmektedir (Afify, 2009; Türel, 2010; Baatwah vd., 2015; Sultana vd., 2015). Yaptığımız literatür taramasında finansal raporların yayınlanma zamanlamasını finansal raporların hafta içi ve hafta sonu açıklanması yönünden ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürdeki bu boşluk, özellikle hafta içi ve hafta sonları ile ilgili olarak finansal raporların yayınlanma zamanlamasını etkileyen faktörlere ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Çalışmanın amacı kapsamında 2009 ile 2019 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden elle toplama yöntemi ile 2345 firma/yılı gözlem elde edilmiş ve bu veriler kullanılarak finansal raporların hafta içi ve hafta sonu yayınlanma zamanlamasının nasıl değiştiği analiz edilmiştir. Firma özellikleri ile finansal raporların yayınlanma zamanlaması arasındaki ilişkiyi test etmek için lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Modelde bağımsız değişken olarak firma büyüklüğü, finansal kaldıraç, aktif kârlılığı, firma karmaşıklığı ve çok ulusluluk gibi firma bazlı değişkenler kullanılmıştır. Analiz sonuçları, finansal raporların yayınlanma zamanlaması ile firma büyüklüğü ve finansal kaldıraç ile istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, finansal raporlamanın zamanlamasının firmaların belirli niteliklerine göre değişebileceğini göstermektedir. Ayrıca firmaların, olumlu ya da olumsuz gelişmeleri ne zaman ve nasıl duyuracaklarına ilişkin stratejileri belirlerken kendi iç dinamiklerini ve piyasa şartlarını dikkate aldıkları anlaşılmaktadır.

Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

Zamanlılık, uzun zamandır araştırmacılar için önemli bir araştırma konusu olmuştur (Givoly ve Palmon, 1982; Owusu-Ansah, 2000; Abernathy vd., 2014; Habib vd., 2019). Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standard Board-IASB)'na göre, finansal bilgi kullanıcıları tam, şeffaf ve güvenilir bilgi talep ettiğinden, dış paydaşlara sunulan finansal raporların yüksek kalitede olması beklenmektedir (IASB, 2010). Finansal raporlar ne kadar bilgilendirici, şeffaf ve iyi hazırlanmış olursa olsun, zamanında açıklanmadığı takdirde kalitesi ve kullanılabilirliği olumsuz etkilenir (Shukeri ve Nelson, 2011). Finansal raporlamada gecikmeler, yatırımcı güveninin azalmasına, zayıf piyasa tepkisinin meydana gelmesine ve şirketin hisse değerinin düşmesine neden olmaktadır (Kim vd., 2021). Düzenleyici kurumlar ve şirketler, finansal raporların geç açıklanmasından kaynaklanan olumsuz durumları önlemek için finansal raporlama zamanlılığını etkileyebilecek faktörler araştırmalı ve bunlara yönelik gerekli önlemleri almalıdır.

Literatür, zamanlılığı etkileyen faktörleri denetim bazlı, kurumsal yönetim bazlı ve firma bazlı faktörler olmak üzere üç ana kategoride sınıflandırmaktadır. Denetim bazlı faktörler, denetim süreçlerinin ve denetçinin niteliğinin finansal raporlama zamanlılığı üzerindeki etkisini inceler. Denetim kalitesi, denetçi değişikliği, denetçi uzmanlığı ve denetimin türü (iç veya dış denetim) bu kategoriye dâhil edilen faktörlerdendir. Örneğin Leventis vd. (2005), denetim kalitesinin ve ekstra denetim ücreti ödemenin finansal raporlama zamanlılığı azalttığını göstermiştir. Kurumsal yönetim bazlı faktörler ise şirketin yönetim yapısının finansal raporlamanın zamanlılığı üzerindeki etkisini ele alır. Yönetim kurulu yapısı, yöneticilerin hisse sahipliği, denetim komitesi özellikleri ve hissedar yapısı gibi faktörler bu kategoriye girer. Örneğin, Firnanti ve Karmudiandri (2020) bağımsız yönetim kurulu üyelerinin sayısının daha düşük finansal raporlama zamanlılığı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Chalü (2021), yönetim kurulu başkanı ile genel müdür farklı kişiler olması durumunda finansal raporların

daha erken açıklandığına dair ampirik kanıtlar ortaya koymuştur. Firma bazlı faktörler ise bir şirketin mali raporlamasının zamanlılığını doğrudan etkileyen içsel faktörleri ifade eder. Bu faktörler arasında firma büyüklüğü, kârlılık, likidite, borç oranı ve işlem hacmi gibi mali göstergeler bulunmaktadır. Örneğin, Bonsn-Ponte vd. (2008), daha büyük şirketlerin, kaynaklara daha kolay erişebildikleri için finansal raporlarını daha erken açıklama eğilimi gösterdiklerini iddia etmektedir. Al-Ajmi (2008); şirket büyüklüğü, karlılık ve finansal kaldıraçın finansal raporların açıklanmasının gecikmesiyle ilişkili olduğunu bulmuştur.

Finansal raporlama zamanlılığı, iyi haber ve kötü haber ayırımının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Clatworthy ve Jones, 2003). Bu durum, psikolojik ve ekonomik faktörlerin bir kombinasyonuna dayanmaktadır. İlk olarak şirketlerin olumlu haberleri hızla paylaşma eğiliminde olmalarının ardında hem kurumsal imajlarını güçlendirmek hem de hissedarların ve potansiyel yatırımcıların güvenini kazanmak yatmaktadır (Kothari vd., 2009). İyi haberlerin hızlı bir şekilde paylaşılması, şirketin finansal performansı, stratejik yönü ve yönetimin yeteneği hakkında pozitif bir izlenim bırakabilir. Öte yandan, kötü haberlerin gecikmeli olarak paylaşılmasının arkasındaki motivasyon daha karmaşıktır. Bazı şirketler, kötü haberlerin olumsuz piyasa tepkilerini minimize etmek veya geciktirmek amacıyla bu tür bilgileri gizlemeyi veya ertelemeyi tercih edebilmektedir (Güleç, 2017). Ayrıca, şirketler kötü haberlerin olumsuz etkilerini hafifletebilecek diğer olumlu bilgileri bekleyebilir veya gerekli düzeltme ve önlemlerin alınmasına zaman tanımak için bu tür haberleri geciktirebilirler.

Literatürde, iyi haberlere sahip firmaların kötü haberlere sahip firmalara göre daha hızlı bir şekilde ya da piyasanın daha aktif olduğu dönemlerde bilgilendirme yapma eğiliminde olduklarına dair ampirik kanıtlar bulunmaktadır. Haw vd. (2000)'nin 1994-1997 yılları arasında A-hissesine sahip borsaya kote Çinli firmalar üzerine gerçekleştirdiği çalışmada iyi haberlere sahip olan firmaların yıllık raporlarını kötü haberlere sahip olan firmalarından daha önce yayınladığını ve zarar eden firmaların yıllık raporlarını geç yayınladıklarını ortaya koymuştur. 1982 ile 1988 yılları arasında Avustralyalı şirketlerin yarıyıl raporlama süreçlerini ele alan Sinclair ve Young (1991), raporlarını erken açıklayan şirketlerin, daha geç rapor açıklayanlara göre daha çok olumlu bilgilendirme yaptığını göstermiştir. Annaert vd. (2002), menkul kıymet piyasalarının açıkken iyi haberlerin yayınlanma olasılığının kötü haberlere göre daha yüksek olduğu, menkul kıymet piyasalarının kapalıyken kötü haberlerin yayınlanma olasılığının iyi haberlere göre daha yüksek olduğu ortaya koymuştur. 2001-2017 yılları arasında Çin'deki işletmelerin faaliyet raporu yayınlama zamanlaması ve gelecekteki hisse senedi fiyatı çöküş riskini değerlendiren Li vd. (2020), raporlamalarını yüksek piyasa ilgisinden düşük piyasa ilgisine kaydıran işletmelerin ilerleyen dönemlerde hisse senedi fiyatında daha yüksek bir çöküş riski taşıdığını belirlemişlerdir. 2007-2017 yıllarında Çin'deki işletmeleri analiz eden Song ve Zhou (2021), iyi haberlerin genellikle kötü haberlerden daha hızlı bir şekilde kamuya duyurulduğunu saptamıştır. Ayrıca, ilkelere dayalı muhasebe uygulamalarının yıllık raporlama süreçlerini basitleştirdiğini ve bu basitlik sayesinde yıllık raporların daha hızlı yayınlandığını belirtmişlerdir. Knechel ve Payne (2001), satışların bir sonraki yıl artması veya azalmasını iyi ya da kötü haberlerin bir göstergesi olarak değerlendirmiş ve yıllık satış artışının yatırımcılar tarafından olumlu bir gelişme olarak görüldüğünü ve finansal raporların daha hızlı tamamlandığını ortaya koymuştur.

Firma Büyüklüğü

Büyük firmaların yapısal avantajları, onların finansal raporlama sürecini daha hızlı ve verimli bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanır. Bu firmaların sahip olduğu geniş kaynaklar, mali işlemleri ve faaliyetleri yöneten uzman kadrolar sayesinde finansal bilgi toplama, analiz etme ve raporlama süreçlerini daha kolaylaştırır. Ayrıca, büyük firmaların hisselerinin aktif olarak işlem gördüğü piyasalarda yatırımcılar ve diğer paydaşlar finansal

raporlamanın zamanında yapılması konusunda daha hassas beklentilere sahiptir. Bu beklentiler, firmaların zamanında ve doğru raporlama yapma baskısını artırır. Piyasada sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmek ve yatırımcıların güvenini kazanmak için büyük firmalar genellikle finansal bilgilerini hızlı bir şekilde kamuya duyurma eğilimindedir. Bu eğilim, firmaların piyasa değerini korumak ve olası riskleri minimize etmek için stratejik bir yaklaşım olarak görülebilir. Al-Ajmi (2008)'nin çalışması, firma büyüklüğünün finansal raporlama zamanlılığı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, büyük firmaların finansal raporlarını daha hızlı bir şekilde kamuya açıklama eğiliminde olduklarına dair genel bir kanıyı desteklemektedir. Aynı şekilde, Fujianti ve Satria (2020), Endonezya'da finansal raporlama gecikmesini araştırmış ve firma büyüklüğünün raporlamalardaki gecikmeleri azalttığını göstermiştir. Yukarıdaki argümanlar göz önüne alındığında, test edilecek hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Firma büyüklüğü ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır.

Finansal Kaldıraç

Finansal kaldıraç, bir firmanın borçları ile sermayesinin oranını gösteren önemli bir göstergedir. Yüksek finansal kaldıraç oranı, firmanın borçla finansmanı tercih ettiğini ve bu borçları ödemek için yeterli nakit akışlarına sahip olma baskısı altında olduğunu gösterir. Yüksek kaldıraçlı şirketler, borç verenler ve diğer paydaşlar tarafından yakından izlenmekte ve bu firmalara borç verenler, genellikle borç verme anlaşmalarında belirli mali kısıtlamalar ve şartlar koymaktadır. Yüksek kaldıraçlı şirketler, olumsuz mali sonuçları gizlemek için raporlama süreçlerini geciktirebilir, çünkü bu tür sonuçlar hisse fiyatlarında ciddi düşümlere ve yatırımcı güvensizliğine yol açabilir. Krishnan (2005), bir firmanın borç yapısının, firmaların iç kontrol sisteminin etkinliği ve finansal yanlış raporlama ve finansal başarısızlığın boyutu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Carslaw ve Kaplan (1991), yüksek bir kaldıraç oranına sahip şirketlerin finansal sıkıntı içerisinde olma olasılıklarının artırabileceğini belirtmektedir. Bazı ampirik çalışmalar, finansal kaldıraç ile finansal raporlama zamanlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bildirmiştir (Owusu-Ansah, 2000; Al-Ajmi, 2008; Knechel vd., 2012). Yukarıdaki argümanlar göz önüne alındığında, test edilecek hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H2: Finansal kaldıraç ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır.

Aktif Kârlılığı

Aktif kârlılığı (Return on Assets-ROA), bir firmanın toplam aktiflerinin verimliliğini ve kârlılığını ölçen finansal bir gösterge olarak tanımlanır. Başka bir ifadeyle ROA, firmaların yatırımlarının ve kaynaklarının ne kadar etkili bir şekilde kullanıldığını ve firmanın genel operasyonel etkinliğini değerlendiren bir ölçüttür. ROA'nın yüksek olması, firmanın aktiflerini verimli bir şekilde kullandığına ve sektöründeki diğer firmalara göre daha kârlı olduğuna işaret eder. ROA'nın finansal raporlama zamanlılığı üzerindeki etkisi konusundaki literatür, genellikle bu ilişkinin pozitif olduğu yönündedir. Yani, yüksek aktif kârlılığı olan firmaların finansal raporlamalarını daha hızlı bir şekilde tamamlama eğilimindedir. Bunun nedeni, bu firmaların genellikle daha düzenli ve etkili iç denetim süreçlerine sahip olmaları ve bu da finansal raporlama süreçlerini hızlandırabilir (Ashton vd., 1987). Afify (2009), yüksek kârlılığa sahip şirketlerin, "iyi haberi" iletme üzere denetlenmiş kurumsal faaliyet raporlarını hızlı bir şekilde yayınlamak için finansal raporlama sürecini mümkün olduğunca erken tamamlamak istediklerini ileri sürmektedir. Shukeri ve Nelson (2011), bilançolarında zarar açıklayan firmaların hissedarlarına kötü haberleri bildirmekten kaçındıkları belirtmektedir. Bazı ampirik

çalışmalar, aktif kârlılığının (ROA) yüksek olduğu firmaların finansal raporlarını daha erken açıkladıklarını göstermiştir (Owusu-Ansah, 2000; Knechel vd., 2012; Ocak ve Özden, 2018). Yukarıdaki argümanlar göz önüne alındığında, test edilecek hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H3: Aktif kârlılığı ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır.

Firma Karmaşıklığı

Firma karmaşıklığı, bir firmanın alacaklarının ve stoklarının toplam varlıklara oranı olarak tanımlanabilir (Durand, 2019; Habib vd., 2019). Bu oran, firmanın finansal yapısının yanı sıra işlemlerinin ve varlıklarının nasıl yönetildiğine dair değerli bilgiler sunar. Alacaklar, müşterilerden gelen borçları temsil ederken, stoklar firmanın elinde bulunan ve satılmak üzere bekleyen ürünleri ifade eder. Eğer bir firma alacakların toplam varlıklara oranı yüksekse bu müşterilerden alacakların tahsil edilmesinde zorluk yaşanabileceğine ve firmanın likidite sorunları yaşamasına yol açabilir. Öte yandan, stokların toplam varlıklara oranının yüksek olması, firmanın satılmayan veya fazla üretim yaptığı ürünleri elinde tuttuğunu gösterebilir. Yüksek stok oranı, firmanın varlıklarını etkili bir şekilde dönüştürme yeteneğini sorgulatabilir. Bu iki oranın birlikte değerlendirilmesi, firmanın genel mali sağlığı, verimliliği ve varlık yönetimi stratejileri hakkında kritik bilgiler sağlar. Bazı araştırmalar, firma karmaşıklığı ile finansal raporlama zamanlılığı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Hay (2013), önemli düzeyde alacak ve stokların, bu alanlar için özel denetim prosedürleri gerektirdiğinden genellikle daha fazla denetim çabasını tetiklediğini ve bu durumda denetim ve finansal raporların daha geç açıklanmasıyla sonuçlanabileceğini öne sürmüştür. Habib vd., (2019) çalışmasında, firma karmaşıklığının finansal raporlama gecikmelerini artırdığı bulunmuştur. Yukarıdaki argümanlar göz önüne alındığında, test edilecek hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H4: Firma karmaşıklığı ile finansal raporların yayınlanma zamanlaması arasında bir ilişki vardır.

Çok Ulusluluk

Çok ulusluluk, bir firmanın faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdürmesi durumunu ifade etmektedir. Çok uluslu firmalar, genellikle farklı coğrafi bölgelerde ve yasal çerçevelerde operasyon yürüttükleri için finansal raporlama süreçleri tek ülkede faaliyet gösteren firmalara göre daha karmaşık olabilir. Bu tür firmalar, farklı ülkelerdeki faaliyetlerinden dolayı farklı vergi, düzenleyici ve denetim standartlarına tabidirler. Bu durum, finansal bilgilerin konsolidasyonunu ve uygun raporlama standartlarına uygunluğunu zorlaştırabilir. Ayrıca, çok uluslu firmaların, uluslararası piyasalardaki farklı yatırımcı gruplarına hitap etme zorunluluğu vardır. Bu nedenle, bu firmaların finansal raporları daha fazla dikkat ve ayrıntı gerektirebilir. Böyle bir yapı, finansal raporlamada gecikmelere neden olabilir. Öte yandan, çok uluslu firmalar, global yatırımcılarına güvence vermek için finansal raporlamalarını zamanında ve doğru bir şekilde hazırlamak için daha fazla çabalayabilirler. Lee vd., (2008), çok uluslu şirketlerin yöneticilerinin finansal raporlarını diğer şirketlerden daha önce sunduğuna dair ampirik kanıtlar ortaya koymuştur. Abernathy vd., (2018), yurtdışı operasyonlarının denetim raporlarının hazırlanması sürecini kısalttığını göstermiştir. Yukarıdaki argümanlar göz önüne alındığında, test edilecek hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H5: Çok ulusluluk ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır.

Metodoloji

Örneklem

Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal raporlar, hazırlanma süresi açısından da diğer gelişmiş ülkelerden önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Ben Rejeb Attia vd., 2019). Bu tür piyasalarda bilgi akışı genellikle kısıtlıdır ve gelişmiş piyasalarla kıyaslandığında daha fazla gecikmeye maruz kalabilir (Basuony vd., 2016). Gelişmekte olan piyasalarda raporlama süreçlerinin zamanlamasının belirleyicilerini analiz etmek, düzenleyici otoritelerin piyasa verimliliğini artırmak için yeni stratejiler oluşturmaya yardımcı olabilir. Bu nedenle bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketleri incelemeye odaklanmaktadır. Farklı düzenlemelere ve uygulamalara tabi olan finansal kurumlar, bankalar, sigorta şirketleri, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve holdingler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmada referans alınan veriler, kapsamlı bir veri tabanı olan FINNET'ten ve Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) manuel olarak toplanan veriler (yıllık raporlar) kullanılarak elde edilmiştir. Bu veri kaynaklarına ek olarak Google araması, şirketlerin web sitelerindeki yatırımcı ilişkileri sayfaları ve yöneticilerin web siteleri eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun 2009 yılında aktif hâle gelmesi nedeniyle bu tarihten itibaren veri toplama işlemi başlamıştır. 2020 yılı ve sonrasına ait şirket verileri, Covid-19 pandemisinin şirketlerin operasyonları üzerinde beklenmeyen etkilere yol açtığı için analize dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren finansal olmayan şirketlerden toplamda 2345 firma/yılı gözlem elde edilmiş ve bu veriler kullanılarak finansal raporların hafta içi ve hafta sonu yayınlanma zamanlamasının nasıl değiştiği analiz edilmiştir.

Araştırma Modeli ve Değişkenler

Tablo 1, analizde kullanılan tüm değişkenlere ait ayrıntılı açıklamaları göstermektedir. Modelde bağımsız değişken olarak firma büyüklüğü (BÜYÜK), finansal kaldıraç (KALDIRAÇ), aktif karlılığı (ROA), firma karmaşıklığı (KARMAŞIK) ve çok ulusluluk (ÇOKULUS) olmak üzere beş adet firma bazlı değişken kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak finansal raporların açıklanma zamanlamasını ölçmek için finansal rapor hafta içi açıklandıysa 1; hafta sonu açıklandıysa 0 değerini alan bir kategorik değişken (ZAMAN) kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak denetim komitesi etkinliği (DKETK), denetim kalitesi (DENKAL) ve yönetim kurulu bağımsızlığı (YKBAĞ) kullanılmıştır.

Tablo 1: Değişken Tanımları ve Ölçümleri

Değişken Kodu	Değişken Tanımları	Değişken Ölçümleri
ZAMAN	Finansal raporların yayınlanma zamanlaması	Finansal rapor hafta içi açıklandıysa 1; hafta sonu açıklandıysa 0
BÜYÜK	Firma büyüklüğü	Toplam varlıkların doğal logaritması
KALDIRAÇ	Finansal kaldıraç	Toplam borçlar / toplam varlıklar
ROA	Aktif karlılık oranı	Net kar / Toplam varlıklar
KARMAŞIK	Firma karmaşıklığı	(Alacaklar + stoklar) / Toplam varlıklar
ÇOKULUS	Çok ulusluluk	Yurt dışı satışlar %20'den fazlaysa 1; aksi taktirde 0
DKETK	Denetim komitesi etkinliği	Denetim komitesi etkinliği indeksi ¹

¹ Denetim komitesi, finansal raporlama sürecinin doğru ve güvenilir olmasını sağlamak amacıyla oluşturulan bir kuruldur. Şirketin finansal tablolarının hazırlanması ve sunulması sürecinde etkin bir rol oynar. Akademik çalışmalar ve denetleyici kurumlar, denetim komitesinin özellikleri ve bu özelliklerin uygun birleşiminin, komitenin görevlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesi açısından kritik olduğunu belirtmektedir. (FASB, 2010; DeZoort ve Salterio, 2001; Beasley ve Carcello, 2009; Rochmah Ika ve Mohd Ghazali, 2012; Sultana vd.,

DENKAL YKBAĞ	Denetim kalitesi Yönetim kurulu bağımsızlığı	Denetçi şirket büyük dördlü arasında ise 1, değilse 0 Yönetim kurulu bağımsız üye sayısı / Yönetim kurulu üye sayısı
-----------------	--	---

Ampirik sonuçlar sağlamak için lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Aykırı değerlerin etkisini azaltmak için sürekli değişkenler 1. ve 99. yüzdelik dilimlerde gözlem değerine eşitlenmiştir. Araştırma modelinin yapısal denklemi aşağıdaki şekildedir:

$$ZAMAN = \beta_0 + \beta_1 BÜYÜK + \beta_2 KALDIRAÇ + \beta_3 ROA + \beta_4 KARMAŞIK + \beta_5 ÇOKULUS + \beta_6 KONTROL + YIL + SEKTÖR + \varepsilon \quad (1)$$

Bu yapısal denklemde, β_0 kesme noktasını, β_1 ile β_8 arasındaki katsayılar bağımsız ve kontrol değişkenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ve ε hata terimini temsil etmektedir. Bu modelin ampirik sonuçlarına göre, firma özelliklerinin finansal raporların açıklanma zamanlaması üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, regresyon modeli değişkenlerinin ortalama, standart sapma, medyan, maksimum ve minimum değerlerini göstermektedir. Tabloya göre örnekleme yer alan şirketlerin %74,40'ı finansal raporunu hafta içi yayınlamaktadır. Bu oran, şirketlerin finansal raporlarını hafta içi yayınlama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Firma büyüklüğü en küçük 14,332 en büyük 25,713 değerlerine sahipken ortalama olarak 19,698'dir. Ayrıca finansal kaldıraç oranı 0,115 ile 0,919 arasında değişkenlik gösterirken ortalama olarak 0,512 değerindedir. Örnekleme yer alan şirketlerin aktif karlılık oranı ortalama 0,031'dir ve -0,285 ile 0,310 arasında değişmektedir. Firma karmaşıklığı en küçük 0,003 en büyük 0,879 değerine sahipken ortalama 0,368'dir. Son olarak şirketlerin %35,20'si çok uluslu şirketlerdir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem		Standart			
	Sayı	Ortalama	Sapma	Medyan	En Küçük	En Büyük
ZAMAN	2,345	0,744	0,436	1	0	1
BÜYÜK	2,345	19,698	1,770	19,539	14,332	25,713
KALDIRAÇ	2,345	0,512	0,235	0,528	0,115	0,919
ROA	2,345	0,031	0,093	0,032	-0,285	0,310

2015). Bu çerçevede, denetim komitesi etkinliğinin ölçülebilmesi için denetim komitesi özelliklerinin eşit derecede önemli olduğu varsayımı altında denetim komitesi etkinliği endeksi oluşturulmuştur. Denetim komitesi etkinliğini ölçmek için denetim komitesi üye sayısı (ÜYE), bağımsızlığı (BAĞIMSIZLIK), toplantı sayısı (TOPLANTI) ve finansal uzmanlığı (UZMAN) kullanılmıştır. Denetim komitesi özelliklerinin tümünün aynı seviyede kritik olduğu kabulüyle, dört temel denetim komitesi özelliği için eşitsiz olmayan bir yaklaşım benimsenerek her birine iki olası puan verilmiştir:

- ÜYE: Denetim komitesinde ikiden fazla üye bulunuyorsa 1 puan verilir; iki veya daha az üye bulunuyorsa 0 puan verilir.
- BAĞIMSIZLIK: Denetim komitesi üyelerinin tamamı bağımsız yönetim kurulu üyelerinden oluşuyorsa 1 puan verilir; denetim komitesinde bağımlı üye bulunuyorsa 0 puan verilir.
- TOPLANTI: Denetim komitesi, bir mali dönem içerisinde dörtten fazla kez toplantı yapıyorsa 1 puan verilir; dört ve daha az toplantı yapıyorsa 0 puan verilir.
- UZMAN: Denetim komitesi üyeleri arasında en az bir finans / muhasebe / denetim alanlarında uzmanlık ve deneyime sahip üye bulunuyorsa 1 puan verilir; üyelerin hiçbirinin finans / muhasebe / denetim alanlarında uzmanlık ve deneyime sahip değilse 0 puan verilir.

Bir şirketin denetim komitesi etkinliği, bu dört özelliğe verilen puanların ortalaması alınarak belirlenmektedir:
DKET: (ÜYE + BAĞIMSIZLIK + TOPLANTI + UZMAN) / 4

KARMAŞIK	2,345	0,368	0,210	0,354	0,003	0,879
ÇOKULUS	2,345	0,352	0,477	0	0	1
DKETK	2,345	0,650	0,217	0,75	0	1
DENKAL	2,345	0,537	0,498	1	0	1
YKBAĞ	2,345	0,261	0,139	0,285	0	0,667

Tablo 3, tüm değişkenlere ait Pearson korelasyon matrisinin sonuçlarını sunmaktadır. Firma büyüklüğü (BÜYÜK) ve finansal raporların yayınlanma zamanlaması (ZAMAN) arasında pozitif yönde önemli bir korelasyon olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca finansal kaldıraç (KALDIRAÇ) ile finansal raporların yayınlanma zamanlaması (ZAMAN) arasında negatif yönde önemli bir korelasyon olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, aktif karlılık oranı (ROA), firma karmaşıklığı (KARMAŞIK) ve çok ulusluluk (ÇOKULUS) değişkenlerinin finansal raporların yayınlanma zamanlaması (ZAMAN) ile korelasyon katsayıları düşük ve istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ZAMAN (1)	1								
BÜYÜK (2)	.06***	1							
KALDIRAÇ (3)	-	.03*	1						
ROA (4)	-.02	.19***	.00	1					
KARMAŞIK (5)	-.01	.00	.31***	-.01	1				
ÇOKULUS (6)	-.01	-.05***	-.03	-.00	.07***	1			
DKETK (7)	.09***	-.01	.00	-.01	-.03*	-.00	1		
DENKAL (8)	.01	-.04**	.04**	-.04**	-.09***	.04**	.07***	1	
YKBAĞ (9)	.13***	-.00	.04**	.00	-.01	-.06***	.54***	-.10***	1

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4: VIF ve Tolerans Değerleri

Değişkenler	VIF	Tolerans
BÜYÜK	1,04	0,9574
KALDIRAÇ	1,08	0,9291
ROA	1,04	0,9615
KARMAŞIK	1,07	0,9341
ÇOKULUS	1,02	0,9820
DKETK	1,45	0,6884
DENKAL	1,06	0,9433
YKBAĞ	1,48	0,6739

Tablo 4, değişkenlerin Varyans enflasyon faktörünün (VIF) ve tolerans değerleri göstermektedir. VIF değerinin hesaplanması, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantıyı test etmek için güvenilir bir yöntemdir. Bağımlı değişkeni tahmin eden en az iki değişken arasında yüksek ilişkinin olması model içerisinde eş doğrusallık problemini ortaya çıkaracak ve çoklu bağlantı problemini test eden VIF değeri artacaktır. Yüksek bir değer çıkarılması analiz sonucunu güvenilir bir hâle getirebilir. Dolayısıyla yüksek VIF değerine sahip değişkenlerin model içerisinden çıkarılması gerekmektedir. Çoklu doğrusallık problemini ölçen bir diğer istatistikî yöntem ise tolerans değeridir. VIF değerinin aksine değişkenlerin Tolerans değerlerinin yüksek olması beklenir. Sıfıra yaklaştıkça çoklu doğrusallık problemi karşılaşma ihtimali artmaktadır. Bağımsız değişkenlere ait VIF'lerin ortalaması 1,17'dir. Tüm model için gözlemlenen en büyük VIF değeri 1,48'dir (YKBAĞ) ve diğer değişkenlerin VIF değerleri 2,0'ın altındadır. Değişkenlerin VIF değerleri, yaygın olarak kabul edilen 10 eşliğinin oldukça altındadır ve bu durum çoklu doğrusallığın çalışmamız için bir sorun teşkil etmediğini göstermektedir (Gujarati, 1995).

Regresyon Sonuçları

Tablo 5, finansal raporlama zamanlamasını etkilemesi muhtemel bağımsız ve kontrol değişkenleri kapsayan lojistik regresyon analizinin sonuçlarını sunmaktadır. Tablo 5'te yer alan modelin LR χ^2 değeri (55,466) istatistiksel açıdan yüzde bir seviyesinde anlamlıdır. Bu durum, modelin şirketlerin finansal raporu yayınlama zamanlaması üzerinde anlamlı bir tahmin gücü olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak Count R^2 değeri 0,745'tir, bu da modelin tahminlerinin %74,50 doğrulukla gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 5: Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	Olasılık Oranı	Standart Hata	z-değeri	p-değeri
BÜYÜK	0.928	.025	2.71	0.007
KALDIRAÇ	2.344	.866	-2.30	0.021
ROA	0.690	.364	-0.70	0.482
KARMAŞIK	1.135	.278	0.52	0.605
ÇOKULUS	0.926	.094	-0.76	0.450
DKETK	1.364	.366	1.16	0.247
DENKAL	1.084	.107	0.81	0.415
YKBAĞ	5.519	2.247	4.19	0.000
Sabit	5.640	3.234	3.02	0.003
Yıl Etkisi	EVET			
Sektör Etkisi	EVET			
Gözlem Sayısı	2.345			
Count R^2	0.744			
LR χ^2	55.466			

Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre firma büyüklüğü finansal raporların yayınlanma zamanlamasını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir ($z=2,71$, $p<0,01$). Buna göre toplam varlık açısından büyük olan firmalar faaliyet raporlarını hafta içi yayınlama olasılığı daha yüksektir. Bu bulgu "Firma büyüklüğü ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır" olarak belirtilen H1 hipotezini desteklemektedir. Bu pozitif ilişkinin oluşmasının altında birçok sebep bulunabilir. Büyük firmaların daha geniş bir yatırımcı kitlesi ve daha fazla kamusal ilgiye sahip olması, onları raporlamalarını daha şeffaf ve zamanında yapmaya teşvik ediyor olabilir. Ayrıca, büyük firmaların daha fazla kaynağa ve daha profesyonel finans ekiplerine sahip olması, finansal raporlama süreçlerini daha hızlı ve etkin bir şekilde tamamlamalarını sağlıyor olabilir. Bu faktörler, büyük firmaların finansal raporlarını hafta içi yayınlama olasılığını artırabilir. Bu durum, piyasaların genel verimliliğini artırmada ve yatırımcı güvenini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre finansal kaldıraç finansal raporların yayınlanma zamanlamasını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilemektedir ($z=-2,30$, $p<0,05$). Buna göre finansal kaldıraç oranı yüksek olan firmalar faaliyet raporlarını hafta içi yayınlama olasılığı daha düşüktür. Bu bulgu "Finansal kaldıraç ile finansal raporların yayınlanma zamanlamasına arasında bir ilişki vardır" olarak belirtilen H2 hipotezini desteklemektedir. Finansal kaldıraç, bir firmanın borçlanma durumunu yansıtan bir göstergedir. Yüksek kaldıraçlı firmaların daha riskli oldukları ve borç yükümlülükleri nedeniyle potansiyel finansal sıkıntılarla karşı karşıya kalmaları muhtemeldir. Bu tür firmalar, finansal bilgilerini açıklama konusunda daha temkinli olabilir ve olumsuz mali sonuçlarını gizlemek için raporlama süreçlerini geciktirebilir.

Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre aktif karlılığı, firma karmaşıklığı ve çok ulusluluk finansal raporların yayınlanma zamanlamasını istatistiksel olarak anlamlı etkilememektedir. Bu bulgulardan hareketle H3, H4 ve H5 hipotezleri desteklenmemektedir.

Modele kontrol değişkeni olarak eklenen yönetim kurulu bağımsızlığı finansal raporların yayınlanma zamanlamasını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Bağımsız yönetim kurulu üyelerinin varlığı, şirket yönetiminin denetimini ve hesap verebilirliğini artıran önemli bir unsurdur. Bu bağımsız üyelerin objektif ve tarafsız perspektifi, finansal raporlamanın doğruluğu ve zamanlaması üzerinde pozitif bir etkiye sahip olabilmektedir. Bağımsız üyeler, yatırımcılar ve diğer paydaşlar için şirketin finansal performansı hakkında şeffaf ve doğru bilgi sağlama konusunda daha fazla baskı yapabilmektedir.

Sonuç

Günümüzün sürekli gelişen kurumsal yönetim ikliminde, doğru ve zamanında finansal raporlama birçok işletme için öncelikli hâle gelmiştir. Finansal raporlar, bir firmanın finansal performansına dair kapsamlı bilgiler sunarak yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer ilgili taraflara şirketin finansal sağlığı hakkında kapsamlı bir görünüm sağlar. Bu raporlar, yatırımcıların bilinçli kararlar almasında kritik bir role sahiptir. Finansal raporlama zamanlılığı esasında, bu raporların ne kadar hızla sunulduğu, belirli bir hesap döneminin sonlanması ardından ne kadar süre içinde paydaşlarla paylaşıldığı ile direkt ilgilidir. Finansal raporların zamanında yayınlanması, en büyük kurumsal yatırımcıdan en küçük hissedara kadar tüm paydaşların finansal verilere eşit ve hızlı bir şekilde erişmesini sağlayan ve yatırım kararlarının doğru ve bilinçli bir şekilde alınmasına yardımcı olan önemli bir faktördür.

Bu çalışma, finansal raporlama sürecindeki stratejik zamanlamayı ve bu zamanlamaya etki eden firma özelliklerini (firma büyüklüğü, finansal kaldıraç, aktif kârlılığı, firma karmaşıklığı ve çok ulusluluk) ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda 2009-2019 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerden elde edilen veriler kullanılarak lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular, büyük firmaların finansal raporlarını hafta içi açıklama eğiliminde olduğunu, yüksek kaldıraç oranına sahip firmaların ise finansal raporlarını hafta sonu açıklama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Büyük firmaların genellikle daha geniş bir yatırımcı ve paydaş kitlesine sahip olması ve bu bilgilerin işlem günlerinde piyasalara sunulması, bu firmaların hisse senedi performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir. Hafta içi, yatırımcıların ve analistlerin raporları değerlendirip tepki verme olasılığının daha yüksek olduğu dönemlerdir. Bu durum, büyük firmalar için maksimum görünürlük ve etkileşim sağlar. Öte yandan, yüksek kaldıraç oranına sahip firmalar, potansiyel olarak duyarlı finansal bilgilerin piyasa tepkilerini azaltmak ve volatilitiyi minimize etmek için finansal raporlarını hafta sonu açıklamayı tercih edebilmektedir. Hafta sonları, piyasaların kapalı olması nedeniyle bilginin piyasa üzerindeki etkisi gecikebilir ve bu da firmaların borç yükümlülükleri hakkında olumsuz tepkileri sınırlayabilir. Bununla birlikte, diğer firma bazlı özelliklerin -aktif kârlılığı, firma karmaşıklığı ve çok ulusluluk- finansal raporlama zamanlaması üzerindeki etkisi, bu çalışmanın kapsamında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç göstermemiştir.

Finansal raporların hafta içi veya hafta sonu açıklanmasına odaklanan bu araştırma, daha önce keşfedilmemiş bir alanı ele almakta ve bu yönde gelecekteki çalışmalar için bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu özgün yaklaşım, firmaların finansal bilgileri nasıl ve ne zaman paylaştıkları konusundaki stratejik kararlarının derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olabilir. Haftanın hangi gününde raporların açıklandığı, yatırımcı tepkileri, piyasa dinamikleri ve genel ticari etkileşim açısından kritik bir öneme sahip olabilir. Bu nedenle böyle bir ayrımın incelenmesi, finansal bilgilerin zamanlama ve stratejik açıklama pratiği hakkında daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

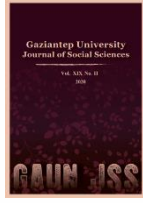
Kaynakça

- Abernathy, J. L., Beyer, B., Masli, A., Stefaniak, C. (2014). The association between characteristics of audit committee accounting experts, audit committee chairs, and financial reporting timeliness. *Advances in Accounting*, 30(2), 283-297.
- Abernathy, J. L., Kubick, T. R., Masli, A. (2018). Evidence on the relation between managerial ability and financial reporting timeliness. *International Journal of Auditing*, 22(2), 185-196.
- Afify, H. A. E. (2009). Determinants of audit report lag. *Journal of Applied Accounting Research*, 10(1), 56-86.
- Al-Ajmi, J. (2008). Audit and reporting delays: Evidence from an emerging market. *Advances in Accounting*, 24(2), 217-226.
- Annaert, J., De Ceuster, M. J. K., Polfliet, R., Van Campenhout, G. (2002). To Be or Not Be ... 'Too Late': The Case of the Belgian Semi-annual Earnings Announcements. *Journal of Business Finance & Accounting*, 29(3 & 4), 477-495.
- Ashton, R. H., Graul, P. R., Newton, J. D. (1989). Audit delay and the timeliness of corporate reporting. *Contemporary Accounting Research*, 5(2), 657-673.
- Ashton, R. H., Willingham, J. J., Elliott, R. K. (1987). An empirical analysis of Audit Delay. *Source: Journal of Accounting Research*, 25(2), 275-292.
- Baatwah, S. R., Salleh, Z., Ahmad, N. (2015). CEO characteristics and audit report timeliness: Do CEO tenure and financial expertise matter?. *Managerial Auditing Journal*, 30(8/9), 998-1022.
- Basuony, M. A. K., Mohamed, E. K. A., Hussain, M. M., Marie, O. K. (2016). Board characteristics, ownership structure and audit report lag in the Middle East. *International Journal of Corporate Governance*, 7(2), 180-205.
- Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L. (2009). The Audit Committee Oversight Process. *Contemporary Accounting Research*, 26(1), 65-122.
- Ben Rejeb Attia, M., Lassoued, N., Sassi, H. (2019). Financial reporting timeliness and the value relevance of earnings: Evidence from banks in the MENA countries. *The International Trade Journal*, 33(3), 277-301.
- Bonsn-Ponte, E., Escobar-Rodríguez, T., Borrero-Domnguez, C. (2008). Empirical Analysis of Delays in the Signing of Audit Reports in Spain. *International Journal of Auditing*, 12(2), 129-140.
- Carlsaw, C. A. P. N., Kaplan, S. E. (1991). An Examination of Audit Delay: Further Evidence from New Zealand. *Accounting and Business Research*, 22(85), 21-32.
- Chalu, H. (2021). Board characteristics, auditing characteristics and audit report lag in African Central Banks. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 11(4), 578-609.
- Clatworthy, M., Jones, M. J. (2003). Financial reporting of good news and bad news: evidence from accounting narratives. *Accounting and Business Research*, 33(3), 171-185.
- DeZoort, F. T., Salterio, S. E. (2001). The effects of corporate governance experience and financial-reporting and Audit Knowledge on Audit Committee Members' Judgments. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 20(2), 31-47.
- Durand, G. (2019). The determinants of audit report lag: A meta-analysis. *Managerial Auditing Journal*, 34(1), 44-75.
- Financial Accounting Standards Board (FASB). (2010). Conceptual framework for financial reporting. Alnan Yer:
<http://www.fasb.org/resources/ccurl/515/412/Concepts%20Statement%20No%208.pdf>
- Firnanti, F., Karmudiandri, A. (2020). Corporate governance and financial ratios effect on Audit Report Lag. *Accounting and Finance Review*, 5(1), 15-21.
-

-
- Fujianti, L., Satria, I. (2020). Firm size, profitability, leverage as determinants of Audit Report Lag: Evidence from Indonesia. *International Journal of Financial Research*, 11(2), 61-67.
- Givoly, D., Palmon, D. (1982). Timeliness of annual earnings announcements: Some empirical evidence. *The Accounting Review*, 57(3), 486-508.
- Gujarati, D. N. (1995). *Basic econometrics*, New York: McGraw-Hill, ISBN 0-07-025214-9.
- Güleç, Ö. F. (2017). Timeliness of corporate reporting in developing economies: Evidence from Turkey. *Journal of Accounting and Management Information Systems*, 16(3), 219-239.
- Habib, A., Bhuiyan, Md. B. U., Huang, H. J., Miah, M. S. (2019a). Determinants of audit report lag: A meta-analysis. *International Journal of Auditing*, 23(1), 20-44.
- Habib, A., Bhuiyan, Md. B. U., Huang, H. J., Miah, M. S. (2019b). Determinants of audit report lag: A meta-analysis. *International Journal of Auditing*, 23(1), 20-44.
- Haw, I.-M., Qi, D., Wu, W. (2000). Timeliness of annual report releases and market reaction to earnings announcements in an emerging capital market: The case of China. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 11(2), 108-131.
- Hay, D. (2013). Further evidence from meta-analysis of audit fee research. *International Journal of Auditing*, 17(2), 162-176.
- Kanojia, S., Lakshmi, V., Sachdeva, S., Verma, M. (2023). Tensegrity of internal control system, board's ability and corporate governance practices. *Global Business Review*, 0(Ahead of Print).
- Kim, M. P., Pierce, S. R., Yeung, I. (2021). Why firms announce good news late: Earnings management and financial reporting timeliness*. *Contemporary Accounting Research*, 38(4), 2691-2722.
- Knechel, W. R., Payne, J. L. (2001). Additional evidence on audit report lag. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 20(1), 137-146.
- Knechel, W. R., Sharma, D. S., Sharma, V. D. (2012). Non-audit services and knowledge spillovers: Evidence from New Zealand. *Journal of Business Finance & Accounting*, 39(1-2), 60-81.
- Kothari, S. P., Shu, S., Wysocki, P. D. (2009). Do managers withhold bad news? *Journal of Accounting Research*, 47(1), 241-276.
- Krishnan, J. (2005). Audit committee quality and internal control: An empirical analysis. *The Accounting Review*, 80(2), 649-675.
- Lee, H.-Y., Mande, V., Son, M. (2008). A comparison of reporting lags of multinational and domestic firms. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 19(1), 28-56.
- Leventis, S., Weetman, P., Caramanis, C. (2005). Determinants of audit report lag: Some evidence from the athens stock exchange. *International Journal of Auditing*, 9(1), 45-58.
- Li, T., Xiang, C., Liu, Z., Cai, W. (2020). Annual report disclosure timing and stock price crash risk. *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 101392.
- Ocak, M., Özden, E. (2018). Signing auditor-specific characteristics and audit report lag: A research from Turkey. *Journal of Applied Business Research*, 34(2), 277-294.
- Owusu-Ansah, S. (2000). Timeliness of corporate financial reporting in emerging capital markets: Empirical evidence from the Zimbabwe Stock Exchange. *Accounting and Business Research*, 30(3), 241-254.
- Prosad, J. M., Kapoor, S., Sengupta, J. (2015). Theory of behavioral finance. In *handbook of research on behavioral finance and investment strategies: Decision making in the financial industry* (1-24). IGI Global.
-

-
- Rochmah Ika, S., Mohd Ghazali, N. A. (2012). Audit committee effectiveness and timeliness of reporting: Indonesian evidence. *Managerial Auditing Journal*, 27(4), 403-424.
- Shukeri, S. N., Nelson, S. P. (2011). Timeliness of Annual Audit Report: Some empirical evidence from Malaysia. *Entrepreneurship and Management International Conference (EMIC 2)*, Kangar, Perlis Malaysia.
- Song, F., Zhou, J. (2021). Principles-based accounting standards and the timeliness of annual reports: Evidence from China. *Asian Review of Accounting*, 29(3), 399-442.
- Sultana, N., Singh, H., Van der Zahn, J.-L. W. M. (2015). Audit Committee Characteristics and Audit Report Lag. *International Journal of Auditing*, 19(2), 72-87.
- Türel, A. (2010). Timeliness of financial reporting in emerging capital markets: Evidence from Turkey. *Journal of the School of Business Administration*, 39(2), 227-240.
- Ünlütürk, A. Ç. (2020). *Finansal ve finansal olmayan bilgilerin şirket raporlamalarında bir arada kullanılması: Savunma sanayi şirketleri üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Vuran, B., Adiloğlu, B. (2013). Is timeliness of corporate financial reporting related to accounting variables? Evidence from Istanbul Stock Exchange. *International Journal of Business and Social Science*, 4(6), 58-70.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Bağlantısızlık Hareketinin Soğuk Savaş Siyasetindeki Etkinliği: Bağlantısızlık 2.0 için İmkân ve Kısıtlar

The Effectiveness of the Non-Alignment Movement in Cold War Politics: Possibilities and Constraints for Non-Alignment 2.0

Hakan MORÇİÇEK^a Yasin AVCI^{b*}

^a Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5346-9177

^b Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1909-4778

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Aralık 2023

Kabul tarihi: 31 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Bağlantısızlık Hareketi,

Bağlantısızlık 2.0,

Soğuk Savaş,

Soğuk Savaş 2.0,

Aktif Bağlantısızlık.

ÖZ

Bağlantısızlık Hareketi (BH) Soğuk Savaş siyasetini karakterize eden kutuplaşma, nüfuz alanları oluşturma ve blok politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmaya karşı; bağımsızlık, self determinasyon, eşitlik ve iş birliği gibi değerleri savunarak Soğuk Savaş döneminin gerilimlerinin yumuşamasını, Birleşmiş Milletler'in (BM) ve uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesini, Üçüncü Dünya ülkelerinin uluslararası sisteme entegre edilmesini ve uluslararası gündemin pozitif yönlü değişmesini sağlamıştır. BH ayrıca Soğuk Savaş döneminin askerî yapısını nitelendiren silahlanma yarışı, nükleer silahlar, askerî paktlar, yabancı üsler ve vekalet savaşlarına karşı; silahsızlanma, barış içinde bir arada yaşama ve şiddet içermeyen uluslararası ilişkiler gibi değerleri savunarak silahsızlanmaya ilişkin gündemlerin oluşmasına, silahsızlanma anlaşmalarının yapılmasına ve arabuluculuk faaliyetleri ile ihtilafların yumuşamasına katkı sağlamıştır. Savunduğu değerleri diğer devletlere aşılayarak üye sayısını artıran BH sayesinde Soğuk Savaş'ın daha geniş bir alana yayılması engellenmiştir. Ancak BH üyesi devletlerde yaşanan lider değişimleri, ulusal hedeflerinde yaşanan farklılaşmalar ve bölgesel dönüşümler BH'nin Soğuk Savaş siyasetindeki etkinliğinin azalmasına; Soğuk Savaş'ın sona ermesi ise BH'nin varlığına dair tartışmalara sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte BH'nin de varlık sebebinin ortadan kalktığı iddia edilse de günümüzde yaşanan ABD-Çin rekabeti ve Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan bloklar arası gerilimler gibi gelişmeler BH'yi canlandırabilecek niteliktedir. Tüm bu noktalardan hareketle bu çalışmada BH'nin Soğuk Savaş dönemindeki etkinliği üzerinden 21. yüzyılda Bağlantısızlık 2.0 için imkân ve kısıtlar irdelenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 29, 2023

Accepted: May 31, 2024

Keywords:

Non-Alignment Movement,

Non-Alignment 2.0,

Cold War,

Cold War 2.0,

Active Non-Alignment.

ABSTRACT

The Non-Alignment Movement (NAM) contributed to the easing of Cold War tensions, the democratization of the United Nations (UN) and international relations, the integration of Third World countries into the international system and a positive change in the international agenda by advocating values such as independence, self-determination, equality and cooperation against strict commitment to bloc politics, polarization, and spheres of influence which characterized Cold War Politics. NAM also made contributions to the establishment of disarmament agendas, disarmament agreements, and the détente of conflicts through mediation activities by advocating values such as disarmament, peaceful coexistence and non-violent international relations against the arms race, nuclear weapons, military pacts, foreign bases and proxy wars which characterized the military structure of the Cold War era. Thanks to the NAM, which increased its membership by instilling its values into other states, the Cold War was prevented from spreading to a wider area. However, the leadership changes in the NAM member states, the differentiation in national interests and regional transformations led to a decrease in the effectiveness of NAM in Cold War politics, and the end of the Cold War led to discussions about the existence of NAM. Even though it is argued that with the end of the Cold War, the raison d'être of the NAM vanished, current developments, such as the US-China rivalry and the inter-bloc tensions that emerged in the international system after Russia's invasion of Ukraine, could revitalize the NAM. Based on all these points, the possibilities and constraints for Non-Alignment 2.0 in the 21st century based on the effectiveness of NAM during the Cold War was studied in this work.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yasinavci@selcuk.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the possibilities and constraints of the effectiveness of Non-Alignment 2.0 in 21st-century international politics are discussed through the effectiveness of the Non-Aligned Movement (NAM) in Cold War politics. First of all, the study focuses on the historical framework of non-alignment. Regarding the historical framework of non-alignment, the politics of the Cold War period stands out. So much so that the involvement in the West-East bloc and the policy of creating spheres of influence, which emerged under the leadership of the USA and the USSR in this period, was seen as a threat to the sovereignty of the newly independent states. However, developments such as nuclear armament, proxy wars and military pacts that characterized the military structure of Cold War politics were considered primary threats by the newly independent states. Therefore, some of the newly independent states aimed to change the politics of this period in favour of their own interests by developing cooperation opportunities between them, rather than side with a bloc in the Cold War politics. Because, compared to the newly independent states, their inclusion in any bloc will cause these states to rank lower in the hierarchy within the bloc and therefore become an international actor under the guidance of the great powers. To put it briefly, after the aforementioned states gained their independence from the former colonial states, they didn't join the USA and the USSR the Cold War politics. Because they did not want to choose new masters for themselves by getting involved in the conflict. In the second part of the study, the capacity of NAM to influence Cold War politics and the military structure imposed by this politics is examined. As is known, Cold War politics was characterized by elements such as bloc formation and the creation of spheres of influence, while military alliances, proxy wars, and nuclear armament manifested themselves as military outcomes of this politics. The underlying basis of the aforementioned political and military structure is the balance of terror or horror based on the second strike capacity. However, NAM has rejected the political panorama imposed by the Cold War and has endeavored to disperse the political atmosphere it deems dangerous for the entire world. Ultimately, it can be claimed that NAM achieved partial success. In other words, NAM was both unsuccessful and successful in influencing Cold War politics. So much so that while NAM failed in matters such as polarization, creating spheres of influence, and complete denuclearization, it was successful in terms of contributing to the easing of Cold War politics, supporting disarmament or arms limitation agreements, ensuring the diversification of the international political agenda, and preventing the Cold War from spreading to more areas. Based on this, in the third part of the study, the possibilities and constraints of the potential effectiveness of NAM 2.0 in 21st-century politics are discussed, through the success-failure situation in question and the key factors that cause it. Firstly, labelling the tensions causing polarization in the 21st century as a new Cold War is a bold interpretation. Therefore, the subject is approached without making any specific characterization in the context of the new era. Secondly, just as Cold War politics brought forth its antithesis, namely NAM, international politics in the 21st century also has the potential to bring forth NAM 2.0. The emergence of NAM 2.0, which aims at a new international political practice and epistemology, is both possible and necessary. Thirdly, while very few states in the world now retain the profits of systemic inequality, many more states are suffering from the system. In this respect, NAM 2.0, which aims to change the systemic agenda and even the system itself, will correspond to the overwhelming majority of the world. Taking all these points into consideration, the first conclusion reached within the scope of the study is that NAM 2.0 is not only a possibility but also a necessity in the current state of the international system. The second conclusion is that the effectiveness capacities of NAM 2.0 are closely tied to the lessons learned from the experiences of NAMs during the Cold War era. The third conclusion is that NAM 2.0 can contribute to rich expansions not only in the practice but also in the epistemology of International Relations. So much so that, thanks to NAM 2.0, the status quo structure of the International Relations discipline can be shaken and ontologies such as global equality, welfare, justice and human rights can gain the reputation they deserve in the discipline.

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Soğuk Savaş döneminde öz çıkarları doğrultusunda dünyayı şekillendirmek için rekabet ederken bu iki devletten farklı bir dünya tahayyülüne sahip olan Üçüncü Dünya devletleri Bağlantısızlık Hareketi (BH) etrafında bir araya gelmiştir. Batı'nın sömürgeci olmaktan yeni kurtulmuş olan bu devletler, iki süper gücün domine ettiği gerilim siyaseti içerisinde bloklara dâhil olup kendilerine yeni bir patron seçmek yerine bağlantısız kalıp iş birliği yaparak kendi çıkarları doğrultusunda Soğuk Savaş siyasetini değiştirmeye çalışmışlardır. Bir başka anlatımla BH sayesinde sömürgeleştirilmiş dünya ayağa kalkmış, Birinci veya İkinci Dünya'nın tamamlayıcısı olarak değil, başlı başına bir oyuncu olarak uluslararası ilişkiler içinde hak ettiği yeri talep etmiştir (Prashad, 2019, s. 79).

Soğuk Savaş siyasetine bir tepki olarak ortaya çıkan BH'nin, bu dönemin sona ermesi ile varlık sebebini kaybettiği ve bu doğrultuda sonunun geldiği iddia edilmiştir (Sönmezoğlu, 2009, s. 6). Soğuk Savaş'ın blokları ortadan kalksa da BH'nin siyasi, ekonomik ve kültürel konulara odaklanarak varlığını ve işlevini sürdürdüğü de dile getirilmiştir (Sadri, 1999, s. 129-135). BH'nin Soğuk Savaş sonrasındaki varlığını ABD'ye yönelik "karşı hegemonik ideoloji" ile açıklayanlar da mevcuttur (Voeten, 2000). Bir başka anlatımla Soğuk Savaş sonrası dönemde BH'nin mevcudiyetini sürdürdüğü tezi, ABD özelinde ortaya çıkan tek kutuplu dünyaya karşı bir duruşla açıklanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında dünyanın yeni kutuplaşmalara tanık olduğu iddiası üzerinden BH'nin mevcudiyetini ortaya koyma girişimi ise özellikle iki gelişme özelinde kendisini göstermektedir. Bunlardan ilki Çin'in yükselişi dolayısıyla ortaya çıkan ABD-Çin rekabeti, diğeri ise Rusya'nın Ukrayna işgali üzerinden Batı dünyası ile yaşadığı gerilimdir. Bahse konu iki gelişme İkinci Soğuk Savaş (Fortín, Heine ve Ominami, 2020) (Heine, 2022) (Sapolsky, 2019) (Fofack, 2022) ile bağlantısızlığa dönüş (Menon, 2022), Bağlantısızlık 2.0 (Traub, 2022) ve Aktif Bağlantısızlık (Heine, 2022) gibi kavramları içeren politik ve akademik gündemi yaratmıştır.

Bu noktalardan hareketle BH'nin Soğuk Savaş siyasetindeki etkinliği üzerinden Bağlantısızlık 2.0'in¹ imkân ve kısıtlarını sorunsallaştıran bu çalışma üç bölümden oluşmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde Bağlantısızlığın tarihsel olarak ortaya çıkış süreci üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde BH'nin Soğuk Savaş siyaseti üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Öyle ki Soğuk Savaş siyasetine bir tepki olarak ortaya çıkan BH zamanla bu dönemin siyaset karakterini etkiler hale gelmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise BH'nin Soğuk Savaş dönemindeki etkinliği üzerinden Bağlantısızlık 2.0'in imkân ve kısıtları irdelenmiştir. Çünkü Soğuk Savaş gibi büyük güçlerin açık şekilde domine ettiği siyaset koşullarının olduğu bir dönemde etki kapasitesi bulunan BH, çok kutupluluğun karakterize ettiği 21. yüzyıl uluslararası siyasetinde hem geniş bir hareket kabiliyetine hem de etkinliğini daraltacak kısıtlara sahiptir.

Bağlantısızlık Hareketinin Tarihsel Olarak Ortaya Çıkışı

Bağlantısızlığın tarihsel çerçevesini ele almak için BH'ye dâhil olan devletlerin tarihsel deneyimleri ile dönemin uluslararası siyaset koşulları ortaya konmalıdır. Bağlantısızlığı

---

¹ Bağlantısızlık Hareketi Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortadan kalkmamış ve hatta üye sayısını arttırmıştır. Ancak Bağlantısızlık Hareketi'nin Soğuk Savaş dönemindeki etkinliğini Soğuk Savaş sonrası dönemde de sürdürdüğünü ileri sürmek mümkün değildir. Dolayısıyla çalışma kapsamında "Bağlantısızlık 2.0" ile kastedilen, Bağlantısızlık Hareketi'nin Soğuk Savaş dönemindeki etkin aktörlüğünü 21. yüzyılda yeniden kazanmış muhtemel halidir. Dolayısıyla "Bağlantısızlık 2.0" bir devletler grubuna değil 2015'te kurumsal olarak üye sayısı 120 devlete ulaşmış Bağlantısızlık Hareketi'ne karşılık gelmektedir.

benimseyen devletleri ortaklaştıran en önemli unsurlardan bir tanesi hemen hemen hepsinin sömürge geçmişine sahip olmasıdır (Singham ve Hune, 1986, s. 57). Yıllarca Batı tarafından sömürülen Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarındaki bağımsızlık talebi, BH için yaşamsal bir değere sahip olmuştur (Sönmezoğlu, 2009, s. 4). Sömürge döneminde siyasi bağımlılık, ırksal eşitsizlik ve ekonomik sömürü altında yaşayan bu halkların ulusal bilinç kazanmaları neticesinde sömürgeci güçlere yönelik mücadeleleri başlamıştır. İki dünya savaşı ise sömürgelerin bağımsızlık yolundaki çabalarını hızlandırmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında hızlanan dekolonizasyon süreci ile birlikte, Asya ve Afrika kıtalarındaki sömürgeler Batıya bağlı oldukları zincirleri kırmışlar ve bağımsız devletler olarak uluslararası ilişkilerdeki yerlerini almışlardır (Sander, 2020, s. 396-397).

Sömürge geçmişlerine ek olarak BH'yi oluşturan devletlerde ham madde üretimine dayalı ekonomi, yapay sınırlar, yerel çatışmalar (Aytaç, 2011, s. 66) ve az gelişmişlik gibi ortak sorunlar söz konusudur (Hobsbawm, 1995, s. 357). BH, her ne kadar Soğuk Savaş zamanında Üçüncü Dünya devletlerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmış olsa da oluşumunda elzem olan Üçüncü Dünya dayanışmasının ve birlikteliğinin izleri Soğuk Savaş öncesinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki self-determinasyon ilkesini ve sömürgecilik karşıtlığını kendilerine dayanak yapan bu devletler iki dünya savaşı arasında Emperyalizm Karşıtı Cemiyet (Tekin ve Dolu, 2020, s. 66-67), Uluslararası Barış Konferansı ve Ezilen Halklar Kongresi gibi oluşumlarla bir araya gelmişlerdir. 1927'deki Ezilen Halklar Kongresinde sömürge halklarının liderleri ilk kez bir araya gelme imkânı bulmuştur. Nehru bu kongreyi, Asya'nın diğer milliyetçi hareketleriyle daha samimi temas kurma imkânını veren faydalı bir propaganda aleti olarak değerlendirmiş ve bu oluşumun uzun vadeli sonuçlar vermesini beklediğini ifade etmiştir (Guitard, 1966, s. 19-20).

Bağımsızlıklarını yeni kazanan ve benzer sorunlar ile sömürge geçmişine sahip olan devletler, kendilerini bu kez de ABD ve SSCB liderliğindeki bloklar arası rekabete dayanan Soğuk Savaş içinde bulmuşlardır (Erhan ve Özkoç, 2020, s. 40-45). Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sistemi, bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletler üzerinde taraf seçmelerine yönelik bir baskı oluşturmuş ve onların egemenlikleri ile bağımsızlıklarını aşındırma/yok etme tehlikesini yaratmıştır (Singham ve Hune, 1986, s. 68). İki kutup arasında karşılıklı kesin imhaya dayanan dehşet/terör dengesi bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletler için tehlikeli bir uluslararası ortam yaratmıştır (Prashad, 2019, s. 16). Buradan hareketle tek başlarına Soğuk Savaş sistemini değiştirme, blokları etkileme ve var olduklarını gösterme imkânları kısıtlı olan Üçüncü Dünya devletleri bloklardan birine dâhil olmayı yeni bir zincire bağlanmak ve kendilerine yeni bir efendi seçmek olarak görmüşlerdir (Armaoğlu, 1983, s. 630).

Üçüncü Dünya devletlerinin bir kısmı Batı ve Doğu blokları arasında seçim yaparak Soğuk Savaş'ın tarafı olurken diğerleri bloklardan uzak kalmayı tercih etmiş ve Soğuk Savaş'ın tarafı olmayı reddetmiştir (Uçarol, 2010, s. 877). 1954'te Hindistan'ın Soğuk Savaş taraflarının müdahale edeceği ve Soğuk Savaş'ın bu bölgeye de yayılacağı endişesiyle Hindistan, Pakistan, Endonezya, Seylan ve Burma liderleri bir araya gelmiştir. Görüşmede, Asya ve Afrika devletlerini içerecek ve sömürgecilik karşıtlığı gibi ortak değerler ile çıkarların tartışılacağı bir konferans yapılması kararlaştırılmıştır. 1955'te Bandung'ta Afrika-Asya Konferansı adı altında 29 devlet bir araya gelmiş ve kitle imha silahları ile ham madde fiyatları gibi konular üzerine tartışmıştır (Best ve diğerleri, 2020, s. 352-354). Tüm dünyayı ilgilendiren meselelerde bir seslerinin olmadığı endişesi (Lüthi, 2016, s. 98) ve bağımsız devletler olarak uluslararası sistemde kendi lehlerine olacak politikaları iş birliği çerçevesinde yürütme isteği bu devletleri bir araya getirmiştir (Tekin ve Dolu, 2020, s. 67).

29 devlet arasında Soğuk Savaş'ta taraf olan Türkiye, Filipinler, Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Vietnam ve Güney Vietnam gibi devletlerin bulunması Konferans kapsamında çok ciddi

bir Soğuk Savaş eleştirisi yapılmasını engellemiştir (Arı, 2017, s. 262). Bunun yerine Kongrede aşağıda sıralanan ilkelere dayalı yeni bir dünya düzeni teklif edilmiştir (Singham ve Hune, 1986, s. 66):

1. *Temel insan haklarına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelerine saygı.*
2. *Tüm ulusların egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı.*
3. *Tüm ırkların eşitliğinin ve büyük ve küçük tüm ulusların eşitliğinin tanınması.*
4. *Başka bir ülkenin iç işlerine müdahale etmekten veya karışmaktan kaçınma.*
5. *Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak, her ulusun tek başına ya da toplu olarak kendini savunma hakkına saygı gösterilmesi.*
6. (a) *Büyük güçlerden herhangi birinin özel çıkarlarına hizmet etmek için toplu savunma düzenlemelerinin kullanılmasından kaçınılması.*
(b) *Herhangi bir ülkenin diğer ülkeler üzerinde baskı uygulamaktan kaçınması.*
7. *Herhangi bir ülkenin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı saldırgan eylemlerden veya güç kullanımından kaçınılması.*
8. *Tüm uluslararası anlaşmazlıkların, Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak, tarafların kendi seçtikleri barışçıl yollarla çözülmesi.*
9. *Karşılıklı çıkarların ve işbirliğinin teşvik edilmesi.*
10. *Adalet ve uluslararası yükümlülüklere saygı.*

Bandung ile Asya ve Afrika'nın yeni bağımsız devletleri, insanlığın geleceğine büyük güçlerin karar vermesine engel olmaya niyetli olduklarını dünyaya bildirmiştir. Konferans, katılımcılarına Bangund Ruhunu yani ezilen halkların ortak sorunlarının çözülmesi, mevcut dünya düzeninin değişmesi için amaç benzerliği ve eylem birliği fikirlerini aşlamıştır (Singham ve Hune, 1986, s. 65-67). Konferans sayesinde Üçüncü Dünya devletleri uluslararası toplumla etkileşime geçme ve emperyalizme karşı simgesel bir duruş sergileme fırsatı yakalamıştır (Çingir, 2022, s. 99). Endonezyalı lider Sukarno'nun toplantının açılış konuşmasında Asyalılar ve Afrikalıların birlik olması gerektiğine dair yaptığı vurgu (Opening address given by Sukarno (Bandung, 18 April 1955), 2017) Üçüncü Dünya dayanışmasının ve birlikteliğinin vecizi haline gelmiştir. Ancak Bandung ile BH olarak adlandırılan kurumsal yapı ortaya çıkmamış, yalnızca buna dair fikirsel altyapı oluşmuştur.

Krusçev'in Eylül 1960'ta Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulunda yaptığı ve Soğuk Savaş gerilimini gözler önüne seren konuşmasının ardından Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır ve Nehru, Üçüncü Dünya liderlerini bir araya getirecek bir zirve yapılması kararını almıştır (Davis, 2011, s. 24-25). Zirvenin tartışılması için 1961'de Kahire'de toplanan liderler, zirveye katılacak devletler için şartlar belirlemiştir. Katılım şartları arasında farklı siyasi ve toplumsal yapıdaki ulusların barış içinde bir arada yaşamasına ve ulusal bağımsızlık mücadelelerine destek verme, kolektif askerî paktlara katılmama, Doğu-Batı arasındaki Soğuk Savaş ihtilaflarına dâhil olmama, büyük bir güçle iki taraflı bir anlaşmanın veya bölgesel bir savunma paktının tarafı olunsa dahi Soğuk Savaş'ın tarafı olmama, Soğuk Savaş taraflarına yarar sağlayacak şekilde yabancılara askerî üs vermeme ve bağlantısızlığa dayalı bağımsız bir politika izleme yer almaktadır (Anabtawi, 1965, s. 352-353).

Sıralanan bu şartlar bağlantısızlığın ne olduğuna ve bağlantısız devletlerin uluslararası sistemde nasıl hareket edeceğine dair net bilgiler vermektedir. Kahire'deki toplantıdan sonra,

Eylül 1961’de 25 ülkenin katılımı ile Yugoslavya’nın Belgrad şehrinde konferans düzenlenmiş ve BH doğmuştur (Erken, 2018, s. 57). Bu konferansta çoğunluğu Asya ve Afrika devletleri oluştururken Latin Amerika’dan Küba, Avrupa’dan ise Yugoslavya katılımcı olarak yer almıştır. Bandung’un aksine Belgrad Konferansına bahsi geçen şartlar hasebiyle Soğuk Savaş’ın tarafı olan hiçbir devletin katılmaması, bu konferansa ayrı bir önem atfedilmesine neden olmuştur (Best ve diğerleri, 2020, s. 355). Belgrad Konferansı sonrasında bağlantısızlığı benimsemiş olan devletler düzenledikleri konferanslarla bir araya gelmeye devam etmiştir.

Bağlantısızlık Hareketi’nin Soğuk Savaş Siyasetindeki Etkinliği

BH, iki süper gücün izlediği blok politikasına karşı kendini blok karşıtı olarak tanımlamıştır. Yine BH blok politikasının kutuplaşmaya neden olduğunu iddia ederek blokların oluşturulmasına ve dünyanın büyük güçler tarafından nüfuz alanlarına bölünmesine karşı çıkmıştır. Zira BH’ye göre blok politikası dünyayı taraf seçmeye zorlamış, devletler üzerinde büyük güç baskısı oluşturmuş ve böylece uluslararası toplum arasında siyasi eşitsizliğe neden olmuştur. Hareketin liderlerinden Tito, BH’nin resmi olarak kurulduğu Belgrad Konferansının açılış konuşmasında blokların ortadan kalktığını görme arzusundan bahsetmiştir (Singham ve Hune, 1986, s. 2-82). Nehru ise birbirine karşı bağlantılara girmiş grupların iktidar savaşından uzak duracağını deklare etmiş ve Asya’daki diğer devletlere de büyük güçlerin savaş alanı olmaktan kurtulmaları için aynısını tavsiye etmiştir (Best ve diğerleri, 2020, s. 350). Çünkü Nehru’ya göre bloklardan birine dâhil olmak bağımsızlığın kaybedilmesi anlamına gelecektir (Özyaşar, 2018, s. 35).

BH iki süper gücün tesis etmeye çalıştığı siyasi hegemonya ile eşitsiz küresel güç yapısına karşı çıkmış ve bunun karşısında self-determinasyon hakkını savunmuştur (Singham ve Hune, 1987, s. 52). Yine BH’nin Havana Zirvesinde uluslararası gerilimlerin nüfuz alanları ve bloklar arasındaki rekabet ile yatıştırılmayacağı vurgulanmıştır (6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1979). Soğuk Savaş’ın kaçınılmaz olduğu inancını reddeden (Güler, 2002, s. 81) BH, güç ve çıkardan ziyade ahlak üzerine dış politika inşa edilmesini savunmuştur (Prashad, 2019, s. 143). BH’ye göre blok liderleri tüm devletleri ilgilendiren dünya meselelerine ilişkin karar alma süreçlerini tekelleştirmeye çalışmaktadır (3rd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1970).

Ancak iki süper gücün domine ettiği ve bloklar ile nüfuz alanları etrafında gerçekleşen uluslararası ilişkiler pratiği, birçok devletin bulunduğu uluslararası sistemin realitesini yansıtmamakta; büyük güçler dışındaki devletleri görmezden gelmekte ve siyasi eşitsizlik oluşturmaktadır. Bu eşitsizliğin çözümü için uluslararası ilişkilerin demokratik hale getirilmesi gerekmektedir. BH, bu gaye için BM’yi kullanmaya çalışmıştır. BH için BM en önemli küresel kurumdur ve iki oluşum arasında ortak amaçlar söz konusudur; ancak tüm devletlerin çıkarına eşit şekilde hizmet edebilmesi ve uluslararası toplum arasındaki siyasi eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmesi için BM’nin reforme edilmesi gerekmektedir (Singham ve Hune, 1986, s. 15-31).

BH, Kahire Konferansı deklarasyonunda Soğuk Savaş’ta blok liderlerinin sıklıkla başvurduğu askerî müdahale ve darbeleri, emperyalizmin kendi iradesini dayatmak için kullandığı neo-kolonyalist araçlar olarak tanımlamıştır. Bunları self determinasyon hakkının, uluslararası hukukun ve barış içinde bir arada yaşama ilkesinin ihlâli olarak tanımlamış ve kınamıştır (2nd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1964). BH Sri Lanka Zirvesinde ise devletlerin iç işlerine yönelik her türlü müdahaleye karşı olduğunu ve tam bağımsızlık ile tam egemenlik prensiplerini savunduğunu belirtmiştir (5th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned

Movement, 1976). Dolayısıyla uluslararası toplumun bloklar temelinde kutuplaşmasının uluslararası ilişkilerin kalıcı bir özelliği olduğuna inanıldığı bir dönemde BH, bu durumun bir kural olmadığını ve aşılabileceğini düşünerek dünya için yeni umutlar yaratmıştır. Soğuk Savaş sürecinde çok sayıda uluslararası ya da bölgesel örgütün çöküşüne veya işlevsiz hale gelmesine tanık olunurken, BH'nin bu süreçte varlığını korumayı başarması (Singham & Hune, 1987, s. 48-105) büyük güç ihtilafı ekseninden kaçınılabileceğini ve dış politikanın güç, çıkar ve çatışmaya dayanmak zorunda olmadığını göstermiştir.

BH üyelerinin bloklar arasında tercih yapmayı reddetmeleri Soğuk Savaş siyasetini etkilemiştir. Bilindiği üzere 1960'lardan itibaren iki blok arasındaki ilişkiler dinamiğinde ve uluslararası sistemin yapısında değişimler meydana gelmiş ve yumuşuma sürecine girilmiştir. Bu değişimde 1962'de dünyayı topyekûn bir mahvoluşun eşiğine getiren Küba Krizi büyük bir paya sahip olsa da bloklar dışındaki gelişmelerin de hatırı sayılır etkisi vardır. Bu gelişmelerden bir tanesi BH'nin etkinliğinin artmasıdır (Armaoğlu, 1983, s. 623) (Palabıyık, 2020, s. 86). BH bloklar dışındaki konumu sayesinde 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu güç dengesine yeni bir boyut kazandırmış; bloklar üzerinde baskı yapma, bloklar arasında denge kurma ve ihtilafları yumuşatma imkânı yakalamıştır (Uçarol, 2010, s. 876-878). BH'nin Soğuk Savaş'a siyasi etkisinin bir diğer ayağı BM çerçevesinde görülebilir. Bu devletler BM Genel Kurulundaki sayısal üstünlüklerini kullanarak süper güçlerin eylemlerine ve Soğuk Savaş'a yön vermeye çalışmıştır (Armaoğlu, 1983, s. 630).

BH, BM'yi Soğuk Savaş propagandası yapılacak bir platform olarak değil silahsızlanma, barış, özgürlük ve kalkınma gibi hedeflerin gerçekleştirilebileceği bir yapı olarak görmüştür. Bu yüzden BH'nin BM nezdindeki amacı, blok politikasını konsolide etmek isteyenlerin aksine, uluslararası iş birliğini geliştirmek olmuştur (Sander, 2020, s. 433). Büyük güçler, BM çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştıkları çıkarlarını bütün devletlerin çıkarı olarak sunmaya çalışırken, BH bu çıkarların küresel toplumu temsil etmediğini ve sınırlı olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden BH, BM'nin sadece büyük güçlerin değil, tüm dünya devletlerinin, özellikle de geri kalmış devletlerin çıkarlarına hizmet etmesini sağlamaya çalışmıştır. BM, kurulduğu ilk yıllarda savaşın galiplerinin çıkarlarını yansıtırken, BH üyesi devletlerin BM'ye girişi BM'nin yapısını ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü değiştirmiştir (Singham ve Hune, 1986, s. 15-31).

BH'nin etkinliği sayesinde BM'deki tartışma zemini genişlemiş ve sadece Soğuk Savaş değil yoksulluk, barış ve eşitlik gibi konular da bu platformda daha çok yer bulmaya başlamıştır. BH bu gayeleri ile büyük güçlerin siyasi hegemonyasına meydan okuyup uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesini sağlamıştır (Sadri, 1999, s. 128-129). Nitekim BM içerisinde oluşturdukları oy grubu sayesinde BH üyesi devletlerin desteği diplomasi kulislerinde büyük devletlerin diplomatları tarafından aranır hale gelmiştir (Sönmezoğlu, 2009, s. 5). Başka bir anlatımla, BH, iki devlet tarafından domine edilen uluslararası sistemin siyasi yapısını etkileyerek diğer devletlerin de politik görüşlerinin sorulmasını sağlamıştır. BH'nin BM'yi reforme etme eksenindeki çabaları bakımından kayda değer bir gelişme 1963'te yaşanmıştır. BH üyeleri yetersiz temsil nedeniyle BM Güvenlik Konseyi üye sayısının artırılmasını teklif etmiştir. Bu teklif akabinde Güvenlik Konseyindeki geçici üye sayısı hem BM'nin artan üye sayısını hem de Afrika, Asya ve Latin Amerika bölgelerinin çıkarlarını daha iyi yansıtması bakımından 6'dan 10'a yükseltilmiştir (Prashad, 2019, s. 152-153).

Bu gelişmeler neticesinde BH, uluslararası politikadaki faaliyetleri ile ABD ve SSCB'nin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Öyle ki her iki devlet de BH üyelerini yanına çekmek veya rakip blokla yakınlaşmasını engellemek için girişimde bulunmuştur. Bunun en açık örneği ABD ve SSCB'nin BH üyelerine yaptıkları askerî, ekonomik ve teknik yardımlardır. Bir blokun bağılantısız bir devlete yaptığı yardım diğer blokun da aynı şekilde davranmasını tetiklemiş ve

bloklar arasında bir nevi yarış başlamıştır (Sönmezoglu, 2009, s. 5). Böylece, BH üyesi devletler blok dışı konumları sayesinde iki bloktan da yardım alma şansı yakalamıştır. Dolayısıyla BH'nin Soğuk Savaş'ın siyasetini karakterize eden bloklaşmayı ve nüfuz politikalarını reddetmesi, süper güçlerin bu devletlerin varlığını ve etkinliğini fark etmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda süper güçler, Üçüncü Dünya'nın meselelerine ilişkin daha ilgili davranmaya başlamış ve bu devletlerin etkinlik kapasitesini kabul etmiştir. Böylece, BH iki süper gücün domine ettiği istikrarsız bir sisteme kırılğan ulusları entegre etmeyi başarmıştır (Singham ve Hune, 1987, s. 48). Merkez ve çevre arasındaki zenginlik farklılıkları, Batı ve 3. dünyanın tarihsel olarak farklı iki ekonomik yola girmesinden kaynaklanmamıştır. Bunlar, çevrenin pahasına gelişen çekirdek ile aynı sürecin ürünüdür. Batı'nın bugün sahip olduğu refah, esasında çevrenin kaynaklarının sömürülmesi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, gelişme ve az gelişmişlik aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Emek sömürüsü, resmî sömürge dönemine kadar da devam etmiştir. Sömürge yasaları ve vergi sistemleri, köylüleri geçimlik tarımdan uzaklaştırmak, onları madenlerde, ticari tarlalarda veya Batı'ya ihraç edilmek üzere nakit mahsul yetiştirmede istihdama zorlamak için tasarlanmıştır (Şöhret, 2023, s.35).

Bununla birlikte BH'nin kalkınma konusundaki “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”, “BM Ticaret ve Kalkınma Birimi”, “Grup 77 (G-77)” gibi girişimleri uluslararası politikanın gündemini de şekillendirmiştir. BH uluslararası ilişkiler gündeminin Soğuk Savaş paradigmasından kalkınma paradigmasına doğru kaymasına bu yolla katkı sağlamıştır (Best ve diğerleri, 2020, s. 357-365). Bilindiği üzere Soğuk Savaş'ın uluslararası politikaya siyasi etkisinin önemli askerî sonuçları; silahlanma yarışı, vekâlet savaşları, yabancı askerî üsler ve askerî paktlardır. BH üyesi devletler ise 1961'deki Belgrad Konferansında, savaşın insanlığı hiçbir zaman bu denli tehdit etmediğini; ancak aynı zamanda insanlığın elinde savaşı ortadan kaldırmak için daha önce hiç bu kadar güçlü imkânların olmadığını deklare etmiştir. Konferanstaki liderler, nükleer savaş tehlikesinin BH'nin en büyük endişelerinden bir tanesi olduğunu vurgulamıştır. Konferansta Moskova ve Washington'a nükleer denemelerin son bulmasını içeren bir barış çağrısı yapacak temsilcilerin gönderilmesi de kararlaştırılmıştır (Kumar, 1987, s. 268).

BH nezdinde en büyük endişe nükleer silahlar olarak öne çıksa da silahsızlanma bağlamında nükleer silahlara spesifik bir ayrıcalık verilmemiştir. Öyle ki, nükleer silahlar kadar konvansiyonel silahlara da karşı çıkmıştır. Belgrad Konferansında genel ve topyekûn bir silahsızlanmanın mecburi olduğu kabul edilmiştir. Başka bir anlatımla, nükleer ve konvansiyonel silahların ve silah üretim tesislerinin yalnızca sınırlandırılması değil elimine edilmesi de amaçlanmıştır (Muni, 1988, s. 198). BH nükleer güçler arasındaki potansiyel savaşların engellenmesi ve “şiddet içermeyen uluslararası ilişkiler” için BM'yi ön plana çıkarmaya çalışmıştır (Prashad, 2019, s. 34). Bağlantısız devletlerin gelecekteki tüm silahsızlanma konferanslarında yer alması ve silahsızlanma ile ilgili tüm tartışmaların BM himayesinde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Katılımcılar, büyük güçleri genel ve topyekûn bir silahsızlanma anlaşması imzalamaya; BM Genel Kurulunu silahsızlanmaya ayrılmış özel bir oturum yapmaya veya BM himayesi altında yapılacak bir dünya silahsızlanma konferansını düzenlemeye davet etmiştir (1st Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1961).

Nükleer silahlara ilişkin olarak, BH'nin 1964 yılındaki Kahire Konferansında nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin oluşturulması önerilmiştir. Sonraki yıllarda bu öneri Üçüncü Dünya'nın birçok yerinde uygulanmıştır (Davis, 2011, s. 27). Ayrıca bu konferansta katılımcılar herhangi bir nükleer silah üretmemeye, edinmemeye veya test etmemeye hazır olduklarını beyan etmiştir (Lüthi, 2016, s. 124). Lusaka Konferansında bağlantısızlığın amaçlarından bir tanesi olarak silahlanma yarışının sona ermesine ve ardından evrensel silahsızlanmanın

gerçekleşmesine değinilmiştir. Ayrıca, süper güçler arasındaki dehşet/terör dengesinin dünyanın geri kalanına barış ve güvenlik getirmediği vurgulanmış, nükleer silahların savaşları önleyeceği fikri reddedilmiştir (3rd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1970). BH kitle imha silahlarının uzaya yerleştirilmesine de karşı çıkmış ve uzayın barışçıl amaçlarla kullanılması gerektiğini savunmuştur (2nd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1964).

BH'ye göre, iki kutup arasındaki silahlanma yarışı ve gerilim, dünya barışını tehdit edip savaş ihtimalini arttırdığı gibi eğitim, kalkınma ve çevre sorunları için kullanılabilecek ekonomik kaynakların da israf edilmesine neden olmaktadır. Silahlanma yarışı enflasyon ve işsizliğin artmasına neden olarak tüm devletlere zarar vermektedir. Görüldüğü üzere, BH silahlanma yarışını sadece barış çerçevesinde değil aynı zamanda kalkınma çerçevesinde de ele almış (Singham ve Hune, 1986, s. 15-19) ve silahlanma harcamaları azaldığı takdirde insanlığın ekonomik ve sosyal ilerlemesine büyük yatırımlar yapılabileceğini ortaya koymuştur (3rd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1970).

Bilindiği üzere Batı ve Doğu blokları arasındaki askerî rekabetin bir diğer uzantısı askerî paktlardır. BH'nin Belgrad Konferansında askerî blokların doğaları gereği dönemsel olarak uluslararası ilişkilerin gerginleşmesine neden olduklarına değinilmiştir (1st Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1961). BH nezdinde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Varşova Paktı gibi askerî oluşumlar dünyayı ikiye bölmekte ve bunlar küçük devletlerin bağımsız politikalar yürütmesini kısıtlamaktadır. Bu doğrultuda, BH askerî paktlara karşı çıkmış ve bunlara katılmamayı bir üyelik kriteri haline getirmiştir. Nehru'ya göre Soğuk Savaş'ın ittifak sistemi sömürgeciliğin bir uzantısıdır ve bu sistem güvenden ziyade güvensizlik yaratmaktadır (Arı, 2017, s. 262). Nitekim BH'nin Havana Deklarasyonunda da askerî ittifaklar güçlendiği sürece barış ve güvenliğin sağlanamayacağı dile getirilmiştir (6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1979). Bununla birlikte BH, devletlerin açık iradelerine karşı gelinerek buralarda askerî üsler kurulmasını egemenlik hakkının ağır bir ihlâli olarak değerlendirmiştir. Bu tür eylemlerin özgürlüğü ve uluslararası barışı tehlikeye attığını vurgulayan BH, yabancı üsler ve askerlerin kolonyalizm ve benzeri amaçlarla kullanılabileceğine dikkat çekmiştir. Yabancı üslerin özellikle zayıf devletler üzerinde baskı kurarak onların bağımsızlığını ve gelişimini sekteye uğrattığını belirten BH, topraklarındaki yabancı üslerden kurtulmak isteyen devletlere tam destek vereceğini beyan etmiştir. BH yabancı ülkelerde üs ve asker bulunduran tüm devletlerin derhal bunları kaldırması çağrısında da bulunmuştur (2nd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, 1964).

BH ortaya çıkışında kendisini Soğuk Savaş'ın silahlanma yarışı, nükleer silahlar, askerî paktlar, yabancı üsler ve vekâlet savaşları gibi askerî unsurlarını barındıran bir uluslararası sistemde bulmuştur; ancak bu unsurlar kendisini tarihin en büyük barış hareketi olarak tanımlayan (Muni, 1988, s. 198) BH'nin tahayyül ettiği dünyaya ait değildir. Dolayısıyla, BH bunların son bulması için özellikle BM bünyesinde çaba göstermiştir. BH üyesi devletler BM'deki etkinlikleri sayesinde silahsızlanmaya ilişkin müzakerelerin ve anlaşmaların yapılmasına katkı sağlamıştır (Emek, 2021, s. 108). Bağlantısız devletler, BM'ye yaptıkları çağrılarla silahsızlanmaya ilişkin iki özel oturumun BM çatısı altında düzenlenmesini de sağlamıştır (Singham ve Hune, 1986, s. 28). Yine BH silahsızlanma meselesini BM ve benzeri kurumlar aracılığıyla küresel gündeme taşınması ve kamuoyu oluşturması sayesinde belli türden silahların imhası ve stok sınırlandırması gibi kısmi başarılar elde edilmiştir (Emek, 2021, s. 145-146).

Nükleer silahsızlanmaya ilişkin bölgesel çabalarına ek olarak BH, uluslararası alanda da faaliyet göstermiştir. Bu çerçevede BH, Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması ve BM Silahsızlanma Komisyonu gibi oluşumlarda faaliyet göstermiş ve nükleer silahsızlanma için baskı yapmıştır (Emek, 2021, s. 107). ABD'nin 1954'te nükleer silah denemesi yapması sonucu oluşan küresel çaptaki protestoya bağlantısız devletler de destek vermiştir. ABD ve SSCB oluşan uluslararası baskı sonucu nükleer silahlara ilişkin müzakere etme kararı almıştır. Küba Krizinden bir yıl sonra imzalanan Kısmi Nükleer Deneme Yasası Antlaşmasına bağlantısızlar destek vermiştir (Lüthi, 2016, s. 119-124). Bağlantısızların askerî bloklara katılmayı reddetmesi, sadece bağımsızlık iddialarının değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde bir politika aracı olarak askerî güce karşı duruşlarının da ifadesi olmuştur (Kumar, 1987, s. 268).

1970'lerde Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) gibi askerî paktların dağılması (Arnold, 2006, s. 89) ve bu paktların Batılı üye devletleri hariç diğer üye devletlerinin hepsinin BH'ye katılması (Dinkel, 2018, s. 135) BH'nin başarılarından sayılmalıdır; çünkü BH bu yeni üyelerini Soğuk Savaş'a alternatif olarak sundukları dünya tahayyülü yönünde ikna etmeyi başarmıştır. Kore Savaşı ve Kongo Krizi gibi vekâlet savaşlarında da görüldüğü üzere, bağlantısız devletler, arabuluculuk faaliyetleriyle uluslararası sistemin sürekliliğini sağlayan temel bir öge konumuna ulaşmışlardır (Sönmezoglu, 2009, s. 5). Uluslararası sistem açısından bakıldığında, bağlantısızlık politikası hegemon devletler üzerinde güvenilir bir kontrol sağlayarak onların toprağa yönelik hırslarını ve kendi topraklarından çok uzakta savaş alanları yaratma eğilimlerini engellemiştir (Yunsong, 2022, s. 39).

21. Yüzyılda Bağlantısızlık 2.0 için İmkân ve Kısıtlar

1961'de 25 devletin katılımı ile oluşan BH, Soğuk Savaş sona erdiğinde 107 üyeye ulaşmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca BH genel bir silahsızlanma, askerî paktların dağılması, savaşların son bulması, uluslararası ilişkilerde adalet ve eşitliğin tesis edilmesi gibi amaçlarını tam olarak gerçekleştirememiştir. Ancak BH bu konulardaki başarısızlığına rağmen Soğuk Savaş'ın daha geniş bir alana yayılmasını ve daha karmaşık hale gelmesini engellemeyi başarmıştır. Dolayısıyla BH'nin Soğuk Savaş'ın siyasetini etkileme noktasında hem başarılı hem de başarısız olduğunu ileri sürmek mümkündür. BH'nin politik odağı Soğuk Savaş sonrası dönemde bloklar arası gerilimden ekolojik sorunlara, insan haklarına, kalkınmaya ve BM reformu gibi konulara kaymıştır (Arı, 2017, s. 270). Bununla birlikte ABD-Çin rekabetinin ve Rusya'nın Ukrayna işgali çerçevesindeki gerilimin BH'ye varlık sebebini yeniden verdiği de iddia edilmiştir. Örneğin Fransız savunma analisti ve eski hükümet danışmanı Francois Heisbourg Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini Soğuk Savaş sonrası dönemin bitiş hikâyesi olarak tanımlamıştır (Ojewska, Champion, Drozdak ve Sen, 2023).

Bazı uzmanların "İkinci Soğuk Savaş" adını verdiği bu yeni dönemde ise uluslararası politika statükosunu karakterize eden ikonik gelişmeler yaşanmıştır. Öyle ki Soğuk Savaş ABD ve SSCB eksenindeki rekabet ve gerilim şeklinde gerçekleşmişken, günümüzde ABD ve Batı ittifakına karşı Rusya ve Çin olarak ikili bir karşı duruş söz konusudur (Menon, 2022). Bu yeni dönemde de ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçler arasında artan jeopolitik gerilim ve yabancı askerî üslerin yaygınlaşması gözlemlenmektedir (Fofack, 2022). Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası Batı ittifakı Ukrayna üzerinden Rusya'ya karşı bir vekâlet savaşına girişmiştir (Srivastava, 2023) (DeYoung, 2023). Rusya'nın Ukrayna işgalinin arkasında eski SSCB cumhuriyetlerini kendi nüfuz alanında tutma isteği yer almaktadır (Kliem, 2022). Rusya, Ukrayna işgali sonrasında nükleer tehditlerde bulunmuş (Pennington, Stambaugh ve Lendon, 2023) ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Şubat 2023'te Yeni Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşmasını (New START) askıya alma kararını açıklamıştır (Bugos, 2023).

Sıralanan tüm bu gelişmeler yeni bir nükleer silahlanma yarışının ortaya çıkabileceği yönündeki endişeleri arttırmıştır (Norman, 2023; Economist, 2023). Konvansiyonel silahlar çerçevesinde bakıldığında ise Batı ittifakı devletlerinin savunma bütçelerini ve cephanelerini artırdığı görülmektedir (Ojewski ve diğerleri, 2023). Finlandiya'nın ve İsveç'in tarafsızlıktan vazgeçip NATO'ya üye olma çabalarından da görüldüğü üzere askerî ittifaklar tekrar gündemdedir (Seyaz, 2024, s. 139-140). Mevcut düzeni yeni bir Soğuk Savaş olarak adlandırmak iddialı bir yaklaşım olabilir. Zira Soğuk Savaş'ı karakterize eden karşılıklı kesin imha üzerine bina edilmiş dehşet/terör dengesinin bugün de var olduğunu ileri sürmek için yeterli veri mevcut değildir (Ford, 2023, s. 436-444). Ancak günümüz uluslararası ilişkilerinde Soğuk Savaş dönemindeki bloklar arası gerilim ve rekabete, nükleer savaş tehlikesine, silahlanma yarışına, askerî paktlara, vekâlet savaşlarına ve nüfuz alanlarına benzer gelişmelerin yaşandığını da belirtmek gerekmektedir (Harasymiw, 2010, s. 12-26).

Öyle ki yukarıda sıralanan gelişmelere ek olarak ABD-Çin rekabeti çerçevesinde özellikle Latin Amerika devletleri Çin'le iş birliği yapmamaları konusunda ABD'den baskı görmektedir. Latin Amerika ülkeleri -şimdilik- Washington ve Pekin arasında seçim yapmadan kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlayacak bir yol seçerek baskıya karşılık vermektedir (Aksoy ve Morçişek, 2024, s. 327-329). Ukrayna'nın işgali Batı ittifakına bir enerji ve amaç birliği verirken; bazı Asya, Afrika ve Latin Amerika devletleri nezdinde Rusya'ya yönelik kınama ve yaptırımlara katılma konusunda bir isteksizlik görülmüştür (Kuik ve Evans, 2022, s. 23). Batı ittifakı Rusya meselesini demokrasi ve otokrazi arasındaki ayrım şeklinde lanse ederek kendisine destek toplamaya çalışırken (Traub, 2022), Ukrayna işgali birçok devlet için Batı ile Rusya arasındaki bir çatışma olarak görülmüştür (Sidiropoulos ve Gruz, 2022, s. 12).

Hindistan Dışişleri Bakanı Dr. Subrahmanyam Jaishankar'ın GLOBSEC 2022 Bratislava Forumunda, Avrupa sorunlarının dünyanın sorunu olduğu; ancak dünyanın sorunlarının Avrupa'nın sorunu olmadığı şeklindeki zihniyetin terk edilmesi gerektiğine yönelik vurgusu (Seshasayee, 2022, s. 30) bu çerçevede önem arz etmektedir. Yine 17 Afrika ülkesi BM Genel Kurulunda Rusya'ya yönelik kınamayla ilgili yapılan oylamada çekimser oy kullanmıştır. Batı ittifakına dâhil 45 ülke Rusya'ya yönelik yaptırım uygulama kararı alırken geri kalan devletlerin çoğu bu yaptırımlar nedeniyle insanların açlıktan öleceğini ileri sürerek Batı'nın yaptırım uygulamasına karşı çıkmıştır (Heine, 2022, s. 1-2). Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde bu tavır taraf seçmeme konusunda istekli olma şeklinde yorumlanmıştır (Menon, 2022).

Dolayısıyla mevcut uluslararası düzen büyük güç rekabetinin geri dönüşü ile karakterize olurken (Actis, 2022, s. 18), Bağlantısızlık 2.0'in ortaya çıkma ihtimali ise bağımsızlığını koruyarak uluslararası ilişkilerde kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek isteyen devletler için yeni bir sığınak ihtimali olarak düşünülmektedir. Zira mevcut sistem iklim değişikliği, gıda ve borç krizi gibi sorunlar yaşayan devletlerin ihtiyaçlarını karşılamamakta (Menon, 2022) ve hatta onlar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın kendi antitezini yani BH'yi ortaya çıkarması gibi 21. yüzyıla dair sıralanan bu gelişmelerle karakterize olan yeni dönemin de kendi antitezini yani kimilerinin Bağlantısızlık 2.0 veya Aktif Bağlantısızlık kimilerinin de bağlantısızlığa dönüş dediği olguyu yaratması muhtemeldir. Bir başka anlatımla, Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomi, çevre ve insan hakları gibi konuların merkezde olduğu bir gündeme sahip BH'nin, ABD-Çin rekabeti ve Rusya'nın Ukrayna işgali neticesinde ortaya çıkan gerilimi de politik gündemine alması durumu, Bağlantısızlık 2.0'in canlanmasına katkı sağlayabilecektir (Mital, 2016, s. 26).

Bu noktada canlanması ve artık Bağlantısızlık 2.0 olarak anılması muhtemel hareketin uluslararası siyaseti etkilemedeki imkân ve kısıtları da geçmişten yani Soğuk Savaş

siyasetinden edinilmiş tecrübeye ve öğrenilmiş derslere bağlıdır. Daha önce de belirtildiği üzere BH Soğuk Savaş siyasetini etkilemede kısmi başarı sağlamış yani hem başarılı hem de başarısız olmuştur. BH'nin başarısının ardındaki ilk anahtar unsur blok dışı konumudur. Bloklara dâhil olmaları durumunda blok hiyerarşisinde en altlarda yer alacaklarının ve kendi bloklarını veya karşı blok ve blok liderlerini etkileme kapasitelerinin kısıtlı olacağına bilincinde olan BH üyesi devletler, blok dışı kalarak ve bir birlik oluşturarak dönemin siyasetine yön verebilmişlerdir. Bir başka anlatımla BH üyesi devletlerin blok dışı konumları onların uluslararası politikadaki etki kapasitelerini artırmıştır (Strydom, 2007, s. 1-2). Dolayısıyla Bağlantısızlık 2.0'ın günümüz uluslararası siyasetini etkileme kapasitesi, Rusya-Batı gibi ihtilaflara yönelik ihtilaf dışı bir tutum takınmasına bağlıdır. Elbette bu ihtilaf dışı tutum, bir tarafsızlık manasına gelmemektedir; aksine Bağlantısızlık 2.0 bahse konu ihtilafın suniliğini ve tarafların çıkarlarına hizmet eden yanlarını, uluslararası topluma gösterebilmek için sorunları uluslararası hukuk ve evrensel insani değerler kapsamında çözenin bir paydaşı olarak hareket ettiği taktirde uluslararası ilişkileri pozitif yönlü değiştirebilecektir. Bununla birlikte Bağlantısızlık 2.0, çözümsüzlüğün en çıkarıcı çözüm olarak görüldüğü bu suni ihtilaflar yerine küresel eşitlik, adalet, refah ve evrensel insan hakları gibi meseleleri dünyanın gerçek sorunları olarak gösterebildiğinde uluslararası ilişkiler gündemini yönlendirebilecektir. Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi mevcut ihtilafın bir bloklaşmaya dönüşmesini engellemek için öncelikle kendisini ihtilafın dışında tutmak Bağlantısızlık 2.0'ın yararına olacaktır (Arora, 2017, s. 3437-3439).

BH'nin Soğuk Savaş siyasetinde etkili olabilmesinin ilkiyle bağlantılı ikinci anahtar unsuru esnek manevra yapabileme kabiliyetinden ileri gelmiştir (Anabtawi, 1965, s. 358). Öyle ki BH'nin Soğuk Savaş döneminde büyük güçlere ve bloklara yönelik bir bağlılığının ya da resmi bir taahhüdünün bulunmaması Hareketin bloklar arasında pazarlık yapmasını sağlamış ve onları etkileme kapasitesini artırmıştır. Bu bakımdan Bağlantısızlık 2.0'ın da hem kendi içinde hem de diğer uluslararası aktörlerle tesis edilecek örneğin askerî pakt gibi oluşumlardan uzak durması manevra kabiliyetini artıracaktır. Bununla birlikte ortak askerî-savunma antlaşmaları ve ihtilafların çözümü olarak kuvvet kullanımı yerine uluslararası hukuk ve barışçıl yolların öne çıkarılması Hareketin inandırıcılığını güçlendirecektir (Fortin, Heine ve Ominami, 2020, s. 16-18).

Soğuk Savaş siyaseti özelinde BH'nin başarısının üçüncü anahtar unsuru üye devletlerin BM'deki sayısal üstünlükleridir. Nitekim bu üstünlük BH'ye BM Genel Kurulundan çıkacak kararları etkileme yeteneğini vermiştir (Miholjic, 2020, s. 48). Ancak uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile ihlâli durumunda alınacak tedbirler bakımından Güvenlik Konseyi'nin Genel Kurul karşısındaki fiili üstünlüğü sürmektedir (Mahmood, 2013, s. 118). Bu sebeple Bağlantısız 2.0'ın BM nezdinde daha etkin olması örgütsel reform meselesini sürekli gündemde tutmasına ve nihayetinde bütün bir dünyanın çıkarını yansıtan bir BM kompozisyonunu tesis edebilmesine bağlıdır (Dimitrijevic, 2021, s. 455-456).

BH'nin Soğuk Savaş siyasetini etkilemedeki başarısının dördüncü anahtar unsuru yalnızca uluslararası ilişkilerin pratiğini değil epistemolojisini de etkilemiş olmasıdır. Öyle ki BH uluslararası ilişkilerin epistemolojisine eşitlik, kalkınma ve az gelişmişlik gibi ontolojilerin girmesine katkı sağlamıştır. Bu anlamda örneğin 1948'de BM bünyesinde kurulan Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (ECLA) az gelişmişliğin yapısal dinamiklerine odaklanarak Uluslararası İlişkiler teorilerinde Bağımlılık Okulu'nun oluşmasının yolunu açmıştır (Love, 1980, s. 45-46). Dolayısıyla Bağlantısızlık 2.0'ın 21. yüzyıl uluslararası ilişkiler pratiğini değiştirmeye çabalarken onun epistemolojisine de odaklanması bir gerekliliktir. Zira uluslararası ilişkiler pratiğinin Batı merkezli olması ile epistemolojisinin Batı merkezli olması arasında simbiyotik bir ilişki vardır (Aydın ve Mathews, 2008, s. 162). Örneğin Uluslararası

İlişkilerin realist teorisinin epistemolojik gücü, ardındaki ABD siyasi gücünden kaynaklanmaktadır (Myers, 1997, s. 255). Bu bakımdan Bağlantısızlık 2.0'ın Uluslararası İlişkiler bilim alanı noktasında yapması gereken; küresel refah, küresel adalet ve eşitsizliğin giderilmesi gibi pozitif aksiyolojiyi barındıran ontolojileri, alanın epistemik topluluğu açısından yaygınlaştırmak; Uluslararası İlişkiler disiplininin teorik çeşitlenmesine katkı sağlamaktır (Karakır, 2012, s. 199-202).

Bağlantısızlık 2.0'ın BH'nin Soğuk Savaş siyasetini etkilemedeki başarıları kadar başarısızlıklarından da çıkaracağı dersler mevcuttur. Daha önce de vurgulandığı üzere BH, BM Güvenlik Konseyindeki beş daimî üyenin veto yetkisi konusunda bir reform başarısı elde edememiş, blok ve nüfuz alanları oluşturma politikalarından vazgeçilmesini sağlayamamış, konvansiyonel ve nükleer silahları içerecek şekilde genel ve topyekûn bir silahsızlanma gerçekleştirememiş ve SSCB'nin 1979'da Afganistan'a müdahalesi, 1980-1988 İran-İrak Savaşı, 1990-1994 Ruanda İç Savaşı gibi gelişmelerde etkinlik gösterememiştir (Arı, 2017, s. 270).

Bununla birlikte Soğuk Savaş sona ermesine rağmen NATO'nun varlığını sürdürmeye devam etmesi de BH'nin başarısızlık karnesine eklenebilir. BH'nin yukarıda vurgulanan başarısızlık nedenleri Soğuk Savaş siyasetinin baskın gelen yanları kadar BH üyesi devletlerin özgül koşullarından da kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki BH üyesi devletlerin bağlantısız iç politikalarında yaşadıkları kronik ve yerleşik sorunlardır. Bağımsızlığını yeni kazanmış bu devletler ekonomik az gelişmişlik, yerel çatışmalar, siyasi kargaşalar ve askerî darbeler gibi sorunlar yaşamıştır (Keethaponcalan, 2016, s. 6). Bu durum bahse konu devletlerin Soğuk Savaş'ı etkileme gücünü kısıtlamıştır. Dolayısıyla Bağlantısız 2.0 için önemli bir öncelik üye devletlerin hodbin çıkarlara meyletmesine neden olacak ve onları büyük güçlerin manipülasyonuna açık hâle getirecek sorunlarının üstesinden gelmektir (Kharel, 2020, s. 7). Ancak bu devletlerin yaşadıkları kronik-yerleşik sorunların mevcut uluslararası sistemin eşitsiz yapısından da kaynaklandığı akılda tutulursa, Bağlantısızlık 2.0 üyesi devletlerin ulusal politikalarını olumlu yönde şekillendirmeleri ile uluslararası ilişkileri pozitif yönde etkilemeye çalışmalarının, aslında aynı yöne doğru harcanan bir çabaya karşılık gelmesi muhtemeldir.

BH'nin başarısızlığının ikinci sebebi bağlantısız devletlerin birbirileri ile yaşadıkları ihtilaflardır. Nitekim ülke içindeki sorunları çözemeyen bazı bağlantısız devletlerin liderleri kamuoylarının dikkatini dış sorunlara yönlendirmek adına bu yolu tercih etmişlerdir. Bu yüzden bağlantısız komşu devletler arasında sorunlar çıkmış ve bağlantısızlar arasındaki iş birliği imkânı zarar görmüştür (Lüthi, 2016, s. 144-147). Buradan hareketle Bağlantısızlık 2.0 yalnızca üye devletlerin değil bu devletlerin halklarının da ortak bir kadere sahip olduğunu açıkça vurgulamalı ve trans-nasyonal bir birlikteliği halklar nezdinde de inşa etmeye çalışmalıdır. Bunun yolu ise küresel ilişkileri uluslararası ilişkiler olarak okuyan değil enternasyonal² bir temelde okuyan nesiller yetiştirmektir. Zira uluslararası ilişkilerin uluslararası değil ulus devletler arasındaki ilişkilere odaklandığı ayyuka çıkmışken, ulusal çıkar ile ulusal güvenlik gibi bencil kavramların-pratiklerin Bağlantısız 2.0'ın halklarının kader birliğini sağlaması mümkün değildir (Pant, 2017, s. 2).

Soğuk Savaş siyaseti özelinde BH'nin başarısızlığının üçüncü sebebi üye devletlerin farklı siyasi ve ekonomik yapıya sahip olmaları ve buradan hareketle yeknesak bir politik duruş oluşturamamalarıdır. Öyle ki üye devletlerin farklı siyasi-ekonomik yapılarından dolayı önemli

² Çalışma kapsamında kavram Marksist literatürdeki karşılığına değil, uluslar ya da halklar arasında tesis edilmesi hedeflenen ilişkiye atıf yapmaktadır.

meselerde uzlaşa sağlanamamış ve BH'nin etkinliği zayıflamıştır (Kar, 1983, s. 235). Üye devletlerin uzlaşa oluşturamama nedenlerinden bir tanesi de BH'nin üye sayısının artmasıdır. Bağlantısızlık 2.0 için de benzer bir sorunun ortaya çıkacağını tahmin etmek güç değildir. Bu sorunun aşılması diğerlerine göre elbette daha zordur. Zira devletler çokluğu sisteminin geçerli olduğu günümüzde devletler arasındaki siyasi ve iktisadi eşitsizlik sistemsel bir sonuçtur. Dolayısıyla Bağlantısızlık 2.0 uluslararası sistemi devletler sisteminin çoğunluğunun yani sistemin eşitsizliğe maruz kalmış devletlerinin lehine değiştirmeden bahse konu sorunun aşılması da mümkün değildir. O halde sistemsel değişime kadar yapılması gereken, örneğin oluşturulacak kurul ve komisyonlarla Bağlantısızlık 2.0 içinde geri kalmış devletlerin sorunlarının çözümüne destek olmak ve uluslararası sistem bazında tahayyül edileni öncelikle Hareket içerisinde gerçekleştirmektir (Strydom, 2007, s. 43-46).

BH'nin başarısızlığının dördüncü sebebi Hareketin ontolojik doğasına zarar veren onulmaz iç çelişkileri olmuştur. Örneğin Çin'in nükleer silaha sahip olması Kuzey Vietnam, Pakistan ve Cezayir gibi bazı BH üyeleri tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanmış, Hindistan 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasını imzalamayı reddetmiş ve 1974'te ilk nükleer silah denemesini yapmıştır. Bahse konu bu örnekler BH'nin nükleer silahlara yönelik karşıt tutumunu zedelemiştir. Benzer şekilde Hindistan'ın SSCB ile 1971'de dostluk antlaşması imzalaması ve Küba'nın Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne (COMECON) üye olması gibi gelişmeler de BH'nin blok dışı kalma tutumunu zayıflatmıştır (Lüthi, 2016, s. 125-127). Buradan Bağlantısızlık 2.0 adına çıkarılması gereken ders, bağlantısız bir devlet olmaya yönelik ilkelerin nükleer silah edinme gibi yollarla ihlâli durumunda ihlâli yapan devlete ilişkin üyelikten çıkarma gibi kati yaptırımların uygulanmasıdır.

BH'nin başarısızlığının beşinci sebebi ise liderlik konusunda sorunların yaşanmasıdır. Öyle ki Hareketin kurucu liderleri sayılan Nkrumah ve Sukarno 1966'da darbe ile iktidarı kaybetmiş, 1964'te Nehru, 1970'te ise Nasır hayatını kaybetmiştir (Arı, 2017, s. 261-264). Daha sonraki liderler ise eski liderlerin coşkusunu ve azmini devam ettirememiştir (Best ve diğerleri, 2020, s. 363). Bağlantısızlık 2.0'ın liderlere değil ilkelere bağlı bir yapılanma tesis etmesi ve bunu mümkün mertebe kurumsallaştırması Hareketin liderlere bağlı sallantılı dinamiklerinin etkisini azaltacaktır (Miholjic, 2020, s. 52).

Sonuç

Tarihsel olarak BH, Soğuk Savaş siyasetine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bağımsızlığını yeni kazanmış devletler Doğu veya Batı Bloku'na dahil olmaktan ziyade kendi politik gündemlerini takip ederek uluslararası siyasette etkinlik kazanmak istemiştir. Lider değişimleri, farklılaşan ulusal hedefler, sıkı kurumsal bir yapının olmayışı ve bölgesel dönüşümler gibi gelişmeler BH'nin Soğuk Savaş siyasetindeki etkinliğini daraltmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ise BH'nin varlık sebebinin ortadan kalktığı yorumlarını beraberinde getirmiştir. Ancak BH, Soğuk Savaş sonrası döneme dair politik gündemini çeşitlendirmiş ve 1992 Cakarta, 1995 Cartagena de Indias, 1998 Durban, 2003 Kuala Lumpur, 2006 Havana, 2009 Şarm El-Şeyh, 2012 Tahran, 2016 Margarita, 2019 Bakü, 2024 Kampala zirveleriyle eşit, adil yeni bir dünya düzeni inşa etmek, bu doğrultuda BM sisteminin yeniden yapılanması ve demokratikleşmesi için lider rolü oynamak gibi hedefleri önüne koymuştur (Tekin ve Dolu, 2020, s. 74-77).

Günümüzde üye sayısı 120'ye ulaşan BH, dünya nüfusunun %55'ini, BM üyelerinin ise üçte ikisini oluşturmaktadır. Ancak BH'nin temsil ettiği popülasyon ve üye devlet sayısı ile doğru orantılı bir şekilde 21. yüzyıl uluslararası siyasetini etkilediğini ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Oysa Soğuk Savaş'ın BH'nin ortaya çıkmasına sebebiyet vermesi gibi

Soğuk Savaş sonrası gelişmeler de Bağlantısızlık 2.0'ın ortaya çıkma gerekliliğini göstermektedir. Nitekim bu yeni dönemde Francis Fukuyama Tarih'in Sonu'nu ilan etmiş (Fukuyama, 2006), ardından Samuel P. Huntington Medeniyetler Çatışması Tezini ileri sürmüştü (Huntington, 2002), Alain Minc Yeni Ortaçağ'ın başladığını duyurmuş (Minc, 1994), SSCB ardılı coğrafyalara da yayılmaya başlayan kapitalizm küreselleşmiş (Robinson, 2002) ve başta ABD olmak üzere büyük güçler 2. Dünya Savaşı akabinde tesisine öncülük ettikleri uluslararası sistemin temel norm ile ilkelerini yine kendileri ihlal etmeye başlamıştır (Aksoy, 2024, s. 202).

Tüm bu süreçler yaşanırken dünyadaki devletlerin çoğunluğunun mevcut sistemin zararını deneyimlediği ve az sayıda devletin de sistemsel kârı paylaştığı görülmektedir. Bu çalışma kaleme alınırken yaşanan Rusya'nın Ukrayna'yı ve İsrail'in Gazze'yi işgali ise 2. Dünya Savaşı sonrasında tesis edilen uluslararası sistemin işlevsizliğini daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla böylesi bir uluslararası siyaset panoramasında BH'nin Soğuk Savaş dönemindeki aktifliğini yeniden kazanması ve Bağlantısızlık 2.0 olarak 21. yüzyıl siyasetinde etkin bir aktör olarak yer alması muhtemeldir. Bu amaçla çalışma kapsamında BH'nin Soğuk Savaş'taki politik etkinliği üzerinden 21. yüzyıldaki Bağlantısızlık 2.0 için imkân ve kısıtlar ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar arasında; lider değişimlerinden etkilenmeyecek kurumsal bir yapının tesis edilmesi, uluslararası ilişkiler pratiği ile birlikte Uluslararası İlişkiler epistemolojisini de çeşitlendirecek teorik çalışmaların yapılması zorunluluğu, üye devletler arasındaki ihtilaflar ile sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi gerekliliği, 21. yüzyılın "Rusya-Batı" veya "Rusya ve Çin-Batı" gibi ihtilaflarının dışında kalınması ve BM'nin gerçek anlamda küresel bir uluslararası örgüt olarak yapılandırılmasına çalışılması gibi hususlar öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- The Non-Aligned Movement. (1961). *1st Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*. Erişim Tarihi: 17.07.2023, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/1st_Summit_FD_Belgrade_Declaration_1961.pdf
- The Non-Aligned Movement. (1964). *2nd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*. Erişim Tarihi: 17.07.2023, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/2nd_Summit_FD_Cairo_Declaration_1964.pdf
- The Non-Aligned Movement. (1970). *3rd Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*. Erişim Tarihi: 17.07.2023, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/3rd_Summit_FD_Lusaka_Declaration_1970.pdf
- The Non-Aligned Movement. (1976). *5th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*. Erişim Tarihi: 17.07.2023, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/5th_Summit_FD_Sri_Lanka_Declaration_1976_Whole.pdf
- The Non-Aligned Movement. (1979). *6th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*. Erişim Tarihi: 17.07.2023, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/6th_Summit_FD_Havana_Declaration_1979_Whole.pdf
- Actis, E. (2022). Argentina's "Third Way" and Russia's invasion of Ukraine. *TI Observer*, 21, 18-22.
- Aksoy, M., Morçicek, H. (2024). Latin Amerika'daki Çin Varlığı ve Amerikan Hegemonyasına Etkileri. *İzmir İktisat Dergisi*, 39(2), 318-336. Doi: 10.24988/ije.1345024.
- Aksoy, M. (2024). *Türkiye yüzyılı ve dünya siyaseti*. Ankara: Orient Yayınları.

- Alain, M. (1994). *Le nouveau moyen age*. Paris: Le Grand Livre Du Mois.
- Anabtawi, S. N. (1965). Neutralists and neutralism. *The Journal of Politics*, 27(2), 351-361.
- Arı, T. (2017). *Uluslararası ilişkiler ve dış politika*. İstanbul: Alfa Akademi.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. yüzyıl siyasi tarihi: 1914-1980*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arnold, G. (2006). *The a to z of the Non-Aligned Movement and Third World*. Maryland: Scarecrow Press.
- Arora, R. (2017). Relevance of non-alignment movement in today's scenario. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 5(4), 3436-3439.
- Aydınlı, E. ve Mathews, J. (2008). Türkiye uluslararası ilişkiler disiplinde özgün kuram potansiyeli: Anadolu ekolünü oluşturmak mümkün mü?. *Uluslararası İlişkiler*, 5(17), 161-187.
- Aytaç, G. B. (2011). Türkiye'nin ulusal çıkar söylemi içinde batı merkeziliğinin yeniden inşası: Bandung Konferansı örneği. *Türkoloji Kültürü*, 4(7), 65-80.
- Best, A., Hanhimaki, J. M., Maiolo, J. A. ve Schulze, K. E. (2020). *20. yüzyılın uluslararası tarihi*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Bugos, S. (2023, Mart). *Russia suspends New START*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://www.armscontrol.org/act/2023-03/news/russia-suspends-new-start>
- Çingir, Ö. F. (2022). Soğuk Savaş dönemindeki Çift Kutuplu Dünya'ya bir alternatif arayışı: Bağlantısızlar Hareketi, Bandung Konferansı ve Türk dış politikası. *Strata Dergi*, (11), 93-116.
- Davis, P. E. (2011). *The Non-Aligned Movement: A struggle for global relevance*. Stanford: Stanford University Center for International Security and Cooperation.
- DeYoung, K. (2023). *An intellectual battle rages: Is the U.S. in a proxy war with Russia?*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/04/18/russia-ukraine-war-us-involvement-leaked-documents/>
- Dimitrijević, D. (2021). The non aligned movement and reform tendencies in the United Nations. (Dimitrijević, D. ve J. Čavoški Ed). *The 60th Anniversary of the Non-Aligned Movement* (429-462). Belgrad: Donatgraf doo. https://doi.org/10.18485/iipe_60nam.2021.ch25.
- Dinkel, J. (2018). *The Non-Aligned Movement: Genesis, organization and politics (1927-1992)*. (Skinner, A. Çev.). Leiden: Brill.
- Economist, T. (2023). *A new nuclear arms race looms*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://www.economist.com/international/2023/08/29/a-new-nuclear-arms-race-looms>
- Emek, D. (2021). *Bağlantısızlar Hareketi ve silahsızlanma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erhan, Ç., Özkoç, Ö. (2020). Yirminci yüzyılda uluslararası siyaset (1914-1990 arası dönem). (Kardaş, Ş. ve Balcı, A. Ed). *Uluslararası ilişkilere giriş: tarih, teori, kavram ve konular* (s. 33-56). İstanbul: Küre Yayınları.
- Erken, A. (2018). Soğuk Savaş Dönemi Tito-Nasır yaklaşması ve Yugoslavya Müslüman toplumu: 1955-1967. *International Journal of History*, 10(3), 53-64. doi: 10.9737/hist.2018.594
- Fofack, H. (2022). *Dawn of a Second Cold War and the 'scramble for Africa'*. Erişim Tarihi: 01.09.2023, <https://www.brookings.edu/articles/dawn-of-a-second-cold-war-and-the-scramble-for-africa/>
- Ford, S. (2023). The New Cold War with China and Russia: Same as the Old Cold War?. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 55(1), 423-478.
- Fortín, C., Heine, J., Ominami, C. (2020). *Latin America between a rock and a hard place: A second Cold War and the Active Non-Alignment option*. Erişim Tarihi: 31.08.2023,

- <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/02/10/2020/latin-america-between-rock-and-hard-place-second-cold-war-and-active-non-alignment>
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Friedberg, A. L. (2013). *The United States and the Cold War Arms Race*. (Westad, O. A. Ed.). *Reviewing the Cold War: Approaches, interpretatipns, theory* (s. 207-231). New York: Routledge.
- Guitard, O. (1966). *Üçüncü Dünya sömürgelerinin uyanışı*. (Angın, A. Çev.). İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları.
- Güler, E. Z. (2002). *Arap Ortadoğusu'nda Üçüncü Dünyacılık: Mısır ve Nasırcılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Harasymiw, B. (2010). Russia, the United States, and the New Cold War. *Journal of Military and Strategic Studies*, 12(2), 1-31.
- Heine, J. (2022). The War in Ukraine and the Active Non-Alignment option. *TI Observer*, 21, 1-5.
- Hobsbawm, E. (1995). *The age of extremes: The short twentieth century 1914-1994*. London: Abacus.
- Huntington, S. P. (2002). *The Clash Of Civilizations: And The Remaking Of World*. New York: Simon & Schuster.
- Karakır, İ. A. (2012). Rethinking The Third World: A conceptual framework to understand change and continuity in The Third World. *International Journal Of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(1), 195-203.
- Kar, B. (1983). Bağlantısızlık: bir dış politika seçeneği mi?. *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 223-238.
- Keethaponcalan, S. I. (2016). Reshaping the Non-Aligned Movement: Challanges and vision. *Journal of the Global South*, 3(4), 1-14. doi: 10.1186/s40728-016-0032-3.
- Kharel, A. B. (2020). Non-Aligned Movement: Challenges and way forward. *Molung Educational Frontier*, 10, 1-12. <https://doi.org/10.3126/mef.v10i0.34053>.
- Kliem, F. (2022). *Russia, NATO, and Ukraine: The return of spheres of influence*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://web.archive.org/web/20230606103517/https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/cms/russia-nato-and-ukraine-the-return-of-spheres-of-influence/>
- Kuik, C. C., Evans, P. (2022). ASEAN and Ukraine: non-alignment via multi-alignment?. *TI Observer*, 21, 23-29.
- Kumar, U. A. (1987). Role of the Nonaligned Movement in world peace. *India Quarterly*, 43(3/4), 267-278. doi: 10.1177/0974928487043003
- Love, J. L. (1980). Paul Prebisch and the Origins of the Doctrine of Unequal Exchange. *Latin American Research Review*, 15(3), 45-72. doi: 10.1017/S0023879100033100
- Lüthi, L. M. (2016). The Non-Aligned Movement and the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, 18(4), 98-147.
- Mahmood, F. (2013). Power Versus the Sovereign Equality of States: The Veto, the P-5 and United Nations Security Council Reforms. *Perceptions*, 18(4), 117-138.
- Myers, R. (1997). Hans Morgenthau's Realism and American Foreign Policy. *Ethics & International Affairs*, 11, 253-270. doi: 10.1111/j.1747-7093.1997.tb00031.x
- Menon, S. (2022). *A new Cold War may call for a return to Nonalignment*. Erişim Tarihi: 28.08.2023, <https://foreignpolicy.com/2022/07/01/nonalignment-international-system-alliance-bloc/>
- Miholjic, N. (2020). The Non-Aligned Movement: In Pursuit of Validity and Relevance in the Contemporary Global Order. *Caucasus Strategic Perspectives*, 1(1), 45-58.

- Mital, A. R. (2016). Non-aligned movement and its relevance today. *International Journal of Humanities and Social Science Research*, 2(7), 22-27.
- Muni, S. D. (1988). Third World Arms Control: Role of the Non-aligned Movement. (Ohlson T. Ed). *Arms transfer limitations and Third World security* (s. 157-171). Oxford: Oxford University Press.
- Norman, L. (2023). *Russia-Ukraine war threatens to trigger new nuclear arms race*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, https://www.wsj.com/articles/ukraine-war-threatens-to-trigger-new-nuclear-arms-race-8e630514?mod=hp_lead_pos7
- Ojewska, N., Champion, M., Drozdiak, N., Sen, S. R. (2023). *The post-Cold War era is gone. A new arms race has arrived*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/02/18/world/post-cold-war-arms-race/>
- Opening address given by Sukarno (Bandung, 18 April 1955)*. (2017). Erişim Tarihi: 19.07.2023, https://www.cvce.eu/content/publication/2001/9/5/88d3f71c-c9f9-415a-b397-b27b8581a4f5/publishable_en.pdf
- Özdemir, M., alışkan, S., Öztürk, F. (2017). Yalta Konferansı: Soğuk Savaşa giden yol. *Bariş Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi*, 5(2), 62-79. doi: [10.16954/yalovabaccd.374425](https://doi.org/10.16954/yalovabaccd.374425)
- Özyaşar, E. (2018). *Bandung Konferansı (Bağlantısızlar Bloğu)'nın, ABD-Sovyet Rusya'nın bölge politikalarına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Palabıyık, M. S. (2020). Uluslararası Sistemde Türkiye. (Kardaş, ř. ve A. Balcı Ed). *Uluslararası ilişkilere giriş: Tarih, teori, kavram ve konular* (s. 79-99). İstanbul: Küre Yayınları.
- Pant, H. V. (2017). The End of Non-Alignment?. *Orbis*, 61(4), 527-540. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2017.08.004>.
- Pennington, J., Stambaugh, A., Lendon, B. (2023). *Medvedev says Russia could use nuclear weapon if Ukraine's fightback succeeds in latest threat*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://edition.cnn.com/2023/07/31/europe/medvedev-russia-nuclear-weapons-intl-hnk/index.html>
- Prashad, V. (2019). *Esmer milletler: Halkların Üçüncü Dünya tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Robinson, W. I. (2002). Küresel kapitalizm ve ulusötesi kapitalist hegemonya: Kuramsal notlar ve görgül deliller. (Türközü, E. ev.). *Praksis*, 8, 125-168.
- Sadri, H. A. (1999). Nonalignment as a foreign policy strategy: dead or alive. *Mediterranean Quarterly*, 10(2), 113-135.
- Sander, O. (2020). *Siyasi tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sapolsky, H. M. (2019). Continuity and change in a second Cold War. *China International Strategy Review*, 1(1), 213–222. doi: [10.1007/s42533-019-00021-y](https://doi.org/10.1007/s42533-019-00021-y).
- Seshasayee, H. (2022). Back to the future? India's stance on the war in Ukraine. *TI Observer*, 21, 30-34.
- Seyaz, A. (2024). Change and continuity in North European Security: Finland and Sweden's membership in NATO. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(1), 129-141. DOI: [10.14782/marmarasbd.1431218](https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1431218).
- Sidiropoulos, E., Gruzd, S. (2022). If you're not against them, are you with them? South Africa, Active Non-Alignment and the war in Ukraine. *TI Observer*, 21, 12-17.
- Singham, A. W., Hune, S. (1986). *Non-alignment in an age of alingments*. Harare: The College Press.
- Singham, A. W., Hune, S. (1987). The Non-Aligned Movement and world hegemony. *The Black Scholar*, 18(2), 48-57. doi: [10.1080/00064246.1987.11412752](https://doi.org/10.1080/00064246.1987.11412752)

-
- Sönmezoğlu, F. (2009). “Bağlantısız Üçüncü Dünya”dan “evre ülkeleri”ne. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 1-8.
- Srivastava, N. (2023, Nisan 29). *Leaked papers reveal proxy war in Ukraine*. Erişim Tarihi: 30.08.2023, <https://www.tribuneindia.com/news/comment/leaked-papers-reveal-proxy-war-in-ukraine-502932>
- Strydom, H. (2007). The Non-Aligned Movement and the Reform of International Relations. A. V. Bogdandy ve R. Wolfrum (Ed). *Max Planck Yearbook of United Nations Law Volume 11* (s. 1-46). Brill: Netherlands.
- şöhret, M. (2023). *Afrika'nın kolonyal geçmişinin günümüz devlet yapıları üzerine etkileri*. (omak, H., şeker, B. ř. ve M. şahin Ed.), *Afrika Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tekin, S., Dolu, M. T. (2020). Güney-Güney işbirliğinin ideolojik temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve küresel güney. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 65-81.
- Traub, J. (2022). *Cold War 2.0 is ushering in Nonalignment 2.0*. Erişim Tarihi: 28.08.2023, <https://foreignpolicy.com/2022/07/09/nonalignment-us-china-cold-war-ukraine-india-global-south/>
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi tarih 1789-2010*. İstanbul: Der Yayınları.
- Voeten, E. (2000). Clashes in the assembly. *International Organization*, 54(2), 185–215.
- Yunsong, H. (2022). The contemporary relevance of Non-Alignment in the context of the Russia-Ukraine war. *TI Observer*, 21, 35-39.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Şangay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya'da Bölgesel Güvenlik

The Shanghai Cooperation Organization and Regional Security in Central Asia

Muhammet Faruk ÇAKIR^{a*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0787-0047

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Ocak 2024

Kabul tarihi: 12 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Bölgesel güvenlik,
Güvenlik kurumu,
Şangay İşbirliği Örgütü,
Orta Asya,
Çin.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 9, 2024

Accepted: June 12, 2024

Keywords:

Regional security,
Security institutions,
Shanghai Cooperation Organization,
Central Asia,
China.

ÖZ

Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), gevşek örgütlenmiş, çok amaçlı bir uluslararası kurumdur. Entegrasyon düzeyi yüksek güvenlik kurumlarından farklı olarak ortak askerî yapı, hızlı müdahale gücü ve anlaşmazlıkları çözüm mekanizmasına sahip değildir. Bu durum, ŞİÖ'nün güvenlik alanındaki rolü ile ilgili olarak; örgüt, üyelerin, maruz kaldıkları güvenlik tehditlerinin üstesinden gelme ve bir bölgesel düzen kurma kabiliyetine anlamlı bir katkıda bulunma kapasitesine sahip midir sorusunu gündeme getirmektedir. Bu makalede, üye devletlerin örgütten yerine getirmesini bekledikleri işlevlere bakılarak bu soruya cevap verilebileceği önerilmektedir. Dolayısıyla bu makalede önce üye devletlerin ŞİÖ'den güvenlik alanında ifa etmesini beklediği işlevler tespit edilmeye çalışılmakta, daha sonra örgütün değişen küresel ve bölgesel şartlar altında bu işlevleri nasıl ve ne ölçüde yerine getirdiği tartışılmaktadır. Söz konusu güvenlik işlevleri sırasıyla şunlardır: Çin ve Rusya'nın izlediği Orta Asya siyasetleri arasında uyum sağlanması ve uyuma Orta Asyalı üyelerin dâhil olması işlevi, ulusötesi tehditlerle ortaklaşa mücadele işlevi ve Orta Asya'da Batı etkisini sınırlama işlevi. Bunlar arasında birinci işlevin; Çin ve Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik olarak zıt siyasetler izlemeleri ve aralarındaki ikili ilişkilerde de Çin lehine asimetri ortaya çıkması durumu nedenleriyle, zamanla ŞİÖ'nün bölge güvenliğine yaptığı en önemli katkı hâline geldiği gözlemlenebilir. İşlevlerin birbiri ile bağlantılı olduğu ve birbirini etkilediği de bu çalışmada belirtilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, bir güvenlik kurumunun bölgesel güvenliğe katkısı değerlendirilirken, entegrasyon düzeyine ilaveten bölgenin sahip olduğu kendine özgü şartların da hesaba katılması gerektiği kanaatini desteklemektedir.

ABSTRACT

The Shanghai Cooperation Organization (SCO) is a loosely organized, multi-purpose international institution. Unlike security institutions with a high level of integration, it has no integrated military structure, rapid reaction force, and a dispute resolution mechanism. This raises a fundamental question about the SCO's security role: Does the SCO have the capacity to contribute meaningfully to its members' ability to overcome the perceived threats to their security and to establish a regional order? This study suggests that this question can be answered by looking at the ability of the organization to fulfil the functions that are expected from it by the member states. For this reason, the functions that member states expect the SCO to perform in the field of security are identified in the first place, and then, it has been discussed how and to what extent the organization performs these functions under changing global and regional conditions. These security functions are ensuring an accord between the Central Asian policies pursued by China and Russia and the inclusion of Central Asian members in the accord, combating transnational threats, and the exclusion of the West from Central Asia. It can be observed that the first function has become the most important contribution of the SCO to regional security over time because China and Russia have pursued diverging policies towards the region and an asymmetry in favour of China has emerged in their bilateral relations. This study has also stated that the functions of the SCO are interconnected and affect each other. The findings of this study support the opinion that an evaluation of a security institution's contribution to regional security should take into account the region-specific conditions in addition to the level of integration in the regional organization.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mfcakir111@yahoo.com.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Shanghai Cooperation Organization (SCO) is the successor to the Shanghai Five, formed in 1996 between China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, and Tajikistan. The purpose of the Shanghai Five was to help the member states speed up the resolution of border disputes and agree on confidence-building measures in military matters. Encouraged by the success of initial cooperation, Shanghai Five countries, plus Uzbekistan, formed the SCO as a multi-purpose institution in 2001. However, security has remained as the priority area of cooperation within the SCO framework.

The security cooperation within the SCO framework has been based on the principles of sovereignty, equality, non-interference in internal affairs, and respect for territorial integrity. The organization has also accepted that all relations between member states will be governed by an understanding called the Shanghai Spirit, which includes mutual trust, mutual benefit, equality, consultations, respect for the diversity of cultures, and aspiration toward common development.

In line with the principles it has adopted, the SCO has followed a model of cooperation that excludes a high level of integration. So the SCO is an organization that respects the concept of sovereignty to the maximum extent in its operation. Its institutions are intergovernmental. The decision-making mechanism is based on the principle of consensus. How to implement a decision taken by a SCO organ is left to the member states. As a result, the level of institutionalization in the SCO has been low. Unlike security institutions with a high level of integration, it has no integrated military structure, a rapid reaction force to intervene in emergencies within member states, and a mechanism to resolve disputes among member states. This raises a fundamental question about the SCO's security role: Does the SCO have the capacity to contribute meaningfully to its members' ability to overcome the perceived threats to their security and to establish a regional order? In this study, it is argued that answering this question by looking at the regional context (the benefits that the institution provides to its members by fulfilling the functions that are expected to be performed by the member states) rather than the level of integration may produce a better answer. In this study, it has been argued that the SCO contributes to regional security in Central Asia through the three functions it performs. The first, which is about the management of regional security relations in Central Asia in the post-Soviet era, is ensuring an accord between the Central Asian policies pursued by China and Russia and the inclusion of Central Asian members in the accord.

This function has grown in importance because Russia and China have pursued diverging policies towards the region. To reach its regional objectives, Russia has utilized its economic, political, military, and cultural ties with the Central Asian states as well as multilateral structures such as the Collective Security Treaty Organization and Eurasian Economic Union. China, on the other hand, initially tried to develop the SCO in line with its own goals. However, considering that economic integration in the SCO progressed slowly, it has attempted to develop its ties with the region through the Belt and Road Initiative. Therefore, there was a real danger of an open competition between the two states. The development of asymmetry in Sino-Russian bilateral relations in favour of China has also strengthened this possibility.

In preventing such a competition, the SCO played a leading role. Firstly, the SCO-centred diplomatic activity has been effective in harmonizing the foreign policies of the member states, smoothing different demands regarding cooperation within the SCO (such as energy club, free trade area, etc.), and facilitating the solution of regional security issues that are not addressed at the SCO level. Secondly, the SCO mechanism of cooperation has helped to the emergence of a division of labour between China and Russia; ensured that China's entrance into Central Asia was seen as legitimate; allowed members state to explain their positions by reference to SCO's principles when they failed to support other member's policies outside Central Asia; and facilitated the relations of Central Asian members with China and Russia.

The second function is to combat transnational threats. These threats were initially identified as terrorism, separatism, and extremism and were called the "three evils." It was China that proposed regional cooperation regarding terrorism, claiming that the Uyghurs resorted to terrorism motivated by ethnic separatism and religious extremism. Other member states supported China's proposal, expecting to combat better with the armed groups in their countries better. The regional Anti-Terrorism Structure (RATS) of the SCO undertook the task of coordinating the fight against what member states regarded as terrorist activities. RATS even organized military exercises to this end. Nevertheless, SCO's principles and other concerns have prevented the creation of a joint military force to fight terrorism. Over time, the SCO has added other threats to its list of transnational threats.

The third is the function of containing Western influence in Central Asia. The promotion of democracy in the region by the West was understood by SCO members as a violation of their sovereignty. In this context, attempts to change governments through social unrest (colour revolutions) were seen as illegitimate by all SCO member states. However, they have refrained from developing a mechanism to intervene in colour revolutions.

It is possible to establish complex connections between the functions of the SCO. For example, the first function not only enables the management of regional security but also strengthens the position of member states in combating transnational threats and opposing Western influence. In turn, good performance in the second and third functions increases the importance of the first function in the eyes of the members.

As the functions performed by the SCO help the members to realize their multiple interests, this institution has been the focus of regional security in Central Asia. Therefore, this study supports the idea that an evaluation of a security institution's contribution to regional security should also take into account the regional context.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da beliren güvenlik sorunlarını ele almak için bir araya gelen devletler (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan), 1996 yılında Şangay Beşlisi adı verilen grubu oluşturmuşlardır. Bu devletlere Özbekistan'ın da katılımıyla 2001 yılında Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kurulmuştur. ŞİÖ, çok boyutlu (siyaset ve güvenlik, ekonomi, kültürel ve insani ilişkiler alanlarında) iş birliğini hedeflemiştir. Örgüt, Soğuk Savaş sonrasında yaygınlaşan ve bölgesel meseleleri ele almak için bölge düzeyinde örgütlenmeyi öngören bölgeselcilik (*regionalism*) stratejisinin örneklerinden biridir (Alimov, 2018, s. 114).

Güvenlik, ŞİÖ'nün kuruluşundan itibaren öncelikli iş birliği alanı olmuştur. Buna rağmen, son yayımlanan gelişme strateji belgesinde belirtildiği gibi örgüt "supranasyonal yönetim organlarına sahip askerî veya siyasi blok veya ekonomik entegrasyon kurumu" hâline gelmeyi reddetmiştir (Shanghai Cooperation Organization, 2015, s. 3). Aynı zamanda ŞİÖ, örgüt içinde iş birliğinin (güvenlik alanı dâhil); egemenlik, eşitlik, içişlerine karışmama ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerine göre yürütüleceğini belirtmiştir. Ayrıca üyeler arasındaki her türlü ilişkide, Şangay Ruhu adı verilen ve karşılıklı güven, karşılıklı yarar, eşitlik, istişare, kültürel çeşitliliğe ve birlikte kalkınma amaçlarına saygı ilkelerini içeren bir anlayışın geçerli olacağı örgütün resmî belgelerinin tamamına yakınında tekrarlanmaktadır (bknz., Shanghai Cooperation Organization, 2015, s. 3-4).

ŞİÖ'nün egemenliği merkeze alan değerleri; örgütün organlarının hükümetler arası olması, karar verme mekanizmasının konsensüs ilkesine dayanması ve verilen kararların üye devlet tarafından kendi rızası ile ve kendi iç sistemine göre uygulanması için fikri dayanağı sağlamıştır (Aris, 2011, s. 20-21; Alimov, 2018, s. 115). Bunun bir yansıması olarak örgütün güvenlik boyutunda egemenlik vurgusu ile bağdaşmayan supranasyonal nitelikli organlara sahip olmaması özellikle dikkat çekicidir. Nitekim örgütün dış tehdide karşı ortak askerî yapı, üyeler arasındaki anlaşmazlıkları çözüm mekanizması veya üye devletlerdeki krizlere müdahale edecek bir mekanizma vb. oluşturmadığı görülmektedir.¹

ŞİÖ'nün supranasyonal örgütlenme ve yönetim modelini reddetmesi, örgütün Orta Asya bölgesinin güvenliğine katkıda bulunma kabiliyetinin sorgulanmasının nedenlerinden biridir. Bu tarz bir sorgulama, Batıda İkinci Dünya Savaşından sonra yaygın kabul gören supranasyonal kurumlar eliyle bölgeselcilik siyaseti yürütülmesi anlayışı temelinde yapılmaktadır. Stephen Aris'in (2009, s. 460) "supranasyonal kurumsalcılık" diye adlandırdığı bu anlayış; fonksiyonalist, neo-liberal kurumsalcı veya inşacı teorik perspektiflere dayanılarak savunulmaktadır. Söz konusu anlayış, liberal demokrasiler arasında bölgesel iş birliğini açıklamak için geliştirilmiştir. Supranasyonal kurumsalcılık anlayışına göre liberal demokrasiler, aralarındaki ilişkileri yönetecek ilkeleri ve normları (ortak kimlik ve birliktelik ruhu bu ilke ve normlar üzerine inşa edilmektedir) birlikte belirlemeyebilir ve bu ilke ve normlar temelinde iş birliğini çeşitli alanlarda hayata geçirecek ulus-devlet üstü yetkilere sahip kurumları oluşturabilirler. Böyle bir temelde gelişen iş birliği, karşılıklı güveni artırır. Öyle ki liberal demokrasiler, arasındaki etkileşimde "güvenlik ikilemi" ile karşılaşmaz. Dolayısıyla, gerçek anlamda yani herkesin yararını temin eden bölgeselcilik, liberal demokrasiler arasında

¹ Üye devletlerle ilgili maddi gerçeklikler de (örneğin, üyeler arasında güç asimetrisi, geçmişte yaşanan husumetler, karşılıklı güvenin zayıflığı ve çıkar farklılıkları gibi) kurumlaşma düzeyinin zayıf kalmasında etkili olmuştur.

gerçekleşebilir (Aris, 2009, s. 458; Pempel, 2012, s. 222-227). Bu bakış açısından değerlendirildiğinde ŞİÖ, üyeleri liberal demokrasi ile yönetilmediği için egemenlik ilkesine dayanan kurumlaşma, karar verme ve uygulama anlayışını benimsemiştir. Böylece ŞİÖ üyeleri arasındaki ilişkilerde güvensizliği giderecek ortak kimlik ve birliktelik ruhunun gelişmesine müsait bir ortam oluşmamıştır. Dolayısıyla bir kurum olarak ŞİÖ, üyelerinin güvenliğini etkileyen risk ve tehditlere karşı mücadeleye ve ortak yarar esasında bölgesel bir düzen kurulmasına anlamlı katkıda bulunma kabiliyeti sınırlı bir yapıdır (bknz., Aris, 2009, s. 458-459).

Uygulamada Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Doğu Asya'da Batı türü supranasyonal entegrasyon modelini takip etmeyen fakat bölgesel güvenlik açısından önem atfedilen Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Asya'da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı ve ŞİÖ gibi kurumlar dikkat çekmeye başlamıştır. Bu gelişme, Batı dışında gerçekleşen bölgesel iş birliğine, entegrasyon modeli yerine bölgenin ve katılımcı devletlerin şartlarına uyan bir anlayışla bakılabileceği düşüncesine yol açmıştır. Bu düşünce, bir örgütün bölgesel güvenliğe katkısını değerlendirmek için üye devletlerin neleri ortaklaşa mücadele edilmesi gereken güvenlik sorunları olarak gördüğü, bu sorunların niteliğini nasıl değerlendirdiği ve bunlarla mücadele etmek için hangi örgütlenme modelini seçtiği gibi faktörleri öne çıkarmaktadır. (Aris, 2009, s. 460) Üye devletlerin kendi güvenlik ihtiyaçlarını dikkate alarak örgüt için belirli bir kurumlaşma anlayışı ve yönetim tarzını tercih ettiklerine işaret eden Bailes ve Cottey (2006, s. 201) ise bu tercihin, üye devletlerin bölgesel kurumdan bekledikleri güvenlik işlevlerinin neler olduğuna göre değişiklik gösterdiğini belirtmektedir. Onlara göre bir bölgesel kurumdan güvenlik alanında ifa etmesi beklenen işlevler incelenerek bu kurumun bölgesel güvenliğe katkısı hakkında kanaat oluşturulabilir.

ŞİÖ de supranasyonal örgütlenme ve yönetim modelini tercih etmeyen bir güvenlik kurumudur. Bu nedenle bu makalede ŞİÖ'nün Orta Asya'nın güvenliğine katkısının, üye devletlerin örgütten beklediği işlevleri ifa etmesi ölçütü esas alınarak değerlendirilebileceği öngörülmüştür. Üye devletlerin bir güvenlik kurumundan ifa etmesini beklediği işlevler ise üye devletlerin karşılaştığı risk ve tehditler tarafından şekillendirilmektedir. Bu tespitten hareketle bir güvenlik kurumunun risk ve tehditlere karşı ortaklaşa mücadele edilmesini sağladığı ölçüde veya risk ve tehditlerin nitelik değiştirmesi hâlinde, değişimden kaynaklanan belirsizlikleri gidermeye katkıda bulunduğu ölçüde üye devletlerin beklediği işlevleri yerine getirdiği, dolayısıyla bölgesel güvenliğe katkıda bulunduğu belirtilebilir.

Bu makale, ŞİÖ'nün kendisinden beklenen işlevleri nasıl yerine getirdiği ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunduğunu açıklamayı hedefleyen bir nitel vaka analizi çalışmasıdır. Örgütün kendisinden beklenen işlevleri nasıl ifa ettiği; bu süreci etkileyen sistemik, bölgesel ve devlet düzeyindeki faktörler ile ilgili olarak, tamamına yakını ikincil kaynaklardan elde edilen bilgi ve veriler ışığında analiz edilecektir.

Makalenin konusu üç başlık altında incelenecek olup; bölümlendirme, üye devletlerin ŞİÖ'nün kuruluşu aşamasında örgütten beklediği işlevler esasında yapılmıştır. Söz konusu işlevlerin örgütün kuruluş sürecinde (1991 yılında Çin-Sovyet görüşmeleri ile başlayıp 2001 yılında sonuçlanan süreçte) belirdiği varsayılabilir. Bu süreçte kurucu devletler şu güvenlik risk ve tehditlere karşı iş birliğini öngörmüşlerdir: sınırların belirsizliği ve karşılıklı güven eksikliği, bölgesel düzeyde gayri-askerî tehditler, uluslararası sistemde Batı'nın belirleyici konumda olması ve Batılı aktörlerin (özellikle ABD'nin) Orta Asya'ya nüfuz etmesi. Dolayısıyla kurucu devletlerin ŞİÖ'den yerine getirmesini beklediği işlevler; bölgesel çatışmaların/açık rekabetin önlenmesi, ulusötesi tehditlere karşı mücadele edilmesi ve bölge dışı güçlere karşı tutum geliştirilmesi olmuştur.

Bölgesel Çatışmaların Önlenmesi İşlevi

Bölgesel çatışmaların önlenmesi; post-Sovyet dönemin ilk yıllarında Çin, Rusya ve Orta Asya devletleri arasında gerçekleşen temasların temel hedefidir. Bu dönemde çatışma riski, Çin ile yeni bağımsızlığını kazanan komşuları arasındaki sınırlar (eski Çin-Sovyet sınırı) ile ilgili anlaşmazlıklar nedeniyle gündeme gelmiştir. Geçmişin mirası da çatışma riskini artırıcı rol oynamıştır. Bu bağlamda ilk olarak, Çin-Sovyet ayrılığı zikredilebilir. İki tarafın komünist ideolojiyi benimsemiş olması bile aralarında uzun süreli dayanışma üretememiş; sınır anlaşmazlıkları iki devleti 1969 yılında topyekûn savaşın eşiğine kadar getirmiştir. 1970'li yıllarda Çin ile ABD arasında gerçekleşen yumuşama ve Sovyetler Birliği'nin Çin aleyhine izlediği Doğu Türkistan politikası, Çin-Sovyet ayrılığını derinleştirmiştir. İki ülke arasında normalleşme süreci ancak Mihail Gorbaçov'un 1989 yılındaki Çin ziyareti ile başlayabilmiştir. İkincisi, Orta Asya devletlerinin selefi olan siyasi birimlerin tamamının 19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu egemenliği altına düşmesidir. Sovyet döneminde idari sınırların yeniden çizilmesiyle oluşturulan Orta Asya cumhuriyetleri, dağılma sonrasında mevcut sınırları içinde bağımsızlıklarını kazanmıştır. Üçüncüsü, Orta Asya devletlerinin selefi olan siyasi birimler 18. yüzyılda Çin istilası korkusunu yaşamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Çin istilası korkusunun yerini, genel olarak Çin'in askerî potansiyeli ve özelde de çözülmemiş sınır meseleleri nedeniyle Çin'e karşı duyulan "yüksek düzeyde güvensizlik ve önyargı" almıştır (Aben, 2019, s. 56-57).

1990'lı yıllarda sınır anlaşmazlıkları konusunu diplomatik düzeyde ilk gündeme getiren devlet Çin olmuştur. Çünkü bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletleri iç siyasal, ekonomik ve sosyal meseleler ve aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle ortak güvenlik siyaseti geliştirememiştir (Lanteigne, 2007, s. 607). Rusya ise iç sorunlar ve uluslararası sistemde kendi yerini tanımlamakla meşgul olmuştur. Yine de güvenlik sorunlarının görüşülmesini kendi yararlarına gören Rusya ve Orta Asya devletleri Çin'in girişimine olumlu cevap vermişlerdir. Yapılan görüşmelerde ilk etapta sınır anlaşmazlıkları ele alınmıştır. Zamanla askerî konularda güven eksikliğinin de gündeme alındığı görüşmeler, Şangay Beşlisi adı verilen informal grubun oluşumuna yol açmıştır.

Şangay Beşlisi döneminde sınırlar ve askerî alanda güveni artırmak için 1996 ve 1997 yıllarında yapılan anlaşmalarla çatışma ihtimali giderilmiştir². Aynı zamanda kurumlaşmaya yönelik adımlar atılmıştır. Birincisi, güvenlik iş birliğinin amacının istikrar (bölgesel statükonun korunması) olduğu ve herkesin yararına olacak şekilde yürütüleceği belirlenmiştir. İkincisi, başta terörizm olmak üzere ulusötesi tehditlere karşı iş birliği ele alınmıştır. Üçüncüsü, iş birliğinin diğer alanlara yayılması kabul edilmiştir (Rožanov, 2013, s. 37-38). Bu adımlar sonucunda, 15 Haziran 2001 tarihinde Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılığa Karşı Mücadele İçin Şangay Konvansiyonu imzalanmış ve ŞİÖ'nün kuruluşu ilan edilmiştir. 2002 yılında ise örgütün Kuruluş Belgesi onaylanmıştır. Adı geçen belgelerde öngörülen kurumların (Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, Dış İşleri Bakanları Konseyi, Sekreterlik ve Bölgesel Terörizm ile Mücadele Merkezi) oluşumu 2004 yılına kadar tamamlanmıştır.

ŞİÖ'nün faaliyetlerine başlaması, ciddi anlaşmazlık ihtimalini gündemden tamamen düşürmemiştir. Bu konuda özellikle üç faktörün belirleyici etkisinden bahsedilebilir. İlki ŞİÖ, gevşek iş birliği modeli gereği güvenlik risk ve tehditleri ile ortaklaşa mücadeleyi amaçlayan

² Söz konusu anlaşmalar Şangay ve Moskova'da yapılmıştır. Güven artırıcı önlemleri içeren anlaşma ile katılımcı devletler, ortak sınırlar boyunca 100 kilometrelik bir alanda askerî birlik ve silah sistemlerini azaltmaya ve uygulamayı denetlemek içinde bir ortak mekanizma kurmaya karar vermiştir (Rožanov, 2013, s. 37-38).

supranasyonal mekanizmalar geliştirmemiştir. İkincisi, üyeler arasında karşılıklı güveni zayıflatan tarihsel miras, arka planda da olsa etkisini sürdürmeye devam etmiştir. En önemlisi örgütün ortak liderleri konumundaki Çin ve Rusya'nın izledikleri Orta Asya siyasetlerinde sistemik faktörlere ilaveten kendi tarihi gerçekleri, güvenlik kaygıları, ekonomik çıkarları³ ve bölge dışı ülkelerle (özellikle ABD ile) ilişkileri de belirleyici faktörler arasında yer almıştır. İkinci grupta yer alan faktörler, aşağıda belirtileceği gibi iki devletin Orta Asya siyasetlerinde, hâlen devam eden kimi farklılıkların belirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla teorik olarak iki ülke arasında açık rekabet (Orta Asya siyasetleri nedeniyle karşı karşıya gelme) ihtimali gündemde kalmıştır.

Çin ve Rusya arasında açık rekabet, Orta Asya'yı istikrarsızlaştırma potansiyeline sahiptir. Çünkü Orta Asya'da etkinlik kazanmak isteyen bölge içi ve dışı aktörlerin tamamının karışacağı bir güç mücadelesine (19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında yaşanan "büyük oyun" benzeri bir mücadeleye) yol açabilecektir. Çin ve Rusya'nın ŞİÖ'yü kurmak suretiyle bölgede "birlikte var olma ve Orta Asya ile ilişkilerini açık bir çatışmaya girmeden yönetme" (Bailes ve Dunay, 2007, s. 28) iradesini gösterdiği dikkate alındığında, Şangay Beşlisi'nin üstlendiği üyeler arasında çatışmayı önleme işlevinin ŞİÖ döneminde içeriği değişerek, Çin ve Rusya'nın Orta Asya siyasetleri arasında uyum sağlama ve Orta Asya devletlerini de uyuma dâhil etme işlevine dönüştüğü söylenebilir. Aşağıda önce Rusya ve Çin'in bölgesel siyasetlerinin ana unsurları anlatılacak, daha sonra farklı siyasetlerin açık rekabete yol açmamasının nedenleri (ŞİÖ'nün rolü dâhil) değerlendirilecektir.

Rusya ve Çin'in Orta Asya siyasetleri

Post-Sovyet dönemin ilk yıllarında iç ekonomik ve siyasi meseleler ile meşgul olan Rusya, bir süre sonra büyük güç statüsünü canlandırmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Bu kapsamda eski Sovyet coğrafyasını Rusya'nın öncelikli etki alanı ve güvenliğinden sorumlu olduğu alan olarak gören güvenlik siyasetini (yakın çevre doktrini) geliştirmiştir (Haas, 2013, s. 35). Rusya'nın Orta Asya siyaseti de yakın çevre doktrininin bölgeye uygulanmasıdır. Bu siyasetinin hedefleri arasında bölge ile geçmişte kurulan ekonomik, siyasi, kültürel ve askerî bağları canlandırmak; Rus azınlığı korumak; enerji kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılmasında tek el konumunu sürdürmek; Moskova yanlısı rejimleri korumak; elitler arası bağları sürdürmek; bölge dışı güçlerin bölgede etkinlik kazanmasını önlemek gibi hedefler sayılabilir (Bailes ve Dunay, 2007, s. 13; Frost, 2009, s. 85).

Post-Sovyet dönemde Çin ise Orta Asya siyasetini, genel dış politika çizgisi ve iç güvenlik anlayışı doğrultusunda geliştirmiştir. 1990'lı yıllarda hızla kalkınan ve dünya ekonomisi ile bütünleşen Çin, ekonomik gücü, ulusal gücün en temel bileşeni olarak değerlendirmiştir. Dış politikasını da Çin ekonomisinin enerji, hammadde ve pazar gibi ihtiyaçlarını merkeze alan bir anlayışla yürütmeye başlamıştır. Bu dış politikayı yürütürken kendisini barışçı yollarla yükselen, komşularına karşı emperyalist emelleri bulunmayan, ilişkilerinde eşitlik ilkesine riayet eden ve karşılıklı yarara dayalı ekonomik ve siyasi iş birliğini öneren bir ülke olarak takdim etmiştir. Ayrıca mevcut dünya siyasi ve ekonomik sisteminin Batı dışındaki dünyanın taleplerine duyarsız kaldığını ileri sürerek, çok taraflı düzen istediğini belirtmiştir (Serikkaliyeva, 2019, s. 71-72). Komşularını ürkütmemek ve kısmen de bölgeselcilik teşvik etmek için bölgesel kurumlara katılmayı dış politikasının önemli bir unsuru hâline getirmiştir. Diplomatik ve ekonomik imkânlarını da bu doğrultuda kullanmaya

³ İç şartlardan kaynaklanan kısa vadeli ekonomik ve jeopolitik çıkarlar, iki ülke arasında daha yakın bağlar kurulmasını engelleyen faktörlerdir (Korolev ve Portyakov 2018, s. 416-417).

başlamıştır. Çin'in iç güvenlik anlayışı ise Çin'in bütünlüğü anlayışına dayanmıştır. Bu anlayışın bir boyutu, Hong Kong, Makao ve Tayvan'ın yeniden Çin'e katılmasıdır (ilk ikisi 2000 yılına kadar gerçekleşmiştir). Diğer boyutu ise Çin'in Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınırları (toplam 1700 km) boyunca konumlanan ve ülkenin geri kalanı ile bağları zayıf olan Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin (tarihi ismiyle Doğu Türkistan'ın) Çin ile bağlarını kuvvetlendirmektir (Lee, 2012, s. 77; Clarke, 2016, s. 564-565, 570-571).

Çin, Orta Asya'ya ağırlıklı olarak enerji ihtiyacı ve Sincan-Uygur bölgesi ile ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için ilgi göstermiştir⁴. Orta Asya devletleri ile bağlarını geliştirirken de kalkınmayı merkeze alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Çünkü Çin'e göre Sincan-Uygur bölgesindeki ayrılıkçı talepler ve Çin karşıtı eylemler, bölgenin nispi geri kalmışlığı ile yakından alakalıdır. Yapılacak yatırımlarla Sincan-Uygur bölgesi kalkındığında, bölgenin Çin ekonomisi ile entegrasyonu gerçekleşecek ve aynı zamanda ayrılıkçılık son bulacaktır. Ayrıca Çin'e göre Orta Asya devletlerindeki siyasi ve sosyal sorunlar, Çin de dâhil geniş bir coğrafyada güvenlik ve istikrarı bozabilecek türden sorunlardır ve temel kaynağı da geri kalmışlıktır. Daha da önemlisi Çin'e göre Sincan-Uygur bölgesinin ve Orta Asya devletlerinin kalkınması, birlikte ele alınması gereken bir meseledir. Çünkü denize çıkışı bulunmayan her iki alanın kalkınması için aralarındaki ekonomik bağları geliştirmeye ihtiyaç vardır. Zamanla Çin, Orta Asya ile ilgili olarak "batıya açılma" adını verdiği siyaseti geliştirmiştir. Bu siyaset ile hem Çin'in tamamının hem de Orta Asya'nın dünya ekonomisi ile bütünleşmesini bir ileri aşamaya taşımayı hedeflemiştir (Clarke, 2016, s. 564-565, 574; Tukmadiyeva, 2023, s. 106).

İki devlet, Orta Asya siyasetlerinin öngördüğü hedeflere ulaşmak için farklı araçlara öncelik vermiştir. Bu bağlamda Rusya, Orta Asya devletleri ile ikili ilişkilere ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi formel ve Rusya-Orta Asya (5+1) Zirvesi gibi informal örgütlenmelerden yararlanmıştır. Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerinde çok taraflı örgütlenmelere yer vermesinde; Sovyetler Birliği'ne kıyasla ekonomik ve askerî kabiliyetlerinin zayıflaması ve eski Sovyet coğrafyası ile devam eden çok boyutlu bağları (ekonomik, siyasi, askerî, kültürel bağlar ve elitler düzeyinde devam eden bağlar) da etkili olmuştur. Bu bağlar kimi zaman Rusya'nın Orta Asya ile ilişkilerinde ŞİÖ'den daha önemli olabilmiştir (Bailes ve Dunay, 2007, s. 10).

Kurumlar içinde yakın çevre doktrininin hedeflerine en bariz katkıda bulunanlar, AEB ve KGAÖ'dür. Çünkü her ikisinde de Rusya, belirleyici ve buyurucu güç konumundadır (Bailes ve Dunay, 2007, s. 14). Bunlardan AEB, post-Sovyet coğrafyada, Rusya'nın tercihlerine uygun ekonomik düzen kurma girişimidir. Avrupa Birliği tarzı ekonomik entegrasyonu hedeflemiştir. Örgüt, bu hedefine yaklaşmasa da en azından gümrük birliği kurmayı ve bu sayede üye devletlerin iç pazarını dışa karşı yüksek vergilerle korumayı başarmıştır. KGAÖ; Rusya, Özbekistan hariç ŞİÖ'nün Orta Asyalı üyeleri, Belarus ve Ermenistan'ın katıldığı bir kolektif savunma örgütüdür. Örgütte başlıca güvenlik tedarikçisi Rusya'dır. Rusya ile diğer üyeler arasındaki ikili savunma anlaşmaları ve elitler arası bağlar, örgüt içinde Rus etkisini artıran faktörlerdir. Kırgızistan ve Tacikistan'daki askerî tesislerde bulunan Rus güçleri, örgüte hızlı müdahale kabiliyeti sağlamaktadır. Örgüt, düzenlediği askerî tatbikatlar vasıtasıyla Orta Asya devletleri yetkililerine anti-terör taktikleri öğretmektedir. Üye devletlere Rus silahlarının temini de örgüt aracılığıyla gerçekleşmektedir (Frost, 2009, s. 84). Frost'a göre (2009, s. 92-94)

⁴ Çin'in Orta Asya siyasetinde özerk bölgenin rolünü öne çıkaran literatürün özeti için bakınız, Tukmadiyeva, 2013, s. 87-89.

KGAÖ vasıtasıyla kurulan askerî bağlar, siyaseten Orta Asya'da Rus yanlısı yönetimlerin sürdürülmesine yardımcı olmaktadır.

Çin, Orta Asya'daki hedeflerine öncelikle ŞİÖ vasıtasıyla ulaşmaya çalışmışsa da aşağıda değinileceği ŞİÖ içinde ekonomik entegrasyon çabaları zayıf kalınca, Orta Asya siyasetini “Batıya açılma” politikası ile desteklemiştir. Bu kapsamda ilk olarak Orta Asya devletleri ile enerji bağlarını (boru hatları inşası dâhil) geliştirmeye çalışmıştır. İkincisi, Orta Asya devletleri ile ticaret hacmini artırmak için yoğun çaba harcamıştır. En önemlisi, Çin ile Batı Asya, Afrika ve Avrupa arasında her türlü ekonomik bağı geliştirmek için kıtalar arası ulaşım ve iletişim ağı inşasını içeren girişimi (nihai adıyla Kuşak Yol Projesi) 2013 yılında başlatmıştır. Bu girişimin kara ayağına İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (bundan sonra kısaca İpek Yolu diye anılacaktır) adı verilmiştir⁵. İpek Yolu içinde yer alan güzergâhlardan birisinin (orta koridor) Orta Asya'dan geçmesi planlanmıştır.

Rusya ve Çin'in izlediği siyaset, her ikisinin de Orta Asya'da etkisinin artması ile sonuçlanmıştır. Rusya'nın bölge devletleri ile geliştirdiği çok boyutlu ilişkiler, bu ülkenin Orta Asya'da ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel alanlarda en etkili aktör konumunu sürdürmesini sağlamıştır (Silvan, 2021, s. 3-8). Öyle ki Orta Asya devletleri için “Rusya ile yakın ilişkiler ve hatta ittifak ilişkileri” geliştirmek, “bir zorunluluk” olmaya devam etmiştir (Aben, 2019: 57). Böyle bir sonucun ortaya çıkması, Rusya'nın statüsünü koruma çabalarının nispi başarısını göstermektedir. Çünkü bu sonuç, ülkeden ülkeye derece farklılığı gözlemlense de Orta Asya devletlerinin Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı istemelerine (Silvan, 2021, s. 3) ve bu amaçla dış bağlantılarını çeşitlendirmelerine (çok boyutlu dış politika izlemelerine) rağmen elde edilmiştir.

Çin'in izlediği Orta Asya siyaseti de başarılı olmuştur. Çünkü 1990'larda ŞİÖ'nün kuruluşu sürecinde gelişmeye başlayan Çin-Orta Asya ilişkileri, Batıya açılma siyaseti ile birlikte ivme kazanmıştır. Özellikle ekonomik alanda bütün sektörlerde (enerji, ticaret, finansman, alt-yapı inşası vb.) Çin-Orta Asya ilişkileri hızla gelişmiştir. Sonuçta Çin, Orta Asya devletlerinin en büyük veya ikinci ticaret ortağı ve bölgede en fazla doğrudan yabancı yatırım yapan ülke olmuştur. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı Çin'e bağlayan petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşa edilmesi sonucunda Rusya'nın enerji satışındaki tekeline kırmıştır. Henüz Rusya ile karşılaştırılacak düzeyde olmamakla birlikte kültürel, siyasi ve askerî ilişkiler de geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca bu alanlardaki ilişkiler gelişme potansiyeline sahiptir. Çünkü Çin'in yüksek miktarda sermaye sağlaması ve yönetimin demokratikleşmesi gibi şartlar ileri sürmeysi, Orta Asya devletlerindeki elitlerin Çin' karşı duydukları şüpheyi zayıflatmıştır. Orta Asya devletlerinin izlediği çok boyutlu dış politika da Rusya ve Batıyı dengelemek amacıyla Çin ile bağları geliştirmeye yönelen bir diğer faktör olmuştur (Bailes ve Dunay, 2007, s. 37-39; Haas, 2013, s. 31-33; Silvan, 2021, s. 5-7).⁶

Özetle post-Sovyet dönemde Rusya, Orta Asya'da belirleyici aktör olma pozisyonunu koruyabilmiş; Çin ise Soğuk Savaş döneminde kendisine kapalı olan ve post-Sovyet dönemde

⁵ Kara ayağını oluşturan İpek Yolu da dahil olmak üzere Kuşak Yol Projesi, Çin'in mali katkısıyla ulaşım ve iletişim ağı inşası yanı sıra “siyaset koordinasyonu, yerel para ile ticaret, ticaretin kolaylaşması ve haktan halka temaslar” alanlarında bağları geliştirmeyi hedeflemektedir (Gabuev, 2016, s. 64). Bu nedenle, inşa edilecek altyapının uzun vadede bölgesel entegrasyonun katalizörü olabileceği düşünülmektedir (Alimov, 2018, s. 119).

⁶ Bu değerlendirmeler Çin'in Orta Asya ile ekonomik ilişkilerinin sorunsuz geliştiğini iddia etmez. Örneğin, Çinli şirketlerin toprak satın almasına veya kiralamasına ve Çinli işçi çalıştırmasına karşı toplum tepki göstermiştir. Çin yatırımlarından yöneticilerin haksız kazanç sağlandığı iddiaları da mevcuttur. Pekin'in “tek Çin” politikasına destek elde etmeye çalıştığı veya en azından Uygurlara kötü muamelenin eleştirilmesini önlemeye çalıştığı da bilinmektedir (Troitskiy, 2007, s. 39-40).

Rusya'nın etki alanı olarak gördüğü bir coğrafyada etkin bir aktör hâline gelmiştir. İki de siyasetlerini yürütmek için kendilerine özgü araçları (Rusya, ikili ilişkilere, AEB ve KGAÖ'ye; Çin, Batıya açılma politikasına ve ikili ilişkilere) da kullanmaya devam etmiştir (Makocki ve Popescu, 2016, s. 41-45). Böylece Orta Asya dolayısıyla Çin ile Rusya arasında açık rekabet ihtimali gündemde kalmıştır.

Çin-Rus ilişkilerinde 1990'larda ortaya çıkmaya başlayan ve zamanla belirginleşen asimetrisinin de açık rekabet ihtimalini artırıcı etkisinden bahsedilebilir. Asimetri ile kastedilen Çin'in hızla kalkınması sonucunda Rusya ile ticarete ve silahlar dâhil teknoloji ürünleri alımına ihtiyacının azalması; zamanla Rusya'nın Çin ile ilişkiler geliştirmeye daha fazla ihtiyaç duyan taraf hâline gelmesidir. Bu süreçte ilk olarak Çin'in dış ticaretinde Rusya'nın nispi payı azalmış, 2008 yılında Çin'in Rusya'ya ihracatı rakamsal olarak ithalatını aşmıştır. Yine Çin, Rusya'dan ileri teknoloji ürünü mal ve silahlar temin eden konumundan, daha çok petrol ve doğal gaz alan konumuna ilerlemiştir. Üçüncüsü, Rusya'nın uzak doğudaki bölgelerinin gelişimi bakımından Çin ile ticaret belirleyici hâle gelmiştir. Dördüncüsü, İpek Yolu'nun Rus toprakları üzerinden geçmesi planlanan kuzey hattının Ukrayna savaşının etkisiyle geri planda kalması, Rusya açısından olumsuz olmuştur. Çünkü Çin'in ekonomik alanda daha etkin olduğu orta koridorun ve Pakistan üzerinden güneye sağlanacak bağlantının önemini artırmıştır. Son olarak Rusya, 2013 yılında Asya'ya Açılım politikasını ilan etmiş daha sonra da ekonomik iş birliğine öncelik veren Büyük Avrasya Ortaklığı kurulması önerisinde bulunmuştur. Rusya'nın bu önerisinin uygulamada karşılık bulabilmesi bakımından Çin-Rus iş birliği belirleyici öneme sahiptir (Mirza ve Ayub, 2021, s. 442-446). Sayılan gelişmelerin net sonucu olarak Çin-Rus ilişkilerinde Rusya'nın küçük ortak konumuna düşmesi ihtimali belirmektedir. Sistemik faktörler, özellikle Batıyı dengeleme ihtiyacı, Rus karar vericileri gelecekte küçük ortak konumunu kabule zorlayabilir. Fakat mevcut durumda Rusya; siyasi, askerî ve kültürel alanlarda Orta Asya bölgesinde tali aktör rolünü kabul etmeyecek görünmektedir. Dolayısıyla Orta Asya'da Rus etkisini zayıflatacak ve Çin etkisini artıracak her türlü gelişme (İpek Yolu gibi stratejik sonuçlar üreten ekonomik girişimler dâhil), açık rekabet ihtimalini desteklemektedir (Gabuev, 2016, s. 67)⁷.

Çin-Rus Rekabetinin Gerçekleşmesine İlişkin Açıklamalar

Çin ile Rusya'nın Orta Asya siyasetlerinin iki ülke arasında açık rekabete yol açmaması ilk olarak uluslararası sistemde güç ilişkileri, bir diğer ifadeyle Rusya ve Çin'in ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesi nedeniyle ortaya çıkan Batıya karşı dayanışma yapma ihtiyacı merkeze alınarak açıklanabilir. Çin ve Rusya, genelde Batı merkezli uluslararası ekonomik ve siyasi düzeni özelde ise Amerikan hegemonyasını 1990'lardan beri eleştiren ülkeler arasında yer almıştır. İki ülke, çok kutuplu sistem taleplerini ŞİÖ vasıtasıyla da dile getirmişlerdir. İki ülkenin Batıdan tehdit algısı, ABD'nin Afganistan'daki askerî varlığının kalıcı olduğunun anlaşıldığı 2000'lerin ortasında belirginleşmeye başlamıştır. Hatta ABD'nin Kırgızistan ve Özbekistan'daki askerî varlığına 2005 yılında ŞİÖ bildirisi ile itiraz edilmiştir. Yine de Amerikan karşıtlığının Çin ve Rusya'nın Orta Asya siyasetleri üzerinde belirgin etkisi, Rusya'nın 2014 Ukrayna/Kırım olayları nedeniyle yaptırımlara maruz kalması ile ortaya çıkmaya başlamış ve ABD'nin Çin'i en önemli güvenlik tehdidi olarak görmeye başlaması (2018) sonrasında da somutlaşmıştır. ABD karşısında birbirlerinin desteğine ihtiyaç duyan Çin

⁷ Bu tür gelişmelere yenileri de eklenebilir. Örneğin, Carlson'a (2023, s. 1) göre Çin'in 18-19 Mayıs 2023 tarihinde yapılan Çin-Orta Asya zirvesinde verdiği yeni yatırım ve güvenlik işbirliği sözü, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ile oluşan boşluktan yararlanarak etkisini yayma girişimidir.

ve Rusya'nın ikili ilişkileri derinleşmiştir. Bu ilişkiler askerî ittifak düzeyine ulaşmamıştır fakat stratejik ortaklık seviyesinin çok ötesine geçmiştir (Lukin, 2021, s. 364, 367-371).

Çin-Rus yakınlaşması, iki bakımdan konumuzla alakalıdır. Birincisi, 2000'li yıllar boyunca Çin ve Rusya'nın başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile ilişkileri (Çin'in kapsamlı ekonomik ilişkileri; Rusya'nın ise kültürel ve sosyal bağları), taraflar arasında karşılıklı kuşkuya neden olmuştur. Özellikle Çin, Çin-Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesine kadar, Rusya'nın Batı ile yaşadığı gerginliklerde Rusya'ya desteğini sınırlı tutmuş; Çin-Rus ilişkilerinde stratejik boyutun derinleşmesini istememiştir (Lukin, 2021, s. 364). Tarafların ABD ile ilişkileri kötüleşince, Amerikan faktörünün neden olduğu karşılıklı kuşku zayıflamıştır. İkincisi, Çin-Rus ilişkilerinin derinleşmesi, dolaylı olarak, ŞİÖ içinde birlikte hareket etmenin önemini artırmıştır (Aris, 2011: 172-173). Üçüncüsü, ikili ilişkilerin derinleşmesi, tarafların Orta Asya meselelerinde karşılıklı tolerans düzeyini yükseltmiştir (Lukin, 2021, s. 373). Örneğin, Rusya 2013 yılında ilan edilen ve AEB merkezli entegrasyona zarar vermesi dâhil Rusya aleyhine sonuçlar doğurabileceğini öngördüğü İpek Yolu'nu (Makocki ve Popescu, 2016, s. 41-42), Çin'in Orta Asya'da üstünlük kurma girişimi olarak algılamıştır. Fakat Kırım'ın ilhakı nedeniyle Batı yaptırımları ile karşılaşınca, Çin'e karşı tavrını gözden geçirmiştir (Gabuev, 2016, s. 62-63).

ŞİÖ'nün Rolü

Çin ve Rusya arasında açık rekabetin yaşanmaması, ŞİÖ'nün rolü merkeze alınarak da açıklanabilir. Çünkü her ne kadar ŞİÖ supranasyonal yetkilere sahip kurumlar içermese de üyeler arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkeler ortaya koyan ve hükümetler arası düzeyde daimî bölgesel iş birliğine imkân veren bir yapı (Alimov, 2018, s. 115) hâline gelebilmiştir. ŞİÖ, bu yapıyla hem Rusya ve Çin'in Orta Asya siyasetlerini uyum içinde yürütmelerine hem de bu uyuma bölge devletlerinin de eklenmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla açık rekabetin gelişmesini önleyici rol oynamaktadır (Bailes ve Dunay, 2007, s. 28). Bu, örgütün güvenlik alanında üstlendiği en önemli işlevdir ve bölge devletleri arasında çatışmayı önleme işlevinin değişen şartlarda dönüşmüş hâlidir. Aşağıda ŞİÖ'nün bu işlevinin nasıl gerçekleştiği açıklanacaktır.

Birincisi, ŞİÖ, üye devletlerin karar vericilerinin hemen her düzeyde güvenlik meselelerini görüştüğü bir platformdur. Özellikle devlet ve hükümet başkanları, dışişleri ve savunma bakanları ve güvenlikten sorumlu birimlerin başkanları arasında düzenli toplantılar yapılmaktadır. Bunlar ikili düzeyde gerçekleşen diplomasi ile de desteklenmektedir. Bu diplomatik aktivitenin kendisi⁸ ve ürünü olarak ortaya çıkan her çeşit karar, üyeler arasında uyum sağlamanın başlıca aracıdır.

Bu kapsamda ilk olarak, üst düzey toplantılar sonrası yayımlanan bildirimlerden bahsedilebilir. Bu metinlerde üye devletlerin bölgesel ve hatta küresel meselelere dair ortak pozisyonlar yer almaktadır. Belirlenen ortak pozisyonlar, asgari müşterekleri temsil ettiği ve hayata geçirilmesi üyelere bırakıldığı için, entegrasyon düzeyi yüksek askerî ve siyasi blokların geliştirdiği türden ahenkleştirilmiş bölgesel siyaset niteliğini taşımayabilir. Fakat üye devletler arasında anlayış benzerliğini ve ele alınan meselelerde dayanışma isteğini göstermesi nedeniyle anlamlıdır (Troitskiy, 2007, s. 30; Aris, 2011, s. 51; Alimov, 2018, s. 115).

ŞİÖ'nün sağladığı diplomatik iklimde, bölgesel iş birliği ile ilgili zıt talepler de ele alınmaktadır. Rusya ve Çin'in kimi talepleri, ŞİÖ'nün güvenlik gündemini kendi siyasetini

⁸ Bailes ve Dunay'a (2007, s. 29) göre ŞİÖ'nün "varoluşu bile çatışma önlenmesi için yararlıdır".

yansıtacak şekilde belirleme, diğerinin gündemi belirlenmesini engelleme ve örgüt içinde iş birliğini kendisinin güçlü olduğu alanlara yönlendirme isteğini gösteren türden taleplerdir. Örneğin Rusya, örgütün güvenlik boyutunun Orta Asya'daki mevcut güvenlik yapısına "moral ve siyasi destek vermek" üzerinde odaklanmasını istemiştir. Bununla kastedilen KGAÖ'nün güvenlik işlerinden sorumlu başlıca organ olduğunun ŞİÖ tarafından benimsenmesidir. Böylece Rusya, Orta Asya coğrafyasında izlediği güvenlik siyasetini Çin'e onaylatmaya çalışmıştır (Facon, 2013, s. 471-475; Frost, 2009, s. 99). Yine Rusya, pratikte Orta Asya enerji kaynaklarının nakli konusunda Rus tekeli korumayı hedefleyen (Blank, 2008, s. 75-76) ŞİÖ enerji kulübü kurulmasını önermiştir. Çin ise örgütün ekonomik alana odaklanmasını, özellikle serbest ticaret bölgesi ve yatırım bankası kurmasını istemiştir. Bu talepler Çin'i Orta Asya coğrafyasında belirleyici ekonomik güç hâline getirebilecek (Gabuev, 2016, s. 65), dolayısıyla stratejik sonuçlar üretebilecek türden taleplerdir. Nitekim Rusya, ŞİÖ çatısı altında serbest ticaret bölgesi ve yatırım bankası kurulmasına sıcak bakmamış; Çin ise ŞİÖ'nün KGAÖ'yü onaylayan bir örgüt konumuna indirgenmesine ve Rusya'nın önerdiği şekliyle bir enerji kulübü kurulmasına karşı durmuştur (Facon, 2013, s. 470-472).

Bu farklılıkların ŞİÖ'yü işlevsiz hâle getirmesinin önüne geçilmesinde (farklılıkların yönetilmesinde) ŞİÖ'nün belirgin payı vardır. Çünkü reddedilen tekliflerle ilgili ŞİÖ merkezli veya bağlantılı diplomasi sayesinde taraflar birbirlerinin ilgili mesele hakkındaki görüşlerini öğrenmişler ve birçok zaman yeni bir uzlaşma zemini bulabilmişlerdir. Örneğin, Rusya'nın önerdiği şekliyle enerji kulübü reddedilmesine rağmen ŞİÖ enerji formu kurulmuş (ŞİÖ, 2023) ve enerji güvenliği konusu örgütün gündemine alınmıştır. ŞİÖ'nün KGAÖ'yü tamamlayan bir güvenlik kurumu olması reddedilmiş fakat iki kurum arasında uyum sağlanması kabul edilmiştir (Lanteigne, 2018, s. 127-128). ŞİÖ yatırım bankası henüz kurulmamıştır fakat taraflar bu konuyu hâlen değerlendirmektedir (ŞİÖ, 2023). ŞİÖ serbest ticaret bölgesi kurulması kabul görmemiş fakat ŞİÖ-AEB arasında koordinasyon sağlanması konusunda anlaşılmıştır. Yukarıda değinildiği gibi İpek Yolu ilan edildikten sonra Rusya, Çin'in AEB'yi işlevsiz hâle getirip Orta Asya'da ekonomik üstünlük kurmasından korkmuştur. Rusya'nın korkusu, İpek Yolu ile AEB arasında bağ kurulmasını öngören Mayıs 2015 tarihli ikili bildiri ile yatışmıştır. Bildiride, Çin ile AEB ülkeleri arasında serbest ticaret bölgesi için çalışma başlatılacağı ve bu konuda görüşmelerin ŞİÖ çerçevesinde yapılacağı belirtilmiştir (Gabuev, 2016, s. 64-71). Bu uzlaşma, örgütün Çin-Rus uyumuna yaptığı katkının bir diğer göstergesidir.

Bölgesel güvenliği ilgilendiren fakat ŞİÖ'nün karışmaktan sakındığı Orta Asya devletleri arasındaki sınır sorunları ve bu devletlerde yaşanan siyasi krizler gibi meselelerde bile örgüt vasıtasıyla gerçekleşen diplomatik etkileşimin dolaylı katkılarını görmek mümkündür. Örneğin, örgütün genel olarak üyeler arasında sağlamış olduğu yakınlaşma, Kırgız-Tacik sınır çatışmalarında tarafların uzlaşmasına yardımcı olmuştur (Xinhua, 21.09.2022). Yine ŞİÖ, üye devletlerdeki iç gelişmelere karışmaktan sakınma yaklaşımı gereği Ocak 2022'de Kazakistan'da yaşanan iç karışıklığı gündemine almamıştır. Rusya, KGAÖ vasıtasıyla mevcut yönetim lehine askerî müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale ŞİÖ içinde soruna yol açmamıştır. Çünkü ŞİÖ vasıtasıyla gerçekleşen Çin-Rus uyumu ve iş bölümü, Çin'in müdahaleye karşı tutum geliştirmesini engellemiştir (Botting, 11.01.2022).

İkincisi, Çin ve Rusya, kendi çıkarları gereği Orta Asya'da birlikte hareket etmeye büyük önem atfetmişler ve Rusya'nın güvenlik meseleleri, Çin'in ise kalkınma dâhil ekonomik meseleler üzerinde odaklanması anlamında zımnî iş bölümü yapmışlardır. İş bölümünün yürütülmesinde ŞİÖ'nün katkısı belirgindir. Meseleyi önce Rusya açısından ele alırsak, bu ülke Orta Asya'da askerî, siyasi ve kültürel alanlarda belirleyici aktör konumunu sürdürmek istemiştir. Fakat bunu Sovyet zamanındakinden farklı olarak bölge devletlerinin onayı ile yapmaya çalışmıştır (Silvan, 2021, s. 7). Bölge devletlerinin onayını elde etmek bakımından ise

çoklu dengelemeye imkân veren esnek yapısıyla ŞİÖ öne çıkmıştır. ŞİÖ'nün bu rolüne değer veren Rusya, örgütün diğer büyük gücü olan Çin'in ekonomik alana öncelik verdiğini görmüş; kendisinin güvenlik konularında birinci derecede sorumlu olduğunun kabul edildiği bir ortamda Çin'in ekonomik alanda öne çıkmasına razı olmuştur. Kendi tercihleri ile uyuşmayan Çin girişimlerine karşı bile sert tavır almamıştır (Makocki ve Popescu, 2016, s. 46). Çin ise özellikle Rusya ve Orta Asya devletlerinin “batıya açılma” siyasetinden korkarak karşı tedbirler almalarını önlemek konusunda dikkatli davranmıştır. Bu bağlamda kendi girişimlerini, ŞİÖ'nün de savunduğu karşılıklı yarar söylemi ile açıklamış ve Orta Asya'nın Çin'e karşı tavır geliştirmesini önlemek için Çin-Rus uyumunun gerekli olduğunu düşünmüştür. İlâveten, Orta Asya ile ilişkilerini ekonomik alanda yoğunlaştırmış, siyasi ve askerî ilişkilerini geliştirirken de Rusya'ya danışmıştır. Böylece güvenlik alanında başlıca aktörün Rusya olduğunu dolaylı olarak kabul etmiştir. ŞİÖ'nün savunduğu ilkeler ve ŞİÖ vasıtasıyla oluşan ilişkiler ağı, Çin'in bölgesel politikasının bu şekilde gelişmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur (Troitskiy, 2007, s. 31; Makocki ve Popescu, 2016, s. 45-46).

Üçüncüsü, post-Sovyet dönemde Rusya'nın etkisini sürdürmekte kararlı olduğu Orta Asya coğrafyasında yer alan ülkelerle Çin arasındaki ilişkilerin bölgede istikrarsızlığa neden olmaksızın gelişebilmesi için bu ilişkilerin Rusya ve bölge devletleri tarafından meşru görülmesi gerekmiştir. ŞİÖ'nün söz konusu meşruiyeti sağladığı değerlendirilebilir. Çünkü Rusya, ŞİÖ mekanizmaları vasıtasıyla yürütülen diplomasiyi samimi ve şeffaf bulmuş, ŞİÖ'deki ortağı olan Çin'in bölgedeki faaliyetlerini, düşmanca amaçlar taşımayan, iyi niyetli faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Bailes ve Dunay'ın (2007, s. 13) ifadesiyle “ŞİÖ, Çin'in Orta Asya'ya girişi için onaya dayalı çerçeve” sağlamıştır.

Dördüncüsü, Rusya ve Çin, ülke içi güvenlik kaygıları ve Orta Asya dışındaki alanlardaki çıkarlarının farklı olması nedenleriyle (Korolev ve Portyakov; 2018) bölge dışı kimi gelişmeler karşısında farklı tutumlar geliştirmiştir. Bunlar arasında Çin-Rus uyumuna en fazla zarar verebilecek olanlar, eski Sovyet coğrafyasında yaşanan gelişmelerdir. Rusya özellikle Gürcistan ve Ukrayna meselelerinde ŞİÖ'den destek kararı çıkmasını beklemiştir. Çin, bu meselelerde Rusya'yı eleştirmemiş ve yaptırımlara katılmamıştır. Fakat post-Sovyet alanı bütünüyle Rusya'ya terk ettiği anlamına gelebileceği için ŞİÖ kararıyla desteğe soğuk bakmıştır (Korolev ve Portyakov, 2018, s. 425). Orta Asya devletleri de genellikle benzer tutum takınmıştır. Bu tutum ŞİÖ'nün ilkelerine (egemenlik, toprak bütünlüğü ve iç işlerine karışmama gibi) atıf yapılarak açıklanmıştır. Farklı tutumların Rusya'nın da desteklediği ilkelere dayanılarak ifadesi, bölge dışı meseleler dolayısıyla bölgesel uyumun bozulmasını engellemiştir (Lanteigne, 2018, s. 121, 129-131).

Sonuncusu, ŞİÖ üyeliği, Orta Asya devletlerine kimi imkânlar sunmaktadır. En önemlisi ŞİÖ vasıtasıyla geliştirilen çok taraflı bağlar sayesinde Orta Asya devletleri, Rusya veya Çin'e aşırı bağımlılığı engelleme ve ikisi arasında denge kurma fırsatını elde etmişlerdir⁹. Yine iki bölgesel gücün içinde yer aldığı bir kuruma katılarak, ikisinden birini seçme zorunluluğundan kurtulmuşlar ve ikisinin etki için mücadele ettiği bir alan hâline gelme korkularını yatıştırabilmişlerdir. Sonuçta onların bölgesel uyumu kabul etmeleri kolaylaştığı gibi bölge dışından dengeleyici bulma isteği de zayıflamıştır (McDermott, 2012, s. 60; Aris, 2011, s. 174; Bailes ve Dunay, 2007, s. 15). Bölge dışından dengeleyici bulma arayışı, aşağıda üçüncü

⁹ Bu bağlamda Troitskiy (2007, s. 41), Orta Asya liderlerinin ŞİÖ zirve toplantılarında Rusya ve Çin liderleri ile birlikte yer almalarını, çoklu bağların geliştirilmesi açısından önemli bir araç olarak görmektedir. Zirve toplantılarında yapılan ikili görüşmelerin de bu önemi artırdığı değerlendirilebilir.

bölümde değinilen Batılı ülke ve kurumların bölgede demokrasiyi yayma siyaseti izlemeleri nedeniyle de zayıflamıştır.

Ulusötesi Tehditler ile Bölgesel Mücadele İşlevi

Ulusötesi tehditler, Şangay Beşlisi döneminde bölgede istikrarı bozabilecek “üç şeytani güç” (terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık) olarak belirlenmiştir. Bu üç güçle mücadelenin bölge düzeyinde ve katılımcı devletlerin anladığı şekilde yürütülmesi gerektiği düşüncesi, Şangay Beşlisi’nden ŞİÖ’ye geçişte en önemli saikler arasında yer almıştır. Daha sonra da ŞİÖ’nün güvenlik boyutunun ana unsuru hâline gelmiştir (Aris, 2011, s. 4).

ŞİÖ’nün bu tür bir mücadele içine girmesinin itici gücü, Çin’in kendi tanımlamasıyla Uygur etnik ve dinî aşırılığı ile mücadeleyi bölgesel düzeye taşıma isteğidir. Pekin yönetimi, Uygur örgütlerinin Çin’den ayrılmak amacıyla terörist faaliyetler yürüttüğünü, bu örgütlerin Orta Asya halklarından ve bu ülkelerde yerleşen Uygur diasporasından destek alma potansiyelinin yüksek olduğunu, post-Sovyet dönemde bu ihtimalin daha da kuvvetlendiğini ve Afganistan’da Taliban yönetiminin kurulması (1996) ile tehlikenin arttığını değerlendirmiştir. Bu tespitlere dayanarak Orta Asya devletlerinin Uygurlara karşı tedbirler almasını, çok boyutlu iş birliği çerçevesinde yapmak istemiştir. Rusya ve ŞİÖ’nün Orta Asyalı üyeleri de Çin’in bu konuda hükümetler arası iş birliği teklifine olumlu yaklaşmıştır. Rusya konuyu kuzey Kafkasya coğrafyasındaki (özellikle Çeçenistan’daki) çeşitli silahlı gruplar ile mücadele kapsamında ele almıştır. Orta Asya devletleri ise kendi ülkelerinde aktif olan Özbekistan İslami Hareketi ve benzeri silahlı gruplar ile mücadeleyi dikkate almışlardır. Bu grupların dinî referanslı şiddet eylemleri yürüten Orta Doğu’daki gruplarla ideolojik ve örgütsel benzerliklere sahip olduklarını, militanlara eğitim verilmesi ve çatışma alanlarına militan gönderilmesi de dâhil olmak üzere bu gruplarla çok boyutlu ilişkiler geliştirdiklerini düşünmüşlerdir. Orta Doğu’daki çatışmalarda yer alıp ülkesine dönenlerin radikalleşmeyi teşvik edebileceğini, bu kişilerin rehabilitasyonunun ciddi bir mesele olduğunu ve bu kişilerin takip edilmeleri gerektiğini değerlendirmişlerdir. Bu tür kaygılara ilaveten Afganistan’ın işgalinden sonra Taliban’ın yeni yönetime karşı isyan hareketini sürdürmesi nedeniyle bu ülkede radikalizmi besleyen bir iklim oluştuğu ve bu iklimin kendi ülkelerinde terörizmle mücadeleyi zorlaştırdığı konusunda uzlaşmışlardır. Özetle bütün bu değerlendirmeler, Şangay Beşlisi’nin ve ŞİÖ’nün etnik ayrılıkçılık, dinî aşırılık ve terörizm ile mücadele başlığı altında birlikte hareket etmeleri ile sonuçlanmıştır (Aben, 2019, s. 53-54; Clarke, 2016, s. 569; Rozanov, 2012, s. 39).

Üç güçle mücadele, ŞİÖ’de en kurumlaşmış iş birliği alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu amaçla kurulan Terörizmle Bölgesel Mücadele Merkezi (RATS), 2004 yılında faaliyete geçmiştir. Merkez, üye devletlerin ayrılıkçılık, aşırılık ve terörizm yanlısı diye tanımladığı fikirler ve yapılarla mücadelede istihbarat paylaşımı ve polisye tedbirlerin eşgüdümü üzerinde odaklanmış bir organdır.

Terörizmle mücadele kabiliyetini geliştirmek için çeşitli ŞİÖ üyelerinin katılımı ve RATS koordinatörlüğü ile yapılan askerî tatbikatlar, örgütün askerî alanda terörizmle mücadelenin ötesinde bir iş birliğini hedeflediği meselesini gündeme getirmiştir. Çünkü tatbikatlardan bazıları; senaryoları, katılan asker sayısı ve kullanılan silahlar bakımından NATO gibi askerî ittifakların yaptığı tatbikatları andırmıştır. Bu tatbikatların, üye devletlerindeki siyasal krizlere müdahale etmek için kapasite inşası girişimi olabileceği de gündeme gelmiştir. Fakat ne Çin ve Rusya ne de bölgesel üyeler, örgütün bir askerî ittifak kurmak ve ortak müdahale kapasitesi geliştirmek için daha fazla çaba içerisine girmesine sıcak bakmıştır (McDermott, 2012, s. 62-64; Lanteigne, 2018, s. 126-127; Rozanov, 2012, s. 42-44).

ŞİÖ’nün kuruluşundan beri en bariz güvenlik işlevi olarak görülen ulusötesi tehditlerle mücadelenin gündemi zamanla zenginleşmiştir. Uyuşturucu trafiği, illegal göç, bilgi güvenliği

gibi konular, “yeni tehditler” başlığı altında mücadele edilecekler listesine eklenmiştir. Böylece bu işlevin içeriği kısmen değişmiştir.

Ulusötesi tehditlerle mücadele konusunda üye devletlerin uzlaşmasına rağmen, özellikle terörizm ile mücadele meselesi eleştirilere konu olmuştur. Bunlardan birincisi terörizmle etkin ve diğerleri için örnek olacak mücadeleden daha çok Çin’in hoşnut tutulmasına yönelik bir mücadele görüntüsü verildiği eleştirisidir. Terörizmle mücadelenin etkinliği de sorgulanmıştır. Bu konuda başta Çin olmak üzere üye devletler, RATS vasıtasıyla işbirliği sayesinde birçok eylemin önlendiği ve teröristlerin yakalandığı iddiasındadır. Fakat bu iddiaları teyit etmek mümkün değildir (McDermott, 2012, s. 58; Rozanov, 2012, s. 44). Ayrıca üye devletlerin terörizm ile mücadele kapsamında aldığı ve ŞİÖ’nün de bölgesel istikrar için onayladığı¹⁰ tedbirlerle aslında meşru muhalefetin alanını daralttıkları, yönetici elitleri korumaya çalıştıkları, otoriter yönetim tarzını kuvvetlendirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir. Çin’in, Sincan-Uygur bölgesinde yaşayan Müslüman nüfusun dinî ve kültürel değerlerine sahip çıkmasını illegal dinî veya ayrılıkçı faaliyet olarak nitelendirmesi ve terörizmle mücadele kapsamında tedbir alması ise ŞİÖ üyelerinin terörizm anlayışının muğlaklığını anlatmak için verilen çarpıcı bir örnektir (Clarke, 2016, s. 568-570; Clarke, 2010; Ambroiso, 2008).

Batı Nüfuzunun Orta Asya’da Yayılmasını Önleme İşlevi

ŞİÖ, ABD ve müttefikleri tarafından temel esasları belirlenen siyasi ve ekonomik düzenden rahatsızlığını gizlemeyen Çin ve Rusya’nın öncülüğü ile kurulmuştur. Örgütün başka bir devletler grubuna karşı ittifakı hedeflemediği kurucu belgede ilan edilmiştir. Ancak 2000’li yıllarda, özellikle 2005 yılında ABD’nin Orta Asya’daki askerî varlığına son vermesini isteyen bildiri ile ŞİÖ’nün Batı karşıtı kutup oluşturmayı hedeflediği gündeme gelmiştir. Yine de ŞİÖ üyeleri uygulamada bu talebin ötesine geçen adımlar atmamıştır. Nitekim yukarıda değinildiği gibi Rusya, Batı ile yaşadığı sorunlara rağmen, en azından 2014’teki Ukrayna/Kırım krizine kadar açıkça Batı karşıtı bir pozisyon belirlemediği görülmüştür. Çin ise Trump yönetimi Çin karşıtı tutumunu belirginleştirene kadar (2018) nihai analizde ABD ile ekonomik ilişkilerini önceleyen bir yaklaşımla hareket etmiştir. Batı ile yaşanan krizler sonrasında Çin-Rus ikili ilişkilerinin derinleşmesi, Batı karşıtı eksenin ŞİÖ merkeze alınarak inşa edilebileceği meselesini tekrar canlandırmıştır. Ancak ŞİÖ; egemenlik, iç işlerine karışmama, sosyal ve siyasal düzen tercihinin karışmama ve ilişkilerin karşılıklı yarar esasında yürütülmesi ilkeleri temelinde iş birliği yapılması anlayışını değiştirmemiştir. Bu ilkeler değişmediği müddetçe örgütün alternatif kutbun çekirdeğini oluşturması ihtimali zayıftır.

ŞİÖ’nün Batı karşıtlığı, üyeler üzerinde dış etkiyi reddeden ilkeleri benimsemiş olması nedeniyle de ortaya çıkmaktadır. Çünkü üye devletlerdeki gelişmeleri etkileme kabiliyetine sahip başlıca dış odak Batılı ülke ve kurumlardır. Dolayısıyla dış etkinin reddedilmesi, Batılı ülke ve kurumların Orta Asya coğrafyasından dışlanması anlamına gelmektedir. Her ne kadar Orta Asya devletleri, Batı ile ilişkileri denge siyaseti kapsamında değerlendirmiş olsa da Çin ve Rusya meseleye jeopolitik açıdan bakmıştır. Onlara göre Orta Asya’da Batı etkisini sınırlandırılması Batı karşıtı bir tutum değil, kendi ülkelerinin güvenliğini tehdit eden bir gelişmeye karşı savunmacı bir tutumdur (Blank, 2008, s. 83-84).

Orta Asya’da Batı etkisine karşı duruşun, örgütün kurulduğu yıllarda geri planda kaldığı; ancak zamanla, özellikle Irak’ın işgali ve NATO’nun doğuya doğru genişlemesi

¹⁰ Sincan-Uygur bölgesinde Temmuz 2009’da yaşanan olaylar sonrasında Çin’e destek veren ŞİÖ bildirisi bir örnektir (Cooley, 2012, s. 83).

sonrasında (Ong, 2005: 427) örgütün güvenlik alanında üstlendiği ana işlevlerden birine dönüştüğü gözlemlenebilir. 2000’li yıllarda Batının Orta Asya’da etkisinin artırmaya çalıştığını gösteren gelişmelerle bu işlev olgunlaşmıştır. Bu tür gelişmelerden birisi ABD’nin Afganistan’daki işgalinin sürmesidir. Çünkü ABD, Afganistan operasyonunu desteklemek için oluşturduğu ikmal hatları vasıtasıyla bölgede askerî varlığını kuvvetlendirmiştir (Mirza ve Ayub, 2021, s. 442). İkincisi, NATO ve Avrupa Birliği, Orta Asya devletleri ile iş birliği programları yürütmeye başlamasıdır. Üçüncüsü, Obama yönetiminin Afganistan’ın Orta Asya ile ekonomik bağlarını geliştirmek amacıyla 2011 yılında Yeni İpek Yolu Girişimi’ni ilan etmesidir. Son olarak ABD ve AB’nin post-Sovyet dönemde Orta Asya’ya yönelik siyaseti, demokrasiyi yayma hedefi merkezinde gelişmiştir. Böylece Batı bağlantılı halk hareketleri vasıtasıyla yönetim değişikliği (bilinen adıyla “renkli devrimler”) ihtimali Orta Asya için de söz konusu olmuştur (Cooley, 2012, s. 37-49).

Renkli devrimlerin Orta Asya için gündeme gelmesi, hem Orta Asyalı üyelerin (özellikle bu ülkelerdeki yönetici elitlerin) ŞİÖ’ye bağlılık derecesini ve örgüt içi dayanışmayı artırmış hem de Batının bölgeden uzak tutulmasının örgütün güvenlik işlevlerinden biri olarak gelişmesini sağlamıştır (Ambroiso, 2008; Lanteigne, 2007, s. 606). Bu bağlamda üyelerin tamamı Andican (Özbekistan) olaylarını (2005) bölgede istikrarı bozmayı amaçlayan ilk renkli devrim girişimi olarak algılamıştır. Özellikle Orta Asya devletlerindeki yöneticiler, olaylar nedeniyle Özbekistan’a yönelik yapılan insan hakları ihlali eleştirilerinden çok rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlık sayesinde ŞİÖ, örgütün ilkelerine dayanarak, ABD’ye bölgedeki askerî tesislerini boşaltması çağrısında bulunan ve yukarıda değinilen 2005 tarihli bildiriye yayınlayabilmiştir. Orta Asya’da gerçekleşen diğer toplumsal olaylar sonrasında da üye devletler birlikte veya tek taraflı olarak yaptıkları açıklamalarda egemenlik, içişlerine karışmama ve farklı sistem tercihlerine saygıya vurgu yapmışlardır. Kısacası Orta Asya’da Batının liberal söyleminin etkisine açık olabilecek yönetimler kurulması ihtimali, ŞİÖ’nün ilkelerinden hareket edilerek engellenmeye çalışılmıştır (Cooley, 2012, s. 82-83; Ambroiso, 2008, s. 1133-1138). Yine de ŞİÖ, üye devletlerdeki iç gelişmelere müdahale mekanizması geliştirmekten uzak durmuştur. Her ne kadar üye devletler; renkli devrimlere müdahale mekanizması, hızlı müdahale kapasitesi ve anlaşmazlıkları çözüm mekanizması gibi önerileri aralarında görüştülse de iş birliğinin kapsamını “genel siyasi ve ekonomik meseleler” ile sınırlı tutmayı sürdürmüşlerdir (Lanteigne, 2018, s. 12; Rozanov, 2012, s. 45-46). Egemenlikle ilgili hassasiyetler, Çin ve Rusya’nın Orta Asya’daki anlaşmazlıklarda taraf olmak istememesi ve Orta Asya’da Batı etkisinin 2010’lu yıllarda zayıflaması gibi faktörler, müdahale mekanizması geliştirilmesi yönünde adım atılmasını önleyen belirleyici faktörler olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, ŞİÖ’nün kendisinden beklenen işlevleri, değişen şartlar altında nasıl ifa ettiği değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki, üyeler arasında çatışmayı önleme işlevinin dönüşmesi ile gelişen Çin ve Rusya’nın Orta Asya siyasetlerinin koordinasyonu ve ortaya çıkan uyuma Orta Asyalı üyelerin eklenmesi işlevidir. Orta Asya’nın güvenliğine yönelebilecek en büyük tehdidin bölgesel büyük güçler arası çatışma olduğu dikkate alındığında, ŞİÖ’nün bölgesel güvenliğe en bariz katkısı bu işlev dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Üye devletlerin ŞİÖ’yü kurmasında motivasyon sağlayan ulusötesi tehditlere karşı mücadele işlevi ise ayrılıkçılık, aşırılık ve terörizmle mücadele üzerinde odaklanmıştır. Bu konuda iş birliği, diğer alanlardan farklı olarak kurumlaşmıştır ve terörizmle mücadele için askerî tatbikatlar yapılmasını da içermiştir. Bu ikinci işlevin içeriği, diğer ulusötesi tehditlerin de gündeme eklenmesiyle zenginleşmiştir. Ancak terörizmle mücadele konusunda anlayış birliğinin zayıf kalması ve terörizmle mücadelenin daha çok Çin’in çıkarlarına yarıyor görüntüsü vermesi, terörizmle mücadele ile sınırlı olarak ŞİÖ’nün bölgesel güvenliğe katkısı hakkında şüphe oluşturmaktadır.

Üçüncü işlev başlangıçta dış tehdide (Batıya) karşı ittifak kurma odaklı olarak gelişeceği izlenimi veriyse de zamanla Orta Asya’da siyasi istikrarın sürdürülmesi (rejim değişikliğinin önlenmesi) şeklinde geliştiği belirtilebilir.

Bu üç işlev analiz için ayrılarak incelenmiştir. Fakat uygulamada birbirleri ile bağlantılı işlevlerdir. Aralarındaki bağlantı çeşitli açılardan ifade edilebilir. Örneğin örgütün işlevleri, üye devletlerinin çok kutuplu dünya düzeni hedefine (olumsuz ifadesiyle Orta Asya’da hegemon düzenin etkisinin sınırlandırılması hedefine) hizmet etmeleri dolayısıyla bağlantılıdır. Şöyle ki yükselen Çin’in bölgeye aktör hâline gelmeyi hedefleyen siyaseti ile Rusya’nın bölgedeki etkisini sürdürme siyaseti arasında uyumun sağlanması ve uyuma bölge devletlerinin katılması, bölgede istikrarsızlığı engellemek ve dolayısıyla çok kutupluluk iddiasını taşıyan iki bölgesel gücün birbirlerini yıpratmasını engellemek için bir gerekliliktir. Terörizm dâhil ulusötesi tehditlerle mücadele (ikinci işlev) ise uyumu kuvvetlendiren bir faktördür. Çünkü üyelerin tamamının ulusötesi tehditlerle birlikte mücadeleyi kendi çıkarlarına gördükleri için, Çin ise ayrıca terörizmle mücadeleden en fazla yararlanan devlet olduğu için uyumun sağlanması ve sürdürülmesine değer atfetmiştir. Diğer taraftan terörizmle mücadele, rejimlerin korunmasına yardımcı olması nedeniyle aynı zamanda Batı etkisinin sınırlandırılması anlamına da gelmiştir. Son olarak, ulusötesi tehditlerle mücadele ve Orta Asya’da rejimlerin korunması hem uyumun sürmesine katkıda bulunmaktadır hem de başarılı olabilmeleri için uyumun sürmesine ihtiyaç duymaktadır.

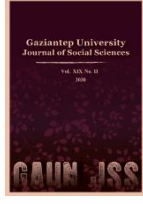
Bu çalışma, ŞİÖ örneğinde, supranasyonal organlara sahip olmayan ve bu nedenle teorik olarak üyelerinin güvenlik ihtiyaçlarını karşılama imkânı nispeten sınırlı bir kurumun bölgesel güvenliğe anlamlı katkıda bulunabildiğini göstermektedir. Çünkü ŞİÖ’nün ifa ettiği üç işlev, zamanla içerikleri değişim gösterse bile hem örgütün kuruluş aşamasında hem de sonraki yıllarda üyelerin tamamının yararına sonuçlar üretebilmiştir. Birincisi, üyelerin tamamı; egemenlik temelinde çok taraflı dünya düzeni, bölgesel güçler arasında açık rekabetin engellenmesi, ulusötesi tehditlerle mücadele ve rejim güvenliği için yapılan iş birliğini kendi çıkarına görmektedir. İkincisi, ŞİÖ’nün de gerçekleşmesine katkıda bulunduğu Çin-Rus iş bölümü, Rusya’nın Orta Asya güvenliğinde özel konumunu sürdürmesini sağlarken aynı zamanda Çin’in bölgedeki faaliyetlerini diğer bölge ülkeleri tarafından meşru kabul edilen bir zeminde yürütmesine imkân vermektedir. Orta Asya devletleri açısından ise her iki tarafla bağlar kurmayı kolaylaştırmaktadır. Üçüncüsü, ŞİÖ’nün de katkısıyla Orta Asya’da bölgesel güçler arasında dengeye dayalı bir düzen kurulmuş olması, Orta Asyalı üyeleri Çin ve Rusya arasında seçim yapmaktan ve ikisi arasındaki açık rekabetin üzerinde sürdürüldüğü alan hâline gelmekten korumaktadır. Dolayısıyla üç işlev vasıtasıyla üretilen bu faydalara vurgu yapan bu çalışma, ŞİÖ’nün bölgesel güvenliğe katkısı değerlendirirken, entegrasyon kriteri yerine üyeler için yararlılık kriterini öne çıkaran analizi desteklemektedir. Bu çalışmanın kısıtları arasında ŞİÖ’nün Asya kıtasındaki diğer güvenlik kurumları ile ilişkileri, genişlemenin Orta Asya’da güvenlik ilişkilerine etkisi ve ŞİÖ’ye katılmanın Orta Asya devletlerinin kendi aralarında güvenlik iş birliğine etkisi konularının değerlendirme dışı tutulması yer almaktadır.

Kaynakça

- Aben, D. (2019). Regional security in Central Asia. *Eurasian Research Journal*, 1 (1), 51-65.
- Alimov, R. (2018). The role of the Shanghai Cooperation Organization in counteracting threats to peace and security. *Journal of Eurasian Studies*, 9 (1), 114-124.
- Ambrosio, T. (2008). Catching the ‘Shanghai spirit’: How the Shanghai Cooperation Organization promotes authoritarian norms in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 60 (8), 1321-1344.

- Aris, S. (2009). The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the three evils'. A regional response to non-traditional security challenges or an anti-western bloc? *Europe-Asia Studies*, 61 (3), 457-482.
- Aris, S. (2011). *Eurasian regionalism: The Shanghai Cooperation Organisation*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Bailes, A. J., Cottey, A. (2006). *Regional security cooperation in the early 21st century*. SIPRI Yearbook 2006 (s. 195-222). Stockholm: SIPRI.
- Bailes, A. J., Dunay, P. (2007). The Shanghai Cooperation Organization is a regional institution. (Bailes, A. J., Dunay, P., Guang, P., Troitskiy, M. ed.), *The Shanghai Cooperation Organization* (SIPRI Policy Paper No. 17), (1-29). Erişim tarihi: 30.06.2023, <https://www.files.ethz.ch/isn/31817/Policypaper17.pdf>
- Blank, S. (2008). The strategic importance of Central Asia: an American view. *Parameters*, 38 (1), 73-87.
- Botting, L. (11 Ocak 2022). China and Russia both benefited from the CSTO intervention in Kazakhstan. *The Diplomat*. Erişim tarihi: 30.06.2023, <https://thediplomat.com/2022/01/china-and-russia-both-benefit-from-the-csto-intervention-in-kazakhstan/>
- Carlson, Brian G. (2023). *Central Asia in an era of great-power rivalry* (CSS Analyses in Security Policy, No. 327). Erişim tarihi: 10.09.2023, <https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse327-EN.pdf>
- Clarke, M. (2010). Widening the net: China's anti-terror laws and human rights in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region. *The International Journal of Human Rights*, 14 (4), 542–558.
- Clarke, M. (2016). One belt, one road, and China's emerging Afghanistan dilemma. *Australian Journal of International Affairs*, 70 (5), 563-579.
- Cooley, A. (2012). *Great games, local rules the new great power contest in Central Asia*. Oxford: Oxford University Press.
- Frost, A. (2009). The Collective Security Treaty Organization, the Shanghai Cooperation Organization, and Russia's strategic goals in Central Asia. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 7 (3), 83-102.
- Gabuev, A. (2016). Crouching bear, hidden dragon: "One belt one road" and Chinese-Russian jostling for power in Central Asia. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5 (2), 61-78.
- Haacke, J., Williams, P. D. (2009). *Regional arrangements and security challenges: A comparative analysis* (LSE Working Paper no. 52). Erişim tarihi: 20.06.2023, <https://eprints.lse.ac.uk/24696/1/WP52.2.pdf>
- Haas, M. (2013). *Russian–Chinese security relations: Moscow's threat from the east?* (Clingendael Institute, Report No. 3). Erişim tarihi: 30.06.2023, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20130327_rc_securityrelations.pdf
- Korolev, A., Portyakov, V. (2018). China-Russia relations in times of crisis: A neoclassical realist explanation. *Asian Perspective*, 42, 411-437.
- Lanteigne, M. (2007). 'In medias res': The development of the Shanghai Cooperation Organization as a security community. *Pacific Affairs*, 79 (4), 605-622.
- Lanteigne, M. (2018). Russia, China, and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging security interests and the Crimea effect. (Blakkisrud, H., Rowe, E. W. ed.). *Russia's turn to the east* (219-238). Palgrave Macmillan.
-

-
- Lee, G. (2012). Between multilateralism and bilateralism. (Pempel, T. J., Lee C. eds.). *Security cooperation in Northeast Asia* (65-85). London: Routledge.
- Lukin, A. (2021). The Russia–China entente and its future. *International Politics*, 58, 363-380.
- Makocki, M., Popescu, N. (2016). *China and Russia: an eastern partnership in the making? (Chaillot Paper, 140)*. Paris: EU Institute for Strategic Studies.
- McDermott, R. N. (2012). The Shanghai Cooperation Organization's impact on Central Asian security. *Problems of Post-Communism*, 59 (4), 56-65.
- Mirza, M. N., Ayub, S. (2021). Sino-Russian competitive collaboration for the Central Asian sphere of influence. *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*, 25 (4), 437-450.
- Ong, R. (2005). China's security interests in Central Asia. *Central Asian Survey*, 24 (4), 425-439.
- Pempel, T. J. (2012). Security architecture in Northeast Asia projections from the rearview mirror. (Pempel, T. J., Lee, C. eds.). *Security cooperation in Northeast Asia* (212-232). London: Routledge.
- Rozanov, A. A. (2013). The issue of security in the SCO. (Rozanov A. A. ed.). *The Shanghai Cooperation Organization and Central Asia's security challenges* (37-49). Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces. Erişim tarihi: 30.06.2023, www.dcaf.ch
- Serikkaliyeva, A. (2019). The role of the Central Asian region in China's new silk road economic belt project. *Eurasian Research Journal*, 1 (1), 66-81.
- Shanghai Cooperation Organization (2015). *Development strategy of the Shanghai Cooperation Organization until 2025*. Erişim tarihi: 15.11.2023, <https://eng.sectesco.org/documents/>
- Silvan, K. (2021). *Russian policy towards Central Asia 30 years after the collapse of the Soviet Union* (FIIA Briefing Paper No.322). Erişim tarihi: 30.06.2023, https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2021/11/bp322_kristiina-silvan_russian-policy-towards-central-asia-30-years-after-the-collapse-of-the-soviet-union.pdf
- Troitskiy, M. (2007). A Russian perspective on the Shanghai Cooperation Organization, (Bailes, A. J., Dunay, P., Guang, P., Troitskiy, M. ed.), *The Shanghai Cooperation Organization* (SIPRI Policy Paper No. 17), (30-44). Erişim tarihi: 30.06.2023, <https://www.files.ethz.ch/isn/31817/Polycypaper17.pdf>
- Tukmadiyeva, M. (2013). Xinjiang in China's foreign policy toward Central Asia. *Connections: The Quarterly Journal*, 12, 87-108.
- Xinhua (21.09.2022). *Kyrgyzstan, Tajikistan willing to settle border conflicts peacefully: SCO secretary-general*. Erişim tarihi: 30.06.2023, <https://english.news.cn/20220921/bf0f0565fb7f4aee9c5afc73b220b657/c.html>
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hans-Hermann Hoppe'nin Argümantasyon Etiği ve Özel Hukuk Toplumu

Hans-Hermann Hoppe's Argumentation Ethics and Private Law Society

Emre DİDİN^{a*}

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7457-9922

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Ocak 2024

Kabul tarihi: 24 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Anarho-Kapitalizm,

Argümantasyon etiği,

Hans-Hermann Hoppe,

Liberteryenizm,

Özel hukuk toplumu.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 14, 2024

Accepted: April 24, 2024

Keywords:

Anarcho-Capitalism,

Argumentation ethics,

Hans-Hermann Hoppe,

Libertarianism,

Private law society.

ÖZ

Önde gelen liberteryen teorisyenlerden biri olan Hans-Hermann Hoppe (1949-), liberteryen etiğin temellendirilmesine yönelik "argümantasyon etiği" ve "özel hukuk toplumu" kavramlarıyla tanınmaktadır. Bu çalışmada öncelikle argümantasyon etiğinin temel argümanları, temelleri ve hakkındaki eleştiriler irdelenmektedir. Daha sonra, Hoppe'nin özel hukuk toplumuna adalet ve düzen hizmetleri bağlamında odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak, Hoppe'nin bir devletin kanun ve düzen tekelinin imkansızlığı ve tercih edilmezliği üzerine argümanları sunulmaktadır. Ayrıca argümantasyon etiğine göre özel hukuk toplumu yegâne meşru sistemdir. İkinci olarak, Hoppe'nin, aşkın bir hukukun tamamen yokluğu olan, saf bir özel hukuk toplumunun, nasıl işleyeceğine dair fikirleri sunulmaktadır. Hoppe'ya göre, hiçbir devlete nesnel bir hukuk sistemini yeterince koruyacağı konusunda güvenilemezken, adalet ve düzenin özel polis, hukuk ve tahkim şirketleri tarafından sağlandığı bir özel hukuk toplumu bunu yapabilecektir. Hoppe'nin argümantasyon etiğine dayanan değerden azat yaklaşımı özel hukuk toplumu modeline de taşınmaktadır zira Hoppe, takipçisi olduğu Murray Rothbard'ın aksine hiçbir zaman bir "olması gereken" ifadesi öne sürmemekte veya doğal haklara ya da faydacılığa başvurma ihtiyacı duymamaktadır. Hoppe'nin katkılarının hem Misesçi hem de Rothbardçı özel mülkiyet savunularını geliştirdiği ve Hoppe'nin özel hukuk toplumunun Rothbard'ın özel mülkiyet anarşisi fikrine katkı verdiği gözlenmiştir. Hoppeci argümantasyon etiği ve özel hukuk toplumu kavramlarını Türk literatüründe ilk kez inceleyen bu çalışma, liberteryen mülkiyet etiği ve Hans-Hermann Hoppe üzerine daha fazla analiz yapılmasının önünü açacaktır.

ABSTRACT

Hans-Hermann Hoppe (1949-), one of the leading libertarian theorist, is arguably best known for his "argumentation ethics" for the justification of libertarian ethics and his concept of "private law society". This study first analyzes the argumentation ethics' core arguments, its foundations and its criticisms. Afterwards, we focus on Hoppe's private law society within the context of the services of law and order. In this context, first, we present Hoppe's arguments on the impossibility and undesirability of a state's law and order monopoly. Moreover, a private law society is the only legitimate system, according to argumentation ethics. Second, we present Hoppe's ideas about how a pure private law society, meaning a total lack of a transcendent law, will function. According to Hoppe, no state can be trusted to sufficiently uphold an objective law system meanwhile a private law society where law and order are provided by private police, law and arbitration firms can. Hoppe's value-free approach, based on an ethics of argumentation, carries over to the model of the private legal society because, unlike Murray Rothbard, whom Hoppe follows, he never makes any "ought" statements nor does he need to invoke natural rights or utilitarianism. It has been observed that Hoppe's contributions constitute advancements to both Misesian and Rothbardian defenses for private property and also Hoppe's private law society contributed to Rothbard's idea of private property anarchy. This study, which investigates Hoppean argumentation ethics and private law society for the first time in Turkish literature, will pave way for further analyses on libertarian property ethics and Hans-Hermann Hoppe.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emreofdidin@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Hans-Hermann Hoppe (1949-), one of the leading theorists of the libertarian tradition, is known for his extensive work in the further development of Rothbardian ethics and other contributions to the anarcho-capitalist framework. This study is the first study in the Turkish literature that focuses directly to Hoppe's thought which is currently gaining academic popularity. Study's focus contains Hoppe's famous argumentation ethics and his re-formulation (or rather modification) of Rothbard's private property anarchism under the name "private law society". With this study, this important philosopher is discussed in detail and systematically for the first time in Turkish literature.

Hoppe, just like Rothbard before him, is an outspoken academic and a precise author. His arguments regarding his argumentation ethics and private law society concepts are found in his various books and Rothbardian foundations are found in Rothbard's books. This study makes use of these sources as well as other studies conducted about them. We first focused on Hoppe's argumentation ethics, present the core arguments of it and argue on its ties with the Misesian and Rothbardian frameworks. It is known that Hoppe ultimately aimed to eliminate the weaknesses of Misesian value-free defense and Rothbardian *argumentum a contrario* normative defense of the libertarian ethics. Taking root from both of these approaches and making use of Habermas and Apel's *a priori* argumentation framework, Hoppe succeeded in constructing an *a priori* and "irrefutable" foundation for libertarian ethics in his argumentation ethics. Going over its critics, it can be seen that, since the 2006 article by Murphy and Callahan which contains harsh criticisms, most of the critics levied against the argumentation ethics have been satisfactorily answered. However, recently, authors such as Kheir (2023) claim there is still a problem with the proof of necessity of the ownership versus the use in the argumentation ethics. Nevertheless, despite jury still being largely out among libertarians, Hoppe seems confident that the argumentation ethics is the irrefutable proof of the libertarian ethics which he now considers irrefutable.

Second aspect of our study is about the concept of Hoppe's private law society, especially within the context of the services of law and order, in absence of a state. Rothbard also wrote extensively on this issue, but it has been seen that Hoppe's framework has certain differences. Building upon his *a priori* justification, Hoppe is quite confident that his approach is the only valid approach for a free society. This is elaborated sufficiently. First of all, given unavoidable scarcity in human societies, a problem of social order, characterized by conflict, is eternally present. Thus, an ethics framework should be directed at solving these conflicts. Hoppe claims, since there exist no alternatives to unrestricted self-ownership and private property rights for the alleviation of conflict, private property rights are indeed a norm, rather than a convention. Clearly then, a state cannot possibly be justified. He does not even need to invoke natural rights, which he claims to unavoidably stay in "ought" rather than "is" statements. Building upon this paradigm, Hoppe's private law society rejects all claims to legal positivism, social contractarianism and utilitarianism and thus a private law society is based on four ground rules and nothing more: Self-ownership and three valid ways of acquiring property rights; first appropriation, mixing one's labor with and contractual transfer.

In the third section of the study, we summarize the attacks of Hoppe on a system that contains a state as a law monopoly. According to him, it is absolutely impossible to limit even a minarchist state that has only two functions; legislation and taxation. Even a written and unchangeable constitution makes no difference since state still has the ability to subjectively interpret it. Moreover, a law-and-order monopoly will cause high prices and bad service, just like any monopoly. In addition to this, providing good service is not in a state's interest for two reasons; firstly, state benefits from conflict since it can rule it in its own favor, secondly, no state actor has any incentive to carry out justice. In the fourth section, it has been explained how the law-and-order services will function in a private law society, according to Hoppe. Ultimately, a private law society is a society where exists no transcendent law and everybody is equal in the face of law. There will be freely competing police, law and arbitration firms that can only provide their services through voluntary contractual relationships. According to Hoppe, this brings many benefits, which we summarize as lower cost, higher quality, opportunity of product diversification and subsequent unification and harmonization of law and lastly a peace-promoting effect.

It is clear that Hoppe provides a precise and consistent philosophical approach with his argumentation ethics and consistent and indeed makes significant contributions to the Rothbardian framework. It has been observed that Hoppe's value-free approach that relies on his argumentation ethics carries over to his private law society model as unlike Rothbard, he never makes any "ought" statements nor does he need to invoke natural rights or utilitarianism. This study will pave way for further analyses on Hoppe and his followers such as Kinsella.

Giriş

Alman iktisatçı, filozof, siyaset bilimci ve akademisyen Hans-Hermann Hoppe (1949-), Avusturya Okulu'nun ve anarko-kapitalizmin yaşayan en önemli kuramcılarındandır. 1986'dan Rothbard'ın 1995'teki ölümüne kadar, en önemli anarko-kapitalist kuramcı Murray Rothbard (1926-1995) ile birlikte çalışan Hoppe, yaşayan bir diğer önemli anarko-kapitalist kuramcı olan Walter Block'a (1941-) göre şu anda yazan en yetenekli liberteryen kuramcıdır (Block, 2007, s. 152).

“Liberteryenizm, bireysel özgürlüğü birincil siyasi değer olarak kabul eden siyaset felsefesidir. Liberalizmin, özellikle de klasik liberalizmin bir biçimi olarak anlaşılabilir.” (Britannica, 2023, 18 Aralık). Anarko-kapitalizm ise “liberal teorinin temel önermelerinden hareket eden, ancak, özellikle klasik liberalizmin devlet kuramına esaslı eleştiriler getirerek, devletsiz bir toplum modelini esas alan bir teoridir.” (Taner, 2010, s. 62).

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, liberteryenizm bağlamında bir devletin varlığı meşru görülebilmekle birlikte, anarko-kapitalistler için devletin hiçbir türüsü meşru gösterilemez ve bu düşüncenin en önemli ayırt edici özelliği budur. Örneğin, Robert Nozick (1938-2002) ve Ayn Rand (1905-1982) gibi liberteryen düşünürler minarşist, yani minimal devleti kabul eden düşüncedyken Rothbard ve Hoppe gibi “anarko-kapitalist” düşünürler için devlet kesinlikle meşru olamaz (Thrasher, 2017, s. 214).

Hoppe'nın amacı Rothbard'ın, bilhassa “Özgürlüğün Etiği”¹, “Yeni Bir Özgürlük İçin”² “İnsan, İktisat ve Toplum”³ ve “İktidar ve Piyasa”⁴ eserlerinde ortaya konmuş düşüncesini daha güçlü temellere oturtmak ve geliştirmektir. Bu konuda verdiği en önemli katkılardan biri, 1988 yılında geliştirdiği ve “Özel Mülkiyet Etiğinin Mutlak Gereçlendirilmesi”⁵ makalesinde sunduğu “argümantasyon etiği”dir (argumentation ethics) (Hoppe, 1988). Hoppecı “özel hukuk toplumu” (private law society) fikri de bu temeller üzerinde yükselmektedir.⁶ Bu paradigmayı Kinsella gibi düşünürler de geliştirmeye devam etmektedir (Tatar, 2014, s. 145). Anarko-kapitalizmin işleyişten çok analiz ve kurguya dair bir ideoloji olması (Erge, 2023, s. 116), birçok akademik çalışmanın konusu olmasını elzem kılmaktadır. Ancak ülkemizde bu çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bilhassa Hoppe'nın hak ettiği ilgiyi görmüş olduğunu söylemek güçtür.

Bu çalışmada, öncelikle Hoppe'nın argümantasyon etiği açıklanacak ve bu kurama gelen eleştiriler ele alınacaktır. Ardından, Hoppe'nın savunduğu toplum düzeni olan özel hukuk

¹ Orijinal ismi: The Ethics of Liberty

² Orijinal ismi: For a New Liberty

³ Orijinal ismi: Man, Economy and State

⁴ Orijinal ismi: Power and Market

⁵ Orijinal ismi: The Ultimate Justification of the Private Property Ethic

⁶ Hoppe, tekelden ve vergilendirmeden azat bir sosyal sistemi “doğal düzen” olarak nitelemekte, “düzenli anarşi”, “özel mülkiyet anarşizmi”, “anarko-kapitalizm”, “özyönetim” ve “özel hukuk toplumu” kavramlarının da aynı anlamda kullanılabileceğini söylemektedir (Hoppe, 2001, s. xxi). Diğer taraftan, Nozick, James Buchanan (1919-2013), Ludwig von Mises (1881-1973) gibi serbest piyasacı minarşistler de dâhil olmak üzere, anarko-kapitalist olmayan bir düşünürün bir özel hukuk toplumundan veya piyasa anarşizminden söz ettiğine rastlanmamaktadır; zira minimal da olsa bir devlet, yani hukuk ve güvenlik tekelisi varsa özel hukuk toplumu mevcut olamaz. Bu durumda, bu kavramın anarko-kapitalizme özgü bir kavram olduğu söylenebilir. Ayrıca, Rothbard'ın “özel mülkiyet anarşisi” şeklinde kullandığı bu kavram, “özel hukuk toplumu” ismiyle ilk olarak Hoppe'da görülmüştür ve Hoppe daha sonraki çalışmalarıyla bu kavramın altını doldurmuş, Rothbard dâhil olmak üzere öncüllerinden farklılaşmıştır. Dolayısıyla özel hukuk toplumu Hoppe'ya ait bir kavram ve kuramdır; veya en azından, özel hukuk toplumu kavramı, Hoppe'nın kendi anarko-kapitalist toplum modelini belirtmek için kullanılabilir.

toplumu, adalet ve düzen hizmetleri bağlamında irdelenecektir. Bu çalışma ile bu önemli düşünür Türk literatüründe ilk kez ayrıntılı ve sistematik bir şekilde ele alınmış olacaktır. Hoppe'nın argümantasyon etiği ve özel hukuk toplumu farklı kitaplarında ve makalelerinde bulunmaktadır. Hoppe, 2001 tarihli "Demokrasi: Başarısız Olan Tanrı"⁷ kitabında "özel hukuk toplumu" kavramını açıklamıştır. Daha sonra özel hukuk toplumunu hukuk bağlamında ve başka bağlamlarda ele alan birçok tebliğ sunmuş ve makaleler yayımlamıştır. Bu çalışmalar daha sonra "Özel Mülkiyetin Ekonomisi ve Etiği"⁸ ve "Büyük Kurmaca"⁹ başta olmak üzere kitaplarında ufak düzeltmeler ile yer almıştır. Aynı zamanda, Hoppe'nın Türkçeye çevrilmiş tek kitabı olan Sosyalizm ve Kapitalizm Bir Teori¹⁰ kitabının da VII. bölümünde argümantasyon etiğine değinilmektedir (Hoppe, 2023, s. 175-228). Bu yüzden çalışmada kitaplara atıf yapmanın daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Argümantasyon Etiği

Özel hukuk toplumu kavramına geçmeden önce, Hoppe'nın etik anlayışının anlaşılması gerekmektedir. Zira Hoppe özel hukuk toplumunu "tek meşru sistem" olarak niteler ve bu meşruiyetin kaynağı kendi ispatlarıdır (Hoppe, 2001, s. 200). Modern liberteryenizmin temelini oluşturan Rothbardianizm, Hoppe'ya göre liberteryenizmin tek doğru hâlidir;

Ancak modern liberteryenizm hâlâ oldukça gençtir. Bu akım, Murray Rothbard'ın oturma odasında başladı ve ilk yarı-kanonik ifadesini 1973'te yayımlanan "Yeni Bir Özgürlük İçin: Liberteryen Bir Manifesto"da buldu. Ve bu yüzden hâlâ umutluyum ve sözde liberteryenlerin suyu bulandırma ve liberteryenizmin güzel ismini çalarak tamamen farklı şeyler için kullanma çabalarına rağmen Rothbard tarafından rakipsiz berraklık ve kesinlikle açıklanmış hâliyle liberteryenizmden vazgeçmeye niyetim yok (Hoppe, 2018, s. 75).

Hoppe'ya göre liberteryen olmanın anarko-kapitalist veya kendi deyişiyle özel hukuk toplumu destekçisi olmak dışında bir yolu yoktur. Hatta O'na göre klasik liberalizmin de bu şekilde anlaşılması gerekmektedir: "Liberalizmin ilk olarak yaklaşık yüz elli yıl önce Gustave de Molinari tarafından ana hatlarıyla gösterilen ve günümüzde Murray Rothbard tarafından tamamen detaylandırılan özel mülkiyet anarşizmi (veya özel hukuk toplumu) kuramına dönüştürülmesi gerekecektir." (Hoppe, 2001, s. 236).

Bu açıdan, Hoppe'nın, kökenleri Molinari'ye dayanan ve gönüllülüğü esas alan bir liberteryenizm ekolünün temsilcisi olduğu açıktır (Yaman ve Tarhan, 2021 s. 222). Zaten amacının bu düzenin kuramsal savunusuna katkı vermek olduğu ilerleyen bölümlerde açıklanmıştır. Benzer nosyonu farklı temellerde savunan Rothbard ve onun öncülü olan ancak toplum tahayyülünü anarko-kapitalizme kadar götürmeyen Mises'in izinden gitmekte, aynı ekole katkı vermeyi amaçlamaktadır. Bu düşünürlerin siyaset kuramları hem en başta toplum düzeninin oluşmasındaki hem de meşru olan düzen hakkındaki fikirlerinde rıza (consent) ve seçime (choice) vurgular ile bezelidir. Dolayısıyla, Hoppe'nın etik sistemini anlamak için öncelikle Rothbard'ın etik sistemini anlamak elzemdir.

Rothbardçı etik sistemi, John Locke'un (1632-1704) doğal haklar teorisinden yola çıkmaktadır ve şu şekildedir: "1. Her bireyin kendi şahsı, kendi bedeni üzerinde mutlak mülkiyet hakkı, 2. Kullanılmayan bir maddeyi ilk bulan, bir şekilde işgal eden veya kendi kişisel enerjisini kullanarak söz konusu kaynağı dönüştüren kişinin maddi mülk üzerindeki

⁷ Orijinal ismi: Democracy the God that Failed

⁸ Orijinal ismi: The Economics and Ethics of Private Property

⁹ Orijinal ismi: The Great Fiction

¹⁰ Orijinal ismi: A Theory of Socialism and Capitalism

mutlak mülkiyet hakkı” (Rothbard, 2022, s. 126). Rothbard’ın özgürlük kuramı, öz-sahiplik (self-ownership) ve saldırmazlık (nonaggression) aksiyomları üzerinde yükselmektedir (Taner, 2010, s. 70). Tabii ki, Rothbard’ın bu ilkelerinin ayrıntılı bir felsefi arka planı vardır.

Rothbard’ın bu konudaki savunusu *argumentum a contrario* (aksi ile kanıt) savunusu olarak bilinmektedir. Kısaca açıklamak gerekirse, Rothbard’a göre, eğer insan A öz-sahip ve ilk mülkiyeti hâline getirme yoluyla elde ettiği mallara sahip değilse, yalnızca üç alternatif vardır; ya kimse onun sahibi değildir (Misesçi eylem aksiyomu ile çeliştiği için hemen reddedilmektedir) ya sonradan gelen B onun sahibidir ya da A ve B ortak sahiptir. B’nin A’nın sahibi olduğu durum ise insan doğasına aykırıdır, zira insan doğası, bir insanın iradesini başkasına devretmesine izin vermemektedir. Bu durumda Rothbard, her insan için geçerli olan eşit ve evrensel bir hukuk gerekliliğini varsayarak bu ihtimali etik dışı kabul eder. Ortak mülkiyet bu gerekliliğe uygun olmakla birlikte, bu durum herhangi bir insanın eyleme geçme ihtimalini ortadan kaldırır; zira eyleme geçmek için önce herkesin rızasını alması gerekir, ancak bunu yapması için öncelikle eyleme muktedir olması gerekir, bu da Misesçi praksiyoloji açısından imkânsızdır. Bu durumda, özel mülkiyet dışında herhangi bir mülkiyet şeması imkânsızdır (Rothbard, 1998, s. 45-50). Bu noktada, Rothbard’ın üç maddenin ikisini Misesçi değerden azat praksiyoloji ile reddederken bir maddeyi deontolojik doğal haklar yaklaşımı ile reddetmiş olduğu yani değerden azat bir savunu ortaya koymadığına dikkat çekilmelidir; ki zaten Rothbard bir doğal hak kuramcısıdır.

Belirtildiği üzere, Rothbardçı liberteryen mülkiyet etiğinin savunusu, doğal haklar sistemi ile Misesçi praksiyoloji olmak üzere iki farklı bileşene sahiptir (Taner, 2010, s. 56). Lockeçu doğal mülkiyet hakları ile Thomizm’den (Thomas Aquinasçılık) köken almaktadır (Maciel, 2020, s. 113). Rothbard, Aristoculuk ve Thomizm’e dayanarak, yukarıda belirttiğimiz “her insan için geçerli olan eşit ve evrensel bir hukuk gerekliliği”nden söz etmektedir. Hoppe, Rothbard’ın vardığı sonuçlara katılmakla birlikte, Rothbardçı etikteki bu iki bileşeni de zayıf bulmaktadır. Mises’in değerden azat analizinin faydacı savunuları hakkında şöyle demektedir;

Ancak sonuçta, Mises’in kesinlikle bildiği gibi, bu tür düşünceler yalnızca genel refahın maksimizasyonu şeklindeki “faydacı” hedefini zaten kabul etmiş olan bir kişiyi liberteryenizme ikna edebilir. Bu amacı paylaşmayanlar için hiçbir zorlayıcı gücü yoktur. Ve böylece son tahlilde liberteryenizm keyfi bir inanç eyleminden başka hiçbir şeye dayanmaz (Hoppe, 2004, s. 204).

Rothbard için liberteryenizmin “keyfi bir inanç eylemine dayanması” sorun değildir, O bilinçli bir şekilde bir olandan (“is”) olması gereken (“ought”) çıkarır ve bunu etik prensip olarak kabul eder (Gordon, 2024, s. 109). Ancak Hoppe, Rothbard’ın bu yaklaşımında bazı sorunlar görmektedir;

Rothbard’ın “Özgürlüğün Etiği” kitabının ilk iki bölümünü olduğundan daha güçlü hâle getirmeye çalışıyordum. Bu da sonrasında gelen her şeye daha fazla ağırlık kazandıracaktı. Liberteryen siyaset teorisinin başlangıçtaki etik varsayımlarına ulaşılırkenki titizlik konusunda bazı tatminsizliklerim vardı. Sezgisel olarak makul görünüyorlardı. Ancak biraz farklı bir yaklaşımın daha güçlü olabileceğini görebiliyordum. Murray benim revizyonlarımı asla bir tehdit olarak görmedi. Tek endişesi şuydu: Bu bir delil olacak mı? En sonunda öyle olduğunu kabul etti (Hoppe, 2018, s. 11).

Hoppe, etik sistemini geliştirirken Rothbard’ın liberteryen etiği ve Misesçi praksiyoloji ile Karl-Otto Apel (1922-2017) ve Jürgen Habermas (1929-)'ın “*a priori* argümantasyon” düşüncesini birleştirmektedir (Maciel, 2020, s. 216).¹¹ Buna göre, argümantasyonun kendisiyle çelişen bir argüman kendiliğinden yanlıştır, buna da performatif çelişki (performative

¹¹ Bu noktada, Hoppe’nın, sonradan “habis bir figür” olarak nitelediği Habermas’ın doktora öğrencisi olduğunu ve ondan birçok şey öğrendiğini yadsımadığını belirtmek gerekir (Hoppe, 2021, s. 556-557).

contradiction) denir. Hoppe'nın argümantasyon etiği yalnızca ilk varsayımını buradan almaktadır zira Hoppe'ya göre, bu iki düşünür, "birçok diğer filozof gibi, iktisat konusunda tamamen cahil oldukları için" kıt kaynaklar konseptini anlamaları mümkün değildir (Hoppe, 2004, s. 198). Hoppe'nın argümantasyon etiği aşağıdaki maddelerde özetlenmektedir:

1) Neyin adil veya gayri adil olduğunu *tartışabilmemiz*, öncelikle ikimizin de birer sav (proposition) ileri sürmek yoluyla karşılıklı bir tartışma yürütmeye muktedir olduğumuzun kabul edilmesini gerektirir. Kişinin bir sav ortaya koyması ise, kendisini veya başkalarını bir şeye ikna etmek için tartışma araçlarına muhtaç olduğu anlamına gelir. Bu durumda, karşılıklı savlar öne sürerek gerçekleştirilen tartışma dışındaki yollar ile bir düşünceyi haklı çıkarmanın mümkün olmadığı bir durumdayızdır. Öyleyse, kişinin tartışmada öne sürdüğü sav, tartışma içinde olmak ile içkin olarak geçerli kabul ettiği yukarıdaki varsayımlar ile çeliştiği durumda, savı doğrudan geçersiz kabul edilmelidir (Hoppe, 2004, s. 204-205).

2) Tartışma havada başıboş dolaşan savlardan ibaret değildir, tartışma eylemi kıt araçların kullanılmasını gerektiren bir eylem biçimidir. Bu kıt araçların tamamı (kişinin beyni, dili, dudağı, ses telleri, konuşmak için kullandığı enerji vb., ayrıca muhatabının onun savlarını duyup anlamak için kullandığı kulağı, beyni vb.) ferdi mülkiyet araçlarıdır. Bu durumda, eğer bir kişinin kendi fiziksel bedeni üzerindeki tartışmasız öz-sahiplik hakkı *a priori* varsayılmamış olsaydı, bir kimsenin bir sav ileri sürmesi de bir savı duyup anlayıp değerlendirmesi de mümkün olmazdı. O zaman, tartışmada bulunan kişilerin tamamının kendi bedenleri üzerindeki, karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan kontrollerinin tanınması, ortada bir tartışmanın olmasının ön koşuludur. Tartışmada bulunan taraflardan biri, bununla çelişen bir sav ortaya koymak için, öncelikle öz-sahiplik normunu zımnen kabul etmek *zorundadır*. Ancak bu durumda, ilk maddedeki prensibi uygularsak, öne sürdüğü bu savın otomatik olarak geçersiz olduğu açıktır. O zaman, öz-sahiplik normu zımnen doğru kabul edilmeden, öz-sahiplik normu ile çelişen bir sav ortaya atılamaz. Bu durum biriyle konuşurken "Şu anda seninle konuşmuyorum" demek ile eşdeğerdir, kendiliğinden yanlıştır. Yani, kişinin kendi bedeni üzerindeki öz-sahiplik hakkı *tartışılabilir değildir* (Hoppe, 2004, s. 205).

3) Bir tartışmada bulunmak için kişinin kendi bedeni üzerindeki öz-sahiplik hakkı gereklidir, ancak yeterli değildir. Hiç kimse, yalnızca kendi bedenine sahip olarak hayatını idame ettiremez, zira yaşamak için hava, su, gıda gibi diğer kaynaklara da ihtiyacı vardır. Bu diğer kaynaklar üzerindeki münhasır ve objektif, fiziksel koşullar ile tanımlanmış hakkını kabul etmediğimiz durumda o kişinin artık hayatta olmaya devam etmesi mümkün değildir. Bu durumda, tartışmada olan kişinin hayatta olması dahi mülkiyet hakkını sorgulamasının mümkün olmaması için yeterlidir (Hoppe, 2004, s. 205-206).

4) Mallar üzerinde, ilk mülkiyeti hâline getirme ile elde edilen münhasır kontrol hakkını kabul etmediğimiz takdirde, o kişinin mülkleştirdiği kaynaklar üzerinde ondan sonra gelen herkesin de bir hak iddia edebileceğini kabul etmiş oluruz. Ancak bu durumda, hiç kimsenin, daha sonradan gelenlerin hepsinin birden rızasını alması mümkün olmadığına göre, hiç kimse hiçbir şeyi mülkleştiremeyecektir ve mülkiyet mevcut olmayacaktır. Bu durumda, üçüncü prensibe göre, dünya üzerinde yaşamış, yaşamakta ve yaşayacak olan hiçbir insanın hayatta kalamayacağı açıktır. O zaman, mülkiyet haklarının "zamansız" veya belirsiz karakter taşıdığı da iddia edilemez, bütün mülkiyet zaman düzleminde belli bir noktadaki bir eylem (acting)den gelmektedir yani zamanlıdır, aynı zamanda yalnızca ilk mülkiyeti hâline getirme eylemine dayanır yani kesindir. Aksi takdirde herhangi bir kişinin belirli bir zamanda *var olarak*, bir şeyi söylemesi ve bir başkasının ona cevap vermesi mümkün olmayacaktır. O hâlde, liberteryenizmin ilk kullanıcı-ilk sahip (first user-first owner) kuralının görmezden gelinilebileceği veya gerekçelendirilemeyeceği anlamına gelen bir sav öne sürmek de birince prensibe göre bir çelişkidir, çünkü kişinin böyle bir savı öne sürmesi için zamanın belirli bir

noktasında bağımsız bir karar alma birimi olarak kendi *varlığını* varsayması elzemdir (Hoppe, 2004, s. 206).

5) Mülkiyeti hâline getirme ile elde edilen mülkiyet, objektif ve fiziksel koşullar ile belirsizliğe ve yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek kesin bir şekilde ortaya koyulmadığı durumda saldırganlığın da tanımı muğlak olur. Mülkiyet objektif ve fiziksel koşullar ile değil, sübjektif değerler ve kişisel değerlendirmelere dayanarak tanımlandığında (örneğin devletlerin tamamı kişilerin mülkiyet haklarını her an ihlal edebilecek yetkiler ile donatılmıştır, dolayısıyla mülkiyet hakkı muğlak ve sübjektiftir) insan eylemi imkânsız hâle gelir. Zira objektif ve fiziksel mülkiyet tanımına göre insan, eyleminin bir mülkiyet hakkı ihlâli olup olmadığını kolayca anlayabilir. Fakat sübjektif ve kişisel değerlendirmelere bağlı bir mülkiyet hakkını ihlâl edip etmediğini anlamak için *dünyadaki bütün insanlara*, gerçekleştirmeyi düşündüğü eylem ile ilgili fikirlerini sormak zorundadır. Ki zaten bu fikir sorma işlemi de eylemdir, yani önce eyleme muktedir olmadığı takdirde bu eylemi de gerçekleştiremez. Kısacası, eğer insan bir sav öne sürüp tartışmaya girebiliyorsa bu durum her insan için mülkiyetin kolaylıkla tanımlanabilen objektif sınırlarının olduğu anlamına gelir (Hoppe, 2004, s. 206-207).

Hoppe'nın bu akıl yürütmesi, bir insan hayatta olup bir sav ileri sürdüğü anda liberteryen özel mülkiyet etiği dışındaki herhangi bir etiğin geçerli olamayacağını göstermiş olur. Aksi takdirde insan performatif çelişkiye düşmüş kabul edilir (Hoppe, 2004, s. 242). Bu, O'nun, liberteryen özel mülkiyet etiğini *a priori* gerekçelendirmesidir. Bu etik ile Hoppe, hem Mises'in faydacı savunusunun hem de Rothbard'ın doğal haklara dayalı normatif savunusunun eksikliklerini gidermektedir. Diğer taraftan, aynı mantık silsilesiyle, özel mülkiyetin faydacı savunusunun da imkânsız olduğunu ileri sürmektedir; zira bir şeyin aksi imkânsızsa faydalı olup olmadığı da tartışılmaz. Hoppe'ya göre doğal haklar perspektifinin de önemli iki dezavantajı vardır. Birincisi, insan doğası belirli davranış kümeleri çıkarsayarak *a priori* etik ortaya koymak için çok dağınık bir konsepttir. Hoppe'nın kullandığı Misescı praksiyolojik yaklaşım bu sorunu çözer, zira ziyadesiyle karmaşık olan bütün bir insan doğasından değil sav alışverişi ve argümantasyon gibi dar bir noktadan yola çıkmaktadır. İkincisi, doğal haklar teorisinde, olması gereken ile olan ifadeleri ("is- and ought-statements") arasındaki boşluğun üstesinden gelinememesidir. Bu durum, Rothbard'ın her zaman için normatif kanatta kalmasına neden olarak mülkiyet etiğinin savunusunu zayıflatmaktadır. Oysa praksiyolojik delillendirme yalnızca olan ("is") kısmında kalarak değerden azat bir gerekçelendirme sunabilmektedir. Yukarıda gördüğümüz beş prensibin hiçbirisi olması gereken ("ought") şeklinde bir ifade içermemektedir. (Hoppe, 2004, s. 207-208). Hoppe, bu argümantasyon etiğiyle, Rothbardçı mülkiyet etiğinin, praksiyolojik bir yaklaşımla ayrıntılı bir gerekçelendirilmesini yaparak liberteryen etiği güçlendirmiş olur.¹²

Aralarında kurama karşı çıkan ve savunular olmak üzere birçok önemli liberteryen düşünür argümantasyon etiğini çalışmışlardır.¹³ Bu noktada, bunların birkaçından söz etmek uygun olacaktır. Murphy ve Callahan (2006), yayımladıkları makalede Hoppe'nın argümantasyon etiğini eleştirmişlerdir. Öncelikle, onlara göre, bu şekilde insanın dili dudağı

¹² Sonradan Rothbard, Hoppe'nın yaklaşımıyla ilgili övgü dolu konuşmuş, bu yaklaşımın sadece liberteryenizm için değil genel olarak felsefe için bir dönüm noktası olduğunu ve Skolastik çağdan beri felsefecilerin başını ağrıtan olan/olması gereken (is/ought) ve gerçek/değer (fact/value) dikotomilerini aşmayı başardığını söylemiştir (Hoppe, 2018, s. 11-12).

¹³ Bu makalelere örnek olarak; Friedman (1988), Osterfeld (1988), Richman (1988), Steele (1988), Yeager (1988), Lomasky (1989), Terrell (2000), Godefridi (2004), Meng (2002), Kinsella (2002), Murphy ve Callahan (2006), Van Dun (2009), Eabrasu (2009), Block (2011), Eabrasu (2012), Frederick (2013), Ashbach (2021), Kheir (2023).

beyni vb. üzerindeki öz-sahipliği kanıtlanabilmekle birlikte argümantasyonla ilgili olmayan vücut parçaları, örneğin bacakları, üzerindeki öz-sahipliği kanıtlanamamaktadır. Buna ek olarak, argümantasyon etiği insanın öz-sahipliğini, yalnızca *argümantasyon sırasında* kanıtlamaktadır. Aynı şekilde, argümantasyon etiğinin çalışmaması için, etik ile çelişir şekilde hareket eden bir saldırganın bu eylemi sırasında sessiz kalması yeterlidir; zira öncelikle argümantasyon yolunun *seçilmiş* olması gerekmektedir. Bunun yanında, yazarlara göre, argümantasyon etiği çerçevesinde, kişinin kullanım hakkının tanınıp mülkiyet hakkının tanınmamasının yahut tam tersi, kişinin yalnızca vücudunun değil tartışma sırasında kullandığı başka şeylerin de (örneğin tartışırken üzerinde durduğu toprak parçasının) sahibi olması gerektiğinin iddia edilmesi mümkündür. Aynı şekilde, öz-sahipliği elinden alınmış insanlar, örneğin mahkûmlar veya köleler, yine de argüman sunabilmektedirler. Bu durum kişinin öz-sahipliği olmadan da argüman öne sürebileceğini göstermektedir yani öz-sahipliğin tartışmaya girmek için ön koşul olmadığını ve kullanım hakkının yeterli olduğunu ampirik açıdan ileri sürebiliriz. Kısacası “liberteryen etiğin yadsınamaz olması” iddiasının geçersiz olduğunu savunmaktadırlar.

Geçen zaman içerisinde, bu eleştirilere yanıtlar gelmiştir. Bunlardan biri olan Eabrasu'nun (2009) makalesine göre öncelikle vücut bütünlüğü ile ilgili argümanın konunun bütünü ile bir ilgisi yoktur zira argüman öz-sahiplik aksiyomunun kendisi ile değil öz-sahiplik kavramının kapsamı ile ilgilidir. Diğer taraftan, Hoppe'nın öz-sahiplik tanımının bir canlının bütününe ilgilendirdiğini belirtmektedir. Eabrasu, öz-sahipliğin argümantasyon sırasında geçerli sayılabileceği iddiasına karşılık ise kuramdan herhangi bir anda ve herhangi birinin öz-sahipliği ile çelişen bir argüman öne sürmenin argümantasyon etiğine göre bu argümanı geçersiz kılacağına çıkarılabileceğini söylemektedir. Argümantasyon için öz-sahipliğin değil kullanım hakkının yeterli olduğu konusunda ise Eabrasu, öz-sahipliğin herhangi bir malın sahipliğinden farklı olduğunu belirtir. O'na göre hiç kimse bir mala sahip olduğu gibi bir insana sahip olamaz, mahkûmlar veya köleler başkalarının mülkiyeti durumuna geçmemişlerdir, sistematik şiddet ile zorlama altında tutulan öz-sahiplerdir. Dolayısıyla, argümantasyon etiği bağlamında mahkûmlar da köleler de öz-sahiplerdir.

Block'a (2011) göre, doğrudan konuşma ve düşünme yetisi ile ilgili olmayan bir vücut parçasına, örneğin ayağa, yönelik bir saldırı, ayağın beyne sınırlar ile olan bağlantısı düşünüldüğünde dolaylı olarak beyne de yapılmış sayılacağı için argümantasyon etiği insan vücudunun bütününe kapsar. İkinci olarak, argümantasyon etiğinin öz-sahipliği yalnızca tartışma sırasında kanıtlayabileceği argümanına karşı Block, her konunun her anda argümantasyon etiği ile kanıtlanmasının beklenmesinin anlamsız olduğunu ifade eder. Örneğin 2+2'nin 4 olduğunu devamlı tartışmamaktayız ancak tartışmadığımız anlarda da 4'tür. Dolayısıyla yazarların eleştirisi yersizdir. Üçüncü olarak, Block da Eabrasu gibi argümantasyon etiğinin yalnızca argümanda bulunan taraflar için değil evrensel olarak bağlayıcı olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan, Block, argümantasyon etiğinin bazı çıkmazlarını da kabul etmektedir. Örneğin, hayatı boyunca argümantasyon içerisinde bulunmamış sağır ve dilsiz bir insanın performatif çelişkiye düşmesi imkânsızdır. Block'a göre bu, kuramı çürütmekten uzaktır zira her kuram gibi argümantasyon etiği kuramı da sınırlı bir kuramdır. Her şeyden önce argümantasyonda bulunabilenler ile sınırlıdır. Hiçbir kuramdan her şeyi yapması beklenemez. Son olarak, kuramın öz-sahiplik ile kullanım hakkını karıştırdığı konusunda, Block, eğer öz-sahipliği meşru bir şekilde sınırlanmış olan bir mahkûmun konuşmasına izin veriliyorsa zaten bir sorun olmadığını, argüman sunmasına izin verilmiyorsa zaten argüman sunmasının meşru olmadığını ve bu yüzden argümantasyon etiğinin dışında tutulabileceğini belirtmektedir. Diğer taraftan, öz-sahipliği gayrimeşru olarak sınırlanmış bir insan için de bir sorun yoktur zira etik olarak öz-sahipliği devam etmektedir. İki durumda da kişiler ancak kendi öz-sahipliklerine

sahiplerse veya onlara öz-sahiplikleri geçici olarak geri verildiyse argümantasyon yapmaktadırlar, yani argümantasyon için öz-sahipliğin gerektiği varsayımıyla çelişen bir durum yoktur.

Bu konudaki yeni bir makalede, Kheir (2023), literatürde argümantasyon etiği ile ilgili eleştirilerin yeterince cevaplanmış olmakla birlikte, öz-sahiplik haricindeki mülkiyet ile kullanım hakkı arasındaki boşluğun sürdüğünü söylemektedir. Zira Hoppe mülk hâline getirmenin tek meşru mülkiyet prensibi olduğunu göstermekle birlikte, argümantasyon için kullanım hakkının yeterli olmayıp mülkiyetin gerektiğini gösterememektedir. Kheir, bu sorunu çözmek için praksiyolojiye dayanan liberteryen bir hukuk perspektifi ekleyerek bir hukuk kodu ortaya koymaya çalışmış ve mülkiyet hakkı-kullanma hakkı farkı sebebiyle çıkan çatışmaların çözümü için bu koda dayanan bir tahkim sistemi önermiştir.

Literatürden görüldüğü üzere, argümantasyon etiği, 1988 yılında ortaya konduğundan beri birçok tartışmaya konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Ancak güncel durumda birçok liberteryen tarafından oldukça sağlam görülmektedir. Öz-sahipliğin ve onun doğal sonucu olan *sınırlanamaz* mülkiyet hakkının felsefi temelini bu şekilde ortaya koymuş olan Hoppe, Rothbard'ın altyapısını bu şekilde revize etmiş olmakla birlikte devletin sistematik hırsızlık ile varlığını sürdüren bir suç örgütü olduğu (Rothbard, 1998, s. 172) ve hiçbir meşruiyeti olmayan, ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılarak yerine gönüllülüğe dayanan bir ekonomi getirilmesinin gerektiği (Rothbard, 2006, s. 248) hususlarında Rothbard ile farklı fikirde değildir. Sonraki bölümlerde, Hoppeci özel hukuk toplumu düzeninin adalet ve düzen hizmetleri bağlamındaki durumu üzerinde durulacaktır.

Hukukun Gerekliliği

Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere bir devletin meşruiyetini kabul etmeyen anarko-kapitalist sistemde adalet ve düzen hizmetlerinin bir tekel (devlet) tarafından sağlanması söz konusu değildir. Rothbard, anarko-kapitalist toplumda hukuk ve yargı hizmetlerinin piyasada rekabetçi şekilde faaliyet gösteren özel mahkemeler tarafından sağlanabileceğini söylemektedir. Özel polis ve yargı teşkilatları, birbirleriyle ilintili çalışarak serbest piyasada işleteceklerdir. Rothbard'a göre bu durum, güvenlik hizmetini birçok açıdan daha verimli kılacak ve müşteri açısından düşük fiyatlı hizmet ve esneklik sağlayacaktır (Rothbard, 2006, s. 221). Diğer taraftan, polis tarafından temin edilen güvenlik hizmetleri, uyuşmazlıklarda karar verecek yargı teşkilatını da gerektirir. Rothbard'a (2006, s. 227-230) göre yargı teşkilatları da aynı polis teşkilatları gibi serbest piyasada çalışabilir; ayrıca daha adil yargılamanın sağlanması için yine özel kurumlar olan üst mahkemeler önerilmiştir. Bu mahkemeler sayıca daha az olacak ve alt mahkemeler bunlara üye olacak, hatta etkinlikleri ve doğruluklarıyla ün yapmış üst mahkeme sistemlerinin üyesi olmakla övüneceklerdir (Rothbard, 2023, s. 5).

Rothbard, mahkemelerin liberteryen prensiplere aykırı karar vermesinin engellenmesi için liberteryen aksiyomda diretecek, bu prensip ışığında mülkiyet hakkını tanımlayacak, delilsiz mahkûmiyete karşı çıkacak ve belli bir suç için maksimum cezayı belirleyecek bir yasal kodun kendiliğinden ortaya çıkacağını ve kabul edilmiş bu kodlar ışığında en verimli hukuk hizmetini sunan mahkemelerin başarılı olacağını ileri sürmektedir (Rothbard, 2006, s. 232). Yani özel sektörde faaliyet gösteren mahkemelere herhangi bir müdahale öngörmeyen Rothbard, yine de bu mahkemelerde uygulanan etiğin liberteryen etiğe uygun olması gerektiğini söylemekte, öyle olacağını ummakta ve zaten kendiliğinden öyle olacağını iddia etmektedir. Bu durum, çelişkili olduğu ileri sürülebilecek bir yaklaşımdır ancak bildiğimiz üzere Rothbard değerden azat bir analiz önermemektedir ve normatif ifadeleri kullanmaktan kaçınmamaktadır.

Hoppe'nın hukuk yaklaşımına geçmeden önce, diğer adalet kuramları hakkındaki fikirlerine bakalım. Hoppe, öncelikle, adaleti devletin yaptığı yasalara indirmek olan, yani adaleti güce eşitleyen ("might makes right") hukuki pozitivist pozisyonu meşru bulmamaktadır. Diğer taraftan, O'na göre, sosyal sözleşmecilerin de farkı yoktur; zira hiç kimsenin imzalamış olmadığı ve dolayısıyla üzerinde pazarlık yapılmamış ve rızaya dayanmayan bu toplum kurucu soyut sözleşme, toplumda yapılan diğer bütün sözleşmelerden üstün olan ve devlet erki tarafından yürütülen bir sözleşmedir ve dolayısıyla pozitivizmin kararlılığından (decisionism) keyfilik açısından pek bir farkı yoktur. Tanımı belirsiz "sosyal fayda" gibi nosyonlar üzerinden tanımlanan faydacılık da bunlardan daha az keyfi değildir. Oysa;

...bir insan etiği veya adalet teorisinin amacı, -herhangi- bir kişinin farklı insanlardan, "verili" bir dış, maddi çevreden ve bir kişinin amaçları doğrultusunda araç olarak kullanabileceği çeşitli kıt -rekabetli, çekişmeli ve çatışmalı- maddi nesnelere oluşan bir dünyada, başka hiç kimseyle fiziksel çatışmaya girmeden hareket etmesini -esasında, bütün aktif hayatını yaşamasını- mümkün kılan insan davranış kurallarının keşfedilmesidir (Hoppe, 2023, s. xvii).

Hoppe'ya göre çatışma (conflict) ve kıtlıktan (scarcity) kaynaklanan sosyal düzen problemi hukuka olan ihtiyacın sebebidir ve devam ettikçe bu ihtiyaç ortadan kalkmayacaktır;

Bir çatışma ancak kaynakların kıt olması durumunda mümkündür ve ancak o zaman düzenli, çatışmasız sosyal işbirliğini mümkün kılan kuralların formüle edilmesine ihtiyaç duyulur. Cennet bahçesinde yalnızca iki kıt kaynak bulunur: Bir kişinin fiziksel bedeni ve üzerinde durduğu yer. Crusoe ve Cuma'nın tek bir bedeni vardır ve aynı anda yalnızca tek bir yerde durabilirler. Bu nedenle, cennet bahçesinde bile Crusoe ve Cuma arasında çatışmalar ortaya çıkabilir: Crusoe ve Cuma, birbirleriyle fiziksel çatışmaya girmeden aynı yerde aynı anda duramazlar. Buna göre, cennet bahçesinde bile düzenli sosyal davranış kurallarının, yani insan bedeninin uygun konumu ve hareketiyle ilgili kuralların mevcut olması gerekir (Hoppe, 2021, s. 9).

Cennet bahçesindeki bu kısmi kıtlıktan gelen sosyal düzen problemine tek bir kural koyularak mâni olunabilir; "Herkes kendi bedenini istediği yere yerleştirebilir veya hareket ettirebilir, yeter ki başka hiç kimse orada durup aynı alanı işgal etmiyor olsun." (Hoppe, 2021, s. 10). Bu ilke Hoppe'nın, birinci bölümde gördüğümüz etik anlayışının doğal sonucudur. O'na göre kıtlığın olduğu bir yerde çatışma kaçınılmazdır ve bunun tek çözümü özel mülkiyet prensibidir.

Cennet bahçesinin dışarısında sadece bu iki şey değil, her şey kıttır. Bu da sonsuz kat daha büyük bir sosyal düzen problemi olduğu anlamına gelir. Hoppe'ya göre gerçek dünyada aynı işlevi yerine getirmek için birbiriyle bağlantılı dört kural koyabiliriz;

1. Her insan kendi fiziksel vücudunun münhasır sahibidir.
2. Her insan, doğanın nimetleri arasından, diğer insanlardan önce kıt olarak algıladığı ve vücudunu kullanarak işlediği malların sahibidir (ilk kullanan-ilk sahip prensibi).
3. Birinci madde uyarınca kendi bedeninin sahibi olan ve ikinci madde uyarınca başka malların sahibi olan bir insan, bu ikisini kullanarak yeni ürünler üretirse, bu ürünlerin de sahibi olur. Bunun kabul edilmesi için üretim sürecinde başkasının mallarına fiziksel olarak zarar vermemesi gerekir.
4. Bir mal bir kez mülkiyet hâline getirildiğinde veya üretildiğinde, bu malın sahipliği ilk sahibinden başka birine artık yalnızca rızaya dayalı, sözleşmesel devirle aktarılabilir (Hoppe, 2021, s. 188).

Hoppe'ya göre, sosyal düzen probleminin çözülebilmesinin *tek yolu* budur. Zira bu dört maddenin herhangi birinin kabul edilmemesi veya bunlara alternatif sunulması, sosyal düzen probleminin sebebi olan ilk baştaki çatışmayı çözmek şöyle dursun, ağırlaştıracaktır. Dolayısıyla, Hoppe'ya göre, özel mülkiyet bir konvansiyon olarak görülemez. Konvansiyon bir amaca hizmet eden ve bu amaca ulaşmak için mevcut olan alternatif yollar arasından tercih edilen bir yoldur. Ancak, "çatışmayı önleme amacına ilişkin olarak, özel mülkiyet kurumu kesinlikle bir konvansiyon değildir, çünkü bir alternatife sahip değildir. Yalnızca özel mülkiyet, aksi takdirde kaçınılmaz olan çatışmaların önlenmesini mümkün kılar." (Hoppe, 2021, s. 189).

Bu noktada, şöyle bir sorun akla gelecektir; bütün bunları kabul etsek ve elimizde bütün çatışmaları engelleyecek ve hiçbir alternatifi olmayan böyle bir norm olsa ve bütün insanlar çatışmadan kaçınılmasının tek yolunun bu olduğunu bilse bile, insanların bu norma uyacağından nasıl emin olabiliriz? Bazı insanlar, şu ya da bu sebeple, çatışmadan kaçmak istemeyebilirler. Örneğin bir hırsız, özel mülkiyet etiğini çok iyi bilse dahi, bu normu çiğnemenin yaratacağı çatışmadan fayda sağlayacağına inandığı için bu kuralların hepsini pratikte reddedebilir. Bu durumda, normlara uyulmasını sağlayacak ve bunun için gerekli güç ve yetkilerle donatılmış bir üstün otorite, yani bir hukuk tekeli olarak devlet akla gelmektedir.

Bir Hukuk Tekeli Olarak Devlet

İkinci bölümün sonunda düşülen çıkmaz olan normların nasıl empoze edileceği sorununa her kesimden gelen tipik cevap, bu işin devletin görevi olduğudur. Klasik liberalizm içerisindeki en radikal özel mülkiyet savunucusu olan Mises dahi bu konuda şöyle demiştir:

Liberalizm anarşizm değildir ayrıca anarşizmle hiçbir alakası da yoktur. Liberal için baskıya başvurulmadığı takdirde toplumun varlığının tehdit altında kalacağı aşikârdır ve toplumun tüm yapısının herhangi bir mensubunun merhametine kalmadan barışçıl ve insani işbirliğini sağlayan kuralların ardında güç tehdidinin olması gerektiğini bilir. Başkalarının canına, malına, sağlığına saygı duymayanlara toplum hayatının kurallarını kabul ettirecek durumda olunmalıdır. İşte liberal doktrinin devlete biçtiği işlev budur: Özgürlüğün, mülkün ve barışın korunması (Mises, 2021).

Hoppe'ya göre, bu minimal devletçi cevabın irdelenmesi için öncelikle devlet derken neyi kastettiğimizi ortaya koymak gerekir. Şüphesiz ki devlet, diğer hiçbir firma veya örgüt gibi değildir. Devletin iki özgün niteliği vardır ve bu nitelikler devleti nitelemek için yeterlidir: "1) Devlet, nihai karar alıcı olma konusunda bir bölgesel tekeldir. 2) Devlet, vergi alma konusunda bir bölgesel tekeldir." (Hoppe, 2021, s. 190).

Bu iki maddeden varılacak sonuç, devletin hem kendisini de içerenler dâhil olmak üzere her türlü çatışmada verilecek nihai kararlarda son yetkili merci yani hukuk hizmetlerinde tekeli olduğu hem de sağladığı hizmet için ödenecek olan ücreti tek taraflı olarak belirleme yetkisine sahip olduğudur. Bu açıdan bakıldığında, güncel devletçi durum, en basit iktisadi ve etik prensiplerle çelişmektedir. Birincisi, zaten tekel kötü bir şeydir. İkincisi, devletin kendisini (kendi çalışanlarını) de ilgilendiren konularda adil karar vermesini beklemek mantıksızdır. Üçüncüsü, adaleti sağlamak ve hukuku korumak devletin ve onun görevlilerinin çıkarına değildir. Bu konudaki argümanları aşağıda detaylıca irdelenmektedir.

Tekel Kötü Bir Şeydir

Tüketicinin nezdinde, bir mal veya hizmetin yalnızca tek bir sağlayıcı tarafından sağlanabilmesi anlamına gelen tekelin her türlüşününün kötü bir şey olduğu herkesin malûmudur. Diğer taraftan, adalet ve düzenin sağlanması görevi, devletin tekel olarak sağlayacağı bir görev olarak kabul edilmektedir. Hoppe'ya göre, bu iki önerme birbirleriyle açıkça çelişmesine karşın, çoğu filozof ve iktisatçı, kuramsal ve ampirik birçok kanıtı karşın, ikinci değil birinci önermede kusur bulmayı yani devletin bu tekeline bir istisna tanımayı seçmektedirler (Hoppe, 2021, s. 191).

Hoppe'ya göre ise bütün tekeller kötü olmakla birlikte, bu tekelin devlet olması durumu çok daha kötü yapmaktadır. Devletin adalet ve düzenin sağlanması konusunda tekel olması, herhangi bir firmanın tekel olmasından farklıdır. Her şeyden önce, kalitesiz ve pahalı mallar (goods) üreten alelade bir tekel firmanın aksine, devlet, kötülükler (bads) üretmeye de muktedirdir. Zaten, devletin kötü kalitede bir mal veya hizmet üretmek için dahi öncelikle vergi toplaması gerekir ve vergi hiç kimsenin istediği ve talep ettiği bir "hizmet" değildir (Hoppe, 2021, s. 191).

Ancak, bu argümanlarda bir zayıflık mevcut olduğu iddia edilebilir; tabii ki, tekelin kötü bir şey olduğunu ispatlamış olsak bile, eğer kaçınılmaz ve önlenemez ise bu ispatın bir önemi olmayacaktır. Bu, ünlü liberteryen minarşist Nozick'ten gelen itirazdır. Nozick'e (1974, s. 17) göre bir anarşide, her bölge için bir koruma ajansı doğal süreç sonucu tek el olacaktır. Yani minimal de olsa bir devletin varlığından kaçamayız. Hoppe, bu argümanı kendisi çürütmeye gerek duymaz, onun yerine Rothbard'ın "Özgürlüğün Etiği" kitabında bulunan kapsamlı cevaba referans vermekle yetinir. Rothbard'a göre, öncelikle, Nozick'in koruma ajanslarının birbirleriyle savaşa tutuşacaklarını öngörmesi tamamen hatalıdır. Bu, ajanslar için hem doğrudan hem de dolaylı olarak (müşteri kaybı sebebiyle) aşırı masraflı olduğundan böyle bir durum oluşmayacaktır. Rothbard'a göre sistemin en önemli taraflarından biri zaten ajansların kendi aralarında üst tahkim belirlemelerinin elzem olmasıdır. Böyle bir şey belirlemezlerse zaten hizmetlerini satamazlar zira kesin bir güvenlik vaat edemezler. Nozick de böyle bir tahkim öngörmüştür, ki aslında bu öngörü ile kendi savaş varsayımını anında çürütmüş olur. Ancak, Nozick'e göre, böyle bir tahkim yani üst otorite kurulduğunda bu zaten fiilen federal bir devlet otoritesidir. Rothbard bu yaklaşıma iki taraflı bir saldırı gerçekleştirir. Öncelikle, böyle bir doğal tek el oluşacağı varsayımı ne iktisadi varsayımlarla ne güncel verilerle ne de tarihsel bilgilerle desteklenmektedir. İkincisi, bu otoriteyi tanımanın yanlışlığıdır. Zira Nozick, doğal tek el sonucu kurulan bu dominant ajansa müşterilerini korumak için devlet gibi davranma meşruiyetini verecek kadar ileri gitmektedir. Buna da "ultra-minimal devlet" demektedir. Rothbard'a göre burada ultra-minimal bir şey yoktur. Bir kez bu meşruiyet tanındı mı bunun herhangi bir şekilde sınırlandırılabilirliğini asla kabul etmez (Rothbard, 1998, s. 233-238).

Devletin Kendisinin Taraf Olduğu Çatışmalarda Adil Olması İmkânsızdır

Çatışmalarda adalet için başvurulabilecek tek merci devlet ise bu durum devletin kendisinin taraf olduğu bütün çatışmalardan çıkar sağlayacağı anlamına gelir. Bu da devlete ve onun bütün görevlilerine vatandaşlar ile aralarında çatışma yaratmak için sonsuz teşvik verir; zira onlar, her türlü çatışmanın hakemi olan organizasyonun parçalarıdır. Hukukun (law) bu şekilde bir zümrenin çıkarlarına göre eğilip bükülebilmesi, onu kadim, sabit, "yapılması" değil "bulunması" gereken "içkin" bir kavramdan, "yapılan" keyfi ve gelişigüzel bir mevzuata (legislation) çevirir. Ayrıca, aynı zamanda vergi tekeli de olan devlet, sağladığı bu "adalet" hizmetinin bedelini de tek taraflı olarak belirleyebilmektedir. Ayrıca, "vergilerle fonlanan bir hayat ve mülkiyet koruyucusu" konsepti bir oksimorondur, zira vergi zaten hayat ve mülkiyet hakkının ihlâlidir (Hoppe, 2021, s. 191).

Esasında, devlet görevlileri o kadar yasalar üstüdür ki, kendi özel hukukları vardır: Kamu hukuku;

"Kamu"nun sahip olduğu ve yönettiği bir hükümetle yeni bir tür "hukuk" ortaya çıkar: Hükümet görevlilerini kişisel sorumluluktan muaf tutan ve "kamuya ait" kaynakları iktisadi yönetimden azat eden "kamu" hukuku. Sadece bir hukuk değil "üstün" bir hukuk olarak "kamu hukuku"nun (anayasa ve idare hukuku dâhil) kurulmasını, özel hukukun kademeli erozyonu takip eder; yani, özel hukukun kamu hukuku tarafından ve bu hukuk yoluyla ast kılınması ve ortadan kaldırılması (Hoppe, 2001, s. 28).

Hoppe'ya göre kamu hukuku konsepti, Orta Çağ'da kralların ve soylukların ellerinde tuttukları hukuki ayrıcalıklardan çok daha büyük ayrıcalıklar sağlamaktadır. Krallar ve soyluların ayrıcalıkları şahsidir, cumhuriyette şahsi ayrıcalıklar yoktur, oysaki kamu hukuku da işlevsel ayrıcalıklar sağlar ve bunlar devlet görevlileri tarafından kullanılır (Hoppe, 2001, s. 233). Kamu hukuku o kadar üstündür ki onun karşısında özel hukuk ancak "geçici ve sürekli kapsamı daralan" bir hukuktur (Hoppe, 2001, s. 86). Ayrıca resmîyette yönetenler arasına herkesin katılabilmesi, yönetenler ve yönetilenler için sınıf bilincini ortadan kaldırmaktadır. Monarşi veya aristokrasiye dayanan bir sistemde, yönetilenler hiçbir zaman yöneten olamayacaklarını bilirler, zira soylu sınıfı dışarıya kapalıdır. Dolayısıyla yöneticilerin güçlerini

arttırmaya yönelik her türlü girişimini kendilerine saldırı olarak algırlarlar (Hoppe, 2001, s. 25). Oysaki cumhuriyet güç artırma girişimini zaten vatandaşlar adına yapılmaktadır; buna karşı çıkmaları kendi kendilerine karşı çıkmak demektir, kaldı ki bir gün o gücün ucundan kendileri de tutabileceklerdir, zira teorik olarak, yönetilenlerin her biri bir gün yöneten sınıfına girebilir. Devletin gücünü az da olsa kullanma ayrıcalığına kavuşmak için basit bir memur dahi olmak yeterlidir. Bu da monarşi ve aristokraside küçük bir soylu grubuna ve çevrelerindeki ufak bir azınlığa has olan asalakça yaşama ayrıcalığını çok daha büyük bir kitleye kazandırmaktadır (Hoppe, 2001, s. 51). Buna ek olarak, bu ayrıcalıklar krallar ve soylularda olduğu gibi kalıcı değil geçicidir, bu da insanları bu ayrıcalıkları hemen kullanmaya itmektedir (Hoppe, 2001, s. 83).

Hoppe'ya göre bu tip bir ikili hukukun yalnızca adaletsizliği artırma değil suçu ve çatışmayı artırma gibi bir sonucu da vardır. O'na göre bu durum devleti doğal olarak saldırgan yapar zira devlet çıkardığı çatışma sonrası kendi mahkemesinde kendi kendisini haklı bulup saldırgan eylemlerinin bütün bedelini vergi mükelleflerine yansıtabilir (Hoppe, 2021, s. 197).

Adaleti Sağlamak ve Hukuku Korumak Devletin (Devlet Görevlilerinin) Çıkarına Değildir

Hoppe'ya göre, herkes gibi kişisel çıkar ve olabildiğince az çalışıp çok kazanmak isteğini taşıyan, ancak herkesin aksine vergilendirme gibi benzersiz bir güçle donatılmış olan devlet görevlileri, her zaman harcamalarını arttırmak için çabalayacaklardır. Kendileri açısından bakıldığında ne kadar az çalışır ve ne kadar çok kaynak tüketebilirlerse o kadar iyi durumda olacaklardır (Hoppe, 2001, s. 230). Her devlet kurumu algılanan bir ihtiyaca yönelik olarak kurulur. Her organizasyon gibi bir devlet kurumu da büyümek ve etki alanını arttırmak ister. Buna yönelik olarak yapabileceği en iyi şey, işini iyi yapmak değildir. Örneğin, polis teşkilatı çok iyi çalışıp, olabilecek en düşük maliyetle suç oranını düşürse elde edeceği sonuç, devlet kaynaklarından daha az pay alması ve küçülmesi olur. Zira daha çok kaynağa ihtiyacının olmadığı görülmüştür ve kaynaklar işlevlerini yerine getiremeyen kurumlara kaydırılır. Bu her kurum için geçerlidir. Tabii ki, diğer taraftan, gerçekten çok düşük kalite hizmet veren bir devlet kurumu, üstündeki yönetim tarafından sorumlu tutulabilecektir. Bu yüzden bir devlet kurumu için ideal durum, varlığını meşrulaştıran sorunları makul ölçülerde devam ettirmektir (Hoppe, 2021, s. 196).

Diğer taraftan, nihai karar verme yetkisi kabul edilmiş bir kurumun hukuku mevzuata çevirip kendi çıkarına göre değiştirmemesini beklemek zordur. Bu noktada, tam da bu konuya çözüm olarak ileri sürülen anayasalcılık (constitutionalism) ve güçler ayrılığı (separation of powers) ilkeleri akla gelecektir. Hoppe bu konuda Rothbard'a işaret etmektedir;

Anayasa, devletin gücün sınırlamak bir yana, onun genişlemesini onamanın bir aracı olduğunu kanıtlamıştır. Calhoun'un gördüğü üzere, kendi içeriğini yorumlamayı devlete bırakan herhangi bir yazılı sınırlama, devletin yetkilerine sınırlayıcı değil ve genişletici etkiler yapan kaideler olarak yorumlanmalıdır. İktidarı yazılı bir anayasanın zincirleriyle bağlama fikrinin, başarısızlığa uğrayan soylu bir deney olduğu artık aşikârdır. Kesin bir şekilde sınırlı bir hükümet fikrinin ütöpik olduğu görülmüştür; saldırgan Devletin büyümesini önlemek için daha radikal başka araçlar bulunmalıdır (Rothbard, 2006, s. 83-84).

Güçler ayrılığı da çözüm olmaktan uzaktır;

Anayasal olarak sağlanan "kuvvetler ayrılığı" da bu konuda hiçbir farklılık yaratmaz. İki hatta üç yanlış bir doğru etmez. Tam tersine hatanın çoğalmasına, birikmesine, pekişmesine ve ağırlaşmasına yol açar. Yasa koyucular, hükümetin yürütme organının başı olan başkanın işbirliği olmadan kendi iradelerini talihsiz tebaalarına empoze edemezler ve buna karşılık Başkan da yasa koyucuları ve mevzuatı etkilemek için konumunu ve emrindeki kaynakları kullanacaktır. Her ne kadar Yüksek Mahkeme, Kongre'nin veya Başkanın belirli kararlarına katılmasa da Yüksek Mahkeme yargıçları Başkan tarafından aday gösterilir, Senato tarafından onaylanır ve finansman açısından her zaman için onlara bağımlıdır. Devlet kurumunun

ayrılmaz bir parçası olarak, onu sınırlamakla değil, hükümetin ve dolayısıyla kendilerinin gücünü genişletmekle ilgilenirler (Hoppe, 2001, s. 266-267).

Klasik liberalizm ile minarşizmin devleti sınırlama girişimlerine karşın, devletin sınırlanmak şöyle dursun, büyümeye devam ettiği aşikârdır. Bu düşünceler, herhangi bir kişi veya kuruma şiddet tekeli tanımama konusunda oldukça bilinçli olmalarına karşın, bu konuda oldukça kötü sicile sahip devletten bu tekeli almayı düşünmemektedir (Tarhan, 2018, s. 119). Hoppe'ya göre tekel koşullarında devletin hukuk üzerindeki kesin egemenliği asla engellenemeyecektir. O'na göre evrensel ve değişmez davranış ve iş birliği ilkeleri olarak anlaşılması gereken hukuk, devletin kendi çıkarları için istediği zaman değiştirebileceği keyfi kurallar bütününe dönüştüğü gibi, bu kurallar bütünü dahi her an değişebileceği için, toplumsal huzuru sağlaması gerekirken tam tersine huzursuzluk ve belirsizlik yaratacaktır. Yarattığı bu belirsiz ortamda zaman tercihi¹⁴ artacak, kısa vadeli düşünen ve geleceğe yönelik planlama yapmayan bir halk ortaya çıkacaktır. Sürekli değişen hukuk, ahlaki görelilik yaratacak ve bu artan zaman tercihleri ve belirsizlikle birleştiğinde aile kurmak, çocuk yetiştirmek anlamsız eylemler hâline gelecek, aileler parçalanacak, suç artacaktır (Hoppe, 2001, s. 184). Kısacası, Hoppe'ya göre, bir hukuk tekeli olarak devlet, iktisadi prensiplere göre, adalet ve düzen hizmetlerini verimli ve etkin şekilde sağlamaya muktedir olmadığı gibi, tam aksine, hukuksuzluk ve düzensizliği teşvik eden bir unsurdur. Buna ek olarak, devletin adalet ve düzen hizmeti sağlaması için zaten öncelikle, meşru olmayan vergi toplama eylemini gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Çözüm: Özel Hukuk Toplumu

Üçüncü bölümde devletin adalet ve düzen hizmetlerine getirilen kökten eleştiriler, buna nasıl bir alternatif önerildiğini düşündürmektedir. Hoppe, sosyal düzen problemini devletin çözmesinin imkânsız olmasının yanı sıra, devletin varlığının daha fazla sosyal düzen sorunu yarattığı görüşündedir;

Çözüm bir özel hukuk toplumdur, yani her bireyin ve kurumun birebir aynı kanunlara tabi olduğu bir toplumdur. Bu toplumda belirli kişilere veya işlemlere ayrıcalık tanıyan bir kamu hukuku (ve kamu malı) mevcut değildir. Yalnızca herkese eşit olarak uygulanan özel hukuk (ve özel mülkiyet) vardır. Hiç kimsenin, mülkiyeti hâline getirme, üretim veya gönüllü takas dışında herhangi bir yolla mülk edinmesine izin verilmez ve hiç kimsenin vergilendirme veya istimlak imtiyazı yoktur. Dahası, özel hukuka dayalı bir toplumda hiç kimsenin, istediği herhangi bir üretim alanına girmek ve istediği kişiyle rekabet etmek için kendi mülkünü kullanmasının başkası tarafından yasaklamasına izin verilmez (Hoppe, 2021, s. 193).

Böylesi bir toplumda, adalet ve düzen hizmetleri gönüllü olarak ödeme yapan (veya yapmayan) müşterilerine hizmet sağlayan ve birbirleri ile müşteriler için rekabet eden özel kuruluşlar tarafından sağlanacaktır. Hoppe, temel gerçekliklerden yola çıkarak böyle bir toplumun nasıl olacağını tahmin etmektedir. Öncelikle, iş bölümüne dayalı kompleks bir toplumda, nasıl kendi ekmeğimizi pişirmiyorsak, güvenlik konusunda devlet tekeli olmasa dahi kendi güvenliğimizi sağlamayacağımız açıktır. Bu durumda adalet ve düzen sektöründe polis, sigorta ve tahkim hizmeti veren özel firmalar işletilecektir. Bu firmaların her biri devletin aksine iradeye, yani sözleşmeye dayalı olarak işleyecektir;

Nihai karar verici ve yargıç olarak devlet, sözleşmesiz bir hukuki boşluk içinde faaliyet göstermektedir. Devlet ile vatandaşları arasında bir sözleşme yoktur. Neyin gerçekte kime ait olduğu ve dolayısıyla devlet

¹⁴ “İnsanların zaman tercihleri, şimdi ne kadar tüketeciklerine kıyasla gelecekte kullanmak üzere ne ölçüde tasarruf ve yatırım yapacaklarını belirler. Eğer insanların zaman tercihleri düşerse, yani bugünü geleceğe tercih etme dereceleri azalır, o zaman insanlar şimdi daha az tüketme ve daha fazla tasarruf ve yatırım yapma eğiliminde olacaklardır” (Rothbard, 2006, s. 233).

tarafından neyin korunmasının gerektiği sözleşmeyle sabitlenmemiştir. Devletin hangi hizmeti sağlayacağı, devletin görevini yerine getirmemesi durumunda ne olacağı veya böyle bir “hizmetin” “müşterisinin” ödemesi gereken bedelin ne olacağı sabit değildir. Aksine, devlet oyunun kurallarını tek taraflı olarak belirler ve bunları oyun sırasında istediği gibi değiştirebilir (Hoppe, 2021, s. 194).

Hoppe'nın özel hukuk toplumunda her firma müşterisi ile bir sözleşme yapacak, ne kadar süre ile ve ne kadar bedel karşılığında hangi hizmeti sağlayacağını ve bu hizmeti sağlayamadığı durumda ne olacağını beyan edecektir.¹⁵ Diğer taraftan, hiçbir sözleşme çatışma ihtimalini ortadan kaldırmaz. Sözleşme çatışma hâlinde tahkim yetkisini de önceden belirlemelidir. Bu noktada, özel hukuk toplumunun hukuk hizmetine olan ihtiyacı belirlemektedir. Bu hukuk hizmetinin sağlayıcısının taraflarca kabul edilebilmesi için tarafsız bir üçüncü parti olması şarttır. Dolayısıyla, müşteriler için rekabet eden bu hukuk sağlayıcıları hayatta kalmak için tarafsızlıklarını korumak durumunda olacaklardır.

Yaman ve Tarhan'ın da işaret ettiği üzere, piyasa anarşisinin felsefî temellerinde farklı tahayyüller söz konusudur. Bunları, “gönüllülük” yani rızayı temel alan safi sözleşme toplumu, Spencercı “kendiliğinden doğan düzen” (spontaneous order) ve Jasay'ın “düzenli anarşi”si şeklinde sınıflandırmışlardır (Yaman ve Tarhan, 2021, 222). Özel hukuk toplumu, Rothbard'ın “özel mülkiyet anarşisi” adını verdiği kavramın Hoppe'ya özgü ifadesidir ve doğal olarak ilk sınıfta ele alınmalıdır. Diğer taraftan, başka anarko-kapitalist kuramcılarının buna benzer fikirlerinin olduğunun belirtilmesi gereklidir. Örneğin David Friedman (1989, s. 110-117), “Anarşi kaos değildir” derken, yine özel mülkiyet anarşisi sonucuna varacak faydacı argümanlar öne sürmüştür. Friedman'ın anlayışı hizmetlerin serbest piyasada “daha iyi” sunulabileceğine dayanır. Bu faydacı yaklaşıma göre piyasa adalet ve düzen hizmetlerini sağlayabilir, devletin bu sektöre girmesine gerek yoktur. Benzer argümanları Rothbard veya Hoppe'da da görsek de arada önemli bir fark vardır: Onlar için bunlar, iyi detaylandırılmış ve açıklanmış olsalar da yardımcı argümanlardır. Esas argüman, daha önceki bölümlerde tartıştığımız liberteryen mülkiyet etiğine dayanmaktadır. Kısacası, Friedman'ın savunmada kalan argümanına karşılık, devlete deontolojik bir temelden karşı çıkan ve faydacılığı umursamayan Rothbard “Anarşi kaos olsa da olur” diyecektir, Hoppe ise “Esas kaos devlettir” diyerek karşı saldırıya geçecektir zira O'nun etiğine göre çekincesiz mülkiyet hakları çatışmaları engellenmenin tek yoludur.

Bu konuya eğilen diğer bir düşünür de Anthony de Jasay'dır. Ortaya koyduğu “düzenli anarşi” (ordered anarchy) anlayışı özel hukuk toplumu kavramı ile benzerlikler taşımaktadır. Jasay'a (2004: s. 6) göre doğa durumundaki özgür bireyler rasyonel olan seçimleri yapmaya devam ederek iki basit konvansiyona ulaşacaklardır: Mülkiyet haklarına saygı ve karşılıklı olarak sözlerinde durma. Bunun için dış müdahale gerekmez. Bu yaklaşım ilk bakışta Spencer-Hayek ekolünden kendiliğinden düzen anlayışı ile benzer görülebilir. Bu noktada kendiliğinden düzen anlayışına dayanan bir sosyal düzen açıklamasının Mises-Rothbard-Hoppe'nın rasyonalist çizgisinden asla tasvip edilmediğini ifade etmek gerekir. Evrimcilik-rasyonalizm arasındaki kırılma Mises ile öğrencisi Hayek arasında sonradan ortaya çıkan ayrımlar arasında en önemlisidir ve Hayek'in geliştirdiği bu Misesçi olmayan epistemolojiye Rothbard (2024, s. 121) tarafından kaygıyla işaret edilmiştir. Ancak Jasay, Hayek gibi neredeyse insan aklını ve iradesini bir kenara bırakacak seviyeye kadar ilerlememiştir. Jasay için teamül, örf ve adetler

¹⁵ Hoppe'ya göre, devletin an itibarıyla vatandaşlarına önerdiği hizmet sözleşmesi şu şekildedir: “Bu sözleşme ile size hiçbir şey garanti etmiyorum. Neyi sizin korunacak mülkünüz olarak saydığımı söylemiyorum. Size karşı söz verdiğim hizmeti yerine getirmemsem ne yapmak zorunda olduğumu söylemiyorum. Diğer taraftan, sizin bu hizmet için ne kadar ödeme yapacağımızı tek taraflı olarak belirleme hakkım saklıdır” (Hoppe, 2021, s. 195).

doğa durumundaki insan için kendiliğinden ortaya çıkar ancak insan aklının, doğa durumunun anarşi koşullarında mantıklı bularak vardığı sonuçlardır; temellerinde yine tercih vardır (Büyükbuğa, 2015, s. 38-39). Dolayısıyla tıpkı özel hukuk toplumu gibi düzenli anarşi de rızaya dayalı bir sözleşme toplumdur. Jasay da sözleşmelerin icrası için bir devlet kurumuna ihtiyaç duyulmayacağını savunmaktadır (Yaman ve Tarhan, 2021, s. 231). Ancak devletsiz düzende sözleşmelerin icrası konusunda Rothbard-Hoppe ekolünün rasyonalist yaklaşımından en önemli farkı sözleşmelerin teamül tarafına yaptığı vurgudur. Yine de Jasay'ın "teamülleri" ölümlerin tahakkümüne değil nihayetinde insan aklı ve iradesine dayanır. Aslında tercih ve geleneğin bir melezi olarak görülebilir. Hayek ve Wieser gibi Avusturyacılara atıf yapıyor olmasına karşın Mises ve Rothbard'ı okumuş olup olmadığı net olmayan Jasay, Kinsella (2023, s. 537-549) tarafından yarı-Avusturyacı olarak nitelenmiş ve Kinsella O'na övgüler yağdırmıştır. Gerçekten de rıza ile geleneği birleştiren Jasay, üzerinde daha çok durulmasını hak eden bir düşündürdür. İlerleyen bölümlerde, Hoppe'nın özel hukukunun avantajları olarak sunduğu argümanlar ele alınmıştır.

Özel Hukuk Toplumunda Adalet ve Düzen Hizmetleri Daha Düşük Fiyat ile Sunulacaktır

Özel hukuk teşkilatlarının birçok avantajı mevcuttur. Öncelikle, iktisat yasalarına göre, rekabet hizmetin maliyetini ve fiyatını düşürür. Ancak Hoppe'nın daha önemli bir gözlemi, kıt kaynakların çeşitli mal ve hizmetlere veya mekâna bağlı olarak paylaşılmasında etkin sonuç verebilecek tek sistemin bu olduğudur. Öncelikle, adalet ve düzene daha çok kaynak ayrılması, yiyecek, içecek, otomobil, ev alma gibi diğer şeylere daha az ayrılacağı anlamına gelir. Bunun yanında, bir bölgeye veya insan grubuna bu hizmetten daha çok sunulması diğer bölge veya insan grubuna daha az sunulabileceği anlamına gelir. Bu iki konuda da merkezi planlamanın hizmetleri etkin paylaşımayaacağı görülmektedir. Piyasa sinyallerine karşı kapalı olan devlet kaynakları keyfi olmayan bir şekilde paylaşmaz. Bu durumda, başka işlere harcanması gereken kaynakların adalet ve düzene harcanması veya bu hizmetlere daha çok ihtiyaç duyan yerlere gereğinden az hizmet verilip daha az ihtiyaç duyan yerlere gereğinden fazla hizmet verilmesi kaçınılmazdır. Adalet ve düzen hizmetleri tek türde verilebilecek hizmetler değildir. Örneğin her evin önünde silahlı bir polis ekibiyle de mahalle başına tek bir polis memuru ile de verilebilir. Hangisinin gerekli olduğuna karar verecek merci ise tüketicinin kendisidir. Hoppe, gereksiz yere fazla veya az hizmet verilerek kaynakların verimsiz kullanılmasının önüne ancak özel hukuk toplumunda geçilebileceği kanaatindedir (Hoppe, 2021, s. 195-196).

Özel Hukuk Toplumunda Adalet ve Düzen Hizmetleri Daha Yüksek Kalite ile Sunulacaktır

Hoppe'ya göre, özel hukuk toplumunda verilen adalet ve düzen hizmetlerinin esas avantajı niceliksel değil nitelikselidir. Öncelikle, üçüncü bölümde açıkladığımız üzere, devlet kurumları, kendi varlıklarını meşrulaştıran bir sorunu çözmek istemezler. Sorunun devamı hem kurumun büyüüp güç kazanması için en iyi yoldur; ki zaten kurumdaki görevlilerin hiçbiri daha iyi performans gösterdiğinde daha çok maaş almayacaktır. Serbest piyasada rekabet eden özel bir şirket için ise durum tamamen farklıdır. Yukarıda, sözleşme uyumsuzluklarında karar verecek olan özel mahkemelerin durumunu açıklamıştık. Ceza davalarında özel hukuk toplumu sisteminin avantajı daha da fazladır. Hem güvenliği sağlayan polis teşkilatları hem de cezalara karar verip uygulanmasını sağlayan özel yargı teşkilatları, her şeyden önce, sağlamayı kabul ettikleri hizmeti sağlamadıkları takdirde müşterilerinin bu durumdan uğradığı zararı tazmin etmek zorundadırlar. Dolayısıyla işlerini iyi yapmaları müşteri başına elde ettikleri kârı artırır.

Devletin çatışma çözüm yolu ise tam tersidir. Devlet, sağlayamadığı hizmetler sonucu zarar gören vatandaşların zararlarını kendisi tazmin etmemekte, yakalamayı başardığı suçlulardan da böyle bir şey talep etmemektedir. Aksine, hüküm giydirdiği suçluların hapsedme

ve “rehabilitasyon” bedellerini mağdurun kendisine ödetmektedir. Hoppe’ya göre, yalnızca zararı tazmin etme yükümlülüğü dahi adalet ve düzen hizmetlerinin etkin çalışması için büyük bir avantajdır. Özel hukuk toplumunda firmalar, engelleyemedikleri suçluları dahi yakalayıp ödemeleri gereken tazminatın bir kısmını suçluya ödeterek maliyetlerini düşürmeye çalışacaklardır (Hoppe, 2021, s. 196-197).

Özel Hukuk Toplumunda Adalet ve Düzen Hizmetlerinde Ürün Farklılaştırması Mümkündür

Özel hukuk toplumunda bireyler, hangi suçtan korunmayı daha çok önemsediklerine göre farklı poliçeler seçebilirler. Örneğin, yasa dışı uyuşturucu kullanımı, fuhuş, kumar gibi suçlar kurbanlı suçlardır. Hoppe’ya göre, bir özel hukuk toplumunda, hiç kimse bu “suçlardan” “korunmak”¹⁶ için bedel ödemek istemeyecektir. Diğer bir kurbanlı suç olan bireysel silahlanma konusunda ise, özel hukuk toplumundaki hiçbir firma, devletin aksine, suçtan koruduğu kişilerden silahsızlanmalarını istemeyecektir. Aksine, nasıl alarm sistemi veya kasası olan müşteriler daha az sigorta primi ödüyorlarsa, silahlı olan yani suça karşı daha düşük riskli müşteriler de adalet ve düzen hizmetlerine daha düşük prim ödeyeceklerdir. Zira özel hizmet sağlayıcıları, devletin aksine, müşterinin başına bir şey gelirse zararını tazmin etmek zorundadırlar (Hoppe, 2021, s. 198).

Firmalar birbirleriyle yalnızca düşük fiyat ve yüksek kalite ile rekabet etmezler, bir rekabet stratejisi de farklılaştırmadır (Porter, 1980, s. 41). Özel hukuk toplumunda sunulacak adalet ve düzen hizmetleri tek tip olmayacak, farklılaştırılabilir. Farklı müşteriler farklı hukuk sistemlerine tabi olmak isteyeceklerdir, ancak Hoppe’ya göre minarşist devletin objektif ve sabit hukuku dâhil olmak üzere devletin toplumun çeşitli doğasını yansıtacak farklı tiplerde hukuk hizmeti sunması mümkün değildir, zira doğası gereği monisttir (Tarhan, 2018, s. 114). Özel hukuk toplumunda ise insanlar herhangi bir seküler hukuka tabi olmayı seçebilecekleri gibi, Müslüman, Hristiyan veya Yahudi hukuku hizmeti sunan firmalarla anlaşabilirler. Bu durumda şahıslarına ve mülkiyetlerine seçtikleri hukuk uygulanacaktır. Hiç kimse tasvip etmediği bir hukuk sistemi altında yaşamak zorunda kalmayacaktır. Ayrıca bu durum hukukun uyumlaştırılması ve yeknesaklaştırılmasını teşvik edecektir. Zira farklı hukuk sistemlerine tabi olmayı seçmiş iki kişi arasındaki çatışmalarda iki tarafın da hukukuna bağlı kalınamayacaktır. Bu noktada, hukuklar arasında ortaya çıkan uyumsuzluğu çözmek için tarafsız üçüncü parti tahkim firmalarına başvurulacaktır. Tahkim mahkemeleri için de diğer mahkemelerde olduğu gibi taraflarca adil görülen bir karar almak ileriki süreçte daha çok müşteri kazanıp daha çok kâr etmek anlamına geleceği için işlerini iyi yapmak önem taşıyacaktır. Uzun vadede bu durum, gelecek içtihatların da yardımıyla, farklı hukuk sistemlerinin evrensel hukuk normları ile yeknesaklaştırılmasını sağlayacaktır (Hoppe, 2021, s. 198-199).

Özel Hukuk Toplumunu Barışçıl Olmayı Teşvik Eder

Hoppe’ya göre özel hukuk toplumunda sunulan adalet ve düzen hizmetleri, devlet tekelinin sunduğu adalet ve düzen hizmetlerinin aksine barışçı teşvik edecektir. Devletin aksine hiçbir özel firma kendi eylemlerinin bedelini başkalarına ödetemez dolayısıyla saldırgan olmaları için bir sebep yoktur. Bunun yanında, devletin aksine, hiçbir adalet ve düzen firması kişiyi kendi sebep olduğu çatışmalardan istemeyecektir. Nasıl kötü bir sürücünden sigorta şirketi daha yüksek kasko istemekteyse, saldırgan olduğu bilinen birisi de daha yüksek bedelli adalet

¹⁶ Hoppe tarafından tırnak işareti koyulmuştur zira adı üzerinde “kurbanlı” olan “suç”lardan kim, neden korunacaktır şeklinde düşünülmektedir.

ve düzen sözleşmeleri yapmak durumunda kalacaktır. Bu durum, saldırgan bireyler için caydırıcılık sağlayacaktır:

İşinde iflas etmek, işsizlik veya komşularından hoşlanmama gibi risklere karşı kişinin kendini sigortalatması imkânsızdır çünkü bu durumların her birinde kişinin söz konusu olay üzerinde bir miktar kontrolü vardır. Bireysel eylem ve duyguların sigortalanamazlığı (kazalardan farklı olarak), kişinin kendi saldırganlık veya provokasyonlarından kaynaklanan zarar riskine karşı kendini sigortalamasının da imkânsız olduğu anlamına gelir. Bunun yerine, her sigortacı müşterilerinin eylemlerini, onların her türlü saldırganlık ve provokasyonunu ortadan kaldıracak şekilde kısıtlamalıdır. Yani, suç gibi sosyal felaketlere karşı herhangi bir sigorta, sigortalının belirli medeni, saldırgan olmayan davranış normlarına uymasına bağlı olmalıdır (Hoppe, 2021, s. 197-198).

Gördüğümüz üzere, Hoppe, Rothbard'dan farklı olarak, özel hukuk toplumu algısında, herhangi bir değer ifadesi taşımamaktadır. Yalnızca, liberteryen prensiplerin ortaya koyulduğu durumda nasıl bir hukuk düzeni oluşacağı konusundaki düşüncelerini açıklamaktadır. Bu durumun Rothbard'ın doğal haklara dayanan etik sisteminin karşısına koyduğu değerden azat sisteminin bir yansıması olarak okunabileceği kanaatindeyiz. Hoppe serbest piyasada gelişecek hukukun nasıl olmasının gerektiği ile ilgilenmemekte, insanların seçimlerine yoğunlaşmaktadır. Hoppe'ya göre, özel hukuk toplumunda, adalet ve düzen hizmetleri düşük maliyet ile yüksek kalitede, kimseye talep ettiğinden az veya çok hizmet sağlanmadan ve kişilerin isteklerine göre farklılaştırılabilirerek sağlanacak ve bu sayede düzenli, barışçıl ve adil bir topluma ulaşılacaktır. Kinsella'ya göre;

Devletin rekabeti engellemediği özgür bir toplumda insanın girişimci yaratıcılığının kâr etmek ve zenginleşmek için keşfedeceği yolların tümünü tahmin edemeyiz. Ancak özel hukuk toplumunda hayal edilemeyecek kadar zengin ve özgür olacağımızı, her zamankinden daha fazla çeşitliliğe ve entelektüel yaratıcılığa sahip olacağımızı düşünmek için her türlü nedene sahibiz. Devlet, insan toplumu ile ilgili iyi olan her şeyin önünde bir engelden başka bir şey değildir (2023, s. 398).

Sonuç ve Tartışma

Liberteryen düşünce günümüzde giderek çekiciliğini arttıran bir düşünce sistemidir. Bu makalede, modern anarko-kapitalist liberteryenizmin kurucu babası olan Rothbard'ın öğrencisi, takipçisi ve bu düşünce okulunun yaşayan en önemli temsilcilerinden biri olan Hoppe konu alınmıştır. Evrimci veya faydacı liberteryenlerin aksine Hoppe, izinden gittiği rasyonalist öncülleri olan Mises ve Rothbard gibi, fikirlerinin öncelikle felsefi temelini hazırlamakta, siyaset felsefesi ile ilgili görüşlerini ise bu temel üzerinde inşa etmektedir. Bu yüzden, Hoppe'nın liberteryen etik çerçevesi olan argümantasyon etiği ve birçok konuda takip ettiği Rothbard'ın etik çerçevesi anlaşılmadan O'nun siyaset felsefesinin anlaşılması mümkün değildir. Bu çalışmada Hoppe'nın liberteryen literatüre en önemli katkılarından olan argümantasyon etiği ve özel hukuk toplumu kavramları Türk literatüründe ilk kez irdelenmiştir.

Hoppe'nın argümantasyon etiği, bir kişinin herhangi bir tartışmada bulunarak liberteryen mülkiyet etiğini zımnen kabul ettiğini ve dolayısıyla tartışma içerisinde bu etik ile çelişen bir şey söylemenin performatif çelişkiye düşmek olacağını, bu yüzden de liberteryen mülkiyet etiğinin yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu ifade eden bir kuramdır. Bu kurama dair, liberteryen düşünürler tarafından eleştiri veya savunma içeren birçok makale kaleme alınmıştır. Bu makalede hem kuramın ayrıntılı açıklamasına hem de eleştirilerine yer verilmiştir. Kuramın, Rothbard'ın doğal haklara dayanan *argumentum a contrario* liberteryen etiğini geliştirerek liberteryen etiği kuramı olması gerekenden ("ought") olana ("is") taşımak yolunda önemli bir adım olduğu görülmektedir. Argümantasyon etiğine gelen eleştirilere bakıldığında, kuramın büyük ilgi çektiği ve yapılan ve hâlen devam eden tartışmalar sonucunda geldiğimiz noktada büyük oranda kabul gördüğü görülmüştür.

Argümantasyon etiği sunulduktan sonra, bu etiğe dayanan, Hoppe'nın diğer önemli fikri özel hukuk toplumu ortaya konmuştur. Hoppe'nın, özel hukuk toplumunda adalet ve düzen hizmetleri konusundaki görüşleri irdelenmiştir. Hoppe'ya göre, kıt kaynakların getirdiği sosyal düzen problemi sebebiyle, hukuk kuralları olmadan iş birliğine dayalı bir sosyal düzen kurulması mümkün değildir. Ancak adalet ve düzen sistemlerinin sağlanması için devlete gerek yoktur ve devletin bu görevi layığıyla yerine getirmesi de mümkün değildir. Öncelikle, devletin bu konuda tekel olması her tekelerde olduğu gibi kötüdür. Ayrıca, devletin hukuk tekeli her türlü çatışmayı kendi lehine çözebileceği için devlet, kendisinin de taraf olduğu çatışmalar çıkararak bunlardan çıkar sağlamaktan alıkoynamaz. Bunun yanında, bir kamu kurumu ve kamu görevlisinin güvenliği ve adaleti etkin bir şekilde sağlanmasını garanti etmenin de herhangi bir yolu yoktur zira tam tersini yapmaları için birçok gerekçe vardır.

Bu soruna Hoppe'nın çözümü özel hukuk toplumdur. Özel hukuk toplumu, kamu hukuku ve benzeri "üstün" hukukların olmadığı, herkesin tek bir hukuka ve aynı kurallara bağlı olduğu bir hukuk sistemidir. Molinari'nin izinden giderek bunu, tamamen gönüllü mübadeleye dayanan bir toplum olarak tahayyül etmektedir. Özel hukuk toplumunda adalet ve düzen, serbest piyasada birbiriyle rekabet içinde faaliyet gösteren polis ve yargı teşkilatları tarafından sağlanacaktır. Bu sayede, her şeyden önce daha düşük fiyat ve daha yüksek kalitede hizmet sunulması teşvik edilmiş olacaktır. Bunun yanında, hizmette müşteri isteklerine göre farklılaştırma da mümkün olacaktır. Bunlara ek olarak, özel hukuk toplumu devletin sağladığı hukuk sisteminde bulunan saldırganlığı teşvik eden araçları ortadan kaldırarak daha barışçıl bir topluma ulaşılmasını sağlayacaktır.

Yapılan inceleme sonucunda, bu alanda Hoppe'nın, Rothbard'ın liberteryen etiğinin adalet ve düzen hizmetleri görüşlerine büyük oranda bağlı kalarak bunları geliştirdiği ve hem sorunlar hem de çözümler konusunda daha tutarlı ve gerçekçi bir kuram ortaya koymuş olduğu görülmektedir. Bu durumda kendi geliştirdiği ve düşüncesinde bağlı kaldığı argümantasyon etiğinin de payının büyük olduğu görülmüştür. Hoppe, bir iktisatçı, felsefeci ve siyaset felsefecisi olarak bir hukuk kuramı ve sistemi ortaya koymuştur. Bu kuramın uygulamasında ortaya çıkan hukuki çatışmaların çözülmesi için zamanaşımı, kazandırıcı zamanaşımı, fikri mülkiyet, haksız fiil gibi spesifik hukuk kurumlarının ve bunlara ilişkin hukuk kurallarının bu kurama istinaden değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Bu iş de bir örneği Didin'in (2024, s. 21-44) fikri mülkiyet üzerine yaptığı çalışmada görüldüğü üzere hukukçulara düşmektedir. Liberteryen hukuk kuramı ile ilgili daha sonraki çalışmalar için, Hoppe'nın hukuk alanındaki çalışmalarını takip ederek teknik anlamda geliştirmiş olan ve Hoppe'nın (2023, s. xix-xx), 2023'te yayımlanan kitabıyla "yeni bir umut ve yeni, ferahlatıcı bir entelektüel ilham getirdi"ğini söylediği ve "jenerasyonunun önde gelen hukuk kuramcısı ve liberteryen düşündürü" olarak nitelediği öğrencisi Kinsella'nın ele alınması önerilmektedir.

Kaynakça

- Block, W. E. (2007). Plumb line libertarianism: A critique of Hoppe. *Reason Papers*, 29 151-63.
- Block, W. E. (2011). Rejoinder to Murphy and Callahan on Hoppe's argumentation ethics. *Journal of Libertarian Studies*, 22(1), 631-9.
- Britannica (2023). Libertarianism Historical origins. <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics/Historical-origins> Son Erişim Tarihi: 18.12.2023.
- Büyükbuğa, B. (2015). Anarko kapitalizm üzerine bir(inci) inceleme piyasa anarşizmi nedir? *Liberal Düşünce Dergisi*, (78), 23-43.
- Didin, D. B. (2024). Fikri mülkiyete liberteryen bakış: deontolojik ve sonuçsalcı yaklaşımlar. *Liberal Düşünce Dergisi*, (114), 21-44.

-
- Eabrasu, M. (2009). A reply to the current critiques formulated against Hoppe's argumentation ethics. *Libertarian Papers*, 1-29.
- Erge, R. E. (2023). *Anarko kapitalist toplum kurgusu bağlamında devletin sorgulanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Friedman, D. D. (2014). *The machinery of freedom: guide to a radical capitalism*. (3rd ed.). New York: Open Court Publishing Company.
- Gordon, D. M. (2024). *Yeni başlayanlar için Rothbard*. (Didin, E. Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Hoppe, H. H. (1988). The ultimate justification of the private property ethic. *Liberty*, 2(1), 20-22.
- Hoppe, H. H. (2001). *Democracy: the god that failed*. Piscataway: Transaction Publishers.
- Hoppe, H. H. (2004). *Economics and ethics of private property*. Auburn: Mises Institute.
- Hoppe, H. H. (2018). *Getting libertarianism right*. Auburn: Mises Institute.
- Hoppe, H. H. (2021). *The great fiction: Property, economy, society, and the politics of decline*. Auburn: Mises Institute.
- Hoppe, H. H. (2023). *Preface*. Kinsella, N. S. (Ed.). *Legal foundations of a free society* (pp. xi-xx). Houston: Papinian Press.
- Hoppe, H. H. (2023). *Sosyalizm ve kapitalizm bir teori*. (Tersaçı, B. ve Yılmaz, M. K. Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Jasay, D. J. (2004). *Against politics: on government, anarchy, and order*. New York: Routledge.
- Kheir, H. (2023). Bridging the use-ownership gap: A reformulation of Hoppe's argumentation ethics on praxeological grounds. *Journal of Libertarian Studies*, 27, 75-94.
- Kinsella, N. S. (2023). *Legal Foundations of a free society*. Oxford: Papinian Press.
- Maciel, L. (2020). An interpretative model of the evolution of Hoppe's argumentation ethics. *Studia Humana*, 9(2), 110-120.
- Mises, L. V. (2021). *Liberalizm*. (2. Baskı). (Öğüt, Y. Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Murphy, R. P., and Callahan, G. (2006). Hans-Hermann Hoppe's argumentation ethic: A critique. *Journal of Libertarian Studies*, 20(2), 53-65.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.
- Porter, M. E. (1980). Industry structure and competitive strategy: Keys to profitability. *Financial Analysts Journal*, 36(4), 30-41.
- Rothbard, M. N. (1998). *The ethics of liberty*. (2nd ed.). New York: New York University Press.
- Rothbard, M. N. (2006). *For a new liberty: The libertarian manifesto*. (3rd ed.). Auburn: Mises Institute.
- Rothbard, M. N. (2024). *Yeni başlayanlar için Mises*. (Didin, E. Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Rothbard, M. N. (2022). *Eşitlikçilik: Doğaya karşı isyan* (2. Baskı). (Acar, M. Çev.). İstanbul: Liberus Kitap.
- Rothbard, M. N. (2023). *İktidar ve piyasa*. (Uzun, A. ve Uzun, A. M. Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Taner, A. (2010) *Murray Rothbard - liberteryen gelenekte ve siyaset felsefesindeki yeri*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Tarhan, B. B. (2018). Anarko kapitalizm üzerine ikinci inceleme: Piyasa anarşizminde güvenlik ve hukuk hizmetleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(89), 101-121.
- Tatar, D. B. (2014). *Mülkiyet ve fikrî mülkiyetin felsefi temelleri*. Ankara: Astana Yayınları.
- Thrasher, J. (2017) Social contractarianism. Brennan, J., Van der Vossen, B. and Schmidtz, D. (Ed.). *The Routledge handbook of libertarianism* (pp. 212-224). Abingdon: Routledge.
- Yaman, S. ve Tarhan, B. (2021). *Liberteryenizmin felsefi temelleri*. İstanbul: Liberus Kitap.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Yerel Yönetimlerin Afet ve Acil Durum Yönetimindeki Yeri: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği¹

The Place of Local Governments in Disaster and Emergency Management: Case of Gaziantep Metropolitan Municipality

Cafer YILMAZ^{a*}

^a Dr., Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Teftiş Kurulu, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9339-2004

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Ocak 2024

Kabul tarihi: 17 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Afet,

Afet acil durum yönetimi,

Yerel yönetimler.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 12, 2024

Accepted: May 17, 2024

Keywords:

Disaster,

Disaster management,

Local governments.

ÖZ

Afetler olağan yaşamı etkileyen, sürekli hazırlıklı olmayı gerektiren olaylardır. Sonuçları tam olarak öngörülemediğinden özel yönetim anlayışını gerektiren bir alandır. Afet acil durum yönetimi afetin öncesini sırasını ve sonrasını kapsayan ve bütünlük afet yönetimi olarak da ele alınan kendine has özellikleri olan bir yönetim alanıdır. Afet öncesi dönemde asıl olan bilinçlendirme ve önleme çalışmalarına ağırlık verilmesidir. Afet sonrasında çalışmalar ise iyileştirme, onarım, zarar tazmini, psikolojik destek gibi faaliyetlere yoğunlaşmaktadır. Sürecin bu iki dönemi daha çok merkezi idarenin uhdesinde olan ve onun yapabileceği görevlere denk düşmektedir. Afet sırası süreci ise olayın yaşandığı yerdeki yani yereldeki yönetim yapılanması ile çok yakından ilgilidir. Dolayısıyla afet sırası yönetim yapılanması müdahale çalışmalarının başarısında önemli bir konudur. Bu açıdan yereldeki yapılanmanın afete müdahale çalışmalarında etkisi de oldukça hayattır. Bu çalışmanın amacı bütünlük afet yönetimi sürecinin sadece müdahale aşaması kısmına odaklanarak yerel yönetimlerin afet müdahale kapasitesi ile merkezi idarenin yereldeki afet müdahale kapasitesini örnek belediye üzerinden karşılaştırmaktır. Buradan hareketle bu çalışmada alana ait kavramlar verildikten sonra Türkiye'deki yapılanma hakkında bilgi verilmiş, yasal metinler incelenerek bu yapı içerisinde yerel yönetimlerin rolü ve görevleri ortaya konmuştur. İncelenen kurumların kanunlarında yer alan yapıları incelenmiş ve yine bu kurumların faaliyetlerine yönelik olarak hazırlanan belgeleri ve raporları incelenerek Gaziantep ilindeki afet acil durum müdahale verileri değerlendirilmiştir. Yerel idare birimi ile merkezi idarenin yerel biriminin müdahale personel sayıları, müdahale ekipmanları, makine parkları ve diğer lojistik imkânları birlikte incelendiğinde yerel idare biriminin afet müdahale çalışmalarında çok daha hızlı ve etkin olduğu değerlendirilmiştir. Afet müdahale çalışmalarında yerel yönetimlere daha çok yetki tanıyan bir yapılanma önerilmiştir.

ABSTRACT

Disasters are events that affect normal life and require constant preparedness. It is an area that requires a special management approach as the results cannot be fully predicted. Disaster emergency management is a management field with its own characteristics that covers before, during and after the disaster and is also considered as integrated disaster management. The main thing in the pre-disaster period is to focus on awareness-raising and prevention activities. Post-disaster studies focus on activities such as recovery, repair, damage compensation and psychological support. These two periods of the process correspond mostly to the tasks that are under the responsibility of the central administration and that it can perform. The disaster sequence process is very closely related to the local government structure where the incident occurs. Therefore, disaster sequence management structure is an important issue in the success of intervention efforts. In this respect, the impact of local structure on disaster response efforts is also very vital. The aim of this study is to compare the disaster response capacity of local governments and the local disaster response capacity of the central administration through a sample municipality, focusing only on the intervention phase of the integrated disaster management process. Based on this, in this study, after the concepts of the field are given, information is given about the structure in Türkiye, the role and duties of local governments within this structure are revealed by examining legal texts. The structures of the examined institutions in their laws were examined, and the disaster emergency response data in the province of Gaziantep were evaluated by examining the documents and reports prepared for the activities of these institutions. When the number of response personnel, response equipment, machinery parks and other logistics facilities of the local administration unit and the local unit of the central administration are examined together, it is evaluated that the local administration unit is much faster and more effective in disaster response efforts. A structure that gives more authority to local governments in disaster response efforts has been proposed.

¹ Makalede yer alan bazı öneriler Türkiye Belediyeler Birliği tarafından 16.03.2023 tarihinde Ankara'da düzenlenen Deprem Sonrası İstişare Toplantısında sunulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

When the structure in the field of disaster emergency management in Türkiye is examined and the arrangements made are considered, it is seen that there is a tendency for structuring at the central level in the field of disaster emergency management. Pre-disaster-during-post-disaster processes are tried to be carried out with a centralized understanding and structuring. However, the units at the local level - both the local units of the central administration and the local government units - are the first to respond to all disasters and emergency events. This situation is a natural result of the disaster emergency management process, which is described as the "disaster sequence". In addition, these bodies have direct duties and responsibilities at other stages of the disaster management system. Local units of the central administration (Provincial Directorates) do not have the ability to act flexibly in the event of a disaster emergency, as they work under/depending on the central organization. Local governments, on the other hand, have the ability and capacity to make decisions and act much faster in such a situation. According to the Turkish Disaster Response Plan called in Turkish TAMP, local governments participate more in the disaster management process, excluding fire, as a support unit. In fact, local governments also have great responsibilities in the preparation period before disasters. Responsibilities for zoning scheme and building control largely rest on local governments. The responsibilities that local governments must fulfill during the preparation period directly determine the rate of losses that may occur as a result of disasters. When the academic studies are examined, it is seen that the pre-disaster and post-disaster studies of the municipalities are generally emphasized. It is understood that the capacity and structures of local governments to respond to disaster emergencies are not emphasized much.

However, it is a vital issue that deserves to be considered and researched on the contribution and responsibility of municipalities to the response processes in the pre-disaster-post-disaster chain, which is described as integrated disaster management. For this reason, this study emphasizes the legal and de facto role of local governments in disaster emergencies and their response capacity. The role of local governments, especially municipalities, in the intervention phase is much more vital. Search and rescue activities of the disaster emergency management during the disaster are naturally carried out at the location of the event. This raises the issue of the functionality of the capacity and administrative structure at the crime scene. This study has tried to give the last point reached in the field of disaster emergency management, to reveal the place of local governments in this structure, and to examine the applications and results of this role in the example of Gaziantep Metropolitan Municipality (GMB). Because metropolitan municipalities have become the closest administrative body to the citizens, where a significant part of the country's population lives. In addition, factors such as important industrial investments, transportation networks and population density increase the possibility of disaster emergencies within the borders of the metropolitan municipality at any time. For this reason, it has become important to examine the disaster emergency response authority and capacity in metropolitan cities and to make the necessary corrections and improvements. In this study, the disaster emergency structure, capacity and response studies of GMB were examined.

As a result of the examination of the data in the province of Gaziantep, it is seen that the power of GMB, which is a local government unit, to effectively manage the response stage of the disaster emergency management "before-during-post" chain, that is, the "during" process, is quite high compared to the provincial directorate of Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD), which is the local unit of the central government. The fire department within the body of the GMB has a considerably higher capacity than the AFAD provincial directorate, based on the response personnel, vehicles and equipment, and the prevalence of stations throughout the province. When the Science Works and water management teams and equipment of GMB are added to this capacity, the difference in capacity increases much more. It is seen that GMB has 10 times more response personnel than AFAD provincial directorate, even when only the data of the fire department is acted upon, without counting the science and water administration teams within the scope of GMB. Again, it shows itself as the strongest intervention unit in the locality with its widespread fire stations and machinery park throughout the province. From this point of view, it is considered that it will be more efficient to switch to the model of conducting the response process during the disaster emergency, that is, the "during" of the disaster, by municipalities, to use the local response capacity effectively. Based on this, it is considered that in order to use the local response capacity effectively, it would be more efficient to give municipalities more authority during the disaster emergency response process, that is, during the "duration" of the disaster. TAMP's intervention task structure should be reconsidered and a model that will benefit from the municipalities' institutional capacity, widespread organizational power and proximity to events should be worked out. With a structure similar to the fire service group model in TAMP, municipalities can be given more responsibilities in the search and rescue service group under the coordination of AFAD.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca yaşam içerisinde tüm olumlu ve olumsuz süreçlerin yönetilmesi gerekliliği hayatın idamesi açısından kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Zamanla yönetim olgusu bir bilime dönüşmüş kavramsallaşmış ve kurumsallaşmıştır. Yaşam içerisinde ortaya çıkan başlıklardan birisi de insana zarar veren tüm durumların da bir yönetim anlayışı çerçevesinde ve kurumsal olarak yönetilmesi gerekliliğidir. İnsana ve yaşamına zarar veren afetler, etkileri bakımından dünyanın farklı yerlerinde farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktadaki etkenlerin en önemlisi insanların ve toplumların yaşadıkları afetlerden çıkardığı sonuçlardır. Diğer bir etken ise afetlerin meydana geliş sıklığı ve afet çeşitlerinin coğrafyaya göre değişkenliği başlıkları olduğu söylenebilir. Bu farklılıklar ve değişkenlikler toplumları farklı çözüm arayışlarına ve yapılanmaya yöneltmiştir. Depremler, sel-su baskınları, yangınlar, çığlar, toprak kaymaları ve diğer doğal afetlerin yanı sıra, teknolojik ve sosyal nedenli birçok olay da insan yaşamını zora sokabilmektedir. Bu sıralanan her bir konu yukarıda değinildiği gibi her toplumda ve her coğrafyada farklı boyutlarda olabildiği için ülkeler de ona göre yapılanma yoluna gitmişlerdir. Örneğin deprem denilince akla ilk gelen ülkelerin başında olan Japonya ile deprem riskinin göreceli olarak az olduğu Fransa'nın afet yapılanması birbirinden oldukça farklılıklar gösterebilmektedir. Japonya, modern ve bütünsel afet yönetimi yaklaşımını etkili şekilde kullanan, başta deprem olmak üzere sıkça afet yaşamasından kaynaklı geniş deneyime sahip bir ülkedir. Japonya'da acil durum yönetimi bütünü ile Ulusal Ülke Ajansı (NLA) tarafından koordine edilmektedir. Fransa'da ise bu alan İçişleri Bakanlığının sorumluluğunda olan bir konudur (Yaman vd., 2020, s. 211). Görüldüğü üzere Japonya bu alanı özel bir ajans üzerinden yönetirken, Fransa var olan İçişleri Bakanlığı eliyle bu alanı yönetmektedir.

Türkiye'de ise afet yönetimi ile ilgili hizmetlerin temeli, "Sivil Savunma Kanunu" (7126 sayılı yasa) ile 7269 sayılı "Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun" (7269 sayılı yasa) ve diğer ilgili mevzuata dayanmaktadır. Zaman içerisinde bir kısmı yaşanan ağır afet acil durum olaylarını takiben yapılan yeni mevzuatlar ve idari yapılanmalar olmakla birlikte birçok düzenleme yapılmıştır. 1997 yılına kadar İçişleri Bakanlığı (Sivil Savunma Genel Müdürlüğü/SSGM) ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (Afet İşleri Genel Müdürlüğü/AİGM) eliyle yürütülen çalışmalar ortaya çıkan koordinasyon eksikliğini gidermek için Başbakanlık bünyesine taşınmıştır. Böylece Başbakanlık bünyesinde "Kriz Merkezi" oluşturulmuş ve bu yapıya ilişkin bir Yönetmelik çıkartılarak ulusal düzeyde koordinasyon sağlayacak ayrı bir yapılanma getirilmiştir. 1999 yılında yaşanan iki büyük deprem, Türkiye'de afet yönetimi yapısında kırılma noktası olarak değerlendirilebilecek bir dönüm noktasıdır. Aynı yıl arka arkaya meydana gelen iki deprem etkili bir afet yönetim sisteminin varlığının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu yıldan sonra gerek ulusal gerekse yerel düzeyde afet acil durum yönetimi konusunda önemli hukuki ve idari düzenlemeler yapılmıştır. 2009 yılında ise bu kez yine Başbakanlığı olmak üzere 5902 sayılı yasa ile kısaca AFAD olarak nitelenen "Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı" kurulmuştur. AFAD başkanlığı 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte çıkarılan 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Son olarak bu başkanlık 2002 yılı temmuz ayında çıkarılan 09.06.2022 tarih ve 103 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yeniden yapılandırılmıştır.

Türkiye'deki yapı incelendiğinde ve yapılan düzenlemeler ele alındığında afet acil durum yönetimi alanında daha çok merkezî düzeyde bir yapılanma eğilimi olduğu göze çarpmaktadır. Afet öncesi-sırası-sonrası süreçler merkezî bir anlayış ve yapılanma ile yürütülmeye çalışılmaktadır. Oysaki yerel düzeydeki birimler -gerek merkezî idarenin birimleri gerekse yerel yönetim birimleri- tüm afet ve acil durum olaylarına ilk olarak müdahale eden organlardır. Bu durum afet acil durum yönetim sürecinin "afet sırası" olarak nitelendirilen

sürecinin de doğal bir sonucudur. Merkezî idarenin yereldeki birimleri (İl Müdürlükleri) merkez teşkilatına bağlı/bağımlı çalıştığından bir afet acil durumunda esnek hareket etme özelliğine sahip değildir. Yerel yönetimler ise böyle bir durumda çok daha hızlı karar alma ve harekete geçme yeteneğine ve kapasitesine sahiptir.

Anayasa’da mahalli idareler; “il, belediye veya köy halkının mahalli ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişiliği” olarak tanımlanmıştır. Buna göre mahalli idareler (yerel yönetimler); Belediyeler (Büyükşehir, İl, İlçe ve Belde belediyeleri), İl Özel İdaresi ve Köylerden oluşmaktadır. Buradan hareketle birçok kanunda yerel yönetim birimlerinin kurulması, görev ve yetkilerine yönelik olarak düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. 442 sayılı “Köy Kanunu”, 2464 sayılı “Belediye Gelirleri Kanunu”, 2972 sayılı “Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun”, 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, 5302 sayılı “İl Özel İdaresi Kanunu”, 5393 sayılı “Belediye Kanunu” ve 5355 sayılı “Mahalli İdare Birlikleri Kanunu” bu alandaki başlıca kanunlar söylenebilir.

Bunlardan sadece belediyelerin ve büyükşehirlerdeki büyükşehir belediyelerinin itfaiye, acil yardım ve kurtarma hizmetlerini yürütme görevi bulunmaktadır. Diğer yerel yönetim birimlerinden il özel idarelerinin bu alana ilişkin bazı görev ve sorumlulukları bulunmakla birlikte afet acil durum yönetimine ilişkin bir yapılanma kurmadıkları görülmektedir. 5902 sayılı AFAD kanunu kapsamında köy idaresine ise afet yönetim sürecinde özel bir yer verilmediği anlaşılmaktadır. Türkiye’de yerel düzeyde afet acil durum yönetiminin planlanması ve uygulanması mülki idari amirlerin sorumluluğundadır. Türkiye Afet Müdahale Planına göre (TAMP), il düzeyinde İl Afet Acil Durum Koordinasyon Kurulu (İAADKK) yapılanması mevcut olup bu kurul çoğunlukla vali yardımcısının başkanlığında toplanmaktadır. Bu kurulda başta AFAD il müdürü, askeri yetkililer, belediye başkanı ya da yardımcısı, hizmet grubundan sorumlu il müdürleri ile ihtiyaç duyulan diğer il yöneticileri de yer almaktadır. (Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2013: 9). Yerel yönetimler ise Türkiye Afet Müdahale Planına (TAMP) göre yangın hariç afet yönetimi sürecine daha çok destek birimi olarak katılmaktadır. Aslında yerel yönetimlerin destek birimi olmaktan öte bütünleşik afet yönetimi içerisinde her aşamada önemli görevleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurumların kuruluş kanunları incelendiğinde afet öncesi risk planlaması, eğitim ve denetim çalışmaları yapmaktan, afet sırasında müdahale çalışmaları yapmak ve yapan kuruluşlara destek olmaya, afet sonrası süreçte de iyileştirme çalışmalarına katılmaya kadar geniş bir yelpazede görevleri olduğu anlaşılmaktadır. 5216 sayılı büyükşehir yasası incelendiğinde “İl düzeyinde yapılan planlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili planlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; patlayıcı ve yanıcı madde üretim ve depolama yerlerini tespit etmek, konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarını yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek, bu konuda mevzuatın gerektirdiği izin ve ruhsatları vermek” ifadeleri ile afet acil durum yönetimine yönelik Büyükşehir Belediyelerine afetin tüm aşamalarına yönelik bazı yükümlülükler verildiği görülmektedir. Afet acil durumlara yönelik planlar hazırlamaktan, eğitim, denetim, müdahale gibi (öncesi-sırası-sonrası) geniş alanlarda rol verildiği görülmektedir.

Yerel yönetimlerin hazırlık döneminde yerine getirmesi gereken sorumluluklar, afetlerin sonucunda meydana gelebilecek kayıpların oranını doğrudan belirleyen niteliktedir. Başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin müdahale aşamasındaki rolü ise çok daha hayati konumdadır. Afet acil durum yönetiminin afet sırasındaki arama kurtarma faaliyetleri doğal olarak olayın olduğu yerde yapılmaktadır. Bu da olay yerlerindeki kapasitenin ve idari

yapının işlevselliği konusunu gündeme getirmektedir. Aslında yerel yönetimlerin afet yönetimindeki rolü ve önemi dünya genelinde de öne çıkmaya başlayan bir yaklaşımdır. Bu alan incelendiğinde dünyada da afet acil durumların yerel yönetim seviyesindeki önemine yönelik giderek artan bir eğilim de olduğu görülmektedir. Nerry ve Mushktel (1984), afet yönetiminin yerel idareler tarafından uygulandığını ifade etmektedir. Acil durum müdahalelerinde yerel yönetimlerin oldukça aktif rol oynadığı konusunda giderek artan bir anlayış olduğu belirtilmektedir (Herman, 1982). Yine afete yönelik faaliyetler için merkezî idareden yerel yönetimlere yönelik bir güç ve yetki aktarımına yönelik değişim yaşandığı ifade edilmektedir (May, 1985). Acil durum planlamasında yerellik duygusunun benimsenmesi ve geliştirilmesine yönelik bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır ki yerel yönetimlerin acil durum yönetimindeki sorumluluğu açısından çok önemli olduğu vurgulanmaktadır (Cigler, 1988). Kusumasari vd., (2010), yaptıkları çalışmada doğal afetlerin yönetilmesinde yerel yönetim organlarının en çok ihtiyaç duyduğu yetenekleri ve kapasiteyi değerlendirmişlerdir. Yazarlara göre; afet yönetiminin kritik aşamasında, zarar azaltma aşamasında, gerekli olan yetkinlikler değerlendirme, izleme ve yaygınlaştırma iken, hazırlık aşamasında planlama, uygulama ve eğitim doğal afetlerin yönetilmesinde önemli gereksinimlerdir. Afetlere karşılık verme aşamasında gerekli yetkinlikler ise ihtiyaç değerlendirmesi, bilgi alışverişi ve lojistik uzmanlıktır. Son aşama olan iyileştirme safhasında ise hasar tespiti ve enkaz kaldırma konusunda uzmanlık ve ayrıca afet yardım becerileridir (Kusumasari vd., 2010, s. 438-451).

Her ne kadar TAMP'ta görev dağılımları yapılmış olsa da 2023 yılı şubat ayında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremler müdahale süreçlerinde merkezî idare-yerel idare yapılanmasını ve olay yerindeki müdahale kapasitelerini tekrar gündeme getirmiştir. Her afette olduğu gibi depremde de zamanla yarışılmakta ve olay yerine çok hızlı ulaşılarak arama-kurtarma çalışmalarının başlatılması hayati önem taşımaktadır. Gerek son yaşanan depremde ve gerekse son dönemlerde yaşanan sel-su baskınları, yangınlar, çığ düşmesi ve diğer afet acil durum olaylarında müdahale süreçlerinin hızı ve etkinliği hep ön plana çıkmıştır. Bu nedenle bütünleşik afet yönetimi sisteminde afete müdahale aşamasının yerel yönetim-merkezî idare bağlamında irdelenmesinde fayda görülmüştür. Merkezî ya da yerel her aşamadaki yapılanma ve faaliyetler birbirlerini etkilemekle birlikte arama kurtarma faaliyetlerinin hayat kurtarma konusundaki öneminden dolayı sürecin müdahale aşaması üzerinde durulmuştur. Kutluk (2006), çalışmasında belediyelere afet yönetimi sürecinde “öncesi” olarak nitelenen ilk aşamasında planlama yapma görevi verilmekle birlikte –özellikle müdahale aşamasında- hayati bir fonksiyon yüklenmiş olduğunu belirtmektedir (Kutluk, 2006, s. 94). Bu nedenle bu çalışmada esas olarak afet yönetim sürecinde yerel yönetimlerin müdahale aşamasındaki rolü, yapılanması ve faaliyetlerine odaklanılmaktadır. Bu yapılırken Gaziantep ili yapılanması ve uygulamaları örnek alınmıştır. Bu kapsamda Gaziantep Büyükşehir Belediyesi yapılanması ve kapasitesi ile Gaziantep AFAD İl Müdürlüğü yapılanması ve kapasitesi birlikte değerlendirilmiştir. Saha gözlemleri yapılmış, görevli kurumların yaptığı arama kurtarma faaliyetleri kendi faaliyet raporlarından, web sitelerinden derlenerek incelenmiştir. İncelenen kurumların müdahale personeli sayısı, müdahale sayıları, müdahale ekipmanı sayısı, makine parkları, lojistik imkânları, yereldeki yapılanmaları derlenmiş ve karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler ve kurumların uygulamaları ışığında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Acil Durum

İster doğal ister insan kaynaklı olsun, arama kurtarma, müdahale ve tahliye gerektiren ancak yerel imkânlarla baş edilecek nitelikte olan tüm olaylar ve hâller acil durum olarak nitelendirilmektedir. Konuya sözlük anlamı açısından bakıldığında ise, “hiç vakit

kaybetmeksizin yapılması, yerine getirilmesi gereken” iş ve faaliyetler “acil” kavramı içerisinde yer almaktadır (TDK, 2022). Yine aynı sözlüğe göre, acil durum “Acil eylem gerektiren, beklenmedik, ciddi ve tehlikeli bir durum” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). AFAD Başkanlığı tarafından yayımlanan Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğüne (2014) göre ise acil durum; “Toplumun belli bir kesimi veya tamamının normal hayatlarına devam ederken bu faaliyetlerin kesintiye uğraması ve acil müdahale gerektiren olayların oluşturduğu kriz hâli” olarak ifade edilmektedir. Acil durum ifadesinin genellikle tıp alanında kullanıldığı görülmektedir. Ancak 1999 yılında Türkiye’de yaşanan büyük Marmara Depreminden sonra Dünya Bankası’nın önerisi ile yönetim alanına da girmiştir. Acil durumun tanımının mevzuattaki yeri incelendiğinde 5902 sayılı kanunda bir tanımlama yapıldığı görülmektedir. Anılan kanunun 2.maddesinde “Toplumun tamamının veya belli kesimlerinin normal hayat ve faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan ve acil müdahaleyi gerektiren olaylar ve bu olayların oluşturduğu kriz hâli” acil durum olarak tanımlanmıştır. Literatüre bakıldığında ise farklı yaklaşımlar olduğu anlaşılmaktadır. Bir yaklaşıma göre önceden öngörülemeyen, aniden gelişen ve çok hızlı bir şekilde müdahaleyi gerektiren olaylar bütünü olarak tanımlanan acil durum, yönetim literatüründe “beklenmeyen ve öngörülmeleyen olaylar” (Yılmaz, 2003, s. 5) şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir kaynakta da acil durum; kriz hâli olarak tanımlanmakta ve bu kaynağa göre, “canın ve malın korunması, toplumsal sağlığın ve emniyetin güven altına alınması veya herhangi bir bölgedeki herhangi bir tehlikeyi önlemek adına kamunun o bölgedeki yerel faaliyetlere destek vermesini gerektiren durum” şeklinde açıklanmaktadır (Tezer, 2005, s. 10). Kadioğlu (2020) ise, acil durumu, insan, mal ve çevreyi korumak için acil müdahaleyi gerektiren ve yerel imkânlar ile baş edilebilen olayların sonuçlarıdır şeklinde de tanımlanmaktadır (Kadioğlu, 2020, s. 41). Yönetim planlaması açısından bakıldığında yerel nitelikte olup, ulusal etkileri olmayan ve yerel imkânlar ile çözülebilen olaylar acil durum olarak nitelendirilmektedir. Bu olaylar afet olarak nitelenen olaylardan daha önemsiz ve sonuçları daha az etkili durumlardır Genel olarak acil durumlar bir beldenin ya da yaşam alanının bazı sakinlerinin günlük yaşamlarını sekteye uğratan doğal ya da insan kaynaklı her türlü olayın doğduğu durumlar olarak tanımlanabilir.

Afet

Doğal afetler aniden hiç beklenmedik anda ortaya çıkması, insanoğlu tarafından kaçınılmaz olarak algılanmış ve genellikle “Tanrı Eylemi” veya “Tanrıdan Gelen” olarak görülmüştür (Sabırsız ve Şöhret 2024, s. 574; Akar, 2013, s. 21). Afetler içerisinde toplumu derinden etkileyen ve ani olarak gelişen ve yıkıcılığı bakımından veya neden olduğu hasarlar nedeniyle depremler ilk sırada gelmektedir. İnsanların yaşamlarını olumsuz etkileyen, toplumsal hayatı kesintiye uğratan doğal ya da insan kaynaklı birçok olay yaşanmaktadır. Bunların hangilerinin afet olarak tanımlanacağı konusunda farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği en genel tanımda “İnsanlar için can ve fiziksel kayıplara neden olan, ekonomik ve sosyal zararlara neden olan normal yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumları etkileyen ve yerel imkânlar ile baş edilemeyen her türlü doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylara” afet denilmektedir. Kadioğlu (2020, s. 42) da yaptığı tanımında benzer bir yaklaşım sergileyerek afeti “insanlar için fiziki, ekonomik, sosyal, kültürel, doğal ve çevresel kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları etkileyen, etkilenen topluluğun yerel imkân ve kaynaklarını kullanarak baş edemeyeceği, kriz yönetimi gerektiren doğa veya insan kökenli olayların sonuçlarına verilen genel bir addır” şeklinde tanımlamaktadır. Cutter (2003) ise afetlerin büyüklüğü boyutundan hareketle tek bir seferde yaşanan büyük ölçekli ve büyük etkileri olan olayları afet olarak tanımlamaktadır.

Başka bir tanımda afetler tehlikelerin, yetersizliklerin ve önlem eksikliklerin birleşimi sonucu ortaya çıkan, uygun kaynakların planlanması, koordine edilmesi ve uygulanması için özel önlemlerin kullanılması gereken bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Alexander, 2003). Bazı bilim insanları afetleri, yerel dayanma, başa çıkma ve toparlanma kapasitesini aşan, dış yardımın ihtiyaç duyulan, çeşitli paydaşların dâhil edilmesi gereken durumlar olarak tanımlamaktadırlar (Al-Dahash vd., 2016, s. 1191-1200). Başka bir tanıma göre afet, “insanların fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar yaşamasına neden olan, insanların günlük yaşamını durdurarak veya kesintiye uğratarak toplulukları veya insan topluluklarını etkileyen, birçok kurum ve kuruluşun koordinasyon içerisinde çalışmasını gerektiren, doğal, teknolojik ve insan kökenli olaylar” olarak ifade edilmektedir. Bunlardan doğadan kaynaklanan deprem, sel-su baskını, heyelan, orman yangını, volkanik püskürmeler gibi gerçekleşenler “doğal tehlike” olarak nitelendirilirler. Bunların “afet” niteliğini kazanması için büyük ölçüde can ve mal kaybına neden olması gerekir (Şahin ve Sipahioğlu, 2002, s. 15). Afetin tanımına yönelik farklı yaklaşımlar olmakla birlikte tanımlardaki ortak noktanın normal yaşamın kesintiye uğraması ve yerel imkânlar ile baş edilememesi boyutlarının olduğu görülmektedir. Afet tanımı ile ilgili olarak uluslararası kuruluşların ve alan yazında konuyu inceleyenlerin ortak noktalarının Türk afet mevzuatında da benzer şekilde ele alındığı görülmektedir. 5902 sayılı AFAD kanunu 2. maddesinde afet “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar” şeklinde tanımlanmıştır.

Afet Acil Durum Yönetimi

İnsanlık tüm birikimlerine, teknolojik ve teknik gelişmişlik düzeyine rağmen, doğal afetlere neden olabilen sel-su baskınları, deprem, kuraklık, hortumlar, volkanik patlamalar gibi afetlerin önlenmesi veya bu olayların şiddeti üzerinde pek bir etkileme gücüne sahip değildir. Güncel imkânlar çerçevesinde bu afetlerin ortaya çıkmasını önleme noktasında insanlığın yapabilecekleri çok sınırlı durumdadır. Bu açıdan afetler karşısında izlenebilecek en etkili yol, bu afetlerin olası etkilerinden kurtulmak için önceki afetlerden dersler çıkarmak, yeni yöntemler geliştirmek ve bunları uygulamaya koymaktır. Bu da afet yönetimi konusunu gündeme getirmektedir. Buna göre afet yönetimi; “insanların yaşadıkları çevrede meydana gelen olaylardan haberdar olmaları, bunları ayrıntılı bir şekilde tanımları ve bu olayların tekrarı durumunda bunlardan hiç etkilenmeme veya en az oranda etkilenmelerine olanak tanıyan çalışmalar” olarak ifade edilmektedir (Erkal ve Değerliyurt, 2009, s. 151). Modern afet acil durum yönetimi ise Risk Yönetimi ve Kriz Yönetimi boyutlarından oluşmaktadır. Risk yönetimi; “kayıp ve zararların azaltılması, hazırlık, tahmin ve erken uyarı, afetleri anlamak gibi afet öncesi korumaya yönelik çalışmalar” Kriz Yönetimi ise; “etki analizi, müdahale, iyileştirme, yeniden yapılanma gibi afet sonrası çalışmalar” olarak kabul edilmektedir (Kadıoğlu, 2008). Buna göre etkin bir afet yönetimi çalışması, afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası ihtiyaç duyulan tüm çalışmaları kapsamaktadır (Demirci ve Karakuyu, 2004, s. 69).

Genel yaklaşım böyle olmakla birlikte afet acil durum yönetim alanındaki literatür birçok çerçeve, model ve süreçler öneren yaklaşımlar ile doludur (Nojavan vd., (2018). Belki de en bilineni ve literatürde baskın olanı afet yönetimi döngüsü olarak bilinen çerçevedir (Alexander, 2019). Bu döngü, esas itibarıyla içeriğinde iş birliği, ortaklık, katılım gibi faaliyetleri içeren yönetim yaklaşımı üzerine kuruludur. Bu model “Planlama”, “Risk Azaltma”, “Hazırlık Kapasitesi”, “Müdahale” ve “İyileştirme” olarak işlemektedir. Afet döngüsü modeli, her aşamasında farklı tipteki yetkinlikleri barındırması gereken aktif bir süreç olarak görülmektedir (eclass.hua.gr). Bu sürecin birinci aşaması “Planlama” ile başlamaktadır. Gerekli faaliyetlerin analizi ve bunların dosyalanması olarak nitelenebilir. İkinci aşama “Risk Azaltma” olarak belirtilmektedir. Bu aşama muhtemel afet risklerinin azaltılması ya da ortadan

kaldırılması için yasal düzenlemeler yapılması, inşaat kalitesinin artırılması, sel baskını olabilecek yerlerde yerleşime izin verilmemesi gibi idari, yasal ve teknik hazırlıkları içermektedir. Üçüncü aşama ise “Hazırlık Kapasitesi” olarak nitelenen ve afete her daim hazır olma durumu olarak belirtilmektedir. Bu aşama; kamunun, tüm özel kuruluşların ve bireylerin yaşamı korumaya ve kurtarmaya yönelik plan geliştirmeleri, afetlerin zararını azaltacak eğitimler yapmaları, erken uyarı sistemleri kurmaları, gıda ve ilaç stoklanması, tam donanımlı müdahale timlerinin oluşturulması gibi alt faaliyetleri içermektedir. “Müdahale” aşaması olarak belirtilen dördüncü aşama ise bir afet acil durum esnasında arama kurtarma faaliyetlerinin yürütüldüğü aşamadır. Bu aşama afetzedelerin kurtarılması, geçici barınmalarının sağlanması, yaralıların tedavi edilmesi, yangın ve salgın hastalık gibi ikincil tehlikelerin önlenmesi gibi alt faaliyetlerini içermektedir. Beşinci aşama ise “İyileştirme” aşaması olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak tüm sistemi normale döndürme ya da daha iyi hâle getirme aşamasıdır. Bu aşamanın kısa vadeli boyutu mekânların enkazdan ve diğer döküntülerden temizlenmesi, geçici barınmanın sağlanması, suya ve gıdaya ulaşımın standart olarak sağlanmasıdır. Bu aşamanın birkaç yıl alacak boyutu ise kalıcı konutların sağlanması, toplum kesimlerine kredi desteği, kolaylık sağlayan yasal düzenlemeler, o yörenin yeniden planlanması gibi hususları içerebilmektedir (Johnson, 2000).

Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler ile kentlerin doğuşu arasında ciddi bir bağ olduğu düşünülmektedir (Ertan, 2002, s. 22-30). Süreç içerisinde insanların daha geniş alanlarda toplu yaşamaya başlaması bu konu üzerindeki düşüncesini de derinleştirmiş ve arttırmıştır. 19 yüzyıl ortalarında J.Stuart Mill yerel yönetimin bir kurum olarak kavramsallaştırılmasını ortaya koyan düşünür olarak öne çıkmaktadır (Ökmen, 2015, s. 12). Genel siyaset teorisyenleri, yerel yönetme tarihi boyunca merkezî devletle yerel halk arasında bir ara kuruluş, alt bir merkezî yönetim birimi, yerel hizmet kurumu ve kendi kendini yöneten özerk topluluk gibi değişik yaklaşımlar ve tanımlar getirmişlerdir (İnci, 2007, s. 44). Yerel yönetimlere yönelik çalışmalara bakıldığında, bu alanı tanımlamaya yönelik çabaların çoğunlukla devlet teorileri üzerine yapılan çalışmaların yerel yönetim birimlerine de uygulanması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çabalar sistematik bir teori oluşturma yerine, belirli kavramların, genellemelerin bir araya getirilmesi niteliğini taşımaktadır. W.J.M. Mactenzie gibi bazı düşünürler ise ayrı bir yerel yönetim teorisi bulunmadığını, “yerel yönetimin ne olduğu konusunda sınırlanabilir hipotezler çıkarabilecek pozitif bir genel teorisinin yokluğunu” ileri sürmektedirler (Yıldırım, 1990, s. 12).

Yerel yönetim kavramı birçok açıdan tanımlanan bir kavram olmuştur. Yerel yönetimler çoğunlukla coğrafi bir alanla sınırlandırılmakta ve bu alanda yaşayan bireylere/topluluğa hizmet üretmek amacı ile kurulmakta olup bu coğrafi alanda yaşayanlarca seçilen karar organlarına sahip, kendi tüzel kişiliği ve mali özerkliği olan kamu kurumları olarak tanımlanabilir (Öztürk, 1996, s. 110). Yerel yönetimler zaman içerisinde kademe kademe ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek ve yerelde ihtiyaç duyulan hizmetleri karşılamak üzere ortaya çıkmış ve merkezî otoritenin bir parçası olarak birçok hizmeti yürütür hale gelmişlerdir. Yerel yönetim kurumları, birçok ülkede merkezî yönetimin önemli bir parçası olarak gelişmiş ve kamu yönetiminin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Zamanla gelişen yerinden yönetim ilkesinin en önemli uygulama alanı hâline gelmiş ve oldukça önemli ve vazgeçilmez kurumlar hâline gelmiştir. Günümüzde yerel yönetimler, verimli, etkin ve çok çeşitli hizmet sunan, karar organları seçimi gelen yönetim birimleri olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda kamu hizmetinin yerel boyutu bağlamında önemli kurumlar hâline gelmektedir (Ökmen, 2015, s. 18).

Yerel yönetimler ya da diğer adıyla mahalli idareler, günlük yaşam içerisinde önemli ve özel öneme sahip kurumlardır. Günlük hayata yönelik birçok karar yerel yönetim organları tarafından alınır ve uygulanır. Yerel yönetimlerin aldıkları kararlar sadece yerel düzeyde etkili

olmaz, aynı zamanda ülkenin ticari, ekonomik, politik ve hukuki yaşamına da etki ederler. Geleneksel noktada yerel yönetimler kendi bütçesi ve personeli ile kamusal mal ve hizmet üreten, bu süreci yürütürken etkin bir kaynak politikası uygulamak durumunda olan, yerel halkın tercihlerini dikkate alarak verimli bir hizmet üretim yaklaşımı geliştirmek durumunda olan kurumlar hâline gelmiştir. Türkiye’de mahalli idareler Belediyeler, İl Özel İdareleri ve Köyler’den oluşmaktadır.

Türkiye’de Afet Acil Durum Yönetimi

Afet acil durum yönetimi toplumların ve içerisinde yaşadıkları devletlerin coğrafi koşullarına ve siyasal kültürlerine göre değişebilmektedir. Bu nedenle farklı ülkelerde farklı afet yönetimi yapıları görülmektedir. Türkiye’deki durum incelenmeden önce bazı dünya örneklerine yer verilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu bağlamda farklı türlerde ve farklı ölçeklerde afetlere mazur kalan ABD ve Japonya örnekleri ele alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri uygulamasında afet acil durum yönetiminde çatı kuruluşun Federal Emergency Management Agency (FEMA) adlı kuruluş olduğu görülmektedir (Şener vd., 2003). ABD’de afete müdahale, mülki idare bölümlerine uygun olarak en küçük yerleşim biriminden başlamakta ve FEMA ile en üstte ABD Başkanına kadar uzanabilmektedir. Eyalet ve yerel yönetimlerle daha yakın bağlara sahip olmak için ABD genelinde ofisleri bulunmaktadır. Her eyalette ayrıca bir afet ve acil durum yönetim ofisi bulunur. Bu acil durum yönetim ofisleri, devletteki acil durum yönetimini teşvik etmek için çalışır (Yaman vd., 2020, s. 205-220). Federal politikanın izlenmesini sağlamaya yardımcı olurlar ve FEMA tarafından sağlanan fonları dağıtırlar (Rubin vd., 2012). Japonya’ya bakıldığında da özellikle doğal afetler açısından önemli olayların yaşandığı dünyanın önemli noktalarından birisi durumunda olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı afet acil durum yönetimi açısından önemli tecrübeler ile yoğrulmuş kendine has bir sistemi olan ülkelere birisidir. Japonya afet acil durum yönetim yapısına bakıldığında Ulusal Ülke Ajansı’nın (National Land Agency, NLA) bir afet acil durumda başat rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ulusal afet acil durum yönetimi modeli dört temel sütun üzerine oturtulmuştur. Bunlar; Ulusal Hükümet Düzeyi, Bölgesel Hükümet Düzeyi, Belediyeler Düzeyi ve Bireysel Düzeydir. Bunun yanı sıra, afet ve acil durum yönetimi yapısı incelendiğinde, operasyonel kurumlar olarak itfaiye teşkilatının İçişleri Bakanlığına, buna karşın Ulusal Polis Teşkilatının ise Ulusal Halk Güvenlik Komisyonu ajansı çatısı altında doğrudan Başbakan’a bağlı faaliyet göstermesi dikkate değer bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır (Liyanarachchige, 2016, s. 21).

Türkiye’deki duruma bakıldığında son dönemlere kadar yapılanmanın ve çabaların çoğunlukla afetler sırasındaki ve akabindeki “müdahale etme” aşamasına yöneltilmiş olduğu görülmektedir. Fakat “Afet Yönetimi” sadece afetzedeleri buldukları zor durumlardan kurtararak sağlık birimlerine ulaştırmak, çıkan yangınları söndürmek, arama-kurtarma yapmak gibi müdahale çalışmalarını yapmak değildir (Özmen ve Özden, 2013, s. 5; Okay, 2018, s. 119). Aksine muhtemel riskleri önceden belirleyerek, bunlara yönelik her türlü tedbiri önceden planlayarak, gerekli eğitim ve bilgilendirme çalışmalarını yaparak olası afetlerde müdahale hizmetlerine duyulabilecek ihtiyacı azaltacak şekilde afetin öncesi-sırası-sonrası zincirini kapsayan Bütünleşik Afet Yönetimi anlayışına uygun olmalıdır (Yaman vd., 2020, s. 214). Cumhuriyetin il yıllarından 1940’lı yıllara kadar daha çok afetlere müdahale şeklinde bir yönetim sergilenmiş, iyileştirme çalışmaları ise ağırlıklı olarak Kızılay aracılığı ile yürütülmüştür. 1930 yılında Belediye Kanunu’nun çıkartılması ve 1939 tarihinde Yapı ve İmar İşleri Reisliği kurulması ile bu alanda bazı yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmakla birlikte 1939 yılında yaşanan Erzincan depremi ve 1941-1943 yılları arasında yaşanan sel ve su baskınları acil durum yönetimi alanında bakış açısını değiştiren ve yeni düzenlemeler ortaya konmasına zemin hazırlayan gelişmeler olmuştur.

1999 yılında yaşanan depremler sonrası ise Türkiye’de afet yönetimi ve afet risklerinin azaltılması konularına bakış bir kez daha dramatik bir şekilde değişmiştir. Afetler sonrasında yeni düzenlemelere başvurma yaklaşımı 1999 depremleri akabinde bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Yaşanan gelişmelerden hareketle bu depremlerin yıkıcı etkileri sonrası alınan kararların acil durum yönetimi yapılanmasında önemli değişiklikler getirdiği söylenebilir. 2009 yılında çıkartılan 5902 sayılı yasa ile kurulan AFAD Başkanlığı ise Türkiye için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Bütünleşik Afet Yönetimi sürecindeki “Hazırlık-Zarar Azaltma-Müdahale-İyileştirme” adımları bu yeni yapılanmada temel alınmıştır. Olası riskler ve eldeki kaynaklar dikkate alınarak yeni bir yasal mevzuat ve kurumsal yapı oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye’deki durum incelendiğinde, acil durum yapılanmasını iki evrede ele almanın uygun bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir.

1999 Öncesi Dönem

1999 öncesi dönem incelendiğinde birkaç önemli dönüm noktaları yaşandığı söylenebilir. Bunlardan bir tanesinin, 1941-1943 yıllarında Türkiye’de ciddi hasarlar bırakan su baskınları olduğu söylenebilir. Arka arkaya yaşanan ve ciddi zararlar doğuran sel baskınları üzerine Cumhuriyet döneminde ilk defa olay olmadan önce alınması gereken tedbirler ve olay sırasında yapılması gereken faaliyetlere yönelik bir kanun çıkartılmıştır. 14 Ocak 1943 tarihli bu kanun “4373 sayılı Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu”dur. Çakır (2007), bu yasayı cumhuriyet döneminde afet acil durum yönetimine bakış açısının değiştiğini gösteren ilk düzenleme olarak nitelendirmektedir. Bir diğeri ise yine 1940’lı yılların başında art arda yaşanan yıkıcı depremler olup bunların akabinde bazı yasal ve idari düzenlemelere gidilmesidir. 1939 yılındaki Erzincan Depreminin arkasından aralıklarla Niksar, Adapazarı-Hendek, Tosya ve Bolu-Gerede yörelerinde depremler yaşanmıştır. Bu depremlerde kırk binden fazla kişi hayatını kaybetmiş, yüz bine yakın kişi yaralanmış ve yaklaşık iki yüz bine yakın bina yıkılmış ya da ağır hasar görmüştür (Türkiye ’de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, 2004: 44). Bu depremler oldukça ciddi hasarlar vermiş, büyük can ve mal zayıatlarına yol açmıştır. Bu depremler Türkiye’deki sorunun sadece binalardaki standartlarının iyileştirilmesi ile aşılamayacağını göstermiş, depremin öncesi ve sonrasına yönelik yeni düzenlemelerin gerektiği anlaşılmıştır. Buradan hareketle 1944 tarih ve 4623 sayı ile “Yer Sarsıntılarında Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu yeni kanun incelendiğinde afet meydana gelmeden önce çalışma yapılması gerekliliği gerçeğinin kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Doğal Afetler Genel Raporu, 1997, s. 23). Anılan bu kanun ile belediyelere yeni görevler de verilmiştir. Buna göre belediyelere bina ve tesislerin projelendirme ve yapım aşamalarında denetim görevleri verilmiştir. Ancak yüklenen görevler için belediyelerin yeterli teknik personelinin bulunmaması denetim görevinin etkin bir şekilde yerine getirilmemesine neden olmaktadır. Öte yandan plansız yapılaşma ve sanayileşme, nüfus artışıdaki hız, teknik personel yetersizliği, politik nedenlerle yapılan imar değişiklikleri ve mali kaynak yetersizliği gibi nedenlerle belediyelerin yapı denetimi ve yerleşim ve sanayi yeri planları konularındaki görev ve sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getiremedikleri söylenebilir (Çakır, 2007, s. 60). Aslında bu sorunlar günümüzde bile birçok belediye için geçerliliğini korumaktadır.

1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1933 tarihinden beri yürürlükte olan 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar kanunu, şehir merkezlerine olan göçün getirdiği kaçak yapılaşmaya engel olamaz ve etkili çözümler üretmez hâle gelmiştir. Bu gelişmelerden hareketle 1956 yılında yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Yasası ve 1958 yılında 7116 sayılı yasa ile kurulan İmar İskân Bakanlığı, imar ve yapılaşma konuları ile afet acil durum alanındaki mevzuat ve idari yapılanma anlamında önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Yine 1958 tarihli 7126 sayılı Sivil Savunma Kanunu da bu alandaki önemli düzenlemelerden birisi olarak

kabul edilmektedir. Bu kanun ile İçişleri Bakanlığı bünyesinde Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu birimin savaş ve seferberlik zamanlarında görevleri olmakla birlikte afet acil durum hâllerinde arama kurtarma hizmetleri yürütmek ve acil yardım gibi görev ve sorumlulukları da bulunmaktadır.

Bu dönemde Sivil Savunma Genel Müdürlüğü (SSGM) doğal afet olaylarında en büyük sorumluluğu alan kuruluşların başında yer almaktadır. SSGM'nin afet hizmetleri konusundaki görevleri muhtelif kanunlar ve yönetmelik yoluyla düzenlenmiştir. Bunlar 7126 ve 7269 sayılı kanunlar ile 88/12777 sayılı "Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik" tir. 7126 sayılı "Sivil Savunma Kanunu" ile SSGM'ye, "doğal afetlere ve büyük yangınlara karşı halkın can ve mal kaybının en aza indirilmesi, hayati öneme sahip her türlü resmi ve özel tesis ve kurumların korunması ve faaliyetlerinin devamı için acil tamir ve iyileştirme amacıyla alınacak her türlü koruyucu ve kurtarıcı tedbiri alınması" olarak belirtilen görevler verilmiştir. Sivil Savunma Genel Müdürlüğü'nün 88/12777 sayılı Yönetmelik gereğince kurtarma ve yıkıntıları kaldırma hizmetinde görev alacak personelin eğitimini yaptırmak, gerektiğinde il/ilçe afet bürosunu araç ve gereç yönünden takviye etmek, afetler acil yardım planlarını sivil savunma planları ile eşgüdümlü hâle getirmek gibi görevleri de bulunmaktadır.

1999 öncesi dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 1959 tarihli 7296 sayılı kanun olduğu söylenebilir. Kısaca "Afetler Kanunu" olarak bilinen ve tam adı "Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirler ve Yapılacak Yardımlara Dair Kanun" ile afet acil durum alanındaki çoğu düzenleme bu kanun içerisinde toplanmıştır. Bu kanun sel su baskınları ve deprem gibi diğer tüm doğal afetleri kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Sayılan bu görevleri yürütmek için de Bakanlık bünyesinde (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı) "Afet İşleri Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. Ayrıca yasanın deprem ve sel-su baskını dışında diğer doğal afetleri de kapsayacak şekilde genişletildiği görülmektedir. Yine, 1971'de Bayındırlık ve İskân Bakanlığı bünyesinde kurulan "Deprem Araştırma Enstitüsü" de 1999 öncesi dönemin dikkate değer adımlarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak 1999 öncesi dönemde "Sivil Savunma Genel Müdürlüğü" ve "Afet İşleri Genel Müdürlüğü" en aktif idari yapılar olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu iki genel müdürlük iki ayrı bakanlık bünyesinde olup koordinasyon zorlukları yaşandığı görülmektedir. Bu tür zorlukların giderilmesi açısından 1997 yılında "Başbakanlık Kriz Merkezi Yönetmeliği" çıkartılarak merkezi düzeyde yeni ve ayrı bir yapılanmaya gidilmiştir. Buna göre, yaşanan afet olayının büyüklüğü ve yaygınlığı karşısında, bu yeni merkez tarafından olayın yönetilmesine kararı verildiği takdirde tüm bakanlıkların ve ilgili kurumların burada toplanarak olayı yönetme şekline geçilmiş oldu. Bu yeni yönetmelik ile örgütlenme biçimi de değişmiş oldu. (Kemaloğlu, 2015, s. 130).

1999 Sonrası Dönem

17 Ağustos 1999 tarihinde Kocaeli'nde Kuzey Anadolu Fayı üzerinde meydana gelen ve 12 Kasım 1999 tarihinde Bolu-Düzce'de yaşanan depremler, cumhuriyet tarihi boyunca ülkenin yaşadığı en büyük felaketlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu durum Birleşmiş Milletler (BM) tarafından da ortaya konmuştur. BM İnsani Yardım Ofisi 1999 depremlerini son 50-6- yılın en büyük felaketlerinden birisi olarak raporlamıştır. Marmara bölgesindeki birçok ili etkilediği için daha sonra bu depremlere genel olarak "Marmara Depremi" denilmeye başlanmıştır. Bu bölge nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasının çok üstünde olduğu ve yine endüstriyel tesislerin yoğun olduğu illerden oluşmakta olup deprem sivil nüfus ile konut ve sanayi tesislerinde büyük hasaralar bırakmıştır. Bölgedeki yapıların %42'si depremden

etkilenmiş ve %33'ü yıkılmıştır (Türkiye 'de Afetlere İlişkin Politikalar ve İktisadi Etkenler, 2004, s. 6).

Bu süreçte depremin yaralarını sarmak ve yeni önlemler almak adına birçok yasal ve idari düzenlemelere gidilmiştir. Burada sadece bazı önemli değişiklikler üzerinde durulacaktır. Yapılan değişikliklerden bir tanesi “Zorunlu Deprem Sigortası” uygulamasıdır. Marmara depreminin akabinde 1999 yılı sonuna doğru çıkartılan 587 sayılı KHK ile yeni ve ilk olan bir uygulamaya geçildiği görülmektedir. Bu KHK öncesinde Türkiye’de deprem sonrası hasarları büyük ölçüde kamu kaynaklarınca karşılanmaktaydı. Bu KHK ile artık konut sahiplerinin evlerini depreme karşı sigorta ettirmeleri uygulaması getirilmiştir. Zorunlu bir uygulaması olması hesabıyla deprem zararlarının kamu ve vatandaş tarafından birlikte karşılanması uygulamasına geçilmiş oldu. Buna yönelik iş ve işlemleri yürütmek üzere de “Doğal Afet Sigortaları Kurumu” (DASK) kurulmuştur. Zorunlu deprem sigortası ile deprem ve depremden kaynaklanan yangın, çökme, patlama, heyelan gibi risklere karşı, sigortalı konut sahiplerine maddi güvence getirilmiştir. Deprem sigortası yaptırmayan mülk sahiplerinin deprem sonrası yeni konut yapımı ya da hasar gören evlerinin onarımı için devletten yardım alamayacağı hükme bağlanmıştır.

Getirilen bir diğer yeni uygulama ise Yapı Denetimi uygulamasıdır. 10 Nisan 2000 tarihinde Yapı Denetimi Hakkında 595 sayılı KHK yürürlüğe girmiştir. Bu yeni düzenleme Türkiye’de Marmara depreminden sonra doğal afet zararlarının azaltılmasına yönelik en etkili düzenlemelerden birisi olmuştur. (Türkiye 'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, 2004, s. 55). 595 sayılı KHK’den hareketle bu düzenlemenin amaçları;

- “Türkiye’de depreme dayanıklı, kaliteli ve güvenli yapı elde etmek”,
- “Denetimsiz ve kaçak yapı yapılmasını önlemek”,
- “Tüketici konumunda olan bina sahiplerinin kusurlu yapımlar nedeniyle uğrayacakları kayıpları sigorta sistemi aracılığıyla karşılamak”,
- “Mühendislik ve mimarlık hizmetlerinin kalitesini artırmaktır” şeklinde sıralanmaktadır.

Bu yönetmelik daha sonra yasa hâline getirilmiş ve 2001 yılı içerisinde 4708 sayılı “Yapı Denetimi Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir.

1997 yılında oluşturulan Başbakanlık Kriz Yönetimi yapılanmasına rağmen 1999 depremi sonrasında istenilen düzeyde koordinasyon ve iş birliğinin tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Bilim insanı ve uzmanlarca hazırlanan bir raporda, “7269 sayılı Kanunda merkezî ve yerel düzeydeki eşgüdüm ve iş birliği sağlama görevi Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’na verilmişse de uygulamada kuruluşlar arasında etkili bir eşgüdümü sağlamak çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiş ve bu konuda yapılan yasal düzenlemeler beklenen yararı sağlayamamıştır” denilmektedir (Türkiye 'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, 2004, s. 66). Yine İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Sivil Savunma Genel Müdürlüğünün bu alandaki rolü ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığının görevleri çakışabilmekte ve koordinasyon sorunlarına yol açabilmekteydi. Afet acil durum yönetimi her iki bakanlığın asıl işi olmayıp ana görevlerinin yanında bağlı birimleri ile bu alanda da hizmet vermekteydiler. Buradan hareketle asıl ve tek görevi afet acil durum yönetimi olan bir yapının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni kurumun adı “Türkiye Acil Durum Yönetimi Başkanlığı” (TAY) olarak belirlenmiş ve 1999 yılı Kasım ayı içerisinde 583 sayılı KHK ile Başbakanlığa bağlı olarak yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir. TAY Başkanlığı bir yıl sonra 2000 yılı içerisinde 600 sayılı KHK ile Başbakanlığa bağlı “Genel Müdürlük” olarak yapılandırılmıştır. Genel müdürlüğün görevi, “ulusal güvenliği tehdit eden büyüklükte deprem, sel, toprak kayması, erozyon, yangın, meteorolojik afet, nükleer ve kimyasal maddelerin yol açtığı kazalar ile nüfus hareketlerinin

meydana gelmesi durumunda, ulusal çapta etkin bir acil durum yönetimini ve kurumlar arasında gerekli eşgüdümü sağlamak” olarak ifade edilmektedir. (Öztürk, 2003, s. 54).

Yine 1999 depremleri sonrası SSGM bünyesindeki arama- kurtarma ekiplerinin güçlendirilmesine yönelik yeni kararlar alınmıştır. 586 ve 596 sayılı KHK’lar ile söz konusu ekiplerin ülke ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ekip ve ekipman olarak güçlendirilmesi ve kapasitelerinin artırılması hedeflenmiştir. Bu kararnamelerden sonra SSGM bünyesinde başta İstanbul ve İzmir olmak üzere ülkenin coğrafi yapısına göre farklı illeri kapsayan toplam 11 ilde (Adana, Afyon, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Sakarya, Samsun ve Van), iyi eğitilmiş ve güçlü ekipmanlardan oluşan ve bu alanda yetişmiş personelden oluşan “Arama-Kurtarma Birlikleri” kurulmuştur. Bu birlikler yaklaşık 100 kişiden oluşan, donanımlı bölgesel arama-kurtarma birlikleri olarak göreve başlamıştır. Yine bu KHK’ler ile, diğer illerdeki Sivil Savunma İl Müdürlükleri bünyesinde 20 personelden oluşan donanımlı yerel arama-kurtarma timlerinin kurulması da sağlanmıştır. 1999 depremini takip eden yakın dönemdeki bir diğer yeni yapılanma ise Ulusal Deprem Konseyi (UDK) kurulması olmuştur. Sekreteryası TÜBİTAK tarafından yürütülen bu Konsey ile deprem konusunda çalışan bilim insanlarının bir araya getirilmesi ve deprem öncesi hazırlıklara zemin hazırlanması hedeflenmiştir (e-dergi.tubitak.gov.tr). 1999 depremlerinin hemen akabinde birçok değişiklik yaşanmış, bu süreçten sonra yaklaşık 10 yıl sonra sistemde yeni ve önemli bir değişikliğe gidildiği görülmektedir. 2009 yılında ise 5902 sayılı “Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” ile kısaca AFAD olarak nitelendirilen yeni yapılanmaya geçilmiştir. Bu kanun ile afet acil durumu yönetimi alanında örgütlenme ve alana bakış açısından önemli bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu önemli değişikliğin izleri yasanın amaç maddesinde kendini göstermektedir. Yeni düzenleme ile afet acil durum yönetimi ile sivil savunma yönetimi tek çatı altında toplanmıştır. Yasanın 1. maddesinde “afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetleri yürütmek amacıyla Başbakanlığa bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının kurulması, örgütlenmesi ile görev ve yetkileri düzenlenirken, afet öncesi kurum ve kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanması ve politikaların oluşturulması amaçlanmaktadır” denilmektedir (AFAD Başkanlığı Kanunu, 2009: 1/1-2). Bu yasa çerçevesinde illerdeki İl Sivil Savunma Müdürlükleri kapatılmıştır. Yine kamu kurumları bünyesindeki “Savunma Sekreterliği” ve “Savunma Uzmanlığı” birimleri de kapatılmıştır. Ayrıca bu kanunla kaldırılan SSGM’nin merkez teşkilatında yer alan “Sivil Savunma Koleji”nin ismi değiştirilerek “Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi” olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu kanunla idari yapılarına son verilen “Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü”, “Afet İşleri Genel Müdürlüğü” ve “Sivil Savunma Genel Müdürlüğünün” her türlü mal varlığı AFAD başkanlığına devredilmiştir.

Afet Acil Durum Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü

Türkiye’de yerel yönetim yapılanması temelini Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sından almaktadır. Anayasanın 127. maddesinde yerel yönetimler hem tanımlanmış hem de sıralanmıştır. Bu maddeye göre yerel yönetimler diğer adıyla mahalli idareler İl, Belediye ve Köy tüzel kişiliklerinden oluşmaktadır. Yine anayasa hükmüne göre bu birimler buralarda yaşayan halkın mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu birimlerin kuruluşları, görevleri, karar organları kanunla düzenlenmektedir. Bunların bir diğer temel özelliği de karar organlarının seçimle iş başına gelmesidir. Bu çerçevede il, belediye, köy gibi belirli bir coğrafi çevrede oturanlara tanınan özerklik sonucu bu kurumlar doğmakta ve kamu tüzel kişiliğine sahip olmaktadır (Yılmaz ve Yoluk, 2011).

Mahalli idarelerin kuruluş ve yapılanma mantığına yakından bakıldığında vatandaşa en yakın birimler olması yönüyle öne çıktığı görülmektedir. Bu özellik afetlere yönelik hazırlık, müdahale ve iyileştirme çalışmaları bakımından da kendini göstermektedir. Yani afet öncesi-

sırası-sonrası sürecinde olmak üzere afet acil durum yönetiminin her aşamasında hayati önemdeki hizmetleri ya yürütmektedirler ya da merkezî idare tarafından yürütülen hizmetlere önemli katkılar sunmaktadırlar. Bu alanda yapılan uluslararası çalışmaların büyük bir çoğunluğunda da afet yönetimi alanında başarılı sonuçlar elde edebilmek, afetlerin olası zararlarından daha az etkilenmek, etkin ve hızlı müdahale etmek için yerel yönetimlerin daha fazla rol ve sorumluluklara sahip olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Afet acil durum yönetiminin en yeni kavramlarından biri olan “dirençli şehirler” yaklaşımının da oluşturulmasında yerel yönetimlerin önemli sorumlulukları bulunmaktadır (Şahin, 2016). Bu çerçevede Türkiye’deki idari yapılanmada yerel yönetim birimleri olarak nitelendirilen Köy İdareleri, İl Özel İdareleri ve Belediyelerin afet acil durum yönetimindeki sorumlulukları ve yapılanmalarını tek tek ele almak faydalı olacaktır.

Köy İdaresi ve Afet Acil Durum Yönetimi

Yerel yönetim birimlerinden en küçüğü, köy olarak adlandırılan tüzel kişiliklerdir. Köyler çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan, büyük yerleşim birimlerinden uzak kendine has sosyal ve ekonomik dokusu olan, nüfusu az küçük yerleşim birimleri olarak tarif edilebilir (Keleş, 1998). Bu birimler ile ilgili ilk yasal düzenleme Osmanlı döneminde 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi adlı metin ile yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise çıkarılan 442 sayılı “Köy Yasası” ile tüzel kişiliğe kavuşmuşlardır. Anılan bu kanun nüfusu 2.000’den az yerleşim birimlerini “köy” olarak tanımlamıştır. Yine okul, cami, otlak ve benzeri orta malları yani herkese ait yapılar ve yerleri vardır. Bağ, bahçe ve tarlalarıyla köy bir bütündür.

İlerleyen dönem içerisinde gelişen şartlara göre 346 sayılı KHK ile 1985 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve köylerin tüm ihtiyaçları merkezî idareye bağlı bu genel müdürlük tarafından karşılanır hâle gelmiştir. Bu yasal düzenlemeden 20 yıl sonra 2005 yılında köy ve idaresine yönelik yeni bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. 5286 sayılı yasa ile söz konusu bu genel müdürlük kaldırılmış ve görevlerinin önemli bir kısmı bir diğer yerel yönetim birimi olan İl Özel İdarelerine devredilmiştir. Hâlen 50 ilde köy ve köylüye ait ihtiyaçlar bağlı oldukları İl Özel İdareleri tarafından yürütülmektedir. Büyükşehir Belediyesi yapılanması olan yerlerde ise köy statüsü tamamen kaldırılmış ve mahalleye dönüştürülmüş olup bu birimlerin hizmetleri ise büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülmektedir. Bu yasal düzenlemeler incelendiğinde köy düzeyinde afet acil durum yönetimine ilişkin bir düzenlemeye yer verilmediği anlaşılmaktadır. Yine 7269 sayılı “Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun” incelendiğinde Köy İdaresine afet acil durum yönetimine ilişkin özel bir mükellefiyet yüklenmediği anlaşılmaktadır. 5902 sayılı AFAD kanunu kapsamında da köy idaresine yönetim sürecinde özel bir yer verilmediği görülmektedir.

Öte yandan Orman Köylerinin yangın afeti sırasında bazı yükümlülükleri olduğu görülmektedir. 1976 tarihli “Orman Yangınlarının Önlenmesi ve Söndürülmesinde Görevlilerin Görecekları İşler Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde, orman yangınlarında civar köy ve kasabaların 18 yaşını bitirip 50 yaşını doldurmamış bütün erkek nüfusu yangın söndürmekle mükellefler. Yine yönetmelikte; “Yangının çıktığı mahalde orman içi, orman kenarı, ormana 10 Km. mesafede köy ve kasaba mevcut değilse, o zaman yangın hangi köy ve kasabanın mülki hudutları dâhilinde vuku bulmuşsa o köy ve kasaba ilgilileri yangını söndürmekle mükelleftir.” hükmünün yer aldığı görülmektedir. Ayrıca 285 sayılı “Orman Yangınlarının Önlenmesi ve Söndürülmesinde Uygulama Esasları Tebliği” kapsamında orman köylüsünden ekipman desteği istenebilmektedir.

İl Özel İdaresi ve Afet Acil Durum Yönetimi

Bir diğer yerel yönetim birimi de İl Özele İdareleri'dir. İl özel idaresi de görevlerini, yetkilerini kanundan alırken, karar organları da ilgili kanunda sıralanmıştır. İl özel idareleri idari ve mali özerkliğe sahip birer kamu tüzel kişiliğidir. Köy idaresi gibi Osmanlı devletinden devralınan önemli yerel yönetim kuruluşlarından birisidir. Buna göre il özel idareleri ile ilgili ilk yasa 1913 yılında çıkarılan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı"dır. Bu düzenleme 1987 yılında çıkarılan 3360 sayılı "İl Özel İdaresi Kanunu" ile yürürlükten kalkmıştır. Türkiye'de yerel yönetimlerde reform düzenlemeleri kapsamında yaklaşık 20 yıl sonra yeni bir kanun çıkartılmıştır. 2005 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte olan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu il özel idarelerini güçlendiren bir düzenleme niteliğindedir. "Büyükşehir Yasası" olarak bilinen ve 2012 yılında çıkartılan 6360 sayılı yasayla getirilen değişiklikler ile birlikte büyükşehir statüsü verilen illerde il özel idareleri, il ve belde belediyeleri kaldırılarak yerel yönetim sisteminde önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır (Ertaş, 2016, s.113).

Hâlen yürürlükte olan bu kanuna göre il özel idareleri görev alanları içerisinde çok çeşitli görevleri yerine getirmekle yükümlüdür. Sosyal hizmet ve yardımlaşmadan tarım ve hayvancılığa, eğitimden sağlığa, bayındırlık hizmetlerinden alt yapıya, ekonomi ve ticari alanlara kadar çok çeşitli konularda şehirdeki mahalli ve müşterek hizmetleri yürütmekle görevlidir. Yine göl ve bataklıkların ıslahı veya kurutulması, köylerin su ve diğer altyapı ihtiyaçlarının karşılanması gibi işler de il özel idarelerine aittir. Öte yandan orman yetiştirmek ve yabancı ağaçları aşılama gibi görevleri başlıca tarım ve hayvancılık görevleri arasındadır. Eğitim alanında ise öğretmen, veli, öğrenci ve öğretmene yönelik kolaylaştırıcı sosyal ve kültürel faaliyetler yapmak ile yeni okullar inşa etmek başlıca görevleri arasındadır.

İl Özel İdareleri, 5302 sayılı yasanın 6., 43. ve 46.maddeler çerçevesinde acil durum yönetimi ve finansmanı konusunda da görevli kılınmıştır. İl özel idaresi mahalli müşterek nitelikte olmak şartıyla; "İmar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma; orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetleri belediye sınırları dışında yapmakla görevli ve yetkili kılınmıştır" (5302, 2009, 6-b). İl Özel İdaresinin Giderleri başlıklı 43.maddenin o) fıkrası Doğal Afet giderleri şeklinde bir ifadeye yer vermiştir. Buna göre özel idareler bütçelerinde olası doğal afetlere karşı bütçelerinde pay ayırmak zorundadırlar. Yine acil durum plânlaması başlıklı 69.maddesi birinci fıkrası "İl özel idaresi, yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla ilin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum plânlarını yapar, ekip ve donanımı hazırlar." hükmünü içermektedir. Maddenin devamında; "acil durum plânlarının hazırlanmasında varsa il ölçeğindeki diğer acil durum plânlarıyla da koordinasyon sağlanır ve ilgili bakanlık, kamu kuruluşları, meslek teşekkülleriyle üniversitelerin ve diğer mahallî idarelerin görüşleri alınır" denilmektedir. Planlar doğrultusunda halkın eğitimi için gerekli önlemleri almakta görevleri arasında olup ilgili idareler, kurumlar ve örgütlerle ortak programlar yapılabileceği de hükme bağlanmıştır. Öte yandan İl özel idaresi, il dışında yangın ve doğal afetler meydana gelmesi durumunda, bu bölgelere gerekli yardım ve destek sağlayabilme yetkisine de sahip bulunmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'deki İl Özel İdarelerinin yukarıda sıralanan görevleri ile ilgili yeterli çalışma yapmadıkları söylenebilir. Bazı il özel idarelerinin çalışmaları incelendiğinde bu durum kolaylıkla anlaşılmaktadır. Örneğin Gümüşhane İl Özel İdaresinin 2022 yılı performans programı incelendiğinde, afet sırası yani müdahale süreçleri için ekip ve donanım hazırlamadıkları görülmektedir. Yine acil durum planlarının olmadığı da anlaşılmaktadır (<http://www.gumushaneozelidare.gov.tr/>). Sadece AFAD Başkanlığı koordinasyonunda hazırlanan ve İl Afet Riski Azaltma Planı (İRAP) olarak bilinen plana web sitesinde yer

verildiği görülmektedir. Yine il özel idaresi yapılanması olan Kütahya ili incelendiğinde benzer bir durum görülmektedir. Kütahya İl Özel İdaresinin 2021 yılı yatırım programı incelendiğinde bütçede acil durum hizmetlerine yönelik (planlama, ekip, ekipman) bir kaynak ayırmadığı ve proje yapmadığı anlaşılmaktadır (<http://www.kutahyaozid.gov.tr>). Öte yandan Afyon İl Özel İdaresi 2022 yılı performans programı incelendiğinde “Afet ve Acil Durumlara hazırlık, müdahale ve lojistik kapasite oluşturma veya var olan kapasitesini geliştirmek” şeklinde bir hedef ortay belirlendiği ve bunun için de 2.007.00 TL bütçe ayrıldığı görülmektedir.² Bu bilgilerden hareketle il özel idarelerinin afet acil durum planlaması ve ekip-ekipman hazırlığı konusunda çok etkin olmadıkları söylenebilir.

Belediye İdaresi ve Afet Acil Durum Yönetimi

Bir diğer mahalli idare birimi olan belediyeler diğer ikisine nazaran vatandaşlara en yakın, kültürel, ticarî, sosyal yaşam koşullarına en çok etki eden ve en çok gücü olan birimlerdir. Belediyeler ayrıca sayılan bu alanlarda ve diğer birçok alanda üzerinde en fazla görev bulunduran yerel yönetim birimleridir. Tarihi seyrine bakıldığında Türkiye’de Tanzimat’la birlikte “belediye” ve “belediyecilik” kavramları öne çıkmaya başlamıştır. 1855 yılında Fransa’daki komün idareleri örnek alınarak İstanbul’da ilk belediye kurulmuştur. Kurulan bu belediye yönetimi “Şehremaneti” olarak adlandırılmıştır. Şehremanetin şehir zorunlu ihtiyaçlarını yerine getirmek, yol ve kaldırım yapmak ve temizlik işlerini yerine getirmek gibi temel görevleri bulunmaktaydı (Dursun, 1998, s. 100).

Yeni düzenlemeler çerçevesinde yerel yönetimlerin öneminin zaman içinde arttığı ve nüfusun giderek belli merkezlerde yoğunlaştığı dikkate alındığında bu birimlerin de önem kazanması doğaldır. Yine belediyelerin vatandaşa en yakın birimler olması ve yönetiminin oluşmasında vatandaşların belirleyici olması gibi etkenler de zaman içerisinde bu yapıların önemini daha da arttırmıştır. Türkiye’de belediyelerle ilgili ilk yasal düzenlemenin 1930 yılında 1580 sayılı Kanun ile yapıldığı görülmektedir. Bu yasanın ismi doğrudan Belediye Kanunu olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet döneminde çıkan bu ilk kanun zaman içinde değişikliklere uğramıştır. Son olarak 2005 yılında yasa tümüyle değiştirilerek 5393 sayılı yasa ile yeni Belediyeler Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Belirtildiği üzere zaman içerisindeki gelişmeler belediyeleri önemli kurumlar hâline getirmiş ve buna koşut olarak görevleri sürekli değişmiş ve artmıştır. Belediye Kanunu da il özel idaresi kanunu gibi kurumu tanımlayarak başlamaktadır. Buna göre belediyeler birer kamu tüzel kişiliği olarak o yerde yaşayan sakinlerinin mahalli ve müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmakta ve karar organları seçimlerle gelmektedir (5393 Belediye Kanunu, Md.3). Aynı yasanın 14.maddesinde ise belediyelerin görevleri açıklanmaktadır. Söz konusu madde incelendiğinde belediyelerin görevlerinin oldukça geniş bir alanda olduğu görülmektedir. Şehrin imar planlarının hazırlanması, ulaşım, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık işleri, itfaiye, acil yardım, kurtarma işleri, şehir içi trafik düzeni mezarlıkların tesis edilmesi, ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar oluşturulması, coğrafi ve kent bilgi sistemleri, sosyal konut yapımı, kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor gibi faaliyetler ve bunlara yönelik tesisler oluşturulması, orta ve yükseköğrenim öğrenci yurtları yapılması gibi sakinlerinin hemen her alandaki ihtiyaçlarına yönelik görevleri bulunmaktadır.

² Detaylar için bkz.

<http://www.afyonzelidare.gov.tr/kurumlar/afyonzelidare.gov.tr/D%C3%B6k%C3%BCmanlar/Performans%20Plan%C4%B1/2022-Yili-Performans-Plani-Meclisce-kabul-edilen.pdf>.

Belediyelere afet yönetimi sürecinde afet yönetiminin “sırası” olarak nitelendirilen müdahale aşamasında hayati bir fonksiyon yüklenmiş tüm belediyelere krizlere hazırlıklı olma görevi verilmiştir (Kutluk, 2011, s.94). Belediyeler bu görevlerini yani arama-kurtarma, yangın ve diğer itfaiye hizmetlerini bünyelerinde kurmuş oldukları itfaiye müdürlükleri eliyle yürütmektedirler. Kuşkusuz acil yardım ve diğer tüm kurtarma ve yangınla mücadelede gerektiğinde belediyelerin diğer tüm birimleri ve personeli de (fen işleri, sosyal yardım ve hizmet gibi) devreye girmektedirler. Bu noktada belediyelerin itfaiye hizmetleri hakkında da bilgi vermekte fayda vardır. Afet acil durum yönetimi merkezde İçişleri Bakanlığı bünyesindeki AFAD Başkanlığı eliyle yürütülürken yerelde ise Belediyeler bünyesindeki İtfaiye Birimleri tarafından yürütülmektedir. Türkiye’de itfaiye hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili merkezî bir otorite bulunmamaktadır. Ancak Belediye İtfaiye Yönetmeliği ulusal düzeyde geçerli ve itfaiye teşkilatlarının görevlerini belirleyen hükümler içeren, herkesi bağlayıcı bir düzenlemedir. Bu yönetmeliğin 6.maddesi görevler kısmını içermekte olup buna göre itfaiye birimlerinin diğer görevlerinin (eğitim ve denetim gibi) yanı sıra yerelde afet ve acil durumlara müdahale etme yetkisi ve görevi bulunmaktadır. Bu görevlerden başlıcaları şunlardır;

- “Yangınlara müdahale etmek ve söndürmek”,
- “Her türlü kaza, çökme, patlama, mahsur kalma ve benzeri durumlarda teknik kurtarma gerektiren olaylara müdahale etmek ve ilk yardım hizmetlerini yürütmek; arazide, su üstü ve su altında her türlü arama ve kurtarma çalışmalarını yapmak”,
- “Su baskınlarına müdahale etmek”,
- “Afet ve acil durumlarda arama ve kurtarma çalışmalarına katılmak”.

Bu görevlerden anlaşılacağı üzere Belediyelerin afet acil durum yönetimi sürecinde afet sırasında yani müdahale süreçlerinde önemli görevleri bulunmaktadır. Ayrıca Belediye İtfaiye Yönetmeliğinin 6.maddesi kapsamındaki eğitim ve denetim hizmetleri ise afet öncesi ve sonrası dönemi kapsayan görevler olup bir anlamda afet öncesi-sırası-sonrası olarak nitelendirilen bütünleşik afet yönetimi sürecinin yerel düzeydeki yapılanması olarak görülebilir.

Öte yandan belediyelerin görevlerinin tümü incelendiğinde afet acil durum yönetiminde önemli sorumlulukları ve görevleri olduğu anlaşılmaktadır. İmar, fen işleri, sosyal yardım ve hizmet alanındaki görevleri düşünüldüğünde afet öncesi-sırası-sonrası zincirinde önemli bir konumda oldukları söylenebilir.

Büyükşehir Belediyeleri ve Afet Acil Durum Yönetimi

Başta İstanbul olmak üzere şehirlerin giderek büyümesi, nüfusun giderek şehirlerde yığılmaya başlaması üzerine belediye idaresinde Büyükşehir Belediyesi unvanı ile yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu yeni yapı 1984 yılında yapılan bir düzenleme ile (3030 sayılı yasa) Türk Yerel Yönetim sisteminin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Yine zaman içerisinde hasıl olan ihtiyaçlar çerçevesinde 2004 yılında 5216 kanun numarası ile yeni bir Büyükşehir Belediye kanunu çıkartılmıştır. Temelde bu yasa ile büyükşehirlerin çeperlerinde bulunan ve üst ölçekli planlama yapılmasına engel teşkil eden belde belediyelerinin kapatılarak daha üst ölçekli bir şehir planlaması ve yönetimi yapılmasına zemin hazırlamaktır. Nitekim bu yasa ile büyükşehir belediyesi sınırlarındaki tüm belde belediyeleri kapatılarak tüm personeli, varlıkları ve görevleri ilgili belediyelere devredilmiştir. Öte yandan büyükşehir belediyelerinin görevlerinin bir kısmı il belediyeleri ile benzerlik göstermekle birlikte yukarıda değinildiği gibi ölçek farkı bulunmaktadır. 06.12.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6360 numaralı kanun ile büyükşehir belediyesi sayısı 30 olmuştur. Bu yasa 2014 yılında yapılan mahalli idareler seçimleriyle birlikte yürürlüğe girerek, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası’nda önemli değişiklikler getirmiştir. 6360 sayılı kanun ile ülkemizde il yönetimi sisteminde ve yerel yönetim sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, büyükşehirlerde il özel idarelerinin tüzel kişiliği

sona erdirilerek, büyükşehir belediyelerinin hizmet sınırı il mülki idare sınırı olarak genişletilmiştir. Yine büyükşehirlerde köyler mahalle statüsüne dönüştürülmüştür. Ayrıca nüfusu 2.000'in altında olan belediyelerin tüzel kişilikleri kaldırılarak bu belediyeler köye dönüştürülmüştür (Ertaş, 2016, s.113). Yine yukarıda zikredildiği üzere birçok hizmet daha üst ölçekli bir planlama ve icra anlayışı ile yerine getirilmeye başlanmıştır. İtfaiye ve acil durum hizmetleri, su ve kanalizasyon hizmetleri, ulaşım hizmetleri gibi birçok temel hizmet il sınırları içerisinde büyükşehir belediyeleri eliyle yapılır hâle gelmiştir. 6360 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde daha önce İstanbul ve Kocaeli'nde uygulanan ve sonuçlarının olumlu olduğu ifade edilen ve belediye hizmet sınırı mülki idari sınıra genişletilen büyükşehir belediyesi sistemi diğer 28 ilde de uygulanmaya başlamıştır (Yetkin, 2020, s. 9).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesinde büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumlulukları belirtilmektedir. Anılan maddenin u fıkrası "İl düzeyinde yapılan planlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili plânlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; patlayıcı ve yanıcı madde üretim ve depolama yerlerini tespit etmek, konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarını yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek, bu konuda mevzuatın gerektirdiği izin ve ruhsatları vermek." hükmünü içermekte olup afet acil durum yönetimi açısından bakıldığında büyükşehir belediyelerine önemli görevler yüklediği anlaşılmaktadır. Bu maddedeki görevlerden anlaşılacağı üzere büyükşehir belediyelerinin afet öncesi-sırası-sonrası sürecinde önemli sorumlulukları olduğu anlaşılmaktadır.

Afet Acil Durum Yönetiminde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Örneği

Açıklandığı üzere genel olarak yerel yönetim birimleri özel olarak ise belediyeler kuruluş yapılanmaları gereği vatandaşlara en yakın birimler olup afetlere yönelik hazırlık, müdahale ve zarar azaltma çalışmaları bakımından da yereldeki vazgeçilmez kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'deki yerel yönetim sistemi içerisinde ise birçok hizmette olduğu gibi afet acil durum hizmetleri açısından da büyükşehir belediyeleri öne çıkmaktadır. 2021 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre Türkiye nüfusu 84.680.273 kişi olup nüfusun yaklaşık %78'i büyükşehir belediyeleri sınırları içerisinde yaşadığı anlaşılmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr>). Bu büyükşehirlerden bir tanesi de Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (GBB) olup üstlendiği diğer tüm görevlerde olduğu gibi afet acil durumu yönetimi alanında da önemli hizmetleri yerine getirmektedir. Gaziantep ili 6.554 kilometrekare alana sahip olup (<http://www.gaziantep.gov.tr>) 2021 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 2.130.432 kişidir (<https://data.tuik.gov.tr>). Daha önce belirtildiği üzere ve kanunda yer alan görevlerden hareketle afet öncesi-sırası-sonrası yönetim süreçlerinde önemli görevleri bulunan GBB iki milyondan fazla kişiye afet acil durumunda hizmet etmek adına gerekli çalışmaları yürütmektedir. Bu bölümde esas olarak afet sırasında yani afet acil durumlara müdahale aşamasındaki yapılanması ve yaptığı müdahale faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

GBB Afet Acil Durum Yönetimi Yapılanması

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi afet acil durum yönetimi için bir yapılanma oluşturmuş olup müdahale hizmetlerinin bu yapılanma eliyle yürütüldüğü anlaşılmıştır (30.03.2020 tarih ve 18261 sayılı Başkanlık Onayı). Plan algoritması incelendiğinde "Acil Durum Komisyonu" ve altında "Acil Durum Servislerinin" olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre planda sayılan acil durumlardan birisi ya da birkaçı gerçekleştiğinde durum hakkında Büyükşehir Belediye Başkanına haber verilerek kriz yönetim komisyonu oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Acil durum komisyonunda İtfaiye Daire Başkanı, Fen İşleri Daire Başkanı, Kent Estetiği Daire Başkanı, Ulaşım Planlama ve Raylı Sistemler Daire Başkanı, Kadın Aile

Eğitim ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanı, Zabıta Daire Başkanı, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanı, Bilgi İşlem Daire Başkanı, GASKİ Genel Müdür ve Genel Müdür Yardımcısı yer almaktadır (30.03.2020 tarih ve 18261 sayılı Başkanlık Onayı).

Yine plana göre Acil Durum Komisyonu altında çalışan servisler olduğu görülmektedir. Oluşturulan servislerin; İtfaiye Servisi, Kurtarma Servisi, Ulaşım-Emniyet ve Kılavuz Servisi, Ulaşım-Emniyet ve Kılavuz Servisi, Sosyal Hizmet ve Yardım Servisi, Medya İletişim Sevisi, Teknik Onarım Servisi ve Sağlık Hizmetleri Servisi olduğu anlaşılmaktadır. Her bir servisin görevleri ve bu görevleri yaparken yardımcı olacak diğer GBB birimlerinin tanımlandığı görülmüştür. Bu servislerden İtfaiye ile Arama Kurtarma servislerinin sorumluluğunun İtfaiye Daire Başkanlığına verildiği, diğer servislerin ise görev alanlarına göre ilgili daire başkanlığına tevdi edilmiş olduğu görülmektedir. Planda itfaiye servisinin temel görevleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Deprem, heyelan, su baskını, sel, yıldırım düşmesi, sabotaj, terör, doğal afet veya başka nedenlerle ortaya çıkan yangınları söndürmek.
- Acil Durumun özelliğine göre olay yerinde bulunan parlayıcı ve patlayıcı maddelere karşı gerekli tedbirleri alır.
- Yangının büyümesini engellemek. Yangının söndürülmesi ve olay yerinin soğutulması işlemini yapmak.

Planda acil durum kriz yönetim başkanı olan ilgili Genel Sekreter Yardımcısı başkanlığında Acil Durum Kriz Yönetim komisyonu duruma göre Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Toplantı salonu veya Ulaşım, Planlama ve Raylı Sistemler Daire Başkanlığı toplantı salonundan birinde toplanır denmektedir. Komisyona plana ekli listede bulunan ve yukarıda sıralanan daire başkanlıkları katılmaktadır. Acil durumun özelliğine göre komisyonda alınan kararlar servis ekiplerine bildirilir. Servis ekipleri görev yerlerine geçer. Her servis ekibi görevi doğrultusunda gerekli çalışmayı yapar. Sürecin sona ermesi neticesinde Acil Durum Komisyonu tarafından durum değerlendirmesi yapılır (30.03.2020 tarih ve 18261 sayılı Başkanlık Onayı).

GBB Afet Hazırlık ve Müdahale Kapasitesi

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin afet acil durum yapısı özetlendikten sonra afetlere müdahaleye yönelik hazırlık çalışmalarına ve müdahale kapasitesine de bakmak faydalı olacaktır. Bu hazırlık çalışmalarının başında çeşitli alanlardaki eylem planları gelmektedir. Bu çalışmalar ile afet öncesi döneme yönelik olası riskleri ve alınacak önlemleri belirten çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Öncelikle GBB'nin İklim Değişim Eylem Planını tamamladığı belirlenmiştir. İklim eylem planında, iklim değişikliğine yol açan etkileri ve riskleri tespit etmek, bunlara yönelik çözüm geliştirmek amaçlarına yönelik olarak 2016-2023 dönemi için planlama yapıldığı anlaşılmaktadır (gaziantep.bel.tr). Yine GBB tarafından 2021 yılı içerisinde Deprem Master Planı hazırlığına başlandığı anlaşılmaktadır (gaziantep.imo.org.tr). Ancak kuruma ait raporlar ve internet kaynakları incelendiğinde bu çalışmanın tamamlandığına dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Ancak 2021 yılı Kasım ayı içerisinde yapılan meclis toplantısında plan çalışmalarında gelinen noktanın ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu toplantıda meydana gelecek olası bir deprem durumunda; haberleşme, ulaşım, barınma, yardım dağıtımı gibi zaruri ihtiyaçların yol haritası belirleneceği, afetin beraberinde getireceği yangın gibi olası tehlikelerin önüne geçilmesi ve bir dizi önlemleri kapsayan "Deprem Master Planı" hakkında son bilgilerin bu oturumda ele alındığı anlaşılmaktadır (<https://www.gaziantep.bel.tr>).

Afete hazırlık planlamaları ve master planları gibi çalışmalar ile birlikte GBB'nin müdahale kapasitesini artırma çalışmaları yaptığı da anlaşılmaktadır. 2019 faaliyet raporuna göre yangına müdahale ve arama kurtarma çalışmalarına katkı sağlayacak 165 adet araç olduğu

anlaşılmaktadır (<https://www.gaziantep.bel.tr>). Bu araçların 70 parçası itfaiye dairesine ait araçlar olup geri kalanları Fen İşleri gibi birimlere ait iş makinalarından, çekici ve kurtarıcılardan oluşmaktadır. Yine kurum kayıtlarına göre 212 çeşit arama kurtarma malzemesinden yaklaşık 9.000 adet bulunduğu anlaşılmaktadır. Araç üstü kurtarma seti, asansör aydınlatma kulesi, enkaz taşıma tavası, demir kesme makası, gaz ölçüm cihazı, görüntülü arama cihazı, hidrolik ayırıcı kesici ve jeneratör gibi 156 çeşit arama kurtarma ekipmanı olduğu anlaşılmaktadır ([gaziantep.bel.tr](https://www.gaziantep.bel.tr)).

GBB ekipman kapasitesi ile birlikte müdahale ekipleri kapasitesi de incelenirken öncelikle itfaiye birimine bakmak gerekmektedir. Tüm büyükşehir belediyelerinde olduğu gibi GBB’de de afet acil durum hâllerinde ilk önce İtfaiye Dairesi ekipleri olay yerinde olmaktadır. 2019 yılı çalışma programlarına bakıldığında İtfaiye daire başkanlığı bünyesinde 395 personel olduğu, bu personelin 15’nin eğitim, denetim ve yazı işlerinde çalıştığı, 346 personelin ise yangın ve tüm arama kurtarma işlerine katılan müdahale personeli olduğu anlaşılmaktadır. Olayın çeşidine (yangın, trafik kazası, sel su baskınları, patlama, çökme, deprem gibi) ve büyüklüğüne göre büyükşehir belediyesinin Fen İşleri, Kent Estetiği ve Su Kanal İdaresi (GASKİ) ekipleri olay yerine ekip ve ekipman göndermektedir. Böylece tüm kurumsal ekipman ve ekip kapasitesi harekete geçirilebilmektedir

GBB Afet Acil Durum Müdahale Çalışmaları

Büyükşehir Belediyeleri kanunda sayılan görevleri yerine getirmek için muhtelif birimler kurarak ve bu birimler altında muhtelif personel ve ekipman bulundurarak kendilerine verilen görevleri yerine getirmektedir. 5216 sayılı yasanın 7.maddesi (u) fıkrasında sayılan itfaiye ve acil durum hizmetleri ile “konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarının yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek” gibi görevleri İtfaiye Daire Başkanlığı eliyle yürütülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere afet acil durum alanında bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları da itfaiye daire başkanlığı eliyle yürütülmektedir. GBB İtfaiye Daire Başkanlığı bünyesinde 395 personel olduğu, bunlardan 346 kişinin afet acil durum olaylarına müdahale eden personellerden oluştuğu, ayrıca eğitim ve denetim alanında görev yapan 15 personelin olduğu anlaşılmaktadır (<https://cbs.gaziantep.bel.tr>). Kentte yaşanan olaylara müdahale etmek için daire başkanlığı bünyesinde 70 adet muhtelif araç ve çok çeşitli ekipmanlar olduğu görülmektedir (<https://cbs.gaziantep.bel.tr>).

Buradan hareketle GBB İtfaiye Dairesinin 2019 yılı yangın ve arama-kurtarma faaliyetleri yani müdahale çalışmaları incelenmiştir. 2019 yılı yangın müdahale çeşitleri ve sayıları ile bu yangınlardan yaralı kurtarılan ve hayatlarını kaybedenlerin verileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: GBB İtfaiye Daire Başkanlığı Yangın Müdahale Verileri (2019)

Yangın Türü	Yangın Sayısı	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
Araç Yangını	314	3	18
Arazi/Çöp Yangını	4536	0	0
Bina/Ev Yangını	750	3	133
Ekili Alan Yangını	47	0	0
Fabrika Yangını	54	0	22

İşyeri Yangını	255	0	19
Orman Yangını	106	0	0
Resmi Daire Yangını	23	0	1
Trafo Yangını	62	0	0
Saman/Ot Yangını	38	0	0
Diğer Yangınlar	53	0	3
TOPLAM	6238	6	196

Kaynak: GBB 2109 Mali Yılı Faaliyet Raporu, 2019, s.165

2019 yılı yangın müdahale verileri incelendiğinde bu yıl içerisinde 6.238 yangına müdahale edildiği görülmektedir. Müdahale edilen yangınlardan 4.536 yangın ile Arazi/Çöp yangın türünün ilk sırada olduğu akabinde 750 yangın ile Bina/Ev yangını müdahalesinin yapıldığı, üçüncü sırada ise 314 adet Araç yangınının yer aldığı, 255 yangın ile işyeri yangını ve 106 adet orman yangınına müdahale edildiği anlaşılmaktadır (GBB 2019 Yılı Mali Faaliyet Raporu, 2019, s. 165). Bu yangınlarda 196 kişi yaralı olarak kurtarılırken, 6 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.

İtfaiye daireleri yangın müdahalesi dışında çok farklı arama-kurtarma operasyonları da yapmaktadırlar. GBB İtfaiye Daire Başkanlığının 2019 yılı arama-kurtarma müdahale çeşitleri ve sayıları ile bu müdahalelerden yaralı kurtarılan ve hayatlarını kaybedenlerin verileri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: GBB İtfaiye Daire Başkanlığı Arama-Kurtarma Müdahale Verileri (2019)

Kurtarma Türü	Kurtarma Sayısı	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı	Ölü/Yaralı Hayvan Sayısı
Asansörde Mahsur Kalma	111	1	112	0
Boğulma	1	0	0	0
Hayvan Kurtarma	797	0	0	631
İntihar	44	0	44	0
İş Kazası	3	0	3	0
Kapalı Alanda Mahsur Kalma	268	3	324	0
Kapı Açma	170	3	152	0
Su/Sel Yangını	255	0	51	0
Soba Zehirlenmesi	2	3	0	0
Trafik Kazası/Sıkışma	135	33	254	0
Diğer Kurtarmalar	162	5	149	0

Diğer Görevler	14	0	0	0
TOPLAM	1962	49	1090	631

Kaynak: GBB 2109 Mali Yılı Faaliyet Raporu, 2019, s.166

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere 2019 yılında toplam 1.962 arama-kurtarma faaliyeti gerçekleştirildiği bunların ilk beşinden 797 tanesinin hayvan kurtarma, 268 adet kapalı alandan insan kurtarma, 255 adet su baskını/sel olayına müdahale, 135 sıkışmalı trafik kazası, 111 asansör kurtarması müdahaleleri şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu arama-kurtarma müdahalelerinden 1.090 kişi yaralı olarak kurtarılırken, 49 kişinin vefat ettiği anlaşılmaktadır (GBB 2019 Yılı Mali Faaliyet Raporu, 2019, s.166). Buradan hareketle GBB İtfaiye Daire Başkanlığının 2019 yılı içerisinde yangın ve diğer arama-kurtarma faaliyetleri olmak üzere 8.200 afet acil durum olayına müdahale ettiği bu olaylarda 51 kişi hayatını kaybederken 1.283 kişinin yaralı olarak kurtarıldığı anlaşılmaktadır.

GBB İtfaiye Daire Başkanlığı ekiplerinin 2019 yılı içerisinde şehir genelindeki 3.098 tesisi yangın güvenliği açısından denetlediği anlaşılmaktadır (GBB 2019 Yılı Mali Faaliyet Raporu, 2019, s. 167). Bu inceleme Binaların Yangın Korunması Hakkında Yönetmeliğin 131. Maddesine dayanılarak yapılmaktadır. Denetlenen tesislerin ilk beş sırasındakilere bakıldığında 1264 adetinin ticaret amaçlı yapılar, 586’sının toplanma amaçlı yapılar 351’nin endüstriyel yapılar, 193’nün kurumsal binalar ve 128’nin büro binaları olduğu görülmektedir. Bu yıl içerisinde denetlenen tesislerden 2.694 adeti yangın güvenlik önlemleri, açısından yeterli görülürken 404 tesisin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre denetlenen tesislerin yaklaşık %87’sinin yangın güvenlik önlemleri açısından yeterli olduğu anlaşılmaktadır. 2019 yılı içerisinde GBB İtfaiye Daire Başkanlığı eğitim ekibinin 500 eğitim programı düzenlediği ve bu eğitimlere 40.180 kişinin katıldığı anlaşılmaktadır. Verilen eğitimlerin yangın eğitimi, ilk müdahale eğitimi ve soba zehirlenmeleri karşı önlem konusunda olduğu anlaşılmaktadır (GBB 2019 Yılı Mali Faaliyet Raporu, 2019, s.168).

Sonuç

Afet acil durum yönetimi öncesi-sırası-sonrası olarak nitelendirilen bir süreç yönetimi olup bu süreç aynı zamanda bütünleşik afet yönetimi olarak ta ele alınan kendine has özellikleri olan bir yönetim alanıdır. Afet “sırası” süreci olayın yaşandığı yerdeki yani yereldeki yönetim yapılanması ile çok yakından ilgilidir. Dolayısıyla afet sırası yönetim yapılanması müdahale çalışmalarının başarısında önemli bir konudur. Gerek yüksek lisans ve doktora çalışmalarında gerekse alan yazında afetin müdahale çalışmaları boyutuna yönelik yeterli çalışma olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak yerel yönetimlerin afetin “sırası” olarak nitelenen aşamasına yönelik yine sınırlı çalışmalar olduğu gözlemlenmektedir. Özdemir (2023), afet yönetiminde belediyelerin rolünü incelediği çalışmasında afet yönetimi açısından belediyelerin mevcut durumlarını ortaya koymaya çalıştığı, müdahale süreçlerine odaklanmadığı anlaşılmaktadır. Yine Ulutürk (2006), Türkiye’de Afet Risk Yönetimi ve Yerel Yönetimler başlıklı yüksek lisans tezinde risk yönetimine ağırlık verdiği, yereldeki müdahale kapasitesine ve süreçlerine değinmediği anlaşılmaktadır. Yereldeki yapılanmanın afete müdahale çalışmalarındaki hayati öneminden hareketle ve bu boyutun çokça irdelenmemiş olmasından dolayı bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada bu alana ait kavramlar verildikten sonra Türkiye’deki yapılanma hakkında bilgi verilmiş bu yapı içerisinde yerel yönetimlerin rolü ve görevleri ortaya konmuştur. Daha sonra ise Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneğindeki yapılanma ve müdahale çalışmaları incelenmiş ve AFAD İl Müdürlüğü ile karşılaştırılmıştır.

Türkiye’de özelde belediyeler genel olarak tüm yerel yönetim birimleri Türkiye Afet Müdahale Planına (TAMP) göre yangın hariç afet yönetimi sürecine destek birimi olarak katılmaktadır. TAMP’ta yer alan 28 hizmet grubu içerisinde yangın hizmet grubunda belediyeler ana çözüm ortağıdır (AFAD, 2002). TAMP’a göre il düzeyinde koordinasyon, AFAD Başkanlığı merkezi ile irtibatlı olarak o ilin valisi tarafından ya da görevlendireceği vali yardımcısı tarafından yapılır. Bu süreç “İl AFAD Merkezi” bünyesinde yürütülür. TAMP kapsamında her ilde “İl Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu” (İAADKK) oluşturulur. Bu kurulda vali, il afet ve acil durum müdürü, belediye başkanı, il özel idaresi genel sekreteri, garnizon komutanı, destek veya çözüm ortağı kurumların il müdürleri/yöneticileri ve ihtiyaç duyulan diğer il yöneticileri ile bu alanda yetkin ve yetkilendirilmiş sivil toplum kuruluşu temsilcisi yer almaktadır.

Büyükşehir ve il belediyelerinin 28 hizmet grubundan sadece yangın hizmet grubunda ana çözüm ortağı olması, diğerlerinde ise destek çözüm ortağı olması afet sırasındaki olay yeri yönetimde koordinasyon eksikliğine ve verimsizliğe neden olmaktadır. AFAD il müdürlüklerinin buldukları ildeki ekip ve ekipman eksikliği olay yönetimde zorluklar doğurmaktadır. AFAD Başkanlığının ülke genelindeki toplam personel sayısı 7.077 olup bu personelin sadece 2.145’i arama kurtarma teknisyeni olarak müdahale görevi yapmaktadır (AFAD 2021 Kalkınma Planı). Geri kalan personel ise daha çok afet öncesi ve sonrası aşamalarda görev yapabilecek niteliktedir. Yani AFAD Başkanlığının ülke genelindeki personelinin yaklaşık %30’u müdahale görevi yapan yani afet öncesi-sırası-sonrası sürecinin “sırası” aşamasında görev alabilecek durumda olan personelden oluşmaktadır.

Gaziantep örneğinde Gaziantep İl AFAD müdürlüğünün personeli ve makine parkı GBB ile karşılaştırılamayacak kadar zayıf olduğu anlaşılmaktadır. AFAD İl Müdürlüklerinin arama kurtarma personeli ekip ve ekipmanları hakkında bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak yukarıda zikredilen rakamlardan yola çıkılarak ülke nüfusu ile orantılı bir personel dağılımı olabileceği varsayımından hareketle edilirse Gaziantep AFAD İl Müdürlüğü bünyesinde 70 civarında personeli olduğu bunlardan 25 civarındaki personelin arama kurtarma teknisyeni olabileceği düşünülmektedir. Yine 2021 yılı performans raporundan hareketle ülke genelinde 1.203 adet taşıta sahip olduğu bunların ne kadarının arama kurtarma aracı olduğu da anlaşılamamaktadır. 613 adet diğer araç olarak kodlanan araçlar dışındakiler müdahale araçları olmayıp diğer araç olarak nitelenen araçların evsafi anlaşılamamaktadır. Buradan hareketle Gaziantep AFAD il müdürlüğünün olaylara müdahalede kullanılan 10 adet civarında araca sahip olduğu, etkin bir arama-kurtarma için gerekli araç ve donanım konusunda da çok yeterli olmadığı görülmektedir. Öte yandan AFAD il müdürlüğü ekiplerinin sadece il merkezinde konuşlu bulunması, il geneline yaygın istasyonlarının olmaması da hızlı ve etkin müdahale imkânını zorlaştırmaktadır. Yani müdahale ekip ve ekipmanları ile il genelinde konuşlanılan tek yer olması ilçelerde hazır müdahale ekiplerinin olmaması olay yeri yönetimini güçleştirmekte ve TAMP’ta belirtilen ana çözüm ortağı olma rolünü yerine getirmede zaafılara neden olmaktadır.

Bu durum inceleme konusu GBB örneğindeki rakamlardan hareketle de çok açık bir şekilde görülmektedir. İl genelindeki tüm olaylara müdahale amaçlı olarak GBB İtfaiye Daire Başkanlığının 13 istasyonu bulunmaktadır. Her istasyonda müdahale personeli ve ekipmanları 7/24 esasına göre hazır bekletilmektedir. Yine 70 adet araç (merdivenli itfaiye araçları, arama-kurtarma ekipmanları, yer altı, su altı, yüksekte arama kurtarma ekipmanları) ve toplam 346 müdahale personeli ile olaylara müdahale ettiği düşünüldüğünde bu durum daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Afet acil durum olaylarına istatistiklerine bakıldığında da aynı durum kendisini göstermektedir. Afet istatistikleri raporuna göre 2019 yılında AFAD ekipleri tarafından Gaziantep’te 21 olaya müdahale edilmiştir. Bu müdahale işlerine 27 araç ve 91

personel katılmıştır (<https://www.afad.gov.tr>). Aynı yıl içerisinde GBB İtfaiye Dairesi Başkanlığı 6.238 yangın ve 1.962 arama kurtarma faaliyeti olmak üzere toplam 8.200 olaya müdahale ettiği görülmektedir (<https://www.gaziantep.bel.tr>). Gaziantep AFAD il müdürlüğünün müdahale ettiği olaylara ortalama 3.4 personelin katıldığı anlaşılmaktadır. GBB itfaiye daire başkanlığının müdahale ettiği olaylara katılan personelin ortalaması da aynı oranla ele alındığında 8.200 olaya 28.880 personelin müdahale ettiği söylenebilir. Görüldüğü üzere GBB'nin afet acil durumda olaylara müdahaledeki insan gücü kapasitesi çok bariz bir şekilde AFAD il yapılanmasına göre oldukça yüksektir.

Gaziantep ili örneğindeki verilerin incelenmesi neticesinde bir yerel yönetim birimi olan GBB'nin afet acil durum yönetiminin “öncesi-sırası-sonrası” zincirindeki müdahale aşamasını yani “sırası” sürecini etkin yönetme gücü merkezî idarenin yereldeki birimi olan AFAD il müdürlüğüne göre oldukça yüksektir. GBB bünyesindeki itfaiye daire başkanlığı gerek müdahale personeli gerek araç ve ekipman ve gerekse il genelindeki istasyon yaygınlığından hareketle AFAD il müdürlüğüne göre oldukça yüksek bir kapasiteye sahiptir. Nitekim 6 Şubat 2023 tarihindeki Kahramanmaraş merkezli depremlerde bu durum daha iyi anlaşılmıştır. Bu depremlerde Gaziantep'in Nurdağı ve İslahiye en çok etkilenen yerler arasında yer almaktadır. GBB İtfaiye Dairesi bünyesinde bulunan ilçe müdahale istasyonları sayesinde enkaz başlarına ilk önce GBB itfaiye ekipleri varmıştır. İstasyonlarda bulunan sepetli merdivenli itfaiye araçları ile yüksekte mahsur kalanlar ilk etapta kurtarılmış, diğer müdahale araç ve ekipmanları ile hemen müdahale çalışmalarına başlanmıştır. O şartlarda Gaziantep merkezden ve ulusal düzeyden ekip ve ekipmanlar gelinceye kadar GBB İtfaiye ekipleri arama kurtarma çalışmalarına başlamıştır. Ancak AFAD yapılanmasında ilçe müdahale birimleri olmadığı için olay yerine GBB ekiplerinden sonra ulaşabilmektedirler. Gaziantep AFAD İl Müdürlüğü ekipleri ise mevcut kapasiteleri doğrultusunda sınırlı sayıda enkazda arama kurtarma çalışması yapabilmektedir. AFAD ekipleri daha çok ulusal ve uluslararası ekiplerin ve gönüllülerin koordinasyonu işine odaklanmıştır. Bu depremde birçok kamu binası da hasar almış ancak 2015 yılında yapılan ve 9 şiddetinde bir depreme dayanıklı olarak inşa edilen İslahiye itfaiye istasyonu bu depremde ayakta kalmış ve kriz merkezî görevini üstlenmiştir. Müdahale çalışmaları ile ilk başlardaki geçici barınma ve iâşe süreçleri bu istasyondan sevk ve idare edilmiştir.

Buradan hareketle yereldeki müdahale kapasitesinin etkin kullanılması için afet acil durum esnasındaki müdahale sürecinin yani afetin “sırası” sürecinde belediyelere daha çok yetki verilmesinin daha verimli olacağı değerlendirilmektedir. TAMP'ın müdahale görev yapılanması yeniden ele alınarak belediyelerin kurumsal kapasitesinden, yaygın örgütlenme gücünden ve olaylara yakınlığından yararlanılacak model üzerinde çalışılmalıdır. TAMP'taki yangın hizmet grubu modelindeki gibi bir yapılanma ile arama kurtarma hizmet grubunda da AFAD koordinasyonunda belediyelere daha çok sorumluluk verilebilir. Yaşanabilecek olayların büyüklüğü sıralanarak kaza, acil durum ve afet boyutlarında belediyelerin arama kurtarma çalışmalarına katkıları ve sorumlulukları artırılabilir. Böylece arama-kurtarma hizmetlerine ait müdahale esnasındaki yönetim karmaşasının, zaman kaybının ve verimsizliğinin de önüne geçilebilecektir. Yaşanan tecrübeler doğrultusunda AFAD Başkanlığı giderek müdahale sırasına ait standartları belirleyen denetleyici ve düzenleyici bir kurum rolünü üstlenebilir.

Son olarak bu yapı böyle devam edecekse AFAD İl müdürlüklerinin altına her ilçede “İlçe Müdürlüğü” yapılanmasına gidilmesi daha uygun olacaktır. Böylece AFAD'ın yereldeki müdahale kapasitesi artırılmış olacaktır. Bu öneri verimli olarak değerlendirilmezse arama-kurtarma konusunda olay türüne göre ayrımlar yapılarak büyükşehir-il ve ilçe belediyeleri görevlendirilebilir. Öte yandan mevcut yapı ile devam edilmesi durumunda yangın hizmetleri

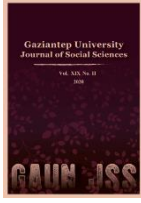
konusunda birlikteliği ve standartları sağlayacak merkezî idare bünyesinde Genel Müdürlük ya da başka bir seviyede bir yapının oluşturulması belediyeler düzeyinde farklı kapasitelerde verilen hizmetlerin kalitesini de arttırmaya katkı sunacaktır.

Kaynakça

- AFAD. (2022). *Türkiye Afet Müdahale Planı*, Erişim tarihi: 28 Ekim 2022, https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf
- AFAD. (2014). *Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, Erişim tarihi: 16 Ekim 2022, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. (2009, 17 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 27261) Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1.htm>
- Afyon Özel İdare. (2022). *2022 Yılı performans planı*. Erişim tarihi: 03 Kasım 2022). <http://www.afyonozelidare.gov.tr/kurumlar/afyonozelidare.gov.tr/D%C3%B6k%C3%BCmanlar/Performans%20Plan%C4%B1/2022-Yili-Performans-Plani-Meclisce-kabul-edilen.pdf>
- Al-Dahash, H., Thayaparan, M. and Kulatunga, U. (2016). Understanding the terminologies: Disaster, crisis and emergency. Erişim tarihi: 08 Mart 2024, openresearch.lsbu.ac.uk
- Alexander, D. (2003). Towards the development of standards in emergency management training and education. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 12(2), 113-123.
- Alexander, D.E. (2019). L'Aquila, central Italy, and the "disaster cycle", 2009-2017. *Disaster Prevention and Management*, 28(4). 419-433.
- Başbakanlık Doğal Afetler Koordinasyon Başmüsavirliği. (1997). Doğal afetler genel raporu. Belediye Kanunu (2005, 13 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 25874). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu (5216, 23 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 25531). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- Cigler, B. A. (1988). *Emergency management and public administration*, Charles C. Thomas Publishing.
- Cutter, S. L. (2003). GI science, disasters, and emergency management. *Transactions in GIS*, 7(4), 439-446.
- Çakır, B. (2007). *Afet acil durum yönetimi: Bolu belediyesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Demirci, A., Karakuyu, M. (2004). Afet yönetiminde coğrafi bilgi teknolojilerinin rolü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9, 67-101.
- DPT. (2004). Türkiye'de Afetlere İlişkin Politikalar ve İktisadi Etkenler, DPT IV. İzmir İktisat Kongresi Afet Yönetimi Çalışma Grubu Raporu, Ankara.
- Dursun, D. (1998). *Türkiye'de yerel yönetimlerin doğuşu ve siyasi/idari gelişme*, (Dursun, D. Al, H. Ed.). *Türkiye'de yönetim geleneği-kurumlar, sorunlar ve yeniden yapılanma arayışları*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Erkal, T., Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(14), 147-164.
- Ertan, B. (2002). Yerel yönetim kavramı. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(1), 22-30.
- Ertaş, H. (2016). Türkiye'de yerel yönetim birimlerinin görev ve sorumlulukları ile ilgili mevzuat ve karşılaştırmalı analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 83-113.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2019). *2019 Mali yılı faaliyet raporu*. Gaziantep: Apak Matbaa Ltd Şti.

- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2022). *İtfaiye personel listesi*. Erişim Tarihi: 03 Kasım 2022. https://cbs.gaziantep.bel.tr/modul/personel/Personel_Listesi.aspx
- Gaziantep Valiliği. (2022). *İlçelerimiz*. Erişim Tarihi: 03 Kasım 2022. <http://www.gaziantep.gov.tr/ilcelerimiz>
- Gümüşhane İl Özel İdaresi. (2022). Performans planları. Erişim Tarihi: 01.Kasım 2022). http://www.gumushaneozelidare.gov.tr/kurumlar/gumushaneozelidare.gov.tr/Raporlar%20ve%20Planlar/Performans%20Planlar%C4%B1/2022_PERFORMANS_PROGRAMI.pdf
- Herman, R. E. (1982). *Disaster planning for local government*. Newyork: Universe Books.
- İl Özel İdaresi Kanunu (2009, 22 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 25745). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>
- İnci, H. (2007). Yerel yönetimler yasasındaki değişikliklerin belediyelerin yönetim ve organizasyon yapısı üzerindeki etkileri: Edirne belediyesi örnek olayı. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, (2004). *Türkiye’de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu*. Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Türkiye Bürosu Yayını, Ankara.
- Johnson, R. (2000). *GIS Technology for Disasters and Emergency Management*, An ESRI White Paper.
- Kadıoğlu, M. (2008). Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri. Erişim Tarihi: 04 Kasım 2022. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/43455826/AFET_ZARARLARINI_AZALTMA_NIN_TEMEL_LKELER
- Kadıoğlu, M. (2020). *Afet yönetimi*. İstanbul: Yalın Yayıncılık
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kemaloğlu, M. (2015). Türkiye’de afet yönetiminin tarihi ve yasal gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 126-147.
- Kutluk, E. (2011). Afetlere müdahale için model önerisi: Muhtemel İstanbul depremi uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kusumasari,B., Alam,Q., Siddiqui, K. (2010). Resource capability for local government in managing disaster. *Disaster Prevention and Management* 19(4). 438-451
- Kütahya İl Özel İdaresi. (2021). Yatırım programları. Erişim Tarihi: 01 Kasım 2022). <http://www.kutahyaozid.gov.tr/yatirim-programlari>
- Nerry, R. W., Mushkatel, A. H. (1984). Disaster management: Warning response and community relocation. In *Disaster management: Warning response and community relocation* (Syf. 280).
- Nojavan, M., Salehi, E., Omidvar, B. (2018). Conceptual change of disaster management models: A thematic analysis. *Jàmbá: Journal of Disaster Risk Studies*, 10(1). 1-11.
- Okay, N. (2018). Dirençli kentler için afet risk azaltma. *Şehir ve Toplum Dergisi*, 10, 117-127.
- Ökmen, M. (2015). *Yerel yönetimlerde güncel gelişmeler*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Özdemir, A. (2023). Afet yönetiminde belediyelerin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 828-839.
- Özmen, B., Özden, T. (2013). Türkiye’nin afet yönetim sistemine ilişkin eleştirel bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49, 1-28.
- Öztürk, A. (1996). Türkiye’de halkın yönetime katılması, mevcut yerel yönetim anlayışı ve çözüm bekleyen temel sorunlar. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 105-116.
- Rubin, C. B., Jones, A., Kovacich, A. (2012). *Emergency management: The American experience, 1900-2010*. Boca Raton, FL: CRC Press.

- Şener, S. M., Kadioğlu M., İskender H., Tezer A., Helvacıoğlu İ. (2003). *Ulusal acil durum yönetimi modeli*. İstanbul: İTÜ Yayınları.
- Öztürk, N. (2003). Türkiye’de afet yönetimi: karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 12(4), 42-65.
- Sabırsız., E., Şöhret, M. (2024). 6 Şubat depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik, sosyal ve çevresel etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1)-Deprem Özel Sayısı, 571-597.
- Şahin, C., Sipahioğlu, Ş. (2002). *Doğal afetler ve Türkiye*, Ankara: Gündüz Eğ. ve Yayınları.
- Şahin, G. (2016). *Yerel yönetimlerde afetlere hazırlık ve zarar azaltma sorumlulukları: İzmir büyükşehir belediyesi örneği*, Erişim Tarihi: 01 Kasım 2022, https://www.researchgate.net/profile/Yakup-Bulut/publication/321361862_ETKIN_BIR_AFET_YONETIMINDE_MERKEZ-YEREL_ILISKILERININ_ONEMI_HATAY%27DA_BIR_UYGULAMA/links/5a1eb6b1458515a4c3d20fe2/ETKIN-BIR-AFET-YOeNETIMINDE-MERKEZ-YEREL-ILISKILERININ-OeNEMI-HATAYDA-BIR-UYGULAMA.pdf
- Tezer, A. (2005). *Acil durum yönetimi ilkeleri*, İstanbul: İTÜ Afet Yönetim Merkezi Yayın No: 1.
- TÜİK. (2021). *Bülten*. Erişim Tarihi: 02 Kasım 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=45500>
- Türk Dil Kurumu, *Acil. Güncel Türkçe Sözcük içinde*. Erişim tarihi: 01 Kasım 2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Ulutürk, G. (2006). Türkiye’de afet risk yönetimi ve yerel yönetimler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yaman, F., Ayrancı, E., Helvacıoğlu İ.H. (2020). Türkiye’nin ulusal afet ve acil durum yönetim sisteminin mevcut hali ve yeni bir yönetim modeli önerisi. *Dirençlilik Dergisi*, 4(2), 205-220.
- Yetkin, O. (2020). Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin yapısı ve geleceği. *Akademik Düşünce Dergisi*, 1, 4-16.
- Yıldırım, S. (1990). Yerel yönetim ve demokrasi: Türk Belediyeciliğinde 60. Yıl Uluslararası Sempozyumu. Ankara B. Ş. B. - İULA-EMME, Ankara.
- Yılmaz, A. (2003). *Türk kamu yönetiminin sorun alanlarından biri olarak afet yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yılmaz, S., Yoluk, M.E. (2011). *Merkezi yönetim ve yerel yönetim ilişkileri*, Erişim Tarihi: 01 Kasım 2022, <http://todaie2011.blogspot.com.tr/2011/12/kamu-yonetimi-merkezi-yonetim-ve-yerel.html>.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliğin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Women Entrepreneurship in The Tourism Sector

Esra ÇIKMAZ^{a,*}

^a Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9576-7161

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Kasım 2023

Kabul tarihi: 25 Nisan 2024

Anahtar Kelimeler:

Kadın girişimci,
Bibliyometrik analiz,
Turizm.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 19, 2023

Accepted: April 25, 2024

Keywords:

Female entrepreneur,
Bibliometric analysis,
Tourism.

ÖZ

Turizm sektöründe kadın girişimciliği, dünya genelinde giderek yaygınlaşan bir konu hâline gelmiştir. Kadın girişimciler, turizm sektöründe çeşitli alanlarda faaliyet göstererek, sektöre katkıda bulunmakta ve iş dünyasındaki cinsiyet eşitliğine katkı sağlamaktadır. Kadın girişimciliği, turizm sektöründe sadece ekonomik büyümeye değil, aynı zamanda sektörde çeşitliliği ve yeniliği desteklemeye de katkı sağlamaktadır. Kadın girişimcilerin turizmde aktif olarak yer alması, sektörde daha fazla farklı bakış açısı, yenilikçilik ve sürdürülebilirlik anlayışını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, turizm sektörü, kadın girişimcilere destek sağlamak ve onların liderlik rollerini teşvik etmek amacıyla çeşitli programlar ve politikalar geliştirmektedir. Araştırmadaki temel amaç; turizmde kadın girişimciliği konusunda yapılan çalışmaların irdelenmesidir. Turizm sektöründe kadın girişimciliği konusunun önemini vurgulamak için bu araştırma yapılmıştır. Araştırmada 2012-2022 yılları arasında turizmde kadın girişimciliği konusunda gerçekleştirilmiş olan 11 çalışma baz alınmış ve bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma kapsamında bilimsel makalelerin yöneme göre dağılımı, araştırmacılarının bağlı oldukları kurumlar, alıntılanma sayılarına göre dağılımı ve incelenen makalelerdeki en çok tekrar eden kelime frekansları ve kelime bulutları oluşturularak değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, bilimsel makalelerde en fazla nitel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmüş ve 2013 yılında gerçekleştirilen çalışmanın atf aldığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışmalarda en fazla kullanılan kelimelerin "kadın girişimci" ve "turizm" kelimeleri dışında "kırsal" kelimesi olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Women entrepreneurship in the tourism sector has become an increasingly widespread issue worldwide. Women entrepreneurs are active in various fields in the tourism sector, contributing to the sector and contributing to gender equality in the business world. Women entrepreneurship not only contributes to economic growth in the tourism sector, but also to promote diversity and innovation in the sector. The active involvement of women entrepreneurs in tourism brings more diverse perspectives, innovation and sustainability in the sector. Therefore, the tourism sector is developing various programs and policies to support women entrepreneurs and encourage their leadership roles. The main purpose of the research is to examine the studies on women entrepreneurship in tourism. This research was conducted to emphasize the importance of women entrepreneurship in the tourism sector. In the research, 11 studies on women's entrepreneurship in tourism between 2012-2022 were taken as a basis and examined by bibliometric analysis method. Within the scope of the research, the distribution of scientific articles according to the method, the institutions to which the researchers are affiliated, the distribution according to the number of citations, and the most recurring word frequencies and word clouds in the analyzed articles were created and evaluated. As a result of the research, it was seen that qualitative research method was mostly used in scientific articles and it was determined that the study conducted in 2013 was cited. In addition, it was determined that the most commonly used words in the studies were "rural" in addition to the words "women entrepreneurs" and "tourism".

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: esra9824@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The tourism sector in Turkey has become an area where women entrepreneurs are actively involved. Today, the increasing number of women entrepreneurs in the tourism sector not only contributes to economic growth but also brings diversity and innovation to the sector. Women entrepreneurs from different segments of society enrich the touristic experience in the country through their role in the tourism sector and support diversity in the sector. Turkey stands out in the world with its historical and cultural richness, beautiful natural landscapes, sea-sand-sun tourism, health tourism and other tourist destinations. This diversity has provided opportunities in the tourism sector, enabling women entrepreneurs to operate in various business areas. Women entrepreneurs in the tourism sector in Turkey have been involved in accommodation businesses, restaurant and café businesses, tour guiding, handicraft and souvenir businesses, health-wellness tourism, nature tourism, education and consultancy tourism, and tourism on digital platforms.

Women entrepreneurship refers to a concept in which women make economic, social and cultural contributions by starting their own businesses or taking an active role in leadership roles. Women entrepreneurs often choose the path of realizing their own business ideas, taking responsibility in leadership positions and being present in the business world, or taking an effective role in existing businesses. Women entrepreneurship plays an active role in equality and equal opportunities. Women's entrepreneurship aims to ensure that women have equal opportunities in the business world and to reduce gender-based discrimination. In addition, the economic contribution of women is an undeniable reality. Creativity and innovation are another remarkable aspect of women entrepreneurship. With their different perspectives and experiences, women entrepreneurs are able to bring creativity and innovation to the business world and come up with more original ideas than men. In addition, women entrepreneurs can be more sensitive in terms of social responsibility, which always makes a significant difference in the commercial field and provides a competitive advantage in our country and all over the world. Many women entrepreneurs strive to contribute to their societies more broadly by integrating their businesses with social responsibility projects. It is clear that women need more flexible working models within the scope of gender roles. Women entrepreneurs can play an important role in balancing work and family life by providing more flexibility in managing their businesses.

It is known that as women enter business life, they break down social roles, mentor each other and share their experiences by creating a strong business network. This supports more women to take part in the business world. Women's entrepreneurship focuses on training and support programs for women to improve their business knowledge and skills. In addition, with ideas intertwined with handicrafts and agriculture, women's entrepreneurship can support environmental and social sustainability by creating sustainable business models. Although difficult to accept and implement, many countries and organizations have developed specific policies and programs to support women entrepreneurs. These programs aim to support women entrepreneurs in areas such as financial support, training and mentoring.

In this study, the phenomenon of "Women Entrepreneurship in the Tourism Sector", which is extremely important in the context of gender roles in our country and which should be emphasized, was examined bibliometrically in order to examine the research articles conducted in Turkey between 2012 and 2022. The data resulting from the compilation of the data in the study pool were recorded using MS Excel program. The recorded data were subjected to bibliometric analysis in terms of various variables using MS Excel program. In this context, the bibliometric characteristics of the articles examined in the study were determined in terms of the methods used, the number of citations and the institution to which the researchers were affiliated. Visual analyses were also performed in MAXQDA program. The studies selected as a sample were especially one study from each year to give an idea about the current situation. The population of the research consists of articles published in digital databases on "Women Entrepreneurship in Tourism Sector". The sample consists of 10 articles presented between 2012-2022. The study was evaluated within the scope of bibliometric analysis of qualitative and quantitative articles on "Women Entrepreneurship in Tourism Sector" in Turkey in the period 2012-2022. In the analysis conducted on Google Scholar database, one study from each year was selected in total and the distribution of 10 articles according to the method, distribution according to the number of citations, the institutions to which the authors are affiliated were shown with the help of graphs; the word cloud created for the analyzed articles, the map of the articles according to the number of coded sections, pages and paragraphs, and the most repeated word frequencies in the articles were shown with the help of figures.

Bibliometric studies provide greater transparency, objectivity and informed decision-making in scientific research. Therefore, it is an important tool for understanding the state of the literature, trends and gaps in the research world. In this study, 11 studies conducted between 2012 and 2022 in the field of women entrepreneurship in the tourism sector were examined and bibliometric analysis was provided. The studies were examined in terms of research method, institutions to which the researchers are affiliated, number of citations, most repeated words, number of pages and paragraphs and presented to the literature. Bibliometric analyses can help identify areas that have not yet been sufficiently studied on a topic or where there are gaps. This is important in terms of inspiring future researchers to conduct new studies, and the results of this study are valuable in the same respect.

Giriş

Türkiye'de turizm sektörü, kadın girişimcilerin aktif olarak yer aldığı bir alan hâline gelmiştir. Türkiye, tarihi ve kültürel zenginlikleri, doğal manzaraları, deniz-kum-güneş turizmi, sağlık turizmi gibi çeşitli turistik destinasyonları ile dünyada dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, turizm sektöründe fırsatlar sunarak kadın girişimcilere çeşitli iş alanlarında faaliyet gösterme imkânı tanımıştır. Türkiye'deki turizm sektöründeki kadın girişimcilerin yoğun olarak yer aldığı alanlar arasında konaklama işletmeleri, restoran ve kafe işletmeleri, tur rehberliği, el sanatları ve hediyelik eşya üretimi sağlayan işletmeler, sağlık-wellness turizmi, doğa turizmi, eğitim ve danışmanlık turizmi ile turizmin dijital platformlardaki alanları bulunmaktadır. Kadın girişimcilerin bu alanlarda oynadıkları roller ise aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır (Konaklıoğlu ve Kaleözü, 2023; Yirik ve Yıldırım, 2014);

- **Konaklama İşletmeleri:** Otel, pansiyon, butik otel gibi konaklama işletmeleri, kadın girişimcilerin sıklıkla tercih ettiği alanlardan biridir. Kendi işletmelerini kurarak konuklara konforlu ve özel bir konaklama deneyimi sunma amacı bulunmaktadır.
- **Restoran ve Kafe İşletmeleri:** Yeme içme sektöründe faaliyet gösteren birçok kadın girişimci, restoranlar, kafeler, pastaneler gibi işletmeler açarak misafirlerine Türk mutfağından lezzetler sunmaktadır.
- **Tur Rehberliği:** Tur rehberliği, kültürel ve tarihi turistik bölgelerde faaliyet gösteren kadın girişimciler için bir başka seçenektir. Özellikle yabancı turistlere Türkiye'nin zengin kültür ve tarihini tanıtmak amacıyla tur rehberliği yapmaktadır.
- **El Sanatları ve Hediyelik Eşya Üretimi:** Türk el sanatları ve hediyelik eşya üretimi de turistik bölgelerde kadın girişimcilerin tercih ettiği alanlardan biridir. Kadınlar el becerileri doğrultusunda geleneksel el sanatları ürünlerini üreterek yerli ve yabancı turistlere satış yapmaktadır.
- **Sağlık ve Wellness Hizmetleri:** Sağlık turizmi kapsamında spa, yoga, masaj gibi hizmetler sunan işletmelerde kadın girişimciler etkin rol oynamakta ve sağlıklı yaşam ve wellness konseptleri üzerine odaklanarak bu alanda işletmeler açmaktadır.
- **Eko-Turizm ve Doğa Turizmi:** Doğal güzelliklerin yoğun olduğu bölgelerde ekoturizm ve doğa turizmi, çiftlik turizmi gibi alanlarda kadın girişimciler erkeklere göre daha fazla faaliyet göstermektedir. Son yıllarda girişimci kadınların organik tarım, kır evi işletmeciliği gibi sektörlere ilgilerinin arttığı görülmektedir.
- **Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri:** Turizm sektöründe deneyim kazanmış kadın girişimciler, bu birikimlerini paylaşarak eğitim ve danışmanlık hizmetleri de sunmaktadır.
- **Teknoloji ve Dijital Platformlar:** Dijital pazarlama ve rezervasyon sistemleri ile turizm teknolojisi alanlarında kadın girişimcilerin sayısı artmaktadır. Dijital platformlarda iş geliştirme ve pazarlama faaliyetleriyle sektöre katkıda bulunmaktadır. Özellikle aile yaşamı nedeniyle sahada çalışma imkânı bulamayan kadınların bu alanda etkin rol oynadıkları bilinmektedir.

Türkiye'deki turizm sektöründe kadın girişimcilerin artan sayısı hem ekonomik büyümeye katkı sağlamakta hem de sektöre çeşitlilik ve yenilik getirmektedir. Toplumun farklı kesimlerinden gelen kadın girişimciler, turizm sektöründeki rolleriyle ülkedeki turistik deneyimi zenginleştirmekte ve sektörde çeşitliliği desteklemektedir. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadınların turizm alanındaki girişimleri yanlış yorumlanabilmekte ya da diğer sektörlerde olduğu gibi göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla alanda yapılan çalışmaların

artması konunun önem kazanması için gereklidir. Yapılan benzer çalışmalarla birlikte alana akademik ve pratik açıdan dikkat çekilmesi birtakım problemlerin çözümlenmesinin önünü açabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada 2012-2022 yılları arasında “Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliği” konulu yapılan çalışmaların (makale) bibliyometrik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak teorik bir çerçeve hazırlanmış, ardından tasarlanmış bir yöntemle geçilerek konu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın kavramsal çerçevesini, Türkiye’de turizm, toplumsal cinsiyet rolleri bakımından kadın girişimciliği ve turizmde kadın girişimciliği konuları oluşturmaktadır.

Türkiye’de Turizm

Sektörün ekonomi üzerindeki etkisini gösteren en önemli kriterlerden biri istihdama katkısıdır. Hizmet sektörünün bir parçası olan turizm insan odaklı bir sektördür ve bu sektör tüm ülkelerde işsizlik sorununa çözüm olarak görülmektedir (Soyak, 2014). Seyahat sektörünün makineleşme ve otomasyon olanakları sınırlı olduğundan sektörün oluşturduğu istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Çünkü turizm sektörü birçok sektörden katkı almakta ve birçok sektöre girdi sağlamaktadır. İleriye dönük bir sektör olarak turizm, istihdamı artırmak amacıyla istihdam politikalarına öncelik vermek isteyen hükümetler için ideal bir yatırım alanıdır ve geleceğe yönelik tahminler, turizmin dünya çapında istihdam yaratan bir numaralı sektör olacağını öngörmektedir. Konaklama, seyahat, ulaşım, yiyecek-icecek ve eğlence hizmetleri olarak sıralanan turizm alt sektörleri, her sezon farklı operasyonel süreçlere hizmet edebilmesi nedeniyle bölgelerin iş gücünü önemli ölçüde artırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan işçi sayısı nedeniyle turizm hem erkek hem de kadın işçilere iş olanağı sağlayan en popüler sektörlerden biri hâline gelmiştir (Erkan, Kara ve Harbalıoğlu, 2013).

Bugünlerde turizm, uluslararası kültürel ve sosyal etkileşimi kolaylaştırıcı ve bütünleştirici etkisiyle dünya barışının korunmasında büyük rol oynayan, döviz kazancını artırarak ve istihdam yaratarak ülke ekonomisine katkıda bulunan bir ekonomik daldır. Türkiye ekonomisinin önemli temel taşlarından biri olan turizm, dış ticaret açıkları, enflasyon ve işsizlikle birlikte hükümetlerin çözüm aradığı bir sorundur. Türkiye coğrafi konumu nedeniyle eski dünya Asya, Avrupa ve Afrika arasında doğal bir köprü gibidir (Kızılkaya ve ark., 2016). Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomi politikasının geniş bir perspektiften ele alınmaya başlandığı 1960'lı yıllar, turizmin önemini anlaşılmaya başladığı yıllar olmuştur. Ancak hedef ve performans sonuçlarına göre turizm yatırımlarına ayrılan pay, 1980'li yıllara kadar tüm sabit sermaye yatırımlarının %0,7'sini geçmemekteydi. 1982 yılında yayımlanan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, sektörün bugünkü seviyeye gelmesinde önemli rol oynamıştır. Avrupa turizm pastasının %2,5'ini, dünya turizm pastasının ise %1,8'ini oluşturan Türk turizmi, özellikle Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde gözde bir ülke hâline gelmiştir. Özellikle son yıllarda uluslararası turizm hem turist trafiği hem de gelir açısından büyük bir büyüme göstermiştir (Barca, Akdeve ve Balay, 2013; Şit, 2016).

Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bakımından Kadın Girişimciliği

Kadın girişimciliğinin ortaya çıkması ile birlikte dünya çapında istihdamın artırılması, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesi gibi aslında kadından ziyade aileye odaklanan neoliberal yaklaşımlarda yaygın destek bulunmuştur. Bu açıdan bazı uluslararası kurumların rapor ve görüşlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Kadın girişimciliğinin ülke ekonomisinin kalkınmasına ve büyümesine etkisi, cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve kadının

güçlenmesinin desteklenmesi konunun önemini artırmıştır (Topateş, Topateş ve Kıdak, 2022). Kadın girişimciliğinin hem sosyal hem de ekonomik boyutları, başta araştırmacılar, sivil toplum kuruluşları ve politika yapımcılar olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin konuya odaklanmasına yol açmıştır (Eroğlu ve Parsova, 2018).

Küresel eğilimlere benzer şekilde Türkiye'de de girişimcilik, ekonominin itici gücü olarak görülmekte ve ekonomik büyüme/bölgesel kalkınma ile ilişkilendirilmekte olup girişimcilik ve girişimcilikle ilgili erkek egemen özellikler ve özellikler norm olarak kabul edilmiş ve kadınların girişimciliğe yöneldiği ölçüde değişmiştir (Öğüt, 2006). Ancak tüm bu girişimler kadın girişimciliğinin istihdam, yoksulluk ve gelir yaratma gibi ekonomik boyutuyla sınırlı kalmış, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmayı/ortadan kaldırmayı amaçlayan iş gücü piyasası analizleriyle ev ve işyerindeki güç ilişkileri göz ardı edilmiştir. Türkiye'de kadın girişimciliğinin eğitim ve deneyim eksikliğinin yanı sıra geleneksel cinsiyet rolleri de dâhil olmak üzere ataerkil toplumsal değerlerden olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Bu nedenle, programların ataerkil toplumsal normları ve uygulamaları etkili bir şekilde etkilemek için neoliberal ideolojinin dayattığı ekonomiyi yeniden canlandırmasının (reform) beklenmesi doğru olmayacaktır (Adom ve Anambane, 2020). Kadınların önce ev işleri yaptığına inanılmakta, kariyer hedefleri genellikle ev işlerini yürütmek ve erkeklerin standartlarına yaklaşmayı başarmak olduğunu düşünen ataerkil toplumda daha fazlasını başarsalar dahi kadınların toplumdaki yeri her zaman ikinci sırada gelmektedir. Toplumsal olarak “bakma” görevi verilen kadın, toplumsal sürecin ilerlediği yıllarda evin ve çocukların sorumluluğunu da tam olarak hissetmektedir. Örneğin Ekinsmtyh (2011) ve Sürgevil-Dalkılıç'ın (2015) çalışmalarında doğum yaptıktan sonra tam zamanlı olarak eski işlerine dönen annelerin, kendilerine yeterince zaman ayıramama gibi düşüncelerinden dolayı güçlü bir suçluluk hissettikleri görülmüştür. Çocuklarına sürekli bir şeyler yapma kaygısı yaşadıklarını ve iyi anne olmadıklarını bulmuşlardır. Anneler (ev ve çocuk bakımı sorumlulukları göz önüne alındığında) annelikle ilgili bir işe yönelmenin başka bir seçenek olmadığını düşünürken babalar çocuklarıyla daha fazla vakit geçirebilecekleri için babalık işini iyi bir kariyer seçeneği olarak görmeye devam etmektedir.

Turizmde Kadın Girişimciliği

Türkiye genel olarak çeşitliliklere sahip bir toplum olduğu gibi, kadınların da birçok tipolojileri bulunmaktadır. Kadınlar geleneksel olarak kendilerine atfedilen “kadınlık ve annelik” rollerinden ayrılmaya başlamışlardır (Yadav ve Unni, 2016). Ancak kadınların ev hanımlığı dışında bir meslek sahibi olma çabaları hem kadınlar hem de toplum açısından farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Kadınlar bu noktada çifte sorumluluk üstlenerek ağır bir "kurtuluş bedeli" ödemek zorunda kalmaktadırlar. Türkiye'de kadının ekonomik rolü zenginleştikçe ekonomik kalkınma için önemli bir kaynak olarak daha etkin kullanılması gerekmektedir (Winn, 2005). Sanayileşme ve kentleşme olgusunda ve toplumsal değişme sürecine bağlı olarak kadının bu rolüne yeni toplumsal roller de eklenmektedir. Bu kaçınılmaz değişimin sonucunda kadınlar daha özgür, daha güçlü ve daha bilinçli olma, finansal bağımsızlığa ulaşma, iş gücüne ister kendi isteğiyle ister finansal zorunlulukla girme yolunda ilerlemektedir. Bunun sonucunda kendi işinin sahibi olmak isteyen kadın girişimciler ortaya çıkmıştır (Durukan, 2021; Soysal, 2010).

Kimin “Kadın Girişimci” kategorisine girip girmediği, üzerinde durulması gereken bir konudur. Örneğin finansal faaliyetlerin evde sürdürülmesi durumunda girişimci sıfatı bu gruba dâhil edilmeli mi, yoksa kendi adına kayıtlı bir şirkete sahip olan ancak hiçbir şekilde şirketin faaliyetlerine katılmayan kadınlar girişimci olarak mı değerlendirilmesi gerektiği noktasında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır (Allen ve Truman, 2016). Serbest meslek sahibi gibi görünen pek çok kadının bu işletmeleri yönetmediği, yalnızca erkek aile üyelerinin ön plana çıktığı

bilinmektedir. Bu nedenle kadın girişimciliğine ilişkin araştırmaların tanımlarında aşağıdaki ortak noktaların bulunduğu söylenebilmektedir (Özyılmaz ve Yavuzer, 2016; Yetim, 2002):

- Mal veya hizmetlerin üretimi ile bu mal veya hizmetlerin pazarlanması, dağıtımı ve satışına ilişkin faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan işletmeleri kuran kadınlar,
- Evinin dışında kendi adına kurduğu bir işletmesi bulunan, tek başına veya o işte çalışan başkalarıyla birlikte çalışan ve/veya iş adamı olarak ortaklık kuran kadınlar.
- Bir iş sürecinin organizasyonuna, mal ve hizmet üretiminin planlanmasına, işletilmesine, kapatılmasına veya geliştirilmesine karar veren kişi olan kadınlar,
- Ticari faaliyetleriyle ilgili ilişki kurulmasını gerektiren kişi, kuruluş, kurum veya kuruluşlarla masrafları kendisine ait olmak üzere ilişkiler kuran kadınlar,
- Yatırımların kullanımında ve işten elde edilen gelirden söz hakkı bulunan kadınlar.

Kadın girişimci niteliğine sahip olmak için aslında temel düzeyde ticari bir rolün üstlenilmesi uygundur. Kadın girişimciliği, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanda yapılan çabalar, kadınların iş dünyasında daha fazla yer almasını teşvik eder ve iş dünyasında çeşitliliği artırarak daha kapsayıcı bir ekonomi oluşturabilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik bir aktör olan turizm; istihdam sağlama, döviz akışı ve ekonomik büyüme açısından çok önemli bir sektördür. Yapısı esas olarak insan ilişkilerine dayanan turizm endüstrisi, farklı sosyo-kültürel toplumlarla etkileşim hâlinindedir. Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi' nin merkezinde yer alan toplumsal cinsiyet eşitliği, kadının güçlendirilmesi ve kimseyi geride bırakmama gibi taahhütlerin yerine getirilmesinde önemli bir araçtır ve turizmin bu bağlamda oynayacağı güçlü bir rol vardır. Toplumsal cinsiyete duyarlı makroekonomik politikaların ulusal ve uluslararası düzeyde etkin bir şekilde uygulanması, turizm sektöründe kadınların ekonomik açıdan katkısını artıracaktır (Duffy, Kline, Mowatt ve Chancellor, 2015).

Kadın girişimciliğine yönelik çeşitli destekler dünyanın birçok bölgesinde ve Türkiye'de görülmektedir. Özellikle kadın istihdamının artırılmasına yönelik olarak 1990'lı yıllardan bu yana artan kamu desteği; 2015 yılında kadın girişimcilere verilen mikrokredi desteğiyle büyümüştür (Düzgün, 2021). Türkiye'nin kalkınmasında ve dengeli kalkınmasında kilit rol oynayacağına inanılan kadın girişimciliği, Türk siyasi arenasında ortak bir konuşma ve tartışma konusu hâline gelmiştir. Girişimciliğin teşvik edilmesi ve desteklenmesi 1980'li yıllardan bu yana ülkelerin en önemli kaygılarından biri olmuştur. Kadın nüfusun iş hayatında pasifliğini önlemek amacıyla kadın girişimciliğine ilişkin yenilikçi modeller ve yöntemler geliştirilmiş, kamu desteğiyle birlikte Sivil Toplum Kuruluşları ve destekleyici dernek ve birliklerle konuya ivme kazandırılmıştır (Gezen ve Köroğlu, 2014). Ayrıca uluslararası kuruluşların oluşturduğu teşvik politikasının da kadın girişimciliği açısından önemli bir adım olduğu söylenebilmektedir. Kadın girişimciliğinin destek ve teşvikleriyle dünyada hızla yükselen bu trendin geçerliliği istatistiklerle ifade edilebilmektedir. Örneğin; American State Express (2017) tarafından bildirildiği üzere; Girişimcilerin %41'i dünya çapında iş yapan siyahi kadınlardır. Amerika'da 11,3 milyon kadının kendi işi vardır. Bu rakamın 9 milyonu; girişimci bir kadının yanında çalışmaktadır ve bu nüfusun tamamı 1,6 trilyon dolar kazanmaktadır (Riberio ve ark., 2021). OECD'ye (2013) göre kadın girişimciliği birçok ülkede neredeyse erkek girişimciliğine eşit, hatta bazı ülkelerde daha da fazladır. Örneğin; Kanada'da girişimcilerin çoğunluğu kadındır, İtalya, Fransa ve İngiltere'de ise kadın girişimciler erkeklerden daha fazladır. Bu hem kamuoyunda hem de toplumsal olarak sevindirici bir durumdur.

Turizm sektöründe kadın girişimcilerin varlığı, tarım sektöründe yaptıkları faaliyetler ile başlamıştır. Sürekli yenilik kazanan yaşam koşulları, bireylerin çeşitli sektörlere katılımı,

eğlence ve boş zamanların artması, eğlencenin farklı gelir gruplarına yönelik kolaylaşması hizmet sektörünün gelişimini hızlandırmıştır. Bu artış istihdamı da etkilemiş; 1995 yılında %18'i hizmet sektöründe çalışan kadınların; 2017 yılında çalışan sayısının %54,1'e ulaşmıştır (TÜİK, 2017). Küresel olarak seyahat ve turizm sektörü yaklaşık 120 milyon kişiyi doğrudan, 328 milyon kişiyi ise dolaylı olarak istihdam etmektedir (ILO, 2012). Söz konusu verilerde kadınların oranı %55'tir. Turizm, konaklama, yeme-içme, eğlence ve turizm gibi çeşitli sektörleri kapsayan, dünya çapında 1 milyar 235 milyon gelir sağlayan (UNWTO, 2016) ekonomik bir sektördür. Temel turizm hizmet sağlayıcılarının dışında; mağazalar, yerel ürünlerin satıldığı mekânlar, hediyelik eşyaların sergilenip satıldığı dükkânlar da mevcuttur. Bu şirketlerde yönetici veya aracı olarak görev yapan kişiler genellikle kadındır. Avrupa Birliği ve bazı uluslararası kuruluşların sağladığı teşvikler ve mikrokredi, destek hizmetleri ve eğitimler sayesinde kadınlar turizm sektörüne daha etkin bir şekilde katılmaya başlamıştır. Yeme-içme, hediyelik eşya ve yöresel ürünler gibi çeşitli alanlarda kendi işlerini kuran kadınlar, girişimci olarak turizmde giderek daha fazla yer almaktadır.

Kadınların en yaygın görüldüğü turizm türlerinden birinin kırsal turizm olduğu söylenebilir. Kadınların kırsal kesimde turizm faaliyetlerine katılması hem yerli halk hem de turistler tarafından takdir ve beğeniyle karşılanmaktadır. Kadınların doğup büyüdüğü coğrafyada ev pansiyonları, butik restoranlar, tarım turizmine dayalı çiftlikler ve hediyelik eşya dükkânları bölgenin sembollerini ve yeni neslin kadının toplumsal yeri ve statüsüne ilişkin algı ve farkındalığını oluşturmaktadır ve bu bakış açısıyla gelişme sağlanabilmektedir (Solmaz, Aksoy, Şengül ve Sarıışık, 2014). Kırsal alanda turizm faaliyeti yapmak isteyen kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar arasında; yerel halkın faaliyete yeterince önem vermemesi, bölgenin kendine özgü girişimciliğini anlamaması, kadınların kimliği toplumsal inançlarda bloke edilen aktif turizm girişimcileri olarak kabul edilmemesi, faaliyetlerin mikro düzeyde kalması ve kredi süreçlerinin zorluğu bulunmaktadır. Bu durum cinsiyet kalıp yargıları nedeniyle kentsel girişimcilik yaklaşımının benimsenmesi olarak ifade edilebilmektedir. Dünyada ve Türkiye'de turizm sektöründeki kadın girişimcilerin başarılı örnekleri görülebilmektedir (Filimonau, Matyakubov, Matniyozov, Shaken ve Mika, 2022). Bali'de kadınların çoğu hizmet sektöründe çalışmakta olup otelcilik sektöründe aktif olarak çalışmaktadır. Fas'ta bazı kadınlar işlettikleri otellerde de yine erkeklere kıyasla daha fazla kadın çalıştırmaktadırlar. Bangladeş'te kadınların çoğu becerilerini sergileyebilecekleri el sanatları dükkânları açarken, Türkiye'de kadın girişimcilerin başarılı örneklerinin de mevcut olduğu görülmektedir (Elmas ve Boyacıoğlu, 2021).

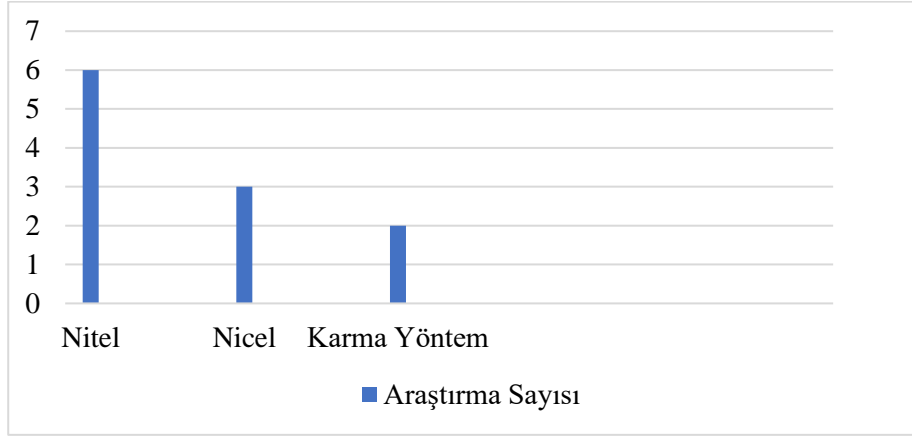
Tasarım ve Yöntem

Bu araştırmada, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında son derece önemli olan ve dikkat çekilmesi gereken "Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliği" olgusunun, 2012-2022 yılları arasında Türkiye'de yapılan araştırma makalelerinde incelenmesi amacıyla bibliyometrik olarak irdelenmiştir. Çalışma havuzundaki verilerin derlenmesiyle ortaya çıkan veriler MS Excel programı kullanılarak kaydedilmiştir. Kaydedilen veriler MS Excell programından faydalanılarak, çeşitli değişkenler yönünden bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, araştırmada incelenen makalelere ilişkin kullanılan yöntemler, alıntı sayıları ve araştırmacıların bağlı oldukları kurum değişkenleri açısından bibliyometrik özellikleri belirlenmiştir. Ayrıca MAXQDA programında görsel analizler de gerçekleştirilmiştir. Örneklem olarak seçilen çalışmalar özellikle her yıldan bir çalışma seçilerek mevcut durum hakkında fikir vermesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın evrenini dijital veri tabanlarında, "Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliği" konusunda yayınlanmış olan makaleler oluşturmaktadır. Örneklemi ise 2012-2022 yılları arasında sunulmuş olan 11 makale oluşturmaktadır.

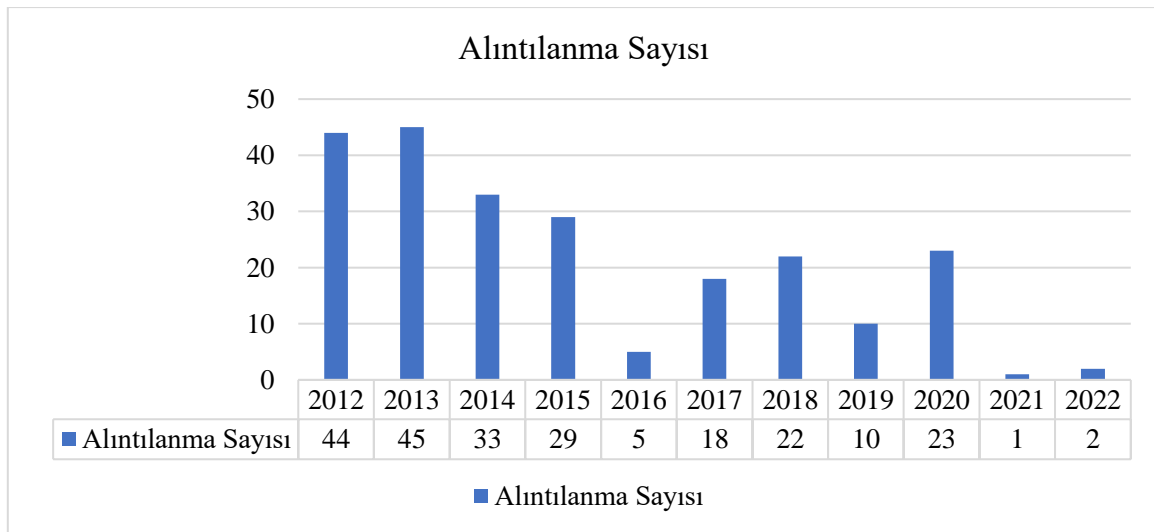
Bulgular ve Değerlendirme

Bu araştırmada 2012-2022 döneminde Türkiye’de “Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliği” konu başlığında yapılmış nitel ve nicel olarak hazırlanmış makalelerin bibliyometrik analizi kapsamında “Google Akademik” üzerinde yapılan incelemede toplamda her yıla ait bir çalışma seçilerek 11 makalenin yönetime göre dağılımları Grafik 1’de paylaşılmıştır.

Grafik 1: Bilimsel makalelerin yönetime göre dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde, toplam 11 makalede en fazla tercih edilen yöntemin nitel olduğu belirlenmiştir. Makalelerde özellikle kadın girişimcilerin konu hakkındaki görüşleri yapılan mülakatlarla toplanmıştır. 2 makalede ise hem anket formu hem de röportaj gerçekleştirilmiştir. Nicel olarak ise katılımcıların görüşleri ölçek formları ile toplanmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde ise turizmde kadın girişimciliği konusunda yerli ve yabancı birçok çalışmada tercih edilen yöntemin yine nitel olduğu göze çarpmaktadır (Sungur, 2013; Aksay, 2019, Valeri ve Katsoni, 2021). Bu anlamda bireylerin görüşleri alınırken doğrudan beyanlarına başvurularak yönlendirmenin yapılmamasına dikkat edildiği çıkarımı yapılabilmektedir. Ayrıca konu hakkında derleme olarak hazırlanan makale sayısı da yüksek olduğu için yine konuda en fazla tercih edilen yöntemin nitel olduğu sonucu değişmemektedir. Tercih edilen yöntemlerin değerlendirilmesinin ardından makalelerin alıntılanma sayıları incelenerek Grafik 2 oluşturulmuştur. Bilimsel makalelerin alıntılanma sayılarına göre dağılımı Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2: Bilimsel makalelerin alıntılanma sayılarına göre dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde, 2012-2022 yılları arasında çalışılan toplam 11 makaleden en fazla sırasıyla 2013-2012-2014 yıllarındaki çalışmaların atıf aldıkları belirlenmiştir. Literatür tarandığında da konunun en fazla bu yıllar arasında popüler olarak işlendiği de gözlenmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde ciddi bir sektöre uğrayan turizm sektörünün, konu kadın girişimciler olduğunda yine de ortaya çalışmalar konduğu ve ara vermediği ortaya çıkarılmıştır. Alıntılanma sayılarının incelenmesinin ardından makalelerin araştırmacılarının bağlı oldukları kurumlar Tablo 1’de sıralanmıştır.

Tablo 1: Bilimsel makalelerin yazarlarının bağlı oldukları kurumlar

Yıllara Göre Araştırmalar	Araştırmacıların Bağlı Oldukları Kurumlar
2012	Sakarya Üniversitesi
2013	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
2014	Trakya Üniversitesi
2015	Çukurova Üniversitesi
2016	Bartın Üniversitesi
2017	Selçuk Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
2018	Sinop Üniversitesi
2019	Selçuk Üniversitesi, Isparta Üniversitesi
2020	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
2021	Düzce Üniversitesi
2022	Ege Üniversitesi

Tablo 1’de görüldüğü üzere incelenen makalelerde ortak olarak yalnızca 2017-2019 yıllarında Selçuk Üniversitesinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Diğer incelenen makalelerin tümü farklı eğitim kurumlarında görev yapmakta olan araştırmacılar tarafından sağlanmıştır. Bibliyometrik analize bu çalışmada incelenen makalelerde MAXQDA programında kodlamalar yapılmış ve oluşturulan kelime bulutu Şekil 1’de paylaşılmıştır.

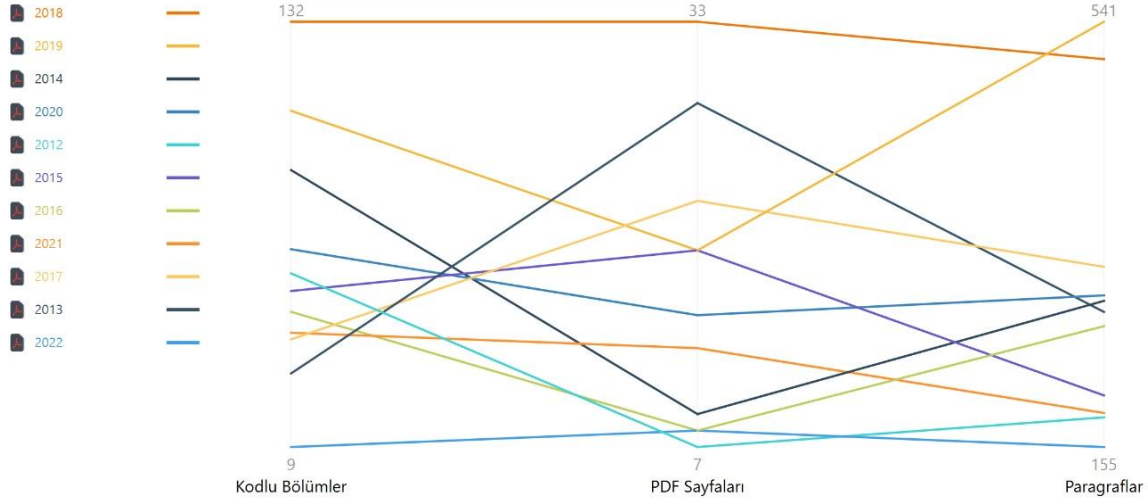

Şekil 1: İncelenen makalelere ilişkin oluşturulan kelime bulutu

Şekil 1’de yer alan kelime bulutu incelendiğinde en sık kullanılan kelimeler görülmektedir. Kadın, girişimci, sektör, araştırma, ekonomik, kalkınma, kırsal ve turizm kavramlarının tüm çalışmalarda ortak olarak tekrar ettiği açığa çıkarılmıştır. Bu kelimeler

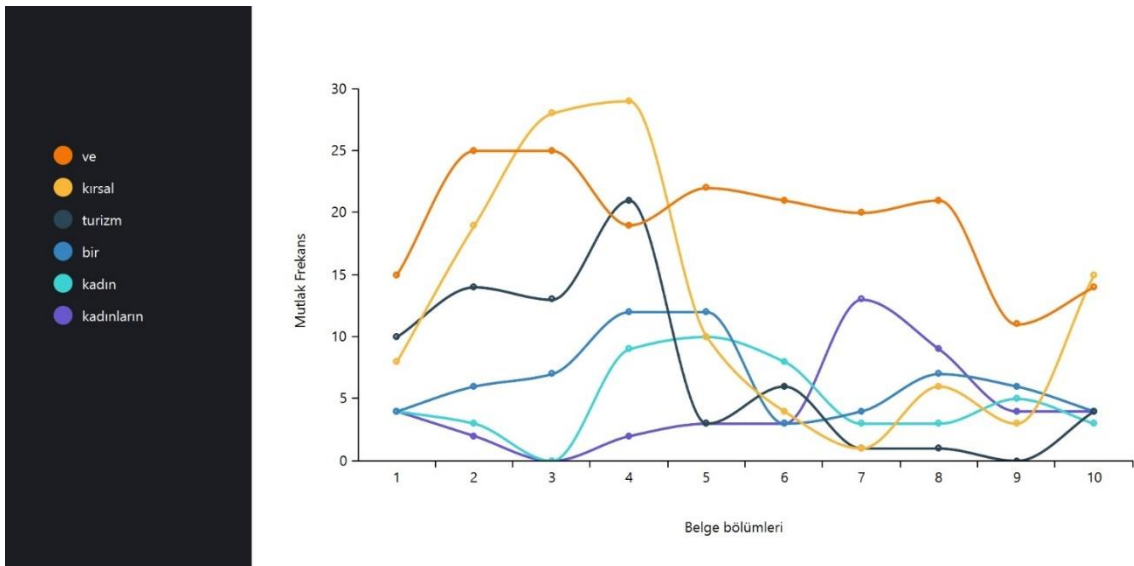
arasında özellikle dikkat çeken “kırsal” kelimesidir. Kırsal kelimesinin sık kullanılmasının nedeni Türkiye’de son dönemde şehir turizmi yerine kırsal turizmin gelişmiş olması olarak tahmin edilmektedir.

Makalelerin kodlu bölüm, sayfa ve paragraf sayılarına göre haritası ise Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Makalelerin kodlu bölüm, sayfa ve paragraf sayılarına göre haritası

Şekil 2’de, çalışmalarda kodlama yapılan bölümlere, sayfa ve paragraf sayılarına göre MAXQDA programında bir grafik oluşturulmuştur. Renk çubukları takip edildiğinde 2018 yılında makalenin bu anlamda en yüksek hacme sahip olduğu; 2022 yılına ait makalenin ise en düşük hacme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şekil 3’te ise en sık tekrarlayan kelimelerin frekansları gösterilmiştir.

Şekil 3. İncelenen makalelerdeki en çok tekrar eden kelime frekansları

Şekil 3’te incelendiğinde, makalelerde en sık tekrar edilen kelime olarak “ve” göz ardı edilirse “kırsal” kelimesinin en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye’de özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde popüler hâle

gelen kırsal turizmde kadınların etkin bir rol oynadıkları gözlenmiş ve bu anlamda yapılan çalışma sayıları da artmıştır.

Sonuç

Kadın girişimciliği, kadınların kendi işlerini kurarak veya liderlik rollerinde etkin bir şekilde yer alarak ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarda bulunduğu bir konsepti ifade etmektedir. Kadın girişimciler, genellikle kendi iş fikirlerini hayata geçirme, liderlik pozisyonlarında sorumluluk alarak iş dünyasında varlık gösterme veya mevcut işletmelerde etkili bir şekilde rol alma yolunu seçmektedir. Bu noktada kadın girişimciliği eşitlik ve fırsat eşitliği noktasında etkin bir rol oynamaktadır. Kadın girişimciliği, kadınların iş dünyasında eşit fırsatlara sahip olması ve cinsiyet temelli ayrımcılığın azaltılması amacını taşımaktadır. Ayrıca kadınların sağlamış oldukları ekonomik katkıda da yadsınamaz bir gerçeklik taşımaktadır. Kadın girişimciler, kendi işlerini kurarak ekonomiye katkıda buldukları gibi yerel ekonomilerin güçlenmesine ve iş yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Yenilikçilik ve inovasyon ise kadın girişimciliğinin bir diğer dikkat çeken yönüdür. Kadın girişimciler, farklı bakış açıları ve deneyimleri ile iş dünyasına yenilikçilik ve inovasyon getirebilmekte, duygusal zekâlarından hareketle orijinal fikirler ortaya koyabilmektedir. Birçok kadın girişimci, işlerini sosyal sorumluluk projeleriyle entegre ederek toplumlarına daha geniş bir şekilde katkıda bulunma çabası içindedir. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında esnek çalışma modeline daha fazla ihtiyaç duydukları açıktır. Kadın girişimciler, işlerini yönetme konusunda daha fazla esneklik sağlayarak iş ve aile yaşamlarını dengeleme konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

Çoğu sektörde kadınların iş yaşamına girmeleri ile birlikte toplumsal rollerin yıkılarak birbirlerine mentörlük yapmaları ve güçlü bir iş ağı oluşturarak deneyimlerini paylaşabildikleri bilinmektedir. Turizm sektörü de bu sektörlerden birisi olmakla beraber daha fazla kadının iş dünyasında yer almasını desteklemektedir. Kadın girişimciler, turizm sektöründe çeşitli alanlarda faaliyet göstererek, farklı bakış açılarıyla sektöre katkıda bulunmaktadır. Kadın girişimciliğinin diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründeki artışı konunun önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla “Turizm ve Kadın girişimciliği” konusunda yapılan çalışmaların irdelenmesi de araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Turizmde kadın girişimciliği konusunda yapılan çalışmaların irdelenmesi amacıyla yapılan araştırmada bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrik analizler, bilimsel araştırmalarda daha fazla şeffaflık, objektiflik ve bilgiye dayalı kararlar almayı sağlamaktadır. Bu nedenle, araştırma dünyasında literatürün durumu, eğilimleri ve eksiklikleri anlamak için önemli bir araç olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada turizm sektöründe kadın girişimciliği alanında 2012-2022 yılları arasında yapılmış olan 11 çalışma incelenmiş ve bibliyometrik analizi sağlanmıştır.

Bibliyometrik analiz kapsamında, toplam 11 makalede en fazla tercih edilen yöntemin nitel olduğu belirlenmiştir. Makalelerde özellikle kadın girişimcilerin konu hakkındaki görüşleri yapılan mülakatlarla toplandığı tespit edilmiş olup 2 makalede hem anket formu hem de röportaj gerçekleştirildiği görülmüştür. Literatürde yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde ise turizmde kadın girişimciliği konusunda yerli ve yabancı birçok çalışmada tercih edilen yöntemin yine nitel olduğu göze çarpmaktadır (Aksay, 2019; Sungur, 2013; Valeri ve Katsoni, 2021). Bu anlamda bireylerin görüşleri alınırken doğrudan beyanlarına başvurularak yönlendirmenin yapılmamasına dikkat edildiği çıkarımı yapılabilmektedir. Ayrıca konu hakkında derleme olarak hazırlanan makale sayısı da yüksek olduğu için yine konuda en fazla tercih edilen yöntemin nitel olduğu sonucu değişmemektedir. Söz konusu makalelerin alıntılanma sayıları incelendiğinde; en fazla atıf alan makalelerin sırasıyla 2013-2012-2014 yıllarında olduğu belirlenmiştir. Literatür tarandığında da konunun en fazla bu yıllar arasında popüler olarak işlendiği de gözlenmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde ciddi bir

sekteye uğrayan turizm sektörünün, konu kadın girişimciler olduğunda yine de ortaya çalışmalar çıkarıldığı sonucuna ulaşmıştır.

İncelenen makalelerde ortak olarak yalnızca 2017-2019 yıllarında Selçuk Üniversitesinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Diğer incelenen makalelerin tümü farklı eğitim kurumlarında görev yapmakta olan araştırmacılar tarafından sağlanmıştır. Bibliyometrik analize bu çalışmada incelenen makalelerde MAXQDA programında kodlamalar yapılmış ve kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelime bulutunda en sık kullanılan kelimelerin “Kadın, girişimci”, “kırsal” ve “turizm sektörü” kavramları olduğu görülmüş olup tüm çalışmalarda ortak olarak tekrar ettiği açığa çıkarılmıştır. Bu kelimeler arasında özellikle dikkat çeken “kırsal” kelimesidir. Kırsal kelimesinin sık kullanılmasının nedeni Türkiye’de son dönemde şehir turizmi yerine kırsal turizmin gelişmiş olması olarak tahmin edilmektedir. Özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde popüler hâle gelen kırsal turizmde kadınların etkin bir rol oynadıkları gözlenmiştir.

Araştırmada, bibliyometrik analiz ile konuya ilişkin çalışmalardaki araştırma yöntemi, araştırmacıların bağlı oldukları kurumları, atıf sayıları, en çok tekrar eden kelimeler, sayfa ve paragraf sayıları bakımından incelenmiştir. Son yıllarda kadın girişimciliğin ivme kazandığı bir dönemde kadınları motive ederek cesaretlendirilmesinin turizmi geliştirecek en önemli adımlardan biri olduğu düşünüldüğü gibi kırsal turizmin gelişmesini de beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adom, K., Anambane, G. (2020). Understanding the role of culture and gender stereotypes in women entrepreneurship through the lens of the stereotype threat theory. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 12(1), 100-124.
- Aksay, B. (2019). Türkiye’de kadın girişimciliğinin son 10 yılı: Alanyazın taraması ve öneriler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 35-51.
- Allen, S., Truman, C. (2016). *Women in business: Perspectives on women entrepreneurs*. Routledge.
- Aylan, F. K., Sarı, H., Şalvarcı, S. (2019). Kırsal yoksulluğun giderilmesinde kadın girişimciliğinin rolü: Lavanta kokulu köy örneği (The Role of Woman Entrepreneurship in Reduction of Rural Poverty: A Case of Levander Smelling Village). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7(2), 1271-1289.
- Barca, M., Akdeve, E., Balay, İ. G. (2013). Türkiye sağlık turizm sektörünün analizi ve strateji önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 64-92.
- Bayram, G. E. (2018). Kadın girişimciler ve turizm: Mevcut durum ve sorunlar üzerine Sinop ilinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 56-88.
- Boyacıoğlu, E. Z. (2014). Kırsal turizmde kadın girişimciliği: Edirne örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 4(2), 82-90.
- Çabuk, S., Südaş, H. D., Araç, S. K. (2015). Kadın girişimcilerin iş yaşam süreçlerinin incelenmesi: Adana ilindeki girişimciler üzerinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 423-441.
- Duffy, L. N., Kline, C. S., Mowatt, R. A., Chancellor, H. C. (2015). Women in tourism: Shifting gender ideology in the DR. *Annals of Tourism Research*, 52, 72-86.
- Durukan, L. (2021). Türkiye’de kadın girişimcilerin desteklenmesinde KOSGEB’in rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(1), 17-37.
- Düzgün, S. S. (2021). Covid-19 salgını döneminde Türkiye’de kadın girişimcilik yazını. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 148-165.
- Ekinsmyth, C. (2011). Challenging the boundaries of entrepreneurship: The spatialities and practices of UK ‘Mumpreneurs’. *Geoforum*, 42(1), 104-114.

- Elmas, Ç., Boyacıoğlu, E. Z. (2021). ‘Kadın ve turizm’ konulu çalışmaların görsel haritalama tekniğine göre bibliyometrik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1051-1069.
- Erkan, B., Kara, O., Harbalıoğlu, M. (2013). Türkiye’de turizm gelirlerinin belirleyicileri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 1-20.
- Eroğlu, D., Parsova, G. (2018). Kır kökenli kadın girişimciliğinin ekonomik şiddet ve toplumsal cinsiyet bağlamında analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 153-166.
- Fidan, F., Nam, D. (2012). Kırsal turizmde yeni dinamikler: Kadın girişimciler-Taraklı örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 51-57.
- Filimonau, V., Matyakubov, U., Matniyozov, M., Shaken, A., Mika, M. (2022). Women entrepreneurs in tourism in a time of a life event crisis. *Journal of Sustainable Tourism*, 32 (3), 457-479.
- Gezen, T., Köroğlu, Ö. (2014). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer seçimine etki eden kariyer çapalarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 213-234.
- Karakaş, A., Gökmen, G. (2016). Turizm sektöründe kadın girişimcilerin profilinin incelenmesi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 3(3), 18-25.
- Kızılkaya, O., Sofuğlu, E., Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 203-215.
- Konaklıoğlu, E., Kaleözü, S. (2023). Turizm sektöründeki kadın girişimcilerin motivasyon faktörleri ve kişilik özelliklerine ilişkin nitel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 274-285.
- Kurtay, E. (2021). Ekoturizm sektöründe kadın girişimciliğinin Düzce ili uygulama örnekleri üzerinden değerlendirilmesi. *Peyzaj*, 3(2), 93-105.
- Öğüt, A. (2006). Türkiye’de kadın girişimciliğin ve yöneticiliğin önündeki güçlükler: Cam tavan sendromu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 1, 55-77.
- Özyılmaz, A. M., Yavuzer, H. (2016). *Türkiye’de kadın girişimciliği ve girişimci kadınların karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma*. (Master's thesis), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Solmaz, S. A., Aksoy, Ö., şengöl, S., Sarışık, M. (2014). Üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin belirlenmesi: Turizm lisans ve ön lisans öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 41-55.
- Soyak, M. (2014). Uluslararası turizmde son eğilimler ve Türkiye’de turizm politikalarının evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 1-18.
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de kadın girişimciler: Engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(01), 83-114.
- Sungur, Z. (2013). Türkiye’nin sakin şehirlerindeki kadın girişimciliğine sosyolojik bir bakış. Women entrepreneurship in slow cities of Turkey from a sociological perspective. In *International Conference on Euroasian Economies, St. Petersburg: Russia*.
- Sürgevil-Dalkılıç, O. (2015). Annelerin öykülerinden açığa çıkanlar: Annelik ve çalışan anneliğe yüklenen anlamlar, çalışma hayatından örnek olaylar, ihtiyaçlar ve beklentiler. *Çalışan Anne: Kadın akademisyenlerin kaleminden çalışma yaşamında annelik*, 407-466.
- şimşek, M. ř., Özgener, ř., İlhan, İ. (2017). Turizm sektöründe kadın girişimciler ve yöneticiler açısından otantik liderliğin sosyal tembellik üzerindeki etkileri: yaşam tatmininin düzenleyici rolü. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 88-109.

- Şit, M. (2016). Türkiye’de turizm sektörünün istihdama katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 101-117.
- Topateş, A. K., Topateş, H., Kıdak, E. (2022). Güçlendirme ve toplumsal cinsiyet rolleri ikileminde kadın girişimciliği. *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1043-1074.
- TÜİK (2017). İstatistiklerle Kadın. Erişim Tarihi: 07.11.2023. URL: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2017-27594>
- Valeri, M., Katsoni, V. (2021). Female entrepreneurship in tourism. In *Gender and tourism* (pp. 1-9). Emerald Publishing Limited. UK.
- Winn, J. (2005). Women entrepreneurs: can we remove the barriers?. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 1, 381-397.
- Yadav, V., Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: Research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6, 1-18.
- Yavuz, N., Güler, D., Engindeniz, S. (2022). Kırsal kesimdeki kadınların girişimcilik eğilimlerinin saptanması: İzmir’in Kemalpaşa İlçesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 191-198.
- Yetim, N. (2002). Sosyal sermaye olarak kadın girişimciler: Mersin örneği. *Ege Academic Review*, 2(2), 79-92.
- Yetiş, Ş. A., Çalışkan, N. (2020). Turizm sektöründe kadın istihdamı: mevcut duruma ilişkin bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 105-119.
- Yirik, Ş., Yıldırım, B. I. (2014). Turizm sektöründeki kadın girişimcilerin bireysel değerlerinin demografik özellikleri açısından incelenmesi: Antalya ili örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 361-378.
-